สารตฺถทีปนี นาม วินยฎีกา

สมนฺตปาสาทิกาวณฺณนา

อารมฺภกถา

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส

[๑] มหาการุณิกํ พุทฺธํ ธมฺมญฺจ วิมลํ วรํ
วนฺเท อริยสงฺฆญฺจ ทกฺขิเณยฺยํ นิรงฺคณํ ฯ
อุฬารปุญฺญเตเชน กตฺวา สตฺตุวิมทฺทนํ
ปตฺตรชฺชาภิเสเกน สาสนชฺโชตนตฺถินา
นิสฺสาย สีหลินฺเทน ยํ ปรกฺกมพาหุนา
กตฺวา นิกายสามคฺคึ สาสนํ สุวิโสธิตํ ฯ
กสฺสปนฺตํ มหาเถรํ สงฺฆสฺส ปริณายกํ
ทีปสฺมึ ตมฺพปณฺณิมฺหิ สาสโนทยการกํ
ปฏิปตฺติปราธีนํ สทารญฺญนิวาสินํ
ปากฏํ คคเน จนฺท- มณฺฑลํ วิย สาสเน
สงฺฆสฺส ปิตรํ วนฺเท วินเย สุวิสารทํ ฯ
ยํ นิสฺสาย วสนฺโตหํ วุฑฺฒึ ปตฺโตสฺมิ สาสเน

อนุเถรํ มหาปญฺญํ สุเมธํ สูติวิสฺสุตํ
อวิขณฺฑิตสีลาทิ ปริสุทฺธคุโณทยํ
พหุสฺสุตํ สตีมนฺตํ ทนฺตํ สนฺตํ สมาหิตํ
นมามิ สิรสา ธีรํ ครุํ เม คณวาจกํ
อาคตาคมตกฺเกสุ สทฺทสตฺถนยญฺญุสุ
ยสฺสนฺเตวาสิภิกฺขูสุ สาสนํ สุปฺปติฏฺฐิตํ ฯ
วินยฏฺจกถายาหํ ลีนสารตฺถทีปนึ
กริสฺสามิ สุวิญฺเญยฺยํ ปริปุณฺณมนากุลํ ฯ
โปราเณหิ กตํ ยนฺตุ ลีนตฺถสฺส ปกาสนํ
น ตํ สพฺพตฺถ ภิกฺขูนํ อตฺถํ สาเธติ สพฺพโส
ทูวิญฺเญยฺยสภาวาย สีหลาย นิรุตฺติยา
คณฺฐิปเทสฺเนเกสุ ลิขิตํ กิญฺจิ กตฺถจิ ฯ
มาคธิกาย ภาสาย อารภิตฺวาปิ เกนจิ
ภาสนฺตเรหิ สมฺมิสฺสํ ลิขิตํ กิญฺจิเทว จ
อสารคณฺฐภาโวปิ ตตฺเถว พหุ ทิสฺสติ
อากุลญฺจ กตํ ยตฺถ สุวิญฺเญยฺยมฺปิ อตฺถโต ฯ
ตโต อปริปุณฺเณน ตาทิเสเนตฺถ สพฺพโส
กถมตฺถํ วิชานนฺติ นานาเทสนิวาสิโน ฯ
ภาสนฺตรํ ตโต หิตฺวา สารมาทาย สพฺพโส
อนากุลํ กริสฺสามิ ปริปุณฺณวินิจฺฉยนฺติ ฯ

สมนฺตปาสาทิการมฺภกถาวณฺณนา

[๒] วินยสํวณฺณนารมฺเภ รตนตฺตยํ นมสฺสิตุกาโม ตสฺส วิสิฏฺฐคุณโยคสนฺทสฺสนตฺถํ โย กปฺปโกฏีหิปีติอาทิมาห ฯ วิสิฏฺฐคุณโยเคน หิ วนฺทนารหภาโว ฯ วนฺทนารเห จ กตา วนฺทนา ยถาธิปฺเปตมตฺถํ สาเธติ ฯ เอตฺถ จ สํวณฺณนารมฺเภ รตนตฺตยปณามกรณปฺปโยชนํ ตตฺถ ตตฺถ พหุธา ปปญฺเจนฺติ อาจริยา ฯ ตถาหิ วณฺณยนฺติ สํวณฺณนารมฺเภ รตนตฺตยวนฺทนา สํวณฺเณตพฺพสฺส ธมฺมสฺส ปภวนิสฺสยวิสุทฺธิปฏิเวทนตฺถํ ฯ ตมฺปน ธมฺมสํวณฺณนาสุ วิญฺญูนํ พหุมานุปฺปาทนตฺถํ ฯ ตํ สมฺมเทว เตสํ อุคฺคหณธารณาทิกฺกมลทฺธพฺพาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สพฺพหิตสุขนิปฺผาทนตฺถํ ฯ อถวา มงฺคลภาวโต สพฺพกิริยาสุ ปุพฺพกิจฺจภาวโต ปณฺฑิเตหิ สมาจริตภาวโต อายตึ ปเรสํ ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชนโต จ สํวณฺณนายํ รตนตฺตยปณามกิริยาติ ฯ มยมฺปน อิธาธิปฺเปตเมว ปโยชนํ ทสฺสยิสฺสาม ฯ ตสฺมา สํวณฺณนารมฺเภ รตนตฺตยปณามกรณํ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ อิทเมว หิ ปโยชนํ อาจริเยน อิธาธิปฺเปตํ ฯ
ตถาหิ วกฺขติ

[สมนฺตปาสาทิกาย ปธม ภาโค องฺเก ๑]

อิจฺเจวมจฺจนฺตนมสฺสเนยฺยํ
นมสฺสมาโน รตนตฺตยํ ยํ
ปุญฺญาภิสนฺทํ วิปุลํ อลตฺถํ
ตสฺสานุภาเวน หตนฺตราโยติ ฯ

[๓] รตนตฺตยปณามกรเณน เจตฺถ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนํ รตนตฺตยปูชาย ปญฺญาปาฏวโต ตาย ปญฺญาปาฏวญฺจ ราคาทิมลวิคมโต ฯ วุตฺตญฺเหตํ ยสฺมึ มหา-นาม สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โทสปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โมห-ปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหตีติ-อาทิ ฯ ตสฺมา รตนตฺตยปูชเนน วิกฺขาลิตมลาย ปญฺญาย ปาฏว-สิทฺธิ ฯ อถวา รตนตฺตยปูชนสฺส ปญฺญาปทฏฺฐานสมาธิเหตุตฺตา ปญฺญาปาฏวํ ฯ วุตฺตํ หิ ตสฺส สมาธิเหตุตฺตํ เอวํ อุชุคตจิตฺโต โข มหานาม อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวทํ ลภติ ธมฺมูปสญฺหิตํ ปาโมชฺชํ ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวทยติ สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตีติ ฯ สมาธิสฺส จ ปญฺญาปทฏฺฐานภาโว วุตฺโตเยว สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตีติ ฯ ตโต เอวมฺปฏฺฐุภูตาย ปญฺญาย มหตฺตคตํ[๑] เขทมภิภูย

๑. ม. ปฏิญฺญามหตฺตกตํ ฯ

อนนฺตราเยน สํวณฺณนํ สมาปยิสฺสติ ฯ เตน วุตฺตํ อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถนฺติ ฯ

[๔] อถวา รตนตฺตยปูชาย อายุ วณฺณ สุข พลวฑฺฒนโต อนนฺตราเยน ปริสมาปนํ เวทิตพฺพํ ฯ รตนตฺตยปณาเมน หิ อายุ-วณฺณ สุข พลานิ วฑฺฒนฺติ ฯ วุตฺตญฺเหตํ

อภิวาทนสีลิสฺส   นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน

จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลนฺติ ฯ

ตโต อายุ วณฺณ สุข พล วุฑฺฒิยา โหเตว การิยนิฏฺฐานมิติ วุตฺตํ อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถนฺติ ฯ อถวา รตนตฺตยคารวสฺส ปฏิภาณาปริหานาวหตฺตา ฯ อปริหานาวหญฺหิ ตีสุปิ รตเนสุ คารวํ ฯ วุตฺตญฺเหตํ สตฺติเม ภิกฺขเว อปริหานิยา ธมฺมา กตเม สตฺต สตฺถุคารวตา ธมฺมคารวตา สงฺฆคารวตา สิกฺขาคารวตา สมาธิ-คารวตา กลฺยาณมิตฺตตา โสวจสฺสตาติ ฯ โหเตว จ ตโต ปฏิภาณาปริหาเนน ยถาปฏิญฺญาตปริสมาปนํ ฯ

[๕] อถวา ปสาทวตฺถุสฺมึ ปูชาย ปุญฺญาติสยภาวโต ฯ วุตฺตญฺหิ ตสฺสา ปุญฺญาติสยตฺตํ

ปูชารเห ปูชยโต   พุทฺเธ ยทิจ สาวเก

ปปญฺจสมติกฺกนฺเต   ติณฺณโสกปริทฺทเว

เต ตาทิเส ปูชยโต   นิพฺพุเต อกุโตภเย

[ส. ป. ๑]

น สกฺกา ปุญฺญํ สงฺขาตุํ อิเมตฺตมปิ เกนจีติ ฯ
ปุญฺญาติสโย จ ยถาธิปฺเปตปริสมาปนุปาโย ฯ ยถาห ฯ

เอส เทวมนุสฺสานํ สพฺพกามททโท นิธิ
ยํ ยํ เทวาภิปฏฺเฐนฺติ สพฺพเมเตน ลพฺภตีติ ฯ

อุปาเยสุ จ ปฏิปนฺนสฺส โหเตว การิยนิฏฺฐานํ ฯ รตนตฺตยปูชาย หิ นิรติสยปุญฺญกฺเขตฺตสํวุฑฺฒิยา อปริเมยฺยปฺปภาโว ปุญฺญาติสโยติ พหุวิธนฺตราเยปิ โลกสนฺนิวาเส อนฺตรายนิพนฺธนสกลสงฺกิเลสวิทฺธํสนาย ปโหติ ภยาทิอุปทฺทวญฺจ นิวาเรติ ฯ ตสฺมา สุวุตฺตํ สํวณฺณนารมฺเภ รตนตฺตยปณามกรณํ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพนฺติ ฯ เอวญฺจ ปน สปฺปโยชนํ รตนตฺตยวนฺทนํ กตฺตุกาโม ปฐมํ ตาว ภควโต วนฺทนํ กาตุํ ตมฺมูลกตฺตา เสสรตนานํ โย กปฺป ฯเปฯ มหาการุณิกสฺส ตสฺสาติ อาห ฯ

[๖] เอตฺถ ปน ยสฺสา เทสนาย สํวณฺณนํ กตฺตุกาโม สา ยสฺมา กรุณาปธานา น สุตฺตนฺตเทสนา วิย กรุณาปญฺญาปธานา นาปิ อภิธมฺมเทสนา วิย ปญฺญาปธานา ตสฺมา กรุณาปธานเมว ภควโต โถมนํ อารทฺธํ ฯ เอสา หิ อาจริยสฺส ปกติ ยทิทํ อารมฺภานุรูปโถมนา ฯ เตเนว สุตฺตนฺตเทสนาย สํวณฺณนารมฺเภ กรุณาสีตลหทยํ ปญฺญาปชฺโชตวิหตโมหตมนฺติ

กรุณาปญฺญาปธานํ ฯ อภิธมฺมเทสนาย สํวณฺณนารมฺเภ กรุณา
วิย สตฺเตสุ ปญฺญา ยสฺส มเหสิโนติ ปญฺญาปธานญฺจ โถมนํ
อารทฺธํ ฯ กรุณาปญฺญาปธานา หิ สุตฺตนฺตเทสนา เตสํ เตสํ
สตฺตานํ อาสยานุสยาธิมุตฺติจริตาทิเภทปริจฺฉินฺทนสมตฺถาย ปญฺญาย
สตฺเตสุ จ มหากรุณาย ตตฺถ สาติสยปฺปวตฺติโต ฯ สุตฺตนฺต-
เทสนาย หิ มหากรุณาสมาปตฺติพหุโล เวเนยฺยสนฺตาเนสุ ตทชฺฌา-
สยานุโลเมน คมฺภีรมตฺถปทํ ปติฏฺฐเปสิ ฯ อภิธมฺมเทสนา จ
เกวลํ ปญฺญาปธานา ปรมตฺถธมฺมานํ ยถาสภาวปฏิเวธสมตฺถาย
ปญฺญาย ตตฺถ สาติสยปฺปวตฺติโต ฯ วินยเทสนา ปน อาสยา-
ทินิรเปกฺขํ เกวลํ กรุณาย ปากติกสตฺเตนาปิ อโสตพฺพารหํ สุณนฺโต
อปุจฺฉิตพฺพารหํ ปุจฺฉนฺโต อวตฺตพฺพารหญฺจ วทนฺโต ภควา สิกฺขา-
ปทํ ปญฺญเปสีติ กรุณาปธานา ฯ ตถาหิ อุกฺกํสปริยนฺตคต-
หิโรตฺตปฺโปปิ ภควา โลกิยสาธุชเนหิปิ ปริหริตพฺพานิ สิขิรณีสีติ[๑] -
อาทีนิ วจนานิ ยถาปราธญฺจ ครหณวจนานิ วินยปิฏกเทสนาย
มหากรุณาสญฺโจทิตมานโส มหาปริสมชฺเฌ อภาสิ ตํตํสิกฺขาปท-
ปญฺญตฺติการณาเปกฺขาย เวรญฺชาทีสุ สารีริกญฺจ เขทมนุโภสิ ฯ
ตสฺมา กิญฺจาปิ ภูมนฺตรปจฺจยาการสมยนฺตรกถานํ วิย วินย-
ปญฺญตฺติยาปิ สมุฏฺฐาปิกา ปญฺญา อนญฺญสาธารณตาย อติสย-
กิจฺจวตี ฯ กรุณาย กิจฺจํ ปน ตโตปิ อธิกนฺติ กรุณาปธานา

๑. สิขรณีสีติปิ ฯ

วินยเทสนา ฯ กรุณาพฺยาปาราธิกตาย หิ เทสนาย กรุณา-
ปธานตา ฯ ตสฺมา อารมฺภานุรูปํ กรุณาปธานเมว เอตฺถ โถมนํ
กตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ กรุณาคหเณน เจตฺถ อปริเมยฺยปฺปภาวา
สพฺเพปิ พุทฺธคุณา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพา ตมฺมูลกตฺตา เสสพุทฺธ-
คุณานํ มหากรุณาย วา ฉสุ อสาธารณญาเณสุ อญฺญตรตฺตา ฯ
ตํสหจริตเสสาสาธารณญาณานมฺปิ คหณสภาวโต สพฺเพปิ พุทฺธ-
คุณา นยโต ทสฺสิตาว โหนฺติ ฯ เอโสเยว หิ นิรวเสสโต พุทฺธ-
คุณานํ ทสฺสนุปาโย ยทิทํ นยคฺคาโห ฯ อญฺญถา โก นาม
สมตฺโถ ภควโต คุเณ อนุปทํ นิรวเสสโต ทสฺสิตุํ ฯ เตเนวาห

พุทฺโธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ
กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน
ขีเยถ กปฺโป จิรทีฆมนฺตเร
วณฺโณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสาติ ฯ

เตเนว จ อายสฺมตา สารีปุตฺตตฺเถเรนาปิ พุทฺธคุณปริจฺเฉทนมติ-
อนุยุตฺเตน โนเหตํ ภนฺเตติ ปฏิกฺขิปิตฺวา อปิจ เม ภนฺเต
ธมฺมนฺวโย วิทิโตติ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา โย กปฺปโกฏีหิปีติอาทินา
กรุณามุเขน สงฺเขปโต สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวีติ
ทฏฺฐพฺพํ ฯ อยเมตฺถ สมุทายตฺโถ ฯ

[๗] อยมฺปน อวยวตฺโถ ฯ โยติ อนิยมวจนํ ฯ ตสฺส นาโถติ

อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ กปฺปโกฏีหิปีติอาทินา ปน ยาย กรุณาย
โส มหาการุณิโกติ วุจฺจติ ตสฺสา วเสน กปฺปโกฏิคณนายปิ
อปฺปเมยฺยํ กาลํ โลกหิตตฺถาย อติทุกฺกรํ กโรนฺตสฺส ภควโต
ทุกฺขานุภวนํ ทสฺเสติ ฯ กรุณาพเลเนว หิ โส ภควา หตฺถคตมฺปิ
นิพฺพานํ ปหาย สํสารปงฺเก นิมุคฺคํ สตฺตนิกายํ ตโต สมุทฺธรณตฺถํ
จินฺเตตุมฺปิ อสกฺกุเณยฺยํ นยนชีวิตปุตฺตภริยทานาทิกํ อติทุกฺกร-
มกาสิ ฯ กปฺปโกฏีหิปิ อปฺปเมยฺยํ กาลนฺติ กปฺปโกฏิคณนายปิ
เอตฺตกา กปฺปโกฏิโยติ ปเมตุํ อสกฺกุเณยฺยํ กาลํ ฯ กปฺปโกฏิ-
คณนวเสนาปิ ปริจฺฉินฺทิตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา อปริจฺฉินฺนานิ กปฺป-
สตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานีติ วุตฺตํ โหติ ฯ กปฺป-
โกฏิวเสเนว หิ โส กาโล อปฺปเมยฺโย อสงฺเขยฺยวเสน ปน ปริจ-
ฉินฺโนเยว ฯ กปฺปโกฏีหิปีติ อปิสทฺโท กปฺปโกฏิวเสนปิ ตาว
ปเมตุํ น สกฺกา ปเคว วสฺสคณนายาติ ทสฺเสติ ฯ

[๘] อปฺปเมยฺยํ กาลนฺติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํ มาส-
มธิเต ทิวสํ จรตีติอาทีสุ วิย ฯ กโรนฺโต อติทุกฺกรานีติ ปญฺจ-
มหาปริจฺจาคาทีนิ อติทุกฺกรานิ กโรนฺโต ฯ เอวมติทุกฺกรานิ กโรนฺโต
กึ วินฺทีติ เจ ฯ เขทํ คโต ฯ กายิกํ เขทมุปคโต ปริสฺสมํ
ปตฺโตติ อตฺโถ ฯ ทุกฺขมนุภวีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ทุกฺขํ หิ ขิชฺชติ สหิตุม-
สกฺกุเณยฺยนฺติ เขโทติ วุจฺจติ ฯ โลกหิตายาติ อนมตคฺเค สํสาเร

วฏฺฏทุกฺเขน อจฺจนฺตปีฬิตํ สตฺตโลกํ ตมฺหา ทุกฺขโต โมเจตฺวา
นิพฺพานสุขภาคิยํ กริสฺสามีติ เอวํ สตฺตโลกสฺส หิตกรณตฺถายาติ
อตฺโถ ฯ อสฺส จ อติทุกฺกรานิ กโรนฺโตติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ
โลกหิตาย เขทงฺคโตติ โยชนายปิ นตฺถิ โทโส ฯ มหาคณฺฐิปเทปิ
หิ อติทุกฺกรานิ กโรนฺโต เขทงฺคโต กิมตฺถนฺติ เจ โลกหิตายาติ
วุตฺตํ ฯ ยํ ปน เอวํ โยชนํ อสมฺภาเวนฺเตน เกนจิ วุตฺตํ น หิ
ภควา โลกหิตาย สํสารทุกฺขมนุภวติ น หิ กสฺสจิ ทุกฺขานุภวนํ
โลกสฺส อุปการํ อาวหตีติ ฯ ตํ ตสฺส มติมตฺตํ ฯ เอวํ โยช-
นายปิ อติทุกฺกรานิ กโรนฺตสฺส ภควโต ทุกฺขานุภวนํ โลกหิต-
กรณตฺถายาติ อยมตฺโถ วิญฺญายติ ฯ น ตุ ทุกฺขานุภวเนเนว
โลกหิตสิทฺธีติ ฯ ปธมํ วุตฺตโยชนายปิ หิ น ทุกฺกรกรณมตฺเตน
โลกหิตสิทฺธิ ฯ น หิ ทุกฺกรํ กโรนฺโต กญฺจิ สตฺตํ มคฺคผลาทีสุ
ปติฏฺฐาเปติ ฯ อถโข ตาทิสํ อติทุกฺกรํ กตฺวา สพฺพญฺญุภาวํ
สจฺฉิกตฺวา นิยฺยานิกธมฺมเทสนาย มคฺคผลาทีสุ สตฺเต ปติฏฺฐาเปนฺโต
โลกสฺส หิตํ สาเธติ ฯ กามญฺเจตฺถ สตฺตสงฺขารภาชนวเสน ติวิโธ
โลโก ฯ หิตกรณสฺส ปน อธิปฺเปตตฺตา ตํวิสยสฺเสว สตฺตโลกสฺส
วเสน อตฺโถ คเหตพฺโพ ฯ โส หิ โลกิยนฺติ เอตฺถ ปุญฺญปาปานิ
ตํวิปาโก จาติ โลโกติ วุจฺจติ ฯ กตฺถจิ ปน สนรามรโลกครุนฺติ-
อาทีสุ สมูหตฺโถปิ โลกสทฺโท สมุทายวเสน โลกิยติ ปญฺญาปิย-

ตีติ ฯ ยมฺปเนตฺถ เกนจิ วุตฺตํ อิมินา สตฺตโลกํ ชาติโลกญฺจ สงฺคณฺหาติ ตสฺมา สตฺตโลกสฺส อิธโลกปรโลกหิตํ อติกฺกนฺต- ปรโลกานํ วา อุจฺฉินฺนโลกสมุทยานํ อิธชาติโลเก โอกาสโลเก วา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสงฺขาตญฺจ หิตํ สมฺปิณฺเฑตฺวา โลกสฺส โลกานํ โลเก วา หิตนฺติ สรูเปกเทเสกเสสํ กตฺวา โลกหิตมิจฺเจ- วาหาติ ฯ น ตํ สารโต ปจฺเจตพฺพํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสงฺขาต- หิตสฺสปิ สตฺตโลกวิสยตฺตา สตฺตโลกคฺคหเณเนว อุจฺฉินฺนมูลานํ ขีณาสวานมฺปิ สงฺคหิตตฺตา ฯ สพฺพตฺถ เกนจีติ วุตฺเต วชิรพุทฺธิ- ฏีกาการนาติ คเหตพฺพํ ฯ มหาคณฺฐิปเทติ วา มชฺฌิมคณฺฐิปเทติ วา จูฬคณฺฐิปเทติ วา วุตฺเต สีหลคณฺฐิปเทสูติ คเหตพฺพํ ฯ เกวลํ คณฺฐิปเทติ วุตฺเต มาคธภาสาย ลิขิเต คณฺฐิปเทติ คเหตพฺพํ ฯ

[๔] นาโถติ โลกปฏิสรโณ ฯ โลกสามิ โลกนายโกติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตถาหิ สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธาน- ตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย อปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสสมงฺคิตาย จ สพฺพสตฺตุตฺตโม ภควา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ เอกปฏิสรโณ ปติฏฺฐา ฯ อถวา นาถตีติ นาโถ ฯ เวเนยฺยานํ หิตสุขํ เมตฺตายนวเสน อาสึสติ ปฏฺฐเจตีติ อตฺโถ ฯ

อถวา นาถติ เวเนยฺยคเต กิเลเส อุปตาเปตีติ อตฺโถ ฯ นาถตีติ วา ยาจตีติ อตฺโถ ฯ ภควา หิ สาธุ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเลน กาลํ อตฺตสมฺปตฺตึ ปจฺจเวกฺเขยฺยาติอาทินา สตฺตานํ ตํตํหิตปฏิปตฺตึ ยาจิตฺวาปิ กรุณาย สมุสฺสาหิโต เต ตตฺถ นิโยเชติ ฯ ปรเมน วา จิตฺติสฺสริเยน สมนฺนาคโต สพฺพสตฺเต อีสติ อภิภวตีติ ปรมิสฺสโร ภควา นาโถติ วุจฺจติ ฯ สพฺโพปิ จายมตฺโถ สทฺทสตฺถา-นุสารโต เวทิตพฺโพ ฯ

[๑๐] มหาการุณิกสฺสาติ โย กรุณาย กมฺปิตหทยตฺตา โลกหิตตฺถํ อติทุกฺกรกิริยาย อเนกปฺปการํ ตาทิสํ ทุกฺขมนุภวิตฺวา อาคโต ตสฺส มหาการุณิกสฺสาติ อตฺโถ ฯ ตตฺถ กิรตีติ กรุณา ฯ ปรทุกฺขํ วิกฺขิปติ อปเนตีติ อตฺโถ ฯ ทุกฺขิเตสุ วา กิริยติ ปสาริยตีติ กรุณา ฯ อถวา กิณาตีติ กรุณา ฯ ปรทุกฺเข สติ การุณิกํ หึสติ วิพาเธติ วินาเสติ วา ปรสฺส ทุกฺขนฺติ อตฺโถ ฯ ปรทุกฺเข สติ สาธูนํ กมฺปนํ หทยเขทํ กโรตีติ วา กรุณา ฯ อถวา กมิติ สุขํ ฯ ตํ รุนฺธตีติ กรุณา ฯ เอสา หิ ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา อตฺตสุขนิรเปกฺขตาย การุณิกานํ สุขํ รุนฺธติ วิพาเธติ ฯ กรุณาย นิยุตฺโตติ การุณิโก ยถา โทวาริโกติ ฯ ยถา หิ ทฺวารฏฺฐานโต อญฺญตฺถ วตฺตมาโนปิ ทฺวารปฏิพทฺธชีวิโก ปุริโส ทฺวารานติวตฺต-วุตฺติตาย ทฺวาเร นิยุตฺโตติ โทวาริโกติ วุจฺจติ เอวํ ภควา

เมตฺตาทิวเสน กรุณาวิหารโต อญฺญตฺถ วตฺตมาโนปิ กรุณานติ-
วตฺตวุตฺติตาย กรุณาย นิยุตฺโตติ การุณิโกติ วุจฺจติ ฯ มหา-
ภินีหารโต ปฏฺฐาย หิ ยาว มหาปรินิพฺพานา โลกหิตตฺถเมว
โลกนาถา ติฏฺฐนฺติ ฯ มหนฺโต การุณิโกติ มหาการุณิโก ฯ
สติปิ ภควโต ตทญฺญคุณานมฺปิ วเสน มหนฺตภาเว การุณิก-
สทฺทสนฺนิธาเน วุตฺตตฺตา กรุณาวเสเนตฺถ มหนฺตภาโว เวทิตพฺโพ
ยถา มหาเวยฺยากรโณติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา มหาการุณิกสฺสาติ
อิมินา ปเทน ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน สตฺถุ มหากรุณา วุตฺตา โหติ ฯ
อถวา กรุณา กรุณายนํ สีลํ ปกติ สภาโว เอตสฺสาติ การุณิโก ฯ
ปจวีผสฺสาทโย วิย กกฺขฬผุสนาทิสภาวา กรุณาสภาโว สภาวภูต-
กรุโณติ อตฺโถ ฯ เสสํ ปุริมสทิสเมว ฯ อถวา มหาวิสยตาย
มหานุภาวตาย มหาพลตาย มหตี กรุณาติ มหากรุณา ฯ ภควโต
หิ กรุณา นิรวเสเสสุ สตฺเตสุ ปวตฺตติ ปวตฺตมานา จ อนญฺญ-
สาธารณา ปวตฺตติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิเภทญฺจ มหนฺตเมว สตฺตานํ
หิตสุขํ เอกนฺตโต นิปฺผาเทติ ฯ มหากรุณาย นิยุตฺโตติ มหา-
การุณิโกติ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ อถวา มหตี ปสตฺถา
กรุณา อสฺส อตฺถีติ มหาการุณิโก ฯ ปูชาวจโน เหตฺถ มหนฺต-
สทฺโท มหาปุริโสติอาทีสุ วิย ฯ ปสตฺถา จ ภควโต กรุณา
มหากรุณาสมาปตฺติวเสนาปิ ปวตฺติโต อนญฺญสาธารณตฺตาติ ฯ
[ส. ป. ๑]

[๑๑] เอวํ กรุณามุเขน สงฺเขปโต สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ ภควนฺตํ โถเมตฺวา อิทานิ สทฺธมฺมํ โถเมตุํ อสมฺพุธนฺติอาทิมาห ฯ ตตฺถ อสมฺพุธนฺติ ปุพฺพกาลกิริยานิทฺเทโส ฯ ตสฺส อสมฺพุชฺฌนฺโต อปฺปฏิวิชฺฌนฺโตติ อตฺโถ ฯ ยถาสภาวํ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ เหตุอตฺโถ เหตฺถ อนฺตสทฺโท ปจนฺโต นิสีทตีติอาทีสุ วิย ฯ ยนฺติ ปุพฺพกาลกิริยาย อนิยมโต กมฺมนิทฺเทโส ฯ พุทฺธนิเสวิตนฺติ ตสฺส วิเสสนํ ฯ ตตฺถ พุทฺธสทฺทสฺส ตาว พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธติอาทินา นิทฺเทสนเยน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ อถวา สวาสนาย อญาณนิทฺทาย อจฺจนฺตวิคมโต พุทฺธิยา วา วิกสิตภาวโต พุทฺธวาติ พุทฺโธ ชาครณวิกสนตฺถวเสน ฯ อถวา กสฺสจิปิ เญยฺยธมฺมสฺส อนวพุทฺธสฺส อภาเวน เญยฺยวิเสสสฺส กมฺมภาเวน อคฺคหณโต กมฺมวจนิจฺฉาย อภาเว อวคมตฺถวเสเนว กตฺตุนิทฺเทโส ลพฺภตีติ พุทฺธวาติ พุทฺโธ ฯ อตฺถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมฺภูญาเณน สห วาสนายวิหตวิทฺธํสิตนิรวเสสกิเลโส มหากรุณาสพฺพญฺญุตญาณาทิอปริเมยฺยคุณคณาธาโร ขนฺธสนฺตาโน พุทฺโธ ฯ ยถาห ฯ พุทฺโธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต พเลสุ จ วสีภาวนฺติ ฯ เตน เอวํ นิรุปมปฺปภาเวน พุทฺเธน นิเสวิตํ ฯ โคจราเสวนา-

ภาวนาเสวนาหิ ยถารหํ นิเสวิตํ อนุภูตนฺติ อตฺโถ ฯ ตตฺถ นิพฺพานํ
โคจราเสวนาวเสเนว เสวิตํ ฯ มคฺโค ปน อตฺตนา ภาวิโตว
ภาวนาเสวนาวเสน เสวิโต ฯ ปเรหิ อุปฺปาทิตานิ ปน มคฺคผลานิ
เจโตปริยญาณาทินา ยถา ปริชานาติ อตฺตนา อุปฺปาทิตานิ วา
ปจฺจเวกฺขณญาเณน ปริจฺฉินฺทติ ตทา โคจราเสวนาวเสนาปิ
เสวิตานิ โหนฺติเยว ฯ เอตฺถ จ ปริยตฺติธมฺมสฺสาปิ ปริยายโต
ธมฺมคฺคหเณน คหเณ สติ โสปิ เทสนาญาณวเสน๑ โคจราเสวนาย
เสวิโตติ สกฺกา คเหตุํ ฯ อภิธมฺมนยสมุทฺทํ อธิคจฺฉีติ ตีณิ ปิฏ-
กานิ สมฺมสีติ จ อฏฺฐกถายํ วุตฺตตฺตา ปริยตฺติธมฺมสฺสาปิ สจฺฉิ-
กิริยาย สมฺมสนปริยาโย ลพฺภตีติ ฯ ยํ อสมฺพุธํ อสมฺพุชฺฌนฺโต
อสจฺฉิกโรนฺโตติ อตฺถสมฺภวโต โสปิ อิธ วุตฺโตเอวาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ
ตมฺปิ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต ภวาภวํ คจฺฉติ ฯ ปริญฺญาตธมฺมวินโย
ปน ตทตฺถปฏิปตฺติยา สมฺมาปฏิปนฺโน นจิรสฺเสว ทุกฺขสฺสนฺตํ
กริสฺสติ ฯ วุตฺตญฺเหตํจ

โย อิมสฺมึ ธมฺมวินเย อปฺปมตฺโต วิเหสฺสติ
ปหาย ชาติสํสารํ ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสตีติ ฯ

เอตฺถ จ กิญฺจาปิ มคฺคผลนิพฺพานานิ ปจฺเจกพุทฺธพุทฺธสาวเกหิปิ
โคจราเสวนาทินา เสวิตานิ โหนฺติ ฯ ตถาปิ อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทวเสน

๑. ม. เทสนาสมฺมสนญาณโคจรตาย ฯ

พุทฺธนิเสวิตนฺติ วุตฺตํ ฯ เกนจิ ปน พุทฺธสทฺทสฺส สามญฺญโต พุทฺธา นุพุทฺธปจฺเจกพุทฺธานมฺปิ เอตฺเถว สงฺคโห วุตฺโต ฯ

[๑๒] ภวาภวนฺติ อปรกาลกิริยาย กมฺมนิทฺเทโส ฯ ภวโต ภวนฺติ อตฺโถ ฯ อถวา ภวาภวนฺติ สุคติทุคฺคติวเสน หีนปฺปณีต-วเสน จ ขุทฺทกํ มหนฺตญฺจ ภวนฺติ อตฺโถ ฯ วุฑฺฒตฺโถปิ หิ อกาโร ทิสฺสติ อเสกฺขา ธมฺมาติอาทีสุ วิย ฯ ตสฺมา อภโวติ มหาภโว วุจฺจติ ฯ อถวา ภโวติ วุฑฺฒิ ฯ อภโวติ หานิ ฯ ภโวติ วา สสฺสตทิฏฺฐิ ฯ อภโวติ อุจฺเฉททิฏฺฐิ ฯ วุตฺตปฺปกาโร ภโว จ อภโว จ ภวาภโว ฯ ตํ ภวาภวํ ฯ คจฺฉตีติ อปรกาล-กิริยานิทฺเทโส ฯ ชีวโลโกติ สตฺตโลโก ฯ ชีวคฺคหเณน หิ สงฺขาร-ภาชนโลกํ นิวตฺเตติ ตสฺส ภวาภวคมนาสมฺภวโต ฯ

[๑๓] นโม อตฺถูติ ปาจเสโส ทฏฺฐพฺโพ ฯ อวิชฺชาทิกิเลส-ชาลวิทฺธํสิโนติ ธมฺมวิเสสนํ ฯ ตตฺถ อวินฺทิยํ วินฺทตีติ อวิชฺชา ฯ ปูเรตุํ อยุตฺตฏฺเฐน กายทุจฺจริตาทิ อวินฺทิยํ นาม ฯ อลทฺธพฺพนฺติ อตฺโถ ฯ ตพฺพิปรีตโต กายสุจริตาทิ วินฺทิยํ นาม ฯ ตํ วินฺทิยํ น วินฺทตีติ วา อวิชฺชา ฯ ขนฺธานํ ราสฏฺฐํ อายตนานํ อายตนฏฺฐํ ธาตูนํ สุญฺญตฏฺฐํ อินฺทฺริยานํ อธิปติยฏฺฐํ สจฺจานํ ตถฏฺฐํ อวิทิตํ กโรตีติ วา อวิชฺชา ฯ ทุกฺขาทีนํ ปีฬนาทิวเสน วุตฺตํ จตุพฺพิธํ อตฺถํ อวิทิตํ กโรตีติปิ อวิชฺชา ฯ อนฺตวิรหิเต สํสาเร สพฺพโยนิ-

คติภววิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาเสสุ สตฺเต ชวาเปตีติ วา อวิชฺชา ฯ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาเนสุ อิตฺถีปุริสาทีสุ ชวติ วิชฺชมาเนสุปิ ขนฺธาทีสุ น ชวตีติ วา อวิชฺชา ฯ สา อาทิ เยสํ ตณฺหาทีนํ เต อวิชฺชาทโย ฯ เตเยว กิลิสฺสนฺติ เอเตหิ สตฺตาติ กิเลสา ฯ เตเยว จ สตฺตานํ พนฺธนฏฺเฐน ชาลสทิสาติ ชาลา ฯ ตํ วิทฺธํเสติ สพฺพโส วินาเสติ สีเลนาติ อวิชฺชาทิกิเลสชาลวิทฺธํสี ฯ นนุ เจตฺถ สปริยตฺติโก นว-โลกุตฺตรธมฺโม อธิปฺเปโต ตตฺถ จ มคฺโคเยว กิเลเส วิทฺธํเสติ เนตเรติ เจ ฯ วุจฺจเต ฯ มคฺคสฺสาปิ นิพฺพานมาคมฺม กิเลส-วิทฺธํสนโต นิพฺพานมฺปิ กิเลเส วิทฺธํเสติ นาม ฯ มคฺคสฺส กิเลส-วิทฺธํสนกิจฺจํ ผเลน นิปฺผนฺนนฺติ ผลมฺปิ กิเลสวิทฺธํสีติ วุจฺจติ ฯ ปริยตฺติธมฺโมปิ กิเลสวิทฺธํสนสฺส อุปนิสฺสยปจฺจยตฺตา กิเลสวิทฺธํสีติ วตฺตุมรหตีติ น โกจิ โทโส ฯ

[๑๔] ธมฺมวรสฺส ตสฺสาติ ปุพฺเพ อนิยมิตสฺส นิยมวจนํ ฯ ตตฺถ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จตูสุ อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ ธมฺโม ฯ

เยเกจิ ธมฺมํ สรณํ คตาเส น เต คมิสฺสนฺติ อปายํ
ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตีติ

หิ วุตฺตํ ฯ สํสารทุกฺเข วา อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ ธมฺโม ฯ มคฺคผลปฺปตฺติยา สตฺตกฺขตฺตุปรมตาทิวเสน สํสารสฺส ปริจฺฉินฺนตฺตา

อปายาทินิพฺพตฺตกกิเลสวิทฺธํสนญฺเจตฺถ ธารณํ ฯ เอวญฺจ กตฺวา อริยมคฺโค ตสฺส ตทตฺถสิทฺธิเหตุตาย นิพฺพานญฺจาติ อุภยเมว นิปฺปริยายโต ธาเรติ ฯ อริยผลํ ปน ตํสมุจฺฉินฺนกิเลสปฏิปฺปสฺสมฺภเนน ตทนุคุณตาย ปริยตฺติธมฺโม ตทธิคมเหตุตายาติ อุภยํ ปริยายโต ธาเรตีติ เวทิตพฺพํ ฯ วุตฺตปฺปกาโร ธมฺโมเยว อตฺตโน อุตฺตริตราภาเวน วโร ปวโร อนุตฺตโรติ ธมฺมวโร ฯ ตสฺส ธมฺมวรสฺส นโม อตฺถูติ สมฺพนฺโธ ฯ เอตฺตาวตา เจตฺถ อมฺเหหิ สารตฺโถ ปกาสิโต ฯ ยมฺปเนตฺถ เกนจิ ปปญฺจิตํ อมฺเหหิ จ อิธ น ทสฺสิตํ น ตํ สารโต ปจฺเจตพฺพํ ฯ อิโต ปเรสุปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตสฺมา อิโต ปฏฺฐาย เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา สารตฺถเมว ทสฺสยิสฺสาม ฯ ยตฺถ ปน เกนจิ อจฺจนฺตวิรุทฺธํ ลิขตํ ตมฺปิ กตฺถจิ ทสฺสยิสฺสาม ฯ เอตฺถ จ อวิชฺชาทิกิเลสชาลวิทฺธํสิโนติ เอเตน สฺวากฺขาตตาทีหิ ธมฺมํ โถเมติ ฯ ธมฺมวรสฺสาติ เอเตน อญฺญสฺส วิสิฏฺฐสฺส อภาวทีปนโต ปริปุณฺณตาย ฯ ปฐเมน วา ปหานสมฺปทํ ธมฺมสฺส ทสฺเสติ ฯ ทุติเยน ปภาวสมฺปทํ ฯ

[๑๕] เอวํ สงฺเขเปเนว สพฺพธมฺมคุเณหิ สทฺธมฺมํ โถเมตฺวา อิทานิ อริยสงฺฆํ โถเมตุํ คุเณหีติอาทิมาห ฯ คุเณหีติ อสฺส ยุตฺโตติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ อิทานิ เยหิ คุเณหิ ยุตฺโต เต ทสฺเสนฺโต สีลสมาธีติอาทิมาห ฯ ตตฺถ จตุปาริสุทฺธสีลาทิ สีลนฺติ

วุจฺจติ ฯ สมาธีติ ปฐมชฺฌานาทิ ฯ สมาธิสีเสน หิ ปฐมชฺ-
ฌานาทโย วุตฺตา ฯ ปญฺญาติ มคฺคปญฺญา ฯ วิมุตฺติ จ วิมุตฺติ-
ญาณญฺจ วิมุตฺติวิมุตฺติญาณนฺติ วตฺตพฺเพ เอกเทสสรูเปกเสส-
นเยน วิมุตฺติญาณนฺติ วุตฺตํ ฯ อาทิสทฺทปริยาเยน ปฏิสทฺเทน วา
วิมุตฺติคฺคหณํ เวทิตพฺพํ ฯ ตตฺถ วิมุตฺตีติ ผลํ ฯ วิมุตฺติญาณนฺติ
ปจฺจเวกฺขณญาณํ ฯ ปฏิสทฺเทน ฉฬภิญฺญา จตุปฺปฏิสมฺภิทาทโย
คุณา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอตฺถ จ สีลาทโย คุณา โลกิยา
โลกุตฺตรา จ ยถาสมฺภวํ นิทฺทิฏฺฐาติ เวทิตพฺพา ฯ ยมฺปเนตฺถ
เกนจิ วุตฺตํ สีลาทโย กิญฺจาปิ โลกิยโลกุตฺตรา ยถาสมฺภวํ
ลพฺภนฺติ ตถาปิ อนฺเต อริยสงฺฆนฺติ วจนโต สีลาทโย จตฺตาโร
ธมฺมกฺขนฺธา โลกุตฺตรา วาติ ฯ ตํ ตสฺส มติมตฺตํ ฯ น หิ อริย-
สงฺฆสฺส โลกิยคุเณหิปิ โถมนาย โกจิ โทโส ทิสฺสติ ฯ สพฺพญฺญู-
พุทฺธสฺสปิ ตาว โลกิยโลกุตฺตรคุเณหิ โถมนา โหติ กึมงฺคํ ปน
อริยสงฺฆสฺสาติ ฯ

[๑๖] กุสลตฺถิกานํ ชนานํ ปุญฺญสฺส วุฑฺฒิยา เขตฺตสทิสตฺตา
เขตฺตนฺติ อาห เขตฺตญฺชนานํ กุสลตฺถิกานนฺติ ฯ ขิตฺตํ พีชํ มหปฺ-
ผลภาวกรเณน ตายตีติ หิ เขตฺตํ ปุพฺพณฺณาปรณฺณวิรูหนภูมิ ฯ
ตํสทิสตฺตา อริยสงฺโฆปิ เขตฺตนฺติ วุจฺจติ ฯ อิมินา อริยสงฺฆสฺส
อนุตฺตรปุญฺญกฺเขตฺตภาวํ ทีเปติ ฯ อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ

หิ วุตฺตํ ฯ ตนฺติ ปุพฺเพ โยติ อนิยเมน วุตฺตสฺส นิยมวจนํ ฯ อริยสงฺฆนฺติ เอตฺถ อารกตฺตา กิเลเสหิ อนเย อนิริยนโต อเย จ อิริยนโต อริยา นิรุตฺตินเยน ฯ อถวา สเทวเกน โลเกน สรณนฺติ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต อุปคตานญฺจ ตทตฺถสิทฺธิโต อริยา ฯ อริยานํ สงฺโฆ สมูโหติ อริยสงฺโฆ ฯ อถวา อริโย จ โส ยถาวุตฺตนเยน สงฺโฆ จ ทิฏฺฐิสีลสามญฺเญน สํหตภาวโตติ อริยสงฺโฆ ฯ อฏฺฐ อริยปุคฺคลา ฯ ตํ อริยสงฺฆํ ฯ ภควโต อปรภาเค พุทฺธธมฺมรตนานมฺปิ สมธิคโม สงฺฆรตนาธีโนติ อริยสงฺฆสฺส พหูปการตํ ทสฺเสตุํ อิเธว สิรสา นมามีติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[๑๗] เอวํ คาถาตฺตเยน สงฺเขปโต สกลคุณสงฺกิตฺตนมุเขน รตนตฺตยสฺส ปณามํ กตฺวา อิทานิ ตํ นิปจฺจการํ ยถาธิปฺเปเต ปโยชเน ปริณาเมนฺโต อาห อิจฺเจวมิจฺจาทึ ฯ อิจฺเจวํ ยถาวุตฺเตน นเยน อจฺจนฺตํ เอกนฺเตน นมสฺสเนยฺยํ นมสฺสิตพฺพํ รตนตฺตยํ นมสฺสมาโน กาย วาจา จิตฺเตหิ วนฺทมาโน อหํ วิปุลํ ยํ ปุญฺญาภิสนฺทํ อลตฺถนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ ตตฺถ พุทฺธาทโย รติชนนฏฺเฐน รตนํ ฯ เตสญฺหิ อิติปิ โส ภควาติอาทินา ยถาภูตคุเณ อาวชฺเชนฺตสฺส อมตาธิคมเหตุภูตํ อนปฺปกํ ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชติ ฯ ยถาห ฯ ยสฺมึ มหานาม สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โทสปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ

โหติ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ อุชุคตจิตฺโต โข ปน มหานาม อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวทํ ลภติ ธมฺมูปสญฺหิตํ ปาโมชฺชํ ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตีติอาทึ ฯ จิตฺตีกตาทิภาโว วา รตนฏฺโฐ ฯ วุตฺตญฺเหตํ

จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ
อโนมสตฺตปริโภคํ รตนํ เตน วุจฺจตีติ

จิตฺตีกตภาวาทโย จ อนญฺญสาธารณา พุทฺธาทีสฺเวว ลพฺภนฺตีติ ฯ

[๑๘] ปุญฺญาภิสนฺทนฺติ ปุญฺญปุญฺชนฺติ วุตฺตํ โหติ[๑] ฯ อถวา ปุญฺญาภิสนฺทํ ปุญฺญราสึ ปุญฺญปฺปวตฺตํ ปุญฺโญทยนฺติ วุตฺตํ โหตีติ อิทํ อตฺถทฺวยเมว หิ มหาคณฺฐิปเท วุตฺตํ[๒] ฯ มชฺฌิมคณฺฐิปเท ปน จูฬคณฺฐิปเท จ ปุญฺญาภิสนฺทนฺติ ปุญฺญานิสํสนฺติปิ อตฺโถ วุตฺโต ฯ ปุญฺญาภิสนฺทนฺติ ปุญฺญนทึ ปุญฺญปฺปวาหนฺติ เอวํ ปเนตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ อวิจฺเฉเทน ปวตฺติยมานํ หิ ปุญฺญํ อภิสนฺทนฏฺเฐน ปุญฺญาภิสนฺโทติ วุจฺจติ ฯ เตเนว สารตฺถปฺปกาสนิยา สํยุตฺตนิกายฏฺฐกถาย จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ปุญฺญาภิสนฺทา กุสลาภิสนฺทา สุขสฺสาหารา กตเม จตฺตาโร อิธ ภิกฺขเว อริยสาวโก พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหติ อิติปิ โส ภควา ฯเปฯ

๑. ม. อิทํ วากฺยํ นตฺถิ ฯ ๒ ม. ปุญฺญาภิสนฺทนฺติ ปุญฺญราสึ ปุญฺญปฺปวตฺตํ วาติ มหาคณฺฐิปเท วุตฺตํ ฯ

พุทฺโธ ภควาติ อยํ ปจโม ปุญฺญาภิสนฺโท กุสลาภิสนฺโท สุขสฺสา-
หาโรติ เอวมาทิกาย ปาลิยา อตฺถํ ทสฺเสนฺเตน ปุญฺญาภิสนฺทา
กุสลาภิสนฺทาติ ปุญฺญนทิโย กุสลนทิโยติ วุตฺตํ ฯ ยมฺปน คณฺจี-
ปเท วุตฺตํ ปุญฺญาภิสนฺทนฺติ ปุญฺญผลนฺติ ฯ ตํ น สุนฺทรํ ฯ น หิ
รตนตฺตยํ นมสฺสมาโน ตสฺมึ ขเณ ปุญฺญผลํ อลตฺถ ฯ กินฺตุ ฯ
อนปฺปกํ ปุญฺญราสึ ตทา อลภิ ฯ ตสฺส จ ผลํ ปรโลกภาวิ๑ ฯ
ทิฏฺจธมฺเม ตุ อนฺตรายวิฆาโต ตสฺส ปุญฺญสฺส อานิสํสมตฺตํ ฯ
ตสฺสานุภาเวน หตนฺตราโยติ จ วุตฺตํ ฯ น จ ปุญฺญผเล อนุปฺ-
ปนฺเน ตสฺสานุภาเวน หตนฺตรายภาโว น สิชฺฌติ ฯ นเจทํ ตสฺมึเยว
ขเณ ทิฏฺจธมฺมเวทนียํ อโหสิ ฯ ตสฺมา ตสฺส มหโต ปุญฺญปฺป-
วาหสฺส อานุภาเวน หตนฺตราโยติ อยเมว อตฺโถ ยุชฺชติ ฯ
อถาปิ ปณามกิริยาย ชนิตตฺตา ปุญฺญเมว ปุญฺญผลนฺติ ตสฺสา-
ธิปฺปาโย สิยา เอวํ สติ ยุชฺเชยฺย ฯ โส จ ปุญฺญปฺปวาโห
น อปฺปมตฺตโก อถโข มหนฺโตเยวาติ ทสฺเสนฺโต อาห วิปุลนฺติ ฯ
มหนฺตํ อนปฺปกนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ อลตฺถนฺติ อลภึ ปาปุณินฺติ
อตฺโถ ฯ ตสฺสานุภาเวนาติ ตสฺส ยถาวุตฺตสฺส ปุญฺญปฺปวาหสฺส
อานุภาเวน พเลน ฯ หตนฺตราโยติ ตํตํสมฺปตฺติยา วิพนฺธนวเสน
สตฺตสนฺตานสฺส อนฺตเร เวมชฺเฌ เอติ อาคจฺฉตีติ อนฺตราโย ทิฏฺจ-

[ส. ป. ๒]

๑. ม. ปรโลกภาคิ ฯ

ธมฺมิกาทิอนตฺโถ ฯ ปณามปฺปโยชเน วุตฺตวิธินา หโต วิทฺธโสฺต อนฺตราโย อุปทฺทโว อสฺสาติ หตนฺตราโย ฯ อสฺส วณฺณยิสฺสํ วินยนฺติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ หตนฺตราโย หุตฺวา วินยํ วณฺณยิสฺสนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอเตน ตสฺส ปุญฺญปฺปวาหสฺส อตฺตโน ปสาทสมฺปตฺติยา รตนตฺตยสฺส จ เขตฺตภาวสมฺปตฺติยา อตฺถสํวณฺณนาย อุปฆาตกอุปทฺทวานํ หนเน สมตฺถตํ ทีเปติ ฯ

[๑๘] เอวํ รตนตฺตยนิปจฺจการเณ* ปโยชนํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ ยสฺส วินยปิฏกสฺส อตฺถํ สํวณฺเณตุกาโม ตสฺส ตาว ภควโต สาสนสฺส มูลปฺปติฏฺฐาภาวํ ทสฺเสตฺวา ตมฺปิ โถเมนฺโต อาห ยสฺมึ ฐิเตติอาทึ ฯ อฏฺฐิตสฺส สุสณฺฐิตสฺส ภควโต สาสนํ ยสฺมึ ฐิเต ปติฏฺฐิตํ โหตีติ โยเชตพฺพํ ฯ ตตฺถ ยสฺมินฺติ ยสฺมึ วินยปิฏเก ฯ ฐิเตติ ปาลิโต จ อตฺถโต จ อนูนํ หุตฺวา ลชฺชิปุคฺคเลสุ ปวตฺตนฏฺเฐน ฐิเต อตฺโถ ฯ สาสนนฺติ อธิสีลอธิจิตฺตอธิปญฺญาสงฺขาตสิกฺขาตฺตยสงฺคหิตํ สาสนํ ฯ อฏฺฐิตสฺสาติ กามสุขลฺลิกานุโยค อตฺตกิลมถานุโยคสงฺขาเต อนฺตทฺวเย อฏฺฐิตสฺสาติ อตฺโถ ฯ อปฺปติฏฺฐํ ขฺวาหํ อาวุโส อนายูหํ โอฆมตรินฺติ หิ วุตฺตํ ฯ อยมตฺโถ ตีสุปิ สีหลคณฺฐิปเทสุ วุตฺโตเยว ฯ คณฺฐิปเท ปน อฏฺฐิตสฺสาติ ปรินิพฺพุตสฺสาปิ ภควโตติ วุตฺตํ ฯ ปติฏฺฐิตํ โหตีติ เตสฺเยว ลชฺชิ-

๑. ม. รตนตฺตยสฺส นิปจฺจการกรเณ ฯ

ปุคฺคเลสุ ปวตฺตนฏฺเฐน ปติฏฺฐิตํ โหติ ฯ สุสณฺฐิตสฺสาติ เอตฺถ ตาว ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ อิทํ วุตฺตํ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณ อสีติอนุ- พฺยญฺชเนหิ สมนฺนาคมนวเสน สุสณฺฐานสฺสาติ อตฺโถ ฯ อเนนสฺส - รูปกายสมฺปตฺตึ นิทสฺเสตีติ ฯ คณฺฐิปเท ปน ยถาฏฺฐาเน ปติฏฺฐิเตหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคตตฺตา รูปกาเยน สุสณฺฐิโต กายวงฺกาทิวิรหิตตฺตา ตาทิลกฺขณสมนฺนาคตตฺตา จ นามกาเยนปีติ วุตฺตํ ฯ เกนจิ ปน จตุพฺรหฺมวิหารวเสน สตฺเตสุ สุฏฺฐุ สมฺมา จ ฐิตสฺสาติ อตฺถวเสน วา สุสณฺฐิตสฺส สุสณฺฐิตตฺตา เหส เกวลํ สตฺตานํ ทุกฺขํ อปเน- ตุกาโม หิตํ อุปสํหริตุกาโม สมฺปตฺติยา จ ปมุทิโต อปกฺขปติโต จ หุตฺวา วินยํ เทเสติ ตสฺมา อิมสฺมึ วินยสํวณฺณนาธิกาเร สารุปฺปาย ถุติยา โถเมนฺโต อาห สุสณฺฐิตสฺสาติ วตฺวา คณฺฐิ- ปเทสุ วุตฺตตฺโถ อธิปฺเปตาธิการานุรูโป น โหตีติ วุตฺตํ ฯ อยมฺ- ปเนตฺถ อมฺหากํ ขนฺติ ยถาวุตฺตกามสุขลฺลิกาทิอนฺตทฺวเย อฏฺฐิ- ตตฺตาเยว มชฺฌิมาย ปฏิปทาย สมฺมาฐิตตฺตา สุสณฺฐิตสฺสาติ เอว- มตฺโถ คเหตพฺโพติ ฯ เอวํ หิ สติ อารมฺภานุรูปโถมนา กตา โหติ ยถาวุตฺตอนฺตทฺวยํ วิวชฺเชตฺวา มชฺฌิมาย ปฏิปทาย วินยปญฺญตฺติ- ยาเยว เยภุยฺเยน ปกาสนโต ฯ ตนฺติ ปุพฺเพ ยสฺมินฺติ อนิยเมตฺวา วุตฺตสฺส นิยมวจนํ ฯ ตสฺส วินยนฺติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ อมิสฺ- สนฺติ ภาวนปปสกนิทฺเทโส ฯ นิกายนฺตรลทฺธีหิ อสมฺมิสฺสํ กตฺวา

อนากุลํ กตฺวา วณฺณยิสฺสนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา อนุรูปสฺส กาลมตฺตสฺสาปิ ธมฺมเสนาปติสารีปุตฺตตฺเถรสทิเสนาปิ ทูวิญฺเญยฺยภาวโต เกวลํ พุทฺธวิสยํ วินยปิฏกํ อตฺตโน พเลน วณฺณยิสฺสามีติ วจนมตฺตมฺปิ อญฺเญหิ วตฺตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา นิสฺสาย ปุพฺพาจริยานุภาวนฺติ อาห ฯ ปุพฺพาจริยานุภาโว นาม อตฺถโต ปุพฺพาจริเยหิ สํวณฺณิตา อฏฺฐกถา ฯ ตโตเยว จ ปุพฺพาจริยานุภาโว อฏฺฐกถาติ สพฺพตฺถ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา ปุพฺพาจริเยหิ สํวณฺณิตํ อฏฺฐกถํ นิสฺสาย วณฺณยิสฺสํ น อตฺตโนเยว พลํ นิสฺสายาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อถ โปราณฏฺฐกถาสุ วิชฺชมานาสุ ปุน วินยสํวณฺณนาย กึ ปโยชนนฺติ โย วเทยฺย ตสฺส โปราณฏฺฐกถายปิ อนูนภาวํ อตฺตโน จ สํวณฺณนาย ปโยชนํ ทสฺเสนฺโต กามญฺจาติอาทิมาห ฯ

[๒๐] กามนฺติ เอกนฺเตน ยถิจฺฉกํ วา ฯ สพฺพโสติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตสฺส สํวณฺณิโตติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ กามํ สํวณฺณิโตเยว โน น สํวณฺณิโตติ อตฺโถ ฯ เกหิ ปน โส วินโย สํวณฺณิโตติ อาห ปุพฺพาจริยาสเภหติ ฯ มหากสฺสปตฺเถราทโย ปุพฺพาจริยาเอว อกมฺปิยฏฺเฐน อุตฺตมฏฺเฐน จ อาสภา ฯ เตหิ ปุพฺพาจริยาสเภหีติ วุตฺตํ โหติ ฯ กีทิสา ปน เต ปุพฺพาจริยาติ อาห ญาณมฺพูติอาทึ ฯ อคฺคมคฺคญาณสงฺขาเตน อมฺพุนา สลิเลน นิทฺโธตานิ

นิสฺเสสโต อายตึ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทเนน โธตานิ วิกฺขาลิตานิ วิโสธิตานิ ราคาทีนิ ตีณิ มลานิ กามาสวาทโย จ จตฺตาโร อาสวา เยหิ เต ญาณมฺพุนิทฺโธตมลาสวา ฯ เตหีติ อตฺโถ ฯ อิมินา จ น เกวลํ เอเตสํ อาจริยภาโวเยว อถโข ราคาทิมลรหิตา ขีณาสวา วิสุทฺธสตฺตา เอเตติ ทสฺเสติ ฯ ขีณาสวภาเวปิ น เอเต สุกฺขวิปสฺสกา อถโข เอวรูเปหิปิ อานุภาเวหิ สมนฺนาคตาติ ทสฺเสนฺโต อาห วิสุทฺธวิชฺชาปฏิสมฺภิเทหีติ ฯ วิสุทฺธา อจฺจนฺตปริสุทฺธา ติวิชฺชาทิกา วิชฺชา จตสฺโส จ ปฏิสมฺภิทา เยสํ เต วิสุทฺธวิชฺชาปฏิสมฺภิทา ฯ เตหิ ฯ เอกเทเสน ปฏิสมฺภิทํ อปฺปตฺตานํ อริยานเมว อภาวโต เอเตหิ อธิคตปฏิสมฺภิทา ปฏฺฐตรลทฺธปฺปเภทาติ ทสฺเสตุํ วิสุทฺธคฺคหณํ กตํ ฯ วิชฺชาติ ติสฺโส วิชฺชา อฏฺฐ วิชฺชา วา ฯ ตตฺถ ทิพฺพจกฺขุญาณํ ปุพฺเพนิวาสญาณํ อาสวกฺขยญาณญฺจาติ อิมา ติสฺโส วิชฺชา ฯ อฏฺฐ วิชฺชา ปน

วิปสฺสนาญาณมโนมยิทฺธิ
อิทฺธิปฺปเภโทปิ จ ทิพฺพโสตํ
ปรสฺส เจโตปริยายญาณํ
ปุพฺเพนิวาสานุคตญฺจ ญาณํ
ทิพฺพญฺจ จกฺขฺวาสวสงฺขโย จ
เอตานิ ญาณานิ อิธฏฺฐ วิชฺชาติ

[ส. ป. ๒]

เอวํ วิปสฺสนาญาณมโนมยิทฺธีหิ สทฺธึ ปริคณิตา[๑] ฉ อภิญฺญาเยว ฯ
อตฺถปฏิสมฺภิทา ธมฺมปฏิสมฺภิทา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปฏิภาณปฏิ-
สมฺภิทาติ จตสฺโส ปฏิสมฺภิทา ฯ ตตฺถ สงฺเขปโต เหตุผเล ญาณํ
อตฺถปฏิสมฺภิทา ฯ เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา ฯ เหตุเหตุ-
ผลานุรูปํ โวหาเรสุ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ฯ อิทํ ญาณํ อิม-
มตฺถํ โชตยตีติ อิมินา อาการเน เหฏฺฐาวุตฺเตสุ ตีสุ ญาเณสุ
ปวตฺตญาณํ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา ฯ เอตาสํ ปน วิตฺถารกถา
อติปปญฺจภาวโต อิธ น วุจฺจติ ฯ ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตานํ สทฺธมฺเมสุ
เฉกภาวโต อาห สทฺธมฺมสํวณฺณนโกวิเทหีติ ฯ ปฏิสมฺภิทปฺปตฺตา-
นมฺปิ ธมฺเมสุ อภิโยควเสน วิเสโส โหตีติ ลทฺธปฏิสมฺภิทาสุ สาติ-
สยตํ ทสฺเสตุํ อาหาติปิ วทนฺติ ฯ สทฺธมฺมสํวณฺณนโกวิเทหีติ
ปิฏกตฺตยสงฺขาตสฺส สทฺธมฺมสฺส สํวณฺณเน สพฺพโส อตฺถปฺปกาสเน
โกวิเทหิ เฉเกหิ กุสเลหีติ อตฺโถ ฯ กิเลสชาตํ ปริกฺขารพาหุลฺลํ
วา สลฺลิขติ ตนุ กโรตีติ สลฺเลโข ฯ อิธ ปน ขีณาสวาธิการตฺตา
ปริกฺขารพาหุลฺลสฺส สลฺลิขนวเสเนว อตฺโถ คเหตพฺโพ ฯ ตโตเยว
จ คณฺฐิปเท สลฺเลขิเย ปริมิตปริกฺขารวุตฺติยาติ อตฺโถ วุตฺโต ฯ
สลฺเลขสฺส ภาโว สลฺเลขิยํ ฯ ตสฺมึ สลฺเลขิเย ฯ สลฺเลขปฏิ-
ปตฺติยนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ โนสุลภูปเมหีติ อสุลภูปเมหิ ฯ สลฺเลข-

๑. ม. ปริคฺคหิตา ฯ

ปฏิปตฺติยา อสุกสทิสาติ เตสํ อุปมาย อนุจฺฉวิกปุคฺคลานํทุลฺ-
ลภตฺตา นตฺถิ สุลภา อุปมา เอเตสนฺติ โนสุลภูปมา ฯ มหา-
วิหารสฺสาติ (จิตฺตลปพฺพตอภยคิริ[๑] เสสนิกายทฺวยํ ปฏิกฺขิปติ ฯ
ธชูปเมหีติ รถสฺส สญฺชานนเหตุกํ รเถ พนฺธธชํ วิย อชานนฺตานํ
อสุเกหิ จ อสุเกหิ จ เถเรหิ นิเวสิโต มหาวิหาโร นามาติ เอวํ
มหาวิหารสฺส สญฺชานนเหตุตฺตา มหาวิหารสฺส ธชูปเมหิ ฯ สํวณฺณิ-
โตติ สมฺมา อนูนํ กตฺวา วณฺณิโต ฯ สํวณฺณิโต อยํ วินโยติ
ปทจฺเฉโท กาตพฺโพ ฯ จิตฺเตหิ นเยหีติ อเนกปฺปเภทนยตฺตา วิจิตฺเตหิ
นเยหิ ฯ สมฺพุทฺธวรนฺวเยหีติ สพฺพญฺญุพุทฺธวรํ อนุคเตหิ ฯ ภควโต
อธิปฺปายานุคเตหิ นเยหีติ วุตฺตํ โหติ ฯ อถวา พุทฺธวรํ
อนุคเตหิ ปุพฺพาจริยาสเภหีติ สมฺพนฺโธ กาตพฺโพ ฯ

[๒๑] เอวํ โปราณฏฺฐกถาย อนูนภาวํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ
อตฺตโน สํวณฺณนาย ปโยชนวิเสสํ ทสฺเสตุํ สํวณฺณนาติอาทิ-
มาห ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ กิญฺจาปิ ปุพฺพาจริยาสเภหิ ยถาวุตฺต-
คุณวิสิฏฺเฐหิ อยํ วินโย สพฺพโส วณฺณิโต ตถาปิ เตสํ เอสา
สํวณฺณนา สีหลทีปวาสีนํ ภาสาย สงฺขตตฺตา รจิตตฺตา ทีปนฺตเร
ภิกฺขุชนสฺส สีหลทีปโต อญฺญทีปวาสิโน ภิกฺขุคณสฺส กิญฺจ อตฺถํ
ปโยชนํ ยสฺมา นาภิสมฺภุณาติ น สมฺปาเทติ น สาเธติ ตสฺมา

๑. อิทํ ม. โปตฺถเก ทิสฺสติ ฯ

อิมํ สํวณฺณนํ ปาลินยานุรูปํ กตฺวา พุทฺธสิริตฺเถเรน อชฺฌิฏฺโฐ อิทานิ สมารภิสฺสนฺติฯ ตตฺถ สํวณฺณิยติ อตฺโถ เอตายาติ สํวณฺณนา อฏฺฐกถาฯ สา ปน ธมฺมสงฺคาหกตฺเถเรหิ ปฐมํ ตีณิ ปิฏกานิ สงฺคายิตฺวา ตสฺส อตฺถวณฺณนานุรูเปเนว วาจนามคฺคํ อาโรปิตตฺตา ติสฺโส สงฺคีติโย อารูฬฺโหเยว พุทฺธวจนสฺส อตฺถสํวณฺณนาภูโต กถามคฺโคฯ โสเยว จ มหามหินฺทตฺเถเรน ตมฺพปณฺณิทีปํ อาภโต ปจฺฉา ตมฺพปณฺณิเยหิ มหาเถเรหิ นิกายนฺตรลทฺธิสงฺกรปริหรณตฺถํ สีหลภาสาย ฐปิโตฯ เตนาห สีหลทีปเกนาติอาทึฯ สีหสฺส ลานโต คหณโต สีหโล สีหลกุมาโรฯ ตํวํสชาตตาย ตมฺพ-ปณฺณิทีเป ขตฺติยานํ เตสํ นิวาสตาย ตมฺพปณฺณิทีปสฺสาปิ สีหล-ภาโว เวทิตพฺโพฯ ตสฺมึ สีหลทีเป ภูตตฺตา สีหลทีปเกน วาเกฺยน วจเนน สีหลภาสายาติ วุตฺตํ โหติฯ ปาลินยานุรูปนฺติ ปาลินยสฺส อนุรูปํ กตฺวาฯ มาคธภาสาย ปริวตฺเตตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ อชฺเฌสนนฺติ ครุฏฺฐานิยํ ปยิรุปาสิตฺวา ครุตรํ ปโยชนํ อุทฺทิสฺส อภิปฏฺฐนา อชฺเฌสนาฯ ตํ อชฺเฌสนํฯ อายาจนนฺติ อตฺโถฯ ตสฺส สมนุสฺสรนฺโตติ อิมินา สมฺพนฺโธฯ กสฺส อชฺเฌสนนฺติ อาห พุทฺธสิริวฺหยสฺส เถรสฺสาติฯ พุทฺธสิรีติ อวฺหโย นามํ ยสฺส โสยํ พุทฺธสิริวฺหโยฯ ตสฺสฯ อิตฺถนฺนามสฺส เถรสฺส อชฺเฌสนํ สมฺมา อาทเรน สมนุสฺสรนฺโต หทเย ฐเปนฺโตติ อตฺโถฯ

[๒๒] อิทานิ อตฺตโน สํวณฺณนาย กรณปฺปการํ ทสฺเสนฺโต สํวณฺณนํ ตญฺจาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ ตญฺจ อิทานิ วุจฺจมานํ สํวณฺณนํ สมารภนฺโต สกลายปิ มหาอฏฺฐกถาย อิธ คเหตพฺพโต มหาอฏฺฐกถํ ตสฺสา อิทานิ วุจฺจมานาย สํวณฺณนาย สรีรํ กตฺวา มหาปจฺจริยํ โย วินิจฺฉโย วุตฺโต ตเถว กุรุนฺทีนามาทีสุ วิสฺสุตาสุ อฏฺฐกถาสุ โย วินิจฺฉโย วุตฺโต ตโตปิ วินิจฺฉยโต ยุตฺตมตฺถํ อปริจฺจชนฺโต อนฺโตคธเถรวาทํ กตฺวา สํวณฺณนํ สมฺมา สมารภิสฺสนฺติ ปทตฺถสมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพ ฯ เอตฺถ จ อตฺโถ กถิยติ เอตายาติ อฏฺฐกถา ฯ สาเยว อฏฺฐกถา ตฺถการสฺส ฏฺฐการํ กตฺวา ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโฐติอาทีสุ วิย ฯ มหาปจฺจริยนฺติ เอตฺถ ปจฺจรีติ อุฬุมฺปํ วุจฺจติ ฯ ตสฺมึ นิสีทิตฺวา กตตฺตา ตเมว นามํ ชาตํ ฯ กุรุนฺทีเวฬิวิหาโร[๑] นาม อตฺถิ ตตฺถ กตตฺตา กุรุนฺทีติ นามํ ชาตนฺติ วทนฺติ ฯ อาทิสทฺเทน อนฺธกฏฺฐกถํ สงฺเขปฏฺฐกถญฺจ สงฺคณฺหาติ ฯ วิสฺสุตาสูติ สพฺพตฺถ ปตฺถฏาสุ ปากฏาสูติ วุตฺตํ โหติ ฯ ยุตฺตมตฺถนฺติ เอตฺถ ตาว มชฺฌิมคณฺฐิปเท จูฬคณฺฐิปเท จ อิทํ วุตฺตํ ยุตฺตมตฺถนฺติ สํวณฺเณตพฺพฏฺฐานสฺส ยุตฺตมตฺถํ น ปน ตตฺถ อยุตฺตมฺปิ อตฺถีติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ มหาคณฺฐิปเท ปเนตฺถ น กิญฺจิ วุตฺตํ ฯ เกนจิ ปน มหาอฏฺฐกถานเยน วินย-

๑. ม. กุรุนฺทีวลฺลิวิหาโร ฯ

วินยยุตฺติยา วา ยุตฺตมตฺถนฺติ วุตฺตํ ฯ ตํ ยุตฺตํ วิย ทิสฺสติ มหา-
ปจฺจรีอาทีสุปิ กตฺถจิ อยุตฺตสฺสาปิ อตฺถสฺส อุปริ วิภาวนโต ฯ
อฏฺจกถํเยว คเหตฺวา สํวณฺณนํ กริสฺสามีติ วุตฺเต อฏฺจกถาสุ
วุตฺตตฺเถรวาทานํ พาหิรภาโวปิ สิยาติ เตปิ อนฺโต กตฺตุกาโม
อนฺโตคธเถรวาทนฺติ อาห ฯ เถรวาเทปิ อนฺโต กตฺวาติ วุตฺตํ
โหติ ฯ สํวณฺณนนฺติ อปรกาลกิริยาย กมฺมนิทฺเทโส ฯ ปุพฺเพ
วุตฺตํ ตุ[๑] สํวณฺณนนฺติ วจนํ ตตฺเถว สมารภนฺโตติ ปุพฺพกาลกิริยาย
กมฺมภาเวน โยเชตพฺพํ ฯ สมฺมาติ วตฺตพฺเพ คาถาพนฺธนวเสน
รสฺสภาโว กโตติ เวทิตพฺโพ ฯ

[๒๓] เอวํ กรณปฺปการํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ โสตูหิ ปฏิปชฺชิ-
ตพฺพวิธึ ทสฺเสนฺโต ตมฺเมติอาทิมาห ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ อิทานิ
วุจฺจมานํ ตํ มม สํวณฺณนํ ธมฺมปฺปทีปสฺส ตถาคตสฺส ธมฺมํ
สาสนธมฺมํ ปาลิธมฺมํ วา สกฺกจฺจํ ปฏิมานยนฺตา ปูเชนฺตา ถิเรหิ
สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา เถรา อจิรปพฺพชิตตฺตา นวา เตสํ
มชฺเฌ ภวตฺตา มชฺฌิมา จ ภิกฺขู ปสนฺนจิตฺตา ยถาวุตฺตนเยน
สปฺปโยชนตฺตา อุปริวกฺขมานวิธินา ปมาณตฺตา จ สทฺทหิตฺวา
ปีติโสมนสฺสยุตฺตจิตฺตา อิสฺสาปกตา อหุตฺวา นิสาเมนฺตุ สุณนฺตูติ ฯ
ตตฺถ ธมฺมปฺปทีปสฺสาติ ธมฺโมเยว สตฺตสนฺตาเนสุ โมหนฺธการ-

๑. ม. ตํ ฯ

โมหนฺธการวิธมนโต ปทีปสทิสตฺตา ปทีโป อสฺสาติ ธมฺมปฺปทีโป ภควา ฯ ตสฺส ธมฺมปฺปทีปสฺส ฯ

[๒๔] อิทานิ อตฺตโน สํวณฺณนาย อาคมนวิสุทฺธึ ทสฺเสตฺวา ปมาณภาวํ ทสฺเสนฺโต พุทฺเธนาติอาทิมาห ฯ ยเถว พุทฺเธน โย ธมฺโม จ วินโย จ วุตฺโต โส ตสฺส พุทฺธสฺส เยหิ ปุตฺเตหิ ธมฺมเสนาปติอาทีหิ ตเถว ญาโต เตสํ พุทฺธปุตฺตานํ มติมจฺจ- ชนฺตา สีหลฏฺจกถาจริยา ยสฺมา ปุเร อฏฺจกถา อกํสูติ อยเมตฺถ สมฺพนฺโธ ฯ ตตฺถ ธมฺโมติ สุตฺตาภิธมฺเม สงฺคณฺหาติ ฯ วินโยติ สกลวินยปิฏกํ ฯ เอตฺตาวตา จ สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ นิทฺทิฏฺจํ โหติ ฯ สกลํ หิ พุทฺธวจนํ ธมฺมวินยวเสน ทุวิธํ โหติ ฯ วุตฺโตติ ปาลิโต จ อตฺถโต จ พุทฺเธน ภควตา วุตฺโต ฯ น หิ ภควตา อพฺยากตํ นาม ตนฺติปทํ อตฺถิ ฯ สพฺเพสํเยว อตฺโถ กถิโต ฯ ตสฺมา สมฺมาสมฺพุทฺเธเนว ติณฺณํ ปิฏกานํ อตฺถวณฺณนากฺกโมปิ ภาสิโตติ ทฏฺจพฺพํ ฯ ตตฺถ ตตฺถ ภควตา ปวตฺติตา ปกิณฺณก- เทสนาเยว หิ อฏฺจกถา ฯ ตเถว ญาโตติ ยเถว พุทฺเธน วุตฺโต ตเถว เอกปทมฺปิ เอกกฺขรมฺปิ อวินาเสตฺวา อธิปฺปายญฺจ อวิโก- เปตฺวา ญาโต วิทิโตติ อตฺโถ ฯ เตสํ มติมจฺจชนฺตาติ เตสํ พุทฺธปุตฺตานํ อธิปฺปายํ อปริจฺจชนฺตา ฯ อฏฺจกถา อกํสูติ อฏฺจ- กถาโย อกํสุ ฯ กตฺถจิ อฏฺจกถามกํสูติ ปาโจ ทิสฺสติ ฯ ตตฺถาปิ

โสเยวตฺโถ ฯ มกาโร ปน ปทสนฺธิวเสน อาคโตติ ทฏฺฐพฺโพ ฯ
อฏฺฐกถาติ พหุวจนนิทฺเทเสน มหาปจฺจริยาทิกํ สงฺคณฺหาติ ฯ
ตสฺมาติ ยสฺมา เตสํ พุทฺธปุตฺตานํ อธิปฺปายํ อวิโกเปตฺวา ปุเร
อฏฺฐกถา อกํสุ ตสฺมาติ อตฺโถ ฯ หีติ นิปาตมตฺตํ เหตุอตฺถสฺส
ตสฺมาติ อิมินาเยว ปกาสิตตฺตา ฯ ยทิ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ สพฺพมฺปิ
ปมาณํ เอวํ สติ ตตฺถ ปมาทเลขาปิ ปมาณํ สิยาติ อาห
วชฺชยิตฺวาน ปมาทเลขนฺติ ฯ ตตฺถ ปมาทเลขนฺติ อปรภาเค
โปตฺถการูฬฺหกาเล ปมชฺชิตฺวา ลิขนวเสน ปวตฺตํ ปมาทปาฐํ ฯ
อิทํ วุตฺตํ โหติ ปมาเทน สตึ อปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา อทินฺนาทานสฺส
ปุพฺพปฺปโยเค สจฺเจปิ อลิเกปิ ทุกฺกฏนฺติ วุตฺตวจนสทิสํ ยํ ลิขิตํ
ตํ วชฺชยิตฺวา อปเนตฺวา สพฺพํ ปมาณนฺติ ฯ วกฺขติ หิ ตตฺถ
มหาอฏฺฐกถายมฺปน สจฺเจปิ อลิเกปิ ทุกฺกฏเมว วุตฺตํ ตํ ปมาท-
ลิขิตนฺติ เวทิตพฺพํ น หิ อทินฺนาทานสฺส ปุพฺพปฺปโยเค ปาจิตฺติยฏฺ-
ฐาเน ทุกฺกฏนฺนาม อตฺถีติ ฯ เกสํ ปมาณนฺติ อาห สิกฺขาสุ
สคารวานํ อิธ ปณฺฑิตานนฺติ ฯ อิธาติ อิมสฺมึ สาสเน ฯ ปุน
ยสฺมาติ วจนสฺส โก สมฺพนฺโธติ เจ ฯ เอตฺถ ตาว มหาคณฺฐิปเท
น กิญฺจิ วุตฺตํ มชฺฌิมคณฺฐิปเท ปน จูฬคณฺฐิปเท จ อิทํ
วุตฺตํ ยสฺมา ปมาณํ ตสฺมา นิสาเมนฺตุ ปสนฺนจิตฺตาติ เอวมสฺส
สมฺพนฺโธ ทฏฺฐพฺโพติ ฯ ยสฺมา อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ ปมาณํ ตสฺมา

อิธ วุตฺตมฺปิ ปมาณเมวาติ ปาจเสสํ กตฺวา วชิรพุทฺธิตฺเถโร
วทติ ฯ ตตฺถ อิธาติ อิมิสฺสํ สมนฺตปาสาทกายนฺติ อตฺโถ คเห-
ตพฺโพ ฯ ตตฺถ ยสฺมาติ วจนสฺส ปรมํ วุตฺตสมฺพนฺธวเสน อฏฺจ-
กถาสุ วุตฺตํ สพฺพมฺปิ ปมาณนฺติ สาธิตตฺตา อิทานิ วุจฺจมานาปิ
สํวณฺณนา เกวลํ วจนมตฺเตเนว ภินฺนา อตฺถโต ปน อฏฺจ-
กถาเยวาติ ทสฺเสตุํ ตโต จ ภาสนฺตรเมวาติอาทิมาห ฯ ปจฺฉา
วุตฺตสมฺพนฺธวเสน ปน อิธ วุตฺตมฺปิ กสฺมา ปมาณนฺติ เจ ยสฺมา
วจนมตฺตํ ฐเปตฺวา เอสาปิ อฏฺจกถาเยว ตสฺมา ปมาณนฺติ ทสฺเสตุํ
ตโต จ ภาสนฺตรเมวาติอาทิมาหาติ เอวมากุลํ ทุวิญฺเญยฺยสภาวญฺจ
กตฺวา คณฺฐิปเทสุ สมฺพนฺโธ ทสฺสิโต ฯ อนากุลวจโน จ ภทนฺต-
พุทฺธโฆสาจริโย ฯ น หิ โส เอวมากุลํ กตฺวา วตฺตุมรหติ ฯ
ตสฺมา ยถาธิปฺเปตมตฺถมนากุลํ สุวิญฺเญยฺยญฺจ กตฺวา ยถาฏฺฐิต-
สมฺพนฺธวเสเนว ทสฺสยิสฺสาม ฯ กถํ ฯ ยสฺมา อฏฺจกถาสุ วุตฺตํ
ปมาณํ ตสฺมา สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติ เอวเมตฺถ สมฺพนฺโธ
ทฏฺจพฺโพ ฯ ยทิ นาม อฏฺจกถาสุ วุตฺตํ ปมาณํ อยํ ปน
อิทานิ วุจฺจมานา กสฺมา สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติ อาห ตโต จ
ภาสนฺตรเมว หิตฺวาติอาทึ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ยสฺมา อฏฺจ-
กถาสุ วุตฺตํ ปมาณํ ยสฺมา จ อยํ สํวณฺณนาปิ ภาสนฺตร-
ปริจฺจาคาทิมตฺตวิสิฏฺจา อตฺถโต ปน อภินฺนาว ตโตเยว จ

ปมาณภูตา เหสฺสติ ตสฺมา สกฺกจฺจํ อาทรํ กตฺวา อนุสิกฺขิตพฺพาติ ฯ ตถาหิ โปราณฏฺจกถานํ ปมาณภาโว อิมิสฺสา จ สํวณฺณนาย ภาสนฺตรปริจฺจาคาทิมตฺตวิสิฏฺจาย อตฺถโต ตโต อภินฺนภาโวติ อุภยมฺเปตํ สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพภาเว เหตูติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ น หิ เกวลํ โปราณฏฺจกถานํ สติปิ ปมาณภาเว อยํ สํวณฺณนา ตโต ภินฺนา อตฺถโต อญฺญาเยว เจสา สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติ วุตฺตมรหติ ฯ นาปิ อิมิสฺสา สํวณฺณนาย ตโต อภินฺนภาเวปิ โปราณฏฺจกถานํ อสติ ปมาณภาเว อยํ สํวณฺณนา สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติ วตฺตุํ ยุตฺตรูปา โหติ ฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตนเยน อุภยมฺเปตํ สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพภาเว เหตูติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตโต อฏฺจกถาโต ฯ ภาสนฺตรเมว หิตฺวาติ กญฺจุกสทิสํ สีหลภาสํ อปเนตฺวา ฯ วิตฺถารมคฺคญฺจ สมาสยิตฺวาติ โปราณฏฺจกถาสุ อุปริ วุจฺจมานมฺปิ อาเนตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ปปญฺจิตํ ญตฺติจตุตฺเถน กมฺเมน อกุปฺเปน ฐานารเหน อุปสมฺปนฺโนติ ภิกฺขูติ เอตฺถ อปโลกนาทีนํ จตุนฺนมฺปิ กมฺมานํ วิตฺถารกถา วิย ตาทิสํ วิตฺถารมคฺคํ สงฺขิปิตฺวา วณฺณยิสฺสามาติ อธิปฺปาโย ฯ ตถาหิ วกฺขติ เอตฺถ จ ญตฺติจตุตฺถกมฺมํ เอกเมว อาคตํ อิมสฺมึ ปน ฐาเน ฐตฺวา จตฺตาริ สงฺฆกมฺมานิ นีหริตฺวา วิตฺถารโต กเถตพฺพานีติ สพฺพอฏฺจกถาสุ วุตฺตานิ ตานิ จ อปโลกนกมฺมํ ญตฺติกมฺมํ ญตฺติทุติยกมฺมํ ญตฺติจตุตฺถ-

กมฺมยุติ ปฏิปาฏิยา ฐเปตฺวา วิตฺถาเรน ขนฺธกโต ปริวาราวสาเน กมฺมวิภงฺคโต จ ปาลึ อาหริตฺวา กถิตานิ มยมฺปน ปริวารา-วสาเน กมฺมวิภงฺเคเยว วณฺณยิสฺสาม เอวญฺหิ สติ ปฐมปาราชิก-วณฺณนา จ น ภาริยา ภวิสฺสติ ยถาฐิตาย จ ปาลิยา วณฺณนา สุวิญฺเญยฺยา ภวิสฺสติ ตานิ จ ปน ฐานานิ อสุญฺญานิ ภวิสฺสนฺติ ตสฺมา อนุปทวณฺณนเมว กโรมาติ ฯ วินิจฺฉยํ สพฺพมเสสยิตฺวาติ ตํ ตํ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ สพฺพมฺปิ วินิจฺฉยํ อเสสยิตฺวา เสสํ อกตฺวา ฯ กิญฺจิมตฺตมฺปิ อปริจฺจชิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ วณฺณิตุํ ยุตฺตรูปํ หุตฺวา อนุกฺกเมน อาคตํ ปาลึ อปริจฺจชิตฺวา สํวณฺณนโต สีหลฏฺฐ-กถาสุ อยุตฺตฏฺฐาเน วณฺณิตํ ยถาฏฺฐาเนเยว สํวณฺณนโต จ วุตฺตํ ตนฺติกฺกมํ กิญฺจิ อโวกฺกมิตฺวาติ ฯ กิญฺจิ ปาลิกฺกมํ อนติกฺกมิตฺวา อนุกฺกเมเนว วณฺณยิสฺสามาติ อธิปฺปาโย ฯ สุตฺตนฺติกานํ วจนา-นมตฺถนฺติ สุตฺตนฺตปาลิยํ อาคตานมฺปิ วจนานมตฺถํ ฯ สีหลฏฺฐ-กถาสุ สุตฺตนฺติกานํ ภาโรติ วตฺวา อวุตฺตานมฺปิ เวรญฺชกณฺฑาทีสุ ฌานกถาอานาปานสฺสติสมาธิอาทีนํ สุตฺตนฺตวจนานมตฺถํ ตํตํสุตฺตา-นุรูปํ สพฺพโส ปริทีปยิสฺสามาติ อธิปฺปาโย ฯ เหสฺสตีติ ภวิสฺสติ ฯ กริยิสฺสตีติ วา อตฺโถ ฯ เอตฺถ จ ปฐมสฺมึ อตฺถวิกปฺเป ภาสนฺตร-ปริจฺจาคาทิกํ จตุพฺพิธํ กิจฺจํ นิปฺผาเทตฺวา สุตฺตนฺติกานํ วจนา-นมตฺถํ ปริทีปยนฺตี อยํ วณฺณนา ภวิสฺสตีติ วณฺณนาย วเสน

สมานกตฺตุกตา เวทิตพฺพา ฯ ปจฺฉิมสฺมึ อตฺถวิกปฺเป ปน เหฎฺฐา
วุตฺตํ ภาสนฺตรปริจฺจาคาทึ กตฺวา สุตฺตนฺติกานํ วจนานมตฺถํ
ปริทีปยนฺตี อยํ วณฺณนา อมฺเหหิ กริยิสฺสตีติ เอวํ อาจริยวเสน
สมานกตฺตุกตา เวทิตพฺพา ฯ วณฺณนาปีติ เอตฺถ อปิสทฺทํ คเหตฺวา
ตสฺมาปิ สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติ โยเชตพฺพนฺติ จูฬคณฺฐิปเท วุตฺตํ ฯ
ตตฺถ ปุพฺเพ วุตฺตปฺปโยชนวิเสสํ ปมาณภาวญฺจ สมฺปิณฺเฑตีติ
อธิปฺปาโย ฯ มชฺฌิมคณฺฐิปเท ปน ตสฺมา สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพา
อปีติ สมฺพนฺโธ วุตฺโต ฯ เอตฺถ ปน นเกวลํ อยํ วณฺณนา
เหสฺสติ อถโข อนุสิกฺขิตพฺพาปีติ อิมมตฺถํ สมฺปิณฺเฑตีติ อธิปฺ-
ปาโย ฯ เอตฺถาปิ ยถาฎฺฐิตวเสเนว อปิสทฺทสฺส อตฺโถ คเหตพฺโพติ
อมฺหากํ ขนฺติ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ยสฺมา อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ
ปมาณํ ยสฺมา จ อยํ วณฺณนาปิ ตโต อภินฺนตฺตา ปมาณ-
ภูตาเยว เหสฺสติ ตสฺมา สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติ ฯ

[๒๕] อิทานิ ตํ วณฺณยิสฺสํ วินยนฺติ ปฏิญฺญาตตฺตา ยถา-
ปฏิญฺญาตวินยสํวณฺณนํ กตฺตุกาโม สํวรวินยปหานวินยาทิวเสน
วินยสฺส พหุวิธตฺตา อิธ สํวณฺเณตพฺพภาเวน อธิปฺเปโต ตาว
วินโย ววฏฺฐเปตพฺโพติ ทสฺเสนฺโต อาห ตตฺถาติอาทึ ฯ ตตฺถ
ตตฺถาติ ตาสุ คาถาสุ ฯ ตาวสทฺโท ปฐมนฺติ อิมสฺมึ อตฺเถ
ทฏฺฐพฺโพ ฯ เตน ปฐมํ วินยํ ววฏฺฐเปตฺวา ปจฺฉา ตสฺส วณฺณนํ

กริสฺสามีติ ทีเปติ ฯ ววฏฺฐเปตพฺโพติ นิยเมตพฺโพ ฯ เตเนตํ วุจฺจตีติ ยสฺมา ววฏฺฐเปตพฺโพ เตน เหตุนา เอตํ วินโย นามาติ-อาทิกํ นิยามกวจนํ วุจฺจตีติ อตฺโถ ฯ อสฺสาติ วินยสฺส ฯ มาติกาติ อุทฺเทโส ฯ โส หิ นิทฺเทสปทานํ ชนนิฏฺฐาเน ฐิตตฺตา มาตา วิยาติ มาติกาติ วุจฺจติ ฯ

[๒๖] อิทานิ วณฺเณตพฺพมตฺถํ มาติกํ ฐเปตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห วุตฺตํ เยนาติอาทึ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ เอตํ เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ วิหรตีติ อาทินิทานวจนปฏิมณฺฑิตํ วินย-ปิฏกํ เยน ปุคฺคเลน วุตฺตํ ยสฺมึ กาเล วุตฺตํ ยสฺมา การณา วุตฺตํ เยน ธาริตํ เยน จ อาภตํ เยสุ ปติฏฺฐิตํ เอตํ ยถาวุตฺตวิธานํ วตฺวา ตโต เตน สมเยนาติ อาทิปาฐสฺส อตฺถํ อเนกปฺปการโต ทสฺสยนฺโต วินยสฺส อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามีติ ฯ เอตฺถ จ วุตฺตํ เยน ยทา ยสฺมาติ อิทํ วจนํ เตน สมเยน พุทฺโธ ภควาติ อาทินิทานวจนมตฺตํ อเปกฺขิตฺวา วตฺตุกาโมปิ วิสุํ อวตฺวา นิทาเนน อาทิกลฺยาณํ อิทมโวจาติ นิคมเนน ปริโยสานกลฺยาณนฺติ วจนโต นิทานนิคมนานิปิ สตฺถุ เทสนาย อนุวิธานตฺตา ตทนฺโต-คธาเนวาติ นิทานสฺสาปิ วินยปาลิยํเยว อนฺโตคธตฺตา วุตฺตํ เยน ยทา ยสฺมาติ อิทมฺปิ วินยปิฏกสมฺพนฺธํเยว กตฺวา มาติกํ ฐเปสิ ฯ มาติกาย หิ เอตนฺติ วุตฺตํ วินยปิฏกํเยว สามญฺญโต สพฺพตฺถ

สมฺพนฺธมุปคจฺฉติ ฯ

[๒๗] อิทานิ ปน ตํ วิสุํ นีหริตฺวา ทสฺเสนฺโต ตตฺถ วุตฺตํ เยนาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ ตตฺถาติ เตสุ มาติกาปเทสุ ฯ อถ กสฺมา อิทเมว วจนํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ อาห อิทํ หีติอาทึ ฯ อิทนฺติ เตน สมเยน พุทฺโธ ภควาติอาทิวจนํ ฯ หิสทฺโท ยสฺมาติ อตฺเถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ ยสฺมา พุทฺธสฺส ภควโต อตฺตปจฺจกฺขวจนํ น โหติ ตสฺมาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อตฺตปจฺจกฺขวจนํ น โหตีติ อตฺตนา ปจฺจกฺขํ กตฺวา วุตฺตวจนํ น โหติ ฯ ภควตา วุตฺตวจนํ น โหตีติ อธิปฺปาโย ฯ อตฺตปจฺจกฺขวจนํ น โหตีติ อาหจฺจ ภาสิตํ น โหตีติ อธิปฺปาโยติ เกนจิ วุตฺตํ ฯ คณฺฐิปเท ปน อตฺตปจฺจกฺขวจนํ น โหตีติ อตฺตโน ธรมานกาเล วุตฺตวจนํ น โหตีติ ลิขิตํ ฯ ตทุภยมฺปิ อตฺถโต สมานเมว ฯ อิทานิ ปญฺหา- กรณํ วตฺวา อนุกฺกเมน ยถาวุตฺตปญฺหาวิสชฺชนํ กโรนฺโต อายสฺม- ตาติอาทิมาห ฯ อิมินา ปุคฺคลํ นิยเมติ ฯ ตญฺจาติอาทินา กาลํ นิยเมติ ฯ ตญฺจ อุปาลิตฺเถเรน วุตฺตวจนํ กาลโต ปฐม- มหาสงฺคีติกาเล วุตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ อิทานิ ตํ ปฐมมหาสงฺคีตึ ทสฺเสตุกาโม ตสฺสา ตนฺตึ อารุฬฺหาย อิธ วจเน การณํ ทสฺเสนฺโต ปฐมมหาสงฺคีติ นาม เจสา ฯเปฯ เวทิตพฺพาติ อาห ฯ ปฐม- มหาสงฺคีติ นาม เจสาติ จสทฺโท อีทิเสสุ ฐาเนสุ วตฺตพฺพสมฺ-

ปิณฺฑนตฺโถ ฯ ตญฺจ ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตํ ฯ เอสา จ ปฐมมหาสงฺคีติ เอวํ เวทิตพฺพาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อุปญฺญาสตฺโถ วา จสทฺโท ฯ อุปญฺญาโสติ จ วากฺยารมฺโภ วุจฺจติ ฯ เอสา หิ คณฺฐการานํ ปกตี ยทิทํ กิญฺจิ วตฺวา ปุน อปรํ วตฺตุมารภนฺตานํ จสทฺทปฺปโยโค ฯ ยํ ปน เกนจิ วุตฺตํ ปฐมมหาสงฺคีติ นาม จาติ เอตฺถ จสทฺโท อติเรกตฺโถ เตน อญฺญาปิ อตฺถีติ ทีเปตีติ ฯ ตเทว ตสฺส คณฺฐกฺกเม อโกวิทตํ ทสฺเสติ ฯ น เหตฺถ จสทฺเทน อติเรกตฺโถ วิญฺญายติ ฯ ยทิ เจตฺถ เอตทตฺโถเยว จกาโร อธิปฺเปโต สิยา เอวํ สติ น กตฺตพฺโพเยว ปฐมสทฺเทเนว อญฺญาสํ ทุติยาทิสงฺคีตีนมฺปิ อตฺถิภาวสฺส ทีปิตตฺตา ฯ ทุติยาทึ อุปาทาย หิ ปฐมสทฺทปฺปโยโค ทีฆาทึ อุปาทาย รสฺสาทิสทฺทปฺปโยโค วิย ฯ ยถาปจฺจยํ ตตฺถ ตตฺถ เทสิตตฺตา ปญฺญตฺตตฺตา จ วิปฺปกิณฺณานํ ธมฺมวินยานํ สงฺคเหตฺวา คายนํ กถนํ สงฺคีติ ฯ เอเตน ตํตํสิกฺขาปทานํ สุตฺตานญฺจ อาทิปริโยสาเนสุ อนฺตรนฺตรา จ สมฺพนฺธวเสน ฐปิตํ สงฺคีติการวจนํ สงฺคหิตํ โหติ ฯ มหาวิสยตฺตา ปูชนียตฺตา จ มหตี สงฺคีตีติ มหาสงฺคีติ ฯ ปฐมา มหาสงฺคีติ ปฐมมหาสงฺคีติ ฯ นิทานโกสลฺลตฺถนฺติ นิททาติ เทสนํ เทสกาลาทิวเสน อวิทิตํ วิทิตํ กตฺวา นิทสฺเสตีติ นิทานํ ฯ ตตฺถ โกสลฺลํ นิทานโกสลฺลํ ฯ ตทตฺถนฺติ อตฺโถ ฯ

[ส. ป. ๔]

ปฐมมหาสงฺคีติวณฺณนา

[๒๘] สตฺตานํ ทสฺสนานุตฺตริยสรณาทิปฏิลาภเหตุภูตาสุ วิชฺช-มานาสุปิ อญฺญาสุ ภควโต กิริยาสุ พุทฺโธ โพเธยฺยนฺติ ปฏิญฺญาย อนุโลมนโต เวเนยฺยานํ มคฺคผลุปฺปตฺติเหตุภูตา กิริยา นิปฺปริยาเยน พุทฺธกิจฺจนฺติ อาห ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ หิ อาทึ กตฺวาติ ฯ ตตฺถ สทฺธินฺทฺริยาทิธมฺโมเยว ปวตฺตนฏฺเฐน จกฺกนฺติ ธมฺมจกฺกํ ฯ อถวา จกฺกนฺติ อาณา ฯ ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมญฺจ ตํ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ ฯ ธมฺเมน ญาเยน จกฺกนฺติปิ ธมฺมจกฺกํ ฯ ยถาห ฯ ธมฺมญฺจ ปวตฺเตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ จกฺกญฺจ ปวตฺเตติ ธมฺมญฺจาติปิ ธมฺมจกฺกํ ธมฺเมน ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกํ ธมฺม-ปริยายํ ปวตฺเตตีติ ธมฺมจกฺกนฺติอาทึ ฯ กตพุทฺธกิจฺเจติ กตํ ปรินิฏฺฐาปิตํ พุทฺธกิจฺจํ เยน ฯ ตสฺมึ กตพุทฺธกิจฺเจ ภควติ โลก-นาเถติสมฺพนฺโธ ฯ เอเตน พุทฺธกตฺตพฺพสฺส กสฺสจิปิ อเสสิตภาวํ ทสฺเสติ ฯ ตโตเยว หิ โส ภควา ปรินิพฺพุโตติ ฯ นนุ จ สาวเกหิ วินีตาปิ เวเนยฺยา ภควตาเยว วินีตา โหนฺติ ตถาหิ สาวกภาสิตํ สุตฺตํ พุทฺธวจนนฺติ วุจฺจติ สาวกเวเนยฺยา จ น ตาว วินีตาติ ฯ นายํ โทโส เตสํ วินยนุปายสฺส สาวเกสุ ฐปิตตฺตา ฯ เตเนวาห น ตาวาหํ ปาปิม ปรินิพฺพายิสฺสามิ ยาว น ภิกฺขู วิยตฺตา

วินีตา วิสารทา พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมธรา วินยธรา มาติกา-
ธรา อุปฺปนฺนํ ปรปฺปวาทํ สหธมฺเมน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา
สปฺปาฏิหาริยํ ธมฺมํ เทเสสฺสนฺตีติอาทึ ฯ กุสินารายนฺติอาทินา
ภควโต ปรินิพฺพุตเทสกาลวิเสสํ ทสฺเสติ อปรินิพฺพุโต ภควาติ
คาหสฺส มิจฺฉาภาวทสฺสนตฺถํ โลเก ชาตสํวฑฺฒภาวทสฺสนตฺถญฺจ ฯ
ตถาหิ มนุสฺสภาวสฺส สุปากฏกรณตฺถํ มหาโพธิสตฺตา จริมภเว
ทารปริคฺคหาทีนิปิ กโรนฺติ ฯ กุสินารายนฺติ เอวํนามเก นคเร ฯ
สมีปตฺเถ เจตํ ภุมฺมวจนํ ฯ อุปวตฺตเน มลฺลานํ สาลวเนติ ตสฺส
นครสฺส อุปวตฺตนภูตํ มลฺลราชูนํ สาลวนุยฺยานํ ทสฺเสติ ฯ ตตฺถ
นครํ ปวิสิตุกามา อุยฺยานโต อุเปจฺจ วตฺตนฺติ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ
อุปวตฺตนนฺติ สาลวนํ วุจฺจติ ฯ ยถา หิ อนุราธปุรสฺส ถูปาราโม
ทกฺขิณปจฺฉิมทิสาย เอวํ ตํ อุยฺยานํ กุสินาราย ทกฺขิณปจฺฉิม-
ทิสาย โหติ ฯ ยถา จ ถูปารามโต ทกฺขิณทฺวาเรน นครํ ปวิสน-
มคฺโค ปาจีนมุโข คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตติ เอวํ อุยฺยานโต
สาลปนฺติ ปาจีนมุขา คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตา ตสฺมา ตํ
อุปวตฺตนนฺติ วุจฺจติ ฯ ยมกสาลานมนฺตเรติ ยมกสาลานํ เวมชฺเฌ ฯ
ตตฺถ กิร ภควโต ปญฺญตฺตสฺส ปรินิพฺพานมญฺจสฺส เอกา
สาลปนฺติ สีสภาเค โหติ เอกา ปาทภาเค ฯ ตตฺราปิ เอโก
ตรุณสาโล สีสภาคสฺส อาสนฺโน โหติ เอโก ปาทภาคสฺส ตสฺมา

ยมกสาลานมนฺตเรติ วุตฺตํ ฯ อปิจ ยมกสาลา นาม มูลกฺขนฺธ-
วิฏปปตฺเตหิ อญฺญมญฺญํ สํสิพฺพิตฺวา ฐิตสาลาติปิ มหาอฏฺฐกถายํ
วุตฺตํ ฯ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยาติ อุปาทิยเต กมฺมกิเลเสหีติ
อุปาทิ ฯ วิปากกฺขนฺธา กตตฺตา จ รูปํ ฯ โส ปน อุปาทิ
กิเลสาภิสงฺขารมารนิมฺมถเนน นิพฺพานปฺปตฺติยํ อโนสฺสฏฺโฐ อิธ
ขนฺธมจฺจุมารนิมฺมถเนน โอสฺสฏฺโฐ น เสสิโตติ อยํ อนุปาทิเสสา
นิพฺพานธาตุ นตฺถิ เอติสฺสา อุปาทิเสโสติ กตฺวา ฯ นิพฺพาน-
ธาตูติ เจตฺถ นิพฺพุติมตฺตํ อธิปฺเปตํ ฯ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ จายํ
กรณนิทฺเทโส ฯ ปรินิพฺพาเนติ ปรินิพฺพานฏฺฐาเน ฯ นิมิตฺตตฺเถ
วา ภุมฺมวจนํ ฯ ปรินิพฺพานเหตุ สนฺนิปติตานนฺติ อตฺโถ ฯ สงฺฆสฺส
เถโร สงฺฆตฺเถโร ฯ โส ปน สงฺโฆ กึปริมาโณติ อาห สตฺตนฺนํ
ภิกฺขุสตสหสฺสานนฺติ ฯ นิจฺจสาเปกฺขตาย หิ อีทิเสสุ สมาโส
โหติเยว ยถา เทวทตฺตสฺส ครุกุลนฺติ ฯ สตฺตนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสา-
นนฺติ สงฺฆตฺเถรานํเยว สตฺตนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสานํ ฯ ตทา หิ
สนฺนิปติตา ภิกฺขู เอตฺตกาติ ปมาณรหิตา ฯ ตถาหิ เวฬุวคาเม
เวทนาวิกฺขมฺภนโต ปฏฺฐาย นจิเรน ภควา ปรินิพฺพายิสฺสตีติ สุตฺวา
ตโต ตโต อาคเตสุ ภิกฺขูสุ เอกภิกฺขุปิ ปกฺกนฺโต นาม นตฺถิ ฯ
ตสฺมา คณนํ วีติวตฺโต สงฺโฆ อโหสิ ฯ อายสฺมา มหากสฺสโป
ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสีติ สมฺพนฺโธ ฯ ตตฺถ
[ส. ป. ๕]

999

สารตฺถทีปนี นาม วินยฏีกา หน้าที่ 44

มหากสฺสโปติ มหนฺเตหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา มหนฺโต
กสฺสโปติ มหากสฺสโป ฯ อปิจ กุมารกสฺสปตฺเถรํ อุปาทาย อยํ
มหาเถโร มหากสฺสโปติ วุจฺจติ ฯ อถ กิมตฺถํ อายสฺมา มหา-

กสฺสโป ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ อุสฺสาหํ ชเนสีติ อาห สตฺตาหปริ
นิพฺพุเตติอาทึ ฯ สตฺต อหานิ สมาหฏานิ สตฺตาหํ ฯ สตฺตาหํ
ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสาติ สตฺตาหปรินิพฺพุโต ภควา ฯ ตสฺมึ สตฺตาห-
ปรินิพฺพุเต ภควติ ฯ ภควโต ปรินิพฺพานทิวสโต ปฏฺฐาย สตฺตาเห
วีติวตฺเตติ วุตฺตํ โหติ ฯ สุภทฺเทน วุฑฺฒปพฺพชิเตน วุตฺตวจน-
มนุสฺสรนฺโตติ สมฺพนฺโธ ฯ ตตฺถ สุภทฺโทติ ตสฺส นามํ ฯ วุฑฺฒ-
กาเล ปน ปพฺพชิตตฺตา วุฑฺฒปพฺพชิโตติ วุจฺจติ ฯ อลํ อาวุโสติ-
อาทินา เตน วุตฺตวจนํ นิทสฺเสติ ฯ โส หิ สตฺตาหปรินิพฺพุเต
ภควติ อายสฺมตา มหากสฺสปตฺเถเรน สทฺธึ ปาวาย กุสินารํ อทฺธาน-
มคฺคปฏิปนฺเนสุ ปญฺจมตฺเตสุ ภิกฺขุสเตสุ อวีตราเค ภิกฺขู อนฺตรามคฺเค
ทิฏฺฐาชีวกสฺส สนฺติกา ภควโต ปรินิพฺพานํ สุตฺวา ปตฺตจีวรานิ
ฉฑฺเฑตฺวา พาหา ปคฺคยฺห นานปฺปการํ ปริเทวนฺเต ทิสฺวา
เอวมาห ฯ กสฺมา ปน โส เอวมาห ฯ ภควติ อาฆาเตน ฯ

[๒๘] อยํ กิร โส ขนฺธเก อาคเต อาตุมาวตฺถุสฺมึ นหา-
ปิตปุพฺพโก วุฑฺฒปพฺพชิโต ภควติ กุสินารโต นิกฺขมิตฺวา อฑฺฒ-
เตรเสหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ อาตุมํ คจฺฉนฺเต ภควา อาคจฺฉตีติ

[ส. ป. ๕]

สุตฺวา อาคตกาเล ยาคุทานํ กริสฺสามีติ สามเณรภูมิยํ ฐิเต
เทฺว ปุตฺเต เอตทโวจ ภควา กิร ตาตา อาตุมํ อาคจฺฉติ
มหตา ภิกฺขุสงฺเฆน สทฺธึ อฑฺฒเตรเสหิ ภิกฺขุสเตหิ คจฺฉถ ตุมฺเห
ตาตา อุรภณฺฑํ[๑] อาทาย นาฬิยา วา ปสิพฺพเกน วา อนุฆรกํ
อนุฆรกํ อาหิณฺฑถ โลณมฺปิ เตลมฺปิ ตณฺฑุลมฺปิ ขาทนียมฺปิ สํหรถ
ภควโต อาคตสฺส ยาคุทานํ กริสฺสามีติ ฯ เต ตถา อกํสุ ฯ
อถ ภควติ อาตุมํ อาคนฺตฺวา ภุสาคารกํ ปวิฏฺเฐ สุภทฺโท สายณฺห-
สมยํ คามทฺวารํ คนฺตฺวา มนุสฺเส อามนฺเตตฺวา หตฺถกมฺมมตฺตํ
เม เทถาติ หตฺถกมฺมํ ยาจิตฺวา กึ ภนฺเต กโรมาติ วุตฺเต อิทญฺจิ-
ทญฺจ คณฺหถาติ สพฺพูปกรณานิ คาเหตฺวา วิหาเร อุทฺธนานิ
กาเรตฺวา เอกํ กาฬกํ กาสาวํ นิวาเสตฺวา ตาทิสเมว ปารุปิตฺวา อิทํ
กโรถ อิทํ กโรถาติ สพฺพรตฺตึ วิจาเรนฺโต สตสหสฺสํ วิสชฺเชตฺวา
โภชฺชยาคุญฺจ มธุโคฬกญฺจ ปฏิยาทาเปสิ ฯ โภชฺชยาคุ นาม ภุญฺชิตฺวา
ปาตพฺพยาคุ ฯ ตตฺถ สปฺปิมธุผาณิตมจฺฉมํสปุปฺผ ผล รสาทิ
ยงฺกิญฺจิ ขาทนียํ นาม อตฺถิ ตํ สพฺพํ ปวิสติ ฯ กีฬิตุกามานํ
สีสมกฺขนโยคฺคา โหติ สุคนฺธคนฺธา ฯ อถ ภควา กาลสฺเสว
สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปิณฺฑาย จริตุํ อาตุมา-
ภิมุโข ปายาสิ ฯ มนุสฺสา ตสฺส อาโรเจสุํ ภควา ปิณฺฑาย

๑. ม. ขุรภณฺฑํ ฯ

คามํ ปวิสติ ตยา กสฺส ยาคุ ปฏิยาทิตาติ ฯ โส ยถานิวตฺถ-
ปารุเตเหว เตหิ กาฬกกาสาเวหิ เอเกน หตฺเถน ทพฺพิญฺจ กฏจฺฉุญฺจ
คเหตฺวา พฺรหฺมา วิย ทกฺขิณชาณุมณฺฑลํ ภูมิยํ ปติฏฺฐาเปตฺวา
วนฺทิตฺวา ปฏิคฺคณฺหาตุ เม ภนฺเต ภควา ยาคุนฺติ อาห ฯ ตโต
ชานนฺตาปิ ตถาคตา ปุจฺฉนฺตีติ ขนฺธเก อาคตนเยน ภควา ปุจฺฉิตฺวา
จ สุตฺวา จ ตํ วุฑฺฒปพฺพชิตํ วิครหิตฺวา ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ อกปฺปิย-
สมาทานสิกฺขาปทํ อุรภณฺฑปริหรณสิกฺขาปทญฺจาติ เทฺว สิกฺขา-
ปทานิ ปญฺญเปตฺวา ภิกฺขเว อเนกกปฺปโกฏิโย โภชนํ ปริเย-
สนฺเตเหว วีตินามิตา อิทํ ปน ตุมฺหากํ อกปฺปิยํ อธมฺเมน อุปฺปนฺน-
โภชนํ อิมํ ปริภุญฺชิตฺวา อเนกานิ อตฺตภาวสหสฺสานิ อปาเย-
เสฺวว นิพฺพตฺติสฺสนฺติ อเปถ มา คณฺหถาติ ภิกฺขาจาราภิมุโข
อคมาสิ ฯ เอกภิกฺขุนาปิ น กิญฺจิ คหิตํ ฯ สุภทฺโท อนตฺตมโน
หุตฺวา อยํ สพฺพํ ชานามีติ อาหิณฺฑติ สเจ น คเหตุกาโม
เปเสตฺวา อาโรเจตพฺพํ อสฺส ปกฺกาหาโร นาม สพฺพจิรํ ติฏฺฐนฺโต
สตฺตาหมตฺตํ ติฏฺเฐยฺย อิทญฺจ มม ยาวชีวํ ปริยตฺตํ อสฺส
สพฺพํ เตน นาสิตํ อหิตกาโม อยํ มยฺหนฺติ ภควติ อาฆาตํ
พนฺธิตฺวา ทสพเล ธรมาเน กิญฺจิ วตฺตุํ นาสกฺขิ ฯ เอวํ กิรสฺส
อโหสิ อยํ อุจฺจากุลา ปพฺพชิโต มหาปุริโส สเจ กิญฺจิ
วกฺขามิ มมํเยว สนฺตชฺเชสฺสตีติ ฯ สฺวายํ อชฺช มหากสฺสปตฺ-

เถเรน สทฺธึ อาคจฺฉนฺโต ปรินิพฺพุโต ภควาติ สุตฺวา ลทฺธสฺสาโส
วิย หุตฺวา หฏฺจตฺฏฺโจ เอวมาห ฯ

[๓๐] เถโร ปน ตํ สุตฺวา หทเย ปหารํ วิย มตฺถเก
ปติตสุกฺกาสนึ วิย จ มญฺญิ ฯ ธมฺมสํเวโค จสฺส อุปฺปชฺชิ
สตฺตาหมตฺตปรินิพฺพุโต ภควา อชฺชาปิสฺส สุวณฺณวณฺณํ สรีรํ
ธรติเยว ทุกฺเขน ภควตา อาราธิตสาสเน นาม เอวํ ลหุํ มหนฺตํ
ปาปํ กสฏํ กณฺฏโก อุปฺปนฺโน อลํโข ปเนส ปาโป วฑฺฒมาโน
อญฺเญปิ เอวรูเป สหาเย ลภิตฺวา สาสนํ โอสกฺกาเปตุนฺติ ฯ
ตโต เถโร จินฺเตสิ สเจ โข ปนาหํ อิมํ มหลฺลกํ อิเธว ปิโลติกํ
นิวาเสตฺวา ฉาริกาย โอกิราเปตฺวา นีหราเปสฺสามิ มนุสฺสา
สมณสฺส โคตมสฺส สรีเร ธรมาเนเยว สาวกา วิวทนฺตีติ อมฺหากํ
โทสํ ทสฺเสสฺสนฺติ อธิวาเสมิ ตาว ภควตา หิ เทสิตธมฺโม
อสงฺคหิตปุปฺผราสิสทิโส ตตฺถ ยถา วาเตน ปหฏปุปฺผานิ ยโต
วา ตโต วา คจฺฉนฺติ เอวเมว เอวรูปานํ วเสน คจฺฉนฺเต
คจฺฉนฺเต กาเล วินเย เอกํ เทฺว สิกฺขาปทานิ นสฺสิสฺสนฺติ วินสฺ-
สิสฺสนฺติ สุตฺเต เอโก เทฺว ปญฺหาวารา นสฺสิสฺสนฺติ อภิธมฺเม
เอกํ เทฺว ภูมนฺตรานิ นสฺสิสฺสนฺติ เอวํ อนุกฺกเมน มูเล นฏฺเจ
ปิสาจสทิสา ภวิสฺสาม ตสฺมา ธมฺมวินยสงฺคหํ กริสฺสามิ เอวํ
สติ ทฬฺหสุตฺเตน สงฺคหิตปุปฺผานิ วิย อยํ ธมฺมวินโย นิจฺจโล

ภวิสฺสติ เอตทตฺถํ หิ ภควา มยฺหํ ตีณิ คาวุตานิ ปจฺจุคฺคมนํ อกาสิ ตีหิ โอวาเทหิ อุปสมฺปทํ อกาสิ กายโต จีวรปริวตฺตนํ อกาสิ อากาเส ปาณึ จาเลตฺวา จนฺโทปมปฏิปทํ กเถนฺโต มญฺเญว สกฺขึ กตฺวา กเถสิ ติกฺขตฺตุํ สกลสาสนรตนํ ปฏิจฺฉา- ปสิ มาทิเส ภิกฺขุมฺหิ ติฏฺฐมาเน อยํ ปาโป สาสเน วุฑฺฒึ มา อลตฺถ ยาว อธมฺโม น ทิปฺปติ ธมฺโม น ปฏิพาหิยติ อวินโย น ทิปฺปติ วินโย น ปฏิพาหิยติ อธมฺมวาทิโน น พลวนฺโต โหนฺติ ธมฺมวาทิโน น ทุพฺพลา โหนฺติ อวินยวาทิโน น พลวนฺโต โหนฺติ วินยวาทิโน น ทุพฺพลา โหนฺติ ตาว ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิสฺสามิ ตโต ภิกฺขู อตฺตโน อตฺตโน ปโหนกํ คเหตฺวา กปฺปิยากปฺปิยํ กเถสฺสนฺติ วินยวาทิโน อถายํ ปาโป สยเมว นิคฺคหํ ปาปุณิสฺสติ ปุน สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สกฺขิสฺสติ สาสนํ อิทฺธญฺเจว ผีตญฺจ ภวิสฺสตีติ ฯ จินฺเตตฺวา โส เอวํ นาม มยฺหํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ กสฺสจิ อนาโรเจตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สมสฺสาเสตฺวา อถ ปจฺฉา ธาตุภาชนทิวเส ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสิ ฯ เตน วุตฺตํ อายสฺมา มหากสฺสโป สตฺตาหปรินิพฺพุเต ฯเปฯ ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสีติ ฯ

[๓๑] ตตฺถ อลนฺติ ปฏิกฺเขปวจนํ ฯ อาวุโสติ ปริเทวนฺเต ภิกฺขู อาลปติ ฯ มา โสจิตฺถาติ จิตฺเต อุปฺปนฺนพลวโสเกน มา

โสจิตฺถ ฯ มา ปริเทวิตฺถาติ วาจาย มา ปริเทวิตฺถ ปริเทวนํ
วิลาโปติ วจนโต ฯ อิทานิ อโสจนาทีสุ การณํ ทสฺเสนโต สุมุตฺตา
มยนฺติ อาทิมาห ฯ เตน มหาสมเณนาติ นิสฺสกฺเก กรณวจนํ ฯ
ตโต มหาสมณโต สุฏฺฐุ มุตฺตา มยนฺติ อตฺโถ ฯ อุปทฺทุตา จ
โหม ตทาติ อธิปฺปาโย ฯ โหมาติ วา อตีตตฺเถ วตฺตมานวจนํ ฯ
อหุมฺหาติ อตฺโถ ฯ อนุสฺสรนฺโต ธมฺมสํเวควเสนาติ อธิปฺปาโย ฯ
ธมฺมสภาวจินฺตาวเสน ปวตฺตํ สโหตฺตปฺปญาณํ ธมฺมสํเวโค ฯ
วุตฺตญฺเหตํ

สพฺพสงฺขตธมฺเมสุ โอตฺตปฺปาการสณฺฐิตํ
ญาณโมหิตภารานํ ธมฺมสํเวคสญฺญิตนฺติ ฯ

ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชตีติ ติฏฺฐติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ
ฐานํ เหตุ ฯ โขติ อวธารเณ ฯ เอตํ การณํ วิชฺชเตว โน น
วิชฺชตีติ อตฺโถ ฯ กึ ตํ การณนฺติ อาห ยํ ปาปภิกฺขูติอาทึ ฯ
เอตฺถ ยนฺติ นิปาตมตฺตํ ฯ การณนิทฺเทโส วา ฯ เยน การเณน
อนฺตรธาเปยฺยุํ ตเทตํ การณํ วิชฺชตีติ อตฺโถ ฯ ปาปภิกฺขูติ
ปาปิกาย ลามิกาย อิจฺฉาย สมนฺนาคตา ภิกฺขู ฯ อตีโต อติกฺกนฺโต
สตฺถา เอตฺถ เอตสฺสาติ วา อตีตสตฺถุกํ ปาวจนํ ฯ ปธานํ วจนํ
ปาวจนํ ฯ ธมฺมวินยนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ปกฺขํ ลภิตฺวาติ อลชฺชิปกฺขํ
ลภิตฺวา ฯ นจิรสฺเสวาติ นจิเรเนว ฯ ยาว จ ธมฺมวินโย ติฏฺฐตีติ

ยตฺตกํ กาลํ ธมฺโม จ วินโย จ ลชฺชิปุคฺคเลสุ ติฏฺฐติ ฯ วุตฺตํ
เหตํ ภควตาติ ปรินิพฺพานมญฺจเก นิปนฺเนน ภควตา ภิกฺขู
โอวทนฺเตน เอตํ วุตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ เทสิโต ปญฺญตฺโตติ ธมฺโมปิ
เทสิโต เจว ปญฺญตฺโต จ ฯ สุตฺตาภิธมฺมสงฺคหิตสฺส หิ ธมฺมสฺส
อติสชฺชนํ ปโพธนํ เทสนา ฯ ตสฺเสว ปการโต ญาปนํ วิเนยฺย-
สนฺตาเน ฐปนํ ปญฺญาปนํ ฯ ตสฺมา ธมฺโมปิ เทสิโต เจว
ปญฺญตฺโต จาติ วุตฺโต ฯ ปญฺญตฺโตติ ปฏฺฐปิโตติ อตฺโถ ฯ
วินโยปิ เทสิโต เจว ปญฺญตฺโต จ ฯ วินยตนฺติสงฺคหิตสฺส หิ
อตฺถสฺส กายวาจานํ วินยนโต วินโยติ ลทฺธาธิวจนสฺส อติสชฺชนํ
ปโพธนํ เทสนา ฯ ตสฺเสว ปการโต ญาปนํ อสงฺกรโต ฐปนํ
ปญฺญาปนํ ฯ ตสฺมา วินโยปิ เทสิโต เจว ปญฺญตฺโต จาติ
วุจฺจติ ฯ โส โว มมจฺจเยน สตฺถาติ โส ธมฺมวินโย ตุมฺหากํ
มมจฺจเยน สตฺถา ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ มยา โว ฐิเตเนว อิทํ
ลหุกํ อิทํ ครุกํ อิทํ สเตกิจฺฉํ อิทํ อเตกิจฺฉํ อิทํ โลก-
วชฺชํ อิทํ ปณฺณตฺติวชฺชํ อยํ อาปตฺติ ปุคฺคลสฺส สนฺติเก
วุฏฺฐาติ อยํ คณสฺส อยํ สงฺฆสฺส สนฺติเก วุฏฺฐาตีติ สตฺตนฺนํ
อาปตฺติกฺขนฺธานํ อวีติกฺกมนียตาวเสน โอติณฺณวตฺถุสฺมึ สขนฺธ-
กปริวาโร อุภโตวิภงฺโค มหาวินโย นาม เทสิโต ตํ สกลมฺปิ
วินยปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติ อิทํ โว

กตฺตพฺพํ อิทํ น กตฺตพฺพนฺติ กตฺตพฺพากตฺตพฺพสฺส วิภาเคน
อนุสาสนโต จิเตเนว จ มยา อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา จตฺตาโร
สมฺมปฺปธานา จตฺตาโร อิทฺธิปฺปาทา ปญฺจินฺทฺริยานิ ปญฺจ
พลานิ สตฺต โพชฺฌงฺคา อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโคติ เตน
เตน วิเนยฺยานํ อชฺฌาสยานุรูเปน ปกาเรน อิเม สตฺตตฺตึสโพธิ-
ปกฺขิยธมฺเม วิภชิตฺวา สุตฺตนฺตปิฏกํ เทสิตํ ตํ สกลมฺปิ สุตฺตนฺต-
ปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติ ตํตํจริยานุรูปํ
สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุสาสนโต จิเตเนว จ มยา ปญฺจกฺขนฺธา
ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารส ธาตุโย จตฺตาริ สจฺจานิ พาวี-
สตินฺทฺริยานิ นว เหตู จตฺตาโร อาหารา สตฺต ผสฺสา สตฺต
เวทนา สตฺต สญฺญา สตฺต เจตนา สตฺต จิตฺตานิ ตตฺราปิ
เอตฺตกา ธมฺมา กามาวจรา เอตฺตกา รูปาวจรา เอตฺตกา
อรูปาวจรา เอตฺตกา ปริยาปนฺนา เอตฺตกา อปริยาปนฺนา
เอตฺตกา โลกิยา เอตฺตกา โลกุตฺตราติ อิเม ธมฺเม วิภชิตฺวา
อภิธมฺมปิฏกํ เทสิตํ ตํ สกลมฺปิ อภิธมฺมปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต
ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติ ขนฺธาทิวิภาเคน สญฺญายมานสฺส[๑]
จตุสฺสจฺจสมฺโพธาวหตฺตา สตฺถารา สมฺมาสมฺพุทฺเธน กตฺตพฺพกิจฺจํ
นิปฺผาเทสฺสติ อิติ สพฺพมฺเปตํ อภิสมฺโพธิโต ยาว ปรินิพฺพานา

๑. ม. ญายมานํ ฯ

ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสานิ ภาสิตํ ลปิตํ ตีณิ ปิฏกานิ ปญฺจ นิกายา
นวงฺคานิ จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานีติ เอวํ มหปฺปเภทํ โหติ
อิติ อิมานิ จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ ติฏฺฐนฺติ อหํ เอโกว
ปรินิพฺพายามิ อหญฺจ ปนิทานิ เอโกว โอวทามิ อนุสาสามิ มยิ
ปรินิพฺพุเต อิมานิ จตุราสีติพุทฺธสหสฺสานิ ตุมฺเห โอวทิสฺสนฺติ
อนุสาสิสฺสนฺติ โอวาทานุสาสนีกิจฺจสฺส นิปฺผาทนโตติ ฯ สาสนนฺติ
ปริยตฺติปฏิปตฺติปฏิเวธวเสน ติวิธํ สาสนํ ฯ นิปฺปริยายโต ปน
สตฺตตฺตึสโพธิปกฺขิยธมฺมา ฯ อทฺธนิยนฺติ อทฺธานมคฺคคามีติ อทฺธ-
นิยํ ฯ อทฺธานกฺขมนฺติ อตฺโถ ฯ จิรฏฺฐิติกนฺติ จิรํ ฐิติ เอตสฺสาติ
จิรฏฺฐิติกํ ฯ สาสนํ อสฺส ภเวยฺยาติ สมฺพนฺโธ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ
ยถา เยน ปกาเรน อิทํ สาสนํ ทีฆมทฺธานํ ปวตฺติตุํ สมตฺถํ ตโตเยว
จ จิรฏฺฐิติกํ อสฺส ตถา เตน ปกาเรน ธมฺมญฺจ วินยญฺจ
สงฺคาเยยฺยนฺติ ฯ อิทานิ สมฺมาสมฺพุทฺเธน อตฺตโน กตํ อนุคฺคห-
วิเสสํ วิภาเวนฺโต อาห ยญฺจาหํ ภควตาติอาทึ ฯ ตตฺถ ยญฺจาหนฺติ
เอตสฺส อนุคฺคหิโตติ เอเตน สมฺพนฺโธ ฯ ตตฺถ ยนฺติ ยสฺมา ฯ
เยน การเณนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ กิริยาปรามสนํ วา เอตํ ฯ เตน
อนุคฺคหิโตติ เอตฺถ อนุคฺคณฺหนํ ปรามสติ ฯ ธาเรสฺสสีติอาทิ-
กมฺปน วจนํ ภควา อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล มหากสฺสปตฺเถเรน
ปญฺญตฺตสงฺฆาฏิยํ นิสินฺโน ตํ จีวรํ วิกสิตปทุมปุปฺผวณฺเณน ปาณินา

อนฺตนฺเต ปรามสนฺโต อาห ฯ วุตฺตญฺเหตํ กสฺสปสํยุตฺเต มหา-
กสฺสปตฺเถเรเนว อานนฺทตฺเถรํ อามนฺเตตฺวา กเถนฺเตน อถโข
อาวุโส ภควา มคฺคา โอกฺกมฺม เยน อญฺญตรํ รุกฺขมูลํ เตนุป-
สงฺกมิ อถโข อหํ อาวุโส ปฏปิโลตีนํ สงฺฆาฏึ จตุคฺคุณํ
ปญฺญาเปตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจํ อิธ ภนฺเต ภควา นิสีทตุ ยํ
มมสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายาติ นิสีทิ โข อาวุโส ภควา ปญฺญตฺเต
อาสเน นิสชฺช โข มํ อาวุโส ภควา เอตทโวจ มุทุกา โข ตฺยายํ
กสฺสป ปฏปิโลตีนํ สงฺฆาฏีติ ปฏิคฺคณฺหาตุ เม ภนฺเต ภควา
ปฏปิโลตีนํ สงฺฆาฏึ อนุกมฺปํ อุปาทายาติ ธาเรสฺสสิ ปน เม
ตฺวํ กสฺสป สาณานิ ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานีติ ธาเรยฺยามหํ ภนฺเต
ภควโต สาณานิ ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานีติ โส โขหํ อาวุโส
ปฏปิโลตีนํ สงฺฆาฏึ ภควโต ปาทาสึ อหํ ปน ภควโต สาณานิ
ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานิ ปฏิปชฺชินฺติ ฯ ตตฺถ มุทุกา โข ตฺยายนฺติ
มุทุกา โข เต อยํ ฯ กสฺมา ปน ภควา เอวมาห ฯ เถเรน สห
จีวรํ ปริวตฺเตตุกามตาย ฯ กสฺมา ปริวตฺเตตุกาโม ชาโต ฯ
เถรํ อตฺตโน ฐาเน ฐเปตุกามตาย ฯ กึ สารีปุตฺตโมคฺคลฺลานา
นตฺถีติ ฯ อตฺถิ ฯ เอวํ ปนสฺส อโหสิ อิเม น จิรํ ฐสฺสนฺติ
กสฺสโป ปน วีสวสฺสสตายุโก โส มยิ ปรินิพฺพุเต สตฺตปณฺณิ-
คุหายํ วสิตฺวา ธมฺมวินยสงฺคหํ กตฺวา มม สาสนํ ปญฺจวสฺสสหสฺส-

ปริมาณกาลํ ปวตฺตนกํ กริสฺสติ อตฺตโน นํ ฐาเน ฐเปมิ เอวํ
ภิกฺขู กสฺสปสฺส สุสฺสูสิตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตีติ ตสฺมา เอวมาห ฯ
เถโร ปน ยสฺมา จีวรสฺส วา ปตฺตสฺส วา วณฺเณ กถิเต อิมํ
ตุมฺหากํ คณฺหถาติ จาริตฺตเมว ตสฺมา ปฏิคฺคณฺหาตุ เม ภนฺเต
ภควาติ อาห ฯ ธาเรสฺสสิ ปน เม ตฺวํ กสฺสปาติ กสฺสป ตฺวํ
อิมานิ ปริโภคชิณฺณานิ ปํสุกูลานิ ปารุปิตุํ สกฺขิสฺสสีติ วทติ ฯ
ตญฺจ โข น กายพลํ สนฺธาย ปฏิปตฺติปูรณํ ปน สนฺธาย
เอวมาห ฯ อยญฺเหตฺถ อธิปฺปาโย อหํ อิมํ จีวรํ ปุณฺณํ นาม
ทาสึ ปารุปิตฺวา อามกสุสาเน ฉฑฺฑิตํ สุสานํ ปวิสิตฺวา ตุมฺพ-
มตฺเตหิ ปาณเกหิ สมฺปริกิณฺณํ เต ปาณเก วิธุนิตฺวา มหาอริย-
วํเส ฐตฺวา อคฺคเหสึ ตสฺส เม อิมํ จีวรํ คหิตทิวเส ทส-
สหสฺสจกฺกวาเฬ มหาปฐวี มหาวิรวํ วิรวมานา กมฺปิตฺถ อากาสํ
ตฏตฏายิ จกฺกวาฬเทวตา สาธุการํ อทํสุ อิมํ จีวรํ คณฺหนฺเตน
ภิกฺขุนา ชาติปํสุกูลิเกน ชาติอารญฺญิเกน ชาติเอกาสนิเกน ชาติ-
สปทานจาริเกน ภวิตุํ วฏฺฏติ ตฺวํ อิมสฺส จีวรสฺส อนุจฺฉวิกํ
กาตุํ สกฺขิสฺสสีติ ฯ เถโรปิ อตฺตนา ปญฺจนฺนํ หตฺถีนํ พลํ ธาเรติ ฯ
โส ตํ อตกฺกยิตฺวา อหเมตํ ปฏิปตฺตึ ปูเรสฺสามีติ อุสฺสาเหน
สุคตจีวรสฺส อนุจฺฉวิกํ กาตุกาโม ธาเรยฺยามหํ ภนฺเตติ อาห ฯ
ปฏิปชฺชินฺติ ปฏิปนฺโนสฺมิ ฯ เอวํ ปน จีวรปริวตฺตนํ กตฺวา เถเรน

ปารุตจีวรํ ภควา ปารุปิ ฯ สตฺถุ จีวรํ เถโร ฯ ตสฺมึ สมเย มหาปฐวี อุทกปริยนฺตํ กตฺวา อุนฺนทนฺตี กมฺปิตฺถ ฯ สาณานิ ปํสุกูลานีติ มตกเฬวรํ ปริเวเฐตฺวา ฉฑฺฑิตานิ ตุมฺพมตฺเต กิมี ปปฺโผเฏตฺวา คหิตานิ สาณวากมยานิ ปํสุกูลจีวรานิ ฯ รถิกสุสาน-สงฺการกูฏาทีนํ ยตฺถกตฺถจิ ปํสูนํ อุปริ ฐิตตฺตา อพฺภุคฺคตฏฺเฐน เตสุ ปํสุกูลมิวาติ ปํสุกูลํ ฯ อถวา ปํสุ วิย กุจฺฉิตภาวํ อุลติ คจฺฉตีติ ปํสุกูลนฺติ ปํสุกูลสทฺทสฺส อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ นิพฺพสนานีติ นิฏฺฐิตวสนกิจฺจานิ ฯ ปริโภคชิณฺณานีติ อตฺโถ ฯ เอตฺถ กิญฺจาปิ เอกเมว ตํ จีวรํ อเนกาวยวตฺตา ปน พหุวจนํ กตนฺติ มชฺฌิม-คณฺฐิปเท วุตฺตํ ฯ จีวเร สาธารณปริโภเคนาติ เอตฺถ อตฺตนา สาธารณปริโภเคนาติ วิญฺญายมานตฺตา วิญฺญายมานตฺถสฺส จ สทฺทสฺส ปโยเค กามาหรตฺตา[๑] อตฺตนาติ น วุตฺตํ ฯ ธาเรสฺสสิ ปน เม ตฺวํ กสฺสป สาณานิ ปํสุกูลานีติ หิ วุตฺตตฺตา อตฺตนาว สาธารณปริโภโค วิญฺญายติ ฯ นาญฺเญน ฯ น หิ เกวลํ สทฺท โตเยว สพฺพตฺถ อตฺถวินิจฺฉโย ภวิสฺสติ อตฺถปฺปกรณาทินาปิ เยภุยฺ-เยน อตฺถสฺส นิยเมตพฺพตฺตา ฯ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน ปเนตฺถ อิทํ วุตฺตํ จีวเร สาธารณปริโภเคนาติ เอตฺถ อตฺตนา สมสมฏฺฐ-ปเนนาติ อิธ อตฺตนาสทฺทํ อาเนตฺวา จีวเร อตฺตนา สาธารณปริ-

๑. ม. กามจารตฺตา ฯ

โภเคนาติ โยเชตพฺพํ

ยสฺส เยน หิ สมฺพนฺโธ ทูรฏฺฐมฺปิ จ ตสฺส ตํ
อตฺถโต หฺยสมานานํ อาสนฺนตฺตมการณนฺติ ฯ

อถวา ภควตา จีวเร สาธารณปริโภเคน ภควตา อนุคฺคหิโตติ โยชนียํ เอกสฺสปิ กรณนิทฺเทสสฺส สหโยคกตฺตุตฺถ โชตกตฺตสมฺภว-โตติ ฯ สพฺพตฺถ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรนาติ วุตฺเต สุตฺตนฺตฏีกา-กาเรนาติ คเหตพฺพํ ฯ สมานํ ธารณเมตสฺสาติ สาธารโณ ปริ-โภโค ฯ สาธารณปริโภเคน จ สมสมฏฺฐปเนน จ อนุคฺคหิโตติ สมฺพนฺโธ ฯ

[๓๒] อิทานิ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชมฺปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวก-ชมฺปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชมฺปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุป-สมฺปชฺช วิหรามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ วิตกฺก-วิจารานํ วูปสมา ฯเปฯ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรามิ

สโต จ สมฺปชาโน สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทมิ ยนฺตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ ฯเปฯ ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขาสติ-ปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว ฯเปฯ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺ-คมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา อนนฺโต อากาโสติ อากาสา-นญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ฯเปฯ อากาสา-นญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาว-เทว อากงฺขติ สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม ฯเปฯ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม นตฺถิ กิญฺจีติ

อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาว-
เทว อากงฺขติ ฯเปฯ อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ
อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนํ
สมติกฺกมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ กสฺสโปปิ
ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช
วิหรติ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ สพฺพโส เนว-
สญฺญานาสญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช
วิหรามิ กสฺสโปปิ ฯเปฯ สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ
อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภมิ
เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหมิ พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหมิ อาวิภาวํ
ติโรภาวํ ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉามิ
เสยฺยถาปิ อากาเส ปจวิยาปิ อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรมิ เสยฺยถาปิ
อุทเก อุทเกปิ อภิชฺชมาเน คจฺฉามิ เสยฺยถาปิ ปจวิยํ อากาเสปิ
ปลฺลงฺเกน วสามิ จงฺกมามิ เสยฺยถาปิ ปกฺขี สกุโณ อิเมปิ
จนฺทิมสุริเย เอวํมหิทฺธิเก เอวํมหานุภาเว ปาณินา ปริมสามิ
ปริมชฺชามิ ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตมิ กสฺสโปปิ
ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติ ฯเปฯ
ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตติ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว
อากงฺขามิ ทิพฺพาย โสตธาตุยา วิสุทฺธาย อติกฺกนฺตมานุสิกาย อุโภ

สทฺเท สุณามิ ทิพฺเพ จ มานุเส จ เย ทูเร สนฺติเก จ กสฺสโปปิ
ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ ทิพฺพาย โสตธาตุยา วิสุทฺธาย ฯเปฯ
เย ทูเร สนฺติเก จ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ ปรสตฺตานํ
ปรปุคฺคลานํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานามิ สราคํ วา จิตฺตํ
สราคํ จิตฺตนฺติ ปชานามิ วีตราคํ วา จิตฺตํ วีตราคํ จิตฺตนฺติ
ปชานามิ สโทสํ วา จิตฺตํ ฯเปฯ วีตโทสํ วา จิตฺตํ ฯเปฯ
สโมหํ วา จิตฺตํ ฯเปฯ วีตโมหํ วา จิตฺตํ ฯเปฯ สงฺขิตฺตํ วา
จิตฺตํ ฯเปฯ วิกฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ ฯเปฯ มหคฺคตํ วา จิตฺตํ ฯเปฯ
อมหคฺคตํ วา จิตฺตํ ฯเปฯ สอุตฺตรํ วา จิตฺตํ ฯเปฯ อนุตฺตรํ
วา จิตฺตํ ฯเปฯ อสมาหิตํ วา จิตฺตํ ฯเปฯ สมาหิตํ วา จิตฺตํ
ฯเปฯ อวิมุตฺตํ วา จิตฺตํ ฯเปฯ วิมุตฺตํ วา จิตฺตํ วิมุตฺตํ
จิตฺตนฺติ ปชานามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ
ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานาติ สราคํ วา
จิตฺตํ สราคํ จิตฺตนฺติ ปชานาติ ฯเปฯ วิมุตฺตํ วา จิตฺตํ วิมุตฺตํ
จิตฺตนฺติ ปชานาติ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ อเนกวิหิตํ
ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรามิ เสยฺยถีทํ เอกมฺปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย
ติสฺโสปิ ชาติโย จตสฺโสปิ ชาติโย ปญฺจปิ ชาติโย ทสปิ ชาติโย
วีสมฺปิ ชาติโย ตึสมฺปิ ชาติโย จตฺตาลีสมฺปิ ชาติโย ปญฺญา-
สมฺปิ ชาติโย ชาติสตมฺปิ ชาติสหสฺสมฺปิ ชาติสตสหสฺสมฺปิ อเนเกปิ

สํวฏฺฏกปฺเป อเนเกปิ วิวฏฺฏกปฺเป อเนเกปิ สํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺเป
อมุตฺราสึ เอวนฺนาโม เอวํโคตฺโต เอวํวณฺโณ เอวมาหาโร เอวํ-
สุขทุกฺขปฏิสํเวที เอวมายุปริยนฺโต โส ตโต จุโต อมุตฺร
อุทปาทึ ตตฺราปาสึ เอวนฺนาโม เอวํโคตฺโต เอวํวณฺโณ เอวมาหาโร
เอวํสุขทุกฺขปฏิสํเวที เอวมายุปริยนฺโต โส ตโต จุโต อิธูปปนฺโนติ
อิติ สาการํ สอุทฺเทสํ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรามิ กสฺสโปปิ
ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ
เสยฺยถีทํ เอกมฺปิ ชาตึ ฯเปฯ อิติ สาการํ สอุทฺเทสํ อเนก-
วิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ อหํ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขามิ
ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสามิ
จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต
ทุคฺคเต ยถากมฺมุปเค สตฺเต ปชานามิ อิเม วต โภนฺโต สตฺตา
กายทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา วจี... มโนทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา
อริยานํ อุปวาทกา มิจฺฉาทิฏฺฐิกา มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา เต
กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ
อุปปนฺนาติ อิเม วา ปน โภนฺโต สตฺตา กายสุจริเตน สมนฺนาคตา
วจี... มโนสุจริเตน สมนฺนาคตา อริยานํ อนุปวาทกา สมฺมาทิฏฺฐิกา
สมฺมาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา เต กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ
สคฺคํ โลกํ อุปปนฺนาติ อิติ ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺ-

กนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสามิ จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต ยถากมฺมุปเค สตฺเต ปชานามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาวเทว อากงฺขติ ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสติ จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต ยถากมฺมุปเค สตฺเต ปชานาติ อหํ ภิกฺขเว อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิฏฺเฐว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรามิ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิฏฺเฐว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ เอวํ นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาปฺปเภเท อุตฺตริมนุสฺสธมฺเม อตฺตนา สมสมฏฺฐปนตฺถาย ภควตา วุตฺตํ กสฺสปสํยุตฺเต อาคตํ ปาลิมิมํ เปยฺยาลมุเขน อาทิคฺคหเณน จ สงฺขิปิตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห อหํ ภิกฺขเวติอาทึ ฯ

[๓๓] ตตฺถ ยาวเทว อากงฺขามีติ ยาวเทว อิจฺฉามีติ อตฺโถ ฯ ตโตเยว หิ มชฺฌิมคณฺฐิปเท จูฬคณฺฐิปเท จ ยาวเทติ ยาวเทวาติ วุตฺตํ โหตีติ ลิขิตํ ฯ สํยุตฺตนิกายฏฺฐกถายมฺปิ ยาวเทว อากงฺขามีติ ยาวเทว อิจฺฉามีติ อตฺโถ วุตฺโต ฯ ตถาหิ ตตฺถ ลีนตฺถปฺปกาสินิยํ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรเนว วุตฺตํ ยาวเทวาติ อิมินา สมานตฺถํ ยาว-เทติ อิทํ ปทนฺติ ฯ โปตฺถเกสุ ปน กตฺถจิ ยาวเทวาติ อยเมว

ปาโจ ทิสฺสติ ฯ ยานิ ปน อิโต ปรํ วิวิจฺเจว กาเมหีติอาทินา
นเยน จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ สพฺพโส รูปสญฺญานํ
สมติกฺกมาติอาทินา นเยน จตสฺโส อรูปสมาปตฺติโย สพฺพโส
เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธนฺติอาทินา
นเยน นิโรธสมาปตฺติ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธนฺติอาทินา นเยน
อภิญฺญา จ วุตฺตา ฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา ตํ สพฺพํ
อนุปทวณฺณนาย เจว ภาวนาวิธาเนน จ สทฺธึ วิสุทฺธิมคฺเค สพฺพโส
วิตฺถาริตํ ฯ อิธาปิ จ เวรญฺชกณฺเฑ จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ
ติสฺโส จ วิชฺชา อาวิภวิสฺสนฺติ ฯ ตสฺมา ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ
ตํ ตตฺเถว วณฺณยิสฺสาม ฯ นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาปฺปเภทติ
เอตฺถ นวานุปุพฺพวิหารา นาม อนุปฏิปาฏิยา สมาปชฺชิตพฺพภาวโต
เอวํสญฺญิตา นิโรธสมาปตฺติยา สห อฏฺฐ สมาปตฺติโย ฯ
ฉฬภิญฺญา นาม อาสวกฺขยญาเณน สทฺธึ ปญฺจาภิญฺญาโยติ เอวํ
โลกิยโลกุตฺตรเภทา สพฺพา อภิญฺญาโย ฯ อุตฺตริมนุสฺสธมฺเมติ
อุตฺตริมนุสฺสานํ ฌายีนญฺเจว อริยานญฺจ ธมฺโม อุตฺตริมนุสฺส-
ธมฺโม ฯ อถวา อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมาติ อุตฺตริมนุสฺสธมฺโม ฯ
มนุสฺสธมฺโม นาม ทสกุสลกมฺมปถธมฺโม ฯ โส หิ วินา ภาวนา-
มนสิกาเรน ปกติยาว มนุสฺเสหิ นิพฺพตฺเตตพฺพโต มนุสฺสตฺตภาวา-
วหโต วา มนุสฺสธมฺโมติ วุจฺจติ ฯ ตโต อุตฺตริ ปน ฌานาทีนิ

อุตฺตริมนุสฺสธมฺโมติ เวทิตพฺพานิ ฯ อตฺตนา สมสมฏฺฐปเนนาติ
อหํ ยตฺตกํ กาลํ ยตฺตเก วา สมาปตฺติวิหาเร อภิญฺญาโย จ
วลญฺเชมิ ตถา กสฺสโปปีติ เอวํ ยถาวุตฺตอุตฺตริมนุสฺสธมฺเม อตฺตนา
สมสมํ กตฺวา ฐปเนน ฯ อิทญฺจ นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาภาว-
สามญฺเญน ปสํสามตฺตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ น หิ อายสฺมา
มหากสฺสโป ภควา วิย เทวสิกํ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา สมา-
ปตฺติโย สมาปชฺชติ ยมกปาฏิหาริยาทิวเสน วา อภิญฺญาโย วลญฺ-
เชติ ฯ เอตฺถ จ อุตฺตริมนุสฺสธมฺเม อตฺตนา สมสมฏฺฐปเนนาติ
อิทํ นิทสฺสนมตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ตถาหิ โอวท กสฺสป ภิกฺขู
กโรหิ กสฺสป ภิกฺขูนํ ธมฺมกถํ อหํ วา กสฺสป ภิกฺขู โอวเทยฺยํ
ตฺวํ วา อหํ วา กสฺสป ภิกฺขูนํ ธมฺมกถํ กเรยฺยํ ตฺวํ วาติ
เอวมฺปิ อตฺตนา สมสมฏฺฐาเน ฐเปสิเยว ฯ ตสฺส กิมญฺญํ อานณฺยํ
ภวิสฺสติ อญฺญตฺร ธมฺมวินยสงฺคายนาติ อธิปฺปาโย ฯ ตตฺถ ตสฺสาติ
ตสฺส อนุคฺคหสฺสาติ มชฺฌิมคณฺฐิปเท วุตฺตํ ฯ ตสฺส เมติ วา
อตฺโถ คเหตพฺโพ ฯ โปตฺถเกสุ หิ กตฺถจิ ตสฺส เมติ ปาโฐเยว
ทิสฺสติ ฯ ธมฺมวินยสงฺคายนํ ฐเปตฺวา อญฺญํ กินฺนาม ตสฺส เม
อานณฺยํ อนณภาโว ภวิสฺสตีติ อตฺโถ ฯ นนุ มํ ภควาติอาทินา
วุตฺตเมวตฺถํ อุปมาวเสน วิภาเวติ ฯ สกกวจอิสฺสริยานุปฺปทาเนนาติ
เอตฺถ จีวรสฺส นิทสฺสนวเสน กวจสฺส คหณํ กตํ ฯ สมาปตฺติยา

นิทสฺสนวเสน อิสฺสริยํ คหิตํ ฯ กุลวํสปฺปติฏฺฐาปกนฺติ กุลวํสสฺส กุลปฺปเวณิยา ปติฏฺฐาปกํ ฯ เม สทฺธมฺมวํลปฺปติฏฺฐาปโกติ นิจฺจ-สาเปกฺขตฺตา สมาโส ทฏฺฐพฺโพ ฯ เม สทฺธมฺมวํสสฺส ปติฏฺฐาปโก ปวตฺตโกติ วุตฺตํ โหติ ฯ วุตฺตวจนมนุสฺสรนฺโต อนุคฺคเหสีติ จินฺต-ยนฺโต ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสีติ สมฺพนฺโธ ฯ ธาตุภาชนทิวเส ตตฺถ สนฺนิปติตานํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสีติ อตฺโถ ฯ

[๓๔] อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาลิยา วิภาเวนฺโต อาห ยถา-หาติอาทึ ฯ ตตฺถ เอกมิทาหนฺติ เอตฺถ อิทนฺติ นิปาตมตฺตํ ฯ เอกํ สมยนฺติ จ ภุมฺมตฺเถ อุปโยควจนํ ฯ เอกสฺมึ สมเยติ วุตฺตํ โหติ ฯ ปาวายาติ ปาวานครโต ฯ ตตฺถ ปิณฺฑาย จริตฺวา กุสินารํ คมิสฺสามีติ อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโนติ วุตฺตํ โหติ ฯ อทฺธาน-มคฺโคติ จ ทีฆมคฺโค วุจฺจติ ฯ ทีฆปริยาโย เหตฺถ อทฺธาน-สทฺโท ฯ มหตา ภิกฺขุสงฺเฆน สทฺธินฺติ คุณมหตฺเตนปิ สงฺขยา-มหตฺเตนปิ มหตา ฯ ภิกฺขูนํ สงฺเฆน ภิกฺขุสงฺเฆน ฯ สมณคเณน สทฺธึ เอกโตติ อตฺโถ ฯ ปญฺจมตฺเตหีติอาทินา สงฺขยามหตฺตํ วิภาเวติ ฯ มตฺตสทฺโท เจตฺถ ปมาณวจโน โภชเน มตฺตญฺญุตาติ-อาทีสุ วิย ฯ สพฺพํ สุภทฺทกณฺฑํ วิตฺถารโต เวทิตพฺพนฺติ สพฺพํ สุภทฺทกณฺฑํ อิธ อาเนตฺวา วิตฺถารโต ทสฺเสตพฺพนฺติ อธิปฺปาโย ฯ ตโต ปรนฺติ ตโต ภิกฺขูนํ อุสฺสาหชนนโต ปรนฺติ อาจริยธมฺม-

อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน วุตฺตํ ฯ มหาคณฺฐิปเท ปน ตโต ปรนฺติ สุภทฺท-
กณฺฑโต ปรนฺติ วุตฺตํ ฯ อิทเมเวตฺถ สารโต ปจฺเจตพฺพนฺติ โน
ตกฺโก ฯ อยเมว หิ อุสฺสาหชนนปฺปกาโร ยทิทํ หนฺท มยํ อาวุโส
ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายาม ปุเร อธมฺโม ทิปฺปตีติอาทิ ตสฺมา
อุสฺสาหชนนโต ปรนฺติ น วตฺตพฺพํ เหฏฺฐา อุสฺสาหชนนปฺปการสฺส
ปาลิยา อวุตฺตตฺตา ฯ อยญฺเหตฺถ ปาลิกฺกโม ฯ อถโข อายสฺมา
มหากสฺสโป ภิกฺขู อามนฺเตสิ เอกมิทาหํ อาวุโส สมยํ ปาวาย
กุสินารํ อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน มหตา ภิกฺขุสงฺเฆน สทฺธึ ปญฺจ-
มตฺเตหิ ภิกฺขุสเตหิ อถ ขฺวาหํ อาวุโส มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญ-
ตรสฺมึ รุกฺขมูเล นิสีทึ เตน โข ปน สมเยน อญฺญตโร อาชีวโก
กุสินาราย มณฺฑารวปุปฺผํ คเหตฺวา ปาวํ อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน
โหติ อทฺทสํ โข อหํ อาวุโส ตํ อาชีวกํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ
ทิสฺวาน ตํ อาชีวกํ เอตทโวจํ อาวุโส อมฺหากํ สตฺถารํ ชานาสีติ
อาม อาวุโส ชานามิ อชฺช สตฺตาหปรินิพฺพุโต สมโณ โคตโม
ตโต เม อิทํ มณฺฑารวปุปฺผํ คหิตนฺติ ตตฺราวุโส เย เต ภิกฺขู
อวีตราคา อปฺเปกจฺเจ พาหา ปคฺคยฺห กนฺทนฺติ ฉินฺนปาทํว ปตนฺติ
อาวฏฺฏนฺติ วิวฏฺฏนฺติ อติขิปฺปํ ภควา ปรินิพฺพุโต อติขิปฺปํ สุคโต
ปรินิพฺพุโต อติขิปฺปํ จกฺขุํ โลเก อนฺตรหิตนฺติ เย ปน เต
ภิกฺขู วีตราคา เต สตา สมฺปชานา อธิวาเสนฺติ อนิจฺจา สงฺขารา

ตํ กุเตตฺถ ลพฺภาติ อถ ขฺวาหํ อาวุโส เต ภิกฺขู เอตทโวจํ อลํ อาวุโส มา โสจิตฺถ มา ปริเทวิตฺถ นนุ อาวุโส ภควตา ปฏิกจฺเจว อกฺขาตํ สพฺเพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว อญฺญถาภาโว ตํ กุเตตฺถ อาวุโส ลพฺภา ยนฺตํ ชาตํ ภูตํ สงฺขตํ ปโลกธมฺมํ ตํ วต มา ปลุชฺชีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ เตน โข ปน สมเยน อาวุโส สุภทฺโท นาม วุฑฺฒปพฺพชิโต ตสฺสํ ปริสายํ นิสินฺโน โหติ อถโข อาวุโส สุภทฺโท วุฑฺฒปพฺพชิโต เต ภิกฺขู เอตทโวจ อลํ อาวุโส มา โสจิตฺถ มา ปริเทวิตฺถ สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณน อุปทฺทุตา จ โหม อิทํ โว กปฺปติ อิทํ โว น กปฺปตีติ อิทานิ ปน มยํ ยํ อิจฺฉิสฺสาม ตํ กริสฺสาม ยํ น อิจฺฉิสฺสาม น ตํ กริสฺสามาติ หนฺท มยํ อาวุโส ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายาม ปุเร อธมฺโม ทิปฺปติ ธมฺโม ปฏิพาหิยติ อวินโย ทิปฺปติ วินโย ปฏิพาหิยติ ปุเร อธมฺมวาทิโน พลวนฺโต โหนฺติ ธมฺมวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺติ อวินยวาทิโน พลวนฺโต โหนฺติ วินยวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺตีติ ฯ เตนหิ ภนฺเต เถโร ภิกฺขู อุจฺจินตูติ ฯ อถโข อายสฺมา มหากสฺสโป เอเกนูนปญฺจอรหนฺตสตานิ อุจฺจินิ ฯ ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ มหากสฺสปํ เอตทโวจจ อยํ ภนฺเต อายสฺมา อานนฺโท กิญฺจาปิ เสกฺโข อภพฺโพ ฉนฺทา โทสา โมหา ภยา อคตึ คนฺตุํ พหุ จาเนน ภควโต สนฺติเก ธมฺโม จ

วินโย จ ปริยตฺโต เตนหิ ภนฺเต เถโร อายสฺมนฺตมฺปิ อานนฺทํ
อุจฺจินตูติอาทึ ฯ ตสฺมา ตโต ปรนฺติ เอตฺถ สุภทฺทกณฺฑโต
ปรนฺติ เอวมตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ สพฺพํ สุภทฺทกณฺฑํ วิตฺถารโต
เวทิตพฺพนฺติ หิ อิมินา ยํ น อิจฺฉิสฺสาม น ตํ กริสฺสามาติ เอตํ
ปริยนฺตํ สุภทฺทกณฺฑปาลึ ทสฺเสตฺวา อิทานิ อวเสสํ อุสฺสาหชน-
นปฺปการปฺปวตฺตปาลึเยว ทสฺเสนฺโต หนฺท มยํ อาวุโสติอาทิมาห ฯ

[๓๕] ตตฺถ ปุเร อธมฺโม ทิปฺปตีติ เอตฺถ อธมฺโม นาม
ทสกุสลกมฺมปถธมฺมปฏิปกฺขภูโต อธมฺโม ฯ ปุเร ทิปฺปตีติ อปินาม
ทิปฺปติ ฯ อถวา ยาว อธมฺโม ธมฺมํ ปฏิพาหิตุํ สมตฺโถ โหติ
ตโต ปุเรตรเมวาติ อตฺโถ ฯ อาสนฺเน หิ อนธิปฺเปโต อยํ
ปุเรสทฺโท ฯ ทิปฺปตีติ ทิปฺปิสฺสติ ฯ ปุเรสทฺทโยเคน หิ อนาคตตฺเถ
อยํ วตฺตมานปฺปโยโค ยถา ปุรา วสฺสติ เทโวติ ฯ เกจิ ปเนตฺถ
เอวํ วณฺณยนฺติ ปุเรติ ปจฺฉา อนาคเต ยถา อทฺธานํ คจฺฉนฺ-
ตสฺส คนฺตพฺพมคฺโค ปุเรติ วุจฺจติ ตถา อิธํ ทฏฺฐพฺพนฺติ ฯ
อวินโยติ ปหานวินยสํวรวินยานํ ปฏิปกฺขภูโต อวินโย ฯ วินย-
วาทิโน ทุพฺพลา โหนฺตีติ เอวํ อิติสทฺโทปิ เอตฺถ ทฏฺฐพฺโพ ตโต
ปรํ อาหาติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ โปตฺถเกสุ ปน กตฺถจิ อิติสทฺโท
น ทิสฺสติ ฯ ปาลิยํ ปน ทีฆนิกายฏฺฐกถายญฺจ อตฺเถว อิติสทฺโท ฯ

๑. ม. อิธ ฯ

เตนหีติ อุยฺโยชนตฺเถ นิปาโต ฯ อุจฺจินเน อุยฺโยเชนฺตา หิ ตํ มหากสฺสปตฺเถรํ เอวมาหํสุ ฯ ภิกฺขู อุจฺจินตูติ สงฺคีติยา อนุรูเป ภิกฺขู อุจฺจินิตฺวา คณฺหตูติ อตฺโถ ฯ สกลนวงฺค ฯเปฯ ปริคฺคเหสีติ เอเตน สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวปริยนฺตานํ ยถาวุตฺตปุคฺคลานํ สติปิ อาคมาธิคมสพฺภาเว สห ปฏิสมฺภิทาหิ ปน เตวิชฺชาทิคุณยุตฺตานํ อาคมาธิคมสมฺปตฺติยา อุกฺกํสคตตฺตา สงฺคีติยา พหุการตฺตํ ทสฺเสติ ฯ

[๓๖] ตตฺถ สกลนวงฺคสตฺถุสาสนปริยตฺติธเรติ สกลํ สุตฺต-เคยฺยาทินวงฺคํ เอตฺถ เอตสฺส วา อตฺถีติ สกลนวงฺคํ สตฺถุสาสนํ ฯ อตฺถกาเมน ปริยาปุณิตพฺพโต ทิฏฺฐธมฺมิกาทิปุริสตฺถปริยตฺตภาวโต จ ปริยตฺตีติ ตีณิ ปิฏกานิ วุจฺจนฺติ ฯ ตํ สกลนวงฺคสตฺถุสาสน-สงฺขาตํ ปริยตฺตึ ธาเรนฺตีติ สกลนวงฺคสตฺถุสาสนปริยตฺติธรา ฯ ตาทิเสติ อตฺโถ ฯ พหุนฺนํ นานปฺปการานํ กิเลสานํ สกฺกายทิฏฺฐิยา จ อวิหตตฺตา ตา ชเนนฺติ ตาหิ วา ชนิตาติ ปุถุชฺชนา ฯ ทุวิธา ปุถุชฺชนา อนฺธปุถุชฺชนา กลฺยาณปุถุชฺชนาติ ฯ ตตฺถ เยสํ ขนฺธ-ธาตุอายตนาทีสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาสวนธารณปจฺจเวกฺขณานิ นตฺถิ เต อนฺธปุถุชฺชนา ฯ เยสํ ตานิ อตฺถิ เต กลฺยาณปุถุชฺชนา ฯ เต อิธ ปุถุชฺชนา อธิปฺเปตา ฯ สมถภาวนาสิเนหาภาเวน สุกฺขา ลูขา อสินิทฺธา วิปสฺสนา เอเตสนฺติ สุกฺขวิปสฺสกา ฯ ติปิฏก-

สพฺพปริยตฺติปฺปเภทธเรติ ติณฺณํ ปิฏกานํ สมาหาโร ติปิฏกํ ฯ
ติปิฏกสงฺขาตํ นวงฺคาทิวเสน อเนกธา ภินฺนํ สพฺพปริยตฺติปฺปเภทํ
ธาเรนฺตีติ ติปิฏกสพฺพปริยตฺติปฺปเภทธรา ฯ ตาทิเสติ อตฺโถ ฯ
อนุอนุ ตํสมงฺคินํ ภาเวติ วฑฺเฒตีติ อนุภาโว ฯ อนุภาโวเอว
อานุภาโว ฯ ปตาโป๑ ฯ มหนฺโต อานุภาโว เยสํ เต
มหานุภาวา ฯ เตวิชฺชาทิเภเทติ ติสฺโส วิชฺชาเยว เตวิชฺชา ฯ ตา
อาทิ เยสํ ฉฬภิญฺญาทีนํ เต เตวิชฺชาทโย ฯ เต เภทา อเนกปฺป-
การภินฺนา เอเตสนฺติ เตวิชฺชาทิเภทา ขีณาสวา ฯ ตาทิเสติ อตฺโถ ฯ
อถวา ติสฺโส วิชฺชา เอตสฺส อตฺถีติ เตวิชฺโช ฯ โส อาทิ
เยสํ ฉฬภิญฺญาทีนํ เต เตวิชฺชาทโย ฯ เต เภทา เยสํ ขีณาสวานํ
เต เตวิชฺชาทิเภทา ฯ ตาทิเสติ อตฺโถ ฯ เย สนฺธาย อิทํ
วุตฺตนฺติ เย ภิกฺขู สนฺธาย อิทํ อถโข อายสฺมาติอาทิวจนํ
สงฺคีติกฺขนฺธเก วุตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ กิสฺส ปนาติ กสฺมา ปน ฯ
สิกฺขตีติ เสกฺโข ฯ อถวา สิกฺขนํ สิกฺขา ฯ สาเยว ตสฺส
สีลนฺติ เสกฺโข ฯ โส หิ อปริโยสิตสิกฺขตฺตา ตทธิมุตฺตตฺตา จ
เอกนฺเตน สิกฺขนสีโล น อเสกฺโข วิย ปรินิฏฺฐิตสิกฺโข ตตฺถ
ปฏิปฺปสฺสทฺธุสฺสาโห นาปิ วิสฺสฏฺฐสิกฺโข ปจฺรชโน วิย ตตฺถ
อนธิมุตฺโต ฯ อถวา อริยาย ชาติยา ตีสุ สิกฺขาสุ ชาโต

๑. ม. ปภาโว ฯ

ตตฺถ วา ภโวติ เสกฺโข ฯ อถวา อิกฺขติ เอตายาติ อิกฺขา ฯ มคฺคผลสมฺมาทิฏฺฐิ ฯ สห อิกฺขายาติ เสกฺโข ฯ อุปริมคฺคตฺตย-กิจฺจสฺส อปริโยสิตตฺตา สห กรณีเยนาติ สกรณีโย ฯ อสฺสาติ อเนน ฯ อสมฺมุขาปฏิคฺคหิตํ นาม นตฺถีติ นนุ จ

ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหึ เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต
จตุราสีติสหสฺสานิ เย เม ธมฺมา ปวตฺติโนติ

วุตฺตตฺตา กถเมตํ ยุชฺชติ ฯ เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโตติ วุตฺตมฺปิ ภควโต สนฺติเก ปฏิคฺคหิตเมวาติ กตฺวา วุตฺตนฺติ นายํ วิโรโธ ฯ พหุการตฺตาติ พหุอุปการตฺตา ฯ อุปการวจโน เหตฺถ การสทฺโท ฯ อสฺสาติ ภเวยฺย ฯ อติวิย วิสฺสตฺโถติ อติวิย วิสฺสาสิโก ฯ นนฺติ อานนฺทตฺเถรํ ฯ วทตีติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ อานนฺทตฺเถรสฺส เยภุยฺเยน นวกาย ปริสาย วิพฺภมเนน มหากสฺสปตฺเถโร เอวมาห น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติ ฯ

[๓๗] ตถาหิ ปรินิพฺพุเต สตฺถริ มหากสฺสปตฺเถโร สตฺถุ ปรินิพฺพาเน สนฺนิปติตสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มชฺเฌ นิสีทิตฺวา ธมฺมวินย-สงฺคายนตฺถํ ปญฺจสเต ภิกฺขู อุจฺจินิตฺวา อาวุโส ราชคเห วสฺสํ วสนฺตา ธมฺมวินยํ สงฺคายิสฺสาม ตุมฺเห ปุเร วสฺสูปนายิกาย อตฺตโน อตฺตโน ปลิโพธํ ปจฺฉินฺทิตฺวา ราชคเห สนฺนิปตถาติ วตฺวา อตฺตนา ราชคหํ คโต ฯ อานนฺทตฺเถโรปิ ภควโต ปตฺตจีวรํ

อาทาย มหาชนํ สญฺญาเปนฺโต สาวตฺถึ คนฺตฺวา ตโต นิกฺขมฺม ราชคหํ คจฺฉนฺโต ทกฺขิณาคิริสฺมึ จาริกํ จริ ฯ ตสฺมึ สมเย อานนฺทตฺเถรสฺส ตึสมตฺตา สทฺธิวิหาริกา เยภุยฺเยน กุมารภูตา เอกวสฺสิกทุวสฺสิกภิกฺขู เจว อนุปสมฺปนฺนา จ วิพฺภมึสุ ฯ กสฺมา ปเนเต ปพฺพชิตา กสฺมา วิพฺภมึสูติ ฯ เตสํ กิร มาตาปิตโร จินฺเตสุํ อานนฺทตฺเถโร สตฺถุ วิสฺสาสิโก อฏฺฐ วเร ยาจิตฺวา อุปฏฺฐหติ อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ สตฺถารํ คเหตฺวา คนฺตุํ สกฺโกติ อมฺหากํ ทารเก เอตสฺส สนฺติเก ปพฺพาเชม โส สตฺถารํ คเหตฺวา อาคมิสฺสติ ตสฺมึ อาคเต มยํ มหาสกฺการํ กาตุํ ลภิสฺสามาติ อิมินา ตาว การเณน เนสํ ญาตกา เต ปพฺพาเชสุํ ฯ สตฺถริ ปน ปรินิพฺพุเต เตสํ สา ปฏฺฐนา อุปจฺฉินฺนา ฯ อถ เน เอกทิวเสเนว อุปฺปพฺพาเชสุํ ฯ อถ อานนฺทตฺเถรํ ทกฺขิณาคิริสฺมึ จาริกํ จริตฺวา ราชคหมาคตํ ทิสฺวา มหากสฺสปตฺเถโร เอวมาห น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติ ฯ วุตฺตญฺเหตํ กสฺสปสํยุตฺเต อถ กิญฺจรหิ อาวุโส อานนฺท อิเมหิ นเวหิ ภิกฺขูหิ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวาเรหิ โภชเน อมตฺตญฺญูหิ ชาคริยํ อนนุยุตฺเตหิ สทฺธึ จาริกํ จรสิ สสฺสฆาตํ มญฺเญ จรสิ กุลุปฆาตํ มญฺเญ จรสิ โอลุชฺชติ โข เต อาวุโส อานนฺท ปริสา ปลุชฺชนฺติ โข เต อาวุโส นวปฺปายา น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติ ฯ อปิจ

เม ภนฺเต กสฺสป สิรสฺมึ ปลิตานิ ชาตานิ อถ จ ปน มยํ อชฺชาปิ อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส กุมารกวาทา น มุจฺจามาติ ฯ ตถาหิ ปน ตฺวํ อาวุโส อานนฺท อิเมหิ นเวหิ ภิกฺขูหิ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวาเรหิ โภชเน อมตฺตญฺญูหิ ชาคริยํ อนนุยุตฺเตหิ สทฺธึ จาริกํ จรสิ สสฺสฆาตํ มญฺเญ จรสิ กุลุปฆาตํ มญฺเญ จรสิ โอลุชฺชติ โข เต อาวุโส อานนฺท ปริสา ปลุชฺชนฺติ โข เต อาวุโส นวปฺปายา น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติ ฯ

[๓๘] ตตฺถ สสฺสฆาตํ มญฺเญ จรสีติ สสฺสํ ฆาเตนฺโต วิย อาหิณฺฑสิ ฯ กุลุปฆาตํ มญฺเญ จรสีติ กุลานิ อุปฆาเตนฺโต วิย หนนฺโต วิย อาหิณฺฑสิ ฯ โอลุชฺชตีติ ปลุชฺชติ ภิชฺชติ ฯ ปลุชฺชนฺติ โข เต อาวุโส นวปฺปายาติ อาวุโส เต ตุยฺหํ ปาเยน เยภุยฺเยน นวกา เอกวสฺสิกทุวสฺสิกทหรา เจว สามเณรา จ ปลุชฺชนฺติ ฯ น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติ อยํ กุมารโก อตฺตโน ปมาณํ น วต ชานาตีติ เถรํ ตชฺเชนฺโต อาห ฯ กุมารกวาทา น มุจฺจามาติ กุมารกวาทโต น มุจฺจาม ฯ ตถาหิ ปน ตฺวนฺติ อิทมสฺส เอวํ วตฺตพฺพตาย การณทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ ฯ อยํ เหตฺถ อธิปฺปาโย ยสฺมา ตฺวํ อิเมหิ นเวหิ ภิกฺขูหิ อินฺทฺริยสํวรรหิเตหิ สทฺธึ จรสิ ตสฺมา กุมารเกหิ สทฺธึ จรนฺโต กุมารโกติ วตฺตพฺพตํ อรหสีติ ฯ น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติ เอตฺถ วาสทฺโท ปทปูรเณ ฯ

วาสทฺโท หิ อุปมานสมุจฺจยสํสยวปสคฺคปทปูรณวิกปฺปาทีสุ[๑] พหูสุ อตฺเถสุ ทิสฺสติ ฯ ตถาเหส ปณฺฑิโต วาปิ เตน โสติอาทีสุ อุปมาเน ทิสฺสติ ฯ สทิสภาเวติ อตฺโถ ฯ ตํ วาปิ ธีรา มุนิ เวทยนฺตีติอาทีสุ สมุจฺจเย ฯ เก วา อิเม กสฺส วาติอาทีสุ สํสเย ฯ อยํ วา อิเมสํ สมณพฺราหฺมณานํ สพฺพพาโล สพฺพ-มุฬฺโหติอาทีสุ วปสคฺเค[๒] ฯ เยเกจิ ภิกฺขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วาติอาทีสุ วิกปฺเป ฯ อิธ ปน ปทปูรเณ ทฏฺฐพฺโพ ฯ เตเนว จ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน วุตฺตํ วาสทฺทสฺส อตฺถุทฺธารํ กโรนฺเตน น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติอาทีสุ ปทปูรเณติ ฯ อฏฺฐกถายมฺปิ เอตฺตกเมว วุตฺตํ น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติ อยํ กุมารโก อตฺตโน ปมาณํ น วต ชานาตีติ เถรํ ตชฺเชนฺโต อาหาติ ฯ เอตฺถาปิ วตาติ วจนสิลิฏฺฐตาย วุตฺตํ ฯ ยํ ปเนตฺถ เกนจิ วุตฺตํ น วายนฺติ เอตฺถ วาติ วิภาสา อญฺญาสิปิ น อญฺญาสีปีติ อตฺโถติ ฯ ตํ ตสฺส มติมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ น เหตฺถ อยมตฺโถ สมฺภวติ ฯ ตสฺมา อตฺตโน ปมาณํ นาญฺญาสีติ เอวมตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ

[๓๙] ตตฺราติ เอวํ สติ ฯ ฉนฺทาคมนํ วิยาติ เอตฺถ ฉนฺทา อาคมนํ วิยาติ ปทจฺเฉโท กาตพฺโพ ฯ ฉนฺเทน อาคมนํ ปวตฺตนํ วิยาติ อตฺโถ ฯ ฉนฺเทน อกตฺตพฺพกรณํ วิยาติ วุตฺตํ โหติ ฯ

๑. ม. วสฺสคฺค ฯ ๒. ม. วสฺสคฺเค ฯ

ฉนฺทํ วา อาคจฺฉติ สมฺปโยควเสนาติ ฉนฺทาคมนํ ฯ ตถาปวตฺโต อปายคมนีโย อกุสลจิตฺตุปฺปาโท ฯ อถวา อนนุรูปํ คมนํ อคมนํ ฯ ฉนฺเทน อคมนํ ฉนฺทาคมนํ ฯ ฉนฺเทน สิเนเหน อนนุรูปํ คมนํ ปวตฺตนํ อกตฺตพฺพกรณํ วิยาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อเสกฺขปฏิสมฺภิทปฺปตฺเตติ อเสกฺขภูตา ปฏิสมฺภิทา อเสกฺขปฏิสมฺภิทา ฯ ตปฺปตฺเต ปฏิลทฺธอเสกฺขปฏิสมฺภิเทติ อตฺโถ ฯ อนุมติยาติ อนุญฺญาย ฯ ยาจนายาติ วุตฺตํ โหติ ฯ กิญฺจาปิ เสกฺโขติ อิทํ น เสกฺขานํ อคติคมนสพฺภาเวน วุตฺตํ อเสกฺขานํเยว ปน อุจฺจินิตตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปฐมมคฺเคเนว หิ จตฺตาริ อคติคมนานิ ปหียนฺติ ฯ ตสฺมา กิญฺจาปิ เสกฺโข ตถาปิ เถโร อายสฺมนฺตมฺปิ อานนฺทํ อุจฺจินตูติ เอวเมตฺถ สมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพ ฯ น ปน กิญฺจาปิ เสกฺโข ตถาปิ อภพฺโพ อคตึ คนฺตุนฺติ โยเชตพฺพํ ฯ อภพฺโพติ-อาทินา ปน ธมฺมสงฺคีติยา ตสฺส อรหภาวํ ทสฺเสนฺโต วิชฺชมาน-คุเณ กเถสิ ฯ ตตฺถ ฉนฺทาติ ฉนฺเทน ฯ สิเนหนาติ อตฺโถ ฯ อคตึ คนฺตุนฺติ อคนฺตพฺพํ คนฺตุํ ฯ อกตฺตพฺพํ กาตุนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ

[๔๐] อิมานิ ปน จตฺตาริ อคติคมนานิ ภณฺฑภาชนีเย จ วินิจฺฉยฏฺฐาเน จ ลพฺภนฺติ ฯ ตตฺถ ภณฺฑภาชนีเย ตาว ฯ อตฺตโน ภารภูตานํ ภิกฺขูนํ อมนาเป ภณฺเฑ สมฺปตฺเต ตํ ปริวตฺเตตฺวา มนาปํ เทนฺโต ฉนฺทาคตึ คจฺฉติ นาม ฯ อตฺตโน ปน อภาร-ภูตานํ

มนาเป ภณฺเฑ สมฺปตฺเต ตํ ปริวตฺเตตฺวา อมนาปํ เทนฺโต
โทสาคตึ คจฺฉติ นาม ฯ ภณฺเฑสุ ภาชนียวตฺถุญฺจ ฐิติกญฺจ
อชานนฺโต โมหาคตึ คจฺฉติ นาม ฯ มุขรานํ วา ราชาทินิสฺสิตานํ
วา อิเม เม อมนาเป ภณฺฑเก ทินฺเน อนตฺถํ กเรยฺยุนฺติ ภเยน
ปริวตฺเตตฺวา มนาปํ เทนฺโต ภยาคตึ คจฺฉติ นาม ฯ โย ปน
เอวํ น คจฺฉติ สพฺเพสํ ตุลาภูโต ปมาณภูโต มชฺฌตฺโตว หุตฺวา
ยํ ยสฺส ปาปุณาติ ตเทว ตสฺส เทติ อยํ จตุพฺพิธมฺปิ อคตึ
น คจฺฉติ นาม ฯ วินิจฺฉยฏฺฐาเน ปน อตฺตโน ภารภูตสฺส
ครุกาปตฺตึ ลหุกาปตฺตึ กตฺวา กเถนฺโต ฉนฺทาคตึ คจฺฉติ นาม ฯ
อิตรสฺส ลหุกาปตฺตึ ครุกาปตฺตึ กตฺวา กเถนฺโต โทสาคตึ คจฺฉติ
นาม ฯ อาปตฺติวุฏฺฐานํ ปน สมุจฺจยกฺขนฺธกญฺจ อชานนฺโต
โมหาคตึ คจฺฉติ นาม ฯ มุขรสฺส วา ราชปูชิตสฺส วา อยํ เม ครุกํ
กตฺวา อาปตฺตึ กเถนฺตสฺส อนตฺถมฺปิ กเรยฺยาติ ครุกเมว ลหุกาปตฺตึ
กเถนฺโต ภยาคตึ คจฺฉติ นาม ฯ โย ปน สพฺเพสํ ยถาภูตเมว
กเถติ อยํ จตุพฺพิธมฺปิ อคติคมนํ น คจฺฉติ นาม ฯ เถโรปิ
ตาทิโส จตุนฺนมฺปิ อคติคมนานํ ปจฺฉิมมคฺเคเนว ปหีนตฺตา ฯ ตสฺมา
สงฺฆายนวเสน ธมฺมวินยานมฺปิ วินิจฺฉเย สมฺปตฺเต ฉนฺทาทิวเสน
อญฺญถา อกเถตฺวา ยถาภูตเมว กเถตีติ วุตฺตํ อภพฺโพ ฯเปฯ
อคตึ คนฺตุนฺติ ฯ

[ส. ป. ๘]

[๔๑] ปริยตฺโตติ อธีโต ฯ อุคฺคหิโตติ อตฺโถ ฯ อุจฺจินิ-
เตนาติ อุจฺจินิตฺวา คหิเตน ฯ เอตทโหสีติ เอตํ ปริวิตกฺกนํ
อโหสิ ฯ ราชคหํ โข มหาโคจรนฺติ เอตฺถ ราชคหนฺติ ราชคห-
สามนฺตํ คเหตฺวา วุตฺตนฺติ จูฬคณฺฐิปเท มชฺฌิมคณฺฐิปเท จ
วุตฺตํ ฯ คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร ฯ โคจโร วิย โคจโร
ภิกฺขาจรณฏฺฐานํ ฯ โส มหนฺโต อสฺส เอตฺถาติ วา มหาโคจรํ
ราชคหํ ฯ ถาวรกมฺมนฺติ จิรฏฺฐายิกมฺมํ ฯ วิสภาคปุคฺคโล สุภทฺท-
สทิโส ฯ อุกฺโกเฏยฺยาติ นิวาเรยฺยาติ อตฺโถ ฯ ญตฺติทุติเยน
กมฺเมน สาเวสีติ สุณาตุ เม อาวุโส สงฺโฆ ยทิ สงฺฆสฺส
ปตฺตกลฺลํ สงฺโฆ อิมานิ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ สมฺมนฺเนยฺย ราชคเห
วสฺสํ วสนฺตา ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิตุํ น อญฺเญหิ ภิกฺขูหิ
ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพนฺติ เอสา ญตฺติ สุณาตุ เม อาวุโส
สงฺโฆ สงฺโฆ อิมานิ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ สมฺมนฺนติ ราชคเห
วสฺสํ วสนฺตา ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิตุํ น อญฺเญหิ ภิกฺขูหิ
ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพนฺติ ยสฺสายสฺมโต ขมติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ
ภิกฺขุสตานํ สมฺมติ ราชคเห วสฺสํ วสนฺตา ธมฺมญฺจ วินยญฺจ
สงฺคายิตุํ น อญฺเญหิ ภิกฺขูหิ ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพนฺติ โส
ตุณฺหสฺส ยสฺส นกฺขมติ โส ภาเสยฺย สมฺมตานิ สงฺเฆน
อิมานิ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ราชคเห วสฺสํ วสนฺตา ธมฺมญฺจ วินยญฺจ

สงฺคายิตุํ น อญฺเญหิ ภิกฺขูหิ ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพนฺติ ขมติ
สงฺฆสฺส ตสฺมา ตุณฺหี เอวเมตํ ธารยามีติ เอวํ ญตฺติทุติเยน
กมฺเมน สาเวสิ ฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ตํ สงฺคีติกฺขนฺธเก
วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ ฯ อยํ ปน กมฺมวาจา ตถาคตสฺส
ปรินิพฺพานโต เอกวีสติเม ทิวเส กตา ฯ วุตฺตญฺเหตํ ทีฆนิกายฏฺจ-
กถายํ อยํ ปน กมฺมวาจา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานโต เอกวีสติเม
ทิวเส กตา ฯ ภควา หิ วิสาขปุณฺณมายํ ปจฺจูสสมเย ปรินิพฺพุโต ฯ
อถสฺส สตฺตาหํ สุวณฺณวณฺณํ สรีรํ คนฺธมาลาทีหิ ปูชยึสุ ฯ
เอวํ สตฺตาหํ สาธุกีฬนทิวสา นาม อเหสุํ ฯ ตโต สตฺตาหํ จิตกายํ
อคฺคิ นาชฺฌายิ ฯ สตฺตาหํ สตฺติปญฺชรํ กตฺวา สณฺฐาคารสาลายํ
ธาตุปูชํ กรึสูติ เอกวีสติทิวสา คตา ฯ เชฏฺฐมูลสุกฺกปกฺขปญฺจมิยํ
ปน ธาตุโย ภาชยึสุ ฯ เอตสฺมึ ธาตุภาชนทิวเส สนฺนิปติตสฺส
มหาภิกฺขุสงฺฆสฺส สุภทฺเทน วุฑฺฒปพฺพชิเตน กตํ อนาจารํ
อาโรเจตฺวา วุตฺตนเยเนว ภิกฺขู อุจฺจินิตฺวา อยํ กมฺมวาจา กตา ฯ
อิมญฺจ ปน กมฺมวาจํ กตฺวา เถโร ภิกฺขู อามนฺเตสิ อาวุโส
อิทานิ ตุมฺหากํ จตฺตาลีสทิวสา โอกาโส ตโต ปรํ อยํ นาม
โน ปลิโพโธ อตฺถีติ วตฺตุํ น ลพฺภา เอตฺถนฺตเร ยสฺส โรค-
ปลิโพโธ วา อาจริยุปชฺฌายปลิโพโธ วา มาตาปิตุปลิโพโธ วา
อตฺถิ ปตฺตํ วา ปน ปจิตพฺพํ จีวรํ วา กาตพฺพํ โส ตํ

ปลิโพธํ ฉินฺทิตฺวา ตํ กรณียํ กโรตูติ เอวญฺจ ปน วตฺวา
เถโร อตฺตโน ปญฺจสตาย ปริสาย ปริวุโต ราชคหํ คโต ฯ
อญฺเญปิ มหาเถรา อตฺตโน อตฺตโน ปริสํ คเหตฺวา โสกสลฺล-
สมปฺปิตํ มหาชนํ อสฺสาเสตุกามา ตํ ตํ ทิสํ ปกฺกนฺตา ฯ ปุณฺณตฺ-
เถโร ปน สตฺตสตภิกฺขุปริวาโร ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานฏฺฐานํ อา-
คตาคตํ มหาชนํ อสฺสาเสสฺสามีติ กุสินารายเมว อฏฺฐาสิ ฯ อายสฺมา
อานนฺโท ยถา อปรินิพฺพุตสฺส เอวํ ปรินิพฺพุตสฺสาปิ ภควโต สยญฺเญว
ปตฺตจีวรํ อาทาย ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ เยน สาวตฺถี เตน
จาริกํ ปกฺกามิ ฯ คจฺฉโต คจฺฉโต ปนสฺส ปริวารา ภิกฺขู คณนปถํ
วีติวตฺตาติ ฯ ตสฺมา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานโต ตีสุ สตฺตาเหสุ
อติกฺกนฺเตสุ เอกวีสติเม ทิวเส อิมํ กมฺมวาจํ สาเวตฺวา เถโร
ราชฺคหํ ปกฺกนฺโตติ เวทิตพฺพํ ฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปน อิธ มงฺคล-
สุตฺตฏฺฐกถายญฺจ สตฺตสุ สาธุกีฬนทิวเสสุ สตฺตสุ จ ธาตุปูชา-
ทิวเสสุ วีติวตฺเตสูติ วุตฺตํ ฯ สตฺตสุ ธาตุปูชาทิวเสสุ คหิเตสุ
ตทวินาภาวโต มชฺเฌ จิตกายชฺฌาปนสตฺตาหมฺปิ คหิตเมวาติ กตฺวา
วิสุํ น วุตฺตํ วิย ทิสฺสติ ฯ ยทิ เอวํ อถ กสฺมา อฑฺฒมาโส
อติกฺกนฺโต ทิยฑฺฒมาโส เสโสติ จ วุตฺตํ ฯ นายํ โทโส ฯ อปฺปกํ
หิ โอนมธิกํ วา คณนูปคํ น โหติ ฯ ตสฺมา สมุทาโย อปฺปเกน
อธิโกปิ อนธิโก วิย โหตีติ กตฺวา อฑฺฒมาสโต อธิเกปิ

ปญฺจทิวเส อฑฺฒมาโส อติกฺกนฺโตติ วุตฺตํ ทฺวาสีติขนฺธกวตฺตานํ
กตฺถจิ อสีติขนฺธกวตฺตานีติ วจนํ วิย ฯ ตถา อปฺปเกน โอโนปิ
จ สมุทาโย อนูโน วิย โหตีติ กตฺวา ทิยฑฺฒมาสโต โอเนปิ
ปญฺจทิวเส ทิยฑฺฒมาโส เสโสติ จ วุตฺตํ สติปฏฺฐานวิภงฺคฏฺฐ-
กถายมฺปิ ฉมฺมาสโต โอเนปิ อฑฺฒมาเส ฉมฺมาสํ สชฺฌาโย
กาตพฺโพติ วุตฺตวจนํ วิย ฯ ตตฺถ หิ ตจปญฺจกาทีสุ จตูสุ ปญฺจเกสุ
ทฺวีสุ จ ฉกฺเกสุ เอเกกสฺมึ อนุโลมโต ปญฺจาหํ ปฏิโลมโต ปญฺจาหํ
อนุโลมปฏิโลมโต ปญฺจาหํ ตถา ปุริมปุริเมหิ ปญฺจกฉกฺเกหิ
สทฺธึ อนุโลมโต ปญฺจาหํ ปฏิโลมโต ปญฺจาหํ อนุโลมปฏิโลมโต
ปญฺจาหนฺติ เอวํ วิสุํ ติปญฺจาหํ เอกโต ติปญฺจาหญฺจ สชฺฌายํ
กตฺวา ฉมฺมาสํ สชฺฌาโย กาตพฺโพติ วจนํ วิย ฯ ตตฺถ หิ
วกฺกปญฺจกาทีสุ ตีสุ ปญฺจเกสุ ทฺวีสุ จ ฉกฺเกสุ วิสุํ เหฏฺฐิเมหิ เอกโต
จ สชฺฌาเย ฉนฺนํ ฉนฺนํ ปญฺจาหานํ วเสน ปญฺจ มาสา ปริ-
ปุณฺณา ลพฺภนฺติ ฯ ตจปญฺจเก ปน วิสุํ ติปญฺจาหเมวาติ อฑฺฒ-
มาโสเยเวโก ลพฺภตีติ อฑฺฒมาสาธิกปญฺจมาสา ลพฺภนฺติ ฯ เอวํ
สติ ยถา ตตฺถ อฑฺฒมาเส โอเนปิ มาสปริจฺเฉเทน ปริจฺฉิชฺช-
มาเน สชฺฌาเย ฉ มาสา ปริจฺเฉทกา โหนฺตีติ ปริจฺฉิชฺชมานสฺส
สชฺฌายสฺส สตฺตมาสาทิมาสนฺตรคมนนิวารณตฺถํ ฉมฺมาสคฺคหณํ
กตํ น สกลฉมฺมาเส สชฺฌายปฺปวตฺติทสฺสนตฺถํ เอวมิธาปิ

มาสวเสน กาเล ปริจฺฉิชฺชมาเน โอเนปิ ปญฺจทิวเส ทิยฑฺฒมาโส ปริจฺเฉทโก โหตีติ ปริจฺฉิชฺชมานสฺส กาลสฺส ทฺวิมาสาทิมาสนฺตร-คมนนิวารณตฺถํ ทิยฑฺฒมาโส เสโสติ ทิยฑฺฒมาสคฺคหณํ กตนฺติ เอวเมตฺถ อตฺโถ คเหตพฺโพ ฯ อญฺญถา จ อฏฺฐกถาวจนานํ อญฺญมญฺญวิโรโธ อาปชฺชติ ฯ เอกาหเมว วา ภควโต สรีรํ จิตกาย ฌายีติ ขุทฺทกภาณกานํ อธิปฺปาโยติ คเหตพฺพํ ฯ เอวํ หิ สติ ปรินิพฺพานโต สตฺตสุ สาธุกีฬนทิวเสสุ วีติวตฺเตสุ อฏฺฐมิยํ จิตกาย ภควโต สรีรํ ฌาเปตฺวา ตโต ปรํ สตฺตสุ ทิวเสสุ ธาตุปูชํ อกํสูติ อฑฺฒมาโส อติกฺกนฺโต คิมฺหานํ ทิยฑฺโฒ จ มาโส เสโส โหติ ฯ ปรินิพฺพานสุตฺตนฺตปาลิยญฺหิ จิตกาย ฌาปนสตฺตาหํ น อาคตํ เทฺวเยว สตฺตาหานิ อาคตานิ ฯ อุปปริกฺขิตฺวา ปน ยํ รุจฺจติ ตํ คเหตพฺพํ ฯ อิโต อญฺเญน วา ปกาเรน ยถา น วิรุชฺฌติ ตถา การณํ ปริเยสิตพฺพํ ฯ ยํ ปเนตฺถ เกนจิ วุตฺตํ อฑฺฒมาโส อติกฺกนฺโตติ เอตฺถ เอโก ทิวโส นฏฺโฐ โส ปาฏิปท-ทิวโส โกลาหลทิวโส นาม ตสฺมา อิธ น คหิโตติ ฯ ตํ น สุนฺทรํ ปรินิพฺพานสุตฺตนฺตปาลิยํ ปาฏิปททิวสโตเยว ปฏฺฐาย สตฺตาหสฺส วุตฺตตฺตา อฏฺฐกถายญฺจ ปรินิพฺพานทิวเสนปิ สทฺธึ ติณฺณํ สตฺตาหานํ คหิตตฺตา ฯ ตถาหิ ปรินิพฺพานทิวเสน สทฺธึ ติณฺณํ สตฺตาหานํ คหิตตฺตา เชฏฺฐมูลสุกฺกปกฺขปญฺจมี เอกวีสติโม ทิวโส

โหติ ฯ สตฺตสุ สาธุกีฬนทิวเสสูติ เอตฺถ สาธุกีฬนํ นาม
สํเวควตฺถุํ กิตฺเตตฺวา อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺตานิ คีตานิ คายิตฺวา
ปูชาวเสน กีฬนโต สุนฺทรํ กีฬนนฺติ สาธุกีฬนํ ฯ อถวา สปรหิต-
สาธนฏฺเฐน สาธุ ฯ เตสํ สํเวควตฺถุํ กิตฺเตตฺวา กีฬนํ สาธุกีฬนํ ฯ
อุฬารปุญฺญปสวนโต สมฺปรายิกตฺถาวิโรธิกีฬาวิหาโรติ อตฺโถ ฯ
เอตฺถ จ ปุริมสฺมึ สตฺตาเห สาธุกีฬาย เอกเทเสน กตตฺตา สาธุ-
กีฬนทิวสา นาเมเต ชาตา ฯ วิเสสโต ปน ธาตุปูชาทิวเสสฺเยว
สาธุกีฬนกํ อกํสุ ฯ ตโตเยว จ มหาปรินิพฺพานสุตฺตนฺตปาลิยํ
อถโข โกสินารกา มลฺลา ภควโต สรีรานิ สตฺตาหํ สณฺฐาคาเร
สตฺติปญฺชรึ กริตฺวา ธนุปาการํ ปริกฺขิปิตฺวา นจฺเจหิ คีเตหิ
วาทิเตหิ มาเลหิ คนฺเธหิ สกฺกรึสุ ครุกรึสุ มาเนสุํ ปูเชสุนฺติ ฯ
เอตสฺส อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ กสฺมา ปเนเต เอวมกํสูติ อิโต
ปุริเมสุ ทฺวีสุ สตฺตาเหสุ เต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จานนิสชฺโชกาสํ กโรนฺตา
ขาทนียโภชนียาทีนิ สํวิทหนฺตา สาธุกีฬิกาย โอกาสํ น ลภึสุ ตโต
เตสํ อโหสิ อิมํ สตฺตาหํ สาธุกีฬนกํ กีฬิสฺสาม ฐานํ โข
ปเนตํ วิชฺชติ ยํ อมฺหากํ ปมตฺตภาวํ ญตฺวา โกจิเทว อาคนฺตฺวา
ธาตุโย คณฺเหยฺย ตสฺมา อารกฺขํ ฐเปตฺวา กีฬิสฺสามาติ เตน
เต เอวมกํสูติ ฯ ตสฺมา วิเสสโต สาธุกีฬิกา ธาตุปูชาทิวเสสุ-
เยวาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เต ปน ธาตุปูชาย กตตฺตา ธาตุปูชาทิวสาติ
[ส. ป. ๘]

ปากฏา ชาตาติ อาห สตฺตสุ จ ธาตุปูชาทิวเสสูติ ฯ

[๔๒] อุปกฏฺฐาติ อาสนฺนา ฯ วสฺสํ อุปเนนฺติ อุปคจฺฉนฺติ เอตฺถาติ วสฺสุปนายิกา ฯ เอกํ มคฺคํ คโตติ จาริกํ จริตฺวา มหาชนํ อสฺสาเสตุํ เอเกน มคฺเคน คโต ฯ เอวํ อนุรุทฺธตฺเถราทโยปิ เตสุ เตสุ ชนปเทสุ จาริกํ จริตฺวา มหาชนํ อสฺสาเสตฺวา คตาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เยน สาวตฺถี เตน จาริกํ ปกฺกามีติ ยตฺถ สาวตฺถี ตตฺถ จาริกํ ปกฺกามิ ฯ เยน วา ทิสาภาเคน สาวตฺถี ปกฺกมิ-ตพฺพา โหติ เตน ทิสาภาเคน จาริกํ ปกฺกามีติ อตฺโถ ฯ ตตฺราติ ตสฺสํ สาวตฺถิยํ ฯ สุทนฺติ นิปาตมตฺตํ ฯ อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺตายาติ สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติอาทินยปฺปวตฺตาย ฯ อสมุจฺฉินฺนตณฺหา-นุสยตฺตา อวิชฺชาตณฺหาภิสงฺขเตน กมฺมุนา ภวโยนิคติฐิติสตฺตา-วาเสสุ ขนฺธปญฺจกสงฺขาต อตฺตภาวํ ชเนติ อภินิพฺพตฺเตตีติ ชโน ฯ กิเลเส ชเนติ อชนิ ชนิสฺสตีติ วา ชโน ฯ มหนฺโต ชโนติ มหาชโน ฯ ตํ มหาชนํ ฯ พหุชนนฺติ อตฺโถ ฯ สญฺญาเปตฺวาติ สมสฺสาเสตฺวา ฯ คนฺธกุฏิยา ทฺวารํ วิวริตฺวาติ ปริโภคเจติยภาวโต คนฺธกุฏึ วนฺทิตฺวา คนฺธกุฏิยา ทฺวารํ วิวรีติ เวทิตพฺพํ ฯ เตเนว ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ คนฺธกุฏึ วนฺทิตฺวาติ วุตฺตํ ฯ มิลาตํ มาลา-กจวรํ มิลาตมาลากจวรํ ฯ ยถาฏฺฐาเน ฐเปตฺวาติ ปฐมฏฺฐิตฏฺฐานํ อนติกฺกมิตฺวา ยถาฏฺฐิตฏฺฐาเนเยว ฐเปตฺวาติ อตฺโถ ฯ ภควโต

จิตกาเล วิย กรณียํ วตฺตํ สพฺพมกาสีติ เสนาสเน กตฺตพฺพวตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ กโรนฺโต ปน นหานโกฏฺจกสมฺมชฺชนอุทกุปฏฺฐานาทิกาเลสุ คนฺธกุฏึ คนฺตฺวา นนุ ภควา อยํ ตุมฺหากํ นหานกาโล อยํ ธมฺมเทสนากาโล อยํ ภิกฺขูนํ โอวาททานกาโล อยํ สีหเสยฺยากปฺปนกาโล อยํ มุขโธวนกาโลติอาทินา นเยน ปริเทวมาโนว อกาสิ ฯ ตเมนํ อญฺญตรา เทวตา ภนฺเต อานนฺท ตุมฺเห เอวํ ปริเทวมานา กถํ อญฺเญ อสฺสาสยิสฺสถาติ สํเวเชสิ ฯ โส ตสฺสา วจเนน สํวิคฺคหทโย สนฺถมฺภิตฺวา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานโต ปภูติ ฐานนิสชฺชพหุลตาย อุสฺสนฺนธาตุกํ กายํ สมสฺสาเสตุํ ขีรวิเรจนํ ปิวิ ฯ อิทานิ ตํ ทสฺเสนฺโต อถ เถโรติอาทิมาห ฯ

[๔๓] อุสฺสนฺนธาตุกนฺติ อุปจิตปิตฺตเสมฺหาทิธาตุกํ ฯ สมสฺสาเสตุนฺติ สนฺตปฺเปตุํ ฯ ทุติยทิวเสติ เทวตาย สํเวชิตทิวสโต ฯ เชตวนวิหารํ ปวิฏฺฐทิวสโต วา ทุติยทิวเสติ วทนฺติ ฯ วิริจฺจติ เอเตนาติ วิเรจนํ ฯ โอสธปริภาวิตํ ขีรเมว วิเรจนนฺติ ขีรวิเรจนํ ฯ ยํ สนฺธายาติ ยํ เภสชฺชปานํ สนฺธาย ฯ องฺคสุภตาย สุโภติ เอวํ ลทฺธนามตฺตา สุเภน มาณเวน ฯ ปหิตํ มาณวกนฺติ สตฺถา ปรินิพฺพุโต อานนฺทตฺเถโร กิรสฺส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อาคโต มหาชโน จ ตํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมตีติ สุตฺวา วิหารํ โข ปน คนฺตฺวา มหาชนมชฺเฌ น สกฺกา สุเขน ปฏิสนฺถารํ วา กาตุํ

ธมฺมกถํ วา โสตุํ เคหํ อาคตํเยว นํ ทิสฺวา สุเขน ปฏิสนฺถารํ
กริสฺสามิ เอกา จ เม กงฺขา อตฺถิ ตมฺปิ นํ ปุจฺฉิสฺสามีติ
จินฺเตตฺวา สุเภน มาณเวน เปสิตํ มาณวกํ ฯ เอตทโวจาติ เอตํ
อกาโล โขติอาทิกํ อานนฺทตฺเถโร อโวจ ฯ อกาโล โขติ อชฺช
คนฺตุํ ยุตฺตกาโล น โหติ ฯ กสฺมาติ เจ อาห อตฺถิ เม อชฺชาติ-
อาทึ ฯ เภสชฺชมตฺตาติ อปฺปกํ เภสชฺชํ ฯ อปฺปตฺโถ หิ อยํ
มตฺตาสทฺโท มตฺตาสุขปริจฺจาคาติอาทีสุ วิย ฯ ทุติยทิวเสติ
ขีรวิเรจนํ ปีตทิวสโต ทุติยทิวเส ฯ เจตกตฺเถเรนาติ เจติยรฏฺเจ
ชาตตฺตา เจตโกติ เอวํ ลทฺธนาเมน ฯ สุเภน มาณเวน ปุฏฺโจติ
เยสุ ธมฺเมสุ ภวํ โคตโม อิมํ โลกํ ปติฏฺฐาเปสิ เต ตสฺส
อจฺจเยน นฏฺฐา นุ โข ธรนฺติ สเจ ธรนฺติ อานนฺโท ชานิสฺสติ
หนฺท นํ ปุจฺฉามีติ เอวํ จินฺเตตฺวา เยสํ โส ภวํ โคตโม ธมฺมานํ
วณฺณวาที อโหสิ ยตฺถ จ อิมํ ชนตํ สมาทเปสิ นิเวเสสิ
ปติฏฺฐาเปสิ กตเมสานํ โข โภ อานนฺท ธมฺมานํ โส ภวํ โคตโม
วณฺณวาที อโหสีติอาทินา สุเภน มาณเวน ปุฏฺโจ ฯ อถสฺส
เถโร ตีณิ ปิฏกานิ สีลกฺขนฺธาทีหิ ตีหิ ขนฺเธหิ สงฺคเหตฺวา
ทสฺเสนฺโต ติณฺณํ โข มาณว ขนฺธานํ โส ภควา วณฺณวาทีติ-
อาทินา สุภสุตฺตมภาสิ ฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ทีฆนิกาเย สุภสุตฺตํ
นาม ทสมํ สุตฺตมภาสีติ ฯ

[ส. ป. ๔]

[๔๔] ขณฺฑผุลฺลปฏิสงฺขรณนฺติ เอตฺถ ขณฺฑนฺติ ฉินฺนํ ฯ ผุลฺลนฺติ ภินฺนํ ฯ เตสํ ปฏิสงฺขรณํ ปุน สมฺมา ปากติกกรณํ อภินวกรณนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ราชคหนฺติ เอวํนามกํ นครํ ฯ ตํ หิ มนฺธาตุมหาโควินฺทาทีหิ ปริคฺคหิตตฺตา ราชคหนฺติ วุจฺจติ ฯ ฉฑฺฑิตปติตอุกฺลาปาติ ฉฑฺฑิตา จ ปติตา จ อุกฺลาปา จ อเหสุนฺติ อตฺโถ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ภควโต ปรินิพฺพานฏฺฐานํ คจฺฉนฺเตหิ ภิกฺขูหิ ฉฑฺฑิตา วิสฺสฏฺฐา ตโตเยว จ อุปจิกาทีหิ ขาทิตตฺตา อิโต จิโต จ ปติตา สมฺมชฺชนาภาเวน อากิณฺณกจวรตฺตา อุกฺลาปา จ อเหสุนฺติ ฯ อิมเมวตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห ภควโต หีติอาทึ ฯ ปริจฺเฉทวเสน เวทิยติ ทิสฺสตีติ ปริเวณํ ฯ ตตฺถาติ เตสุ วิหาเรสุ ฯ ขณฺฑผุลฺลปฏิสงฺขรณนฺติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ ปฐมํ มาสนฺติ วสฺสานสฺส ปฐมํ มาสํ ฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํ ฯ เสนาสนวตฺตานํ ปญฺญตฺตตฺตา เสนาสนกฺขนฺธเก จ เสนาสนปฏิพทฺธานํ พหุนฺนํ วจนโต ภควตา ฯเปฯ วณฺณิตนฺติ วุตฺตํ ฯ ทุติยทิวเสติ ขณฺฑผุลฺลปฏิสงฺขรณํ กโรมาติ จินฺติต- ทิวสโต ทุติยทิวเส ฯ โส จ วสฺสุปนายิกทิวสโต ทุติยทิวโสติ เวทิตพฺโพ ฯ เต หิ เถรา อาสาฬฺหปุณฺณมาย อุโปสถํ กตฺวา ปาฏิปเท สนฺนิปติตฺวา วสฺสํ อุปคนฺตฺวา เอวํ จินฺเตสุํ ฯ อชาต- สตฺตุราชาติ อชาโต หุตฺวา ปิตุโน ปจฺจตฺถิโก ชาโตติ อชาต-

สตฺตูติ ลทฺธโวหาโร ราชา ฯ ตสฺมึ หิ กิร กุจฺฉิคเต เทวิยา
เอวรูโป โทหโฬ อุปฺปชฺชิ อโห วตาหํ รญฺโญ ทกฺขิณพาหุโต
โลหิตํ ปิเวยฺยนฺติ ฯ อถ ตสฺสา กเถตุํ อสกฺโกนฺติยา กีสภาวํ
ทุพฺพณฺณภาวญฺจ ทิสฺวา ราชา สยเมว ปุจฺฉิตฺวา ญตฺวา จ เวชฺเช
ปกฺโกสาเปตฺวา สุวณฺณสตฺถเกน พาหุํ ผาลาเปตฺวา สุวณฺณ-
สรเกน โลหิตํ คเหตฺวา อุทเกน สมฺภินฺทิตฺวา ปาเยสิ ฯ เนมิตฺตกา
ตํ สุตฺวา เอส คพฺโภ รญฺโญ สตฺตุ ภวิสฺสติ อิมินา ราชา
หญฺญิสฺสตีติ พฺยากรึสุ ฯ ตสฺมา อชาโตเยว รญฺโญ สตฺตุ ภวิสฺสตีติ
เนมิตฺตเกหิ นิทฺทิฏฺฐตฺตา อชาตสตฺตุ นาม ชาโต ฯ กินฺติ การณ-
ปุจฺฉนตฺเถ นิปาโต ฯ กสฺมาติ อตฺโถ ฯ ปฏิเวเทสุนฺติ นิเวเทสุํ ฯ
ชานาเปสุนฺติ อตฺโถ ฯ วิสฺสตฺถาติ นิราสงฺกจิตฺตา ฯ อาณา-
จกฺกนฺติ อาณาเยว อปฺปฏิหตวุตฺติยา ปวตฺตนฏฺเฐน จกฺกนฺติ
อาณาจกฺกํ ฯ สนฺนิสชฺชนฏฺฐานนฺติ สนฺนิปติตฺวา นิสีทนฏฺฐานํ ฯ
ราชภวนวิภูตินฺติ ราชภวนสมฺปตฺตึ ฯ อวหสนฺตมิวาติ อวหาสํ
กุรุมานํ วิย ฯ สิริยา นิเกตมิวาติ สิริยา วสนฏฺฐานมิว ฯ
เอกนิปาตติตฺถมิว จ เทวมนุสฺสนยนวิหงฺคานนฺติ เอกสฺมึ ปานียติตฺเถ
สนฺนิปตนฺตา ปกฺขิโน วิย สพฺเพสํ ชนานํ จกฺขูนิ มณฺฑเปเยว
นิปตนฺตีติ เทวมนุสฺสานํ นยนสงฺขาตวิหงฺคานํ เอกนิปาตติตฺถมิว ฯ
โลกรามเณยฺยกมิว สมฺปิณฺฑิตนฺติ เอกตฺถ สมฺปิณฺฑิตํ ราสีกตํ

โลเก รมณียภาวํ วิย ฯ ยทิ โลเก วิชฺชมานํ รมณียตฺตํ สพฺพเมว อาเนตฺวา เอกตฺถ สมฺปิณฺฑิตํ สิยา ตํ วิยาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ทฏฺฐพฺพสารมณฺฑนฺติ เผคฺคุรหิตํ สารํ วิย กสฏวินิมุตฺตํ ปสนฺนภูตํ วิย จ ฯ ทฏฺฐพฺเพสุ ทฏฺฐุํ อรหรูเปสุ สารภูตํ ปสนฺนภูตญฺจาติ ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ ทฏฺฐพฺโพ ทสฺสนีโย สารภูโต วิสิฏฺฐตโร มณฺโฑ มณฺฑนํ อลงฺกาโร เอตสฺสาติ ทฏฺฐพฺพสารมณฺโฑ มณฺฑโปติ เอวเมตฺถ อตฺโถ คเหตพฺโพติ อมฺหากํ ขนฺติ ฯ อุปปริกฺขิตฺวา ยุตฺตตรํ คเหตพฺพํ ฯ มณฺฑํ สุริยรสฺมึ ปาติ นิวารยตีติ มณฺฑโป ฯ วิวิธ ฯเปฯ จารุวิตานนฺติ เอตฺถ กุสุมทามานิ จ ตานิ โอลมฺพกานิ จาติ กุสุมทามโอลมฺพกานิ ฯ เอตฺถ จ วิเสสนสฺส ปรนิปาโต ทฏฺฐพฺโพ ฯ โอลมฺพกกุสุมทามานีติ อตฺโถ ฯ ตานิ วิวิธานิ อเนกปฺปการานิ วินิคฺคลนฺตํ วเมนฺตํ นิกฺขาเมนฺตมิว จารุ โสภนํ วิตานํ เอตฺถาติ วิวิธกุสุมทามโอลมฺพกวินิคฺคลนฺตจารุวิตาโน มณฺฑโป ฯ ตํ อลงฺกริตฺวาติ โยเชตพฺพํ ฯ รตนวิจิตฺตมณิโกฏฺฏิมตลมิวาติ นานาปุปฺผุปหารวิจิตฺตสุปรินิฏฺฐิตภูมิกมฺมตฺตาเยว นานารตเนหิ วิจิตฺตภูตมณิโกฏฺฏิมตลมิวาติ อตฺโถ ฯ เอตฺถ จ รตนวิจิตฺตคฺคหณํ นานาปุปฺผุปหารวิจิตฺตตาย นิทสฺสนํ มณิโกฏฺฏิมตลคฺคหณํ สุปรินิฏฺฐิตภูมิปริกมฺมตายาติ เวทิตพฺพํ ฯ มณิโย โกฏฺเฏตฺวา กตตลตฺตา มณิโกฏฺฏเนน นิพฺพตฺตํ ตลนฺติ

มณิโกฏฺฏิมตลํ ฯ นนฺติ มณฺฑปํ ฯ ปุปฺผุปหาโร ปุปฺผปูชา ฯ อุตฺตราภิมุขนฺติ อุตฺตรทิสาภิมุขํ ฯ อาสนารหนฺติ นิสีทนารหํ ฯ ทนฺตขจิตนฺติ ทนฺเตหิ รจิตํ ฯ ทนฺเตหิ กตนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอตฺถาติ อาสเน ฯ นิฏฺฐิตํ ภนฺเต มม กิจฺจนฺติ มยา กตฺตพฺพกิจฺจํ นิฏฺฐิตนฺติ อตฺโถ ฯ

[๔๕] ตสฺมึ ปน ทิวเส เอกจฺเจ ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ สนฺธาย เอวมาหํสุ อิมสฺมึ ภิกฺขุสงฺเฆ เอโก ภิกฺขุ วิสคนฺธํ[๑] วายนฺโต วิจรตีติ ฯ เถโร ตํ สุตฺวา อิมสฺมึ ภิกฺขุสงฺเฆ อญฺโญ วิสคนฺธํ วายนฺโต วิจรณภิกฺขุ นาม นตฺถิ อทฺธา เอเต มํ สนฺธาย วทนฺตีติ สํเวคํ อาปชฺชิ ฯ เอกจฺเจ นํ อาหํสุเยว เสฺว อาวุโส สนฺนิปาโตติอาทึ ฯ อิทานิ ตํ ทสฺเสนฺโต อาห ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อาหํสูติอาทึ ฯ วิสคนฺโธติ เอตฺถ วิสคนฺโธ นาม สุสาน-ธูปคนฺโธ วุจฺจติ ฯ โส อามกฺขนฺโธติปิ[๒] วุจฺจติ ฯ เถรสฺส สปฺปฏิสนฺธิกฏฺฐาเนน จิตตฺตา เอวํ วุตฺตํ ฯ เตนาติ ตสฺมา ฯ อาวฏฺเฏสีติ อุปนาเมสิ ฯ อนุปาทายาติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน กิญฺจิ ธมฺมํ อคฺค-เหตฺวา เยหิ วา กิเลเสหิ วิมุจฺจติ เตสํ เลสมตฺตมฺปิ อคฺคเหตฺวาติ อตฺโถ ฯ อาสเวหีติ ภวโต อา ภวคฺคํ ธมฺมโต วา อา โคตฺรภุํ สวนโต ปวตฺตนโต อาสวสญฺญิเตหิ กิเลเสหิ ฯ ลกฺขณวจนํ เจตํ อาสเวหีติ ฯ ตเทกฏฺฐตาย ปน สพฺเพหิ กิเลเสหิ สพฺเพหิปิ

๑. วิสฺสคนฺธนฺติ มญฺเญ เอวมุปริปิ ฯ ๒. อามคนฺโธติปิ ฯ

ธมฺเมหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติเยว ฯ จิตฺตํ วิมุจฺจีติ จิตฺตํ อรหตฺต-
มคฺคกฺขเณ อาสเวหิ วิมุจฺจมานํ คนฺตฺวา อรหตฺตผลกฺขเณ วิมุจฺจีติ
อตฺโถ ฯ จงฺกเมนาติ จงฺกมนกิริยาย ฯ วิวฏฺฏูปนิสฺสยภูตํ กตํ
อุปจิตํ ปุญฺญํ เอเตนาติ กตปุญฺโญ ฯ อรหตฺตาธิคมาย กตาธิกาโรติ
อตฺโถ ฯ ปธานมนุยุญฺชาติ วิริยํ อนุยุญฺช ฯ อรหตฺตาธิคมาย
อนุโยคํ กโรหีติ อตฺโถ ฯ กถาโทโส นาม นตฺถีติ กถาย อสจฺจ-
นฺนาม นตฺถิ ฯ อจฺจารทฺธํ วิริยนฺติ อติวิย อารทฺธํ วิริยํ ฯ
อุทฺธจฺจายาติ อุทฺธตภาวาย ฯ วิริยสมตํ โยเชมีติ จงฺกมนวิริยสฺส
อธิมตฺตตฺตา ตสฺส หาปนวเสน สมาธินา สมรสตาปาทเนน วิริย-
สมตํ โยเชมิ ฯ ทุติยทิวเสติ เถเรน อรหตฺตปฺปตฺตทิวสโต ทุติย-
ทิวเส ฯ ธมฺมสภายํ สนฺนิปติตาติ ปกฺขสฺส ปญฺจมิยํ สนฺนิปตึสุ ฯ
อตฺตโน อรหตฺตปฺปตฺตึ ญาเปตุกาโมติ เสกฺขตาย ธมฺมสงฺคีติยา
คเหตุํ อยุตฺตมฺปิ พหุสฺสุตตฺตา คณฺหิสฺสามาติ จินฺเตตฺวา นิสินฺนานํ
เถรานํ อิทานิ อรหตฺตปฺปตฺโตติ โสมนสฺสุปฺปาทนตฺถํ อปฺปมตฺโต
โหหีติ ทินฺนโอวาทสฺส สผลตาย ทีปนตฺถํ อตฺตุปนายิกํ อกตฺวา
อญฺญํพฺยากรณสฺส ภควตา สํวณฺณิตตฺตา จ เถโร อตฺตโน อรหตฺตปฺ-
ปตฺตึ ญาเปตุกาโม อโหสีติ เวทิตพฺพํ ฯ ยถาวุฑฺฒนฺติ วุฑฺฒ-
ปฏิปาฏึ อนติกฺกมิตฺวา ฯ เอเกติ มชฺฌิมภาณกานํเยว เอเก ฯ
ปุพฺเพ วุตฺตมฺปิ หิ สพฺพํ มชฺฌิมภาณกา วทนฺติเยวาติ เวทิตพฺพํ ฯ
[ส. ป. ๑๑-๑๒]

ทีฆภาณกา ปเนตฺถ เอวํ วทนฺติ ฯ อถโข อายสฺมา อานนฺโท
อรหา สมาโน สนฺนิปาตํ อคมาสิ ฯ กถํ อคมาสิ ฯ อิทานิมฺหิ
สนฺนิปาตมชฺฌํ ปวิสนารโหติ หฏฺฐตุฏฺฐจิตฺโต เอกํสํ จีวรํ กตฺวา
พนฺธนา มุตฺตตาลปกฺกํ วิย ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิตฺตโชตมณิ วิย
วิคตวลาหเก นเภ สมุคฺคตปุณฺณจนฺโท วิย พาลาตปสมฺผสฺส วิก-
สิตเรณุปิญฺชรคพฺภปทุมํ วิย จ ปริสุทฺเธน ปริโยทาเตน สปฺปเภน -
สสฺสิรีเกน จ มุขวเรน อตฺตโน อรหตฺตปฺปตฺตึ อาโรจยมาโน
วิย อคมาสิ ฯ อถ นํ ทิสฺวา อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส
เอตทโหสิ โสภติ วต โภ อรหตฺตปฺปตฺโต อานนฺโท สเจ สตฺถา
ธเรยฺย อทฺธา อชฺช อานนฺทสฺส สาธุการํ ทเทยฺย หนฺท
อิมสฺสาหํ อิทานิ สตฺถารา ทาตพฺพํ สาธุการํ ททามีติ ติกฺขตฺตุํ
สาธุการมทาสีติ ฯ อากาเสนาคนฺตฺวา นิสีทีติปิ เอเกติ เอตฺถ ปน
เตสํ เตสํ ตถา ตถา คเหตฺวา อาคตมตฺตํ ฐเปตฺวา วิสุํ วิสุํ
วจเน อญฺญํ วิเสสการณํ นตฺถีติ วทนฺติ ฯ อุปติสฺสตฺเถโร ปนาห
สตฺตมาสํ กตาย ธมฺมสงฺคีติยา กทาจิ ปจวิยํ นิมฺมุชฺชิตฺวา
อาคตตฺตา ตํ คเหตฺวา เอเก วทนฺติ กทาจิ อากาเสน อาคตตฺตา
ตํ คเหตฺวา เกจิ วทนฺตีติ ฯ ภิกฺขู อามนฺเตสีติ ภิกฺขู อาลปิ ฯ
อภาสิ สมฺโพเธสีติ อยเมตฺถ อตฺโถ ฯ อญฺญตฺร ปน ญาปเนปิ
โหติ ยถา อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเวติ ฯ

ปกฺโกสเนปิ ทิสฺสติ ฯ ยถาห ฯ เอหิ ตฺวํ ภิกฺขุ มม วจเนน
สารีปุตฺตํ อามนฺเตหีติ ฯ อาวุโสติ อามนฺตนาการทีปนํ ฯ กํ ธุรํ
กตฺวาติ กํ เชฏฺฐกํ กตฺวา ฯ กึ อานนฺโท นปฺปโหตีติ อฏฺฐ-
กถาจริเยหิ จปิตปุจฺฉา ฯ นปฺปโหตีติ น สกฺโกติ ฯ เอตทคฺคนฺติ
เอโส อคฺโค ฯ ลิงฺควิปลฺลาเสน หิ อยํ นิทฺเทโส ฯ ยทิทนฺติ
จ โย อยนฺติ อตฺโถ ฯ ยทิทํ ขนฺธปญฺจกนฺติ วา โยเชตพฺพํ ฯ
สมฺมนฺนีติ สมฺมตํ อกาสิ ฯ อุปาลึ วินยํ ปุจฺเฉยฺยนฺติ ธาตุสฺส
ทฺวิกมฺมกตฺตา วุตฺตํ ฯ วีชนึ คเหตฺวาติ เอตฺถ วีชนิคฺคหณํ
ธมฺมกถิกานํ ธมฺมตาติ เวทิตพฺพํ ฯ ภควาปิ หิ ธมฺมกถิกานํ
ธมฺมตาทสฺสนตฺถเมว จิตฺตวีชนึ คณฺหาติ ฯ น หิ อญฺญถา
สพฺพสฺสปิ โลกสฺส อลงฺการภูตํ ปรมุกฺกํสคตสิกฺขาสํยมานํ พุทฺธานํ
มุขจนฺทมณฺฑลํ ปฏิจฺฉาเทตพฺพํ โหติ ฯ ปฐมํ อาวุโส อุปาลิ
ปาราชิกํ กตฺถ ปญฺญตฺตนฺติ กสฺมา วุตฺตํ นนุ ตสฺส สงฺคีติยา
ปุริมกาลํ ปฐมภาโว น ยุตฺโตติ ฯ โน น ยุตฺโต ภควตา ปญฺญตฺตา-
นุกฺกเมน ปาฏิโมกฺขุทฺเทสานุกฺกเมน จ ปฐมภาวสฺส สิทฺธตฺตา ฯ
เยภุยฺเยน หิ ตีณิ ปิฏกานิ ภควโต ธรมานกาเล ฐิตานุกฺกเมเนว
สงฺคีตานิ วิเสสโต วินยาภิธมฺมปิฏกานีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ กิสฺมึ วตฺถุสฺมึ
เมถุนธมฺเมติ จ นิมิตฺตตฺเถ ภุมฺมวจนํ ฯ วตฺถุมฺปิ ปุจฺฉีติอาทิ
กตฺถ ปญฺญตฺตนฺติอาทินา ทสฺสิเตน สห ตโต อวสิฏฺฐมฺปิ

สงฺคเหตฺวา ทสฺสนวเสน วุตฺตํ ฯ กึ ปเนตฺถ ปฐมปาราชิกปาลิยํ กิญฺจิ อปเนตพฺพํ วา ปกฺขิปิตพฺพํ วา อาสิ นาสีติ ฯ พุทฺธสฺส ภควโต ภาสิเต อปเนตพฺพํ นาม นตฺถิ ฯ น หิ ตถาคตา เอก-พฺยญฺชนมฺปิ นิรตฺถกํ วทนฺติ ฯ สาวกานมฺปน เทวตานํ วา ภาสิเต อปเนตพฺพํปิ โหติ ฯ ตํ ธมฺมสงฺคาหกตฺเถรา อปนยึสุ ฯ ปกฺขิปิ-ตพฺพมฺปน สพฺพตฺถาปิ อตฺถิ ฯ ตสฺมา ยํ ยตฺถ ปกฺขิปิตุํ ยุตฺตํ ตํ ตตฺถ ปกฺขิปึสุเยว ฯ กิมฺปน ตนฺติ เจ ฯ เตน สมเยนาติ วา เตน โข ปน สมเยนาติ วา อถโข อิติ วา เอวํ วุตฺเตติ วา เอตทโวจาติ วา เอวมาทิกํ สมฺพนฺธวจนมตฺตํ ฯ เอวํ ปกฺขิป-ิตพฺพยุตฺตํ ปกฺขิปิตฺวา ปน อิทํ ปฐมปาราชิกนฺติ ฐเปสุํ ฯ ปฐม-ปาราชิเก สงฺคหมารูฬฺเห ปญฺจ อรหนฺตสตานิ สงฺคหํ อาโรปิต-นเยเนว คณสชฺฌายํ อกํสุ ฯ เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ วิหรตีติ จ เนสํ สชฺฌายารมฺภกาเลเยว สาธุการํ ททมานา วิย มหาปฐวี อุทกปริยนฺตํ กตฺวา กมฺปิตฺถ ฯ เต เอเตเนว นเยน เสสปาราชิกานิปิ สงฺคหํ อาโรเปตฺวา อิทํ ปาราชิกกณฺฑนฺติ ฐเปสุํ ฯ เอวํ เตรสสงฺฆาทิเสสานิ เตรสกณฺฑนฺติอาทีนิ วตฺวา วีสาธิกานิ เทฺว สิกฺขาปทสตานิ มหาวิภงฺโคติ กิตฺเตตฺวา ฐเปสุํ ฯ มหา-วิภงฺคาวสาเนปิ ปุริมนเยเนว มหาปฐวี อกมฺปิตฺถ ฯ ตโต ภิกฺขุนี-วิภงฺเค อฏฺฐ สิกฺขาปทานิ ปาราชิกกณฺฑนฺนามาติอาทีนิ วตฺวา

ตีณิ สิกฺขาปทสตานิ จตฺตาริ จ สิกฺขาปทานิ ภิกฺขุนีวิภงฺโคติ
กิตฺเตตฺวา อยํ อุภโตวิภงฺโค นาม จตุสฺสฏฺฐี ภาณวาราติ ฐเปสุํ ฯ
อุภโตวิภงฺคาวสาเนปิ วุตฺตนเยเนว มหาปฐวี อกมฺปิตฺถ ฯ เอเตเนว
อุปาเยน อสีติภาณวารปริมาณํ ขนฺธกํ ปญฺจวีสติภาณวารปริมาณํ
ปริวารญฺจ สงฺคหํ อาโรเปตฺวา อิทํ วินยปิฏกนฺนามาติ ฐเปสุํ ฯ
วินยปิฏกาวสาเนปิ วุตฺตนเยเนว ปฐวีกมฺโป อโหสิ ฯ ตํ อายสฺมนฺตํ
อุปาลิตฺเถรํ ปฏิจฺฉาเปสุํ อาวุโส อิมํ ตุยฺหํ นิสฺสิตเก วาเจหีติ
เอวเมตฺถ อวุตฺโตปิ วิเสโส เวทิตพฺโพ ฯ เอวํ วินยปิฏกํ
สงฺคหมาโรเปตฺวา สุตฺตนฺตปิฏกํ สงฺคายึสุ ฯ

[๔๖] อิทานิ ตํ ทสฺเสนฺโต อาห วินยํ สงฺคายิตฺวาติอาทึ ฯ
มหากสฺสปตฺเถโร อานนฺทตฺเถรํ ธมฺมํ ปุจฺฉีติ เอตฺถ อยมนุกฺกโม
เวทิตพฺโพ ฯ อานนฺทตฺเถเร ปน ทนฺตขจิตํ วีชนึ คเหตฺวา
ธมฺมาสเน นิสินฺเน อายสฺมา มหากสฺสปตฺเถโร ภิกฺขู ปุจฺฉิ กตรํ
อาวุโส ปิฏกํ ปฐมํ สงฺคายามาติ ฯ สุตฺตนฺตปิฏกํ ภนฺเตติ ฯ
สุตฺตนฺตปิฏเก จตสฺโส สงฺคีติโย ตาสุ ปฐมํ กตรํ สงฺคีตินฺติ ฯ
ทีฆสงฺคีตึ ภนฺเตติ ฯ ทีฆสงฺคีติยํ จตุตฺตึสสุตฺตนฺตานิ ตโย จ
วคฺคา เตสุ ปฐมํ กตรํ วคฺคนฺติ ฯ สีลกฺขนฺธวคฺคํ ภนฺเตติ ฯ
สีลกฺขนฺธวคฺเค เตรส สุตฺตนฺตา เตสุ ปฐมํ กตรํ สุตฺตนฺติ ฯ
พฺรหฺมชาลสุตฺตนฺนาม ภนฺเต ติวิธสีลาลงฺกตํ นานาวิธมิจฺฉาชีวกุหน-

ลปนาทิวิทฺธํสนํ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิชาลวินิเวฐนํ ทสสหสฺสิโลกธาตุปกมฺปนํ
ตํ ปฐมํ สงคายามาติ ฯ อถโข อายสฺมา มหากสฺสโป
อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ เอตทโวจ พฺรหฺมชาลํ อาวุโส อานนฺท กตฺถ
ภาสิตนฺติ ฯ อนฺตรา จ ภนฺเต ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทนฺติ
เอตฺถ อนฺตราสทฺโท การณขณจิตฺตเวมชฺฌวิวราทีสุ ทิสฺสติ ฯ
ตถาหิ ตทนฺตรํ โก ชาเนยฺย อญฺญตฺร ตถาคตาติ จ ชนา สงฺคมฺม
มนฺเตนฺติ มญฺจ ตญฺจ กิมนฺตรนฺติ จ อาทีสุ การเณ อนฺตราสทฺโท
วตฺตติ ฯ อทฺทส มํ ภนฺเต อญฺญตรา อิตฺถี วิชฺชนฺตริกาย ภาชนํ
โธวนฺตีติอาทีสุ ขเณ ฯ ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปาติอาทีสุ
จิตฺเต ฯ อนฺตรา โวสานมาปาทีติอาทีสุ เวมชฺเฌ ฯ อปิจายํ
ตโปทา ทฺวินฺนํ มหานิรยานํ อนฺตริกาย อาคจฺฉตีติอาทีสุ วิวเร ฯ
สฺวายมิธ วิวเร วตฺตติ ฯ ตสฺมา ราชคหสฺส จ นาฬนฺทาย จ วิวเรติ
เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ อนฺตราสทฺเทน ปน ยุตฺตตฺตา
อุปโยควจนํ กตํ ฯ อีทิเสสุ จ ฐาเนสุ อกฺขรจินฺตกา อนฺตรา คามญฺจ
นทิญฺจ ยาตีติ เอวํ เอกเมว อนฺตราสทฺทํ ปยุญฺชนฺติ ฯ โส
ทุติยปเทนปิ โยเชตพฺโพ โหติ ฯ อโยชิยมาเน อุปโยควจนํ น ปาปุณาติ
สามิวจนสฺส ปสงฺเค อนฺตราสทฺทโยเคน อุปโยควจนสฺส อิจฺฉิตตฺตา ฯ
อิธ ปน โยเชตฺวา เอวํ วุตฺโต ฯ ราชาคารเกติ ตตฺถ
รญฺโญ กีฬนตฺถํ ปฏิภาณจิตฺตวิจิตฺรํ อคารํ อกํสุ ฯ ตํ

ราชาคารกนฺติ ปวุจฺจติ ฯ ตสฺมึ ฯ อมฺพลฏฺฐิกาติ รญฺโญ อุยฺยานํ ฯ ตสฺส กิร ทฺวารสมีเป ตรุโณ อมฺพรุกฺโข อตฺถิ ตํ อมฺพลฏฺฐิกาติ วทนฺติ ฯ ตสฺส อวิทูรภวตฺตา อุยฺยานมฺปิ อมฺพลฏฺฐิกาเตฺวว สงฺขํ คตํ วรุณนครนฺติอาทีสุ วิย ฯ สุปฺปิยญฺจ ปริพฺพาชกนฺติ เอตฺถ สุปฺปิโยติ ตสฺส นามํ ฯ ปริพฺพาชโกติ สญฺชยสฺส อนฺเตวาสี ฉนฺน- ปริพฺพาชโก ฯ พฺรหฺมทตฺตญฺจ มาณวกนฺติ เอตฺถ พฺรหฺมทตฺโตติ ตสฺส นามํ ฯ มาณโวติ สตฺโตปิ โจโรปิ ตรุโณปิ วุจฺจติ ฯ ตถาหิ

โจทิตา เทวทูเตหิ เย ปมชฺชนฺติ มาณวา

เต ทีฆรตฺตํ โสจนฺติ หีนกายูปคา นราติ-

อาทีสุ สตฺโต มาณโวติ วุตฺโต ฯ มาณเวหิ สมาคจฺฉนฺติ กต- กมฺเมหิปิ อกตกมฺเมหีปีติอาทีสุ โจโร ฯ อมฺพฏฺฐมาณโว องฺคโก มาณโวติอาทีสุ ตรุโณ มาณโวติ วุตฺโต ฯ อิธาปิ อยเมว อธิปฺเปโต ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ พฺรหฺมทตฺตํ นาม ตรุณปุริสํ อารพฺภาติ ฯ ชีวกมฺพวเนติ ชีวกสฺส โกมารภจฺจสฺส อมฺพวเน ฯ อถ กํ ปน อารพฺภาติ อวตฺวา เกน สทฺธินฺติ กสฺมา วุตฺตํ ฯ น เอตํ สุตฺตํ ภควตาเอว วุตฺตํ รญฺญาปิ ยถา นุ โข อิมานิ ปุถุสิปฺปายตนานีติอาทินา กิญฺจิ กิญฺจิ วุตฺตํ อตฺถิ ตสฺมา เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เวเทหีปุตฺเตนาติ อยํ โกสลรญฺโญ

ธีตาย ปุตฺโต น วิเทหรญฺโญ ฯ เวเทหีติ ปน ปณฺฑิตาธิวจน-
เมตํ ฯ วิทนฺติ เอเตนาติ เวโท ฯ ญาณสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ เวเทน
อีหติ ฆฏติ วายมตีติ เวเทหี ฯ เวเทหิยา ปุตฺโต เวเทหีปุตฺโต ฯ
เตน ฯ เอเตเนว อุปาเยน ปญฺจปิ นิกาเย ปุจฺฉีติ เอตฺถ อยํ
อนุกฺกโม เวทิตพฺโพ ฯ วุตฺตนเยน พฺรหฺมชาลสฺส ปุจฺฉาวิสชฺชนา-
วสาเน ปญฺจ อรหนฺตสตานิ สชฺฌายมกํสุ ฯ วุตฺตนเยเนว จ
ปชวีกมฺโป อโหสิ ฯ เอวํ พฺรหฺมชาลํ สงฺคายิตฺวา ตโต ปรํ
สามญฺญผลํ ปนาวุโส อานนฺท กตฺถ ภาสิตนฺติอาทินา ปุจฺฉา-
วิสชฺชนานุกฺกเมน สทฺธึ พฺรหฺมชาเลน เตรสสุตฺตนฺเต สงฺคายิตฺวา
อยํ สีลกฺขนฺธวคฺโค นามาติ กิตฺเตตฺวา ฐเปสุํ ฯ ตทนนฺตรํ มหา-
วคฺคํ ตทนนฺตรํ ปาฏิยวคฺคนฺติ เอวํ ติวคฺคสงฺคหํ จตุตฺตึสสุตฺตนฺต-
ปฏิมณฺฑิตํ จตุสฺสฏฺฐิภาณวารปริมาณํ ตนฺตึ สงฺคายิตฺวา อยํ
ทีฆนิกาโย นามาติ วตฺวา อายสฺมนฺตํ อานนฺทตฺเถรํ ปฏิจฺฉาเปสุํ
อาวุโส อิมํ ตุยฺหํ นิสฺสิตเก วาเจหีติ ฯ ตโต อนนฺตรํ อสีติภาณ-
วารปริมาณํ มชฺฌิมนิกายํ สงฺคายิตฺวา ธมฺมเสนาปติสารีปุตฺตตฺ-
เถรสฺส นิสฺสิตเก ปฏิจฺฉาเปสุํ อิมํ ตุมฺเห ปริหรถาติ ฯ ตทนนฺตรํ
ภาณวารสตปริมาณํ สํยุตฺตนิกายํ สงฺคายิตฺวา มหากสฺสปตฺเถรํ
ปฏิจฺฉาเปสุํ ภนฺเต อิมํ ตุมฺหากํ นิสฺสิตเก วาเจถาติ ฯ ตทนนฺตรํ
วีสติภาณวารสตปริมาณํ องฺคุตฺตรนิกายํ สงฺคายิตฺวา อนุรุทฺธตฺเถรํ

ปฏิจฺฉาเปสุํ อิมํ ตุมฺหากํ นิสฺสิตเก วาเจถาติ ฯ ตทนนฺตรํ

ธมฺมสงฺคณึ วิภงฺคญฺจ กถาวตฺถุญฺจ ปุคฺคลํ

ธาตุ ยมก ปฏฺฐานํ อภิธมฺโมติ วุจฺจตีติ

เอวํ สํวณฺณิตํ สุขุมญาณโคจรํ ตนฺตึ สงฺคายิตฺวา อิทํ อภิธมฺม-
ปิฏกนฺนามาติ วตฺวา ปญฺจ อรหนฺตสตานิ สชฺฌายมกํสุ ฯ วุตฺต-
นเยเนว ปจวีกมฺโป อโหสิ ฯ ตโต ปรํ ชาตกํ มหานิทฺเทโส
ปฏิสมฺภิทามคฺโค อปทานํ สุตฺตนิปาโต ขุทฺทกปาโจ ธมฺมปทํ อุทานํ
อิติวุตฺตกํ วิมานวตฺถุ เปตวตฺถุ เถรคาถา เถรีคาถาติ อิมํ ตนฺตึ
สงฺคายิตฺวา ขุทฺทกคณฺโฐ นาม อยนฺติ จ วตฺวา อภิธมฺมปิฏกสฺมึ-
เยว สงฺคหํ อาโรปยึสูติ ทีฆภาณกา วทนฺติ ฯ มชฺฌิมภาณกา
ปน จริยาปิฏกพุทฺธวํเสหิ สทฺธึ สพฺพมฺปิ ตํ ขุทฺทกคณฺฐํ สุตฺตนฺต-
ปิฏเก ปริยาปนฺนนฺติ วทนฺติ ฯ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย ชาตกาทิเก
ขุทฺทกนิกายปริยาปนฺเน เยภุยฺเยน ธมฺมนิทฺเทสภูเต ตาทิเส
อภิธมฺมปิฏเก สงฺคณฺหิตุํ ยุตฺตํ น ปน ทีฆนิกายาทิปฺปกาเร สุตฺตนฺต-
ปิฏเก นาปิ ปญฺญตฺตินิทฺเทสภูเต วินยปิฏเกติ ฯ ทีฆภาณกา
ชาตกาทีนํ อภิธมฺมปิฏเก สงฺคโหติ วทนฺติ ฯ จริยาปิฏกพุทฺธวํสา-
นญฺเจตฺถ อคฺคหณํ ชาตกคติกตฺตา ฯ มชฺฌิมภาณกา ปน อตฺถุปฺ-
ปตฺติวเสน เทสิตานํ ชาตกาทีนํ ยถานุโลมเทสนาภาวโต ตาทิเส
สุตฺตนฺตปิฏเก สงฺคโห ยุตฺโต น ปน สภาวธมฺมนิทฺเทสภูเต

ยถาธมฺมสาสเน อภิธมฺมปิฏเกติ ชาตกาทีนํ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปนฺนตํ วทนฺติ ฯ ตตฺถ ยุตฺตํ วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํ ฯ ขุทฺทกนิกายสฺส เสสนิกายานํ วิย อปากฏตฺตา เสเส ฐเปตฺวา ขุทฺทกนิกายํ ปากฏํ กตฺวา ทสฺเสนฺโต ตตฺถ ขุทฺทกนิกาโย นามาติอาทิมาห ฯ ตตฺถาติ เตสุ นิกาเยสุ ฯ ปุน ตตฺถาติ ขุทฺทเก นิกาเย ฯ

[๔๗] เอวํ นิมิตฺตปฺปโยชนกาลเทสการกกรณปฺปการเรหิ ปฐมมหาสงฺคีตึ ทสฺเสตฺวา อิทานิ ตตฺถ ววฏฺฐาปิเตสุ ธมฺมวินเยสุ นานปฺปการโกสลฺลตฺถํ เอกวิธาทิเภเท ทสฺเสตุํ ตเทตํ สพฺพมฺปีติอาทิมาห ฯ ตตฺถ อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธินฺติ เอตฺถ อนาวรณญาณปทฏฺฐานํ มคฺคญาณํ มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ อนาวรณญาณํ สมฺมาสมฺโพธีติ วุจฺจติ ฯ ปจฺจเวกฺขนฺเตน วาติ อุทานาทิวเสน ปวตฺตธมฺมํ สนฺธายาห ฯ วิมุตฺติรสนฺติ อรหตฺตผลสฺสาทรสํ วิมุตฺติสมฺปตฺติกํ วา อคฺคผลนิปฺผาทนโต วิมุตฺติกิจฺจํ วา กิเลสานํ อจฺจนฺตวิมุตฺติสมฺปาทนโต ฯ กิญฺจาปิ อวิเสเสน สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ กิเลสวินยเนน วินโย ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายปตนาทิโต ธารเณน ธมฺโม จ โหติ ฯ อิธาธิปฺเปเต ปน ธมฺมวินเย นิทฺธาเรตุํ ตตฺถ วินยปิฏกนฺติอาทิมาห ฯ ขนฺธาทิวเสน สภาวธมฺมเทสนาพาหุลฺลโต อาห อวเสสํ พุทฺธวจนํ ธมฺโมติ ฯ อถวา ยทิปิ ธมฺโมเยว วินโย ปริยตฺติอาทิภาวโต ตถาปิ วินยสทฺทสนฺนิธาเน ภินฺนา-

ธิกรณภาเวน ปยุตฺโต ธมฺมสทฺโท วินยตนฺติวิปรีตํ ตนฺตึ ทีเปติ
ยถา ปุญฺญาณสมฺภารา โคพลิพทฺทนฺติอาทิ ฯ อเนกชาติ-
สํสารนฺติ อยํ คาถา ภควตา อตฺตโน สพฺพญฺญุตญาณปทฏฺฐานํ
อรหตฺตปฺปตฺตึ ปจฺจเวกฺขนฺเตน เอกูนวีสติมสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส
อนนฺตรํ ภาสิตา ฯ เตนาห อิทํ ปฐมพุทฺธวจนนฺติ ฯ อิทํ กิร
สพฺพพุทฺเธหิ อวิชหิตอุทานํ ฯ อยมสฺส สงฺเขปตฺโถ ฯ อหํ อิมสฺส
อตฺตภาวเคหสฺส การกํ ตณฺหาวฑฺฒกึ คเวสนฺโต เยน ญาเณน
ตํ ทฏฺฐุํ สกฺกา ตสฺส โพธิญาณสฺสตฺถาย ทีปงฺกรปาทมูเล กตา-
ภินีหาโร เอตฺตกํ กาลํ อเนกชาติสํสารํ อเนกชาติสตสหสฺสสงฺขํ
สํสารวฏฺฏํ อนิพฺพิสํ อนิพฺพิสนฺโต ตํ ญาณํ อวินฺทนฺโต อลภนฺโต-
เยว สนฺธาวิสฺสํ สํสรึ ฯ ยสฺมา ชราพฺยาธิมรณมิสฺสตาย ชาติ
นาเมสา ปุนปฺปุนํ อุปคนฺตุํ ทุกฺขา น จ สา ตสฺมึ อทิฏฺเฐ นิวตฺตติ
ตสฺมา ตํ คเวสนฺโต สนฺธาวิสฺสนฺติ อตฺโถ ฯ ทิฏฺโฐสีติ อิทานิ
มยา สพฺพญฺญุตญาณํ ปฏิวิชฺฌนฺเตน ทิฏฺโฐ อสิ ฯ ปุน เคหนฺติ
ปุน อิมํ อตฺตภาวสงฺขาตํ มม เคหํ น กาหสิ น กริสฺสสิ ฯ
ตว สพฺพา อวเสสกิเลสผาสุกา มยา ภคฺคา อิมสฺส ตยา
กตสฺส อตฺตภาวเคหสฺส กูฏํ อวิชฺชาสงฺขาตํ กณฺณิกมณฺฑลํ วิสงฺขตํ
วิทฺธํสิตํ วิสงฺขารํ นิพฺพานํ อารมฺมณกรณวเสน คตํ อนุปวิฏฺฐํ
อิทานิ มม จิตฺตํ อหญฺจ ตณฺหานํ ขยสงฺขาตํ อรหตฺตมคฺคํ

อรหตฺตผลํ วา อชฺฌคา อธิคโต ปตฺโตสฺมีติ อตฺโถ ฯ คณฺฐิปเทสุ
ปน วิสงฺขารคตํ จิตฺตเมว ตณฺหานํ ขยสงฺขาตํ อรหตฺตผลํ อชฺฌคา
อธิคตนฺติ เอวมฺปิ อตฺโถ วุตฺโต ฯ อยํ มนสา ปวตฺติตธมฺมานํ
อาทิ ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมาติ อยํ ปน วาจาย ปวตฺติต-
ธมฺมานํ อาทีติ วทนฺติ ฯ อนฺโตชปฺปนวเสน กิร ภควา อเนก-
ชาติสํสารนฺติอาทิมาห ฯ เกจีติ ขนฺธกภาณกา ฯ ปฐมํ วุตฺโต
ปน ธมฺมปทภาณกานํ อธิปฺปาโยติ เวทิตพฺโพ ฯ เอตฺถ จ ขนฺธก-
ภาณกา วทนฺติ ธมฺมปทภาณกานํ คาถา มนสา เทสิตตฺตา
ตทา มหโต ชนสฺส อุปการาย นาโหสิ อมฺหากํ ปน คาถา
วจีเภทํ กตฺวา เทสิตตฺตา ตทา สุณนฺตานํ เทวพฺรหฺมานํ อุปการาย
อโหสิ ตสฺมา อิทเมว ปฐมพุทฺธวจนนฺติ ฯ ธมฺมปทภาณกา
ปน เทสนาย ชนสฺส อุปการานุปการภาโว ลกฺขณํ น โหติ
ภควตา มนสา เทสิตตฺตาเยว อิทํ ปฐมพุทฺธวจนนฺติ วทนฺติ ฯ
ตสฺมา อุภยมฺปิ อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธํ น โหตีติ เวทิตพฺพํ ฯ นนุ
จ ยทิ อเนกชาติสํสารนฺติ มนสา เทสิตํ อถ กสฺมา ธมฺม
ปทฏฺฐกถายํ อเนกชาติสํสารนฺติ อิมํ ธมฺมเทสนํ สตฺถา โพธิรุกฺข-
มูเล นิสินฺโน อุทานวเสน อุทาเนตฺวา อปรภาเค อานนฺทตฺเถเรน
ปุฏฺโฐ กเถสีติ วุตฺตนฺติ ฯ ตตฺถาปิ มนสา อุทาเนตฺวาติ เอวมตฺโถ
คเหตพฺโพ ฯ อถ ตํ มนสาว เทสิตนฺติ เอวํ คหเณ กึ การณนฺติ

เจ ฯ ยทิ วจีเภทํ กตฺวา เทสิตํ สิยา อุทานปาลิยํ อารูฬฺหํ ภเวยฺย ตสฺมา อุทานปาลิยํ อนารูฬฺหภาโวเยว วจีเภทํ อกตฺวา มนสา เทสิตภาเว การณนฺติ วทนฺติ ฯ ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมาติ เอตฺถ อิติสทฺโท อาทิอตฺโถ ฯ เตน

อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส
อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพา
ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมนฺติ-

อาทิคาถาตฺตยํ สงฺคณฺหาติ ฯ อุทานคาถนฺติ ปน ชาติยา เอกวจนํ ฯ ตตฺถาปิ ปฐมคาถํเยว วา คเหตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ เอตฺถ ปน ยํ วตฺตพฺพํ ตํ ขนฺธเก อาวิภวิสฺสติ ฯ ปาฏิปททิวเสติ อิทํ สพฺพญฺญุภาวปฺปตฺตสฺสาติ น เอเตน สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนาติ เอเตน ปน สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ วิสาขปุณฺณมายเมว หิ ภควา ปจฺจูสสมเย สพฺพญฺญุตํ ปตฺโตติ ฯ โสมนสฺสมยญาเณนาติ โสมนสฺสสมฺปยุตฺตญาเณน ฯ อามนฺตยามีติ นิเวทยามิ ฯ โพเธมีติ อตฺโถ ฯ วยธมฺมาติ อนิจฺจลกฺขณมุเขน ทุกฺขานตฺตลกฺขณมฺปิ สงฺขารานํ วิภาเวติ ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตาติ วจนโต ฯ ลกฺขณตฺตยวิภาวนนเยน จ ตทารมฺมณวิปสฺสนํ ทสฺเสนฺโต สพฺพติตฺถิยานํ อวิสยภูตํ พุทฺธาเวณิกํ จตุสฺสจฺจกมฺมฏฺฐานาธิฏฺฐานํ อวิปรีตํ นิพฺพานคามินีปฏิปทํ ปกาเสตีติ

ทฏฺฐพฺพํ ฯ อิทานิ ตตฺถ สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิโยเชติ อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ ฯ อถวา วยธมฺมา สงฺขาราติ เอเตน สงฺเขเปน สํเวเชตฺวา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ สงฺเขเปเนว นิรวเสสํ สมฺมาปฏิปตฺตึ ทสฺเสติ ฯ อปฺปมาทปทํ หิ สิกฺขาตฺตยสงฺคหิตํ เกวล-3ปริปุณฺณํ สาสนํ ปริยาทิยิตฺวา ติฏฺฐตีติ ฯ อนฺตเรติ อนฺตราเฬ ฯ เวมชฺเฌติ อตฺโถ ฯ

[๔๘] สุตฺตนฺปิฏกนฺติ เอตฺถ ยถา กมฺมเมว กมฺมนฺตํ เอวํ สุตฺตเมว สุตฺตนฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ อสงฺคีตนฺติ สงฺคีติกฺขนฺธกกถาวตฺถุปฺปกรณาทิ ฯ เกจิ ปน สุภสุตฺตมฺปิ ปฐมสงฺคีติยํ อสงฺคีตนฺติ วทนฺติ ฯ ตํ น ยุชฺชติ ฯ ปฐมสงฺคีติโต ปุเรตรเมว หิ อายสฺมตา อานนฺทตฺเถเรน เชตวเน วิหรนฺเตน สุภสฺส มาณวสฺส เทสิตนฺติ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน วุตฺตํ ฯ สุภสุตฺตมฺปน เอวมฺม สุตํ เอกํ สมยํ อายสฺมา อานนฺโท สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม อจิรปรินิพฺพุเต ภควตีติอาทินา อาคตํ ฯ ตตฺถ เอวมฺเม สุตนฺติอาทิวจนํ ปฐมสงฺคีติยํ อายสฺมตา อานนฺทตฺเถเรเนว วตฺตุํ ยุตฺตรูปํ น โหติ ฯ น หิ อานนฺทตฺเถโร สยเมว สุภสุตฺตํ ทสฺเสตฺวา เอวมฺเม สุตนฺติอาทีนิ วทติ ฯ เอวํ ปน วตฺตพฺพํ สิยา เอกมิทาหํ ภนฺเต สมยํ สาวตฺถิยํ วิหรามิ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อารามเมติ ฯ ตสฺมา ทุติยตติยสงฺคีติการเกหิ

เอวมฺเม สุตนฺติอาทินา สุภสุตฺตํ สงฺคีติมาโรปิตํ วิย ทิสฺสติ ฯ
อถาจริยธมฺมปาลตฺเถรสฺส เอวมธิปฺปาโย สิยา อานนฺทตฺเถเรน
วุตฺตมฺปิ สุภสุตฺตํ ปฐมสงฺคีตึ อาโรเปตฺวา ตนฺตึ ฐเปตฺกาเมหิ
มหากสฺสปตฺเถราทีหิ อญฺเญสุ สุตฺเตสุ อาคตนเยเนว เอวมฺเม สุตนฺติ-
อาทินา ตนฺติ ฐปิตาติ ฯ เอวํ สติ ยุชฺเชยฺย ฯ อถวา อายสฺมา
อานนฺทตฺเถโร สุภสุตฺตํ สยํ เทเสนฺโตปิ สามญฺญผลาทีสุ ภควตา
เทสิตนเยเนว เทเสติ ภควโต สมฺมุขา ลทฺธนเย ฐตฺวา เทสิตตฺตา
ภควตา เทสิตํ ธมฺมํ อตฺตนิ อทหนฺโต[๑] เอวมฺเม สุตนฺติอาทิมาหาติ
เอวมธิปฺปาโย เวทิตพฺโพ ฯ อุภยานิ ปาฏิโมกฺขานีติ ภิกฺขุภิกฺขุนี-
ปาฏิโมกฺขวเสน ฯ เทฺว วิภงฺคานีติ ภิกฺขุภิกฺขุนีวิภงฺควเสเนว ฯ
ทฺวาวีสติกฺขนฺธกาติ มหาวคฺคจุลฺลวคฺเคสุ อาคตา ทฺวาวีสติกฺขนฺธกา ฯ
โสฬส ปริวาราติ โสฬสหิ วาเรหิ อุปลกฺขิตตฺตา โสฬส ปริวาราติ
วุตฺตํ ฯ ตถาหิ ปริวารปาลิยํ ยนฺเตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา
อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน ปฐมํ ปาราชิกํ กตฺถ ปญฺญตฺตนฺติอาทินา
ปญฺญตฺติวาโร ตโต ปรํ เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวนฺโต กตี อาปตฺติโย
อาปชฺชตีติอาทินา กตาปตฺติวาโร เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวนฺตสฺส
อาปตฺติโย จตุนฺนํ วิปตฺตีนํ กตี วิปตฺติโย ภชนฺตีติอาทิปฺปเภโท
วิปตฺติวาโร เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวนฺตสฺส อาปตฺติโย สตฺตนฺนํ

๑. ม. อาหรนฺโต ฯ

อาปตฺติกฺขนฺธานํ กตีหิ อาปตฺติกฺขนฺเธหิ สงฺคหิตาติอาทิปฺปเภโท
สงฺคหวาโร เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวนฺตสฺส อาปตฺติโย ฉนฺนํ อาปตฺติ-
สมุฏฺฐานานํ กตีหิ สมุฏฺฐาเนหิ สมุฏฺฐหนฺตีติอาทินา สมุฏฺฐาน-
วาโร เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวนฺตสฺส อาปตฺติโต จตุนฺนํ อธิกรณานํ
กตมํ อธิกรณนฺติอาทินา อธิกรณวาโร เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิ-
เสวนฺตสฺส อาปตฺติโย สตฺตนฺนํ สมถานํ กตีหิ สมเถหิ สมฺมนฺตีติ-
อาทิปฺปเภโท สมถวาโร ตทนนฺตรํ สมุจฺจยวาโร จาติ อฏฺฐ วารา
วุตฺตา ฯ ตโต ปรํ เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวนปจฺจยา ปาราชิกํ กตฺถ
ปญฺญตฺตนฺติอาทินา นเยน ปุน ปจฺจยวเสน เอโก ปญฺญตฺติ-
วาโร ตสฺส วเสน ปุริมสทิสาเอว กตาปตฺติวาราทโย สตฺต
วาราติ เอวํ อปเรปิ อฏฺฐ วารา วุตฺตา ฯ อิติ อิมานิ อฏฺฐ
ปุริมานิปิ อฏฺฐาติ มหาวิภงฺเค โสฬส วารา ทสฺสิตา ฯ ตโต
ปรํ เตเนว นเยน ภิกฺขุนีวิภงฺเคปิ โสฬส วารา อาคตาติ อิเมหิ
โสฬสหิ วาเรหิ อุปลกฺขิตตฺตา โสฬสปริวาราติ วุจฺจติ ฯ โปตฺถเกสุ
ปน กตฺถจิ ปริวาโรติ เอตฺตกเมว ทิสฺสติ ฯ พหูสุ ปน โปตฺถเกสุ
ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ อภิธมฺมฏฺฐกถายญฺจ โสฬสปริวาโรติ เอวเมว
วุตฺตตฺตา อยมฺปิ ปาโฐ น สกฺกา ปฏิพาหิตุนฺติ ตสฺเสวตฺโถ
วุตฺโต ฯ พฺรหฺมชาลาทิจตฺตฺตึสสุตฺตสงฺคโหติ พฺรหฺมชาลสุตฺตาทีนิ
จตฺตฺตึสสุตฺตานิ สงฺคยฺหนฺติ เอตฺถ เอเตนาติ วา พฺรหฺมชาลาทิ-

จตฺตฺตึสสุตฺตสงฺคโห ฯ วุตฺตปฺปมาณานํ วา สุตฺตานํ สงฺคโห เอตสฺ-
สาติ พฺรหฺมชาลาทิจตฺตฺตึสสุตฺตสงฺคโหติ ฯ เอวํ เสเสสุปิ เวทิตพฺพํ ฯ

[๔๙] วิวิธวิเสสนยตฺตาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถํ วิภาเวนฺโต
อาห วิวิธา หีติอาทึ ฯ ทฬฺหีกมฺมสิถิลกรณปฺปโยชนาติ ยถากฺกมํ
โลกวชฺเชสุ สิกฺขาปเทสุ ทฬฺหีกมฺมปฺปโยชนา ปณฺณตฺติวชฺเชสุ
สิถิลกรณปฺปโยชนาติ เวทิตพฺพํ ฯ อชฺฌาจารนิเสธนโตติ สณฺฌม-
เวลํ อภิภวิตฺวา ปวตฺโต อาจาโร อชฺฌาจาโร วีติกฺกโม ตสฺส
นิเสธนโตติ อตฺโถ ฯ เตนาติ วิวิธนยตฺตาทิเหตุนา ฯ เอตนฺติ
วิวิธวิเสสนยตฺตาติอาทิคาถาวจนํ ฯ เอตสฺสาติ วินยสฺส ฯ อิตรมฺ-
ปนาติ สุตฺตํ ฯ

[๕๐] อิทานิ อตฺถานํ สูจนโตติอาทิคาถาย อตฺถํ ปกาเสนฺโต
อาห ตํ หีติอาทึ ฯ อตฺตตฺถปรตฺถาทิเภทติ โย ตํ สุตฺตํ
สชฺฌายติ สุณาติ วาเจติ จินฺเตติ เทเสติ จ สุตฺเตน สงฺคหิโต
สีลาทิอตฺโถ ตสฺสาปิ โหติ เตน ปรสฺส สาเธตพฺพโต ปรสฺสาปิ
โหตีติ ตทุภยนฺตํ สุตฺตํ สูเจติ ทีเปติ ฯ ตถา ทิฏฺธมฺมิก-
สมฺปรายิกตฺเถ โลกิยโลกุตฺตรตฺเถ จาติ เอวมาทิเภเท อตฺเถ อาทิ-
สทฺเทน สงฺคณฺหาติ ฯ อตฺถสทฺโท จายํ หิตปริยายวจโน น
ภาสิตตฺถวจโน ฯ ยทิ สิยา ฯ สุตฺตํ อตฺตโนปิ ภาสิตตฺถํ สูเจติ
ปรสฺสปีติ อยมตฺโถ วุตฺโต สิยา ฯ สุตฺเตน จ โย อตฺโถ ปกาสิโต

โส ตสฺเสว โหติ น เตน ปรตฺโถ สูจิโต โหติ ฯ เตน สูเจ-
ตพฺพสฺส ปรตฺถสฺส นิวตฺเตตพฺพสฺส อภาวา อตฺตคฺคหณญฺจ น
กตฺตพฺพํ ฯ อตฺตตฺถปรตฺถวินิมุตฺตสฺส ภาสิตตฺถสฺส อภาวา อาทิคฺ-
คหณญฺจ น กตฺตพฺพํ ฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตสฺส หิตปริยายสฺส
อตฺถสฺส สุตฺเต อสมฺภวโต สุตฺตาธารสฺส ปุคฺคลสฺส วเสน อตฺตตฺถ-
ปรตฺถา วุตฺตา ฯ อถวา สุตฺตํ อนเปกฺขิตฺวา เยอตฺตตฺถาทโย
อตฺถปฺปเภทา น หญฺญทตฺถมตฺถิ ปสํสลาภาติ เอตสฺส ปทสฺส
นิทฺเทเส วุตฺตา อตฺตตฺโถ ปรตฺโถ อุภยตฺโถ ทิฏฺฐธมฺมิโก อตฺโถ
สมฺปรายิโก อตฺโถ อุตฺตาโน อตฺโถ คมฺภีโร อตฺโถ คุฬฺโห
อตฺโถ ปฏิจฺฉนฺโน อตฺโถ เนยฺโย อตฺโถ นีโต อตฺโถ อนวชฺโช อตฺโถ
นิกฺกิเลโส อตฺโถ โวทาโน อตฺโถ ปรมตฺโถติ เต อตฺเถ สุตฺตํ
สูเจตีติ อตฺโถ คเหตพฺโพ ฯ ตถาหิ กิญฺจาปิ สุตฺตนิรเปกฺขํ
อตฺตตฺถาทโย วุตฺตา สุตฺตตฺถภาเวน อนิทฺทิฏฺฐตฺตา ฯ เตสุ ปน
เอโกปิ อตฺถปฺปเภโท สุตฺเตน ทีเปตพฺพตํ นาติกฺกมติ ฯ ตสฺมา
เต อตฺเถ สุตฺตํ สูเจตีติ วุจฺจติ ฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกปฺเป
อตฺถสทฺโทยํ ภาสิตตฺถปริยาโยปิ โหติ ฯ เอตฺถ หิ ปุริมกา ปญฺจ
อตฺถปฺปเภทา หิตปริยายา ฯ ตโต ปเร ฉ ภาสิตตฺถเภทา ฯ
ปจฺฉิมกา ปน อุภยสภาวา ฯ ตตฺถ ทุรธิคมตาย วิภาวเน อคาธภาโว
คมฺภีโร ฯ น วิวโฏ คุฬฺโห ฯ มูลุทกาทโย วิย ปํสุนา อกฺขร-
[ส. ป ๑๘]

สนฺนิเวสาทินา ติโรหิโต ปฏิจฺฉนฺโน ฯ นิทฺธาเรตฺวา ญาเปตพฺโพ เนยฺโย ฯ ยถารุตวเสน เวทิตพฺโพ นีโต ฯ อนวชฺชนิกฺกิเลสโวทานา ปริยายวเสน วุตฺตา กุสลวิปากกิริยาธมฺมวเสน วา ฯ ปรมตฺโถ นิพฺพานํ ธมฺมานํ อวิปรีตสภาโวเอว วา ฯ อถวา อตฺตนา จ อปฺปิจฺโฉ โหตีติ อตฺตตฺถํ อปฺปิจฺฉกถญฺจ ปเรสํ กตฺวา โหตีติ ปรตฺถํ สูเจตีติ ฯ เอวํ อตฺตนา จ ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหตีติ- อาทิสุตฺตานิ โยเชตพฺพานิ ฯ วินยาภิธมฺเมหิ จ วิเสเสตฺวา สุตฺต- สทฺทสฺส อตฺโถ วตฺตพฺโพ ฯ ตสฺมา วิเนยฺยชฺฌาสยวสปฺปวตฺตาย เทสนาย อตฺตหิตปรหิตาทีนิ สาติสยํ ปกาสิตานิ โหนฺติ ตปฺปธาน- ภาวโต น อาณาธมฺมสภาววสปฺปวตฺตายาติ อิทเมว อตฺถานํ สูจนโต สุตฺตนฺติ วุตฺตํ ฯ เอวญฺจ กตฺวา เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺนนฺติ จ สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานีติ จ เอวมาทีสุ สุตฺตสทฺโท อุปจริโตติ คเหตพฺโพ ฯ สุตฺเตสุ อาณา- ธมฺมสภาวา จ วิเนยฺยชฺฌาสยํ อนุวตฺตนฺติ น วินยาภิธมฺเมสุ วิย วิเนยฺยชฺฌาสโย อาณาธมฺมสภาเว ฯ ตสฺมา วิเนยฺยานํ เอกนฺต- หิตปฏิลาภสํวตฺตนิกา สุตฺตนฺตเทสนา โหตีติ สุวุตฺตา เจตฺถ อตฺถาติ- อาทิ วุตฺตํ ฯ เอกนฺตหิตปฏิลาภสํวตฺตนิกา สุตฺตนฺตเทสนาติ อิทมฺปิ วิเนยฺยานํ หิตสมฺปาปเน สุตฺตนฺตเทสนาย ตปฺปรภาวํเยว สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ตปฺปรภาโว จ วิเนยฺยชฺฌาสยานุโลมโต ทฏฺฐพฺโพ ฯ

เตนวาห วิเนยฺยชฺฌาสยานุโลเมน วุตฺตตฺตาติ ฯ วินยเทสนํ วิย อิสฺสรภาวโต อาณาปติฏฺฐาปนวเสน อเทเสตฺวา วิเนยฺยานํ อชฺฌาสยานุโลเมน จริตานุรูปํ วุตฺตตฺตา เทสิตตฺตาติ อตฺโถ ฯ อนุปุพฺพสิกฺขาทิวเสน กาลนฺตเร อภินิปฺผตฺตึ ทสฺเสนฺโต อาห สสฺสมิว ผลนฺติ ฯ ปสวตีติ ผลติ นิปฺผาเทตีติ อตฺโถ ฯ อุปายสมงฺคีนํเยว นิปฺผชฺชนภาวํ ทสฺเสนฺโต เธนุ วิย ขีรนฺติ อาห ฯ เธนุโตปิ หิ อุปายวนฺตานํเยว ขีรปฏิลาโภ โหติ ฯ อนุปาเยน หิ อกาเล อชาตวจฺฉํ เธนน โทหนฺโต กาเลปิ วา วิสาณํ คเหตฺวา โทหนฺโต เนว ขีรํ ปฏิลภติ ฯ สุตฺตาณาติ เอตสฺส อตฺถํ ปกาเสตุํ สุฏฺฐุ จ เน ตายตีติ วุตฺตํ ฯ สุตฺตสภาคนฺติ สุตฺตสทิสํ ฯ สุตฺตสภาคตํเยว ทสฺเสนฺโต อาห ยถา หีติอาทึ ฯ ตจฺฉกานํ สุตฺตนฺติ วฑฺฒกีนํกาฬสุตฺตํ ปมาณํ โหติตทนุสาเรนตจฺฉนโต ฯ เอวเมตมฺปิ วิญฺญูนนฺติ ยถา กาฬสุตฺตํ ปสาเรตฺวา สญฺญาเณ กเต คเหตพฺพํ วิสชฺเชตพฺพญฺจ ปญฺญายติ เอวํ วิวาเทสุ อุปฺปนฺเนสุ สุตฺเต อานีตมตฺเต อิทํ คเหตพฺพํ อิทํ วิสชฺเชตพฺพนฺติ วิญฺญูนํ ปากฏตฺตา วิวาโท วูปสมฺมตีติ เอตมฺปิ สุตฺตํ วิญฺญูนํ ปมาณํ โหตีติ อตฺโถ ฯ อิทานิ อญฺญถาปิ สุตฺตสภาคตํ ทสฺเสนฺโต อาห ยถา จาติอาทึ ฯ สุตฺตํ วิย ปมาณตฺตา สงฺคาหกตฺตา จ สุตฺตมิว สุตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอตฺถ จ อตฺตตฺถาทิวิธาเน สุตฺตสฺส ปมาณภาโว อตฺตตฺถา-

ทีนํเยว จ สงฺคาหกตฺตํ โยเชตพฺพํ ตทตฺถปฺปกาสนปฺปธานตฺตา สุตฺตสฺส ฯ วินยาภิธมฺเมหิ วิเสสนญฺจ ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํ ฯ เอตนฺติ อตฺถานํ สูจนโตติอาทิกํ อตฺถวจนํ ฯ เอตสฺสาติ สุตฺตสฺส ฯ

[๕๑] ยนฺติ ยสฺมา ฯ เอตฺถาติ อภิธมฺเม ฯ อภิกฺกมนฺตีติ เอตฺถ อภิสทฺโท กมนกิริยาย วุฑฺฒิภาวํ อติเรกตํ ทีเปตีติ อาห อภิกฺกมนฺตีติอาทีสุ วุฑฺฒิยํ อาคโตติ ฯ อภิญฺญาตาติ อฑฺฒ-จนฺทาทินา เกนจิ สญฺญาเณน ญาตา ปญฺญาตา ปากฏาติ อตฺโถ ฯ อฑฺฒจนฺทาทิภาโว หิ รตฺติยา อุปลกฺขณวเสน สญฺญาณํ โหติ ฯ ยสฺมา อฑฺโฒ จนฺโท ตสฺมา อฏฺฐมี ยสฺมา โอโน ตสฺมา จาตุทฺทสี ยสฺมา ปุณฺโณ ตสฺมา ปณฺณรสีติ ฯ อภิ-ลกฺขิตาติ เอตฺถาปิ อยเมวตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ อภิลกฺขิตสทฺทปริ-ยาโย อภิญฺญาตสทฺโทติ อาห อภิญฺญาตา อภิลกฺขิตาติอาทีสุ สลฺลกฺขเณติ ฯ เอตฺถ จ วาจกสทฺทนฺตรสนฺนิธาเน นิปาตานํ ตทตฺถ โชตกมตฺตตฺตา ลกฺขิตสทฺทตฺถโชตโก อภิสทฺโท สลฺลกฺขเณ วตฺตตีติ วุตฺโต ฯ ราชาภิราชาติ ราชูหิ ปูเชตุํ อรโห ราชา ฯ ปูชิเตติ ปูชารเห ฯ อภิธมฺเมติ สุปินนฺเตน สุกฺกวิสฏฺฐิยา อนาปตฺติภาเวปิ อกุสลเจตนา อุปลพฺภตีติอาทินา วินยปญฺญตฺติยา สงฺกรวิรหิเต ธมฺเม ฯ ปุพฺพาปรวิโรธาภาวโต ธมฺมานํเยว อญฺญมญฺญสงฺกร-

วิรหิเต ธมฺเมติปิ วทนฺติ ฯ ปาณาติปาโต อกุสลนฺติเอวมาทีสุ จ
มรณาธิปฺปายสฺส ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทกปฺปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา
อกุสลํ น ปาณสงฺขาตชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปจฺเฉทสงฺขาโต อติปาโต
ตถา อทินฺนสฺส ปรสนฺตกสฺส อาทานสงฺขาตา วิญฺญตฺติ อพฺยากโต
ธมฺโม ตํวิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา อกุสโล ธมฺโมติ
เอวมาทินาปิ อญฺญมญฺญสงฺกรวิรหิเต ธมฺเมติ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ
อภิวินเยติ เอตฺถ ชาตรูปรชตํ น ปฏิคฺคเหตพฺพนฺติ วทนฺโต วินเย
วิเนติ นาม เอตฺถ เอวมฺปฏิคฺคณฺหโต ปาจิตฺติยํ เอวํ ทุกฺกฏนฺติ
วทนฺโต จ อภิวินเย วิเนติ นามาติ วทนฺติ ฯ ตสฺมา ชาตรูปรชตํ
เถยฺยจิตฺเตน ปรสนฺตกํ คณฺหนฺตสฺส ยถาวตฺถุ ปาราชิกถุลฺลจฺจย-
ทุกฺกเฏสุ อญฺญตรํ ภณฺฑาคาริกสีเสน คณฺหนฺตสฺส ปาจิตฺติยํ
อตฺตตฺถาย คณฺหนฺตสฺส นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ เกวลํ โลลตาย
คณฺหนฺตสฺส อนามาสทุกฺกฏํ รูปิยฉฑฺฑกสฺส สมฺมตสฺส อนาปตฺตีติ
เอวํ อญฺญมญฺญสงฺกรวิรหิเต วินเยปิ ปฏิพโล วิเนตุนฺติ อตฺโถ
เวทิตพฺโพ ฯ อภิกฺกนฺเตนาติ เอตฺถ กนฺติยา อธิกตฺตํ อภิสทฺโท
ทีเปตีติ อาห อธิเกติ ฯ นนุ จ อภิกฺกมนฺตีติ เอตฺถ อภิสทฺโท
กมนกิริยาย วุฑฺฒิภาวํ อติเรกตํ ทีเปติ อภิญฺญาตา อภิลกฺขิตาติ
เอตฺถ ญาณลกฺขณกิริยานํ สุปากฏตาวิเสสํ อภิกฺกนฺเตนาติ เอตฺถ
กนฺติยา อธิกตฺตํ วิสิฏฺฐตํ ทีเปตีติ อิทํ ตาว ยุตฺตํ กิริยาวิเสส-

กตฺตา อุปสคฺคสฺส อภิราชา อภิวินโยติ ปน ปูชิตปริจฺฉินฺเนสุ ราชวินเยสุ อภิสทฺโท วตฺตตีติ กถเมตํ ยุชฺเชยฺยาติ เจ ฯ อิธาปิ นตฺถิ โทโส ปูชนปริจฺเฉทนกิริยาทีปนโต ตาหิ จ กิริยาหิ ราชวินยานํ สํยุตฺตตฺตา ตสฺมา เอตฺถ อติมาลาทีสุ อติสทฺโท วิย อภิสทฺโท สห สาธเนน วิริยํ วทตีติ อภิราชอภิวินยสทฺทา สิทฺธา เอวํ อภิธมฺมสทฺเท อภิสทฺโท สห สาธเนน วุฑฺฒิยาทิกิริยํ ทีเปตีติ อยมตฺโถ ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอตฺถ จาติ อภิธมฺเม ฯ ภาเวตีติ จิตฺตสฺส วฑฺฒนํ วุตฺตํ ฯ ผริตฺวาติ อารมฺมณสฺส วฑฺฒนํ วุตฺตํ ฯ วุฑฺฒิมนฺโตติ ภาวนาผรณวุฑฺฒีหิ วุฑฺฒิมนฺโตปิ ธมฺมา วุตฺตาติ อตฺโถ ฯ อารมฺมณาทีหีติ อารมฺมณสมฺปยุตฺตกมฺมทฺวารปฏิปทาทีหิ ฯ สลฺลกฺขณียตฺตาติ สญฺชานิตพฺพตฺตา ฯ เอกนฺตโต โลกุตฺตรธมฺมานํเยว ปูชารหตฺตา เสกฺขา ธมฺมาติ อาทินา โลกุตฺตราเยว ปูชิตาติ ทสฺสิตา ฯ สภาวปริจฺฉินฺนตฺตาติ ผุสนาทิสภาเวน ปริจฺฉินฺนตฺตา ฯ อธิกาปิ ธมฺมา วุตฺตาติ เอตฺถ กามาวจเรหิ มหนฺตภาวโต มหคฺคตา ธมฺมาปิ อธิกา นาม โหนฺตีติ เตหิ สทฺธึ อธิกา ธมฺมา วุตฺตา ฯ

[๕๒] ยมฺปเนตฺถ อวิสิฏฺฐนฺติ เอตฺถ วินยาทีสุ ตีสุ อญฺญมญฺญวิสิฏฺเฐสุ ยํ อวิสิฏฺฐํ สมานํ ตํ ปิฏกสทฺทนฺติ อตฺโถ ฯ วินยาทโย หิ ตโย สทฺทา อญฺญมญฺญํ อสาธารณตฺตา วิสิฏฺฐา

นาม ฯ ปิฏกสทฺโท ปน เตหิ ตีหิปิ สาธารณตฺตา อวิสิฏฺโฐติ
วุจฺจติ ฯ มา ปิฏกสมฺปทาเนนาติ ปาลิสมฺปาทนวเสน มา คณฺหิตฺ-
ถาติ วุตฺตํ โหติ ฯ กุทฺทาลญฺจ ปิฏกญฺจ กุทฺทาลปิฏกํ ฯ ตตฺถ กุ
วุจฺจติ ปถวี ฯ ตสฺสา ทาลนโต วิทาลนโต อโยมโย อุปกรณวิเสโส
กุทฺทาลํ นาม ฯ ตาลปณฺณเวตฺตลตาทีหิ กโต ภาชนวิเสโส ปิฏกํ
นาม ฯ ตํ อาทาย คเหตฺวาติ อตฺโถ ฯ ยถาวุตฺเตนาติ เอวํ ทุวิธตฺ-
เถนาติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรน ฯ เทสนาสาสนกถาเภทนฺติ เอตฺถ
กเถตพฺพานํ อตฺถานํ เทสกายตฺเตน อาณาทิวิธินา อติสชฺชนํ
ปโพธนํ เทสนา ฯ สาสิตพฺพปุคฺคลคเตน ยถาปราธาทิสาสิตพฺพภาเวน
อนุสาสนํ วินยนํ สาสนํ ฯ กเถตพฺพสฺส สํวราสํวราทิโน อตฺถสฺส
กถนํ วจนปฏิพทฺธกรณํ กถาติ วุจฺจติ ฯ ตสฺมา เทสิตารํ ภควนฺตํ
อเปกฺขิตฺวา เทสนา สาสิตพฺพปุคฺคลสฺส วเสน สาสนํ กเถตพฺพสฺส
อตฺถสฺส วเสน กถาติ เอวเมตฺถ เทสนาทีนํ นานากรณํ เวทิตพฺพํ ฯ
เอตฺถ จ กิญฺจาปิ เทสนาทโย เทเสตพฺพาทินิรเปกฺขา น โหนฺติ
อาณาทโย ปน วิเสสโต เทสกาทิอธีนาติ ตํตํวิเสสโยควเสน เทสนา-
ทีนํ เภโท วุตฺโต ฯ ยถา หิ อาณาวิธานํ วิเสสโต อาณารหาธีนํ
ตตฺถ โกสลฺลโยคโต เอวํ โวหารปรมตฺถวิธานานิ จ วิธายกา-
ธีนานีติ อาณาทิวิธิโน เทสกายตฺตตา วุตฺตา ฯ อปราธชฺฌาสยา-
นุรูปํ วิย ธมฺมานุรูปมฺปิ สาสนํ วิเสสโต ตถา วิเนตพฺพปุคฺคลา-

เปกฺขนฺติ สาสิตพฺพปุคฺคลวเสน สาสนํ วุตฺตํ ฯ สํวราสํวรนาม-
รูปานํ วิย วินิเวเฐตพฺพาย ทิฏฺฐิยาปิ กถนํ สติ วาจาวตฺถุสฺมึ
นาสตีติ วิเสสโต ตทธีนนฺติ กเถตพฺพสฺส อตฺถสฺส วเสน กถา
วุตฺตา ฯ เภทสทฺโท วิสุํ วิสุํ โยเชตพฺโพ เทสนาเภทํ สาสนเภทํ
กถาเภทญฺจ ยถารหํ ปริทีปเยติ ฯ เภทนฺติ จ นานตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ
เตสุ ปิฏเกสุ สิกฺขา จ ปหานานิ จ คมฺภีรภาโว จ สิกฺขาปหาน-
คมฺภีรภาวํ ฯ ตญฺจ ยถารหํ ปริทีปเยติ อตฺโถ ฯ ปริยตฺติเภทญฺจ
วิภาวเยติ สมฺพนฺโธ ฯ ปริยตฺติเภทนฺติ จ ปริยาปุณนเภทนฺติ
อตฺโถ ฯ ยหึ ยสฺมึ วินยาทิเก ปิฏเก ยํ สมฺปตฺติญฺจ วิปตฺติญฺจ
ยถา ปาปุณาติ ตมฺปิ สพฺพํ วิภาวเยติ สมฺพนฺโธ ฯ อถวา
ยํ ปริยตฺติเภทํ สมฺปตฺตึ วิปตฺติญฺจาปิ ยหึ ยถา ปาปุณาติ ตมฺปิ
สพฺพํ วิภาวเยติ โยเชตพฺพํ ฯ เอตฺถ ยถาติ เยหิ อุปารมฺภาทิ-
เหตุปริยาปุณนาทิปฺปกาเรหิ ฯ อุปารมฺภนิสฺสรณธมฺมโกสรกฺขณ-
เหตุ ปริยาปุณนํ สุปฏิปตฺติทุปฺปฏิปตฺตีติ เอเตหิ ปกาเรหีติ วุตฺตํ
โหติ ฯ ปริทีปนา วิภาวนา จาติ เหฏฺฐาวุตฺตสฺส อนุรูปโต วุตฺตํ ฯ
อตฺถโต ปน เอกเมว ฯ

[๕๓] อาณาเรหนาติ อาณํ ปเณตุํ อรหตีติ อาณารโห ภควา ฯ
โส หิ สมฺมาสมฺพุทฺธตฺตา มหาการุณิกตาย จ อวิปรีตหิโตปเท-
สกภาเวน ปมาณวจนตฺตา อาณํ ปเณตุํ อรหติ โวหารปรมตฺถา-

นมฺปิ สมฺภวโต อาห อาณาพาหุลฺลโตติ ฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว
นโย ฯ ปชมนฺติ วินยปิฏกํ ฯ ปจุราปราธา เสยฺยสกตฺเถราทโย ฯ
เต หิ โทสพาหุลฺลโต ปจุราปราธาติ วุตฺตา ฯ ปจุโร พหุโล
อปราโธ โทโส วีติกฺกโม เยสํ เต ปจุราปราธา ฯ อเนกชฺฌา-
สยาติอาทีสุ อาสโยว อชฺฌาสโย ฯ โส จ อตฺถโต ทิฏฺฐิ
ญาณญฺจ ปเภทโต ปน จตุพฺพิธํ โหติ ฯ ตถาหิ ปุพฺพจริย-
วเสน อายตึ สติ ปจฺจเย อุปฺปชฺชนารหา สสฺสตุจฺเฉทสงฺขาตา
มิจฺฉาทิฏฺฐิ สจฺจานุโลมิกญาณกมฺมสฺสกตาญาณสงฺขาตา สมฺมา-
ทิฏฺฐิ จ อาสโยติ วุจฺจติ ฯ วุตฺตญฺเจตํ

สสฺสตุจฺเฉททิฏฺฐิ จ ขนฺติ เจวานุโลมิกา

ยถาภูตญฺจ ยํ ญาณํ เอตํ อาสยสญฺจิตนฺติ[๑] ฯ

อิทญฺจ จตุพฺพิธํ อาสยนฺติ เอตฺถ สตฺตา นิวสนฺตีติ อาสโยติ
วุจฺจติ ฯ อนุสยา กามราคภวราคทิฏฺฐิปฏิฆวิจิกิจฺฉามานาวิชฺชา-
วเสน สตฺต ฯ มูสิกาวิสํ[๒] วิย การณลาเภ อุปฺปชฺชนารหา อนา-
คตา กิเลสา อตีตา ปจฺจุปฺปนฺนา จ ตเถว วุจฺจนฺติ ฯ น หิ
กาลเภเทน ธมฺมานํ สภาวเภโท อตฺถีติ ฯ จริยาติ ราคจริยาทิกา
ฉ มูลจริยา (อนฺตรเภเทน อเนกวิธา[๓] สํสคฺควเสน ปน
เตสฏฺฐี โหนฺติ ฯ อถวา จริยาติ จริตํ ฯ ตํ สุจริตทุจฺจริตวเสน

๑. ม. อาสยสญฺฌิตนฺติ ฯ ๒. ม. มูสิกวิสํ ฯ ๓. ม. อิทํ อตฺถิ ฯ

ทุวิธํ ฯ อธิมุตฺติ นาม อชฺเชว ปพฺพชิสฺสามิ อชฺเชว อรหตฺตํ
คณฺหิสฺสามีติอาทินา ตนฺนินฺนภาเวน ปวตฺตมานํ สนฺนิฏฺฐานนฺติ
คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน ปน สตฺตานํ ปุพฺพ-
ริยวเสน อภิรุจีติ วุตฺตํ ฯ สา ทุพฺพิธา หีนปฺปณีตเภเทน ฯ
ยถานุโลมนฺติ อชฺฌาสยาทีนํ อนุรูปํ ฯ อหํ มมาติ สญฺญิโนติ
ทิฏฺฐิมานตณฺหาวเสน อหํ มมาติ เอวํ ปวตฺตสญฺญิโน ฯ ยถา-
มฺมนฺติ นตฺเถตฺถ อตฺตา อตฺตนิยํ วา เกวลํ ธมฺมมตฺตเมตนฺติ
เอวํ ปวตฺตธมฺมสภาวานุรูปนฺติ อตฺโถ ฯ สํวราสํวโรติ เอตฺถ สํวรณํ
สํวโร ฯ กายวาจาหิ อวีติกฺกโม ฯ มหนฺโต สํวโร อสํวโร ฯ
วุฑฺฒิอตฺโถ หิ อยมกาโร ยถา อเสกฺขา ธมฺมาติ ฯ ตสฺมา
ขุทฺทโก มหนฺโต จ สํวโรติ อตฺโถ ฯ ทิฏฺฐิวินิเวฐนาติ ทิฏฺฐิยา
วิโมจนํ ฯ อธิสีลสิกฺขาทีนํ วิภาโค ปรโต ปจมปาราชิกสํวณฺณนายํ
อาวิภวิสฺสติ ฯ สุตฺตนฺตปาลิยํ วิวิจฺเจว กาเมหีติอาทินา สมาธิ
เทสนาพาหุลฺลโต สุตฺตนฺตปิฏเก อธิจิตฺตสิกฺขาติ วุตฺตํ ฯ วีติกฺกมปฺ-
หานํ กิเลสานนฺติ สงฺกิเลสธมฺมานํ กมฺมกิเลสานํ วา โย กาย-
จีทฺวาเรหิ วีติกฺกโม ตสฺส ปหานํ ฯ อนุสยวสน สนฺตานมนุ-
ตฺตนฺตา กิเลสา การณลาเภ ปริยุฏฺฐิตาปิ สีลเภทวเสน วีติกฺกมิตุํ
ลภนฺตีติ อาห วีติกฺกมปฏิปกฺขตฺตา สีลสฺสาติ ฯ ปริยุฏฺฐนปฺ-
หานนฺติ โอกาสทานวเสน กิเลสานํ จิตฺเต กุสลปฺปวตฺตึ ปริ-

ยาทิยิตฺวา อุฏฺฐานํ ปริยุฏฺฐานํ ตสฺส ปหานํ ฯ จิตฺตสนฺตาเนสุ
อุปฺปตฺติวเสน กิเลสานํ ปริยุฏฺฐานสฺส ปหานนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ
อนุสยปฺปหานนฺติ อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน อนุอนุสยนกา การณ-
าเภ อุปฺปตฺติอรหา อนุสยา ฯ เต ปน อนุรูปํ การณํ ลทฺธา
อุปชฺชนารหา ถามคตา กามราคาทโย สตฺต กิเลสา ฯ เตสํ ปหานํ
อนุสยปฺปหานํ ฯ เต จ สพฺพโส อริยมคฺคปญฺญาย ปหียนฺตีติ
อาห อนุสยปฏิปกฺขตฺตา ปญฺญายาติ ฯ ตทงฺคปฺปหานนฺติ ทีปา-
โลเกเนว ตมสฺส ทานาทิปุญฺญกิริยาวตฺถุคเตน เตน เตน กุสลงฺเคน
ตสฺส ตสฺส อกุสลงฺคสฺส ปหานํ ตทงฺคปฺปหานนฺติ วุจฺจติ ฯ
อิธ ปน เตน เตน สุสีลฺยงฺเคน ตสฺส ตสฺส ทุสฺสีลฺยงฺคสฺส ปหานํ
ตทงฺคปฺปหานนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ วิกฺขมฺภนสมุจฺเฉทปฺปหานานีติ เอตฺถ
อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา ปวตฺตินิวารเณน ฆฏปฺปหาเรเนว
ชลตเล เสวาลสฺส เตสํ เตสํ นีวรณาทิธมฺมานํ วิกฺขมฺภนวเสน
ปหานํ วิกฺขมฺภนปฺปหานํ ฯ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํต-
ํมคฺควโต สนฺตาเน สมุทยปกฺขิกสฺส กิเลสคณสฺส อจฺจนฺตอปฺป-
วตฺติสงฺขาตสมุจฺฉินฺทนวเสน ปหานํ สมุจฺเฉทปฺปหานํ ฯ ทุจฺจริต-
สงฺกิเลสสฺส ปหานนฺติ กายทุจฺจริตาทิ ทุฏฺฐุ จริตํ กิเลเสหิ วา ทูสิตํ
จริตนฺติ ทุจฺจริตํ ฯ ตเทว ยตฺถ อุปฺปนฺนํ ตํ สนฺตานํ สมฺมา กิเลเสติ
พาธยติ อุปตาเปติ จาติ สงฺกิเลโส ฯ ตสฺส ปหานํ ฯ กายวจี-

ทุจฺจริตวเสน ปวตฺตสงฺกิเลสสฺส ตทงฺควเสน ปหานนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ สมาธิสฺส กามจฺฉนฺทปฏิปกฺขตฺตา สุตฺตนฺตปิฏเก ตณฺหาสงฺกิเลสสฺส ปหานํ วุตฺตํ ฯ อตฺตาทิวินิมุตฺตสภาวธมฺมปฺปกาสนโต อภิธมฺม-ปิฏเก ทิฏฺฐิสงฺกิเลสสฺส ปหานํ วุตฺตํ ฯ เอกเมกสฺมึ เจตฺถาติ เอตฺถ เอเตสุ ตีสุ ปิฏเกสุ เอเกกสฺมึ ปิฏเกติ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ ธมฺโมติ ปาลีติ เอตฺถ ปกฏฺฐานํ อุกฺกฏฺฐานํ สีลาทิอตฺถานํ โพธนโต สภาว-นิรุตฺติภาวโต พุทฺธาทีหิ ภาสิตตฺตา จ ปกฏฺฐานํ วจนปฺปพนฺธานํ อาลีติ ปาลิ ปริยตฺติธมฺโม ฯ ธมฺโมติ ปาลีติ เอตฺถ จ ภควตา วุจฺจมานสฺสตฺถสฺส โวหารสฺส จ ทีปโน สทฺโทเยว ปาลิ นามาติ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ อภิธมฺมฏฺฐกถายํ ลิขิเต สีหลคณฺฐิปเท ปน อิทํ วุตฺตํ สภาวตฺถสฺส สภาวโวหารสฺส จ อนุรูปวเสน ภควตา มนสา ววฏฺฐาปิตา ปณฺณตฺติ ปาลีติ วุจฺจติ ฯ ยทิ สทฺโทเยว ปาลิ สิยา ปาลิยา เทสนาย จ นานตฺเตน ภวิตพฺพํ ฯ มนสา ววฏฺฐาปิตาย จ ปาลิยา วจีเภทกรณมตฺตํ ฐเปตฺวา เทสนาย นานตฺตํ นตฺถิ ฯ ตถาหิ เทสนํ ทสฺเสนฺเตน มนสา ววฏฺฐาปิตาย ปาลิยา เทสนาติ วจีเภทกรณมตฺตํ วินา ปาลิยา สห เทสนาย อนญฺญตา วุตฺตา ฯ ตถา จ อุปริเทสนาติ ปณฺณตฺตีติ วุตฺตตฺตา เทสนาย อนญฺญภาเวน ปาลิยา ปณฺณตฺติภาโว กถิโต โหติ ฯ อปิจ ยทิ ปาลิยา อญฺญาเยว เทสนา สิยา ปาลิยา จ ปาลิ-

อตฺถสฺส จ เทสนาย จ ยถาภูตาวโพโธติ วตฺตพฺพํ สิยา เอวํ
ปน อวตฺวา ปาลิยา จ ปาลิอตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธติ วุตฺตตฺตา
ปาลิยา เทสนาย จ อนญฺญภาโว ทสฺสิโต โหติ ฯ เอวญฺจ
กตฺวา อุปริเทสนา นาม ปญฺญตฺตีติ ทสฺเสนฺเตน เทสนาย อนญฺญ-
ภาวโต (จ ปุพฺเพ[๑] ปาลิยา ปญฺญตฺติภาโว กถิโตว โหตีติ ฯ
เอตฺถ จ สทฺโทเยว ปาลิ นามาติ อิมสฺมึ ปกฺเข ธมฺมสฺสาปิ
สทฺทสภาวตฺตา ธมฺมเทสนานํ โก วิเสโสติ เจ ฯ เตสํ เตสํ
อตฺถานํ โพธกภาเวน ญาโต อุคฺคหณาทิวเสน จ ปุพฺเพ ววฏฺฐาปิโต
สทฺทปฺปพนฺโธ ธมฺโม ปจฺฉา ปเรสํ อวโพธนตฺถํ ปวตฺติโต
ตทตฺถปฺปกาสโก สทฺโท เทสนาติ เวทิตพฺพํ ฯ อถวา ยถาวุตฺต-
สทฺทสมุฏฺฐาปโก จิตฺตุปฺปาโท เทสนา เทสิยติ สมุฏฺฐาปิยติ สทฺโท
เอเตนาติ กตฺวา มุสาวาทาทโย วิย ฯ ตตฺถาปิ หิ มุสาวาทาทิ-
สมุฏฺฐาปิกา เจตนา มุสาวาทาทิสทฺเทน โวหริยติ ฯ ตีสุปิ เจเตสุ
เอเต ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธาติ เอตฺถ ปาลิอตฺโถ ปาลิเทสนา ปาลิ-
อตฺถปฏิเวโธ จาติ อิเม ตโย ปาลิวิสยา โหนฺตีติ วินยปิฏกาทีนํ
อตฺถสฺส เทสนาย ปฏิเวธสฺส จ อาธารภาโว ยุตฺโต ปิฏกาน
ปน ปาลิโยเยวาติ เตสํ ธมฺมสฺส อาธารภาโว กถํ ยุชฺเชยฺยาติ
เจ ฯ ปาลิสมุทายสฺส อวยวปาลิยา อาธารภาวโต ฯ อวยวสฺส

๑. ม. อิทํ นตฺถิ ฯ

หิ สมุทาโย อาธารภาเวน วุจฺจติ ยถา รุกฺเข สาขาติ ฯ
เอตฺถ จ ธมฺมาทีนํ ทุกฺโขคาฬฺหภาวโต เตหิ ธมฺมาทีหิ วินยาทโย
คมฺภีราติ วินยาทีนมฺปิ จตุพฺพิโธ คมฺภีรภาโว วุตฺโตเยว ฯ ตสฺมา
ธมฺมาทโยเอว ทุกฺโขคาฬฺหตฺตา คมฺภีรา น วินยาทโยติ น โจเท-
ตพฺพเมตํ สมฺมุเขน วิสยวิสยีมุเขน จ วินยาทีนํเยว คมฺภีรภาวสฺส
วุตฺตตฺตา ฯ ธมฺโม หิ วินยาทโย เตสํ วิสโย อตฺโถ ธมฺมตฺถ-
วิสยา จ เทสนาปฏิเวธาติ ฯ ตตฺถ ปฏิเวธสฺส ทุกฺกรภาวโต
ธมฺมตฺถานํ เทสนาญาณสฺส ทุกฺกรภาวโต เทสนาย จ ทุกฺโข-
คาฬฺหภาโว เวทิตพฺโพ ฯ ปฏิเวธสฺส ปน อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺ-
ยตฺตา ตํวิสยญาณุปฺปตฺติยา จ ทุกฺกรภาวโต ทุกฺโขคาฬฺหตา เวทิ-
ตพฺพา ฯ ทุกฺเขน โอคยฺหนฺตีติ ทุกฺโขคาฬฺหา ฯ เอกเทเสน โอคาหนฺ-
เตหิปิ มนฺทพุทฺธีหิ ปติฏฺฐา ลทฺธุํ น สกฺกาติ อาห อลพฺภเนยฺย-
ปติฏฺฐา จาติ ฯ เอเกกสฺมินฺติ เอเกกสฺมึ ปิฏเก ฯ เอตฺถาติ
เอเตสุ ปิฏเกสุ ฯ นิทฺธารเณ เจตํ ภุมฺมวจนํ ฯ อิทานิ เหตุ-
เหตุผลาทีนํ วเสนาปิ คมฺภีรภาวํ ทสฺเสนฺโต อาห อปโร นโยติ-
อาทึ ฯ เหตูติ ปจฺจโย ฯ โส หิ อตฺตโน ผลํ ทหติ วิทหตีติ
ธมฺโมติ วุจฺจติ ฯ ธมฺมสทฺทสฺส เจตฺถ เหตุปริยายตา กถํ วิญฺญาย-
ตีติ อาห วุตฺตํ เหตนฺติอาทึ ฯ นนุ จ เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺม-
ปฏิสมฺภิทาติ เอเตน วจเนน ธมฺมสฺส เหตุภาโว กถํ วิญฺญายตีติ

เจ ฯ ธมฺมปฏิสมฺภิทาติ เอตสฺส สมาสปทสฺส อวยวปทตฺถํ ทสฺเสนฺ-
เตน เหตุมฺหิ ญาณนฺติ วุตฺตตฺตา ธมฺเม ปฏิสมฺภิทา ธมฺมปฏิ-
สมฺภิทาติ เอตฺถ หิ ธมฺเมติ เอตสฺส อตฺถํ ทสฺเสนฺเตน เหตุมฺหีติ
วุตฺตํ ฯ ปฏิสมฺภิทาติ เอตสฺส อตฺถํ ทสฺเสนฺเตน ญาณนฺติ ฯ
ตสฺมา เหตุธมฺมสทฺทา เอกตฺถา ญาณปฏิสมฺภิทาสทฺทา จาติ อิม-
มตฺถํ วทนฺเตน สาธิโต ธมฺมสฺส เหตุภาโว ฯ เหตุผเล ญาณํ
อตฺถปฏิสมฺภิทาติ เอเตน วจเนน สาธิโต อตฺถสฺส เหตุผลภาโวปิ
เอวเมว ทฏฺฐพฺโพ ฯ เหตุโน ผลํ เหตุผลํ ฯ ตญฺจ ยสฺมา
เหตุอนุสาเรน อริยติ อธิคมิยติ สมฺปาปุณิยติ ตสฺมา อตฺโถติ
วุจฺจติ ฯ ยถาธมฺมนฺติ เอตฺถ ธมฺมสทฺโท เหตุํ เหตุผลญฺจ สพฺพํ
สงฺคณฺหาติ ฯ สภาววาจโก เหส ธมฺมสทฺโท น ปริยตฺติเหตุ-
ภาววาจโก ฯ ตสฺมา ยถาธมฺมนฺติ โย โย อวิชฺชาสงฺขาราทิธมฺโม
ตสฺมึ ตสฺมินฺติ อตฺโถ ฯ ธมฺมานุรูปํ วา ยถาธมฺมํ ฯ เทสนาปิ
หิ ปฏิเวโธ วิย อวิปรีตวิสยวิภาวนโต ธมฺมานุรูปํ ปวตฺตติ ตโต-
เยว จ อวิปรีตาภิลาโปติ วุจฺจติ ฯ ธมฺมาภิลาโปติ อตฺถพฺยญฺชนโต
อวิปรีตาภิลาโป ฯ เอตฺถ จ อภิลปตีติ อภิลาโปติ สทฺโท วุจฺจติ ฯ
เอเตน ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาติ เอตฺถ วุตฺตํ
ธมฺมนิรุตฺตึ ทสฺเสติ สทฺทสภาวตฺตา เทสนาย ฯ ตถาหิ นิรุตฺติ-
ปฏิสมฺภิทาย ปริตฺตารมฺมณาทิภาโว ปฏิสมฺภิทาวิภงฺคปาลิยํ วุตฺโต ฯ

[ส. ป. ๒๒]

อฏฺฐกถายญฺจ ตํสภาวนิรุตฺติสทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวาติอาทินา สทฺทา-
รมฺมณตา ทสฺสิตา ฯ ตถาหิ อิมสฺส อตฺถสฺส อยํ สทฺโท วาจโกติ
วจนตฺเถ ววฏฺฐเปตฺวา ตํตํวจนตฺถวิภาวนวเสน ปวตฺติโต สทฺโท
เทสนาติ วุจฺจติ ฯ อธิปฺปาโยติ เอเตน เทสนาติ ปญฺญตฺตีติ
เอตํ วจนํ ธมฺมนิรุตฺตาภิลาปํ สนฺธาย วุตฺตํ น ตโต วินิมุตฺตํ
ปญฺญตฺตึ สนฺธายาติ ทสฺเสติ ฯ เทสิยติ อตฺโถ เอเตนาติ หิ
เทสนา ฯ ปกาเรน ญาปิยติ เอเตน ปการโต ญาเปตีติ วา
ปญฺญตฺตีติ ธมฺมนิรุตฺตาภิลาโป วุจฺจติ ฯ เอวํ เทสนา นาม
สทฺโทติ อิมสฺมึ ปกฺเข อยมตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ เทสนาติ ปญฺญตฺตีติ
เอตฺถ ปญฺญตฺติวาทิโน ปน เอวํ วทนฺติ ฯ กิญฺจาปิ ธมฺมา-
ภิลาโปติ เอตฺถ อภิลปตีติ อภิลาโปติ สทฺโท วุจฺจติ น
ปญฺญตฺติ ฯ ตถาปิ สทฺเท วุจฺจมาเน ตทนุรูปํ โวหารํ คเหตฺวา
เตน โวหาเรน ทีปิตสฺสตฺถสฺส ชานนโต สทฺเท กถิเต ตทนุรูปา
ปญฺญตฺติปิ การณูปจาเรน กถิตาเยว โหติ ฯ อถวา ธมฺมา-
ภิลาโปติ อตฺโถติ อวตฺวา ธมฺมาภิลาโปติ อธิปฺปาโยติ วุตฺตตฺตา
เทสนา นาม สทฺโท น โหตีติ ทีปิตเมวาติ ฯ อิทานิ ปฏิเวธํ
นิทฺทิสนฺโต อาห ปฏิเวโธติ อภิสมโยติ ฯ ปฏิวิชฺฌตีติ ญาณํ
ปฏิเวโธติ วุจฺจติ ฯ ปฏิวิชฺฌนฺติ เอเตนาติ วา ปฏิเวโธ ฯ
อภิสเมตีติ อภิสมโย ฯ อภิสเมนฺติ เอเตนาติ วา อภิสมโย ฯ

[ส. ป. ๒๒]

อิทานิ อภิสมยํ ปเภทโต อภิสมยปฺปการโต อารมฺมณโต สภาวโต
จ ปากฏํ กาตุํ โส จ โลกิยโลกุตฺตโรติอาทิมาห ฯ วิสยโต
อสมฺโมหโต จ อวโพโธติ สมฺพนฺโธ ฯ ตตฺถ วิสยโต อตฺถาทิ-
อนุรูปํ ธมฺมาทีสุ อวโพโธ นาม อวิชฺชาทิธมฺมารมฺมโณ สงฺขาราทิ-
อตฺถารมฺมโณ ตทุภยปญฺญาปนารมฺมโณ โลกิโย อวโพโธ ฯ
อสมฺโมหโต อตฺถาทิอนุรูปํ ธมฺมาทีสุ อวโพโธ ปน นิพฺพานา-
รมฺมโณ มคฺคสมฺปยุตฺโต ยถาวุตฺตธมฺมตฺถปญฺญตฺตีสุ สมฺโมหวิทฺธํ-
สโน โลกุตฺตโร อภิสมโย ฯ ตถาหิ อยํ เหตุ อิทมสฺส ผลํ อยํ
ตทุภยานุรูโป โวหาโรติ เอวํ อารมฺมณกรณวเสน โลกิยญาณํ
วิสยโต ปฏิวิชฺฌติ ฯ โลกุตฺตรญาณํ ปน เหตุเหตุผลาทีสุ สมฺโมหสฺส
มคฺคญาเณน สมุจฺฉินฺนตฺตา อสมฺโมหโต ปฏิวิชฺฌติ ฯ อตฺถานุรูปํ
ธมฺเมสูติ อวิชฺชา เหตุ สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา สงฺขาเร
อุปฺปาเทติ อวิชฺชาติ เอวํ การิยานุรูปํ การเณสูติ อตฺโถ ฯ
อถวา ปุญฺญาภิสงฺขารอปุญฺญาภิสงฺขารอาเนญฺชาภิสงฺขาเรสุ ตีสุ อปุญฺ-
ญาภิสงฺขารสฺส สมฺปยุตฺตอวิชฺชา ปจฺจโย อิตเรสํ ยถานุรูปนฺติ-
อาทินา การิยานุรูปํ การเณสุ ปฏิเวโธติ อตฺโถ ฯ ธมฺมานุรูปํ
อตฺเถสูติ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติอาทินา การณานุรูปํ การิเยสุ
อวโพโธติ อตฺโถ ฯ ปญฺญตฺติปถานุรูปํ ปญฺญตฺตีสูติ ปญฺญตฺติยา
วุจฺจมานธมฺมานุรูปํ ปญฺญตฺตีสุ อวโพโธติ อตฺโถ ฯ ยถาวุตฺเตหิ

ธมฺมาทีหิ ปิฏกานํ คมฺภีรภาวํ ทสฺเสตุํ อิทานิ ยสฺมา เอเตสุ ปิฏเกสูติอาทิมาห ฯ ธมฺมชาตนฺติ การณปฺปเภโท การณเมว วา ฯ อตฺถชาตนฺติ การิยปฺปเภโท การิยเมว วา ฯ ยาจายํ เทสนาติ สมฺพนฺโธ ฯ โย เจตฺถาติ เอตาสุ ตํตํปิฏกคตาสุ ธมฺมตฺถ-เทสนาสุ โย ปฏิเวโธติ อตฺโถ ฯ ทุกฺโขคาฬฺหนฺติ เอตฺถ อวิชฺชา-สงฺขาราทีนํ ธมฺมตฺถานํ ทุปฺปฏิวิชฺฌตาย ทุกฺโขคาฬฺหตา ฯ เตสํ ปญฺญาปนสฺส ทุกฺกรภาวโต ตํเทสนาย ปฏิเวธนสงฺขาตสฺส ปฏิ-เวธสฺส จ อุปฺปาทนวิสยีกรณานํ อสกฺกุเณยฺยตาย ทุกฺโขคาฬฺหตา เวทิตพฺพา ฯ เอวมฺปีติ ปิสทฺโท ปุพฺเพ วุตฺตปฺปการนฺตรํ สมฺปิณฺเฑติ ฯ เอตฺถาติ เอเตสุ ตีสุ ปิฏเกสุ ฯ วุตฺตตฺถาติ วุตฺโต สํวณฺณิโต อตฺโถ อสฺสาติ วุตฺตตฺถา ฯ

[๕๔] ตีสุ ปิฏเกสูติ เอตฺถ เอเกกสฺมินฺติ อธิการโต ปกรณโต วา เวทิตพฺพํ ฯ ปริยตฺติเภโทติ ปริยาปุณนํ ปริยตฺติ ฯ ปริยา-ปุณนวาจโก เหตฺถ ปริยตฺติสทฺโท น ปาลิปริยาโย ฯ ตสฺมา เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ตีสุ ปิฏเกสุ เอเกกสฺมึ ปริยาปุณ-นปฺปกาโร ติธา ทฏฺฐพฺโพ ญาตพฺโพติ ฯ ตโตเยว จ ปริยตฺติโย ปริยาปุณนปฺปการาติ ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ อถวา ตีหิ ปกาเรหิ ปริยาปุณิตพฺพา ปาลิโยเอว ปริยตฺตีติ วุจฺจนฺติ ฯ ตโต-เยว จ ปริยตฺติโย ปาลิกฺกมาติ อภิธมฺมฏฺฐกถายํ สีหลคณฺฐิปเท

[ส. ป. ๒๒-๒๓]

วุตฺตํ ฯ เอวมฺปิ หิ อลคทฺทูปมา ปริยาปุณนโยคโต อลคทฺทูปมา ปริยตฺตีติ ปาลิปิ สกฺกา วตฺตุํ ฯ เอวญฺจ กตฺวา ทุคฺคหิตา อุปารมฺภาทิเหตุปริยาปุตา อลคทฺทูปมาติ ปรโต นิทฺเทสวจนมฺปิ อุปฺปนฺนํ โหติ ฯ ตตฺถ หิ ปาลิเยว ทุคฺคหิตา ปริยาปุตาติ วตฺตุํ วฏฺฏติ ฯ อลคทฺทูปมาติ อลคทฺโท อลคทฺทคฺคหณํ อุปมา เอติสฺสาติ อลคทฺทูปมา ฯ อลคทฺทสฺส คหณํ เหตุถ อลคทฺทสทฺเทน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ อาปูปิโกติ เอตฺถ อาปูปสทฺเทน อาปูปขาทนํ วิย ฯ อลคทฺทคฺคหเณเนว หิ ปริยตฺติ อุปมิยติ น ปน อลคทฺเทน ฯ อลคทฺทคฺคหณูปมาติ วา วตฺตพฺเพ มชฺเฌปทโลปํ กตฺวา อลคทฺทูปมาติ วุตฺตํ โอฏฺฐมุโขติอาทีสุ วิย ฯ อลคทฺโทติ เจตฺถ อาสีวิโส วุจฺจติ ฯ คโทติ หิ วิสสฺส นามํ ฯ ตญฺจ ตสฺส อลํ ปริปุณฺณํ อตฺถิ ตสฺมา อลํ ปริยตฺโต ปริปุณฺโณ คโท อสฺสาติ อนุนาสิกโลปํ ทการาคมญฺจ กตฺวา อลคทฺโทติ วุจฺจติ ฯ อถวา อลํ ชีวิตหรเณ สมตฺโถ คโท อสฺสาติ อลคทฺโท ฯ นิสฺสรณตฺถาติ วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรณํ อตฺโถ ปโยชนํ เอติสฺสาติ นิสฺสรณตฺถา ฯ ภณฺฑาคาริกปริยตฺตีติ เอตฺถ ภณฺฑาคาเร นิยุตฺโต ภณฺฑาคาริโก ฯ ภณฺฑาคาริโก วิย ภณฺฑาคาริโก ธมฺมรตนานุปาลโก ฯ อญฺญํ อตฺถํ อนเปกฺขิตฺวา ภณฺฑาคาริกสฺเสว สโต ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ ฯ ทุคฺคหิตาติ ทุฏฺฐุ คหิตา ฯ ทุคฺคหิตภาวเมว วิภาเวนฺโต

อาห อุปารมฺภาทิเหตุปริยาปุตาติ ฯ อุปารมฺภอิติวาทปฺปโมกฺขาทิ-
เหตุ อุคฺคหิตาติ อตฺโถ ฯ ลาภสกฺการาทิเหตุปริยาปุณนมฺปิ เอตฺเถว
สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ วุตฺตํ เหตํ อลคทฺทสุตฺตฏฺฐกถายํ โย
หิ พุทฺธวจนํ เอวํ จีวราทีนิ วา ลภิสฺสามิ จตุปฺปริสมชฺเฌ วา
มํ ชานิสฺสนฺตีติ ลาภสกฺการาทิเหตุ ปริยาปุณาติ ตสฺส สา
ปริยตฺติ อลคทฺทปริยตฺติ นาม เอวํ ปริยาปุณนโต หิ พุทฺธวจนํ
อปริยาปุณิตฺวา นิทฺโทกฺกมนํ วรตรนฺติ ฯ นนุ จ อลคทฺทคฺคห-
ณูปมา ปริยตฺติ อลคทฺทุปมาติ วุจฺจติ เอวญฺจ สติ สุคฺคหิตาปิ
ปริยตฺติ อลคทฺทุปมาติ วตฺตุํ วฏฺฏติ ตตฺถาปิ อลคทฺทคฺคหณสฺส
อุปมาภาเวน ปาลิยํ วุตฺตตฺตา ฯ วุตฺตํ เหตํ เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว
ปุริโส อลคทฺทตฺถิโก อลคทฺทคเวสี อลคทฺทปริเยสนํ จรมาโน
โส ปสฺเสยฺย มหนฺตํ อลคทฺทํ ตเมนํ อชปเทน ทณฺเฑน สุนิคฺคหิตํ
นิคฺคณฺเหยฺย อชปเทน ทณฺเฑน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา คีวาย
สุคหิตํ คณฺเหยฺย กิญฺจาปิ โส ภิกฺขเว อลคทฺโท ตสฺส ปุริสสฺส
หตฺถํ วา พาหํ วา อญฺญตรํ วา องฺคปจฺจงฺคํ โภเคหิ ปลิเวเฐยฺย
อถโข โส เนว ตโตนิทานํ มรณํ วา นิคจฺเฉยฺย มรณมตฺตํ วา
ทุกฺขํ ตํ กิสฺส เหตุ สุคหิตตฺตา ภิกฺขเว อลคทฺทสฺส เอวเมว
โข ภิกฺขเว อิเธกจฺเจ กุลปุตฺตา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ สุตฺตํ เคยฺยนฺติ
อาทิ ฯ ตสฺมา อิธ ทุคฺคหิตาเอว ปริยตฺติ อลคทฺทุปมาติ อยํ

วิเสโส กุโต วิญฺญายติ เยน ทุคฺคหิตา อุปารมฺภาทิเหตุปริยาปุตา
อลคทฺทุปมาติ วุจฺจตีติ ฯ สจฺจเมตํ ฯ อิทํ ปน ปริเสสญาเยน
วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตถาหิ นิสฺสรณตฺถภณฺฑาคาริกปริยตฺตีนํ วิสุํ
คหิตตฺตา ปริเสสโต อลคทฺทสฺส ทุคฺคหณูปมา ปริยตฺติ อลคทฺทุ-
ปมาติ วิญฺญายติ ฯ สุคหณูปมา หิ ปริยตฺติ นิสฺสรณตฺถา วา
โหติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ วา ฯ ตสฺมา สุวุตฺตเมตํ ทุคฺคหิตา
อุปารมฺภาทิเหตุปริยาปุตา อลคทฺทุปมาติ ฯ ยํ สนฺธายาติ ยํ
ปริยตฺติทุคฺคหณํ สนฺธาย ฯ วุตฺตนฺติ อลคทฺทสุตฺเต วุตฺตํ ฯ
อลคทฺทตฺถิโกติ อาสีวิสตฺถิโก ฯ อลคทฺทํ คเวสติ ปริเยสติ สีเลนาติ
อลคทฺทคเวสี ฯ อลคทฺทปริเยสนํ จรมาโนติ อลคทฺทปริเยสนตฺถํ
จรมาโน ฯ โภเคติ สรีเร ฯ หตฺเถ วา พาหายํ วาติ เอตฺถ
มณิพนฺธโต ยาว อคฺคนขา หตฺโถติ เวทิตพฺโพ ฯ สทฺธึ อคฺค-
พาหาย อวเสสํ พาหาติ ฯ กตฺถจิ ปน กปฺปุรโต ปฏฺฐายปิ ยาว
อคฺคนขา หตฺโถติ วุจฺจติ ฯ อญฺญตรสฺมึ วา องฺคปจฺจงฺเคติ
วุตฺตลกฺขณํ หตฺถญฺจ พาหญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสํ สรีรํ องฺค-
ปจฺจงฺคนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ตโตนิทานนฺติ ตํนิทานํ ฯ ตํการณาติ
วุตฺตํ โหติ ฯ ปุริมปเท หิ วิภตฺติอโลปํ กตฺวา นิทฺเทโส ฯ ตํ
หตฺถาทีสุ ฑํสนํ นิทานํ การณํ เอตสฺสาติ ตํนิทานนฺติ หิ วตฺตพฺเพ
ตโตนิทานนฺติ ปุริมปเท ปจฺจตฺเต นิสฺสกฺกวจนํ กตฺวา ตสฺส จ

โลปํ อกตฺวา นิทฺเทโส ฯ ตํ กิสฺส เหตูติ ยํ วุตฺตํ หตฺถาทีสุ
ฑํสนํ ตํนิทานญฺจ มรณาทิอุปคมนํ ตํ กิสฺส เหตุ เกน การเณ-
นาติ เจ ฯ อิธาติ อิมสฺมึ สาสเน ฯ เอกจฺเจ โมฆปุริสาติ
เอกจฺเจ ตุจฺฉปุริสา ฯ ธมฺมนฺติ ปาลิธมฺมํ ฯ ปริยาปุณนฺตีติ
อุคฺคณฺหนฺตีติ อตฺโถ ฯ สชฺฌายนฺติ เจว วาจุคฺคตํ กโรนฺตา
ธาเรนฺติ จาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อตฺถนฺติ ยถาภูตํ ภาสิตตฺถํ ปโยชนตฺ-
ถญฺจ ฯ น อุปปริกฺขนฺตีติ น ปริคฺคณฺหนฺติ น วิจาเรนฺติ ฯ
อิทํ วุตฺตํ โหติ อิมสฺมึ ฐาเน สีลํ กถิตํ อิธ สมาธิ อิธ ปญฺญา
กถิตา มยญฺจ ตํ ปูเรสฺสามาติ เอวํ ภาสิตตฺถํ ปโยชนตฺถญฺจ
สีลํ สมาธิสฺส การณํ สมาธิ วิปสฺสนายาติอาทินา น ปริคฺคณฺหนฺ-
ตีติ ฯ อนุปปริกฺขตนฺติ อนุปปริกฺขนฺตานํ ฯ น นิชฺฌานํ ขมนฺตีติ
นิชฺฌานํ ปญฺญํ นกฺขมนฺติ ฯ นิชฺฌายิตฺวา ปญฺญาย ทิสฺวา
อาโรเปตฺวา คเหตพฺพา น โหนฺตีติ อธิปฺปาโย ฯ เตน อิมมตฺถํ
ทีเปติ เตสํ ปญฺญาย อตฺถํ อนุปปริกฺขนฺตานํ เต ธมฺมา น
อุปฏฺฐหนฺติ อิมสฺมึ ฐาเน สีลํ สมาธิ วิปสฺสนา มคฺโค ผลํ วฏฺฏํ
ววฏฺฏํ กถิตนฺติ เอวํ ชานิตุํ น สกฺกา โหนฺตีติ ฯ เต อุปา-
รมฺภานิสํสา เจวาติ เต ปเรสํ วาเท โทสาโรปนานิสํสา หุตฺวา
ปริยาปุณนฺตีติ อตฺโถ ฯ อิติวาทปฺปโมกฺขานิสํสา จาติ อิติ
เอวํ เอตาย ปริยตฺติยา วาทปฺปโมกฺขานิสํสา อตฺตโน อุปริ ปเรหิ

อาโรปิตวาทสฺส นิคฺคหสฺส ปโมกฺขปฺปโยชนา หุตฺวา ธมฺมํ ปริยา-
ปุณนฺตีติ อตฺโถ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ปเรหิ สกวาเท โทเส
อาโรปิเต ตํ โทสํ เอวญฺจ เอวญฺจ โมเจสฺสามาติ อิมินา จ
การเณน ปริยาปุณนฺตีติ ฯ อถวา โส โส วาโท อิติวาโท ฯ
อิติวาทสฺส ปโมกฺโข อิติวาทปฺปโมกฺโข ฯ อิติวาทปฺปโมกฺโข
อานิสํโส เอเตสนฺติ อิติวาทปฺปโมกฺขานิสํสา ฯ ตํตํวาทปฺปโมจนา-
นิสํสา จาติ อตฺโถ ฯ ยสฺส จตฺถาย ธมฺมํ ปริยาปุณนฺตีติ ยสฺส
จ สีลาทิปูรณสฺส มคฺคผลนิพฺพานสฺส วา อตฺถาย อิมสฺมึ สาสเน
กุลปุตฺตา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ ฯ ตญฺจสฺส อตฺถํ นานุโภนฺตีติ
ตญฺจ อสฺส ธมฺมสฺส สีลปริปูรณาทิสงฺขาตํ อตฺถํ เอเต ทุคฺคหิต-
คาหิโน นานุโภนฺติ น วินฺทนฺติ ฯ อถวา ยสฺส อุปารมฺภสฺส
อิติวาทปฺปโมกฺขสฺส วา อตฺถาย เย โมฆปุริสา ธมฺมํ ปริยา-
ปุณนฺติ เต ปเรหิ อยมตฺโถ น โหตีติ วุตฺเต ทุคฺคหิตตฺตาเยว
โสเยวตฺโถติ ปฏิปาทนกฺขมา น โหนฺตีติ ฯ ปรสฺส วาเท อุปา-
รมฺภํ อาโรเปตุํ อตฺตโน วาทา ตํ โมเจตุญฺจ อสกฺโกนฺตาปิ ตํ
อตฺถํ นานุโภนฺติเยวาติ เอวมตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ ทีฆรตฺตํ อหิตาย
ทุกฺขาย สํวตฺตนฺตีติ เตสํ เต ธมฺมา ทุคฺคหิตตฺตา อุปารมฺภมาน-
ทปฺปมกฺขปลาสาทิเหตุภาเวน ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺ-
ตนฺติ ฯ เอตฺถ หิ การเณ ผลโวหาเรน เต ธมฺมา อหิตาย

ทุกฺขาย สํวตฺตนฺตีติ วุตฺตํ ฯ ตถาหิ กิญฺจาปิ น เต ธมฺมา
อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ ฯ ตถาปิ วุตฺตนเยน ปริยาปุณนฺตานํ
สชฺฌายกาเล วิวาทสมเย จ ตํมูลกานํ อุปารมฺภาทีนํ อเนเกสํ
อกุสลานํ อุปฺปตฺติสมฺภวโต เต ธมฺมา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺตีติ
การเณ ผลโวหาเรน วุตฺตํ ฯ ตํ กิสฺสเหตูติ เอตฺถ ตนฺติ ยถา-
วุตฺตสฺสตฺถสฺส อนภิสมฺภุณนํ เตสญฺจ ธมฺมานํ อหิตาย ทุกฺขาย
สํวตฺตนํ ปรามสติ ฯ สีลกฺขนฺธาทิปาริปูรึเยวาติ เอตฺถ อาทิสทฺเทน
สมาธิวิปสฺสนาทีนํ สงฺคโห เวทิตพฺโพ ฯ โย หิ พุทฺธวจนํ อุคฺ-
คณฺหิตฺวา สีลสฺส อาคตฏฺฐาเน สีลํ ปูเรตฺวา สมาธิโน อาคตฏฺฐาเน
สมาธิคพฺภํ คณฺหาเปตฺวา วิปสฺสนาย อาคตฏฺฐาเน วิปสฺสนํ ปฏฺฐ-
เปตฺวา มคฺคผลานํ อาคตฏฺฐาเน มคฺคํ ภาเวสฺสามิ ผลํ สจฺฉิกริสฺ-
สามีติ อุคฺคณฺหติ ตสฺเสว สา ปริยตฺติ นิสฺสรณตฺถา นาม โหติ ฯ
ยํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ยํ ปริยตฺติสุคฺคหณํ สนฺธาย อลคทฺทสุตฺเต
วุตฺตํ ฯ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺตีติ สีลาทีนํ อาคตฏฺฐาเน
สีลาทีนิ ปูเรนฺตานมฺปิ อรหตฺตํ ปตฺวา ปริสมชฺเฌ ธมฺมํ เทเสตฺวา
ธมฺมเทสนาย ปสนฺเนหิ อุปนีเต จตฺตาโร ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตานมฺปิ
ปเรสํ วาเท สหธมฺเมน อุปารมฺภํ อาโรเปนฺตานมฺปิ สกวาทโต
โทสํ หรนฺตานมฺปิ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺติ ฯ ตถาหิ
น เกวลํ สุคฺคหิตปริยตฺตึ นิสฺสาย มคฺคภาวนาผลสจฺฉิกิริยาทีเนว ปร

วาทนิคฺคหสกวาทปติฏฺฐาปนานิปิ อิชฺฌนฺติ ฯ ตถา จ วุตฺตํ อุปฺปนฺนํ
ปรปฺปวาทํ สหธมฺเมน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวาติอาทิ ฯ ปริญฺ-
ญาตกฺขนฺโธติ ทุกฺขปริชานเนน ปริญฺญาตกฺขนฺโธ ฯ ปหีนกิเลโสติ
สมุทยปฺปหาเนน ปหีนกิเลโส ฯ ปฏิวิทฺธากุปฺโปติ ปฏิวิทฺธอรหตฺต-
ผโล ฯ น กุปฺปตีติ อกุปฺปนฺติ หิ อรหตฺตผลสฺเสตํ นามํ ฯ สติปิ
หิ จตุนฺนํ มคฺคานํ จตุนฺนญฺจ ผลานํ อกุปฺปสภาเว สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ
สกสกนามปริจฺจาเคน อุปรูปรินามนฺตรปฺปตฺติโต เตสํ มคฺค-
ผลานิ อกุปฺปานีติ น วุจฺจนฺติ ฯ อรหา ปน สพฺพทาปิ อรหาเยว
นามาติ ตสฺเสว ผลํ อกุปฺปนฺติ วุตฺตํ ฯ อิมินา จ อิมมตฺถํ
ทสฺเสติ ขีณาสวสฺเสว ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ นามาติ ฯ
ตสฺส หิ อปริญฺญาตํ อปฺปหีนํ อภาวิตํ อสจฺฉิกตํ วา นตฺถิ ฯ
ตสฺมา พุทฺธวจนํ ปริยาปุณนฺโต ตนฺติธารโก ปเวณิปาลโก วํสา-
นุรกฺขโก จ หุตฺวา อุคฺคณฺหาติ ฯ เตเนวาห ปเวณิปาลนตฺถายาติ-
อาทึ ฯ ตตฺถ ปเวณีติ ธมฺมสนฺตติ ฯ ธมฺมสฺส อวิจฺเฉเทน
ปวตฺตีติ อตฺโถ ฯ วํสานุรกฺขณตฺถายาติ พุทฺธสฺส ภควโต วํสา-
นุรกฺขณตฺถํ ฯ ตสฺส วํโสปิ อตฺถโต ปเวณิเยวาติ เวทิตพฺพํ ฯ
นนุ จ ยทิ ปเวณิปาลนตฺถาย พุทฺธวจนสฺส ปริยาปุณนํ ภณฺฑา-
คาริกปริยตฺติ กสฺมา ขีณาสโวติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํ เอกจฺจสฺส
ปุถุชฺชนสฺสาปิ หิ อยํ นโย ลพฺภติ ตถาหิ เอกจฺโจ ภิกฺขุ

ฉาตกภยาทีสุ คนฺถธเรสุ เอกสฺมึ ฐาเน วสิตุํ อสกฺโกนฺเตสุ สยํ ภิกฺขาจาเรน อกิลมมาโน อติมธุรํ พุทฺธวจนํ มา นสฺสตุ ตนฺตึ ธาเรสฺสามิ วํสํ ฐเปสฺสามิ ปเวณึ ปาเลสฺสามีติ ปริยาปุณาติ ตสฺมา ตสฺสาปิ ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ นาม กสฺมา น โหตีติ ฯ วุจฺจเต ฯ เอวํ สนฺเตปิ ปุถุชฺชนสฺส ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ นาม น โหติ ฯ กิญฺจาปิ หิ ปุถุชฺชโน ปเวณึ ปาเลสฺสามีติ อชฺฌาสเยน ปริยาปุณาติ อตฺตโน ปน ภวกนฺตารโต อนุตฺติณฺณตฺตา ตสฺส สา ปริยตฺติ นิสฺสรณปริยตฺติ นาม โหติ ฯ ตสฺมา ปุถุชฺชนสฺส ปริยตฺติ อลคทฺทูปมา วา โหติ นิสฺสรณตฺถา วา สตฺตนฺนญฺจ เสกฺขานํ นิสฺสรณตฺถาว ขีณาสวานํ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติเยวาติ เวทิตพฺพํ ฯ ขีณาสโว จ ภณฺฑาคาริกสทิสตฺตา ภณฺฑาคาริโกติ วุจฺจติ ฯ ยถา หิ ภณฺฑาคาริโก อลงฺการภณฺฑํ ปฏิสาเมตฺวา ปสาธนกาเล ตทุปิยํ อลงฺการภณฺฑํ รญฺโญ อุปนาเมตฺวา ตํ อลงฺกโรติ เอวํ ขีณาสโวปิ ธมฺมรตนภณฺฑํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา โมกฺขาธิคมสฺส ภพฺพรูเป สเหตุเก สตฺเต ปสฺสิตฺวา ตทนุรูปํ ธมฺมเทสนํ วฑฺเฒตฺวา มคฺคงฺคโพชฺฌงฺคาทิสงฺขาเตน โลกุตฺตเรน อลงฺกาเรน อลงฺกโรตีติ ภณฺฑาคาริโกติ วุจฺจติ ฯ

[๕๕] เอวํ ติสฺโส ปริยตฺติโย วิภชิตฺวา อิทานิ ตีสุปิ ปิฏเกสุ

[ส. ป. ๒๔]

ยถารหํ สมฺปตฺติวิปตฺติโย นิทฺธาเรตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห วินเย ปนาติอาทึ ฯ สีลสมฺปตฺตึ นิสฺสาย ติสฺโส วิชฺชา ปาปุณาตีติ-อาทีสุ ยสฺมา สีลํ วิสุชฺฌมานํ สติสมฺปชญฺญพเลน กมฺมสฺสกต-ญาณพเลน จ สงฺกิเลสมลโต วิสุชฺฌติ ปาริปูริญฺจ คจฺฉติ ตสฺมา สีลสมฺปทา สิชฺฌมานา อุปนิสฺสยสมฺปตฺติภาเวน สติพลํ ญาณ-พลญฺจ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ ตสฺสา วิชฺชาตฺตยุปนิสฺสยตา เวทิตพฺพา สภาคเหตุสมฺปาทนโต ฯ สติพเลน หิ ปุพฺเพนิวาสวิชฺชาสิทฺธิ ฯ สมฺปชญฺเญน สพฺพกิจฺเจสุ สุทิฏฺฐการิตาปริจเยน จุตูปปาตญาณา-นุพนฺธาย ทุติยวิชฺชาย สิทฺธิ ฯ วีติกฺกมาภาเวน สงฺกิเลสปฺปหาน-สพฺภาวโต วิวฏฺฏุปนิสฺสยตาวเสน อชฺฌาสยสุทฺธิยา ตติยวิชฺชาย สิทฺธิ ฯ ปุเรตรสิทฺธานํ สมาธิปญฺญานํ ปาริปูรึ วินา สีลสฺส อาสวกฺขยญาณุปนิสฺสยตา สุกฺขวิปสฺสกขีณาสเวหิ ทีเปตพฺพา ฯ สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตีติ วจนโต สมาธิสมฺปทา ฉฬภิญฺญตาย อุปนิสฺสโย ฯ โยคาเว ชายเต ภูรีติ วจนโต ปุพฺพโยเคน ครุวาส-เทสภาสาโกสลฺลอุคฺคหปริปุจฺฉาทีหิ จ ปริภาวิตา ปญฺญาสมฺปตฺติ ปฏิสมฺภิทาปเภทสฺส อุปนิสฺสโย ฯ เอตฺถ จ สีลสมฺปตฺตึ นิสฺสายาติ วุตฺตตฺตา ยสฺส สมาธิวิชมฺภนภูตา อนวเสสา ฉ อภิญฺญา น อิชฺฌนฺติ ตสฺส อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทวเสน น สมาธิสมฺปทา อตฺถีติ สติปิ วิชฺชานํ อภิญฺเญกเทสภาเว สีลสมฺปตฺติสมุทาคตาเอว ติสฺโส

[ส. ป. ๒๔]

วิชฺชา คหิตา ฯ ยถา หิ ปญฺญาสมฺปตฺติสมุทาคตา จตสฺโส
ปฏิสมฺภิทา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มคฺเคเนว อิชฺฌนฺติ มคฺคกฺขเณเอว
ตาสํ ปฏิลภิตพฺพโต เอวํ สีลสมฺปตฺติสมุทาคตา ติสฺโส วิชฺชา
สมาธิสมฺปตฺติสมุทาคตา จ ฉ อภิญฺญา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มคฺเค-
เนว อิชฺฌนฺตีติ มคฺคาธิคเมเนว ตาสํ อธิคโม เวทิตพฺโพ ฯ
ปจฺเจกพุทฺธานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานญฺจ ปจฺเจกโพธิสมฺมาสมฺโพธิ สม-
ธิคมสทิสา หิ อิเมสํ อริยานํ อิเม วิเสสาธิคมาติ ฯ ตาสํเยว จ
ตตฺถ ปเภทวจนโตติ เอตฺถ ตาสํเยวาติ อวธารณํ ปาปุณิตพฺพานํ
ฉฬภิญฺญาจตุปฺปฏิสมฺภิทานํ วินเย ปเภทวจนาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ
เวรญฺชกณฺเฑ หิ ติสฺโส วิชฺชาว วิภตฺตาติ ฯ ทุติเย ตาสํเยวาติ
อวธารณํ จตสฺโส ปฏิสมฺภิทา อเปกฺขิตฺวา กตํ น ติสฺโส
วิชฺชา ฯ ตา หิ ฉสุ อภิญฺญาสุ อนฺโตคธตฺตา สุตฺเต วิภตฺตา-
เยวาติ ฯ ตาสญฺจาติ เอตฺถ จสทฺเทน เสสานมฺปิ ตตฺถ อตฺถิภาวํ
ทีเปติ ฯ อภิธมฺมปิฏเก หิ ติสฺโส วิชฺชา ฉ อภิญฺญา จตสฺโส
จ ปฏิสมฺภิทา วุตฺตาเยว ฯ ปฏิสมฺภิทานํ ปน อญฺญตฺถ ปเภท-
วจนาภาวํ ตตฺเถว จ สมฺมาวิภตฺตภาวํ ทีเปตุกาโม เหฏฺฐา วุตฺต-
นเยน อวธารณํ อกตฺวา ตตฺเถวาติ ปริวตฺเตตฺวา อวธารณํ ฐเปสิ ฯ

[๕๖] อิทานิ วินเย ทุปฺปฏิปนฺโน มุทุกานํ อตฺถรณาทีนํ
สมฺผสฺโส วิย อิตฺถีสมฺผสฺโสปิ วฏฺฏตีติ เมถุนวีติกฺกเม โทสํ อทิสฺวา

สีลวิปตฺตึ ปาปุณาตีติ ทสฺเสนฺโต อาห วินเย ปน ทุปฺปฏิปนฺโนติ-
อาทึ ฯ ตตฺถ สุโข สมฺผสฺโส เอเตสนฺติ สุขสมฺผสฺสานิ อตฺถรณ-
ปาปุรณาทีนิ ฯ อุปาทินฺนผสฺโส อิตฺถีผสฺโส ฯ เมถุนธมฺโมติ วุตฺตํ
โหติ ฯ วุตฺตมฺปิ เหตนฺติ อริฏฺเฐน ภิกฺขุนา วุตฺตํ ฯ โส หิ
พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก กมฺมกิเลสวิปากอุปวาทอาณาวีติกฺกมวเสน
ปญฺจวิเธสุ อนฺตรายิเกสุ เสสนฺตรายิเก ชานาติ วินเย ปน
อโกวิทตฺตา ปณฺณตฺติวีตกฺกมนฺตรายิเก น ชานาติ ฯ ตสฺมา
รโหคโต เอวํ จินฺเตสิ อิเม อาคาริกา ปญฺจ กามคุเณ ปริ-
ภุญฺชนฺตา โสตาปนฺนาปิ สกทาคามิโนปิ อนาคามิโนปิ โหนฺติ
ภิกฺขูปิ มนาปิกานิ จกฺขุวิญฺเญยฺยานิ รูปานิ ปสฺสนฺติ ฯเปฯ กาย-
วิญฺเญยฺเย โผฏฺฐพฺเพ ผุสนฺติ มุทุกานิ อตฺถรณปาปุรณาทีนิ
ปริภุญฺชนฺติ เอตํ สพฺพํ วฏฺฏติ กสฺมา อิตฺถีนํเยว รูป สทฺท คนฺธ-
รสโผฏฺฐพฺพา น วฏฺฏนฺติ เอเตปิ วฏฺฏนฺตีติ อนวชฺเชน ปจฺจย-
ปริภุญฺชนรเสน สาวชฺชกามคุณปริโภครสํ สํสนฺเทตฺวา สจฺฉนฺทราค-
ปริโภคญฺจ นิจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ เอกํ กตฺวา ถูลวาเกหิ สทฺธึ
อติสุขุมสุตฺตํ ฆฏฺเฏนฺโต วิย สาสเปน สทฺธึ สิเนรุโน สทิสตํ
อุปสํหรนฺโต วิย ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ อุปฺปาเทตฺวา กึ ภควตา
มหาสมุทฺทํ พนฺธนฺเตน วิย มหตา อุสฺสาเหน ปฐมปาราชิกํ ปญฺญตฺตํ
นตฺถิ เอตฺถ โทโสติ สพฺพญฺญุตญาเณน สทฺธึ ปฏิวิรุชฺฌนฺโต

เวสารชฺชญาณํ ปฏิพาหนฺโต อริยมคฺเค ขาณุกณฺฏกาทีนิ ปกฺขิ-
ปนฺโต เมถุนธมฺเม โทโส นตฺถีติ ชินสฺส อาณาจกฺเก ปหาร-
มทาสิ ฯ เตนาห ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามีติ-
อาทึ ฯ ตตฺถ อนฺตรายิกาติ ตํตํสมฺปตฺติยา วิพนฺธนวเสน สตฺต-
สนฺตานสฺส อนฺตเร เวมชฺเฌ เอติ อาคจฺฉตีติ อนฺตราโย ทิฏฺฐ-
ธมฺมิกาทิอนตฺโถ ฯ อนติกฺกมนฏฺเฐน ตสฺมึ อนฺตราเย นิยุตฺตา
อนฺตรายํ วา ผลํ อรหนฺติ อนฺตรายสฺส วา กรณสีลาติ อนฺต-
รายิกา ฯ สคฺคโมกฺขานํ อนฺตรายกราติ วุตฺตํ โหติ ฯ เต จ
กมฺมกิเลสวิปากอุปวาทอาณาวีติกฺกมวเสน ปญฺจวิธา ฯ เตสํ
วิตฺถารกถา ปรโต อริฏฺฐสิกฺขาปเท อาวิภวิสฺสติ ฯ อยํ ปเนตฺถ
ปทตฺถสมฺพนฺโธ เย อิเม ธมฺมา อนฺตรายิกา สคฺคโมกฺขานํ
อนฺตรายกราติ ภควตา วุตฺตา เทสิตา เจว ปญฺญตฺตา จ เต
ธมฺเม ปฏิเสวโต ปฏิเสวนฺตสฺส ยถา เยน ปกาเรน เต ธมฺมา
อนฺตรายาย สคฺคโมกฺขานํ อนฺตรายกรณตฺถํ นาลํ สมตฺถา น
โหนฺติ ตถา เตน ปกาเรนาหํ ภควตา เทสิตํ ธมฺมํ อาชานามีติ ฯ
ตโต ทุสฺสีลภาวํ ปาปุณาตีติ ตโต อนวชฺชสญฺญิภาวเหตุโต วีติกฺ-
กมิตฺวา ทุสฺสีลภาวํ ปาปุณาติ ฯ จตฺตาโรเม ภิกฺขเวติอาทินา
จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ปุคฺคลา สนฺโต สํวิชฺชมานา โลกสฺมึ กตเม
จตฺตาโร อตฺตหิตาย ปฏิปนฺโน โหติ โน ปรหิตาย ปรหิตาย

ปฏิปนฺโน โหติ โน อตฺตหิตาย เนวตฺตหิตาย ปฏิปนฺโน โหติ โน ปรหิตาย อตฺตหิตาย จ ปฏิปนฺโน โหติ ปรหิตาย จาติอาทินา ปุคฺคลเทสนาปฏิสํยุตฺตสุตฺตนฺตปาลึ นิทสฺเสติ ฯ อธิปฺปายํ อชานนฺโตติ อยํ ปุคฺคลเทสนาโวหารวเสน น ปรมตฺถโตติ เอวํ ภควโต อธิปฺปายํ อชานนฺโต ฯ

[๕๗] พุทฺธสฺส หิ ภควโต ทุวิธา เทสนา สมฺมุติเทสนา ปรมตฺถเทสนา จาติ ฯ ตตฺถ ปุคฺคโล สตฺโต อิตฺถี ปุริโส ขตฺติโย พฺราหฺมโณ เทโว มาโรติ เอวรูปา สมฺมุติเทสนา ฯ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ขนฺธา ธาตุโย อายตนานิ สติปฏฺฐานาติ เอวรูปา ปรมตฺถเทสนา ฯ ตตฺถ ภควา เย สมฺมุติวเสน เทสนํ สุตฺวา อตฺถํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา โมหํ ปหาย วิเสสมธิคนฺตุํ สมตฺถา เตสํ สมฺมุติเทสนํ เทเสติ ฯ เย ปน ปรมตฺถวเสน เทสนํ สุตฺวา อตฺถํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา โมหํ ปหาย วิเสสมธิคนฺตุํ สมตฺถา เตสํ ปรมตฺถเทสนํ เทเสติ ฯ ตตฺรายํ อุปมา ยถาปิ เทสภาสากุสโล ติณฺณํ เวทานํ อตฺถสํวณฺณโก อาจริโย เย ทมิลภาสาย วุตฺเต อตฺถํ ชานนฺติ เตสํ ทมิลภาสาย อาจิกฺขติ เย อนฺธกภาสาทีสุ อญฺญตราย เตสํ ตาย ภาสาย เอวํ เต มาณวา เฉกํ พฺยตฺตํ อาจริยมาคมฺม อติขิปฺปเมว สิปฺปํ อุคฺคณฺหนฺติ ฯ ตตฺถ อาจริโย วิย พุทฺโธ ภควา ตโย เวทา วิย กเถตพฺพภาเว ฐิตานิ ตีณิ

ปิฏกานิ เทสภาสาย โกสลฺลมิว สมฺมติปรมตฺถโกสลฺลํ นานา-
เทสภาสา มาณวกา วิย สมฺมติปรมตฺถวเสน ปฏิวิชฺฌนสมตฺถา
เวเนยฺยสตฺตา อาจริยสฺส ทมิลภาสาทิอาจิกฺขนํ วิย ภควโต
สมฺมติปรมตฺถวเสน เทสนา เวทิตพฺพา ฯ อาห เจตฺถ

ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสิ สมฺพุทฺโธ วทตํ วโร
สมฺมตึ ปรมตฺถญฺจ ตติยํ นุปลพฺภติ
สงฺเกตวจนํ สจฺจํ โลกสมฺมติการณา[๑]
ปรมตฺถวจนํ สจฺจํ ธมฺมานํ ภูตการณา[๒]
ตสฺมา โวหารกุสลสฺส โลกนาถสฺส สตฺถุโน
สมฺมตึ โวหรนฺตสฺส มุสาวาโท น ชายตีติ ฯ

[๕๘] อปิจ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ปุคฺคลกถํ กเถสิ
หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถํ ปจฺจตฺตปุริสการทีป-
นตฺถํ อานนฺตริยทีปนตฺถํ พฺรหฺมวิหารทีปนตฺถํ ปุพฺเพนิวาส-
ทีปนตฺถํ ทกฺขิณาวิสุทฺธิทีปนตฺถํ โลกสมฺมติยา อปฺปหานตฺ-
ถญฺจาติ ฯ ขนฺธา ธาตุโย อายตนานิ หิริยนฺติ โอตฺตปฺปนฺตีติ
หิ วุตฺเต มหาชโน น ชานาติ สมฺโมหมาปชฺชติ ปฏิสตฺตุ โหติ
กิมิทํ ขนฺธา ธาตุโย อายตนานิ หิริยนฺติ โอตฺตปฺปนฺติ นามาติ ฯ
อิตฺถี หิริยติ โอตฺตปฺปติ ปุริโส ขตฺติโย พฺราหฺมโณ เทโว มาโรติ

๑. ม. โลกสมฺมติการณํ ฯ ๒. ม. ภูตลกฺขณํ ฯ

วุตฺเต ปน ชานาติ น สมฺโมหมาปชฺชติ น ปฏิสตฺตุ โหติ ฯ
ตสฺมา ภควา หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ ปุคฺคลกถํ กเถสิ ฯ ขนฺธา
กมฺมสฺสกา ธาตุโย อายตนานีติ วุตฺเตปิ เอเสว นโย ฯ ตสฺมา
ภควา กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถํ ปุคฺคลกถํ กเถสิ ฯ เวฬุวนาทโย มหา-
วิหารา ขนฺเธหิ การาปิตา ธาตูหิ อายตเนหีติ วุตฺเตปิ เอเสว
นโย ฯ ตสฺมา ภควา ปจฺจตฺตปุริสการทีปนตฺถํ ปุคฺคลกถํ กเถสิ ฯ
ขนฺธา มาตรํ ชีวิตา โวโรเปนฺติ ปิตรํ อรหนฺตํ รุหิรุปฺปาทกมฺมํ
สงฺฆเภทํ กโรนฺติ ธาตุโย อายตนานีติ วุตฺเตปิ เอเสว นโย ฯ
ตสฺมา ภควา อานนฺตริยทีปนตฺถํ ปุคฺคลกถํ กเถสิ ฯ ขนฺธา
เมตฺตายนฺติ ธาตุโย อายตนานีติ วุตฺเตปิ เอเสว นโย ฯ ตสฺมา
ภควา พฺรหฺมวิหารทีปนตฺถํ ปุคฺคลกถํ กเถสิ ฯ ขนฺธา ปุพฺเพนิวาส-
มนุสฺสรนฺติ ธาตุโย อายตนานีติ วุตฺเตปิ เอเสว นโย ฯ ตสฺมา
ภควา ปุพฺเพนิวาสทีปนตฺถํ ปุคฺคลกถํ กเถสิ ฯ ขนฺธา ทานํ ปฏิคฺ-
คณฺหนฺติ ธาตุโย อายตนานีติ วุตฺเตปิ มหาชโน น ชานาติ สมฺโมห-
มาปชฺชติ ปฏิสตฺตุ โหติ กิมิทํ ขนฺธา ธาตุโย อายตนานิ ปฏิคฺ-
คณฺหนฺติ นามาติ ฯ ปุคฺคลา ปฏิคฺคณฺหนฺติ สีลวนฺโต กลฺยาณ-
ธมฺมาติ วุตฺเต ปน ชานาติ น สมฺโมหมาปชฺชติ น ปฏิสตฺตุ
โหติ ฯ ตสฺมา ภควา ทกฺขิณาวิสุทฺธิทีปนตฺถํ ปุคฺคลกถํ กเถสิ ฯ
โลกสมฺมติญฺจ พุทฺธา ภควนฺโต น วิชหนฺติ โลกสมญฺญาย โลก-

โลกนิรุตฺติยา โลกาภิลาเป ฐิตาเยว ธมฺมํ เทเสนฺติ ฯ ตสฺมา ภควา โลกสมฺมติยา อปฺปหานตฺถมฺปิ ปุคฺคลกถํ กเถสิ ฯ ตสฺมา อิมินา จ อิมินา จ อธิปฺปาเยน ภควโต ปุคฺคลเทสนา น ปรมตฺถ-วเสนาติ เอวํ อธิปฺปายํ อชานนฺโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ

[๕๘] ทุคฺคหิตํ คณฺหาตีติ ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ ยถา ตเทวิทํ วิญฺญาณํ สนฺธาวติ สํสรติ อนญฺญนฺติ-อาทินา ทุคฺคหิตํ กตฺวา คณฺหาติ ฯ วิปรีตํ คณฺหาตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ทุคฺคหิตนฺติ หิ ภาวนปปสกนิทฺเทโส ฯ ยํ สนฺธายาติ ยํ ทุคฺคหิตคฺคาหํ สนฺธาย ฯ อตฺตนา ทุคฺคหิเตน ธมฺเมนาติ ปาจเสโส เวทิตพฺโพ ฯ อถวา ทุคฺคหณํ ทุคฺคหิตํ ฯ อตฺตนาติ จ สามิ-อตฺเถ กรณวจนํ ฯ ตสฺมา อตฺตโน ทุคฺคหเณน วิปรีตคฺคาเหนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อมฺเหเจว อพฺภาจิกฺขตีติ อมฺหากญฺจ อพฺภกฺขานํ กโรติ ฯ อตฺตานญฺจ ขนตีติ อตฺตโน กุสลมูลานิ ขนนฺโต อตฺตานํ ขนติ นาม ฯ ธมฺมจินฺตนฺติ ธมฺมสภาววิจารํ ฯ อติธาวนฺโตติ ธาตพฺพมริยาทายํ อฏฺฐตฺวา จิตฺตุปฺปาทมตฺเตน ทานํ โหติ สยเมว จิตฺตํ อตฺตโน อารมฺมณํ โหติ สพฺพํ จิตฺตํ อสภาวธมฺมา-รมฺมณนฺติ จ เอวมาทินา อติธาวนฺโต อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตมาโน ฯ จตฺตารีติ พุทฺธวิสยอิทฺธิวิสยกมฺมวิปากโลกวิสยสงฺขาตานิ จตฺตาริ ฯ วุตฺตํ เหตํ จตฺตารีมานิ ภิกฺขเว อจินฺเตยฺยานิ น จินฺเตตพฺพานิ

ยานิ จินฺเตนฺโต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺส กตมานิ จตฺตาริ พุทฺธานํ ภิกฺขเว พุทฺธวิสโย อจินฺเตยฺโย น จินฺเตตพฺโพ ยํ จินฺเตนฺโต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺส ฌายิสฺส ภิกฺขเว ฌานวิสโย อจินฺเตยฺโย น จินฺเตตพฺโพ ฯเปฯ กมฺมวิปาโก ภิกฺขเว อจินฺเตยฺโย น จินฺเตตพฺโพ ฯเปฯ โลกจินฺตา ภิกฺขเว อจินฺเตยฺยา น จินฺเตตพฺพา ฯเปฯ อิมานิ ภิกฺขเว จตฺตาริ อจินฺเตยฺยานิ น จินฺเตตพฺพานิ ยานิ จินฺเตนฺโต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสาติ ฯ อจินฺเตยฺยานีติ เตสํ สภาวนิทสฺสนํ ฯ น จินฺเตตพฺพานีติ ตตฺถ กตฺตพฺพตานิทสฺสนํ ฯ ตตฺถ อจินฺเตยฺยานีติ จินฺเตตุมสกฺกุเณยฺยานิ จินฺเตตุํ อรหรูปานิ น โหนฺตีติ อตฺโถ ฯ อจินฺเตยฺยตฺตาเอว น จินฺเตตพฺพานิ ฯ กามํ อจินฺเตยฺยานิปิ ฉ อสาธารณญาณาทีนิ อนุสฺสรนฺตสฺส กุสลุปฺปตฺติเหตุภาวโต ตานิ จินฺเตตพฺพานิ อิมานิ ปน เอวํ น โหนฺตีติ อผลภาวโต น จินฺเตตพฺพานีติ อธิปฺปาโย ฯ เตเนวาห ยานิ จินฺเตนฺโต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสาติ ฯ เตสนฺติ เตสํ ปิฏกานํ ฯ

[๖๐] เอตนฺติ เอตํ พุทฺธวจนํ ฯ ติวคฺคสงฺคหานีติ สีลกฺขนฺธวคฺคมหาวคฺคปาฏิยวคฺคสงฺขาเตหิ ตีหิ วคฺเคหิ สงฺคโห เอเตสนฺติ ติวคฺคสงฺคหานิ ฯ จตุตฺตึเสว สุตฺตนฺตาติ คาถาย เอวมตฺถโยชนา เวทิตพฺพา ยสฺส นิกายสฺส สุตฺตคณนาโต จตุตฺตึเสว สุตฺตนฺตา

วคฺคสงฺคหวเสน ตโย วคฺคา อสฺส สงฺคหสฺสาติ ติวคฺโค สงฺคโห
เอส ปจโม นิกาโย ทีฆนิกาโยติ อนุโลมิโก อปจฺจนีโก ฯ อตฺถา-
นุโลมนโต อนฺวตฺถนาโมติ วุตฺตํ โหติ ฯ อตฺถานุโลมนโต
อนุโลมิกตฺตํเยว วิภาเวตุํ กสฺมา ปนาติอาทิมาห ฯ เอกนิกายมฺปีติ
เอกสมูหมฺปิ ฯ เอวํจิตฺตนฺติ เอวํวิจิตฺตํ ฯ ยถยิทนฺติ ยถา อิเม ฯ
โปณิกา จิกฺขลฺลิกา จ ขตฺติยา เตสํ นิวาโส โปณิกนิกาโย
จิกฺขลฺลิกนิกาโยติ วุจฺจติ ฯ เอวมาทีนิ เจตฺถ สาธกานิ สาสนโต
จ โลกโต จาติ เอวมาทีนิ อุทาหรณานิ เอตฺถ นิกายสทฺทสฺส
สมูหนิวาสานํ วาจกภาเว สาสนโวหารโต จ โลกโวหารโต จ
สาธกานิ ปมาณานีติ อตฺโถ ฯ เอตฺถ ปจมมุทาหรณํ สาสนโต
สาธกวจนํ ทุติยํ โลกโตติ เวทิตพฺพํ ฯ ปญฺจทสวคฺคสงฺคหานีติ
มูลปริยายวคฺคาทีหิ ปญฺจทสหิ วคฺเคหิ สงฺคโห เอเตสนฺติ ปญฺจ-
ทสวคฺคสงฺคหานิ ฯ ทิยฑฺฒสตํ เทฺว จ สุตฺตานีติ อฑฺเฒน ทุติยํ
ทิยฑฺฒํ ฯ เอกสตํ เทฺวปญฺญาส สุตฺตานิ จาติ อตฺโถ ฯ ยตฺถาติ
ยสฺมึ นิกาเย ฯ ปญฺจทสวคฺคปริคฺคโหติ ปญฺจทสหิ วคฺเคหิ ปริคฺ-
คหิโต สงฺคหิโตติ อตฺโถ ฯ สุตฺตนฺตานํ สหสฺสานิ สตฺต สุตฺต-
สตานิ จาติ ปาเจ สุตฺตนฺตานํ สตฺต สหสฺสานิ สตฺต สตานิ จาติ
โยเชตพฺพํ ฯ กตฺถจิ ปน สตฺต สุตฺตสหสฺสานิ สตฺต สุตฺตสตานิ
จาติปิ ปาโจ ฯ สํยุตฺตสงฺคโหติ สํยุตฺตนิกายสฺส สงฺคโห ฯ

[ส. ป. ๒๕-๒๖]

ปุพฺเพ นิทสฺสิตาติ สุตฺตนฺตปิฏกนิทฺเทเส นิทสฺสิตา ฯ วุตฺตเมว ปการนฺตเรน สงฺขิปิตฺวา ทสฺเสตุํ ฐเปตฺวา จตฺตาโร นิกาเย อวเสสํ พุทฺธวจนนฺติ วุตฺตํ ฯ สกลํ วินยปิฏกนฺติ อาทินา นิทฺทิฏฺฐเมว หิ อิมินา ปการนฺตเรน สงฺขิปิตฺวา ทสฺเสตุํ วุตฺตํ ฯ เตเนวาห ฐเปตฺวา จตุโร เปเตติอาทึ ฯ ตทญฺญนฺติ เตหิ จตูหิ นิกาเยหิ อญฺญํ อวเสสนฺติ อตฺโถ ฯ

[๖๑] สพฺพเมว หีทนฺติ สพฺพเมว อิทํ พุทฺธวจนํ ฯ นวปฺปเภทนฺติ เอตฺถ กถํ ปเนตํ นวปฺปเภทํ โหติ ฯ ตถาหิ นวหิ องฺเคหิ ววฏฺฐิเตหิ อญฺญมญฺญสงฺกรรหิเตหิ ภวิตพฺพํ ฯ ตถา จ สติ อสุตฺตสภาคาเนว เคยฺยงฺคาทีนิ สิยุํ ฯ อถ สุตฺตสภาคาเนว เคยฺยงฺคาทีนิ เอวํ สติ สุตฺตนฺติ วิสุํ สุตฺตงฺคเมว น สิยา ฯ เอวํ สนฺเต อฏฺฐงฺคสาสนนฺติ อาปชฺชติ ฯ อปิจ สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ นิคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณนฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ฯ สุตฺตญฺจ นาม สคาถกํ วา สิยา นิคาถกํ วาติ องฺคทฺวเยเนว ตทุภยํ สงฺคหิตนฺติ ตทุภยวินิมุตฺตญฺจ สุตฺตํ อุทานาทิวิเสสสญฺญา-รหิตํ นตฺถิ ฯ ยํ สุตฺตงฺคํ สิยา อถาปิ กถญฺจ วิสุํ สุตฺตงฺคํ สิยา มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา คาถาภาวโต ธมฺมปทาทีนํ วิย เคยฺยงฺคสงฺคโห วา สิยา สคาถกตฺตา สคาถก-วคฺคสฺส วิย ตถา อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานนฺติ ฯ

[ส. ป. ๒๖-๒๗]

วุจฺจเต ฯ

สุตฺตนฺติ สามญฺญวิธิ　　วิเสสวิธโย ปเร
สนิมิตฺตา นิรูฬฺหตฺตา　　สหตาญฺเญน นาญฺญโต
ยถาวุตฺตสฺส โทสสฺส　　นตฺถิ เอตฺถาวคาหณํ
ตสฺมา อสงฺกรํเยว　　นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ ฯ

สพฺพสฺสาปิ หิ พุทฺธวจนสฺส สุตฺตนฺติ อยํ สามญฺญวิธิ ฯ ตถาหิ เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺนํ สาวตฺถิยา สุตฺตวิภงฺเค สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานีติอาทิวจนโต วินยาภิธมฺม-ปริยตฺติวเสเสสุปิ สุตฺตโวหาโร ทิสฺสติ ฯ เตเนว จ อายสฺมา มหากจฺจาโน เนตฺติยํ อาห นววิธสุตฺตนฺตปริเยฏฺฐีติ ฯ ตตฺถ หิ สุตฺตาทิวเสน นวงฺคสฺส สาสนสฺส ปริเยฏฺฐิ ปริเยสนา อตฺถวิจารณา นววิธสุตฺตนฺตปริเยฏฺฐีติ วุตฺตา ฯ ตเทกเทเสสุ ปน เคยฺยาทโย วิเสสวิธโย เตน เตน นิมิตฺเตน ปติฏฺฐิตา ฯ ตถาหิ เคยฺยสฺส สคาถกตฺตํ ตพฺภาวนิมิตฺตํ ฯ โลเกปิ หิ สสิโลกํ สคาถกํ วา จุณฺณิยคนฺถํ เคยฺยนฺติ วทนฺติ ฯ คาถาวิรเห ปน สติ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตํ ฯ ปุจฺฉา-วิสชฺชนํ หิ พฺยากรณนฺติ วุจฺจติ ฯ พฺยากรณเมว เวยฺยากรณํ ฯ เอวํ สนฺเต สคาถกาทีนมฺปิ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสชฺชนวเสน ปวตฺตานํ เวยฺยากรณภาโว อาปชฺชตีติ ฯ นาปชฺชติ เคยฺยาทิสญฺญานํ อโน-

อโนกาสภาวโต สโอกาสโต อโนกาสวิธิ พลวาติ คาถาวิรเห สติปิ วิเสสิตตฺตา จ ฯ ตถาหิ ธมฺมปทาทีสุ เกวล คาถาพนฺเธสุ สคาถ- กตฺเตปิ โสมนสฺสญาณมยิกคาถายุตฺเตสุ วุตฺตํ เหตนฺติ อาทิวจน สมฺพนฺเธสุ อพฺภูตธมฺมปฏิสํยุตฺเตสุ จ สุตฺตวิเสเสสุ ยถากฺกมํ คาถา อุทานอิติวุตฺตกอพฺภูตธมฺมสญฺญา ปติฏฺฐิตา ฯ เอตฺถ หิ สติปิ สญฺญนฺตรนิมิตฺตโยเค อโนกาสสญฺญานํ พลวภาเวเนว คาถาทิสญฺญา ปติฏฺฐิตา ฯ ตถา สติปิ คาถาพนฺธภาเว ภควโต อตีตาสุ ชาตีสุ จริยานุภาวปฺปกาสเกสุ ชาตกสญฺญา ปติฏฺฐิตา ฯ สติปิ ปญฺหา- วิสชฺชนภาเว สคาถกตฺเต จ เกสุจิ สุตฺตนฺเตสุ เวทสฺส ลภาปนโต เวทลฺลสญฺญา ปติฏฺฐิตาติ เอวํ เตน เตน สคาถกตฺตาทินา นิมิตฺเตน เตสุ เตสุ สุตฺตวิเสเสสุ เคยฺยาทิสญฺญา ปติฏฺฐิตาติ วิเสสวิธโย สุตฺตงฺคโต ปเร เคยฺยาทโย ฯ ยํ ปเนตฺถ เคยฺยงฺคาทินิมิตฺตรหิตํ ตํ สุตฺตงฺคํ วิเสสสญฺญาปริหาเรน สามญฺญสญฺญาย ปวตฺตนโต ฯ นนุ จ เอวํ สนฺเตปิ สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณนฺติ สุตฺตงฺคํ น สมฺภวตีติ โจทนา ตทวตฺถาเอวาติ ฯ น ตทวตฺถา โสธิตตฺตา ฯ โสธิตํ หิ ปุพฺเพ คาถาวิรเห สติ ปุจฺฉาวิสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตนฺติ ฯ ยญฺจ วุตฺตํ คาถาภาวโต มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยาติ ตนฺน นิรูฬฺหตฺตา ฯ นิรูฬฺโห หิ มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตภาโว ฯ น หิ

ตานิ ธมฺมปท พุทฺธวํสาทโย วิย คาถาภาเวน ปญฺญาตานิ อถโข
สุตฺตภาเวเนว ฯ เตเนว หิ อฏฺฐกถายํ สุตฺตนามกนฺติ นามคฺคหณํ
กตํ ฯ ยํ ปน วุตฺตํ สคาถกตฺตา เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยาติ ฯ
ตมฺปิ นตฺถิ ยสฺมา สหตาญฺเญน ฯ สหภาโว หิ นาม อตฺถโต
อญฺเญน โหติ ฯ สห คาถาหีติ จ สคาถกํ ฯ น จ มงฺคล-
สุตฺตาทีสุ คาถาวินิมุตฺโต โกจิ สุตฺตปฺปเทโส อตฺถิ โย สห
คาถาหีติ วุจฺเจยฺย ฯ นนุ จ คาถาสมุทาโย คาถาหิ อญฺโญ
โหติ ตถาปิ ตสฺส วเสน สห คาถาหีติ สคาถกนฺติ สกฺกา
วตฺตุนฺติ ฯ ตนฺน ฯ น หิ อวยววินิมุตฺโต สมุทาโย นาม โกจิ
อตฺถิ ฯ ยมฺปิ วุตฺตํ อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานํ เคยฺยงฺค-
สงฺคโห สิยาติ ฯ ตมฺปิ น อญฺญโต ฯ อญฺญาเอว หิ ตา คาถา
ชาตกาทิปริยาปนฺนตฺตา ฯ อิโต น ตาหิ อุภโตวิภงฺคาทีนํ เคยฺยงฺค-
ภาโวติ เอวํ สุตฺตาทีนํ องฺคานํ อญฺญมญฺญสงฺกราภาโว เวทิตพฺโพ ฯ

[๖๒] อิทานิ สุตฺตาทีนิ นวงฺคานิ วิภชิตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห
ตตฺถ อุภโตวิภงฺคนิทฺเทสกฺขนฺธกปริวาราติอาทึ ฯ ตตฺถ นิทฺเทโส
นาม สุตฺตนิปาเต

กามํ กามยมานสฺส ตสฺส เจตํ สมิชฺฌติ

อทฺธา ปีติมโน โหติ ลทฺธา มจฺโจ ยทิจฺฉตีติ-
อาทินา อาคตสฺส อฏฺฐกวคฺคสฺส

[ส. ป. ๒๗]

เกนสฺสุ นิวุโต โลโก อิจฺจายสฺมา อชิโต
เกนสฺสุ นปฺปกาสติ
กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสิ
กึสุ ตสฺส มหพฺภยนฺติอาทินา

อาคตสฺส ปารายนวคฺคสฺส

สพฺเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ
อเหจยํ อญฺญตรมฺปิ เตสํ
น ปุตฺตมิจฺเฉยฺย กุโต สหายํ
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปติอาทินา

อาคตสฺส ขคฺควิสาณสุตฺตสฺส จ ตทตฺถวิภาควเสน สตฺถุ กปฺเปน อายสฺมตา ธมฺมเสนาปติสารีปุตฺตตฺเถเรน กโต นิทฺเทโส โย มหานิทฺเทโส จูฬนิทฺเทโสติ จ วุจฺจติ ฯ เอวมิธ นิทฺเทสสฺส สุตฺตงฺคสงฺคโห ภทนฺตพุทฺธโฆสาจริเยน ทสฺสิโตติ เวทิตพฺโพ ฯ อญฺญตฺถาปิจ ทีฆนิกายฏฺฐกถาทีสุ สพฺพตฺถ อุภโตวิภงฺคนิทฺเทสกฺขนฺธกปริวาราติ นิทฺเทสสฺส สุตฺตงฺคสงฺคโหเอว ทสฺสิโต ฯ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรนาปิ เนตฺติปฺปกรณฏฺฐกถายํ เอวเมตสฺส สุตฺตงฺคสงฺคโหว กถิโต ฯ เกจิ ปน นิทฺเทสสฺส คาถาเวยฺยากรณงฺเคสุ ทฺวีสุ สงฺคหํ วทนฺติ ฯ วุตฺตํ เหตํ นิทฺเทสฏฺฐกถายํ อุปเสนตฺเถเรนตเทตํ วินยปิฏกํ สุตฺตนฺตปิฏกํ อภิธมฺมปิฏกนฺติ ตีสุ

[ส. ป. ๒๗]

ปิฏเกสุ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปนฺนํ ทีฆนิกาโย มชฺฌิมนิกาโย สํยุตฺต-
นิกาโย องฺคุตฺตรนิกาโย ขุทฺทกนิกาโยติ ปญฺจสุ มหานิกาเยสุ ขุทฺทก-
มหานิกายปริยาปนฺนํ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถา อุทานํ
อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภูตธมฺมํ เวทลฺลนฺติ นวสุ สตฺถุสาสนงฺเคสุ
ยถาสมฺภวํ คาถาเวยฺยากรณงฺคทฺวยสงฺคหิตนฺติ ฯ เอตฺถ ตาว กตฺถจิ
ปุจฺฉาวิสชฺชนสภาวโต นิทฺเทเสกเทสสฺส เวยฺยากรณงฺคสงฺคโห ยุชฺชตุ
นาม คาถงฺคสงฺคโห ปน กถํ ยุชฺเชยฺยาติ ฯ อิทเมตฺถ วีมํสิ-
ตพฺพํ ฯ ธมฺมปทาทีนํ วิย หิ เกวลํ คาถาพนฺธภาโว คาถงฺคสฺส
ตพฺภาวนิมิตฺตํ ฯ ธมฺมปทาทีสุ หิ เกวลํ คาถาพนฺเธสุ คาถาสมญฺญา
ปติฏฺฐิตา ฯ นิทฺเทเส จ น โกจิ เกวโล คาถาพนฺธปฺปเทโส
อุปลพฺภติ ฯ สมฺมาสมฺพุทฺเธน ภาสิตานํเยว หิ อฏฺฐกวคฺคาทิ-
สงฺคหิตานํ คาถานํ นิทฺเทสมตฺตํ ธมฺมเสนาปตินา กตํ ฯ อตฺถ-
วิภชนตฺถํ อานีตา วิหิตา อฏฺฐกวคฺคาทิสงฺคหิตา นิทฺทิสิตพฺพา
มูลคาถาโย สุตฺตนิปาตปริยาปนฺนตฺตา อญฺญาเยวาติ น นิทฺเทสสงฺขฺยํ
คจฺฉนฺติ อุภโตวิภงฺคาทีสุ อาคตภาเวปิ ตํ โวหารํ อลภมานา
ชาตกาทิปริยาปนฺนคาถาโย วิย ฯ ตสฺมา การณนฺตรเมตฺถ คเวสิ-
ตพฺพํ ยุตฺตตรํ วา คเหตพฺพํ ฯ นาลกสุตฺตตุวฏฺฏกสุตฺตาทีนีติ
เอตฺถ นาลกสุตฺตํ นาม ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต สาวกํ โมเนยฺยปฏิปทํ
ปฏิปนฺนํ ทิสฺวา ตถตฺตํ อภิกงฺขมาเนน ตโต ปฏฺฐาย กปฺปสตสหสฺสํ

ปารมิโย ปูเรตฺวา อาคเตน อสิตสฺส อิสิโน ภาคิเนยฺเยน นาลกตฺ-
เถเรน ธมฺมจกฺกปฺปวตฺติตทิวสโต สตฺตเม ทิวเส อญฺญาตเมตนฺติ
อาทีหิ ทฺวีหิ คาถาหิ โมเนยฺยปฏิปทํ ปุฏฺเฐน ภควตา โมเนยฺยนฺเต
อุปญฺญิสฺสนฺติอาทินา นาลกตฺเถรสฺส ภาสิตํ โมเนยฺยปฏิปทาปริทีปกํ
สุตฺตํ ฯ ตุวฏกสุตฺตํ ปน มหาสมยสุตฺตนฺตเทสนาย สนฺนิปติเตสุ
เทเวสุ กา นุ โข อรหตฺตปฺปตฺติยา ปฏิปตฺตีติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ
เอกจฺจานํ เทวตานํ ตมตฺถํ ปกาเสตุํ ปุจฺฉามิ ตํ อาทิจฺจพนฺธุนฺติ-
อาทินา นิมฺมิตพุทฺเธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา มูลํ ปปญฺจสงฺขายาติ-
อาทินา ภาสิตํ สุตฺตํ ฯ เอวมิธ สุตฺตนิปาเต อาคตานํ
มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตงฺคสงฺคโห ทสฺสิโต ฯ ตตฺเถว อาคตานํ
อสุตฺตนามิกานํ สุทฺธิกคาถานํ คาถงฺคสงฺคหญฺจ ทสฺสยิสฺสติ ฯ
เอวํ สติ สุตฺตนิปาตฏฺฐกถารมฺเภ

คาถาสตสมากิณฺโณ เคยฺยพฺยากรณงฺคิโต
กสฺมา สุตฺตนิปาโตติ สงฺขเมส คโตติ เจติ ฯ

สกลสฺสปิ สุตฺตนิปาตสฺส เคยฺยเวยฺยากรณงฺคสงฺคโห กสฺมา โจทิโตติ ฯ
นายํ วิโรโธ ฯ เกวลํ หิ ตตฺถ โจทเกน สคาถกตฺตํ กตฺถจิ
ปุจฺฉาวิสชฺชนมตฺตญฺจ คเหตฺวา โจทนามตฺตํ กตนฺติ คเหตพฺพํ ฯ
อญฺญถา สุตฺตนิปาเต นิคฺคาถกสฺส สุตฺตสฺเสว อภาวโต เวยฺยา-
กรณงฺคสงฺคโห น โจเทตพฺโพ สิยา ฯ สคาถกวคฺโค เคยฺยนฺติ

โยเชตพฺพํ ฯ อฏฺฐหิ องฺเคหิ อสงฺคหิตํ นาม ปฏิสมฺภิทาทีหิ ตีสุปิ
คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ เกจิ ปน ปฏิสมฺภิทามคฺคสฺส เคยฺยเวยฺยา-
กรณงฺคทฺวยสงฺคหํ วทนฺติ ฯ วุตฺตํ เหตํ ปฏิสมฺภิทามคฺคฏฺฐกถายํ
นวสุ สตฺถุสาสนงฺเคสุ ยถาสมฺภวํ เคยฺยเวยฺยากรณงฺคทฺวยสงฺคหิ-
ตนฺติ ฯ โนสุตฺตนามิกาติ อสุตฺตนามิกา ฯ สุทฺธิกคาถา นาม
วตฺถุคาถาติ ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ วตฺถุคาถาติ

โกสลานํ ปุรา รมฺมา อคมา ทกฺขิณาปถํ

อากิญฺจญฺญํ ปฏฺฐยาโน พฺราหฺมโณ มนฺตปารคูติอาทินา
ปารายนวคฺคสฺส นิทานํ อาโรเปนฺเตน อายสฺมตา อานนฺทตฺ-
เถเรน สงฺคีติกาเล วุตฺตา ฉปฺปญฺญาส คาถาโย อานนฺทตฺเถเรเนว
สงฺคีติกาเล นาลกสุตฺตสฺส นิทานํ อาโรเปนฺเตน วุตฺตา

อานนฺทชาเต ติทสคเณ ปตีเต
สกฺกญฺจ อินฺทํ สุจิวสเน จ เทเว
ทุสฺสํ คเหตฺวา อติว โถมยนฺเต
อสิโต อิสิ อทฺทส ทิวาวิหาเรติอาทิกา

วีสติมตฺตา คาถาโย จ วุจฺจนฺติ ฯ ตตฺถ นาลกสุตฺตสฺส
วตฺถุคาถาโย นาลกสุตฺตสงฺขํเยว คจฺฉนฺตีติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ฯ
วุตฺตํ เหตํ สุตฺตนิปาตฏฺฐกถายํ ปรินิพฺพุเต ปน ภควติ สงฺคีตึ
อาโรเปนฺเตนายสฺมตา มหากสฺสเปน อายสฺมา อานนฺโท ตเมว

โมเนยฺยปฏิปทํ ปุฏฺโจ เยน ยทา จ สมาทปิโต นาลโก ภควนฺตํ
ปุจฺฉิ ตํ สพฺพํ ปากฏํ กตฺวา ทสฺเสตุกาโม อานนฺทชาเตติ
อาทิกา วีสติ วตฺถุคาถาโย วตฺวา อภาสิ ฯ ตํ สพฺพมฺปิ นาลก-
สุตฺตนฺติ วุจฺจตีติ ฯ ตสฺมา นาลกสุตฺตสฺส วตฺถุคาถาโย นาลก-
สุตฺตคฺคหเณเนว คหิตาติ ปารายนิกวคฺคสฺส วตฺถุคาถาโย อิธ
สุทฺธิกคาถาโยติ คเหตพฺพํ ฯ ตตฺเถว ปน ปารายนิกวคฺเค อชิต-
มาณวกาทีนํ โสฬสนฺนํ พฺราหฺมณานํ ปุจฺฉาคาถา ภควโต วิสชฺชน-
คาถา จ อิธ สุทฺธิกคาถาติ เอวมฺปิ วตฺตุํ ยุชฺชติ ฯ ตาปิ หิ
ปาลิยํ สุตฺตนาเมน อวตฺวา อชิตมาณวกปุจฺฉา ติสฺสเมตฺเตยฺย-
มาณวกปุจฺฉาติอาทินา อาคาตตฺตา จุณฺณิยคนฺเถหิ อมิสฺสตฺตา
จ โนสุตฺตนามิกา สุทฺธิกคาถาติ วตฺตุํ วฏฺฏนฺติ ฯ อิทานิ อุทานํ
สรูปโต ววฏฺฐเปนฺโต อาห โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฏิสํยุตฺตาติ-
อาทึ ฯ เกนตฺเถน ปเนตํ อุทานนฺติ วุจฺจติ ฯ อุทานนฏฺเฐน ฯ
กิมิทํ อุทานํ นาม ฯ ปีติเวคสมุฏฺฐาปิโต อุทาหาโร ฯ ยถา หิ
ยํ เตลาทิมินิตพฺพวตฺถุํ ปมาณํ คเหตุํ น สกฺโกติ วิสฺสนฺทิตฺวา
คจฺฉติ ตํ อวเสโกติ วุจฺจติ ยญฺจ ชลํ ตฬากํ คเหตุํ น
สกฺโกติ อชฺโฌตฺถริตฺวา คจฺฉติ ตํ มโหโฆติ วุจฺจติ เอวเมว
ยํ ปีติเวคสมุฏฺฐาปิตํ วิตกฺกวิปฺผารํ หทยํ สนฺธาเรตุํ น สกฺโกติ
โส อธิโก หุตฺวา อนฺโต อสณฺฐหิตฺวา พหิ วจีทฺวาเรน นิกฺขมนฺโต

ปฏิคฺคาหกนิรเปกฺโข อุทาหารวิเสโส อุทานนฺติ วุจฺจติ ฯ ธมฺม-
สํเวควเสนปิ อยมากาโร ลพฺภเตว ฯ ตยิทํ กตฺถจิ คาถาพนฺธ-
วเสน กตฺถจิ วากฺยวเสน ปวตฺตํ ฯ ตถาหิ เตน โข ปน สมเยน
ภควา ภิกฺขู นิพฺพานปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมิยา กถาย สนฺทสฺเสติ สมาท-
เปติ สมุตฺเตเชติ สมฺปหํเสติ เต จ ภิกฺขู อฏฺฐิกตฺวา มนสิ-
กตฺวา สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺวา โอหิตโสตาว ธมฺมํ สุณนฺติ
อถโข ภควา เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลายํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ
อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนํ ยตฺถ เนว ปฐวี น อาโปติอาทีสุ
โสมนสฺสญาณสมุฏฺฐิตํ วากฺยวเสน ปวตฺตํ ฯ นนุ จ อุทานํ นาม
ปีติโสมนสฺสสมุฏฺฐาปิโต ธมฺมสํเวคสมุฏฺฐาปิโต วา ธมฺมปฏิคฺคา-
หกนิรเปกฺโข อุทาหาโร ตถาเจว สพฺพตฺถ อาคตํ อิธ กสฺมา
ภควา อุทาเนนฺโต ภิกฺขู อามนฺเตสีติ ฯ เตสํ ภิกฺขูนํ สญฺญา-
ปนตฺถํ ฯ นิพฺพานปฏิสํยุตฺตํ หิ ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสตฺวา
นิพฺพานคุณานุสฺสรเณน อุปฺปนฺนปีติโสมนสฺโส อุทานํ อุทาเนนฺโต
อิธ นิพฺพานวชฺโช สพฺโพ สภาวธมฺโม ปจฺจยายตฺตวุตฺติโกว
อุปลพฺภติ น ปจฺจยนิรเปกฺโข อยมฺปน นิพฺพานธมฺโม กถมฺปฺ-
ปจฺจโย อุปลพฺภตีติ เตสํ ภิกฺขูนํ เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย เต
สญฺญาเปตุกาโม อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนนฺติอาทิมาห ฯ น
เอกนฺตโต เต ปฏิคฺคาหเก กตฺวาติ เวทิตพฺพํ ฯ

[ส. ป. ๒๗]

สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส สเจ โว ทุกฺขมปฺปิยํ

มากตฺถ ปาปกํ กมฺมํ อาวิ วา ยทิ วา รโหติ

เอวมาทิกมฺปน ธมฺมสํเวควสปฺปวตฺตํ อุทานนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

สุขกามานิ ภูตานิ โย ทณฺเฑน วิหึสติ

อตฺตโน สุขเมสาโน เปจฺจ โส น ลภเต สุขนฺติ

เอวมาทิกมฺปิ ธมฺมสํเวควสปฺปวตฺตํ อุทานนฺติ วทนฺติ ฯ ตถาหิ เอกสฺมึ สมเย สมฺพหุลา โคปาลกา อนฺตรา จ สาวตฺถึ อนฺตรา จ เชตวนํ อหึ ทณฺเฑหิ หนนฺติ ฯ เตน จ สมเยน ภควา สาวตฺถึ ปิณฺฑาย คจฺฉนฺโต อนฺตรามคฺเค เต ทารเก อหึ ทณฺเฑหิ หนนฺเต ทิสฺวา กสฺมา กุมารกา อิมํ อหึ ทณฺเฑน หนถาติ ปุจฺฉิตฺวา ฑํสนภเยน ภนฺเตติ จ วุตฺเต อิเม อตฺตโน สุขํ กริสฺสามาติ อิมํ ปหรนฺตา นิพฺพตฺตฏฺฐาเน ทุกฺขํ อนุภวิสฺสนฺติ อโห อวิชฺชาย นิกติโกสลฺลนฺติ ธมฺมสํเวคํ อุปฺปาเทสิ ฯ เตเนว จ ธมฺมสํเวเคน อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ ฯ เอวเมตํ กตฺถจิ คาถาพนฺธวเสน กตฺถจิ วากฺยวเสน กตฺถจิ โสมนสฺสวเสน กตฺถจิ ธมฺมสํเวควเสน ปวตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ตสฺมา อฏฺฐกถายํ โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฏิสํยุตฺตานีติ ยํ อุทานลกฺขณํ วุตฺตํ ตํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํ ฯ เยภุยฺเยน หิ อุทานํ คาถาพนฺธวเสน ภาสิตํ ปีติโสมนสฺสสมุฏฺฐาปิตญฺจ ฯ ตยิทํ สพฺพญฺญุพุทฺธภาสิตํ ปจฺเจกพุทฺธภาสิตํ สาวก-

ภาสิตนฺติ ติวิธํ โหติ ฯ ตตฺถ ปจฺเจกพุทฺธภาสิตํ

สพฺเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ

อเหฐยํ อญฺญตรมฺปิ เตสนฺติอาทินา

ขคฺควิสาณสุตฺเต อาคตเมว ฯ สาวกภาสิตานิปิ

สพฺโพ ราโค ปหีโน เม สพฺโพ โทโส สมูหโต

สพฺโพ เม วิหโต โมโห สีติภูโตสฺมิ นิพฺพุโตติอาทินา

เถรคาถาสุ

กาเยน สํวุตา อาสึ วาจาย อุท เจตสา

สมูลํ ตณฺหํ อพฺภุยฺห สีติภูตาสฺมิ นิพฺพุตาติ

เถรีคาถาสุ จ อาคตานิ ฯ อญฺญานิปิ สกฺกาทีหิ เทเวหิ ภาสิตานิ อโห ทานํ ปรมทานํ กสฺสเป สุปติฏฺฐิตนฺติอาทีนิ โสณทณฺฑพฺราหฺมณาทีหิ มนุสฺเสหิ จ ภาสิตานิ นโม ตสฺส ภควโตติ อาทีนิ ติสฺโส สงฺคีติโย อารูฬฺหานิ อุทานานิ สนฺติเอว ฯ น ตานิ อิธ อธิปฺเปตานิ ฯ ยานิ ปน สมฺมาสมฺพุทฺเธน สามํ อาหจฺจ ภาสิตานิ ชินวจนภูตานิ ตาเนว ธมฺมสงฺคาหเกหิ อุทานนฺติ สงฺคีตานิ ฯ เอตานิเยว จ สนฺธาย ภควตา ปริยตฺติธมฺมํ นวธา วิภชิตฺวา อุทฺทิสนฺเตน อุทานนฺติ วุตฺตํ ฯ ยา ปน อเนกชาติสํสารนฺติอาทิกา คาถา ภควตา โพธิมูเล อุทานวเสน ปวตฺติตา อเนกสตสหสฺสานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อุทานภูตาว ตา อปรภาเค ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส

ภควตา เทสิตตฺตา ธมฺมสงฺคาหเกหิ อุทานปาลิยํ สงฺคหํ อนาโร-
เปตฺวา ธมฺมปเท สงฺคีตา ฯ ยญฺจ อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโญ
อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโญติ อุทานวจนํ ทสสหสฺสิโลกธาตุยา
เทวมนุสฺสานํ ปเวทนสมตฺถนิคฺโฆสวิปฺผารํ ภควตา ภาสิตํ ตทปิ
ปฐมโพธิยํ สพฺเพสํเอว ภิกฺขูนํ สมฺมาปฏิปตฺติปจฺจเวกฺขณเหตุกํ
อาราธยึสุ วต มํ ภิกฺขู เอกํ สมยนฺติอาทิวจนํ วิย ธมฺมจกฺกปฺ-
ปวตฺตนสุตฺตเทสนาปริโยสาเน อตฺตนา อธิคตธมฺเมกเทสสฺส ยถา-
เทสิตสฺส อริยมคฺคสฺส สาวเกสุ สพฺพปฐมํ เถเรน อธิคตตฺตา
อตฺตโน ปริสฺสมสฺส สผลภาวปจฺจเวกฺขณเหตุกํ ปีติโสมนสฺสชนิตํ
อุทาหารมตฺตํ น ยถา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมาติอาทิวจนํ วิย
ปวตฺติยา นิวตฺติยา วา ปกาสนนฺติ น ธมฺมสงฺคาหเกหิ อุทานปาลิยํ
สงฺคีตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อุทานปาลิยญฺจ โพธิวคฺคาทีสุ อฏฺฐสุ วคฺเคสุ
ทส ทส กตฺวา อสีติเยว สุตฺตนฺตา สงฺคีตา ฯ ตโตเยว จ
อุทานฏฺฐกถายํ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน วุตฺตํ

อสีติเยว สุตฺตนฺตา วคฺคา อฏฺฐ สมาสโต
คาถา จ ปญฺจนวุติ อุทานสฺส ปกาสิตา
อฑฺฒนวมมตฺตา[๑] จ ภาณวารา ปมาณโต
เอกาธิกา ตถาสีติ อุทานสฺสานุสนฺธิโย

๑. อุทานฏฺฐกถายํ อฑฺฒูนนวมตฺตาติ ทิสฺสติ ฯ อตฺถโต ปน เอกเมว ฯ

เอกวีสสหสฺสานิ สตเมว วิจกฺขโณ
ปทาเนตานุทานสฺส คณิตานิ วินิทฺทิเส

คาถาปาทโต ปน

อฏฺจสหสฺสมตฺตานิ จตฺตาเรว สตานิ จ
ปทาเนตานุทานสฺส เตวีสติ จ นิทฺทิเส
อกฺขรานํ สหสฺสานิ สฏฺจี สตฺต สตานิ จ
ตีณิ ทฺวาสีติ จ ตถา อุทานสฺส ปเวทิตาติ ฯ

อิธ ปน เทฺว อสีติ สุตฺตนฺตาติ วุตฺตํ ฯ ตนฺน สเมติ ฯ ตสฺมา อสีติ สุตฺตนฺตาติ ปาเฐน ภวิตพฺพนฺติ วิญฺญายติ ฯ วุตฺตํ เหตํ ภควตา วุตฺตมรหตาติ เม สุตํ เอกธมฺมํ ภิกฺขเว ปชหถ อหํ โว ปาฏิโภโค อนาคามิตาย กตมํ เอกธมฺมํ โลภํ ภิกฺขเว เอกธมฺมํ ปชหถ อหํ โว ปาฏิโภโค อนาคามิตายาติ เอวมาทินา เอก ทุก ติก จตุกฺกวเสน อิติวุตฺตกปาลิยํ สงฺคหมาโรปิตานิ ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตานิ อิติวุตฺตกนฺนามาติ ทสฺเสนฺโต อาห วุตฺตํ เหตนฺติอาทึ ฯ ทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตาติ เอตฺถาปิ ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตาติ ปาเฐน ภวิตพฺพํ ฯ ตถาหิ เอกนิปาเต ตาว สตฺตวีสติ สุตฺตานิ ทุกนิปาเต ทฺวาวีสติ ติกนิปาเต ปญฺญาส จตุกฺกนิปาเต เตรสาติ ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตาเนว อิติวุตฺตกปาลิยํ อาคตานิ ฯ ตโตเยว จ ปาลิยํ

[ส. ป. ๒๗]

โลโภ โทโส จ โมโห จ โกโธ มกฺเขน ปญฺจมํ
มาโน สพฺพํ ปุน มาโน โลโภ โทเสน เต ทส
โมโห โกโธ ปุน มกฺโข นีวรณํ ตณฺหาย ปญฺจมํ
เทฺว เสกฺขเภทา สามคฺคี ปทุฏฺฐจนิรเยน เต ทส
ปสนฺนา เอกมาภายิ ปุคฺคลํ อตีเตน ปญฺจมํ
เอวญฺเจ โอปธิกํ ปุญฺญํ สตฺตวีสา ปกาสิตาติ

เอวมาทินา อุทานคาถาหิ ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตานิ คเณตฺวา ทสฺสิตานิ ฯ เตเนว จ อฏฺฐกถายมฺปิ สุตฺตโต เอกนิปาเต ตาว สตฺตวีสติ สุตฺตานิ ทุกนิปาเต ทฺวาวีสติ ติกนิปาเต ปญฺญาส จตุกฺกนิปาเต เตรสาติ ทฺวาทสาธิกสตสุตฺตสงฺคหนฺติ วุตฺตํ ฯ กามญฺเจตฺถ อปฺปกํ โอนมธิกํ วา คณนูปคํ น โหตีติ กตฺวา ทฺวาสีติกฺขนฺธกวตฺตานีติ วตฺตพฺเพ อสีติกฺขนฺธกวตฺตานีติ วุตฺตวจนํ วิย ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตาติ วตฺตพฺเพ ทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตาติ วุตฺตนฺติปิ สกฺกา วตฺตุํ ฯ ตถาปิ อีทิเส ฐาเน ปมาณํ ทสฺเสนฺเตน ยาถาวโตว นิยเมตฺวา ทสฺเสตพฺพนฺติ ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา อิจฺเจว ปาเฐน ภวิตพฺพํ ฯ ชาตํ ภูตํ ปุราวุตฺตํ ภควโต ปุพฺพจริตํ กายติ กเถติ ปกาเสตีติ ชาตกํ ฯ จตฺตาโรเม ภิกฺขเว อจฺฉริยา อพฺภูตธมฺมา อานนฺเท กตเม จตฺตาโร สเจ ภิกฺขเว ภิกฺขุปริสา อานนฺทํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมติ ทสฺสเนน สา อตฺตมนา โหติ ตตฺถ

[ส. ป. ๒๗]

เจ อานนฺโท ธมฺมํ ภาสติ ภาสิเตนปิ สา อตฺตมนา โหติ อติตฺตาว ภิกฺขเว ภิกฺขุปริสา โหติ อถ อานนฺโท ตุณฺหี ภวติ สเจ ภิกฺขเว ภิกฺขุนีปริสา ฯเปฯ อุปาสกปริสา อุปาสิกาปริสา อานนฺทํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมติ ทสฺสเนน สา อตฺตมนา โหติ ตตฺถ เจ อานนฺโท ธมฺมํ ภาสติ ภาสิเตนปิ สา อตฺตมนา โหติ อติตฺตาว ภิกฺขเว อุปาสิกาปริสา โหติ อถ อานนฺโท ตุณฺหี ภวติ อิเม โข ภิกฺขเว จตฺตาโร อจฺฉริยา อพฺภูตธมฺมา อานนฺเทติ เอวมาทิ-นยปฺปวตฺตา สพฺเพปิ อจฺฉริยพฺภูตธมฺมปฏิสํยุตฺตสุตฺตนฺตา อพฺภูต-ธมฺมํ นามาติ ทสฺเสนฺโต อาห จตฺตาโรเม ภิกฺขเวติอาทึ ฯ จูฬเวทลฺลาทีสุ วิสาเขน นาม อุปาสเกน ปุฏฺฐาย ธมฺมทินฺนาย นาม ภิกฺขุนิยา ภาสิตํ สุตฺตํ จูฬเวทลฺลนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ มหา-เวทลฺลํ ปน มหาโกฏฺฐิกตฺเถเรน[๑] ปุจฺฉิเตน อายสฺมตา สารีปุตฺตตฺ-เถเรน ภาสิตํ ฯ สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตมฺปิ ภิกฺขูหิ ปุฏฺเฐน เตเนวายสฺมตา สารีปุตฺตตฺเถเรน ภาสิตํ ฯ เอตานิ มชฺฌิมนิกายปริยาปนฺนานิ ฯ สกฺกปญฺหํ ปน สกฺเกน ปุฏฺโฐ ภควา อภาสิ ฯ ตญฺจ ทีฆนิกาย-ปริยาปนฺนนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ มหาปุณฺณมสุตฺตมฺปิ ตทหุโปสเถ ปณฺณรเส ปุณฺณมาย รตฺติยา อญฺญตเรน ภิกฺขุนา ปุฏฺเฐน ภควตา ภาสิตํ ฯ ตมฺปน มชฺฌิมนิกายปริยาปนฺนนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ เวทนฺติ

๑. ม. มหาโกฏฺฐิตตฺเถเรน ฯ

ญาณํ ฯ ตุฏฺฐินฺติ ยถาภาสิตํ ธมฺมเทสนํ วิทิตฺวา สาธุ อยฺเย สาธาวุโสติอาทินา อพฺภนุโมทนาวสปฺปวตฺตํ ปีติโสมนสฺสํ ฯ ลทฺธา ลทฺธาติ ลภิตฺวา ลภิตฺวา ฯ ปุนปฺปุนํ ลภิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ

[๖๓] เอวํ องฺควเสน สกลมฺปิ พุทฺธวจนํ วิภชิตฺวา อิทานิ ธมฺมกฺขนฺธวเสน วิภชิตฺวา กเถตุกาโม อาห กถํ ธมฺมกฺขนฺธวเสนาติ-อาทึ ฯ ตตฺถ ธมฺมกฺขนฺธวเสนาติ ธมฺมราสิวเสน ฯ ทฺวาสีติ สหสฺสานิ พุทฺธโต คณฺหึ เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต คณฺหินฺติ สมฺพนฺโธ ฯ ตตฺถ พุทฺธโต คณฺหินฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธโต อุคฺคณฺหึ ฯ ทฺวิสหสฺสาธิกานิ อสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ สตฺถุ สนฺติกา อธิคณฺหินฺติ อตฺโถ ฯ เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโตติ เทฺว ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ ภิกฺขุโต อุคฺคณฺหึ ฯ ธมฺมเสนาปติอาทีนํ ภิกฺขูนํ สนฺติกา อธิคณฺหินฺติ อตฺโถ ฯ สารีปุตฺตตฺเถราทีหิ ภาสิตานํ สมฺมาทิฏฺฐิ-สุตฺตนฺตาทีนํ วเสน หิ เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโตติ วุตฺตํ ฯ จตุราสีติ-สหสฺสานีติ ตทุภยํ สโมธาเนตฺวา จตุสฺสหสฺสาธิกานิ อสีติสหสฺสานิ ฯ เย เม ธมฺมา ปวตฺติโนติ เย ธมฺมา มม ปวตฺติโน ปวตฺตมานา ปคุณา วาจุคฺคตา ชิวฺหคฺเค ปริวตฺตนฺติ เต ธมฺมา จตุราสีติ-สหสฺสานีติ วุตฺตํ โหติ ฯ เกจิ ปน เย อิเมติ ปทจฺเฉทํ กตฺวา เย อิเม ธมฺมา พุทฺธสฺส ภควโต ภิกฺขูนญฺจ ปวตฺติโน เตหิ ปวตฺติตา เตสาหํ ทฺวาสีติ สหสฺสานิ พุทฺธโต คณฺหึ เทฺว สหสฺสานิ

ภิกฺขุโตติ เอวํ จตฺราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานีติ เอวเมตฺถ สมฺพนฺธํ
วทนฺติ ฯ เอตฺถ จ สุภสุตฺตํ โคปกโมคฺคลฺลานสุตฺตญฺจ ปรินิพฺพุเต
ภควติ อานนฺทตฺเถเรน วุตฺตตฺตา จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺเสสุ
อนฺโตคธํ โหติ น โหตีติ ฯ ตตฺถ ปฏิสมฺภิทาคณฺฐิปเท ตาว อิทํ
วุตฺตํ สยํ วุตฺตธมฺมกฺขนฺธานํ ภิกฺขุโต คหิเตเยว สงฺคเหตฺวา เอว-
มาหาติ ทฏฺฐพฺพนฺติ ฯ ภควตา ปน ทินฺนนเย ฐตฺวา ภาสิตตฺตา
สยํ วุตฺตธมฺมกฺขนฺธานมฺปิ พุทฺธโต คณฺหินฺติ เอตฺถ สงฺคหํ กตฺวา
วุตฺตนฺติ เอวเมตฺถ วตฺตุํ ยุตฺตตรํ วิย ทิสฺสติ ฯ ภควตาเยว หิ
ทินฺนนเย ฐตฺวา สาวกา ธมฺมํ เทเสนฺติ ฯ เตเนว หิ ตติย-
สงฺคีติยํ โมคฺคลีปุตฺตติสฺสตฺเถเรน ภาสิตมฺปิ กถาวตฺถุปฺปกรณํ พุทฺธ-
ภาสิตํ นาม ชาตํ ฯ ตโตเยว จ อตฺตนา ภาสิตมฺปิ สุภสุตฺตาทิ
สงฺคีตึ อาโรเปนฺเตน อายสฺมตา อานนฺทตฺเถเรน เอวมฺเม สุตนฺติ
วุตฺตํ ฯ เอวํ ปริทีปิตธมฺมกฺขนฺธวเสนาติ โคปกโมคฺคลฺลาเนน นาม
พฺราหฺมเณน ตฺวํ พหุสฺสุโตติ พุทฺธสาสเน ปากโฏ กิตฺตกา ธมฺมา
เต สตฺถารา ภาสิตา ตยา ธตาติ ปุจฺฉิเต ตสฺส ปฏิวจนํ เทนฺเตน
อายสฺมตา อานนฺทตฺเถเรน เอวํ ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหินฺติอาทินา
ปริทีปิตธมฺมกฺขนฺธานํ วเสน ฯ เอกานุสนฺธิกํ สุตฺตํ สติปฏฺฐานาทิ ฯ
สติปฏฺฐานสุตฺตํ หิ เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยาติ-
อาทินา จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน อารภิตฺวา เตสํเยว วิวาคทสฺสน-

วเสน ปวตฺตตฺตา เอกานุสนฺธิกนฺติ วุจฺจติ ฯ อเนกานุสนฺธิกนฺติ
นานานุสนฺธิกํ ปรินิพฺพานสุตฺตาทิ ฯ ปรินิพฺพานสุตฺตํ หิ นานาฐาเนสุ
นานาธมฺมเทสนานํ วเสน ปวตฺตตฺตา อเนกานุสนฺธิกนฺติ วุจฺจติ ฯ
คาถาพนฺเธสุ ปญฺหปุจฺฉนนฺติ

กติจฺฉินฺเท กติ ชเห กติ จุตฺตริ ภาวเย
กติสงฺคาติโค ภิกฺขุ โอฆติณฺโณติ วุจฺจตีติ

เอวมาทินยปฺปวตฺตํ ปญฺหปุจฺฉนํ เอโก ธมฺมกฺขนฺโธติ อตฺโถ ฯ

ปญฺจ ฉินฺเท ปญฺจ ชเห ปญฺจ จุตฺตริ ภาวเย
ปญฺจสงฺคาติโค ภิกฺขุ โอฆติณฺโณติ วุจฺจตีติ

เอวมาทินยปฺปวตฺตํ วิสชฺชนนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ติกทุกภาชนํ นิกฺเขป-
กณฺฑอฏฺฐกถากณฺฑวเสน คเหตพฺพํ ฯ ตสฺมา กุสลา ธมฺมา อกุสลา
ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา
ทุกฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺป-
ยุตฺตา ธมฺมาติ เอวมาทีสุ ติเกสุ กุสลตฺติกสฺส วิภชนวเสน ยํ
วุตฺตํ นิกฺเขปกณฺเฑ กตเม ธมฺมา กุสลา ตีณิ กุสลมูลานิ
อโลโภ อโทโส อโมโห ตํสมฺปยุตฺโต เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺ-
ขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ วิญฺญาณกฺขนฺโธ ตํสมุฏฺฐานํ กายกมฺมํ วจี-
กมฺมํ มโนกมฺมํ อิเม ธมฺมา กุสลา กตเม ธมฺมา อกุสลา ตีณิ
อกุสลมูลานิ โลโภ โทโส โมโห ตเทกฏฺฐา จ กิเลสา ตํสมฺป-

[ส. ป. ๒๘]

ยุตฺโต เวทนากฺขนฺโธ ฯเปฯ มโนกมฺมํ อิเม ธมฺมา อกุสลา กตเม
ธมฺมา อพฺยากตา กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ วิปากา กามาวจรา
รูปาวจรา อรูปาวจรา อปริยาปนฺนา เวทนากฺขนฺโธ ฯเปฯ วิญฺญาณกฺ-
ขนฺโธ เย จ ธมฺมา กิริยา เนวกุสลา นากุสลา น จ กมฺมวิปากา
สพฺพญฺจ รูปํ อสงฺขตา จ ธาตุ อิเม ธมฺมา อพฺยากตาติ อยเมโก
ธมฺมกฺขนฺโธ ฯ เอวํ เสสตฺติกานมฺปิ เอเกกสฺส ติกสฺส วิภชนํ
เอเกโก ธมฺมกฺขนฺโธติ เวทิตพฺพํ ฯ ตถา เหตู ธมฺมา นเหตู
ธมฺมาติ เอวมาทิเกสุ ทุเกสุ เอเกกสฺส ทุกสฺส วิภชนวเสน ยํ
วุตฺตํ กตเม ธมฺมา เหตู ตโย กุสลเหตู ตโย อกุสลเหตู ตโย
อพฺยากตเหตูติอาทิ ฯ ตตฺถาปิ เอเกกสฺส ทุกสฺส วิภชนํ เอเกโก
ธมฺมกฺขนฺโธ ฯ ปุน จ อฏฺฐกถากณฺเฑ กตเม ธมฺมา กุสลา
จตูสุ ภูมีสุ กุสลํ อิเม ธมฺมา กุสลา กตเม ธมฺมา อกุสลา
ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทา อิเม ธมฺมา อกุสลา กตเม ธมฺมา
อพฺยากตา จตูสุ ภูมีสุ วิปาโก ตีสุ ภูมีสุ กิริยาพฺยากตํ รูปญฺจ
นิพฺพานญฺจ อิเม ธมฺมา อพฺยากตาติ เอวมาทินา กุสลตฺติกาทิ-
วิภชนวเสน ปวตฺเตสุ ติกภาชเนสุ เอเกกสฺส ติกสฺส ภาชนํ เอเกโก
ธมฺมกฺขนฺโธ ฯ ตถา กตเม ธมฺมา เหตู ตโย กุสลเหตู ตโย
อกุสลเหตู ตโย อพฺยากตเหตูติอาทินยปฺปวตฺเตสุ ทุกภาชเนสุ
เอกเมกํ ทุกภาชนํ เอเกโก ธมฺมกฺขนฺโธติ เอวเมตฺถ ติกทุกภาชน-

วเสน ธมฺมกฺขนฺธวิภาโค เวทิตพฺโพ ฯ เอกเมกญฺจ จิตฺตวาร-
ภาชนนฺติ เอตฺถ ปน ยสฺมึ สมเย กามาวจร กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ
โหติ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ รูปารมฺมณํ วา ฯเปฯ
ตสฺมึ สมเย ผสฺโส โหติ ฯเปฯ อวิกฺเขโป โหตีติ เอวมาทิ-
นยปฺปวตฺเต จิตฺตุปฺปาทกณฺเฑ เอกเมกํ จิตฺตวารภาชนํ เอเกโก
ธมฺมกฺขนฺโธติ คเหตพฺพํ ฯ เอโก ธมฺมกฺขนฺโธติ เอตฺถ เอกเมกํ
ติกทุกภาชนํ เอกเมกํ จิตฺตวารภาชนนฺติ จ วุตฺตตฺตา เอเกโก
ธมฺมกฺขนฺโธติ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ เอเกโกติ อวุตฺเตปิ หิ อยมตฺโถ
อตฺถโต วิญฺญายมาโนว โหตีติ เอโก ธมฺมกฺขนฺโธติ วุตฺตํ ฯ
อตฺถิ วตฺถูติอาทีสุ วตฺถุ นาม สุทินฺนกณฺฑาทิ ฯ มาติกาติ โย
ปน ภิกฺขุ ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีวสมาปนฺโนติอาทินา ตสฺมึ ตสฺมึ
อชฺฌาจาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทํ ฯ ปทภาชนียนฺติ ตสฺส ตสฺส
สิกฺขาปทสฺส โย ปนาติ โย ยาทิโสติอาทินยปฺปวตฺตํ วิภชนํ ฯ
อนฺตราปตฺตีติ ปฏิลาตํ อุกฺขิปติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสาติ เอวมาทินา
สิกฺขาปทนฺตเรสุ ปญฺญตฺตา อาปตฺติ ฯ อนาปตฺตีติ อนาปตฺติ
อชานนฺตสฺส อสาทิยนฺตสฺส อุมฺมตฺตกสฺส ขิตฺตจิตฺตสฺส เวทนฏฺฏสฺส
อาทิกมฺมิกสฺสาติอาทินยปฺปวตฺโต อนาปตฺติวาโร ฯ ติกจฺเฉโทติ
ทสาหาติกฺกนฺเต อติกฺกนฺตสญฺญี นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ ทสาหา-
ติกฺกนฺเต เวมติโก นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ ทสาหาติกฺกนฺเต

[ส. ป. ๒๘]

อนติกฺกนฺตสญฺญี นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยนฺติ เอวมาทินยปฺปวตฺโต ติกปาจิตฺติยติกทุกฺกฏปฺปเภโท ติกปริจฺเฉโท ฯ

[๖๔] อิทานิ เอวเมตํ อเภทโต รสวเสน เอกวิธนฺติอาทินา อยํ ธมฺโม อยํ วินโย ฯเปฯ อิมานิ จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานีติ พุทฺธวจนํ ธมฺมวินยาทิเภเทน ววฏฺฐเปตฺวา สงฺคายนฺเตน มหากสฺสปปฺปมุเขน วสิคเณน อเนกจฺฉริยปาตุภาวปฏิมณฺฑิตาย สงฺคีติยา อิมสฺส ปิฏกสฺส วินยภาโว มชฺฌิมพุทฺธวจนาทิภาโว จ ววฏฺฐาปิโตติ ทสฺเสติ ฯ น เกวลํ อิมเมว ยถาวุตฺตปฺปเภทํ ววฏฺฐเปตฺวา สงฺคีตํ อถโข อญฺญมฺปีติ ทสฺเสนฺโต อาห น เกวลญฺจ อิมเมวาติอาทึ ฯ ตตฺถ อุทานสงฺคโห ปฐมปาราชิกาทีสุ อาคตานํ วินีตวตฺถุอาทีนํ สงฺเขปโต สงฺคหทสฺสนวเสน ธมฺมสงฺคาหเกหิ กถิตา

มกฺกฏี วชฺชิปุตฺตา จ คิหี นคฺโค จ ติตฺถิยา

ทาริกุปฺปลวณฺณา จ พฺยญฺชเนหิปเร ทุเวติอาทิกา

คาถาโย ฯ สีลกฺขนฺธวคฺคมูลปริยายวคฺคาทิวเสน สงฺคโห วคฺคสงฺคโห ฯ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมเปยฺยาลนีลจกฺกเปยฺยาลาทิววฏฺฐาปนวเสน เปยฺยาลสงฺคโห ฯ องฺคุตฺตรนิกายาทีสุ เอกนิปาตาทิสงฺคโห ฯ สํยุตฺตนิกาเย เทวตาสํยุตฺตาทิวเสน สํยุตฺตสงฺคโห ฯ มชฺฌิมนิกายาทีสุ มูลปณฺณาสกาทิวเสน ปณฺณาสกสงฺคโห ฯ อสฺส พุทฺธวจนสฺส สงฺคีติปริโยสาเน สาธุการํ ททมานา วิยาติ สมฺพนฺโธ ฯ

[ส. ป. ๒๘-๒๙]

สงฺกมฺปีติ อุทฺธํ อุทฺธํ คจฺฉนฺตี สุฏฺฐุ กมฺปิ ฯ สมฺปกมฺปีติ อุทฺธํ
อโธ จ คจฺฉนฺตี สมฺปกมฺปิ ฯ สมฺปเวธีติ จตูสุ ทิสาสุ คจฺฉนฺตี
สุฏฺฐุ ปเวธิ ฯ อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตานิ อจฺฉริยานิ ปุปฺผวสฺส-
เจลุกฺเขปาทีนิ ฯ ยา ปฐมมหาสงฺคีติ ธมฺมสงฺคาหเกหิ มหากสฺสปาทีหิ
ปญฺจหิ สเตหิ เยน กตา สงฺคีตา เตน ปญฺจ สตานิ เอติสฺสา
อตฺถีติ ปญฺจสตาติ จ เถเรเหว กตตฺตา เถรา มหากสฺสปาทโย
เอติสฺสา อตฺถีติ เถริกาติ จ โลเก วุจฺจติ อยํ ปฐมมหาสงฺคีติ
นามาติ สมฺพนฺโธ ฯ

อิติ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย สารตฺถทีปนิยํ
ปฐมมหาสงฺคีติวณฺณนา สมตฺตา ฯ

[๖๕] เอวํ ปฐมมหาสงฺคีตึ ทสฺเสตฺวา ยทตฺถํ สา อิธ
ทสฺสิตา ตํ นิคมนวเสน ทสฺเสนฺโต อิมิสฺสาติอาทิมาห ฯ
อายสฺมตา อุปาลิตฺเถเรน วุตฺตนฺติ เตน สมเยนาติอาทิ วกฺขมานํ
สพฺพํ นิทานวจนํ วุตฺตํ ฯ กิมตฺถํ ปเนตฺถ ธมฺมวินยสงฺคเห กริยมาเน
นิทานวจนํ วุตฺตํ นนุ จ ภควตา ภาสิตวจนสฺเสว สงฺคโห
กาตพฺโพติ ฯ วุจฺจเต ฯ เทสนาย ฐิติอสมฺโมสสทฺเธยฺยภาวสมฺปา-
ทนตฺถํ ฯ กาลเทสเทสกปริสาปเทเสหิ อุปนิพนฺธิตฺวา ฐปิตา หิ
เทสนา จิรฏฺฐิติกา โหติ อสมฺโมสธมฺมา สทฺเธยฺยา จ เทสกาล-
กตฺตุโสตุนิมิตฺเตหิ อุปนิพนฺโธ วิย โวหารวินิจฺฉโย ฯ เตเนว จ

อายสฺมตา มหากสฺสเปน ปฐมํ อาวุโส อุปาลิ ปาราชิกํ กตฺถ ปญฺญตฺตนฺติอาทินา เทสาทิปุจฺฉาสุ กตาสุ ตาสํ วิสชฺชนํ กโรนฺเตน อายสฺมตา อุปาลิตฺเถเรน เตน สมเยนาติอาทินา ปฐม- ปาราชิกสฺส นิทานํ ภาสิตํ ฯ อปิจ สาสนสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทาน- วจนํ ฯ ญาณกรุณาปริคฺคหิตสพฺพกิริยสฺส หิ ภควโต นตฺถิ นิรตฺถกา ปฏิปตฺติ อตฺตหิตา วา ฯ ตสฺมา ปเรสํเยวตฺถาย ปวตฺตสพฺพ- กิริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สกลมฺปิ กายวจีมโนกมฺมํ ยถาปวตฺตํ วุจฺจมานํ ทิฏฺธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารหํ สตฺตานํ อนุ- สาสนฏฺเฐน สาสนํ น กพฺพรจนา ฯ ตยิทํ สตฺถุ รจิตํ กาลเทส- เทสกปริสาปเทเสหิ สทฺธึ ตตฺถ ตตฺถ นิทานวจเนหิ ยถารหํ ปกาสิยติ ฯ อปิจ สตฺถุโน ปมาณภาวปฺปกาสเนน สาสนปมาณภาว- ทสฺสนตฺถํ นิทานวจนํ ฯ ตญฺจสฺส ปมาณภาวทสฺสนํ พุทฺโธ ภควาติ อิมินา ปททฺวเยน วิภาวิตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ พุทฺโธติ หิ อิมินา ตถาคตสฺส อนญฺญสาธารณสุปริสุทฺธญาณาทิคุณวิเสสโยคปริทีปเนน ฯ ภควาติ จ อิมินา ราคโทสโมหาทิสพฺพกิเลสมลทุจฺจริตาทิโทสปฺ- ปหานทีปเนน ฯ ตโตเอว จ สพฺพสตฺตุตฺตมภาวทีปเนน อยมตฺโถ สพฺพถาปิ ปกาสิโต โหตีติ อิทเมตฺถ นิทานวจนปฺปโยชนสฺส มุขมตฺตนิทสฺสนํ ฯ ตตฺรายํ อาจริยปรมฺปราติ ตสฺมึ ชมฺพูทีเป อยํ อาจริยานํ ปรมฺปรา ปเวณี ปฏิปาฏิ ฯ อุปาลิ ทาสโกติอาทีสุ

[ส. ป. ๒๙-๓๐]

อุปาลิตฺเถโร ปากโฏเยว ฯ ทาสกตฺเถราทโย ปน เอวํ เวทิตพฺพา ฯ

[๖๖] เวสาลิยํ กิร เอโก ทาสโก นาม พฺราหฺมณมาณโว ติณฺณํ อนฺเตวาสิกสตานํ เชฏฺฐนฺเตวาสิโก หุตฺวา อาจริยสฺส สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคณฺหนฺโต ทฺวาทสวสฺสิโกเยว ติณฺณํ เวทานํ ปารคู อโหสิ ฯ โส เอกทิวสํ อนฺเตวาสิกปริวุโต ธมฺมวินยํ สงฺคายิตฺวา วาลิการาเม นิวสนฺตํ อายสฺมนฺตํ อุปาลิตฺเถรํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน เวเทสุ สพฺพานิ คณฺฐิฏฺฐานานิ เถรํ ปุจฺฉิ ฯ เถโรปิ สพฺพํ พฺยากริตฺวา สยมฺปิ เอกํ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโต นามํ สนฺธาย อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ เอกธมฺโม โข มาณวก สพฺเพสุ ธมฺเมสุ อนุปตติ สพฺเพปิ มาณวก ธมฺมา เอกธมฺมสฺมึ โอสรนฺติ กตโม นุโข โส มาณวก ธมฺโมติ ฯ โสปิ โข มาณโว ปญฺหสฺส อตฺถํ อชานนฺโต กิมิทํ โภ ปพฺพชิตาติ อาห ฯ พุทฺธมนฺโตยํ มาณวาติ ฯ สกฺกา ปนายํ โภ มยฺหํปิ ทาตุนฺติ ฯ สกฺกา มาณวก อมฺเหหิ คหิต-ปพฺพชฺชํ คณฺหนฺตสฺส ทาตุนฺติ ฯ สาธุ โข โภ ปพฺพชิตาติ มาณโว สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อตฺตโน มาตรํ ปิตรํ อาจริยญฺจ อนุชานาเปตฺวา ตีหิ อนฺเตวาสิกสเตหิ สทฺธึ เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ปริปุณฺณ-วีสติวสฺโส อุปสมฺปทํ ลภิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ ฯ เถโร ตํ ธุรํ กตฺวา ขีณาสวสหสฺสสฺส ปิฏกตฺตยํ วาเจสิ ฯ

[๖๗] โสณโก ปน ทาสกตฺเถรสฺส สทฺธิวิหาริโก ฯ โส กิร

กาสีสุ เอกสฺส วาณิชกสฺส ปุตฺโต หุตฺวา ปญฺจทสวสฺสุทฺเทสิโก เอกํ สมยํ มาตาปิตูหิ สทฺธึ วณิชฺชาย คิริพฺพชํ คโต ฯ ตโต ปญฺจปญฺญาสทารเกหิ สทฺธึ เวฬุวนํ คนฺตฺวา ตตฺถ ทาสกตฺเถรํ สปริสํ ทิสฺวา อติวิย ปสนฺโน ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา เถเรน มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา ปพฺพชาหีติ วุตฺโต มาตาปิตุสนฺติกํ คนฺตฺวา ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา เตสุ อนิจฺฉนฺเตสุ ฉินฺนภตฺโต หุตฺวา มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา ปญฺจปญฺญาสาย ทารเกหิ สทฺธึ เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท หุตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ ฯ ตํ เถโร สกลํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหาเปสิ ฯ โสปิ คณปาโมกฺโข หุตฺวา พหุนฺนํ ธมฺมวินยํ วาเจสิ ฯ

[๖๘] สิคฺควตฺเถโร ปน โสณกตฺเถรสฺส สทฺธิวิหาริโก อโหสิ ฯ โส กิร ปาตลิปุตฺเต สิคฺคโว นาม อมจฺจปุตฺโต หุตฺวา ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเกสุ ตีสุ ปาสาเทสุ สมฺปตฺตึ อนุภวมาโน เอกทิวสํ อตฺตโน สหาเยน จณฺฑวชฺชินา เสฏฺฐิปุตฺเตน สทฺธึ สปริวาโร กุกฺกุฏารามํ คนฺตฺวา ตตฺถ โสณกตฺเถรํ นิโรธสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺนํ ทิสฺวา วนฺทิตฺวา อตฺตนา สทฺธึ อนาลปนฺตํ ญตฺวา คนฺตฺวา ตํ การณํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขูหิ สมาปตฺตึ สมาปนฺนา นาลปนฺตีติ วุตฺโต กถํ ภนฺเต สมาปตฺติโต วุฏฺฐหนฺตีติ ปุน ปุจฺฉิตฺวา เตหิ จ ภิกฺขูหิ สตฺถุโนเจว สงฺฆสฺส จ ปกฺโกสนาย

ยถาปริจฺฉินฺนกาลโต อายุกฺขยา จ วุฏฺฐหนฺตีติ วตฺวา ตสฺส สปริวารสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา สงฺฆสฺส วจเนน นิโรธา วุฏฺฐาปิตํ โสณกตฺเถรํ ทิสฺวา กสฺมา ภนฺเต มยา สทฺธึ นาลปิตฺถาติ ปุจฺฉิตฺวา เถเรน ภุญฺชิตพฺพกํ กุมาร ภุญฺชิมฺหาติ วุตฺเต สกฺกา นุโข ภนฺเต อมฺเหหิปิ ตํ โภเชตุนฺติ ปุจฺฉิตฺวา สกฺกา กุมาร อมฺหาทิเส กตฺวา โภเชตุนฺติ วุตฺเต ตมตฺถํ มาตาปิตูนํ อาโรเจตฺวา เตหิ อนุญฺญาโต อตฺตโน สหาเยน จณฺฑวชฺชินา เตหิ จ ปญฺจหิ ปุริสสเตหิ สทฺธึ โสณกตฺเถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปนฺโน อโหสิ ฯ ตตฺถ สิคฺคโว จ จณฺฑวชฺชี จ เทฺว อุปชฺฌายสฺเสว สนฺติเก ธมฺมวินยํ ปริยาปุณิตฺวา อปรภาเค ฉฬภิญฺญา อเหสุํ ฯ ติสฺสสฺส ปน โมคฺคลีปุตฺตสฺส อนุปุพฺพิกถา ปรโต อาวิภวิสฺสติ ฯ

[๖๙] วิชิตาวิโนติ วิชิตสพฺพกิเลสปฏิปกฺขตฺตา วิชิตวนฺโต ฯ ปรมฺปรายาติ ปฏิปาฏิยา ฯ อนุกฺกเมนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ชมฺพูสิริวฺหเยติ ชมฺพูสทิสนาเม ฯ ชมฺพูนามเกติ วุตฺตํ โหติ ฯ มหนฺเตน หิ ชมฺพูรุกฺเขน อภิลกฺขิตตฺตา ทีโปปิ ชมฺพูติ วุจฺจติ ฯ อจฺฉิชฺชมานํ อวินสฺสมานํ กตฺวา ฯ

[๗๐] วินยวํสนฺติอาทีหิ ตีหิ วินยปาลิเยว กถิตา ปริยาย-วจนตฺตา ฯ ปกตญฺญุตนฺติ เวยฺยตฺติยํ ฯ ปฏุภาวนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ธุรคฺคาโห อโหสีติ ปธานคฺคาหี อโหสิ ฯ สพฺเพสํ ปาโมกฺโข

[ส. ป. ๓๐-๓๑]

หุตฺวา คณฺหีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ภิกฺขูนํ สมฺุทโย สมูโห ภิกฺขุ-
สมฺุทโย ฯ สมณคโณติ อตฺโถ ฯ

[๗๑] ยทา หิ นิพฺพายึสูติ สมฺพนฺโธ ฯ โชตยิตฺวา จ สพฺพธีติ ตเมว สทฺธมฺมํ สพฺพตฺถ ปกาสยิตฺวา ฯ โชติมนฺโตติ วตฺตพฺเพ คาถาพนฺธวเสน ชุติมนฺโตติ วุตฺตํ ฯ ปญฺญาโชติสมฺปนฺนาติ อตฺโถ ฯ เตชวนฺโตติ วา ฯ มหานุภาวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ นิพฺพายึสูติ อนุปา-ทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายึสุ ฯ ปหีนสพฺพกิเลสตฺตา นตฺถิ เอเตสํ กตฺถจิ อาลโย ตณฺหาติ อนาลยา ฯ วีตราคาติ วุตฺตํ โหติ ฯ

[๗๒] วสฺสสตปรินิพฺพุเต ภควตีติ วสฺสสตํ ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสาติ วสฺสสตปรินิพฺพุโต ภควา ฯ ตสฺมึ ปรินิพฺพานโต วสฺสสเต อติกฺกนฺเตติ วุตฺตํ โหติ ฯ เวสาลิกาติ เวสาลีวาสิโน ฯ วชฺชิปุตฺตกาติ วชฺชิรฏฺเฐ เวสาลิยํ กุลานํ ปุตฺตา ฯ กปฺปติ สิงฺคิโลณกปฺโปติ สิงฺเคน โลณกํ ปริหริตฺวา อโลณกปิณฺฑปาเตน สทฺธึ ภุญฺชิตุํ กปฺปติ ฯ สนฺนิธึ กโรตีติ อธิปฺปาโย ฯ กปฺปติ ทฺวงฺคุลกปฺโปติ ทฺวงฺคุลํ อติกฺกนฺตาย ฉายาย วิกาเล โภชนํ ภุญฺชิตุํ กปฺปตีติ อตฺโถ ฯ กปฺปติ คามนฺตรกปฺโปติ คามนฺตรํ คมิสฺสามีติ ปวาริเตน อนติริตฺต-โภชนํ ภุญฺชิตุํ กปฺปตีติ อตฺโถ ฯ กปฺปติ อาวาสกปฺโปติ เอกสีมายํ นานาเสนาสเนสุ วิสุํ วิสุํ อุโปสถาทีนิ สงฺฆกมฺมานิ กาตุํ วฏฺฏตีติ อตฺโถ ฯ กปฺปติ อนุมติกปฺโปติ อนาคตานํ อาคตกาเล อนุมตึ

คเหสฺสามาติ เตสุ อนาคเตสฺเยว วคฺเคน สงฺเฆน กมฺมํ กตฺวา
ปจฺฉา อนุมตึ คเหตุํ กปฺปติ ฯ วคฺคกมฺมํ น โหตีติ อธิปฺปาโย ฯ
กปฺปติ อาจิณฺณกปฺโปติ อาจริยุปชฺฌาเยหิ อาจิณฺโณ กปฺปตีติ
อตฺโถ ฯ โส ปน เอกจฺโจ กปฺปติ ธมฺมิโก เอกจฺโจ น กปฺปติ
อธมฺมิโกติ เวทิตพฺโพ ฯ กปฺปติ อมถิตกปฺโปติ ยํ ขีรํ ขีรภาเวน
วิชหิตํ ทธิภาวํ อสมฺปตฺตํ ตํ ภุตฺตาวินา ปวาริเตน อนติริตฺตํ
ภุญฺชิตุํ กปฺปตีติ อตฺโถ ฯ กปฺปติ ชโลคึ ปาตุนฺติ เอตฺถ
ชโลคีติ ตรุณสุรา ฯ ยํ มชฺชสมฺภารํ เอกโต กตํ มชฺชภาวํ
อสมฺปตฺตํ ตํ ปาตุํ วฏฺฏตีติ อธิปฺปาโย ฯ ชาตรูปรชตนฺติ สรสโต
วิการํ อนาปชฺชิตฺวา สพฺพทา ชาตรูปเมว โหตีติ ชาตํ รูปเมตสฺสาติ
ชาตรูปํ สุวณฺณํ ฯ ธวลสภาวตาย ราชตีติ รชตํ รูปิยํ ฯ
สุสูนาคปุตฺโตติ สุสูนาคสฺส ปุตฺโต ฯ กากณฺฑกปุตฺโตติ กากณฺฑก-
พฺราหฺมณสฺส ปุตฺโต ฯ วชฺชีสูติ ชนปทวจนตฺตา พหุวจนํ กตํ ฯ
เอโกปิ หิ ชนปโท รูฬฺหิสทฺทตฺตา พหุวจเนน วุจฺจติ ฯ เยน
เวสาลี ตทวสรีติ เยน ทิสาภาเคน เวสาลี อวสริตพฺพา ยสฺมึ
วา ปเทเส เวสาลี ตทวสริ เตน อวสริ ตํ วา อวสริ ฯ
ตมฺปตฺโตติ อตฺโถ ฯ มหาวเน กูฏาคารสาลายนฺติ เอตฺถ มหาวนํ
นาม สยํ ชาตมโรปิมํ สปริจฺเฉทํ มหนฺตํ วนํ ฯ กปิลวตฺถุสามนฺตา
ปน มหาวนํ หิมวนฺเตน สห เอกาพทฺธํ อปริจฺเฉทํ หุตฺวา มหา-

สมุทฺทํ อาหจฺจ ฐิตํ ฯ อิทํ ตาทิสํ น โหติ ฯ สปริจฺเฉทํ มหนฺตํ
วนนฺติ มหาวนํ ฯ กูฏาคารสาลา ปน มหาวนํ นิสฺสาย กเต
อาราเม กูฏาคารํ อนฺโต กตฺวา หํสวฏฺฏกจฺฉนฺเนน หํสมณฺฑลา-
กาเรน กตา ฯ ตทหุโปสเถติ เอตฺถ ตทหูติ ตสฺมึ อหนิ ฯ ตสฺมึ
ทิวเสติ อตฺโถ ฯ อุปวสนฺติ เอตฺถาติ อุโปสโถ ฯ อุปวสิตพฺพ-
ทิวโส ฯ อุปวสนฺตีติ จ สีเลน วา สพฺพโส อาหารสฺส อภุญฺชน-
สงฺขาเตน อนสเนน วา ขีรปานมธุปานาทิมตฺเตน วา อุเปตา หุตฺวา
วสนฺตีติ อตฺโถ ฯ โส ปเนส ทิวโส อฏฺฐมี จาตุทฺทสี ปณฺณรสี
ปเภทเนน ติวิโธ ฯ กตฺถจิ ปน ปฏิโมกฺเขปิ สีเลปิ อุปวาเสปิ
ปญฺญตฺติยมฺปิ อุโปสถสทฺโท อาคโต ฯ ตถาเหส อายามาวุโส
กปฺปิน อุโปสถํ คมิสฺสามาติอาทีสุ ปาฏิโมกฺขุทฺเทเส อาคโต ฯ
เอวํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต โข วิสาเข อุโปสโถ อุปวุฏฺโฐติอาทีสุ
สีเล ฯ สุทฺธสฺส เว สทา เผคฺคุ สุทฺธสฺสุโปสโถ สทาติอาทีสุ
อุปวาเส ฯ อุโปสโถ นาม นาคราชาติอาทีสุ ปญฺญตฺติยญฺจ
อาคโต ฯ ตตฺถ อุเปจฺจ วสิตพฺพโต สํวสิตพฺพโต อุโปสโถ
ปาฏิโมกฺขุทฺเทโส ฯ อุเปเตน สมนฺนาคเตน หุตฺวา วสิตพฺพโต
สนฺตาเนน วาเสตพฺพโต อุโปสโถ สีลํ ฯ อนสนาทึ สํยมาทึ วา
อุเปจฺจ วสนฺตีติ อุโปสโถ อุปวาโส ฯ ตถารูเป หตฺถิอสฺสวิเสเส
อุโปสโถติ สมญฺญามตฺตตฺตา อุโปสโถ ปญฺญตฺติ ฯ อิธ ปน

น ภิกฺขเว ตทหุโปสเถ สภิกฺขุกา อาวาสาติอาทีสุ วิย อุโปสถ-
ทิวโส อธิปฺเปโต ฯ ตสฺมา ตทหุโปสเถติ ตสฺมึ อุโปสถทิวเสติ
อตฺโถ ฯ กํสปาตินฺติ สุวณฺณปาตึ ฯ กหาปณมฺปีติอาทีสุ กหา-
ปณสฺส สมภาโค อฑฺโฒ ฯ ปาโท จตุตฺถภาโค ฯ มาสโกเยว
มาสกรูปํ ฯ สพฺพนฺตาว วตฺตพฺพนฺติ อิมินา สตฺตสติกกฺขนฺธเก
อาคตา สพฺพาปิ ปาลิ อิธ อาเนตฺวา วตฺตพฺพาติ ทสฺเสติ ฯ
อาเนตฺวา กุโต วตฺตพฺพาติ อาห ยาว อิมาย ปน วินยสงฺคีติยาติ-
อาทึ ฯ สงฺคายิตสทิสเมว สงฺคายึสูติ สมฺพนฺโธ ฯ ปุพฺเพ กตํ
อุปาทายาติ ปุพฺเพ กตํ ปฐมสงฺคีติมุปาทาย ฯ สา ปนายํ สงฺคีตีติ
สมฺพนฺโธ ฯ เตสูติ เตสุ สงฺคีติการเกสุ เถเรสุ ฯ วิสฺสุตาติ
คณปาโมกฺขตาย วิสฺสุตา สพฺพตฺถ ปตฺถฏา ฯ ตสฺมึ หิ สนฺนิปาเต
อฏฺเฐว คณปาโมกฺขา มหาเถรา อเหสุํ ฯ เตสุ จ วาสภคามี
สุมโนติ เทฺว เถรา อนุรุทฺธตฺเถรสฺส สทฺธิวิหาริกา ฯ อวเสสา
ฉ อานนฺทตฺเถรสฺส ฯ เอเต ปน สพฺเพปิ อฏฺฐ มหาเถรา ภควนฺตํ
ทิฏฺฐปุพฺพา ฯ อิทานิ เต เถเร สรูปโต ทสฺเสนฺโต อาห สพฺพกามี
จาติอาทึ ฯ สาณสมฺภูโตติ สาณเทสวาสี สมฺภูตตฺเถโร ฯ ทุติโย
สงฺคโหติ สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ปนฺนภาราติ ปติตกฺขนฺธภารา ฯ ภารา
หเว ปญฺจกฺขนฺธาติ หิ วุตฺตํ ฯ กตกิจฺจาติ จตูสุ สจฺเจสุ จตูหิ
มคฺเคหิ กตฺตพฺพสฺส ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาสงฺขาตสฺส

โสฬสวิธสฺสาปิ กิจฺจสฺส ปรินิฏฺฐิตตฺตา กตกิจฺจา ฯ

[๗๓] อพฺพุฬฺหนฺติ อุปฺปทฺทวํ ฯ ภควโต วจนํ เถเนตฺวา อตฺตโน วจนสฺส ทีปนโต อพฺพุฬฺหนฺติ โจรกมฺมมฺปิ วทนฺติ ฯ คณฺฐิปเท ปน อพฺพุฬฺหํ คณฺธนฺติ๑ วุตฺตํ ฯ อิทนฺติ วกฺขมานนิทสฺสนํ ฯ สนฺทิสฺสมานมุขา สมฺมุขา ฯ อุปริพฺรหฺมโลกุปฺปตฺติยา ภาวิตมคฺคนฺติ อุปริพฺรหฺมโลเก อุปฺปตฺติยา อุปฺปาทิตชฺฌานํ ฯ ฌานํ หิ ตตฺรุปฺปตฺติยา อุปายภาวโต อิธ มคฺโคติ วุตฺตํ ฯ อุปาโย หิ มคฺโคติ วุจฺจติ ฯ วจนตฺโถ ปเนตฺถ ตํ อุปฺปตฺตึ มคฺคติ คเวสติ ชเนติ นิปฺผาเทตีติ มคฺโคติ เอวํ เวทิตพฺโพ ฯ อตฺถโต จายํ มคฺโค นาม เจตนาปิ โหติ เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ ตทุภยมฺปิ ฯ นิรยญฺจาหํ สารีปุตฺต ชานามิ นิรยคามิญฺจ มคฺคนฺติ หิ เอตฺถ เจตนา มคฺโค นาม ฯ

> สทฺธา หิริยํ กุสลญฺจ ทานํ
> ธมฺมา เอเต สปฺปุริสานุยาตา
> เอตญฺหิ มคฺคํ ทิวิยํ วทนฺติ
> เอเตน หิ คจฺฉติ เทวโลกนฺติ

เอตฺถ เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา มคฺโค นาม ฯ อยํ ภิกฺขเว มคฺโค อยํ ปฏิปทาติ สงฺขารุปฺปตฺติสุตฺตาทีสุ เจตนาปิ เจตนาสมฺปยุตฺต-ธมฺมาปิ มคฺโค นาม ฯ อิมสฺมึ ฐาเน ฌานสฺส อธิปฺเปตตฺตา

๑. ม. คณฺโฑติ ฯ

เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา คเหตพฺพา ฯ โมคฺคลิพฺราหฺมณสฺสาติ โลก-
สมฺมตสฺส อปุตฺตกสฺส โมคฺคลินามพฺราหฺมณสฺส ฯ นนุ จ กถเมตํ
วุตฺตํ โมคฺคลิพฺราหฺมณสฺส เคเห ปฏิสนฺธึ คเหสฺสตีติ กึ อุปรู-
ปปตฺติยา ปฏิลทฺธสมาปตฺตีนมฺปิ กามาวจเร อุปปตฺติ โหตีติ ฯ
โหติ สา จ กตาธิการานํ มหาปุญฺญานํ เจโตปณิธิวเสน โหติ
น สพฺเพสนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อถ มหคฺคตสฺส ครุกกมฺมสฺส วิปากํ
ปฏิพาหิตฺวา ปริตฺตกมฺมํ กถมตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรตีติ
เอตฺถ จ ตาว ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ อิทํ วุตฺตํ นิกนฺติพเลเนว ฌานํ
ปริหายติ ตโต ปริหีนชฺฌานา นิพฺพตฺตนฺตีติ ฯ เกจิ ปน อนีวรณา-
วตฺถาย นิกนฺติยา ฌานสฺส ปริหานิ วีมํสิตฺวา คเหตพฺพาติ วตฺวา
เอวเมตฺถ การณํ วทนฺติ สติปิ มหคฺคตกมฺมุโน วิปากปฏิพาหน-
สมตฺถสฺส ปริตฺตกมฺมสฺส อภาเว อิชฺฌติ ภิกฺขเว สีลวโต เจโต-
ปณิธิ วิสุทฺธตฺตาติ วจนโต กามภเว เจโตปณิธิ มหคฺคตกมฺมสฺส
วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา ปริตฺตกมฺมุโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรตีติ ฯ
สาธุ สปฺปุริสาติ เอตฺถ สาธูติ อายาจนตฺเถ นิปาโต ฯ ตํ ยาจามาติ
อตฺโถ ฯ หฏฺฐปฺปหฏฺโฐติ จิตฺตปีณนวเสน ปุนปฺปุนํ สนฺตุฏฺโฐ ฯ
อุทคฺคุทคฺโคติ สรีรวิการุปฺปาทนปีติวเสน อุทคฺคุทคฺโค ฯ ปีติมา
หิ ปุคฺคโล กายจิตฺตานํ อุคฺคตตฺตา อพฺภุคฺคตตฺตา อุทคฺโคติ
วุจฺจติ ฯ สาธูติ ปฏิสฺสุณิตฺวาติ สาธูติ ปฏิวจนํ ทตฺวา ฯ

[ส. ป. ๓๔-๓๕]

ตีเรตฺวาติ นิฏฺฐเปตฺวา ฯ ปุน ปจฺจาคมึสูติ ปุน อาคมึสุ ฯ
เตน โข ปน สมเยนาติ ยสฺมึ สมเย ทุติยสงฺคีตึ อกํสุ ตสฺมึ
สมเยติ อตฺโถ ฯ นวกาติ วุตฺตเมวตฺถํ วิภาเวตุํ ทหรภิกฺขูติ วุตฺตํ ฯ
ตํ อธิกรณํ น สมฺปาปุณึสูติ ตํ วชฺชิปุตฺตเกหิ อุปฺปาทิตํ อธิกรณํ
วินิจฺฉินิตุํ น สมฺปาปุณึสุ นาคมึสุ ฯ โน อหุวตฺถาติ สมฺพนฺโธ ฯ
อิทํ ทณฺฑกมฺมนฺติ อิทานิ วตฺตพฺพํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ยาวตายุกํ
ฐตฺวา ปรินิพฺพุตาติ สมฺพนฺโธ ฯ ยาว อตฺตโน อตฺตโน อายุ-
ปริมาณํ ตาว ฐตฺวา ปรินิพฺพุตาติ อตฺโถ ฯ กิมฺปน กตฺวา เต
เถรา ปรินิพฺพุตาติ อาห ทุติยํ สงฺคหํ กตฺวาติอาทึ ฯ อนาคเตปิ
สทฺธมฺมวุฑฺฒิยา เหตุํ กตฺวาน ปรินิพฺพุตาติ สมฺพนฺโธ ฯ อิทานิ
เตปิ นาม เอวํมหานุภาวา เถรา อนิจฺจตาย วสํ คตา กิมงฺคํ
ปน อญฺเญติ สํเวเชตฺวา โอวทนฺโต อาห ขีณาสวาติอาทึ ฯ
อนิจฺจตาวสนฺติ อนิจฺจตาวสตฺตํ ฯ อนิจฺจตายตฺตภาวํ อนิจฺจตาธี-
นตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ชมฺมินฺติ ลามกํ ฯ ทุรภิสมฺภวํ อนภิภวนียํ
อติกฺกมิตุมสกฺกุเณยฺยํ อนิจฺจตํ เอวํ ญตฺวาติ สมฺพนฺโธ ฯ เกจิ
ปน ทุรภิสมฺภวนฺติ เอตฺถ ปาปุณิตุํ อสกฺกุเณยฺยนฺติ อิมมตฺถํ
คเหตฺวา ยํ ทุรภิสมฺภวํ นิจฺจํ อมตํ ปทํ ตํ ปตฺตุํ วายเม
ธีโรติ สมฺพนฺธํ วทนฺติ ฯ สพฺพาการเรนาติ สพฺพปฺปกาเรน ฯ
วตฺตพฺพํ กิญฺจิปิ อเสเสตฺวา ทุติยสงฺคีติ สํวณฺณิตาติ อธิปฺปาโย ฯ

[ส. ป. ๓๕-๓๖]

อิติ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย สารตฺถทีปนิยํ

ทุติยสงฺคีติวณฺณนา สมตฺตา ฯ

[๗๔] อิมิสฺสา ปน สงฺคีติยา ธมฺมสงฺคาหกตฺเถเรหิ นิกฺกฑฺฒิตา เต ทสสหสฺสา วชฺชิปุตฺตกา ภิกฺขู ปกฺขํ ปริเยสมานา อตฺตโน อตฺตโน อนุรูปํ ทุพฺพลปกฺขํ ลภิตฺวา วิสุํ มหาสงฺฆิกํ อาจริยกุลํ นาม อกํสุ ฯ ตโต ภิชฺชิตฺวา อปรานิ เทฺว อาจริยกุลานิ ชาตานิ โคกุลิกา จ เอกโพฺยหาริกา จ ฯ โคกุลิกา นิกายโต ภิชฺชิตฺวา อปรานิ เทฺว อาจริยกุลานิ ชาตานิ ปณฺณตฺติวาทา จ พหุลิยา จ ฯ พหุสฺสุติกาติปิ เตสํเยว นามํ ฯ เตสํเยว อนฺตเร เจติยวาทา นาม อปเร อาจริยวาทา อุปฺปนฺนา ฯ เอวํ มหาสงฺฆิกาจริยกุลโต ทุติเย วสฺสสเต ปญฺจาจริยกุลานิ อุปฺปนฺนานิ ฯ ตานิ มหาสงฺฆิเกหิ สทฺธึ ฉ โหนฺติ ฯ ตสฺมึเยว ทุติเย วสฺสสเต เถรวาทโต ภิชฺชิตฺวา เทฺว อาจริยวาทา อุปฺปนฺนา มหิสาสกา จ วชฺชิปุตฺตกา จ ฯ ตตฺถ วชฺชิปุตฺตกวาทโต ภิชฺชิตฺวา อปเร จตฺตาโร อาจริยวาทา อุปฺปนฺนา ธมฺมุตฺตริยา ภทฺรยานิกา ฉนฺนาคาริกา สมฺมิติยาติ[๑] ฯ ปุน ตสฺมึเยว ทุติเย วสฺสสเต มหิสาสกวาทโต ภิชฺชิตฺวา สพฺพตฺถิวาทา ธมฺมคุตฺติกาติ เทฺว อาจริยวาทา อุปฺปนฺนา ฯ ปุน สพฺพตฺถิวาทกุลโต ภิชฺชิตฺวา กสฺสปิยา นาม ชาตา ฯ กสฺสปิเกสุปิ ภินฺเนสุ

๑. ม. สมิติกาติ ฯ

อปเร สงฺกนฺติกา นาม ชาตา ฯ สงฺกนฺติเกสุ ภินฺเนสุ สุตฺตวาทา นาม ชาตาติ เถรวาทโต ภิชฺชิตฺวา อิเม เอกาทส อาจริยวาทา อุปฺปนฺนา ฯ เต เถรวาเทน สทฺธึ ทฺวาทส โหนฺติ ฯ อิติ อิเม จ ทฺวาทส มหาสงฺฆิกานญฺจ ฉ อาจริยวาทาติ สพฺเพ อฏฺฐารส อาจริยวาทา ทุติเย วสฺสสเต อุปฺปนฺนา ฯ อฏฺฐารสนิกายาติปิ อฏฺฐารสาจริยกุลานีติปิ เอเตสํเยว นามํ ฯ เอเตสุ ปน สตฺตรส-วาทา ภินฺนกา ฯ เถรวาโทเวโก อสมฺภินฺนโกติ เวทิตพฺโพติ ฯ วุตฺตมฺปิเจตํ ทีปวํเส

นิกฺกฑฺฒิตา ปาปภิกฺขู เถเรหิ วชฺชิปุตฺตกา
อญฺญํ ปกฺขํ ลภิตฺวาน อธมฺมวาที พหู ชนา
ทสสหสฺสา สมาคนฺตฺวา อกํสุ ธมฺมสงฺคหํ
ตสฺมายํ ธมฺมสงฺคีติ มหาสงฺคีติ วุจฺจติ
มหาสงฺคีติกา ภิกฺขู วิโลมํ อกํสุ สาสเน
ภินฺทิตฺวา มูลสงฺคหํ อญฺญํ อกํสุ สงฺคหํ
อญฺญตฺร สงฺคหิตํ สุตฺตํ อญฺญตฺร อกรึสุ เต
อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภินฺทึสุ วินเย นิกาเยสุ ปญฺจสุ
ปริยายเทสิตญฺจาปิ อโถ นิปฺปริยายเทสิตํ
นีตตฺถญฺเจว เนยฺยตฺถํ อชานิตฺวาน ภิกฺขโว
อญฺญํ สนฺธาย ภณิตํ อญฺญํ อตฺถํ ฐปยึสุ เต

[ส. ป. ๓๖]

พฺยญฺชนจฺฉายาย เต ภิกฺขู พหุํ อตฺถํ วินาสยุํ
ฉฑฺเฑตฺวาน เอกเทสํ สุตฺตํ วินยคมฺภิรํ
ปฏิรูปํ สุตฺตํ วินย- ตนฺติญฺจ อกรึสุ เต
ปริวารํ อตฺถุทฺธารํ อภิธมฺมํ ฉปฺปการณํ
ปฏิสมฺภิทญฺจ นิทฺเทสํ เอกเทสญฺจ ชาตกํ
เอตฺตกํ วิสชฺเชตฺวาน อญฺญานิ อกรึสุ เต
นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ อากปฺปกรณียานิ จ
ปกติภาวํ วิชฺชหิตฺวา ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เต
ปุพฺพงฺคมา ภินฺนวาทา มหาสงฺคีติการกา
เตสญฺจ อนุกาเรน ภินฺนวาทา พหู อหุ
ตโต อปรกาลมฺหิ ตสฺมึ เภโท อชายถ
โคกุลิกา เอกโพฺยหาริ ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว
โคกุลิกานํ เทฺว เภทา อปรกาลมฺหิ ชายถ
พหุสฺสุติกา จ ปญฺญตฺติ ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว
เจติยา จ ปุนวาที มหาสงฺคีติเภทกา
ปญฺจ วาทา อิเม สพฺเพ มหาสงฺคีติมูลกา
อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภินฺทึสุ เอกเทสญฺจ สงฺคหํ
คนฺถญฺจ เอกเทสญฺหิ ฉฑฺเฑตฺวา อกรึสุ เต

๑. ม. วินยํ ตญฺจ อญฺญํ ฯ

[ส. ป. ๓๖]

นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ อากปฺปกรณียานิ จ
ปกติภาวํ วิชฺชหิตฺวา ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เต
วิสุทฺธตฺเถรวาทมฺหิ ปุน เภโท อชายถ
มหิสาสกา วชฺชิปุตฺตกา ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว
วชฺชิปุตฺตกวาทมฺหิ จตุธา เภโท อชายถ
ธมฺมุตฺตริกา ภทฺรยานิกา ฉนฺนาคาริกา จ สมฺมติ[๑]
มหิสาสกานํ เทฺว เภทา อปรกาลมฺหิ ชายถ
สพฺพตฺถิวาทา ธมฺมคุตฺตา ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว
สพฺพตฺถิวาทานํ กสฺสปิกา สงฺกนฺติ กสฺสปิเกน จ
สงฺกนฺติกานํ สุตฺตวาที อนุปุพฺเพน ภิชฺชถ
อิเม เอกาทส วาทา สมฺภินฺนา เถรวาทโต
อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภินฺทึสุ เอกเทสญฺจ สงฺคหํ
คนฺถญฺจ เอกเทสญฺหิ ฉฑฺเฑตฺวา อญฺญํ อกํสุ เต
นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ อากปฺปกรณียานิ จ
ปกติภาวํ วิชฺชหิตฺวา ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เต
สตฺตรส ภินฺนวาทา เอกวาโท อภินฺนโก
สพฺเพวฏฺฐารสา โหนฺติ ภินฺนวาเทน เต สห
นิโคฺรโธว มหารุกฺโข เถรวาทานมุตฺตโม

๑. ม. สมิติ ฯ

อนูนํ อนธิกญฺจ เกวลํ ชินสาสนํ
สนฺตกา วิย รุกฺขมฺหิ นิพฺพตฺตา วาทเสสกา
ปจเม วสฺสสเต นตฺถิ ทุติเย วสฺสสตนฺตเร
ภินฺนา สตฺตรสา วาทา อุปฺปนฺนา ชินสาสเนติ ฯ

อปราปรํ ปน เหมวตา ราชคิริกา สิทฺธตฺถิกา ปุพฺพเสลิยา อปรเสลิยา ราชิริยาติ[๑] อญฺเญปิ ฉ อาจริยวาทา อุปฺปนฺนา ฯ ปุริมกานํ ปน อฏฺฐารสนฺนํ อาจริยวาทานํ วเสน ปวตฺตมาเน สาสเน อโสโก ธมฺมราชา ปฏิลทฺธสทฺโธ ทิวเส ทิวเส พุทฺธปูชาย สตสหสฺสํ ธมฺมปูชาย สตสหสฺสํ สงฺฆปูชาย สตสหสฺสํ อตฺตโน อาจริยสฺส นิโคฺรธตฺเถรสฺส สตสหสฺสํ จตูสุ ทฺวาเรสุ เภสชฺชตฺถาย สตสหสฺสนฺติ ปญฺจสตสหสฺสานิ ปริจฺจชนฺโต สาสเน อุฬารํ ลาภสกฺการํ ปวตฺเตสิ ฯ ตทา หตลาภสกฺกาเรหิ ติตฺถิเยหิ อุปฺปาทิตํ อเนกปฺปการํ สาสนมลํ วิโสเธตฺวา โมคฺคลิปุตฺตติสฺสตฺเถโร ติปิฏกปริยตฺติธรานํ ปภินฺนปฏิสมฺภิทานํ ภิกฺขูนํ สหสฺสเมกํ คเหตฺวา ยถา มหากสฺสปตฺเถโร จ ยสตฺเถโร จ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายึสุ เอวเมว สงฺคายนฺโต ตติยสงฺคีตึ อกาสิ ฯ

[๗๕] อิทานิ ตํ ตติยสงฺคีตึ มูลโต ปภูติ วิตฺถาเรตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห ติสฺโสปิ โข มหาพฺรหฺมา พฺรหฺมโลกา จวิตฺวา

๑. ม. วาชิริยาติ ฯ

โมคฺคลิพฺราหฺมณสฺส เคเห ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสีติอาทึ ฯ ตตฺถ เคเห ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสีติ โมคฺคลิพฺราหฺมณสฺส เคเห พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสีติ อตฺโถ ฯ เคหสฺส ปน ตนฺนิสฺสยตฺตา นิสฺสิเต นิสฺสยโวหารวเสน เคเห ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสีติ วุตฺตํ ยถา มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺติ สพฺโพ คาโม อาคโตติ ฯ สตฺต วสฺสานีติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํ ฯ อติจฺฉถาติ อติกฺกมิตฺวา อิจฺฉถ ฯ อิธ ภิกฺขา น ลพฺภติ อิโต อญฺญตฺถ คนฺตฺวา ภิกฺขํ ปริเยสถาติ อธิปฺปาโย ฯ โภ ปพฺพชิตาติอาทึ พฺราหฺมโณ อตฺตโน เคเห ภิกฺขาลาภํ อนิจฺฉนฺโต อาห ฯ ปฏิยาทิตภตฺตโตติ สมฺปาเทตฺวา ฐปิตภตฺตโต ฯ ตทุปิยนฺติ ตทนุรูปํ ฯ อุปสมํ ทิสฺวาติ เถรสฺส กายจิตฺตวูปสมํ ปุนปฺปุนํ ทิสฺวา ญตฺวาติ อตฺโถ ฯ อิริยา-ปถวูปสมสนฺทสฺสเนน หิ ตนฺนิพนฺธโต จิตฺตสฺส โยนิโส ปวตฺติ อุปสโมปิ วิญฺญายติ ฯ ภิยฺโยโส มตฺตาย ปสีทิตฺวาติ ปุนปฺปุนํ วิเสสโต อธิกตรํ ปสีทิตฺวา ฯ ภตฺตวิสฺสคฺคกรณตฺถายาติ ภตฺต-กิจฺจกรณตฺถาย ฯ อธิวาเสตฺวาติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ฯ โสฬสวสฺสุทฺเท-สิโกติ โสฬสวสฺโสติ อุทฺทิสิตพฺโพ โวหริตพฺโพติ โสฬสวสฺสุทฺเทโส ฯ โสเยว โสฬสวสฺสุทฺเทสิโก ฯ โสฬสวสฺโสติ วา อุทฺทิสิตพฺพตํ อรหตีติ โสฬสวสฺสุทฺเทสิโก ฯ โสฬสวสฺสานิ วา อุทฺทิสิตพฺพานิ อสฺสาติ โสฬสวสฺสุทฺเทสิโก ฯ โสฬสวสฺโสติ อุทฺเทโส วา อสฺส

อตฺถีติ โสฬสวสฺสุทฺเทสิโก ฯ อตฺถโต ปน โสฬสวสฺสิโกติ วุตฺตํ โหติ ฯ ติณฺณํ เวทานํ ปารคูติ อิรุพฺเพทยชุพฺเพทสามพฺเพทสงฺขา- ตานํ ติณฺณํ เวทานํ ปคุณภาวกรณวเสน ปารงฺคโตติ ปารคู ฯ ปารคูติ เจตฺถ นิจฺจสาเปกฺขตาย สมาสาทิกํ เวทิตพฺพํ ฯ ลคฺเคตฺวาติ โอลมฺเพตฺวา ฯ น จ กาจีติ เอตฺถ จสทฺโท อวธารเณ ฯ กาจิ กถา เนว อุปฺปชฺชตีติ อตฺโถ ฯ ปลฺลงฺกนฺติ นิสีทิตพฺพาสนํ ฯ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ เอตฺถาปิ กถาติ อิทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ กุปิโต อนตฺตมโนติ โกเปน กุปิโต อนตฺตมโน โทมนสฺเสน ฯ โทมนสฺสสมงฺคี หิ ปุคฺคโล ปีติสุเขหิ น อตฺตมโน น อตฺตจิตฺโตติ อนตฺตมโนติ วุจฺจติ ฯ น สกมโนติ วา อนตฺตมโน อตฺตโน วเส อฏฺฐิตจิตฺตตฺตา ฯ จณฺฑิกภาเวติ จณฺฑิโกติ วุจฺจติ จณฺโฑ ถทฺธปุคฺคโล ฯ ตสฺส ภาโว จณฺฑิกํ ฯ ถทฺธภาโวติ อตฺโถ ฯ อิธ ปน จณฺฑิกภาเวติ วุตฺตตฺตา จณฺฑิโกเยว จณฺฑิกนฺติ คเห- ตพฺพํ ฯ เตน จณฺฑิกภาเวติ เอตฺถ ถทฺธภาเวติ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ กิญฺจิ มนฺตนฺติ กิญฺจิ เวทํ ฯ อญฺเญ เก ชานิสฺสนฺตีติ น เกจิ ชานิสฺสนฺตีติ อธิปฺปาโย ฯ ปุจฺฉิตฺวา. สกฺกา ชานิตุนฺติ อตฺตโน ปเท สญฺญาเณ ฐิตตฺตา เถโร เอวมาห ฯ สพฺพญฺญุพุทฺธาเอว หิ ปุจฺฉ มาณว ยทากงฺขสีติอาทินา ปจฺเจกพุทฺธาทีหิ อสาธารณํ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรนฺติ ฯ สาวกา ปน ปเท สญฺญาเณ

[ส. ป. ๓๗-๓๘]

ชิตตฺตา สุตฺวา เวทิสฺสามาติ วา ปุจฺฉิตฺวา สกฺกา ชานิตุนฺติ วา
วทนฺติ ฯ ตีสุ เวเทสูติอาทีสุ ตโย เวทา ปุพฺเพ วุตฺตนยาเอว ฯ
นิฆณฺฑูติ นาม นิฆณฺฑุรุกฺขาทีนํ เววจนปฺปกาสกํ สตฺถํ ฯ เววจนปฺ-
ปกาสกนฺติ จ ปริยายสทฺททีปกนฺติ อตฺโถ ฯ เอเกกสฺส อตฺถสฺส
อเนกปริยายวจนวิภาวกนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ นิทสฺสนมตฺตญฺเจตํ
อเนเกสํ อตฺถานํ เอกสทฺทวจนียตาวิภาวนวเสนปิ ตสฺส คนฺถสฺส
ปวตฺตตฺตา ฯ วจนียวาจกภาเวน อตฺถํ สทฺทญฺจ นิขณฺเฑติ ภินฺทติ
วิภชฺช ทสฺเสตีติ นิขณฺฑุ ฯ โสเอว อิธ ขการสฺส ฆการํ กตฺวา
นิฆณฺฑูติ วุตฺโต ฯ เกฏุภนฺติ กิริยากปฺปวิกปฺโป กวีนํ อุปการาย
สตฺถํ ฯ เอตฺถ จ กิริยากปฺปวิกปฺโปติ วจีเภทาทิลกฺขณา กิริยา
กปฺปียติ วิกปฺปียติ เอเตนาติ กิริยากปฺโป ฯ โส ปน วณฺณปทพนฺธ-
ปทตฺถาทิวิภาคโต พหุวิกปฺโปติ กิริยากปฺปวิกปฺโปติ วุจฺจติ ฯ
อิทญฺจ มูลกิริยากปฺปคนฺถํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ โส หิ สตสหสฺส-
ปริมาโณ นยาทิจริยาทิกํ[๑] ปกรณํ ฯ วจนตฺถโต ปน กิฏติ
คเมติ กิริยาทิวิภาคํ ตํ วา อนวเสสปริยาทานโต คเมนฺโต ปูเรตีติ
เกฏุภนฺติ วุจฺจติ ฯ สห นิฆณฺฑุนา เกฏุเภน จ สนิฆณฺฑุเกฏุภา
ตโย เวทา ฯ เตสุ สนิฆณฺฑุเกฏุเภสุ ฯ ฐานกรณาทิวิภาคโต
นิพฺพจนวิภาคโต จ อกฺขรา ปเภทียนฺติ เอเตนาติ อกฺขรปฺปเภโท ฯ

๑. ม. นยาทิจริยาทิกํ ฯ

สิกฺขา จ นิรุตฺติ จ ฯ สห อกฺขรปฺปเภเทนาติ สากฺขรปฺปเภทา ฯ
เตสุ สากฺขรปฺปเภเทสุ ฯ อิติหาสปญฺจเมสูติ อถพฺพนเวทํ จตุตฺถํ
กตฺวา อิติหอาสอิติหอาสาติ อีทิสวจนปฏิสํยุตฺโต ปุราณกถาสงฺขาโต
อิติหาโส ปญฺจโม เอเตสนฺติ อิติหาสปญฺจมา ตโย เวทา ฯ
เตสุ อิติหาสปญฺจเมสุ ฯ เนว อตฺตนา ปสฺสตีติ เนว สยํ
ปสฺสติ ฯ เนว ชานาตีติ อตฺโถ ฯ ปุจฺฉ พฺยากริสฺสามีติ สพฺพาปิ
ปุจฺฉา เวเทสฺเยว อนฺโตคธาติ สลฺลกฺเขนฺโต เอวมาห ฯ ยสฺส
จิตฺตนฺติอาทิ ปญฺหทฺวยํ จุติจิตฺตสมงฺคิโน ขีณาสวสฺส จุติจิตฺตสฺส
อุปฺปาทกฺขณํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ปรมปญฺเห อุปฺปชฺชตีติ
อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิตาย อุปฺปชฺชติ ฯ น นิรุชฺฌตีติ นิโรธกฺขณํ
อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติ ฯ ตสฺส จิตฺตนฺติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ตโต
ปฏฺฐาย จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ ปุจฺฉติ ฯ ยสฺส วา
ปนาติอาทิเก ปน ทุติยปญฺเห นิรุชฺฌิสฺสตีติ ยสฺส จิตฺตํ ภงฺคกฺขณํ
ปตฺวา นิรุชฺฌิสฺสติ ฯ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ ภงฺคโต ปรภาเค สยํ วา
อญฺญํ วา นุปฺปชฺชิสฺสติ ฯ ตสฺส ปุคฺคลสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ
น นิรุชฺฌตีติ ปุจฺฉติ ฯ อิเมสํ ปน ปญฺหานํ ปจโม ปญฺโห
วิภชฺช พฺยากรณีโย ฯ ตสฺมา ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ
ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ เอวมฺปุฏฺเฐน สตา เอวมยํ
ปญฺโห วิสชฺเชตพฺโพ อรหนฺตานํ ปจฺฉิมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ

เตสํ จิตฺตํ อุปชฺชติ น นิรุชฺฌติ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสติ อิตเรสํ
จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ อนาคเต
นิรุชฺฌิสฺสติ เจว อญฺญญฺจ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ฯ เยสญฺหิ ปริจฺฉินฺน-
วฏฺฏทุกฺขานํ ขีณาสวานํ สพฺพปจฺฉิมสฺส จุติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขโณ
วตฺตติ เตสํ ตเทว จุติจิตฺตํ อุปฺปาทปฺปตฺตตาย อุปฺปชฺชติ นาม
ภงฺคํ อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติ ฯ ภงฺคมฺปน ปตฺวา ตํ เตสํ
จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ ตโต อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา อญฺญํ นุปฺปชฺชิสฺสติ ฯ
ฐเปตฺวา ปน ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคึ ขีณาสวํ อิตเรสํ เสกฺขาเสกฺข-
ปุถุชฺชนานํ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิ จิตฺตํ อุปฺปาทปฺปตฺตตาย อุปฺปชฺชติ
นาม ภงฺคํ อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติ ฯ ภงฺคมฺปน ปตฺวา
นิรุชฺฌิสฺสเตว ฯ อญฺญํ ปน ตสฺมึ วา อญฺญสฺมึ วา อตฺตภาเว
อุปฺปชฺชิสฺสติ เจว นิรุชฺฌิสฺสติ จ ฯ ทุติโย ปน ปญฺโห อรหโต
จุติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิยมิตตฺตา เอกํสพฺยากรณีโย ฯ ตสฺมา
ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสติ ตสฺส จิตฺตํ
อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌตีติ ปุฏฺเชน อามนฺตาติ วตฺตพฺพํ ฯ ขีณา-
สวสฺส หิ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิ จุติจิตฺตํ ภงฺคํ ปตฺวา นิรุชฺฌิสฺสติ
นาม ตโต ปรํ นุปฺปชฺชิสฺสติ ฯ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิตาย ปน
อุปฺปชฺชติ เจว ภงฺคํ อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติ จาติ วุจฺจติ ฯ
อยํ ปน มาณโว เอวมิเม ปญฺเห วิสชฺเชตุมสกฺโกนฺโต วิฆาตํ

ปาปุณิ ฯ ตสฺมา วุตฺตํ มาณโว อุทฺธํ วา อโธ วา หริตุํ
อสกฺโกนฺโตติอาทิ ฯ ตตฺถ อุทฺธํ วา อโธ วา หริตุํ อสกฺโกนฺโตติ
อุปริมปเท วา เหฏฺฐิมปทํ เหฏฺฐิมปเท วา อุปริมปทํ อตฺถโต
สมนฺนาหริตุํ อสกฺโกนฺโตติ อตฺโถ ฯ ปุพฺเพนาปรํ โยเชตฺวา
ปญฺหสฺส อตฺถํ ปริจฺฉินฺทิตุมสกฺโกนฺโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ ทฺวตฺตึสา-
การกมฺมฏฺฐานํ ตาว อาจิกฺขีติ อตฺถิ อิมสฺมึ กาเยติอาทิกํ
ทฺวตฺตึสาการกมฺมฏฺฐานํ มนฺตสฺส อุปจาโร อยนฺติ ปฐมํ อาจิกฺขิ ฯ
โสตาปนฺนานํ สีเลสุ ปริปูริการิตาย สมาทินฺนสีลโต นตฺถิ ปริหานีติ
อาห อภพฺโพ ทานิ สาสนโต นิวตฺติตุนฺติ ฯ วฑฺเฒตฺวาติ อุปริ-
มคฺคตฺถาย กมฺมฏฺฐานํ วฑฺเฒตฺวา ฯ อปฺโปสฺสุกฺโก ภเวยฺย พุทฺธ-
วจนํ คเหตุนฺติ อรหตฺตปฺปตฺติยา กตกิจฺจภาวโตติ อธิปฺปาโย ฯ
อุปจารวิธิมฺหิ เฉกภาวตฺถํ อุปชฺฌาโย มํ ภนฺเต ตุมฺหากํ สนฺติกํ
ปหิณีติอาทิ วุตฺตํ ฯ อุทกทนฺตโปนํ อุปฏฺฐาเปสีติ ปริโภคตฺถาย
อุทกญฺจ ทนฺตกฏฺฐญฺจ ปฏิยาเทตฺวา ฐเปสิ ฯ ทนฺเต ปุเนนฺติ
วิโสเธนฺติ เอเตนาติ หิ ทนฺตโปนํ วุจฺจติ ทนฺตกฏฺฐํ ฯ คุณวนฺตานํ
สงฺคเหตพฺพภาวโต เถโร สามเณรสฺส จ ขนฺติวิริยาทิคุเณ[๑] ปจฺจกฺข-
กรณตฺถํ วินาว อภิญฺญาย ปกติยา วีมํสมาโน ปุน สมฺมชฺชนาทึ
อกาสิ ฯ สามเณรสฺส จิตฺตทมนตฺถํ อกาสีติปิ วทนฺติ ฯ พุทฺธวจนํ

๑. ม. ขนฺติวิริยอุปฏฺฐานาทิคุเณ ฯ

[ส. ป. ๓๙-๔๐]

ปฏฺฐเปสีติ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหาเปตุํ อารภิ ฯ ฐเปตฺวา วินย-
ปิฏกนฺติ เอตฺถ สามเณรานํ วินยปริยาปุณนํ จาริตฺตํ น โหตีติ
ฐเปตฺวา วินยปิฏกํ อวเสสํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหาเปสีติ ตีสุปิ
คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ อวสฺสิโกว สมาโนติ อุปสมฺปทโต ปฏฺฐาย
อปริปุณฺณเอกวสฺโสติ อธิปฺปาโย ฯ โมคฺคลิปุตฺตติสฺสตฺเถรสฺส
หทเย ปติฏฺฐาปิตมฺปิ พุทฺธวจนํ โวหารวเสน ตสฺส หตฺเถ ปติฏฺฐาปิตํ
นาม โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ หตฺเถ สกลํ พุทฺธวจนํ ปติฏฺฐาเปตฺวาติ ฯ
ยาวตายุกํ ฐตฺวา ปรินิพฺพายึสูติ โมคฺคลิปุตฺตติสฺสตฺเถรสฺส หตฺเถ
สกลสาสนปติฏฺฐาปเนน ทุติยสงฺคีติการกาโรปิตทณฺฑกมฺมโต มุญฺ-
จิตฺวา ยาวตายุกํ ฐตฺวา ปรินิพฺพายึสุ ฯ

[๗๖] พินฺทุสารสฺส รญฺโญ เอกสตปุตฺตาติ เอตฺถ พินฺทุสาโร
นาม สกฺยกุลปฺปสุโต จนฺทคุตฺตสฺส นาม รญฺโญ ปุตฺโต ฯ
ตถาหิ วิฑูฑภสงฺคาเม กปิลวตฺถุโต นิกฺขนฺตสกฺยปุตฺเตหิ มาปิเต
โมริยนคเร ขตฺติยกุลสมฺภโว จนฺทคุตฺตกุมาโร ปาฏลิปุตฺเต ราชา
อโหสิ ฯ ตสฺส ปุตฺโต พินฺทุสาโร นาม ราชกุมาโร ปิตุ อจฺจเยน
ราชา หุตฺวา เอกสตปุตฺตกานํ ชนโก อโหสิ ฯ เอกสตนฺติ เอกญฺจ
สตญฺจ เอกสตํ ฯ เอเกนาธิกํ สตนฺติ อตฺโถ ฯ เอกาว มาตา
อสฺสาติ เอกมาติกํ ฯ อตฺตโน สโหทรนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ น ตาว
เอกรชฺชํ กตนฺติ อาห อนภิสิตฺโตว รชฺชํ กาเรตฺวาติ ฯ เอกรชฺชา-

ภิเสกนฺติ สกลชมฺพูทีเป เอกาธิปจฺจวเสน กริยมานํ อภิเสกํ ฯ
ปุญฺญปฺปภาเวน ปาปุณิตพฺพาปิ ราชิทฺธิโย อรหตฺตมคฺเคน อาคตา
ปฏิสมฺภิทาทโย อวเสสวิเสสา วิย ปโยคสมฺปตฺติภูตอภิเสกานุภา-
เวเนว อาคตาติ อาห อภิเสกานุภาเวน จสฺส อิมา ราชิทฺธิโย
อาคตาติ ฯ ตตฺถ ราชิทฺธิโยติ ราชภาวานุคตปฺปภาวา ฯ ยโตติ
ยโต โสฬสฌฺฌาโต ฯ สาสเน อุปฺปนฺนสทฺโธติ พุทฺธสาสเน ปฏิลทฺธ-
สทฺโธ ฯ อสนฺธิมิตฺตายาติ ตสฺสา นามํ ฯ ตสฺสา กิร สรีเร
สนฺธิโย น ปญฺญายนฺติ ฯ ตสฺมา เอวนฺนามิกา ชาตาติปิ วทนฺติ ฯ
เทวตาเอว ทิวเส ทิวเส อาหรนฺตีติ สมฺพนฺโธ ฯ เทวสิกนฺติ ทิวเส
ทิวเส ฯ อคทามลกนฺติ อปฺปเกเนว สรีรโสธนาทิสมตฺถํ สพฺพ-
โทสหรํ โอสธามลกํ ฯ อคทหรีตกมฺปิ ตาทิสเมว หรีตกํ ฯ เตสุ
กิร ทฺวีสุ ยถากามเมกํ ปริภุญฺชติ ฯ ฉทฺทนฺตทหโตติ ฉทฺทนฺตทห-
สมีเป จิตเทววิมานโต กปฺปรุกฺขโต วา ฯ ฉทฺทนฺตทเห ตาทิสา
รุกฺขวิเสสา สนฺติ ตโต (สุขุมํ[๑] อาหรนฺตีติปิ วทนฺติ ฯ ทิพฺพญฺจ
ปานกนฺติ ทิพฺพผลรสปานกญฺจ ฯ อสุตฺตมยิกนฺติ กปฺปรุกฺขโต
นิพฺพตฺตทิพฺพทุสฺสตฺตา สุตฺเตหิ น กตนฺติ อสุตฺตมยิกํ ฯ สุมนปุปฺผ-
ปฏนฺติ สพฺพตฺถ สุขุมํ หุตฺวา อุคฺคตปุปฺผานํ อตฺถิตาย สุมนปุปฺผปฏํ
นาม ชาตํ ฯ อุฏฺฐิตสฺส สาลิโนติ สยญฺชาตสาลิโน ฯ สมุทายา-

[ส. ป. ๔๑]

๑. ม. อิทํ นตฺถิ ฯ

เปกฺขญฺเจตฺถ เอกวจนํ ฯ สาลีนนฺติ อตฺโถ ฯ นว วาหสหสฺสานีติ
เอตฺถ จตสฺโส มุฏฺฐิโย เอโก กุฑุโว จตฺตาโร กุฑุวา เอโก
ปตฺโถ จตฺตาโร ปตฺถา เอโก อาฬฺหโก จตฺตาโร อาฬฺหกา
เอกํ โทณํ จตฺตาริ โทณานิ เอกา มานิกา จตสฺโส มานิกา
เอกา ขารี วีสติ ขาริกา เอโก วาโห ตเทว เอกํ สกฏนฺติ
สุตฺตนิปาตฏฺฐกถาทีสุ วุตฺตํ ฯ อิธ ปน เทฺว สกฏานิ เอโก
วาโหติ วทนฺติ ฯ นิตฺถุสกเณ กโรนฺตีติ ถุสกุณฺฑกรหิเต กโรนฺติ ฯ
มธุํ กโรนฺตีติ อาคนฺตฺวา สมีปฏฺฐาเน มธุํ กโรนฺติ ฯ พลิกมฺมํ
กโรนฺตีติ สมฺปตฺตพลิกมฺมการกา รฏฺฐวาสิโน วิย มธุรสฺสรํ วิกูชนฺตา
พลึ กโรนฺติ ฯ อาคนฺตฺวา อากาเสเยว สทฺทํ กตฺวา อตฺตานํ
อชานาเปตฺวา คจฺฉนฺตีติ วทนฺติ ฯ

[๗๗] สุวณฺณสงฺขลิกาเยว พนฺธนํ สุวณฺณสงฺขลิกพนฺธนํ ฯ
จตุนฺนํ พุทฺธานนฺติ กกุสนฺธาทีนํ จตุนฺนํ พุทฺธานํ ฯ อธิคตรูป-
ทสฺสนนฺติ ปฏิลทฺธรูปทสฺสนํ ฯ อยํ กิร กปฺปายุกตฺตา จตุนฺนมฺปิ
พุทฺธานํ รูปสมฺปตฺตึ ปจฺจกฺขโต อทฺทกฺขิ ฯ กาฬนาคราชานํ อาน
ยิตฺวาติ เอตฺถ โส ปน นาคราชา คงฺคายํ นิกฺขิตฺตสุวณฺณสงฺขลิกาย
คนฺตฺวา อตฺตโน ปาเทสุ ปติตสญฺญาย อาคโตติ เวทิตพฺโพ ฯ นนุ
จ อโสกสฺส รญฺโญ อาณา เหฏฺฐา โยชนโต อุปริ นปฺปวตฺตติ
อิมสฺส จ วิมานํ โยชนปริจฺเฉทโต เหฏฺฐา ปติฏฺฐิตํ ตสฺมา

กถมยํ นาคราชา รญฺโญ อาณาย อาคโตติ ฯ กิญฺจาปิ อตฺตโน
วิมานํ โยชนปริจฺเฉทโต เหฏฺฐา ปติฏฺฐิตํ ตถาปิ รญฺโญ อาณา-
ปวตฺติฏฺฐาเนน สห เอกาพทฺธตาย ตสฺส อาณํ อกาสิ ฯ ยถา
หิ รชฺชสีมนฺตรวาสิโน มนุสฺสา เตหิ เตหิ ราชูหิ นิปฺปีฬิยมานา
เตสํ เตสํ อาณาย ปวตฺตนฺติ เอวํ สมฺปทมิทนฺติ วทนฺติ ฯ
อาปาถํ กโรหีติ สมฺมุขํ กโรหิ ฯ โคจรํ กโรหีติ อตฺโถ ฯ เตน
นิมฺมิตํ พุทฺธรูปํ ปสฺสนฺโตติ สมฺพนฺโธ ฯ กีทิสํ ตํ พุทฺธรูปนฺติ
อาห สกลสรีรวิปฺปกิณฺณาติอาทึ ฯ ตตฺถ ปุญฺญปฺปภาวนิพฺพตฺ-
ตคฺคหณํ เตน นิมฺมิตานมฺปิ อสีติอนุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตานํ ทฺวตฺตึส-
มหาปุริสลกฺขณานํ ภควโต ปุญฺญปฺปภาวนิพฺพตฺตอสีติอนุพฺยญฺชนาทีหิ
สทิสตฺตา กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ น หิ เตน ตทา นิมฺมิตํ อเนกา-
การปริปุณฺณํ พุทฺธรูปํ ภควโต ปุญฺญปฺปภาเวน นิพฺพตฺตนฺติ สกฺกา
วตฺตุํ ฯ อสีติอนุพฺยญฺชนํ ตมฺพนขตุงฺคนาสาทิ ฯ ทฺวตฺตึสมหาปุริส-
ลกฺขณํ สุปติฏฺฐิตปาทตาทิ ฯ วิกสิต ฯเปฯ สลิลตลนฺติ สุริยรสฺมิ-
สมฺผสฺเสน วิกสิเตหิ วิกาสมุปคเตหิ กํ อลงฺกโรตีติ กมลนฺติ ลทฺธ-
นาเมหิ รตฺตปทุเมหิ นีลุปฺปลาทิเภเทหิ อุปฺปเลหิ เจว เสตปทุม-
สงฺขาเตหิ ปุณฺฑรีเกหิ จ ปฏิมณฺฑิตํ สมนฺตโต สชฺชิตํ ชลตลมิว ฯ
ตาราคณ ฯเปฯ คคณตลนฺติ สพฺพตฺถ วิปฺปกิณฺณตารกาคณสฺส
รสฺมิชาลวิสเรหิ วิปฺผุริตาย ภาสมานาย โสภาย กนฺติยา สมุชฺชลํ

[ส. ป. ๔๒]

สมฺมาภาสมานํ คคณตลมิว อากาสตลมิว ฯ สชฺฌาปฺปภา ฯเปฯ
กนกคิริสิขรนฺติ สชฺฌากาลสญฺชาตปฺปภานุราเคหิ อินฺทจาเปหิ วิชฺชุ-
ลตาหิ จ ปริกฺขิตฺตํ สมนฺตโต ปริวาริตํ กนกคิริสิขรมิว สุวณฺณ-
ปพฺพตกูฏมิว ฯ วิมลเกตุมาลาติ เอตฺถ เกตุมาลา นาม สีสโต
นิกฺขมิตฺวา อุปริมุทฺธนิ ปุญฺโช หุตฺวา ทิสฺสมานรสฺมิราสีติ วทนฺติ ฯ
มุทฺธนิมชฺเฌ[๑] ปญฺญายมานอุนฺนตปฺปเทโสติปิ วทนฺตีติ ตีสุปิ คณฺฐี-
ปเทสุ วุตฺตํ ฯ ยสฺมา ปน อโสโก ธมฺมราชา สญฺชาตปีติ-
โสมนสฺโส สตฺตาหํ นิราหาโร หุตฺวา ยถาฐิโตว อวิกฺขิตฺตจิตฺโต
ปสาทโสเมหิ จกฺขูหิ นิรนฺตรํ พุทฺธรูปเมว โอโลเกสิ ฯ ตสฺมา
อกฺขีหิ ปูชา กตา นาม โหตีติ อาห อกฺขิปูชํ นาม อกาสีติ ฯ
อถวา จกฺขูนํ ตาทิสสฺส อิฏฺฐารมฺมณสฺส อุปฏฺฐาปเนน อกฺขีนํ
ปูชา กตา นาม โหตีติ วุตฺตํ อกฺขิปูชํ นาม อกาสีติ ฯ อิทฺธิ-
วิภาวนาธิการปฺปสงฺเคน เจตํ วตฺถุ วุตฺตํ นานุกฺกเมน ฯ อยํ
เหตฺถ อนุกฺกโม ฯ

[๓๘] อโสโก กิร มหาราชา อุปริวกฺขมานานุกฺกเมน
สีหปญฺชเรน โอโลเกนฺโต นิโครฺธสามเณรํ อิริยาปถสมฺปนฺนํ นาคร-
ชนนยนานิ อากฑฺฒนฺตํ ยุคมตฺตํ เปกฺขมานํ ทิสฺวา ปสีทิตฺวา
สญฺชาตเปโม สมฺพหุมาโน อาณาเปตฺวา[๒] เสตจฺฉตฺตสฺส เหฏฺฐา

๑. มุทฺธมชฺเฌติ มญฺเฌ ฯ ๒. ม. อามนฺตาเปตฺวา ฯ

สีหาสเน นิสีทาเปตฺวา โภเชตฺวา สามเณรสฺส วจนาทาเส ทิสฺส-
มานํ ทสพลธมฺมกายํ ทิสฺวา รตนตฺตเย ปลิทิตฺวา สปริโส สรณ-
สีเลสุ ปติฏฺฐาย ตโต ปฏฺฐาย อภิวฑฺฒมานสทฺโธ ปุพฺเพ โภชิย-
มานานิ ติตฺถิยสฏฺฐิสหสฺสานิ นีหริตฺวา ภิกฺขูนํ สฏฺฐิสหสฺสานํ สุวกา-
หฏสาลิสมฺปาทิตํ ภตฺตํ ปฏฺฐเปตฺวา เทวโตปนีตํ อโนตตฺตสลิลํ
นาคลตาทนฺตกฏฺฐญฺจ อุปนาเมตฺวา นิจฺจํ สงฺฆุปฏฺฐานํ กโรนฺโต
เอกทิวสํ สุวณฺณสงฺขลิกพนฺธนํ วิสชฺเชตฺวา กาฬนาคราชานํ อาน-
ยิตฺวา เตน นิมฺมิตํ วุตฺตปฺปการํ สิริโสภคฺคสมฺปนฺนํ พุทฺธรูปํ
ปสฺสนฺโต ทีฆปฺปุถุลนิจฺจลนยนปฺปภาหิ สตฺตาหํ อกฺขิปูชมกาสิ ฯ
อิทานิ ปน กถานุสนฺธึ ฆเฏตฺวา อนุกฺกเมน ตสฺส สาสนาวตารํ
ทสฺเสนฺโต อาห ราชา กิร อภิเสกํ ปาปุณิตฺวาติอาทึ ฯ

[๗๙] พาหิรกปาสณฺฑนฺติ พาหิรกปฺปเวทิตํ สมยวาทํ ฯ
พาหิรกปฺปเวทิตา หิ สมยวาทา สตฺตานํ ตณฺหาปาสญฺจ ทิฏฺฐิ-
ปาสญฺจ เฑนฺติ โอฑฺเฑนฺตีติ ปาสณฺฑนฺติ วุจฺจนฺติ ฯ ปริคฺคณฺหีติ
วีมํสมาโน ปริคฺคเหสิ ฯ พินฺทุสาโร พฺราหฺมณภตฺโต อโหสีติ
อตฺตโน ปิตุ จนฺทคุตฺตสฺส กาลโต ปฏฺฐาย พฺราหฺมเณสุ สมฺภตฺโต
อโหสิ ฯ จนฺทเกน นาม กิร พฺราหฺมเณน[๑] สมุสฺสาหิโต จนฺท-
คุตฺตกุมาโร เตน ทินฺนนเย ฐตฺวา สกลชมฺพูทีเป เอกรชฺชมกาสิ ฯ
ตสฺมา ตสฺมึ พฺราหฺมเณ สญฺชาตพหุมานวเสน จนฺทคุตฺตกาลโต

๑. มหาวํเส ปนายํ จาณกฺโก นามาติ วุจฺจติ ฯ

ปฏฺฐาย สฏฺฐิสหสฺสมตฺตา พฺราหฺมณชาติกา ตสฺมึ ราชกุเล นิจฺจ-
ภตฺติกา อเหสุํ ฯ พฺราหฺมณานนฺติ ปณฺฑรงฺคปริพฺพาชกาทิภาว-
มนุปคเต ทสฺเสติ ฯ ปณฺฑรงฺคปริพฺพาชกาทโย จ พฺราหฺมณชาติ-
มนฺโตติ อาห พฺราหฺมณชาติยปาสณฺฑานนฺติ ฯ เอตฺถ ปน ทิฏฺฐิ-
ปาสาทีนํ โอฑฺฑนโต ปณฺฑรงฺคาทโยว ปาสณฺฑาติ วุตฺตา ฯ
สีหปญฺชเรติ มหาวาตปาเน ฯ อุปสมปริพาหิเรนาติ อุปสมโต
ปริพาหิเรน ฯ อุปสมรหิเตนาติ อตฺโถ ฯ อนฺเตปุรํ อติหรถาติ อนฺเต-
ปุเร ปเวสถ ฯ อาเนถาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อมา สห ภวนฺติ
กิจฺเจสูติ อมจฺจา รชฺชกิจฺจโวสาปนกา ฯ เทวาติ ราชานํ อาล-
ปนฺติ ฯ ราชาโน หิ ทิพฺพนฺติ กามคุเณหิ กีฬนฺติ เตสุ วา
วิหรนฺติ วิชยสมตฺถตาโยเคน ปจฺจตฺถิเก วิเชตุํ อิจฺฉนฺติ อิสฺสริย-
ธนาทิสกฺการทานคฺคหณํ ตํตํอตฺถานุสาสนํ วา กโรนฺติ โวหรนฺติ
ปุญฺญานุภาวปฺปตฺตาย ชุติยา โชตนฺตีติ วา เทวาติ วุจฺจนฺติ ฯ
ตถาหิ เต จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ ชนํ รญฺเชนฺตา สยํ ยถาวุตฺเตหิ
วิเสเสหิ ราชนฺติ ทิปฺปนฺติ โสภนฺตีติ ราชาโนติ จ วุจฺจนฺติ ฯ
นิคฺคณฺฐาทโยติ เอตฺถ นิคฺคณฺฐา นาม อมฺหากํ คณฺฐนกิเลโส
สํสาเร ปลิพุทฺธนกิจฺโจ ราคาทิกิเลโส เขตฺตวตฺถุปุตฺตทาราทิวิสโย
นตฺถิ กิเลสคณฺฐรหิตา มยนฺติ เอวํวาทิตาย นิคฺคณฺฐาติ ลทฺธ-
นามา ติตฺถิยา ฯ อุจฺจาวจานีติ อุจฺจานิ จ อวจานิ จ มหนฺตานิ

เจว ขุทฺทกานิ จ ฯ อถวา วิสิฏฺฐานิ เจว ลามกานิ จาติ อตฺโถ ฯ
ภทฺทปีฐเกสูติ เวตฺตมยปีเฐสุ ฯ สาโรติ สีลาทิคุณสาโร ฯ ราชงฺ-
คเณนาติ ราชนิเวสนทฺวาเร วิวเฏน ภูมิปฺปเทเสน ฯ องฺคณนฺติ
หิ กตฺถจิ กิเลสา วุจฺจนฺติ ราโค องฺคณนฺติอาทีสุ ฯ ราคาทโย
หิ องฺคนฺติ เอเตหิ ตํสมงฺคี ปุคฺคลา นิหีนภาวํ คจฺฉนฺตีติ องฺคณา-
นีติ วุจฺจนฺติ ฯ กตฺถจิ มลํ วา ปงฺโก วา ตสฺเสว รชสฺส วา
องฺคณสฺส วา ปหานาย วายมตีติอาทีสุ ฯ อญฺชติ สมฺมกฺเขตีติ
หิ องฺคณํ มลาทิ ฯ กตฺถจิ ตถารูโป วิวฏปฺปเทโส เจติยงฺคณํ
โพธิยงฺคณนฺติอาทีสุ ฯ อญฺชติ ตตฺถ จิตํ อติสุนฺทรตาย
อภิพฺยญฺเชตีติ หิ องฺคณํ วิวโฏ ภูมิปฺปเทโส ฯ อิธาปิ โสเยว
อธิปฺเปโต ฯ ทนฺตนฺติอาทีสุ กิเลสวิปฺผนฺทรหิตจิตฺตตาย ทนฺตํ ฯ
นิจฺจํ ปจฺจุปฏฺฐิตสตารกฺขตาย คุตฺตํ ฯ จกฺขาทิอินฺทฺริยานํ สนฺตตาย
สนฺตินฺทฺริยํ ฯ ปาสาทิเกน อิริยาปเถน สมนฺนาคตตฺตา สมฺปนฺน-
อิริยาปถํ ฯ

[๘๐] อิทานิ นิโคฺรธสามเณรํ สรูปโต วิภาเวตุกาโม อาห
โก ปนายํ นิโคฺรโธ นามาติอาทึ ฯ ตตฺรายํ อนุปุพฺพีกถาติ
เอตฺถ พินฺทุสารสฺส กิร เอกสตปุตฺเตสุ โมริยวํสชาย ธมฺมเทวิยา
อโสกติสฺสนามานํ ทฺวินฺนํ ปุตฺตานํ มชฺเฌ เชฏฺโฐ อโสกกุมาโร
อวนฺติรฏฺฐํ ภุญฺชติ ปิตรา เปสิโต ปาฏลิปุตฺตโต ปญฺญาส-

วิฑูฑภภยาคตานํ สากิยานมาวาสํ เวทิสํ นาม นครํ
ปตฺวา ตตฺถ เวทิสํ นาม เสฏฺฐิธีตรํ อาทาย อุชฺเชนีราชธานิยํ
รชฺชํ กาเรนฺโต มหินฺทํ นาม กุมารํ สงฺฆมิตฺตญฺจ กุมาริกํ ลภิตฺวา
เตหิ สทฺธึ รชฺชสุขมนุภวนฺโต ปิตุโน คิลานภาวํ สุตฺวา อุชฺเชนึ
ปหาย สีฆํ ปาฏลิปุตฺตมุปคนฺตฺวา ปิตุ อุปฏฺฐานํ กตฺวา ตสฺส
อจฺจเยน รชฺชมคฺคเหสิ ฯ ตํ สุตฺวา ยุวราชา สุมนาภิธาโน กุชฺฌิตฺวา
อชฺช มรณํ วา เม โหตุ รชฺชํ วาติ อฏฺฐนวุติภาติกปริวุโต
สํวฏฺฏสาครชลตรงฺคสงฺฆาโต วิย อชฺโฌตฺถรนฺโต อุปคญฺฉิ ฯ ตทา
อโสโก อุชฺเชนีราชา สงฺคามํ ปกฺขนฺทิตฺวา สตฺตุมทฺทนํ กโรนฺโต
สุมนํ ราชกุมารํ คเหตฺวา ฆาเตสิ ฯ เตน วุตฺตํ พินฺทุสารรญฺโญ
กิร ทุพฺพลกาเลเยว อโสกกุมาโร อตฺตนา ลทฺธํ อุชฺเชนีรชฺชํ ปหาย
อาคนฺตฺวา สพฺพํ นครํ อตฺตโน หตฺถคตํ กตฺวา สุมนํ ราชกุมารํ
อคฺคเหสีติ ฯ ปริปุณฺณคพฺภาติ ปริปกฺกคพฺภา ฯ เอกํ สาลนฺติ
สพฺพปริจฺฉนฺนํ เอกํ ปาสาทํ ฯ เทวตาย ปน อานุภาเวน ตสฺมึ
ปาสาเท มหาชเนน อทิสฺสมานา หุตฺวา วาสํ กปฺเปสีติ วทนฺติ ฯ
นิพทฺธวตฺตนฺติ เอกสฺส ทิวสสฺส เอตฺตกนฺติ นิยเมตฺวา จปิตวตฺตํ ฯ
เหตุสมฺปทนฺติ อรหตฺตุปนิสฺสยปุญฺญสมฺปทํ ฯ ขุรคฺเคเยวาติ ขุร-
กมฺมปริโยสาเนเยว ฯ เกเส โวโรเปตฺวา ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ
คเหตฺวา ตํ ปริคฺคณฺหนฺโต อนฺติมาย เกสวฏฺฏิยา โวโรปนสม-

กาลเมว อรหตฺตํ ปาปุณีติ วุตฺตํ โหติ ฯ สรีรํ ชคฺคิตฺวาติ ทนฺต-
กฏฺฐขาทนมุขโธวนาทีหิ สรีรปริกมฺมํ กตฺวา ฯ สีหปญฺชเร จงฺกม-
ตีติ สีหปญฺชรสมีเป อปราปรํ จงฺกมติ ฯ ตํขณํเยวาติ ตสฺมึ
ขเณเยว ฯ อยํ ชโนติ ราชงฺคเณ จรมานํ ชนํ ทิสฺวา วทติ ฯ
ภนฺตมิคปฏิภาโคติ อนวฏฺฐิตตฺตา กายจาปลฺเลน สมนฺนาคตตฺตา
ภนฺตมิคสทิโส ฯ อติวิย โสภตีติ สพฺพนฺโธ ฯ อาโลกิตวิโลกิตนฺติ
เอตฺถ อาโลกิตํ นาม ปุรโต เปกฺขนํ ฯ อภิมุโขโลกนํ หิ
อาโลกิตนฺติ วุจฺจติ ฯ วิโลกิตนฺติ อนุทิสา เปกฺขนํ ฯ ยํทิสาภิมุขํ
โอโลเกติ ตทนุคตทิสา เปกฺขนนฺติ อตฺโถ ฯ สมฺมิญฺชนํ ปพฺพ-
สงฺโกจนํ ฯ ปสารณญฺจ เตสํเยว ปสารณํ ฯ โลกุตฺตรธมฺโมติ
เสสชเนสุ อวิชฺชมาโน วิสิฏฺฐธมฺโม ฯ เปมํ สณฺฐหีติ เปมํ
ปติฏฺฐาสิ อุปฺปชฺชตีติ อตฺโถ ฯ วาณิชโก อโหสีติ มธุวาณิชโก
อโหสิ ฯ

[๘๑] อตีเต กิร ตโย ภาตโร มธุวาณิชกา อเหสุํ ฯ เตสุ
กนิฏฺโฐ มธุํ วิกฺกีณาติ ฯ อิตเร อรญฺญโต อาหรนฺติ ฯ ตทา
เอโก ปจฺเจกพุทฺโธ ปณฺฑุโรคาตุโร อโหสิ ฯ อปโร ปน ปจฺเจก-
พุทฺโธ ตทตฺถํ มธุภิกฺขาย จรมาโน นครํ ปาวิสิ ฯ ปวิฏฺฐญฺจ
ตํ เอกา กุมฺภทาสี อุทกาหรณตฺถํ ติตฺถํ คจฺฉมานา อทฺทส ฯ
ทิสฺวา จ ปุจฺฉิตฺวา อาคตการณญฺจ ญตฺวา เอตฺถ ภนฺเต

มธุวาณิชกา วสนฺติ ตตฺถ คจฺฉถาติ หตฺถํ ปสาเรตฺวา มธุอาปณํ ทสฺเสสิ ฯ โส จ ตตฺถ อคมาสิ ฯ ตํ ทิสฺวา กนิฏฺโฐ มธุวาณิโช สญฺชาตปีติโสมนสฺโส เกนาคตตฺถ ภนฺเตติ ปุจฺฉิตฺวา ตมตฺถํ วิทิตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา มธุนา ปูเรตฺวา ททมาโน ปตฺต-ปุณฺณํ มธุํ อุคฺคนฺตฺวา มุขโต วิสฺสนฺทิตฺวา ภูมิยํ ปตมานํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อิมินาหํ ภนฺเต ปุญฺญกมฺเมน ชมฺพูทีเป เอกรชฺชํ กาเรยฺยํ อาณา จ เม อากาเส ปจวิยญฺจ โยชนปฺปมาเณ ฐาเน ผรตูติ ปฏฺฐนํ อกาสิ ฯ ปจฺเจกพุทฺโธ จ เอวํ โหตุ อุปาสกาติ วตฺวา คนฺธมาทนํ คนฺตฺวา ปจฺเจกพุทฺธสฺส เภสชฺชํ อกาสิ ฯ กนิฏฺโฐ ปน มธุวาณิโช มธุํ ทตฺวา เคเห นิสินฺโน อิตเร อรญฺญโต อาคเต ทิสฺวา เอวมาห ตุมฺหากํ ภาตโร จิตฺตํ ปสาเทถ มมญฺจ ตุมฺหากญฺจ มธุํ คเหตฺวา อีทิสสฺส นาม ปจฺเจก-พุทฺธสฺส ปตฺตํ ปูเรตฺวา อทาสินฺติ ฯ เตสุ เชฏฺโฐ กุชฺฌิตฺวา เอวมาห จณฺฑาลาปิ กาสาวนิวาสิโน โหนฺติ นนุ ตว หตฺถโต มธุํ ปฏิคฺคเหตฺวา คโต จณฺฑาโล ภวิสฺสตีติ ฯ มชฺฌิโม ปน กุชฺฌิตฺวา ตว ปจฺเจกพุทฺธํ คเหตฺวา ปรสมุทฺเท นิกฺขิปาหีติ อาห ฯ ปจฺฉา ปน เตปิ เทฺว ภาตโร กนิฏฺเฐน วุจฺจมานํ ทานานิสํส-ปฏิสํยุตฺตกถํ สุตฺวา อนุโมทึสุเยว ฯ สาปิ จ กุมฺภทาสี ตสฺส มธุทายกสฺส อคฺคมเหสี ภเวยฺยนฺติ ปฏฺฐนํ อกาสิ ฯ เตสุ กนิฏฺโฐ

[ส. ป. ๔๕]

อโสกธมฺมราชา อโหสิ ฯ สา จ กุมฺภทาสี อติวิย รูปโสภคฺคปฺ-ปตฺตา อสนฺธิมิตฺตา นาม ตสฺส อคฺคมเหสี อโหสิ ฯ ปรสมุทฺท-วาที ปน มชฺฌิโม อิมสฺมึเยว ตมฺพปณฺณิทีเป เทวานํปิยติสฺโส นาม มหานุภาโว ราชา อโหสิ ฯ เชฏฺโจ ปน จณฺฑาลวาทิตาย จณฺฑาลคาเม ชาโต นิโคฺรโธ นาม สามเณโร อโหสิ ฯ เตน วุตฺตํ ปุพฺเพปิ กิร ปุญฺญกรณกาเล เอส รญฺโญ เชฏฺจภาตา วาณิชโก อโหสีติ ฯ

[๘๒] ปุพฺเพว สนฺนิวาเสนาติ เอตฺถ คาถาพนฺธวเสน วาสทฺทสฺส รสฺสตฺตํ กตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ปุพฺเพ วา สนฺนิวาเสนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตตฺถ ปุพฺเพติ อตีตชาติยํ ฯ สนฺนิวาเสนาติ สหวาเสน ฯ สหสทฺทตฺโถ หิ อยํ สํสทฺโท ฯ ปจฺจุปฺปนฺนหิเตน วาติ ปจฺจุปฺป-นฺเน วตฺตมานภเว หิตจรเณน วา ฯ เอวํ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิ ตํ สิเนหสงฺขาตํ เปมํ ชายเต อุปฺปชฺชติ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ เปมํ นาเมตํ ทฺวีหิ การเณหิ ชายติ ปุริมภเว มาตา วา ปิตา วา ปุตฺโต วา ธีตา วา ภาตา วา ภคินี วา ปติ วา ภริยา วา สหาโย วา มิตฺโต วา หุตฺวา โย เยน สทฺธึ เอกฏฺฐาเน วุฏฺฐ-ปุพฺโพ ตสฺส อิมินา ปุพฺเพ วา สนฺนิวาเสน ภวนฺตเรปิ อนุพนฺธนฺโต โส สิเนโห น วิชหติ อิมสฺมึ อตฺตภาเว กเตน ปจฺจุปฺปนฺเนน หิเตน วาติ เอวํ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิ ตํ เปมํ

นาม ชายตีติ ฯ กึ วิยาติ อาห อุปฺปลํว ยโถทเกติ ฯ เอตฺถาปิ วาสทฺทสฺส วุตฺตนเยเนว รสฺสตฺตํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อวุตฺต-สมฺปิณฺฑนตฺโถ เจตฺถ วาสทฺโท ฯ เตน ปทุมาทโย สงฺคณฺหาติ ฯ ยถาสทฺโท อุปมายํ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ยถา อุปฺปลญฺจ เสสญฺจ ปทุมาทิ อุทเก ชายมานํ เทฺว การณานิ นิสฺสาย ชายติ อุทกญฺจ กลลญฺจ ตถา เอเตหิ ทฺวีหิ การเณหิ เปมํ ชายตีติ ฯ

[๘๓] รญฺโญ หตฺเถติ สนฺติกํ อุปคตสฺส รญฺโญ หตฺเถ ฯ รญฺโญ อนุรูปนฺติ เอกูนสตภาติกานํ ฆาติตตาย จณฺฑปกติตาย รชฺเช จิตฺตตา จ ปมาทวิหารี อยนฺติ มญฺญมาโน ตทนุรูปํ ธมฺมปเท อปฺปมาทวคฺคํ เทเสตุํ อารภิ ฯ ตตฺถ อปฺปมาโทติ สติยา อวิปฺป-วาโส ฯ นิจฺจํ อุปฏฺฐิตาย สติยา เอตํ อธิวจนํ ฯ อมตํปทนฺติ อมตํ วุจฺจติ นิพฺพานํ ฯ ตํ หิ อชาตตฺตา น ชียติ น มียติ ตสฺมา อมตนฺติ วุจฺจติ ฯ อมตสฺส ปทํ อมตํปทํ ฯ อมตสฺส อธิคมุปาโยติ วุตฺตํ โหติ ฯ ปมาโทติ ปมชฺชนภาโว ฯ มุฏฺฐสฺสจฺจ-สงฺขาตสฺส สติยา โวสฺสคฺคสฺเสตํ นามํ ฯ มจฺจุโนติ มรณสฺส ฯ ปทนฺติ อุปาโย มคฺโค ฯ ปมตฺโต หิ ชาตึ นาติวตฺตติ ฯ ชาโต ปน ชียเต เจว มียติ จาติ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ นาม โหติ ฯ มรณํ อุปเนตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ อญฺญาตํ ตาต ปริโยสาเปหีติ อิมินา สทา อปฺปมาเทน หุตฺวา วตฺติตพฺพนฺติ เอตฺตเกเนว มยา

ญาตํ ตุมฺเห ธมฺมเทสนํ นิฏฺฐาเปถาติ ตสฺมึ ธมฺเม อตฺตโน ปฏิปชฺชิตุ-
กามตํ ทีเปนฺโต ธมฺมเทสนาย ปริโยสานํ ปาเปตฺวา กถเน อุสฺสาหํ
ชเนติ ฯ เกจิ ปน อภาสีติ เอตฺถ ภาสิสฺสามีติ วิตกฺเกสีติ อตฺถํ
คเหตฺวา สพฺพํ อปฺปมาทวคฺคํ ภาสิสฺสามีติ สลฺลกฺขิตตฺตา อภาสีติ
วุตฺตํ รญฺญา ปน อชฺฌคาถํ สุตฺวาว อญฺญาตํ ตาต ปริโยสา-
เปหีติ วุตฺตตฺตา อุปริ น กเถสีติ วทนฺติ ฯ ตํ ปน ยุตฺตํ น
โหตีติ ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ ปณีตตาย วิสิฏฺฐานิ ภตฺตานีติ
ธุรภตฺตานิ[๑] ฯ ตํ ปธานํ กตฺวา ทาตพฺพภตฺตานีติ วา ธุรภตฺตานิ ฯ
ตุมฺเห ธุรํ กตฺวา อฏฺฐ ภตฺตานิ ทมฺมีติ วุตฺตํ โหติ ฯ วชฺชาวชฺชํ
อุปนิชฺฌายตีติ อุปชฺฌาโยติ อาห วชฺชาวชฺชํ ทิสฺวา โจเทตา
สาเรตา จาติ ฯ ตตฺถ วชฺชาวชฺชนฺติ ขุทฺทกํ มหนฺตญฺจ วชฺชํ ฯ
โจเทตาติ อิทํ ตยา ทุกฺกฏํ อิทํ ทุพฺภาสิตนฺติอาทีนิ วตฺวา
โจเทตา ฯ สาเรตาติ อตฺตโน วชฺชํ อสรนฺตสฺส สตึ อุปฺปาเทตา ฯ
สมฺมาปฏิปตฺติยํ วา สาเรตา ปวตฺเตตาติ อตฺโถ ฯ เอวํ ตยา
พุทฺธวจนํ สชฺฌายิตพฺพํ เอวํ อภิกฺกมิตพฺพํ เอวํ ปฏิกฺกมิตพฺพนฺติ-
อาทินา อาจารสิกฺขาปนโก[๒] อาจริโย นามาติ อาห อิมสฺมึ สาสเน
สิกฺขิตพฺพกธมฺเมสุ ปติฏฺฐาเปตาติ ฯ ตตฺถ สิกฺขิตพฺพกธมฺโม นาม

๑. สมนฺตปาสาทิกายํ ธุวภตฺตานีติ ทิสฺสติ ฯ ม. โปตฺถเก ตสฺส วเสน อตฺโถ วณฺณิโต ฯ
๒. ม. อาจารสฺส สิกฺขาปนโต ฯ

[ส. ป. ๔๖-๔๗]

สกลํ พุทฺธวจนํ สีลาทโย จ ธมฺมา ฯ ปพฺพชฺชา จ อุปสมฺปทา จาติ อิทํ ลพฺภมานวเสน คเหตพฺพํ° ฯ อาจริยุปชฺฌายานนฺติ อิมินา ปพฺพชฺชา จ อุปสมฺปทา จ โยเชตพฺพา ฯ มมญฺจาติ อิมินา ปน ปพฺพชฺชาว ฯ ตทา สามเณรภูมิยํ ฐิตตฺตา นิโคฺรธสฺส ภาวินึ วา อุปสมฺปทํ สนฺธาย อุภยมฺปิ โยเชตพฺพํ ฯ สรณ-คมนวเสน ปพฺพชฺชาสิทฺธิโต ภิกฺขุสงฺฆสฺสาปิ ปพฺพชฺชาย นิสฺสย-ภาโว เวทิตพฺโพ ฯ ภณฺฑุกมฺมวเสนาปิ นิสฺสยภาโว ลพฺภเตวาติ คเหตพฺพํ ฯ ทิวเส ทิวเส วฑฺฒาเปนฺโตติ วุตฺตนเยเนว ทิวเส ทิวเส ตโต ตโต ทิคุณํ กตฺวา วฑฺฒาเปนฺโต ฯ โปถุชฺชนิเกนาติ ปุถุชฺชนภาวานุรูเปน ฯ นิโคฺรธตฺเถรสฺส อานุภาวกิตฺตนาธิการตฺตา ปุพฺเพ วุตฺตมฺปิ ปจฺฉา วตฺตพฺพมฺปิ สมฺปิณฺเฑตฺวา อาห ปุน ราชา อโสการามํ นาม มหาวิหารํ การาเปตฺวาติอาทึ ฯ เจติยปฏิ-มณฺฑิตานีติ เอตฺถ จยิตพฺพํ ปูเชตพฺพนฺติ เจติยํ ฯ อิฏฺฐกาทีหิ จิตตฺตา วา เจติยํ ฯ เจติเยหิ ปฏิมณฺฑิตานิ วิภูสิตานีติ เจติย-ปฏิมณฺฑิตานิ ฯ ธมฺเมนาติ ธมฺมโต อนเปเตน ฯ วุตฺตเมวตฺถํ วิตฺถารโต วิภาเวนฺโต อาห เอกทิวสํ กิราติอาทึ ฯ

[๘๔] อโสการาเม มหาทานํ ทตฺวาติ เอตฺถ กเต อาราเม ปจฺฉา การาปกสฺส รญฺโญ นามวเสน นิรูฬฺหํ นามปณฺณตฺตึ

๑. ม. วุตฺตํ ฯ

สนฺธาย วุตฺตํ อโสการาเมติ ฯ เกจิ ปน ตสฺมึ ทิวเส ราชา อตฺตโน ฆเรเยว สพฺพํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิสีทาเปตฺวา โภเชตฺวา อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉีติ วทนฺติ ฯ มหาทานํ ทตฺวาติ โภเชตฺวา สพฺพ-ปริกฺขารทานวเสน มหาทานํ ทตฺวา ฯ อิมินา สฏฺฐิสหสฺสานํ ภิกฺขูนํ สาฏกยุคฉตฺตุปาหนาทิทานมฺปิ สงฺคณฺหาติ ฯ วุตฺตํ เหตํ ทีปวํเส

นิเวสนํ ปเวเสตฺวา นิสีทาเปตฺวาน อาสเน
ยาคุทานํ ปูวขชฺชํ โภชนญฺจ มหารหํ
อทาสิ ปยตปาณี ยาวทตฺถํ ยทิจฺฉกํ
ภุตฺตาวิภิกฺขุสงฺฆสฺส โอนีตปตฺตปาณิโน
เอกเมกสฺส ภิกฺขุโน อทาสิ ยุคสาฏกํ
ปาทอพฺภญฺชนํ เตลํ ฉตฺตญฺจาปิ อุปาหนํ
สามณกํ ปริกฺขารํ อทาสิ ผาณิตํ มธุํ
อภิวาเทตฺวาน นิสีทิ อโสกธมฺมมหีปติ
นิสชฺช ราชา ปวาเรสิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปจฺจยํ
ยาวตา ภิกฺขู อิจฺฉนฺติ ตาว เทมิ ยทิจฺฉกํ
สนฺตปฺเปตฺวา (สพฺพ) ปริกฺขาเรน สมฺปวาเรตฺวา จ ปจฺจเย
ตโต อปุจฺฉิ คมฺภีรํ ธมฺมกฺขนฺธํ สุเทสิตนฺติ ฯ

[๘๕] องฺคโต มหาราช นวงฺคานีติอาทิ โมคฺคลิปุตฺตติสฺสตฺ-เถเรน วุตฺตนฺติ วทนฺติ ฯ นวกมฺมาธิฏฺฐายกํ อทาสีติ จตฺราสีติ-

ปสฺสิตุกาโม ปสฺสติ ภควา วิย เทโวโรหเณ ฯ ภควา หิ
เทวโลเก อภิธมฺมเทสนํ นิฏฺฐเปตฺวา สงฺกสฺสนครํ โอตรนฺโต สิเนรุ-
มุทฺธนิ ฐตฺวา ปุรตฺถิมํ โลกธาตุํ โอโลเกสิ ฯ อเนกานิจกฺก-
วาฬสตสหสฺสานิ วิวฏานิ วิย หุตฺวา เอกงฺคณํ วิย หุตฺวา ปกาสึสุ ฯ
ยถา จ ปุรตฺถิเมน เอวํ ปจฺฉิเมนปิ อุตฺตเรนปิ ทกฺขิเณนปิ
สพฺพํ วิวฏมทฺทส ฯ เหฏฺฐาปิ ยาว อวีจิ อุปริ จ ยาว อกนิฏฺฐ-
ภวนํ ตาว อทฺทส ฯ มนุสฺสาปิ เทเว ปสฺสนฺติ เทวาปิ
มนุสฺเส ฯ ตตฺถ เนว มนุสฺสา อุทฺธํ อุลฺโลเกนฺติ ฯ น เทวา
อโธ โอโลเกนฺติ ฯ สพฺเพ สมฺมุขาว อญฺญมญฺญํ ปสฺสนฺติ ฯ
ตํ ทิวสํ โลกวิวรณํ นาม อโหสิ ฯ อปิจ ตมฺพปณฺณิทีเป
ตลงฺครวาสี ธมฺมทินฺนตฺเถโรปิ อิมํ ปาฏิหาริยํ อกาสิ ฯ โส กิร
เอกทิวสํ ติสฺสมหาวิหาเร เจติยงฺคณมฺหิ นิสีทิตฺวา ตีหิ ภิกฺขเว
ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อปณฺณกปฏิปทํ ปฏิปนฺโน โหตีติ
อปณฺณกสุตฺตํ กเถนฺโต เหฏฺฐามุขํ วีชนึ อกาสิ ฯ ยาว อวีจิโต
เอกงฺคณํ อโหสิ ฯ ตโต อุปริมุขํ อกาสิ ฯ ยาว พฺรหฺมโลกา
เอกงฺคณํ อโหสิ ฯ เถโร นิรยภเยน ตชฺเชตฺวา สคฺคสุเขน จ
ปโลเภตฺวา ธมฺมํ เทเสสิ ฯ เกจิ โสตาปนฺนา อเหสุํ ฯ เกจิ
สกทาคามิอนาคามิอรหนฺโตปีติ ฯ เอวํ ตสฺมึ ทิวเสปิ โลกวิวรณํ
นาม อโหสิ ฯ อิเม ปน ภิกฺขู ยถา อโสโก ธมฺมราชา
[ส. ป. ๔๘]

อโสการาเม ฐิโตว จตุทฺทิสา อนุวิโลเกนฺโต สมนฺตโต สมุทฺท
ปริยนฺตํ ชมฺพูทีปํ ปสฺสติ จตุราสีติญฺจ วิหารสหสฺสานิ อุฬาราย
วิหารมหปูชาย วิโรจมานานิ เอวํ อธิฏฺฐหิตฺวา โลกวิวรณํ นาม
ปาฏิหาริยํ อกํสุ ฯ วิหารมหปูชายาติ วิหารมหสงฺขาตาย ปูชาย ฯ
วิภูตินฺติ สมฺปตฺตึ ฯ เอวรูปํ ปีติปาโมชฺชนฺติ อีทิสํ ปริจฺจาคมูลกํ
ปีติปาโมชฺชํ ฯ โมคฺคลิปุตฺตติสฺสตฺเถรสฺส ภารํ อกาสีติ เถรสฺส
มหานุภาวตฺตา อุตฺตริมฺปิ เจ กเถตพฺพํ อตฺถิ ตมฺปิ โสเยว
กเถสฺสตีติ มญฺญมาโน ภิกฺขุสงฺโฆ รญฺญา ปุจฺฉิตปญฺหวิสชฺชนํ
เถรสฺส ภารมกาสิ ฯ สาสนสฺส ทายาโท โหมิ น โหมีติ สาสนสฺส
ญาตโก อพฺภนฺตโร โหมิ น โหมีติ อตฺโถ ฯ เยสํ สาสเน
ปพฺพชิตา ปุตฺตธีตโร น สนฺติ น เต สาสเน กตฺตพฺพกิจฺจํ
อตฺตโน ภารํ กตฺวา วหนฺตีติ อิมมตฺถํ สนฺธาย เถโร เอวมาห
น โข มหาราช เอตฺตาวตา สาสนสฺส ทายาโท โหตีติ ฯ กถญฺจรหิ
ภนฺเต สาสนสฺส ทายาโท โหตีติ เอตฺถ จรหีติ นิปาโต อกฺขนฺตึ
ทีเปติ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ยทิ เอวรูปํ ปริจฺจาคํ กตฺวาปิ
สาสนสฺส ทายาโท น โหติ อญฺญํ กินฺนาม กตฺวา โหตีติ ฯ
ติสฺสกุมารสฺส ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐายาติ ยทา จ ติสฺสกุมาโร ปพฺพ-
ชิโต เยน จ การเณน ปพฺพชิโต ตํ สพฺพํ วิตฺถารโต อุตฺตรึ
อาวิภวิสฺสติ ฯ สกฺขสีติ สกฺขิสฺสสิ ฯ ปาโมชฺชชาโตติ

[ส. ป. ๔๙-๕๐]

สญฺชาตปาโมชฺโช ฯ ปุตฺตานํ มนํ ลภิตฺวาติ เอตฺถ ปุตฺตีปิ สามญฺญโต ปุตฺตสทฺเทน วุตฺตาติ เวทิตพฺพา ฯ ปุตฺโต จ ธีตา จ ปุตฺตาติ เอวํ เอกเสสนเยน วา เอตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ธีตุสทฺเทน สห ปยุชฺชมาโน หิ ปุตฺตสทฺโท เอโกว อวสิสฺสติ ธีตุสทฺโท นิวตฺตตีติ สทฺทสตฺถวิทู วทนฺติ ฯ สิกฺขาย ปติฏฺฐเปสุนฺติ ตสฺมึเยว สีมมณฺฑเล สิกฺขาสมฺมุตึ ทตฺวา ปาณาติปาตาเวรมณีอาทีสุ วิกาลโภชนาเวรมณีปริโยสานาสุ ฉสุ สิกฺขาสุ สมาทปนวเสน สิกฺขาย ปติฏฺฐเปสุํ ฯ สฏฺฐิวสฺสายปิ หิ สามเณริยา ปาณาติปาตาทิ-เวรมณี เทฺว วสฺสานิ อวีติกฺกมสมาทานํ สมาทิยามีติอาทินา ฉ สิกฺขาโย สมาทิยิตฺวา สิกฺขิตพฺพาเยว ฯ น หิ เอตาสุ ฉสุ สิกฺขาสุ เทฺว วสฺสานิ อสิกฺขิตสิกฺขํ สามเณรึ อุปสมฺปาเทตุํ วฏฺฏติ ฯ ฉ วสฺสานิ อภิเสกโต อสฺสาติ ฉวสฺสาภิเสโก ฯ อภิเสกโต ปฏฺฐาย อติกฺกนฺตฉวสฺโสติ วุตฺตํ โหติ ฯ สพฺพํ เถรวาทนฺติ เทฺว สงฺคีติโย อารูฬฺหา ปาลิเยเวตฺถ เถรวาโทติ เวทิตพฺพา ฯ สา หิ มหากสฺสป-ปภุตีนํ มหาเถรานํ วาทตฺตา เถรวาโทติ วุจฺจติ ฯ

[๘๖] โกนฺตปุตฺตติสฺสตฺเถโรติ เอตฺถ โกนฺตสกุณิโย นาม กินฺนรชาติโย ตาสุ เอกิสฺสา กุจฺฉิยํ สยิโต มนุสฺสชาติโก รญฺญา โปสิโต โกนฺตปุตฺตติสฺสตฺเถโร นามาติ ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ มหาวํเสปิ เจตํ วุตฺตํ

[ส. ป. ๕๐-๕๑]

ปุเร ปาฏลิปุตฺตมฺหา วเน วนจโร จรํ
โกนฺตกินฺนริยา สทฺธึ สํวาสํ กิร กปฺปยิ
เตน สํวาสมนฺวาย สา ปุตฺเต ชนยี ทุเว
ติสฺโส เชฏฺโจ กนิฏฺโจ ตุ สุมิตฺโต นาม นามโต
มหาวรุณเถรสฺส กาเล ปพฺพชฺชิ สนฺติเก
อรหตฺตํ ปาปุณึสุ ฉฬภิญฺญาคุณํ อุโภติ ฯ

เกจิ ปน เอวํ วทนฺติ โกนฺตา นาม กฏฺจวาหนรญฺโญ วํเส ชาตา เอกา ราชธีตา ตํ ครุฬยนฺเตน อรญฺญคตํ เอโก วนจรโก อาเนตฺวา ตาย สทฺธึ สํวาสํ กปฺเปสิ สา ตสฺส อุโภ ปุตฺเต วิชายิ ตตฺรายํ เชฏฺจโก มาตุนาเมน โกนฺตปุตฺโต นาม ชาโตติ ฯ กฏฺจวาหนรญฺโญ กิร นคเร สพฺเพปิ วิภวสมฺปนฺนา นทีปพฺพตกีฬาทีสุ ครุฬสกุณสทิสํ ยนฺตํ กาเรตฺวา กฏฺจวาหนราชา วิย ครุฬวาหเนน วิจรนฺติ ฯ

[๘๗] พฺยาธิปฏิกฺกมฺมตฺถํ ภิกฺขาจารวตฺเตน อาหิณฺฑิตฺวา ปสตมตฺตํ สปฺปึ อลภิตฺวาติ ตทา กิร เชฏฺจสฺส โกนฺตปุตฺตติสฺสตฺเถรสฺส กุจฺฉิวาโต สมุฏฺฐาสิ ฯ ตํ พาฬฺหาย ทุกฺขเวทนาย ปีฬิตํ กนิฏฺโจ สุมิตฺโต นาม เถโร ทิสฺวา กิเมตฺถ ภนฺเต ลทฺธุํ วฏฺฏตีติ ปุจฺฉิ ฯ ติสฺสตฺเถโร อาวุโส ปสตมตฺตํ สปฺปึ ลทฺธุํ วฏฺฏตีติ วตฺวา รญฺโญ นิเวทนํ ตสฺส คิลานปจฺจยํ ปจฺฉาภตฺตํ สปฺปิอตฺถาย

จรณญฺจ ปฏิกฺขิปิตฺวา ภิกฺขาจารเวลายเมว ปิณฺฑาย จรนฺเตน ตยา ยทิ สกฺกา ลทฺธุํ เอวํ จริตฺวา ยํ ลทฺธํ ตํ อาหราติ อาห ฯ กนิฏฺโฐปิ วุตฺตนเยเนว ภิกฺขาจารวตฺเตน จรนฺโต ปสตมตฺตมฺปิ สปฺปึ นาลตฺถ ฯ โส ปน กุจฺฉิวาโต พลวตโร สปฺปิฆฏสเตนาปิ วูปสเมตุมสกฺกุเณยฺโย อโหสิ ฯ เถโร เตเนว พฺยาธิพเลน กาล-มกาสิ ฯ เกจิ ปน วิจฺฉิกนามเกน กีฏวิเสน ฑฏฺโฐ เถโร ตสฺส วิสเวเคน อธิมตฺตาย ทุกฺขเวทนาย สมนฺนาคโต ตํ วูปสเมตุํ วุตฺตนเยเนว ปสตมตฺตํ สปฺปึ อลภิตฺวา ปรินิพฺพุโตติ วทนฺติ ฯ วุตฺตํ เหตํ มหาวํเส

ปาเท กีฏวิเสนาปิ ฑฏฺโฐ เชฏฺโฐ สเวทโน
อาห ปุฏฺโฐ กนิฏฺเฐน เภสชฺช ปสตํ ฆฏํ
รญฺโญ นิเวทนํ รญฺโญ คิลานปจฺจเยปิจ
สปฺปิอตฺถญฺจ จรณํ ปจฺฉาภตฺตํ ปฏิกฺขิปิ
ปิณฺฑาย เจ จรํ สปฺปึ ลภิสฺเสตํ ตมาหร
อิจฺจาห ติสฺสเถโร โส สุมิตฺตํ เถรมุตฺตมํ
ปิณฺฑาย จรตา เตน น ลทฺธํ ปสตํ ฆฏํ
สปฺปิกุมฺภสเตนาปิ พฺยาธิชาโต อสาธิโย
เตเนว พฺยาธินา เถโร ปตฺโต อายุกฺขยนฺติกํ
โอวทิตฺวาปฺปมาเทน นิพฺพาตุํ มานสํ อกา

[ส. ป. ๕๑]

อากาสมฺหิ นิสีทิตฺวา เตโชธาตุวเสน โส
ยถารุจึ อธิฏฺฐาย สรีรํ ปรินิพฺพุโต
ชาลา สรีรา นิกฺขมฺม นิมฺมสิฉาริกํ ฑหิ
เถรสฺส สกลํ กายํ อฏฺฐิกานิ ตุ โน ฑหีติ ฯ

[๘๘] อปฺปมาเทน โอวทิตฺวาติ อมฺหาทิสานมฺปิ เอวํ ปจฺจยา ทุลฺลภา ตุมฺเห ลพฺภมาเนสุ ปจฺจเยสุ อปฺปมชฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรถาติ เอวํ อปฺปมาเทน โอวทิตฺวา ฯ ปลฺลงฺเกนาติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสเนน ฯ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ เจตํ กรณวจนํ ฯ เตโช-ธาตุํ สมาปชฺชิตฺวาติ เตโชธาตุกสิณารมฺมณํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ฯ เถรสฺส สกฺการํ กตฺวาติ เถรสฺส ธาตุสกฺการํ กตฺวา ฯ จตูสุ ทฺวาเรสุ โปกฺขรณิโย กาเรตฺวาติ เอกสฺมึ ทฺวาเร จตสฺโส โปกฺข-รณิโย การาเปตฺวา ตตฺถ เอกํ โปกฺขรณึ สปฺปิสฺส ปูราเปตฺวา เอกํ มธุโน เอกํ ผาณิตสฺส เอกํ สกฺกราย ปูราเปสิ ฯ เสส-ทฺวาเรสุปิ เอวเมว การาเปสีติ วทนฺติ ฯ สภายํ สตสหสฺสนฺติ นครมชฺเฌ วินิจฺฉยสาลายํ สตสหสฺสํ ฯ อิมินา สกลนครโต สมุฏฺฐิตํ อายํ นิทสฺเสติ ฯ ปญฺจ สตสหสฺสานิ รญฺโญ อุปฺปชฺชนฺตีติ ปรรฏฺฐโต อุปฺปชฺชนกํ อายํ ฐเปตฺวา วุตฺตํ ฯ ตโตติ ยถาวุตฺต-ปญฺจสตสหสฺสโต ฯ นิโคฺรธตฺเถรสฺส เทวสิกํ สตสหสฺสํ วิสชฺเชสีติ กถํ ปน เถรสฺส สตสหสฺสํ วิสชฺเชสิ ฯ ราชา กิร ทิวสสฺส

[ส. ป. ๕๑-๕๒]

ติกฺขตฺตุํ สาฏเก ปริวตฺเตนฺโต เถรสฺส จีวรํ นีตนฺติ ปุจฺฉิตฺวา อาม นีตนฺติ สุตฺวา ปริวตฺเตติ ฯ เถโรปิ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ ติจีวรํ ปริวตฺเตติ ฯ ตสฺส หิ ติจีวรํ หตฺถิกฺขนฺเธ ฐเปตฺวา ปญฺจหิ คนฺธสมุคฺคสเตหิ ปญฺจหิ จ มาลาสมุคฺคสเตหิ สทฺธึ ปาโตว อาหริยิตฺถ ฯ ตถา ทิวา เจว สายญฺจ ฯ เถโรปิ น ภณฺฑิกํ พนฺธิตฺวา ฐเปสิ สมฺปตฺตสพฺรหฺมจารีนํ อทาสิ ฯ ตทา กิร ชมฺพู-ทีเป ภิกฺขุสงฺฆสฺส เยภุยฺเยน นิโครฺธตฺเถรสฺเสว สนฺตกํ จีวรํ อโหสิ ฯ เอวํ เถรสฺส ทิวเส ทิวเส สตสหสฺสํ วิสชฺเชสิ ฯ อุฬาโร ลาภสกฺกาโรติ เอตฺถ ลพฺภตีติ ปาปุณิยตีติ ลาโภ ฯ จตุนฺนํ ปจฺจยานเมตํ อธิวจนํ ฯ สกฺกจฺจํ กาตพฺโพ ทาตพฺโพติ สกฺกาโร จตฺตาโร ปจฺจยาเยว ฯ ปจฺจยาเอว หิ ปณีตปฺป-ณีตา สุนฺทรสุนฺทรา อภิสงฺขริตฺวา กตา สกฺกาโรติ วุจฺจนฺติ ฯ อถวา ปเรหิ กตฺตพฺพา คารวกิริยา ปุปฺผาทีหิ ปูชา จ สกฺกาโร ฯ ทิฏฺฐิคตานีติ เอตฺถ ทิฏฺฐิเยว ทิฏฺฐิคตํ คูถคตํ มุตฺตคตํ สงฺขารคตนฺติอาทีสุ วิย ฯ คนฺตพฺพาภาวโต วา ทิฏฺฐิยา คตมตฺตํ ทิฏฺฐิคตํ ฯ ทิฏฺฐิยา คหณมตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ ทิฏฺฐิปฺปกาโร วา ทิฏฺฐิคตํ ฯ ทิฏฺฐิเภโทติ วุตฺตํ โหติ ฯ โลกิยา หิ วิธยุตฺตคตปฺปการสทฺเท สมานตฺเถ อิจฺฉนฺติ ฯ น โข ปเนตํ สกฺกา อิเมสํ มชฺเฌ วสนฺเตน วูปสเมตุนฺติ เตสญฺหิ

มชฺเฌ วสนฺโต เตสุเยว อนฺโตคธตฺตา อาเทยฺยวจโน น โหติ ตสฺมา เอวํ จินฺเตสิ ฯ ตทา ตสฺมึ ฐาเน วสนฺตสฺส สุขวิหารา-ภาวโต ตํ ปหาย อิจฺฉิตพฺพสุขวิหารมตฺถํ คเหตฺวา วุตฺตํ อตฺตนา ผาสุกวิหาเรน วิหริตุกาโมติ ฯ อโธคงฺคํ ปพฺพตนฺติ เอวํนามกํ ปพฺพตํ ฯ ธมฺเมน วินเยน สตฺถุสาสเนนาติ เอตฺถ ธมฺโมติ ภูตํ วตฺถุ ฯ วินโยติ โจทนา สารณา จ ฯ สตฺถุสาสนนฺติ ญตฺติ-สมฺปทา อนุสาวนสมฺปทา จ ฯ ตสฺมา ภูเตน วตฺถุนา โจเทตฺวา สาเรตฺวา ญตฺติสมฺปทาย อนุสาวนสมฺปทาย จ อุกฺเขปนียาทิกมฺม-วเสน นิคฺคยฺหมานาปีติ วุตฺตํ โหติ ฯ อพฺพุทํ เถนนฏฺเฐน ฯ มลํ กิลิฏฺฐภาวกรณฏฺเฐน ฯ กณฺฏกํ วิชฺฌนฏฺเฐน ฯ อคฺคึ ปริจรนฺตีติ อคฺคิหุตกา วิย อคฺคึ ปูเชนฺติ ฯ ปญฺจาตเป ตปฺปนฺตีติ จตูสุ ฐาเนสุ อคฺคึ กตฺวา มชฺเฌ ฐตฺวา สุริยาตเปน ตปฺปนฺติ ฯ อาทิจฺจํ อนุปริวตฺตนฺตีติ อุทยกาลโต ปฏฺฐาย สุริยํ โอโลกยมานา ยาว สุริยตฺถงฺคมนา สุริยาภิมุขาว ปริวตฺตนฺติ ฯ โว ภินฺทิสฺ-สามาติ ปคฺคณฺหึสูติ วินาเสสฺสามาติ อุสฺสาหมกํสุ ฯ อวิสหนฺโตติ อสกฺโกนฺโต ฯ

[๘๙] สตฺต ทิวเส รชฺชํ สมฺปฏิจฺฉาติ สตฺต ทิวเส รชฺชสุขํ ตาว อนุภว ฯ ตมตฺถํ สญฺญาเปสีติ กุกฺกุจฺจายิตมตฺถํ โพเธสิ ฯ กถํ สญฺญาเปสีติ อาห โส กิราติอาทึ ฯ จิตฺตรูปนฺติ จิตฺตานุรูปํ ฯ

[ส. ป. ๕๒-๕๔]

ยถากามนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ กิสฺสาติ เกน การเณน ฯ อเร ตฺวํ
นาม ปริจฺฉินฺนมรณนฺติ สตฺตหิ ทิวเสหิ ปริจฺฉินฺนมรณํ ฯ วิสฺสตฺ-
โถติ นิราสงฺกจิตฺโต ฯ มรณสงฺการหิโต นิพฺภโยติ วุตฺตํ โหติ ฯ
อสฺสาสปฺปสฺสาสุปนิพทฺธํ มรณํ เปกฺขมานาติ อโห วตาหํ ตทนนฺตรํ
ชีเวยฺยํ ยทนนฺตรํ อสฺสสิตฺวา ปสฺสสามิ ปสฺสสิตฺวา วา อสฺสสามิ
ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ พหุ วต เม กตํ อสฺสาติ เอวํ
มรณสฺสติยา อนุยุญฺชนโต อสฺสาสปฺปสฺสาสปฺปวตฺติกาลปฏิพทฺธํ
มรณํ เปกฺขมานา ฯ ตตฺถ อสฺสาโสติ พหิ นิกฺขมนนาสวาโต ฯ
ปสฺสาโสติ อนฺโต ปวิสนวาโต ฯ วุตฺตวิปริยาเยนาปิ วทนฺติ ฯ มิควํ
นิกฺขมิตฺวาติ มิคมารณตฺถาย อรญฺเญ มิคปริเยสนํ จริสฺสามีติ
นิกฺขมิตฺวา ฯ[๑] โยนกมหาธมฺมรกฺขิตตฺเถรนฺติ โยนกวิสเย ชาตํ อิธา-
คนฺตฺวา ปพฺพชิตํ ธมฺมรกฺขิตนามเธยฺยํ มหาเถรํ ฯ หตฺถินาเคนาติ
มหาหตฺถินา ฯ มหนฺตปริยาโย หิ นาคสทฺโทติ วทนฺติ ฯ
อหินาคาทิโต วา วิเสสนตฺถํ หตฺถินาเคนาติ วุตฺตํ ฯ ตสฺสาสยํ
ตสฺส อชฺฌาสยํ ฯ ตสฺส ปสฺสนฺตสฺเสวาติ อนาทเร สามิวจนํ ฯ
ตสฺมึ ปสฺสนฺเตเยวาติ อตฺโถ ฯ อากาเส อุปฺปติตฺวาติ เอตฺถ อยํ

๑. ม. เอตฺถนฺตเร อิทํ วากฺยํ ทิสฺสติ ฯ ตตฺถ มิควนฺติ มิคานํ วานนโต เหสนโต พาธนโต มิควนฺติ ลทฺธสมญฺญํ มิควํ ฯ

วิกุพฺพนิทฺธิ น โหตีติ คิหิสฺสาปิ อิมํ อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทสฺเสสิ ฯ ปกติวณฺณํ วิชหิตฺวา กุมารกวณฺณํ วา ทสฺเสติ นาควณฺณํ วา วิวิธมฺปิ เสนาพฺยูหํ ทสฺเสตีติ เอวํ อาคตา อิทฺธิ ปกติวณฺณ-วิชหนวิการวเสน ปวตฺตตฺตา วิกุพฺพนิทฺธิ นาม ฯ อธิฏฺฐานิทฺธิยา ปน ปฏิกฺเขโป นตฺถิ ฯ ตถา จ วกฺขติ ขุทฺทกวตฺถุกฺขนฺธก-วณฺณนายํ อิทฺธิปาฏิหาริยนฺติ เอตฺถ วิกุพฺพนิทฺธิยา ปาฏิหาริยํ ปฏิกฺขิตฺตํ อธิฏฺฐานิทฺธิ ปน อปฺปฏิกฺขิตฺตาติ เวทิตพฺพาติ ฯ ลคฺเคตฺวาติ อากาเส กายพนฺธนํ ปสาเรตฺวา ตตฺถ จีวรํ ลคฺเคตฺวา ฯ ฉณเวสนฺติ ตุฏฺฐิชนนเวสํ อุสฺสวเวสนฺติ อตฺโถ ฯ ปฏิยาเทสฺสนฺติ อาคตกาเล จีวราทีนํ ปริเยสนํ ภาริยนฺติ ปธมเมว ปตฺตจีวรานิ สมฺปาเทสฺสํ ฯ ปธานฆรนฺติ ภาวนานุโยคเวเสน วิริยารมฺภสฺส อนุรูปํ วิวิตฺตเสนาสนํ ฯ โสปีติ รญฺโญ ภาคิเนยฺยํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ อนุปพฺพชิโตติ อุฬารวิภเวน ขตฺติยชเนน อนุคนฺตฺวา ปพฺพชิโต ฯ

[๔๐] คนฺตฺวาติ อิทฺธิยา คนฺตฺวา ฯ กุสลาธิปฺปาโยติ มนา-ปชฺฌาสโย ฯ เทวพฺหกชาโตติ อิเม ภิกฺขู น เอกมคฺเคน กเถนฺตีติ สํสยมาปนฺโน ฯ เอเกกํ ภิกฺขุสหสฺสปริวารนฺติ เอเกกสฺส เอเกกสหสฺสปริจฺฉินฺนภิกฺขุปริวารญฺจ ฯ คณฺหิตฺวา อาคจฺฉถาติ วุตฺเตปิ สาสนํ ปคฺคณฺหิตุํ สมตฺโถติ วุตฺตตฺตา เถรา ภิกฺขู อิทํ ธมฺมกมฺมนฺติ มญฺญมานา คตา ฯ อีทิเสสุ หิ สาสเนสุ กุกฺกุจฺจํ

[ส. ป. ๕๔-๕๖]

น กาตพฺพํ ฯ กปฺปิยสาสนํ เหตํ น คิหีนํ คิหิกมฺมปฏิสํยุตฺตํ ฯ
เถโร น อาคญฺฉีติ กิญฺจาปิ ราชา ปกฺโกสตีติ วุตฺเตปิ ธมฺม-
กมฺมตฺถาย อาคนฺตุํ วฏฺฏติ ฯ ทฺวิกฺขตฺตุํ ปน เปสิเตปิ น
อาคโต กิร ฯ เถโร หิ สพฺพตฺถ วิขฺยาตวเสน สมฺภาวนุปฺปตฺติโต
สมฺภาวิตสฺส จ อุทฺธํ กตฺตพฺพกิจฺจสิทฺธิโต อสารุปฺปวจนเลเสน น
อาคญฺฉิ ฯ มหลฺลโก นุโข ภนฺเต เถโรติ กิญฺจาปิ ราชา เถรํ
ทิฏฺฐปุพฺโพ นามํ ปน สลฺลกฺเขตุํ อสกฺโกนฺโต เอวํ ปุจฺฉีติ วทนฺติ ฯ
วยฺหนฺติ อุปริ มณฺฑปสทิสํ ปทรจฺฉนฺนํ สพฺพปลิคุณฺฐิมํ วา
ฉาเทตฺวา กตํ สกฏวิเสสํ วยฺหนฺติ วทนฺติ ฯ นาวาสงฺฆาฏํ
พนฺธิตฺวาติ เอตฺถ นาวาติ โปโต ฯ โส หิ โอรโต ปารํ ปวติ[๑]
คจฺฉตีติ โปโต สตฺเต เนตีติ นาวาติ จ วุจฺจติ ฯ เอกโต
สงฺฆาฏิตา นาวา นาวาสงฺฆาฏํ ฯ ตถา ตํ พนฺธิตฺวาติ อตฺโถ ฯ
สาสนปจฺจตฺถิกานํ พหุภาวโต อาห อารกฺขํ สํวิธายาติ ฯ ยนฺติ
ยสฺมา ฯ เยน การเณนาติ อตฺโถ ฯ อาคุํ น กโรตีติ นาโคติ
วจนโต ปาปกรณาภาวโต สมโณ อิธ นาโค นามาติ มญฺญมานา
เอโก ตํ มหาราช สมณนาโค ทกฺขิณหตฺเถ คณฺหิสฺสตีติ พฺยา-
กรึสุ ฯ อพฺพาหึสูติ อากฑฺฒึสุ ฯ รญฺโญ หตฺถคฺคหณํ ลีฬฺหา-
วเสน กตํ วิย โหตีติ กสฺมาติอาทิ โจทนํ กตนฺติ วทนฺติ ฯ
๑. ม. ปรํ ปตติ ฯ

พาหิรโตติ อุยฺยานสฺส พาหิรโต ฯ ปสฺสนฺตานํ อติทุกฺกรํ หุตฺวา ปญฺญายตีติ อาห ปเทสปจวีกมฺปนํ ทุกฺกรนฺติ ฯ อธิฏฺฐาเนน ปเนตฺถ วิสุํ ทุกฺกรตา นาม นตฺถิ ฯ สีมํ อกฺกมิตฺวาติ อนฺโต-สีมํ สีมาย อพฺภนฺตรํ อกฺกมิตฺวา ฯ อภิญฺญาปาทกนฺติ อภิญฺญาย ปติฏฺฐาภูตํ ฯ วิกุพฺพนิทฺธิยาเอว ปฏิกฺขิตฺตตฺตา ปจวีจลนํ อธิฏฺ-ฐหิ ฯ รถสฺส อนฺโตสีมาย ฐิโตว ปาโท จลีติ เอตฺถ ปาโทติ รถจกฺกํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ตํ หิ รถสฺส คมนกิจฺจสาธนโต ปาท-สทิสตฺตา อิธ ปาโทติ วุตฺตํ ฯ สกฺขตีติ สกฺขิสฺสติ ฯ เอตมตฺ-ถนฺติ วินา เจตนาย ปาปสฺส อสมฺภวสงฺขาตมตฺถํ ฯ เจตนาหนฺติ เอตฺถ เจตนํ อหนฺติ ปทจฺเฉโท กาตพฺโพ ฯ เจตยิตฺวาติ เจตนํ ปวตฺตยิตฺวา ฯ

[๔๑] ทีปกติตฺติโรติ อตฺตโน นิสินฺนภาวสฺส ทีปนโต เอวํ ลทฺธนาโม ติตฺติโร ยํ อรญฺญํ เนตฺวา สากุณิโก ตสฺส สทฺเทน อาคตาคเต ติตฺติเร คณฺหาติ ฯ ตาปสํ ปุจฺฉีติ อตีเต กิร เอกสฺมึ ปจฺจนฺตคาเม เอโก สากุณิโก เอกํ ทีปกติตฺติรํ คเหตฺวา สุฏฺฐุ สิกฺขาเปตฺวา ปญฺชเร ปกฺขิปิตฺวา ปฏิชคฺคติ ฯ โส ตํ อรญฺญํ เนตฺวา ตสฺส สทฺเทน อาคตาคเต ติตฺติเร คณฺหาติ ฯ ติตฺติโร มํ นิสฺสาย พหู มม ญาตกา นสฺสนฺติ มยฺเหตํ ปาปนฺติ นิสฺสทฺโท อโหสิ ฯ โส ตสฺส นิสฺสทฺทภาวํ ญตฺวา เวฬุเปสิกาย

ตํ สีเส ปหรติ ฯ ติตฺติโร ทุกฺขาตุรตาย สทฺทํ กโรติ ฯ เอวํ โส สากุณิโก ตํ นิสฺสาย ติตฺติเร คเหตฺวา ชีวิตํ กปฺเปสิ ฯ อถ โส ติตฺติโร จินฺเตสิ อิเม มรนฺตูติ มยฺหํ เจตนา นตฺถิ ปฏิจฺจ กมฺมํ ปน มํ ผุสติ มยิ สทฺทํ อกโรนฺเต หิ เอเต นาคจฺฉนฺติ กโรนฺเตเยว อาคจฺฉนฺติ อาคตาคเต อยํ คเหตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาเปติ อตฺถิ นุโข เอตฺถ มยฺหํ ปาปํ นตฺถีติ ฯ โส ตโต ปฏฺฐาย โก นุโข อิมํ เม กงฺขํ ฉินฺเทยฺยาติ ตถารูปํ ปณฺฑิตํ อุปธาเรนฺโต จรติ ฯ อเถกทิวสํ โส สากุณิโก พหุเก ติตฺติเร คเหตฺวา ปจฺฉึ ปูเรตฺวา ปานียํ ปิวิสฺสามีติ โพธิสตฺตสฺส ตาปส-ปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตฺวา ฌานาภิญฺญาโย นิพฺพตฺเตตฺวา อรญฺเญ วสนฺตสฺส อสฺสมํ คนฺตฺวา ตํ ปญฺชรํ โพธิสตฺตสฺส สนฺติเก ฐเปตฺวา ปานียํ ปิวิตฺวา วาลิกาตเล นิปนฺโน นิทฺทํ โอกฺกมิ ฯ ติตฺติโร ตสฺส นิทฺทโมกฺกนฺตภาวํ ญตฺวา มม กงฺขํ อิมํ ตาปสํ ปุจฺฉิสฺสามิ ชานนฺโต เม กเถสฺสตีติ ปญฺชเร นิสินฺโนเยว

ญาตโก โน นิสินฺโนติ　　พหุ อาคจฺฉเต ชโน
ปฏิจฺจ กมฺมํ ผุสติ　　ตสฺมึ เม สงฺกเต มโนติ

ตาปสํ ปุจฺฉิ ฯ

[๘๒] ตสฺสตฺโถ ภนฺเต สจาหํ สทฺทํ น กเรยฺยํ อยํ ติตฺติรชโน น อาคจฺเฉยฺย มยิ ปน สทฺทํ กโรนฺเต ญาตโก

[ส. ป. ๕๘]

โน นิสินฺโนติ อยํ พหุ ชโน อาคจฺฉติ ตํ อาคตาคตํ ลุทฺโท คเหตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาเปนฺโต มํ ปฏิจฺจ มํ นิสฺสาย เอตํ ปาณาติปาตกมฺมํ ผุสติ ปฏิลภติ วินฺทติ ตสฺมึ มํ ปฏิจฺจ กเต ปาเป มม นุโข เอตํ ปาปนฺติ เอวมฺเม มโน สงฺกติ ปริสงฺกติ กุกฺกุจฺจํ อาปชฺชตีติ ฯ น ปฏิจฺจ กมฺมํ ผุสตีติอาทิกาย ปน ตาปเสน วุตฺตคาถาย อยมตฺโถ ยทิ ตว ปาปกิริยาย มโน นปฺปทุสฺสติ ตนฺนินฺโน ตปฺโปโณ น โหติ เอวํ สนฺเต ลุทฺเทน ตํ ปฏิจฺจ กตมฺปิ ปาปกมฺมํ ตํ น ผุสติ น อลฺลียติ ปาปกิริยาย หิ อปฺโปสฺสุกฺกสฺส นิราลยสฺส ภทฺรสฺส ปริสุทฺธสฺส สโต ตว ปาณาติปาตเจตนาย อภาวา ตํ ปาปํ น อุปลิมฺปติ ตว จิตฺตํ น อลฺลียตีติ ฯ

[๙๓] สมยํ อุคฺคณฺหาเปสีติ อตฺตโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ลทฺธึ อุคฺคณฺหาเปสิ ฯ สาณิปาการํ ปริกฺขิปาเปตฺวาติ เอตฺถ สาณิปาการนฺติ กรณตฺเถ อุปโยควจนํ ฯ อตฺตานญฺจ เถรญฺจ ยถา เต ภิกฺขู น ปสฺสนฺติ เอวํ สาณิปาการน สมนฺตโต ปริกฺขิปาเปตฺวาติ อตฺโถ ฯ สาณิปาการํ วา สมนฺตโต ปริกฺขิปาเปตฺวาติ เอวเมตฺถ อตฺโถ คเหตพฺโพ ฯ สาณิปาการนฺตเรติ สาณิปาการสฺส อพฺภนฺตเร ฯ เอกลทฺธิเกติ สมานลทฺธิเก ฯ กึ วทติ สีเลนาติ กึวาที ฯ อถวา โก กตโม วาโทติ กึวาโท ฯ โส เอตสฺส

อตฺถีติ กึวาที ฯ สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ วทนฺติ ปญฺญเปนฺติ
สีเลนาติ สสฺสตวาทิโน ฯ อถวา วทนฺติ เอเตนาติ วาโท ฯ
ทิฏฺฐิยา เอตํ อธิวจนํ ฯ สสฺสโต วาโท สสฺสตวาโท ฯ โส
เอเตสมตฺถีติ สสฺสตวาทิโน ฯ สสฺสตทิฏฺฐิโนติ อตฺโถ ฯ อถ
สสฺสโต วาโท เอเตสมตฺถีติ กสฺมา วุตฺตํ เตสํ หิ อตฺตา จ
โลโก จ สสฺสโตติ อธิปฺเปโต น วาโทติ ฯ สจฺจเมตํ สสฺสต-
สหจริตตาย ปน วาโทปิ สสฺสโตติ วุตฺโต ยถา กุนฺตา จรนฺตีติ ฯ
สสฺสโตติ วาโท เอเตสนฺติ วา อิติสทฺทโลโป ทฏฺฐพฺโพ ฯ เย
รูปาทีสุ อญฺญตรํ อตฺตาติ จ โลโกติ จ คเหตฺวา ตํ สสฺสตํ
อมตํ นิจฺจํ ธุวํ ปญฺญเปนฺติ เต สสฺสตวาทิโนติ เวทิตพฺพา ฯ
วุตฺตํ เหตํ นิทฺเทเส ปฏิสมฺภิทายญฺจ รูปํ อตฺตา เจว โลโก
จ สสฺสโต วาติ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺติ เวทนํ สญฺญํ
สงฺขาเร วิญฺญาณํ อตฺตา เจว โลโก จ สสฺสโต วาติ อตฺตา-
นญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺตีติ ฯ อยญฺจตฺโถ รูปํ อตฺตโต สมนุ-
ปสฺสติ เวทนํ สญฺญํ สงฺขาเร วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุ-
ปสฺสตีติ อิมิสฺสา ปญฺจวิธาย สกฺกายทิฏฺฐิยา วเสน วุตฺโต ฯ
รูปวนฺตํ อตฺตานนฺติอาทิกาย ปน ปญฺจทสวิธาย สกฺกายทิฏฺฐิยา
วเสน จตฺตาโร จตฺตาโร ขนฺเธ อตฺตาติ คเหตฺวา ตทญฺโญ
โลโกติ ปญฺญเปนฺตีติ อยมฺปิ อตฺโถ ลพฺภติ ฯ ตถา เอกํ ขนฺธํ

อตฺตาติ คเหตฺวา อญฺโญ อตฺตโน อุปโภคภูโต โลโกติ สสนฺตติ-
ปติเต วา ขนฺเธ อตฺตาติ คเหตฺวา ตทญฺโญ โลโกติ ปญฺญเปนฺตีติ
เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ สตฺเตสุ สงฺขาเรสุ วา เอกจฺจํ
สสฺสตํ เอตสฺสาติ เอกจฺจสสฺสโต เอกจฺจสสฺสตวาโท ฯ โส
เอเตสํ อตฺถีติ เอกจฺจสสฺสติกา เอกจฺจสสฺสตวาทิโน ฯ เต
ทุวิธา โหนฺติ สตฺเตกจฺจสสฺสติกา สงฺขาเรกจฺจสสฺสติกาติ ฯ ตตฺถ
อิสฺสโร นิจฺโจ อญฺเญ สตฺตา อนิจฺจาติ เอวํปวตฺตวาทา สตฺเต-
กจฺจสสฺสติกา เสยฺยถาปิ อิสฺสรวาทา ฯ นิจฺโจ พฺรหฺมา อญฺเญ
สตฺตา อนิจฺจาติ เอวํปวตฺตวาทาปิ สตฺเตกจฺจสสฺสติกาติ เวทิ-
ตพฺพา ฯ ปรมาณโว นิจฺจา อณุกาทโย อนิจฺจาติ เอวํปวตฺต-
วาทา สงฺขาเรกจฺจสสฺสติกา เสยฺยถาปิ อญฺญาณวาทา ฯ จกฺขา-
ทโย อนิจฺจา วิญฺญาณํ นิจฺจนฺติ เอวํวาทิโนปิ สงฺขาเรกจฺจ-
สสฺสติกาติ เวทิตพฺพา ฯ นนุ เอกจฺเจ ธมฺมา สสฺสตา เอกจฺเจ
อสสฺสตาติ เอตสฺมึ วาเท จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวสนฺนิฏฺฐานํ ยถา-
สภาวาวโพโธเอว ตยิทํ กถํ มิจฺฉาทสฺสนนฺติ ฯ โก วา เอวมาห
จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวสนฺนิฏฺฐานํ มิจฺฉาทสฺสนนฺติ ฯ อสสฺสเตสฺเยว
ปน เกสญฺจิ ธมฺมานํ สสฺสตภาวาภินิเวโส อิธ มิจฺฉาทสฺสนํ ฯ
เตน ปน เอกวาเร ปวตฺตมาเนน จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวาวโพโธ
วิทูสิโต สํสฏฺฐภาวโต วิสสํสฏฺโฐ วิย สปฺปิมณฺโฑ สกิจฺจกรณา-

สมตฺถตาย สมฺมาทสฺสนปกฺเข ฐเปตพฺพตํ นารหตีติ ฯ อสสฺสต-
ภเวน วินิจฺฉิตาปิ วา จกฺขุอาทโย สมาโรปิตชีวสภาวาเอว ทิฏฺฐิ-
ติเกหิ คยฺหนฺตีติ ตทวโพธสฺส มิจฺฉาทสฺสนภาโว น สกฺกา
นิวาเรตุํ ฯ เอวญฺจ กตฺวา อสงฺขตาย จ สงฺขตาย จ ธาตุยา วเสน
ยถากฺกมํ เอกจฺเจ ธมฺมา สสฺสตา เอกจฺเจ อสสฺสตาติ เอวํ ปวตฺโต
วิภชฺชวาโททิปิ เอกจฺจสสฺสตวาโท อาปชฺชตีติ เอวํปการา โจทนา
อนวกาสา โหติ อวิปรีตธมฺมสภาวสมฺปฏิปตฺติภาวโต ฯ กามญฺเจตฺถ
ปุริมวาเทปิ อสสฺสตานํ ธมฺมานํ สสฺสตาติ คหณํ วิเสสโต มิจฺฉา-
ทสฺสนํ ฯ สสฺสตานํ ปน สสฺสตาติ คาโห น มิจฺฉาทสฺสนํ ยถา-
สภาวคฺคหณภาวโต ฯ อสสฺสเตสุเยว ปน เกจิเทว ธมฺมา สสฺสตาติ
คเหตพฺพธมฺเมสุ วิภาคปฺปวตฺติยา อิมสฺส วาทสฺส วาทนฺตรตา
วุตฺตา ฯ น เจตฺถ สมุทายนฺโตคธตฺตา เอกเทสสฺส สปฺปเทส-
สสฺสตคฺคาโห นิปฺปเทสสสฺสตคฺคาเห สโมธานํ คจฺฉตีติ สกฺกา
วตฺตุํ วาทิตพฺพิสเย[๑] วิเสสวเสน วาททฺวยสฺส ปวตฺตตฺตา ฯ อญฺเญเอว
หิ ทิฏฺฐิคติกา สพฺเพ ธมฺมา สสฺสตาติ อภินิวิฏฺฐา ฯ อญฺเญ
เอกจฺจสสฺสตาติ ฯ สงฺขารานํ อนวเสสปริยาทานํ เอกเทสปริคฺคโห
จ วาททฺวยสฺส ปริพฺยตฺโตเยวาติ ฯ อนฺตานนฺติกาติ เอตฺถ อมติ
คจฺฉติ เอตฺถ สภาโว โอสานนฺติ อนฺโต มริยาทา ฯ ตปฺปฏิ-

๑. ม. วาที ตพฺพิสย- ฯ

เสเธน อนนฺโต ฯ กสฺส ปนายํ อนฺตานนฺโตติ ฯ โลกิยติ สํสาร-
นิตฺถรณตฺถิเกหิ ทิฏฺฐิคติเกหิ โลกิยติ วา เอตฺถ เตหิ ปุญฺญา-
ปุญฺญํ ตพฺพิปาโก จาติ โลโกติ สงฺขคตสฺส ปฏิภาคนิมิตฺตาทิ-
สภาวสฺส อตฺตโน ฯ อนฺโต จ อนนฺโต จ อนฺตานนฺโต จ เนวนฺ-
ตนานนฺโต จาติ อนฺตานนฺโต สามญฺญนิทฺเทเสน เอกเสเสน วา
นามรูปปจฺจยา สฬายตนนฺติอาทีสุ วิย ฯ อนฺตานนฺตสหจริโต
วาโท อนฺตานนฺโต ยถา กุนฺตา จรนฺตีติ ฯ อนฺตานนฺตสนฺนิสฺสโย
วา ยถา มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตีติ ฯ โส เอเตสํ อตฺถีติ
อนฺตานนฺติกา อนฺตานนฺตวาทิโน ฯ อนฺตวา อยํ โลโก อนนฺโต
อยํ โลโก อนฺตวา จ อยํ โลโก อนนฺโต จ เนวายํ โลโก
อนฺตวา น ปนานนฺโตติ เอวํ อนฺตํ วา อนนฺตํ วา อนฺตานนฺตํ
วา เนวนฺตนานนฺตํ วา อารพฺภ ปวตฺตวาทาติ อตฺโถ ฯ

[๘๔] จตุพฺพิธา หิ อนฺตานนฺตวาทิโน อนฺตวาที อนนฺวาที
อนฺตานนฺตวาที เนวนฺตนานนฺตวาทีติ ฯ ตถาหิ โกจิ ปฏิภาคนิมิตฺตํ
จกฺกวาฬปริยนฺตํ อวฑฺเฒตฺวา ตํ โลโกติ คเหตฺวา อนฺตสญฺญี
โลกสฺมึ โหติ ฯ จกฺกวาฬปริยนฺตํ กตฺวา วฑฺฒิตกสิโณ ปน
อนนฺตสญฺญี โหติ ฯ อุทฺธมโธ อวฑฺเฒตฺวา ปน ติริยํ วฑฺเฒตฺวา
อุทฺธมโธ อนฺตสญฺญี ติริยํ อนนฺตสญฺญี โหติ ฯ โกจิ ปน ยสฺมา
โลกสญฺญิโต อตฺตา อธิคตวิเสเสหิ มเหสีหิ กทาจิ อนนฺโต

สกฺขิทิฏฺโช อนุสฺยฺยติ ตสฺมา เนวนฺตวา ยสฺมา ปน เตหิเยว กทาจิ
อนฺตวา สกฺขิทิฏฺโช อนุสฺยฺยติ ตสฺมา น ปน อนนฺโตติ เอวํ
เนวนฺตนานนฺตสญฺญี โลกสฺมึ โหติ ฯ เกจิ ปน ยทิ ปนายํ
อตฺตา อนฺตวา สิยา ทูรเทเส อุปฺปชฺชมานานุสฺสรณาทิกิจฺจ-
นิปฺผตฺติ น สิยา อถ อนนฺโต อิธ ฐิตสฺส เทวโลกนิรยาทีสุ
สุขทุกฺขานุภวนมฺปิ สิยา สเจ ปน อนฺตวา จ อนนฺโต จ ตทุ-
ภยโทสสมาโยโค[๑] ตสฺมา อนฺตวา อนนฺโตติ จ อพฺยากรณีโย
อตฺตาติ เอวํ ตกฺกนวเสน เนวนฺตนานนฺตสญฺญี โหตีติ วณฺณยนฺติ ฯ
เอตฺถ จ ยุตฺตนฺตาว ปุริมานํ ติณฺณํ วาทีนํ อนฺตญฺจ อนนฺตญฺจ
อนฺตานนฺตญฺจ อารพฺภ ปวตฺตวาทตฺตา อนฺตานนฺติกตฺตํ ปจฺฉิมสฺส
ปน ตทุภยปฏิเสธนวเสน ปวตฺตวาทตฺตา กถํ อนฺตานนฺติกตฺตนฺติ ฯ
ตทุภยปฏิเสธนวเสน ปวตฺตวาทตฺตาเอว ฯ ยสฺมา อนฺตานนฺตปฏิ-
เสธนวาโทปิ อนฺตานนฺตวิสโยเอว ตํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา ฯ
เอตทตฺถเมว หิ อารพฺภ ปวตฺตวาทาปีติ เหฏฺฐา วุตฺตํ ฯ เอวมฺปิ
ยุตฺตนฺตาว ปจฺฉิมวาทิทฺวยสฺส อนฺตานนฺติกตฺตํ อนฺตานนฺตานํ วเสน
อุภยวิสยตฺตา เอเตสํ วาทสฺส ปุริมวาทิทฺวยสฺส ปน กถํ วิสุํ
อนฺตานนฺติกตฺตนฺติ ฯ อุปจารวุตฺติยา ฯ สมุทิเตสุ หิ อนฺตานนฺต-
วาทีสุ ปวตฺตมาโน อนฺตานนฺติกสทฺโท ตตฺถ นิรูฬฺหตาย ปจฺเจกมฺปิ

๑. ม. ตทุภยปฏิเสธโทสสมาโยโค ฯ

อนฺตานนฺตวาทีสุ ปวตฺตติ ยถา อรูปชฺฌาเนสุ ปจฺเจกํ อฏฺจ-
วิโมกฺขปริยาโย ยถา จ โลเก สตฺติสโยติ ฯ

[๙๕] อมราวิกฺเขปิกาติ เอตฺถ น มรติ น อุปจฺฉิชฺชตีติ
อมรา ฯ กา สา ฯ เอวมฺปิ เม โน ตถาติปิ เม โน อญฺญ-
ถาติปิ เม โน โนติปิ เม โน โนโนติปิ เม โนติ เอวมฺ-
ปวตฺตวาทวเสน ปริยนฺตรหิตา ทิฏฺฐิคติกสฺส ทิฏฺฐิ เจว วาจา
จ ฯ เอวมฺปิ เม โนติอาทินา วิวิโธ นานปฺปกาโร เขโป
ปรวาทีนํ ขิปนํ วิกฺเขโป ฯ อมราย ทิฏฺฐิยา วาจาย วา วิกฺเขโป
อมราวิกฺเขโป ฯ โส เอเตสํ อตฺถีติ อมราวิกฺเขปิกา ฯ อถวา
อมราย ทิฏฺฐิยา วาจาย จ วิกฺขิปนฺตีติ อมราวิกฺเขปิโน ฯ อมรา-
วิกฺเขปิโน เอว อมราวิกฺเขปิกา ฯ อถวา อมรา นาม มจฺฉ-
ชาติ ฯ สา อุมฺมุชฺชนนิมฺมุชฺชนาทิวเสน อุทเก สนฺธาวมานา
คเหตุํ น สกฺกา ฯ เอวเมว อยมฺปิ วาโท เอกสฺมึ สภาเว
อนวฏฺฐานโต อิโตจิโตจ สนฺธาวติ คาหํ น อุปคจฺฉตีติ อมรา-
วิกฺเขโป วิยาติ อมราวิกฺเขโปติ วุจฺจติ ฯ อยํ หิ อมราวิกฺเขปิโก
อิทํ กุสลนฺติ วา อกุสลนฺติ วา ปุฏฺโฐ น กิญฺจิ พฺยากโรติ
อิทํ กุสลนฺติ วา ปุฏฺโฐ เอวมฺปิ เม โนติ วทติ ฯ ตโต กึ
อกุสลนฺติ วุตฺเต ตถาติปิ เม โนติ วทติ ฯ กึ อุภยโต อญฺญ-
ถาติปิ วุตฺเต อญฺญถาติปิ เม โนติ วทติ ฯ ตโต ติวิเธนาปิ

น โหติ กึ เต ลทฺธีติ วุตฺเต โนติปิ เม โนติ วทติ ฯ ตโต
กึ โนโน เต ลทฺธีติ วุตฺเต โน โนติปิ เม โนติ วทติ ฯ เอวํ
วิกฺเขปเมว อาปชฺชติ เอวเมกสฺมิมฺปิ ปกฺเข น ติฏฺฐติ ฯ อตฺถิ
ปรโลโกติอาทินา ปุฏฺโฐปิ เอวเมว วิกฺขิปติ น เอกสฺมึ ปกฺเข
ติฏฺฐติ ฯ โส วุตฺตปฺปกาโร อมราวิกฺเขโป เอเตสมตฺถีติ อมรา-
วิกฺเขปิกา ฯ นนุ จายํ สพฺโพปิ อมราวิกฺเขปิโก กุสลาทโย
ธมฺเม ปรโลกตฺถิตาทีนิ จ ยถาภูตํ อนวพุชฺฌมาโน ตตฺถ ตตฺถ
ปญฺหํ ปุฏฺโฐ ปุจฺฉาย วิกฺเขปนมตฺตํ อาปชฺชติ ตสฺส กถํ
ทิฏฺฐิคติกภาโว น หิ อวตฺตุกามสฺส วิย ปุจฺฉิตํ อชานนฺตสฺส
วิกฺเขปกรณมตฺเตน ทิฏฺฐิคติกตา ยุตฺตาติ ฯ วุจฺจเต ฯ นเหว โข
ปุจฺฉาย วิกฺเขปกรณมตฺเตน ตสฺส ทิฏฺฐิคติกตา อถโข มิจฺฉา-
ภินิเวสวเสน สสฺสตาภินิเวสโต ฯ มิจฺฉาภินิวิฏฺโฐเยว หิ ปุคฺคโล
มนฺทพุทฺธิตาย กุสลาทิธมฺเม ปรโลกตฺถิตาทีนิ จ ยาถาวโต อสมฺ-
ปฏิปชฺชมาโน อตฺตนา อวิญฺญาตสฺส อตฺถสฺส ปรํ วิญฺญาเปตุํ
อสกฺกุเณยฺยตาย มุสาวาทาทิภเยน จ วิกฺเขปํ อาปชฺชตีติ ฯ
ตถา จ วุตฺตํ สตฺเตว อุจฺเฉททิฏฺฐิโย เสสา สสฺสตทิฏฺฐิโยติ ฯ
อถวา ปุญฺญปาปานํ ตพฺพิปากานญฺจ อนวโพเธน อสทฺทหเนน
จ ตพฺพิสยาย ปุจฺฉาย วิกฺเขปกรณํเยว สุนฺทรนฺติ ขนฺตึ รุจึ
อุปฺปาเทตฺวา อภินิวิสนฺตสฺส อุปฺปนฺนา วิสสเยเวสา เอกา ทิฏฺฐิ

สตฺตภงฺคทิฏฺฐิ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตโตเยว จ วุตฺตํ ปริยนฺตรหิตา ทิฏฺฐิคติกสฺส ทิฏฺฐิ เจว วาจา จาติ ฯ

[๕๖] อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกาติ เอตฺถ อธิจฺจ ยทิจฺฉกํ ยงฺกิญฺจิ การณํ วินา สมุปฺปนฺโน อตฺตา จ โลโก จาติ ทสฺสนํ อธิจฺจ- สมุปฺปนฺนํ ฯ อตฺตโลกสญฺญิตานํ หิ ขนฺธานํ อธิจฺจุปฺปตฺติอาการา- รมฺมณํ ทสฺสนํ ตทาการสนฺนิสฺสยวเสน ปวตฺติโต ตทาการสห- จริตตาย จ อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ วุจฺจติ ยถา มญฺจา โฆสนฺติ กุนฺตา จรนฺตีติ ฯ เอตํ เอเตสํ อตฺถีติ อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา ฯ สญฺญิวาทาติ สญฺญิวาโท เอเตสํ อตฺถีติ สญฺญิวาทา พุทฺโธ อสฺส อตฺถีติ พุทฺโธติ ยถา ฯ อถวา สญฺญีติ ปวตฺโต วาโท โส สญฺญี สหจรณนเยน ฯ สญฺญี วาโท เยสนฺเต สญฺญิวาทา ฯ รูปี อตฺตา โหติ อโรโค ปรมฺมรณา สญฺญีติ นํ ปญฺญเปนฺติ อรูปี อตฺตา โหติ รูปี จ อรูปี จ อตฺตา โหติ เนว รูปี นารูปี อตฺตา โหติ อนฺตวา อตฺตา โหติ อนนฺตวา อตฺตา โหติ อนฺตวา จ อนนฺตวา จ อตฺตา โหติ เนวนฺตวา นานนฺตวา อตฺตา โหติ เอกตฺตสญฺญี อตฺตา โหติ นานตฺตสญฺญี อตฺตา โหติ ปริตฺตสญฺญี อตฺตา โหติ อปฺปมาณสญฺญี อตฺตา โหติ เอกนฺตสุขี อตฺตา โหติ เอกนฺตทุกฺขี อตฺตา โหติ สุขทุกฺขี อตฺตา โหติ อทุกฺขมสุขี อตฺตา โหติ อโรโค ปรมฺ-

มรณา สญฺญีติ นํ ปญฺญเปนฺตีติ เอวํ โสฬสวิเธน วิภตฺตวาทาน-
เมตํ อธิวจนํ ฯ อสญฺญิวาทา เนวสญฺญินาสญฺญิวาทา จ สญฺญิ-
วาเท วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา ฯ เกวลํ หิ สญฺญี อตฺตาติ
คณฺหนฺตานํ วเสน สญฺญิวาทา วุตฺตา ฯ อสญฺญีติ จ เนว-
สญฺญินาสญฺญีติ จ คณฺหนฺตานํ วเสน อสญฺญิวาทา เนวสญฺญิ-
นาสญฺญิวาทา จ วุตฺตาติ เวทิตพฺพา ฯ ตตฺถ อสญฺญิวาทา รูปี
อตฺตา โหติ อโรโค ปรมฺมรณา อสญฺญีติ นํ ปญฺญเปนฺติ อรูปี
อตฺตา โหติ รูปี จ อรูปี จ อตฺตา โหติ เนวรูปี นารูปี
อตฺตา โหติ อนฺตวา อตฺตา โหติ อนนฺตวา อตฺตา โหติ
อนฺตวา จ อนนฺตวา จ อตฺตา โหติ เนวนฺตวา นานนฺตวา อตฺตา
โหติ อโรโค ปรมฺมรณา อสญฺญีติ นํ ปญฺญเปนฺตีติ เอวํ อฏฺฐ-
วิเธน วิภตฺตา ฯ เนวสญฺญินาสญฺญิวาทาปิ เอวเมว รูปี อตฺตา
โหติ อโรโค ปรมฺมรณา เนวสญฺญินาสญฺญีติ นํ ปญฺญเปนฺตีติ-
อาทินา อฏฺฐวิเธน วิภตฺตาติ เวทิตพฺพา ฯ อุจฺเฉทวาทาติ อยํ
อตฺตา รูปี จาตุมฺมหาภูติโก มาตาเปติกสมฺภโว กายสฺส เภทา
อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ น โหติ ปรมฺมรณาติเอวมาทินา นเยน
ปวตฺตํ อุจฺเฉททสฺสนํ อุจฺเฉโท สหจรณนเยน ฯ อุจฺเฉโท วาโท
เยสนฺเต อุจฺเฉทวาทา ฯ อุจฺเฉทวาโท วา เอเตสมตฺถีติ อุจฺเฉท-
วาทา ฯ อุจฺเฉทํ วทนฺตีติ วา อุจฺเฉทวาทา ฯ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพาน-

วาทาติ เอตฺถ ทิฏฺฐธมฺโม นาม ทสฺสนภูเตน ญาเณน อุปลทฺธ-
ธมฺโม ฯ ปจฺจกฺขธมฺโมติ อตฺโถ ฯ ตตฺถ ตตฺถ ปฏิลทฺธตฺต-
ภาวสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ ทิฏฺฐธมฺเม นิพฺพานํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ ฯ
อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว ทุกฺขวูปสมนฺติ อตฺโถ ฯ ตํ วทนฺตีติ ทิฏฺฐ-
ธมฺมนิพฺพานวาทา ฯ เต ปน ยโต โข โภ อยํ อตฺตา ปญฺจหิ
กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคีภูโต ปริจาเรติ เอตฺตาวตา โข โภ
อยํ อตฺตา ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ ปตฺโต โหตีติเอวมาทินา นเยน
ทิฏฺเฐว ธมฺเม นิพฺพานํ ปญฺญเปนฺติ ฯ เต หิ มนฺธาตุกามคุณ-
สทิเส มานุสเก กามคุเณ ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทวราชสฺส กามคุณ-
สทิเส ทิพฺเพ จ กามคุเณ อุปคตานํ ทิฏฺเฐว ธมฺเม นิพฺพาน-
สมฺปตฺตึ วทนฺติ ฯ

[๘๗] วิภชฺชวาทีติ เวรญฺชกณฺเฑ อาคตนเยน เวนยิกาทิภาวํ
วิภชฺช วทตีติ วิภชฺชวาที ฯ ตตฺถ หิ ภควตา อหํ หิ พฺราหฺมณ
วินยาย ธมฺมํ เทเสมิ ราคสฺสาติอาทึ วตฺวา โน จ โข ยํ ตฺวํ
สนฺธาย วเทสีติอาทินา เวรญฺชพฺราหฺมณสฺส อตฺตโน เวนยิกาทิ-
ภาโว วิภชฺช วุตฺโตติ ฯ อปิจ โส มนุสฺสาทีนํ จีวราทีนญฺจ
เสวิตพฺพาเสวิตพฺพภาวํ วิภชฺช วทตีติ วิภชฺชวาที ฯ สสฺสตุจฺเฉทํ
วา วิภชฺช วทตีติ วิภชฺชวาที ฯ สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จาติ-
อาทีนํ ฐปนียานํ ปญฺหานํ ปฐนโต ราคาทิกฺขยสงฺขาตสฺส สสฺสตสฺส

ราคาทิกายทุจฺจริตาทิอุจฺเฉทสฺส จ วจนโต วิภชฺชวาที ฯ สสฺสตุจฺ-
เฉทภูเต อุโภ อนฺเต อนุปคมฺม มชฺฌิมาปฏิปทาภูตสฺส ปฏิจฺจ-
สมุปฺปาทสฺส เทสนโต วิภชฺชวาที ภควา ฯ ปรปฺปวาทํ มทฺทนฺ-
โตติ ตสฺมึ ตติยสงฺคีติกาเล อุปฺปนฺนํ วาทํ ตโต ปฏฺฐาย ยาว
สทฺธมฺมนฺตรธานา อายตึ อุปฺปชฺชนกวาทญฺจ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ
ตสฺมึ หิ สมาคเม อยํ เถโร ยานิ จ ตทา อุปฺปนฺนานิ วตฺถูนิ
ยานิ จ อายตึ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ สพฺเพสมฺปิ เตสํ ปฏิพาหนตฺถํ
สตฺถารา ทินฺนนยวเสน ตถาคเตน ฐปิตมาติกํ วิภชนฺโต สกวาเท
ปญฺจ สุตฺตสตานิ ปรวาเท ปญฺจาติ สุตฺตสหสฺสํ อาหริตฺวา ตทา
อุปฺปนฺนวาทสฺส มทฺทนโต ปรปฺปวาทมทฺทนํ อายตึ อุปฺปชฺชนก-
วาทานํ ปฏิเสธนลกฺขณภาวโต อายตึ อุปฺปชฺชนลกฺขณํ[๑] กถา-
วตฺถุปฺปกรณํ อภาสิ ฯ

อิติ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย สารตฺถทีปนิยํ
ตติยสงฺคีติวณฺณนา สมตฺตา ฯ

[๔๘] เกนาภฏนฺติ อิมํ ปญฺหํ วิสชฺเชนฺเตน ชมฺพูทีเป ตาว
อาจริยปรมฺปรํ ยาว ตติยสงฺคีติ ตาว ทสฺเสตฺวา อิทานิ สีหล-
ทีเป อาจริยปรมฺปรํ ทสฺเสตุํ ตติยสงฺคหโต ปน อุทฺธนฺติอาทิ
อารทฺธํ ฯ อิมํ ทีปนฺติ อิมํ ตมฺพปณฺณิทีปํ ฯ กิญฺจิ กาลนฺติ

๑. ม. ปฏิเสธลกฺขณํ ฯ

กิสฺมิญฺจิ กาเล ฯ โปราณาติ อฏฺฐกถาจริยา ฯ ภทฺทนาโมติ ภทฺทสาลตฺเถโร ฯ นามสฺส เอกเทเสนปิ หิ โวหาโร ทิสฺสติ เทวทตฺโต ทตฺโตติ ยถา ฯ อาคุํ น กโรนฺตีติ นาคา ฯ วินย-ปิฏกํ วาจยึสูติ สมฺพนฺโธ ฯ ตมฺพปณฺณิยาติ ภุมฺมวจนํ ฯ นิกาเย ปญฺจ วาเจสุนฺติ วินยาภิธมฺมวชฺเช ทีฆนิกายาทิเก ปญฺจ นิกาเย จ วาเจสุํ ฯ สตฺต เจว ปกรเณติ ธมฺมสงฺคณิวิภงฺคาทิเก สตฺต อภิธมฺมปฺปกรเณ จ วาเจสุนฺติ อตฺโถ ฯ อสนิ วิย สิลุจฺจเย กิเลเส เมธติ หึสตีติ เมธา ฯ ขิปฺปํ คหณธารณฏฺเฐน วา เมธา ปญฺญา ฯ สา เอตสฺส อตฺถีติ เมธาวี ฯ ติเปฏโกติ ตีณิ ปิฏกานิ เอตสฺส อตฺถีติ ติเปฏโก ฯ เตเปฏโกติ วุตฺตํ โหติ ฯ ติปิฏกปริยตฺติธโรติ อตฺโถ ฯ ตารกานํ ราชาติ ตารกราชา จนฺทิมา ฯ อติโรจถาติ อติวิย วิโรจิตฺถ ฯ ปุปฺผนาโมติ มหาปทุมตฺเถโร ฯ สทฺธมฺมวํสโกวิโทติ สทฺธมฺมตนฺติยา โกวิโท ฯ ปุปฺผนาโมติ สุมนตฺเถโร ฯ ชมฺพูทีเป ปติฏฺฐิโตติ สุมนตฺเถโร กิร เอกสฺมึ สมเย สีหลทีปมฺหิ สาสเน โอสกฺกมาเน ชมฺพูทีปํ คนฺตฺวา ธมฺมํ อุคฺคณฺหิตฺวา สาสนํ อนุรกฺขนฺโต ตตฺเถว ปติฏฺฐาเปสิ ฯ มคฺค-โกวิทาติ สคฺคมคฺคโมกฺขมคฺเคสุ โกวิทา ฯ

[๔๔] ภารํ กตฺวาติ เตสํ เตสํ ภิกฺขูนํ สาสนํ ภารํ กตฺวา ฯ ปฏิพทฺธํ กตฺวาติ อตฺโถ ฯ เต เต ภิกฺขู ตตฺถ ตตฺถ เปเสสีติ

สงฺเขปโต วุตฺตเมวตฺถํ วิตฺถาเรตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห มชฺฌนฺติ-
กตฺเถรํ กสฺมีรคนฺธารรฏฺฐํ เปเสสีติอาทึ ฯ มหิสกมณฺฑลนฺติ
อนฺธกรฏฺฐํ วทนฺติ ฯ วนวาสินฺติ วนวาสิรฏฺฐํ ฯ อตฺตา ปญฺจโม
เอเตสนฺติ อตฺตปญฺจมา ฯ ตํ ตํ ทิสาภาคํ ปญฺจปญฺเจว ภิกฺขู
อคมํสูติ วุตฺตํ โหติ ฯ

[๑๐๐] อิทานิ ตตฺถ ตตฺถ คตานํ เถรานํ กิจฺจานุภาวํ ทสฺเสตุ-
กาโม มชฺฌนฺติกตฺเถรสฺส คตฏฺฐาเน กิจฺจํ ตาว ทสฺเสนฺโต เตน
โข ปน สมเยน กสฺมีรคนฺธารรฏฺเฐติอาทิมาห ฯ กรกวสฺสนฺติ
หิมปาตนกวสฺสํ ฯ หราเปตฺวาติ อุทโกเฆน หราเปตฺวา ฯ อาร-
วาฬทหปิฏฺฐิยนฺติ อารวาฬทหสฺส อุทกปิฏฺฐิยํ ฯ ฉินฺนภินฺนปฏธโรติ
สตฺถเกน ฉินฺนํ รตฺเตน๑ ภินฺนํ วณฺณวิการมาปนฺนํ ปฏํ ธาเรตีติ
ฉินฺนภินฺนปฏธโร ฯ อถวา สตฺถเกน ฉินฺนานํ รตฺเตน๑ ภินฺนานํ
คิหิวตฺถวิสภาคานํ กาสาวานํ ธารณโต ฉินฺนภินฺนปฏธโร ฯ ภณฺฑูติ
มุณฺฑโก ฯ กาสาววสโนติ กาสาววตฺถนิวตฺโถ ฯ มกฺขํ อสห-
มาโนติ เถรํ ปฏิจฺจ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปนฺนํ ปเรสํ คุณ-
มกฺขนลกฺขณํ มกฺขํ อสหมาโน สณฺฐาเรตุํ อภิภวิตุํ วูปสเมตุํ
อสกฺโกนฺโต ฯ ภึสนกานีติ เภรวารมฺมณานิ ฯ ตานิ ทสฺเสตุํ ตโต
ตโต ภูสา วาตา วายนฺตีติอาทิมาห ฯ ภูสา วาตาติ รุกฺข-

๑. ม. รงฺเคน ฯ

เภทนปพฺพตกูฏนิปาตนสมตฺถา พลววาตา ฯ อสนิโย ผลนฺตีติ อสนิโย คชฺชนฺติ ฯ ปตนฺตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ปหรณวุฏฺฐิโยติ อเนกปฺปการา อาวุธวุฏฺฐิโย ฯ นิทฺทมถาติ คเหตฺวา อปเนถ ฯ วิภึสนกนฺติ นาคราชสฺส กายิกวาจสิกปฺปโยคชนิตํ ภยนิมิตฺตวิปฺ-ปการเมว ฯ เม ภยเภรวํ ชเนตุํ ปฏิพโล นาสฺส น ภเวยฺยาติ สมฺพนฺโธ ฯ ตตฺถ ภยเภรวนฺนาม ขุทฺทานุขุทฺทกํ ภยํ ฯ อถวา ภยนฺติ จิตฺตุตฺราสภยํ ฯ ปฏิฆภยสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ เภรวนฺติ ภยชนกมารมฺมณํ ฯ สเจปิ ตฺวํ มหึ สพฺพนฺติ สเจปิ ตฺวํ มหา-นาค สพฺพํ มหึ สมุทฺเทน สห สสมุทฺทํ ปพฺพเตน สห สปพฺพตํ มหึ อุกฺขิปิตฺวา ฯ มมูปรีติ มยฺหํ สีโสปริ สเจ ขิเปยฺยาสีติ อตฺโถ ฯ เม ภยเภรวํ ชเนตุํ เนว สกฺกุเณยฺยาสีติ สมฺพนฺโธ ฯ อญฺญทตฺถุนฺติ เอกํเสน ฯ ตเววสฺส วิฆาโต อุรคาธิปาติ อุรคานํ นาคานํ อธิปติราช ตวเอว วิฆาโต ทุกฺขํ วิหึสา อสฺส ภเวยฺยาติ อตฺโถ ฯ ธมฺมิยา กถาย สนฺทสฺเสตฺวาติอาทีสุ ตงฺขณานุรูปาย ธมฺมเทสนาย ทิฏฺฐธมฺมสมฺปรายิกํ อตฺถํ สนฺทสฺเสตฺวา กุสเล ธมฺเม สมาทเปตฺวา คณฺหาเปตฺวา ตตฺถ จ นํ สมุตฺเตเชตฺวา สอุสฺสาหํ กตฺวา ตาย สอุสฺสาหตาย อญฺเญหิ จ วิชฺชมานคุเณหิ สมฺปหํ-เสตฺวา โตเสตฺวาติ อตฺโถ ฯ เถเรน กตํ นาคานุสาสนํ ทสฺเสนฺโต อถายสฺมาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ อิโต อุทฺธํ ยถา ปุเรติ ยถา

ตุมฺเห อิโต ปุเร สทฺธมฺมสฺสวนุปฺปตฺติวิรหิตกาเล ปรสฺส โกธํ
อุปฺปาทยิตฺถ อิทานิ อิโต ปฏฺฐาย อุทฺธํ อนาคเต โกธญฺจ
มา ชนยิตฺถ วิชาตมาตุยาปิ ปุตฺตสิเนหจฺเฉทนํ สพฺพํ วินาสมูลกํ
สสฺสฆาตญฺจ มา กริตฺถาติ อตฺโถ ฯ สุขกามา หิ ปาณิโนติ
เอตฺถ หิสทฺโท การโณปเทเส ฯ ยสฺมา สพฺเพ สตฺตา สุขกามา
ตสฺมา หิตสุขอุปจฺเฉทกรํ สสฺสฆาตญฺจ มา กโรถาติ วุตฺตํ โหติ ฯ
ยถานุสิฏฺฐนฺติ ยํ ยํ อนุสิฏฺฐํ ยถานุสิฏฺฐํ ฯ อนุสิฏฺฐมนติกฺกมฺม
วา ยถานุสิฏฺฐํ ฯ เถเรน ทินฺโนวาทมนติกฺกมฺมาติ วุตฺตํ โหติ ฯ
ธมฺมาภิสมโย อโหสีติ ปฐมมคฺคผลาธิคโม อโหสีติ วทนฺติ ฯ
กุลสตสหสฺสนฺติ อิมินา ปุริสานํ สตสหสฺสํ ทสฺเสติ ฯ กสฺมีร-
คนฺธาราติ กสฺมีรคนฺธารรฏฺฐวาสิโน ฯ กาสาวปฺปชฺโชตาติ ภิกฺขูนํ
นิวตฺถปารุตกาสาววตฺเถหิ โอภาสิตา ฯ อิสิวาตปฏิวาตาติ ภิกฺขูนํ
นิวาสนปารุปนวาเตน เจว หตฺถปาทานํ สมฺมิญฺชนปสารณาทิวาเตน
จ สมนฺตโต วีชิยมานา อเหสุํ ฯ ทุฏฺฐนฺติ กุปิตํ ฯ พนฺธนาติ
สํสารพนฺธนโต ฯ

[๑๐๑] ธมฺมจกฺขุนฺติ เหฏฺฐามคฺคตฺตเย ญาณํ ฯ เกจิ ปเนตฺถ
ปฐมมคฺคญาณเมว เต ปฏิลภึสูติ วทนฺติ ฯ โจเทตฺวา เทวทูเตหีติ
เทวทูตสุตฺตนฺตเทสนาวเสน ทหรกุมาโร ชราชิณฺณสตฺโต คิลาน-
สตฺโต กมฺมกรณา กมฺมการณิกา วา มตสตฺโตติ อิเมหิ ปญฺจหิ

เทวทูเตหิ โจเทตฺวา โอวทิตฺวา สํเวคํ อุปฺปาเทตฺวาติ อตฺโถ ฯ
ทหรกุมาราทโย หิ ตตฺถ เทวทูตาติ วุจฺจนฺติ ฯ ตถาหิ ทหรกุมาโร
อตฺถโต เอวํ วทติ นาม ปสฺสถ โภ มยฺหมฺปิ ตุมฺหากํ วิย
หตฺถปาทา อตฺถิ สเก ปนมฺหิ มุตฺตกรีเส ปลิปนฺโน อตฺตโน
ธมฺมตาย อุฏฺฐหิตฺวา นหายิตุํ น สกฺโกมิ อหํ กิลิฏฺโฐ* นหาเปถ
มนฺติ วตฺตุมฺปิ น สกฺโกมิ ชาติโตมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส
ชาโต น โข ปนาหเมว ตุมฺเหปิ ชาติโต อปริมุตฺตาว ยเถว
หิ มยฺหํ เอวํ ตุมฺหากมฺปิ ชาติ อาคมิสฺสติ อิติ ตสฺสา ปุเร
อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถาติ ฯ เตเนส เทวทูโต นาม ชาโต ฯ
ชราชิณฺณสตฺโตปิ อตฺถโต เอวํ วทติ นาม ปสฺสถ โภ อหมฺปิ
ตุมฺเห วิย ตรุโณ อโหสึ อูรุพลพาหุพลชวสมฺปนฺโน ตสฺส เม
ตา พลชวสมฺปตฺติโย อนฺตรหิตา วิชฺชมานาปิ เม หตฺถปาทา
หตฺถปาทกิจฺจํ น กโรนฺติ ชรายมฺหิ อปริมุตฺตาย เอทิโส ชาโต
น โข ปนาหเมว ตุมฺเหปิ ชราย อปริมุตฺตาว ยเถว หิ
มยฺหํ เอวํ ตุมฺหากมฺปิ ชรา อาคมิสฺสติ อิติ ตสฺสา ปุเร
อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถาติ ฯ เตเนส เทวทูโต นาม ชาโต ฯ
คิลานสตฺโตปิ อตฺถโต เอวํ วทติ นาม ปสฺสถ โภ อหมฺปิ
ตุมฺเห วิย นิโรโค อโหสึ โสมฺหิ เอตรหิ พฺยาธินา อภิหโต
สเก มุตฺตกรีเส ปลิปนฺโน อุฏฺฐาตุมฺปิ น สกฺโกมิ วิชฺชมานาปิ

๑. อญฺญตฺถ ปน กิลิฏฺฐคตฺโตมฺหีติ ทิสฺสติ ฯ

เม หตฺถปาทา หตฺถปาทกิจฺจํ น กโรนฺติ พฺยาธิโตมฺหิ อปริ-
มุตฺตตาย เอทิโส ชาโต น โข ปนาหเมว ตุมฺเหปิ พฺยาธิโต
อปริมุตฺตาว ยเถว หิ มยฺหํ เอวํ ตุมฺหากมฺปิ พฺยาธิ
อาคมิสฺสติ อิติ ตสฺส ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถาติ ฯ
เตเนส เทวทูโต นาม ชาโต ฯ กมฺมกรณา กมฺมการณิกา วา
จตฺตฺโถ เทวทูโตติ เวทิตพฺพา ฯ ตตฺถ กมฺมกรณปกฺเข ทฺวตฺตึส
ตาว กมฺมกรณา อตฺถโต เอวํ วทนฺติ นาม มยํ นิพฺพตฺตมานา
น รุกฺเข วา ปาสาเณ วา นิพฺพตฺตาม ตุมฺหาทิสานํ สรีเร
นิพฺพตฺตาม อิติ อมฺหากํ ปุเร นิพฺพตฺติโตว กลฺยาณํ กโรถาติ ฯ
เตเนตา เทวทูตา นาม ชาตา ฯ กมฺมการณิกาปิ อตฺถโต เอวํ
วทนฺติ นาม มยํ ทฺวตฺตึส กมฺมกรณา กโรนฺตา น รุกฺขาทีสุ
กโรม ตุมฺหาทิเสสุ สตฺเตสุเยว กโรม อิติ อมฺหากํ ตุมฺเหสุ
ปุเร กมฺมกรณา กรณโตว กลฺยาณํ กโรถาติ ฯ เตเนเตปิ เทว-
ทูตา นาม ชาตา ฯ มตกสตฺโตปิ อตฺถโต เอวํ วทติ นาม
ปสฺสถ โภ มํ อามกสุสาเน ฉฑฺฑิตํ อุทฺธุมาตกาทิภาวํ ปตฺตํ
มรณโตมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโต น โข ปนาหเมว
ตุมฺเหปิ มรณโต อปริมุตฺตาว ยเถว หิ มยฺหํ เอวํ ตุมฺหากมฺปิ
มรณํ อาคมิสฺสติ อิติ ตสฺส ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถาติ ฯ
เตเนส เทวทูโต นาม ชาโต ฯ ตสฺมา ทหรกุมาราทโย เอตฺถ

เทวทูตาติ เวทิตพฺพา ฯ

[๑๐๒] อนมตคฺคิยนฺติ อนมตคฺคสํยุตฺตํ ฯ ธมฺมามตํ ปาเยสีติ โลกุตฺตรธมฺมามตปานํ ปฏิลาภกรณวเสน ปาเยสีติ อตฺโถ ฯ สมธิกานีติ สาธิกานิ ฯ สหตฺโถ เหตฺถ สํสทฺโท ฯ อิสีติ สีลกฺขนฺธาทโย ธมฺมกฺขนฺเธ เอสิ คเวสิ ปริเยสีติ อิสีติ วุจฺจติ ฯ ปญฺจ รฏฺฐานีติ ปญฺจ จีนรฏฺฐานิ ฯ หิมวนฺตํ คนฺตฺวา ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ ปกาเสนฺโต ยกฺขเสนํ ปสาทยีติ โยเชตพฺพํ ฯ

[๑๐๓] เตน จ สมเยนาติ ตสฺมึ สมเย เตสํ คมนโต ปุพฺพภาคกาเล ฯ ลทฺธํ ภวิสฺสตีติ เวสฺสวณฺณสฺส สนฺติกา ลทฺธํ ภวิสฺสติ ฯ เวคสาติ เวเคน ฯ สมนฺตโต อารกฺขํ ฐเปสีติ อิโต ปฏฺฐาย มา ปวิสนฺตูติ อธิฏฺฐานวเสน สมนฺตา อารกฺขํ ฐเปสิ ฯ อฑฺฒฌานิ สหสฺสานีติ อฑฺเฒน จตุตฺถานิ อฑฺฒฌานิ ฯ อติเรกปญฺจสตานิ ตีณิ สหสฺสานีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ทิยฑฺฒสหสฺสนฺติ อฑฺเฒน ทุติยํ ทิยฑฺฒํ ฯ อติเรกปญฺจสตํ เอกํ สหสฺสนฺติ อตฺโถ ฯ โสณุตฺตราติ โสโณ จ อุตฺตโร จ โสณุตฺตรา ฯ นิทฺทมิตฺวานาติ ปลาเปตฺวาน ฯ อเทสิสฺนฺติ อเทสยุํ ฯ

[๑๐๔] อชฺฌิฏฺโฐติ อาณตฺโต ฯ ปุน ทานีติ เอตฺถ ทานีติ นิปาตมตฺตํ ฯ ปุน อาคจฺเฉยฺยาม วา น วาติ อตฺโถ ฯ ราชคหนครปริวตฺตเกนาติ ราชคหนครํ ปริวตฺเตตฺวา ตโต พหิ ตํ

[ส. ป. ๖๗-๗๐]

ปทกฺขิณํ กตฺวา คตมคฺเคน คมเนน วา ฯ อิทานิ เถรมาตุยา เวฏิสคิรินคเร นิวาสการณํ ทสฺเสตุํ ตสฺส นครสฺส ตสฺสา ชาติภูมิภาวํ เถรสฺส จ ตตฺถุปฺปตฺตึ ทสฺเสนฺโต อโสโก กิร กุมารกาเลติอาทิมาห ฯ อยมฺปเนตฺถ อนุปุพฺพีกถา ฯด

[๑๐๕] ปุพฺเพ กิร โมริยวํเส ชาตสฺส จนฺทคุตฺตสฺส นาม รญฺโญ ปุตฺโต พินฺทุสาโร นาม กุมาโร ปิตุ อจฺจเยน ปาตลิปุตฺตมฺหิ นคเร ราชา อโหสิ ฯ ตสฺส เทฺว ปุตฺตา สอุทริยา อเหสุํ ฯ เตสํ เอกูนสตมตฺตา เวมาติกภาตโร อเหสุํ ฯ ราชา ปน เตสํ สพฺพเชฏฺฐกสฺส อโสกกุมารสฺส อุปรชฺชฏฺฐานญฺจ อวนฺติรฏฺฐญฺจ ทตฺวา อเถกทิวสํ อตฺตโน อุปฏฺฐานมาคตํ ทิสฺวา ตาต อุปราช ตว รฏฺฐํ คนฺตฺวา ตตฺถ อุชฺเชนีนคเร วสาหีติ อาณาเปสิ ฯ โส ปิตุ วจเนน ตํ อุชฺเชนึ คจฺฉนฺโต อนฺตรามคฺเค เวฏิสคิรินคเร เวทิสนามกสฺส เสฏฺฐิสฺส ฆเร นิวาสํ อุปคนฺตฺวา ตสฺส เสฏฺฐิสฺส ธีตรํ ลกฺขณสมฺปนฺนํ โยพฺพนปฺปตฺตํ เวฏิสคิรินฺนาม กุมารึ ทิสฺวา ตาย ปฏิพทฺธจิตฺโต มาตาปิตูนํ กถาเปตฺวา ตํ เตหิ ทินฺนํ ปฏิลภิตฺวา ตาย สทฺธึ สํวาสํ กปฺเปสิ ฯ สา เตน สํวาเสน สญฺชาตคพฺภา หุตฺวา ตโต อุชฺเชนึ นีตา มหินฺทกุมารํ ชนยิ ฯ ตโต วสฺสทฺวเย อติกฺกนฺเต สงฺฆมิตฺตญฺจ ธีตรํ ลภิตฺวา อุปราเชน สทฺธึ ตตฺถ วสติ ฯ อุปราชสฺส ปน ปิตา

พินฺทุสาโร มรณมญฺเจ นิปนฺโน ปุตฺตํ อโสกกุมารํ สริตฺวา ตํ ปกฺโกสาเปตุํ อุชฺเชนึ มนุสฺเส เปเสสิ ฯ เต ตโต อุชฺเชนึ คนฺตฺวา อโสกสฺส ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสุํ ฯ เตสํ วจเนน โส ปิตุ สนฺติกํ ตุริตคมเนนาคจฺฉนฺโต อนฺตรามคฺเค เวฏิสคิรินครมฺหิ ปุตฺตทาเร ฐเปตฺวา ปิตุ สนฺติกํ ปาฏลิปุตฺตนครํ คนฺตฺวา คตสมนนฺตรเมว กาลกตสฺส ปิตุโน สรีรกิจฺจํ การาเปตฺวา ตโต เอกูนสตมตฺเต เวมาติกภาตโร จ ฆาตาเปตฺวา วิหตกณฺฏโก หุตฺวา ตตฺถ ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา อภิเสกํ คณฺหิ ฯ ตทา เถรมาตา ทารเก รญฺโญ สนฺติกํ เปเสตฺวา สยํ ตตฺเถว เวฏิสคิรินคเร วสิ ฯ เตน วุตฺตํ สา ตสฺส มาตา เตน สมเยน ญาติฆเร วสตีติ ฯ

[๑๐๖] อาโรเปสีติ ปฏิปาเทสิ ฯ อมฺหากํ อิธ กตฺตพฺพกิจฺจํ นิฏฺฐิตนฺติ มาตุ ทสฺสนสฺส กตภาวํ สนฺธายาห ฯ อนุภวตุ ตาว เม ปิตรา เปสิตํ อภิเสกนฺติอาทีสุ อภิเสกเปสนาทิกถา วิตฺถาเรน อุตฺตรโต อาวิภวิสฺสติ ฯ ฉณตฺถนฺติ ฉณนิมิตฺตํ ฯ ฉณเหตูติ อตฺโถ ฯ สยํ ฉณกีฬํ อกาตุกาโมติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตทา กิร เทวานํปิยติสฺโส เชฏฺฐมูลมาสปุณฺณมาย นกฺขตฺตํ โฆสาเปตฺวา สลิลกีฬาฉณํ กโรถาติ อมจฺเจ อาณาเปตฺวา สยํ มิควํ กีฬิตุ-กาโม มิสฺสกปพฺพตํ อคมาสิ ฯ มิสฺสกปพฺพตนฺติ ปํสุปาสาณ-มิสฺสกตฺตา เอวํ ลทฺธนามํ ปพฺพตํ ฯ ทิฏฺฐสจฺโจติ อนาคามิ-

มคฺเคน ปฏิวิทฺธสจฺโจ ฯ อนาคามิผลํ ปตฺโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ
โส กิร เถเรน อตฺตโน มาตุ เทวิยา เทสิตํ ธมฺมํ สุตฺวา อนาคามิ-
ผลํ สจฺฉากาสิ ฯ โส จ เถรสฺส ภาคิเนยฺโยติ เวทิตพฺโพ ฯ ตถาหิ
เถรสฺส มาตุ เทวิยา ภคินี ตสฺสา ยา ธีตา ตสฺสา อยํ ปุตฺโต ฯ
วุตฺตํ เหตํ มหาวํเส

เทวิยา ภคินีธีตุ ปุตฺโต ภณฺฑุกนามโก
เถเรน เทวิยา ธมฺมํ สุตฺวา เทสิตเมว ตุ
อนาคามิผลํ ปตฺวา วสิ เถรสฺส สนฺติเกติ ฯ

[๑๐๗] สมฺมาสมฺพุทฺเธน จ ตุมฺเห พฺยากตาติ โพธิมูเลเอว
พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกตฺวา ตมฺพปณฺณิทีปํ ทิสฺวา อนาคเต
ตสฺส ทีปสฺส สมฺปตฺตึ ทิฏฺเฐน สมฺมาสมฺพุทฺเธน อนาคเต มหินฺโท
นาม ภิกฺขุ ตมฺพปณฺณิทีปํ ปสาเทสฺสตีติ ตุมฺเห พฺยากตา ฯ ตตฺถ
ตมฺพปณฺณิทีปนฺติ ทีปวาสิโน วุตฺตา ฯ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณํ
อาสยานุสยญาณญฺจ พุทฺธจกฺขูติ วุจฺจติ ฯ เตน ปน อินฺทฺริย-
ปโรปราที วินา น อญฺญํ สกฺกา ทฏฺฐุนฺติ โอโลเกนฺโตติ อวตฺวา
โอโลเกตฺวาติ วุตฺตํ ฯ เอตมตฺถนฺติ อนาคเต มหินฺโท นาม ภิกฺขุ
ตมฺพปณฺณิทีปํ ปสาเทสฺสตีติ อิมมตฺถํ ฯ เวฏฺฐิสคิริมฺหีติ เทวิยา
กตวิหาเร ฯ กาโลว คมนสฺส คจฺฉาม ทีปมุตฺตมนฺติ โยเชตพฺพํ ฯ
อิทญฺจ เตสํ ปริวิตกฺกนิทสฺสนํ ฯ ปพีนาติ อากาสํ ปกฺขนฺทึสุ ฯ

[ส. ป. ๗๑-๗๒]

อมฺพเรติ อากาเส ฯ เอวมากาสํ ปกฺขนฺทิตฺวา กินฺเต อกํสูติ
เจติยปพฺพเต นิปตึสูติ ทสฺเสนฺโต อาห เอวมุปฺปติตา เถรา นิปตึสุ
นคุตฺตเมติ ฯ อิทานิ ตสฺส ปพฺพตสฺส ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ เถรานญฺจ
ตตฺถ นิปติตฏฺฐานํ ทสฺเสตุํ ปุรโต ปุรเสฏฺฐสฺสาติอาทิคาถมาห ฯ
ปุรโตติ ปาจีนทิสาภาเค ฯ ปุรเสฏฺฐสฺสาติ อนุราธปุรสงฺขาตสฺส
ปุรวรสฺส ฯ เมฆสนฺนิเภติ สมนฺตโต นีลวณฺณตฺตา นีลมหาเมฆ-
สทิเส ฯ ปีฬกูฏมฺหีติ เอวนฺนามเก ปพฺพตกูเฏ ฯ หํสาว
นคมุทฺธนีติ ปพฺพตมุทฺธนิ หํสา วิย ฯ ตตฺถ ปน ปติฏฺฐหนฺโต กทา
ปติฏฺฐหีติ อาห เอวํ อิฏฺฏิยาทีหิ สทฺธินฺติอาทึ ฯ ปรินิพฺพานโตติ
ปรินิพฺพานวสฺสโต ฯ ตํ อวธิภูตํ มุญฺจิตฺวา ตโต อุทฺธํ ทฺวินฺนํ
วสฺสสตานํ อุปริ ฉตฺตึสติเม วสฺเสติ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ กถํ
เวทิตพฺโพติ อาห อชาตสตฺตุสฺส หีติอาทึ ฯ ตสฺมึเยว วสฺเสติ
เอตฺถ ยสฺมึ สํวจฺฉเร ยสฺมิญฺจ ทิวเส ภควา ปรินิพฺพุโต ตสฺมึ
สํวจฺฉเร ตสฺมึเยว จ ทิวเส วิชยกุมาโร อิมํ ทีปมาคโตติ วทนฺติ ฯ
วุตฺตํ เหตํ

ลงฺกายํ วิชยสนามโก กุมาโร
โอติณฺโณ ถิรมติ ตมฺพปณฺณิทีเป
สาลานํ ยมกคุณานมนฺตรสฺมึ
นิพฺพาตุํ สยิตทิเน ตถาคตสฺสาติ ฯ

[ส. ป. ๗๒]

[๑๐๘] สีหกุมารสฺส ปุตฺโตติ เอตฺถ กาลิงฺคราชธีตุ กุจฺฉิสฺมึ สีหสฺส ชาโต กุมาโร สีหกุมาโรติ เวทิตพฺโพ ฯ ปุพฺเพ อมนุสฺสา-วาสตฺตา อาห มนุสฺสาวาสมกาสีติ ฯ จุทฺทสเม วสฺเสติ จุทฺทสเม วสฺเส สมฺปตฺเต ฯ อิธ วิชโย กาลมกาสีติ อิมสฺมึ ตมฺพปณฺณิ-ทีเป วิชยกุมาโร อฏฺจตฺตึส วสฺสานิ รชฺชํ กาเรตฺวา กาล-มกาสิ ฯ ตถาหิ อชาตสตฺตุราชา ทฺวตฺตึส วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิ อุทยภทฺโท โสฬส ตสฺมา อชาตสตฺตุสฺส อฏฺจมวสฺสํ อิธ วิชยสฺส ปจมวสฺสนฺติ กตฺวา ตโต อุทฺธํ อชาตสตฺตุสฺส จตุวีสติ วสฺสานิ อปริปุณฺเณเยว วสฺเส วิชยสฺส กาลกตตฺตา ตํ มุญฺจิตฺวา อุทย-ภทฺทสฺส เตรส วสฺสานีติ อุทยภทฺทสฺส จุทฺทสเม วสฺเส วิชยสฺส อฏฺจตึส วสฺสานิ ปริปูรึสุ ฯ ตถา จ วุตฺตํ

วิชโย ลงฺกมาคมฺม   สตฺถุ นิพฺพานวาสเร
อฏฺจตึส สมากาสิ   รชฺชํ ยกฺขวิมทฺทโกติ ฯ

อุทยภทฺทสฺส ปญฺจทสเม วสฺเส ปณฺฑุวาสุเทโว นาม อิมสฺมึ ทีเป รชฺชํ ปาปุณีติ วุตฺตตฺตา อุทยภทฺทสฺส จุทฺทสมวสฺสสงฺขาตํ เอกํ วสฺสํ อิมสฺมึ ทีเป วิชยสฺส ปณฺฑุวาสุเทวสฺส จ อนฺตรา สีหฬํ อราชิกํ หุตฺวา จิตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ตสฺมึ หิ วสฺเส วิชย-ราชสฺส อมจฺจา อุปติสฺสํ นาม อมจฺจํ เชฏฺจกํ กตฺวา ตสฺส นาเมน กเต อุปติสฺสคาเม วสนฺตา อราชิกํ รชฺชมนุสาสึสุ ฯ

[ส. ป. ๗๒-๗๓]

วุตฺตํ เหตํ

ตสฺมึ มเต อมจฺจา เต เปกฺขนฺตา ขตฺติยาคมํ
อุปติสฺสคาเม จตฺวา รฏฺฐํ สมนุสาสิยุํ
มเต วิชยราชมฺหิ ขตฺติยาคมนา ปุรา
เอกํ วสฺสํ อยํ ลงฺกา- ทีโป อาสิ อราชิโกติ ฯ

ตตฺถาติ ชมฺพูทีเป ฯ อิธ ปณฺฑุวาสุเทโว กาลมกาสีติ อิมสฺมึ สีหลทีเป ปณฺฑุวาสุเทโว ตึส วสฺสานิ รชฺชมนุสาสิตฺวา กาลมกาสิ ฯ ตถาหิ อุทยภทฺทสฺส อนนฺตรํ อนุรุทฺโธ จ มุณฺโฑ จ อฏฺฐ วสฺสานิ รชฺชมนุสาสึสุ ฯ ตทนนฺตรํ นาคทสฺสโก จตุวีสติ วสฺสานิ ฯ ตสฺมา อุทยภทฺทสฺส ปณฺจทสมโสฬสมวสฺเสหิ สทฺธึ อนุรุทฺธสฺส จ มุณฺฑสฺส จ อฏฺฐ วสฺสานิ นาคทสฺสกสฺส จ จตุวีสติวสฺเสสุ วีสติ วสฺสานีติ อิธ ปณฺฑุวาสุเทวสฺส ตึส วสฺสานิ ปริปูรึสุ ฯ เตเนว วุตฺตํ ตโต ปณฺฑุวาสุเทโว รชฺชํ ตึส สมา อกาติ ฯ ตตฺถาติ ชมฺพูทีเป ฯ สตฺตรสเม วสฺเสติ สตฺตรสเม วสฺเส สมฺปตฺเต ฯ ตถาหิ นาคทสฺสกสฺส อนนฺตรา สุสูนาโค อฏฺฐารส วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิ ฯ ตสฺมา นาคทสฺสกสฺส จตุวีสติวสฺเสสุ วีสติ วสฺสานิ ฐเปตฺวา เสเสหิ จตูหิ วสฺเสหิ สทฺธึ สุสูนาคสฺส อฏฺฐารสสุ วสฺเสสุ โสฬส วสฺสานีติ อิธ อภยรญฺโญ วีสติ วสฺสานิ ปริปูรึสุ ฯ วุตฺตญฺเจตํ อภโย วีสติ วสฺสานิ

[ส. ป. ๗๓]

ลงฺการชฺชมการยีติ ฯ ทามริโกติ ยุทฺธการโก โจโร ฯ ปกุณฺฑกา-
ภโย ปน อภยสฺส ภาคิเนยฺโย ราชาเยว น โจโร ฯ พลกฺกาเรน
ปน รชฺชสฺส คหิตตฺตา ทามริโกติ วุตฺตํ ฯ รชฺชํ อคฺคเหสีติ
เอกเทสสฺส คหิตตฺตา วุตฺตํ ฯ อภยสฺส หิ วีสติเม วสฺเส น
ตาว สพฺพํ รชฺชมคฺคเหสิ ฯ ตถาหิ วีสติมวสฺสโต ปฏฺฐาย อภยสฺส
นว ภาตุเก อตฺตโน มาตุเล ตตฺถ ตตฺถ ยุทฺธํ กตฺวา ฆาเตนฺ-
ตสฺส อนภิสิตฺตสฺเสว สตฺตรส วสฺสานิ อติกฺกมึสุ ฯ ตโตเยว
จ ตานิ ราชสุญฺญานิ นาม อเหสุํ ฯ ตถา จ วุตฺตํ

ปกุณฺฑกาภยรญฺโญ อภยสฺส จ อนฺตเร
ราชสุญฺญานิ วสฺสานิ อเหสุํ ทส สตฺต จาติ ฯ

ตตฺถาติ ชมฺพูทีเป ฯ ปกุณฺฑกสฺสาติ ปกุณฺฑกาภยสฺส ฯ ภวติ
หิ เอกเทเสนาปิ โวหาโร เทวทตฺโต ทตฺโตติ ยถา ฯ สตฺตรส
วสฺสานิ ปริปูรึสูติ อนภิสิตฺตสฺเสว ปริปูรึสุ ฯ เอตฺถ จ กาฬา-
โสกสฺส โสฬสมวสฺสํ ฐเปตฺวา ปณฺณรส วสฺสานิ เหฏฺฐา สุส
ูนาคสฺส สตฺตรสมอฏฺฐารสมวสฺสานิ จ เทฺว คเหตฺวา สตฺตรส
วสฺสานิ คณิตพฺพานิ ฯ ตานิ เหฏฺฐา เอเกน วสฺเสน สห อฏฺฐารส
โหนฺตีติ ตานิ ราชสุญฺญานิ สตฺตรส วสฺสานิ เหฏฺฐา วิชย-
ปณฺฑุวาสุเทวราชูนมนฺตเร อราชิเกน เอเกน วสฺเสน สทฺธึ อฏฺฐารส
ราชสุญฺญวสฺสานิ นาม โหนฺติ ฯ จนฺทคุตฺตสฺส จุทฺทสเม วสฺเส

อิธ ปกุณฺฑกาภโย กาลมกาสีติ จนฺทคุตฺตสฺส จุทฺทสเม วสฺเส สมฺปตฺเต อิมสฺมึ ตมฺพปณฺณิทีเป ปกุณฺฑกาภโย นาม ราชา สตฺตติ วสฺสานิ รชฺชมนุสาสิตฺวา กาลมกาสิ ฯ ตถาหิ สุสูนาคสฺส ปุตฺโต กาฬาโสโก อฏฺฐวีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิ ฯ ตโต ตสฺส ปุตฺตา ทส ภาตุกา เทฺววีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสุํ ฯ เตสํ ปจฺฉา นว นนฺทา เทฺววีสติ ฯ จนฺทคุตฺโต จตุวีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิ ฯ ตตฺถ กาฬาโสกสฺส อฏฺฐวีสติวสฺเสสุ ปณฺณรส วสฺสานิ เหฏฺฐา คหิตานีติ ตานิ จเปตฺวา เสสานิ เตรส วสฺสานิ ทสภาตุกานํ เทฺววีสติ ตถา นวนนฺทานํ เทฺววีสติ จนฺทคุตฺตสฺส จุทฺทสมวสฺสํ ฐเปตฺวา เตรสวสฺสานีติ ปกุณฺฑกาภยสฺส สตฺตติ วสฺสานิ ปริปูเรึสุ ฯ ตถา จ วุตฺตํ ปกุณฺฑกาภยนามสฺส รญฺโญ วสฺสานิ สตฺตตีติ ฯ ตตฺถ อโสกธมฺมราชสฺส สตฺตรสเม วสฺเส อิธ มุฏสีวราชา กาลมกาสีติ ตสฺมึ ชมฺพูทีเป อโสกธมฺมราชสฺส สตฺตรสเม วสฺเส อิธ มุฏสีโว นาม ราชา สฏฺฐึ วสฺสานิ รชฺชมนุสาสิตฺวา กาลมกาสิ ฯ ตถาหิ จนฺทคุตฺตสฺส ปุตฺโต พินฺทุสาโร อฏฺฐวีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิ ฯ ตโต ตสฺส ปุตฺโต อโสกธมฺมราชา รชฺชํ ปาปุณิ ฯ ตสฺมา จนฺทคุตฺตสฺส เหฏฺฐา วุตฺเตสุ จตุวีสติวสฺเสสุ เตรส วสฺสานิ คหิตานีติ ตานิ จเปตฺวา เสสานิ เอกาทส วสฺสานิ พินฺทุสารสฺส อฏฺฐวีสติ วสฺสานิ อโสกสฺส

[ส. ป. ๗๓]

อนภิสิตฺตสฺส จตฺตาริ วสฺสานิ อภิสิตฺตสฺส สตฺตรส วสฺสานีติ เอวํ สฏฺฐิ วสฺสานิ อิธ มุฏฺฐสีวสฺส ปริปูรึสุ ฯ ตถา จ วุตฺตํ สฏฺฐิ วสฺสานิ มุฏฺฐสีโว ลงฺการชฺชมการยีติ ฯ เทวานํปิยติสฺโส รชฺชํ ปาปุณีติ อโสกสฺส อฏฺฐารสเม วสฺเส ปาปุณีติ ฯ อิทานิ ปริ- นิพฺพุเต ภควติ อชาตสตฺตุอาทีนํ วสฺสคณนาวเสน ปรินิพฺพานโต ทฺวินฺนํ วสฺสสตานํ อุปริ ฉตฺตึส วสฺสานิ เอกโต คเณตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห ปรินิพฺพุเต จ สมฺมาสมฺพุทฺเธติอาทึ ฯ ตตฺถ อชาตสตฺตุ จตฺวีสตีติ ปรินิพฺพานวสฺสสงฺขาตํ อฏฺฐมวสฺสํ มุญฺจิตฺวา วุตฺตํ ฯ อโสกสฺส ปุตฺตา ทส ภาตุกราชาโนติ กาฬาโสกสฺส ปุตฺตา ภทฺทเสโน โกรณฺฑวณฺโณ มงฺคุโร สพฺพญฺชโห ชาลิโก อุภโก สญฺชโย โกรพฺโพ นนฺทิวฑฺฒโน ปญฺจมโกติ อิเม ทส ภาตุกราชาโนติ เวทิตพฺพา ฯ อุคฺคเสนนนฺโท ปณฺฑุกนนฺโท ปณฺ- ฑุคตินนฺโท ภูตปาลนนฺโท รฏฺฐปาลกนนฺโท โควิสาณกนนฺโท ทสสิทฺธกนนฺโทเกวฏฺฏกนนฺโทธนนนฺโทติอิเมนวนนฺทาติเวทิตพฺพา ฯ เอเตน ราชวํสานุสาเรนาติ เอเตน ชมฺพูทีปวาสิราชูนํ วํสานุสาเรน เวทิตพฺพเมตนฺติ อตฺโถ ฯ ตมฺพปณฺณิทีปวาสีนมฺปิ ปน ราชูนํ วเสน เอวํ คณนา เวทิตพฺพา ฯ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปรินิพฺพาน- วสฺสํ อิธ วิชยสฺส ปฐมวสฺสนฺติ กตฺวา ตํ อปเนตฺวา ปรินิพฺพาน- วสฺสโต อุทฺธํ วิชยสฺส สตฺตตฺตึส วสฺสานิ ตโต อราชิกเมกํ

วสฺสํ ปณฺฑุวาสุเทวสฺส ตึส วสฺสานิ อภยสฺส วีสติ วสฺสานิ ปกุณฺฑกาภยสฺส อภิเสกโต ปุพฺเพ สตฺตรส วสฺสานิ อภิสิตฺตสฺสถ สตฺตติ วสฺสานิ มุฏสีวสฺส สฏฺฐี วสฺสานิ เทวานํปิยติสฺสสฺส ปรมวสฺสนฺติ เอวํ ปรินิพฺพานโต ทฺวินฺนํ วสฺสสตานํ อุปริ ฉตฺตึส วสฺสานิ เวทิตพฺพานิ ฯ

[๑๐๙] เชฏฺฐมาสสฺส ปุณฺณมิยํ เชฏฺฐนกฺขตฺตํ วา มูลนกฺขตฺตํ วา โหตีติ อาห เชฏฺฐมูลนกฺขตฺตนฺนาม โหตีติ ฯ ตสฺมิมฺปน นกฺขตฺเต กตฺตพฺพฉณมฺปิ ตนฺนิสฺสยตฺตา ตเมว นามํ ลภตีติ เวทิตพฺพํ ฯ มิควนฺติ มิคานํ วานโต เหสนโต พาธนโต มิควนฺติ ลทฺธสมญฺญํ มิควํ ฯ โรหิตมิครูปนฺติ โคกณฺณมิคเวสํ ฯ ชิยนฺติ ธนุชิยํ ฯ อนุพนฺธนฺโตติ ปทสา อนุธาวนฺโต ฯ มมํเยว ราชา ปสฺสตูติ เอตฺถ อมฺเหสุ พหูสุ ทิฏฺเฐสุ ราชา อติภายิสฺสตีติ อิมินา การเณน อตฺตานเมว ทสฺเสตุํ มมํเยว ปสฺสตูติ อธิฏฺฐาสีติ เวทิตพฺพํ ฯ จินฺเตสีติ วตฺวา ตสฺส จินฺตนาการํ ทสฺเสนฺโต อาห อิมสฺมึ ทีเป ชาโตติอาทึ ฯ เถโร ตสฺส ปริวิตกฺกํ ชานิตฺวา อตฺตโน สภาวํ กเถตฺวา ตํ อสฺสาเสตุกาโม สมณา มยํ มหาราชาติอาทิมาห ฯ มหาราช มยํ สมณา นาม ตฺวํ ปริวิตกฺกํ มา อกาสีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตเวว อนุกมฺปายาติ ตว อนุกมฺปตฺถายเอว อาคตา น วิมุขภาวตฺถายาติ อธิปฺปาโย ฯ อิเม

สมณา นามาติ อชานนฺตสฺส สมณา มยํ มหาราชาติ กสฺมา เถโร อาหาติ เจ ฯ อโสกธมฺมราเชน เปสิตสาสเนเนว ปุพฺเพ คหิตสมณสญฺญํ สาเรตุํ เอวมาหาติ ฯ อิมมตฺถํ วิภาเวตุํ เตน สมเยนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ อทิฏฺจสหายกาติ อทิฏฺโจ สหาโย เอเตหีติ* อทิฏฺจสหายกา ฯ อญฺญมญฺญํ อทิสฺวา สหายภาวํ อุปคตาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ฉาตกปพฺพตปาเทติ ฉาตวาหสฺส นาม ปพฺพตสฺส ปาเท ฯ ตํ กิร ปพฺพตํ อนุราธปุรา ปุพฺพทกฺขิณ-ทิสาภาเค อติเรกโยชนทฺวยมตฺถเก ติฏฺจติ ฯ ตมฺหิ ฐาเน ปจฺฉา สทฺธาติสฺโส มหาราชา วิหารํ กาเรสิ ฯ ตํ ฉาตวิหารนฺติ โวหรึสุ ฯ รถยฏฺจิปฺปมาณาติ อายามโต จ อาวฏฺฏโต จ รถปโฏเทน สมปฺปมาณาติ ตีสุปิ คณฺจีปเทสุ วุตฺตํ ฯ มหาวํเสปิ วุตฺตํ

ฉาตปพฺพตปาทมฺหิ ติสฺโส จ เวฬุยฏฺจิโย
ชาตา รถปโฏเทน สมานา ปริมาณโตติ ฯ

คณฺจีปเท ปน รถยฏฺจิปฺปมาณาติ รถสฺส ธชยฏฺจิปฺปมาณาติ วุตฺตํ ฯ อุปฺปชฺชึสูติ ตสฺส อภิเสกสมกาลเมว อุปฺปชฺชึสุ ฯ เอวมุตฺตริมฺปิ วกฺขมานานํ อจฺฉริยานํ ปาตุภาโว เวทิตพฺโพ ฯ ตถา จ วุตฺตํ มหาวํเส

๑. ม. อทิฏฺจา หุตฺวา สหายกาติ ฯ

[ส. ป. ๗๔-๗๕]

เทวานํปิยติสฺโส โส ราชาสิ ปิตุ อจฺจเย
ตสฺสาภิเสเกน สมํ พหูนจฺฉริยานหูติ ฯ

เอกา ลตายฏฺฐินามาติ กาญฺจนลตาย ปฏิมณฺฑิตตฺตา เอวํ ลทฺธ-นามา เอกา ยฏฺฐิ อโหสิ ฯ ตํ อลงฺกริตฺวา อุปฺปนฺนลตาติ ตํ รชตวณฺณํ ยฏฺฐึ อลงฺกริตฺวา ตตฺเถว จิตฺตกมฺมกตา วิย อุปฺปนฺนา ลตา ฯ ขายตีติ ทิสฺสติ ฯ กิญฺชกฺขานีติ เกสรานิ ฯ เอตานิปิ ปุปฺผยฏฺฐิยํ นีลปุปฺผาทีนิ สกุณยฏฺฐิยญฺจ นานปฺปการา มิคปกฺขิโน ตตฺเถว จิตฺตกมฺมกตา วิย ปญฺญายนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เสตา รชตยฏฺฐี จาติ รชตมยยฏฺฐิ วิย เอกา ยฏฺฐิ เสตวณฺณาติ อตฺโถ ฯ ลตาติ ตตฺเถว จิตฺตกมฺมกตา วิย ทิสฺสมานา ลตา ฯ นิลาทิ ยาทิสํ ปุปฺผนฺติ ยาทิสํ โลเก นิลาทิ ปุปฺผํ อตฺถิ ตาทิสํ ปุปฺผยฏฺฐิมฺหิ ขายตีติ อตฺโถ ฯ อเนกวิหิตํ รตนํ อุปฺปชฺชีติ อเนกปฺปการํ รตนํ สมุทฺทโต สยเมว ตีรํ อารูหิตฺวา เวลนฺเต อุมฺมิเวคาภิชาตมริยาทวฏฺฏิ วิย อุปฺปชฺชิ อุฏฺฐหิตฺวา อฏฺฐาสีติ อตฺโถ ฯ ตมฺพปณฺณิยํ ปน อฏฺฐ มุตฺตา อุปฺปชฺชึสูติ เอตฺถาปิ ตมฺพปณฺณิยํ สมุทฺทโต สยเมว อุฏฺฐหิตฺวา ชาติโต อฏฺฐ มุตฺตา สมุทฺทตีเร วุตฺตนเยเนว ฐิตาติ เวทิตพฺพา ฯ วุตฺตํ เหตํ มหาวํเส

ลงฺกาทีปมฺหิ สกเล นิธโย รตนานิ จ
อนฺโต ฐิตานิ อุคฺคนฺตฺวา ปจวีตลมารุหุํ

[ส. ป. ๗๕]

ลงฺกาทีปสมีปมฺหิ ภินฺนนาวาจิตานิ จ
ตตฺร ชาตานิ จ ตลํ รตนานิ สมารุหุํ
หยคชรถามล- วลยงฺคุลิเวจกา
กกุธผลปากติกา อิจฺเจตา อฏฺช ชาติโต
มุตฺตา สมุทฺทา อุคฺคนฺตฺวา ตีเร วฏฺฏิ วิยฏฺจิตา
เทวานมฺปิยติสฺสสฺส สพฺพํ ปุญฺญวิชมฺหิตนฺติ ฯ

หยมุตฺตาติ อสฺสรูปสณฺจานา มุตฺตา ฯ คชมุตฺตาติ หตฺถิรูป-สณฺจานา ฯ เอวํ สพฺพตฺถ ตํตํสณฺจานวเสน มุตฺตาเภโท เวทิตพฺโพ ฯ องฺคุลิเวจกมุตฺตาติ องฺคุลิยสณฺจานา มุทฺทิกาสณฺจานาติ อตฺโถ ฯ กกุธผลมุตฺตาติ กกุธรุกฺขผลาการา พหู อํสามุตฺตา[๑] ฯ ราชกกุธ-ภณฺฑานีติ ราชารหอุตฺตมภณฺฑานิ ฯ ตานิ สรูเปน ทสฺเสนฺโต อาห ฉตฺตํ จามรนฺติอาทึ ฯ อญฺญญฺจ พหุวิธํ ปณฺณาการํ ปหิณีติ สมฺพนฺโธ ฯ สงฺขนฺติ อภิเสกาสิญฺจนกํ สามุทฺทิกํ ทกฺขิณา วฏฺฏสงฺขํ ฯ อโนตตฺโตทกเมว คงฺโคทกนฺติ วุตฺตํ ฯ วฑฺฒมานนฺติ อลงฺการจุณฺณํ ฯ นหานจุณฺณนฺติ เกจิ ฯ วฏํสกนฺติ กณฺณ-ปิลนฺธนํ วฏํสกนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ วฏํสกํ กณฺณจูฬิกฏฺจาเน โอลมฺพกนฺติปิ วทนฺติ ฯ ภิงฺคารนฺติ สุวณฺณมยํ มหาภิงฺคารํ ฯ มกรมุขสณฺจานา พลิกมฺมาทิกรณตฺถํ กตา ภาชนวิกตีติปิ วทนฺติ ฯ

๑. ม. อสามุทฺทิกา มุตฺตา ฯ

นนฺทิยาวฏฺฏนฺติ กากปทสณฺฐานา มงฺคลตฺถํ กตา สุวณฺณภาชน-
วิกติ ฯ กญฺญนฺติ ขตฺติยกุมารึ ฯ อโธวิมํ ทุสฺสยุคนฺติ กิลิฏฺเจ
ชาเต อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตมตฺเต ปริสุทฺธภาวมุปคจฺฉนฺตํ อโธวิมํ
ทุสฺสยุคํ ฯ หตฺถปุญฺฉนนฺติ ปีตวณฺณํ มหคฺฆํ หตฺถปุญฺฉนปฏํ ฯ
หริจนฺทนนฺติ หริตวณฺณํ จนฺทนํ สุวณฺณวณฺณํ จนฺทนนฺติ อตฺโถ ฯ
โลหิตจนฺทนํ วา โคสิตจนฺทนนฺติ อตฺโถ ฯ ตํ กิร อุทฺธเน
ปกฺกุฏฺฐิตเตลมฺหิ ปกฺขิตฺตมตฺตํ สกลมฺปิ เตลํ อคฺคิญฺจ นิพฺพาปน-
สมตฺถํ จนฺทนํ ฯ เตเนว โคสิตจนฺทนนฺติ วุจฺจติ ฯ โคสทฺเทน
หิ ชลํ วุจฺจติ ฯ ตํ วิย สิตํ จนฺทนํ โคสิตจนฺทนํ ฯ นาคภวน-
สมฺภวํ อรุณวณฺณมตฺติกํ ฯ หรีตกํ อามลกนฺติ อคทหรีตกํ
อคทามลกํ ยํ ขิปฺปเมว สรีรมลโสธนาทิกรณสมตฺถํ โหติ ฯ
อุณฺหิสฺสนฺติ อุณฺหิสฺสปฏํ ฯ เวจนนฺติ สีสเวจนํ ฯ สารปามงฺคนฺติ
อุตฺตมํ รตนปามงฺคสุตฺตํ ฯ วตฺถโกฏิกนฺติ วตฺถยุคเมว ฯ นาคมา-
หฏนฺติ นาเคหิ อาหฏํ ฯ มกาโร ปทสนฺธิกโร ฯ อมโตสธนฺติ
เอวนฺนามิกา คุลิกชาติ อมตสทิสกิจฺจตฺตา เอวํ วุจฺจติ ฯ ตํ กิร
ปริปนฺถํ วิธํเสตฺวา[๑] สพฺพตฺถ สาเธนฺเตหิ อคโทสธสมฺภาเรหิ โยเชตฺวา
วฏฺเฏตฺวา กตํ คุลิกํ ฯ ตํ ปน ราชูนํ มุขโสธนนหานปริโยสาเน
มหตา ปริหาเรน อุปเนนฺติ ฯ เต เตน องฺคราคนฺนาม กโรนฺติ ฯ
๑. ม. ปริมฏฺฐํ วิธเมตฺวา ฯ

[ส. ป. ๗๖]

กโรนฺตา จ ยถารหํ ทฺวีหิ ตีหิ องฺโทสธรงฺคติลกาหิ นลาตอํสกูฏ-
อุรมชฺฌสงฺขาตํ องฺคํ สชฺเชตฺวา องฺคราคํ กโรนฺตีติ เวทิตพฺพํ ฯ
สา ปน คุลิกา อหิวิจฺฉิกาทีนมฺปิ วิสํ หนติ ฯ เตนปิ ตํ วุจฺจติ
อมโตสธนฺติ ฯ

[๑๑๐] อหํ พุทฺธญฺจาติอาทีสุ สพฺพธมฺเม ยาถาวโต อพุชฺฌิ
ปฏิวิชฺฌีติ พุทฺโธติ สงฺขํ คตํ สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ อธิคตมคฺเค
สจฺฉิกตนิโรเธ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จ อปาเยสุ อปตมาเน
ธาเรตีติ ธมฺโมติ สงฺขํ คตํ ปริยตฺติยา สทฺธึ นวโลกุตฺตรธมฺมญฺจ
ทิฏฺฐิสีลสามญฺเญน สํหตตฺตา สงฺโฆติ สงฺขํ คตํ อริยสงฺฆญฺจ
อหํ สรณํ คโต ปรายนนฺติ อุปคโต ภชึ เสวินฺติ อตฺโถ ฯ
อถวา หึสติ ตปฺปสาทตคฺครุกตาหิ วิหตกิเลเสน ตปฺปรายนตา-
การปฺปวตฺเตน จิตฺตุปฺปาเทน สรณํ คตานํ เตเนว สรณคมเนน
ภยํ สนฺตาสํ ทุกฺขํ ทุคฺคตึ ปฏิกิเลสํ หนติ วินาเสตีติ สรณํ ฯ
รตนตฺตยสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ อปิจ สมฺมาสมฺพุทฺโธ หิเต ปวตฺตเนน
อหิตา จ นิวตฺตเนน สตฺตานํ ภยํ หึสตีติ สรณนฺติ วุจฺจติ ฯ
ธมฺโมปิ ภวกนฺตารอุตฺตารเณน อสฺสาสทาเนน จ สตฺตานํ ภยํ
หึสตีติ สรณนฺติ วุจฺจติ ฯ สงฺโฆปิ อปฺปกานมฺปิ การานํ วิปุล-
ผลปฏิลาภกรเณน สตฺตานํ ภยํ หึสตีติ สรณนฺติ วุจฺจติ ฯ
อิมินา อตฺเถน สรณภูตํ รตนตฺตยํ เตเนว การเณน สรณนฺติ

คโต อวคโต ชานินฺติ อตฺโถ ฯ อุปาสกตฺตํ เทเสสินฺติ รตนตฺตยํ อุปาสตีติ อุปาสโกติ เอวํ ทสฺสิตํ อุปาสกภาวํ อภินิวิฏฺฐวาจาย ปกาเสสินฺติ อตฺโถ ฯ อุปาสโกหํ อชฺชตคฺเค ปาณุเปตํ สรณํ คโตติ เอวํ อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสินฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ สกฺยปุตฺตสฺส สาสเนติ สกฺยสฺส สุทฺโธทนสฺส ปุตฺโต โส ภควา สกฺยปุตฺโต ตสฺส สกฺยปุตฺตสฺส สาสเนติ อตฺโถ ฯ สทฺธาติ สทฺธาย ฯ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวาติอาทีสุ วิย ยการโลโป ทฏฺฐพฺโพ ฯ อุเปหีติ อุปคจฺฉ ฯ

[๑๑๑] อโสกรญฺญา เปสิเตน อภิเสเกนาติ อโสกรญฺญา เปสิเตน อภิเสกุปกรเณน ฯ ยทา หิ เทวานํปิยติสฺโส มหาราชา อตฺตโน สหายสฺส ธมฺมาโสกรญฺโญ อิโต เวฬุยฏฺฐิยาทโย มหารเห ปณฺณาการ เปเสสิ ฯ ตทา โสปิ เต ทิสฺวา ปสีทิตฺวา อติวิย ตุฏฺโฐ อิเมหิ อติเรกตรํ กึ นาม มหคฺฆํ ปฏิปณฺณาการํ สหายสฺส เม เปเสสฺสามีติ อมจฺเจหิ สทฺธึ มนฺเตตฺวา ลงฺกาทีเป อภิเสกปริหารํ ปุจฺฉิตฺวา น ตตฺถ อีทิโส อภิเสกปริหาโร อตฺถีติ สุตฺวา สาธุ วต เม สหายสฺส อภิเสกปริหารํ เปเสสฺสามีติ วตฺวา สามุทฺทิกสงฺขาทีนิ ตีณิ สงฺขานิ จ คงฺโคทกญฺจ อรุณวณฺณมตฺติกญฺจ อฏฺฐฏฺฐ ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติกญฺญาโย จ สุวณฺณรชตโลหมตฺติกามยฆเฏ จ อฏฺฐหิ เสฏฺฐิกุเลหิ สทฺธึ อฏฺฐ อมจฺจ-

อมจฺจกุลานิ จาติ เอวํ สพฺพฏฺจกํ นาม อิธ เปเสสิ ฯ อิเมหิ เม สหายสฺส ปุน อภิเสกํ กโรถาติ อญฺญญฺจ อภิเสกตฺถาย พหุปณฺณาการํ เปเสสิ ฯ เตน วุตฺตํ อโสกรญฺญา เปสิเตน อภิเสเกนาติ ฯ เอโก มาโส อภิสิตฺตสฺส อสฺสาติ เอกมาสาภิสิตฺโต ฯ กถมฺปนสฺส ตทา เอกมาสาภิสิตฺตตฺตา วิญฺญายตีติ อาห วิสาข-ปุณฺณมายํ หิสฺส อภิเสกมกํสูติ ฯ ปุพฺเพ กตาภิเสกสฺสปิ อโสก-รญฺญา เปสิเตน อนคฺเฆน ปริหาเรน วิสาขปุณฺณมายํ ปุน อภิเสกมกํสูติ อตฺโถ ฯ วุตฺตํ เหตํ มหาวํเส

เต มิคสิรมาสสฺส อาทิจนฺโททเย ทิเน
อภิสิตฺตญฺจ ลงฺกินฺทํ อมจฺจา สามิภตฺติโน
ธมฺมาโสกสฺส วจนํ สุตฺวา สามิหิเต รตา
ปุนาปิ อภิเสจึสุ[๑] ลงฺกาหิตสุเข รตนฺติ ฯ

ทีปวํเสปิ เจตํ วุตฺตํ

วิสาขมาเส ทฺวาทส (ปกฺเข) ชมฺพูทีปา อิธาคตา
อภิเสกํ สปริวารํ อโสกธมฺเมน เปสิตํ
ทุติยํ อภิสิญฺจิตฺถ ราชานํ เทวานํ ปิยํ
อภิสิตฺโต ทุติยาภิเสเกน วิสาขมาเส อุโปสเถ
ตโต มาเส อติกฺกยฺเห เชฏฺฐมาเส อุโปสเถ
มหินฺโท สตฺตโม หุตฺวา ชมฺพูทีปา อิธาคโตติ ฯ

๑. มหาวํเส ปน อภิสิญฺจึสูติ ทิสฺสติ ฯ

ตทา ปน ตสฺส รญฺโญ วิสาขปุณฺณมาย อภิเสกสฺส กตตฺตา ตโต ปฏฺฐาย ยาวชฺชตนา วิสาขปุณฺณมายเมว อภิเสกกรณํ สมาจิณฺณํ ฯ

[๑๑๒] อภิเสกวิธานญฺเจตฺถ เอวํ เวทิตพฺพํ ฯ อภิเสกมงฺคลตฺถํ อลงฺกตปฏิยตฺตสฺส มณฺฑปสฺส อนฺโต กตสฺส อุทุมฺพรสาขมณฺฑปสฺส มชฺเฌ สุปฺปติฏฺฐิเต อุทุมฺพรภทฺทปีฐมฺหิ อภิเสการหํ อภิชจฺจํ ขตฺติยํ นิสีทาเปตฺวา ปฐมํ ตาว มงฺคลาภรณภูสิตา ชาติสมฺปนฺนา ขตฺติยกญฺญา คงฺโคทกปุณฺณํ สามุทฺทิกทกฺขิณาวฏฺฏสงฺขํ อุโภหิ หตฺเถหิ สกฺกจฺจํ คเหตฺวา สีโสปริ อุสฺสาเปตฺวา เตน ตสฺส มุทฺธนิ อภิเสโกทกํ อภิสิญฺจติ เอวญฺจ วเทติ เทว ตํ สพฺเพปิ ขตฺติยคณา อตฺตานมารกฺขนตฺถํ อิมินา อภิเสเกน อภิเสกิกํ มหาราชํ กโรนฺติ ตฺวํ ราชธมฺเมสุ ฐิโต ธมฺเมน สเมน รชฺชํ กาเรหิ เอเตสุ ขตฺติยคเณสุ ตฺวํ ปุตฺตสิเนหานุกมฺปาสหิตจิตฺโต หิตสมเมตฺตจิตฺโต จ ภว รกฺขาวรณคุตฺติยา เตสํ รกฺขิโต จ ภวาหีติ ฯ ตโต ปุน ปุโรหิโตปิ ปุโรหิจฺจฏฺฐานานุรูปาลงฺกาเรหิ อลงฺกตปฏิยตฺโต คงฺโคทกปุณฺณํ รชตมยสงฺขํ อุโภหิ หตฺเถหิ สกฺกจฺจํ คเหตฺวา ตสฺส สีโสปริ อุสฺสาเปตฺวา เตน ตสฺส มุทฺธนิ อภิเสโกทกํ อภิสิญฺจติ เอวญฺจ วเทติ เทว ตํ สพฺเพปิ พฺราหฺมณคณา อตฺตานมานุรกฺขนตฺถํ อิมินา อภิเสเกน อภิเสกิกํ มหาราชํ

กโรนฺติ ตฺวํ ราชธมฺเมสุ ฐิโต ธมฺเมน สเมน รชฺชํ กาเรหิ
เอเตสุ พฺราหฺมณคเณสุ ตฺวํ ปุตฺตสิเนหานุกมฺปาสหิตจิตฺโต
หิตสมเมตฺตจิตฺโต จ ภว รกฺขาวรณคุตฺติยา เตสํ รกฺขิโต จ
ภวาหีติ ฯ ตโต ปุน เสฏฺฐีปิ เสฏฺฐิฏฺฐานานุรูปภูสนภูสิโต คงฺโคทก-
ปุณฺณํ รตนมยสงฺขํ อุโภหิ หตฺเถหิ สกฺกจฺจํ คเหตฺวา ตสฺส
สีโสปริ อุสฺสาเปตฺวา เตน ตสฺส มุทฺธนิ อภิเสโกทกํ อภิสิญฺจติ
เอวญฺจ วเทติ เทว ตํ สพฺเพปิ คหปติคณา อตฺตานมานุรกฺขนตฺถํ
อิมินา อภิเสเกน อภิเสกิกํ มหาราชํ กโรนฺติ ตฺวํ ราชธมฺเมสุ
ฐิโต ธมฺเมน สเมน รชฺชํ กาเรหิ เอเตสุ คหปติคเณสุ ตฺวํ
ปุตฺตสิเนหานุกมฺปาสหิตจิตฺโต หิตสมเมตฺตจิตฺโต จ ภว รกฺขา-
วรณคุตฺติยา เตสํ รกฺขิโต จ ภวาหีติ ฯ เต ปน ตสฺส เอวํ
วทนฺตา สเจ ตฺวํ อมฺหากํ วจนานุรูเปน รชฺชํ กริสฺสสิ อิจฺเจตํ
กุสลํ โน เจ กริสฺสสิ ตว มุทฺธา สตฺตธา ผลตูติ เอวํ รญฺโญ
อภิสปนฺติ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อิมสฺมึ ปน ทีเป เทวานํปิยติสฺสสฺส
มุทฺธนิ ธมฺมาโสเกเนว อิธ เปสิตา ขตฺติยกญฺญาเยว อโนตตฺโตทก-
ปุณฺเณน สามุทฺทิกทกฺขิณาวฏฺฏสงฺเขน อภิเสโกทกํ อภิสิญฺจีติ
วทนฺติ ฯ อิทญฺจ ยถาวุตฺตํ อภิเสกวิธานํ มชฺฌิมนิกาเย
จูฬสีหนาทสุตฺตวณฺณนายํ สีหลฏฺจกถายมฺปิ ปฐมํ ตาว อภิเสกํ
คณฺหนฺตานํ ราชูนํ สุวณฺณมยาทีนิ ตีณิ สงฺขานิ จ คงฺโคทกญฺจ

ขตฺติยกญฺญญฺจ ลทฺธุํ วฏฺฏตีติอาทินา วุตฺตนฺติ วทนฺติ ฯ

[๑๑๓] สมฺโมทนียํ กถํ กถยมาโนติ ปีติปาโมชฺชสงฺขาต-
สมฺโมทชนนโต สมฺโมทิตุํ ยุตฺตภาวโต จ สมฺโมทนียํ กจฺจิ ภนฺเต
ขมนียํ กจฺจิ ยาปนียํ กจฺจิ โว อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ
พลํ ผาสุวิหาโรติ เอวมาทิกถํ กถยมาโน ฯ ฉ ชเน ทสฺเสสีติ
รญฺญา สทฺธึ อาคตานํ น อิเม ยกฺขา มนุสฺสา อิเมติ สญฺชานนตฺถํ
ภณฺฑุกสฺส อุปาสกสฺส วา อานีตตฺตา เตน สทฺธึ ฉ ชเน ทสฺเสสิ ฯ
เตวิชฺชาติ ปุพฺเพนิวาสทิพฺพจกฺขุอาสวกฺขยสงฺขาตาหิ ตีหิ วิชฺชาหิ
สมนฺนาคตา ฯ อิทฺธิปตฺตาติ อิทฺธิวิธญาณปฺปตฺตา ฯ เจโต-
ปริยายโกวิทาติ ปเรสํ จิตฺตวาเร กุสลา ฯ เอวเมตฺถ ปญฺจ
อภิญฺญา สรูเปน วุตฺตา ฯ ทิพฺพโสตํ ปน ตาสํ วเสน อาคตเมว
โหติ ฯ พหูติ เอวรูปา ฉฬภิญฺญา พุทฺธสาวกา พหู คณนปถํ
อติกฺกนฺตา สกลชมฺพูทีปํ กาสาวปฺปชฺโชตํ กตฺวา วิจรนฺตีติ ฯ
เกจิ ปน เตวิชฺชา อิทฺธิปฺปตฺตา เจโตปริยายโกวิทา จ ขีณาสวาติ
วิสุํ วิสุํ โยเชตฺวา๑ อรหนฺโตติ อิมินา สุกฺขวิปสฺสกา วุตฺตาติ
วทนฺติ ฯ ปญฺญาเวยฺยตฺติกนฺติ ปญฺญาปาฏวํ ฯ ปญฺญาย ติกฺข-
วิสทภาวนฺติ อตฺโถ ฯ อาสนนฺนนฺติ อาสนฺเน จิตํ ฯ สาธุ
มหาราช ปณฺฑิโตสีติ ราชานํ ปสํสติ ฯ ปุน วีมํสนฺโต อตฺถิ ปน
เต มหาราชาติอาทิมาห ฯ

[ส. ป. ๗๗-๗๘]

[๑๑๔] จูฬหตฺถิปโทปมสุตฺตนฺตํ กเถสีติ อยํ ราชา อิเม สมณา นาม อีทิสา สีลาทิปฏิปตฺติ จ เตล อีทิสีติ น ชานาติ หนฺท นํ อิมาย จูฬหตฺถิปโทปมสุตฺตนฺตเทสนาย สมณภาวุปคมนํ สมณปฏิปตฺตึ จ วิญฺญาเปสฺสามีติ จินฺเตตฺวา ปฐมํ จูฬหตฺถิ-ปโทปมสุตฺตนฺตํ กเถสิ ฯ ตตฺถ หิ เอวเมว โข พฺราหฺมณ อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชติ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชา-จรณสมฺปนฺโน ฯเปฯ สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสติ ฯ ตํ ธมฺมํ สุณาติ คหปติ วา คหปติ-ปุตฺโต วา อญฺญตรสฺมึ กุเล ปจฺฉา ชาโต โส ตํ ธมฺมํ สุตฺวา ตถาคเต สทฺธํ ปฏิลภติ โส เตน สทฺธาปฏิลาเภน สมนฺนาคโต อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ สมฺพาโธ ฆราวาโส รโชปโถ อพฺโภกาโส ปพฺพชฺชา นยิทํ สุกรํ อคารํ อชฺฌาวสตา เอกนฺต-ปริปุณฺณํ เอกนฺตปริสุทฺธํ สงฺขลิขิตํ พฺรหฺมจริยํ จริตุํ ยนฺนูนาหํ เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพเชยฺยนฺติ ฯ โส อปเรน สมเยน อปฺปํ วา โภคกฺขนฺธํ ปหาย มหนฺตํ วา โภคกฺขนฺธํ ปหาย อปฺปํ วา ญาติปริวฏฺฏํ ปหาย มหนฺตํ วา ญาติปริวฏฺฏํ ปหาย เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชติ ฯ โส เอวํ ปพฺพชิโต สมาโน ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีว-

สมาปนฺโน ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ นิหิตทณฺโฑ นิหิตสตฺโถ ลชฺชี ทยาปนฺโน สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี วิหรติ อทินฺนาทานํ ปหาย อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต โหติ ทินฺนาทายี ทินฺนปาฏิกงฺขี อเถเนน สุจิภูเตน อตฺตนา วิหรตีติ เอวมาทินา สาสเน สทฺธาปฏิลาภํ ปฏิลทฺธสทฺเธหิ จ ปพฺพชฺชุปคมนปพฺพชิเตหิ จ ปฏิปชฺชิตพฺพา สีลกฺขนฺธาทโย ธมฺมา ปกาสิตา ฯ ราชา สุตฺตนฺตํ สุณนฺโตเยว อญฺญาสีติ โส พีชคามภูตคามสมารมฺภา ปฏิวิรโต โหติ เอกภตฺติโก โหติ รตฺตุปรโต วิรโต วิกาลโภชนาติ เอวํ ตสฺมึ สุตฺตนฺเต อาคตตฺตา ตํ สุณนฺโตเยว อญฺญาสิ ฯ

[๑๑๕] อิเธว วสิสฺสามาติ น ตาว รตฺติยา อุปฏฺฐิตตฺตา อนาคตวจนมกาสิ ฯ อาคตผโลติ อนาคามิผลํ สนฺธายาห ฯ สมฺปตฺตอนาคามิผโลติ อตฺโถ ฯ ตโตเยว จ วิเสสโต อวิปรีต-วิทิตสตฺถุสาสนตฺตา วิญฺญาตสาสโน ฯ อิทานิ ปพฺพชิสฺสตีติ คิหิลิงฺเคน อานีตกิจฺจสฺส นิฏฺฐิตตฺตา เอวมาห ฯ อจิรปกฺกนฺตสฺส รญฺโญติ รญฺเญ อจิรปกฺกนฺเตติ อตฺโถ ฯ อธิฏฺฐหิตฺวาติ อนฺโต ตมฺพปณฺณิทีเป สมาคตา สุณนฺตูติ อธิฏฺฐหิตฺวา ฯ ภุมฺมตฺถรณ-สงฺเขเปนาติ ภุมฺมตฺถรณากาเรน ฯ อุปฺปาทปาจกาติ นิมิตฺตปาจกา เนมิตฺติกาติ อตฺโถ ฯ คหิตาทานิ อิเมหิ อยํ ปฐวีติ อาสนานํ ปฐวิยํ อตฺถตตฺตา เอวมาหํสุ ฯ ปติฏฺฐหิสฺสตีติ จินฺเตนฺโตติ เอตฺถ

เตน การเณน สาสนปฺปติฏฺฐานสฺส อภาวโต อวสฺสํ ปติฏฺฐหนฺตสฺส สาสนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตมิทนฺติ เอวํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวน สลฺลกฺเขสีติ เวทิตพฺพํ ฯ ปณีเตนาติ อุตฺตเมน ฯ สหตฺถาติ สหตฺเถน ฯ สนฺตปฺเปตฺวาติ สุฏฺฐุ ตปฺเปตฺวา ฯ ปริปุณฺณํ สุหิตํ ยาวทตฺถํ กตฺวาติ อตฺโถ ฯ เปตวตฺถุํ วิมานวตฺถุํ สจฺจสํยุตฺตญฺจ กเถสีติ เทสนาวิธิกุสโล เถโร ชนสฺส สํเวคํ ชเนตุํ ปฐมํ เปตวตฺถุํ กเถตฺวา ตทนนฺตรํ สํเวคชาตํ ชนํ อสฺสาเสตุํ สคฺคกถาวเสน วิมานวตฺถุญฺจ กเถตฺวา ตทนนฺตรํ ปฏิลทฺธสฺสาทานํ มา เอตฺถ อสฺสาทํ กโรถ นิพฺพานํ วินา น อญฺญํ กิญฺจิ สงฺขารคตํ ธุวนฺนาม อตฺถิ ตสฺมา ปรมสฺสาสกํ นิพฺพานมธิคนฺตุํ วายมถาติ สจฺจปฏิเวธตฺถาย อุสฺสาหํ ชเนนฺโต อนฺเต สจฺจสํยุตฺตํ กเถสีติ เวทิตพฺพํ ฯ เตสํ สุตฺวาติ เตสํ สนฺติกา เถรานํ คุณกถํ สุตฺวา ฯ รญฺโญ สํวิทิตํ กตฺวาติ รญฺโญ นิเวทนํ กตฺวา ราชานํ ปฏิเวทยิตฺวาติ อตฺโถ ฯ อลํ คจฺฉามาติ ปุรสฺส อจฺจาสนฺนตฺตา สารุปฺปํ น โหตีติ ปฏิกฺขิปนฺโต อาห ฯ เมฆวนํ นาม อุยฺยานนฺติ มหาเมฆวนุยฺยานํ ฯ ตสฺส กิร อุยฺยานสฺส ภูมิงฺคหณทิวเส อกาลมหาเมโฆ อุฏฺฐหิตฺวา สพฺพ-ตฬากโปกฺขรณิโย ปูเรนฺโต คิมฺหาภิหตรุกฺขลตาทีนิ อนุคฺคณฺหนฺโตว ปาวสฺสิ ฯ เตน การเณน ตํ มหาเมฆวนํ นาม อุยฺยานํ ชาตํ ฯ วุตฺตํ เหตํ มหาวํเส

[ส. ป. ๘๑-๘๒]

อุยฺยานภูมิคหเณ มหาเมโฆ อกาลโช
ปาวสฺสิ เตน อุยฺยานํ มหาเมฆวนํ อหูติ ฯ

[๑๑๖] สุขสยิตภาวํ ปุจฺฉิตฺวาติ กจฺจิ ภนฺเต อิธ สุขํ สยิตฺถ ตุมฺหากํ อิธ นิวาโส สุขนฺติ เอวํ สุขสยิตภาวํ ปุจฺฉิตฺวา ตโต เถเรน สุขสยิตมฺห มหาราช ภิกฺขูนํ ผาสุกมิทํ อุยฺยานนฺติ วุตฺเต เอวํ สติ อิทํ อุยฺยานํ อยฺยานํ ทสฺสามีติ จินฺเตตฺวา กปฺปติ ภนฺเต ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาราโมติ ปุจฺฉิ ฯ อิมํ สุตฺตนฺติ เวฬุวนาราม-ปฏิคฺคหเณ วุตฺตมิมํ สุตฺตํ ฯ อุทกนฺติ ทกฺขิโณทกํ ฯ มหาเมฆ-วนํ อุยฺยานํ อทาสีติ อิมํ มหาเมฆวนุยฺยานํ สงฺฆสฺส ทมฺมีติ วตฺวา เชฏฺฐมาสกาฬปกฺขทุติยทิวเส อทาสิ ฯ มหาวิหารสฺส ทกฺขิโณ-ทกปาเตเนว สทฺธึ ปติฏฺฐภาเวปิ น ตาว ตตฺถ วิหารกมฺมํ นิฏฺฐิตนฺติ อาห อิทํ จ ปฐมํ มหาวิหารฏฺฐานํ ภวิสฺสตีติ ฯ ปุนทิวเสปีติ กาฬปกฺขสฺส ทุติยทิวเสเยว ฯ อฑฺฒนวมานํ ปาณสหสฺสานนฺติ อฑฺเฒน นวมานํ ปาณสหสฺสานํ ฯ ปญฺจสตาธิกานํ อฏฺฐสหสฺสา-นนฺติ อตฺโถ ฯ โชติปาตุภาวฏฺฐานนฺติ ญาณาโลกสฺส ปาตุภาวฏฺ-ฐานํ ฯ อปฺปมาทสุตฺตนฺติ องฺคุตฺตรนิกาเย มหาอปฺปมาทสุตฺตํ ฯ ราโชวาทสุตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ มหจฺจาติ กรณตฺเถ ปจฺจตฺต-วจนํ ฯ มหตา จ ราชานุภาเวนาติ อตฺโถ ฯ ตุมฺเห ชานนตฺถนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ อริฏฺโฐ นาม อมจฺโจติ รญฺโญ ภาคิเนยฺโย อริฏฺโฐ

นาม อมจฺโจ ฯ ปญฺจปญฺญาสายาติ เอตฺถ จตุปฺปญฺญาสายาติ วตฺตพฺพํ ฯ เอวํ หิ สติ อุปริ วุจฺจมานํ ทฺวาสฏฺฐี อรหนฺโตติ วจนํ สเมติ ฯ เตเนว จ สีหลภาสาย ลิขิเต มหาวํเส จตุปฺปญฺญาสาย สทฺธินฺติ วุตฺตํ ฯ ทสภาติกสมากุลํ ราชกุลนฺติ มุฏสีวสฺส ปุตฺเตหิ อภโย เทวานมฺปิยติสฺโส มหานาโค อุตฺติโย มตฺตาภโย สูรติสฺโสติ เอวมาทีหิ ทสหิ ภาตุเกหิ สมากิณฺณํ ราชกุลํ ฯ เจติยคิริมฺหิ วสฺสํ วสึสูติ อาสาฬฺหปุณฺณมีทิวเส รญฺญา ทินฺนวิหาเร ปฏิคฺคเหตฺวา ปาฏิปททิวเส วสฺสํ วสึสุ ฯ

[๑๑๗] ปวาเรตฺวาติ มหาปวารณาย ปวาเรตฺวา ฯ กตฺติกปุณฺณมายนฺติ อปรกตฺติกปุณฺณมายํ ฯ มหามหินฺทตฺเถโร หิ ปุริมิกาย อุปคนฺตฺวา วุตฺถวสฺโส มหาปวารณาย ปวาเรตฺวา ตโต เอกมาสํ อติกฺกมฺม จาตุมฺมาสินิยํ ปุณฺณมีทิวเส อริยคณปริวุโต ราชกุลํ คนฺตฺวา โภชนาวสาเน มหาราช อมฺเหหิ จิรํ ทิฏฺโฐ สมฺมาสมฺพุทฺโธติอาทิวจนมพฺรวิ ฯ เอวญฺจ กตฺวา วกฺขติ ปุณฺณมายํ มหาวีโร จาตุมฺมาสินิยา อิธาติ ฯ ยํ ปเนตฺถ เกนจิ วุตฺตํ วุตฺถวสฺโส ปวาเรตฺวาติ จาตุมฺมาสินิปวารณายาติ อตฺโถ ฯ ปฐมมหาปวารณาย ปวาเรตฺวา เอกํ มาสํ ตตฺเถว วสิตฺวา กตฺติกปุณฺณมิยํ อโวจ อญฺญถา ปุณฺณมิยํ มหาวีโรติ วุตฺตตฺตา น สกฺกา คเหตุนฺติ ฯ ตตฺถ จาตุมฺมาสินิปวารณายาติ อยมตฺถวิกปฺโป

[ส. ป. ๘๓-๘๔]

น ยุชฺชติ ฯ น หิ ปุริมิกาย วสฺสุปคตา จาตุมฺมาสินิยํ ปวาเรนฺติ ฯ
จิรํ ทิฏฺโจ สมฺมาสมฺพุทฺโธติ สตฺถุสฺส สรีราวยโวปิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ-
เยวาติ กตฺวา อวยเว สมุทายโวหารวเสน เอวมาหาติ ทฏฺฐพฺพํ
ยถา สมุทฺโท ทิฏฺโจติ ฯ เถเรน วุตฺตมฺปิ คมนการณํ ฐเปตฺวา
อิธ วาเส ปโยชนเมว ทสฺเสตฺวา คมนํ ปฏิเสเธตุกาโม อาห นนุ
ภนฺเต ตุมฺเหติอาทึ ฯ อภิวาทนาทีสุ อาจริยํ ทิสฺวา อภิวาทน-
กรณํ อภิวาทนํ นาม ฯ ยสฺมึ วา ทิสาภาเค อาจริโย วสติ
อิริยาปเถ กปฺเปนฺโต ตทภิมุโขว วนฺทิตฺวา คจฺฉติ วนฺทิตฺวา
ติฏฺฐติ วนฺทิตฺวา นิสีทติ วนฺทิตฺวา นิปชฺชติ อิทํ อภิวาทนํ
นาม ฯ อาจริยมฺปน ทูรโตว ทิสฺวา ปจฺจุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคม-
นกรณํ ปจฺจุฏฺฐานํ นาม ฯ อาจริยมฺปน ทิสฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห
สีเส ฐเปตฺวา อาจริยํ นมสฺสติ ยสฺมึ วา ทิสาภาเค โส
วสติ ตทภิมุโขว ตเถว นมสฺสติ คจฺฉนฺโตปิ ฐิโตปิ นิสินฺโนปิ
อญฺชลิมฺปคฺคยฺห นมสฺสติเยวาติ อิทํ อญฺชลิกมฺมํ นาม ฯ อนุจฺ-
ฉวิกกมฺมสฺส ปน กรณํ สามีจิกรณํ นาม ฯ จีวราทีสุ หิ จีวรํ
เทนฺโต น ยํ วา ตํ วา เทติ มหคฺฆํ สตมูลิยมฺปิ ปญฺจสต-
มูลิยมฺปิ สหสฺสมูลิยมฺปิ เทติเยว ฯ ปิณฺฑปาตาทีสุปิ เอเสว นโย ฯ
อิทํ สามีจิกรณํ นาม ฯ สรีรธาตุโยติ สรีราวยวา ฯ อญฺญาตนฺติ
อญฺญาตํ วิทิตํ มยาติ อตฺโถ ฯ กุโต ลจฺฉามาติ กุโต ลภิสฺสาม ฯ

[ส. ป. ๘๔]

สุมเนน สทฺธึ มนฺเตหีติ ปธมเมว สามเณรสฺส กถิตตฺตา วา
ชานาติ เอส อมฺหากมธิปฺปายนฺติ ญตฺวา วา เอวมาหาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ
อปฺโปสฺสุกฺโก ตฺวํ มหาราชาติ มหาราช ตฺวํ ธาตูนํ ปฏิลาเภ
มา อุสฺสุกฺกํ กโรหิ มา ตฺวํ ตตฺถ พฺยาวโฏ ภว อญฺญํ
ตยา กตฺตพฺพํ กโรหีติ อธิปฺปาโย ฯ อิทานิ ตเทว รญฺญา
กตฺตพฺพกิจฺจํ ทสฺเสนฺโต วีถิโย โสธาเปตฺวาติอาทิมาห ฯ สพฺพ-
ตาลาวจเร อุปฏฺฐเปตฺวาติ กํสตาลาทิตาลํ อวจรติ เอตฺถาติ ตาลา-
วจรํ วุจฺจติ อาตตวิตตาทิ สพฺพํ ตูริยภณฺฑํ ฯ เตเนว ปรินิพฺพาน-
สุตฺตฏฺฐกถายํ สพฺพญฺจ ตาลาวจรํ สนฺนิปาเตถาติ เอตฺถ สพฺพญฺจ
ตาลาวจรนฺติ สพฺพํ ตูริยภณฺฑนฺติ วุตฺตํ ฯ เอตฺถ ปน สหจรณ-
นเยน สพฺพตูริยภณฺฑานํ วาทกาปิ คเหตุํ วฏฺฏนฺติ ฯ เต สพฺเพ
อุปฏฺฐเปตฺวา สนฺนิปาเตตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ลจฺฉสีติ ลภิสฺสสิ ฯ
เถรา เจติยคิริเมว อคมํสูติ ราชนิเวสนโต นิกฺขมิตฺวา ปุน
เจติยคิริเมว อคมํสุ ฯ ตาวเทวาติ ตํขณํเยว ฯ ปาฏลิปุตฺตทฺวาเรติ
ปาฏลิปุตฺตนครทฺวาเร ฯ กึ ภนฺเต สุมน อาหิณฺฑสีติ สุมน ตฺวํ
สมณธมฺมํ อกตฺวา กสฺมา วิจรสีติ ปุจฺฉติ ฯ เจติยคิริมฺหิเยว
ปติฏฺฐเปตฺวาติ ปจฺฉา ตตฺถ วิหารตฺถาย อากงฺขิตภาวโต เจติย-
คิริมฺหิเยว ปติฏฺฐาเปตฺวา ฯ วฑฺฒมานกจฺฉายายาติ ปจฺฉาภตฺตนฺติ
อตฺโถ ฯ ปจฺฉาภตฺตเมว หิ ฉายา วฑฺฒติ ฯ อถสฺส เอตทโหสีติ

ธาตุจงฺโกฏกํ ทิสฺวา เอวํ จินฺเตสิ ฯ ฉตฺตํ อปนมตูติ อิทํ
เสตจฺฉตฺตํ สยเมว เม สีโสปริโต ธาตุจงฺโกฏกาภิมุขํ หุตฺวา
นมตูติ อตฺโถ ฯ มยฺหํ มตฺถเก ปติฏฺฐาตูติ อิทํ ธาตุจงฺโกฏกํ
เถรสฺส หตฺถโต ธาตุยา สห อาคนฺตฺวา สิรสฺมึ เม ปติฏฺฐาตูติ
อตฺโถ ฯ โปกฺขรวสฺสํ นาม โปกฺขรปตฺตปฺปมาณํ วลาหกมชฺเฌ
อุฏฺฐหิตฺวา กเมน ผริตฺวา เตมิตุกาเมเยว เตมยมานํ มหนฺตํ หุตฺวา
วสฺสติ ฯ มหาวีโรติ มหาปรกฺกโม ฯ มหาวีราวยวตฺตา เจตฺถ
สตฺถุโวหาเรน ธาตุโยเอว นิทฺทิฏฺฐา ฯ ธาตุสรีเรนาคมนํ หิ สนฺธาย
อยํ คาถา วุตฺตา ฯ ปจฺฉิมทิสาภิมุโข หุตฺวา อปสกฺกนฺโตติ
ปิฏฺฐิโตเยว ปจฺฉิมทิสาภิมุโข หุตฺวา โอสกฺกนฺโต คจฺฉนฺโตติ อตฺโถ ฯ
กิญฺจาปิ เอส ปจฺฉิมทิสํ น โอโลเกติ ตถาปิ ปจฺฉิมทิสํ สนฺธาย
คจฺฉตีติ ปจฺฉิมทิสาภิมุโขติ วุตฺตํ ฯ ปุรตฺถิมทฺวาเรน นครํ
ปวิสิตฺวาติ เอตฺถ ปิฏฺฐิโตเยว อาคนฺตฺวา ทฺวาเร สมฺปตฺเต
ปริวตฺเตตฺวา อุชุเกเนว นครํ ปาวิสีติ เวทิตพฺพํ ฯ มเหชวตฺถุ นาม
มเหชนามเกน ยกฺเขน ปริคฺคหิตํ เอกํ เทวฏฺฐานนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ
ปริโภคเจติยฏฺฐานนฺติ เอตฺถ ปริภุตฺตุปกรณานิ นิทหิตฺวา กตเจติยํ
ปริโภคเจติยนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ติวิธํ หิ เจติยํ วทนฺติ ปริโภคเจติยํ
ธาตุเจติยํ ธมฺมเจติยนฺติ ฯ ตตฺถ ปริโภคเจติยํ วุตฺตนยเมว ฯ
ธาตุเจติยมฺปน ธาตุโย นิทหิตฺวา กตํ ฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิลิขิต-

โปตฺถกํ นิทหิตฺวา กตํ ปน ธมฺมเจติยํ นาม ฯ สารีริกํ ปริโภคิกํ อุทฺทิสฺสกนฺติ เอวมฺปิ ติปฺปเภทํ เจติยํ วทนฺติ ฯ อยมฺปน ปเภโท ปฏิมารูปสฺสปิ อุทฺเทสิกเจติเยเนว สงฺคหิตตฺตา สุฏฺฐุตรํ ยุชฺชติ ฯ กถํ ปน อิทํ ฐานํ ติณฺณํ พุทฺธานํ ปริโภคเจติยฏฺฐานํ อโหสีติ อาห อตีเต กิราติอาทึ ฯ

[๑๑๘] ปชฺชรเกนาติ เอตฺถ ปชฺชรโก นาม ชโร วุจฺจติ ฯ โส จ ยกฺขานุภาเวน สมุปฺปนฺโนติ เวทิตพฺโพ ฯ ตทา กิร ปุณฺณกาโล นาม ยกฺโข อตฺตโน อานุภาเวน มนุสฺสานํ สรีเร ปชฺชรกํ นาม โรคํ สมุฏฺฐาเปสิ ฯ วุตฺตํ เหตํ มหาวํเส รกฺขเสหิ ชนสฺเสตฺถ โรโค ปชฺชรโก อหูติ ฯ ทีปวํเสปิ เจตํ วุตฺตํ

รกฺขสา จ พหู ตตฺถ ปชฺชรา จ สมุฏฺฐิตา
ปชฺชเรน พหู สตฺตา นสฺสนฺติ ทีปมุตฺตเมติ ฯ

อนยพฺยสนนฺติ เอตฺถ อนโยติ อวุฑฺฒิ ฯ กายิกํ เจตสิกญฺจ สุขํ วิอสฺสติ วิกฺขิปติ วินาเสตีติ พฺยสนนฺติ ทุกฺขํ วุจฺจติ ฯ กิญฺจาปิ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกนฺโตติ วุตฺตํ ฯ ตถาปิ เต สตฺเต อนยพฺยสนมาปชฺชนฺเต ทิสฺวาติ วจนโต ปฐมํ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โอโลเกตฺวา ปจฺฉา สพฺพญฺญุตญาเณน โลกํ โวโลเกนฺโต เต สตฺเต อนยพฺยสนมาปชฺชนฺเต อทฺทสาติ คเหตพฺพํ ฯ น หิ อาสยา-นุสยาทิวิสยสฺส พุทฺธจกฺขุสฺส เต สตฺตา อนยพฺยสนํ อาปชฺชนฺตา

อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ ฯ

[๑๑๙] ทุพฺพุฏฺฐิกาติ วิสมวสฺสาทิวเสน ทุฏฺฐา อโสภนา วุฏฺฐิเยว ทุพฺพุฏฺฐิกา ฯ สสฺสุปฺปตฺติเหตุภูตา สมฺมาวุฏฺฐิ ตตฺถ น โหตีติ อธิปฺปาโย ฯ ตโต เยว จ ทุพฺภิกฺขํ ทุสฺสสฺสนฺติ วุตฺตํ ฯ ภิกฺขาย อภาโว ทุลฺลภภาโว วา ทุพฺภิกฺขํ ฯ สุลภา ตตฺถ ภิกฺขา น โหตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ สสฺสานํ อภาโว อสมฺปนฺนตา วา ทุสฺสสฺสํ ฯ เทโวติ เมฆสฺเสตํ นามํ ฯ สมฺมา ธารํ อนุปฺปเวจฺฉีติ อุทกธารํ สมฺมา วิมุญฺจิ ฯ สมฺมา อนุปฺปวสฺสีติ วุตฺตํ โหติ ฯ

[๑๒๐] มหาวิวาโท โหตีติ ตสฺมึ กิร กาเล ชยนฺตมหาราเชน จ ตสฺส รญฺโญ กนิฏฺฐภาตุเกน สมิทฺธกุมารนามเกน อุปราเชน จ สทฺธึ อิมสฺมึ ทีเป มหายุทฺธํ อุปฏฺฐิตํ โหติ ฯ เตเนตํ วุตฺตํ เตน โข ปน สมเยน มณฺฑทีเป มหาวิวาโท โหตีติ ฯ โหตีติ จ กิริยา กาลมนเปกฺขิตฺวา วตฺตมานปฺปโยโค ฯ วิวาทสฺส ปน อตีตกาลิกตฺตํ เตน โข ปน สมเยนาติ อิมินาว วิญฺญายตีติ กตฺวา สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน เหตุถ อตีตกาลาวคโม ยถา ภาสเต วฑฺฒเต ตทาติ ฯ เอวํ สพฺพตฺถ อีทิเสสุ ฐาเนสุ วตฺตมานปฺปโยโค ทฏฺฐพฺโพ ฯ กลหวิคฺคหชาตาติ เอตฺถ กลโห นาม มตฺถกปฺปตฺโต กายกลโหปิ วาจากลโหปิ ฯ ตตฺถ หตฺถปรามาสาทิวเสน กาเยน กาตพฺโพ

[ส. ป. ๘๘]

กลโห กายกลโห ฯ โอฏฺฐชฺฌฏฺฐนาทิวเสน๑ วาจาย กาตพฺโพ กลโห วาจากลโห ฯ วิปจฺจนีกคฺคหณํ วิคฺคโห ฯ กลหสฺส ปุพฺพภาเค อุปฺปนฺโน อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธคฺคาโห ฯ อถวา กลโห นาม วาจากลโห อญฺญมญฺญํ หตฺถปรามาสาทิวเสน วิรูปํ วิรุทฺธํ วา คหณํ วิคฺคโห กายกลโห ฯ ยถาวุตฺโต กลโห จ วิคฺคโห จ ชาโต สญฺชาโต เอเตสนฺติ กลหวิคฺคหชาตา ฯ สญฺชาตกลหวิคฺคหาติ อตฺโถ ฯ ตานิ สาสนนฺตรธาเนน นสฺสนฺตีติ ปริยตฺติปฏิเวธปฏิปตฺติสงฺขาตสฺส ติวิธสฺสปิ สาสนสฺส อนฺตรธาเนน ธาตุปรินิพฺพาเน สติ ตานิ เจติยานิ วินสฺสนฺติ ฯ

[๑๒๑] ตีณิ หิ ปรินิพฺพานานิ กิเลสปรินิพฺพานํ ขนฺธปรินิพฺพานํ ธาตุปรินิพฺพานนฺติ ฯ ตานิ ปน อมฺหากํ ภควโต วเสน เอวํ เวทิตพฺพานิ ฯ ตสฺส หิ กิเลสปรินิพฺพานํ โพธิปลฺลงฺเก อโหสิ ฯ ขนฺธปรินิพฺพานํ กุสินารายํ ฯ ธาตุปรินิพฺพานํ อนาคเต ภวิสฺสติ ฯ สาสนสฺส กิร โอสกฺกนกาเล อิมสฺมึ ตมฺพปณฺณิทีเป ธาตุโย สนฺนิปติตฺวา มหาเจติยํ คมิสฺสนฺติ มหาเจติยโต นาคทีเป ราชายตนเจติยํ ตโต มหาโพธิปลฺลงฺกํ คมิสฺสนฺติ ฯ นาคภวนโตปิ เทวโลกโตปิ พฺรหฺมโลกโตปิ ธาตุโย มหาโพธิปลฺลงฺกเมว คมิสฺสนฺติ ฯ สาสปมตฺตาปิ ธาตุ น อนฺตรา นสฺสิสฺสติ ฯ สพฺพา

๑. ม. มมฺมฆฏฺฏนาทิวเสน ฯ

ธาตุโย มหาโพธิปลฺลงฺเก ราสิภูตา สุวณฺณกฺขนฺธา วิย เอกฆนา หุตฺวา ฉพฺพณฺณรํสิโย วิสฺสชฺชิสฺสนฺติ ฯ ตา ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริสฺสนฺติ ฯ ตโต ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวตา สนฺนิปติตฺวา อชฺช สตฺถา ปรินิพฺพาติ อชฺช สาสนํ โอสกฺกติ ปจฺฉิมทสฺสนํ ทานิ อิทํ อมฺหากนฺติ ทสพลสฺส ปรินิพฺพุตทิวสโต มหนฺตตรํ การุญฺญํ กริสฺสนฺติ ฯ ฐเปตฺวา อนาคามิขีณาสเว อวเสสา สกภาเวน สณฺฐาเรตุํ น สกฺขิสฺสนฺติ ฯ ธาตูสุ เตโชธาตุ อุฏฺฐหิตฺวา ยาว พฺรหฺมโลกา อุคฺคจฺฉิสฺสติ ฯ สาสปมตฺติยาปิ ธาตุยา สติ เอกชาลาว ภวิสฺสติ ธาตูสุ ปริยาทานํ คตาสุ ปจฺฉิชฺชิสฺสติ ฯ เอวํ มหนฺตํ อานุภาวํ ทสฺเสตฺวา ธาตูสุ อนฺตรหิตาสุ สาสนํ อนฺตรหิตํ นาม โหติ ฯ

[๑๒๒] ทิวา โพธิรุกฺขฏฺฐาเน หตฺถิสาลายํ ติฏฺฐตีติ ทิวา วตฺถุํ จินนาย โอกาสํ กุรุมาโน ตโต ธาตุํ คเหตฺวา กุมฺเภ ฐเปตฺวา สธาตุโกว หุตฺวา ติฏฺฐตีติ วทนฺติ ฯ วุตฺตํ เจตํ มหาวํเส

รตฺตึ นาโคนุปริยาติ ตํ ฐานํ โส สธาตุกํ
โพธิฏฺฐานมฺหิ สาลายํ ทิวา ฐาติ สธาตุโกติ ฯ

ถูปปฺปติฏฺฐานภูมึ ปริยายตีติ มตฺถกโต ธาตุํ ตตฺถ ปติฏฺฐาเปตฺวา สธาตุกํ ถูปปฺปติฏฺฐานภูมึ รตฺติภาเค ปริยายติ ฯ สมนฺตโต วิจรตีติ อตฺโถ ฯ ชงฺฆปฺปมาณนฺติ ปุปฺผธานปฺปมาณํ ฯ ถูปกุจฺฉิโต

เหฏฺฐาภาคํ หิ ถูปสฺส ชงฺฆาติ วทนฺติ ฯ ธาตุํ โอโรปนฺตุถายาติ หตฺถิกุมฺภโต ธาตุกรณฺฑกสฺส โอโรปนตฺถาย ฯ สกลนครญฺจ ชนปโท จาติ นครวาสิโน ชนปทวาสิโน จ อเภทโต นครชนปท- สทฺเทหิ วุตฺตา สพฺโพ คาโม อาคโต มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตีติอาทีสุ วิย ฯ มหาชนกาเยติ มหาชนสมูเห ฯ สมูหปริยาโย เหตฺถ กายสทฺโท ฯ เอเกกธาตุปฺปเทสโต เตโชทกนิกฺขมนาทิวเสน ยมกํ ยมกํ หุตฺวา ปวตฺตํ ปาฏิหาริยํ ยมกปาฏิหาริยํ ฯ ฉนฺนํ วณฺณานํ รํสิโย จาติ สมฺพนฺโธ กาตพฺโพ ฯ ฉนฺนํ วณฺณานํ อุทกธารา จาติ เอวเมตฺถ สมฺพนฺธํ วทนฺติ ฯ ปรินิพฺพุเตปิ ภควติ ตสฺสานุภาเวน เอวรูปํ ปาฏิหาริยมโหสิเยวาติ ทสฺเสตุํ เอวํ อจินฺติยาติอาทิคาถมาห ฯ พุทฺธธมฺมาติ พุทฺธคุณา ฯ

[๑๒๓] ธรมานกาเลปิ ติกฺขตฺตุํ อคมาสีติ ภควา กิร อภิสมฺโพธิโต นวเม มาเส ปุสฺสปุณฺณมีทิวเส ยกฺขาธิวาสํ ลงฺกา- ทีปมุปคนฺตฺวา ลงฺกามชฺเฌ ติโยชนายเต โยชนวิตฺถเต มหานาค- วนุยฺยาเน มหายกฺขสมาคเม อุปริอากาเส ฐตฺวา กปฺปุฏฺฐานสมย- สมุฏฺฐิตวุฏฺฐิวาตนิพฺพิเสสวสฺสวายุนา จ โลกนฺตริกนิรยนฺธการสทิส- โฆรนฺธการนิกเรน[๑] จ สีตนรกนิพฺพิเสสพหลสีเตน จ สํวฏฺฏกาล- สญฺชาตวาตสงฺขุภิตภีมฆนคชฺชิตสทิเสน[๒] คคนเมทนีนินฺนาเทน จ

๑. ม. -นิกาเยน ฯ ๒. ม. -เมฆนภ- ฯ

ยกฺขานํ ภยสนฺตาสํ ชเนตฺวา เตหิ ยาจิตาภโย เทถ เม สมคฺคา
นิสีทนฏฺฐานนฺติ วตฺวา เทม เต สกลทีปํ เทหิ โน มาริส
อภยนฺติ วุตฺเต สพฺพํ ตํ อุปทฺทวํ อนฺตรธาเปตฺวา ยกฺขทตฺต-
ภูมิยา จมฺมกฺขนฺธํ ปตฺถริตฺวา ตตฺถ นิสินฺโน สมนฺตโต ชลมานํ
จมฺมกฺขนฺธํ ปสาเรตฺวา กปฺปุฏฺฐานคฺคิสทิสทหนาภิภูตานํ ชลธิสลิล-
ภีตานํ สมนฺตา เวลนฺเต ภมนฺตานํ ยกฺขานํ คิริทีปํ ทสฺเสตฺวา
เตสุ ตตฺถ ปติฏฺฐิเตสุ ตํ ยถาฏฺฐาเน ปติฏฺฐาเปตฺวา จมฺมกฺขนฺธํ
สงฺขิปิตฺวา นิสินฺโน ตทา สมาคตาเนกเทวตาสนฺนิปาเต ธมฺมํ เทเสตฺวา
อเนกปาณโกฏีนํ ธมฺมาภิสมยํ กตฺวา สุมนกูฏวาสินา มหาสุมน-
เทวราเชน สมธิคตโสตาปตฺติผเลน ยาจิตปูชนีโย สิรํ ปรามสิตฺวา
มุฏฺฐิมตฺตา นีลามลเกสธาตุโย ตสฺส ทตฺวา ชมฺพูทีปมคมาสิ ฯ
ทุติยํ อภิสมฺโพธิโต ปญฺจเม สํวจฺฉเร จูโฬทรมโหทรานํ ชลถล-
นิวาสีนํ มาตุลภาคิเนยฺยานํ นาคราชูนํ มณิปลฺลงฺกํ นิสฺสาย อุปฏฺฐ-
จิตมหาสงฺคาเมน นาคานํ มหาวินาสํ ทิสฺวา จิตฺตมาสกาฬปกฺขสฺส
อุโปสถทิวเส ปาโตว สมิทฺธิสุมเนน นาม รุกฺขเทวปุตฺเตน ฉตฺตํ
กตฺวา ธาริตราชายตโน นาคทีปมาคนฺตฺวา สงฺคามมชฺเฌ อากาเส
ปลฺลงฺเกน นิสินฺโน โฆรนฺธกาเรน นาเค สนฺตาเสตฺวา อสฺสาเสนฺโต
อาโลกํ ทสฺเสตฺวา สญฺชาตปีติโสมนสฺสานํ อุปคตนาคานํ สามคฺคิ-
กรณียํ ธมฺมํ เทเสตฺวา มาตุลภาคิเนยฺเยหิ ทฺวีหิ นาคราชูหิ ปูชิเต

ปชวีตลคเต มณิปลฺลงฺเก นิสินฺโน นาเคหิ ทิพฺพนฺนปาเนหิ สนฺตปฺปิโต ชลถลนิวาสิโน อสีติโกฏินาเค สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาเปตฺวา เตหิ นมสฺสิตุํ ปลฺลงฺกญฺจ ราชายตนปาทปญฺจ ตตฺถ ปติฏฺฐาเปตฺวา ชมฺพูทีปมคมาสิ ฯ ตติยํ อภิสมฺโพธิโต อฏฺฐเม สํวจฺฉเร มโหทรมาตุเลน มณิอกฺขิกนาคราเชนาภิยาจิโต วิสาขปุณฺณมีทิวเส ปญฺจภิกฺขุสตปริวุโต กลฺยาณีปเทเส มณิอกฺขิกสฺส ภวนมุปคนฺตฺวา ตตฺถ มาปิตรุจิรรตนมณฺฑเป มโนหรวรปลฺลงฺเก นิสินฺโน นาคราเชน ทิพฺพนฺนปาเนหิ สนฺตปฺเปตฺวา นาคมาณวิกคณปริวุเตน ทิพฺพ-มาลาคนฺธาทีหิ ปูชิโต ตตฺถ ธมฺมํ เทเสตฺวา อุฏฺฐายาสนา สุมนกูเฏ ปทํ ทสฺเสตฺวา ปพฺพตปาเท ทิวาวิหารํ กตฺวา ทีฆวาปี-เจติยฏฺฐาเน จ มุทิงฺคณเจติยฏฺฐาเน จ กลฺยาณิยเจติยฏฺฐาเน จ มหาโพธิฏฺฐาเน จ ถูปารามฏฺฐาเน จ มหาเจติยฏฺฐาเน จ สสาวโก นิสีทิตฺวา นิโรธสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา สีลาเจติยฏฺฐาเนเยว จตฺวา เทวนาเค สมนุสาสิตฺวา ชมฺพูทีปมคมาสิ ฯ เอวํ ภควา ธรมาน-กาเลปิ อิมํ ทีปํ ติกฺขตฺตุํ อคมาสีติ เวทิตพฺพํ ฯ

[๑๒๔] อิทานิ ตเทว ติกฺขตฺตุมาคมนํ สงฺเขปโต วิภาเวนฺโต อาห ปฐมํ ยกฺขทมนตฺถนฺติอาทึ ฯ รกฺขํ กโรนฺโตติ ยกฺขานํ ปุน อปฺปวิสนตฺถาย รกฺขํ กโรนฺโต ฯ อาวิชฺฌีติ สมนฺตโต วิจริ ฯ มาตุลภาคิเนยฺยานนฺติ จูโฬทรมโหทรานํ ฯ เอตฺถ ปน กิญฺจาปิ

ภควา สมิทฺธิสุมเนน นาม เทวปุตฺเตน สทฺธึ อาคโต ตถาปิ ปจฺฉาสมเณน เอเกนาปิ ภิกฺขุนา สทฺธึ อนาคตตฺตา เอกโกว อาคนฺตฺวาติ วุตฺตํ ฯ ตทนุรูปสฺส ปริปนฺถสฺส วิหตตฺตา ปริฬาหํ วูปสเมตฺวาติ วุตฺตํ ฯ รญฺโญ ภาตาติ รญฺโญ กนิฏฺฐภาตา ฯ อภโยติ มตฺตาภโย ฯ

[๑๒๕] อนุฬาเทวีติ รญฺโญ เชฏฺฐภาตุกชายา อนุฬาเทวี ฯ ปุริมกานํ ติณฺณํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ โพธิ ปติฏฺฐาสีติ ยทา หิ โส กกุสนฺโธ นาม ภควา อิมสฺมึ ทีเป มนุสฺเส ปชฺชรกาภิภูเต อนยพฺยสนมาปชฺชนฺเต ทิสฺวา กรุณาย สญฺโจทิตหทโย อิมํ ทีปมา-คโต ตทา ตํ โรคภยํ วูปสเมตฺวา สนฺนิปติตานํ ธมฺมํ เทเสนฺโต จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมยํ กตฺวา สายณฺหสมเย โพธิปฺปติฏฺฐานารหํ ฐานํ คนฺตฺวา ตตฺถ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย มม สิรีสมหาโพธิโต ทกฺขิณมหาสาขมาทาย รุจนนฺทา ภิกฺขุนี อิธาคจฺฉตูติ อธิฏฺฐาสิ ฯ สา สตฺถุ จิตฺตํ ญตฺวา ตงฺขณญฺเญว เขมวตีราชธานิยา เขมราชานมาทาย มหาโพธิมุป-คนฺตฺวา ทกฺขิณมหาสาขาย มโนสิลาย เลขํ เขมราเชน ทาเปตฺวา ตํ สยํ ฉินฺทิตฺวา สุวณฺณกฏาเห ฐิตํ โพธิสาขมาทาย ปญฺจสต-ภิกฺขุนีหิ เจว เทวตาหิ จ ปริวาริตา อิทฺธิยา อิธาเนตฺวา ตถาคเตน ปสาริเต ทกฺขิณหตฺเถ สสุวณฺณกฏาหํ มหาโพธึ ฐเปสิ ฯ ตํ

ตถาคโต อภยสฺส นาม รญฺโญ ทตฺวา เตน ตสฺมึ สมเย
มหาติฏฺฐวนนฺติ ปญฺญาเต มหาเมฆวนุยฺยาเน ปติฏฺฐาเปสิ ฯ
โกนาคมโน ภควา ทุพฺพุฏฺฐิปีฬิเต ทีปวาสิโน ทิสฺวา อิมํน ทีปมาคโต
ตํ ภยํ วูปสเมตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต จตุราสีติปาณสหสฺสานิ มคฺค-
ผเลสุ ปติฏฺฐาเปตฺวา ปุพฺพโพธิฏฺฐานํ คนฺตฺวา สมาปตฺติปริโยสาเน
มม อุทุมฺพรมหาโพธิโต ทกฺขิณมหาสาขมาทาย กณกทตฺตา ภิกฺขุนี
อิธาคจฺฉตูติ จินฺเตสิ ฯ สา ภควโต อธิปฺปายํ วิทิตฺวา ตงฺขณญฺเญว
โสภราชธานิยา โสภราชานมาทาย มหาโพธิมุปคนฺตฺวา ทกฺขิณ-
มหาสาขาย มโนสิลาย เลขํ โสภราเชน ทาเปตฺวา ตํ สยํ ฉินฺทิตฺวา
เหมกฏาเห ปติฏฺฐิตํ โพธิสาขมาทาย ปญฺจสตภิกฺขุนีหิ สทฺธึ สุร-
คณปริวุตา อิทฺธิยาว อิธาหริตฺวา สตฺถารา ปสาริตทกฺขิณปาณิตเล
สเหมกฏาหํ มหาโพธึ จเปสิ ฯ ตํ ตถาคโต สมิทฺธสฺส รญฺโญ
ทตฺวา เตน ตสฺมึ สมเย มหาโนมวนนฺติ สงฺขํ คเต มหาเมฆ-
วนุยฺยาเน มหาโพธึ ปติฏฺฐาเปสิ ฯ กสฺสโปปิ จ ภควา อุปฏฺฐิต-
ราชูปราชยุทฺเธน ปาณิโน วินาสํ ทิสฺวา กรุณาย โจทิโต อิมํ
ทีปมาคนฺตฺวา ตํ กลหํ วูปสเมตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต จตุราสีติ-
ปาณสหสฺสานิ มคฺคผลํ ปาเปตฺวา มหาโพธิฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตตฺถ
สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย มม นิโคฺรธมหาโพธิโต ทกฺขิณ-
มหาสาขมาทาย สุธมฺมา ภิกฺขุนี อิธาคจฺฉตูติ อธิฏฺฐาสิ ฯ สา

ภควโต จิตฺตํ วิทิตฺวา ตงฺขณญฺเญว พาราณสีราชธานิยา พฺรหฺม-ทตฺตราชานมาทาย มหาโพธิมุปคนฺตฺวา ทกฺขิณมหาสาขาย มโน-สิลาย เลขํ พฺรหฺมทตฺเตน ทาเปตฺวา ตํ สยํ ฉินฺทิตฺวา กนก-กฏาเห จิตํ โพธิสาขมาทาย ปญฺจสตภิกฺขุนีปริวารา เทวคณปริวุตา อิทฺธิยา อิธาเนตฺวา มุนินฺเทน ปสาริเต ทกฺขิณกรตเล สสุวณฺณ-กฏาหํ มหาโพธึ ธเปสิ ฯ ตํ ภควา ชยนฺตรญฺโญ ทตฺวา เตน ตสฺมึ สมเย มหาสาครวนนฺติ สงฺขํ คเต มหาเมฆวนุยฺยาเน มหา-โพธึ ปติฏฺฐาเปสิ ฯ เอวมิมสฺมึ ทีเป ปุริมกานํ ติณฺณํ สมฺมา-สมฺพุทฺธานํ โพธิ ปติฏฺฐาสิ ฯ ตํ สนฺธาย เอวมาห อิมสฺมิญฺจ ปน มหาราช ทีเป ปุริมกานํ ติณฺณํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ โพธิ ปติฏฺฐาสีติ ฯ

[๑๒๖] สรสรํสิชาลวิสชฺชนเกนาติ สินิทฺธตาย รสวนฺตํ โอชวนฺตํ อภินวรสฺมิชาลํ วิสชฺเชนฺเตน ฯ อถวา อิโตจิโตจ สํสรณโต สรสํ สชฺชีวํ ชีวมานํ วิย รํสิชาลํ วิสชฺเชนฺเตน ฯ อถวา สรสกาเล ธรมานกาเล พุทฺเธน วิย รํสิชาลํ มุญฺจนฺเตนาติ เอวเมตฺถ อตฺถํ วณฺณยนฺติ ฯ อคมาสีติ เอกทิวเสเนว อคมาสีติ สมฺพนฺโธ ฯ ปญฺจหิ กญฺญาสเตหีติ อตฺตโน ปริจาริเกหิ ปญฺจหิ กญฺญาสเตหิ ฯ อุปสฺสยํ การาเปตฺวาติ ภิกฺขุนีอุปสฺสยํ การา-เปตฺวา ฯ อปฺเปสีติ เลขสาสนํ ปติฏฺฐาเปสิ ฯ เอวญฺจ อโวจาติ

ราชสนฺเทสํ อปฺเปตฺวา เถรสฺส มุขสาสนํ วิญฺญาเปนฺโต เอวํ
อโวจ ฯ อุทิกฺขตีติ อเปกฺขติ ปตฺเถตีติ อตฺโถ ฯ ฉินฺนหตฺถํ
วิยาติ ฉินฺนหตฺถวนฺตํ วิย ฯ ฉินฺนา หตฺถา เอตสฺสาติ ฉินฺน-
หตฺโถติ อญฺญปทตฺโถ สมาโส ทฏฺฐพฺโพ ฯ ปพฺพชฺชาปุเรกฺขาราติ
ปพฺพชฺชาภิมุขา ฯ ปพฺพชฺชาย สญฺชาตาภิลาสา กทา นุ โข
ปพฺพชิสฺสามีติ ตตฺถ อุสฺสุกฺกมาปนฺนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ มํ
ปฏิมาเนตีติ มํ อุทิกฺขติ ฯ

[๑๒๗] สตฺเถน ฆาตํ น อรหตีติ อสตฺถฆาตารหํ ฯ
หิมวลาหกคพฺภนฺติ หิมปุณฺณวลาหกคพฺภํ ฯ ปาฏิหาริยวเสน ชาตํ
หิมเมว วลาหกคพฺภนฺติปิ วทนฺติ ฯ โทณมตฺตาติมคธนาลิยา โสฬส-
นาลิปฺปมาณา ฯ มคฺคนฺติ สตฺตโยชนิกํ มคฺคํ ฯ ปฏิชคฺคาเปตฺวาติ
โสธาเปตฺวา ฯ ขาณุกณฺฏกาทีนิ หราเปตฺวา ตตฺถ ธวลวิมลํ
วาลุกํ โอกิราเปตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ กมฺมารวณฺณนฺติ รญฺโญ
ปกติสุวณฺณการวณฺณํ ฯ นวหตฺถปริกฺเขปนฺติ นวหตฺถปฺปมาโณ
ปริกฺเขโป อสฺสาติ นวหตฺถปริกฺเขปํ ฯ ปริกฺเขปโต นวหตฺถปฺ-
ปมาณนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ปญฺจหตฺถุพฺเพธนฺติอาทีสุปิ อิมินาว
นเยน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ ติหตฺถวิกฺขมฺภนฺติ ติหตฺถปฺปมาณ-
วิตฺถารํ ฯ สมุสฺสิตทฺธชปฏากนฺติ อุสฺสาปิตนีลปีตาทิวิวิธทฺธชปฏากํ ฯ
นานารตนวิจิตฺตนฺติ ตตฺถ ตตฺถ รจิตนานารตเนหิ สุจิตฺติตํ ฯ

[ส. ป. ๙๓-๙๕]

อเนกาลงฺการปฏิมณฺฑิตนฺติ ปสนฺนชนปูชิเตหิ หตฺถุปคาทีหิ นานา-
ลงฺกาเรหิ สชฺชิตํ ฯ นานาวิธกุสุมสมากิณฺณนฺติ ปูชิตาเนกชลถล-
ปุปฺเผหิ อากิณฺณํ[๑] ฯ อเนกตุริยสงฺฆุฏฺฐนฺติ อาตตวิตตาทิปญฺจงฺคิก-
ตุริยสงฺโฆสิตํ ฯ อวเสสํ อทสฺสนํ อคมาสีติ เอตฺถ หนฺท มหา-
ราช ตยา คเหตพฺพา อยํ สาขา ตสฺสา อุปนิสฺสยภูโต อยํ
ขนฺโธ น มยํ ตยา คเหตพฺพาติ วทนฺตา วิย อวเสสา สาขา
สตฺถุ เตชสา อทสฺสนมคมํสูติ วทนฺติ ฯ ควกฺขชาลสทิสนฺติ ภาว-
นปปสกํ ฯ ชาลกวาฏสทิสํ กตฺวาติ อตฺโถ ฯ เจลุกฺเขปสตสหสฺสานิ
ปวตฺตึสูติ เตสํ เตสํ ชนานํ สีโสปริ ภมนฺตานํ อุตฺตราสงฺคเจลานํ
อุกฺเขปสตสหสฺสานิ ปวตฺตึสูติ อตฺโถ ฯ มูลสเตนาติ ทสสุ เลขาสุ
เอกกาย ทส ทส หุตฺวา นิกฺขนฺตมูลสเตน ฯ ทส มหามูลาติ
ปฐมเลขาย นิกฺขนฺตา ทส มหามูลา ฯ เทวทุนฺทุภิโย ผลึสูติ
เทวทุนฺทุภิโย ผลึสุ[๒] สยํ สทฺเท มุญฺจึสุ ฯ เทวทุนฺทุภีติ จ น
เอตฺถ กาจิ เภรี อธิปฺเปตา ฯ อถโข อุปฺปาทภาเวน อากาสคโต
นิคฺโฆสสทฺโท ฯ เทโวติ เมโฆ ฯ ตสฺส หิ อจฺฉภาเวน อากาส-
วณฺณสฺส เทวสฺสาภาเวน สุกฺขคชฺชิตสญฺญิเต สทฺเท นิจฺฉรนฺเต

๑. ม. นานาวิธกุสุมสมากิณฺณนฺติ อุปหารวเสน อุปนีเตหิ นานปฺปการเรหิ วณฺณคนฺธ-
สมฺปนฺเนหิ ชลถลปุปฺเผหิ สมากิณฺณํ ฯ ๒. ม. ถนึสุ ฯ

เทวทุนฺทุภีติ สมญฺญา ฯ ตสฺมา เทวทุนฺทุภิโย ผลึสูติ เทโว สุกฺข-
คชฺชิตํ คชฺชีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ปพฺพตานํ นจฺเจหีติ ปจวีกมฺเปน
อิโตจิโตจ ภมนฺตานํ ปพฺพตานํ นจฺเจหิ ฯ ยกฺขานํ หิงฺกาเรหีติ
วิมฺหยชาตานํ ยกฺขานํ วิมฺหยปฺปกาสนปวตฺเตหิ หีหิงฺการสทฺเทหิ ฯ
ยกฺขา หิ วิมฺหยชาตา หีหีสทฺทํ นิจฺฉาเรนฺติ ฯ ถุติชปฺเปหีติ ปสํสา-
วจเนหิ ฯ พฺรหฺมานํ อปฺโผฏเนหีติ ปีติโสมนสฺสชาตานํ พฺรหฺมานํ
พาหาย ปหรณสงฺขาเตหิ อปฺโผฏเนหิ ฯ ปีติโสมนสฺสชาตา หิ
พฺรหฺมาโน วามหตฺถํ สมฺมิญฺชิตฺวา ทกฺขิเณน หตฺเถน พาหาย
ปหารํ เทนฺติ ฯ เอกโกลาหลนฺติ เอกโต ปวตฺตโกลาหลํ ฯ
เอกนินฺนาทนฺติ เอกโต ปวตฺตนิคฺโฆสํ ฯ ผลโต นิกฺขนฺตา ฉพฺพณฺณ-
รํสิโย อุชุกํ อุคฺคนฺตฺวา โอนมิตฺวา จกฺกวาฬปพฺพตมุขวฏฺฏึ อาหจฺจ
ติฏฺฐนฺตีติ อาห สกลจกฺกวาฬํ รตนโคปานสีวินทฺธํ วิย กุรุมานาติ ฯ
ตงฺขณโต จ ปน ปฏฺฐีติ วุตฺตนเยน สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐิตสฺส
มหาโพธิสฺส ฉพฺพณฺณรํสีนํ วิสชฺชิตกาลโต ปฏฺฐิ ฯ หิมวลาหก-
คพฺภํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐาสีติ สุวณฺณกฏาเหเนว สทฺธึ อุคฺคนฺตฺวา
หิโมทกปุณฺณํ วลาหกคพฺภํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐาสิ ฯ ปจฺฉา สุวณฺณ-
กฏาเห ปติฏฺฐิโตเยว หิ โพธิ ปจฺฉาวุตฺตปฺปการอจฺฉริยปฏิมณฺฑิโต
หุตฺวา หิมวลาหกคพฺภํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐาสิ ฯ เตเนว วกฺขติ ปจฺฉา
สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐหิ ตโต หิมคพฺภสตฺตาหํ อภิเสกสตฺตาหญฺจ
[ส. ป. ๘๖-๘๗]

วีตินาเมตฺวาติอาทึ ฯ ตโตเยว จ มหาวํเสปิ วุตฺตํ

เอวํ สเตน มูลานํ ตตฺถ สา คนฺธกทฺทเม
ปติฏฺฐาสิ มหาโพธิ ปสาเทนฺตี มหาชนํ
ตสฺส ขนฺโธ ทสหตฺโถ ปญฺจสาขา มโนรมา
จตุหตฺถา จตุหตฺถา ทสฑฺฒผลมณฺฑิตา
สหสฺสนฺตุ ปสาขานํ สาขานนฺตาสมาสิ จ
เอวํ อาสิ มหาโพธิ มโนหรสิรินฺธรา
กฏาหมฺหิ มหาโพธิ- ปติฏฺฐิตกฺขเณ มหี
อกมฺปิ ปาฏิหารานิ[๑] อเหสุํ วิวิธานิ จ
สยํ นาเทหิ ตุริยานํ เทเวสุ มานุเสสุ จ
สาธุการนินฺนาเทหิ เทวพฺรหฺมคณสฺส จ
เมฆานํ มิคปกฺขีนํ ยกฺขาทีนํ รเวหิ จ
รเวหิ จ มหีกมฺเป เอกโกลาหลํ อหุ
โพธิยา ผลปตฺเตหิ ฉพฺพณฺณรสฺมิโย สุภา
นิกฺขมิตฺวา จกฺกวาฬํ สกลํ โสภยึสุ จ
สกฏาหา มหาโพธิ อุคฺคนฺตฺวาน ตโต นภํ
อฏฺฐาสิ หิมคพฺภมฺหิ สตฺตาหานิ อทสฺสนาติ ฯ

ตสฺมา สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐิโตเยว โพธิ กฏาเหเนว สทฺธึ อุคฺคนฺตฺวา หิมวลาหกคพฺภํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐาสีติ เวทิตพฺพํ ฯ เหฏฺฐา

๑. มหาวํเส ปน ปาฏิหีรานีติ ทิสฺสติ ฯ

ปน ภควโต อธิฏฺฐานกฺกมํ ทสฺเสนฺเตน ยํ วุตฺตํ ภควา กิร
มหาปรินิพฺพานมญฺเจ นิปนฺโน ลงฺกาทีเป มหาโพธิปฺปติฏฺฐาปนตฺ-
ถาย อโสกมหาราชา มหาโพธึ คหณตฺถํ คมิสฺสติ ตทา
มหาโพธิสฺส ทกฺขิณสาขา สยเมว ฉิชฺชิตฺวา สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐา-
ตูติ อธิฏฺฐาสิ อิทเมกมธิฏฺฐานํ ตตฺถ ปติฏฺฐานกาเล จ
มหาโพธิ หิมวลาหกคพฺภํ ปวิสิตฺวา ติฏฺฐตูติ อธิฏฺฐาสิ อิทํ
ทุติยมธิฏฺฐานํ สตฺตเม ทิวเส หิมวลาหกคพฺภโต โอรุยฺห สุวณฺณ-
กฏาเห ปติฏฺฐหนฺโต ปตฺเตหิ จ ผเลหิ จ ฉพฺพณฺณรสฺมิโย
มุญฺจตูติ อธิฏฺฐาสิ อิทํ ตติยมธิฏฺฐานนฺติ ฯ ตํ อิมินา น
สเมติ ฯ ตตฺถ หิ ปรมํ หิมวลาหกคพฺภํ ปวิสิตฺวา ปจฺฉา
สตฺตเม ทิวเส หิมวลาหกคพฺภโต โอรุยฺห ฉพฺพณฺณรสฺมิโย วิสชฺชนํ
สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐหนญฺจ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา อฏฺฐกถายํ ปุพฺเพนา-
ปรํ น สเมติ ฯ มหาวํเส ปน อธิฏฺฐาเนน ปรมํ สุวณฺณกฏาเห
ปติฏฺฐหนํ ปจฺฉาเยว ฉพฺพณฺณรํสีวิสชฺชนํ หิมวลาหกคพฺภํ ปวิส-
นญฺจ วุตฺตํ ฯ วุตฺตํ เหตํ

ปรินิพฺพานมญฺจมฺหิ　　นิปนฺเนน ชิเนน หิ
กตํ มหาอธิฏฺฐานํ　　ปญฺจกํ ปญฺจจกฺขุนา
คยฺหมานา มหาโพธิ　　สาขาโสเกน ทกฺขิณา
ฉินฺทิตฺวาน สยํเยว　　ปติฏฺฐาตุ กฏาหเก

[ส. ป. ๔๗]

ปติฏฺฐหิตฺวา สา สาขา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย สุภา
รญฺชยนฺตี ทิสา สพฺพา ผลปตฺเตหิ มุญฺจตุ
สสุวณฺณกฏาหา สา อุคฺคนฺตฺวาน มโนรมา
อทิสฺสมานา สตฺตาหํ หิมคพฺภมฺหิ ติฏฺฐตูติ ฯ

โพธิวํเสปิ จ อยเมว อธิฏฺฐานกฺกโม วุตฺโต ฯ ตสฺมา อฏฺฐกถายํ วุตฺโต อธิฏฺฐานกฺกโม ยถา ปุพฺเพนาปรํ น วิรุชฺฌติ ตถา วีมํสิตฺวา คเหตพฺโพ ฯ หิมญฺจ รํสิโย จ อาวตฺติตฺวา มหาโพธิเมว ปวิสึสูติ มหาโพธึ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตํ หิมญฺจ โพธิโต นิกฺขนฺตฉพฺพณฺณรํสิโย จ อาวตฺติตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา โพธิเมว ปวิสึสุ ฯ โพธิ ปวิฏฺฐา วิย หุตฺวา อนฺตรหิตาติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอตฺถ ปน หิมญฺจ รํสิโย จาติ อยเมว ปาโฐ สตโสธิตสมฺมเต โปราณโปตฺถเก เสเสสุ จ สพฺพโปตฺถเกสุ ทิสฺสติ ฯ มหาวํเสปิ เจตํ วุตฺตํ

อตีเต ตมฺหิ สตฺตาเห สพฺเพ หิมวลาหกา
ปวิสึสุ มหาโพธึ สพฺพา ตา รํสิโยปิ จาติ ฯ

เกนจิ ปน ปญฺจ รํสิโยติ ปาฐํ ปริกปฺเปตฺวา ยํ วุตฺตํ สพฺพทิสาหิ ปญฺจ รํสิโย อาวตฺติตฺวาติ ปญฺจหิ ผเลหิ นิกฺขนฺตตฺตา ปญฺจ ตา ปน ฉพฺพณฺณาวาติ ฯ ตํ ตสฺส สมฺโมหวิชฺชิมฺหิตมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปริปุณฺณกฺขนฺธสาขาปสาโข ปญฺผลปฏิ-

ปญฺจผลปฏิมณฺฑิโตติ ปริปุณฺณกฺขนฺธสาขาปสาขาหิ เจว ปญฺจหิ จ ผเลหิ ปฏิมณฺฑิโต สมนฺตโต วิภูสิโตติ อตฺโถ ฯ อภิเสกํ ทตฺวาติ อโนตตฺโตทเกน อภิเสกํ ทตฺวา ฯ โพธิฏฺฐาเนเยว อฏฺฐาสีติ โพธิสมีเปเยว วสิ ฯ ปุพฺพกตฺติกปวารณทิวเสติ อสฺสยุชมาสสฺส สุกฺกปกฺขปุณฺณมิยํ ฯ จาตุทฺทสีอุโปสถตฺตา ทฺวิสตฺตาเห ชาเต อุโปสโถ สมฺปตฺโตติ อาห กาฬปกฺขสฺส อุโปสถทิวเสติ ฯ อสฺสยุชมาส-กาฬปกฺขสฺส จาตุทฺทสีอุโปสเถติ อตฺโถ ฯ ปาจีนมหาสาลมูเล ฐเปสีติ นครสฺส ปาจีนทิสาภาเค ชาตสฺส มหาสาลรุกฺขสฺส เหฏฺฐา มณฺฑปํ กาเรตฺวา ตตฺถ ฐเปสิ ฯ สตฺตรสเม ทิวเสติ ปาฏิปท-ทิวสโต ทุติยทิวเส ฯ กตฺติกจฺฉณภูตํ ปูชํ อทฺทสาติ กตฺติกจฺฉณ-วเสน โพธิสฺส กริยมานํ ปูชํ สุมนสามเณโร อทฺทส ฯ ทิสฺวา จ อาคโต สพฺพํ ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิ ฯ ตํ สนฺธาเยว จ เถโร โพธิอาหรณตฺถํ เปเสสิ ฯ

[๑๒๘] อฏฺฐารส เทวตากุลานีติ มหาโพธึ ปริวาเรตฺวา ฐิตนาคยกฺขาทิเทวตากุลานิ ทตฺวาติ สมฺพนฺโธ ฯ อมจฺจกุลานิ โพธิสฺส กตฺตพฺพวิจารณตฺถาย อทาสิ ฯ พฺราหฺมณกุลานิ โลกสมฺมตตฺตา อุทกาสิญฺจนตฺถาย อทาสิ ฯ กุฏุมฺพิยกุลานิ โพธิสฺส กตฺตพฺพ-ปูโชปกรณโคปนตฺถาย อทาสิ ฯ โคปกา ราชกมฺมิโน ตถา ตรจฺฉาติ มหาคณฺฐิปเท วุตฺตํ ฯ คณฺฐิปเท ปน โคปกกุลานิ โพธิสิญฺจนตฺถํ

ขีรเธนุปาลนตฺถาย ตรจฺฉกุลานิ กาลิงฺคกุลานิ วิสฺสาสิกานิ ปธาน-
มนุสฺสกุลานีติ วุตฺตํ ฯ กาลิงฺคกุลานีติ เอตฺถ อุทกาทิวาหกา
กาลิงฺคาติ มหาคณฺฐิปเท วุตฺตํ ฯ กลิงฺเคสุ ชนปเทสุ ชาติสมฺปนฺนํ
กุลํ กาลิงฺคกุลนฺติ เกจิ ฯ อิมินา ปริวาเรนาติ สหตฺเถ กรณ-
วจนํ ฯ อิมินา วุตฺตปฺปการปริวาเรน สทฺธินฺติ อตฺโถ ฯ วิชฺฌาฏวึ
สมติกฺกมฺมาติ ราชา สยมฺปิ มหาโพธิสฺส ปจฺจุคฺคมนํ กโรนฺโต
เสนางฺคปริวุโต ถลปเถน คจฺฉนฺโต วิชฺฌาฏวึ นาม อฏวึ อติกฺ-
กมิตฺวา ฯ ตามฺพลิตฺตึ อนุปฺปตฺโตติ ตามฺพลิตฺตึ นาม ติตฺถํ
สมฺปตฺโต ฯ อิทมสฺส ตติยนฺติ สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐิตมหาโพธิสฺส
รชฺชสมฺปทานํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ตโต ปุพฺเพปิ ปเนส เอกวารํ
สทฺธาย สกลชมฺพูทีปรชฺเชน มหาโพธึ ปูเชสิเยว ฯ ตสฺมา เตน
สทฺธึ จตุตฺถมิทํ รชฺชสมฺปทานํ ฯ มหาโพธิมฺปน ยสฺมึ ยสฺมึ ทิวเส
รชฺเชน ปูเชสิ ตสฺมึ ตสฺมึ ทิวเส สกลชมฺพูทีปรชฺชโต อุปฺปนฺนํ
อายํ คเหตฺวา มหาโพธิปูชํ กาเรสิ ฯ มิคสิรสฺสาติ มิคสิรมาสสฺส ฯ
ปฐมปาฏิปททิวเสติ สุกฺกปกฺขปาฏิปททิวเส ฯ ตํ หิ กณฺหปกฺข-
ปาฏิปททิวสํ อเปกฺขิตฺวา ปฐมปาฏิปททิวสนฺติ วุจฺจติ ฯ อิทญฺจ
อิมสฺมึ ทีเป ปวตฺตมานโวหารํ คเหตฺวา วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ปน
ปุณฺณมิโต ปฏฺฐาย ยาว อปรา ปุณฺณมี ตาว เอโก มาโสติ
โวหารสฺส ปวตฺตตฺตา เตน โวหาเรน ทุติยปาฏิปททิวเสติ วตฺตพฺพํ
[ส. ป. ๔๘]

สิยา ฯ ตตฺถ หิ กณฺหปกฺขปาฏิปททิวสํ ปฐมปาฏิปทนฺติ วุจฺจติ ฯ
อุกฺขิปิตฺวาติ มหาสาลมูเล ทินฺเนหิ โสฬสหิ ชาติสมฺปนฺนกุเลหิ สทฺธึ
อุกฺขิปิตฺวาติ วทนฺติ ฯ คจฺฉติ วตเรติ เอตฺถ อเรติ เขเท ฯ
เตเนวาห กนฺทิตฺวาติ ฯ โพธิสฺส อทสฺสนํ อสหมาโน โรทิตฺวา
ปริเทวิตฺวาติ อตฺโถ ฯ สรสรํสิชาลนฺติ เอตฺถ ปน เหฏฺฐา วุตฺต-
นเยเนว อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ มหาโพธิ สมารูฬฺหาติ มหาโพธินา
สมารูฬฺหา ฯ ปสฺสโต ปสฺสโตติ อนาทเร สามิวจนํ ฯ ปสฺสนฺ-
ตสฺเสวาติ อตฺโถ ฯ มหาสมุทฺทตลํ ปกฺขนฺตาติ มหาสมุทฺทสฺส
อุทกตลํ ปกฺขนฺทิ ฯ สมนฺตา โยชนนฺติ สมนฺตโต เอเกเกน ปสฺเสน
โยชนปฺปมาเณ ปเทเส ฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํ ฯ
วีจิโย วูปสนฺตาติ วีจิโย น อุฏฺฐหึสุ ฯ นาเหสุนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ
ปวชฺชึสูติ วิรวึสุ ฯ นาทํ ปวตฺตยึสูติ อตฺโถ ฯ รุกฺขาทิสินฺนิสฺสิตา-
หีติ เอตฺถ อาทิสทฺเทน ปพฺพตาทิสนฺนิสฺสิตเทวตา สงฺคณฺหาติ ฯ
สุปณฺณรูเปนาติ สุปณฺณสทิเสน รูเปน ฯ นาคกุลานิ สนฺตาเสสีติ
มหาโพธิคฺคหณตฺถํ อาคตานิ นาคกุลานิ สนฺตาเสติ ฯ เตสํ ภยํ
อุปฺปาเทตฺวา ปลาเปสีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตทา หิ สมุทฺทวาสิโน
นาคา มหาโพธึ คเหตุํ วาตวสฺสนฺธการาทีหิ มหนฺตํ วิกุพฺพนมกํสุ ฯ
ตโต สงฺฆมิตฺตตฺเถรี ครุฬวณฺณํ มาเปตฺวา เตน ครุฬรูเปน อากาสํ
ปูรยมานา สิขามริจิชาเลน คคนํ เอกนฺธการํ กตฺวา ปกฺขปฺปหาร-

[ส. ป. ๙๘-๙๙]

วาเตน มหาสมุทฺทมาโลเฬตฺวา สํวฏฺฏชลธินาทสทิเสน รเวน นาคานํ หทยานิ ภินฺทนฺตี วิย ตาเสตฺวา นาเค ปลาเปสิ ฯ เต จุตฺรสฺต-รูปา นาคา อาคนฺตฺวาติ เต จ วุตฺตนเยน อุตฺตาสิตา นาคา ปุน อาคนฺตฺวา ฯ ตํ วิภูตินฺติ ตํ อิทฺธิปาฏิหาริยสงฺขาตํ วิภูตึ ฯ ตํ อจฺฉริยนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ เถรํ ยาจิตฺวาติ อยฺเย อมฺหากํ ภควา มุจลินฺทนาคราชสฺส โภคาวฬึ อตฺตโน คนฺธกุฏึ กตฺวา สตฺตาหํ ตสฺส สงฺคหํ อกาสิ อภิสมฺพุชฺฌนทิวเส เนรญฺชรานทีตีเร อตฺตโน อุจฺฉิฏฺฐปตฺตํ มหากาฬนาคสฺส วิสชฺเชสิ อุรุเวลนาเคน มาปิตํ วิสธูมทหนํ อคเณตฺวา ตสฺส สรณสีลาภรณมทาสิ มหาโมคฺคลฺ-ลานตฺเถรํ เปเสตฺวา นนฺโทปนนฺทนาคราชานํ ทเมตฺวา นิพฺพิสํ อกาสิ เอวํ โส โลกนายโก อมฺหากํ อุปการโก ตฺวมฺปิ โน โทสมสฺส-ริตฺวา มุหุตฺตํ มหาโพธึ วิสชฺเชตฺวา นาคโลกสฺส สคฺคโมกฺขมคฺคํ สมฺปาเทหีติ เอวํ ยาจิตฺวา ฯ

[๑๒๙] โพธิวิโยคทุกฺขิโตติ โพธิวิโยเคน ทุกฺขิโต สญฺชาตมาน-สิกทุกฺโข ฯ กนฺทิตฺวาติ อิมสฺส ปริยายวจนมตฺตํ ฯ โรทิตฺวาติ คุณกิตฺตนวเสน วา ปุนปฺปุนํ โรทิตฺวา วิลาปํ กตฺวาติ อตฺโถ ฯ อุตฺตรทฺวารโตติ อนุราธปุรสฺส อุตฺตรทฺวารโต ฯ มคฺคํ โสธา-เปตฺวาติ ขาณุกณฺฏกาทีนํ อุทฺธราปนวเสน มคฺคํ โสธาเปตฺวา ฯ อลงฺการาเปตฺวาติ วาลุกาทีนํ โอกิราปนาทิวเสน สชฺเชตฺวา ฯ

สมุทฺทสาลวตฺถุสฺมินฺติ สมุทฺทาสนฺนสาลาย วตฺถุภูเต ปเทเส ฯ ตสฺมึ กิร ปเทเส จิเตหิ สมุทฺทสฺส ทิฏฺฐตฺตา ตํ อจฺฉริยํ ปกาเสตุํ ตตฺถ เอกา สาลา กตา ฯ สา นาเมน สมุทฺทาสนฺนสาลาติ ปากฏา ชาตา ฯ วุตฺตํ เหตํ

สมุทฺทาสนฺนสาลาย ฐาเน ฐตฺวา มหณฺณเว
อาคจฺฉนฺตํ มหาโพธึ มหาเถริทฺธิยาทฺทส
ตสฺมึ ฐาเน กตา สาลา ปกาเสตุํ ตมพฺภุตํ
สมุทฺทาสนฺนสาลาติ นาเมนาสิธ ปากฏาติ ฯ

ตาย วิภูติยาติ ตาย วุตฺตปฺปการาย ปูชาสกฺการาทิสมฺปตฺติยา ฯ เถรสฺสาติ มหามหินฺทตฺเถรสฺส ฯ มคฺคสฺส กิร อุโภสุ ปสฺเสสุ อนฺตรนฺตรา ปุปฺเผหิ กูฏาคารสทิสสณฺฐานานิ ปุปฺผเจติยานิ การาเปสิ ฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ อนฺตรนฺตรา ปุปฺผอคฺฆิยานิ ฐเปนฺโตติ ฯ อาคโต วตเรติ เอตฺถ อเรติ ปสํสายํ ฯ สาธุ วตาติ อตฺโถ ฯ โสฬสหิ ชาติสมฺปนฺนกุเลหีติ อฏฺฐหิ อมจฺจกุเลหิ อฏฺฐหิ จ พฺราหฺมณกุเลหีติ เอวํ โสฬสหิ ชาติสมฺปนฺนกุเลหิ ฯ สมุทฺทตีเร มหาโพธึ ฐเปตฺวาติ สมุทฺทเวลาตเฏ อลงฺกตปฏิยตฺเต รมณีเย มณฺฑเป มหาโพธึ ฐเปตฺวา ฯ เอวํ ปน กตฺวา สกลตมฺพปณฺณิรชฺเชน มหาโพธึ ปูเชตฺวา โสฬสนฺนํ กุลานํ รชฺชํ นิยฺยาเทตฺวา สยํ โทวาริกฏฺฐาเน ฐตฺวา ตโย ทิวเส อเนกปฺปการํ ปูชํ การาเปสิ ฯ

[ส. ป. ๔๙]

ตํ ทสฺเสนฺโต ตีณิ ทิวสานีติอาทิมาห ฯ รชฺชํ วิจาเรสีติ รชฺชํ
วิจาเรตุํ วิสชฺเชสิ ฯ โสฬสหิ วา ชาติสมฺปนฺนกุเลหิ รชฺชํ
วิจาราเปสีติ อตฺโถ ฯ จตุตฺถทิวเสติ มิคสิรมาสสฺส สุกฺกปกฺข-
ทสมิยํ ฯ อนุปุพฺเพน อนุราธปุรํ สมฺปตฺโตติ ทสมิยํ อลงฺกตปฏิ-
ยตฺตรเถ มหาโพธึ ฐเปตฺวา อุฬารปูชํ กุรุมาโน ปาจีนปสฺส-
วิหารสฺส ปติฏฺฐาตพฺพฏฺฐานมาเนตฺวา ตตฺถ สงฺฆสฺส ปาตราสํ
ปวตฺเตตฺวา มหินฺทตฺเถเรน ภาสิตํ นาคทีเป ทสพเลน กตํ นาคทมนํ
สุตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺเธน นิสชฺชาทินา ปริภุตฺตฏฺฐาเนสุ ถูปาทีหิ
สกฺการํ กริสฺสามีติ สญฺญาณํ กาเรตฺวา ตโต อาหริตฺวา ตวกฺก-
พฺราหฺมณสฺส คามทฺวาเร ฐเปตฺวา ปูเชตฺวา เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ
ฐาเน ปูชํ กตฺวา อิมินา อนุกฺกเมน อนุราธปุรํ สมฺปตฺโต ฯ

[๑๓๐] จาตุทฺทสีทิวเสติ มิคสิรมาสสฺเสว สุกฺกปกฺขจาตุทฺทเส ฯ
วฑฺฒมานกจฺฉายายาติ ฉายาย วฑฺฒมานสมเย ฯ สายณฺหสมเยติ
วุตฺตํ โหติ ฯ นิโรธสมาปตฺตินฺติ กายจิตฺตทรถวูปสมผลสมาปตฺตึ ฯ
ติลกภูเตติ อลงฺการภูเต ฯ ราชวตฺถุทฺวารโกฏฺฐกฏฺฐาเนติ ราชุย-
ฺยานสฺส ทฺวารโกฏฺฐกฏฺฐาเน ฯ สกลรชฺชํ มหาโพธิสฺส ทินฺน-
ปุพฺพตฺตา อุปจารตฺถํ ราชา โทวาริกเวสํ คณฺหีติ วทนฺติ ฯ
อนุปุพฺพวิปสฺสนนฺติ อุทยพฺพยาทิอนุปุพฺพวิปสฺสนํ ฯ ปฏฺฐเปตฺวาติ
อารภิตฺวา ฯ อตฺถงฺคมิเตติ อตฺถงฺคเต ฯ สห โพธิปฺปติฏฺฐาเนนาติ

วตฺตพฺเพ วิภตฺติปริณามํ กตฺวา สห โพธิปฺปติฏฺฐานาติ นิสฺสกฺก-
วจนํ กตํ ฯ สติ หิ สหโยเค กรณวจเนน ภวิตพฺพํ ฯ มหาปจวี
อกมฺปีติ จ อิทํ มุขมตฺตนิทสฺสนํ ฯ อญฺญานิปิ อเนกานิ อจฺฉริยานิ
อเหสสเยว ฯ ตถาหิ สห โพธิปฺปติฏฺฐาเนน อุทกปริยนฺตํ กตฺวา
มหาปจวี อกมฺปิ ฯ ตานิ มูลานิ กฏาหมุขวฏฺฏิโต อุคฺคนฺตฺวา
ตํ กฏาหํ วินทฺธนฺตา ปจวีตลโมตรึสุ ฯ สมนฺตโต ทิพฺพกุสุมานิ
วสฺสึสุ ฯ อากาเส ทิพฺพตุริยานิ วชฺชึสุ ฯ มหาเมโฆ อุฏฺฐหิตฺวา
วุฏฺฐิปาตมกาสิ ฯ อากาสปฺปเทสา วิรวึสุ ฯ วิชฺชุลตา นิจฺฉรึสุ ฯ
เทวตา สาธุการมทํสุ ฯ สมาคตา สกลทีปวาสิโน คนฺธมาลาทีหิ
ปูชยึสุ ฯ คหิตมกรนฺทา มนฺทมารุตา วายึสุ ฯ สมนฺตโต
ฆนสีตลหิมวลาหกา มหาโพธึ ฉาทยึสุ ฯ เอวํ โพธิ ปจวิยํ ปติฏฺฐ-
หิตฺวา หิมคพฺเภ สนฺนิสีทิตฺวา สตฺตาหํ โลกสฺส อทสฺสนมคมาสิ ฯ
หิมคพฺเภ สนฺนิสีทีติ หิมคพฺภสฺส อนฺโต อฏฺฐาสิ ฯ วิปฺผรนฺตาติ
วิปฺผรนฺตา อิโตจิโตจ สํสรนฺตา ฯ นิจฺฉรึสูติ นิกฺขมึสุ ฯ ทสฺสึสูติ
ปญฺญายึสุ ฯ สพฺเพ ทีปวาสิโนติ สพฺเพ ตมฺพปณฺณิทีปวาสิโน ฯ
อุตฺตรสาขโต เอกํ ผลนฺติ อุตฺตรสาขายํ ฐิตํ เอกํ ผลํ ฯ ปาจีน-
สาขาย เอกํ ผลนฺติปิ เกจิ ฯ มหาโพธิอาสนฺนฏฺฐาเนติ ปุพฺพปสฺเส
มหาสิลาสเน ปติฏฺฐิตฏฺฐาเน ฯ อิสฺสรนิมฺมานวิหาเรติ อิสฺสร-
นิมฺมานสงฺขาเต กสฺสปคิริวิหาเร ฯ อิสฺสรนิมฺมานวิหาเรติ หิ ปุพฺพ-

[ส. ป. ๑๐๐-๑๐๑]

ปุพฺพสงฺเกตวเสน วุตฺตํ ฯ อิทานิ ปน โส วิหาโร กสฺสปคิรีติ ปญฺญาโต ฯ อิสฺสรสมณาราเมติปิ เกจิ ปธนฺติ ฯ ตถา จ วุตฺตํ

ตวกฺกพฺราหฺมณคาเม ถูปาราเม ตเถว จ

อิสฺสรสมณาราเม ปธเม เจติยงฺคเณติ ฯ

โยชนิยอาราเมสูติ อนุราธปุรสฺส สมนฺตา โยชนสฺส อนฺโต กตอาราเมสุ ฯ สมนฺตา ปติฏฺฐิเต มหาโพธิมฺหีติ สมฺพนฺโธ ฯ อนุราธปุรสฺส สมนฺตา เอวํ ปุตฺตนตฺตปรมฺปราย มหาโพธิมฺหิ ปติฏฺฐิเตติ อตฺโถ ฯ

[๑๓๑] โลหปาสาทฏฺฐานํ ปูเชสีติ โลหปาสาทสฺส กตฺตพฺพฏฺฐานํ ปูเชสิ ฯ กิญฺจาปิ โลหปาสาทํ เทวานํปิยติสฺโสเยว มหาราชากาเรสฺสติ ตถาปิ ตสฺมึ สมเย อภาวโต อนาคเตติ วุตฺตนฺติ ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ เกจิ ปน ทุฏฺฐคามณิอภเยเนว การิโต โลหปาสาโทติ วทนฺติ ฯ มูลานิ ปนสฺส น ตาว โอตรนฺตีติ อิมินา มหาราช อิมสฺมึ ทีเป สตฺถุสาสนํ ปติฏฺฐิตมตฺตเมว อโหสิ น ตาว สุปติฏฺฐิตนฺติ ทสฺเสติ ฯ อสฺส สตฺถุสาสนสฺส มูลานิ ปน น ตาว โอติณฺณานีติ เอวเมตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ โอตรนฺตีติ หิ อตีตตฺเถ วตฺตมานวจนํ ฯ เตเนวาห กทา ปน ภนฺเต มูลานิ โอติณฺณานิ นาม ภวิสฺสนฺตีติ ฯ โย อมจฺโจ ปญฺจปณฺณาสาย เชฏฺฐกนิฏฺฐภาตุเกหิ สทฺธึ เจติยคิริมฺหิ ปพฺพชิโต ตํ สนฺธาย

[ส. ป. ๑๐๐-๑๐๓]

วุตฺตํ มหาอริฏฺโฐ ภิกฺขูติ ฯ เมฆวณฺณาภยอมจฺจสฺส ปริเวณฏฺ-
ฐาเนติ เมฆวณฺณาภยสฺส รญฺโญ อมจฺเจน กตฺตพฺพสฺส ปริเวณสฺส
วตฺถุภูเต ฐาเน ฯ มณฺฑปปฺปการนฺติ มณฺฑปสทิสํ ฯ สทิสตฺถมฺปิ
หิ ปการสทฺทํ วณฺณยนฺติ ฯ สาสนสฺส มูลานิ โอตรนฺตานิ
ปสฺสิสฺสามีติ อิมินา สาสนสฺส สุฏฺฐุปฺปติฏฺฐานาการํ ปสฺสิสฺสามีติ
ทีเปติ ฯ เมฆวิรหิตสฺส นิมฺมลสฺเสว อากาสสฺส วิรวิตตฺตา อากาสํ
วิรวีติ วุตฺตํ ฯ ปจฺเจกคณีหีติ วิสุํ วิสุํ คณาจริเยหิ ฯ ปจฺเจกํ
คณา เอเตสมตฺถีติ ปจฺเจกคณิโน ฯ ยถา เวชฺโช คิลาเนสุ
กรุณาย ติกิจฺฉนํ ปุรกฺขิตฺวา วิคตจฺฉนฺทโทโส ชิคุจฺฉนีเยสุ วเณสุ
คุยฺหฏฺฐาเนสุ จ เภสชฺชเลปนาทินา ติกิจฺฉนเมว กโรติ เอวํ
ภควาปิ กิเลสพฺยาธิปีฬิเตสุ สตฺเตสุ กรุณาย เต สตฺเต กิเลส-
พฺยาธิทุกฺขโต โมเจตุกาโม อวตฺตพฺพารหานิ คุยฺหฏฺฐานนิสฺสิตานิปิ
อสพฺภานิ[๑] วทนฺโต วินยปญฺญตฺติยา สตฺตานํ กิเลสพฺยาธึ ติกิจฺฉติ ฯ
เตน วุตฺตํ สตฺถุกรุณาทิคุณปริทีปกนฺติ ฯ อนุสิฏฺฐิกรานนฺติ
อนุสาสนีกรานํ ฯ เย ภควโต อนุสาสนํ สมฺมา ปฏิปชฺชนฺติ เตสนฺติ
อตฺโถ ฯ กายกมฺมวจีกมฺมวิปฺผนฺทิตวินยนนฺติ กายวจีทฺวาเรสุ อชฺฌา-
จารวเสน ปวตฺตสฺส กิเลสวิปฺผนฺทิตสฺส วินยนกรํ ฯ ราชิโนติ
อุปโยคตฺเถ สามิวจนํ ฯ ราชานมนุสาสึสูติ อตฺโถ ฯ อาโลกนฺติ
๑. ม. อสปฺปายานิ ฯ

ญาณาโลกํ ฯ ปรินิพฺพึสุ มเหสโยติ เอตฺถ มหามหินฺทตฺเถโร ทฺวาทสวสฺสิโก หุตฺวา ตมฺพปณฺณิทีปํ สมฺปตฺโต ตตฺถ เทฺว วสฺสานิท วสิตฺวา วินยํ ปติฏฺฐเปสิ ทฺวาสฏฺฐิวสฺสิโก หุตฺวา ปรินิพฺพุโตติ วทนฺติ ฯ เตสํ เถรานํ อนฺเตวาสิกาติ เตสํ มหามหินฺทปฺปมุขานํ เถรานํ อนฺเตวาสิกา ฯ ติสฺสทตฺตาทโย ปน มหาอริฏฺฐตฺเถรสฺส อนฺเตวาสิกา ฯ ตสฺมา ติสฺสทตฺตกาลสุมน-ทีฆสุมนาทโย มหาอริฏฺฐตฺเถรสฺส อนฺเตวาสิกา จาติ โยเชตพฺพํ ฯ อนฺเตาสิกานํ อนฺเตวาสิกาติ อุภยถา วุตฺตอนฺเตวาสิกานํ อนฺเตวาสิกา ฯ ปุพฺเพ วุตฺตปฺปการาติ

มหินฺโท อิฏฺฏิโย อุตฺติโย สมพโล ภทฺทนาโม จ ปณฺฑิโต
เอเต นาคา มหาปญฺญา ชมพูทีปา อิธาคตา
วินยํ เต วาจยึสุ ปิฏกํ ตมฺพปณฺณิยา
นิกาเย ปญฺจ วาเจสุํ สตฺต เจว ปการเณ
ตโต อริฏฺโฐ เมธาวี ติสฺสทตฺโต จ ปณฺฑิโต
วิสารโท กาลสุมโน เถโร จ ทีฆนามโกติ

เอวมาทินา ปุพฺเพ วุตฺตปฺปการา อาจริยปรมฺปรา ฯ

[๑๓๒] เอตฺตาวตา จ เกนาภฏนฺติ อิมํ ปญฺหํ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา อิทานิ กตฺถ ปติฏฺฐิตนฺติ อิมํ ปญฺหํ วิสชฺเชนฺโต อาห กตฺถ ปติฏฺฐิตนฺติอาทึ ฯ ตตฺถ เตลมิวาติ สีหเตลมิว ฯ

อธิมตฺตสติคติธิติมนฺเตสูติ เอตฺถ สตีติ พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา ธารณก-สติ ฯ คตีติ อุคฺคณฺหนกคติ ฯ ธิตีติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา อุคฺคณฺ-หนกญาณํ ฯ คตีติ วา ปญฺญาคติ ฯ ธิตีติ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหน-วีริยํ สชฺฌายนวีริยํ อาธารณวีริยญฺจ ฯ ลชฺชีสูติ ปาปชิคุจฺฉน-ลกฺขณาย ลชฺชาย สมนฺนาคเตสุ ฯ กุกฺกุจฺจเกสูติ อณุมตฺเตสุปิ วชฺเชสุ โทสทสฺสาวิตาย กปฺปิยากปฺปิยํ นิสฺสาย กุกฺกุจฺจการีสุ ฯ สิกฺขากาเมสูติ อธิสีลอธิจิตฺตอธิปญฺญาวเสน ติสฺโส สิกฺขา กามย-มาเนสุ สมฺปิยายิตฺวา สิกฺขนฺเตสุ ฯ อกตฺตพฺพโต นิวาเรตฺวา กตฺตพฺเพสุ ปติฏฺฐาปนโต มาตาปิตุฏฺฐานิโยติ วุตฺตํ ฯ อาจาร-โคจรกุสลตาติ เวฬุทานาทิมิจฺฉาชีวสฺส กายปาคพฺภิยาทีนญฺจ อกรเณน สพฺพโส อนาจารํ วชฺเชตฺวา กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโมติ เอวํ วุตฺตภิกฺขุสารุปฺปอาจารสมฺปตฺติยา เวสิยาทิอโคจรํ วชฺเชตฺวา ปิณฺฑปาตาทิอตฺถํ อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฏฺฐานสงฺขาตโคจเรน จ สมฺปนฺนตฺตา สมณาจาเรสุ เจว สมณโคจเรสุ จ กุสลตา ฯ

[๑๓๓] ตตฺถ อาจาโร จ อนาจาโร จ โคจโร จ อโคจโร จ ฌานวิภงฺเค ปาลิยํ อาคตนเยน เวทิตพฺพา ฯ วุตฺตํ เหตํ อาจารโคจรสมฺปนฺโนติ ฯ อตฺถิ อาจาโร อตฺถิ อนาจาโร ฯ ตตฺถ กตโม อนาจาโร ฯ กายิโก วีติกฺกโม วาจสิโก วีติกฺกโม กายิกวาจสิโก วีติกฺกโม อยํ วุจฺจติ อนาจาโร ฯ สพฺพํปิ

[ส. ป. ๑๐๕-๑๐๖]

ทุสฺสีลฺยํ อนาจาโร ฯ อิเธกจฺโจ เวฬุทาเนน วา ปตฺตทาเนน วา ปุปฺผผลสินานทนฺตกฏฺฐทาเนน วา จาตุกมฺยตาย วา มุคฺคสูปตาย วา ปาริภฏฺยตาย วา ชงฺฆเปสนิเกน วา อญฺญตรญฺญตเรน วา พุทฺธปฏิกุฏฺเฐน มิจฺฉาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปติ อยํ วุจฺจติ อนาจาโร ฯ ตตฺถ กตโม อาจาโร ฯ กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโม กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม อยํ วุจฺจติ อาจาโร ฯ สพฺโพปิ สีลสํวโร อาจาโร ฯ อิเธกจฺโจ น เวฬุทาเนน น ปตฺต น ปุปฺผ น ผล น สินาน น ทนฺตกฏฺฐทาเนน น จาตุกมฺยตาย น มุคฺคสูปตาย น ปาริภฏฺยตาย น ชงฺฆเปสนิเกน น อญฺญตรญฺญตเรน พุทฺธปฏิกุฏฺเฐน มิจฺฉาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปติ อยํ วุจฺจติ อาจาโร ฯ โคจโรติ อตฺถิ โคจโร อตฺถิ อโคจโร ฯ ตตฺถ กตโม อโคจโร ฯ อิเธกจฺโจ เวสิยโคจโร วา โหติ วิธวถูลกุมาริก ปณฺฑก ภิกฺขุนี ปานาคารโคจโร วา โหติ สํสฏฺโฐ วิหรติ ราชูหิ ราชมหามตฺเตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน สํสคฺเคน ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ อสฺสทฺธานิ อปฺปสนฺนานิ อกฺโกสกปริภาสกานิ อนตฺถกามานิ อหิตกามานิ อผาสุกามานิ อโยคกฺเขมกามานิ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติ อยํ วุจฺจติ อโคจโร ฯ ตตฺถ กตโม โคจโร ฯ อิเธกจฺโจ น เวสิยโคจโร โหติ ฯเปฯ

[ส. ป. ๑๐๖]

น ปานาคารโคจโร อสํสฏฺโจ วิหรติ ราชูหิ ฯเปฯ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน สํสคฺเคน ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ สทฺธานิ ปสนฺนานิ โอปานภูตานิ กาสาวปฺปชฺโชตานิ อิสิวาตปฏิวาตานิ อตฺถ-กามานิ ฯเปฯ โยคกฺเขมกามานิ ภิกฺขูนํ ฯเปฯ อุปาสิกานํ ตถา-รูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติ อยํ วุจฺจติ โคจโร ฯ อิติ อิมินา จ อาจาเรน อิมินา จ โคจเรน อุเปโต โหติ สมุเปโตน อุปปนฺโน สมุปปนฺโน สมนฺนาคโต เตน วุจฺจติ อาจารโคจร-สมฺปนฺโนติ ฯ

[๑๓๔] อปิเจตฺถ อิมินาปิ นเยน อาจารโคจรา เวทิตพฺพา ฯ ทุวิโธ หิ อนาจาโร กายิโก จ วาจสิโก จ ฯ ตตฺถ กตโม กายิโก อนาจาโร ฯ อิเธกจฺโจ สงฺฆคโตปิ อจิตฺติการกโต เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ ติฏฺฐติ ฆฏฺฏยนฺโตปิ นิสีทติ ปุรโตปิ ติฏฺฐติ ปุรโตปิ นิสีทติ อุจฺเจปิ อาสเน นิสีทติ สสีสมฺปิ ปารุปิตฺวา นิสีทติ ฐิตโกปิ ภณติ พาหาวิกฺเขปโกปิ ภณติ เถรานํ ภิกฺขูนํ อนุปาหนานํ จงฺกมนฺตานํ สอุปาหโน จงฺกมติ นีเจ จงฺกเม จงฺกมนฺ-ตานํ อุจฺเจ จงฺกเม จงฺกมติ ฉมายํ จงฺกมนฺตานํ จงฺกเม จงฺกมติ เถเร ภิกฺขู อนุปขชฺชาปิ ติฏฺฐติ อนุปขชฺชาปิ นิสีทติ นเวปิ ภิกฺขู อาสเนน ปฏิพาหติ ชนฺตาฆเรปิ เถเร ภิกฺขู อนาปุจฺฉา กฏฺฐํ ปกฺขิปติ ทฺวารํ ปิทหติ อุทกติตฺเถปิ เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ

โอตรติ ปุรโตปิ โอตรติ ฆฏฺฏยนฺโตปิ นหายติ ปุรโตปิ นหายติ
ฆฏฺฏยนฺโตปิ อุตฺตรติ ปุรโตปิ อุตฺตรติ อนฺตรฆรํ ปวิสนฺโตปิ
เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ คจฺฉติ ปุรโตปิ คจฺฉติ โวกฺกมฺมปิ
เถรานํ ภิกฺขูนํ ปุรโต คจฺฉติ ยานิปิ ตานิ โหนฺติ กุลานํ โอวรกานิ
คุฬฺหานิ จ ปฏิจฺฉนฺนานิ จ ยตฺถ กุลิตฺถิโย กุลกุมาริโย นิสีทนฺติ
ตตฺถปิ สหสา ปวิสติ กุมารกสฺสปิ สีสํ ปรามสติ อยํ วุจฺจติ
กายิโก อนาจาโร ฯ ตตฺถ กตโม วาจสิโก อนาจาโร ฯ อิเธกจฺโจ
สงฺฆคโตปิ อจิตฺติการกโต เถเร ภิกฺขู อนาปุจฺฉา ธมฺมํ ภณติ
ปญฺหํ วิสชฺเชติ ปาฏิโมกฺขํ อุทฺทิสติ ฐิตโกปิ ภณติ พาหา-
วิกฺเขปโกปิ ภณติ อนฺตรฆรํ ปวิฏฺโฐปิ อิตฺถึ วา กุมารึ วา
เอวมาห อิตฺถนฺนาเม อิตฺถงฺโคตฺเต กึ อตฺถิ ยาคุ อตฺถิ ภตฺตํ
อตฺถิ ขาทนียํ กึ ปิวิสฺสาม กึ ภุญฺชิสฺสาม กึ วา เม ทสฺสถาติ
วิปฺปลปติ อยํ วุจฺจติ วาจสิโก อนาจาโร ฯ ปฏิกฺเขปวเสน
ปนสฺส อาจาโร เวทิตพฺโพ ฯ อปิจ โย ภิกฺขุ สตฺถริ สคารโว
สปฺปติสฺโส สพฺรหฺมจารีสุ สคารโว สปฺปติสฺโส หิโรตฺตปฺปสมฺปนฺโน
สุนิวตฺโถ สุปารุโต ปาสาทิเกน อภิกฺกนฺเตน ปฏิกฺกนฺเตน
อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมฺมิญฺชิเตน ปสาริเตน โอกฺขิตฺตจกฺขุ อิริยา-
ปถสมฺปนฺโน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริย-
มนุยุตฺโต สติสมฺปชญฺเณน สมนฺนาคโต อปฺปิจฺโฉ สนฺตุฏฺโฐ อารทฺธ-

วีริโย ปวิวิตฺโต อสํสฏฺโฐ อภิสมาจาริเกสุ สกฺกจฺจการี ครุจิตฺติ-
การพหุโล วิหรติ อยํ วุจฺจติ อาจาโร ฯ

[๑๓๕] โคจโร ปน อุปนิสฺสยโคจโร อารกฺขโคจโร อุปนิ-
พนฺธโคจโรติ ติวิโธ ฯ ตตฺถ ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต กลฺยาณ-
มิตฺโต ยํ นิสฺสาย อสฺสุตํ สุณาติ สุตํ ปริโยทเปติ กงฺขํ
วิตรติ ทิฏฺฐึ อุชุ กโรติ จิตฺตํ ปสาเทติ ยสฺส วา ปน
อนุสิกฺขมาโน สทฺธาย วฑฺฒติ สีเลน สุเตน จาเคน ปญฺญาย วฑฺฒติ
อยํ วุจฺจติ อุปนิสสยโคจโร ฯ โย ภิกฺขุ อนฺตรฆรํ ปวิฏฺโฐ
วีถิปฏิปนฺโน โอกฺขิตฺตจกฺขุ ยุคมตฺตทสฺสาวี สํวุโต คจฺฉติ น
หตฺถึ โอโลเกนฺโต น อสฺสํ น รถํ น ปตฺตึ น อิตฺถึ น ปุริสํ
โอโลเกนฺโต น อุทฺธํ โอโลเกนฺโต น อโธ โอโลเกนฺโต น
ทิสาวิทิสมฺปิ เปกฺขมาโน คจฺฉติ อยํ อารกฺขโคจโร ฯ อุปนิพนฺธ-
โคจโร ปน จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ยตฺถ ภิกฺขุ อตฺตโน จิตฺตํ
อุปนิพนฺธติ ฯ วุตฺตํ เหตํ ภควตา โก จ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน โคจโร
สโก เปตฺติโก วิสโย ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติ ฯ อยํ
อุปนิพนฺธโคจโร ฯ อิติ อิมินา อาจาเรน อิมินา โคจเรน
สมนฺนาคตตฺตา อาจารโคจรกุสลตา ฯ

[๑๓๖] เอวมนาจารํ อโคจรญฺจ วชฺเชตฺวา สทฺธาปพฺพชิตานํ
ยถาวุตฺตอาจารโคจเรสุ กุสลภาโว วินยธรายตฺโตติ อยมานิสํโส

[ส. ป. ๑๐๖]

วินยปริยตฺติยา ทสฺสิโตติ เวทิตพฺโพ ฯ วินยปริยตฺตึ นิสฺสายาติ วินยปริยาปุณนํ นิสฺสาย ฯ อตฺตโน สีลกฺขนฺโธ สุคุตฺโต โหติ สุรกฺขิโตติ กถมสฺส อตฺตโน สีลกฺขนฺโธ สุคุตฺโต โหติ สุรกฺขิโต ฯ อาปตฺตึ หิ อาปชฺชนฺโต ฉหากาเรหิ อาปชฺชติ อลชฺชิตา อญาณตา กุกฺกุจฺจปกตตา อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตา กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญิตา สติสมฺโมสาติ ฯ วินยธโร ปน อิเมหิ ฉหากาเรหิ อาปตฺตึ นาปชฺชติ ฯ กถํ อลชฺชิตาย นาปชฺชติ ฯ โส หิ ปสฺสถ โภ อยํ กปฺปิยากปฺปิยํ ชานนฺโตเยว ปณฺณตฺติวีติกฺกมํ กโรตีติ อิมํ ปรุปวาทํ รกฺขนฺโตปิ อกปฺปิยภาวํ ชานนฺโตเยว มทฺทิตฺวา วีติกฺกมํ น กโรติ ฯ เอวํ อลชฺชิตาย นาปชฺชติ ฯ สหสา อาปนฺนมฺปิ เทสนาคามินึ เทเสตฺวา วุฏฺฐานคามินิยา วุฏฺฐหิตฺวา สุทฺธนฺเต ปติฏฺฐาติ ตโต

สญฺจิจฺจ อาปตฺตึ นาปชฺชติ อาปตฺตึ น ปริคูหติ
อคติคมนญฺจ น คจฺฉติ เอทิโส วุจฺจติ ลชฺชิปุคฺคโลติ

อิมสฺมึ ลชฺชิภาเว ปติฏฺฐิโตว โหติ ฯ กถํ อญาณตาย นาปชฺชติ ฯ โส หิ กปฺปิยากปฺปิยํ ชานาติ ตสฺมา กปฺปิยํเยว กโรติ อกปฺปิยํ น กโรติ ฯ เอวํ อญาณตาย นาปชฺชติ ฯ กถํ กุกฺกุจฺจปกตตฺตา นาปชฺชติ ฯ กปฺปิยากปฺปิยํ นิสฺสาย กุกฺกุจฺเจ อุปฺปนฺเน วตฺถุํ โอโลเกตฺวา มาติกํ ปทภาชนํ อนฺตราปตฺตึ อนาปตฺตึ โอโลเกตฺวา

กปฺปิยญฺเจ โหติ กโรติ อกปฺปิยญฺเจ น กโรติ อุปฺปนฺนํ ปน กุกฺกุจฺจํ อวินิจฺฉินิตฺวาว วฏฺฏตีติ มทฺทิตฺวา น วีติกฺกมติ ฯ เอวํ กุกฺกุจฺจปกตตฺตา นาปชฺชติ ฯ กถํ อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตาทีหิ นาปชฺชติ ฯ โส หิ กปฺปิยากปฺปิยํ ชานาติ ตสฺมา อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญี น โหติ กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญี น โหติ สุปฺปติฏฺฐิตา จสฺส สติ โหติ อธิฏฺฐาตพฺพํ อธิฏฺเฐติ วิกปฺเปตพฺพํ วิกปฺเปติ อิติ อิเมหิ ฉหิ อากาเรหิ อาปตฺตึ นาปชฺชติ ฯ อาปตฺตึ อนาปชฺชนฺโต อขณฺฑสีโล โหติ ปริสุทฺธสีโล ฯ เอวมสฺส อตฺตโน สีลกฺขนฺโธ สุคุตฺโต โหติ สุรกฺขิโต ฯ

[๑๓๗] กุกฺกุจฺจปฺปกตานนฺติ กปฺปิยากปฺปิยํ นิสฺสาย อุปฺปนฺเนน กุกฺกุจฺเจน อภิภูตานํ ฯ กถํ ปน กุกฺกุจฺจปฺปกตานํ ปฏิสฺสรณํ โหติ ฯ ติโรรฏฺเฐสุ ติโรชนปเทสุ จ อุปฺปนฺนกุกฺกุจฺจา ภิกฺขู อสุกสฺมึ กิร วิหาเร วินยธโร วสตีติ ทูรโตปิ ตสฺส สนฺติกํ อาคนฺตฺวา กุกฺกุจฺจํ ปุจฺฉนฺติ ฯ โส เตหิ กตสฺส กมฺมสฺส วตฺถุํ โอโลเกตฺวา อาปตฺตานาปตฺติครุกลหุกาทิเภทํ สลฺลกฺเขตฺวา เทสนาคามินึ เทสาเปตฺวา วุฏฺฐานคามินิยา วุฏฺฐาเปตฺวา สุทฺธนฺเต ปติฏฺฐาเปสิ ฯ เอวํ กุกฺกุจฺจปกตานํ ปฏิสฺสรณํ โหติ ฯ วิสารโท สงฺฆมชฺเฌ โวหรตีติ วิคโต สารโท ภยํ เอตสฺสาติ วิสารโท ฯ อภีโตติ อตฺโถ ฯ อวินยธรสฺส หิ สงฺฆมชฺเฌ กเถนฺตสฺส ภยํ สารชฺชํ

โอกฺกมติ ฯ วินยธรสฺส ตํ น โหติ ฯ กสฺมา ฯ เอวํ กเถนฺตสฺส โทโส โหติ เอวํ น โทโสติ ญตฺวา กถนโต ฯ

[๑๓๘] ปจฺจตฺถิเก สหธมฺเมน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคณฺหาตีติ เอตฺถ ทุวิธา ปจฺจตฺถิกา นาม อตฺตปจฺจตฺถิกา จ สาสนปจฺจตฺถิกา จ ฯ ตตฺถ เมตฺติยภุมฺมชกา จ ภิกฺขู วฑฺโฒ จ ลิจฺฉวี อมูลเกน อนฺติม-วตฺถุนา โจเทสุํ อิเม อตฺตปจฺจตฺถิกา นาม ฯ เย วา ปนญฺ-เญปิ ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา สพฺเพ เต อตฺตปจฺจตฺถิกา ฯ วิปรีต-ทสฺสนา ปน อริฏฺฐภิกฺขุกณฺฏกสามเณรเวสาลิกวชฺชีปุตฺตกา มหา-สงฺฆิกาทโย จ อพุทฺธสาสนํ พุทฺธสาสนนฺติ วตฺวา กตปคฺคหา สาสนปจฺจตฺถิกา นาม ฯ เต สพฺเพปิ สหธมฺเมน สการเณน วจเนน ยถา ตํ อสทฺธมฺมํ ปติฏฺฐาเปตุํ น สกฺโกนฺติ เอวํ สุนิคฺคหิตํ กตฺวา นิคฺคณฺหาติ ฯ

[๑๓๙] สทฺธมฺมฏฺฐิติยา ปฏิปนฺโน โหตีติ เอตฺถ ปน ติวิโธ สทฺธมฺโม ปริยตฺติปฏิปตฺติอธิคมวเสน ฯ ตตฺถ ติปิฏกํ พุทฺธวจนํ ปริยตฺติสทฺธมฺโม นาม ฯ เตรส ธุตงฺคคุณา จุทฺทสขุทฺทกวตฺตานิ เทฺวอสีติมหาวตฺตานีติ อยํ ปฏิปตฺติสทฺธมฺโม นาม ฯ จตฺตาโร มคฺคา จตฺตาริ ผลานิ จ อยํ อธิคมสทฺธมฺโม นาม ฯ ตตฺถ เกจิ เถรา โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺจเยน สตฺถาติ อิมินา สุตฺเตน สาสนสฺส

ปริยตฺติมูลนฺติ วทนฺติ ฯ เกจิ เถรา อิเม จ สุภทฺท ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺสาติ อิมินา สุตฺเตน สาสนสฺส ปฏิปตฺติมูลนฺติ วตฺวา ยาว ปญฺจ ภิกฺขู สมฺมา ปฏิปนฺนา สํวิชฺชนฺติ ตาว สาสนํ ฐิตํ โหตีติ อาหํสุ ฯ อิตเร ปน เถรา ปริยตฺติยา อนฺตรหิตาย สุปฏิปนฺนสฺสาปิ ธมฺมาภิสมโย นตฺถีติ วตฺวา อาหํสุ สเจปิ ปญฺจ ภิกฺขู จตฺตาริ ปาราชิกานิ รกฺขนกา โหนฺติ เต สทฺเธ กุลปุตฺเต ปพฺพาเชตฺวา ปจฺจนฺติเม ชนปเท อุปสมฺปาเทตฺวา ทสวคฺคํ คณํ ปูเรตฺวา มชฺฌิมชนปเทปิ อุปสมฺปทํ กริสฺสนฺติ เอเตนุปาเยน วีสติวคฺคํ สงฺฆํ ปูเรตฺวา อตฺตโนปิ อพฺภานกมฺมํ กาเรตฺวา สาสนํ วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ คมยิสฺสนฺติ เอวมยํ วินยธโร ติวิธสฺสาปิ สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิติยา ปฏิปนฺโน โหตีติ ฯ เอวมยํ วินยธโร อิเม ปญฺจานิสํเส ปฏิลภตีติ เวทิตพฺโพ ฯ

[๑๔๐] วินโย สํวรตฺถายาติอาทีสุ วินโยติ วินยปริยาปุณนํ ฯ วินโยติ วา วินยปญฺญตฺติ วุตฺตา ฯ ตสฺมา สกลาปิ วินยปญฺญตฺติ วินยปริยาปุณนํ วา กายวจีทฺวารสํวรตฺถายาติ อตฺโถ ฯ อาชีวปาริสุทฺธิปริโยสานสฺส สีลสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย โหตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ อวิปฺปฏิสาโรติ ปาปปุญฺญานํ กตากตานุโสจนวเสน ปวตฺตจิตฺตวิปฺปฏิสาราภาโว ฯ ปามุชฺชนฺติ ทุพฺพลา ตรุณา ปีติ ฯ ปีตีติ พลวปีติ ฯ ปสฺสทฺธีติ กายจิตฺตทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิ ฯ สุขนฺติ กายิกํ

เจตสิกญฺจ สุขํ ฯ ตํ หิ ทุวิธํปิ สมาธิสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติ ฯ สมาธีติ จิตฺเตกคฺคตา ฯ ยถาภูตญาณทสฺสนนฺติ สปฺปจฺจยนามรูป-ปริคฺคโห ฯ นิพฺพิทาติ วิปสฺสนา ฯ อถวา ยถาภูตญาณทสฺสนํ ตรุณวิปสฺสนา ฯ อุทยพฺพยญาณสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ จิตฺเตกคฺคตา หิ ตรุณวิปสฺสนาย อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติ ฯ นิพฺพิทาติ สิขาปฺ-ปตฺตา วุฏฺฐานคามินิพลววิปสฺสนา ฯ วิราโคติ อริยมคฺโค ฯ วิมุตฺตีติ อรหตฺตผลํ ฯ จตุพฺพิโธปิ หิ อริยมคฺโค อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสย-ปจฺจโย โหติ ฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนนฺติ ปจฺจเวกฺขณญาณํ ฯ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถายาติ กิญฺจิ ธมฺมํ อคฺคเหตฺวา อนวเสเสตฺวา ปรินิพฺพานตฺถาย ฯ อปจฺจยปรินิพฺพานตฺถายาติ อตฺโถ ฯ อปจฺจย-ปรินิพฺพานสฺส หิ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปจฺจโย โหติ ตสฺมึ อนุปฺ-ปตฺเต อวสฺสํ ปรินิพฺพายิตพฺพโต ฯ น จ ปจฺจเวกฺขณญาเณ อนุปฺปนฺเน อนฺตรา ปรินิพฺพานํ โหติ ฯ เอตทตฺถา กถาติ อยํ วินยกถา นาม เอตทตฺถา ฯ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถายาติ อตฺโถ ฯ เอวํ สพฺพตฺถาปิ ฯ มนฺตนาปิ วินยมนฺตนา เอวํ กริสฺสาม น กริสฺสามาติ วินยปฏิพทฺธสํสนฺทนา ฯ เอตทตฺถา อุปนิสาติ อุปนิสีทติ เอตฺถ ผลํ ตปฺปฏิพทฺธวุตฺติตายาติ อุปนิสาติ วุจฺจติ การณํ ปจฺจโย ฯ วินโย สํวรตฺถายาติอาทิกา การณปรมฺปรา เอตทตฺถาติ อตฺโถ ฯ เอตทตฺถํ โสตาวธานนฺติ อิมิสฺสา ปรมฺปราปจฺจยกถาย

โสตาวธานํ อิมํ กถํ สุตฺวา ยํ อุปฺปชฺชติ ญาณํ ตมฺปิ
เอตทตฺถํ ฯ ยทิทํ อนุปาทา จิตฺตสฺส วิโมกฺโขติ ยทิทนฺติ นิปาโต
สพฺพลิงฺควิภตฺติวจเนสุ ตาทิโสว ตตฺถ ตตฺถ อตฺถโต ปริณาเม-
ตพฺโพ ฯ ตสฺมา เอวเมตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ โย อยํ
จตูหิ อุปาทาเนหิ อนุปาทิยิตฺวา จิตฺตสฺส อรหตฺตผลสงฺขาโต
วิโมกฺโข โสปิ เอตทตฺถาย อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถายาติ ฯ เอวํ
วา เอตฺถ สมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพ โย อยํ อนุปาทา จิตฺตสฺส
วิโมกฺขสงฺขาโต มคฺโค เหฏฺฐา วุตฺตํ สพฺพมฺปิ เอตทตฺถเมวาติ ฯ
เอวญฺจ สติ อิมินา มหุสฺสาหโต สาธิตพฺพํ นิยตปฺปโยชนํ ทสฺสิตํ
โหติ ฯ เหฏฺฐา วิราโค ฯเปฯ นิพฺพานตฺถายาติ อิมินา ปน
ลพฺภมานานิสํสผลํ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ อาโยโคติ อุคฺคหณ-
จินฺตนาทิวเสน ปุนปฺปุนํ อภิโยโค ฯ

อิติ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺจกถาย สารตฺถทีปนิยํ
พาหิรนิทานวณฺณนา สมตฺตา ฯ

[๑๔๑] เสยฺยถีทนฺติ ตํ กตมํ ฯ ตํ กถนฺติ วา อตฺโถ ฯ
อนิยมนิทฺเทสวจนนฺติ นตฺถิ เอตสฺส นิยโมติ อนิยโม ฯ นิทฺทิสิยติ
อตฺโถ เอเตนาติ นิทฺเทโส ฯ วุจฺจติ เอเตนาติ วจนํ ฯ นิทฺเทโส-
เยว วจนํ นิทฺเทสวจนํ ฯ อนิยมสฺส นิทฺเทสวจนํ อนิยมนิทฺเทส-
วจนํ ฯ ปจมํ อนิยมิตสฺส สมยสฺส นิทฺเทสวจนนฺติ อตฺโถ ฯ

[ส. ป. ๑๐๗-๑๐๘]

เยนาติ อวตฺวา เตนาติ วุตฺตตฺตา อนิยมํ กตฺวา นิทฺทิฏฺฐวจนํ อนิยมนิทฺเทสวจนนฺติปิ วทนฺติ ฯ ยํตํสทฺทานํ นิจฺจสมฺพนฺธภาวโต อาห ตสฺส สรูเปน อวุตฺเตนาปีติอาทึ

[๑๔๒] ตตฺถ ตสฺสาติ เตนาติ เอตสฺส ฯ สรูเปน อวุตฺเตนาปีติ เยนาติ เอวํ สรูปโต ปาลิยํ อวุตฺเตนาปิ ฯ อตฺถโต สิทฺเธนาติ อปรภาเค สารีปุตฺตตฺเถรสฺส อุปฺปชฺชนกปริวิตกฺกสงฺขาตอตฺถโต สิทฺเธน ฯ ปริวิตกฺเก หิ สิทฺเธ เยน สมเยน ปริวิตกฺโก อุทปาทีติ อิทํ อตฺถโต สิทฺธเมว โหติ ฯ เตเนวาห อปรภาเค หิ วินย-ปญฺญตฺติยาจนเหตุภูโต อายสฺมโต สารีปุตฺตสฺส ปริวิตกฺโก สิทฺโธติ-อาทึ ฯ เตนาติ วตฺวา ตโต ตทตฺถเมว เยนาติ อตฺถโต วุจฺจ-มานตฺตา เยนาติ อยํ เตนาติ เอตสฺส ปฏินิทฺเทโส นาม ชาโต ฯ ปฏินิทฺเทโสติ จ วิตฺถารนิทฺเทโสติ อตฺโถ ฯ อปรภาเค หีติ เอตฺถ หิสทฺโท เหตุมฺหิ ฯ ยสฺมาติ อตฺโถ ฯ วินยปญฺญตฺติยาจนเหตุภูโตติ เอตสฺส ภควา กาโล เอตสฺส สุคต กาโล ยํ ภควา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปยฺย อุทฺทิเสยฺย ปาฏิโมกฺขํ ยทิทํ พฺรหฺมจริยํ อทฺธนิยํ อสฺส จิรฏฺฐิติกนฺติ เอวํ ปวตฺตสฺส วินยปญฺญตฺติยาจนสฺส การณภูโตติ อตฺโถ ฯ ปริวิตกฺโกติ กตเมสานํ โข พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พฺรหฺมจริยํ น จิรฏฺฐิติกํ อโหสิ กตเมสานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พฺรหฺมจริยํ จิรฏฺฐิติกํ อโหสีติ เอวมฺปวตฺโต ปริ

[มหาวิภงฺคสฺส ปฐมโม ภาโค องฺเก ๑ ส. ป. ๑๐๘]

ปริวิตกฺโก ฯ ยํตํสทฺทานํ นิจฺจสมฺพนฺโธติ อาห ตสฺมา เยน สมเย-
นาติอาทึ ฯ ปุพฺเพ วา ปจฺฉา วา อตฺถโต สิทฺเธนาติ ปุพฺเพ
วา ปจฺฉา วา อุปฺปนฺนอตฺถโต สิทฺเธน ฯ ปฏินิทฺเทโส กตฺตพฺโพติ
เอตสฺส ยทิทนฺติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ ปฏินิทฺเทโส กตฺตพฺโพติ
ยทิทํ ยํ อิทํ วิธานํ อยํ สพฺพสฺมึ วินเย ยุตฺตีติ อตฺโถ ฯ อถวา
ปฏินิทฺเทโส กตฺตพฺโพติ ยทิทํ ยา อยํ ยุตฺติ อยํ สพฺพสฺมึ
วินเย ยุตฺตีติ อตฺโถ ฯ ตตฺริทํ มุขมตฺตนิทสฺสนนฺติ ตสฺสา ยถา-
วุตฺตยุตฺติยา ปริทีปเน อิทํ มุขมตฺตนิทสฺสนํ อุปายมตฺตนิทสฺสนนฺติ
อตฺโถ ฯ มุขํ ทฺวารํ อุปาโยติ หิ อตฺถโต เอกํ ฯ เตนหิ ภิกฺขเว
ภิกฺขูนํ สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปสฺสามีติ ปาลึ ทสฺเสตฺวา ตตฺถ
ปฏินิทฺเทสมาห เยน สุทินฺโนติอาทึ ฯ เตนาติ เหตุอตฺเถ กรณ-
วจนตฺตา ตสฺส ปฏินิทฺเทโสปิ ตาทิโสเยวาติ อาห ยสฺมา
ปฏิเสวีติ ฯ ปุพฺเพ อตฺถโต สิทฺเธนาติ ปุพฺเพ อุปฺปนฺนเมถุนธมฺม-
ปฏิเสวนสงฺขาตอตฺถโต สิทฺเธน ฯ ปจฺฉา อตฺถโต สิทฺเธนาติ
รญฺญา อทินฺนทารูนํ อาทิยนสงฺขาตปจฺฉาอุปฺปนฺนอตฺโต สิทฺเธน ฯ

[๑๔๓] สมยสทฺโทติ เอตสฺส ทิสฺสตีติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ
สมวาเยติ ปจฺจยสามคฺคิยํ การณสมวาเยติ อตฺโถ ฯ ขเณติ
โอกาเส ฯ อสฺสาติ อสฺส สมยสทฺทสฺส สมวาโย อตฺโถติ
สมฺพนฺโธ ฯ อปฺเปวนาม เสฺวปิ อุปสงฺกเมยฺยาม กาลญฺจ สมยญฺจ

อุปาทายาติ เอตฺถ กาโล นาม อุปสงฺกมนสส ยุตฺตปฺปยุตฺตกาโล ฯ สมโย นาม ตสฺเสว ปจฺจยสามคฺคี ฯ อตฺถโต ตทนุรูปสรีรพลญฺเจว ตปฺปจฺจยปริสฺสยาภาโว จ ฯ อุปาทานํ นาม ญาเณน เตสํ คหณํ สลฺลกฺขณํ ฯ ตสฺมา กาลญฺจ สมยญฺจ ปญฺญาย คเหตฺวา อุปธาเรตฺวาติ อตฺโถ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ สเจ อมฺหากํ เสฺว คมนสฺส ยุตฺตกาโล ภวิสฺสติ กาเย พลมตฺตา เจว ผริสฺสติ คมนปจฺจยา จ อญฺโญ อผาสุวิหาโร น ภวิสฺสติ อเถตํ กาลญฺจ คมนการณ-สมวายสงฺขาตํ สมยญฺจ อุปธาเรตฺวา อปิเอว นาม เสฺว อาคจฺเฉยฺยามาติ ฯ ขโณติ| โอกาโส ฯ ตถาคตุปฺปาทิโก หิ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส โอกาโส ตปฺปจฺจยปฏิลาภเหตุตฺตา ฯ ขโณเอว สมโย ฯ โย ขโณติ จ สมโยติ จ วุจฺจติ โส เอโกวาติ หิ อตฺโถ ฯ มหาสมโยติ มหาสมูโห ฯ ปวุทฺธํ วนํ ปวนํ ฯ ตสฺมึ ปวนสฺมึ ฯ วนสณฺเฑติ อตฺโถ ฯ สมโยปิ โข เต ภทฺทาลิ อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสีติ เอตฺถ สมโยติ สิกฺขาปทปูรณสฺส เหตุ ฯ ภทฺทาลีติ ตสฺส ภิกฺขุสฺส นามํ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ภทฺทาลิ ตยา ปฏิวิชฺฌิตพฺพยุตฺตกํ เอกํ การณํ อตฺถิ ตมฺปิ เต นปฺปฏิวิทฺธํ น สลฺลกฺขิตนฺติ ฯ กึ ตํ การณนฺติ อาห ภควาปิ โขติอาทึ ฯ อุคฺคหมาโนติอาทีสุ มาโนติ ตสฺส ปริพฺพาชกสฺส ปกตินามํ ฯ กิญฺจิ กิญฺจิ ปน อุคฺคเหตุํ สมตฺถตาย อุคฺคหมาโนติ นํ สญฺชานนฺติ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๐๙]

ตสฺมา อุคฺคหมาโนติ วุจฺจติ ฯ สมณมุณฺฑิกาย ปุตฺโต สมณ-
มุณฺฑิกาปุตฺโต ฯ โส กิร เทวทตฺตสฺส อุปฏฺฐาโก ฯ สมยํ ทิฏฺฐึ
ปวทนฺติ เอตฺถาติ สมยปฺปวาทโก ฯ ตสฺมึ สมยปฺปวาทเก ฯ
ทิฏฺฐิปฺปวาทเกติ อตฺโถ ฯ ตสฺมึ กิร ฐาเน วงฺกิตารุกฺขโปกฺขรสา-
ติปฺปภูตโย พฺราหฺมณา นิคฺคณฺฐาเจลกปริพฺพาชกาทโย จ ปพฺพชิตา
สนฺนิปติตฺวา อตฺตโน อตฺตโน สมยํ ทิฏฺฐึ ปวทนฺติ กเถนฺติ
ทีเปนฺติ ตสฺมา โส อาราโม สมยปฺปวาทโกติ วุจฺจติ ฯ เสฺวว
ติณฺฑุกาจีรสงฺขาตาย ติมฺพรุรุกฺขปนฺติยา ปริกฺขิตฺตตฺตา ติณฺฑุกา-
จีรนฺติ วุจฺจติ ฯ เอกา สาลา เอตฺถาติ เอกสาลโก ฯ ยสฺมา
ปเนตฺถ ปฐมํ เอกา สาลา กตา อโหสิ ปจฺฉา มหาปุญฺญํ
โปฏฺฐปาทปริพฺพาชกํ นิสฺสาย พหู สาลา กตา ฯ ตสฺมา ตเมว
เอกํ สาลมุปาทาย ลทฺธนามวเสน เอกสาลโกติ วุจฺจติ ฯ มลฺลิกาย
ปน ปเสนทิโกสลสฺส รญฺโญ เทวิยา อุยฺยานภูโต โส ปุปฺผผล-
สญฺฉนฺโน อาราโมติ กตฺวา มลฺลิกาย อาราโมติ สงฺขํ คโต ฯ
ตสฺมึ สมยปฺปวาทเก ติณฺฑุกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อาราเม ฯ
ปฏิวสตีติ วาสผาสุตาย วสติ ฯ ทิฏฺเฐ ธมฺเมติ ปจฺจกฺเข อตฺต-
ภาเว ฯ อตฺโถติ วุฑฺฒิ ฯ สมฺปรายิโกติ กมฺมกิเลสวเสน สมฺปเร-
ตพฺพโต สมฺปาปุณิตพฺพโต สมฺปราโย ปรโลโก ฯ ตตฺถ นิยุตฺโต
สมฺปรายิโก ปรโลกตฺโถ ฯ อตฺถาภิสมยาติ ยถาวุตฺตอุภยตฺถ-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๐๙]

สงฺขาตหิตปฏิลาภา ฯ สมฺปรายิโกปิ หิ อตฺโถ กรณสฺส นิปฺผนฺ-
นตฺตา ปฏิลทฺโธ นาม โหตีติ อตฺถทฺวยเมกโต กตฺวา อตฺถาภิ-
สมยาติ วุตฺตํ ฯ ธิยา ปญฺญาย ราติ คณฺหาตีติ ธีโร ฯ อถวา
ธี ปญฺญา เอตสฺส อตฺถีติ ธีโร ฯ สมฺมามานาภิสมยาติ มานสฺส
สมฺมา ปหาเนน ฯ สมฺมาติ อิมินา มานสฺส อคฺคมคฺคญาเณน
สมุจฺเฉทปฺปหานํ วุตฺตํ ฯ ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโฐติอาทีสุ ทุกฺขสจฺจสฺส
ปีฬนํ ตํสมงฺคิโน หึสนํ อวิปฺผาริกตากรณํ ฯ ปีฬนเมว อตฺโถ
ปีฬนฏฺโฐ ฯ ตฺถการสฺส ฏฺฐการํ กตฺวา วุตฺตํ ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ
สเมจฺจ ปจฺจเยหิ กตภาโว สงฺขตฏฺโฐ ฯ สนฺตาโป ทุกฺขทุกฺขตา-
ทิวเสน สนฺตาปนํ ปริทหนํ ฯ วิปริณาโม ชราย มรเณน จาติ
ทฺวิธา วิปริณาเมตพฺพตา ฯ อภิสเมตพฺโพ ปฏิวิชฺฌิตพฺโพติ
อภิสมโย ฯ อภิสมโยว อตฺโถ อภิสมยฏฺโฐ ปีฬนาทีนิ ฯ ตานิ หิ
อภิสเมตพฺพภาเวน เอกีภาวํ อุปเนตฺวา อภิสมยฏฺโฐติ วุตฺตานิ ฯ
อภิสมยสฺส วา ปฏิเวธสฺส วิสยภูโต อตฺโถ อภิสมยฏฺโฐติ ฯ
ตาเนว ปีฬนาทีนิ อภิสมยภาวุปคมนสามญฺญโต[๑] เอกตฺเตน วุตฺตานิ ฯ
เอตฺถ จ อุปสคฺคานํ โชตกมตฺตตฺตา ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส วาจโก
สมยสทฺโทเอวาติ สมยสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร สอุปสคฺโค สมยสทฺโท
วุตฺโต ฯ

๑. ม. อภิสมยสฺส วิสยภาวุปคมนสามญฺญโต ฯ

[๑๔๔] ตตฺถ สหการีการณสนฺนิชฺชํ สเมติ สมเวตีติ สมโย สมวาโย ฯ สเมติ สมาคจฺฉติ มคฺคพฺรหฺมจริยํ เอตฺถ ตทาธารปุคฺคเลหีติ สมโย ขโณ ฯ สเมนฺติ เอตฺถ เอเตน วา สงฺคจฺฉนฺติ ธมฺมา สหชาตธมฺเมหิ อุปาทาทีหิ วาติ สมโย กาโล ฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย อตฺถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ การณํ วิย จ ปริกปฺปนามตฺตสิทฺเธน รูเปน โวหริยติ ฯ สมํ สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฏฺฐานนฺติ สมโย สมูโห ยถา สมุทาโยติ ฯ อวยวสหาวฏฺฐานเมว หิ สมูโห ฯ ปจฺจยนฺตรสมาคเม เอติ ผลํ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ สมโย เหตุ ยถา สมุทโยติ ฯ สเมติ สญฺโญชนภาวโต สมฺพนฺโธ เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา สํยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ สมโย ทิฏฺฐิ ฯ ทิฏฺฐิสญฺโญชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺติ ฯ สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ สมโย ปฏิลาโภ ฯ สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ สมฺมา วา ยานํ อปคโม อปฺปวตฺตีติ สมโย ปหานํ ฯ ญาเณน อภิมุขํ สมฺมา เอตพฺโพ อธิคนฺตพฺโพติ อภิสมโย ธมฺมานํ อวิปรีโต สภาโว ฯ อภิมุขภาเวน สมฺมา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ อภิสมโย ธมฺมานํ ยถาภูตสภาวาวโพโธ ฯ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ อตฺเถ สมยสทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพา ฯ นนุ จ อตฺถมตฺตํ ปฏิจฺจ สทฺทา อภินิวิสนฺติ น

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๐๙]

เอเกน สทฺเทน อเนเก อตฺถา อภิธียนฺตีติ ฯ สจฺจเมตํ สทฺทวิเสเส อเปกฺขิเต ฯ สทฺทวิเสเส หิ อเปกฺขิยมาเน เอเกน สทฺเทน อเนกตฺถาภิธานํ น สมฺภวติ ฯ น หิ โย กาลตฺโถ สมยสทฺโท โสเยว สมูหาทิอตฺถํ วทติ ฯ เอตฺถ ปน เตสํ เตสํ อตฺถานํ สมยสทฺทวจนียตาสามญฺญมุปาทาย อเนกตฺถตา สมยสทฺทสฺส วุตฺตา ฯ เอวํ สพฺพตฺถ อตฺถุทฺธาเร อธิปฺปาโย เวทิตพฺโพ ฯ

[๑๔๕] อิธ ปนสฺส กาโล อตฺโถติ อสฺส สมยสทฺทสฺส อิธ กาโล อตฺโถ สมวายาทีนํ อตฺถานํ อิธ อสมฺภวโต เทสเทสกาทีนํ วิย นิทานภาเว กาลสฺส อปทิสิตพฺพโต จ ฯ อุปโยควจเนน ภุมฺมวจเนน จ นิทฺเทสมกตฺวา อิธ กรณวจเนน นิทฺเทเส ปโยชนํ นิทฺธาเรตุกาโม ปรมฺมุเขน โจทนํ สมุฏฺฐาเปติ เอตฺถาหาติอาทึ ฯ เอตฺถ เตน สมเยนาติ อิมสฺมึ ฐาเน วิตณฺฑวาที อาหาติ อตฺโถ ฯ อถาติ โจทนาย กตฺตุกามตํ ทีเปติ ฯ นนูติ อิมินา สมานตฺโถ ฯ กสฺมา กรณวจเนน นิทฺเทโส กโตติ สมฺพนฺโธ ฯ ภุมฺมวจเนน นิทฺเทโส กโตติ โยเชตพฺพํ ฯ เอตฺถาปิ ยถาติ อิทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ตตฺถาติ สุตฺตาภิธมฺเมสุ ฯ ตถาติ อุปโยคภุมฺม-วจเนหิ ฯ อิธาติ อิมสฺมึ วินเย ฯ อญฺญถาติ กรณวจเนน ฯ อจฺจนฺตเมวาติ อารมฺภโต ปฏฺฐาย ยาว เทสนานิฏฺฐานํ ตาว อจฺจนฺตเมว ฯ นิรนฺตรเมวาติ อตฺโถ ฯ กรุณาวิหาเรนาติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๐๙-๑๑๐]

ปรหิตปฏิปตฺติสงฺขาเตน กรุณาวิหาเรน ฯ ตถาหิ กรุณานิทานตฺตา
เทสนาย อิธ ปรหิตปฏิปตฺติ กรุณาวิหาโรติ วุตฺตา ฯ น ปน
กรุณาสมาปตฺติวิหาโร ฯ น หิ เทสนากาเล เทเสตพฺพธมฺมวิสยสฺส
เทสนาญาณสฺส สตฺตวิสยาย มหากรุณาย สหุปฺปตฺติ สมฺภวติ
ภินฺนวิสยตฺตา ฯ ตสฺมา กรุณาวเสน ปวตฺโต ปรหิตปฏิปตฺติ-
สงฺขาโต วิหาโร อิธ กรุณาวิหาโรติ เวทิตพฺโพ ฯ ตทตฺถโชต-
นตฺถนฺติ อจฺจนฺตสํโยคสฺส ทีปนตฺถํ อุปโยคนิทฺเทโส กโต ยถา
มาสํ อชฺเฌตีติ ฯ อธิกรณตฺโถติ อาธารตฺโถ ฯ ภาโว นาม
กิริยา ฯ กิริยาย กิริยนฺตรลกฺขณํ ภาเวน ภาวลกฺขณํ ฯ
โสเยวตฺโถ ภาเวน ภาวลกฺขณตฺโถ ฯ กถํ ปน อภิธมฺเม ยถาวุตฺต-
อตฺถทฺวยสมฺภโวติ อาห อธิกรณํ หีติอาทึ ฯ ตตฺถ กาลสงฺขาโต
อตฺโถ กาลตฺโถ ฯ สมูหสงฺขาโต อตฺโถ สมูหตฺโถ ฯ อถวา
กาลสทฺทสฺส อตฺโถ กาลตฺโถ ฯ สมูหสทฺทสฺส อตฺโถ สมูหตฺโถ ฯ
โก โส ฯ สมโย ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ กาลตฺโถ สมูหตฺโถ จ
สมโย ตตฺถ อภิธมฺเม วุตฺตานํ ผสฺสาทิธมฺมานํ อธิกรณํ
อาธาโรติ ฯ ยสฺมึ กาเล ธมฺมปุญฺเช วา กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ
อุปฺปนฺนํ โหติ ตสฺมึเยว กาเล ปุญฺเช จ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ
อยํ หิ ตตฺถ อตฺโถ ฯ นนุ จายํ อุปาทาย ปญฺญตฺโต กาโล
สมูโห จ โวหารมตฺตโก โส กถํ อาธาโร ตตฺถ วุตฺตธมฺมา-

นนฺติ ฯ นายํ โทโส ฯ ยถา หิ กาโล สภาวธมฺมปริจฺฉินฺโน สยํ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ อาธารภาเวน ปญฺญตฺโต ตงฺขณปฺปวตฺตานํ ตโต ปุพฺเพ ปรโต จ อภาวโต ปุพฺพณฺเห ชาโต สายณฺเห คจฺฉตีติอาทีสุ ฯ สมูโห จ อวยววินิมุตฺโต อวิชฺชมาโนปิ กปฺปนามตฺตสิทฺโธ อวยวานํ อาธารภาเวน ปญฺญาปิยติ รุกฺเข สาขา ยวราสิยํ สมฺภูโตติอาทีสุ ฯ เอวมิธาปีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อภิธมฺเม อาธารตฺถสมฺภวํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ ภาเวน ภาวลกฺขณตฺถสมฺภวํ ทสฺเสนฺโต อาห ขณสมวายเหตุสงฺขาตสฺสาติอาทึ ฯ ตตฺถ ขโณ นาม อฏฺฐกฺขณวินิมุตฺโต นวโม พุทฺธุปฺปาทสงฺขาโต ขโณ ฯ ยานิ วา ปเนตานิ จตฺตารีมานิ ภิกฺขเว จกฺกานิ เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ ปวตฺตตีติ เอตฺถ ปฏิรูปเทสวาโส สปฺปุริสุปสฺสโย อตฺตสมฺมาปณิธิ ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตาติ จตฺตาริ จกฺกานิ วุตฺตานิ ตานิ เอกชฺฌํ กตฺวา โอกาสฏฺเฐน ขโณติ เวทิตพฺโพ ฯ ตานิ หิ กุสลุปฺปตฺติยา โอกาสภูตานิ ฯ สมวาโย นาม จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณนฺติ เอวมาทินา นิทฺทิฏฺฐา จกฺขุวิญฺญาณาทิสงฺขาตสาธารณผลนิปฺผาทกตฺเตน สณฺฐิตา จกฺขุรูปาทิปจฺจยสามคฺคี ฯ จกฺขุรูปาทีนํ หิ จกฺขุวิญฺญาณาทิ สาธารณผลํ ฯ เหตูติ ชนกเหตุ ฯ ยถาวุตฺตกฺขณสงฺขาตสฺส สมวายสงฺขาตสฺส เหตุสงฺขาตสฺส จ สมยสฺส

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๐]

ภาเวน สตฺตาย เตสํ ผสฺสาทิธมฺมานํ ภาโว สตฺตา ลกฺขิยติ วิญฺญายตีติ อตฺโถ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ยถา คาวีสุ ทุยฺหมานาสุ คโต ทุทฺธาสุ อาคโตติ โทหนกิริยาย คมนกิริยา ลกฺขิยติ เอวํ อิธาปิ ยสฺมึ สมเย ตสฺมึ สมเยติ จ วุตฺเต สตีติ อยมตฺโถ วิญฺญายมาโนเอว โหติ อญฺญกิริยาย สมฺพนฺธาภาเว ปทตฺถสฺส สตฺตาวิรหาภาวโตติ สมยสฺส สตฺตา กิริยาย จิตฺตสฺส อุปฺปาทกิริยา ผสฺสาทิภวนกิริยา จ ลกฺขิยตีติ ฯ อยํ หิ ตตฺถ อตฺโถ ยสฺมึ ยถาวุตฺเต ขเณ ปจฺจยสมวาเย เหตุมฺหิ จ สติ กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ ตสฺมึเยว ขเณ ปจฺจยสมวาเย เหตุมฺหิ จ สติ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ ฯ ตทตฺถโชตนตฺถนฺติ อธิกรณตฺถสฺส ภาเวน ภาวลกฺขณตฺถสฺส จ ทีปนตฺถํ ฯ อิธ ปนาติ อิมสฺมึ วินเย ฯ เหตุอตฺโถ กรณตฺโถ จ สมฺภวตีติ อนฺเนน วสติ วิชฺชาย วสตีติอาทีสุ วิย เหตุอตฺโถ ผรสุนา ฉินฺทติ กุทฺทาเลน ขณตีติ-อาทีสุ วิย กรณตฺโถ จ สมฺภวติ ฯ กถํ สมฺภวตีติ อาห โย หิ โสติอาทึ ฯ เตน สมเยน เหตุภูเตน กรณภูเตนาติ เอตฺถ ปน ตํตํวตฺถุวีติกฺกโมว สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา เหตุ เจว กรณญฺจ ฯ ตถาหิ ยทา ภควา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา ปจฺจมเมว เตสํ เตสํ ตตฺถ ตตฺถ ตํ ตํ สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุภูตํ วีติกฺกมํ อเวกฺขมาโน วิหรติ ตทา ตํ ตํ วีติกฺกมํ อเวกฺขิตฺวา ตทตฺถํ วสตีติ สิทฺโธ

วตฺถุวีติกฺกมสฺส เหตุภาโว อนฺเนน วสติ อนฺนํ อเวกฺขิตฺวา
ตทตฺถาย วสตีติอาทีสุ วิย ฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติกาเล ปน เตเนว
ปุพฺพสิทฺเธน วีติกฺกเมน สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปตีติ สิกฺขาปทปญฺ-
ญตฺติยา สาธกตมตฺตากรณภาโวปิ วีติกฺกมสฺเสว สิทฺโธ อสินา
ฉินฺทตีติอาทีสุ วิย ฯ วีติกฺกมํ ปน อเวกฺขมาโน เตเนว สทฺธึ
ตนฺนิสฺสยกาลมฺปิ อเวกฺขิตฺวา วิหรตีติ กาลสฺสาปิ อิธ เหตุภาโว
วุตฺโต ฯ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปนฺโต จ ตํ ตํ วีติกฺกมกาลํ อนติกฺ-
กมิตฺวา เตเนว กาเลน สิกฺขาปทํ ปญฺญเปตีติ วีติกฺกมนิสฺสยสฺส
กาลสฺสาปิ กรณภาโว วุตฺโต ฯ ตสฺมา อิมินา ปริยาเยน
กาลสฺสาปิ เหตุภาโว กรณภาโว จ ลพฺภตีติ วุตฺตํ เตน สมเยน
เหตุภูเตน กรณภูเตนาติ ฯ นิปฺปริยายโต ปน วีติกฺกโมเยว
เหตุภูโต กรณภูโต จ ฯ โส หิ วีติกฺกมกฺขเณ เหตุ หุตฺวา
ปจฺฉา สิกฺขาปทปญฺญาปเน กรณมฺปิ โหตีติ ฯ สิกฺขาปทานิ
ปญฺญาปยนฺโตติ วีติกฺกมํ ปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา
โอติณฺณวตฺถุกํ ปุคฺคลํ ปฏิปุจฺฉิตฺวา วิครหิตฺวาว ตํ ตํ วตฺถุํ
โอติณฺณกาลํ อนติกฺกมิตฺวา เตเนว กาเลน กรณภูเตน สิกฺขาปทานิ
ปญฺญเปนฺโต ฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเวกฺขมาโนติ ตติย-
ปาราชิกาทีสุ วิย สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา เหตุภูตํ ตํ ตํ วตฺถุํ
วีติกฺกมสมยํ อเวกฺขมาโน เตน สมเยน เหตุภูเตน ภควา ตตฺถ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๑]

ตตฺถ วิหาสีติ อตฺโถ ฯ สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยนฺโต สิกฺขาปท-
ปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเวกฺขมาโนติ วจนโต เตน สมเยน กรณภูเตน
เหตุภูเตนาติ เอวํ วตฺตพฺเพปิ ปฐมํ เหตุภูเตนาติ วจนํ อิธ
เหตุอตฺถสฺส อธิเปตตฺตา วุตฺตํ ฯ ภควา หิ เวรญฺชายํ วิหรนฺโต
เถรสฺส สิกฺขาปทปญฺญตฺติยาจนเหตุภูตํ ปริวิตกฺกสมยํ อเวกฺขมาโน
เตน สมเยน เหตุภูเตน วิหาสีติ ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ กึ
ปเนตฺถ ยุตฺติจินฺตาย ฯ อาจริยสฺส อิธ กมวจนิจฺฉา นตฺถีติ
เอวเมตํ คเหตพฺพํ ฯ เตเนว ทีฆนิกายฏฺฐกถายมฺปิ เตน สมเยน
เหตุภูเตน กรณภูเตนาติอาทินา อยเมว อนุกฺกโม วุตฺโต ฯ
น หิ ตตฺถ ปฐมํ เหตุภูเตนาติ วจนํ อิธ เตน สมเยน เวรญฺชายํ
วิหรตีติ เอตฺถ เหตุอตฺถสฺส อธิปฺเปตภาวทีปนตฺถํ วุตฺตํ ฯ
สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยนฺโต เหตุภูเตน กรณภูเตน สมเยน วิหาสิ ฯ
สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเวกฺขมาโน เหตุภูเตน สมเยน วิหาสีติ
เอวเมตฺถ สมฺพนฺโธ กาตพฺโพติปิ วทนฺติ ฯ ตทตฺถโชตนตฺถนฺติ
เหตุอตฺถสฺส กรณตฺถสฺส วา ทีปนตฺถํ ฯ อิธาติ อิมสฺมึ วินเย ฯ
โหติ เจตฺถาติ เอตฺถ อิมสฺมึ ปเทเส ยถาวุตฺตตฺถสงฺคหวเสน อยํ
คาถา โหติ ฯ อญฺญตฺราติ สุตฺตาภิธมฺเมสุ ฯ โปราณาติ อฏฺฐก-
กถาจริยา ฯ อภิลาปมตฺตเภโทติ วจนมตฺเตน วิเสโส ฯ เตน
สุตฺตวินเยสุ วิภตฺติปริณาโม กโตติ ทสฺเสติ ฯ ปรโต อตฺถํ
[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๐-๑๑๑]

วณฺณยิสฺสามาติ ปรโต อิติปิ โส ภควาติอาทินา อาคตฏฺฐาเน วณฺณยิสฺสาม ฯ

[๑๔๖] เวรญฺชายนฺติ เอตฺถ พลิกรคหเณน ชนสฺส ปีฬาภาวโต นิทฺโทสตฺตา วิคโต รโช อสฺสาติ เวรญฺชา ฯ เสริวาณิชชาตเก เทวทตฺตสฺส เวรุปฺปนฺนปฺปเทเส กตตฺตา เวรํ เอตฺถ ชาตนฺติ เวรญฺชา ฯ ปวิฏฺฐปวิฏฺเฐ นฏสมชฺชาทีหิ ขาทนียโภชนียาลงฺการาทีหิ จ วิวิเธหิ อุปกรเณหิ รญฺชนโต วิวิเธหิ รญฺชยตีติ เวรญฺชา ฯ ปฏิปกฺเข อภิภวิตฺวา กตภาวโต เวรํ อภิภวิตฺวา ชาตาติ เวรญฺชา ฯ เวรญฺชสฺส นาม อิสิโน อสฺสมฏฺฐาเน กตตฺตา เวรญฺชาติเอวมาทินา เกจิ วณฺณยนฺตีติ ฯ กึ อิมินา ฯ นามมตฺตเมตํ ตสฺส นครสฺสาติ ทสฺเสนฺโต อาห เวรญฺชาติ อญฺญตรสฺส นครสฺเสตํ อธิวจนนฺติ ฯ สมีปตฺเถ ภุมฺมวจนนฺติ คงฺคายํ คาโว จรนฺติ กูเป คตฺตํ กูลนฺติอาทีสุ วิย ฯ อวิเสเสนาติ ปาฏิโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรติ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ สพฺพนิมิตฺตานํ อมนสิการา อนิมิตฺตํ เจโตสมาธึ สมาปชฺชิตฺวา วิหรตีติอาทีสุ วิย สทฺทนฺตรสนฺนิธานสิทฺเธน วิเสสปรามสเนน วินา ฯ อถวา อวิเสเสนาติ น วิเสเสน ฯ วิหารภาวสามญฺเญนาติ อตฺโถ ฯ

[๑๔๗] อิริยาปถ ฯเปฯ วิหาเรสูติ อิริยาปถวิหาโร

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๑]

ทิพฺพวิหาโร พฺรหฺมวิหาโร อริยวิหาโรติ เอเตสุ จตูสุ วิหาเรสุ ฯ ตตฺถ อิริยนํ ปวตฺตนํ อิริยา กายปฺปโยโค กายิกกิริยา ฯ ตสฺส ปวตฺตนุปายภาวโต อิริยาย ปโถติ อิริยาปโถ ฐานนิสชฺชาทิ ฯ น หิ ฐานนิสชฺชาทีหิ อวตฺถาหิ วินา กิญฺจิ กายิกกิริยํ ปวตฺเตตุํ สกฺกา ฯ ฐานสมงฺคี วา หิ กาเยน กิญฺจิ กเรยฺย คมนาทีสุ อญฺญตรสมงฺคี วา ฯ วิหรณํ วิหรติ เอเตนาติ วา วิหาโร ฯ อิริยาปโถว วิหาโร อิริยาปถวิหาโร ฯ โส จ อตฺถโต ฐาน-นิสชฺชาทิอาการปฺปวตฺโต จตุสนฺตติรูปปฺปพนฺโธเอว ฯ ทิวิ ภโว ทิพฺโพ ฯ ตตฺถ พหุลปฺปวตฺติยา พฺรหฺมปาริสชฺชาทิเทวโลกภโวติ อตฺโถ ฯ ตตฺถ โย ทิพฺพานุภาโว ตทตฺถาย สํวตฺตตีติ วา ทิพฺโพ ฯ อภิญฺญาภินีหารวเสน มหาคติกตฺตา วา ทิพฺโพ ฯ ทิพฺโพ จ โส วิหาโร จาติ ทิพฺพวิหาโร ฯ ทิพฺพภาวาวโห วา วิหาโร ทิพฺพ-วิหาโร มหคฺคตชฺฌานานิ ฯ อารุปฺปสมาปตฺติโยปิ หิ เอตฺเถว สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ฯ เนตฺติยํ ปน จตสฺโส อารุปฺปสมาปตฺติโย อาเนญฺชวิหาราติ วุตฺตํ ฯ ตํ เมตฺตาฌานาทีนํ พฺรหฺมวิหารตา วิย ตาสํ ภาวนาวิเสสภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ อฏฺฐกถาสุ ปน ทิพฺพ-ภาวาวหสามญฺญโต ตาปิ ทิพฺพวิหาราเตฺวว วุตฺตา ฯ พฺรหฺมูนํ วิหารา พฺรหฺมวิหารา ฯ พฺรหฺมาโน วา วิหารา พฺรหฺมวิหารา ฯ หิตุปสํหาราทิวเสน ปวตฺติยา พฺรหฺมภูตา เสฏฺฐภูตา วิหาราติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๑]

อตฺโถ ฯ เมตฺตาฌานาทิกา จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย ฯ อริยา อุตฺตมา วิหาราติ อริยวิหารา ฯ อนญฺญสาธารณตฺตา อริยานํ วา วิหารา อริยวิหารา จตสฺโส ผลสมาปตฺติโย ฯ วิเสสโต ปน รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติ จ ภควโต ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหารา ฯ อญฺญตรวิหารสมงฺคิปริทีปนนฺติ ยถาวุตฺตวิหาเรสุ อญฺญตรวิหารสมงฺคิภาวปริทีปนํ ฯ ภควา หิ โลภโทสโมหุสฺสนฺนกาเล โลเก ตสฺส สกปฏิปตฺติยา วินยนตฺถํ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเร อุปสมฺปชฺช วิหรติ ฯ ตถาหิ ยทา สตฺตา กาเมสุ วิปฺปฏิปชฺชนฺติ ตทา กิร ภควา ทิพฺเพน วิหาเรน วิหรติ เตสํ อโลภกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ อปฺเปวนาม อิมํ ปฏิปตฺตึ ทิสฺวา เอตฺถ รุจึ อุปฺปาเทนฺตา กาเมสุ วิรชฺเชยฺยุนฺติ ฯ ยทา ปน อิสฺสริยตฺถํ สตฺเตสุ วิปฺปฏิปชฺชนฺติ ฯ ตทา พฺรหฺมวิหาเรน วิหรติ เตสํ อโทสกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ อปฺเปวนาม อิมํ ปฏิปตฺตึ ทิสฺวา เอตฺถ รุจึ อุปฺปาเทตฺวา อโทเสน โทสํ วูปสเมยฺยุนฺติ ฯ ยทา ปน ปพฺพชิตา ธมฺมาธิกรณํ วิวทนฺติ ตทา อริยวิหาเรน วิหรติ เตสํ อโมหกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ อปฺเปวนาม อิมํ ปฏิปตฺตึ ทิสฺวา เอตฺถ รุจึ อุปฺปาเทตฺวา อโมเหน โมหํ วูปสเมยฺยุนฺติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา อิเมหิ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรหิ สตฺตานํ วิวิธํ หิตสุขํ หรติ อุปหรติ อุปเนติ ชเนติ อุปฺปาเทตีติ วิหรตีติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๑]

วุจฺจติ ฯ อิริยาปถวิหาเรน ปน น กทาจิ น วิหรติ ตํ วินา อตฺตภาวปริหรณภาวโต ฯ ตโตเอว จ ทิพฺพวิหาราทีนมฺปิ สาธารโณ อิริยาปถวิหาโรติ อาห อิธ ปนาติอาทึ ฯ

[๑๔๘] อิริยาปถสมาโยคปริทีปนนฺติ อิตรวิหารสมาโยคปริ-ทีปนสฺส วิเสสวจนสฺส อภาวโต อิริยาปถสมาโยคปริทีปนสฺส จ อตฺถสิทฺธตฺตา วุตฺตํ ฯ อสฺมึ ปน ปกฺเข วิหรตีติ เอตฺถ วิสทฺโท วิจฺเฉทตฺถโชตโน ฯ หรตีติ เนติ ปวตฺเตตีติ อตฺโถ ฯ วิจฺฉินฺทิตฺวา หรติ วิหรตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตตฺถ กสฺส เกน วิจฺฉินฺทนํ กถํ กสฺส ปวตฺตนนฺติ อนฺโตลีนํ โจทนํ สนฺธายาห โส หีติอาทึ ฯ โสติ ภควา ฯ ยทิปิ ภควา เอเกนปิ อิริยาปเถน จิรตรํ กาลํ อตฺตภาวํ ปวตฺเตตุํ สกฺโกติ ฯ ตถาปิ อุปาทินฺนกสรีรสฺส นาม อยํ สภาโวติ ทสฺเสตุํ เอกํ อิริยาปถพาธนนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ อปริปตนฺตนฺติ อปตนฺตํ ฯ ยสฺมา ปน ภควา ยตฺถ กตฺถจิ วสนฺโต วิเนยฺยานํ ธมฺมํ เทเสนฺโต นานาสมาปตฺตีหิ จ กาลํ วีตินาเมนฺโต วสตีติ สตฺตานํ อตฺตโน จ วิวิธํ หิตสุขํ หรติ อุปเนติ ตสฺมา วิวิธํ หรติ วิหรตีติ เอวเมตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ

[๑๔๙] นเฬรุปุจิมนฺทมูเลติ เอตฺถ วณฺณยนฺติ ฯ นเฬรูติ ตสฺมึ รุกฺเข อธิวตฺถยกฺขสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ ตสฺมา เตน อธิวตฺโถ ปุจิมนฺโท นเฬรุสฺส ปุจิมนฺโท นเฬรุปุจิมนฺโทติ วุจฺจติ ฯ อถวา

นเฬ รุหตฺตา ชาตตฺตา นเฬรุ ฯ สุสิรเมตฺถ นฬสทฺเทน วุจฺจติ ฯ
ตสฺมา รุกฺขสุสิเร ชาตตฺตา นเฬรุ จ โส ปุจิมนฺโท จาติ นเฬรุ-
ปุจิมนฺโทติ วุจฺจติ ฯ นฬวเน รุหตฺตา ชาตตฺตา วา นเฬรุ ฯ
นฬวเน กิร โส ปุจิมนฺทรุกฺโข ชาโต ฯ อุรุนโฬ ปุจิมนฺโท|
นเฬรุปุจิมนฺโท ฯ อุรุสทฺโท เจตฺถ มหนฺตปริยาโย ฯ นฬสทฺโท
สุสิรปริยาโย ฯ ตสฺมา มหนฺเตน สุสิเรน สมนฺนาคโต ปุจิมนฺโท
นเฬรุปุจิมนฺโทติ วุจฺจติ ฯ อาจริโย ปน กิเมตฺถ พหุภาสิเตนาติ
เอกเมวตฺถํ ทสฺเสนฺโต นเฬรุ นาม ยกฺโขติอาทิมาห ฯ มูลสทฺโท
เอตฺถ สมีปวจโน อธิปฺเปโต น มูลมูลาทีสุ วตฺตมาโนติ ทสฺเสนฺโต
อาห มูลนฺติ สมีปนฺติอาทึ ฯ นิปฺปริยาเยน สาขาทิมตฺโต สงฺฆา-
ฏสฺส สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธเน อวยววิเสเส ปวตฺตมาโน มูลสทฺโท
ยสฺมา ตํสทิเสสุ ตํนิสฺสเย ปเทเส จ รูฬฺหิวเสน ปริยายโต
ปวตฺตติ ฯ ตสฺมา มูลานิ อุทฺธเรยฺยาติ เอตฺถ นิปฺปริยายโต
มูลํ อธิปฺเปตนฺติ เอเกน มูลสทฺเทน วิเสเสตฺวา อาห มูลมูเล
ทิสฺสตีติ ยถา ทุกฺขทุกฺขํ รูปรูปนฺติ จ ฯ อสาธารณเหตุมฺหีติ
อสาธารณการเณ ฯ โลโภ หิ โลภสหคตอกุสลจิตฺตุปฺปาทสฺเสว
เหตุตฺตา อสาธารโณ ฯ ตสฺมา โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทานเมว
อาเวณิเก เนสํ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนโต มูลฏฺเฐน อุปการเก ปจฺจย-
ธมฺมวิเสเสติ อตฺโถ ฯ อถวา ยถา อโลภาทโย กุสลาพฺยากต-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๑]

โลภาทโย ปน ตถา น โหนฺติ อกุสลสฺเสว สาธารณตฺ-
ตาติ อสาธารณการณํ ฯ อถวา อาทีสูติ เอตฺถ อาทิสทฺเทน
อโลภาทีนมฺปิ กุสลาพฺยากตมูลานํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ เตสุปิ
หิ อโลภาทิกุสลมูลํ อกุสลาพฺยากเตหิ อสาธารณตฺตา อสาธารณ-
การณํ ฯ ตถา อโลภาทิอพฺยากตมูลมฺปิ อิตรทฺวเยหิ อสาธารณตฺ-
ตาติ ฯ นิวาเตติ วาตรหิเต ปเทเส วาตสฺส อภาเว วา ฯ
ปตนฺตีติ นิปตนฺติ ฯ อยเมว วา ปาโฐ ฯ รมฺมณีโยติ มนุญฺโญ ฯ
ปาสาทิโกติ ปสาทาวโห ฯ ปสาทชนโกติ อตฺโถ ฯ อาธิปจฺจํ
กุรุมาโน วิยาติ สมฺพนฺโธ ฯ

[๑๕๐] ตตฺถาติ เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ วิหรติ
นเฬรุปุจิมนฺทมูเลติ ยํ วุตฺตํ ตตฺถ ฯ สิยาติ กสฺสจิ เอวํ
ปริวิตกฺโก สิยา ฯ วกฺขมานาการเรน กทาจิ โจเทยฺย วาติ อตฺโถ ฯ
ยทิ ตาว ภควาติอาทีสุ โจทกสฺสายมธิปฺปาโย ฯ ปาตลิปุตฺเต
ปาสาเท วสตีติอาทีสุ วิย อธิกรณาธิกรณํ ยทิ ภเวยฺย ฯ ตทา
เวรญฺชายํ วิหรติ นเฬรุปุจิมนฺทมูเลติ อธิกรณทฺวยนิทฺเทโส ยุตฺโต
สิยา อิเมสํ ปน ภินฺนเทสตฺตา น ยุตฺโต อุภยนิทฺเทโสติ ฯ อถ
ตตฺถ วิหรตีติ ยทิ นเฬรุปุจิมนฺทมูเล วิหรติ ฯ น วตฺตพฺพนฺติ
นานาฏฺฐานภูตตฺตา เวรญฺชานเฬรุปุจิมนฺทมูลานํ เตน สมเยนาติ จ
วุตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโย ฯ อิทานิ โจทโก ตเมว อตฺตโน อธิปฺปายํ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๑-๑๑๒]

น หิ สกฺกาติอาทินา วิวรติ ฯ เวรญฺชานเฬรุปุจิมนฺทมูลานํ ภูมิภาควเสน ภินฺนตฺตาเยว หิ น สกฺกา อุภยตฺถ เตเนว สมเยน วิหริตุํ ฯ อุภยตฺถ เตเนว สมเยนาติ จ วุตฺตตฺตา นานาสมเย วิหาโร อวาริโตติ เวทิตพฺโพ ฯ อิตโร สพฺพเมตํ อวิปรีตํ อตฺถํ อชานนฺเตน ตยา วุตฺตนฺติ ทสฺเสนฺโต น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพนฺติ-อาทิมาห ฯ ตตฺถ เอตนฺติ เวรญฺชายํ วิหรติ นเฬรุปุจิมนฺทมูเลติ เอตํ วจนํ ฯ เอวนฺติ ยทิ ตาว ภควาติอาทินา ยนฺตํ ภวตา โจทิตํ ตํ อตฺถโต เอวํ น โข ปน ทฏฺฐพฺพํ น อุภยตฺถ อปุพฺพํ อจริมํ วิหารทสฺสนตฺถนฺติ อตฺโถ ฯ อิทานิ อตฺตนา ยถาธิปฺเปตํ อวิปรีตมตฺถํ ตสฺส จ ปฏิกฺเจว วุตฺตภาวํ เตน จ อปฺปฏิวิทฺธตํ ปกาเสนฺโต นนุ อโวจุมฺหา สมีปตฺเถ ภุมฺมวจนนฺติอาทิมาห ฯ โคยูถานีติ โคมณฺฑลานิ ฯ เอวมฺปิ นเฬรุปุจิมนฺทมูเล วิหรติจฺเจว วตฺตพฺพํ น เวรญฺชายนฺติ ฯ ตสฺมา สมีปาธิกรณตฺถวเสน อุภยถา นิทานกิตฺตเนน กิมฺปโยชนนฺติ โจทนํ มนสิ นิธายาห โคจรคาม-นิทสฺสนตฺถนฺติอาทึ ฯ

[๑๕๑] อสฺสาติ ภควโต ฯ อวสฺสญฺเจตฺถ โคจรคามกิตฺตนํ กตฺตพฺพํ ฯ ยถา หิ นเฬรุปุจิมนฺทมูลกิตฺตนํ ปพฺพชิตานุคฺคหกรณาทิ-อเนกปฺปโยชนํ เอวํ โคจรคามกิตฺตนมฺปิ คหฏฺฐานุคฺคหกรณาทิ-วิวิธปฺปโยชนนฺติ ทสฺเสนฺโต เวรญฺชากิตฺตเนนาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๒]

คหฏฺฐานุคฺคหกรณนฺติ เตสํ ตตฺถ ปจฺจยคฺคหเณน อุปสงฺกมน-
ปยิรุปาสนาทีนํ โอกาสทาเนน ธมฺมเทสนาย สรเณสุ จ สีเลสุ จ
ปติฏฺฐาปเนน ยถูปนิสฺสยํ อุปริวิเสสาธิคมาวหเนน จ คหฏฺฐานํ
อนุคฺคหกรณํ ฯ ปพฺพชิตานุคฺคหกรณนฺติ อุคฺคหปริปุจฺฉานํ
กมฺมฏฺฐานานุโยคสฺส จ อนุรูปวสนฏฺฐานปริคฺคเหเนตฺถ ปพฺพชิตานํ
อนุคฺคหกรณํ ฯ ปจฺจยคฺคหเณเนว ปจฺจยปริโภคสิทฺธิโต อาห ตถา
ปุริเมน ฯเปฯ วิวชฺชนนฺติ ฯ ตตฺถ ปุริเมนาติ เวรญฺชาวจเนน ฯ
อาหิโต อหมฺมาโน เอตฺถาติ อตฺตา อตฺตภาโว ฯ ตสฺส กิลมโถ
กิลนฺตภาโว อตฺตกิลมโถ ฯ อตฺตปีฬา อตฺตทุกฺขนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ
ตสฺส อนุโยโค กรณํ อตฺตกิลมถานุโยโค ฯ อุปวาสกณฺฏกา-
ปสฺสยเสยฺยาทินา อตฺตโน ทุกฺขุปฺปาทนนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตสฺส
วิวชฺชนํ อตฺตกิลมถานุโยควิวชฺชนํ ฯ อนฺโตคาเม วสนฺตานํ อนิจฺฉนฺ-
ตานมฺปิ วิสภาครูปาทิอารมฺมณทสฺสนาทิสมฺภวโต พหิคาเม ปฏิ-
รูปฏฺฐาเน วสนฺตานํ ตทภาวโต อาห ปจฺฉิเมน วตฺถุกามปฺปหานโตติ-
อาทึ ฯ ตตฺถ ปจฺฉิเมนาติ นเฬรุปุจิมนฺทมูลวจเนน ฯ กิเลสกามสฺส
วตฺถุภูตตฺตา รูปาทโย ปญฺจกามคุณา วตฺถุกาโม ฯ ตสฺส ปหานํ
วตฺถุกามปฺปหานํ ฯ กามสุขลฺลิกานุโยควิวชฺชนุปายทสฺสนนฺติ วตฺถุ-
กาเมสุ กิเลสกามสํยุตฺตสฺส สุขสฺส โยโค อนุโยโค อนุภโว ตสฺส
ปริวชฺชเน อุปายทสฺสนํ ฯ สยเมว โคจรคามํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๒]

ธมฺมสฺสวนานุรูปภพฺพปุคฺคลานํทสฺสนโต ธมฺมเทสนาย กาโล สมฺปตฺโต
นาม โหตีติ ธมฺมเทสนาย อภิโยโค วิญฺญายตีติ อาห ปุริเมน
จ ธมฺมเทสนาภิโยคนฺติ ฯ ธมฺมเทสนาย จ สอุสฺสาหภาโว ธมฺม-
เทสนาภิโยโค ฯ พหิคาเม วิวิตฺโตกาเส วสนฺตสฺส อากิณฺณวิหารา-
ภาวโต กายวิเวกาทีสุ อธิมุตฺติ ตปฺโปณตา วิญฺญายตีติฏฺ อาห
ปจฺฉิเมน วิเวกาธิมุตฺตินฺติ ฯ ธมฺมเทสนาภิโยควิเวกาธิมุตฺตีนํ เหตุ-
ภูตาเอว กรุณาปญฺญา ธมฺมเทสนาย อุปคมนสฺส ตโต อปคมนสฺส
การณภูตา โหนฺตีติ อาห ปุริเมน กรุณาย อุปคมนนฺติอาทึ ฯ
กรุณาปญฺญาเยว หิ อนนฺตรทุกสฺส เหตู โหนฺติ ฯ เอเตน จ
กรุณาย อุปคมนํ น ลาภาทินิมิตฺตํ ปญฺญาย อปคมนํ น วิโรธาทิ-
นิมิตฺตนฺติ อุปคมนาปคมนานํ นิรุปกฺกิเลสตํ วิภาวิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ
อธิมุตฺตตนฺติ ตนฺนินฺนภาวํ ฯ นิรุปเลปนนฺติ อนุปเลปนํ อนลฺลียนํ ฯ
ธมฺมิกสุขาปริจฺจาคนิมิตฺตนฺติ เอตฺถ ธมฺมิกสุขํ นาม อนวชฺชสุขํ ฯ
ตํ หิ ธมฺมิกลาภํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนตฺตา ธมฺมิกสุขนฺติ วุจฺจติ ฯ
อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาภิโยคนิมิตฺตํ ผาสุวิหารนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ มนุสฺสานํ
อุปการพหุลตนฺติ ปจฺจยปฏิคฺคหณธมฺมเทสนาทิวเสน อุปการพหุลตํ ฯ
เทวตานํ อุปการพหุลตํ ชนวิวิตฺตตาย ฯ พหุชนวิวิตฺตํ หิ ฐานํ
เทวา อุปสงฺกมิตพฺพํ มญฺญนฺติ ฯ โลเก สํวฑฺฒภาวนฺติ อามิโสป
โภเคน สํวฑฺฒิตภาวํ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๒-๑๑๓]

[๑๕๒] เอกปุคฺคโลติ เอตฺถ เอโกติ ทุติยาทิปฏิกฺเขปตฺโถ คณน-ปริจฺเฉโท ฯ ปุคฺคโลติ สมฺมติกถา น ปรมตฺถกถา ฯ พุทฺธสฺส หิ ภควโต ทุวิธา เทสนา สมฺมติเทสนา ปรมตฺถเทสนา จาติ อยมตฺโถ ปน เหฏฺฐา วิตฺถาริโต วาติ อิธ น วุจฺจติ ฯ เอโก จ โส ปุคฺคโล จาติ เอกปุคฺคโล ฯ เกนฏฺเฐน เอกปุคฺคโล ฯ อสทิสฏฺเฐน คุณวิสฏฺฐฏฺเฐน อสมสมฏฺเฐน ฯ โส หิ ทสนฺนํ ปารมีนํ ปฏิปาฏิยา อาวชฺชนํ อาทึ กตฺวา โพธิสมฺภารคุเณหิ เจว พุทฺธคุเณหิ จ เสสมหาชเนน อสทิโสติ อสทิสฏฺเฐนปิ เอกปุคฺคโล ฯ เย จสฺส เต คุณา เตปิ อญฺญสตฺตานํ คุเณหิ วิสิฏฺฐาติ คุณวิสิฏฺฐฏฺเฐนปิ เอกปุคฺคโล ฯ ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพ-สตฺเตหิ อสมา เตหิ สทฺธึ อยเมว เอโก รูปกายคุเณหิ เจว นามกายคุเณหิ จ สโมติ อสมสมฏฺเฐนปิ เอกปุคฺคโล ฯ โลเกติ สตฺตโลเก ฯ อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชตีติ อิทํ ปน อุภยมฺปิ วิปฺป-กตวจนเมว ฯ อุปฺปชฺชนฺโต พหุชนหิตตฺถาย อุปฺปชฺชติ น อญฺเญน การเณนาติ เอวํ ปเนตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ เอวรูปญฺเจตฺถ ลกฺขณํ ฯ น สกฺกา เอตํ อญฺเญน สทฺทลกฺขเณน ปฏิพาหิตุํ ฯ อปิจ อุปฺปชฺชมาโน นาม อุปฺปชฺชติ นาม อุปฺปนฺโน นามาติ อยเมตฺถ เภโท เวทิตพฺโพ ฯ เอส หิ ทีปงฺกรปาทมูลโต ลทฺธพฺยา-กรโณ พุทฺธการกธมฺเม ปริเยสนฺโต ทส ปารมิโย ทิสฺวา อิเม

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๓]

ธมฺมา มยา ปูเรตพฺพาติ กตสนฺนิฏฺฐาโน ทานปารมึ ปูเรนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นาม ฯ สีลปารมึ ฯเปฯ อุเปกฺขาปารมินฺติ อิมา ทส ปารมิโย ปูเรนฺโตปิ ทส อุปปารมิโย ปูเรนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นาม ฯ ทส ปรมตฺถปารมิโย ปูเรนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นาม ฯ ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นาม ฯ ญาตตฺถ-จริยํ โลกตฺถจิรยํ พุทฺธตฺถจริยํ ปูรยมาโนปิ อุปฺปชฺชมาโน นาม ฯ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ พุทฺธการเก ธมฺเม มตฺถกํ ปาเปนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโนว นาม ฯ เวสฺสนฺตรตฺตภาวํ ปหาย ตุสิตปุเร ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา สฏฺฐิวสฺสสตสหสฺสาธิกา สตฺต-ปณฺณาสวสฺสโกฏิโย ติฏฺฐนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโนว นาม ฯ เทวตาหิ ยาจิโต ปญฺจมหาวิโลกนานิ วิโลเกตฺวา มายาเทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คณฺหนฺโตปิ อนูนาธิเก ทสมาเส คพฺภวาสํ วสนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโนว นาม ฯ เอกูนตึสวสฺสานิ อคารมชฺเฌ ติฏฺฐนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโนว นาม ฯ กาเมสุ อาทีนวํ เนกฺขมฺเม จ อานิสํสํ ทิสวา ราหุลภทฺทสฺส ชาตทิวเส ฉนฺนสหาโย กณฺฐกหยวรมารุยฺห นิกฺขนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโนว นาม ฯ ตีณิ รชฺชานิ อติกฺกมนฺโต อโนมนทีตีเร ปพฺพชนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโนว นาม ฯ ฉพฺพสฺสานิ มหาปธานํ กโรนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโนว นาม ฯ ปริปากคเต ญาเณ โอฬาริกํ อาหารํ อาหรนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโนว นาม ฯ สายณฺห-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๓]

สมเย วิสาขปุณฺณมายํ มหาโพธิมณฺฑํ อารุยฺห มารพลํ วิธเมตฺวา ปฐมยาเม ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ ปริโสเธตฺวา ปจฺฉิมยามสมนนฺตเร ทฺวาทสงฺคํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ อนุโลมปฏิโลมโต สมฺมสิตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิวิชฺฌนฺโตปิ อุปฺปชฺช- มาโนว นาม ฯ โสตาปตฺติผลกฺขเณปิ สกทาคามิผลกฺขเณปิ อนาคามิผลกฺขเณปิ อุปฺปชฺชมาโนว นาม ฯ อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ปน อุปฺปชฺชติ นาม ฯ อรหตฺตผลกฺขเณ อุปฺปนฺโน นาม ฯ พุทฺธานํ หิ สาวกานํ วิย น ปฏิปาฏิยา อิทฺธิวิธญาณาทีนิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ สเหว ปน อรหตฺตมคฺเคน สกโลปิ สพฺพญฺญุตญาณาทิคุณราสี อาคโตว นาม โหติ ฯ ตสฺมา นิพฺพตฺตสพฺพกิจฺจตฺตา อรหตฺต- ผลกฺขเณ อุปฺปนฺโน นาม โหติ ฯ อิมสฺมึปิ สุตฺเต อรหตฺต- ผลกฺขณํเยว สนฺธาย อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ ฯ

[๑๕๓] อุปฺปนฺโน โหตีติ อยํ เหตฺถ อตฺโถ ฯ พหุชนหิตายาติ มหาชนสฺส หิตตฺถาย อุปฺปชฺชติ ฯ พหุชนสุขายาติ มหาชนสฺส สุขตฺถาย อุปฺปชฺชติ ฯ โลกานุกมฺปายาติ สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ฯ กตรสฺส สตฺตโลกสฺสาติ ฯ โย ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา อมตปานํ ปิวิ ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิ ตสฺส ฯ ภควตา หิ มหาโพธิมณฺเฑ สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา โพธิมณฺฑา อิสิปตนํ อาคมฺม เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพาติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๓]

ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺเต เทสิเต อายสฺมตา อญฺญาโกณฺฑญฺญตฺเถเรน สทฺธึ อฏฺฐารสโกฏิสงฺขา พฺรหฺมาโน อมตปานํ ปิวึสุ ฯ เอตสฺส สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปาย อุปฺปนฺโน ฯ ปญฺจมีทิวเส อนตฺตลกฺขณสุตฺตปริโยสาเน ปญฺจวคฺคิยตฺเถรา อรหตฺเต ปติฏฺฐหึสุ ฯ เอตสฺสปิ สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปาย อุปฺปนฺโน ฯ ตโต ยสทารกปฺปมุเข ปญฺจปญฺญาสปุริเส อรหตฺเต ปติฏฺฐาเปสิ ฯ ตโต กปฺปาสิกวนสณฺเฑ ตึสภทฺทวคฺคิเย ตโย มคฺเค จ ผลานิ จ สมฺปาเปสิ ฯ เอตสฺสปิ สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปาย อุปฺปนฺโน ฯ คยาสีเส อาทิตฺตปริยายปริโยสาเน ชฏิลสหสฺสํ อรหตฺเต ปติฏฺฐาเปสิ ฯ ตถา ลฏฺฐิวเน พิมฺพิสารปฺปมุขา เอกาทสนหุตา พฺราหฺมณคหปติกา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหึสุ ฯ เอกนหุตํ สรเณสุ ปติฏฺฐิตํ ฯ ติโรกุฑฺฑอนุโมทนาวสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺเสหิ อมตปานํ ปีตํ ฯ สุมนมาลาการสฺส สมาคเม จตุราสีติยาว ฯ ธนปาลกสมาคเม ทสหิ ปาณสหสฺเสหิ ฯ ขทิรงฺคารชาตกสมาคเม จตุราสีติยา ปาณสหสฺเสหิ ฯ ชมฺพุกาชีวกสมาคเม จตุราสีติยาว ฯ อานนฺทเสฏฺฐิสมาคเม จตุราสีติยาว ปาณสหสฺเสหิ อมตปานํ ปีตํ ฯ ปาสาณกเจติเย ปารายนสุตฺตกถาทิวเส จุทฺทสปาณโกฏิโย อมตปานํ ปิวึสุ ฯ ยมกปาฏิหาริยทิวเส วีสติปาณโกฏิโย ฯ ตาวตึสภวเน ปณฺฑุกมฺพลสิลายํ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๓]

นิสีทิตฺวา มาตรํ กายสกฺขึ กตฺวา สตฺตปฺปกรณํ อภิธมฺมํ เทเสนฺตสฺส อสีติปาณโกฏิโย ฯ เทโวโรหเณ ตึสปาณโกฏิโย ฯ สกฺกปญฺหสุตฺตนฺเต อสีติเทวสหสฺสานิ อมตปานํ ปิวึสุ ฯ มหาสมยสุตฺตนฺเต มงฺคลสุตฺเต จูฬราหุโลวาเท สมจิตฺตปฏิปทายาติ อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสุ อภิสมยปฺปตฺตสตฺตานํ ปริจฺเฉโท นตฺถิ ฯ เอตสฺสปิ สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปาย อุปฺปนฺโนติ ยาวชฺชทิวสา อิโต ปรํปิ อนาคเต อิมํ สาสนํ นิสฺสาย สคฺคโมกฺขมคฺเค ปติฏฺฐหนฺตานํ วเสนาปิ อยมตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ เทวมนุสฺสานนฺติ นเกวลํ เทวมนุสฺสานํเยว อวเสสานํ นาคสุปณฺณาทีนมฺปิ อตฺถาย หิตาย สุขาเยว อุปฺปนฺโน ฯ สเหตุกปฏิสนฺธิเก ปน มคฺคผลสจฺฉิกิริยาย ภพฺเพ ปุคฺคเล ทสฺเสตุํ เอวํ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา เอเตสมฺปิ อตฺถตฺถาย หิตตฺถาย สุขตฺถาเยว อุปฺปนฺโนติ เวทิตพฺโพ ฯ

[๑๕๔] กตโม เอกปุคฺคโลติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา ฯ อิทานิ ตาย ปุจฺฉาย ปุฏฺฐํ เอกปุคฺคลํ วิภาเวนฺโต ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธติ อาห ฯ ตทตฺถปรินิปฺผาทนนฺติ โลกตฺถนิปฺผาทนํ พุทฺธกิจฺจสมฺปาทนนฺติ อตฺโถ ฯ ปฐมํ ลุมฺพินีวเน ทุติยํ โพธิมณฺเฑติ ลุมฺพินีวเน รูปกาเยน ชาโต โพธิมณฺเฑ ธมฺมกาเยน ฯ เอวมาทินาติ อาทิสทฺเทน เวรญฺชากิตฺตนโต รูปกายสฺส อนุคฺคณฺหนํ ทสฺเสติ นเพรุปุจิมนฺทมูลกิตฺตนโต ธมฺมกายสฺส ฯ ตถา ปุริเมน

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๓]

ปราธีนกิริยากรณํ ทุติเยน อตฺตาธีนกิริยากรณํ ฯ ปุริเมน วา
กรุณากิจฺจํ อิตเรน ปญฺญากิจฺจํ ฯ ปุริเมน จสฺส ปรมาย
อนุกมฺปาย สมนฺนาคมํ ปจฺฉิเมน ปรมาย อุเปกฺขาย สมนฺนา-
คมนฺติเอวมาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ

[๑๕๕] ปจฺฉิมโกติ คุเณน ปจฺฉิมโก ฯ อานนฺทตฺเถรํ สนฺธาเยตํ
วุตฺตํ ฯ สงฺขฺยายปีติ คณนโตปิ ฯ ทิฏฺฐิสีลสามญฺเญน สํหตตฺตา
สงฺโฆติ อิมมตฺถํ วิภาเวนฺโต อาห ทิฏฺฐิสีลสามญฺญสงฺขาตสงฺฆาเฏน
สมณคเณนาติ ฯ เอตฺถ ปน ยายํ ทิฏฺฐิ อริยา นิยฺยานิกา
นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมาทุกฺขกฺขยาย ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิ-
สามญฺญคโต วิหรตีติ เอวํ วุตฺตาย ทิฏฺฐิยา ยานิ ตานิ สีลานิ
อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญูป-
สตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ ตถารูเปหิ สีเลหิ
สีลสามญฺญคโต วิหรตีติ เอวํ วุตฺตานญฺจ สีลานํ สามญฺญสงฺขาเตน
สงฺฆาโฏ สงฺฆาฏิโต สเมโตติ ทิฏฺฐิสีลสามญฺญสงฺขาตสงฺฆาโฏ
สมณคโณ ฯ ทิฏฺฐิสีลสามญฺเญน สํหโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตถาหิ
อฏฺฐานเมตํ ภิกฺขเว อนวกาโส ยํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโล สญฺจิจฺจ
ปาณํ ชีวิตา โวโรเปยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติอาทิวจนโต
ทิฏฺฐิสีลานํ นิยตสภาวตฺตา โสตาปนฺนานาปิ อญฺญมญฺญทิฏฺฐสีล-
สามญฺเญน สํหตา ปเคว สกทาคามิอาทโย ฯ อริยปุคฺคลา หิ ยตฺถ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๓]

กตฺถจิ ทูเร ฐิตาปิ อตฺตโน คุณสามคฺคิยา สํหตาเยว ฯ ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรติ ตถารูเปหิ สีเลหิ สีล-สามญฺญคโต วิหรตีติ วจนโต ปุถุชฺชนานมฺปิ ทิฏฺฐิสีลสามญฺเญน สํหตภาโว ลพฺภติเยว ฯ อิธ ปน อริยสงฺโฆเยว อธิปฺเปโต โย ตตฺถ ปจฺฉิมโก โส โสตาปนฺโนติ วจนโต ฯ เอเตนาติ ปญฺจ-มตฺเตหิ ภิกฺขุสเตหีติ เอเตน วจเนน ฯ อสฺสาติ ปญฺจมตฺตสฺส ภิกฺขุสตสฺส ฯ นิรพฺพุโทติอาทีนํ วจนตฺโถ ปรโตเอว อาวิภวิสฺสติ ฯ

[๑๕๖] อสฺโสสีติ เอตฺถ สวนมุปลพฺโภติ อาห อสฺโสสีติ สุณิ อุปลภีติ ฯ อญฺญาสีติ อตฺโถ ฯ โส จายมุปลพฺโภ สวน-วเสเนวาติ อิมมตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห โสตทฺวารสมฺปตฺตวจนนิคฺโฆสา-นุสาเรน อญฺญาสีติ ฯ อวธารณผลตฺตา สทฺทปฺปโยคสฺส สพฺพมฺปิ วากฺยํ อนฺโตคธาวธารณนฺติ อาห โขติ ปทปูรณมตฺเต นิปาโตติ ฯ อวธารณตฺเถติ ปน อิมินา อนฺโตคธาวธารเณปิ สพฺพสฺมึ วากฺเย อิฏฺฐโตวธารณตฺถํ โขสทฺทคฺคหณนฺติ ทสฺเสติ ฯ ตเมว อิฏฺฐโตว-ธารณํ ทสฺเสนฺโต อาห ตตฺถ อวธารณตฺเถนาติอาทึ ฯ อถ ปทปูรณตฺเถน โขสทฺเทน กึ ปโยชนนฺติ อาห ปทปูรเณน ปน พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตามตฺตเมวาติ ฯ อสฺโสสีติ หิ ปทํ โขสทฺเท คหิเต เตน ผุลฺลิตมณฺฑิตวิภูสิตํ วิย โหนฺตํ ปูริตํ นาม โหติ ฯ เตน จ ปุริมปจฺฉิมปทานิ สํสิลิฏฺฐานิ โหนฺติ น ตสฺมึ อคฺคหิเต ตสฺมา

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๔]

ปทปูรเณน พฺยญฺชนสิลิฏฺจตามตฺตเมว ปโยชนํ ฯ มตฺตสทฺโท เจตฺถ วิเสสนิวตฺติอตฺโถ ฯ เตนสฺส อตฺถนฺตราทีปนตํ ทสฺเสติ ฯ เอวสทฺเทน ปน พฺยญฺชนสิลิฏฺจตาย เอกนฺติกตํ ฯ

[๑๕๗] เวรญฺโชติ เอตฺถ สทฺทลกฺขณานุสาเรน อตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห เวรญฺชายํ ชาโตติอาทึ ฯ พฺรหฺมํ อณตีติ เอตฺถ พฺรหฺมนฺติ เวโท วุจฺจติ ฯ โส ปน มนฺตพฺรหฺมกปฺปวเสน ติวิโธ ฯ ตตฺถ มนฺตา ปธานมูลภาวโตเยว อฏฺจกาทีหิ จ วุตฺตา ฯ อิตเร ปน ตนฺนิสฺสเยน ชาตา ฯ เตน ปธานสฺเสว คหณํ ฯ มนฺเต สชฺฌายตีติ อิรุพฺเพทาทิเก มนฺตสตฺเถ สชฺฌายตีติ อตฺโถ ฯ อิรุพฺเพทาทโย หิ คุตฺตภาสิตพฺพตาย มนฺตาติ วุจฺจนฺติ ฯ อิทเมว หีติ อวธารเณน พฺรหฺมโต ชาโตติอาทิกํ นิรุตฺตึ ปฏิกฺขิปติ ฯ ชาติพฺราหฺมณา-นนฺติ อิมินา อญฺเญปิ พฺราหฺมณา อตฺถีติ ทีเปติ ฯ ทุวิธา หิ พฺราหฺมณา ชาติพฺราหฺมณา วิสุทฺธิพฺราหฺมณา จาติ ฯ อิทานิ ตตฺถ วิสุทฺธิพฺราหฺมณานํ นิรุตฺตึ ทสฺเสนฺโต อาห อริยา ปนาติอาทึ ฯ

[๑๕๘] สมิตปาปตฺตาติ อจฺจนฺตํ อนวเสสโต สวาสนสมิต-ปาปตฺตา ฯ เอวญฺหิ พาหิรกอวีตราคเสกฺขาเสกฺขปาปสมนโต ภควโต ปาปสมนํ วิเสสิตํ โหติ ฯ วุตฺตเมวตฺถํ อุทาหรเณน วิภาเวนฺโต อาห วุตฺตํ เหตนฺติอาทึ ฯ เอตฺถ ปน พาหิตปาโปติ พฺราหฺมโณ สมิตตฺตา สมโณติ วุจฺจตีติ อิทํ หิ ภินฺนคาถาสนฺนิสฺสิตํ ปท-

ปททฺวยเมกโต คเหตฺวา วุตฺตนฺติ วทนฺติ ฯ วุตฺตํ เหตํ ตีสุปิ คณฺฐิ-
ปเทสุ สมิตตฺตา หิ ปาปานํ สมโณติ ปวุจฺจตีติ อิทํ วจนํ
คเหตฺวา สมิตตฺตา สมโณติ วุจฺจตีติ วุตฺตํ ฯ พาหิตปาโปติ
พฺราหฺมโณติ อิทํ ปน อญฺญสฺมึ คาถาพนฺเธ วุตฺตวจนนฺติ ฯ
อเนกตฺถตฺตา นิปาตานํ อิธ อนุสฺสวตฺโถ อธิปฺเปโตติ อาห ขลูติ
อนุสฺสวตฺเถ นิปาโตติ ฯ ชาติสมุทาคตนฺติ ชาติยา อาคตํ ฯ
ชาติสิทฺธินฺติ๑ วุตฺตํ โหติ ฯ อาลปนมตฺตนฺติ ปิยาลปนวจนมตฺตํ ฯ
ปิยสมุทาหารา เหเต โภติ วา อาวุโสติ วา เทวานํ ปิยาติ วา ฯ
โภวาที นาม โส โหตีติ โย อามนฺตนาทีสุ โภโภติ วทนฺโต
วิจรติ โส โภวาที นาม โหตีติ อตฺโถ ฯ สกิญฺจโนติ ราคาทีหิ
กิญฺจเนหิ สกิญฺจโน ฯ ราคาทโย หิ สตฺเต กิญฺเจนฺติ มทฺทนฺติ
ปลิพุทฺธนฺตีติ กิญฺจนานีติ วุจฺจนฺติ ฯ มนุสฺสา กิร โคเณหิ ขลํ
มทฺทาเปนฺตา กิญฺเจหิ กปิล กิญฺเจหิ กาฬกาติ วทนฺติ ฯ ตสฺมา
มทฺทนฏฺโฐ กิญฺจนฏฺโฐติ เวทิตพฺโพ ฯ โคตฺตวเสนาติ เอตฺถ ตํ
ตายตีติ โคตฺตํ ฯ โคสทฺเทน เจตฺถ อภิธานํ พุทฺธิ จ วุจฺจติ ฯ
ตสฺมา เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ โคตโมติ ปวตฺตมานํ
อภิธานํ พุทฺธิญฺจ เอกํสิกวิสยตาย ตายติ รกฺขตีติ โคตฺตํ ฯ ยถา
หิ พุทฺธิ อารมฺมณภูเตน อตฺเถน วินา น วตฺตติ เอวํ อภิธานํ
อภิเธยฺยภูเตน ฯ ตสฺมา โส โคตฺตสงฺขาโต อตฺโถ ตานิ พุทฺธิ-

๑. ชาติสิทฺธนฺติ ภเวยฺย ฯ

อภิธานานิ ตายติ รกฺขตีติ วุจฺจติ ฯ โส ปน อญฺญกุลปรมฺปราย อสาธารโณ ตสฺส กุลสฺส อาทิปุริสสมุทาคตํ ตํกุลปริยาปนฺนสาธารณํ สามญฺญรูปนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอตฺถ จ สมโณติ อิมินา ปริกฺขกชเนหิ ภควโต พหุมตภาโว ทสฺสิโต สมิตปาปตากิตฺตนโต ฯ โคตโมติ อิมินา โลกิยชเนหิ อุฬารกุลสมฺมตตาทีปนโต ฯ สกฺยสฺส สุทฺโธทนมหาราชสฺส ปุตฺโต สกฺยปุตฺโต ฯ อิมินา จ อุทิโตทิตวิปุลกฺขตฺติยกุลวิภาวนโต วุตฺตํ อิทํ ปน ภควโต อุจฺจากุลปริทีปนนฺติ ฯ สพฺพกฺขตฺติยานํ หิ อาทิภูตมหาสมฺมตมหาราชโต ปฏฺฐาย อสมฺภินฺนํ อุฬารตมํ สกฺยราชกุลํ ฯ เกนจิ ปาริชุญฺเญน อนภิภูโตติ ญาติปาริชุญฺญโภคปาริชุญฺญาทินา เกนจิ ปาริชุญฺเญน ปริหานิยา อนภิภูโต อนชฺโฌตฺถโต ฯ ตถาหิ โลกนาถสฺส อภิชาติยํ ตสฺส กุลสฺส น กิญฺจิ ปาริชุญฺญํ อถโข วุฑฺฒิเยว ฯ อภินิกฺขมเน จ ตโต สมิทฺธตมภาโว โลเก ปากโฏ ปญฺญาโต ฯ เตน สกฺยกุลา ปพฺพชิโตติ อิทํ วจนํ ภควโต สทฺธาปพฺพชิตภาวปริทีปนํ วุตฺตํ มหนฺตํ ญาติปริวฏฺฏํ มหนฺตญฺจ โภคกฺขนฺธํ ปหาย ปพฺพชิตภาวสิทฺธโต ฯ ตโต ปรนฺติ เวรญฺชายํ วิหรตีติอาทิ ฯ

[๑๕๙] อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺเถ อุปโยควจนนฺติ อิตฺถํ อิมํ ปการํ ภูโต อาปนฺโนติ อิตฺถมฺภูโต ฯ ตสฺส อาขฺยานํ อิตฺถมฺภูตาขฺยานํ ฯ โส เยวตฺโถ อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺโถ ฯ อถวา อิตฺถํ เอวํปกาโร

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๕]

ภูโต ชาโตติ เอวํ กถนฺโต อิตฺถมฺภูตาขฺยานฺโต ฯ ตสฺมึ
อุปโยควจนนฺติ อตฺโถ ฯ เอตฺถ จ อพฺภุคฺคโตติ เอตฺถ อภิสทฺโท
อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถโชตโก อภิภวิตฺวา อุคฺคมนปฺปการสฺส ทีปนโต ฯ
เตน โยคโต ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมนฺติ อิทํ อุปโยควจนํ
สามิอตฺเถปิ สมานํ อิตฺถมฺภูตาขฺยานทีปนโต อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺเถติ
วุตฺตํ ฯ เตเนวาห ตสฺส โข ปน โภโต โคตมสฺสาติ อตฺโถติ ฯ
อิทํ วุตฺตํ โหติ ยถา สาธุ เทวทตฺโต มาตรมภีติ เอตฺถ□
อภิสทฺทโยคโต อิตฺถมฺภูตาขฺยาเน อุปโยควจนํ กตํ เอวมิธาปิ ตํ
โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ อภิเอวํกลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อุคฺคโตติ
อภิสทฺทโยคโต อิตฺถมฺภูตาขฺยาเน อุปโยควจนนฺติ ฯ สาธุ เทวทตฺโต
มาตรมภีติ เอตฺถ หิ เทวทตฺโต มาตรมภิ มาตริ วิสเย มาตุยา
วา สาธูติ เอวํ อธิกรณตฺเถ สามิอตฺเถ วา ภุมฺมวจนสฺส สามิ-
วจนสฺส วา ปสงฺเค อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถโชตเกน อภิสทฺเทน โยเค
อุปโยควจนํ กตํ ฯ ยถา เจตฺถ เทวทตฺโต มาตุ วิสเย มาตุ
สมฺพนฺธี วา สาธุปฺปการปฺปตฺโตติ อยมตฺโถ วิญฺญายติ เอวมิธาปิ
โภโต โคตมสฺส สมฺพนฺธี กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต อภิภวิตฺวา
อุคฺคมนปฺปการปฺปตฺโตติ อยมตฺโถ วิญฺญายติ ฯ ตตฺถ หิ เทวทตฺตคฺ-
คหณํ วิย อิธ กิตฺติสทฺทคฺคหณํ ฯ ตถา ตตฺถ มาตรนฺติ วจนํ
วิย อิธ ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมนฺติ วจนํ ฯ ตตฺถ สาธุสทฺทคฺ-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๕]

คหณํ วิย อิธ อุคฺคตสทฺทคฺคหณํ เวทิตพฺพํ ฯ กลฺยาโณติ ภทฺทโก ฯ กลฺยาณภาโว จสฺส กลฺยาณคุณวิสยตายาติ อาห กลฺยาณคุณสมนฺนาคโตติ ฯ กลฺยาเณหิ คุเณหิ สมนฺนาคโต ตํวิสยตาย ยุตฺโตติ อตฺโถ ฯ ตํวิสยตาย เหตุภ สมนฺนาคโม กลฺยาณคุณวิสยตาย ตนฺนิสฺสิโตติ อธิปฺปาโย ฯ เสฏฺโฐติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ เสฏฺฐคุณวิสยตายเยว หิ กิตฺติสทฺทสฺส เสฏฺฐตา ภควาติ วจนํ เสฏฺฐนฺติอาทีสุ วิย ฯ ภควา อรหนฺติอาทินา คุณานํ สงฺกิตฺตนโต สทฺทนียโต จ กิตฺติสทฺโท วณฺโณติ อาห กิตฺติสทฺโทติ กิตฺติเยวาติ ฯ วณฺโณเยว หิ กิตฺเตตพฺพโต กิตฺติ สทฺทนียโต สทฺโทติ จ วุจฺจติ ฯ กิตฺติปริยาโย หิ สทฺทสทฺโท ยถา อุฬารสทฺทา อิสโย คุณวนฺโต ตปสฺสิโนติ ฯ อภิตฺถวนวเสน ปวตฺโต สทฺโท ถุติโฆโส อภิตฺถวุทาหาโร ฯ อพฺภุคฺคโตติ น เอตสฺส อตฺโถ อฏฺฐกถายํ น ทสฺสิโต ฯ ตสฺมา ตสฺสตฺโถ เอวํ เวทิตพฺโพ ฯ อพฺภุคฺคโตติ อภิภวิตฺวา อุคฺคโต ฯ อนญฺญสาธารณ-คุเณ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา สเทวกํ โลกํ อชฺโฌตฺถริตฺวา ปวตฺโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ กินฺติ อพฺภุคฺคโตติ อาห อิติปิ โส ภควาติ-อาทึ ฯ อิโต ปรมฺปน อีทิเสสุ ฐาเนสุ ยตฺถ ยตฺถ ปาลิปาฐสฺส อตฺโถ วตฺตพฺโพ สิยา ตตฺถ ตตฺถ ปาลิยมฺปนาติ วตฺวา อตฺถํ ทสฺสยิสฺสาม ฯ

[๑๖๐] อิทานิ ตตฺถ ปทโยชนาปุพฺพกํ อตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห อิติปิ โส ภควาติอาทีสุ ปน อยํ ตาว โยชนาติอาทึ ฯ โส ภควาติ โย โส สมตึสปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ เทวานํ อติเทโว สกฺกานํ อติสกฺโก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา โลกนาโถ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ ภควาติ ลทฺธนาโม โส ภควา ฯ ภควาติ หิ อิทํ สตฺถุนาม-กิตฺตนํ ฯ เตนาห อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กตนฺติอาทึ ฯ ปรโต ปน ภควาติ คุณกิตฺตนเมว ฯ ยถา (ภิกฺขุนา) กมฺมฏฺฐานิเกน อรหนฺติอาทีสุ นวสุ ฐาเนสุ ปจฺเจกํ อิติปิสทฺทํ โยเชตฺวา พุทฺธคุณา อนุสฺสริยนฺติ เอวํ พุทฺธคุณสงฺกิตฺเตนาปีติ ทสฺเสนฺโต อิติปิ อรหํ อิติปิ สมฺมา-สมฺพุทฺโธ ฯเปฯ อิติปิ ภควาติ อาห ฯ เอวํ หิ สติ อรหนฺติ-อาทีหิ นวหิ ปเทหิ เย สเทวเก โลเก อติวิย ปากฏา ปญฺญาตา พุทฺธคุณา เต นานปฺปการโต วิภาวิตา โหนฺติ ฯ อิติเปตํ ภูตํ อิติเปตํ ตจฺฉนฺติอาทีสุ วิย หิ อิธ อิติสทฺโท อาสนฺนปจฺจกฺข-กรณตฺโถ ปิสทฺโท สมฺปิณฺฑนตฺโถ ฯ เตน จ เตสํ คุณานํ พหุภาโว ทีปิโต ฯ ตานิ จ คุณสลฺลกฺขณการณานิ สทฺธา-สมฺปนฺนานํ วิญฺญูชาติกานํ ปจฺจกฺขานิ โหนฺตีติ ตานิ สงฺกิตฺเตนฺ-เตน วิญฺญุนา จิตฺตสฺส สมฺมุขีภูตาเนว กตฺวา สงฺกิตฺเตตพฺพานีติ

ทสฺเสนฺโต อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหตีติ อาห ฯ
สุตฺตนฺติกานํ วจนานมตฺถํ สุตฺตานุรูปํ ปริทีปยนฺตีติ เหฏฺฐา วุตฺตตฺ-
ตา วิสุทฺธิมคฺเค สพฺพาการโต สํวณฺณิตมฺปิ อตฺถํ อิธาปิ วิตฺถาเรตฺวา
ทสฺเสตุกาโม ตตฺถ ปโยชนมาห อิทานิ วินยธรานนฺติอาทึ ฯ
ตตฺถ จิตฺตสมฺปหํสนตฺถนฺติ จิตฺตสนฺโตสนตฺถํ ฯ จิตฺตปฺปสาทชน-
นตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ

[๑๖๑] อารกตฺตาติอาทีสุ ฯ อารกตฺตาติ สุวิทูรตฺตา ฯ
อรีนนฺติ กิเลสารีนํ ฯ อรานนฺติ สํสารจกฺกสฺส อรานํ ฯ หตตฺตาติ
วิทฺธํสิตตฺตา ฯ ปจฺจยาทีนนฺติ จีวราทิปจฺจยานญฺเจว ปูชาวิเสสา-
นญฺจ ฯ อิทานิ ยถาวุตฺตเมวตฺถํ วิภาเวนฺโต อาห อารกา หิ
โสติอาทึ ฯ ทูรตา นาม อาสนฺนตา วิย อุปาทายุปาทาย
วุจฺจตีติ ปรมุกฺกํสคตํ ทูรภาวํ ทสฺเสนฺโต สุวิทูรวิทูเร ฐิโตติ
อาห ฯ สุฏฺฐุวิทูรภาเวเนว วิทูเร ฐิโตติ อตฺโถ ฯ โส ปนสฺส
กิเลเสหิ ทูเร ฐิตภาโว น ปเทสวเสน อถโข เตสํ สพฺพโส
ปหีนตฺตาติ ทสฺเสนฺโต อาห มคฺเคน กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺตาติ ฯ
นนุ อญฺเญสมฺปิ ขีณาสวานํ เต ปหีนาเอวาติ อนุโยคํ มนสิกตฺวา
วุตฺตํ สวาสนานนฺติ ฯ น หิ ฐเปตฺวา ภควนฺตํ อญฺเญ สห
วาสนาย กิเลเส ปหาตุํ สกฺโกนฺติ ฯ เอเตน อญฺเญหิ อสาธารณํ
ภควโต อรหตฺตนฺติ ทสฺสิตํ โหติ ฯ กา ปนายํ วาสนา นาม ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๖-๑๑๖]

ปหีนกิเลสสฺสาปิ อปฺปหีนกิเลสสฺส ปโยคสทิสสฺส ปโยคเหตุภูโต กิเลสนิหิโต สามตฺถิยวิเสโส อายสฺมโต ปิลินฺทวจฺฉสฺส วสลสมุทาจารนิมิตฺตํ วิย ฯ กถํ ปน อารกาติ วุตฺเต กิเลเสหีติ อยมตฺโถ ลพฺภตีติ สามญฺญโจทนาย วิเสเส อวฏฺฐานโต วิเสสตฺถินา จ วิเสสสฺส อนุปฺปโยเชตพฺพโต ฯ อารกา จสฺส โหนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมาติอาทีนิ สุตฺตปทาเนตฺถ อุทาหริตพฺพานิ ฯ อารกาติ เจตฺถ อาการสฺส รสฺสตฺตํ กาการสฺส จ หการํ สานุสฺสารํ กตฺวา นิรุตฺตินเยน อรหนฺติ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพา ฯ ยถาวุตฺตสฺเสวตฺถสฺส สุขคฺคหณตฺถํ อิทเมตฺถ วุจฺจติ

โส ตโต อารกา นาม ยสฺส เยนาสมงฺคิตา
อสมงฺคี จ โทเสหิ นาโถ เตนารหํ มโตติ ฯ

อนตฺถจรเณน กิเลสาเอว อรโยติ กิเลสารโย ฯ อรีนํ หตตฺตา อริหาติ วตฺตพฺเพ นิรุตฺตินเยน อรหนฺติ วุตฺตํ ฯ เอตฺถาปิ ยถาวุตฺตสฺสตฺถสฺส สุขคฺคหณตฺถํ อิทํ เวทิตพฺพํ

ยสฺมา ราคาทิสงฺขาตา สพฺเพปิ อรโย หตา
ปญฺญาสตฺเถน นาเถน ตสฺมาปิ อรหมฺมโตติ ฯ

[๑๖๒] ยญฺเจตํ สํสารจกฺกนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ รถจกฺกสฺส นาภิ วิย มูลาวยวภูตํ อนฺโต พหิ จ สมวฏฺฏิตํ อวิชฺชาภวตณฺหาทฺวยนฺติ วุตฺตํ อวิชฺชาภวตณฺหามยนาภีติ ฯ นาภิยา เนมิยา จ สมฺพนฺธอร-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๖]

สทิสา ปจฺจยผลภูเตหิ อวิชฺชาตณฺหาชรามรเณหิ สมฺพทฺธา ปุญฺญา-
ภิสงฺขารอปุญฺญาภิสงฺขารอาเนญฺชาภิสงฺขาราติ วุตฺตํ ปุญฺญาทิอภิ-
สงฺขาราานฺติ ฯ ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปริยนฺตภาเวน ปากฏํ ชรา-
มรณนฺติ ตํ เนมิฏฺฐานิยํ กตฺวา อาห ชรามรณเนมีติ ฯ ยถา
รถจกฺกปฺปวตฺติยา ปธารณการณํ อกฺโข เอวํ สํสารจกฺกปฺปวตฺติยา
อาสวสมุทโยติ อาห อาสวสมุทยมเยน อกฺเขน วิชฺฌิตฺวาติ ฯ
อาสวาเอว อวิชฺชาทีนํ การณตฺตา อาสวสมุทโย ฯ ยถาห ฯ อาสว-
สมุทยา อวิชฺชาสมุทโยติ ฯ วิปากกฏตฺตารูปปฺปเภโท กามภวาทิ-
โกติ ภโวเอว รโถ ฯ ตสฺมึ ติภวรเถ ฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ สมํ
สพฺพโส วา อาทิโต ปฏฺฐาย โยชิตนฺติ สมาโยชิตํ ฯ อาทิรหิตํ
กาลํ ปวตฺตตีติ กตฺวา อนาทิกาลปฺปวตฺตํ ฯ

ขนฺธานํ ปฏิปาฏิ จ ธาตุอายตนาน จ
อพฺโพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา สํสาโรติ ปวุจฺจตีติ

เอวํ วุตฺตสํสาโรว สํสารจกฺกํ ฯ อเนนาติ ภควตา ฯ โพธิ-
มณฺเฑติ โพธิสงฺขาตสฺส ญาณสฺส มณฺฑภาวปฺปตฺเต ฐาเน กาเล
วา ฯ โพธีติ ปญฺญา ฯ สา เอตฺถ มณฺฑา ปสนฺนา ชาตาติ
โพธิมณฺโฑ ฯ วิริยปาเทหีติ สงฺกิเลสโวทานปกฺขิเยสุ สนฺนิรุมฺภน-
สนฺนิกฺขิปนกิจฺจตาย ทฺวิธาปฺปวตฺเตหิ อตฺตโน วิริยสงฺขาเตหิ ปาเทหิ ฯ
สีลปจวิยนฺติ ปติฏฺฐฏฺเฐน สีลเมว ปจวี ฯ ตสฺสํ ฯ ปติฏฺฐายาติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๖]

สมฺปาทนวเสน ปติฏฺฐหิตฺวา ฯ สทฺธาหตฺเถนาติ อนวชฺชธมฺมา-
ทานสาธนโต สทฺธาว หตฺโถ ฯ เตน ฯ กมฺมกฺขยกรนฺติ
กายกมฺมาทิเภทสฺส สพฺพสฺสปิ กมฺมสฺส ขยกรณโต กมฺมกฺขยกรํ ฯ
ญาณผรสุนฺติ สมาธิสิลายํ สุนิสิตํ มคฺคญาณผรสุํ คเหตฺวา ฯ
เอวํ อรานํ หตตฺตาติ เอตฺถ วุตฺตอรสงฺฆาเฏ สํสารํ จกฺกํ วิย
จกฺกนฺติ คเหตฺวา อตฺถโยชนํ กตฺวา อิทานิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนา-
กฺกเมนปิ ตํ ทสฺเสตุํ อถวาติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๑๖๓] ตตฺถ อนมตคฺคสํสารวฏฺฏนฺติ อนุอนุอมตคฺคํ อวิญฺญาต-
ปุพฺพโกฏิกํ สํสารมณฺฑลํ ฯ เสสา ทส ธมฺมาติ สงฺขาราทโย
ชาติปริโยสานา ทส ธมฺมา ฯ กถํ เตสํ สงฺขาราทีนํ อรภาโวติ
อาห อวิชฺชามูลกตฺตา ชรามรณปริยนฺตตฺตา จาติ ฯ ตตฺถ อวิชฺชา
มูลกํ ปธานการณํ เยสํ สงฺขาราทีนํ เต อวิชฺชามูลกา ฯ เตสํ
ภาโว อวิชฺชามูลกตฺตํ ฯ ชรามรณํ ปริยนฺตํ ปริโยสานภูตํ เอเตสนฺต
ิ ชรามรณปริยนฺตา สงฺขาราทโย ทส ธมฺมา ฯ เตสํ ภาโว ชรา-
มรณปริยนฺตตฺตํ ฯ สงฺขาราทิชาติปริโยสานานํ ทสธมฺมานํ อวิชฺชา-
มูลกตฺตา ชรามรณปริโยสานตฺตา จาติ อตฺโถ ฯ นาภิภูตาย
อวิชฺชาย มูลโต เนมิภูเตน ชรามรเณน อนฺตโต สงฺขาราทีนํ
สมฺพนฺธตฺตาติ อธิปฺปาโย ฯ ทุกฺขาทีสูติ ทุกฺขสมุทยนิโรธมคฺเคสุ ฯ
อญาณนฺติ ญาณปฏิปกฺขตฺตา โมโห อญาณํ ฯ น ปน ญาณโต

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๖]

อญฺญํ นาปิ ญาณสฺส อภาวมตฺตํ ฯ ตตฺถ ทุกฺขาทีสุ อญาณํ
ยถาสภาวปฏิเวธาปฺปทานโต ตปฺปฏิจฺฉาทนวเสเนว ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอตฺถ
หิ กิญฺจาปิ ฐเปตฺวา โลกุตฺตรสจฺจทฺวยํ เสสฏฺฐาเนสุ อารมฺมณ-
วเสนาปิ อวิชฺชา อุปฺปชฺชติ ฯ เอวํ สนฺเตปิ ปฏิจฺฉาทนวเสเนว
อิธ อธิปฺเปตา ฯ สา หิ อุปฺปนฺนา ทุกฺขสจฺจํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา
ติฏฺฐติ ยาถาวสรสลกฺขณํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทติ ฯ ตถา สมุทยํ
นิโรธํ มคฺคนฺติ ฯ ทุกฺขนฺติ เจตฺถ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ อธิปฺเปตนฺติ
ตํ กามภวาทิวเสน ติธา ภินฺทิตฺวา ตถา ตปฺปฏิจฺฉาทิกญฺจ อวิชฺชํ
ติธา กตฺวา อวิชฺชาทิปจฺจเยหิ ตีสุ ภเวสุ สงฺขาราทิเก ปฏิปาฏิยา
ทสฺเสนฺโต กามภเว จ อวิชฺชาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ กามภเว
อวิชฺชาติ กามภเว อาทีนวปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชา ฯ รูปภเว อวิชฺชา
อรูปภเว อวิชฺชาติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ กามภเว สงฺขารา-
นนฺติ กามภูมิปริยาปนฺนานํ ปุญฺญาปุญฺญสงฺขารานํ ฯ กามภเว
วา นิปฺผาเทตพฺพา เย ปุญฺญาปุญฺญสงฺขารา เตสํ กามภวุปฺปตฺติ-
นิพฺพตฺตกานํ สงฺขารานนฺติ อตฺโถ ฯ สงฺขาราติ เจตฺถ โลกิย-
กุสลากุสลเจตนา เวทิตพฺพา ฯ ปจฺจโย โหตีติ ปุญฺญาภิสงฺขารานํ
ตาว อารมฺมณปจฺจเยน เจว อุปนิสฺสยปจฺจเยน จาติ ทฺวิธา
ปจฺจโย โหติ ฯ อปุญฺญาภิสงฺขาเรสุ สหชาตสฺส สหชาตาทิวเสน
อสหชาตสฺส อนนฺตรสมนนฺตราทิวเสน อนานนฺตรสฺส ปน อารมฺมณ-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๖]

อุปนิสฺสยวเสน จ ปจฺจโย โหติ ฯ อรูปภเว สงฺขารา-
นนฺติ อาเนญฺชาภิสงฺขารานํ ฯ ปจฺจโย โหตีติ อุปนิสฺสยปจฺจย-
วเสเนว ฯ อิมสฺมิญฺจ ปนตฺเถ เอตฺถ วิตฺถาริยมาเน อติปฺปปญฺโจ
โหติ ฯ ตสฺมา ตํ น อิธ วิตฺถารยิสฺสาม ฯ อิตเรสูติ รูปารูป-
ภเวสุ ฯ ติณฺณํ อายตนานนฺติ จกฺขุโสตมนายตนานํ ฆานาทิตฺตยสฺส
ตตฺถ อสมฺภวโต ฯ เอกสฺสาติ มนายตนสฺส อิตเรสํ ตตฺถ อสมฺ-
ภวโต ฯ อิมินา นเยน ติณฺณํ ผสฺสานนฺติอาทีสุปิ อตฺโถ
เวทิตพฺโพ ฯ ฉพฺพิธสฺส ผสฺสสฺสาติ จกฺขุสมฺผสฺสโสตสมฺผสฺสฆาน-
สมฺผสฺสชิวฺหาสมฺผสฺสกายสมฺผสฺสมโนสมฺผสฺสานํ วเสน ฉพฺพิธสฺส
ผสฺสสฺส ฯ ฉนฺนํ เวทนานนฺติ จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา ตถา โสต-
สมฺผสฺสชา ฆานสมฺผสฺสชา ชิวฺหาสมฺผสฺสชา กายสมฺผสฺสชา มโน-
สมฺผสฺสชา เวทนาติ อิมาสํ ฉนฺนํ เวทนานํ ฯ ฉนฺนํ ตณฺหากายา-
นนฺติ รูปตณฺหา สทฺทตณฺหา คนฺธตณฺหา รสตณฺหา โผฏฺฐพฺพ-
ตณฺหา ธมฺมตณฺหาติ อิเมสํ ฉนฺนํ ตณฺหากายานํ ฯ ตตฺถ ตตฺถ
สา สา ตณฺหาติ รูปตณฺหาทิเภทา ตตฺถ ตตฺถ กามภวาทีสุ
อุปฺปชฺชนกตณฺหา ฯ สา ตณฺหาทิมูลิกา กถา อติสงฺขิตฺตาติ ตํ
อุปาทานภเว จ วิภชิตฺวา วิตฺถาเรตฺวา ทสฺเสตุํ กถนฺติอาทิ
วุตฺตํ ฯ ตตฺถ กาเม ปริภุญฺชิสฺสามีติ อิมินา กามตณฺหาปวตฺติ-
มาห ฯ ตถา สคฺคสมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามีติอาทีหิ ฯ สา ปน

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๖-๑๑๗]

ตณฺหา ยสฺมา ภูมิสมาทานวเสน ปวตฺตมานา กามุปาทานํ นาม
โหติ ตสฺมา วุตฺตํ กามุปาทานปจฺจยาติ ฯ ตเถวาติ กามุปาทาน-
ปจฺจยาเอว ฯ พฺรหฺมโลเก สมฺปตฺตินฺติ รูปีพฺรหฺมโลเก สมฺปตฺตึ ฯ
สพฺเพปิ เตภูมิกา ธมฺมา กามนียฏฺเฐน กามาติ วจนโต ภวราโคปิ
กามุปาทานเมวาติ กตฺวา กามุปาทานปจฺจยาเอว เมตฺตํ ภาเวตีติ-
อาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ เมตฺตํ ภาเวตีติ มิชฺชติ สินิยฺหตีติ เมตฺตา ฯ
ตํ ภาเวติ วฑฺเฒตีติ อตฺโถ ฯ อถวา เมตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ
เมตฺตํ ฯ จิตฺตํ ตํสมฺปยุตฺตฌานํ วา ฯ ตํ ภาเวติ วฑฺเฒติ
อุปฺปาเทติ จาติ อตฺโถ ฯ กรุณํ ภาเวตีติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน
อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ เสสุปาทานมูลิกาสุปีติ ทิฏฺฐุปาทานสีลพฺพตุ-
ปาทานอตฺตวาทุปาทานมูลิกาสุปิ โยชนาสุ เอเสว นโยติ อตฺโถ ฯ
ตตฺถายํ โยชนา ฯ อิเธกจฺโจ นตฺถิ ปรโลโกติ นตฺถิกทิฏฺฐึ
คณฺหาติ โส ทิฏฺฐุปาทานปจฺจยา กาเยน ทุจฺจริตํ จรตีติอาทิ
วุตฺตนเยน โยเชตพฺพํ ฯ อปโร อสุกสฺมึ สมฺปตฺติภเว อตฺตา
อุจฺฉิชฺชตีติ อุจฺเฉททิฏฺฐึ คณฺหาติ โส ตตฺรุปปตฺติยา กาเยน
สุจริตํ จรตีติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํ ฯ อปโร รูปี มโน-
มโย หุตฺวา อตฺตา อุจฺฉิชฺชตีติ รูปุปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ ภาวนา-
ปาริปูริยาติ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ อปโร อรูปภเว
อุปฺปชฺชิตฺวา อตฺตา อุจฺฉิชฺชตีติ อรูปุปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๗-๑๑๘]

ภาวนาปาริปูริยาติ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ เอตาหิเยว อตฺตวาทุปาทานมูลิกาปิ โยชนา สํวณฺณิตาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอวํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทวเสนาปิ โยชนา เวทิตพฺพา ฯ อปโร สีเลน สุทฺธิ วเตน สุทฺธีติ อสุทฺธิมคฺคํ สุทฺธิมคฺโคติ ปรามสนฺโต สีลพฺพตุปาทานปจฺจยา กาเยน ทุจฺจริตํ จรตีติอาทิ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํ ฯ

[๑๖๔] อิทานิ ยฺวายํ สํสารจกฺกํ ทสฺเสนฺเตน กามภเว อวิชฺชา กามภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหตีติอาทินา อวิชฺชาทีนํ ปจฺจยภาโว สงฺขาราทีนํ ปจฺจยุปฺปนฺนภาโว จ ทสฺสิโต ตเมว ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลึ อาเนตฺวา นิคมนวเสน ทสฺเสนฺโต เอวมยนฺติ-อาทิมาห ฯ ตตฺถ ยถา สงฺขารา เหตุนิพฺพตฺตา เอวํ อวิชฺชาปิ กามาสวาทินา สเหตุกาเอวาติ อาห อุโภเปเต เหตุสมุปฺปนฺนาติ ฯ ปจฺจยปริคฺคเหติ นามรูปสฺส ปจฺจยานํ อวิชฺชาทีนํ ปริจฺฉิชฺช คหเณ นิปฺผาเทตพฺเพ ฯ ภุมฺมํ ฯ ปญฺญาติ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิสงฺขาตา ปการโต ชานนา ฯ ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติ ติฏฺฐนฺติ เอตฺถ ผลธมฺมา ตทายตฺตวุตฺติตายาติ ฐิติ การณํ ฯ ธมฺมานํ ฐิติ ธมฺมฏฺฐิติ ฯ ธมฺมฏฺฐิติยา ญาณํ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ ฯ ปจฺจยญาณนฺติ อตฺโถ ฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาวโพโธติ วุตฺตํ โหติ ฯ กามญฺเจตฺถ ปจฺจย-ปริคฺคเห ปญฺญาเยว ธมฺมฏฺฐิติญาณํ ฯ สงฺขาเรสุ ปน อทิฏฺเฐสุ

อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยภาโว น สกฺกา ทฏฺฐุนฺติ ฯ สงฺขารา
เหตุสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานมฺปิ คหณํ กตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ
อุโภเปเต เหตุสมุปฺปนฺนาติ อิทมฺปน อุภินฺนมฺปิ ปจฺจยุปฺปนฺนภาวํ
ทสฺเสตุกามตาย วุตฺตํ ฯ อิทญฺจ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ ยสฺมา อทฺธตฺตเย
กงฺขามลวิตรณวเสน ปวตฺตติ ตสฺมา อตีตมฺปิ อทฺธานนฺติอาทิ
วุตฺตํ ฯ เอเตน นเยน สพฺพปทานิ วิตฺถาเรตพฺพานีติ เอเตน อวิชฺชา
เหตูติอาทินา อวิชฺชายํ วุตฺตนเยน สงฺขารา เหตุ วิญฺญาณํ
เหตุสมุปฺปนฺนนฺติอาทินา สพฺพปทานิ วิตฺถาเรตพฺพานิ ฯ สงฺขิปฺ-
ปนฺติ เอตฺถ อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จาติ สงฺเขโป เหตุ
วิปาโก จ ฯ อถวา เหตุ วิปาโกติ สงฺขิปฺปตีติ สงฺเขโป
อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จ ฯ สงฺเขปภาวสามญฺเญน เอกวจนํ
กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เต ปน สงฺเขปา อตีเต เหตุ เอตรหิ วิปาโก
เอตรหิ เหตุ อายตึ วิปาโกติ เอวํ กาลวิภาเคน จตฺตาโร ชาตา ฯ
เตนาห ปุริมสงฺเขโป เจตฺถ อตีโต อทฺธาติอาทึ ฯ ปจฺจุปฺปนฺโน
อทฺธาติ สมฺพนฺโธ ฯ ตณฺหูปาทานภวา คหิตาว โหนฺตีติ เอตฺถ
อวิชฺชาคฺคหเณน กิเลสภาวสามญฺญโต ตณฺหูปาทานา คหิตา ฯ
สงฺขารคฺคหเณน กมฺมภาวสามญฺญโต ภโว คหิโต ฯ อวิชฺชา-
สงฺขารานํ เตหิ วินา สกิจฺจากรณโต จ ตณฺหูปาทานภวา คหิตาว
โหนฺติ ฯ อถวา อวิทฺธา ปริตสฺสติ ฯ ปริตสิโต อุปาทิยติ ฯ

ตสฺสุปาทานปจฺจยา ภโว ฯ ตสฺมา ตณฺหูปาทานภวาปิ คหิตา
โหนฺติ ฯ ตถา จ วุตฺตํ ปุริมกมฺมภวสฺมึ โมโห อวิชฺชา
อายูหนา สงฺขารา นิกนฺติ ตณฺหา อุปคมนํ อุปาทานํ เจตนา
ภโวติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปุริมกมฺมภวสฺมึ อิธ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจ-
ยาติ ฯ ตตฺถ ปุริมกมฺมภวสฺมินฺติ ปุริเม กมฺมภเว ฯ อตีต-
ชาติยํ กมฺมภเว กริยมาเนติ อตฺโถ ฯ โมโห อวิชฺชาติ โย ตทา
ทุกฺขาทีสุ โมโห เยน มุฬฺโห กมฺมํ กโรติ โส อวิชฺชา ฯ อายู-
หนา สงฺขาราติ ตํ กมฺมํ กโรโต ยา ปุริมา เจตนาโย ยถา
ทานํ ทสฺสามีติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา มาสมฺปิ สํวจฺฉรมฺปิ ทานุป-
กรณานิ สชฺเชนฺตสฺส อุปฺปนฺนา ปุริมเจตนาโย ปฏิคฺคาหกานํ
ปน หตฺเถ ทกฺขิณํ ปติฏฺฐาปยโต เจตนา ภโวติ วุจฺจติ ฯ เอกา-
วชฺชเนสุ วา ฉสุ ชวเนสุ เจตนา อายูหนสงฺขารา นาม ฯ สตฺตมา
ภโว ฯ ยากาจิ วา ปน เจตนา ภโว ฯ สมฺปยุตฺตา อายูหน-
สงฺขารา นาม ฯ นิกนฺติ ตณฺหาติ ยา กมฺมํ กโรนฺตสฺส ตสฺส
ผเล อุปปตฺติภเว นิกามนา ปฏฺฐนา สา ตณฺหา นาม ฯ
อุปคมนํ อุปาทานนฺติ ยํ กมฺมภวสฺส ปจฺจยภูตํ อิทํ กตฺวา อสุกสฺมึ
นาม ฐาเน กาเม เสวิสฺสามิ อุจฺฉิชฺชิสฺสามีติอาทินา นเยน
ปวตฺตํ อุปคมนํ คหณํ ปรามสนํ อิทํ อุปาทานํ นาม ฯ
เจตนา ภโวติ ตํ กมฺมํ กโรโต ยา ปุริมา เจตนาโยติอาทินา

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๘]

เหฏฺฐา วุตฺเตสุ ตีสุ อตฺถวิกปฺเปสุ ยา เจตนา ภโวติ วุตฺตา สา เจตนา ภโวติ เอวมตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ

[๑๖๕] อิทานิ สพฺเพเปเต อวิชฺชาทโย ธมฺเม ทฺวีหิ วฏฺเฏหิ สงฺคเหตฺวา ทสฺเสตุกาโม อาห อิเม ปญฺจ ธมฺมา อตีเต กมฺม-วฏฺฏนฺติ ฯ เอตฺถ จ นิปฺปริยายโต สงฺขารา ภโว จ กมฺมํ ฯ อวิชฺชาทโย ปน กมฺมสหายตาย กมฺมสริกฺขกา ตทุปการกา จาติ กมฺมนฺติ วุตฺตา ฯ อวิชฺชาทโย หิ วิปากธมฺมธมฺมตาย กมฺม-สริกฺขกา สหชาตโกฏฺฐิยา อุปนิสฺสยโกฏฺฐิยา จ กมฺมสฺส อุปการกา ฯ กมฺมเมว จ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธํ หุตฺวา ปุนปฺปุนํ ปริวตฺตนฏฺเฐน กมฺมวฏฺฏํ ฯ วิญฺญาณาทโย ปญฺจาติ วิญฺญาณาทโย เวทนาปริ-ยนฺตา ปญฺจ ฯ เอตรหีติ อิทานิ ฯ อิมสฺมึ อตฺตภาเวติ วุตฺตํ โหติ ฯ อวิชฺชาสงฺขารา คหิตาว โหนฺตีติ เอตฺถาปิ ปุพฺเพ วิย กิเลส-กมฺมภาวสามญฺญโต ตณฺหูปาทานคฺคหเณน อวิชฺชา คหิตา ภวคฺ-คหเณน สงฺขารา คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อถวา ภเว คหิเต ตสฺส ปุพฺพภาคา ตํสมฺปยุตฺตา วา สงฺขารา คหิตาว โหนฺติ ฯ ตณฺหูปาทานคฺคหเณน จ ตํสมฺปยุตฺตา ยาย วา มุฬฺโห กมฺมํ กโรติ สา อวิชฺชา คหิตาว โหตีติ ตณฺหูปาทานภวคฺคหเณน อวิชฺชาสงฺขารา คหิตาว โหนฺติ ฯ เตเนว วุตฺตํ อิธ ปริ-ปกฺกตฺตา อายตนานํ โมโห อวิชฺชา อายูหนา สงฺขารา นิกนฺติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๘]

ตณฺหา อุปคมนํ อุปาทานํ เจตนา ภโว อิติ อิเม ปญฺจ
ธมฺมา อิธ กมฺมภวสฺมึ อายตึ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยาติ ฯ ตตฺถ
อิธ ปริปกฺกตฺตา อายตนานนฺติ ปริปกฺกายตนสฺส กมฺมกรณกาเล
สมฺโมโห ทสฺสิโต ฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมว ฯ วิญฺญาณ-
นามรูปสฬายตนผสฺสเวทนานํ ชาติชราภงฺคาวตฺถา ชาติชรามรณนฺติ
วุตฺตาติ อวตฺถานคฺคหเณน อวตฺถาวนฺตา คหิตาว โหนฺติ ตทวินา-
ภาวโตติ อาห ชาติชรามรณาปเทเสน วิญฺญาณาทีนํ นิทฺทิฏฺฐตฺ-
ตาติ ฯ อปเทเสนาติ ชาติชรามรณานํ กถเนน ฯ อิเมติ วิญฺญาณา-
ทโย ฯ อายตึ วิปากวฏฺฏนฺติ ปจฺจุปฺปนฺนเหตุโต ภาวีนํ อนา-
คตานํ คหิตตฺตา ฯ เตติ อวิชฺชาทโย ฯ อาการโตติ สรูปโต ฯ
อวุตฺตาปิ ตสฺมึ ตสฺมึ สงฺคเห อากิริยนฺติ อวิชฺชาสงฺขาราทิคฺคหเณหิ
ปกาสิยนฺตีติ อาการา ฯ อตีตเหตุอาทีนํ วา ปการา อาการา ฯ
ตโต อาการโต ฯ วีสติวิธา โหนฺตีติ อตีเตเหตุปญฺจกาทิเภทโต
วีสติวิธา โหนฺติ ฯ สงฺขารวิญฺญาณานญฺเจตฺถ อนฺตรา เอโก
สนฺธีติ เหตุโต ผลสฺส อวิจฺเฉทปฺปวตฺติภาวโต เหตุผลสมฺพนฺธภูโต
เอโก สนฺธิ ฯ ตถา ภวชาตีนมนฺตรา ฯ เวทนา ตณฺหานมนฺตรา
ปน ผลโต เหตุโน อวิจฺเฉทปฺปวตฺติภาวโต ผลเหตุสมฺพนฺธภูโต
เอโก สนฺธิ ฯ ผลภูโตปิ หิ ธมฺโม อญฺญสฺส เหตุสภาวสฺส
ธมฺมสฺส ปจฺจโย โหตีติ ฯ อิตีติ วุตฺตปฺปการปรามสนํ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๘]

เตนาห จตุสงฺเขปนฺติอาทึ ฯ สพฺพาการโตติ อิธ วุตฺเตหิ อวุตฺเตหิ จ ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภงฺเค อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานาทีสุ จ อาคเตหิ สพฺเพหิ อาการเรหิ ฯ ชานาตีติ อวพุชฺฌติ ฯ ปสฺสตีติ ทสฺสน-ภูเตน ญาณจกฺขุนา ปจฺจกฺขโต ปสฺสติ ฯ อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌตีติ เตสํเยว เววจนํ ฯ ตนฺติ ตํ ชานนํ ฯ ญาตฏฺเฐนาติ ยถาสภาวโต ชานนฏฺเฐน ฯ ปชานนฏฺเฐนาติ อนิจฺจาทีหิ ปกาเรหิ ปฏิวิชฺฌ-นฏฺเฐน ฯ อิทานิ ยทตฺถมิทํ ภวจกฺกํ อิทานิ ตํ ตํ ทสฺเสตุํ อิมินาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ เต ธมฺเมติ เต อวิชฺชาทิเก ธมฺเม ฯ ยถาภูตํ ญตฺวาติ มหาวชิรญาเณน ยาถาวโต ชานิตฺวา ฯ นิพฺพินฺ-ทนฺโตติ พลววิปสฺสนาย นิพฺพินฺทนฺโต ฯ วิรชฺชนฺโต วิมุจฺจนฺโตติ อริยมคฺเคหิ วิรชฺชนฺโต วิมุจฺจนฺโต ฯ อเร หนีติ สมฺพนฺโธ ฯ ตตฺถ ยทา ภควา วิรชฺชติ วิมุจฺจติ ตทา อเร หนติ นาม ฯ ตโต ปรํ ปน อภิสมฺพุทฺธกฺขณํ คเหตฺวา วุตฺตํ หนิ วิหนิ วิทฺธํ-เสสีติ ฯ เอวมฺปิ อรานํ หตตฺตาปิ อรหนฺติ เอวํ อิมินาปิ ปกาเรน ยถาวุตฺตสํสารจกฺกสฺส สงฺขาราทิอรานํ หตตฺตา อรหํ ฯ เอตฺเถทํ วุจฺจติ

อรา สํสารจกฺกสฺส หตา ญาณาสินา ยโต
โลกนาเถน เตเนส อรหนฺติ ปวุจฺจตีติ ฯ

[๑๖๖] อคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตาติ อุตฺตมทกฺขิเณยฺยภาวโต ฯ จกฺก-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๘-๑๑๙]

จกฺกวตฺติโน อเจตเน จกฺกรตเน อุปฺปนฺเน ตตฺเถว โลโก ปูชํ กโรติ อญฺญตฺถ ปูชาวิเสสา ปจฺฉิชฺชนฺติ กิมงฺคํ ปน สมฺมาสมฺพุทฺเธ อุปฺปนฺเนติ ทสฺเสนฺโต อุปฺปนฺเน ตถาคเตติอาทิมาห ฯ เอเกกํ ธมฺมกฺขนฺธํ เอเกกวิหาเรน ปูเชสฺสามีติ วุตฺเตปิ สตฺถารํเยว อุทฺทิสฺส กตตฺตา ภควนฺตํ อุทฺทิสฺสาติอาทิ วุตฺตํ ฯ โก ปน วาโท อญฺเญสํ ปูชาวิเสสานนฺติ ยถาวุตฺตโต อญฺเญสํ อมเหสกฺเขหิ เทฺวมนุสฺเสหิ กริยมานานํ นาติอุฬารานํ ปูชาวิเสสานํ อรหภาเว กา นาม กถา ฯ ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตาปิ อรหนฺติ ยถาวุตฺตจีวราทิปจฺจยานํ ปูชาวิเสสสฺส จ อคฺคทกฺขิเณยฺยภาเวน อนุจฺฉวิกตฺตาปิ อรหํ ฯ อิมสฺสาปิ อตฺถสฺส สุขคฺคหณตฺถํ อิทํ วุจฺจติ

ปูชาวิเสสํ สห ปจฺจเยหิ
ยสฺมา อยํ อรหติ โลกนาโถ
อตฺถานุรูปํ อรหนฺติ โลเก
ตสฺมา ชิโน อรหติ นามเมตนฺติ ฯ

[๑๖๗] อสิโลกภเยนาติ อกิตฺติภเยน อยสภเยน ครหภเยนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ รโห ปาปํ กโรนฺตีติ มา นํ โกจิ ชญฺญาติ รหสิ ปาปํ กโรนฺติ ฯ เอวเมส น กทาจิ กโรตีติ เอส ภควา ปาปเหตูนํ โพธิมณฺฑเยว สุปฺปหีนตฺตา กทาจิปิ เอวํ น กโรติ ฯ โหติ เจตฺถ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๙]

ยสฺมา นตฺถิ รโห นาม ปาปกมฺเมสุ ตาทิโน
รหาภาเวน เตเนส อรหํ อิติ วิสฺสุโตติ ฯ

[๑๖๘] อิทานิ สุขคฺคหณตฺถํ ยถาวุตฺตมตฺถํ สพฺพมฺปิ สงฺคเหตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห โหติ เจตฺถาติอาทึ ฯ กิเลสารีน โส มุนีติ เอตฺถ คาถาพนฺธสุขตฺถํ นิคฺคหิตโลโป ทฏฺฐพฺโพ ฯ กิเลสารีนํ หตตฺตาติ อตฺโถ ฯ ปจฺจยาทีน จารโหติ เอตฺถาปิ นิคฺคหิตโลโป วุตฺตนเยเนว ฯ อรหนฺติ เอตฺถ อยมปโรปิ นโย ทฏฺฐพฺโพ ฯ อารกาติ อรหํ ฯ สุวิทูรภาวโต อิจฺเจว อตฺโถ ฯ กุโต ปน สุวิทูรภาวโตติ ฯ เย อภาวิตกายา อภาวิตสีลา อภาวิตจิตฺตา อภาวิตปญฺญา ตโตเอว อปฺปหีนราคโทสโมหา อริยธมฺมสฺส อโกวิทา อริยธมฺเม อวินีตา อริยธมฺมสฺส อทสฺสาวิโน อปฺปฏิปนฺนา มิจฺฉาปฏิปนฺนา จ ตโต สุวิทูรภาวโต ฯ วุตฺตํ เหตํ ภควตา สงฺฆาฏิกณฺเณ เจปิ เม ภิกฺขเว ภิกฺขุ คเหตฺวา ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺโธ อสฺส ปเท ปทํ นิกฺขิปนฺโต โส จ โหติ อภิชฺฌาลุ กาเมสุ ติพฺพสาราโค พฺยาปนฺนจิตฺโต ปทุฏฺฐมนสงฺกปฺโป มุฏฺฐสฺสติ อสมฺปชาโน อสมาหิโต วิพฺภนฺตจิตฺโต ปากตินฺทฺริโย อถโข โส อารกาว มยฺหํ อหญฺจ ตสฺส ตํ กิสฺส เหตุ ธมฺมํ หิ โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ปสฺสติ ธมฺมํ อปสฺสนฺโต มํ น ปสฺสตีติ ฯ ยถาวุตฺตปุคฺคลา หิ สเจปิ สาฆํ ปาตํ สตฺถุ

สนฺติกาวจราว สิยุํ น เต ตาวตา สตฺถุ สนฺติกาติ วตฺตพฺพา ฯ ตถา สตฺถาปิ เนสํ ฯ อิติ อสปฺปุริสานํ อารกา ทูเรติ อรหํ ฯ เตเนทํ วุจฺจติ

สมฺมา นปฺปฏิปชฺชนฺติ เย นิหีนาสยา นรา
อารกา เตหิ ภควา ทูเร เต นารหํ มโตติ ฯ

[๑๖๙] ตถา อารกาติ อรหํ ฯ อาสนฺนภาวโตติ อตฺโถ ฯ กุโต ปน อาสนฺนภาวโตติ ฯ เย ภาวิตกายา ภาวิตสีลา ภาวิตจิตฺตา ภาวิตปญฺญา ตโตเอว ปหีนราคโทสโมหา อริยธมฺมสฺส โกวิทา อริยธมฺเม สุวินีตา อริยธมฺมสฺส ทสฺสาวิโน สมฺมาปฏิปนฺนา ตโต อาสนฺนภาวโต ฯ วุตฺตมฺปิเจตํ ภควตา โยชนสเต เจปิ เม ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิหเรยฺย โส จ โหติ อนภิชฺฌาลุ กาเมสุ น ติพฺพสาราโค อพฺยาปนฺนจิตฺโต อปฺปทุฏฺฐมนสงฺกปฺโป อุปฏฺฐิตสฺสติ สมฺปชาโน สมาหิโต เอกคฺคจิตฺโต สํวุตินฺทฺริโย อถโข โส สนฺติเกว มยฺหํ อหญฺจ ตสฺส ตํ กิสฺส เหตุ ธมฺมํ หิ โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปสฺสติ ธมฺมํ ปสฺสนฺโต มํ ปสฺสตีติ ฯ ตถารูปา หิ ปุคฺคลา สตฺถุ โยชนสหสฺสนฺตริตาปิ โหนฺตา น ตาวตา เต สตฺถุ ทูรจาริโนติ วตฺตพฺพา ฯ ตถา สตฺถาปิ เนสํ ฯ อิติ สปฺปุริสานํ อารกา อาสนฺเนติ อรหํ ฯ เตเนทํ วุจฺจติ

เย สมฺมา ปฏิปชฺชนฺติ สุปฺปณีตาธิมุตฺติกา

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๙]

อารกา เตหิ อาสนฺเน เตนาปิ อรหํ ชิโนติ ฯ

[๑๗๐] เย อิเม ราคาทโย ปาปธมฺมา ยสฺมึ สนฺตาเน อุปฺปชฺชนฺติ ตสฺส ทิฏฺฐธมฺมิกมฺปิ สมฺปรายิกมฺปิ อนตฺถํ อาวหนฺติ นิพฺพานคามินิยา ปฏิปทาย เอกํเสเนว อุชุวิปจฺจนีกภูตา จ เต อตฺตหิตํ ปรหิตญฺจ ปริปูเรตุํ สมฺมาปฏิปชฺชนฺเตหิ สาธูหิ ทูรโต รหิตพฺพา ปริจฺจชิตพฺพา ปหาตพฺพาติ รหา นาม ฯ เต จ ยสฺมา ภควโต โพธิมูเลเยว อริยมคฺเคน สพฺพโส ปหีนา สมุจฺฉินฺนา ฯ ยถาห ฯ ตถาคตสฺส โข พฺราหฺมณ ราโค ปหีโน โทโส โมโห สพฺเพปิ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวงฺกตา อายตึอนุปฺปาทธมฺมาติ ฯ ตสฺมา สพฺพโส น สนฺติ เอตสฺส รหาติ อรโหติ วตฺตพฺเพ โอการสฺส สานุสารํ อการาเทสํ กตฺวา อรหนฺติ วุตฺตํ ฯ เตเนทํ วุจฺจติ

ปาปธมฺมา รหา นาม สาธูหิ รหิตพฺพโต
เตสํ สุฏฺฐุ ปหีนตฺตา ภควา อรหํ มโตติ ฯ

[๑๗๑] เย เต สพฺพโส ปริญฺญาตกฺขนฺธา ปหีนกิเลสา ภาวิตมคฺคา สจฺฉิกตนิโรธา อรหนฺโต ขีณาสวา เย จ เสขา อปฺปตฺตมานสา อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ ปฏฺฐยมานา วิหรนฺติ เย จ ปริสุทฺธปฺปโยคา กลฺยาณชฺฌาสยา สทฺธาสีลสุตาทิคุณสมฺปนฺนา ปุคฺคลา เตหิ น รหิตพฺโพ น ปริจฺจชิตพฺโพ เต จ ภควตาติ อรหํ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๙]

ตถาหิ อริยปุคฺคลา สตฺถารา ทิฏฺฐธมฺมสฺส ปจฺจกฺขกรณโต สตฺถุ ธมฺมสรีเรน อวิรหิตาว โหนฺติ ฯ ยถาห อายสฺมา ปิงฺคิโย ฯ

ปสฺสามิ นํ มนสา จกฺขุนา จ[๑]
รตฺตินฺทิวํ พฺราหฺมณ อปฺปมตฺโต
นมสฺสมาโนปิ วเสมิ[๒] รตฺตึ
เตเนว มญฺญามิ อวิปฺปวาสํ
สทฺธา จ ปีตี จ มโน สตี จ
นาเมนฺติ เม โคตมสาสนมฺหิ[๓]
ยํ ยํ ทิสํ วชฺชติ ภูริปญฺโญ
ส เตน เตเนว นโตหมสฺมีติ ฯ

เตเนว ปน เต อญฺญํ สตฺถารํ น อุทฺทิสนฺติ ฯ ยถาห ฯ อฏฺฐานเมตํภิกฺขเว อนวกาโส ยํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโล อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ ฯ กลฺยาณปุถุชฺชนาปิ เยภุยฺเยน สตฺถริ นิจฺจลสทฺธาเอว โหนฺติ ฯ อิติ สุปฏิปนฺเนหิ ปุริสวิเสเสหิ อวิรหิตพฺพโต เตสญฺจ อวิรหนโต น สนฺติ เอตสฺส รหา ปริจฺจชนกา นตฺถิ วา เอตสฺส รโห สาธูหิ ปริจฺจชิตพฺพตาติ อรหํ ฯ เตเนทํ วุจฺจติ

เย สจฺฉิกตสทฺธมฺมา อริยา สุทฺธโคจรา
น เตหิ รหิโต โหติ นาโถ เตนารหํ มโตติ ฯ

๑. ปาลิยมฺปน จกฺขุนาว อิติ ทิสฺสติ ฯ ๒. นมสฺสมาโน วิวสามิ รตฺตึ ฯ
๓. โคตมสาสนมฺหา ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๙]

[๑๗๒] รโหติ จ คมนํ วุจฺจติ ฯ ภควโต จ นานาคตีสุ ปริพฺภมนสงฺขาตํ สํสาเร คมนํ นตฺถิ กมฺมกฺขยกเรน อริยมคฺเคน โพธิมูเลเยว สพฺพโส สสมฺภารสฺส กมฺมวฏฺฏสฺส วิทฺธํสิตตฺตา ฯ ยถาห ฯ

เยน เทวูปปตฺยสฺส คนฺธพฺโพ วา วิหงฺคโม
ยกฺขตฺตํ เยน คจฺเฉยฺย มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช
เต มยฺหํ อาสวา ขีณา วิทฺธสฺตา วินฬีกตาติ ฯ

[๑๗๓] เอวํ นตฺถิ เอตสฺส รโห คมนํ คตีสุ ปจฺฉา ชาตีติปิ อรหํ ฯ เตเนทํ วุจฺจติ

รโห วา คมนํ ยสฺส สํสาเร นตฺถิ สพฺพโส
ปหีนชาติมรโณ อรหํ สุคโต มโตติ ฯ

[๑๗๔] ปาสํสตฺตา วา ภควา อรหํ ฯ อกฺขรจินฺตกา หิ ปสํสายํ อรหสทฺทํ วณฺเณนฺติ ฯ ปาสํสภาโว จ ภควโต อนญฺญ-สาธารโณ ยถาภุจฺจคุณาธิคโต สเทวเก โลเก สุปฺปติฏฺฐิโต ฯ ตถาเหส อนุตฺตเรน สีเลน อนุตฺตเรน สมาธินา อนุตฺตราย ปญฺญาย อนุตฺตราย วิมุตฺติยา อสโม อสมสโม อปฺปฏิโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโลติ จ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ คุเณ วิภชิตฺวา วิภชิตฺวา วุจฺจมาเน ปณฺฑิตปุริเสหิ เทเวหิ พฺรหฺเมหิ ภควตา วา ปน ปริโยสาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยรูโป ฯ อิติ ปาสํสตฺตาปิ ภควา อรหํ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๙]

เตเนทํ วุจฺจติ

คุเณหิ สทิโส นตฺถิ ยสฺมา โลเก สเทวเก
ตสฺมา ปาสํสิยตฺตาปิ อรหํ ทฺวิปทุตฺตโมติ ฯ

สพฺพสงฺคหวเสน ปน

อารกา มนฺทพุทฺธีนํ อารกา จ วิชานตํ
รหานํ สุปฺปหีนตฺตา วิทูนมรเหยฺยโต
ภเวสุ จ รหาภาวา ปาสํสา อรหํ ชิโนติ ฯ

เอตฺตาวตา จ อรหนฺติ ปทสฺส สพฺพโส อตฺโถ วิภตฺโต โหติ ฯ

[๑๗๕] อิทานิ สมฺมาสมฺพุทฺโธติ อิมสฺส อตฺถํ วิภชิตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห สมฺมา สามญฺจาติอาทึ ฯ ตตฺถ สมฺมาติ อวิปรีตํ ฯ สามนฺติ สยเมว ฯ อปรเนยฺโย หุตฺวาติ อตฺโถ ฯ สมฺพุทฺโธติ หิ เอตฺถ สํสทฺโท สยนฺติ เอตสฺส อตฺถสฺส โพธโก ทฏฺฐพฺโพ ฯ สพฺพธมฺมานนฺติ อนวเสสานํ เญยฺยธมฺมานํ ฯ กถํ ปเนตฺถ สพฺพธมฺมานนฺติ อยํ วิเสโส ลพฺภตีติ ฯ เอกเทสสฺส อคฺคหณโต ฯ ปเทสคฺคหเณ หิ อสติ คเหตพฺพสฺส นิปฺปเทสตาว วิญฺญายติ ยถา ทุกฺขิโต น ททาตีติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา อตฺถวิเสสานเปกฺขา กตฺตริเอว พุทฺธสทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพา กมฺมวจนิจฺฉาย อภาวโต ฯ สมฺมา สามญฺจ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺโธติ เอตฺตกเมว หิ อิธ สทฺทโต ลพฺภติ ฯ สพฺพธมฺมานนฺติ อิทํ ปน

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๙]

อตฺถโต ลพฺภมานํ คเหตฺวา วุตฺตํ ฯ น หิ พุชฺฌนกิริยา อวิสยา ยุชฺชติ ฯ อิทานิ ตสฺสา วิสยํ สพฺพธมฺเมติ สามญฺญโต วุตฺตํ วิภชิตฺวา ทสฺเสตุํ อภิญฺเญยฺย ธมฺเมติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อภิญฺเญยฺเยติ อนิจฺจาทิโต ลกฺขณรสาทิโต จ อภิวิสิฏฺเฐน ญาเณน ชานิตพฺเพ จตุสฺสจฺจธมฺเม ฯ อภิญฺเญยฺยโต พุทฺโธติ อภิญฺเญยฺย-ภาวโต พุชฺฌิ ฯ ปุพฺพภาเค วิปสฺสนาปญฺญาทีหิ อธิคมกฺขเณ มคฺคปญฺญาย อปรภาเค สพฺพญฺญุตญาณาทีหิ อญฺญาสีติ อตฺโถ ฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโย ฯ ปริญฺเญยฺเย ธมฺเมติ อนิจฺจาทิวเสน ปริชานิตพฺพํ ทุกฺขํ อริยสจฺจมาห ฯ ปหาตพฺเพติ สมุทยปกฺขิเย ฯ สจฺฉิกาตพฺเพติ นิพฺพานํ สนฺธายาห ฯ พหุวจนนิทฺเทโส ปเนตฺถ โสปาทิเสสาทิกํ ปริยายสิทฺธํ เภทมเปกฺขิตฺวา กโต ฯ อุทฺเทโส วา อยํ จตุสฺสจฺจธมฺมานมฺปิ ฯ ตถาหิ วกฺขติ จกฺขุํ ทุกฺขสจฺจนฺติ-อาทึ ฯ อุทฺเทโส จ อวินิจฺฉิตตฺถปริจฺเฉทสฺส ธมฺมสฺส วเสน กริยติ ฯ อุทฺเทเสน หิ อุทฺทิสิยมานานํ ธมฺมานํ อตฺถิตามตฺตํ วุจฺจติ น ปริจฺเฉโทติ ฯ อปริจฺเฉเทน พหุวเนน วุตฺตํ ยถา อปฺปจฺจยา ธมฺมา อสงฺขตา ธมฺมาติ ฯ สจฺฉิกาตพฺเพติ วา ผลวิมุตฺตีนมฺปิ คหณํ น นิพฺพานสฺเสวาติ พหุวจนนิทฺเทโส กโต ฯ เอวญฺจ ภาเวตพฺเพติ เอตฺถ ฌานานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เตเน-วมาหาติ เสลพฺราหฺมณสฺส อตฺตโน พุทฺธภาวํ สาเธนฺโต เอวมาห ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๑๙]

กึ ปน ภควา สยเมว อตฺตโน สมฺมาสมฺพุทฺธภาวํ สาเธตีติ ฯ สาเธติ มหากรุณาย อญฺเญสํ อวิสยโต ฯ ตตฺถ เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ สพฺพาภิภู สพฺพวิทูหมสฺมีติอาทีนิ สุตฺตปทานิ ฯ อิทเมว จ อภิญฺเญยฺยนฺติอาทิ สุตฺตปทํ เอตสฺส อตฺถสฺส สาธกํ ฯ

[๑๗๖] ตตฺถ อภิญฺเญยฺยนฺติ อิมินา ทุกฺขสจฺจมาห ฯ ภาเวตพฺพนฺติ มคฺคสจฺจํ ฯ จสทฺโท ปเนตฺถ อวุตฺตสมุจฺจยตฺโถ ฯ เตน สจฺฉิกาตพฺพสฺส คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ อถวา อภิญฺเญยฺยนฺติ อิมินาว ปาริเสสญาเยน ปริญฺเญยฺยธมฺเม สจฺฉิกาตพฺพธมฺเม จ ทสฺเสติ ฯ ตสฺมา พุทฺโธสฺมีติ ยสฺมา จตฺตาริ สจฺจานิ มยา พุทฺธานิ สจฺจวินิมุตฺตญฺจ กิญฺจิ เญยฺยํ นตฺถิ ตสฺมา สพฺพมฺปิ เญยฺยํ พุทฺโธสฺมิ อพฺภญฺญาสินฺติ อตฺโถ ฯ เสลสุตฺตฏฺฐกถายํ ปน อิทํ วุตฺตํ อภิญฺเญยฺยนฺติ วิชฺชา จ วิมุตฺติ จ ภาเวตพฺพํ มคฺคสจฺจํ ปหาตพฺพํ สมุทยสจฺจํ เหตุวจเนน ปน ผลสิทฺธิโต เตสํ ผลานิ นิโรธสจฺจทุกฺขสจฺจานิปิ วุตฺตาเนว โหนฺติ เอวํ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกตํ ปริญฺญาตพฺพํ ปริญฺญาตนฺติ อิทมฺเปตฺถ สงฺคหิตเมวาติ จตุสฺสจฺจภาวนํ สจฺจภาวนาผลญฺจ วิชฺชาวิมุตฺตึ ทสฺเสนฺโต พุชฺฌิตพฺพํ พุชฺฌิตฺวา พุทฺโธ ชาโตสฺมีติ ยุตฺตเหตุนา พุทฺธภาวํ สาเธตีติ ฯ

[๑๗๗] ตตฺถ วิชฺชาติ มคฺควิชฺชา วุตฺตา อุกฺกฏฺฐนิทฺเทเสน ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๐]

วิมุตฺตีติ ผลวิมุตฺติ ฯ กามญฺเจตฺถ มคฺควิชฺชาปิ ภาเวตพฺพภาเวน คหิตา ฯ สพฺเพปิ ปน สภาวธมฺมา อภิญฺเญยฺยาติ วิชฺชาย อภิญฺเญยฺยภาโว วุตฺโต ฯ อิมินาว นเยน สพฺเพสมฺปิ อภิญฺเญยฺยภาโว วุตฺโตเอวาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ผเลน วินา เหตุภาวสฺเสว อภาวโต เหตุวจเนน ผลสิทฺธิ วุตฺตาติ เวทิตพฺพํ ฯ นิโรธสฺส หิ สมฺปาปเนน มคฺคสฺส เหตุภาโว ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺตเนน ตณฺหาย สมุทยภาโวติ เอวํ สจฺจวเสน สามญฺญโต วุตฺตมตฺถํ ทฺวารารมฺมเณหิ สทฺธึ ทฺวารปฺปวตฺตธมฺเมหิ เจว ขนฺธาทีหิ จ สจฺจวเสเนว วิภชิตฺวา ทสฺเสตุํ อปิจาติอาทิ อารทฺธํ ฯ

[๑๗๘] มูลการณภาเวนาติ สนฺเตสุปิ อวิชฺชาทีสุ อญฺเญสุ การเณสุ เตสมฺปิ มูลภูตการณภาเวน ฯ ตณฺหา หิ กมฺมสฺส วิจิตฺตภาวเหตุภาวโต สหายภาวูปคมนโต จ ทุกฺขวิจิตฺตตาย ปธานการณํ ฯ สมุฏฺฐาปิกาติ อุปฺปาทิกา ฯ ปุริมตณฺหาติ ปุริมภวสิทฺธา ตณฺหา ฯ อุภินฺนนฺติ จกฺขุสฺส ตํสมุทยสฺส จ ฯ อปฺปวตฺตีติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํ ฯ นิโรธปฺปชานนาติ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน นิโรธสฺส ปฏิวิชฺฌนา ฯ เอเกกปทุทฺธาเรนาติ จกฺขุํ จกฺขุสมุทโย จกฺขุนิโรโธติอาทินา เอเกกโกฏฺฐาสนิทฺธารเณน ฯ ตณฺหายปิ ปริญฺเญยฺยภาวสภาวโต อุปาทานกฺขนฺธนฺโตคธตฺตา สงฺขารทุกฺขภาวโต จ ทุกฺขสจฺจสงฺคหํ ทสฺเสตุํ รูปตณฺหาทโย ฉ ตณฺหา-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๐]

ตณฺหากายาติ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา วตฺตมานภเว ตณฺหา ขนฺธปริยาปนฺนตฺตา
สงฺขารทุกฺขภาวโต จ ทุกฺขสจฺจํ ฯ ยสฺมึ ปน อตฺตภาเว สา
อุปฺปชฺชติ ตสฺส อตฺตภาวสฺส มูลการณภาเวน สมุฏฺฐาปิกา
ปุริมภวสิทฺธา ตณฺหา สมุทยสจฺจนฺติ คเหตพฺพํ ฯ กสิณานีติ
กสิณาลมฺพนิกชฺฌานานิ ฯ ทฺวตฺตึสาการาติ ทฺวตฺตึสโกฏฺฐาสา ตทา-
รมฺมณชฺฌานานิ จ ฯ

[๑๗๙] นว ภวาติ กามภโว รูปภโว อรูปภโว สญฺญีภโว
อสญฺญีภโว เนวสญฺญีนาสญฺญีภโว เอกโวการภโว จตุโวการภโว
ปญฺจโวการภโวติ นว ภวา ฯ ตตฺถ ภวตีติ ภโว ฯ กามราค-
สงฺขาเตน กาเมน ยุตฺโต ภโว กามสงฺขาโต วา ภโว กามภโว
เอกาทส กามาวจรภูมิโย ฯ กาเม ปหาย รูปราคสงฺขาเตน รูเปน
ยุตฺโต ภโว รูปสงฺขาโต วา ภโว รูปภโว โสฬส รูปาวจร-
ภูมิโย ฯ กามญฺจ รูปญฺจ ปหาย อรูปราคสงฺขาเตน อรูเปน
ยุตฺโต ภโว อรูปสงฺขาโต วา ภโว อรูปภโว จตสฺโส อรูป-
ภูมิโย ฯ สญฺญาวตํ ภโว สญฺญีภโว ฯ สญฺญา วา เอตฺถ
ภเว อตฺถีติ สญฺญีภโว ฯ โส กามภโว จ อสญฺญีภวมุตฺโต
รูปภโว จ เนวสญฺญีนาสญฺญีภวมุตฺโต อรูปภโว จ โหติ ฯ น
สญฺญีภโว อสญฺญีภโว ฯ โส รูปภเวกเทโส ฯ โอฬาริกตฺตา-
ภาวโต เนวสญฺญา สุขุมตฺตสฺส สพฺภาวโต นาสญฺญาติ เนวสญฺญา-

เนวสญฺญานาสญฺญา ฯ ตาย ยุตฺโต ภโว เนวสญฺญานาสญฺญาภโว ฯ อถวา โอฬาริกาย สญฺญาย อภาวา สุขุมาย จ ภาวา เนวสญฺญานาสญฺญา อสฺมึ ภเวติ เนวสญฺญานาสญฺญาภโว ฯ โส อรูปภเวกเทโส ฯ เอเกน รูปกฺขนฺเธน โวกิณฺโณ ภโว เอเกน วา โวกาโร อสฺส ภวสฺสาติ เอกโวการภโว ฯ โส อสญฺญีภโว ฯ จตูหิ อรูปกฺขนฺเธหิ โวกิณฺโณ ภโว จตูหิ วา โวกาโร อสฺส ภวสฺสาติ จตุโวการภโว ฯ โส อรูปภโวเอว ฯ ปญฺจหิ ขนฺเธหิ โวกิณฺโณ ภโว ปญฺจหิ วา โวกาโร อสฺส ภวสฺสาติ ปญฺจโวการภโว ฯ โส กามภโว จ รูปภเวกเทโส จ โหติ ฯ โวกาโรติ วา ขนฺธานเมตมธิวจนํ ฯ ตสฺมา เอโก โวกาโร อสฺส ภวสฺสาติ เอกโวการภโวติ เอวมาทินา เจตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ

[๑๘๐] จตฺตาริ ฌานานีติ อคฺคหิตารมฺมณวิเสสานิ จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ ฯ วิปากชฺฌานานํ วา เอตํ คหณํ ฯ เอตฺถ จ กุสลธมฺมานํ อุปนิสฺสยภูตา ตณฺหา ตํสมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหาติ เวทิตพฺพา ฯ กิริยธมฺมานํ ปน ยตฺถ เต กิริยธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ ตสฺส อตฺตภาวสฺส การณภูตา ตณฺหา ฯ อนุโลมโตติ เอตฺถ สงฺขารา ทุกฺขสจฺจํ อวิชฺชา สมุทยสจฺจนฺติ อิมินานุกฺกเมน โยเชตพฺพํ ฯ อนุพุทฺโธติ พุชฺฌิตพฺพธมฺมสฺส อนุรูปโต พุทฺโธ ฯ เตนาติ ตสฺมา ฯ ยสฺมา สามญฺญโต วิเสสโต จ เอเกกปทุทฺธาเรน

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๐]

สพฺพธมฺเม พุทฺโธ ตสฺมา วุตฺตํ ฯ กึ วุตฺตนฺติ อาห สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตาติ ฯ สพฺพสฺสปิ เณยฺยสฺส สพฺพาการโต อวิปรีตํ สยเมว อภิสมฺพุทฺธตฺตาติ อตฺโถ ฯ อิมินาสฺส ปโรปเทสรหิตสฺส สพฺพากาเรน สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติโน อนาวรณญาณสงฺขาตสฺส สพฺพญฺญุตญาณสฺส อธิคโม ทสฺสิโต ฯ

[๑๘๑] นนุ จ สพฺพญฺญุตญาณโต อญฺญํ อนาวรณญาณํ อญฺญถา ฉ อสาธารณญาณานิ พุทฺธญาณานีติ วจนํ วิรุชฺเฌยฺยาติ ฯ น วิรุชฺฌติ วิสยปฺปวตฺติเภทวเสน อญฺเญหิ อสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ เอกสฺเสว ญาณสฺส ทฺวิธา วุตฺตตฺตา ฯ เอกเมว หิ ตํ ญาณํ อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติธมฺมวิสยตาย สพฺพญฺญุตญาณํ ฯ ตตฺถ จ อาวรณาภาวโต นิสฺสงฺคจารมุปาทาย อนาวรณญาณนฺติ วุตฺตํ ฯ ยถาห ปฏิสมฺภิทายํ สพฺพํ สงฺขตาสงฺขตมนวเสสํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ ตตฺถาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณญาณนฺติอาทึ ฯ ตสฺมา นตฺถิ เตสํ อตฺถโต เภโท ฯ เอกนฺเตน เจตํ เอวมิจฺฉิตพฺพํ ฯ อญฺญถา สพฺพญฺญุตานาวรณญาณานํ สาธารณตา อสพฺพธมฺมารมฺมณตา จ อาปชฺเชยฺย ฯ น หิ ภควโต ญาณสฺส อนุมตฺตมฺปิ อาวรณํ อตฺถิ อนาวรณญาณสฺส อสพฺพธมฺมารมฺมณภาเว ยตฺถ ตํ นปฺปวตฺตติ ตตฺถาวรณสมฺภวโต

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๑]

อนาวรณภาโวเยว น สิยา ฯ อถวา ปน โหตุ อญฺญเมว อนา-
วรณญาณํ สพฺพญฺญุตญาณโต ฯ อิธ ปน สพฺพตฺถ อปฺปฏิหต-
วุตฺติตาย อนาวรณญาณนฺติ สพฺพญฺญุตญาณเมว อธิปฺเปตํ ฯ
ตสฺส จาธิคเมน ภควา สพฺพญฺญู สพฺพวิทู สมฺมาสมฺพุทฺโธติ จ
วุจฺจติ น สกึเยว สพฺพธมฺมาวโพธโต ฯ ตถา จ วุตฺตํ ปฏิ-
สมฺภิทายํ วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล
สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุทฺโธติ ฯ
สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถญาณสมธิคเมน หิ ภควโต สนฺตาเน
อนวเสสธมฺเม ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถตา อโหสีติ ฯ เอตฺถาห กิมฺปนิทํ
ญาณํ ปวตฺตมานํ สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ อุทาหุ
กเมนาติ ฯ กึ เจตฺถ ฯ ยทิ ตาว สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย
ปวตฺตติ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนอชฺฌตฺตพหิทฺธาทิเภทภินฺนานํ สงฺขต-
ธมฺมานํ อสงฺขตสมฺมุติธมฺมานญฺจ เอกชฺฌํ อุปฏฺฐาเน ทูรโต จิตฺต-
ปฏํ เปกฺขนฺตสฺส วิย ปฏิภาเคนาวโพโธ น สิยา ฯ ตถา สติ
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ วิปสฺสนฺตานํ อนตฺตากาเรน วิย สพฺพ-
ธมฺมา อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณสฺส วิสยา โหนฺตีติ อาปชฺชติ ฯ
เยปิ สพฺพเญยฺยธมฺมานํ จิตลกฺขณวิสยํ วิกปฺปรหิตํ สพฺพกาลํ
พุทฺธานํ ญาณํ ปวตฺตติ เตน เต สพฺพวิทูติ วุจฺจนฺติ ฯ เอวญฺจ
กตฺวา จรํ สมาหิโต นาโค ติฏฺฐนฺโตปิ สมาหิโตติ อิทมฺปิ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๑]

วจนํ สุวุตฺตํ โหตีติ วทนฺติ ฯ เตสมฺปิ วุตฺตโทสานาติวตฺติ ฯ
จิตฺตลกฺขณารมฺมณตาย จ อตีตานาคตธมฺมานํ ตทภาวโต เอกเทส-
วิสยเมว ภควโต ญาณํ สิยา ตสฺมา สกึเยว ญาณํ ปวตฺตตีติ
น ยุชฺชติ ฯ อถ กเมน สพฺพสฺมึ วิสเย ญาณํ ปวตฺตตีติ
เอวมฺปิ น ยุชฺชติ ฯ น หิ ชาติภูมิสภาวาทิวเสน ทิสาเทสกาลาทิ-
วเสน จ อเนกเภทภินฺเน เญยฺเย กเมน คยฺหมาเน ตสฺส อน-
วเสสปฏิเวโธ สมฺภวติ อปริยนฺตภาวโต เญยฺยสฺส ฯ เย ปน
อตฺถสฺส อวิสํวาทนโต เญยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา เสเสปิ
เอวนฺติ อธิมุญฺจิตฺวา ววตฺถาปเนน สพฺพญฺญู ภควา ตญฺจ
ญาณํ น อานุมานิกํ สํสยาภาวโต สํสยานุพนฺธํ หิ โลเก
อนุมานญาณนฺติ วทนฺติ ฯ เตสมฺปิ ตํ น ยุตฺตํ ฯ สพฺพสฺส หิ
อปฺปจฺจกฺขภาเว อตฺถาวิสํวาทเนน เญยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา
เสเสปิ เอวนฺติ อธิมุญฺจิตฺวา ววตฺถาปนสฺส อสมฺภวโต ฯ ยํ หิ
ตํ เสสํ ตํ อปฺปจฺจกฺขนฺติ อถ ตมฺปิ ปจฺจกฺขํ ตสฺส เสส-
ภาโวเอว น สิยาติ ฯ สพฺพเมตํ อการณํ ฯ กสฺมา ฯ อวิสย-
วิจารภาวโต ฯ วุตฺตํ เหตํ ภควตา พุทฺธวิสโย ภิกฺขเว อจินฺเตยฺโย
น จินฺเตตพฺโพ โย จินฺเตยฺย อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี
อสฺสาติ ฯ อิทมฺปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ ฯ ยงฺกิญฺจิ ภควตา ญาตุํ
อิจฺฉิตํ สกลํ เอกเทโส วา ตตฺถ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย ปจฺจกฺขโต

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๑]

ญาณํ ปวตฺตติ นิจฺจสมาธานญฺจ วิกฺเขปาภาวโต ฯ ญาตุํ อิจฺฉิ-
ตสฺส จ สกลสฺส อวิสยภาเว ตสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติตา น
สิยา ฯ เอกนฺเตเนว สา อิจฺฉิตพฺพา สพฺเพ ธมฺมา พุทฺธสฺส
ภควโต อาวชฺชนปฏิพทฺธา อากงฺขนปฏิพทฺธา มนสิการปฏิพทฺธา
จิตฺตุปฺปาทปฏิพทฺธาติ วจนโต ฯ อตีตานาคตวิสมฺปิ ภควโต
ญาณํ อนุมานาคมนตกฺกคฺคหณวิรหิตตฺตา ปจฺจกฺขเมว ฯ นนุ จ
เอตสฺมิมฺปิ ปกฺเข ยทา สกลํ ญาตุํ อิจฺฉิตํ ตทา สกึเยว สกล-
วิสยตาย อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณํ ปวตฺเตยฺยาติ วุตฺตโทสา-
นาติวตฺติเยวาติ ฯ น ตสฺส วิโสธิตตฺตา ฯ วิโสธิโต หิ โส
พุทฺธวิสโย อจินฺเตยฺโยติ ฯ อญฺญถา ปจุรชนญาณสมานวุตฺติตาย
พุทฺธานํ ภควนฺตานํ ญาณสฺส อจินฺเตยฺยตา น สิยา ฯ ตสฺมา
สกลธมฺมารมฺมณมฺปิ ตํ เอกธมฺมารมฺมณํ วิย สุววตฺถาปิเตเยว
เต ธมฺเม กตฺวา ปวตฺตตีติ ฯ อิทเมตฺถ อจินฺเตยฺยํ ฯ ยาวตกํ
เญยฺยํ ตาวตกํ ญาณํ ยาวตกํ ญาณํ ตาวตกํ เญยฺยํ เญยฺย-
ปริยนฺติกํ ญาณํ ญาณปริยนฺติกํ เญยฺยนฺติ เอวเมกชฺฌํ วิสุํ สกึ
กเมน วา อิจฺฉานุรูปํ สมฺมา สามํ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา
สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ

[๑๘๒] วิชฺชาหีติ เอตฺถ วินฺทิยํ วินฺทตีติ วิชฺชา ยาถาวโต
อุปลพฺภตีติ อตฺโถ ฯ อตฺตโน วา ปฏิปกฺขสฺส วิชฺฌนฏฺเฐน

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๑]

วิชฺชา ฯ ตโมกฺขนฺธาทิกสฺส ปทาลนฏฺเฐนาติ อตฺโถ ฯ ตโตเอว
อตฺตโน วิสยสฺส วิทิตกรณฏฺเฐนปิ วิชฺชา ฯ สมฺปนฺนตฺตาติ
สมนฺนาคตตฺตา ปริปุณฺณตฺตา วา ฯ อวิกลตฺตาติ อตฺโถ ฯ
ตตฺราติ อมฺพฏฺฐสุตฺเต ฯ มโนมยิทฺธิยาติ เอตฺถ อิธ ภิกฺขุ อิมมฺหา
กายา อญฺญํ กายํ อภินิมฺมินาติ รูปึ มโนมยํ สพฺพงฺคปจฺจงฺคํ
อหีนินฺทฺริยนฺติ อิมินา นเยน อาคตา อิทฺธิ สรีรพฺภนฺตเร อญฺญสฺเสว
ฌานมเนน นิพฺพตฺตตฺตา มโนมยสฺส สรีรสฺส นิปฺผตฺติวเสน ปวตฺตตฺตา
มโนมยิทฺธิ นาม ฯ ฉ อภิญฺญาติ อาสวกฺขยญาเณน สทฺธึ
อิทฺธิวิธาทิกา ปญฺจาภิญฺญาโย ฯ ติสฺสนฺนํ อฏฺฐนฺนญฺจ วิชฺชานํ
ตตฺถ ตตฺถ สุตฺเต คหณํ วิเนยฺยชฺฌาสยวเสนาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ
สตฺต สทฺธมฺมา นาม สทฺธา หิรี โอตฺตปฺปํ พาหุสจฺจํ วีริยํ สติ
ปญฺญา จ เย สนฺธาย วุตฺตํ อิธ ภิกฺขุ สทฺโธ โหติ หิรีมา
โอตฺตปฺปี พหุสฺสุโต อารทฺธวิริโย อุปฏฺฐิตสฺสติ ปญฺญวา โหตีติ ฯ
จตฺตาริ ฌานานีติ ยานิ กานิจิ จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ ฯ กสฺมา
ปเนตฺถ สีลาทโยเยว ปณฺณรส จรณนฺติ วุตฺตาติ โจทนํ สนฺธายาห
อิเมเยว หีติอาทึ ฯ เตน เตสํ สิกฺขาตฺตยสงฺคหโต นิพฺพานุป-
คมเน เอกํสโต สาธนภาวมาห ฯ อิทานิ ตทตฺถสาธนาย
อาคมนํ ทสฺเสนฺโต ยถาหาติอาทิมาห ฯ ภควาติอาทิ วุตฺตสฺ-
เสวตฺถสฺส นิคมนวเสน วุตฺตํ ฯ นนุ จายํ วิชฺชาจรณสมฺปทา

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๑]

สาวเกสุปิ ลพฺภตีติ ฯ กิญฺจาปิ ลพฺภติ น ปน ตถา ยถา
ภควโตติ ทสฺเสตุํ ตตฺถ วิชฺชาสมฺปทาติอาทิ วุตฺตํ ฯ อาสวกฺขย-
วิชฺชาย สพฺพญฺญุภาวสิทฺธิโต อาห วิชฺชาสมฺปทา ภควโต สพฺพญฺญุ-
ภาวํ ปูเรตฺวา ฐิตาติ ฯ จตูสุ ฌาเนสุ อนฺโตคธภาเวน จรณ-
ธมฺมปริยาปนฺนตฺตา กรุณาพฺรหฺมวิหารสฺส ตสฺส จ มหากรุณา-
สมาปตฺติวเสน อสาธารณสภาวสฺส ภควติ อุปลพฺภนโต อาห
จรณสมฺปทา มหาการุณิกตํ ปูเรตฺวา ฐิตาติ ฯ ยถา สตฺตานํ
อนตฺถํ ปริวชฺเชตฺวา อตฺเถ นิโยชนํ ปญฺญาย วินา น โหติ
เอวํ เนสํ อตฺถานตฺถชานนํ สตฺถุ กรุณาย วินา น โหตีติ
อุภยมฺปิ อุภยตฺถ สกิจฺจกรเมว สิยา ฯ ยตฺถ ปน ยสฺสา ปธาน-
ภาโว ตํ ทสฺเสตุํ โส สพฺพญฺญุตายาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ยถาตํ
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโนติ เอตฺถ ตนฺติ นิปาตมตฺตํ ฯ ยถา อญฺโญปิ
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน นิโยเชติ ตถา อยนฺติ อตฺโถ ฯ เตน
วิชฺชาจรณสมฺปนฺนสฺเสวายํ อาเวณิกา ปฏิปตฺตีติ ทสฺเสติ ฯ สา
ปนายํ สตฺถุ วิชฺชาจรณสมฺปทา สาสนสฺส นิยฺยานิกตาย สาวกานํ
สมฺมาปฏิปตฺติยา เอกนฺตการณนฺติ ทสฺเสตุํ เตนสฺสาติอาทิ วุตฺตํ ฯ
ตตฺถ อตฺตนฺตปาทโยติอาทิสทฺเทน ปรนฺตปอุภยนฺตปา คหิตา ฯ
เสสํ สุวิญฺเญยฺยเมว ฯ เอตฺถ จ วิชฺชาสมฺปทาย สตฺถุ ปญฺญา-
มหตฺตํ ปกาสิตํ โหติ ฯ จรณสมฺปทาย กรุณามหตฺตํ ฯ เตสุ
[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๑]

ปญฺญาย ภควโต ธมฺมรชฺชปฺปตฺติ ฯ กรุณาย ธมฺมสํวิภาโค ฯ
ปญฺญาย สํสารทุกฺขนิพฺพิทา ฯ กรุณาย สํสารทุกฺขสหนํ ฯ
ปญฺญาย ปรทุกฺขปริชานนํ ฯ กรุณาย ปรทุกฺขปฏิการารมฺโภ ฯ
ปญฺญาย ปรินิพฺพานาภิมุขภาโว ฯ กรุณาย ตทนธิคโม ฯ ปญฺญาย
สยํ ตรณํ ฯ กรุณาย ปเรสํ ตารณํ ฯ ปญฺญาย พุทฺธภาว-
สิทฺธิ ฯ กรุณาย พุทฺธกิจฺจสิทฺธิ ฯ กรุณาย วา โพธิสตฺตภูมิยํ
สํสาราภิมุขภาโว ฯ ปญฺญาย ตตฺถ อนภิรติ ฯ ตถา กรุณาย
ปเรสํ อภึสาปนํ ฯ ปญฺญาย สยํ ปเรหิ อภายนํ ฯ กรุณาย ปรํ
รกฺขนฺโต อตฺตานํ รกฺขติ ฯ ปญฺญาย อตฺตานํ รกฺขนฺโต ปรํ
รกฺขติ ฯ ตถา กรุณาย อปรนฺตโป ฯ ปญฺญาย อนตฺตนฺตโป ฯ
เตน อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ จตุตฺถปุคฺคลภาโว
สิทฺโธ โหติ ฯ ตถา กรุณาย โลกนาถตา ฯ ปญฺญาย อตฺต-
นาถตา ฯ กรุณาย จสฺส นินฺนตาภาโว ฯ ปญฺญาย อุณฺณมา-
ภาโว ฯ ตถา กรุณาย สพฺพสตฺเตสุ ชนิตานุคฺคโห ปญฺญานุ-
คตตฺตา น จ น สพฺพตฺถ วิรตฺตจิตฺโต ฯ ปญฺญาย สพฺพธมฺเมสุ
วิรตฺตจิตฺโต กรุณานุคตตฺตา น จ น สพฺพสตฺตานุคฺคหาย ปวตฺโต ฯ
ยถา หิ กรุณา ภควโต สิเนหโสกวิรหิตา เอวํ ปญฺญา อหงฺการ-
มมงฺการวินิมุตฺตาติ อญฺญมญฺญวิโสธิตา ปรมวิสุทฺธา คุณวิเสสา
วิชฺชาจรณสมฺปทาหิ ปกาสิตาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๑]

[๑๘๓] อิทานิ สุคโตติ อิมสฺส อตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห โสภณ-มนตฺตาติอาทึ ฯ คเต ฐิเตติอาทีสุ คมนมฺปิ คตนฺติ วุจฺจตีติ อาห คมนมฺปิ หิ คตนฺติ วุจฺจตีติ ฯ โสภณนฺติ สุภํ ฯ สุภภาโว วิสุทฺธตาย วิสุทฺธตา โทสวิคเมนาติ อาห ปริสุทฺธมนวชฺชนฺติ ฯ คมนญฺจ นาม พหุวิธนฺติ อิธาธิปฺเปตคมนํ ทสฺเสนฺโต อริยมคฺโคติ อาห ฯ โส หิ นิพฺพานสฺส คติ อธิคโมติ จ กตฺวา คตํ คมนนฺติ จ วุจฺจติ ฯ อิทานิ ตสฺเสว คมเน การณํ ทสฺเสตุํ เตน เหสาติ อาทิ วุตฺตํ ฯ เขมํ ทิสนฺติ นิพฺพานํ ฯ อสชฺชมาโนติ ปริปนฺถาภาเวน สุคติคมเนปิ อสชฺชนฺโต สงฺคํ อกโรนฺโต ปเคว อิตรตฺถ ฯ อถวา เอกาสเน นิสีทิตฺวา ขิปฺปาภิญฺญาวเสเนว จตุนฺนมฺปิ มคฺคานํ ปฏิลทฺธภาวโต อสชฺชมาโน อพชฺฌนฺโต คโต ฯ ยํ คมนํ คจฺฉนฺโต สพฺพคมนตฺถํ อาวหติ สพฺพญฺจ อนุตฺตรํ สมฺปตฺตึ อาวหติ ตเทว โสภณํ นาม ฯ เตน จ ภควา คโตติ อาห อิติ โสภณคมนตฺตา สุคโตติ โสภณตฺโถ สุสทฺโทติ กตฺวา ฯ อสุนฺทรานํ ทุกฺขานํ สงฺขารปฺปวตฺตีนํ อภาวโต อจฺจนฺตสุขตฺตา เอกนฺตโต สุนฺทรํ นาม อสงฺขตา ธาตูติ อาห สุนฺทรญฺเจส ฐานํ คโต อมตํ นิพฺพานนฺติ ฯ เตนาห ภควา นิพฺพานํ ปรมํ สุขนฺติ ฯ สมฺมาติ สุฏฺฐุ ฯ สุฏฺฐุ คมนญฺจ นาม ปฏิปกฺเขน อนภิภูตสฺส คมนนฺติ อาห ปหีเน กิเลเส ปุน อปจฺจาคจฺฉนฺโตติ ฯ ปหีนานํ ปุน

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๑-๑๒๒]

อสมุทาจารวเสน อปจฺจาคจฺฉนฺโต ฯ วุตฺตเมวตฺถํ อาคมํ ทสฺเสตฺวา วิภาเวนฺโต อาห วุตฺตญฺเจตนฺติอาทึ ฯ เอตนฺติ เตน เตน มคฺเคน ปหีนกิเลสานํ ปุน อปจฺจาคมนํ ฯ อิทญฺจ สิขาปฺปตฺตํ สมฺมาคมนํ ยาย อาคมนียปฏิปทาย สิทฺธํ สาปิ สมฺมาคมนเมวาติ เอวมฺปิ ภควา สุคโตติ ทสฺเสตุํ สมฺมา วา คโตติอาทิ วุตฺตํ ฯ สมฺมา- ปฏิปตฺติยาติ สมฺมาสมฺโพธิยา สมฺปาปเน อวิปรีตปฏิปตฺติยา ฯ สพฺพโลกสฺส หิตสุขเมว กโรนฺโตติ เอเตน มหาโพธิยา ปฏิปทา อวิภาเคน สพฺพสตฺตานํ สพฺพทา หิตสุขาวหภาเวเนว ปวตฺตตีติ ทสฺเสติ ฯ สสฺสตํ อุจฺเฉทนฺติ อิเม อนฺเต อนุปคจฺฉนฺโต คโตติ เอเตน ปฏิจฺจสมุปฺปาทคตึ ทสฺเสติ ฯ กามสุขํ อตฺตกิลมถนฺติ อิเม จ อนฺเต อนุปคจฺฉนฺโต คโตติ เอเตน อริยมคฺคคตึ ทสฺเสติ ฯ ตตฺราติ ยุตฺตฏฺฐาเน ยุตฺตสฺเสว ภาสเน ฯ นิปฺผาเทตพฺเพ สาเธ- ตพฺเพ เจตํ ภุมฺมํ ฯ อภูตนฺติ อภูตตฺถํ ฯ อตฺถมุเขน หิ วาจาย อภูตตา ภูตตา วา ฯ อตจฺฉนฺติ ตสฺเสว เววจนํ ฯ อนตฺถสํหิตนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิเกน สมฺปรายิเกน วา อนตฺเถน สํหิตํ อนตฺ- ถสํหิตํ อนตฺถาวหํ ฯ น อตฺโถติ อนตฺโถ อตฺถสฺส ปฏิปกฺโข อภาโว จ ฯ เตน สํหิตํ ปิสุณวาจํ สมฺผปฺปลาปญฺจาติ อตฺโถ ฯ เอวํ เจตฺถ จตุพฺพิธสฺสปิ วจีทุจฺจริตสฺส สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ เอตฺถ จ ปฐมา วาจา สีลวนฺตํ ทุสฺสีโลติ อจณฺฑาลาทึ จณฺฑาลาติ-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๒]

อาทินา ภาสมานสฺส ทฏฺฐพฺพา ฯ ทุติยา ทุสฺสีลํ ทุสฺสีโลติ
จณฺฑาลาทิเมว จณฺฑาโลติอาทินา อวินเยน ภาสมานสฺส ฯ
ตติยา เนรยิกาทิกสฺส เนรยิกาทิภาววิภาวินี กถา ยถา อาปายิโก
เทวทตฺโต เนรยิโกติอาทิกา ฯ จตุตฺถี เวทวิหิเตน ยญฺญวิธินา
ปาณาติปาตาทิกตํ สุคตึ อาวหตีติ โลกสฺส พฺยาโมหนกถา ฯ
ปญฺจมี ภูเตน เปสุญฺญุปสํหาราทิกถา ฯ ฉฏฺฐา ยุตฺตปฺปยุตฺตฏฺฐาเน
ปวตฺติตา ทานสีลาทิกถา เวทิตพฺพา ฯ เอวํ สมฺมา คทตฺตาติ
ยถาวุตฺตํ อฏฺฐาเน วชฺเชตฺวา ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสํหิตํ ปิยํ มนาปํ
คโต เอวํ สมฺมา สุฏฺฐุ คทนโต สุคโต ฯ อาปาถคมนมตฺเตน
กสฺสจิ อปฺปิยมฺปิ หิ ภควโต วจนํ ปิยํ มนาปเมว อตฺถสิทฺธิยา
โลกสฺส หิตสุขาวหตฺตา ฯ เอตฺถ ปน ทการสฺส ตการํ กตฺวา
สุคโตติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อปโร นโย ฯ โสภณํ คตํ คมนํ
เอตสฺสาติ สุคโต ฯ ภควโต หิ เวเนยฺยชนุปสงฺกมนํ เอกนฺเตน
เตสํ หิตสุขนิปฺผาทนโต โสภนํ ภทฺทกํ ฯ ตถา ลกฺขณานุพฺยญฺชน-
ปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ทุตวิลมฺพิตขลิตานุกฑฺฒนนิปฺปีฬนุกฺกุฏิ-
กากุฏิลากุลตาทิโทสรหิตํ วิลาสิตราชหํสอุสภวารณมิคราชคมนํ กายคมนํ
ญาณคมนญฺจ วิปุลนิมฺมลกรุณาสติวีริยาทิคุณวิเสสสหิตมภินีหารโต
ยาว มหาโพธึ อนวชฺชตาย สตฺตานํ หิตสุขาวหตาย จ โสภณ-
เมว ฯ อถวา สยมฺภูญาเณน สกลมฺปิ โลกํ ปริญฺญาภิสมย-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๒-๑๒๓]

วเสนปริชานนฺโต สมฺมาคโต อวคโตติ สุคโต ฯ ตถา โลก-
สมุทยํ ปหานาภิสมยวเสน ปชหนฺโต อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทนฺโต
สมฺมาคโต อตีโตติ สุคโต ฯ โลกนิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิ-
สมยวเสน สมฺมาคโต อธิคโตติ สุคโต ฯ โลกนิโรธคามินีปฏิปทํ
ภาวนาภิสมยวเสน สมฺมาคโต ปฏิปนฺโนติ สุคโต ฯ ตถา ยํ
อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ
ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา สพฺพนฺตํ หตฺถตเล อามลกํ วิย สมฺมา
ปจฺจกฺขโต คโต อพฺภญฺญาสีติ สุคโต ฯ

[๑๘๔] อิทานิ โลกวิทูติ อิมสฺส อตฺถํ ปกาเสนฺโต อาห
สพฺพถา วิทิตโลกตฺตาติอาทึ ฯ ตตฺถ สพฺพถาติ สพฺพปฺปกาเรน ฯ
โย โย โลโก เยน เยน ปกาเรน เวทิตพฺโพ เตน เตน ปกาเร-
นาติ อตฺโถ ฯ เต ปน ปกาเร ทสฺเสตุํ สภาวโตติอาทิ วุตฺตํ ฯ
ตตฺถ สภาวโตติ ทุกฺขสภาวโต ฯ สพฺโพ หิ โลโก ทุกฺขสภาโว ฯ
ยถาห ฯ สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขาติ ฯ สมุทยโตติ
ยโต โส สมุเทติ ตโต ตณฺหาทิโต ฯ นิโรธโตติ ยตฺถ โส
นิรุชฺฌติ ตโต วิสงฺขารโต ฯ นิโรธุปายโตติ เยน วิธินา โส
นิโรโธ ปตฺตพฺโพ ตโต อริยมคฺคโต อิโต อญฺญสฺส ปการสฺส
อภาวา ฯ อิติ สพฺพถา โลกํ อเวทีติ วตฺวา ตทตฺถสาธกํ สุตฺตํ
ทสฺเสนฺโต ยตฺถ โข อาวุโสติอาทิมาห ฯ อิทญฺจ สุตฺตํ ยตฺถ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๓]

โข ภนฺเต น ชายติ ฯเปฯ น อุปปชฺชติ สกฺกา นุโข ภนฺเต คมเนน โลกสฺส อนฺโต ญาตุํ วา ทฏฺฐุํ วา ปาปุณิตุํ วาติ โอกาสโลกสฺส คตึ สนฺธาย โรหิตเทวปุตฺเตน ปุฏฺโฐ ภควา อภาสิ ฯ ตตฺถ น ชายตีติอาทินา อุชุกํ ชาติอาทีนิ ปฏิกฺขิปิตฺวา น จวติ น อุปปชฺชตีติ ปททฺวเยน อปราปรํ จวนุปปาตนานิ ปฏิกฺขิปติ ฯ เกจิ ปน น ชายตีติอาทิ คพฺภเสยฺยกาทิวเสน วุตฺตํ อิตรํ อุปปาติกวเสนาติ วทนฺติ ฯ ตนฺติ ชาติอาทิรหิตํ ฯ คมเนนาติ ปทสา คมเนน ฯ โลกสฺสนฺตนฺติ สงฺขารโลกสฺส อนฺตภูตํ นิพฺพานํ ฯ ญาเตยฺยนฺติ ชานิตพฺพํ ฯ ทิฏฺเฐยฺยนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปตฺเตยฺยนฺติ ปตฺตพฺพํ ฯ ญาตายํ ทิฏฺฐายํ ปตฺตายนฺติ วา ปาโฐ ฯ ตตฺถ คมเนน โลกสฺสนฺตํ ญาตา อยํ ทิฏฺฐา อยํ ปตฺตา อยนฺติ น วทามีติ อตฺโถ ฯ อยนฺติ นิพฺพานตฺถิโก ฯ กามํ ปาทคมเนน คนฺตฺวา โลกสฺสนฺตํ ญาตุํ ทฏฺฐุํ ปตฺตุํ วา น สกฺกา อปิจ ปริมิตปริจฺฉินฺนฏฺฐาเน ตํ ปญฺญาเปตฺวา ทสฺเสมีติ ทสฺเสนฺโต อปิจาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ พฺยามมตฺเต กเลวเรติ พฺยามปฺปมาเณ อตฺตภาเว ฯ อิมินา รูปกฺขนฺธํ ทสฺเสติ ฯ สสญฺญมฺหีติ สญฺญาสหิเต ฯ อิมินา สญฺญาสีเสน เวทนาทโย ตโย ขนฺเธ ทสฺเสติ สญฺญาสหิตตฺตาเอว ฯ สมนเกติ สวิญฺญาณเกติ อตฺโถ ฯ อิมินา วิญฺญาณกฺขนฺธํ ทสฺเสติ ฯ อวิญฺญาณเก ปน อุตุสมุฏฺฐานรูป-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๓]

สมุทายมตฺเต ปญฺญาเปตุํ น สกฺกาติ อธิปฺปาโย ฯ โลกนฺติ
ขนฺธาทิโลกํ ฯ โลกนิโรธนฺติ ตสฺส โลกสฺส นิรุชฺฌนํ นิพฺพาน-
เมว วา ฯ นิพฺพานมฺปิ หิ ขนฺเธ ปฏิจฺจ ปญฺญาปนโต สรีรสฺมึ-
เยว ปญฺญาเปติ ฯ อเทสมฺปิ หิ ตํ เยสํ นิโรโธ เตสํ วเสน
เทสโตปิ อุปจารวเสน นิทฺทิสียติ ฯ ยถาห ฯ จกฺขุํ โลเก
ปิยรูปํ สาตรูปํ เอตฺเถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ เอตฺถ นิรุชฺฌ-
มานา นิรุชฺฌตีติ ฯ คมเนนาติ ปกติคมเนน ฯ โลกสฺสนฺโตติ
สงฺขารโลกสฺส อนฺโต อนฺตกิริยาเหตุภูตํ นิพฺพานํ ฯ กุทาจนนฺติ
กทาจิปิ ฯ อปฺปตฺวาติ อคฺคมคฺเคน อนธิคนฺตฺวา ฯ ปโมจนนฺติ
ปมุตฺติ นิสฺสรณํ ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา โลกนฺตํ อปฺปตฺวา วฏฺฏ-
ทุกฺขโต มุตฺติ นตฺถิ ตสฺมา ฯ หเวติ นิปาตมตฺตํ ฯ โลกวิทูติ
สภาวาทิโต สพฺพํ โลกํ ชานนฺโต ฯ สุเมโธติ สุนฺทรปญฺโญ ฯ
โลกนฺตคูติ ปริญฺญาภิสมเยน โลกํ วิทิตฺวา ปหานาภิสมเยน โลกนฺ-
ตคู ฯ วุสิตพฺรหฺมจริโยติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปรินิฏฺฐิตตฺตา วุสิต-
พฺรหฺมจริโย ฯ สมิตาวีติ สพฺเพสํ กิเลสานํ สมิตตฺตา จตุสฺสจฺจ-
ธมฺมานํ วา อภิสมิตตฺตา ปฏิวิทฺธตฺตา สมิตาวี ฯ นาสึสตีติ น
ปฏฺเฐติ ฯ ยถา อิมํ โลกํ เอวํ ปรญฺจ โลกํ นาสึสติ
อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา ฯ

[๑๘๕] เอวํ ยทิปิ โลกวิทุตา อนวเสสโต ทสฺสิตา สภาวาทิโต

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๓]

ทสฺสิตตฺตา โลโก ปน เอกเทเสเนว วุตฺโตติ ตํ อนวเสสโต ทสฺเสตุํ อปิจ ตโย โลกาติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๑๘๖] ตตฺถ อินฺทฺริยพทฺธานํ ขนฺธานํ สมูโห สนฺตาโน จ สตฺตโลโก ฯ รูปาทีสุ สตฺตวิสตฺตตาย สตฺโต ฯ โลกิยติ เอตฺถ กุสลากุสลํ ตพฺพิปาโก จาติ โลโก ฯ อนินฺทฺริยพทฺธานํ รูปาทีนํ สมูโห สนฺตาโน จ โอกาสโลโก โลกิยนฺติ เอตฺถ ชงฺคมา ถาวรา จ เตสญฺจ โอกาสภูโตติ กตฺวา ฯ ตทาธารตาย เหส ภาชนโลโกติปิ วุจฺจติ ฯ อุภเยปิ ขนฺธา สงฺขารโลโก ปจฺจเยหิ สงฺขรียนฺติ ลุชฺชนฺติ ปลุชฺชนฺติ จาติ ฯ อาหารฏฺฐิติกาติ ปจฺจยฏฺฐิติกา ฯ ปจฺจยายตฺตวุตฺติกาติ อตฺโถ ฯ ปจฺจยตฺโถ เหตฺถ อาหารสทฺโท อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาทายาติอาทีสุ วิย ฯ เอวํ หิ สพฺเพ สตฺตาติ อิมินา อสญฺญีสตฺตาปิ ปริคฺคหิตา โหนฺติ ฯ สา ปนายํ อาหารฏฺฐิติกตา นิปฺปริยายโต สงฺขารธมฺโม น สตฺตธมฺโมติ อาห อาหารฏฺฐิติกาติ อาคตฏฺฐาเน สงฺขารโลโก เวทิตพฺโพติ ฯ ยทิ เอวํ สพฺเพ สตฺตาติ อิทํ กถนฺติ ฯ ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนาติ นายํ โทโส ฯ กสฺมา ปน ภควา กตฺถจิ ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ เทสนํ เทเสติ กตฺถจิ ธมฺมาธิฏฺฐานํ เทสนํ เทเสติ ฯ เทสนาวิลาสโต เวเนยฺยชฺฌาสยโต จ ฯ เทสนาวิลาสปฺปตฺตา หิ พุทฺธา ภควนฺโต ฯ เต ยถารุจึ กตฺถจิ ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๓]

กตฺวา กตฺถจิ ธมฺมาธิฏฺฐานํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺติ ฯ เย ปน
เวเนยฺยา สาสนกฺกมํ อโนติณฺณา เตสํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ เทเสนฺติ ฯ
เย จ โอติณฺณา เตสํ ธมฺมาธิฏฺฐานํ ฯ สมฺมติสจฺจวิสยา
ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนา ฯ อิตรา ปรมตฺถสจฺจวิสยา ฯ ปุริมา
กรุณานุกูลา ฯ อิตรา ปญฺญานุกูลา ฯ สทฺธานุสาริโคตฺตานํ วา
ปุริมา ฯ เต หิ ปุคฺคลปฺปมาณิกา ฯ ปจฺฉิมา ธมฺมานุสาริ-
โคตฺตานํ ฯ สทฺธาจริตตาย วา โลกาธิปตีนํ วเสน ปุคฺคลา-
ธิฏฺฐานา ฯ ปญฺญาจริตตาย ธมฺมาธิปตีนํ วเสน ธมฺมาธิฏฺฐานา ฯ
ปุริมา จ เนยฺยตฺถา ฯ ปจฺฉิมา นีตตฺถา ฯ อิติ ภควา ตํ ตํ
วิเสสํ อเปกฺขิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ทุวิธํ เทสนํ เทเสตีติ เวทิตพฺพํ ฯ
ทิฏฺฐิคติกานํ สสฺสตาทิวเสน อตฺตา โลโกติ จ ปริกปฺปนา เยภุยฺ-
เยน สตฺตวิสยา น สงฺขารวิสยาติ อาห สสฺสโต โลโกติ วา
อสสฺสโต โลโกติ วา อาคตฏฺฐาเน สตฺตโลโก เวทิตพฺโพติ ฯ
ยาวตา จนฺทิมสุริยา ปริหรนฺตีติ ยตฺตเก ฐาเน จนฺทิมสุริยา
ปริวตฺตนฺติ ปริพฺภมนฺติ ฯ ทิสา ภนฺติ วิโรจนาติ เตสํ ปริพฺภมเน-
เนว ตา ตา ทิสา ปภสฺสรา หุตฺวา วิโรจนฺติ ฯ อถวา ทิสาติ
อุปโยคพหุวจนํ ฯ ตสฺมา สยํ วิโรจมานา จนฺทิมสุริยา ยตฺตกา
ทิสา ภนฺติ โสภนฺติ โอภาสยนฺตีติ อตฺโถ ฯ ตาว สหสฺสธา
โลโกติ ตตฺตเกน ปมาเณน สหสฺสปฺปกาโร โอกาสโลโก ฯ
[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๓-๑๒๔]

สหสฺสโลกธาตุโยติ อตฺโถ ฯ ตาวสหสฺสวาติ วา ปาโฐ ฯ ตาว ตตฺตกํ สหสฺสํ อสฺส อตฺถีติ ตาวสหสฺสวา ฯ เอตฺถาติ สหสฺส-โลกธาตุสงฺขาเต โลเก ฯ ตมฺปีติ ติวิธมฺปิ โลกํ ฯ สพฺพถา อเวทีติ สพฺพปฺปการโต ปฏิวิชฺฌิ ฯ กถํ ปฏิวิชฺฌีติ อาห ตถา-หีติอาทึ ฯ

[๑๘๗] ตถาหิสฺสาติ อิมสฺส สพฺพถา วิทิโตติ เอเตน สมฺพนฺโธ ฯ อสฺสาติ อเนน ภควตา ฯ เอโก โลโก สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺ-ฐิติกาติ ยาย ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย สพฺเพสํ สงฺขารานํ ปจฺจยา-ยตฺตวุตฺติกา วุตฺตา ตาย สพฺโพ สงฺขารโลโก เอกวิโธ ปการนฺ-ตรสฺส อภาวโต ฯ เทฺว โลกาติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ นามคฺคหเณน เจตฺถ นิพฺพานสฺส อคฺคหณํ ตสฺส อโลกสภาวตฺตา ฯ นนุ จ อาหารฏฺฐิติกาติ เอตฺถ ปจฺจยายตฺต-วุตฺติตาย มคฺคผลธมฺมานมฺปิ โลกตา อาปชฺชตีติ ฯ นาปชฺชติ ปริญฺเญยฺยานํ ทุกฺขสจฺจธมฺมานํ อิธ โลโกติ อธิปฺเปตตฺตา ฯ อถวา น ลุชฺชติ น ปลุชฺชตีติ โย คหิโต ตถา น โหติ โส โลโกติ ตงฺคหณรหิตานํ โลกุตฺตรานํ นตฺถิ โลกตา ฯ ติสฺโส เวทนาติ สุขทุกฺขอุเปกฺขาวเสน ฯ จตฺตาโร อาหาราติ กวฬิงฺการา-หาโร ผสฺสาหาโร มโนสญฺเจตนาหาโร วิญฺญาณาหาโรติ จตฺตาโร อาหารา ฯ ตตฺถ กวฬิงฺการาหาโร โอชฏฺฐมกํ รูปํ อาหรตีติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

อาหาโร ฯ ผสฺโส ติสฺโส เวทนา อาหรตีติ อาหาโร ฯ
มโนสญฺเจตนา ตีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธึ อาหรตีติ อาหาโร ฯ วิญฺญาณํ
ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามรูปํ อาหรตีติ อาหาโร ฯ อุปาทานานํ
อารมฺมณภูตา ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธา ฯ ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนา-
นีติ จกฺขฺวายตนาทิมนายตนปริยนฺตานิ ฯ

[๑๘๘] สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโยติ นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน
นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน เอกตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน
เอกตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน เหฏฺฐิมา จ ตโย อรูปาติ อิมา
สตฺต วิญฺญาณํ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ วิญฺญาณฏฺฐิติโยติ วุจฺจนฺติ ฯ
ตตฺถ นานตฺตํ กาโย เอเตสํ นานตฺโต วา กาโย เอเตสนฺติ
นานตฺตกายา ฯ นานตฺตา สญฺญา เอเตสํ อตฺถีติ นานตฺตสญฺญิโน ฯ
อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ สพฺเพ มนุสฺสา
ฉ กามาวจรา จ เทวา เอกจฺเจ จ วินิปาติกา นานตฺตกายา
นานตฺตสญฺญิโนติ วุจฺจนฺติ ฯ อปริมาเณสุ หิ จกฺกวาเฬสุ อปริ-
มาณานํ มนุสฺสานํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เทฺวปิ เอกสทิสา นตฺถิ ฯ
เยปิ กตฺถจิ ยมกภาตโร วณฺเณน วา สณฺฐาเนน วา เอกสทิสา
โหนฺติ เตสมฺปิ อาโลกิตวิโลกิตกถิตหสิตคมนฏฺฐานาทีหิ วิเสโส
โหติเยว ฯ ปฏิสนฺธิ สญฺญา จ เนสํ ติเหตุกาปิ ทุเหตุกาปิ
อเหตุกาปิ โหติ ฯ ตสฺมา สพฺเพปิ มนุสฺสา นานตฺตกายา นานตฺต-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

สญฺญิโน ฯ ฉกามาวจรเทเวสุ จ เกสญฺจิ กาโย นีโล โหติ เกสญฺจิ ปีตาทิวณฺโณ ฯ ปฏิสนฺธิ สญฺญา จ เนสํ ทฺวิเหตุกาปิ ติเหตุกาปิ โหติ ฯ ตสฺมา สพฺเพ เตปิ นานตฺตกายา นานตฺต-สญฺญิโน ฯ เอกจฺเจ วินิปาติกา ปน จตุอปายวินิมุตฺตกา อุตฺตร-มาตา ยกฺขินี ปิยงฺกรมาตา ธมฺมคุตฺตาติ เอวมาทโย ทฏฺฐพฺพา ฯ เอเตสํ หิ โอทาตกาฬมงฺคุรจฺฉวิสามวณฺณาทิวเสน เจว กีสถูลรสฺส-ทีฆาทิวเสน จ กาโย นานา โหติ ฯ มนุสฺสานํ วิย ทุเหตุก-ติเหตุกาเหตุกวเสน ปฏิสนฺธิ สญฺญาปิ ฯ เต ปน เทวา วิย น มเหสกฺขา กปณมนุสฺสา วิย อปฺเปสกฺขา ทุลฺลภฆาสจฺฉาทนา ทุกฺขปีฬิตา วิหรนฺติ ฯ เอกจฺเจ กาฬปกฺเข ทุกฺขิตา ชุณฺหปกฺเข สุขิตา โหนฺติ ฯ ตสฺมา สุขสมุสฺสยโต วินิปติตตฺตา สุขสมุสฺสยโต วินิปาโต เอเตสํ อตฺถีติ วินิปาติกาติ วุตฺตา สติปิ เทวภาเว ทิพฺพสมฺปตฺติยา อภาวโต ฯ เย ปเนตฺถ ติเหตุกา เตสํ ธมฺมา-ภิสมโยปิ โหติ ฯ ปิยงฺกรมาตา หิ ยกฺขินี ปจฺจูสสมเย อนุรุทฺธตฺ-เถรสฺส ธมฺมํ สชฺฌายโต สุตฺวา

มา สทฺทมกริ ปิยงฺกร ภิกฺขุ ธมฺมปทานิ ภาสติ
อปิ ธมฺมปทํ วิชานิย ปฏิปชฺเชม หิตาย โน สิยา
ปาเณสุ จ สญฺญเมมเส สมฺปชานมุสา น ภเณมเส
สิกฺเขม สุสีลฺยมตฺตโน อปิ มุจฺเจม ปิสาจโยนิยาติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

เอวํ ปุตฺตกํ สญฺญาเปตฺวา ตํทิวสํ โสตาปตฺติผลํ ปตฺตา ฯ อุตฺตร-
มาตา ปน ภควโต ธมฺมํ สุตฺวาว โสตาปนฺนา ชาตา ฯ เอวมิเมปิ
กายสฺส เจว ปฏิสนฺธิสญฺญาย จ นานตฺตา นานตฺตกายา นานตฺต-
สญฺญิโนเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติ ฯ พฺรหฺมปาริสชฺชพฺรหฺมปุโรหิต-
มหาพฺรหฺมสงฺขาตา ปน หีนมชฺฌิมปณีตเภทภินฺเนน ปฐมชฺฌาเนน
นิพฺพตฺตา พฺรหฺมกายิกา เจว จตูสุ อปาเยสุ สตฺตา จ นานตฺต-
กายา เอกตฺตสญฺญิโนติ วุจฺจนฺติ ฯ เอเตสุ หิ พฺรหฺมกายิเกสุ
พฺรหฺมปุโรหิตานํ กาโย พฺรหฺมปาริสชฺเชหิ ปมาณโต วิปุลตโร
โหติ ฯ มหาพฺรหฺมานํ กาโย ปน พฺรหฺมปุโรหิเตหิปิ ปมาณโต
วิปุลตโร โหติ ฯ กามญฺจ เนสํ ปภาวเสนปิ กาโย เหฏฺฐิมเหฏฺฐิเมหิ
อุฬารตโร โหติ ฯ ตมฺปน อิธ อปฺปมาณํ ฯ ตถาหิ ปริตฺตาภาทีนํ
ปริตฺตสุภาทีนญฺจ กาเย สติปิ ปภาเวมตฺเต เอกตฺตวเสน ววตฺถ-
ปิยตีติ เอกตฺตกายาเตฺวว เต วุจฺจนฺติ ฯ เอวมิเม พฺรหฺมกายิกา
กายสฺส นานตฺตา ปฐมชฺฌานวิปากวเสน ปน ปฏิสนฺธิสญฺญาย
เอกตฺตา นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน ฯ ยถา จ เต เอวํ จตูสุ
อปาเยสุ สตฺตา ฯ นิรเยสุ หิ เกสญฺจิ คาวุตํ เกสญฺจิ อฑฺฒโยชนํ
เกสญฺจิ โยชนํ อตฺตภาโว โหติ ฯ เทวทตฺตสฺส ปน โยชนสติโก
ชาโต ฯ ติรจฺฉาเนสุปิ เกจิ ขุทฺทกา เกจิ มหนฺตา ฯ ปิตฺติวิสเยปิ
เกจิ สฏฺฐิหตฺถา เกจิ อสีติหตฺถา โหนฺติ ฯ เกจิ สุวณฺณา เกจิ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

ทุพฺพณฺณา ฯ ตถา กาลกญฺชิกา อสุรา ฯ อปิเจตฺถ ทีฆปิฏฺฐิก-
เปตา นาม สฏฺฐิโยชนิกาปิ โหนฺติ ฯ ปฏิสนฺธิสญฺญา ปน สพฺเพ-
สมฺปิ อกุสลวิปากาเหตุกาว โหติ ฯ อิติ อาปายิกา นานตฺตกายา
เอกตฺตสญฺญิโนเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติ ฯ ทุติยชฺฌานภูมิกา ปน
ปริตฺตาภอปฺปมาณาภอาภสฺสรา เอกตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโนติ
วุจฺจนฺติ ฯ เนสํ หิ สพฺเพสํ กาโย เอกปฺปมาโณว โหติ ฯ
ปฏิสนฺธิสญฺญา ปน ทุติยตติยชฺฌานวิปากวเสน นานา โหติ ฯ ปริตฺต-
สุภอปฺปมาณสุภสุภกิณฺหา ปน ตติยชฺฌานภูมิกา เอกตฺตกายา
เอกตฺตสญฺญิโน เตสํ วุตฺตนเยน กายสฺส เจว จตุตฺถชฺฌานวิปาก-
วเสน ปฏิสนฺธิสญฺญาย จ เอกตฺตา ฯ เวหปฺผลาปิ อิมํเยว จตุตฺถ-
วิญฺญาณฏฺฐิตึ ภชนฺติ กายสฺส เจว ปญฺจมชฺฌานวิปากวเสน
ปฏิสนฺธิสญฺญาย จ เอกรูปตฺตา ฯ สุทฺธาวาสา ปน อปุนราวตฺตนโต
วิวฏฺฏปกฺเข ฐิตา น สพฺพกาลิกา กปฺปสตสหสฺสมฺปิ อสงฺเขยฺยมฺปิ
พุทฺธสุญฺเญ โลเก น อุปฺปชฺชนฺติ ฯ โสฬสกปฺปสหสฺสพฺภนฺตเร
พุทฺเธสุ อุปฺปชฺชนฺเตสฺเยว อุปฺปชฺชนฺติ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺติสฺส
ภควโต ขนฺธาวารฏฺฐานสทิสา โหนฺติ ฯ ตสฺมา เนว วิญฺญาณฏฺฐิตึ
น สตฺตาวาสํ ภชนฺตีติ วทนฺติ ฯ มหาสิวตฺเถโร ปน น โข ปน
โส สตฺตาวาโส สุลภรูโป โย มยา อนาวุฏฺฐปุพฺโพ อิมินา ทีเฆน
อทฺธุนา อญฺญตฺร สุทฺธาวาเสหิ เทเวหีติ อิมินา สุตฺเตน สุทฺธา-
[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

สุทฺธาวาสาปิ จตุตฺถวิญฺญาณฏฺฐิตึ จตุตฺถสตฺตาวาสํ ภชนฺตีติ วทติ ฯ ตํ อปฺปฏิพาหิยตฺตา สุตฺตสฺส อนุญฺญาตํ ฯ ตสฺมา อสญฺญสตฺตํ อปเนตฺวา ปริตฺตสุภาทีสุ อกนิฏฺฐปริโยสานาสุ นวสุ ภูมีสุ สตฺตา เอกตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโนติ คเหตพฺพา ฯ อสญฺญิสตฺตา ปน วิญฺญาณาภาวา เอตฺถ สงฺคหํ น คจฺฉนฺติ ฯ ตถาหิ อนุปฺปนฺเน พุทฺเธ ติตฺถายตเน ปพฺพชิตา วาโยกสิณปริกมฺมํ กตฺวา จตุตฺถชฺ-ฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ธิ จิตฺตํ ธิ จิตฺตํ จิตฺตสฺส นาม อภาโวเยว สาธุ จิตฺตํ หิ นิสฺสาย วธพนฺธาทิปจฺจยํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ จิตฺเต อสติ นตฺเถตนฺติ ขนฺตึ รุจึ อุปฺปาเทตฺวา อปริหีนชฺฌานา กาลํ กตฺวา รูปฏฺฐิสนฺธิวเสน อสญฺญีภเว นิพฺพตฺ-ตนฺติ ฯ โย ยสฺส อิริยาปโถ มนุสฺสโลเก ปณิหิโต อโหสิ โส เตน อิริยาปเถน นิพฺพตฺติตฺวา ปญฺจกปฺปสตานิ ฐิโต วา นิสินฺโน วา นิปนฺโน วา โหติ ฯ เอวํ จิตฺตวิราคภาวนาวเสน เตสํ ตตฺถ วิญฺญาณุปฺปตฺติ น โหตีติ วิญฺญาณาภาวโต วิญฺญาณฏฺฐิตึ เต น ภชนฺติ ฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนมฺปน ยเถว สญฺญาย เอวํ วิญฺญาณสฺสาปิ สุขุมตฺตา วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ สงฺคหํ น คจฺฉติ ฯ ตํ หิ สญฺญาย วิย วิญฺญาณสฺสาปิ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺ-ปตฺตตฺตา ปริพฺยตฺตวิญฺญาณกิจฺจาภาวโต เนว วิญฺญาณํ น จ สพฺพโส อวิญฺญาณํ โหตีติ เนววิญฺญาณนาวิญฺญาณํ ฯ ตสฺมา

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

ปริปฏฺวิญฺญาณกิจฺจวนฺตีสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ สงฺคหํ น คจฺฉติ ฯ
ตสฺมา วินิปาติเกหิ สทฺธึ ฉ กามาวจรเทวา จ มนุสฺสา จ นานตฺต-
กายา นานตฺตสญฺญิโน ฯ ปฐมชฺฌานภูมิกา อปายสตฺตา จ
นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน ฯ ทุติยชฺฌานภูมิกา เอกตฺตกายา
นานตฺตสญฺญิโน ฯ ตติยชฺฌานภูมิกา อสญฺญสตฺตํ วชฺเชตฺวา เสสา
จตุตฺถชฺฌานภูมิกา จ เอกตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโนติ อิมา จตสฺโส
วิญฺญาณฏฺฐิติโย เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ วชฺเชตฺวา อากาสา-
นญฺจายตนาทิเหฏฺฐิมารุปฺปตฺตเยน สทฺธึ สตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติโยติ
เวทิตพฺพา ฯ

[๑๘๙] อฏฺฐ โลกธมฺมาติ ลาโภ อลาโภ ยโส อยโส นินฺทา
ปสํสา สุขํ ทุกฺขนฺติ อิเม อฏฺฐ โลกสฺส ธมฺมตฺตา โลกธมฺมา ฯ
อิเม หิ สตฺตโลกสฺส อวสฺสํภาวิโน ธมฺมา ฯ ตสฺมา เอเตหิ
วินิมุตฺโต นาม โกจิ สตฺโต นตฺถิ ฯ เต หิ อปราปรํ กทาจิ
โลกํ อนุปตนฺติ กทาจิ เต โลโก จ อนุปตติ ฯ วุตฺตมฺปิเจตํ
อฏฺฐิเม ภิกฺขเว โลกธมฺมา โลกํ อนุปริวตฺตนฺติ โลโก จ อฏฺฐ
โลกธมฺเม อนุปริวตฺตตีติ ฯ ฆาสจฺฉาทนาทีนํ ลทฺธิ ลาโภ ฯ
ตานิเอว วา ลทฺธพฺพโต ลาโภ ฯ ตทภาโว อลาโภ ฯ ลาภคฺ-
คหเณน เจตฺถ ตพฺพิสโย อนุโรโธ คหิโต ฯ อลาภคฺคหเณน
วิโรโธ ฯ เอวํ ยสาทีสุปิ ตพฺพิสยอนุโรธวิโรธานํ คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

ลาเภ ปน อาคเต อลาโภ อาคโตเยว โหตีติ ลาโภ จ อลาโภ จ วุตฺโต ฯ ยสาทีสุปิ เอเสว นโย ฯ ตถา จ โลหิเต สติ ตทุปฆาตวเสน ปุพฺโพ วิย ลาภาทีสุ อนุโรเธ สติ อลาภาทีสุ วิโรโธ ลทฺธาวสโรเอว โหติ ฯ

[๑๘๐] นว สตฺตาวาสาติ เหฏฺฐาวุตฺตสตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติโยเอว อสญฺญีสตฺตจตุตฺถารูเปหิ สทฺธึ นว สตฺตาวาสาติ วุจฺจนฺติ ฯ สตฺตา อาวสนฺติ เอเตสูติ สตฺตาวาสา นานตฺตกายนานตฺตสญฺญี-อาทิเภทา สตฺตนิกายา ฯ เต เต หิ สตฺตนิกายา ตปฺปริยาปนฺนานํ สตฺตานํ ตายเอว ตปฺปริยาปนฺนตาย อาธาโร วิย วตฺตพฺพตํ อรหนฺติ สมุทายาธารตาย อวยวสฺส ยถา รุกฺเข สาขาติ ฯ สุทฺธาวาสานมฺปิ สตฺตาวาสคฺคหเณ การณํ เหฏฺฐาวุตฺตเมว ฯ

[๑๘๑] ทสายตนานีติ อรูปสภาวํ มนายตนํ รูปารูปามิสฺสกํ ธมฺมายตนญฺจ ฐเปตฺวา เกวลํ รูปธมฺมานํเยว วเสน จกฺขายตนา-ทโย ปญฺจ รูปายตนาทโย ปญฺจาติ ทสายตนานิ วุตฺตานิ ฯ มนายตนธมฺมายตเนหิ ปน สทฺธึตานิเยว ทฺวาทสายตนานีติ วุตฺตานิ ฯ กสฺมา ปเนตฺถ จกฺขาทโย อายตนานีติ วุจฺจนฺติ ฯ อายตนโต อายานํ วา ตนนโต อายตสฺส จ นยนโต อายตนานิ ฯ จกฺขุ-รูปาทีสุ หิ ตํตํทฺวารารมฺมณา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เยน เยน[1]

๑. ม. เสน เสน ฯ

อนุภวนาทินา กิจฺเจน อายตนฺติ อุฏฺฐหนฺติ ฆฏนฺติ วายมนฺติ ฯ เต จ ปน อายภูเต ธมฺเม เอตานิ ตโนนฺติ วิตฺถาเรนฺติ อิทญฺจ อนมตคฺเค สํสาเร ปวตฺตํ อติวิย อายตํ สํสารทุกฺขํ ยาว น นิวตฺตติ ตาว นยนฺติ ปวตฺตยนฺติ ตสฺมา อายตนานีติ วุจฺจนฺติ ฯ อปิจ นิวาสนฏฺฐานฏฺเฐน อากรฏฺเฐน สโมสรณฏฺฐานฏฺเฐน สญฺชาติเทสฏฺเฐน การณฏฺเฐน จ อายตนานิ ฯ ตถาหิ โลเก อิสฺสรายตนํ วาสุเทวายตนนฺติอาทีสุ นิวาสนฏฺฐานํ อายตนนฺติ วุจฺจติ ฯ สุวณฺณายตนํ รชตายตนนฺติอาทีสุ อากโร ฯ สาสเน ปน มโนรมฺเม อายตเน เสวนฺติ นํ วิหงฺคมาติอาทีสุ สโมสร-ณฏฺฐานํ ฯ ทกฺขิณาปโถ คุนฺนํ อายตนนฺติอาทีสุ สญฺชาติเทโส ฯ ตตฺร ตตฺเรว สกฺขิภพฺยตํ ปาปุณาติ สติ สติ อายตเนติ การณํ อายตนนฺติ วุจฺจติ ฯ จกฺขุอาทีสุ จ เต เต จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา นิวสนฺติ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ จกฺขาทโย เตสํ นิวาสนฏฺฐานํ ฯ จกฺขาทีสุ จ เต อากิณฺณา ตํนิสฺสิตตฺตา ตทารมฺมณตฺตา จาติ จกฺขาทโยว เนสํ อากโร ฯ ตตฺถ ตตฺถ วตฺถุทฺวารารมฺมณวเสน สโมสรณโต จกฺขาทโยว เนสํ สโมสรณฏฺฐานํ ฯ ตนฺนิสฺสยา-รมฺมณภาเวน ตตฺเถว อุปฺปตฺติโต จกฺขาทโยว เนสํ สญฺชาติเทโส ฯ จกฺขาทีนํ อภาเว อภาวโต จกฺขาทโยว เนสํ การณนฺติ ยถาวุตฺเต-นตฺเถน จกฺขุญฺจ ตํ อายตนญฺจาติ จกฺขายตนํ ฯ เอวํ เสสานิปิ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

อิมาเนว ปน ทฺวาทสายตนานิ จกฺขุวิญฺญาณาทิฉวิญฺญาเณหิ สทฺธึ อฏฺฐารส วิทหนาทิโต ธาตุโยติ วุจฺจนฺติ ฯ ตถาหิ จกฺขาทีสุ เอเกโก ธมฺโม ยถาสมฺภวํ วิทหติ ฯ ธียเต วิธานํ วิธียเต เอตาย เอตฺถ วา ธียตีติ ธาตูติ วุจฺจติ ฯ โลกิยา หิ ธาตุโย การณภาเวน ววตฺถิตาว หุตฺวา[๑] อเนกปฺปการํ สํสารทุกฺขํ วิทหนฺติ ภารหาเรหิ จ ภาโร วิย สตฺเตหิ ธียนฺติ ธาริยนฺติ ฯ ทุกฺขวิธานมตฺตเมว เจตา อวสวตฺตนโต ฯ เอตาหิ จ การณภูตาหิ สํสารทุกฺขํ สตฺเตหิ อนุวิธียติ ฯ ตถาวิหิตญฺจ ตํ เอตาเสฺวว ธียติ ฐปียติ ตสฺมา ธาตุโยติ วุจฺจนฺติ ฯ อปิจ ยถา ติตฺถิยานํ อตฺตา นาม สภาวโต นตฺถิ น เอวเมตา ฯ เอตา ปน อตฺตโน สภาวํ ธาเรนฺตีติ ธาตุโย ฯ ยถา จ โลเก วิจิตฺตา หริตาลมโนสิลาทโย เสลาวยวา ธาตุโยติ วุจฺจนฺติ เอวเมตาปิ ธาตุโย วิย ธาตุโย วิจิตฺตา เหตา ญาณเญยฺยาวยวาติ ฯ ยถา วา สรีรสงฺขาตสฺส สมุทายสฺส อวยวภูเตสุ รสโสณิตาทีสุ อญฺญมญฺญวิสภาคลกฺขณปริจฺฉินฺเนสุ ธาตุสมญฺญา เอวเมเตสุปิ ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาตสฺส อตฺตภาวสฺส อวยเวสุ ธาตุสมญฺญา เวทิตพฺพา ฯ อญฺญมญฺญวิสภาคลกฺขณปริจฺฉินฺนา เหเต จกฺขาทโยติ ฯ อปิจ

๑. ม. เอตฺถนฺตเร สุวณฺณรชตาทิธาตุโย วิย สุวณฺณรชตาที อิติ ปาโฐ อตฺถิ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

ธาตูติ นิชฺชีวมตฺตสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ ตถาหิ ภควา ฉธาตุโร อยํ ภิกฺขเว ปุริโสติอาทีสุ ชีวสญฺญาสมูหนนตฺถํ ธาตุเทสนํ อกาสิ ฯ ตสฺมา นิชฺชีวฏฺเฐนปิ ธาตุโยติ วุจฺจนฺติ ฯ เอตฺถ จ อาหารฏฺฐิติกาติ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาวจเนน สงฺขารานํ อนิจฺจตา ตาย จ ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตาติ วจนโต ทุกฺขานตฺตตา จ ปกาสิตา โหนฺตีติ ตีณิปิ สามญฺญลกฺขณานิ คหิตานิ ฯ นามนฺติ จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา ฯ เต จ อตฺถโต ผสฺสาทโย ฯ รูปนฺติ ภูตุปาทายรูปานิ ฯ ตานิ จ อตฺถโต ปฐวีอาทโยติ อวิเสเสเนว สลกฺขณโต สงฺขารา คหิตา ฯ ตคฺคหเณเนว เย เต สวิเสสา กุสลาทโย เหตุอาทโย จ เตปิ คหิตาเอว โหนฺตีติ อาห อิติ อยํ สงฺขารโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตติ ฯ

[๑๘๒] เอวํ สงฺขารโลกสฺส สพฺพถา วิทิตภาวํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ สตฺตโลกสฺสปิ สพฺพถา วิทิตภาวํ ทสฺเสนฺโต ยสฺมา ปเนสาติอาทิมาห ฯ

[๑๘๓] ตตฺถ อาสยํ ชานาตีติ อาคมฺม จิตฺตํ เสติ เอตฺถาติ อาสโย มิคาสโย วิย ฯ ยถา มิโค โคจราย คนฺตฺวา ปจฺจาคนฺตฺวา ตตฺเถว วนคหเน สยตีติ โส ตสฺส อาสโย เอวํ อญฺญถา ปวตฺติตฺวาปิ จิตฺตํ อาคมฺม ยตฺถ เสติ โส ตสฺส อาสโยติ วุจฺจติ ฯ โส ปน สสฺสตทิฏฺฐิอาทิวเสน จตุพฺพิโธ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

วุตฺตญฺจ

สสฺสตุจฺเฉททิฏฺฐิ จ ขนฺติ เจวานุโลมิกา
ยถาภูตญฺจ ยํ ญาณํ เอตํ อาสยสนฺธิตนฺติ ฯ

[๑๘๔] ตตฺถ สพฺพทิฏฺฐีนํ สสฺสตุจฺเฉททิฏฺฐีหิ สงฺคหิตตฺตา สพฺเพปิ ทิฏฺฐิคติกา สตฺตา อิมาเอว เทฺว ทิฏฺฐิโย สนฺนิสฺสิตา ฯ ยถาห ฯ ทฺวยนิสฺสิโต โข ปนายํ กจฺจาน โลโก เยภุยฺเยน อตฺถิตญฺจ นตฺถิตญฺจาติ ฯ อตฺถิตาติ หิ สสฺสตคฺคาโห อธิปฺเปโต ฯ นตฺถิตาติ อุจฺเฉทคฺคาโห ฯ อยนฺตาว วฏฺฏนิสฺสิตานํ ปุถุชฺชนานํ อาสโย ฯ วิวฏฺฏนิสฺสิตานํ ปน สุทฺธสตฺตานํ อนุโลมิกา ขนฺติ ยถาภูตญาณนฺติ ทุวิโธ อาสโย ฯ ตตฺถ อนุโลมิกา ขนฺติ วิปสฺสนาญาณํ ยถาภูตญาณมฺปน มคฺคญาณนฺติ สมฺโมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ฯ ตํ จตุพฺพิธมฺปิ สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ ฯ ชานนฺโต จ เตสํ ทิฏฺฐิคตานํ เตสญฺจ ญาณานํ อปฺปวตฺติกฺขเณปิ ชานาติ ฯ วุตฺตํ เหตํ กามํ เสวนฺตํเยว ชานาติ อยํ ปุคฺคโล กามครุโก กามาสโย กามาธิมุตฺโตติ กามํ อเสวนฺตํเยว ชานาติ อยํ ปุคฺคโล เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาสโย เนกฺขมฺมาธิมุตฺโตติ-อาทิ ฯ [๑๘๕] อนุสยํ ชานาตีติ อนุสยนฺตีติ อนุสยา ฯ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อตฺโถ ฯ เอเตน เตสํ การณลาเภ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

อุปฺปชฺชนารหตํ ทสฺเสติ ฯ อปฺปหีนา หิ กิเลสา การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ เก ปน เต ฯ กามราคาทโย สตฺต อนาคตา กิเลสา อตีตา ปจฺจุปฺปนฺนา จ ตํสภาวตฺตา ตถา วุจฺจนฺติ ฯ น หิ ธมฺมานํ กาลเภเทน สภาวเภโท อตฺถิ ฯ ตํ สตฺตวิธํ อนุสยํ ตสฺส ตสฺส สตฺตสฺส สนฺตาเน ปโรปรภาเวน ปวตฺตมานํ ชานาติ ฯ จริตํ ชานาตีติ เอตฺถ จริตนฺติ สุจริตทุจฺจริตํ ฯ ตํ หิ วิภงฺเค จริตนิทฺเทเส นิทฺทิฏฺจํ ฯ อถวา จริตนฺติ จริยา เวทิตพฺพา ฯ ตา ปน ราคโทสโมหสทฺธาพุทฺธิวิตกฺกวเสน ฉ มูลจริยา ฯ ตาสํ อปริยนฺโต อนฺตรเภโท ฯ สงฺคหเภโท[๑] ปน เตสฏฺฐิวิโธ ฯ ตํ จริตํ สภาวโต สงฺกิเลสโต โวทานโต สมุฏฺฐานโต ผลโต นิสฺสนฺทโตติ เอวมาทินา ปกาเรน ชานาติ ฯ

[๑๘๖] อธิมุตฺตึ ชานาตีติ เอตฺถ อธิมุตฺตีติ อชฺฌาสยธาตุ ฯ สา ทุวิธา หีนาธิมุตฺติ ปณีตาธิมุตฺตีติ ฯ ยาย หีนาธิมุตฺติกา สตฺตา หีนาธิมุตฺติเกเยว เสวนฺติ ปณีตาธิมุตฺติกา จ ปณีตาธิมุตฺติเกเอว ฯ สเจ หิ อาจริยุปชฺฌายา น สีลวนฺโต โหนฺติ สทฺธิวิหาริกา สีลวนฺโต โหนฺติ ฯ เต อตฺตโน อาจริยุปชฺฌาเยปิ น อุปสงฺกมนฺติ อตฺตโน สทิเส สารุปฺปภิกฺขูเยว อุปสงฺกมนฺติ ฯ สเจ อาจริยุปชฺฌายา สารุปฺปภิกฺขู อิตเร อสารุปฺปา ฯ เตปิ น

๑. ม. สํสคฺคเภโท ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

อาจริยุปชฺฌาเย อุปสงฺกมนฺติ อตฺตโน สทิเส หีนาธิมุตฺติเกเอว
อุปสงฺกมนฺติ ฯ ติปิฏกจูฬาภยตฺเถโร กิร นาคทีเป เจติยวนฺทนาย
ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ คจฺฉนฺโต เอกสฺมึ คาเม มนุสฺเสหิ
นิมนฺติโต ฯ เถเรน จ สทฺธึ เอโก อสารุปฺปภิกฺขุ อตฺถิ
ธุรวิหาเรปิ เอโก อสารุปฺปภิกฺขุ อตฺถิ ฯ ภิกฺขุสงฺเฆสุ คามํ
โอสรนฺเตสุ เต อุโภ ชนา กิญฺจาปิ อาคนฺตุเกน เนวาสิโก
เนวาสิเกน วา อาคนฺตุโก น ทิฏฺฐปุพฺโพ เอวํ สนฺเตปิ เอกโต
หุตฺวา หสิตฺวา หสิตฺวา กถยมานา อฏฺฐํสุ ฯ เถโร ทิสฺวา
สมฺมาสมฺพุทฺเธน ชานิตฺวา ธาตุสํยุตฺตํ กถิตนฺติ อาห ฯ เอวมยํ
หีนาธิมุตฺติกาทีนํ อญฺญมญฺโญปเสวนาทินิยามิกา อชฺฌาสยธาตุ
อชฺฌาสยภาโว อธิมุตฺตีติ วุจฺจติ ฯ ตํ อธิมุตฺตึ ชานาติ อิมสฺส
อธิมุตฺติ หีนา อิมสฺส ปณีตา ตตฺถาปิ อิมสฺส มุทุ อิมสฺส
มุทุตรา อิมสฺส มุทุตมาติอาทินา ปฏิวิชฺฌติ ฯ อธิมุตฺติยา ปน
ติกฺขมุทุภาวาทิโก อินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทุภาวาทินา เวทิตพฺโพ ฯ
อปฺปรชกฺเขติ ปญฺญามเย อกฺขิมฺหิ อปฺปํ ปริตฺตํ ราคโทสโมหรชํ
เอเตสนฺติ อปฺปรชกฺขา ฯ อปฺปํ วา ราคาทิรชํ เอเตสนฺติ
อปฺปรชกฺขา ฯ อนุสฺสทราคาทิรชา สตฺตา ฯ เต อปฺปรชกฺเข ฯ
มหารชกฺเขติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ อุสฺสทราคาทิรชา มหารชกฺขา ฯ
ชานาตีติ อิมสฺส ราครโช อปฺโป อิมสฺส โทสรโช อปฺโปติ-
[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

อปฺโปติอาทินา อปฺปรชกฺขาทิเก ชานาติ ฯ ติกฺขินฺทฺริเยติ ติขิเณหิ
สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคเต ฯ มุทินฺทฺริเยติ มุทุเกหิ สทฺธาทีหิ
อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคเต ฯ อุภยตฺถาปิ อุปนิสฺสยภูตินฺทฺริยานิ
อธิปฺเปตานิ ฯ สฺวากาเรติ สุนฺทราการเร กลฺยาณปกติเก ฯ
วิวฏฺฏชฺฌาสเยติ อตฺโถ ฯ เยสํ วา อาสยาทโย อาการา โกฏฺฐาสา
สุนฺทรา เต สฺวาการา ฯ ตพฺพิปรีตา ทฺวาการา ฯ สุวิญฺญาปเยติ
สมฺมตฺตนิยามํ วิญฺญาเปตุํ สุกเร สทฺเธ ปญฺญวนฺเต จ ฯ
เย วา กถิตํ การณํ สลฺลกฺเขนฺติ สุเขน สกฺกา โหนฺติ วิญฺญา-
เปตุํ เต สุวิญฺญาปยา ฯ ตพฺพิปรีตา ทูวิญฺญาปยา ฯ ภพฺเพ
อภพฺเพติ เอตฺถ เย อริยมคฺคปฏิเวธสฺส อนุจฺฉวิกา อุปนิสฺสย-
สมฺปนฺนา กมฺมาวรณกิเลสาวรณวิปากาวรณรหิตา เต ภพฺพา ฯ
ตพฺพิปรีตา อภพฺพา ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา ภควา อปริมาเณ สตฺเต
อาสยาทิโต อนวเสเสตฺวา ชานาติ ตสฺมา อสฺส ภควโต
สตฺตโลโกปิ สพฺพถา วิทิโต ฯ นนุ จ สตฺเตสุ ปมาณาทิปิ
ชานิตพฺโพ อตฺถีติ ฯ อตฺถิ ฯ ตสฺส ปน ชานนํ น นิพฺพิทาย
วิราคาย นิโรธายาติ อิธ น คหิตํ ฯ ภควโต ปน ตมฺปิ สุวิทิตํ
สุวตฺถาปีตเมว ปโยชนาภาวา เทสนํ นารูฬฺหํ ฯ เตน วุตฺตํ
อถโข ภควา ปริตฺตํ นขสิขาย ปํสุํ อาโรเปตฺวา ภิกฺขู อามนฺเตสิ
ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว กตมนฺนุโข พหุตรํ ยทิทํ มยา ปริตฺตํ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔]

นขสิขาย ปํสุํ อาโรปิตํ ยํ วา มหาปจวีติอาทิ ฯ

[๑๙๗] เอวํ สตฺตโลกสฺสปิ สพฺพถา วิทิตภาวํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ โอกาสโลกสฺสปิ ตเถว วิทิตภาวํ ทสฺเสนฺโต อาห ยถา จ สตฺตโลโกติอาทึ ฯ

[๑๙๘] โอกาสโลโกปิ สพฺพทา วิทิโตติ สมฺพนฺโธ ฯ จกฺก-วาฬนฺติ โลกธาตุํ ฯ สา หิ เนมิมณฺฑลสทิเสน จกฺกวาฬปพฺพเตน สมนฺตโต ปริกฺขิตฺตตฺตา จกฺกวาฬนฺติ วุจฺจติ ฯ อฑฺฒฑฺฒานีติ อุปฑฺฒจตุตฺถานิ ฯ ตีณิ สตานิ ปญฺญาสญฺจาติ อตฺโถ ฯ นหุตานีติ ทส สหสฺสานิ ฯ สงฺขาตาติ กถิตา ฯ ยสฺมา ปจวี นามายํ ติริยํ อปริจฺฉินฺนา ตสฺมา เอตฺตกํ พหลตฺเตน สงฺขาตายํ วสุนฺธราติ พหลโตเยว ปริจฺเฉโท วุตฺโต ฯ นนุ จกฺกวาฬปพฺพเตหิ ตํตํจกฺกวาฬปจวี ปริจฺฉินฺนาติ ฯ น ตทญฺญจกฺกวาฬปจวิยา เอกาพทฺธภาวโต ฯ ติณฺณํ ติณฺณํ หิ ปตฺตานํ อนฺตราสทิเส ติณฺณํ ติณฺณํ โลกธาตูนํ อนฺตเรเยว ปจวี นตฺถิ โลกนฺตริยภาวโต ฯ จกฺกวาฬปพฺพตานํ ปน จกฺกวาฬปพฺพตนฺตเรหิ สมฺพนฺธฏฺฐาเน ปจวี เอกาพทฺธาว ฯ วิวฏฺฏกาเล สณฺฐหมานาปิ ปจวี ยถาสณฺฐิต-ปจวิยา เอกาพทฺธาว สณฺฐหติ ฯ สณฺฐิตีติ เหฏฺฐา อุปริโต จาติ สพฺพโส ฐิติ ฯ เอวํ สณฺฐิเตติ เอวํ อวฏฺฐิเต ฯ เอตฺถาติ จกฺกวาเฬ ฯ อชฺโฌคาฬฺโหติ โอคาเหตฺวา อนุปวิสิตฺวา ฐิโต ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๔-๑๒๕]

อจฺจุคฺคโต ตาวเทวาติ ตตฺตกเมว จตุราสีติโยชนสหสฺสานิเยว อุคฺคโต ฯ น เกวลํ เจตฺถ อุพฺเพโธว ฯ อถโข อายามวิตฺถาราปิสฺส ตตฺตกาเยว ฯ วุตฺตํ เหตํ สิเนรุ ภิกฺขเว ปพฺพตราชา จตุราสีติ-โยชนสหสฺสานิ อายาเมน จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ วิตฺถาเรนาติ ฯ สิเนรุปพฺพตุตฺตโมติ ปพฺพเตสุ อุตฺตโม ปพฺพตุตฺตโม ฯ ปพฺพโต-เยว วา อุตฺตโม ปพฺพตุตฺตโม ฯ สิเนรุสงฺขาโต ปพฺพตุตฺตโม สิเนรุปพฺพตุตฺตโม ฯ สิเนรุปพฺพตราชาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตสฺส จ ปาจีนปสฺสํ รชตมยํ ฯ ตสฺมา ตสฺส ปภาย อชฺโฌตฺถฏํ ตสฺสํ ทิสายํ สมุทฺโททกํ ขีรํ วิย ปญฺญายติ ฯ ทกฺขิณปสฺสมฺปน อินฺทนีลมณิมยํ ฯ ตสฺมา ทกฺขิณทิสาย สมุทฺโททกํ เยภุยฺเยน นีลวณฺณํ หุตฺวา ปญฺญายติ ฯ ตถา อากาสํ ฯ ปจฺฉิมปสฺสํ ผลิกมยํ ฯ อุตฺตรปสฺสํ สุวณฺณมยํ ฯ จตฺตาโร สมุทฺทาปิ สิเนรุรสฺมีหิเอว ปริจฺฉินฺนา ฯ ตถาหิ ปุพฺพทกฺขิณปสฺเสหิ นิกฺขนฺตา รชตมณิรสฺมิโย เอกโต หุตฺวา มหาสมุทฺทปิฏฺเฐน คนฺตฺวา จกฺก-วาฬปพฺพตํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ ฯ ทกฺขิณปจฺฉิมปสฺเสหิ นิกฺขนฺตา มณิผลิกรสฺมิโย ปจฺฉิมุตฺตรปสฺเสหิ นิกฺขนฺตา ผลิกสุวณฺณรสฺมิโย อุตฺตรปาจีนปสฺเสหิ นิกฺขนฺตา สุวณฺณรชตรสฺมิโย เอกโต หุตฺวา มหาสมุทฺทปิฏฺเฐน คนฺตฺวา จกฺกวาฬปพฺพตํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ ฯ ตาสํ รสฺมีนํ อนฺตเรสุ จตฺตาโร มหาสมุทฺทา โหนฺติ ฯ ตโตติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๕]

สิเนรุสฺส เหฏฺฐา อุปริ จ วุตฺตปฺปมาณโต ฯ อุปฑฺฒุปฑฺเฒนาติ
อุปฑฺเฒน อุปฑฺเฒน ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ทฺวาจตฺตาฬีสโยชน-
สหสฺสานิ สมุทฺเท อชฺโฌคาฬฺโห ตตฺตกเมว อุปริ อุคฺคโต ยุคนฺธร-
ปพฺพโต เอกวีสโยชนสหสฺสานิ สมุทฺเท อชฺโฌคาฬฺโห ตตฺตกเมว
อุปริ อุคฺคโต อิสินฺธโร ปพฺพโตติ ฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ
อุปฑฺฒุปฑฺฒปฺปมาณตาว เวทิตพฺพา ฯ ยถา มหาสมุทฺโท ยาว
จกฺกวาฬปาทมูลา อนุปุพฺพนินฺโน เอวํ ยาว สิเนรุปาทมูลาติ
เหฏฺฐา สิเนรุปฺปมาณโต อุปฑฺฒปฺปมาโณปิ ยุคนฺธรปพฺพโต ปฐวิยํ
สุปฺปติฏฺฐิโต เอวํ อิสินฺธราทโยปีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ วุตฺตํ เหตํ มหา-
สมุทฺโท ภิกฺขเว อนุปุพฺพนินฺโน อนุปุพฺพโปโณ อนุปุพฺพปพฺภาโรติ ฯ
สิเนรุยุคนฺธราทีนํ อนฺตเร สีทสมุทฺทา นาม โหนฺติ ฯ ตตฺถ กิร
อุทกํ สุขุมํ ฯ โมรปตฺตมตฺตมฺปิ ปกฺขิตฺตํ ปติฏฺฐาตุํ น สกฺโกติ
สีทเตว ตสฺมา เต สีทสมุทฺทา นาม วุจฺจนฺติ ฯ เต ปน
วิตฺถารโต ยถากฺกมํ สิเนรุอาทีนํ อจฺจุคฺคมสมานปริมาณาติ วทนฺติ ฯ
อชฺโฌคาฬฺหุคฺคตาติ อชฺโฌคาฬฺหา จ อุคฺคตา จ ฯ พฺรหาติ
มหนฺตา ฯ สิเนรุสฺส สมนฺตโตติ ปริกฺขิปนวเสน สิเนรุสฺส สมนฺตโต
ฐิตา ฯ สิเนรุํ ตาว ปริกฺขิปิตฺวา ฐิโต ยุคนฺธโร ตํ ปริกฺขิปิตฺวา
อิสินฺธโร ฯ เอวํ ตํ ตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตา สิเนรุสฺส สมนฺตโตติ
วุตฺตา ฯ กตฺถจิ ปน สิเนรุํ ปริกฺขิปิตฺวา อสฺสกณฺโณ นาม

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๕]

ปพฺพโต ปติฏฺฐิโต ตํ ปริกฺขิปิตฺวา วินตฺตโก นาม ปพฺพโตติ
เอวํ อญฺโญเยว อนุกฺกโม อาคโต ฯ ตถาหิ นิมิชาตเก

สหสฺสยุตฺตํ หยวาหึ ทิพฺพํ ยานํ อธิฏฺฐิโต
ยายมาโน มหาราชา อทฺทา สีทนฺตเร นเค
ทิสฺวานามนฺตยิ สูตํ อิเม เก นาม ปพฺพตาติ

เอวํ นิมิมหาราเชน ปุฏฺเฐน มาตลิเทวปุตฺเตน

สุทสฺสโน กรวีโก อิสินฺธโร ยุคนฺธโร
เนมินฺธโร วินตฺตโก อสฺสกณฺโณ คิรี พฺรหา
เอเต สีทนฺตเร นคา อนุปุพฺพสมุคฺคตา
มหาราชานมาวาสา ยานิ ตฺวํ ราช ปสฺสสีติ

วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อฏฺฐกถายํ อิทํ วุตฺตํ อยํ มหาราช เอเตสํ สพฺพพาหิโร สุทสฺสนปพฺพโต นาม ตทนนฺตรํ กรวีโก นาม โส สุทสฺสนโต อุจฺจตโร อุภินฺนํ ปน เตสํ อนฺตเร เอโก สีทนฺตรสมุทฺโท กรวีกสฺส อนนฺตเร อิสินฺธโร นาม โส กิร กรวีกโต อุจฺจตโร เตสมฺปิ อนฺตเร เอโก สีทนฺตรสมุทฺโท อิสินฺธรสฺส อนนฺตเร ยุคนฺธโร นาม โส อิสินฺธรโต อุจฺจตโร เตสมฺปิ อนฺตเร เอโก สีทนฺตรสมุทฺโท ยุคนฺธรสฺส อนนฺตเร เนมินฺธโร นาม โส ยุคนฺธรโต อุจฺจตโร เตสมฺปิ อนฺตเร เอโก สีทนฺตรสมุทฺโท เนมินฺธรสฺส อนนฺตเร วินตฺตโก นาม โส ตโต

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๕]

อุจฺจตโร เตสมฺปิ อนฺตเร เอโก สีทนฺตรสมุทฺโท วินตฺตกสฺส อนนฺตเร อสฺสกณฺโณ นาม โส วินตฺตกโต อุจฺจตโร เตสมฺปิ อนฺตเร เอโก สีทนฺตรสมุทฺโท เอเต สีทนฺตรสมุทฺเท สตฺต ปพฺพตา อนุปฏิปาฏิยา สมุคฺคตา โสปาณสทิสา หุตฺวา ฐิตาติ ฯ

[๑๙๘] โยชนานํ สตานุจฺโจ หิมวา ปญฺจ ปพฺพโตติ หิมวา ปพฺพโต ปญฺจ โยชนสตานิ อุจฺโจ อุพฺพิทฺโธติ อตฺโถ ฯ ตตฺถ หิมวาติ หิมปาตสมเย หิมยุตฺตตาย หิมํ อสฺส อตฺถีติ หิมวา ฯ คิมฺหกาเล หิมํ วมตีติ หิมวา ฯ ปพฺพโตติ เสโล ฯ เสโล หิ สนฺธิสงฺขาเตหิ ปพฺเพหิ สหิตตฺตา ปพฺพโตติ วุจฺจติ ฯ ปสวนาทิ-วเสน ชลสฺส สารภูตานํ เภสชฺชาทีนํ วตฺถูนญฺจ คิรณโต คิรีติ จ วุจฺจติ ฯ โยชนานํ สหสฺสานิ ตีณิ อายตวิตฺถโตติ โยชนานํ ตีณิ สหสฺสานิ อายโต จ วิตฺถโต จาติ อตฺโถ ฯ อายามโต จ วิตฺถารโต จ ตีณิ โยชนสหสฺสานีติ วุตฺตํ โหติ ฯ จตุราสีติ-สหสฺเสหิ กูเฏหิ ปฏิมณฺฑิโตติ สุทสฺสนกูฏจิตฺรกูฏาทีหิ จตุราสีติ-กูฏสหสฺเสหิ ปฏิมณฺฑิโต โสภิโตติ อตฺโถ ฯ อปิเจตฺถ อวุตฺโตปิ อยํ วิเสโส เวทิตพฺโพ ฯ อยํ หิมวา นาม ปพฺพโต สมนฺตโต สนฺทมานปญฺจสตนทีวิจิตฺโต ฯ ตตฺถ อายามวิตฺถาเรน เจว คมฺภีร-ตาย จ ปณฺณาสปณฺณาสโยชนา ทิยฑฺฒโยชนสตปริมณฺฑลา อโน-ตตฺตทโห กณฺณมุณฺฑกทโห รถการทโห ฉทฺทนฺตทโห กุณาลทโห

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๕]

มนฺทากินี สีหปฺปปาตโกติ สตฺต มหาสรา ปติฏฺฐิตา ฯ เตสุ
อโนตตฺโต สุทสฺสนกูฏํ จิตฺรกูฏํ กาฬกูฏํ คนฺธมาทนกูฏํ เกลาส-
กูฏนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ ปพฺพเตหิ ปริกฺขิตฺโต ฯ ตตฺถ สุทสฺสนกูฏํ
โสวณฺณมยํ ทฺวิโยชนสตุพฺเพธํ อนฺโตวงฺกํ กากมุขสณฺฐานํ ตเมว
สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตํ ฯ จิตฺรกูฏํ สพฺพรตนมยํ ฯ กาฬกูฏํ
อญฺชนมยํ ฯ คนฺธมาทนกูฏํ สานุมยํ อพฺภนฺตเร มุคฺควณฺณํ
กาฬานุสาริยาทิมูลคนฺโธ จนฺทนาทิสารคนฺโธ สรลาทิเผคฺคุคนฺโธ
ลวงฺคาทิตจคนฺโธ กปิฏฺฐาทิปปฏิกคนฺโธ สชฺชาทิรสคนฺโธ ตมาลาทิ-
ปตฺตคนฺโธ นาคกุงฺกุมาทิปุปฺผคนฺโธ ชาติผลาทิผลคนฺโธ สพฺพถา
คนฺธภาวโต คนฺธคนฺโธติ อิเมหิ ทสหิ คนฺเธหิ อุสฺสนฺนํ นานปฺปการ-
โอสธสญฺฉนฺนํ กาฬปกฺขอุโปสถทิวเส อาทิตฺตมิว องฺคารํ ชลิตํ
ติฏฺฐติ ฯ ตตฺเถว นนฺทมูลกํ นาม ปพฺภารํ ปจฺเจกพุทฺธานํ
วสโนกาโส ฯ ติสฺโส คุหาโย มณิคุหา สุวณฺณคุหา รชตคุหาติ ฯ
ตตฺถ มณิคุหาทฺวาเร มญฺชุสโก นาม รุกฺโข โยชนํ อุพฺเพเธน
โยชนํ วิตฺถาเรน ฯ โส ยตฺตกานิ อุทเก วา ถเล วา ปุปฺผานิ
สพฺพานิ ปุปฺผติ วิเสเสน ปจฺเจกพุทฺธาคมนทิวเส ตสฺสุปริ โต
สพฺพรตนมาโล โหติ ฯ ตตฺถ สมฺมชฺชนิกวาโต กจวรํ ฉฑฺเฑติ ฯ
สมกรณวาโต สพฺพรตนมยํ วาลิกํ สมํ กโรติ ฯ สิญฺจนกวาโต
อโนตตฺตทหโต อาเนตฺวา อุทกํ สิญฺจติ ฯ สุคนฺธกรณวาโต

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๕]

สพฺเพสํ คนฺธรุกฺขานํ คนฺเธ อาเนติ ฯ โอจินกวาโต ปุปฺผานิ
โอจินิตฺวา ปาเตติ ฯ สนฺถรณกวาโต สพฺพตฺถ สนฺถรติ ฯ สทา
ปญฺญตฺตาเนว เจตฺถ อาสนานิ โหนฺติ เยสุ ปจฺเจกพุทฺธุปฺปาททิวเส
อุโปสถทิวเส จ สพฺเพ ปจฺเจกพุทฺธา สนฺนิปติตฺวา นิสีทนฺติ ฯ
อยํ ตตฺถ ปกติ ฯ อภิสมฺพุทฺธปจฺเจกพุทฺโธ ตตฺถ คนฺตฺวา ปญฺญ-
ตฺตาสเน นิสีทติ ฯ ตโต สเจ ตสฺมึ กาเล อญฺเญปิ ปจฺเจกพุทฺธา
สํวิชฺชนฺติ ฯ เตปิ ตงฺขณํ สนฺนิปติตฺวา ปญฺญตฺตาสเนสุ นิสีทนฺติ ฯ
นิสีทิตฺวา จ กิญฺจิเทว สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐหนฺติ ฯ
ตโต สงฺฆตฺเถโร อธุนาคตํ ปจฺเจกพุทฺธํ สพฺเพสํ อนุโมทนตฺถาย
กถมธิคตนฺติ กมฺมฏฺฐานํ ปุจฺฉติ ฯ ตทา โส อตฺตโน อุทานพฺยา-
กรณคาถํ ภาสติ ฯ เอวมิทํ คนฺธมาทนกูฏํ ปจฺเจกพุทฺธานํ
อาวาสฏฺฐานํ โหตีติ เวทิตพฺพํ ฯ เกลาสกูฏํ ปน รชตมยํ ฯ สพฺพานิ
เจตานิ จิตฺรกูฏาทีนิ สุทสฺสเนน สมานุพฺเพธสณฺฐานานิ ตเมว สรํ
ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตานิ ฯ สพฺพานิ ปน ปุถุลโต ปญฺญาสโยชนานิ
อายามโต ปน อุพฺเพธโต วิย ทฺวิโยชนสตาเนวาติ วทนฺติ ฯ ตานิ
สพฺพานิ เทวานุภาเวน นาคานุภาเวน จ ชสฺสนฺติ ฯ นทิโย จ
เตสุ สนฺทนฺติ ฯ ตํ สพฺพมฺปิ อุทกํ อโนตตฺตเมว ปวิสติ ฯ
จนฺทิมสุริยา ทกฺขิเณน วา อุตฺตเรน วา คจฺฉนฺตา ปพฺพตนฺตเรน
ตตฺถ โอภาสํ กโรนฺติ ฯ อุชุ คจฺฉนฺตา น กโรนฺติ ฯ เตเนวสฺส

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๕]

อโนตตฺตนฺติ สงฺขา อุทปาทิ ฯ ตตฺถ รตนมยมนุญฺญโสปาณสิลา-
ตลานิ นิมฺมจฺฉกจฺฉปานิ ผลิกสทิสนิมฺมลุทกานิ นหานติตฺถานิ
ตทุปโภคิสตฺตานํ สาธารณกมฺมุนาว สุปฏิยตฺตานิ สุสณฺฐิตานิ โหนฺติ
เยสุ พุทฺธปจฺเจกพุทฺธขีณาสวา จ อิทฺธิมนฺโต จ อิสโย นหายนฺติ
เทวยกฺขาทโย อุยฺยานกีฬํ กีฬนฺติ ฯ ตตฺถ จตูสุ ปสฺเสสุ สีหมุขํ
หตฺถิมุขํ อสฺสมุขํ อุสภมุขนฺติ จตฺตาริ มุขานิ โหนฺติ เยหิ
จตสฺโส นทิโย สนฺทนฺติ ฯ สีหมุเขน นิกฺขนฺตนทีตีเร สีหา พหุตรา
โหนฺติ ฯ หตฺถิมุขาทีหิ หตฺถิอสฺสอุสภา ฯ ปุรตฺถิมทิสโต นิกฺขนฺตนที
อโนตตฺตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อิตรา ติสฺโส อนุปคมฺม
ปาจีนหิมวนฺเตเนว อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสติ ฯ
ปจฺฉิมทิสโต จ อุตฺตรทิสโต จ นิกฺขนฺตา นทิโยปิ ตเถว ปทกฺขิณํ
กตฺวา ปจฺฉิมหิมวนฺเตเนว อุตฺตรหิมวนฺเตเนว จ อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา
มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติ ฯ ทกฺขิณทิสโต นิกฺขนฺตา นที ปน ตํ
ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทกฺขิเณน อุชุกํ ปาสาณปิฏฺเฐเนว
สฏฺฐึ โยชนานิ คนฺตฺวา ปพฺพตํ ปหริตฺวา วุฏฺฐาย ปริกฺเขเปน
ติคาวุตปฺปมาณา อุทกธารา หุตฺวา อากาเสน สฏฺฐึ โยชนานิ
คนฺตฺวา ติยคฺคเฬ นาม ปาสาเณ ปติตา ฯ ปาสาโณ อุทกธารา-
เวเคน ภินฺโน ฯ ตตฺถ ปญฺญาสโยชนปฺปมาณา ติยคฺคฬา นาม
มหาโปกฺขรณี ชาตา ฯ โปกฺขรณิยา กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ
[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๕]

ปวิสิตฺวา สฏฺจี โยชนานิ คตา ตโต ฆนปจวึ ภินฺทิตฺวา อุมฺมงฺเคน สฏฺจี โยชนานิ คนฺตฺวา วิชฺฌํ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา หตฺถตเล ปญฺจงฺคุลิสทิสา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตติ ฯ สา ติกฺขตฺตุํ อโนตตฺตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา คตฏฺฐาเน อาวฏฺฏคงฺคาติ วุจฺจติ ฯ อุชุกํ ปาสาณปิฏฺเฐน สฏฺจี โยชนานิ คตฏฺฐาเน อากิณฺณคงฺคาติ ฯ อากาเสน สฏฺจี โยชนานิ คตฏฺฐาเนฟ อากาสคงฺคาติ ฯ ติยคฺคฬปาสาเณ ปญฺญาสโยชโนกาเส จิตา ติยคฺคฬโปกฺขรณีติ ฯ กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิตฺวา สฏฺจี โยชนานิ คตฏฺฐาเน พหลคงฺคาติ ฯ อุมฺมงฺเคน สฏฺจี โยชนานิ คตฏฺฐาเน อุมฺมงฺคคงฺคาติ วุจฺจติ ฯ วิชฺฌํ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตนฏฺฐาเน ปน คงฺคา ยมุนา อจิรวตี สรภู มหีติ ปญฺจธา สงฺขํ คตา ฯ เอวเมตา ปญฺจ มหานทิโย หิมวนฺตโต ปภวนฺติ ฯ ฉทฺทนฺตทหสฺส ปน มชฺเฌ ทฺวาทสโยชนปฺปมาเณ ฐาเน เสวาลํ วา ปณกํ วา นตฺถิ ฯ มณิกฺขนฺธวณฺณํ อุทกเมว สนฺติฏฺฐติ ฯ ตทนนฺตรํ โยชนวิตฺถตํ สุทฺธกลฺลหารวนํ ตํ อุทกํ ปริกฺขิปิตฺวา จิตํ ฯ ตทนนฺตรํ โยชนวิตฺถตเมว สุทฺธนีลุปฺปลวนํ ตํ ปริกฺขิปิตฺวา จิตํ ฯ โยชนโยชนวิตฺถตาเนว รตฺตุปฺปลเสตุปฺปลรตฺตปทุมเสตปทุมกุมุทวนานิ ปุริมํ ปุริมํ ปริกฺขิปิตฺวา จิตานิ ฯ อิเมสํ ปน สตฺตนฺนํ วนานํ อนนฺตรํ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๕]

สพฺเพสมฺปิ กลฺลหาราทีนํ วเสน โวมิสฺสกวนํ โยชนวิตฺถตเมว ตานิ
ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํ ฯ ตทนนฺตรํ นาคานํ ปติฏฺฐปฺปมาเณ อุทเก
โยชนวิตฺถตเมว รตฺตสาลิวนํ ฯ ตทนนฺตรํ อุทกปริยนฺเต นีลปีต
โลหิโตทาตสุรภิสุขุมกุสุมสมากิณฺณํ ขุทฺทกคจฺฉวนํ ฯ อิติ อิมานิ
ทส วนานิ โยชนโยชนวิตฺถตาเนว ฯ ตโต ขุทฺทกราชมาสมหาราช-
มาสมุคฺควนํ ฯ ตทนนฺตรํ ติปุสเอลาฬุกอลาพุกุมฺภณฺฑวลฺลิวนานิ ฯ
ตโต ปูครุกฺขปฺปมาณํ อุจฺฉุวนํ ฯ ตโต หตฺถิทนฺตปฺปมาณผลํ
กทลิวนํ ฯ ตโต สาลวนํ ฯ ตทนนฺตรํ จาฏิปฺปมาณผลํ ปนสวนํ ฯ
ตโต มธุรผลํ จิญฺจวนํ ฯ ตโต กปิฏฺฐวนํ ฯ ตโต โวมิสฺสโก
มหาวนสณฺโฑ ฯ ตโต เวฬุวนํ ฯ เวฬุวนํ ปน ปริกฺขิปิตฺวา
สตฺต ปพฺพตา ฐิตา ฯ เตสํ พาหิรนฺตโต ปฏฺฐาย ปจโม
จูฬกาฬปพฺพโต นาม ฯ ทุติโย มหากาฬปพฺพโต นาม ฯ ตโต
อุทกปสฺสปพฺพโต นาม ฯ ตโต จนฺทปสฺสปพฺพโต นาม ฯ ตโต
สุริยปสฺสปพฺพโต นาม ฯ ตโต มณิปสฺสปพฺพโต นาม ฯ สตฺตโม
สุวณฺณปสฺสปพฺพโต นาม ฯ โส อุพฺเพธโต สตฺตโยชนิโก ฉทฺทนฺตทหํ
ปริกฺขิปิตฺวา ปตฺตสฺส มุขวฏฺฏิ วิย ฐิโต ฯ ตสฺส อนฺตริมปสฺสํ
สุวณฺณวณฺณํ ฯ ตโต นิกฺขนฺเตน โอภาเสน ฉทฺทนฺตทโห
สมุคฺคตพาลสุริโย วิย โหติ ฯ พาหิรปพฺพเตสุ ปน เอโก อุพฺเพธโต
ฉ โยชนานิ ฯ เอโก ปญฺจ ฯ เอโก จตฺตาริ ฯ เอโก ตีณิ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๕]

เอโก เทฺว ฯ เอโก โยชนํ ฯ เอวํ สตฺตปพฺพตปริกฺขิตฺตสฺส ปน ตสฺส ทหสฺส ปุพฺพุตฺตรกณฺเณ อุทกวาตปฺปหรโณกาเส มหา-นิโคฺรธรุกฺโข ฯ ตสฺส ขนฺโธ ปริกฺเขปโต ปญฺจโยชนิโก อุพฺเพธโต สตฺตโยชนิโก ฯ จตูสุ ทิสาสุ จตสฺโส สาขาโย ฉโยชนิกา ฯ อุทฺธํ อุคฺคตสาขาปิ ฉโยชนนิกาว ฯ อิติ โส มูลโต ปฏฺฐาย อุพฺเพเธน เตรสโยชนิโก ฯ สาขานํ โอริมนฺตโต ยาว ปาริมนฺตา ทฺวาทสโยชนิโก ฯ อฏฺฐหิ ปาโรหสหสฺเสหิ ปฏิมณฺฑิโต มุณฺฑ-มณิปพฺพโต วิย วิลาสมาโน ติฏฺฐติ ฯ ฉทฺทนฺตทหสฺส ปน ปจฺฉิมทิสาภาเค สุวณฺณปพฺพเต ทฺวาทสโยชนิกา กญฺจนคุหา ฯ ฉทฺทนฺโต นาคราชา วสฺสารตฺเต อฏฺฐสหสฺสนาคปริวุโต กญฺจนคุหายํ วสติ คิมฺหกาเล อุทกวาตํ สมฺปฏิจฺฉมาโน มหานิโคฺรธมูเล ปาโรหนฺตเร ติฏฺฐติ ฯ มนฺทากินิยา ปน มชฺเฌ ปญฺจวีสติ-โยชนมตฺเต ฐาเน เสวาโล วา ปณกํ วา นตฺถิ ฯ ผลิกวณฺณํ อุทกเมว โหติ ฯ ตโต ปรํ ปน นาคานํ ปติฏฺฐปฺปมาเณ อุทเก อฑฺฒโยชนวิตฺถตํ เสตปทุมวนํ ตํ อุทกํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํ ฯ ตตฺถ มูฬาลํ นงฺคลสีสมตฺตํ โหติ ฯ ภึสํ มหาเภริโปกฺขรปฺปมาณํ โหติ ฯ ตสฺส เอเกกสฺมึ ปพฺพนฺตเร อาฬฺหกปฺปมาณํ ขีรํ โหติ ฯ กุสุมานํ ปุปฺผนสมเย วาโต เรณุวฏฺฏึ อุฏฺฐาเปตฺวา ปทุมินิปตฺเตสุ ฐเปติ ฯ ตตฺถ อุทกผุสิตานิ ปตนฺติ ฯ ตโต อาทิจฺจปาเกน ปจิตฺวา ปกฺก-

อโยฆฏิกา วิย โปกฺขรมธุ ติฏฺฐติ ฯ ตทนนฺตรํ ตาวมหนฺตเมว
รตฺตปทุมวนํ ฯ ตทนนฺตรํ รตฺตกุมุทวนํ ฯ ตทนนฺตรํ เสตกุมุท-
วนํ ฯ ตทนนฺตรํ นีสุปฺปลวนํ ฯ ตทนนฺตรํ รตฺตุปฺปลวนํ ฯ
ตทนนฺตรํ สุคนฺธสาลิวนํ ฯ ตทนนฺตรํ เอลาฬุกอลาพุกุมฺภณฺฑาทีนิ
มธุรรสานิ วลฺลิผลานิ ฯ ตทนนฺตรํ อฑฺฒโยชนวิตฺถตเมว อุจฺฉุวนํ ฯ
ตตฺถ ปูครุกฺขกฺขนฺธปฺปมาณี อุจฺฉุ ฯ ตทนนฺตรํ กทลิวนํ ยโต
ทฺเว ปกฺกานิ ขาทนฺตา กิลมนฺติ ฯ ตทนนฺตรํ จาฏิปฺปมาณผลํ
ปนสวนํ ฯ ตทนนฺตรํ อมฺพวนํ ชมฺพุวนํ กปิฏฺฐวนนฺติ ฯ สงฺเขปโต
ปน ตสฺมึ ทเห ขาทิตพฺพยุตฺตกํ ผลํ นาม นตฺถีติ น วตฺตพฺพํ ฯ
อิติ อิมสฺมึ หิมวติ วิชฺชมานกสตฺตมหาสรปฺปฏูตีนํ ปมาณสณฺฐานาทิ-
เภทํ สพฺพเมว วิเสสํ ภควา สพฺพถา อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิเยวาติ
ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[๒๐๐] ติปญฺจโยชนกฺขนฺธปริกฺเขปาติ ปณฺณรสโยชนปฺ-
ปมาณกฺขนฺธปริกฺเขปา ฯ ขนฺธสฺส ปริณาโห ปณฺณรสโยชนปฺ-
ปมาโณติ วุตฺตํ โหติ ฯ นควฺหยาติ นคสทฺเทน อวฺหาตพฺพา
รุกฺขาภิธานาติ อตฺโถ ฯ รุกฺโข หิ น คจฺฉตีติ นโคติ วุจฺจติ ฯ
นควฺหยา ชมฺพูติ โยเชตพฺพํ ฯ ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธสาขายามาติ
อุพฺเพธโต ปญฺญาสโยชนปฺปมาณกฺขนฺธายามา อุพฺเพธโต สมนฺตโต
จ ปญฺญาสโยชนสาขายามา จ ฯ ตโตเอว สตโยชนวิตฺถิณฺณา

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๕-๑๒๖]

ตาวเทว จ อุคฺคตา ฯ ชมฺพูรุกฺขสฺส หิ มูลโต ปฏฺฐาย ยาว สาขาวิปฏา ตาว ปณฺณาสโยชนานิ ฯ ตโต ปรมฺปิ อุชุกํ อุคฺคตสาขา ปณฺณาสโยชนานิ ฯ สมนฺตโต จ เอเกกา สาขา ปณฺณาสปณฺณาสโยชนานิ วฑฺฒิตา ฯ ตาสุ ปน มหนฺตา มหนฺตา นทิโย สนฺทนฺติ ฯ ตาสํ นทีนํ อุภยตีเร ชมฺพูปกฺกานํ ปติตฏฺฐาเน สุวณฺณงฺกุรา อุฏฺฐหนฺติ ฯ เต นทีชเลน วุยฺหมานา อนุปุพฺเพน มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติ ฯ ตโตเยว จ ชมฺพูนทิยํ นิพฺพตฺตตฺตา ชมฺพูนทนฺติ ตํ สุวณฺณํ วุจฺจติ ฯ ยสฺสานุภาเวนาติ ยสฺสา มหนฺตากปฺปฏฺฐายิตาทิปฺปกาเรน ปภาเวน ฯ ยญฺเจตํ ชมฺพุยา ปมาณํ เอตเทว อสุรานํ จิตฺรปาฏลิยา ครุฬานํ สิมฺพลิรุกฺขสฺส อมรโคยาเน กทมฺพสฺส อุตฺตรกุรูสุ กปฺปรุกฺขสฺส ปุพฺพวิเทเห สิรีสสฺส ตาวตึเสสุ ปาริจฺฉตฺตกสฺสาติ ฯ เตนาหุ โปราณา

ปาฏลี สิมฺพลี ชมฺพู เทวานํ ปาริฉตฺตโก
กทมฺโพ กปฺปรุกฺโข จ สิรีเสน ภวติ สตฺตมนฺติ ฯ

[๒๐๑] ตตฺถ สิรีเสน ภวติ สตฺตมนฺติ เอตฺถ สิรีเสนาติ ปจฺจตฺเต กรณวจนํ ฯ สตฺตมนฺติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ ฯ สิรีโส ภวติ สตฺตโมติ อตฺโถ ฯ จกฺกวาฬสิลุจฺจโยติ จกฺกวาฬปพฺพโต ฯ ปริกฺขิปิตฺวา ตํ สพฺพํ โลกธาตุมยํ ฐิโตติ เหฏฺฐา วุตฺตํ สพฺพมฺปิ ตํ ปริกฺขิปิตฺวา จกฺกวาฬสิลุจฺจโย ปติฏฺฐิโต อยํ เอกา

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

โลกธาตุ นามาติ อตฺโถ ฯ มกาโร ปทสนฺธิวเสน อาคโต ฯ ตํ
สพฺพํ โลกธาตุํ ปริกฺขิปิตฺวา อยํ จกฺกวาฬสิลุจฺจโย ฐิโตติ เอวเมตฺถ
สมฺพนฺธํ วทนฺติ ฯ เอวํ วุตฺเตปิ จกฺกวาฬปพฺพโตปิ โลกธาตุ-
เยวาติ เวทิตพฺพํ ฯ ตตฺถาติ ตสฺสํ โลกธาตุยํ ฯ จนฺทมณฺฑลํ
เอกูนปญฺญาสโยชนนฺติ อุชุกํ อายามโต วิตฺถารโต อุพฺเพธโต จ
เอกูนปญฺญาสโยชนํ ฯ ปริมณฺฑลโต ปน ตีหิ โยชเนหิ โอน-
ทิยฑฺฒสตโยชนํ ฯ สุริยมณฺฑลํ ปญฺญาสโยชนนฺติ เอตฺถาปิ
จนฺทมณฺฑเล วุตฺตนเยเนว อุชุกํ ปญฺญาสโยชนนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ
ปริมณฺฑลโต ปน ทิยฑฺฒสตโยชนํ ฯ เตสุ ปน จนฺทมณฺฑลํ เหฏฺฐา ฯ
สุริยมณฺฑลํ อุปริ ฯ อนฺตรา เนสํ โยชนํ โหติ ฯ จนฺทสฺส
เหฏฺฐิมนฺตโต สุริยสฺส อุปริมนฺตโต โยชนสตํ โหติ ฯ จนฺทวิมานํ
อนฺโต มณิมยํ พหิ รชเตน ปริกฺขิตฺตํ อนฺโต จ พหิ จ
สีตลเมว โหติ ฯ สุริยวิมานํ อนฺโต กนกมยํ พาหิรํ ผลิก-
ปริกฺขิตฺตํ โหติ อนฺโต จ พหิ จ อุณฺหเมว ฯ จนฺโท อุชุกํ
สณิกํ คจฺฉติ ฯ โส หิ อมาวาสิยํ สุริเยน สทฺธึ คจฺฉนฺโต
ทิวเส ทิวเส โถกํ โถกํ โอหียนฺโต ปุณฺณมาสิยํ อุปฑฺฒมคฺคํ
ตโต โอหียติ ฯ ติริยํ ปน สีฆํ คจฺฉติ ฯ ตถาเหส เอกสฺมิมฺปิ
มาเส กทาจิ ทกฺขิณโต กทาจิ อุตฺตรโต ทิสฺสติ ฯ จนฺทสฺส
อุโภสุ ปสฺเสสุ นกฺขตฺตตารกา คจฺฉนฺติ ฯ จนฺโท เธนุ วิย
[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

วจฺฉํ ตํ ตํ นกฺขตฺตํ อุปสงฺกมติ ฯ นกฺขตฺตานิ ปน อตฺตโน คมนฏฺ-
ฐานํ น วิชหนฺติ อตฺตโน วีถิยาว คจฺฉนฺติ ฯ สุริยสฺส ปน อุชุกํ
คมนํ สีฆํ ฯ ติริยงฺคมนํ ทนฺธํ ฯ ติริยงฺคมนํ นาม ทกฺขิณทิสโต
อุตฺตรทิสาย อุตฺตรทิสโต ทกฺขิณทิสาย คมนํ ฯ ตํ ทนฺธํ ฉหิ
ฉหิ มาเสหิ อิชฺฌนโต ฯ สุริโย กาฬปกฺขอุโปสเถ จนฺเทน สเหว
คนฺตฺวา ตโต ปรํ ปาฏิปททิวเส โยชนานํ สตสหสฺสํ จนฺทมณฺฑลํ
โอหาย คจฺฉติ อตฺตโน สีฆคามิตาย ตสฺส จ ทนฺธคามิตาย ฯ
อถ จนฺโท เลขา วิย ปญฺญายติ ฯ ตโต ปรมฺปิ ปกฺขสฺส ทุติยาย
โยชนานํ สตสหสฺสํ จนฺทมณฺฑลํ โอหาย คจฺฉติ ฯ เอวํ ทิวเส
ทิวเส ยาว สุกฺกปกฺขอุโปสถทิวสา สตสหสฺสํ สตสหสฺสํ โอหาย
คจฺฉติ ฯ อถ จนฺโท อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา อุโปสถทิวเส
ปริปุณฺโณ โหติ ฯ อนุกฺกเมน วฑฺฒนญฺเจตฺถ อุปริภาคโต
ปติตสุริยาโลกตาย เหฏฺฐาโต ปวตฺตาย สุริยสฺส ทูรภาเวน ทิวเส ทิวเส
อนุกฺกเมน ปริหายมานาย อตฺตโน ฉายาย วเสน อนุกฺกเมน
จนฺทมณฺฑลปฺปเทสสฺส วฑฺฒมานสฺส วิย ทิสฺสมานตายาติ เวทิตพฺพํ ฯ
ตสฺมา อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา วิย อุโปสถทิวเส ปุณฺณมายํ ปริ-
ปุณฺณมณฺฑโล หุตฺวา ทิสฺสติ ฯ อถ สุริโย ปาฏิปททิวเส
โยชนานํ สตสหสฺสํ ธาวิตฺวา ปุน จนฺทมณฺฑลํ คณฺหาติ จนฺทสฺส
ทนฺธคติตาย อตฺตโน จ สีฆคติตาย ฯ ตถา ทุติยาย สตสหสฺสนฺติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

เอวํ ยาว อุโปสถทิวสา สตสหสฺสํ สตสหสฺสํ ธาวิตฺวา คณฺหาติ ฯ
อถ จนฺโท อนุกฺกเมน หายิตฺวา กาฬปกฺขอุโปสถทิวเส สพฺพโส
น ปญฺญายติ ฯ อนุกฺกเมน หายมานตา เจตฺถ อนุกฺกเมน
วฑฺฒมานตาย วุตฺตนเยน เวทิตพฺพา ฯ ตตฺถ ปน ฉายาย
หายมานตาย มณฺฑลํ วฑฺฒมานํ วิย ทิสฺสติ ฯ อิธ จ ฉายาย
วฑฺฒมานตาย มณฺฑลํ หายมานํ วิย ทิสฺสติ ฯ ตสฺมา อนุกฺกเมน
หายิตฺวา วิย อุโปสถทิวเส สพฺพโส น ปญฺญายติ ฯ จนฺทํ
เหฏฺฐา กตฺวา สุริโย อุปริ โหติ มหติยา ปาติยา อุทกภาชนํ
วิย จนฺทมณฺฑลํ ปิถียติ ฯ มชฺฌนฺติเก เคหจฺฉายา วิย จนฺทสฺส
ฉายา น ปญฺญายติ ฯ โส ฉายาย อปญฺญายมานาย ทูเร ฐิตานํ
ทิวา ปทีโป วิย สยมฺปิ น ปญฺญายติ ฯ อิเมสมฺปน อชวีถิ
นาควีถิ โควีถีติ ติสฺโส คมนวีถิโย โหนฺติ ฯ ตตฺถ อชานํ อุทกํ
ปฏิกูลํ โหติ หตฺถินาคานํ มนาปํ ฯ คุนฺนํ สีตุณฺหสมตาย ผาสุ
โหติ ฯ ตถา จ ยาย วีถิยา สุริเย คจฺฉนฺเต วสฺสวลาหกเทวปุตฺตา
สุริยาภิตาปสนฺตตฺตา อตฺตโน วิมานโต น นิกฺขมนฺติ กีฬาปสุตา
หุตฺวา น วิจรนฺติ ฯ ตทา กิร สุริยวิมานํ ปกติมคฺคโต อโธ
โอตริตฺวา วิจรติ ฯ ตสฺส โอรุยฺห จรเณเนว จนฺทวิมานมฺปิ อโธ
โอรุยฺห จรติ ตคฺคติกตฺตา ฯ ตสฺมา สา วีถิ อุทกาภาเวน อชานุ-
รูปตาย อชวีถีติ สมญฺญํ คตา ฯ ยาย ปน วีถิยา สุริเย คจฺฉนฺเต

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

วสฺสวลาหกเทวปุตฺตา สุริยาภิตาปาภาวโต อภิณฺหํ อตฺตโน วิมานโต
พหิ นิกฺขมิตฺวา กีฬาปสุตา หุตฺวา อิโตจิโตจ วิจรนฺติ ฯ ตทา
กิร สุริยวิมานํ ปกติมคฺคโต อุทฺธํ อารูหิตฺวา วิจรติ ฯ ตสฺส
อุทฺธํ อารุยฺห จรเณเนว จนฺทวิมานมฺปิ อุทฺธํ อารุยฺห จรติ
ตคฺคติกตฺตา ฯ ตคฺคติกตา จ สมานคติ นาม วาตมณฺฑเลน
วิมานสฺส เปลฺลิตพฺพตฺตา ฯ ตสฺมา สา วีถิ อุทกพหุภาเวน
นาคานุรูปตาย นาควีถีติ สมญฺญํ คตา ฯ ยทา สุริโย อุทฺธํ
อนาโรหนฺโต อโธ จ อโนตรนฺโต ปกติมคฺเคเนว คจฺฉติ ฯ ตทา
วสฺสวลาหกา ยถากาลํ ยถารุจิญฺจ วิมานโต นิกฺขมิตฺวา สุเขน
วิจรนฺติ ฯ เตน กาเลน กาลํ วสฺสนโต โลเก อุตุสมตา โหติ ฯ
ตาย อุตุสมตาย เหตุภูตาย สา จนฺทิมสุริยานํ คติ ควานุรูปตาย
โควีถีติ สมญฺญํ คตา ฯ ตสฺมา ยํ กาลํ จนฺทิมสุริยา อชวีถึ
อารูหนฺติ ตทา เทโว เอกพินฺทุมฺปิ น วสฺสติ ฯ ยทา นาควีถึ
อาโรหนฺติ ตทา ภินฺนํ วิย นภํ ปคฺฆรติ ฯ ยทา โควีถึ
อาโรหนฺติ ตทา อุตุสมตา สมฺปชฺชติ ฯ ยทา ปน ราชาโน
อธมฺมิกา โหนฺติ ฯ เตสํ อธมฺมิกตาย อุปราชเสนาปติปฺปภูตโย
สพฺเพ เทวพฺรหฺมาโน จ อธมฺมิกา โหนฺติ ฯ ตทา เตสํ อธมฺมิก-
ตาย วิสมํ จนฺทิมสุริยา ปริหรนฺติ ฯ ตทา หิ พหฺวาพาธตาทิ-
อนิฏฺฐผลุปนิสฺสยภูตสฺส ยถาวุตฺตอธมฺมิกตาสญฺญิตสฺส สาธารณสฺส-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ปาปกมฺมสฺส พเลน วิสมํ วายนฺเตน วายุนา เปลฺลิยมานา จนฺทิมสุริยา สิเนรุํ ปริกฺขิปนฺตา วิสมํ ปริวตฺตนฺติ ยถามคฺเคน นปฺปวตฺตนฺติ ฯ วาโต ยถามคฺเคน น วายติ อยถามคฺเคน วายติ ฯ อยถามคฺเคน วายนฺโต อากาสฏฺฐกวิมานานิ โขเภติ ฯ วิมาเนสุ สงฺขุภิเตสุ เทวตานํ กีฬนตฺถาย จิตฺตานิ น นมนฺติ ฯ จิตฺเตสุ อนมนฺเตสุ สีตุณฺหเภโท อุตุ ยถากาเลน น สมฺปชฺชติ ฯ ตสฺมึ อสมฺปชฺชนฺเต น สมฺมา เทโว วสฺสติ ฯ กทาจิ วสฺสติ กทาจิ น วสฺสติ กตฺถจิ วสฺสติ กตฺถจิ น วสฺสติ ฯ วสฺสนฺโตปิ วปฺปกาเล องฺกุรกาเล นาฬกาเล ปุปฺผกาเล ขีรคฺคหณาทิกาเลสุ ยถา ยถา สสฺสานํ อุปกาโร น โหติ ตถา ตถา วสฺสติ จ วิคจฺฉติ จ ฯ เตน สสฺสานิ วิสมปากานิ โหนฺติ วิคตคนฺธรสาทิสมฺปตฺตีนิ ฯ เอกภาชเน ปกฺขิตฺตตณฺฑุเลสุปิ เอกสฺมึ ปเทเส ภตฺตํ อุตฺตณฺฑุลํ โหติ เอกสฺมึ อติกิลินฺนํ เอกสฺมึ สมปากํ ฯ ตํ ตํ ปริภุตฺตํ กุจฺฉิยมฺปิ สพฺพโส อปริณตํ เอกเทเสน ปริณตํ สุปริณตนฺติ เอวํ ตีหิเยว ปกาเรหิ ปจฺจติ ฯ ปกฺกาสยํ น สมฺมา อุปคจฺฉติ ฯ เตน สตฺตา พหฺวาพาธา เจว โหนฺติ อปฺปายุกา จ ฯ ธมฺมิกานํ ปน ราชูนํ กาเล วุตฺตวิปริยาเยน จนฺทิมสุริยา สมํ ปริหรนฺติ ยถามคฺเคน ปวตฺตนฺติ ฯ อุตุสมตาว สมฺปชฺชติ ฯ จนฺทิมสุริยา ฉ มาเส สิเนรุโต พหิ นิกฺขมนฺติ ฉ มาเส อนฺโต วิจรนฺติ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ตทา หิ สิเนรุสมีเปน ตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา คจฺฉนฺตา ฉ มาเส ตโต คมนวีถิโต พหิ อตฺตโน ติริยงฺคมเนน จกฺกวาฬาภิมุขา นิกฺขมนฺติฯ เอวํ ฉ มาเส ขเณ ขเณ สิเนรุโต อปสกฺกนวเสน ตโต นิกฺขมิตฺวา จกฺกวาฬสมีปํ ปตฺตาฯ ตโตปิ ฉ มาเส ขเณ ขเณ อปสกฺกนวเสน นิกฺขมิตฺวา สิเนรุสมีปํ ปาปุณนฺตา อนฺโต วิจรนฺติฯ เต หิ อาสาฬฺหมาเส สิเนรุสมีเปน จรนฺติฯ ตโต เทฺว มาเส นิกฺขมิตฺวา พหิ จรนฺติฯ ปฐมกตฺติกมาเส มชฺเฌน คจฺฉนฺติฯ ตโต จกฺกวาฬาภิมุขา คนฺตฺวา ตโย มาเส จกฺกวาฬสมีเปน จริตฺวา ปุน นิกฺขมิตฺวา จิตฺรมาเส มชฺเฌน คนฺตฺวา ตโต ปเร เทฺว มาเส สิเนรุอภิมุขา ปกฺขนฺทิตฺวา ปุน อาสาฬฺเห สิเนรุสมีเปน จรนฺติฯ เอตฺถ จ สิเนรุสฺส จกฺกวาฬสฺส จ ยํ ฐานํ เวมชฺฌํ ตสฺส สิเนรุสฺส จ ยํ ฐานํ เวมชฺฌํ เตน คจฺฉนฺตา สิเนรุสมีเปน จรนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ น สิเนรุสฺส อคฺคาลินฺทํ อลฺลีนาฯ จกฺกวาฬสมีเปน จรณมฺปิ อิมินาว นเยน เวทิตพฺพํฯ ยทา ปน สิเนรุสฺส จกฺกวาฬสฺส จ อุชุกํ เวมชฺเฌน คจฺฉนฺติ ตทา เวมชฺเฌน วิจรนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ วิจรนฺตา จ เอกปฺปหาเรน ตีสุปิ ทีเปสุ อาโลกํ กโรนฺติฯ เอเกกาย ทิสาย นวนวโยชนสตสหสฺสานิ อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกํ ทสฺเสนฺติฯ กถํฯ อิมสฺมึ หิ ทีเป สุริยุคฺคมนกาโล ปุพฺพวิเทเห มชฺฌนฺติโก

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

โหติ ฯ อุตฺตรกุรูสุ อตฺถงฺคมนกาโล อมรโคยาเน มชฺฌิมยาโม ฯ
ปุพฺพวิเทหมฺหิ อุคฺคมนกาโล อุตฺตรกุรูสุ มชฺฌนฺติโก ฯ อมรโคยาเน
อตฺถงฺคมนกาโล อิธ มชฺฌิมยาโม ฯ อุตฺตรกุรูสุ อุคฺคมนกาโล
อมรโคยาเน มชฺฌนฺติโก ฯ อิธ อตฺถงฺคมนกาโล ปุพฺพวิเทเห
มชฺฌิมยาโม ฯ อมรโคยานทีเป อุคฺคมนกาโล อิธ มชฺฌนฺติโก ฯ
ปุพฺพวิเทหทีเป อตฺถงฺคมนกาโล อุตฺตรกุรูสุ มชฺฌิมยาโม ฯ
อิมสฺมึ หิ ทีเป จิตมชฺฌนฺติกเวลายํ ปุพฺพวิเทหวาสีนํ อตฺถงฺคมน-
วเสน อุปฑฺฒํ สุริยมณฺฑลํ ปญฺญายติ ฯ อมรโคยานวาสีนํ
อุคฺคมนวเสน อุปฑฺฒํ ปญฺญายติ ฯ เอวํ เสสทีเปสุปิ ฯ อิติ
อิมินาว ปกาเรน ตีสุ ทีเปสุ เอกปฺปหาเรเนว จนฺทิมสุริยา อาโลกํ
ทสฺเสนฺตีติ เวทิตพฺพํ ฯ อิโต อญฺญถา ปน ทฺวีสุเอว ทีเปสุ
เอกปฺปหาเรน อาโลกํ ทสฺเสนฺติ ฯ ยสฺมึ หิ ทีเป อตฺถงฺคมนวเสน
อุปฑฺฒํ สุริยมณฺฑลํ ปญฺญายติ ฯ อตฺถงฺคมิเต ตตฺถ น
ปญฺญายติ อาโลกํ น ทสฺเสติ ทฺวีสุเอว ทีเปสุ ปญฺญายติ ฯ
เอเกกาย ทิสาย นวนวโยชนสตสหสฺสานิ อนฺธการวิธมนมฺปิ อิมินาว
นเยน ทฏฺฐพฺพํ ฯ อิมสฺมึ หิ ทีเป จิตมชฺฌนฺติกเวลายํ ปุพฺพ-
วิเทหวาสีนํ อตฺถงฺคมนวเสน อุปฑฺฒํ สุริยมณฺฑลํ ปญฺญายตีติ
ปุพฺพวิเทเห นวโยชนสตสหสฺสปฺปมาเณ ฐาเน อนฺธการํ วิธมิตฺวา
อาโลกํ ทสฺเสติ ตถา อมรโคยาเน อุคฺคมนวเสน ตตฺถาปิ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

อุปฑฺฒสฺเสว ปญฺญายมานตฺตา ฯ ปุพฺพวิเทหานํ ปน อตฺถงฺคมิเต
น ปญฺญายตีติ ทฺวีสุ ทีเปสุ สพฺพตฺถ อนฺธการํ วิธมิตฺวา
อาโลกํ ทสฺเสติ อมรโคยาเนปิ อุคฺคเต สุริเย สพฺพตฺถ อนฺธการ-
วิธมนโต ฯ ปาตุภวนฺตา จ จนฺทิมสุริยา เอกโตว โลเก
ปาตุภวนฺติ ฯ เตสุ สุริโย ปรมตรํ ปญฺญายติ ฯ ปรมกปฺปิกานํ หิ
สตฺตานํ สยํ ปภาย อนฺตรหิตาย อนฺธกาโร อโหสิ ฯ เต
ภีตตสิตา ภทฺทกํ วตสฺส สเจ อาโลโก ภเวยฺยาติ จินฺตยึสุ ฯ ตโต
มหาชนสฺส สูรภาวํ ชนยมานํ สุริยมณฺฑลํ อุฏฺฐหิ ฯ เตเนวสฺส
สุริโยติ นามํ อโหสิ ฯ ตสฺมึ ทิวสํ อาโลกํ กตฺวา อตฺถงฺคมิเต
ปุน อนฺธกาโร อโหสิ ฯ เต ภีตตสิตา ภทฺทกํ วตสฺส สเจ
อญฺโญ อาโลโก อุปฺปชฺเชยฺยาติ จินฺตยึสุ ฯ อถ เนสํ ฉนฺทํ
ญตฺวา วิย จนฺทมณฺฑโล อุฏฺฐหิ ฯ เตเนวสฺส จนฺโทติ นามํ
อโหสิ ฯ เอวํ จนฺทิมสุริเยสุ ปาตุภูเตสุ นกฺขตฺตานิ ตารกรูปานิ
ปาตุภวนฺติ ฯ ตโต ปฏฺฐาย รตฺตินฺทิวา ปญฺญายนฺติ ฯ อนุกฺกเมน
จ มาสฑฺฒมาสอุตุสํวจฺฉรา ชายนฺติ ฯ จนฺทิมสุริยานํ ปน
ปาตุภูตทิวเสเยว สิเนรุจกฺกวาฬหิมวนฺตปพฺพตา จตฺตาโร จ ทีปา
ปาตุภวนฺติ ฯ เต จ โข อปุพฺพํ อจริมํ ผคฺคุณปุณฺณมีทิวเสเยว
ปาตุภวนฺตีติ เวทิตพฺพํ ฯ ยสฺมา เจตฺถ เอกํ จกฺกวาฬํ อายามโต
จ วิตฺถารโต จ โยชนานํ ทฺวาทสสตสหสฺสานิ ตีณิ สหสฺสานิ
[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

จตฺตาริ สตานิ ปญฺญาสญฺจ โยชนานีติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ฯ
ตสฺมา วุตฺตปฺปมาณโต อิมสฺส จกฺกวาฬสฺส สิเนรุปฺปติฏฺฐิโตกาเส
จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ ปรโต ยาว จกฺกวาฬปพฺพตา อุตฺตรทิสา-
ภาคปฺปมาณญฺจ ปหาย อิมิสฺสา ทกฺขิณทิสาย

สิเนรุจกฺกวาฬานํ อนฺตรํ ปริมาณโต
ปญฺจ สตสหสฺสานิ สหสฺสานูนสฏฺฐิ จ
สตานิ สตฺต เญยฺยานิ ปญฺจวีสุตฺตรานิ จ
มชฺฌวีถิคโต นาม ตตฺถ เวมชฺฌโค รวิ
มชฺฌโต ยาว เมรุมฺหา จกฺกวาฬา จ อนฺตเร
เวมชฺฌโค ยทา โหติ อุภยนฺตคโต ตทา
มชฺฌโต ยาว เมรุมฺหา จกฺกวาฬา จ ปพฺพตา
ทุเว สตสหสฺสานิ สหสฺสานูนสีติ จ
อฏฺฐสตํ ทุเว สฏฺฐี โยชนานิ ทฺวิคาวุตํ
อุภโต อนฺตโต เมรุ จกฺกวาฬานมนฺตรํ
เอกํ สตสหสฺสญฺจ สหสฺสานูนตาฬิสํ
นวสตานิ เจกตึส โยชนานิ จ คาวุตํ
ปมาณโต สมนฺตา จ มณฺฑลํ มชฺฌวีถิยา
สตสหสฺสานูนวีส สหสฺสาเนกตึส จ
สตเมกญฺจ วิญฺเญยฺยํ ปญฺจสตฺตติ อุตฺตรํ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ทกฺขิณํ อุตฺตรญฺจาปิ คจฺฉนฺโต ปน ภาณุมา
มชฺฌวีถิปฺปมาเณน มณฺฑเลเนว คจฺฉติ
คจฺฉนฺโต จ ปเนวํ โส โอรุยฺโหรุยฺห เหฏฺฐโต
อารุยฺหารุยฺห อุทฺธญฺจ ยโต คจฺฉติ สพฺพทา
ตโต คติวเสนสฺส ทูรมทฺธานมาสิ ตํ
ตึสสตสหสฺสานิ โยชนานิ ปมาณโต
ตสฺมา โส ปริโต ยาติ ตตฺตกํว ทิเน ทิเน
สหสฺสเมกํ ปญฺจสตํ จตุปฺปญฺญาสโยชนํ
ติคาวุตํ เตรสูสภํ เตตฺตึส รตนานิ จ
อฏฺฐงฺคุลานิ จ ติริยํ คจฺฉเตกทินํ รวิ
ฉตฺตาพีสสหสฺสานิ ฉสฺสตานิ ติคาวุตํ
โยชนานิ ติตาพีสํ มาเสเนเกน คจฺฉติ
เตนวุติสหสฺสานิ ทฺวิสตํ สตฺตสีติ จ
คาวุตานิ ทุเว จาปิ ทฺวีหิ มาเสหิ คจฺฉติ
อิมาย คติยา อนฺต- วีถิโต วีถิมนฺติมํ
คจฺฉติ ฉหิ มาเสหิ ติมาเสหิ จ มชฺฌิมํ
สิเนรุสนฺติเก อนฺต- วีถิโต ปน ภาณุมา
อาคจฺฉนฺโต ทฺวิมาเสหิ อสฺส ทีปสฺส มชฺฌโค
ตสฺมา สีหลทีปสฺส มชฺฌโต เมรุ อนฺตรํ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ทฺเว สตสหสฺสานิ ทฺวิสเตนาธิกานิ ตุ
เตตฺตึสญฺจ สหสฺสานิ อฏฺธารส ติคาวุตํ
จกฺกวาฬนฺตรญฺจสฺส ทีปสฺเสว จ มชฺฌโต
ตีณิ สตสหสฺสานิ สหสฺสานิ ฉวีสติ
ฉอุตฺตรานิ ปญฺเจว สตาเนกญฺจ คาวุตนฺติ ฯ

เอวเมตฺถ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตพฺโพ ฯ อิติ อิมสฺมึ วิเสสํ ภควา สพฺพถา อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิเยวาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[๒๐๒] ตาวตึสภวนํ ทสสหสฺสโยชนนฺติ เอตฺถ เตตฺตึส สหปุญฺญการิโน เอตฺถ นิพฺพตฺตาติ ตํ สหจริตฏฺฐานํ เตตฺตึสํ ฯ ตเทว ตาวตึสํ ฯ ตํ นิวาโส เอเตสนฺติ ตาวตึสา เทวา ฯ เตสํ ภวนํ ตาวตึสภวนํ ฯ ตถาหิ มาเฆน มาณเวน สทฺธึ อจลคาเม กาลํ กตฺวา ตตฺถ อุปฺปนฺเน เตตฺตึส เทวปุตฺเต อุปาทาย อสฺส เทวโลกสฺส อยํ ปณฺณตฺติ ชาตาติ วทนฺติ ฯ อถวา ยสฺมา เสสจกฺกวาเฬสุปิ ฉกามาวจรเทวโลกา อตฺถิ วุตฺตมฺปิ เจตํ สหสฺสํ จาตุมฺมหาราชิกานํ สหสฺสํ ตาวตึสานนฺติ ฯ ตสฺมา นามปณฺณตฺติเยเวสา ตสฺส เทวโลกสฺสาติ เวทิตพฺพา ฯ ทสสหสฺสโยชนนฺติ อิทมฺปน สกฺกปุรํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ตถาหิ ตาวตึสกายิกา เทวา อตฺถิ ปพฺพตฏฺฐกา อตฺถิ อากาสฏฺฐกา ฯ เตสํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ ปตฺตา ฯ ตถา จาตุมฺมหาราชิกานํ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ยามาทีนญฺจ ฯ เอกเทวโลเกปิ หิ เทวานํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ
อปฺปตฺตา นาม นตฺถิ ฯ อิทมฺปน ตาวตึสภวนํ สิเนรุสฺส
อุปริมตเล ทสสหสฺสโยชนิเก ฐาเน ปติฏฺฐิตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ
ตสฺส ปาจีนปจฺฉิมทฺวารานํ อนฺตรา ทสโยชนสหสฺสํ โหติ ฯ ตถา
ทกฺขิณุตฺตรทฺวารานํ ฯ ตํ โข ปน นครํ ทฺวารสหสฺสยุตฺตํ อโหสิ
อารามโปกฺขรณีปฏิมณฺฑิตํ ฯ ตสฺส มชฺเฌ ติโยชนสตุพฺเพเธหิ
ธเชหิ ปฏิมณฺฑิโต สตฺตรตนมโย สตฺตโยชนสตุพฺเพโธ สกฺกสฺส
เวชยนฺโต นาม ปาสาโท ฯ ตตฺถ สุวณฺณยฏฺฐีสุ มณิทฺธชา
อเหสุํ ฯ มณิยฏฺฐีสุ สุวณฺณทฺธชา ฯ ปวาฬยฏฺฐีสุ มุตฺตทฺธชา ฯ
มุตฺตยฏฺฐีสุ ปวาฬทฺธชา ฯ สตฺตรตนมยาสุ ยฏฺฐีสุ สตฺตรตนมยา
ธชา ฯ ทิยฑฺฒโยชนสตายาโม เวชยนฺตรโถ ฯ ตสฺส หิ ปจฺฉิมนฺโต
ปณฺณาสโยชโน ฯ มชฺเฌ รถปญฺชโร ปณฺณาสโยชโน ฯ
รถสนฺธิโต ยาว รถสีสา ปณฺณาเสว โยชนานิ ฯ ตเทว ปมาณํ
ทิคุณํ กตฺวา ติโยชนสตายาโมติปิ วทนฺติ ฯ ตสฺมึ โยชนิกปลฺลงฺโก
อตฺถโต ติฏฺฐติ ฯ ตตฺถ ติโยชนิกํ เสตจฺฉตฺตํ ฯ เอกสฺมึเยว
ยุเค สหสฺสอาชญฺญา ยุตฺตา ฯ เสสาลงฺการสฺส ปมาณํ นตฺถิ ฯ
ธโช ปนสฺส อฑฺฒติยานิ โยชนสตานิ อุคฺคโต ยสฺส วาตาหตสฺส
ปญฺจงฺคิกตูริยสฺเสว สทฺโท นิจฺฉรติ ฯ สกฺกสฺส ปน เอราวโณ
นาม หตฺถี ทิยฑฺฒโยชนสติโก ฯ โสปิ เทวปุตฺโตเยว ฯ น หิ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

เทวโลกสฺมึ ติรจฺฉานคตา โหนฺติ ฯ ตสฺมา โส อุยฺยานกีฬาย
นิกฺขมนกาเล อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา ทิยฑฺฒโยชนสติโก เอราวโณ
นาม หตฺถี โหติ ฯ โส เตตฺตึสกุมฺเภ มาเปติ อาวฏฺเฏฺน คาวุต-
อฑฺฒโยชนปฺปมาเณ ฯ สพฺเพสํ มชฺเฌ สกฺกสฺส อตฺถาย สุทสฺสนํ
นาม ตึสโยชนิกํ กุมฺภํ มาเปติ ฯ ตสฺส อุปริ ทฺวาทสโยชนิโก
รตนมณฺฑโป โหติ ฯ ตตฺถ อนฺตรนฺตรา สตฺตรตนมยา โยชนุพฺเพธา
ธชา อุฏฺฐหนฺติ ฯ ปริยนฺเต กิงฺกณิกชาลา โอลมฺพนฺติ ยสฺส
มนฺทวาเตริตสฺส ปญฺจงฺคิกตูริยสทฺทสทิโส ทิพฺพสงฺคีตสทฺโท วิย
รโว นิจฺฉรติ ฯ มณฺฑปมชฺเฌ สกฺกสฺส โยชนิโก มณิปลฺลงฺโก
ปญฺญตฺโต โหติ ฯ ตตฺถ สกฺโก นิสีทติ ฯ เตตฺตึสาย กุมฺภานํ
เอเกกสฺมึ กุมฺเภ สตฺต สตฺต ทนฺเต มาเปติ ฯ เตสุ เอเกโก
ปณฺณาสโยชนายาโม ฯ เอเกกสฺมิญฺเจตฺถ ทนฺเต สตฺต สตฺต
โปกฺขรณิโย โหนฺติ ฯ เอเกกาย โปกฺขรณิยา สตฺต สตฺต
ปทุมินิคจฺฉา ฯ เอเกกสฺมึ คจฺเฉ สตฺต สตฺต ปุปฺผานิ โหนฺติ ฯ
เอเกกสฺส ปุปฺผสฺส สตฺต สตฺต ปตฺตานิ ฯ เอเกกสฺมึ ปตฺเต
สตฺต สตฺต เทวธีตโร นจฺจนฺติ ฯ เอวํ สมนฺตา ปณฺณาสโยชนฏฺ-
ฐาเน หตฺถิทนฺเตสุเยว นจฺจนฏสมชฺโช โหติ ฯ นนฺทา ปน
โปกฺขรณี ปณฺณาสโยชนา ฯ ปญฺจสตโยชนิกาติปิ วทนฺติ ฯ
จิตฺตลตาวนํ ปน สฏฺฐิโยชนิกํ ฯ ปญฺจโยชนสติกนฺติปิ วทนฺติ ฯ ตํ
[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ปน ทิพฺพรุกฺขสหสฺสปฏิมณฺฑิตํ ฯ ตถา นนฺทนวนํ ปารุสกวนญฺจ ฯ
สกฺโก ปเนตฺถ อจฺฉราสงฺฆปริวุโต สฏฺฐิโยชนิกํ สุวณฺณมหาวีถึ
โอตริตฺวา นกฺขตฺตํ กีฬนฺโต นนฺทนวนาทีสุ วิจรติ ฯ ปาริจฺฉตฺตโก
ปน โกวิฬาโร สมนฺตา โยชนสตปริมณฺฑโล ปญฺจทสโยชนปริณา-
หกฺขนฺโธ โยชนสตุพฺเพโธ ฯ ตสฺส มูเล สฏฺฐิโยชนายตา ปณฺณาส-
โยชนวิตฺถารา ปญฺจทสโยชนุพฺเพธา ชยสุมนปุปฺผกวณฺณา ปณฺฑุ-
กมฺพลสิลา ยสฺสา มุทุตาย สกฺกสฺส นิสีทโต อุปฑฺฒกาโย
อนุปวิสติ ฯ อุฏฺฐิตกาเล ตํ ฐานํ ปริปูรติ ฯ สุธมฺมา นาม
เทวสภา อายามโต จ วิตฺถารโต จ ติโยชนสติกา ปริกฺเขปโต
นวโยชนสติกา อุพฺเพธโต ปญฺจโยชนสติกา ฯ ตสฺสา ผลิกมยา
ภูมิ ฯ ถมฺภตุลาสงฺฆาฏาทีสุ วาฬรูปาทิสงฺฆฏฺฏนกาณิโย มณิมยา ฯ
สุวณฺณมยา ถมฺภา ฯ รชตมยา ถมฺภฆฏกา จ สงฺฆาฏญฺจ ฯ
ปวาฬมยานิ วาฬรูปานิ ฯ สตฺตรตนมยา โคปาณสิโย จ ปกฺข-
ปาสา จ มุขวฏฺฏิ จ ฯ อินฺทนีลอิฏฺฐกาหิ ฉทนํ ฯ โสวณฺณมยํ
ฉทนปิฏฺฐํ ฯ รตนมยา ถูปิกา ฯ อาสาวตี นาม เอกา ลตา
อตฺถิ ฯ สา ปุปฺผิสฺสตีติ เทวา วสฺสสหสฺสํ อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺติ ฯ
ปาริจฺฉตฺตเก ปุปฺผมาเน เอกํ วสฺสํ อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺติ ฯ เต
ตสฺส ปณฺฑุปลาสาทิภาวโต ปฏฺฐาย อตฺตมนา โหนฺติ ฯ ยถาห ฯ
ยสฺมึ ภิกฺขเว สมเย เทวานํ ตาวตึสานํ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ปณฺฑุปลาโส โหติ อตฺตมนา ภิกฺขเว เทวา ตาวตึสา ตสฺมึ
สมเย โหนฺติ ปณฺฑุปลาโส โขทานิ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร
นจิรสฺเสว สนฺนปลาโส[๑] ภวิสฺสตีติอาทึ ฯ สพฺพผาลิผุลฺลสฺส ปน
ปาริจฺฉตฺตกสฺส โกวิฬารสฺส สมนฺตา ปญฺจโยชนสตานิ อาภา
ผรติ ฯ อนุวาตํ โยชนสตํ คนฺโธ คจฺฉติ ฯ ปุปฺผิเต ปาริจฺ-
ฉตฺตเก อาโรหณกิจฺจํ วา องฺกุสํ คเหตฺวา นามนกิจฺจํ วา
ปุปฺผาหรณตฺถํ จงฺโกฏกกิจฺจํ วา นตฺถิ ฯ กนฺตนกวาโต อุฏฺฐหิตฺวา
ปุปฺผานิ วณฺฑโต กนฺตติ ฯ สมฺปฏิจฺฉนกวาโต สมฺปฏิจฺฉติ ฯ
ปเวสนกวาโต สุธมฺมเทวสภํ ปเวเสติ ฯ สมฺมชฺชนกวาโต ปุราณ-
ปุปฺผานิ นีหรติ ฯ สนฺถรณกวาโต ปตฺตกณฺณิกเกสรานิ รเชนฺโต[๒]
สนฺถรติ ฯ มชฺเฌ ฐาเน ธมฺมาสนํ โหติ ฯ โยชนปฺปมาโณ
รตนปลฺลงฺโก ฯ ตสฺส อุปริ ธาริยมานํ ติโยชนิกํ เสตจฺฉตฺตํ ฯ
ตทนนฺตรํ สกฺกสฺส เทวรญฺโญ อาสนํ อตฺถริยติ ตโต พตฺตึสาย
เทวปุตฺตานํ ตโต อญฺเญสํ มเหสกฺขเทวตานํ ฯ อญฺเญสํ เทวตานํ
ปน ปุปฺผกณฺณิกาว อาสนํ โหติ ฯ เทวา เทวสภํ ปวิสิตฺวา
นิสีทนฺติ ฯ ตโต ปุปฺเผหิ เรณุวฏฺฏิ อุคฺคนฺตฺวา อุปริ กณฺณิกํ
อาหจฺจ นิปตมานา เทวตานํ ติคาวุตปฺปมาณํ อตฺตภาวํ ลาขา-
ปริกมฺมสชฺชิตํ วิย กโรติ ฯ เตสํ สา กีฬา จตูหิ มาเสหิ

๑. ม. ฉินฺนปณฺฑุปลาโส ฯ ๒. ม. รเชนฺโต ฯ

ปริโยสานํ คจฺฉติ ฯ อิติ อิมาหิ สมฺปตฺตีหิ สมนฺนาคตํ ตาวตึสภวนํ ภควา สพฺพถาปิ อเวทีติ เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๐๓] ตถา อสุรภวนนฺติ เอตฺถ เทวา วิย น สุรนฺติ น อีสรนฺติ น วิโรจนฺตีติ อสุรา ฯ สุรา นาม เทวา ฯ เตสํ ปฏิปกฺขาติ วา อสุรา ฯ สกฺโก กิร อจลคามเก มาโฆ นาม มาณโว หุตฺวา เตตฺตึส ปุริเส คเหตฺวา กลฺยาณกมฺมํ กโรนฺโต สตฺต วตฺตปทานิ ปูเรตฺวา ตตฺถ กาลกโต เทวโลเก นิพฺพตฺติ สทฺธึ ปริสาย ฯ ตโต ปุพฺพเทวา อาคนฺตุกเทวปุตฺตา อาคตา สกฺการํ เนสํ กโรมาติ วตฺวา ทิพฺพปทุมานิ อุปนาเมสุํ อุปฑฺฒ-รชฺเชน จ นิมนฺเตสุํ ฯ สกฺโก อุปฑฺฒรชฺเชน อสนฺตุฏฺโฐ อโหสิ ฯ อถ เนวาสิกา อาคนฺตุกเทวปุตฺตานํ สกฺการํ กโรมาติ คณฺฑุปานํ สชฺชยึสุ ฯ สกฺโก สกปริสาย สญฺญํ อทาสิ มาริสา มา คณฺฑุปานํ ปิวิตฺถ ปิวนาการมตฺตเมว ทสฺเสถาติ ฯ เต ตถา อกํสุ ฯ เนวาสิกเทวตา สุวณฺณสรเกหิ อุปนีตํ คณฺฑุปานํ ยาวทตฺถํ ปิวิตฺวา มตฺตา มตฺตา ตตฺถ ตตฺถ สุวณฺณปถวิยํ ปติตฺวา สยึสุ ฯ สกฺโก คณฺหถ ธุตฺเต หรถ ธุตฺเตติ เต ปาเทสุ คาหาเปตฺวา สิเนรุปาเท ขิปาเปสิ ฯ สกฺกสฺส ปุญฺญเตเชน ตทนุวตฺตกาปิ สพฺเพ ตเถว ปตึสุ ฯ อถ เนสํ กมฺมปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานํ สิเนรุสฺส เหฏฺฐิมตเล ทสโยชนสหสฺสํ อสุรภวนํ นิพฺพตฺติ ปาริจฺฉตฺตกปฏิจฺฉนฺนภูตาย

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

จิตฺรปาตลิยา อุปโสภิตํ ฯ สกฺโก เตสํ นิวตฺติตฺวา อนาคมนตฺถาย อารกฺขํ ฐเปสิ ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ

อนฺตรา ทฺวินฺนํ อยุชฺฌปุรานํ
ปญฺจวิธา ฐปิตา อภิรกฺขา
อุรคกโรฏิปยสฺสปหารี
มทนยุทฺธา จตุโร จ มหตฺถาติ ฯ

[๒๐๔] ตตฺถ ทฺวินฺนํ อยุชฺฌปุรานนฺติ ทฺวินฺนํ เทวาสุรนครานํ อนฺตราติ อตฺโถ ฯ เทฺว กิร นครานิ ยุทฺเธน คเหตุํ อสกฺกุเณยฺย-ตาย อยุชฺฌปุรานิ นาม ชาตานิ ฯ ยทา หิ อสุรา พลวนฺโต โหนฺติ ฯ อถ เทเวหิ ปลายิตฺวา เทวนครํ ปวิสิตฺวา ทฺวาเร ปิหิเต อสุรานํ สตสหสฺสมฺปิ กิญฺจิ กาตุํ น สกฺโกติ ฯ ยทา เทวา พลวนฺโต โหนฺติ ฯ อถาสุเรหิ ปลายิตฺวา อสุรนครํ ปวิสิตฺวา ทฺวาเร ปิหิเต สกฺกานํ สตสหสฺสมฺปิ กิญฺจิ กาตุํ น สกฺโกติ ฯ อิติ อิมานิ เทฺว นครานิ อยุชฺฌปุรานิ นาม ฯ เตสํ อนฺตรา เอเตสุ อุรคาทีสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ สกฺเกน อารกฺขา ฐปิตา ฯ ตตฺถ อุรคสทฺเทน นาคา คหิตา ฯ เต อุทเก มหพฺพลา โหนฺติ ฯ ตสฺมา สิเนรุสฺส ปฐมาฬินฺเท เอเตสํ อารกฺขา ฯ กโรฏิสทฺเทน สุปณฺณา คหิตา ฯ เตสํ กิร กโรฏิ นาม ปานโภชนํ ฯ เตน นามํ ลภึสุ ฯ ทุติยาฬินฺเท เตสํ อารกฺขา ฯ ปยสฺสปหารีสทฺเทน

กุมฺภณฺฑา คหิตา ฯ ทานวรกฺขสา กิร เต ฯ ตติยาพินฺเท เตสํ อารกฺขา ฯ มทนยุทฺธสทฺเทน ยกฺขา คหิตา ฯ วิสมจาริโน กิร เต ยุทฺธโสณฺฑา ฯ จตุตฺถาพินฺเท เตสํ อารกฺขา ฯ จตุโร จ มหตฺถาติ จตฺตาโร มหาราชาโน วุตฺตา ฯ เต หิ สิเนรุสฺส ตสฺมึ ตสฺมึ ปสฺเส ยุคนฺธราทีสุ ปญฺจสตปริตฺตทีปปริวาเร มหาทีเป จ ปสาสิตพฺพสฺส มหโต อตฺถสฺส วเสน มหตฺถาติ วุจฺจนฺติ ฯ ปญฺจมาพินฺเท เตสํ อารกฺขา ฯ เต ปน อสุรา อายุวณฺณยส- อิสฺสริยสมฺปตฺตีหิ ตาวตึสสทิสาว ฯ ตสฺมา อนฺตรา อตฺตานํ อชานิตฺวา ปาตลิยา ปุปฺผิตาย นยิทํ เทวนครํ ตตฺถ ปาริจฺ- ฉตฺตโก ปุปฺผติ อิธ ปน จิตฺตปาตลิ ชรสกฺเกนมฺหา สุรํ ปาเยตฺวา วญฺจิตา เทวนครญฺจ โน คหิตํ คจฺฉาม เตน สทฺธึ ยุชฺฌิสฺสามาติ หตฺถิอสฺสรเถ อารุยฺห สุวณฺณรชตมณิผลกานิ คเหตฺวา ยุทฺธสชฺชา หุตฺวา อสุรเภริโย วาเทนฺตา มหาสมุทฺเท อุทกํ ทฺวิธา เภตฺวา อุฏฺฐหนฺติ ฯ เต เทเว วุฏฺเฐ วมฺมิกมกฺขิกา วมฺมิกํ วิย สิเนรุํ อภิรูหิตุํ อารภนฺติ ฯ อถ เนสํ ปฐมํ นาเคหิ สทฺธึ ยุทฺธํ โหติ ฯ ตสฺมึ โข ปน ยุทฺเธ น กสฺสจิ ฉวิ วา จมฺมํ วา ฉิชฺชติ น โลหิตํ อุปฺปชฺชติ ฯ เกวลํ กุมารกานํ ทารุเมณฺฑกยุทฺธํ วิย อญฺญมญฺญํ สนฺตาสนมตฺตเมว โหติ ฯ โกฏิสตาปิ โกฏิสหสฺสาปิ นาคา เตหิ สทฺธึ ยุชฺฌิตฺวา อสุรปุรํเยว

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ปเวเสตฺวา นิวตฺตนฺติ ฯ สเจ ปน อสุรา พลวนฺโต โหนฺติ ฯ อถ นาคา โอสกฺกิตฺวา ทุติเย อาฬินฺเท สุปณฺเณหิ สทฺธึ เอกโต หุตฺวา ยุชฺฌนฺติ ฯ เอส นโย สุปณฺณาทีสุปิ ฯ ยทา ปน ตานิ ปญฺจปิ ฐานานิ อสุรา มทฺทนฺติ ฯ ตทา เอกโต สมฺปิณฺฑิตานิปิ ปญฺจ พลานิ โอสกฺกนฺติ ฯ อถ จตฺตาโร มหาราชาโน คนฺตฺวา สกฺกสฺส ปวตฺตึ อาโรเจนฺติ ฯ สกฺโก เตสํ วจนํ สุตฺวา ทิยฑฺฒ-โยชนสติกํ เวชยนฺตรถํ อารุยฺห สยํ วา นิกฺขมติ เอกํ วา ปุตฺตํ เปเสติ ฯ เอกสฺมึ ปน ทิวเส เอวํ นิกฺขมิตฺวา อสุเร ยุทฺเธน อพฺภุคฺคนฺตฺวา สมุทฺเท ปกฺขิปิตฺวา จตูสุ ทฺวาเรสุ อตฺตนา สทิสา ปฏิมา มาเปตฺวา ฐเปสิ ฯ ตสฺมา อสุรา นาคาทโย ชินิตฺวา อาคตาปิ อินฺทปฏิมา ทิสฺวา สกฺโก นิกฺขนฺโตติ ปลายนฺติ ฯ อิติ สุรานํ ปฏิปกฺขาติ อสุรา เวปจิตฺติปหาราทาทโย ฯ เตสํ ภวนํ อสุรภวนํ ฯ ตํ ปน อายามโต จ วิตฺถารโต จ ทสสหสฺส-โยชนนฺติ ทสฺเสตุํ ตถา อสุรภวนนฺติ วุตฺตํ ฯ

[๒๐๕] อวีจิมหานิรโย ชมฺพูทีโป จาติ เอตฺถาปิ ตถาสทฺโท โยเชตพฺโพ ฯ อวีจิมหานิรโย ชมฺพูทีโป จ ตถา ทสสหสฺสโยชน-เมวาติ อตฺโถ ฯ เอตฺถ จ อวีจิมหานิรยสฺส อพฺภนฺตรํ อายาเมน จ วิตฺถาเรน จ โยชนสตํ โหติ ฯ โลหปจวี โลหจฺฉทนํ ฯ เอเกกา จ ภิตฺติ นวนวโยชนิกา โหติ ฯ ปุรตฺถิมาย ภิตฺติยา

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

อจฺจิ อุฏฺฐหิตฺวา ปจฺฉิมํ ภิตฺตึ คเหตฺวา ตํ วินิวิชฺฌิตฺวา ปุรโต โยชนสตํ คจฺฉติ ฯ เสสทิสาสุปิ เอเสว นโย ฯ อิติ ชาลปริยนฺต-วเสน อายามวิตฺถารโต อฏฺฐารสโยชนาธิกานิ ตีณิ โยชนสตานิ โหนฺติ ฯ ปริกฺเขเปน นว โยชนสตานิ จตุปฺปญฺญาสญฺจ โยชนานิ ฯ สมนฺตา ปน อุสฺสเทหิ สทฺธึ ทสโยชนสหสฺสํ โหติ ฯ กสฺมา ปเนส นรโก อวีจีติ สงฺขํ คโตติ ฯ วีจิ นาม อนฺตรํ วุจฺจติ ฯ ตตฺถ จ อคฺคิชาลานํ วา สตฺตานํ วา ทุกฺขสฺส วา อนฺตรํ นตฺถิ ฯ ตสฺมา โส อวีจีติ สงฺขํ คโต ฯ ตสฺส หิ ปุรตฺถิมภิตฺติโต ชาลา อุฏฺฐหิตฺวา สํสิพฺพมานา โยชนสตํ คนฺตฺวา ภิตฺตึ วินิวิชฺฌิตฺวา ปรํ โยชนสตํ คจฺฉติ ฯ เสสทิสาสุปิ เอเสว นโย ฯ เอวํ ชาลานํ นิรนฺตรตาย อวีจิ ฯ อพฺภนฺตเร ปนสฺส โยชนสติเก ฐาเน นาฬิยํ โกฏฺเฏตฺวา ปูริตติปุปิฏฺฐํ วิย สตฺตา นิรนฺตรา ฯ อิมสฺมึ ฐาเน สตฺโต อตฺถิ อิมสฺมึ นตฺถีติ น วตฺตพฺพํ ฯ คจฺฉนฺตานํ ฐิตานํ นิสินฺนานํ นิปนฺนานญฺจ ปจฺจมานานํ อนฺโต นตฺถิ ฯ คจฺฉนฺตา ฐิเต วา นิสินฺเน วา นิปนฺเน วา น พาเธนฺติ ฯ เอวํ สตฺตานํ นิรนฺตรตาย อวีจิ ฯ กายทฺวาเรน ฉอุเปกฺขาสหคตานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ เอกํ ทุกฺขสหคตํ ฯ เอวํ สนฺเตปิ ยถา ชิวฺหคฺเค ฉ มธุวินฺทูนิ ฐเปตฺวา เอกสฺมึ ตมฺพโลหวินฺทุมฺหิ ฐปิเต อนุทหน-พลวตาย ตเทว ปญฺญายติ อิตรานิ อพฺโพหาริกานิ โหนฺติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

เอวํ อนุทหนพลวตาย ทุกฺขเมเวตฺถ นิรนฺตรํ อิตรานิ อพฺโพ-
หาริกานีติ เอวํ ทุกฺขสฺส นิรนฺตรตาย อวีจีติ วุจฺจติ ฯ อยญฺจ
อวีจิมหานิรโย ชมฺพูทีปสฺส เหฏฺฐา ปติฏฺฐิโตติ วทนฺติ ฯ
ชมฺพูทีโป ปน อายามโต จ วิตฺถารโต จ ทสสหสฺสโยชนปมาโณ ฯ
ตตฺถ จ จตุสฺสหสฺสโยชนปฺปมาโณ ปเทโส ตทุปโภคิสตฺตานํ
ปุญฺญกฺขยา อุทเกน อชฺโฌตฺถโต สมุทฺโทติ สงฺขํ คโต ฯ
ติสหสฺสโยชนปฺปมาเณ มนุสฺสา วสนฺติ ฯ ติสหสฺสโยชนปฺปมาเณ
หิมวา ปติฏฺฐิโตติ เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๐๖] อมรโคยานํ สตสหสฺสโยชนนฺติ อาทีสุปิ อายามโต
จ วิตฺถารโต จ ปมาณํ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ตตฺถ ชมฺพูทีโป
สกฏสณฺฐาโน ฉนฺนวุติยา ปฏฺฏนโกฏิสตสหสฺเสหิ ฉปฺปณฺณาส-
รตนากเรหิ นวนวุติยา โทณมุขสตสหสฺเสหิ ติกฺขตฺตุํ เตสฏฺฐิยา
นครสหสฺเสหิ จ สมนฺนาคโต ฯ ชมฺพูทีเป กิร อาทิโต เตสฏฺฐิ-
มตฺตานิ นครสหสฺสานิ อุปฺปนฺนานิ ฯ ตถา ทุติยํ ฯ ตถา ตติยํ ฯ
ตานิ ปน สมฺปิณฺเฑตฺวา สตสหสฺสํ ฯ ตโต ปรํ อสีติสหสฺสานิ
นวสหสฺสานิ จ โหนฺติ ฯ โทณมุขนฺติ จ มหานครสฺส อายุปฺ-
ปตฺติฏฺฐานภูตํ ปธานฆรํ วุจฺจติ ฯ อมรโคยาโน อาทาสสณฺฐาโน ฯ
ปุพฺพวิเทโห อฑฺฒจนฺทสณฺฐาโน ฯ อุตฺตรกุรุ ปีฐสณฺฐาโน ฯ
ตํตํนิวาสีนํ ตํตํปริวารทีปวาสีนญฺจ มนุสฺสานํ มุขมฺปิ ตํตํสณฺฐานนฺติ

วทนฺติ ฯ อปิเจตฺถ อุตฺตรกุรุกานํ ปุญฺญานุภาวสิทฺโธ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตพฺโพ ฯ ตตฺถ กิร เตสุ เตสุ ปเทเสสุ ฆนวิจิตฺต-ปตฺตสญฺฉนฺนสาขาปสาขกูฏาคารุปมา มโนรมฺมา รุกฺขา เตสํ มนุสฺสานํ นิเวสนกิจฺจํ สาเธนฺติ ยตฺถ สุขํ นิวสนฺติ ฯ อญฺเญปิ ตตฺถ รุกฺขา สุชาตา สพฺพทาปิ ปุปฺผิตคฺคา ติฏฺฐนฺติ ฯ ชลาสยาปิ วิกสิตปทุมปุณฺฑรีกโสคนฺธิกาทิปุปฺผสญฺฉนฺนา สพฺพกาลํ ปรมสุคนฺธํ สมนฺตโต ปวายนฺตา ติฏฺฐนฺติ ฯ สรีรมฺปิ เตสํ อติทีฆตาทิโทสรหิตํ อาโรหปริณาหสมฺปนฺนํ ชราย อนภิภูตตฺตา วลิตปลิตาทิโทสวิรหิตํ ยาวตายุกํ อปริกฺขีณชวพลปรกฺกมโสภเมว หุตฺวา ติฏฺฐติ ฯ อนุฏฺฐานผลูปชีวิตาย น จ เตสํ กสิวณิชฺชาทิวเสน อาหารปริเยฏฺฐิ-วเสน ทุกฺขํ อตฺถิ ฯ ตโตเอว น ทาสทาสีกมฺมกราทิปริคฺคโห อตฺถิ ฯ น จ ตตฺถ สีตุณฺหฑํสมกสวาตาตปสิริสปวาฬาทิปริสฺสโย อตฺถิ ฯ ยถา นาเมตฺถ คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ปจฺจูสเวลายํ สมสีตุณฺโห อุตุ โหติ เอวเมว สพฺพกาลํ ตตฺถ สมสีตุณฺโหว อุตุ โหติ ฯ น จ เนสํ โกจิ อุปฆาโต วิเหสา วา อุปฺปชฺชติ ฯ อกฏฺฐปากิมเมว สาลึ อกณํ อถุสํ สุทฺธํ สุคนฺธํ ตณฺฑุลปฺผลํ นทฺธูมงฺคาเรน อคฺคินา ปจิตฺวา ปริภุญฺชนฺติ ฯ ตตฺถ กิร โชติก-ปาสาณา นาม โหนฺติ ฯ อถ เต ตโย ปาสาเณ จเปตฺวา ตตฺถ อุกฺขลึ อาโรเปนฺติ ฯ ปาสาเณหิ เตโช สมุฏฺฐหิตฺวา ตํ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ปาเจติ ฯ อญฺโญ สูโป วา พฺยญฺชโน วา น โหติ ฯ ภุญฺชนฺตานํ
จิตฺตานุกฺกูลเยวสฺส รโส โหติ ฯ ตมฺปน ภุญฺชนฺตานํ เนสํ กุฏฺฐํ
คณฺโฑ กิลาโส โสโส อปมาโร ชโรติ เอวมาทิโก น โกจิ
โรโค อุปฺปชฺชติ ฯ เต ตํ ฐานํ สมฺปตฺตานํ เทนฺติเยว ฯ
มจฺฉริยจิตฺตํ นาม เนว โหติ ฯ พุทฺธปจฺเจกพุทฺธาทโยปิ มหิทฺธิกา
ตตฺถ คนฺตฺวา ปิณฺฑปาตํ คณฺหนฺติ ฯ น จ เต ขุชฺชา วา วามนา
วา กาณา วา กุณี วา ขญฺชา วา ปกฺขหตา วา วิกลงฺคา
วา วิกลินฺทฺริยา วา โหนฺติ ฯ อิตฺถิโยปิ ตตฺถ นาติทีฆา
นาติรสฺสา นาติกีสา นาติถูลา นาติกาฬิกา นาจฺโจทาตา โสภคฺคปฺ-
ปตฺตรูปา โหนฺติ ฯ ตถาหิ ทีฆงฺคุลี ตมฺพนขี อลมฺพตฺถนา
ตนุมชฺฌา ปุณฺณจนฺทมุขี วิสาลกฺขี มุทุคตฺตา สํหิโตรู โอทาตทนฺตา
คมฺภีรนาภี ตนุชงฺฆา ทีฆนีลเวลฺลิตเกสี ปุถุลสุสฺโสณี นาติโลมา
นาโลมา สุภมุกา[๑] อุตุสุขสมฺผสฺสา สณฺหา สขิลสมฺภาสา นานา-
ภรณวิภูสิตา วิจรนฺติ สพฺพทาปิ โสฬสวสฺสุทฺเทสิกา วิย โหนฺติ ฯ
ปุริสา จ ปญฺจวีสติวสฺสุทฺเทสิกา วิย ฯ น ปุตฺตา ตาสุ รชฺชนฺติ ฯ
อยํ ตตฺถ ธมฺมตา ฯ สตฺตาหิกเมว จ ตตฺถ อิตฺถีปุริสา
กามรติยา วิหรนฺติ ฯ ตโต วีตราคา วิย ยถาสุขํ คจฺฉนฺติ ฯ น
ตตฺถ อิธ วิย คพฺโภกฺกนฺติมูลกํ คพฺภปริหรณมูลกํ วิชายนมูลกํ

๑. ม. สุภคา ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

วา ทุกฺขํ โหติ ฯ รตนกญฺจุกโต กญฺจนปฏิมา วิย ทารกา
มาตุกุจฺฉิโต อมกฺขิตาเอว เสมฺหาทินา สุเขเนว นิกฺขมนฺติ ฯ อยํ
ตตฺถ ธมฺมตา ฯ มาตา ปน ปุตฺตํ วา ธีตรํ วา วิชายิตฺวา
เตสํ วิจรณกปฺปเทเส ฐเปตฺวา อนเปกฺขา ยถารุจึ คจฺฉติ ฯ
เตสํ ตตฺถ สยิตานํ เย ปสฺสนฺติ ปุริสา วา อิตฺถิโย วา เต
อตฺตโน องฺคุลิโย อุปนาเมนฺติ ฯ เตสํ กมฺมผเลน ตโต ขีรํ
ปวตฺตติ ฯ เตน เต ทารกา ยาเปนฺติ ฯ เอวํ ปน วฑฺฒนฺตา
กติปยทิวเสเหว ลทฺธพลา หุตฺวา ทาริกา อิตฺถิโย อุปคจฺฉนฺติ
ทารกา ปุริเส ฯ กปฺปรุกฺขโตเอว จ เตสํ ตตฺถ วตฺถาภรณานิ
นิปฺผชฺชนฺติ ฯ นานาวิราควณฺณวิจิตฺตานิ หิ วตฺถานิ สุขุมานิ
มุทุสุขสมฺผสฺสานิ ตตฺถ ตตฺถ กปฺปรุกฺเขสุ โอลมฺพนฺตานิ ติฏฺฐนฺติ ฯ
นานาวิธรํสิชาลสมุชฺชลวิวิธวณฺณรตนวินทฺธานิ อเนกวิธมาลากมฺม-
ลตากมฺมภิตฺติกมฺมวิจิตฺตานิ สีสูปคคีวูปคหตฺถูปคกฏูปคปาทูปคานิ
โสวณฺณมยานิ อาภรณานิ จ กปฺปรุกฺขโต โอลมฺพนฺติ ฯ ตถา
วีณามุทิงฺคปณวสมตาลสงฺขวํสเวตาลปริวาราทีนิ วลฺลกีปภูติกานิ
ตูริยภณฺฑานิปิ ตโต โอลมฺพนฺติ ฯ ตตฺถ จ พหู ผลรุกฺขา ฯ
กุมฺภมตฺตานิ ผลานิ ผลนฺติ มธุรรสานิ ยานิ ปริภุญฺชิตฺวา เต
สตฺตาหมฺปิ ขุปฺปิปาสาหิ น พาธิยนฺติ ฯ นชฺโชปิ ตตฺถ สุวิสุทฺธ-
ชลา สุปติตฺถา รมณียา อกทฺทมา วาลุกตลา นาติสีตา น จ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

อุณฺหา สุรภิคนฺธีหิ ชลปุปฺเผหิ สญฺฉนฺนา สพฺพกาลํ สุรภิวายนฺติโย สนฺทนฺติ ฯ น ตตฺถ กณฺฏกีลตา กกฺขลคจฺฉลตา โหนฺติ ฯ อกณฺฏกา ปุปฺผผลสญฺฉนฺนาเอว โหนฺติ ฯ จนฺทนนาครุกฺขา สยเมว รสํ ปคฺฆรนฺติ ฯ นหายิตุกามา จ นทีติตฺเถ เอกชฺฌํ วตฺถาภรณานิ ฐเปตฺวา นทึ โอตริตฺวา นหายิตฺวา อุตฺติณฺณา อุตฺติณฺณา อุปรฏฺฐิมํ อุปรฏฺฐิมํ วตฺถาภรณํ คณฺหนฺติ ฯ น เตสํ เอวํ โหติ อิทํ มม อิทํ ปรสฺสาติ ฯ ตโตเอว น เตสํ โกจิ วิคฺคโห วา วิวาโท วา ฯ สตฺตาหิกาเอว จ เนสํ กามรติกีฬา โหติ ฯ ตโต วีตราคา วิย จรนฺติ ฯ ยตฺถ จ รุกฺเข สยิตุกามา โหนฺติ ฯ ตตฺเถว สยนํ อุปลพฺภติ ฯ มเต จ สตฺเต น โรทนฺติ น โสจนฺติ ฯ ตญฺจ มณฺฑยิตฺวา นิกฺขิปนฺติ ฯ ตาวเทว จ ตถารูปา สกุณา อุปคนฺตฺวา มตํ ทีปนฺตรํ เนนฺติ ฯ ตสฺมา สุสานํ วา อสุจิฏฺฐานํ วา ตตฺถ นตฺถิ ฯ น จ ตโต มตา นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนึ วา ปิตฺติวิสยํ วา อุปปชฺชนฺติ ฯ ธมฺมตาสิทฺธสฺส ปญฺจสีลสฺส อานุภาเวน เต เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺตีติ วทนฺติ ฯ วสฺสสหสฺสเมว จ เนสํ สพฺพกาลํ อายุปฺปมาณํ ฯ สพฺพเมตํ เนสํ ปญฺจสีลํ วิย ธมฺมตาสิทฺธเมวาติ เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๐๗] ตทนฺตเรสูติ เตสํ จกฺกวาฬานํ อนฺตเรสุ ฯ โลกนฺตริกนิรโยติ โลกานํ โลกธาตูนํ อนฺตโร วิวโร โลกนฺตโร ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ตตฺถ ภวา โลกนฺตริกา นิรยา ฯ ติณฺณํ หิ สกฏจกฺกานํ ปตฺตานํ
วา อญฺญมญฺญํ อาสนฺนภาเวน ฐปิตานํ อนฺตรสทิเสสุ ติณฺณํ
ติณฺณํ จกฺกวาฬานํ อนฺตเรสุ เอเกโก โลกนฺตริกนิรโย ฯ โส
ปน ปริมาณโต อฏฺฐโยชนสหสฺโส โหติ นิจฺจํ วิวโฏ เหฏฺฐา
อุปริ จ เกนจิ น ปิหิโต ฯ ยถา หิ เหฏฺฐา อุทกสฺส ปิธายิกา
ปฐวี นตฺถีติ อสํวุตา โลกนฺตริกนิรยา เอวํ อุปริปิ จกฺกวาเฬสุ
วิย เทววิมานานํ อภาวโต อสํวุตา อปิหิตา จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺติ-
นิวารณสมตฺเถน จ อนฺธกาเรน สมนฺนาคตา ฯ ตตฺถ กิร
จกฺขุวิญฺญาณํ น ชายติ อาโลกสฺส อภาวโต ฯ ตีสุ ทีเปสุ เอกปฺป-
หาเรน อาโลกกรณสมตฺถาปิ หิ จนฺทิมสุริยา ตตฺถ อาโลกํ น
ทสฺเสนฺติ ฯ เต หิ ยุคนฺธรสมปฺปมาเณ อากาสปฺปเทเส วิจรณโต
จกฺกวาฬปพฺพตสฺส เวมชฺเฌน วิจรนฺติ ฯ จกฺกวาฬปพฺพตญฺจ
อติกฺกมฺม โลกนฺตริกนิรยา ฯ ตสฺมา เต ตตฺถ อาโลกํ น ทสฺเสนฺตีติ
จกฺขุวิญฺญาณํ นุปฺปชฺชติ ฯ ยทา ปน สพฺพญฺญูโพธิสตฺตสฺส
ปฏิสนฺธิคฺคหณาทีสุ โอภาโส อุปฺปชฺชติ ตทา จกฺขุวิญฺญาณํ
อุปฺปชฺชติ ฯ อญฺเญปิ กิร โภ สนฺติ สตฺตา อิธูปปนฺนาติ ตํ
ทิวสํ อญฺญมญฺญํ ปสฺสนฺติ ฯ อยํ ปน โอภาโส เอกยาคุปาน-
มตฺตมฺปิ น ติฏฺฐติ อจฺฉราสงฺฆาฏมตฺตเมว วิชฺชุโอภาโส วิย
นิจฺฉริตฺวา กึ อิทนฺติ ภณนฺตานํเยว อนฺตรธายติ ฯ กึ ปน กมฺมํ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

กตฺวา ตตฺถ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺตีติ ฯ ภาริยํ ทารุณํ ครุกํ มาตา-
ปิตูนํ ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณานญฺจ อุปริ อปราธํ อญฺญญฺจ ทิวเส
ทิวเส ปาณวธาทึ สาหสิกกมฺมํ กตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ ตมฺพปณฺณิ-
ทีเป อภยโจรนาคโจราทโย วิย ฯ เตสํ อตฺตภาโว ติคาวุติโก
โหติ ฯ วคฺคุลีนํ วิย ทีฆนขา โหนฺติ ฯ เต รุกฺเข วคฺคุลิโย วิย
นเขหิ จกฺกวาฬปาเท ลคฺคนฺติ ฯ ยทา สํสปฺปนฺตา อญฺญมญฺญสฺส
หตฺถปาสคตา โหนฺติ ฯ อถ ภกฺโข โน ลทฺโธติ มญฺญมานา
ขาทนตฺถํ คณฺหิตุํ อุปกฺกมนฺตา วิปริวตฺติตฺวา โลกสนฺธารกอุทเก
ปตนฺติ ฯ วาเต ปหรนฺเตปิ มธุกผลานิ วิย ฉิชฺชิตฺวา อุทเก
ปตนฺติ ฯ ปติตมตฺตา จ อจฺจนฺตขาเร อุทเก ปิฏฺฐปิณฺฑํ วิย
วิลียนฺติ อติสีตลภาวโต อาตปสนฺตาปาภาเวน ฯ อติสีตลภาวเมว
หิ สนฺธาย อจฺจนฺตขารตา วุตฺตา ฯ น หิ ตํ กปฺปสณฺฐหนอุทกํ
สมฺปตฺติกรมหาเมฆวุฏฺฐํ ปฐวีสนฺธารกํ กปฺปวินาสกอุทกํ วิย ขารํ
ภวิตุํ อรหติ ฯ ตถา หิ สติ ปฐวีปิ วิลีเยยฺย ฯ เตสํ วา
ปาปกมฺมพเลน เปตานํ ปกติอุทกสฺส ปุพฺพเขฬภาวาปตฺติ วิย ตสฺส
อุทกสฺส ตทา ขารภาวาปตฺติ โหตีติ วุตฺตํ อจฺจนฺตขาเร อุทเก
ปิฏฺฐปิณฺฑํ วิย วิลียนฺตีติ ฯ

[๒๐๘] อนนฺตานีติ อปริมาณานิ เอตฺตกานีติ อญฺเญหิ มินิตุํ
อสกฺกุเณยฺยานิ ฯ ตานิ จ ภควา อนนฺเตน พุทฺธญาเณน อเวทิ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

อนนฺโต อากาโส อนนฺโต สตฺตนิกาโย อนนฺตานิ จกฺกวาฬานีติ ติวิธมฺปิ หิ อนนฺตํ พุทฺธญาณํ ปริจฺฉินฺทติ สยมฺปิ อนนฺตตฺตา ฯ ยาวตกํ หิ เญยฺยํ ตาวตกํ ญาณํ ยาวตกํ ญาณํ ตาวตกํ เญยฺยํ เญยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ ญาณปริยนฺติกํ เญยฺยนฺติ ฯ เตน วุตฺตํ อนนฺเตน พุทฺธญาเณน อเวทีติอาทิ ฯ อนนฺตตา จสฺส อนนฺตเญยฺยสฺส ปฏิวิชฺฌเนเนว เวทิตพฺพา ตตฺถ อปฺปฏิ-หตจารตฺตา ฯ อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ นิคเมนฺโต อาห เอวมสฺส โอกาสโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตติ ฯ

[๒๐๔] อปิเจตฺถ วิวฏฺฏาทีนมฺปิ วิทิตตา วตฺตพฺพา ฯ ตสฺมา วิวฏฺฏาทโยปิ อาทิโต ปฏฺฐาย เอวํ เวทิตพฺพา ฯ สํวฏฺโฏ สํวฏฺฏฏฺฐายี วิวฏฺโฏ วิวฏฺฏฏฺฐายีติ กปฺปสฺส จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ ฯ ตตฺถ สํวฏฺฏนํ วินสฺสนํ สํวฏฺโฏ วินสฺสมาโน อสงฺเขยฺยกปฺโป ฯ โส ปน อตฺถโต กาโลเยว ฯ ตทา ปวตฺตมานสงฺขารวเสนสฺส วินาโส เวทิตพฺโพ ฯ สํวฏฺฏโต อุทฺธํ ตถาฏฺฐายีกาโล สํวฏฺฏฏฺฐายี ฯ วิวฏฺฏนํ นิพฺพตฺตนํ วฑฺฒนํ วา วิวฏฺโฏ วฑฺฒมาโน อสงฺเขยฺยกปฺโป ฯ โสปิ อตฺถโต กาโลเยว ฯ ตทา ปวตฺตมาน-สงฺขารวเสนสฺส วฑฺฒิ เวทิตพฺพา ฯ วิวฏฺฏโต อุทฺธํ ตถาฏฺฐายี-กาโล วิวฏฺฏฏฺฐายี ฯ ตตฺถ ตโย สํวฏฺฏา เตโชสํวฏฺโฏ อาโปสํวฏฺโฏ วาโยสํวฏฺโฏติ ฯ ติสฺโส สํวฏฺฏสีมา อาภสฺสรา

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

สุภกิณฺหา เวหปฺผลาติ ฯ ยทา กปฺโป เตเชน สํวฏฺฏติ ตทา อาภสฺสรโต เหฏฺฐา อคฺคินา ฑยฺหติ ฯ ยทา อาเปน สํวฏฺฏติ ตทา สุภกิณฺหโต เหฏฺฐา อุทเกน วิลียติ ฯ ยทา วายุนา สํวฏฺฏติ ตทา เวหปฺผลโต เหฏฺฐา วาเตน วิทฺธํสติ ฯ วิตฺถารโต ปน ตีสุปิ สํวฏฺฏกาเลสุ เอกํ พุทฺธกฺเขตฺตํ วินสฺสติ ฯ พุทฺธกฺเขตฺตํ นาม ติวิธํ โหติ ชาติกฺเขตฺตํ อาณกฺเขตฺตํ วิสยกฺเขตฺตญฺจ ฯ ตตฺถ ชาติกฺเขตฺตํ ทสสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺตํ โหติ ยํ ตถาคตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณาทีสุ กมฺปติ ฯ ยตฺตเก หิ ฐาเน ตถาคตสฺส ปฏิสนฺธิญาณาทิญาณานุภาโว ปุญฺญพลสมุตฺเตชิโต สรเสเนว ปฏิ-วิชมฺภติ ฯ ตํ สพฺพมฺปิ พุทฺธงฺกุรสฺส นิพฺพตฺตนกฺเขตฺตนฺนามาติ พุทฺธกฺเขตฺตนฺติ วุจฺจติ ฯ อาณกฺเขตฺตํ ปน โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬ-ปริยนฺตํ ยตฺถ รตนสุตฺตํ ขนฺธปริตฺตํ ธชคฺคปริตฺตํ อาฏานาฏิยปริตฺตํ โมรปริตฺตนฺติ อิเมสํ ปริตฺตานํ อานุภาโว วตฺตติ ฯ อิทฺธิมา หิ เจโตวสิปตฺโต อาณกฺเขตฺตปริยาปนฺเน ยตฺถกตฺถจิ จกฺกวาเฬ ฐตฺวา อตฺตโน อตฺถาย ปริตฺตํ กตฺวา ตตฺเถว อญฺญํ จกฺกวาฬํ คโตปิ กตปริตฺโตเอว โหติ ฯ เอกจกฺกวาเฬ ฐตฺวา สพฺพสตฺตานํ อตฺถาย ปริตฺเต กเต อาณกฺเขตฺตสพฺพสตฺตานมฺปิ อภิสมฺภุณาเตว ปริตฺตา-นุภาโว ตตฺถ เทวตาหิ ปริตฺตานํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพโต ฯ ตสฺมา ตํ อาณกฺเขตฺตนฺติ วุจฺจติ ฯ วิสยกฺเขตฺตมฺปน อนนฺตาปริมาณํ ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

อนนฺตาปริมาเณสุ หิ จกฺกวาเฬสุ ยํ ยํ ตถาคโต อากงฺขติ ตํ ตํ ชานาติ อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติตาย พุทฺธญาณสฺส ฯ เอวเมเตสุ ตีสุ พุทฺธกฺเขตฺเตสุ เอกํ อาณกฺเขตฺตํ วินสฺสติ ฯ ตสฺมึ ปน วินสฺสนฺเต ชาติกฺเขตฺตํ วินฏฺฐเมว โหติ ฯ วินสฺสนฺตมฺปิ เอกโตว วินสฺสติ ฯ สณฺฐหนฺตมฺปิ เอกโตว สณฺฐหติ ฯ ตสฺเสวํ วินาโส สณฺฐหณญฺจ เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๑๐] ยสฺมึ สมเย กปฺโป อคฺคินา นสฺสติ ฯ อาทิโตว กปฺปวินาสกมหาเมโฆ อุฏฺฐหิตฺวา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬ เอกํ มหาวสฺสํ วสฺสติ ฯ มนุสฺสา ตุฏฺฐา สพฺพวีชานิ นีหริตฺวา วปนฺติ ฯ สสฺเสสุ ปน โคขายิตมตฺเตสุ ชาเตสุ คทฺรภรวํ รวนฺโต เอก-วินฺทุมฺปิ น วสฺสติ ฯ ตทา ปจฺฉินฺนํ ปจฺฉินฺนเมว โหติ วสฺสํ ฯ อิทํ สนฺธาย หิ ภควตา โหติ โส ภิกฺขเว สมโย ยํ พหูนิ วสฺสานิ พหูนิ วสฺสสตานิ พหูนิ วสฺสสหสฺสานิ พหูนิ วสฺสสต-สหสฺสานิ เทโว น สฺสตีติ วุตฺตํ ฯ วสฺสุปชีวิโนปิ สตฺตา กาลํ กตฺวา ปริตฺตาภาทิพฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตนฺติ ปุปฺผผลุปชีวินิโย จ เทวตา ฯ เอวํ ทีเฆ อทฺธาเน วีติวตฺเต ตตฺถ ตตฺถ อุทกํ ปริกฺขยํ คจฺฉติ ฯ อถานุปุพฺเพน มจฺฉกจฺฉปาปิ กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตนฺติ เนรยิกสตฺตาปิ ฯ ตตฺถ เนรยิกา สตฺตมสุริยปาตุภาเว วินสฺสนฺตีติ เอเก ฯ ฌานมฺปน วินา นตฺถิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

เอเตสญฺจ เกจิ ทุพฺภิกฺขปีฬิตา เกจิ อภพฺพา ฌานาธิคมาย เต กถํ ตตฺถ นิพฺพตฺตนฺตีติ ฯ เทวโลเก ปฏิลทฺธชฺฌานวเสน ฯ ตทา หิ วสฺสสตสหสฺสสฺส อจฺจเยน กปฺปวุฏฺฐานํ ภวิสฺสตีติ โลกพฺยูหา นาม กามาวจรเทวา มุตฺตสิรา วิกิณฺณเกสา รุทมุขา อสฺสูนิ หตฺเถหิ ปุญฺฉมานา รตฺตวตฺถนิวตฺถา อติวิย วิรูปเวสธาริโน หุตฺวา มนุสฺสปเถ วิจรนฺตา เอวํ อาโรเจนฺติ มาริสา มาริสา อิโต วสฺสสตสหสฺสสฺส อจฺจเยน กปฺปวุฏฺฐานํ ภวิสฺสติ อยํ โลโก วินสฺสิสฺสติ มหาสมุทฺโทปิ อุสฺสุสฺสิสฺสติ อยญฺจ มหาปฐวี สิเนรุ จ ปพฺพตราชา ทยฺหิสฺสนฺติ วินสฺสิสฺสนฺติ ยาว พฺรหฺม-โลกา โลกวินาโส ภวิสฺสติ เมตฺตํ มาริสา ภาเวถ กรุณํ มุทิตํ อุเปกฺขํ มาริสา ภาเวถ มาตรํ อุปฏฺฐหถ ปิตรํ อุปฏฺฐหถ กุเล เชฏฺฐาปจายิโน โหถาติ ฯ เต ปน เทวา โลกํ พฺยูเหนฺติ สมฺปิณฺเฑนฺตีติ โลกพฺยูหาติ วุจฺจนฺติ ฯ เต กิร ทิสฺวา มนุสฺสา ยตฺถ ตตฺถ ฐิตาปิ นิสินฺนาปิ สํเวคชาตา สมฺภมปฺปตฺตา จ หุตฺวา เตสํ อาสนฺเน ฐาเน สนฺนิปตนฺติ ฯ กถํ ปเนเต กปฺปวุฏฺฐานํ ชานนฺตีติ ฯ ธมฺมตาย สญฺโจทิตาติ อาจริยา ฯ ตาทิสนิมิตฺต-ทสฺสเนนาติ เอเก ฯ พฺรหฺมเทวตาหิ อุยฺโยชิตาติ อปเร ฯ เตสมฺปน วจนํ สุตฺวา เยภุยฺเยน มนุสฺสา จ ภุมฺมเทวตา จ สํเวคชาตา อญฺญมญฺญํ มุทุจิตฺตา หุตฺวา เมตฺตาทีนิ ปุญฺญานิ กริตฺวา

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติ ฯ ตตฺถ ทิพฺพสุธาโภชนํ ภุญฺชิตฺวา ตโต วาโยกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา ฌานํ ปฏิลภนฺติ ฯ เทวานํ กิร สุข-สมฺผสฺสวาตคฺคหณปริจเยน วาโยกสิเณ ฌานานิ สุเขเนว อิชฺฌนฺติ ฯ ตทญฺเญ ปน อาปายิกา สตฺตา อปราปริยเวทนีเยน กมฺเมน เทว-โลเก นิพฺพตฺตนฺติ ฯ อปราปริยเวทนียกมฺมรหิโต หิ สํสาเร สํสรนฺโต นาม สตฺโต นตฺถิ ฯ เตปิ ตตฺถ ตเถว ฌานํ ปฏิลภนฺติ ฯ เอวํ เทวโลเก ปฏิลทฺธชฺฌานวเสน สพฺเพปิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺ-ตนฺติ ฯ อิทญฺจ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํ ฯ เกจิ ปน อปายสตฺตา สํวฏฺฏมานโลกธาตูหิ อญฺญโลกธาตูสุปิ นิพฺพตฺตนฺติ ฯ น หิ สพฺเพ อปายสตฺตา ตทา รูปารูปภเวสุ อุปฺปชฺชนฺตีติ สกฺกา วิญฺญาตุํ อปาเยสุ ทีฆตมายุกานํ เทวโลกุปฺปตฺติยา อสมฺภวโต ฯ นิยต-มิจฺฉาทิฏฺฐิโก ปน วินสฺสมาเนปิ กปฺเป นิรยโต น มุจฺจติเยว ฯ ตสฺมา โส ตตฺถ อนิพฺพตฺติตฺวา ปิฏฺฐิจกฺกวาเฬ นิพฺพตฺตติ ฯ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยา หิ สมนฺนาคตสฺส ภวโต วุฏฺฐานนฺนาม นตฺถิ ฯ ตาย หิ สมนฺนาคตสฺส เนว สคฺโค อตฺถิ น มคฺโค ฯ ตสฺมา โส สํวฏฺฏมานจกฺกวาฬโต อญฺญตฺถ นิรเย นิพฺพตฺติตฺวา ปจฺจติ ฯ กิมฺปน ปิฏฺฐิจกฺกวาฬํ น ฌายตีติ ฯ ฌายติ ฯ ตสฺมึ ฌาย-มาเนปิ เอส อากาเส เอกสฺมึ ปเทเส ปจฺจตีติ วทนฺติ ฯ วสฺสุปจฺเฉทโต ปน อุทฺธํ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน ทุติโย สุริโย

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ปาตุภวติ ฯ ปาตุภูเต ปน ตสฺมึ เนว รตฺติปริจฺเฉโท น
ทิวาปริจฺเฉโท ปญฺญายติ ฯ เอโก สุริโย อุฏฺเฐติ เอโก อตฺถํ
คจฺฉติ ฯ อวิจฺฉินฺนสุริยสนฺตาโปว โลโก โหติ ฯ ยถา จ
กปฺปวุฏฺฐานกาลโต ปุพฺเพ อุปฺปนฺนสุริยวิมาเน สุริยเทวปุตฺโต โหติ
เอวํ กปฺปวินาสกสุริโย นตฺถิ ฯ กปฺปวุฏฺฐานกาเล ปน ยถา
อญฺเญ กามาวจรเทวา เอวํ สุริยเทวปุตฺโตปิ ฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา
พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺชติ ฯ สุริยมณฺฑลํ ปน ปภสฺสรตรญฺเจว
เตชวนฺตตรญฺจ หุตฺวา ปวตฺตติ ฯ ตํ อนฺตรธายิตฺวา อญฺญเมว
อุปฺปชฺชตีติ อปเร ฯ ตตฺถ ปกติสุริเย วตฺตมาเน อากาเส พลา-
หกาปิ ธูมสิขาปิ จรนฺติ ฯ กปฺปวินาสกสุริเย วตฺตมาเน วิคต-
ธูมพลาหกํ อาทาสมณฺฑลํ วิย นิมฺมลํ นภํ โหติ ฯ ฐเปตฺวา
ปญฺจ มหานทิโย เสสกุนฺนทีอาทีสุ อุทกํ สุสฺสติ ฯ ตโต ทีฆสฺส
อทฺธุโน อจฺจเยน ตติโย สุริโย ปาตุภวติ ยสฺส ปาตุภาวา
มหานทิโยปิ สุสฺสนฺติ ฯ ตโตปิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน จตุตฺโถ
สุริโย ปาตุภวติ ยสฺส ปาตุภาวา หิมวติ มหานทีนํ ปภวา
สีหปาตโน หํสปาตโน[๑] กณฺณมุณฺฑโก รถการทโห อโนตตฺตทโห
ฉทฺทนฺตทโห กุณาลทโหติ อิเม สตฺต มหาสรา สุสฺสนฺติ ฯ
ตโตปิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน ปญฺจโม สุริโย ปาตุภวติ ยสฺส

๑. ม. มนฺทากินีทโห ฯ

ปาตุภาวา อนุปุพฺเพน มหาสมุทฺเท องฺคุลิปพฺพเตมนมตฺตมฺปิ อุทกํ
น สณฺฐาติ ฯ ตโตปิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน ฉฏฺโฐ สุริโย
ปาตุภวติ ยสฺส ปาตุภาวา สกลจกฺกวาฬํ เอกธูมํ โหติ ปริยา-
ทินฺนสิเนหํ ธูเมน ฯ ยาย หิ อาโปธาตุยา ตตฺถ ตตฺถ ปฐวีธาตุ
อาพทฺธตฺตา สมฺปิณฺฑิตา หุตฺวา ติฏฺฐติ ฯ สา ฉฏฺฐสุริยปาตุ-
ภาเวน ปริกฺขยํ คจฺฉติ ฯ ยถา จิทํ เอวํ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬา-
นิปิ ฯ ตโตปิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน สตฺตโม สุริโย ปาตุ-
ภวติ ยสฺส ปาตุภาวา สกลจกฺกวาฬํ เอกชาลํ โหติ สทฺธึ
โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬหิ ฯ โยชนสติกาทิเภทานิ สิเนรุกูฏานิ ปลุชฺ-
ชิตฺวา อากาเสเยว อนฺตรธายนฺติ ฯ สา อคฺคิชาลา อุฏฺฐหิตฺวา
จาตุมฺมหาราชิเก คณฺหาติ ฯ ตตฺถ กนกวิมานรตนวิมานมณิ-
วิมานานิ ฌาเปตฺวา ตาวตึสภวนํ คณฺหาติ ฯ เอเตเนว อุปาเยน
ยาว ปฐมชฺฌานภูมึ คณฺหาติ ฯ ตตฺถ ตโยปิ พฺรหฺมโลเก
ฌาเปตฺวา อาภสฺสเร อาหจฺจ ติฏฺฐติ ฯ สา ยาว อณุมตฺตมฺปิ
สงฺขารคตํ อตฺถิ ตาว น นิพฺพายติ ฯ สพฺพสงฺขารปริกฺขยา
ปน สปฺปิเตลชฺฌาปนคฺคิสิขา วิย ฉาริกมฺปิ อนวเสเสตฺวา นิพฺพา-
ยติ ฯ เหฏฺฐาอากาเสน สห อุปริอากาโส เอโก โหติ มหนฺธ-
กาโร ฯ เอวํ เอกมสงฺเขยฺยํ เอกงฺคณํ หุตฺวา ฐิเต โลกสนฺนิวาเส
โลกสฺส สณฺฐานตฺถาย เทโว วสฺสิตุํ อารภติ ฯ อาทิโตว อนฺตรฏฺ-

ฉเก หิมปาโต วิย โหติ ฯ ตโต กณมตฺตา ตณฺฑุลมตฺตา มุคฺค-
มาสพทรอามลกเอลาฬุกกุมฺภณฺฑอลาพุมตฺตา อุทกธารา หุตฺวา อนุกฺ-
กเมน อุสภเทฺวอุสภอฑฺฒคาวุตคาวุตอฑฺฒโยชนโยชนทฺวิโยชน ฯเปฯ
โยชนสตโยชนสหสฺสมตฺตา หุตฺวา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬคพฺภนฺตรํ
ยาว อวินฏฺฐพฺรหฺมโลกา ปูเรตฺวา อนฺตรธายติ ฯ ตํ อุทกํ เหฏฺฐา
จ ติริยญฺจ วาโต สมุฏฺฐหิตฺวา ฆนํ กโรติ ปริวฏุมํ ปทุมินิปตฺเต
อุทกพินฺทุสทิสํ ฯ กถํ ตาวมหนฺตํ อุทกราสึ ฆนํ กโรตีติ เจ ฯ
วิวรสมฺปทานโต ฯ ตํ หิสฺส ตหึ ตหึ วิวรํ เทติ ฯ ตํ เอวํ
วาเตน สมฺปิณฺฑิยมานํ ฆนํ กริยมานํ ปริกฺขยมานํ อนุปุพฺเพน
เหฏฺฐา โอตรติ ฯ โอติณฺเณ โอติณฺเณ อุทเก พฺรหฺมโลกฏฺฐาเน
พฺรหฺมโลโก อุปริ จตุกฺกามาวจรเทวโลกฏฺฐาเน จ เทวโลกา ปาตุ-
ภวนฺติ ฯ จาตุมฺมหาราชิกตาวตึสภวนานิ ปน ปฐวีสมฺพนฺธตาย
น ตาว ปาตุภวนฺติ ฯ ปุริมปฐวิฏฺฐานํ โอติณฺเณ ปน พลว-
วาตา อุปฺปชฺชนฺติ ฯ เต ตํ ปิหิตทฺวาเร ธมกรเก ฐิตอุทกมิว
นิรุสฺสาสํ กตฺวา นิรุมฺภนฺติ ฯ มธุโรทกํ ปริกฺขยํ คจฺฉมานํ อุปริ
รสปฐวึ สมุฏฺฐเปติ ฯ อุทกปิฏฺเฐ อุปฺปลินิปตฺตํ วิย ปฐวี
สณฺฐาติ ฯ สา วณฺณสมฺปนฺนา เจว โหติ คนฺธรสสมฺปนฺนา จ
นิรุทกปายาสสฺส อุปริ ปฏลํ วิย ฯ เอตฺถ ปน มหาโพธิปลฺลงฺกฏฺฐ-
ฐานํ วินสฺสมาเน โลเก ปจฺฉา วินสฺสติ สณฺฐหมาเน ปฐมํ
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๖]

สณฺฐหตีติ เวทิตพฺพํ ฯ ตทา จ อาภสฺสรพฺรหฺมโลเก ปฐมตราภิ-
นิพฺพตฺตา สตฺตา อายุกฺขยา วา ปุญฺญกฺขยา วา ตโต จวิตฺวา
อุปปาติกา หุตฺวา อิธูปปชฺชนฺติ ฯ เต โหนฺติ สยมฺปภา อนฺตลิกฺข-
จรา ฯ เต ตํ รสปฐวึ สายิตฺวา ตณฺหาภิภูตา อาลุปฺปการํ
ปริภุญฺชิตุํ อุปกฺกมนฺติ ฯ อถ เตสํ สยมฺปภา อนฺตรธายติ ฯ
อนฺธกาโร โหติ ฯ เต อนฺธการํ ทิสฺวา ภายนฺติ ฯ ตโต เตสํ
ภยํ นาเสตฺวา สูรภาวํ ชนยนฺตํ ปริปุณฺณปญฺญาสโยชนํ สุริย-
มณฺฑลํ ปาตุภวติ ฯ เต ตํ ทิสฺวา อาโลกํ ปฏิลภิมฺหาติ หฏฺฐ-
ตุฏฺฐา หุตฺวา อมฺหากํ ภีตานํ ภยํ นาเสตฺวา สูรภาวํ ชนยนฺโต
อุฏฺฐิโต ตสฺมา สุริโย โหตูติ สุริโยเตฺววสฺส นามํ กโรนฺติ ฯ
อถ สุริเย ทิวสํ อาโลกํ กตฺวา อตฺถงฺคเต ยมฺปิ อาโลกํ
ลภิมฺหา โสปิ โน นฏฺโฐติ ปุน ภีตา โหนฺติ ฯ เตสํ เอวํ
โหติ สาธุ วตสฺส สเจ อญฺญํ อาโลกํ ลเภยฺยามาติ ฯ เตสํ
จิตฺตํ ญตฺวา วิย เอกูนปญฺญาสโยชนํ จนฺทมณฺฑลํ ปาตุภวติ ฯ
เต ตํ ทิสฺวา ภิยฺโยโส มตฺตาย หฏฺฐตุฏฺฐา หุตฺวา อมฺหากํ
ฉนฺทํ ญตฺวา วิย อุฏฺฐิโต ตสฺมา จนฺโท โหตูติ จนฺโทเตฺววสฺส
นามํ กโรนฺติ ฯ เอวํ จนฺทิมสุริเยสุ ปาตุภูเตสุ นกฺขตฺตานิ ตารก-
รูปานิ ปาตุภวนฺติ ฯ ตโต ปภูติ รตฺตินฺทิวา ปญฺญายนฺติ ฯ
อนุกฺกเมน จ มาสฑฺฒมาสอุตุสํวจฺฉรา ฯ จนฺทิมสุริยานํ ปาตุ-

ภูตทิวเสเยว สิเนรุจกฺกวาฬหิมวนฺตปพฺพตทีปสมุทฺทา จ ปาตุภวนฺติ ฯ
เต จ โข อปุพฺพํ อจริมํ ผคฺคุณปุณฺณมีทิวเสเยว ปาตุภวนฺติ ฯ
กถํ ฯ ยถา นาม กงฺคุภตฺเต ปจฺจมาเน เอกปฺปหาเรเนว พุพฺพุฬกา
อุฏฺฐหนฺติ เอเก ปเทสา ถูปถูปา โหนฺติ เอเก นินฺนนินฺนา เอเก
สมสมา เอวเมว ถูปถูปฏฺฐาเน ปพฺพตา โหนฺติ นินฺนนินฺนฏฺฐาเน
สมุทฺทา สมสมฏฺฐาเน ทีปาติ ฯ อถ เตสํ สตฺตานํ รสปฐวึ
ปริภุญฺชนฺตานํ กมฺเมน เอกจฺเจ วณฺณวนฺโต โหนฺติ ฯ เอกจฺเจ
ทุพฺพณฺณา โหนฺติ ฯ ตตฺถ วณฺณวนฺโต ทุพฺพณฺเณ อติมญฺญนฺติ ฯ
เตสํ อติมานปจฺจยา สาปิ รสปฐวี อนฺตรธายติ ฯ ภูมิปปฺปฏโก
ปาตุภวติ ฯ อถ เนสํ เตเนว นเยน โสปิ อนฺตรธายติ ฯ อถ
พทาลตา ปาตุภวติ ฯ เตเนว นเยน สาปิ อนฺตรธายติ ฯ
อกฏฺฐปาโก สาลิ ปาตุภวติ อกโณ อถุโส สุคนฺโธ ตณฺฑุลปฺ-
ผโล ฯ ตโต เนสํ ภาชนานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ เต สาลึ ภาชเน
ฐเปตฺวา ปาสาณปิฏฺฐิยํ ฐเปนฺติ ฯ สยเมว ชาลสิขา อุฏฺฐหิตฺวา
ตํ ปจฺจติ ฯ โส โหติ โอทโน สุมนชาติปุปฺผสทิโส ฯ น ตสฺส
สูเปน วา พฺยญฺชเนน วา กรณียํ อตฺถิ ฯ ยํ ยํ รสํ ภุญฺชิตุ-
กามา โหนฺติ ตํตํรโสว โหติ ฯ เตสํ ตํ โอฬาริกํ อาหารํ อาหรยตํ
ตโต ปภูติ มุตฺตกรีสํ สญฺชายติ ฯ ตถาหิ รสปฐวี ภูมิปปฺปฏโก
พทาลตาติ อิเม ตาว ปริภุตฺตา สุธาหาโร วิย ขุทฺทํ วิโนเทตฺวา
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๖]

รสหรณีหิ รสเมว ปริพฺรูโหนฺตา ติฏฺฐนฺติ ฯ วตฺถุโน สุขุมภาเวน นิสฺสนฺทา สุขุมภาเวเนว คหณินฺธนเมว โหนฺติ ฯ โอทโน ปน ปริภุตฺโต รสํ วฑฺเฒนฺโตปิ วตฺถุโน โอฬาริกภาเวน นิสฺสนฺทํ วิสชฺเชนฺโต ปสฺสาวํ กรีสญฺจ อุปฺปาเทติ ฯ อถ เนสํ นิกฺขมนตฺถาย วณมุขานิ ปภิชฺชนฺติ ฯ ปุริสสฺส ปุริสภาโว อิตฺถิยา อิตฺถีภาโว ปาตุภวติ ฯ ปุริมตฺตภาเวสุ หิ ปวตฺตอุปจารชฺฌานานุภาเวน ยาว สตฺตสนฺตาเนสุ กามราโค วิกฺขมฺภนเวเคน สมิโต ฯ น ตาว พหลกามราคุปนิสฺสยานิ อิตฺถีปุริสินฺทฺริยานิ ปาตุรเหสุํ ฯ ยทา ปนสฺส วิจฺฉินฺนตาย พหลกามราโค ลทฺธาวสโร อโหสิ ฯ ตทา ตทุปนิสฺสยานิ ตานิ สตฺตานํ อตฺตภาเวสุ สญฺชายึสุ ฯ ตทา อิตฺถี ปุริสํ ปุริโส จ อิตฺถึ อติเวลํ อุปนิชฺฌายติ ฯ เตสํ อติเวลํ อุปนิชฺฌายนปจฺจยา กามปริฬาโห อุปฺปชฺชติ ฯ ตโต เมถุนธมฺมํ ปฏิเสวนฺติ ฯ เต อสทฺธมฺมปฏิเสวนปจฺจยา วิญฺญูหิ ครหิยมานา วิเหฐิยมานา ตสฺส อสทฺธมฺมสฺส ปฏิจฺฉาทนเหตุ อคารานิ กโรนฺติ ฯ เต อคารํ อชฺฌาวสมานา อนุกฺกเมน อญฺญตรสฺส อลสชาติกสฺส สตฺตสฺส ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชนฺตา สนฺนิธึ กโรนฺติ ฯ ตโต ปภูติ กโณปิ ถุโสปิ ตณฺฑุลํ ปริโยนทฺธนฺติ ฯ ลายิตฏฺฐานมฺปิ นปฺปฏิวิรูหติ ฯ เต สนฺนิปติตฺวา อนุตฺถุนนฺติ ปาปกา วต โภ ธมฺมา สตฺเตสุ ปาตุภูตา มยํ หิ ปุพฺเพ มโนมยา

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๒๖]

อหุมฺหาติ ฯ อคฺคญฺญสุตฺเต วุตฺตนเยน วิตฺถาเรตพฺพํ ฯ ตโต มริยาทํ ฐเปนฺติ ฯ อถญฺญตโร สตฺโต อญฺญตรสฺส ภาคํ อทินฺนํ อาทิยติ ฯ ตํ ทฺวิกฺขตฺตุํ ปริภาเสตฺวา ตติยวาเร ปาณิเลฑฺฑุทณฺเฑหิ ปหรนฺติ ฯ เต เอวํ อทินฺนาทานครหมุสาวาททณฺฑาทาเนสุ อุปฺปนฺเนสุ สนฺนิปติตฺวา มนฺตยนฺติ ยนฺนูน มยํ เอกํ สตฺตํ สมฺมนฺเนยฺยาม โย โน สมฺมา ขียิตพฺพํ ขีเยยฺย ครหิตพฺพํ ครเหยฺย ปพฺพาเชตพฺพํ ปพฺพาเชยฺย มยํ ปนสฺส สาลีนํ ภาคมนุปฺปทสฺสามาติ ฯ เอวํ กตสนฺนิฏฺฐาเนสุ ปน สตฺเตสุ อิมสฺมึ ตาว กปฺเป อยเมว ภควา โพธิสตฺตภูโต เตน สมเยน เตสุ สตฺเตสุ อภิรูปตโร จ ทสฺสนียตโร จ มเหสกฺขตโร จ พุทฺธิสมฺปนฺโน ปฏิพโล นิคฺคหปคฺคหํ กาตุํ ฯ เต ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ยาจิตฺวา สมฺมนฺนึสุ ฯ โส เตน มหาชเนน สมฺมโตติ มหาสมฺมโต เขตฺตานํ อธิปตีติ ขตฺติโย ธมฺเมน สเมน ปเรสํ รญฺเชตีติ ราชาติ ตีหิ นาเมหิ ปญฺญายิตฺถ ฯ ยํ หิ โลเก อจฺฉริยฏฺฐานํ โพธิสตฺโตว ตตฺถ อาทิปุริโสติ ฯ เอวํ โพธิสตฺตํ อาทึ กตฺวา ขตฺติยมณฺฑเล สณฺฐิเต อนุปุพฺเพน พฺราหฺมณาทโยปิ วณฺณา สณฺฐหึสุ ฯ ตตฺถ กปฺปวินาสกมหาเมฆโต ยาว ชาโลปจฺเฉโท อิทมสงฺเขยฺยํ สํวฏฺโฏติ วุจฺจติ ฯ กปฺปวินาสกชาโลปจฺเฉทโต ยาว โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปริปูรโก สมฺปตฺติมหาเมโฆ อิทํ ทุติยมสงฺเขยฺยํ สํวฏฺฏฏฺฐายีติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๖]

วุจฺจติ ฯ สมฺปตฺติมหาเมฆโต ยาว จนฺทิมสุริยปาตุภาโว อิทํ
ตติยมสงฺเขยฺยํ วิวฏฺโฏติ วุจฺจติ ฯ จนฺทิมสุริยปาตุภาวโต ยาว
ปุน กปฺปวินาสกมหาเมโฆ อิทํ จตุตฺถมสงฺเขยฺยํ วิวฏฺฏฏฺฐายีติ
วุจฺจติ ฯ วิวฏฺฏฏฺฐายีอสงฺเขยฺยํ จตุสฏฺฐิอนฺตรกปฺปสงฺคหํ ฯ
วีสติอนฺตรกปฺปสงฺคหนฺติ เกจิ ฯ เสสาสงฺเขยฺยานิ กาลโต เตน
สมปฺปมาณาเนว ฯ อิมานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ เอโก มหากปฺโป
โหติ ฯ เอวํ ตาว อคฺคินา วินาโส จ สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๑๑] ยสฺมึ ปน สมเย กปฺโป อุทเกน วินสฺสติ ฯ อาทิโตว
กปฺปวินาสกมหาเมโฆ อุฏฺฐหิตฺวาติ ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว วิตฺถาเร-
ตพฺพํ ฯ อยํ ปน วิเสโส ฯ ยถา ตตฺถ ทุติยสุริโย เอวมิธ
กปฺปวินาสโก ขารุทกมหาเมโฆ วุฏฺฐาติ ฯ โส อาทิโต สุขุมสุขุมํ
วสฺสนฺโต อนุกฺกเมน มหาธาราหิ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬานํ ปูเรนฺโต
วสฺสติ ฯ ขารุทเกน ผุฏฺฐผุฏฺฐา ปฐวีปพฺพตาทโย วิลียนฺติ ฯ
อุทกํ สมนฺตโต วาเตหิ ธาริยติ ฯ ปฐวิยา เหฏฺฐิมนฺตโต ปฏฺฐาย
ยาว ทุติยชฺฌานภูมึ อุทกํ คณฺหาติ ฯ เตน หิ ขารุทเกน ผุฏฺฐ-
ผุฏฺฐา ปฐวีปพฺพตาทโย อุทเก ปกฺขิตฺตโลณสกฺขรา วิย วิลียนฺเตว
ตสฺมา ปฐวี สนฺธารุทเกน สทฺธึ เอกุทกเมว ตํ ตํ โหตีติ เกจิ ฯ
อปเร ปน ปฐวีสนฺธารุทกํ ตํสนฺธารกวายุกฺขนฺธญฺจ อนวเสสโต
วินาเสตฺวา สพฺพตฺถ สยเมว เอโก ฆนภูโต ติฏฺฐตีติ วทนฺติ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ตํ ยุตฺตํ ฯ อุปริ ปน ฉปิ พฺรหฺมโลเก วิลียาเปตฺวา สุภกิณฺเห อาหจฺจ ติฏฺฐติ ฯ ตํ ยาว อณุมตฺตมฺปิ สงฺขารคตํ อตฺถิ ตาว น วูปสมฺมติ ฯ อุทกานุคตํ ปน สพฺพสงฺขารคตํ อภิภวิตฺวา สหสา วูปสมฺมติ อนฺตรธานํ คจฺฉติ ฯ เหฏฺฐาอากาเสน สห อุปริ-อากาโส เอโก โหติ มหนฺธกาโรติ สพฺพํ วุตฺตสทิสํ ฯ เกวลํ ปนิธ อาภสฺสรพฺรหฺมโลกํ อาทึ กตฺวา โลโก ปาตุภวติ ฯ สุภ-กิณฺหโต จวิตฺวา อาภสฺสรฏฺฐานาทีสุ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺติ ฯ ตตฺถ กปฺปวินาสกมหาเมฆโต ยาว กปฺปวินาสกขารุทโกปจฺเฉโท อิทเมกํ อสงฺเขยฺยํ ฯ อุทกุปจฺเฉทโต ยาว สมฺปตฺติมหาเมโฆ อิทํ ทุติย-มสงฺเขยฺยํ ฯ สมฺปตฺติมหาเมฆโต ยาว จนฺทิมสุริยปาตุภาโว อิทํ ตติยมสงฺเขยฺยํ ฯ จนฺทิมสุริยปาตุภาวโต ยาว กปฺปวินาสกมหา-เมโฆ อิทํ จตุตฺถมสงฺเขยฺยํ ฯ อิมานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ เอโก มหากปฺโป โหติ ฯ เอวํ อุทเกน วินาโส จ สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๑๒] ยสฺมึ สมเย กปฺโป วาเตน วินสฺสติ ฯ อาทิโตว กปฺปวินาสกมหาเมโฆ วุฏฺฐหิตฺวาติ ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว วิตฺถาเร-ตพฺพํ ฯ อยํ ปน วิเสโส ฯ ยถา ตตฺถ ทุติยสุริโย เอวมิธ กปฺปวินาสนตฺถํ วาโต สมุฏฺฐาติ ฯ โส ปฐมํ สณฺหรชํ อุฏฺฐาเปติ ตโต ถูลรชํ ตโต สุขุมวาลิกํ ถูลวาลิกํ สกฺขรปาสาณาทโยติ ยาว

กูฏาคารมตฺเต ปาสาเณ วิสมฏฺฐาเน ฐิตมหารุกฺเข จ อุฏฺฐาเปติ ฯ
เต ปจวิโต นภมุคฺคตา น ปุน ปตนฺติ ตตฺเถว จุณฺณวิจุณฺณา
หุตฺวา อภาวํ คจฺฉนฺติ ฯ อถานุกฺกเมน เหฏฺฐา มหาปจวิยา
วาโต สมุฏฺฐหิตฺวา ปจวึ ปริวตฺเตตฺวา อุทฺธํมูลํ กตฺวา อากาเส
ขิปติ ฯ โยชนสตปฺปมาณาปิ ปจวิปฺปเทสา ทฺวิโยชนติโยชนจตุ-
โยชนปญฺจโยชนสตปฺปมาณาปิ จ ภิชฺชิตฺวา วาตเวคุกฺขิตฺตา
อากาเสเยว จุณฺณวิจุณฺณา หุตฺวา อภาวํ คจฺฉนฺติ ฯ จกฺกวาฬ-
ปพฺพตมฺปิ สิเนรุปพฺพตมฺปิ วาโต อุกฺขิปิตฺวา อากาเส ขิปติ ฯ
เต อญฺญมญฺญํ อภิหนฺตา จุณฺณวิจุณฺณา หุตฺวา วินสฺสนฺติ ฯ
เอเตเนว อุปาเยน ภุมฺมฏฺฐกวิมานานิ จ อากาสฏฺฐกวิมานานิ จ
วินาเสนฺโต ฉกามาวจรเทวโลเก วินาเสตฺวา โกฏิสตสหสฺสจกฺก-
วาฬานิ วินาเสติ ฯ ตตฺถ จกฺกวาฬา จกฺกวาเฬหิ หิมวนฺตา หิม-
วนฺเตหิ สิเนรู สิเนรูหิ อญฺญมญฺญํ สมาคนฺตฺวา จุณฺณวิจุณฺณา
หุตฺวา วินสฺสนฺติ ฯ ปจวิโต ยาว ตติยชฺฌานภูมึ วาโต คณฺหาติ ฯ
นวปิ พฺรหฺมโลเก วินาเสตฺวา เวหปฺผเล อาหจฺจ ติฏฺฐติ ฯ เอวํ
ปจวีสนฺธารกอุทเกน ตํสนฺธารกวาเตน จ สทฺธึ สพฺพสงฺขารคตํ
วินาเสตฺวา สยมฺปิ วินสฺสติ อวฏฺฐานสฺส การณาภาวโต ฯ เหฏฺฐา-
อากาเสน สห อุปริอากาโส เอโก โหติ มหนฺธกาโรติ สพฺพํ
วุตฺตสทิสํ ฯ อิธ ปน สุภกิณฺหพฺรหฺมโลกํ อาทึ กตฺวา โลโก

ปาตุภวติ ฯ เวหปฺผลโต จวิตฺวา สุภกิณฺหฏฺฐานาทีสุ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺติ ฯ ตตฺถ กปฺปวินาสกมหาเมฆโต ยาว กปฺปวินาสก-วาตุปจฺเฉโท อิทเมกมสงฺเขยฺยํ ฯ วาตุปจฺเฉทโต ยาว สมฺปตฺติ-มหาเมโฆ อิทํ ทุติยมสงฺเขยฺยนฺติอาทิ วุตฺตนยเมว ฯ เอวํ วาเตน วินาโส จ สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๑๓] อถ กึการณา เอวํ โลโก วินสฺสติ ฯ ยทิปิ หิ สงฺขารานํ อเหตุโก สรสนิโรโธ วินาสกาภาวโต สนฺตานนิโรโธ ปน เหตุวิรหิโต นตฺถิ ยถาตํ สตฺตนิกาเยสูติ ภาชนโลกสฺสาปิ สเหตุเกน วินาเสน ภวิตพฺพํ ตสฺมา กิเมว โลกวินาเส การณนฺติ ฯ อกุสลมูลํ การณํ ฯ ยถา หิ ตตฺถ นิพฺพตฺตนกสตฺตานํ ปุญฺญ-พเลน ปชมํ โลโก วิวฏฺฏติ เอวํ เตสํ ปาปพเลน สํวฏฺฏติ ตสฺมา อกุสลมูเลสุ อุสฺสนฺเนสุ เอวํ โลโก วินสฺสติ ฯ ยถา หิ ราคโทสโมหานํ อธิกภาเวน ยถากฺกมํ โรคนฺตรกปฺโป สตฺถนฺตร-กปฺโป ทุพฺภิกฺขนฺตรกปฺโปติ อิเม ติวิธา อนฺตรกปฺปา วิวฏฺฏฏฺฐ-ฐายิมฺหิ อสงฺเขยฺยกปฺเป ชายนฺติ ฯ เอวเมเต ยถาวุตฺตา ตโย สํวฏฺฏา ราคาทีนํ อธิกภาเวเนว โหนฺติ ฯ ตตฺถ ราเค อุสฺสนฺน-ตเร อคฺคินา วินสฺสติ ฯ โทเส อุสฺสนฺนตเร อุทเกน วินสฺสติ ฯ โทเส หิ อุสฺสนฺนตเร อธิกตเรน โทเสน วิย ติกฺขตเรน ขารุทเกน วินาโส ยุตฺโต ฯ เกจิ ปน โทเส อุสฺสนฺนตเร อคฺคินา ราเค

อุทเกนาติ วทนฺติ ฯ เตสํ กิร อยมธิปฺปาโย ปากฏสตฺตุสทิสสฺส โทสสฺส อคฺคิสทิสตา อปากฏสตฺตุสทิสสฺส ราคสฺส ขารุทกสทิสตา จ ยุตฺตาติ ฯ โมเห ปน อุสฺสนฺนตเร วาเตน วินสฺสติ ฯ เอวํ วินสฺสนฺโตปิ จ นิรนฺตรเมว สตฺต วาเร อคฺคินา วินสฺสติ ฯ อฏฺฐเม วาเร อุทเกน ฯ ปุน สตฺต วาเร อคฺคินา อฏฺฐเม อุทเกนาติ เอวํ อฏฺฐเม อฏฺฐเม วาเร วินสฺสนฺโต สตฺตกฺขตฺตุํ อุทเกน วินสฺสิตฺวา ปุน สตฺต วาเร อคฺคินา นสฺสติ ฯ เอตฺตาวตา เตสฏฺฐิกปฺปา อตีตา โหนฺติ ฯ เอตฺถนฺตเร อุทเกน นสฺสนวารํ สมฺปตฺตมฺปิ ปฏิพาหิตฺวา ลทฺโธกาโส วาโต ปริปุณฺณจตุสฺสฏฺฐิกปฺปายุเก สุภกิณฺเห วิทฺธํเสนฺโต โลกํ วินาเสติ ฯ เอตฺถ ปน ราโค สตฺตานํ พหุลํ ปวตฺตตีติ ราควเสน พหุโล โลกวินาโส เวทิตพฺโพ ฯ

[๒๑๔] อิติ เอวํ อิเมหิ การเณหิ วินสฺสิตฺวา สณฺฐหนฺตํ สณฺฐหิตฺวา จิตญฺจ โอกาสโลกํ ภควา ยถาวโต อเวทีติ ฯ เอวมฺปิสฺส สพฺพถา โอกาสโลโก วิทิโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยํ ปน เหฏฺฐา วุตฺตํ สพฺพถา วิทิตโลกตฺตา โลกวิทูติ ฯ อิทานิ ตํ นิคเมนฺโต อาห เอวํ สพฺพถา วิทิตโลกตฺตา โลกวิทูติ ฯ ตตฺถ สพฺพถาติ ลกฺขณาทิปฺปเภทโต สงฺขารโลกสฺส อาสยาทิปฺปเภทโต สตฺตโลกสฺส ปริมาณสณฺฐานาทิปฺปเภทโต โอกาสโลกสฺสาติ เอวํ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๖]

สพฺพปฺปกาเรน วิทิตโลกตฺตาติ อตฺโถ ฯ

[๒๑๕] อิทานิ อนุตฺตโรติ ปทสฺส อตฺถํ สํวณฺเณนฺโต อาห อตฺตโน ปน คุเณหีติอาทึ ฯ ตตฺถ อตฺตโนติ นิสฺสกฺกตฺเถ สามิวจนเมตํ ฯ อตฺตโตติ อตฺโถ ฯ คุเณหิ อตฺตโน วิสิฏฺฐตรสฺสาติ สมฺพนฺโธ ฯ ตรคฺคหณฺเจตฺถ อนุตฺตโรติ ปทสฺส อตฺถนิทฺเทสตาย กตํ น วิสิฏฺฐสฺส กสฺสจิ อตฺถิตาย ฯ สเทวเก หิ โลเก สทิสกปฺโปปิ นาม โกจิ ตถาคตสฺส นตฺถิ ฯ กุโต สทิโส ฯ วิสิฏฺเฐ ปน กา กถา ฯ กสฺสจีติ กสฺสจิปิ ฯ อภิภวตีติ สีลสมฺปทาย อุปนิสฺสยภูตานํ หิโรตฺตปฺปเมตฺตากรุณานํ วิเสสปจฺจยานํ สทฺธาสติวีริยปญฺญานญฺจ อุกฺกํสปฺปตฺติยา สมุทาคมโต ปฏฺฐาย อนญฺญสาธารโณ สวาสนปฏิปกฺขสฺส ปหีนตฺตา อุกฺกํสปารมิปฺปตฺโต สตฺถุ สีลคุโณ ฯ เตน ภควา สเทวกํ โลกํ อญฺญทตฺถุํ อภิภุย ปวตฺตติ ฯ น สยํ เกนจิ อธิภุยฺยตีติ อธิปฺปาโย ฯ เอวํ สมาธิคุณาทีสุปิ ยถารหํ วตฺตพฺพํ ฯ สีลาทโย เจเต โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา เวทิตพฺพา ฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปน โลกิยํ กามาวจรเมว ฯ ยทิ เอวํ กถํ เตน สเทวกํ โลกํ อภิภวตีติ ฯ ตสฺสาปิ อานุภาวโต อสทิสตฺตา ฯ ตมฺปิ หิ วิสยโต ปวตฺติโต ปวตฺติอาการโต จ อุตฺตริตรเมว ฯ ตํ หิ อนญฺญสาธารณํ สตฺถุ วิมุตฺติคุณํ อารพฺภ ปวตฺตติ ฯ ปวตฺตมานญฺจ อตกฺกาวจรํ ปรม-

คมฺภีรํ สณฺหํ สุขุมํ สาติสยํ ปฏิปกฺขธมฺมานํ สุปฺปหีนตฺตา สุฏฺฐุ ปากฏํ วิภูตตรํ กตฺวา ปวตฺตติ ฯ สมฺมเทว จ วสีภาวสฺส ปาปิตตฺตา ภวงฺคปริวาสสฺส จ อติปริตฺตกตฺตา ลหุํ ลหุํ ปวตฺตตีติ ฯ เอวํ สีลาทิคุเณหิ ภควโต อุตฺตริตรสฺส อภาวํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ สทิสสฺสาปิ อภาวํ ทสฺเสตุํ สีลคุเณนาปิ อสโมติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๒๑๖] ตตฺถ อสโมติ เอกสฺมึ กาเล นตฺถิ เอตสฺส สีลาทิคุเณน สมา สทิสาติ อสโม ฯ อสมสโมติ ตถา อสเมหิ สโม อสมสโม ฯ อสมา วา สมา เอตสฺสาติ อสมสโม ฯ อปฺปฏิโมติ สีลาทิคุเณน นตฺถิ เอตสฺส ปฏิมาติ อปฺปฏิโม ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโย ฯ ตตฺถ อุปมามตฺตํ ปฏิมา สทิสุปมา ปฏิภาโค ยุคคฺคาหวเสน ฐิโต ปฏิปุคฺคโลติ เวทิตพฺโพ ฯ น โข ปนาหํ ภิกฺขเว สมนุปสฺสามีติอาทีสุ มม สมนฺตจกฺขุนา หตฺถตเล อามลกํ วิย สพฺพโลกํ ปสฺสนฺโตปิ ตตฺถ สเทวเก ฯเปฯ ปชาย อตฺตโน อตฺตโต สีลสมฺปนฺนตรํ สมฺปนฺนตรสีลํ กญฺจิปิ ปุคฺคลํ น โข ปน ปสฺสามิ ตาทิสสฺส อภาวโตติ อธิปฺปาโย ฯ อคฺคปฺปสาทสุตฺตาทีนีติ เอตฺถ ยาวตา ภิกฺขเว สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา วา พหุปฺปทา วา รูปิโน วา อรูปิโน วา สญฺญิโน วา อสญฺญิโน วา เนวสญฺญีนาสญฺญิโน วา ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายติ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ เย ภิกฺขเว พุทฺเธ ปสนฺนา อคฺเค

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๖-๑๒๗]

เต ปสนฺนา อคฺเค โข ปน ปสนฺนานํ อคฺโค วิปาโก โหตีติ อิทํ อคฺคปฺปสาทสุตฺตํ ฯ อาทิสทฺเทน สเทวเก ภิกฺขเว โลเก ฯเปฯ สเทวมนุสฺสาย ตถาคโต อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุทโส วสวตฺตี ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตีติ เอวมาทีนิ สุตฺตปทานิ เวทิตพฺพานิ ฯ อาทิกา คาถาโยติ

อหํ หิ อรหา โลเก อหํ สตฺถา อนุตฺตโร
เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ สีติภูโต นิรูปธิ
ทนฺโต ทมยตํ เสฏฺโฐ สนฺโต สมยตํ อิสิ
มุตฺโต โมจยตํ อคฺโค ติณฺโณ ตารยตํ วโร

น อิมสฺมึ โลเก ปรสฺมึ วา ปน
พุทฺเธน เสฏฺโฐ สทิโส จ วิชฺชติ
ยมาหุ ทกฺขิเณยฺยานํ อคฺคตํ คโต
ปุญฺญตฺถิกานํ วิปุลปฺผเลสินนฺติ

เอวมาทิกา คาถา วิตฺถาเรตพฺพา ฯ

[๒๑๗] ปุริสทมฺเม สาเรตีติอาทีสุ ทมิตพฺพาติ ทมฺมา ทมิตุํ อรหรูปา ฯ ปุริสา จ เต ทมฺมา จาติ ปุริสทมฺมา ฯ วิเสสนสฺส เจตฺถ ปรนิปาตํ กตฺวา นิทฺเทโส ทมฺมปุริสาติ อตฺโถ ฯ สติปิ มาตุคามสฺสาปิ ทมฺมภาเว ปุริสคฺคหณํ อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทวเสนาติ วทนฺติ ฯ สาเรตีติ อิมสฺส อตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห ทเมตีติอาทึ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๗]

ตตฺถ ทเมตีติ สเมติ ฯ กายสมาทีหิ โยเชตีติ อตฺโถ ฯ ตํ ปน กายสมาทีหิ โยชนํ ยถารหํ ตทงฺควินยาทีสุ ปติฏฺฐาปนํ โหตีติ อาห วิเนตีติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ อทนฺตาติ อิทํ สพฺเพน สพฺพํ ทมถํ อนุปคตา ปุริสทมฺมาติ วุตฺตาติ กตฺวา วุตฺตํ ฯ เย ปน วิปฺปกต-ทมฺมภาวา สพฺพถา ทเมตพฺพตํ นาติวตฺตา เตปิ ปุริสทมฺมาเอว ยโต เน สตฺถา ทเมติ ฯ ภควา หิ วิสุทฺธสีลสฺส ปฐมชฺฌานํ อาจิกฺขติ ปฐมชฺฌานลาภิโน ทุติยชฺฌานนฺติอาทินา ตสฺส ตสฺส อุปรูปริ วิเสสํ อาจิกฺขนฺโต เอกเทเสน ทนฺเตปิ ทเมติ ฯ เตเนว วุตฺตํ วิสุทฺธิมคฺเค อปิจ ภควา วิสุทฺธสีลาทีนํ ปฐมชฺฌานาทีนิ โสตาปนฺนาทีนญฺจ อุตฺตริมคฺเค ปฏิปทํ อาจิกฺขนฺโต ทนฺเตปิ ทเมติ-เยวาติ ฯ อถวา สพฺเพน สพฺพํ อทนฺตา เอกเทเสน ทนฺตา จ อิธ อทนฺตคฺคหเณเนว สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพํ ฯ ทเมตุํ ยุตฺตาติ ทมนารหา ฯ

[๒๑๘] ติรจฺฉานปุริสาติอาทีสุ อุทฺธํ อนฺคนฺตฺวา ติริยํ อญฺจิตา คตา วฑฺฒิตาติ ติรจฺฉานา ฯ เทวมนุสฺสาทโย วิย อุทฺธํ ทีฆา อหุตฺวา ติริยํ ทีฆาติ อตฺโถ ฯ ติรจฺฉานาเยว ปุริสา ติรจฺฉานปุริสา ฯ มนสฺส อุสฺสนฺนตาย มนุสฺสา สติสูรภาว-พฺรหฺมจริโยคฺยตาทิคุณวเสน อุปจิตมานสา อุกฺกฏฺฐคุณจิตฺตา ฯ เก ปน เต ฯ ชมฺพูทีปวาสิโน สตฺตวิเสสา ฯ เตนาห ภควา

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๗]

ตีหิ ภิกฺขเว ฐาเนหิ ชมฺพูทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกุรุเก มนุสฺเส อธิคฺคณฺหนฺติ เทเว จ ตาวตึเส กตเมหิ ตีหิ สูรา สติมนฺโต อิธ พฺรหฺมจริยวาโสติ ฯ ตถาหิ พุทฺธา ภควนฺโต ปจฺเจกพุทฺธา อคฺคสาวกา มหาสาวกา จกฺกวตฺติโน อญฺเญ จ มหานุภาวา สตฺตา ตตฺเถว อุปฺปชฺชนฺติ ฯ เตหิ สมานรูปาทิตาย ปน สทฺธึ ปริตฺต-ทีปวาสีหิ อิตรมหาทีปวาสิโนปิ มนุสฺสาเตฺวว ปญฺญายึสูติ เอเก ฯ อปเร ปน ภณนฺติ โลภาทีหิ อโลภาทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสทตาย มนุสฺสา ฯ เย หิ สตฺตา มนุสฺสชาติกา เตสุ วิเสสโต โลภาทโย อโลภาทโย จ อุสฺสทา เต โลภาทิอุสฺสท-ตาย อปายมคฺคํ อโลภาทิอุสฺสทตาย สุคติมคฺคํ นิพฺพานคามิมคฺ-คญฺจ ปูเรนฺติ ตสฺมา โลภาทีหิ อโลภาทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสทตาย ปริตฺตทีปวาสีหิ สทฺธึ จาตุมฺมหาทีปวาสิโน สตฺตวิเสสา มนุสฺสาติ วุจฺจนฺติ ฯ โลกิยา ปน มนุโน อปจฺจภาเวน มนุสฺสาติ วทนฺติ ฯ มนุ นาม ปฐมกปฺปิโก โลกมริยาทาย อาทิภูโต หิตา หิตวิธายโก สตฺตานํ ปิตุฏฺฐานิโย โย สาสเน มหาสมฺมโตติ วุจฺจติ ฯ ปจฺจกฺขโต ปรมฺปราย จ ตสฺส โอวาทานุสาสนิยํ ฐิตา ตสฺส ปุตฺตสทิสตาย มนุสฺสา มนุสาติ จ วุจฺจนฺติ ฯ ตโตเอว หิ เต มานวา มนุชาติ จ โวหริยนฺติ ฯ มนุสฺสา จ เต ปุริสา จาติ มนุสฺสปุริสา ฯ อมนุสฺสปุริสาติ เอตฺถ น มนุสฺสาติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๗]

อมนุสฺสา ฯ ตํสทิสตา เอตฺถ โชติยติ ฯ เตน มนุสฺสตฺตมตฺตํ
นตฺถิ อญฺญํ สมานนฺติ ยกฺขาทโย อมนุสฺสาติ อธิปฺเปตา ฯ น
เยเกจิ มนุสฺเสหิ อญฺเญ ฯ ตถาหิ ติรจฺฉานปุริสานํ วิสุํ คหณํ
กตํ ฯ ยกฺขาทโยเอว จ นิทฺทิฏฺฐา ฯ อปลาโล หิมวนฺตวาสี
จูโฬทรมโหทรา นาคทีปวาสิโน อคฺคิสิขธูมสิขา สีหลทีปวาสิโน จ
นิพฺพิสา กตา โทสวิสสฺส วิโนทเนน ฯ เตนาห สรเณสุ จ สีเลสุ
จ ปติฏฺฐาปิตาติ ฯ กูฏทนฺตาทโยติ อาทิสทฺเทน โฆรมุขอุปาลิคหปติ-
อาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ สกฺกาทโยติ อาทิสทฺเทน อชกลาป-
ยกฺขพกพฺรหฺมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ เอเตสมฺปน ทมนํ ตตฺถ
ตตฺถ วุตฺตนเยเนว สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ อติปฺปปญฺจภาวโต อิธ
น วุจฺจติ ฯ อิทญฺเจตฺถ สุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพนฺติ อิทํ เกสิสุตฺตํ
วินีตา วิจิเตฺรหิ วินยนุปาเยหีติ เอตสฺมึ อตฺเถ วิตฺถาเรตพฺพํ ยถารหํ
สณฺหาทีหิ อุปาเยหิ วินยนสฺส ทีปนโต ฯ อตฺถปทนฺติ อตฺถา-
ภิพฺยญฺชนกํ ปทํ ฯ วากฺยนฺติ อตฺโถ ฯ วาเกฺยน หิ อตฺถา
ภิพฺยตฺติ ฯ น นามาทิปทมตฺเตน ฯ เอกปทภาเวน จ อนญฺญ-
สาธารโณ สตฺถุ ปุริสทมฺมสารถิภาโว ทสฺสิโต โหติ ฯ เตนาห
ภควา หีติอาทึ ฯ อฏฺฐ ทิสาติ อฏฺฐ สมาปตฺติโย ฯ ตา หิ
อญฺญมญฺญํ สมฺพนฺธาปิ อสํกิณฺณภาเวน ทิสฺสนฺติ อปทิสฺสนฺติ
ทิสา วิยาติ วา ทิสา ฯ อสชฺชมานาติ น สชฺชมานา วสีภาวปฺปตฺติยา

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๗]

นิสฺสงฺคจารา ฯ ธาวนฺตีติ ชวนวุตฺติโยคโต ธาวนฺติ ฯ เอกํเยว
ทิสํ ธาวตีติ อตฺตโน กายํ อปริวตฺเตนฺโตติ อธิปฺปาโย ฯ สตฺถารา
ปน ทมิตา ปุริสทมฺมา เอกิริยาปเถเนว อฏฺฐ ทิสา ธาวนฺติ ฯ
เตนาห เอกปลฺลงฺเกเนว นิสินฺนาติ ฯ อฏฺฐ ทิสาติ จ นิทสฺสน-
มตฺตเมตํ โลกิเยหิ อคตปุพฺพํ นิโรธสมาปตฺติทิสํ อมตทิสญฺจ
ปกฺขนฺทนโต ฯ

[๒๑๙] ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหีติอาทีสุ ทิฏฺฐธมฺโม
วุจฺจติ ปจฺจกฺโข อตฺตภาโว ฯ ตตฺถ นิยุตฺโตติ ทิฏฺฐธมฺมิโก
อิธโลกตฺโถ ฯ กมฺมกิเลสวเสน สมฺปเรตพฺพโต สมาคนฺตพฺพโต
สมฺปราโย ปรโลโก ฯ ตตฺถ นิยุตฺโตติ สมฺปรายิโก ปรโลกตฺโถ ฯ
ปรโม อุตฺตโม อตฺโถ ปรมตฺโถ นิพฺพานํ ฯ เตหิ ทิฏฺฐธมฺมิก-
สมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ฯ ยถารหนฺติ ยถานุรูปํ เตสุ เตสุ อตฺเถสุ
โย โย ปุคฺคโล ยํ ยํ อรหติ ตทนุรูปํ ฯ อนุสาสตีติ วิเนติ
ตสฺมึ ตสฺมึ อตฺเถ ปติฏฺฐาเปติ ฯ สห อตฺเถน วตฺตตีติ สตฺโถ ฯ
ภณฺฑมูเลน วณิชฺชาย เทสนฺตรํ คจฺฉนฺโต ชนสมูโห ฯ หิตูปเทสา-
ทิวเสน ปริปาเลตพฺโพ สาสิตพฺโพ โส เอตสฺส อตฺถีติ สตฺถา
สตฺถวาโห นิรุตฺตินเยน ฯ โส วิย ภควาติ อาห สตฺถาติ ภควา
สตฺถวาโหติ ฯ อิทานิ ตมตฺถํ นิทฺเทสปาลินเยน ทสฺเสตุํ ยถา
สตฺถวาโหติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สตฺเถติ สตฺถิเก ชเน ฯ กํ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๗]

อุทกํ ตาเรนฺติ เอตฺถาติ กนฺตาโร นิรุทโก อรญฺญปฺปเทโส ฯ รูฬฺหิวเสน ปน อิตโรปิ อรญฺญปฺปเทโส ตถา วุจฺจติ ฯ โจรกนฺตารนฺติ โจเรหิ อธิฏฺฐิตกนฺตารํ ฯ ตถา วาฬกนฺตารํ ฯ ทุพฺภิกฺข-กนฺตารนฺติ ทุลฺลภภิกฺขํ กนฺตารํ ฯ ตาเรตีติ อกฺเขมนฺตฏฺฐานํ อติกฺกาเมติ ฯ อุตฺตาเรตีติอาทิ อุปสคฺเคน ปทํ วฑฺเฒตฺวา วุตฺตํ ฯ อถวา อุตฺตาเรตีติ เขมนฺตภูมึ อุปเนนฺโต ตาเรติ ฯ นิตฺตาเรตีติ อกฺเขมนฺตฏฺฐานโต นิกฺขาเมนฺโต ตาเรติ ฯ ปตฺตาเรตีติ ปริคฺคเหตฺวา ตาเรติ ฯ หตฺเถน ปริคฺคเหตฺวา วิย ตาเรตีติ อตฺโถ ฯ สพฺพมฺเปตํ ตารณุตฺตารณาทิ เขเม ฐาเน ฐปนเมวาติ อาห เขมนฺ-ตภูมึ สมฺปาเปตีติ ฯ สตฺเตติ เวเนยฺยสตฺเต ฯ มหาคหนตาย มหานตฺถตาย ทุนฺนิตฺถรตาย จ ชาติเยว กนฺตาโร ชาติกนฺตาโร ฯ ตํ ชาติกนฺตารํ ฯ อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทวเสนาติ อุกฺกฏฺฐสตฺตปริจฺเฉท-วเสน ฯ เทวมนุสฺสาเอว หิ อุกฺกฏฺฐสตฺตา น ติรจฺฉานาทโย ฯ เอตนฺติ เทวมนุสฺสานนฺติ เอตํ วจนํ ฯ ภพฺพปุคฺคลปริจฺเฉทวเสนาติ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนสฺส โยคฺยปุคฺคลสฺส ปริจฺฉินฺทนวเสน ฯ ภคว โตติ นิสฺสกฺกวจนํ ยถา อุปชฺฌายโต อชฺเฌตีติ ฯ ภควโต สนฺติเกติ วา อตฺโถ ฯ อุปนิสฺสยสมฺปตฺตินฺติ ติเหตุกปฏิสนฺธิอาทิกํ มคฺค-ผลาธิคมสฺส พลวการณํ ฯ

[๒๒๐] คคฺครายาติ คคฺคราย นาม รญฺโญ เทวิยา ฯ ตาย

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๗-๑๒๘]

วา การิตตฺตา คคฺคราติ ลทฺธนามาย ฯ สเร นิมิตฺตํ อคฺคเหสีติ ธมฺโม เอโส วุจฺจตีติ ธมฺมสญฺญาย สเร นิมิตฺตํ คณฺหิ ฯ คณฺหนฺโต จ ปสนฺนจิตฺโต ปริสปริยนฺเต นิปชฺชิ ฯ สนฺนิรุมฺหิตฺวา อฏฺฐาสีติ ตสฺส สีเส ทณฺฑํ ทณฺฑสฺส ชปิตภาวํ อปสฺสนฺโต ตตฺถ ทณฺฑํ อุปฺปีเฬตฺวา อฏฺฐาสิ ฯ มณฺฑูโกปิ ทณฺเฑ ชปิเตปิ อุปฺปีฬิเตปิ ธมฺมคเตน ปสาเทน วิสฺสรมกโรนฺโตว กาลมกาสิ ฯ เทวโลเก นิพฺพตฺตสตฺตานํ อยํ ธมฺมตา ยา กุโตหํ อิธ นิพฺพตฺโต ตตฺถ กินฺนุ โข กมฺมมกาสินฺติ อาวชฺชนา ฯ ตสฺมา อตฺตโน ปุริมภวสฺส ทิฏฺฐตฺตา อาห อเร อหมฺปิ นาม อิธ นิพฺพตฺโตติ ฯ ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทีติ กตญฺญุตาสํวฑฺฒิเตน เปมคารวพหุมาเนน วนฺทิ ฯ ชานนฺโตว ปุจฺฉีติ มหาชนสฺส กมฺมผลํ พุทฺธานุภาวญฺจ ปจฺจกฺขํ กาตุกาโม ภควา โก เม วนฺทตีติ คาถาย ปุจฺฉิ ฯ ตตฺถ โกติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก กตโมติ อตฺโถ ฯ เมติ มม ฯ ปาทานีติ ปาเท ฯ อิทฺธิยาติ อิมาย เอวรูปาย เทวิทฺธิยา ฯ ยสสาติ อิมินา เอทิเสน ยเสน จ ปริวาเรน จ ฯ ชลนฺติ วิชฺโชตมาโน ฯ อภิกฺกนฺเตนาติ อติวิย กนฺเตน กามนีเยน สุนฺทเรน ฯ วณฺเณนาติ ฉวิวณฺเณน สรีรวณฺณนิภาย ฯ สพฺพา โอภาสยํ ทิสาติ สพฺพา ทสปิ ทิสา ปภาเสนฺโต จนฺโท วิย สุริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรนฺโตติ อตฺโถ ฯ เอวํ ปน ภควตา

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๘]

ปุจฺฉิโต เทวปุตฺโต อตฺตานํ ปเวเทนฺโต มณฺฑูโกหํ ปุเร อาสินฺติ
คาถมาห ฯ ตตฺถ ปุเรติ ปุริมชาติยํ ฯ อุทเกติ อิทํ ตทา อตฺตโน
อุปฺปตฺติฏฺฐานทสฺสนํ ฯ อุทเก มณฺฑูโกติ เตน อุทฺธุมายิกาทิกสฺส
ถเล มณฺฑูกสฺส นิวตฺตนํ กตํ โหติ ฯ คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ
โคจโร คุนฺนํ ฆาเสสนฏฺฐานํ ฯ อิธ ปน โคจโร วิยาติ
โคจโร ฯ วาริ อุทกํ โคจโร เอตสฺสาติ วาริโคจโร ฯ อุทก-
จารีปิ หิ โกจิ กจฺฉปาทิ อวาริโคจโรปิ โหตีติ วาริโคจโรติ
วิเสเสตฺวา วุตฺตํ ฯ ตว ธมฺมํ สุณนฺตสฺสาติ พฺรหฺมสเรน กรวิก-
รุตมญฺชุนา เทเสนฺตสฺส ตว ธมฺมํ ธมฺโม เอโส วุจฺจตีติ สเร
นิมิตฺตคฺคาหวเสน สุณนฺตสฺส ฯ อนาทเร เจตํ สามิวจนํ ฯ อวธิ
วจฺฉปาลโกติ วจฺเฉ รกฺขนฺโต โคปาลกทารโก มม สมีปํ
อาคนฺตฺวา ทณฺฑโมลุพฺภ ติฏฺฐนฺโต มม สีเส ทณฺฑํ สนฺนิรุมฺหิตฺวา
มํ มาเรสีติ อตฺโถ ฯ สิตํ กตฺวาติ ตถา ปริตฺตเรนาปิ ปุญฺญา-
นุภาเวน เอวํ อติวิย อุฬารา โลกิยโลกุตฺตรา สมฺปตฺติโย ลพฺภนฺตีติ
ปีติโสมนสฺสชาโต ภาสุรตรธวฬวิปฺผุรนฺตทสนขกิรณาวลีหิ ภิยฺโยโส
มตฺตาย ตํ ปเทสํ โอภาเสนฺโต สิตํ กตฺวา ฯ ปีติโสมนสฺสวเสน
หิ โส

มุหุตฺตํ จิตฺตปฺปสาทสฺส อิทฺธึ ปสฺส ยสญฺจ เม
อานุภาวญฺจ เม ปสฺส วณฺณํ ปสฺส ชุติญฺจ เม

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๙]

เย จ เต ทีฆมทฺธานํ ธมฺมํ อสฺโสสุ โคตม
ปตฺตา เต อจลํ ฐานํ ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจเรติ

อิมา เทฺว คาถา วตฺวา ปกฺกามิ ฯ

[๒๒๑] ยํ ปน กิญฺจีติ เอตฺถ ยนฺติ อนิยามิตวจนํ ฯ ตถา กิญฺจีติ ฯ ปนาติ วจนาลงฺการมตฺตํ ฯ ตสฺมา ยงฺกิญฺจีติ เญยฺยสฺส อนวเสสปริยาทานํ กตํ โหติ ฯ ปนาติ วา วิเสสตฺถทีปโก นิปาโต ฯ เตน สมฺมาสมฺพุทฺโธติ อิมินา สงฺเขปโต วิตฺถารโต จ สตฺถุ จตุสฺสจฺจาภิสมฺโพโธ วุตฺโต ฯ พุทฺโธติ ปน อิมินา ตทญฺญสฺสปิ เญยฺยสฺส อวโพโธ ฯ ปุริเมน วา สตฺถุ ปฏิเวธญาณานุภาโว ปจฺฉิเมน เทสนาญาณานุภาโวปีติ อุปริ วุจฺจมาโน วิเสโส โชติยติ ฯ วิโมกฺขนฺติกญฺญาณวเสนาติ เอตฺถ สพฺพโส ปฏิปกฺเขหิ วิมุจฺจตีติ วิโมกฺโข อคฺคมคฺโค ฯ ตสฺส อนฺโต อคฺคผลํ ตสฺมึ ลทฺเธ ลทฺธพฺพโต ฯ ตตฺถ ภวํ วิโมกฺขนฺติกํ ญาณํ สพฺพญฺญุตญาเณน สทฺธึ สพฺพมฺปิ พุทฺธญาณํ ฯ เอวํ ปวตฺโตติ เอตฺถ สพฺพญฺญุตาย พุทฺโธ สพฺพทสฺสาวิตาย พุทฺโธ อนญฺญเณยฺยตาย พุทฺโธ วิสวิตาย[๑] พุทฺโธ ขีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ นิรุปเลปสงฺขาเตน[๒] พุทฺโธ เอกนฺตวีตราโคติ พุทฺโธ เอกนฺตวีตโทโสติ พุทฺโธ เอกนฺตวีตโมโหติ พุทฺโธ เอกนฺต-

๑. ม. วิกสิตาย ฯ ๒. ม. นิรุปกฺกิเลสสงฺขาเตน ฯ

นิกฺกิเลโสติ พุทฺโธ เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธ เอโก อนุตฺตรํ
สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธติ พุทฺโธ อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิ-
ลาภา พุทฺโธ พุทฺโธติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ น ปิตรา กตํ
น ภาตรา กตํ น ภคินิยา กตํ น มิตฺตามจฺเจหิ กตํ น ญาติ-
สาโลหิเตหิ กตํ น สมณพฺราหฺมเณหิ กตํ น เทวตาหิ กตํ
วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุต-
ญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุทฺโธติ อยํ นิทฺเทส-
ปาลินโย ฯ ยสฺมา เจตฺถ ตสฺสา ปฏิสมฺภิทาปาลิยา เภโท นตฺถิ
ตสฺมา ทฺวีสุ เอเกนาปิ อตฺถสิทฺธีติ ทสฺสนตฺถํ ปฏิสมฺภิทานโย
วาติ อนิยมตฺโถ วา สทฺโท วุตฺโต ฯ ตตฺถ ยถา โลเก
อวคนฺตา อวคโตติ วุจฺจติ เอวํ พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ สุทฺธ-
กตฺตุวเสน ฯ ยถา ปณฺณโสสา วาตา ปณฺณสุสาติ วุจฺจนฺติ
เอวํ โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ เหตุกตฺตุวเสน ฯ เหตุอตฺโถ เจตฺถ
อนฺโต นีโต ฯ สพฺพญฺญุตาย พุทฺโธติ สพฺพธมฺมพุชฺฌนสมตฺถาย
พุทฺธิยา พุทฺโธติ อตฺโถ ฯ สพฺพทสฺสาวิตาย พุทฺโธติ สพฺพธมฺม-
พธนสมตฺถาย พุทฺธิยา พุทฺโธติ อตฺโถ ฯ อนญฺญเณยฺยตาย
พุทฺโธติ อญฺเญน อโพธิโต สยเมว พุทฺธตฺตา พุทฺโธติ อตฺโถ ฯ
วิสวิตาย พุทฺโธติ นานาคุณสวนโต[๑] ปทุมมิว วิกสนฏฺเฐน พุทฺโธติ

๑. ม. นานาคุณวิกสนโต ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๙]

อตฺโถ ฯ ขีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธติ เอวมาทีหิ ฉหิ ปเทหิ จิตฺต-
สงฺโกจกรธมฺมปฺปหาเนน นิทฺทากฺขยวิพุทฺโธ ปุริโส วิย สพฺพกิเลส-
นิทฺทากฺขยวิพุทฺธตฺตา พุทฺโธติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตตฺถ สงฺขา สงฺขา-
ตนฺติ อตฺถโต เอกตฺตา สงฺขาเตนาติ วจนสฺส โกฏฺฐาเสนาติ
อตฺโถ ฯ ตณฺหาเลปทิฏฺฐิเลปาภาเวน นิรุปเลปสงฺขาเตน ฯ
สวาสนานํ สพฺพกิเลสานํ ปหีนตฺตา เอกนฺตวจเนน วิเสเสตฺวา เอกนฺต-
วีตราโคติอาทิ วุตฺตํ ฯ เอกนฺตนิกฺกิเลโสติ ราคโทสโมหาวเสเสหิ
สพฺพกิเลเสหิ นิกฺกิเลโส ฯ เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธติ คมนตฺ-
ถานํ พุทฺธิอตฺถตา วิย พุทฺธิอตฺถานมฺปิ คมนตฺถตา ลพฺภตีติ เอกา-
ยนมคฺคํ คตตฺตา พุทฺโธติ วุจฺจตีติ อตฺโถ ฯ เอโก อนุตฺตรํ
สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธติ พุทฺโธติ น ปเรหิ พุทฺธตฺตา พุทฺโธ
อถโข สยเมว อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺธตฺตา พุทฺโธติ
อตฺโถ ฯ อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภา พุทฺโธติ พุทฺธิ พุทฺธํ
โพธิ โพโธติ อนตฺถนฺตรํ ฯ ตตฺถ ยถา รตฺตคุณโยคโต รตฺโต
ปโฏ เอวํ พุทฺธคุณโยคโต พุทฺโธติ ญาปนตฺถํ วุตฺตํ ฯ ตโต
ปรํ พุทฺโธติ เนตํ นามนฺติอาทิ อตฺถานุคตายํ ปญฺญตฺตีติ
โพธนตฺถํ วุตฺตนฺติ ฯ เอวเมตฺถ อิมินาปิ อิมินาปิ การเณน ภควา
พุทฺโธติ เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๒๒] อิทานิ ภควาติ อิมสฺส อตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห ภควาติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๙]

อิทํ ปนสฺสาติอาทึ ฯ ตตฺถ อสฺสาติ ภควโต ฯ คุณวิสิฏฺฐ-
สตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนนฺติ สพฺเพหิ สีลาทิคุเณหิ วิสิฏฺฐสฺส ตโตเอว
สพฺพสตฺเตหิ อุตฺตมสฺส ครุโน คารววเสน วุจฺจมานวจนมิทํ
ภควาติ ฯ ตถาหิ โลกนาโถ อปริมิตนิรุปมปฺปภาวสีลาทิคุณวิเสส-
สมงฺคิตาย สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺ
ปรายนิรติสยายปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุ-
ปการิตาย จ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ
อุตฺตมคารวฏฺฐานนฺติ ฯ ภควาติ วจนํ เสฏฺฐนฺติ เสฏฺฐวาจกํ
วจนํ เสฏฺฐคุณสหจรณโต เสฏฺฐนฺติ วุตฺตํ ฯ อถวา วุจฺจตีติ วจนํ
อตฺโถ ฯ ตสฺมา โย ภควาติ วจเนน วจนีโย อตฺโถ โส
เสฏฺโฐติ อตฺโถ ฯ ภควาติ วจนมุตฺตมนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว
นโย ฯ คารวยุตฺโตติ ครุภาวยุตฺโต ครุคุณโยคโต ฯ ครุกรณํ วา
สาติสยํ อรหตีติ คารวยุตฺโต ฯ คารวารโหติ อตฺโถ ฯ สิปฺปาทิ-
สิกฺขาปกา ครู โหนฺติ น จ คารวยุตฺตา อยํ ปน ตาทิโส
น โหติ ตสฺมา ครูติ วตฺวา คารวยุตฺโตติ วุตฺตนฺติ เกจิ ฯ
คุณวิเสสเหตุกํ ภควาติ อิทํ ภควโต นามนฺติ สงฺเขปโต วุตฺต-
มตฺถํ วิตฺถารโต วิภชิตุกาโม นามํเยว ตาว อตฺถุทฺธารวเสน
ทสฺเสนฺโต จตุพฺพิธํ หิ นามนฺติอาทิมาห ฯ

[๒๒๓] ตตฺถ อาวตฺถิกนฺติ อวตฺถาย วิทิตํ ตํตํ อวตฺถํ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๙]

อิทํ ปนสฺสาติอาทึ ฯ ตตฺถ อสฺสาติ ภควโต ฯ คุณวิสิฏฺฐ-
สตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนนฺติ สพฺเพหิ สีลาทิคุเณหิ วิสิฏฺฐสฺส ตโตเอว
สพฺพสตฺเตหิ อุตฺตมสฺส ครุโน คารววเสน วุจฺจมานวจนมิทํ
ภควาติ ฯ ตถาหิ โลกนาโถ อปริมิตนิรุปมปฺปภาวสีลาทิคุณวิเสส-
สมงฺคิตาย สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺ

ปรายนิรติสยายปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุ-
ปการิตาย จ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ
อุตฺตมคารวฏฺฐานนฺติ ฯ ภควาติ วจนํ เสฏฺฐนฺติ เสฏฺฐวาจกํ
วจนํ เสฏฺฐคุณสหจรณโต เสฏฺฐนฺติ วุตฺตํ ฯ อถวา วุจฺจตีติ วจนํ
อตฺโถ ฯ ตสฺมา โย ภควาติ วจเนน วจนีโย อตฺโถ โส
เสฏฺโฐติ อตฺโถ ฯ ภควาติ วจนมุตฺตมนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว
นโย ฯ คารวยุตฺโตติ ครุภาวยุตฺโต ครุคุณโยคโต ฯ ครุกรณํ วา
สาติสยํ อรหตีติ คารวยุตฺโต ฯ คารวารโหติ อตฺโถ ฯ สิปฺปาทิ-
สิกฺขาปกา ครู โหนฺติ น จ คารวยุตฺตา อยํ ปน ตาทิโส
น โหติ ตสฺมา ครูติ วตฺวา คารวยุตฺโตติ วุตฺตนฺติ เกจิ ฯ
คุณวิเสสเหตุกํ ภควาติ อิทํ ภควโต นามนฺติ สงฺเขปโต วุตฺต-
มตฺถํ วิตฺถารโต วิภชิตุกาโม นามํเยว ตาว อตฺถุทฺธารวเสน
ทสฺเสนฺโต จตุพฺพิธํ หิ นามนฺติอาทิมาห ฯ

[๒๒๓] ตตฺถ อาวตฺถิกนฺติ อวตฺถาย วิทิตํ ตํตํ อวตฺถํ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๙]

อุปาทาย ปญฺญตฺตํ โวหริตํ ฯ ตถา ลิงฺคิกํ เตน เตน ลิงฺเคน โวหริตํ ฯ เนมิตฺติกนฺติ นิมิตฺตโต อาคตํ ฯ อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ ยทิจฺฉาย ปวตฺตํ ฯ ยทิจฺฉาย อาคตํ ยาทิจฺฉกํ ฯ อิทานิ อาวตฺถิกาทีนิ นามานิ สรูปโต ทสฺเสนฺโต อาห ตตฺถ วจฺโฉ ทโม พลิพทฺโทติอาทึ ฯ ตตฺถ ปชเมน อาทิสทฺเทน พาโล ยุวา วุฑฺโฒติ เอวมาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ ทุติเยน มุณฺฑี ชฏีติ เอวมาทึ ฯ ตติเยน พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก ฌายีติ เอวมาทึ ฯ จตุตฺเถน อฆํ ปทีปนํ ปาวจนนฺติ เอวมาทึ สงฺคณฺหาติ ฯ เนมิตฺติกนฺติ วุตฺต- มตฺถํ พฺยติเรกวเสน ปติฏฺฐเปตุํ น มหามายายาติอาทิ วุตฺตํ ฯ วิโมกฺขนฺติกนฺติ อิมินา ปน อิทํ นามํ อริยาย ชาติยา ชาตกฺขเณ- เยว ชาตนฺติ ทสฺเสติ ฯ ยทิ วิโมกฺขนฺติกํ อถ กสฺมา อญฺเญหิ ขีณาสเวหิ อสาธารณนฺติ อาห สห สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปฏิ- ลาภาติ ฯ พุทฺธานํ หิ อรหตฺตผลํ นิปฺปชฺชมานํ สพฺพญฺญุต- ญาณาทีหิ สพฺเพหิ พุทฺธคุเณหิ สทฺธึเยว นิปฺปชฺชติ ฯ เตน วุตฺตํ วิโมกฺขนฺติกนฺติ ฯ สจฺฉิกา ปญฺญตฺตีติ สพฺพธมฺมานํ สจฺฉิกิริยา- นิมิตฺตา ปญฺญตฺติ ฯ อถวา สจฺฉิกา ปญฺญตฺตีติ ปจฺจกฺขสิทฺธา ปญฺญตฺติ ฯ ยงฺคุณนิมิตฺตา หิ สา เต สตฺถุ ปจฺจกฺขภูตาติ คุณา วิย สาปิ สจฺฉิกตาเอว นาม โหติ น ปเรสํ โวหาร- มตฺเตนาติ อธิปฺปาโย ฯ วทนฺตีติ มหาเถรสฺส ครุภาวโต พหุ-

๑. อญฺญตฺถ ปน อฆมริสนนฺติ ทิสฺสติ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๙-๑๓๐]

พหุวจเนนาห ฯ สงฺคีติการเกหิ วา กตมนุวาทํ สนฺธาย ฯ

[๒๒๔] อิสฺสริยาทิเภโท ภโค อสฺส อตฺถีติ ภคี ฯ มคฺค-
ผลาทิ อริยธมฺมรตนํ อรญฺญวนปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ อปฺป-
สทฺทาทิคุณยุตฺตานิ ภชิ เสวิ สีเลนาติ ภชี ฯ ภชนสีโลติ อตฺโถ ฯ
ภาคีติ จีวรปิณฺฑปาตาทีนํ จตุนฺนํ ปจฺจยานญฺเจว อตฺถธมฺมวิมุตฺติ-
รสสฺส จ อธิสีลาทีนญฺจ ภาคีติ อตฺโถ ฯ วิภชิ ปวิภชิ ธมฺม-
รตนนฺติ วิภตฺตวา ฯ อกาสิ ภคฺคนฺติ ราคาทิปาปธมฺมํ ภคฺคํ
อกาสีติ ภควาติ อตฺโถ ฯ ครุ หิ โลเก ภควาติ วุจฺจตีติ อาห
ครูติ ฯ ยสฺมาปิ ครุ ตสฺมาปิ ภควาติ วุตฺตํ โหติ ฯ เหตุอตฺโถ
หิ อิติสทฺโท ฯ โส จ ยตฺถ อิติสทฺโท นตฺถิ ภคีติอาทีสุ ตตฺถ
ปจฺเจกํ โยเชตพฺโพ ฯ ภาคฺยมสฺส อตฺถีติ ภาคฺยวา ฯ พหูหิ
ญาเยหีติ กายภาวนาทิเกหิ อเนเกหิ ภาวนากฺกเมหิ ฯ สุภาวิตตฺ-
ตโนติ สมฺมเทว ภาวิตสภาวสฺส ฯ ปจฺจตฺเต เจตํ สามิวจนํ ฯ เตน
สุภาวิตตฺตาติ วุตฺตํ โหติ ฯ สุภาวิตสภาโวติ อตฺโถ ฯ มหาคณฺฐิ-
ปเท ปน สุภาวิตตฺตโนติ สุภาวิตกาโยติ วุตฺตํ ฯ ภวานํ อนฺตํ นิพฺพานํ
คโตติ ภวนฺตโค ฯ นิทฺเทเส วุตฺตนเยนาติ เอตฺถายํ นิทฺเทสนโย ฯ
ภควาติ คารวาธิวจนเมตํ อปิจ ภคฺคราโคติ ภควา ภคฺคโทโสติ
ภควา ภคฺคโมโหติ ภควา ภคฺคทิฏฺฐีติ ภควา ภคฺคกณฺฏโกติ
ภควา ภคฺคกิเลโสติ ภควา ภชิ วิภชิ ปวิภชิ ธมฺมรตนนฺติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๐]

ภควา ภวานํ อนฺตํ กโรตีติ ภควา ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล
ภาวิตจิตฺโต ภาวิตปญฺโญติ ภควา ภชิ วา ภควา อรญฺญวน-
ปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ อปฺปสทฺทานิ อปฺปนิคฺโฆสานิ วิชน-
วาตานิ มนุสฺสราหเสยฺยกานิ ปฏิสลฺลานสารุปฺปานีติ ภควา ภาคี
วา ภควา จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานนฺติ
ภควา ภาคี วา ภควา อตฺถรสสฺส ธมฺมรสสฺส วิมุตฺติรสสฺส
อธิสีลสฺส อธิจิตฺตสฺส อธิปญฺญายาติ ภควา ภาคี วา ภควา
จตุนฺนํ ฌานานํ จตุนฺนํ อปฺปมญฺญานํ จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนนฺติ
ภควา ภาคี วา ภควา อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ อฏฺฐนฺนํ อภิภา-
ยตนานํ นวนฺนํ อนุปุพฺพสมาปตฺตีนนฺติ ภควา ภาคี วา ภควา
ทสนฺนํ สญฺญาภาวนานํ ทสนฺนํ กสิณสมาปตฺตีนํ อานาปานสฺสติ-
สมาธิสฺส อสุภสมาปตฺติยาติ ภควา ภาคี วา ภควา จตุนฺนํ
สติปฏฺฐานานํ จตุนฺนํ สมฺมปฺปธานานํ จตุนฺนํ อิทฺธิปฺปาทานํ ปญฺจนฺนํ
อินฺทฺริยานํ ปญฺจนฺนํ พลานํ สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ อริยสฺส อฏฺฐงฺ-
คิกสฺส มคฺคสฺสาติ ภควา ภาคี วา ภควา ทสนฺนํ ตถาคตสฺส
พลานํ จตุนฺนํ เวสารชฺชานํ จตุนฺนํ ปฏิสมฺภิทานํ ฉนฺนํ อภิญฺญานํ
ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมานนฺติ ภควา ภควาติ เนตํ นามํ ฯเปฯ สจฺฉิกา
ปญฺญตฺติ ยทิทํ ภควาติ ฯ เอตฺถ จ คารวาธิวจนนฺติอาทีนิ
ยทิปิ คาถายํ อาคตปทานุกฺกเมน น นิทฺทิฏฺฐานิ ยถารหํ ปน

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๐]

เตสํ สพฺเพสมฺปิ นิทฺเทสภาเวน เวทิตพฺพานิ ฯ

[๒๒๕] ตตฺถ คารวาธิวจนนฺติ ครูนํ ครุภาววาจกํ วจนํ ฯ ภชีติ ภาคโส กเถสิ ฯ เตนาห วิภชิ ปวิภชิ ธมฺมรตนนฺติ ฯ มคฺคผลาทิ หิ อริยธมฺโมเยว ธมฺมรตนํ ฯ ปุน ภชีติ อิมสฺส เสวีติ อตฺโถ ฯ ภาคีติ ภาคาภิเธยฺยวา ฯ ปุน ภาคีติ เอตฺถ ภชนสีโลติ อตฺโถ ฯ อตฺถรสสฺสาติ อตฺถสนฺนิสฺสยสฺส รสสฺส ฯ วิมุตฺตายตนสีเส หิ ฐตฺวา ธมฺมํ กเถนฺตสฺส สุณนฺตสฺส จ ตทตฺถํ อารพฺภ อุปฺปชฺชนกปีติโสมนสฺสํ อตฺถรโส ฯ ธมฺมํ อารพฺภ ธมฺมรโส ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ลภติ อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวทนฺติ ฯ วิมุตฺติรสสฺสาติ วิมุตฺติภูตสฺส วิมุตฺติสนฺนิสฺสยสฺส วา รสสฺส ฯ สญฺญาภาวนานนฺติ อนิจฺจสญฺญาทีนํ ทสนฺนํ สญฺญาภาวนานํ ฯ ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมานนฺติ ฉ อสาธารณญาณานิ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ตตฺถ ภควาติ สทฺทสิทฺธิ นิรุตฺตินเยน เวทิตพฺพา ฯ ยทิปิ ภาคฺยวาติอาทีหิ ปเทหิ วุจฺจมาโน อตฺโถ ภคี ภชีติ นิทฺเทสคาถาย สงฺคหิโตเอว ฯ ตถาปิ ปทสิทฺธิอตฺถวิภาคอตฺถโยชนาทิสงฺคหิโต สํวณฺณนานโย ตโต อญฺญากาโรติ วุตฺตํ อยํ ปน อปโร นโยติ ฯ

[๒๒๖] วณฺณวิปริยาโยติ เอตนฺติ เอตฺถ อิติสทฺโท อาทิอตฺโถ ฯ เตน วณฺณวิกาโร วณฺณโลโป ธาตุอตฺเถน นิโยชนญฺ-

จาติ อิมํ ติวิธํ ลกฺขณํ สงฺคณฺหาติ ฯ สทฺทนเยนาติ สทฺท-
ลกฺขณนเยน ฯ ปีโสทราทีนํ สทฺทานํ อาคติคฺคหณภาวโต วุตฺตํ
ปีโสทราทิปกฺเขปลกฺขณํ คเหตฺวาติ ฯ ปกฺขิปนเมว ลกฺขณํ ฯ
ตปฺปริยาปนฺนตากรณํ หิ ปกฺขิปนํ ฯ ปารปฺปตฺตนฺติ ปรมุกฺกํสคตํ
ปารมิภาวปฺปตฺตํ ฯ ภาคฺยนฺติ กุสลํ ฯ ตตฺถ มคฺคกุสลํ โลกุตฺตร-
สุขนิพฺพตฺตกํ ฯ อิตรํ โลกิยสุขนิพฺพตฺตกํ ฯ อิตรมฺปิ วา วิวฏฺฏุ-
ปนิสฺสยํ ปริยายโต โลกุตฺตรสุขนิพฺพตฺตกํ สิยา ฯ อิทานิ ภควาติ
อิมสฺส อตฺถํ วิภชิตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห ยสฺมา ปนาติอาทึ ฯ

[๒๒๗] ตตฺถ โลภาทโย เอเกกวเสน คหิตา ฯ ตถา วิปรีต-
มนสิกาโร วิปลฺลาสภาวสามญฺเญน ฯ อหิริกาทโย ทุกวเสน ฯ
ตตฺถ กุชฺฌนลกฺขโณ โกโธ ฯ โส ทสวิโธ อาฆาตวตฺถุสมฺภโว ฯ
อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มนฺติอาทินา ปุนปฺปุนํ กุชฺฌนวเสน จิตฺต-
ปริโยนทฺธโน อุปนาโห ฯ อุภยมฺปิ ปฏิโฆเยว ฯ โส ปวตฺติ-
นานตฺตโต ภินฺทิตฺวา วุตฺโต ฯ สกึ อุปฺปนฺโน โกโธ โกโธเยว ฯ
ตทุตฺตริ อุปนาโห ฯ วุตฺตญฺเจตํ ปุพฺพกาเล โกโธ อปรกาเล
อุปนาโหติ ฯ อาคาริยสฺส อนาคาริยสฺส วา สุกตกรณวินาสโน
มกฺโข ฯ อาคาริโยปิ หิ เกนจิ อนุกมฺปเกน ทลิทฺโท สมาโน
อุจฺเจ ฐาเน ฐปิโต อปเรน สมเยน กึ ตยา มยฺหํ กตนฺติ ตสฺส
สุกตกรณํ วินาเสติ ฯ อนาคาริโยปิ สามเณรกาลโต ปฏฺฐาย

อาจริเยน วา อุปชฺฌาเยน วา จตูหิ ปจฺจเยหิ อุทฺเทสปริปุจฺฉาทีหิ
จ อนุคฺคเหตฺวา ธมฺมกถานยปกรณโกสลฺลาทีนิ สิกฺขาปิโต อปเรน
สมเยน ราชราชมหามตฺตาทีหิ สกฺกโต ครุกโต อาจริยุปชฺฌาเยสุ
อจิตฺติกโต จรมาโน อยํ อมฺเหหิ ทหรกาเลเอว อนุคฺคหิโต
สํวฑฺฒิโต จ อถ จ ปนิทานิ นิสฺสิเนโห ชาโตติ วุจฺจมาโน
กึ มยฺหํ ตุมฺเหหิ กตนฺติ เตสํ สุกตกรณํ วินาเสติ ฯ ตสฺเสโส
ปุพฺพการิตาลกฺขณสฺส คุณสฺส วินาสโน อุทกปุญฺฉนิยา วิย สรีรา-
นุคตํ อุทกํ นิปฺปุญฺฉนฺโต มกฺโข ฯ ตถาหิ โส ปเรสํ คุณานํ
มกฺขนฏฺเฐน มกฺโขติ วุจฺจติ ฯ ปฬาสตีติ ปฬาโส ฯ ปรสฺส
คุเณ ธํสิตฺวา อตฺตโน คุเณหิ สเม กโรตีติ อตฺโถ ฯ โส ปน
พหุสฺสุเตปิ ปุคฺคเล อชฺโฌตฺถริตฺวา เอทิสสฺส เจ พหุสฺสุตสฺส
อนิยตา คติ ตว วา มม วา โก วิเสโสติ รตฺตญฺญู จิร-
ปพฺพชิเต ปุคฺคเล อชฺโฌตฺถริตฺวา ตฺวมฺปิ อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพ-
ชิโต อหมฺปิ ปพฺพชิโต ตฺวมฺปิ สีลมตฺเต ฐิโต อหมฺปีติ-
อาทินา นเยน อุปฺปชฺชมาโน ยุคคฺคาโห ฯ ยุคคฺคาหลกฺขโณ หิ
ปฬาโส ฯ ปเรสํ สกฺการาทีนิ ขียมานา อุสฺสุยมานา อิสฺสา ฯ
อตฺตโน สมฺปตฺติยา นิคูหนํ ปเรหิ สาธารณภาวํ อสหนํ มจฺฉริยํ ฯ
วญฺจนิกจริยภูตา มายา ฯ สา สกโทสปฏิจฺฉาทนลกฺขณา ฯ
ตถาหิ สา อตฺตโน วิชฺชมานโทสปฏิจฺฉาทนโต จกฺขุโมหนมายา
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๐]

วิยาติ มายาติ วุจฺจติ ฯ อตฺตโน อวิชฺชมานคุณปฺปกาสนลกฺขณํ
เกราฏิกภาเวน อุปฺปชฺชมานํ สาเฐยฺยํ ฯ อสนฺตคุณทีปนํ หิ เกรา-
ฏิยนฺติ วุจฺจติ ฯ เกราฏิโก หิ ปุคฺคโล อายนฺทมจฺโฉ วิย โหติ ฯ
อายนฺทมจฺโฉ นาม สปฺปมุขมจฺฉวาลา เอกา มจฺฉชาติ ฯ โส
กิร มจฺฉานํ นงฺคุฏฺฐํ ทสฺเสติ สปฺปานํ สีสํ ตุมฺหากํ สทิโส
อหนฺติ ชานาเปตุํ เอวเมว เกราฏิโก ปุคฺคโล ยํ ยํ สุตฺตนฺติกํ
วา อาภิธมฺมิกํ วา อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วเทติ อหํ ตุมฺหากํ อนฺเต-
วาสี ตุมฺเห มยฺหํ อนุกมฺปกา นาหํ ตุมฺเห มุญฺจามีติ เอวเมเต
สคารโว อยํ อมฺเหสุ สปฺปติสฺโสติ มญฺญิสฺสนฺตีติ ฯ ตสฺเสว
เกราฏิกภาเวน อุปฺปชฺชมานํ สาเฐยฺยํ ฯ สพฺพโส มทฺทวาภาเวน
วาตภริตภสฺตาสทิสสฺส ถทฺธภาวสฺส อโนนมิตทณฺฑสทิสตาย ปคฺค-
หิตสิรอนิวาตวุตฺติการสฺส จ การโก ถมฺโภ ฯ ตทุตฺตริกรโณ
สารมฺโภ ฯ โส ทุวิเธน ลพฺภติ อกุสลวเสน เจว กุสลวเสน จ ฯ
ตตฺถ อาคาริยสฺส จ ปเรน กตํ อลงฺการาทึ ทิสฺวา ตทฺทิคุณ-
ตทฺทิคุณกรเณน อุปฺปชฺชมาโน อนาคาริยสฺส จ ยตฺตกํ ยตฺตกํ
ปโร ปริยาปุณาติ วา กเถติ วา มานวเสน ตทฺทิคุณตทฺทิคุณ-
กรเณน อุปฺปชฺชมาโน อกุสโล ฯ เตน หิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล
ตทฺทิคุณํ ตทฺทิคุณํ กโรติ ฯ อาคาริโย สมาโน เอเกเนกสฺมึ
ฆรวตฺถุสฺมึ สชฺชิเต อปโร เทฺว วตฺถูนิ สชฺเชติ อปโร

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๐]

จตฺตาโร อปโร อฏฺฐ อปโร โสฬส ฯ อนาคาริโย สมาโน
เอเกเนกสฺมึ นิกาเย คหิเต นาหํ เอตสฺส เหฏฺฐา ภวิสฺสามีติ
อปโร เทฺว คณฺหาติ อปโร ตโย อปโร จตฺตาโร อปโร
ปญฺจ ฯ สารมฺภวเสน หิ คณฺหิตุํ น วฏฺฏติ ฯ อกุสลปกฺโข
เหส นิรยคามิมคฺโค ฯ อาคาริยสฺส ปน ปรํ ปรํ เอกํ สลาก-
ภตฺตํ เทนฺตํ ทิสฺวา อตฺตนา เทฺว วา ตีณิ วา ทาตุกามตาย
อุปฺปชฺชมาโน อนาคาริยสฺส จ ปเรน เอกนิกาเย คหิเต มานํ
อนิสฺสาย เกวลํ ตํ ทิสฺวา อตฺตโน อาลสิยํ อภิภุยฺย เทฺว นิกาเย
คเหตุกามตาย อุปฺปชฺชมาโน กุสโล ฯ กุสลปกฺขวเสน หิ เอกสฺมึ
เอกํ สลากภตฺตํ เทนฺเต เทฺว เทฺว เทนฺเต จตฺตาริ ทาตุํ
วฏฺฏติ ฯ ภิกฺขุนาปิ ปเรน เอกสฺมึ นิกาเย คหิเต เทฺว นิกาเย
คเหตฺวา สชฺฌายนฺตสฺส เม ผาสุ โหตีติ วิวฏฺฏปกฺเข ฐตฺวา
ตทุตฺตรึ คณฺหิตุํ วฏฺฏติ ฯ อิธ ปน อกุสลปกฺขิโย ตทุตฺตริกรโณ
สารมฺโภติ วุตฺโต ฯ ชาติอาทีนิ นิสฺสาย เสยฺยสฺส เสยฺโย-
หมสฺมีติอาทินา อุณฺณติวเสน ปคฺคณฺหนวเสน ปวตฺโต มาโน ฯ
อพฺภุณฺณติวเสน ปวตฺโต อติมาโน ฯ ปุพฺเพ เกนจิ อตฺตานํ
สทิสํ กตฺวา ปจฺฉา ตโต อธิกโต ทหโต อุปฺปชฺชนโก อติมาโนติ
เวทิตพฺโพ ฯ

[๒๒๘] ชาติอาที ปฏิจฺจ มชฺชนากาโร มโท ฯ โสปิ อตฺถโต

มาโนเอว ฯ โส ปน ชาติมโท โคตฺตมโท อาโรคฺยมโท โยพฺพนฺ-
มโท ชีวิตมโท ลาภมโท สกฺการมโท ครุการมโท ปุเรกฺขารมโท
ปริวารมโท โภคมโท วณฺณมโท สุตมโท ปฏิภาณมโท รตฺตญฺญุ-
มโท ปิณฺฑปาติกมโท อนวญฺญตฺติมโท อิริยาปถมโท อิทฺธิมโท
ยสมโท สีลมโท ฌานมโท สิปฺปมโท อาโรหมโท ปริณาหมโท
สณฺฐานมโท ปาริปูริมโทติ อเนกวิโธ ฯ ตตฺถ ชาตึ นิสฺสาย
อุปฺปนฺโน มชฺชนาการปฺปตฺโต มาโน ชาติมโท ฯ โส ขตฺติยา-
ทีนํ จตุนฺนมฺปิ วณฺณานํ อุปฺปชฺชติ ฯ ชาติสมฺปนฺโน หิ ขตฺติโย
มาทิโส อญฺโญ นตฺถิ อวเสสา อนฺตรา อุฏฺฐาย ขตฺติยา
ชาตา อหํ ปน วิสาคตขตฺติโยติ มานํ กโรติ ฯ พฺราหฺมณา-
ทีสุปิ เอเสว นโย ฯ โคตฺตํ นิสฺสาย อุปฺปนฺโน มชฺชนาการปฺ-
ปตฺโต มาโน โคตฺตมโท ฯ โสปิ ขตฺติยาทีนํ จตุนฺนมฺปิ วณฺณานํ
อุปฺปชฺชติ ฯ ขตฺติโยปิ หิ อหํ โกณฺฑญฺญโคตฺโต อหํ อาทิจฺจ-
โคตฺโตติ มานํ กโรติ ฯ พฺราหฺมโณปิ อหํ กสฺสปโคตฺโต อหํ
ภารทฺวาชโคตฺโตติ มานํ กโรติ ฯ เวสฺโสปิ สุทฺโทปิ อตฺตโน
อตฺตโน กุลโคตฺตํ นิสฺสาย มานํ กโรติ ฯ อาโรคฺยมทาทีสุปิ ฯ
อหํ อโรโค เสสา โรคพหุลา กณฺฑุวนมตฺตมฺปิ มยฺหํ พฺยาธิ
นาม นตฺถีติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน อาโรคฺยมโท นาม ฯ
อหํ ตรุโณ อวเสสสตฺตานํ อตฺตภาโว ปปาเต จิตรุกฺขสทิโส
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๐]

อหํ ปน ปฐมวเย ฐิโตติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน โยพฺพน-
มโท นาม ฯ อหํ จิรํ ชีวิ จิรํ ชีวามิ จิรํ ชีวิสฺสามิ สุขํ ชีวิ
สุขํ ชีวามิ สุขํ ชีวิสฺสามีติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน ชีวิต-
มโท นาม ฯ อหํ ลาภี อวเสสา สตฺตา อปฺปลาภา มยฺหํ
ปน ลาภสฺส ปมาณํ นตฺถีติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน ลาภ-
มโท นาม ฯ อวเสสสตฺตา ยํ วา ตํ วา ลภนฺติ อหํ ปน
สุกตํ ปณีตํ จีวราทิปจฺจยํ ลภามีติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน
สกฺการมโท นาม ฯ อวเสสภิกฺขูนํ ปาทปิฏฺฐิยํ อกฺกมิตฺวา คจฺฉนฺตา
มนุสฺสา อยํ สมโณติปิ น วนฺทนฺติ มํ ปน ทิสฺวา วนฺทนฺติ
ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุกํ กตฺวา อคฺคิกฺขนฺธํ วิย จ ทุราสทํ
กตฺวา มญฺญนฺตีติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน ครุการมโท
นาม ฯ อุปฺปนฺโน ปญฺโห มยฺหเมว มุเขน ฉิชฺชตีติ ภิกฺขาจารํ
คจฺฉนฺตาปิ อาคจฺฉนฺตาปิ มเมว ปุรโต กตฺวา ปริวาเรตฺวา
คจฺฉนฺตีติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน ปุเรกฺขารมโท นาม ฯ
อาคาริยสฺส ตาว มหาปริวารสฺส ปุริสสตมฺปิ ปุริสสหสฺสมฺปิ มํ
ปริวาเรตีติ อนาคาริยสฺส สมณสตมฺปิ สมณสหสฺสมฺปิ มํ
ปริวาเรติ เสสา อปฺปปริวารา อหํ มหาปริวาโร เจว สุจิปริวาโร
จาติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน ปริวารมโท นาม ฯ อวเสส-
สตฺตา อตฺตโน ปริโภคมตฺตกมฺปิ น ลภนฺติ มยฺหํ ปน นิธาน-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๐]

คตสฺเสว ธนสฺส ปมาณํ นตฺถีติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน โภคมโท นาม ฯ อวเสสา สตฺตา ทุพฺพณฺณา ทุรูปา อหํ อภิรูโป ปาสาทิโกติปิ อวเสสสตฺตา นิคฺคุณา ปตฺถฏอกิตฺติโน มยฺหํ ปน กิตฺติสทฺโท เทวมนุสฺเสสุ ปากโฏ อิติปิ เถโร พหุสฺสุโต อิติปิ สีลวา อิติปิ ธุตคุณยุตฺโตติปิ เอวํ สรีรวณฺณํ คุณวณฺณญฺจ ปฏิจฺจ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน วณฺณมโท นาม ฯ อวเสสา สตฺตา อปฺปสฺสุตา อหํ ปน พหุสฺสุโตติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน สุตมโท นาม ฯ อวเสสา สตฺตา อปฺปฏิภาณา มยฺหํ ปน ปฏิภาณสฺส ปมาณํ นตฺถีติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน ปฏิภาณมโท นาม ฯ อหํ รตฺตญฺญู อสุกํ พุทฺธวํสํ ราชวํสํ ชนปทวํสํ คามวํสํ รตฺตินฺทิวปริจฺเฉทํ นกฺขตฺตมุหุตฺตโยคํ ชานามีติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน รตฺตญฺญุมโท นาม ฯ อวเสสภิกฺขู อนฺตราปิณฺฑปาติกา ชาตา อหํ ปน ชาติปิณฺฑ-ปาติโกติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน ปิณฺฑปาติกมโท นาม ฯ อวเสสา สตฺตา อุญฺญาตา อวญฺญาตา อหํ ปน อนวญฺญา-โตติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน อนวญฺญตฺติมโท นาม ฯ อวเสสานํ สตฺตานํ อิริยาปโถ อปาสาทิโก มยฺหํ ปน ปาสาทิ-โกติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน อิริยาปถมโท นาม ฯ อวเสสา สตฺตา ฉินฺนปกฺขิกากสทิสา อหํ ปน มหิทฺธิโก มหานุภาโวติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๐]

วา อหํ ยํ ยํ กมฺมํ กโรติ ตํ ตํ อิชฺฌตีติ วา มชฺชนวเสน
อุปฺปนฺโน มาโน อิทฺธิมโท นาม ฯ ยสมโท ปน อาคาริเกนปิ อนา-
คาริเกนปิ ทีเปตพฺโพ ฯ อาคาริโก หิ เอกจฺโจ อฏฺฐารสสุ เสนีสุ
เอกิสฺสา เชฏฺฐโก โหติ ตสฺส อวเสเส ปุริเส อหํ ปฏฺฐเปมิ อหํ
วิจาเรมีติ อนาคาริโยปิ เอกจฺโจ กตฺถจิ เชฏฺฐโก โหติ ตสฺส
อวเสสภิกฺขู มยฺหํ โอวาเท วตฺตนฺติ อหํ เชฏฺฐโกติ มชฺชนวเสน
อุปฺปนฺโน มาโน ยสมโท นาม ฯ อวเสสา สตฺตา ทุสฺสีลา
อหมฺปน สีลวาติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน สีลมโท นาม ฯ
อวเสสสตฺตานํ กุกฺกุฏสฺส อุทกปานมตฺเตปิ กาเล จิตฺเตกคฺคตา
นตฺถิ อหมฺปน อุปจารปฺปนานํ ลาภีติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน
มาโน ฌานมโท นาม ฯ อวเสสา สตฺตา นิสฺสิปฺปา อหํ
สิปฺปวาติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน สิปฺปมโท นาม ฯ
อวเสสา สตฺตา รสฺสา อหํ ทีโฆติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน
อาโรหมโท นาม ฯ อวเสสา สตฺตา รสฺสา วา โหนฺติ ทีฆา
วา อหํ นิโครฺธปริมณฺฑโลติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน
ปริณาหมโท นาม ฯ อวเสสสตฺตานํ สรีรสณฺฐานํ วิรูปํ วิภจฺฉํ
มยฺหํ ปน มนาปํ ปาสาทิกนฺติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโน
สณฺฐานมโท นาม ฯ อวเสสสตฺตานํ สรีเร พหู โทสา มยฺหํ
ปน สรีเร เกสคฺคมตฺตมฺปิ วชฺชํ นตฺถีติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๐]

มาโน ปาริปูริมโท นาม ฯ เอวมยํ สพฺโพปิ ชาติอาทึ นิสฺสาย มชฺชนาการวสปฺปวตฺโต มาโน อิธ มโทติ วุตฺโต ฯ

[๒๒๙] กามคุเณสุ จิตฺตสฺส โวสฺสคฺโค ปมาโท ฯ ปญฺจสุ กามคุเณสุ สติยา อนิคฺคณฺหิตฺวา จิตฺตสฺส โวสฺสชฺชนํ สติวิรโหติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตณฺหาวิชฺชา ปากฏาเยว ฯ โลภาทโยว ปุน ติวิธากุสลมูลนฺติ ติกวเสน คหิตา ฯ ทุจฺจริตาทีสุปิ ติวิธสทฺโท ปจฺเจกํ โยเชตพฺโพ ฯ ตตฺถ กายทุจฺจริตาทีนิ ติวิธทุจฺจริตานิ ฯ ตณฺหาสงฺกิเลสาทโย ติวิธสงฺกิเลสา ฯ ราคมลาทโย มลีนภาวการณตฺตา ติวิธมลานิ ฯ ราคาทโย หิ จิตฺตํ มลีนํ กโรนฺติ มลํ คาหาเปนฺติ ตสฺมา มลานีติ วุจฺจนฺติ ฯ ราโค วิสมํ โทโส วิสมํ โมโห วิสมนฺติ เอวํ วุตฺตา ราคาทโย กายวิสมํ วจีวิสมํ มโนวิสมนฺติ เอวมาคตา กายทุจฺจริตาทโย จ ติวิธวิสมานิ ฯ ตานิ ปน ยสฺมา ราคาทีสุ เจว กายทุจฺจริตาทีสุ จ สตฺตา ปกฺขลนฺติ ปกฺขลิตา จ สาสนโตปิ สุคติโตปิ ปตนฺติ ตสฺมา ปกฺขลนปาตนเหตุภาวโต วิสมานีติ วุจฺจนฺติ ฯ กามสญฺญา พฺยาปาทสญฺญา วิหึสาสญฺญาติ เอวมาคตา กามาทิปฏิสํยุตฺตา สญฺญา ติวิธสญฺญา ฯ ตถา กามวิตกฺโก พฺยาปาทวิตกฺโก วิหึสาวิตกฺโกติ เอวมาคตา ติวิธวิตกฺกา ฯ ตณฺหาปปญฺโจ ทิฏฺฐิปปญฺโจ มานปปญฺโจติ อิเม ติวิธปปญฺจา ฯ วฏฺฏสฺมึ สตฺเต ปปญฺเจนฺตีติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๐-๑๓๑]

ตณฺหาทโย ปปญฺจาติ วุจฺจนฺติ ฯ

[๒๓๐] จตุพฺพิธวิปริเยสาติอาทีสุ จตุพฺพิธสทฺโท ปจฺเจกํ โยเชตพฺโพ ฯ ตตฺถ อนิจฺจาทีนิ วตฺถูนิ นิจฺจนฺติอาทินา นเยน วิปรีตโต เอสนฺตีติ วิปริเยสา ฯ อนิจฺเจ นิจฺจนฺติ สญฺญาวิปริเยโส จิตฺตวิปริเยโส ทิฏฺฐิวิปริเยโส ทุกฺเข สุขนฺติ สญฺญาวิปริเยโส จตฺตวิปริเยโส ทิฏฺฐิวิปริเยโส อสุเภ สุภนฺติ สญฺญาวิปริเยโส จิตฺตวิปริเยโส ทิฏฺฐิวิปริเยโส อนตฺตนิ อตฺตาติ สญฺญาวิปริเยโส จิตฺตวิปริเยโส ทิฏฺฐิวิปริเยโสติ เอวมาคตา ทฺวาทส วิปลฺลาสา จตุนฺนํ อนิจฺจาทิวตฺถูนํ วเสน จตุพฺพิธวิปริเยสาติ วุตฺตา ฯ เอตฺถ ปน จิตฺตกิจฺจสฺส ทุพฺพลฏฺฐาเน ทิฏฺฐิวิรหิตาย อกุสลสญฺญาย สกกิจฺจสฺส พลวกาเล สญฺญาวิปลฺลาโส เวทิตพฺโพ ฯ ทิฏฺฐิวิรหิ-ตสฺเสว อกุสลจิตฺตสฺส สกกิจฺจสฺส พลวกาเล จิตฺตวิปลฺลาโส ฯ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตจิตฺเต ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส ฯ ตสฺมา สพฺพทุพฺพโล สญฺญา-วิปลฺลาโส ตโต พลวตโร จิตฺตวิปลฺลาโส สพฺพพลวตโร ทิฏฺฐิ-วิปลฺลาโส ฯ อชาตพุทฺธิทารกสฺส กหาปณทสฺสนํ วิย สญฺญา อารมฺมณสฺส อุปฏฺฐานาการมตฺตคฺคหณโต ฯ คามิกปุริสสฺส กหา-ปณทสฺสนํ วิย จิตฺตํ ลกฺขณปฏิเวธสฺสาปิ สมฺปาปนโต ฯ กมฺมา-รสฺส มหาสณฺฑาเสน อโยคหณํ วิย ทิฏฺฐิ อภินิวิสฺส ปรามสนโต ฯ ตตฺถ จตฺตาโร ทิฏฺฐิวิปลฺลาสา อนิจฺจานตฺเตสุ นิจฺจํ อตฺตาติ-

อาทิวสปฺปวตฺตา จตฺตาโร สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสาติ อิเม อฏฺฐ วิปลฺลาสา โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺติ ฯ อสุเภ สุภนฺติ สญฺญา-จิตฺตวิปลฺลาสา สกทาคามิมคฺเคน ตนุกา โหนฺติ อนาคามิมคฺเคน ปหียนฺติ ฯ ทุกฺเข สุขนฺติ สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสา อรหตฺตมคฺเคน ปหียนฺตีติ เวทิตพฺพา ฯ

[๒๓๑] กามาสโว ภวาสโว ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโวติ เอว-มาคตา กามตณฺหาทโย จตฺตาโร ฯ อาสวนฺติ จกฺขุอาทิโต สนฺทนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อาสวา ฯ กิญฺจาปิ จกฺขุอาทิโต กุสลา-ทีนมฺปิ ปวตฺติ อตฺถิ กามาสวาทโยเอว ปน วณโต ยูสํ วิย ปคฺฆรณกอสุจิภาเวน สนฺทนฺติ ตสฺมา เตเอว อาสวาติ วุจฺจนฺติ ฯ ตตฺถ หิ ปคฺฆรณกอสุจิมฺหิ นิรูฬฺโห อาสวสทฺโทติ ฯ อถวา ธมฺมโต ยาว โคตฺรภู โอกาสโต ยาว ภวคฺคํ สวนฺติ คจฺฉนฺติ อารมฺมณกรณวเสน ปวตฺตนฺตีติ อาสวา เอเต ธมฺเม เอตญฺจ โอกาสํ อนฺโต กริตฺวา ปวตฺตนฺตีติ อตฺโถ ฯ อวธิอตฺโถ หิ อากาโร ฯ อวธิ จ มริยาทาภิวิธิเภทโต ทุวิโธ ฯ ตตฺถ มริยาทํ กิริยํ พหิ กตฺวา ปวตฺตติ ยถา อาปาตลิปุตฺตํ วุฏฺโฐ เทโวติ ฯ อภิวิธิ ปน กิริยํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺตติ ยถา อาภวคฺคํ ภควโต ยโส ปวตฺตตีติ ฯ อภิวิธิอตฺโถ จายมากาโร อิธ คหิโต ฯ ตสฺมา เต ธมฺเม ตญฺจ โอกาสํ อนฺโต กริตฺวา อารมฺมณกรณวเสน

สวนฺตีติ อาสวาติ วุจฺจนฺติ ฯ จิรปาริวาสิยฏฺเฐน มทิราทโย อาสวา วิยาติปิ อาสวา ฯ โลกสฺมึ หิ จิรปาริวาสิกา มทิราทโย อาสวาติ วุจฺจนฺติ ฯ ยทิ จ จิรปาริวาสิยฏฺเฐน อาสวา เอเตเยว ภวิตุ- มรหนฺติ ฯ วุตฺตํ เหตํ ปุริมา ภิกฺขเว โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย อิโต ปุพฺเพ อวิชฺชา นาโหสีติอาทิ ฯ อญฺเญสุ ปน ยถาวุตฺเต ธมฺเม โอกาสญฺจ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมาเนสุ อนาทีสุ จ วิชฺชมาเนสุ อตฺตตฺตนิยาทิคฺคาหวเสน อภิพฺยาปนํ มทกรณวเสน อาสวสทิสตา จ เอเตสํเยว น อญฺเญสนฺติ ทฺวีสุปิ อตฺถวิกปฺเปสุ เอเตสฺเยว อาสวสทฺโท นิรูฬฺโหติ ทฏฺฐพฺโพ ฯ อายตํ วา สํสารทุกฺขํ สวนฺติ ปสวนฺตีติปิ อาสวา ฯ น หิ ตํ กิญฺจิ สํสารทุกฺขํ อตฺถิ ยํ อาสเวหิ วินา อุปฺปชฺเชยฺย ฯ

[๒๓๒] อภิชฺฌา กายคนฺโถ พฺยาปาโท กายคนฺโถ สีลพฺพต- ปรามาโส กายคนฺโถ อิทํสจฺจาภินิเวโส กายคนฺโถติ เอวมาคตา อภิชฺฌาทโย จตฺตาโร ยสฺส สํวิชฺชนฺติ ตํ จุติปฏิสนฺธิวเสน วฏฺฏสฺมึ คนฺเถนฺติ ฆเฏนฺตีติ คนฺถา ฯ กาโมโฆ ภโวโฆ ทิฏฺโฐโฆ อวิชฺโชโฆติ เอวมาคตา จตฺตาโร กามตณฺหาทโย ยสฺส สํวิชฺชนฺติ ตํ วฏฺฏสฺมึ โอฆนฺติ โอสีทาเปนฺตีติ โอฆา ฯ เตเยว กามโยโค ภวโยโค ทิฏฺฐิโยโค อวิชฺชาโยโคติ เอวมาคตา วฏฺฏสฺมึ โยเชนฺตีติ โยคา ฯ อริยา เอตาย น คจฺฉนฺตีติ อคติ ฯ สา ฉนฺทาทิวเสน

จตุพฺพิธา ฯ จีวรเหตุ วา ภิกฺขุโน ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ ปิณฺฑปาตเสนาสนอิติภวาภวเหตุ วา ภิกฺขุโน ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชตีติ เอวมาคตา จตฺตาโร ตณฺหูปาทา ฯ ตตฺถ อิติภวา-ภวเหตูติ เอตฺถ อิตีติ นิทสฺสเน นิปาโต ฯ ยถา จีวราทิเหตุ เอวํ ภวาภวเหตุปีติ อตฺโถ ฯ ภวาภโวติ เจตฺถ ปณีตปณีตตรานิ เตลมธุผาณิตาทีนิ อธิปฺเปตานิ ฯ กามุปาทานาทีนิ จตฺตาริ อุปา-ทานานิ ฯ

[๒๓๓] ปญฺจ เจโตขีลาติอาทีสุ พุทฺเธ กงฺขติ ธมฺเม สงฺเฆ สิกฺขาย กงฺขติ สพฺรหฺมจารีสุ กุปิโต โหติ อนตฺตมโน อาหต-จิตฺโต ขีลชาโตติ เอวมาคตานิ ปญฺจ เจโตขีลานิ ฯ เจโต ขีลายติ ถทฺธภาวํ อาปชฺชติ เอเตหีติ เจโตขีลานิ ฯ วินิพนฺธาทีสุปิ ปญฺจ-สทฺโท ปจฺเจกํ โยเชตพฺโพ ฯ กาเม อวีตราโค โหติ กาเย อวีตราโค รูเป อวีตราโค ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุตฺโต วิหรติ อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรตีติ อาคตา ปญฺจ จิตฺตํ พนฺธิตฺวา มุฏฺฐิยํ กตฺวา วิย คณฺหนฺตีติ เจโตวินิพนฺธา ฯ เอเต หิ ตณฺหาปฺปวตฺติ-ภาวโต กุสลปฺปวตฺติยา อวสราทานวเสน จิตฺตํ พนฺธํ วิย สโม-โรเธตฺวา คณฺหนฺติ ฯ สทฺทตฺถโต ปน เจโต วิรูปํ นิพนฺธิยติ สํยมิยติ เอเตหีติ เจโตวินิพนฺธา ฯ กามจฺฉนฺทาทีนิ ปญฺจ กุสล-

ธมฺเม นีวาเรนฺติ อาวรนฺตีติ นีวรณานิ ฯ รูปาภินนฺทนาทโย ปญฺจาภินนฺทนา ฯ

[๒๓๔] ฉ วิวาทมูลาติอาทีสุ โกโธ มกฺโข อิสฺสา สาเถยฺยํ ปาปิจฺฉตา สนฺทิฏฺฐิปรามาโสติ อิมานิ ฉ วิวาทมูลานิ ฯ ยสฺมา กุทฺโธ วา โกธวเสน ฯเปฯ สนฺทิฏฺฐิปรามาสี วา สนฺทิฏฺฐิปรามสิตาย กลหํ วิคฺคหํ วิวาทํ อาปชฺชติ ตสฺมา โกธาทโย ฉ วิวาทมูลานีติ วุจฺจนฺติ ฯ รูปตณฺหาสทฺทตณฺหาทโย ฉ ตณฺหากายา ฯ กามราคปฏิฆทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาภวราคมานาวิชฺชา สตฺตานุสยา ฯ ถามคตฏฺเฐน อปฺปหีนฏฺเฐน จ อนุเสนฺตีติ อนุสยา ฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิมิจฺฉาสงฺกปฺปมิจฺฉาวาจามิจฺฉากมฺมนฺตมิจฺฉอาชีว มิจฺฉาวายามมิจฺฉาสติมิจฺฉาสมาธิ อฏฺฐ มิจฺฉตฺตา ฯ

[๒๓๕] ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปริเยสนา ปริเยสนํ ปฏิจฺจ ลาโภ ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย วินิจฺฉยํ ปฏิจฺจ ฉนฺทราโค ฉนฺทราคํ ปฏิจฺจ อชฺโฌสานํ อชฺโฌสานํ ปฏิจฺจ ปริคฺคโห ปริคฺคหํ ปฏิจฺจ มจฺฉริยํ มจฺฉริยํ ปฏิจฺจ อารกฺขา อารกฺขาธิกรณํ ทณฺฑาทานสตฺถาทานกลหวิคฺคหวิวาทตุวํตุวํเปสุญฺญมุสาวาทา อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺตีติ เอวมาคตา ปริเยสนาทโย นว ตณฺหามูลกา ฯ ตตฺถ ตณฺหํ ปฏิจฺจาติ ตณฺหํ นิสฺสาย ฯ ปริเยสนาติ รูปาทิอารมฺมณปริเยสนา ฯ สา หิ ตณฺหาย สติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๑]

โหติ ฯ ลาโภติ รูปาทิอารมฺมณปฏิลาโภ ฯ โส หิ ปริเยสนาย สติ โหติ ฯ วินิจฺฉโยติ อิธ วิตกฺโก อธิปฺเปโต ฯ ลาภํ ลภิตฺวา หิ อิฏฺฐานิฏฺฐํ สุนฺทราสุนฺทรญฺจ วิตกฺเกเนว วินิจฺฉินติ เอตฺตกํ เม รูปารมฺมณตฺถาย ภวิสฺสติ เอตฺตกํ สทฺทาทิอารมฺมณตฺถาย เอตฺตกํ มยฺหํ ภวิสฺสติ เอตฺตกํ ปรสฺส เอตฺตกํ ปริภุญฺชิสฺสามิ เอตฺตกํ นิทหิสฺสามีติ ฯ เตน วุตฺตํ ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโยติ ฯ ฉนฺทราโคติ เอวํ อกุสลวิตกฺเกน วิตกฺกิเต วตฺถุสฺมึ ทุพฺพลราโค จ พลวราโค จ อุปฺปชฺชติ ฯ ฉนฺโทติ หิ อิธ ทุพฺพลราคสฺสาธิวจนํ ฯ อชฺโฌสานนฺติ อหํ มมนฺติ พลวสนฺนิฏฺฐานํ ฯ ปริคฺคโหติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปริคฺคหกรณํ ฯ มจฺฉริยนฺติ ปเรหิ สาธารณภาวสฺส อสหนตา ฯ เตเนวสฺส โปราณา เอวํ วจนตฺถํ วทนฺติ อิทํ อจฺฉริยํ มยฺหเมว โหตุ มา อญฺญสฺส อจฺฉริยํ โหตูติ ปวตฺตตา มจฺฉริยนฺติ วุจฺจตีติ ฯ อารกฺขาติ ทฺวารปิทหนมญฺชุสโคปนาทิวเสน สุฏฺฐุ รกฺขณํ ฯ อธิกโรตีติ อธิกรณํ ฯ การณสฺเสตํ นามํ ฯ อารกฺขาธิกรณนฺติ ภาวนปุํสกํ ฯ อารกฺขเหตูติ อตฺโถ ฯ ทณฺฑาทานาทีสุ ฯ ปรนิเสธนตฺถํ ทณฺฑสฺส อาทานํ ทณฺฑาทานํ ฯ เอกโตธาราทิโน สตฺถสฺส อาทานํ สตฺถาทานํ ฯ กลโหติ กายกลโหปิ วาจากลโหปิ ฯ ปุริโม ปุริโม วิโรโธ วิคฺคโห ฯ ปจฺฉิโม ปจฺฉิโม วิวาโท ฯ ตุวํ ตุวนฺติ อคารววจนํ ฯ ตุวํ ตุวนฺติ

อตฺโถ ฯ

[๒๓๖] ปาณาติปาตอทินฺนาทานกาเมสุมิจฺฉาจารมุสาวาทปิสุณาวาจาผรุสวาจาสมฺผปฺปลาปอภิชฺฌาพฺยาปาทมิจฺฉาทิฏฺฐิ ทส อกุสลกมฺมปถา ฯ จตฺตาโร สสฺสตวาทา จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสตวาทา จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา จตฺตาโร อมราวิกฺเขปิกา เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา โสฬส สญฺญีวาทา อฏฺฐ อสญฺญีวาทา อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา สตฺต อุจฺเฉทวาทา ปญฺจ ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ เอตานิ ทฺวาสฏฺฐี ทิฏฺฐิคตานิ ฯ

[๒๓๗] รูปตณฺหาทิ ฉ ตณฺหาเยว ปจฺเจกํ กามตณฺหาภวตณฺหาวิภวตณฺหาวเสน อฏฺฐารส โหนฺติ ฯ ตถาหิ รูปารมฺมณา ตณฺหา รูเป วา ตณฺหาติ รูปตณฺหา ฯ สา กามราคภาเวน รูปํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา กามตณฺหา สสฺสตทิฏฺฐิสหคตราคภาเวน รูปํ นิจฺจํ ธุวํ สสฺสตนฺติ เอวํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา ภวตณฺหา อุจฺเฉททิฏฺฐิสหคตราคภาเวน รูปํ อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ เปจฺจ น ภวตีติ เอวํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา วิภวตณฺหาติ เอวํ ติวิธา โหติ ฯ ยถา จ รูปตณฺหา เอวํ สทฺทตณฺหาทโยปีติ เอตานิ อฏฺฐารส ตณฺหาวิปรีตานิ โหนฺติ ฯ ตานิ อชฺฌตฺตรูปาทีสุ อฏฺฐารส พหิทฺธารูปาทีสุ อฏฺฐารสาติ ฉตฺตึส ฯ อิติ อตีตานิ ฉตฺตึส อนาคตานิ ฉตฺตึส ปจฺจุปฺปนฺนานิ ฉตฺตึสาติ อฏฺฐสตตณฺหาวิปรี-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๑]

ตานิ ฯ อฏฺฐุตฺตรสตตณฺหาวิปรีตานีติ อตฺโถ ฯ ปเภทสทฺโท ปจฺเจกํ สมฺพนฺธิตพฺโพ ฯ ตตฺถายํ โยชนา โลภปฺปเภโท โทสปฺ- ปเภโท ยาว อฏฺฐสตตณฺหาวิปรีตปฺปเภโทติ ฯ สพฺพทรถปริฬาห- กิเลสสตสหสฺสานีติ สพฺพานิ สตฺตานํ ทรถปริฬาหกรานิ กิเลสานํ อเนกานิ สตสหสฺสานิ ฯ อารมฺมณาทิวิภาคโต หิ ปวตฺติอาการ- วิภาคโต จ อนนฺตปฺปเภทา กิเลสา ฯ

[๒๓๘] สงฺเขปโต วาติอาทีสุ ฯ สมฺปติ อายติญฺจ สตฺตานํ อนตฺถาวหตฺตา มารณฏฺเฐน วิพาธนฏฺเฐน กิเลสาว มาโรติ กิเลสมาโร ฯ วธกฏฺเฐน ขนฺธาว มาโรติ ขนฺธมาโร ฯ ตถาหิ วุตฺตํ วธกํ รูปํ วธกํ รูปนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาตีติอาทิ ฯ ชาติชราทิมหาพฺยสนนิพฺพตฺตเนน อภิสงฺขาโรว มาโรติ อภิสงฺขาร- มาโร ฯ สงฺกิเลสนิมิตฺตํ หุตฺวา คุณมารณฏฺเฐน เทวปุตฺโตว มาโรติ เทวปุตฺตมาโร ฯ สตฺตานํ ชีวิตสฺส ชีวิตปริกฺขารานญฺจ ชานิกรณฏฺเฐน มหาพาธรูปตฺตา มจฺจุเอว มาโรติ มจฺจุมาโร ฯ ตตฺถ สมุจฺเฉทปฺปหานวเสน สพฺพโส อปฺปวตฺติกรเณน กิเลสมารํ สมุทยปฺปหานปริญฺญาวเสน ขนฺธมารํ สหายเวกลฺลกรณวเสน สพฺพถา อปฺปวตฺติกรเณน อภิสงฺขารมารํ พลวิธมนวิสยาติกฺก- มนวเสน เทวปุตฺตมจฺจุมารญฺจ อภญฺชิ ภคฺเค อกาสีติ อตฺโถ ฯ ปริสฺสยานนฺติ อุปทฺทวานํ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๑]

[๒๓๙] สตปุญฺญลกฺขณธรสฺสาติ อเนกสตปุญฺญนิพฺพตฺตมหาปุริสลกฺขณธรสฺส ฯ เอตฺถ หิ เกวลํ สตมตฺเตน ปุญฺญกมฺเมน เอเกกํ ลกฺขณํ นิพฺพตฺตนฺติ อิมมตฺถํ น โรจยึสุ อฏฺฐกถาจริยา เอวํ สนฺเต โยโกจิ พุทฺโธ ภเวยฺยาติ ฯ อนนฺตาสุ ปน โลกธาตูสุ ยตฺตกา สตฺตา เตหิ สพฺเพหิ ปจฺเจกํ สตกฺขตฺตุํ กตานิ ทานาทีนิ ปุญฺญกมฺมานิ ยตฺตกานิ ตโต เอเกกํ ปุญฺญกมฺมํ มหาสตฺเตน สตคุณํ กตํ สตนฺติ อธิปฺเปตนฺติ อิมมตฺถํ โรจยึสุ ฯ ตสฺมา อิธ สตสทฺโท พหุภาวปริยาโย น สงฺขฺยาวิเสสวจโนติ ทฏฺฐพฺโพ สตคฺฆิสตํ เทวมนุสฺสาติอาทีสุ วิย ฯ รูปกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหตีติ อิตราสํ ผลสมฺปทานํ มูลภาวโต อธิฏฺฐานภาวโต จ ฯ ทีปิตา โหตีติ อิทํ ธมฺมกายสมฺปตฺตีติอาทีสุปิ โยเชตพฺพํ ฯ ตตฺถ ปหานสมฺปทาปุพฺพกตฺตา ญาณสมฺปทาทีนํ ธมฺมกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหตีติ เวทิตพฺพา ฯ โลกิยปริกฺขกานํ พหุมตภาโวติ เอตฺถ ภาคฺยวตาย โลกิยานํ พหุมตภาโว ภคฺคโทสตาย ปริกฺขกานํ พหุมตภาโวติ โยเชตพฺพํ ฯ พหุมตภาโวติ ปูชามตภาโว วา ฯ เอวํ อิโต ปเรสุปิ ยถากฺกมํ โยชนา เวทิตพฺพา ฯ ปุญฺญวนฺตํ คหฏฺฐา ขตฺติยาทโย อภิคจฺฉนฺติ ปหีนโทสํ โทสวินยาย ธมฺมํ เทเสตีติ ปพฺพชิตา ตาปสปริพฺพาชกาทโย อภิคจฺฉนฺตีติ อาห คหฏฺฐปพฺพชิเตหิ อภิคมนียตาติ ฯ อภิคตานญฺจ เตสํ กายจิตฺตทุกฺขา-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๑]

ปนเยน ปฏิพลภาโว อามิสทานธมฺมทาเนหิ อุปการสพฺภาวโต
รูปกายํ ตสฺส ปสาทจกฺขุนา ธมฺมกายํ ปญฺญาจกฺขุนา ทิสฺวา
ทุกฺขทฺวยสฺส ปฏิปฺปสฺสมฺภนโตติ เวทิตพฺโพ ฯ ภาคฺยวนฺตตาย
อุปคตานํ อามิสทานํ เทติ ภคฺคโทสตาย ธมฺมทานํ เทตีติ อาห
อามิสทานธมฺมทาเนหิ อุปการิตาติ ฯ โลกิยโลกุตฺตรสุเขหิ จ
สญฺโญชนสมตฺถตา ทีปิตา โหตีติ ปุพฺเพ อามิสทานธมฺมทาเนหิ
มยา อยํ โลกคฺคภาโว อธิคโต ตสฺมา ตุมฺเหหิปิ เอวเมว
ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ เอวํ สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิโยชเนน อภิคตานํ
โลกิยโลกุตฺตรสุเขหิ สญฺโญชนสมตฺถตา จ ทีปิตา โหติ ฯ สกจิตฺเต
อิสฺสริยํ นาม อตฺตโน จิตฺตสฺส วสีภาวาปาทนํเยว ฯ ปฏิกูลาทีสุ
อปฺปฏิกูลสญฺญิตาทิ วิหารสิทฺธิ อธิฏฺฐานิทฺธิอาทิโก อิทฺธิวิโธปิ
จิตฺติสฺสริยเมว จิตฺตภาวนาย วสีภาวปฺปตฺติยา อิชฺฌนโต ฯ อณิมา-
ลงฺฆิมาทิกนฺติ อาทิสทฺเทน มหิมา ปตฺติ ปากมฺมํ อีสิตา วสิตา
ยตฺถกามาวสายิตาติ อิเม ฉปิ สงฺคหิตา ฯ ตตฺถ กายสฺส อณุภาว-
กรณํ อณิมา ฯ อากาเสน ปทสา คมนาทิอรหภาเวน ลหุภาโว
ลงฺฆิมา ฯ มหตฺตํ มหิมา กายสฺส มหนฺตตาปาทนํ ฯ อิฏฺฐเทสสฺส
ปาปุณนํ ปตฺติ ฯ อธิฏฺฐานาทิวเสน อิจฺฉิตนิปฺผาทนํ ปากมฺมํ ฯ
สยํ วสิตา อิสฺสรภาโว อีสิตา ฯ อิทฺธิวิเธ วสีภาโว วสิตา ฯ
อากาเสน วา คจฺฉโต อญฺญํ วา กิญฺจิ กโรโต ยตฺถกตฺถจิ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๑]

โวสานปฺปตฺติ ยตฺถกามาวสายิตา ฯ กุมารกรูปาทิทสฺสนนฺติปิ วทนฺติ ฯ
เอวมิทํ อฏฺจวิธํ โลกิยสมฺมตํ อิสฺสริยํ ฯ ตํ ปน ภควโต อิทฺธิ-
วิธนฺโตคธํ อนญฺญสาธารณญฺจาติ อาห สพฺพาการปริปูรํ อตฺถีติ ฯ
ตถา โลกุตฺตโร ธมฺโม อตฺถีติ สมฺพนฺโธ ฯ เอวํ ยสาทีสุปิ
อตฺถิสทฺโท โยเชตพฺโพ ฯ เกสญฺจิ ยโส ปเทสวุตฺติ อยถาภูต-
คุณสนฺนิสฺสยตฺตา อปริสุทฺโธ จ โหติ น เอวํ ตถาคตสฺสาติ
ทสฺเสตุํ โลกตฺตยพฺยาปโกติอาทิ วุตฺตํ ฯ

[๒๔๐] ตตฺถ อิธ อธิคตสตฺถุคุณานํ อารุปฺเป อุปฺปนฺนานํ
อิติปิ โส ภควาติอาทินา ภควโต ยโส ปากโฏ โหตีติ อาห
โลกตฺตยพฺยาปโกติ ฯ ยถาภุจฺจคุณาธิคโตติ ยถาภูตคุเณหิ อธิ-
คโต ฯ อติวิย ปริสุทฺโธติ ยถาภูตคุณาธิคตตฺตาเอว อจฺจนฺตปริ-
สุทฺโธ ฯ สพฺพาการปริปูราติ อนวเสสลกฺขณานุพฺยญฺชนาทิสมฺปตฺติยา
สพฺพากาเรหิ ปริปุณฺณา ฯ สพฺพงฺคปจฺจงฺคสิรีติ สพฺเพสํ องฺค-
ปจฺจงฺคานํ โสภา ฯ ยํ ยํ เอเตน อิจฺฉิตํ ปฏฺฐิตนฺติ ติณฺโณ
ตาเรยฺยนฺติอาทินา ยํ ยํ เอเตน โลกนาเถน มโนวจีปณิธาน-
วเสน อิจฺฉิตํ กายปณิธานวเสน ปฏฺฐิตํ ฯ ตเถวาติ ปณิธานา-
นุรูปเมว ฯ สมฺมาวายามสงฺขาโต ปยตฺโตติ วีริยปารมิภาวปฺปตฺโต
อริยมคฺคปริยาปนฺโน จ สมฺมาวายามสงฺขาโต อุสฺสาโห ฯ กุสลาทีหิ
เภเทหีติ สพฺพตฺติกทุกปทสงฺคหิเตหิ กุสลาทิปฺปเภเทหิ ฯ ปฏิจฺจ-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๒]

สมฺปฺปาทาทีหีติอาทิสทฺเทน นเกวลํ วิภงฺคปาลิยํ อาคตา สติ-
ปฏฺฐานาทโยว สงฺคหิตา อถโข สงฺคหาทโย สมยวิมุตฺตาทโย
ฌปนาทโย ติกปฏฺฐานาทโย จ สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพํ ฯ ปีฬน-
สงฺขตสนฺตาปวิปริณามฏฺเฐน วา ทุกฺขมริยสจฺจนฺติอาทีสุ ปีฬนฏฺโฐ
ตํสมงฺคิโน สตฺตสฺส หึสนํ อวิปฺผาริกตากรณํ ฯ สงฺขตฏฺโฐ สเมจฺจ
สมฺภูย ปจฺจเยหิ กตภาโว ฯ สนฺตาปฏฺโฐ ทุกฺขทุกฺขตาทีหิ สนฺตาปนํ
ปริทหนํ ฯ วิปริณามฏฺโฐ ชราย มรเณน จาติ ทฺวิธา วิปริณาเม-
ตพฺพตา ฯ สมุทยสฺส อายูหนฏฺโฐ ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺตนวเสน
สมฺปิณฺฑนํ ฯ นิทานฏฺโฐ อิทํ ตํ ทุกฺขนฺติ นิทสฺเสนฺตํ วิย สมุฏฺฐาปนํ ฯ
สํโยคฏฺโฐ สํสารทุกฺเขน สํโยชนํ ฯ ปลิโพธฏฺโฐ มคฺคาธิคมสฺส
นีวารณํ ฯ นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโฐ สพฺพุปธีนํ ปฏินิสฺสคฺคสภาวตฺตา
ตโต วินิสฺสฏฺตา ตํนิสฺสรณนิมิตฺตตา วา ฯ วิเวกฏฺโฐ สพฺพ-
สงฺขารวิสํยุตฺตตา ฯ อสงฺขตฏฺโฐ เกนจิปิ ปจฺจเยน อนภิสงฺขตตา ฯ
อมตฏฺโฐ นิจฺจสภาวตฺตา มรณาภาโว สตฺตานํ มรณาภาวเหตุตา
วา ฯ มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺโฐ วฏฺฏทุกฺขโต นิคฺคมนฏฺโฐ ฯ เหตุ-
อฏฺโฐ นิพฺพานสฺส สมฺปาปกภาโว ฯ ทสฺสนฏฺโฐ อจฺจนฺตสุขุมสฺส
นิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณํ ฯ อธิปเตยฺยฏฺโฐ จตุสฺสจฺจทสฺสเนน
สมฺปยุตฺตานํ อาธิปจฺจกรณํ อาลมฺพณาธิปติภาโว วา ฯ วิเสสโต
มคฺคาธิปติวจนโต สตีปิ หิ ฌานาทีนํ อารมฺมณาธิปติภาเว ฌามา-

นาธิปติโน ธมฺมาติ เอวมาทึ อวตฺวา มคฺคาธิปติโน ธมฺมา อิจฺเจวํ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา วิญฺญายติ อตฺถิ มคฺคสฺส อารมฺมณาธิปติภาเว วิเสโสติ ฯ เอเตเยว จ ปีฬนาทโย โสฬสการาติ วุจฺจนฺติ ฯ

[๒๔๑] ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรติอาทีสุ กสิณาทิอารมฺมณานิ รูปาวจรชฺฌานานิ ทิพฺพวิหาโร ฯ เมตฺตาทิชฺฌานานิ พฺรหฺมวิหาโร ฯ ผลสมาปตฺติ อริยวิหาโร ฯ กาเมหิ วิเวกฏฺฐกายตาวเสน เอกีภาโว กายวิเวโก ฯ ปฐมชฺฌานาทินา นีวรณาทีหิ วิวิตฺตจิตฺตตา จิตฺต-วิเวโก ฯ อุปธิวิเวโก นิพฺพานํ ฯ อุปธีติ เจตฺถ จตฺตาโร อุปธี กามุปธิ ขนฺธุปธิ กิเลสุปธิ อภิสงฺขารุปธีติ ฯ กามาปิ หิ ยํ ปญฺจกามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ อยํ กามานํ อสฺสาโทติ เอวํ วุตฺตสฺส สุขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต อุปธิยติ เอตฺถ สุขนฺติ อิมินา วจนฏฺเฐน อุปธีติ วุจฺจนฺติ ฯ ขนฺธาปิ ขนฺธมูลกสฺส ทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต ฯ กิเลสาปิ อปายทุกฺขสฺส อธิฏฺฐาน-ภาวโต ฯ อภิสงฺขาราปิ ภวทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต วุตฺตนเยน อุปธีติ วุจฺจนฺติ ฯ อิเมหิ ปน จตูหิ อุปธีหิ วิวิตฺตตาย นิพฺพานํ อุปธิวิเวโกติ วุจฺจติ ฯ สุญฺญตากาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺโต อริยมคฺโค สุญฺญตวิโมกฺโข ฯ โส หิ สุญฺญตาย ธาตุยา อุปฺปนฺนตฺตา สุญฺญโต ฯ กิเลเสหิ จ วิมุตฺตตฺตา วิโมกฺโข ฯ เอเตเนว นเยน อปฺปณิหิตากาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๒]

ปวตฺโต อปฺปณิหิตวิโมกฺโข ฯ อนิมิตฺตาการน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺโต อนิมิตฺตวิโมกฺโข ฯ อถวา สุญฺญตานุปสฺสนา-สงฺขาตาย อนตฺตานุปสฺสนาย วเสน ปฏิลทฺโธ อริยมคฺโค อาคมน-วเสน สุญฺญตวิโมกฺโขติ วุจฺจติ ฯ ตถา อปฺปณิหิตานุปสฺสนาสงฺขา-ตาย ทุกฺขานุปสฺสนาย วเสน ปฏิลทฺโธ อปฺปณิหิตวิโมกฺโข ฯ อนิมิตฺตานุปสฺสนาสงฺขาตาย อนิจฺจานุปสฺสนาย วเสน ปฏิลทฺโธ อนิมิตฺตวิโมกฺโขติ เวทิตพฺโพ ฯ วุตฺตํ เหตํ อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต อธิโมกฺขพหุโล อนิมิตฺตวิโมกฺขํ ปฏิลภติ ทุกฺขโต มนสิกโรนฺโต ปสฺสทฺธิพหุโล อปฺปณิหิตวิโมกฺขํ ปฏิลภติ อนตฺตโต มนสิกโรนฺโต เวทพหุโล สุญฺญตวิโมกฺขํ ปฏิลภตีติ ฯ อญฺเญติ โลกิยาภิญฺญาทิเก ฯ

[๒๔๒] กิเลสาภิสงฺขารวเสน ภเวสุ ปริพฺภมนํ ตญฺจ ตณฺหาปฺ-ปธานนฺติ อาห ตณฺหาสงฺขาตํ คมนนฺติ ฯ วนฺตนฺติ อริยมคฺคมุเขน อุคฺคิริตํ ปุน อปจฺจาคมนวเสน ฉฑฺฑิตํ ฯ ภควาติ วุจฺจติ นิรุตฺตินเยนาติ ทสฺเสนฺโต อาห ยถา โลเกติอาทึ ฯ ยถา โลเก นิรุตฺตินเยน เอเกกปทโต เอเกกมกฺขรํ คเหตฺวา เมขลาติ วุตฺตํ เอวมิธาปีติ อตฺโถ ฯ เมหนสฺสาติ คุยฺหปฺปเทสสฺส ฯ ขสฺสาติ โอกาสสฺส ฯ

[๒๔๓] อปโร นโย ฯ ภาควาติ ภควา ฯ ภตวาติ ภควา ฯ ภาเค วนีติ ภควา ฯ ภเค วนีติ ภควา ฯ ภตฺตวาติ ภควา ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๒]

ภเค วมีติ ภควา ฯ ภาเค วมีติ ภควา ฯ

ภาควา ภตวา ภาเค ภเค จ วนิ ภตฺตวา
ภเค วมิ ตถา ภาเค วมีติ ภควา ชิโน ฯ

[๒๔๔] ตตฺถ กถํ ภาควาติ ภควา ฯ เย เต สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา คุณโกฏฺฐาสา วา เต อนญฺญสาธารณา นิรติสยา ตถาคตสฺส อตฺถิ อุปลพฺภนฺติ ฯ ตถาหิสฺส สีลํ สมาธิ ปญฺญา วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ หิรี โอตฺตปฺปํ สทฺธา วิริยํ สติ สมฺปชญฺญํ สีลวิสุทฺธิ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ สมโถ วิปสฺสนา ตีณิ กุสลมูลานิ ตีณิ สุจริตานิ ตโย สมฺมาวิตกฺกา ติสฺโส อนวชฺชสญฺญา ติสฺโส ธาตุโย จตฺตาโร สติปฏฺฐานา จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา จตฺตาโร อิทฺธิปฺปาทา จตฺตาโร อริยมคฺคา จตฺตาริ อริยผลานิ จตสฺโส ปฏิสมฺภิทา จตุโยนิปริจฺเฉทกญาณานิ จตฺตาโร อริยวํสา จตฺตาริ เวสารชฺชญาณานิ ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ปญฺจ พลานิ ปญฺจ นิสฺสารณียา ธาตุโย ปญฺจ วิมุตฺตายตนญาณานิ ปญฺจ วิมุตฺติปริปาจนียา ปญฺญา ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ ฉ คารวา ฉ นิสฺสารณียา ธาตุโย ฉ สตฺตวิหารา ฉ อนุตฺตริยานิ ฉ นิพฺเพธภาคิยา ปญฺญา ฉ อภิญฺญา ฉ อสาธารณญาณานิ สตฺต อปริหานิยา ธมฺมา สตฺต อริยธนานิ สตฺต โพชฺฌงฺคา สตฺต สปฺปุริส-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๒]

ธมฺมา สตฺต นิชฺชรวตฺถูนิ สตฺต สญฺญา สตฺต ทกฺขิเณยฺยปุคฺคล-
เทสนา สตฺต ขีณาสวพลเทสนา อฏฺจ ปญฺญาปฏิลาภเหตุเทสนา
อฏฺจ สมฺมตฺตานิ อฏฺจ โลกธมฺมาติกฺกมา อฏฺจ อารมฺภวตฺถูนิ
อฏฺจ อกฺขณเทสนา อฏฺจ มหาปุริสวิตกฺกา อฏฺจ อภิภายตนเทสนา
อฏฺจ วิโมกฺขา นว โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา นว ปาริสุทฺธิ-
ปธานิยงฺคานิ นว สตฺตาวาสเทสนา นว อาฆาตปฏิวินยา นว
สญฺญา นว นานตฺตา นว อนุปุพฺพวิหารา ทส นาถกรณา ธมฺมา
ทส กสิณายตนานิ ทส กุสลกมฺมปถา ทส สมฺมตฺตานิ ทส
อริยวาสา ทส อเสกฺขธมฺมา ทส ตถาคตพลานิ เอกาทส เมตฺตา-
นิสํสา ทฺวาทส ธมฺมจกฺกาการา เตรส ธุตงฺคคุณา จุทฺทส
พุทฺธญาณานิ ปญฺจทส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา โสฬสวิธา
อานาปานสฺสติ โสฬส อปรนฺตปนียา ธมฺมา อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา
เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ จตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ ปญฺญาส
อุทยพฺพยญาณานิ ปโรปณฺณาส กุสลธมฺมา สตฺตสตฺตติ ญาณ-
วตฺถูนิ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณํ อนนฺต-
นยสมนฺตปฏฺฐานปจฺจยปจฺจเวกฺขณเทสนาญาณานิ ตถา อนนฺตาสุ
โลกธาตูสุ อนนฺตานํ สตฺตานํ อาสยาทิวิภาวนญาณานิ จาติเอวมา-
ทโย อนนฺตาปริมาณเภทา อนญฺญสาธารณา นิรติสยา คุณภาคา
คุณโกฏฺฐาสา อสฺส สํวิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺติ ฯ ตสฺมา ยถาวุตฺต-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๒]

วิภาคา คุณภาคา อสฺส อตฺถีติ ภาควาติ วตฺตพฺเพ อาการสฺส
รสฺสตฺตํ กตฺวา ภควาติ วุตฺโต ฯ เอวํ ตาว ภาควาติ ภควา ฯ

ยสฺมา สีลาทโย สพฺเพ คุณภาคา อเสสโต
วิชฺชนฺติ สุคเต ตสฺมา ภควาติ ปวุจฺจติ ฯ

[๒๔๕] กถํ ภตวาติ ภควา ฯ เย เต สพฺพโลกหิตาย
อุสฺสุกฺกมาปนฺเนหิ มนุสฺสตฺตาทิเก อฏฺฐ ธมฺเม สโมธาเนตฺวา
สมฺมาสมฺโพธิยา กตมหาภินีหาเรหิ มหาโพธิสตฺเตหิ ปริปูเรตพฺพา
ทานปารมี สีลเนกฺขมฺมปญฺญาวิริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขา-
ปารมีติ ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโยติ
สมตึสปารมิโย ทานาทีนิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ
อตฺตปริจฺจาโค ธนรชฺชปุตฺตทารปริจฺจาโคติ ปญฺจ มหาปริจฺจาคา
ปุพฺพโยโค ปุพฺพจริยา ธมฺมกฺขานํ ญาตตฺถจริยา โลกตฺถจริยา
พุทฺธตฺถจริยาติ เอวมาทโย สงฺเขปโต วา ปุญฺญสมฺภารญาณ-
สมฺภารา พุทฺธกรธมฺมา เต มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย กปฺปานํ
สตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ ยถา หานภาคิยา
สงฺกิเลสภาคิยา ฐิติภาคิยา วา น โหนฺติ อถโข อุตฺตรุตฺตริวิเสส-
ภาคิยาว โหนฺติ เอวํ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ อนวเสสโต ภตา สมฺภตา
อสฺส อตฺถีติ ภตวาติ ภควา นิรุตฺตินเยน ตการสฺส คการํ กตฺวา ฯ
อถวา ภตวาติ เตเยว ยถาวุตฺเต พุทฺธกรธมฺเม วุตฺตนเยน ภริ

สมฺภริ ปริปูเรสีติ อตฺโถ ฯ เอวมฺปิ ภตวาติ ภควา ฯ

ยสฺมา สมฺโพธิยา สพฺเพ ทานปารมิอาทิเก
สมฺภาเร ภตวา นาโถ ตสฺมาปิ ภควา มโต ฯ

[๒๔๖] กถํ ภาเค วนีติ ภควา ฯ เย เต จตุวีสติโกฏิสต-สหสฺสสงฺขา เทวสิกํ วลญฺชนกสมาปตฺติภาคา เต อนวเสสโต โลกหิตตฺถํ อตฺตโน จ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ นิจฺจกปฺปํ วนิ ภชิ เสวิ พหุลมกาสีติ ภาเค วนีติ ภควา ฯ อถวา อภิญฺเญยฺย-ธมฺเมสุ กุสลาทีสุ ขนฺธาทีสุ จ เย เต ปริญฺเญยฺยาทิวเสน สงฺเขปโต จตุพฺพิธา อภิสมยภาคา วิตฺถารโต ปน จกฺขุ ปริญฺเญยฺยํ โสตํ ปริญฺเญยฺยํ ฯเปฯ ชรามรณํ ปริญฺเญยฺยนฺติอาทินา อเนเก ปริญฺเญยฺยภาคา จกฺขุสฺส สมุทโย ปหาตพฺโพ ฯเปฯ ชรา-มรณสฺส สมุทโย ปหาตพฺโพติอาทินา ปหาตพฺพภาคา จกฺขุสฺส นิโรโธ ฯเปฯ ชรามรณสฺส นิโรโธ สจฺฉิกาตพฺโพติอาทินา สจฺฉิกาตพฺพภาคา จกฺขุสฺส นิโรธคามินี ปฏิปทาติอาทินา จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติอาทินา จ อเนกเภทา ภาเวตพฺพภาคา จ ธมฺมา เต สพฺเพ วนิ ภชิ ยถารหํ โคจรภาวนาเสวนานํ วเสน เสวิ ฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ ภควา ฯ อถวา เย อิเม สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา สาวเกหิ สาธารณา คุณโกฏฺฐาสา คุณ-ภาคา กินฺติ นุ โข เต เวเนยฺยสนฺตาเนสุ ปติฏฺฐเหยฺยุนฺติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๒]

มหากรุณาย วนิ อภิปฏฺฐยิ ฯ สา จสฺส อภิปฏฺฐนา ยถาธิปฺเปตผลาวหา อโหสิ ฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ ภควา ฯ

ยสฺมา เณยฺยสมาปตฺติ คุณภาเค ตถาคโต
ภชิ ปฏฺฐยิ สตฺตานํ หิตาย ภควา ตโต ฯ

[๒๔๗] กถํ ภเค วนีติ ภควา ฯ สมาสโต ตาว กตปุญฺเญหิ ปโยคสมฺปนฺเนหิ ยถาวิภวํ ภชิยนฺตีติ ภคา โลกิยโลกุตฺตรสมฺปตฺติโย ฯ ตตฺถ โลกิเย ตาว ตถาคโต สมฺโพธิโต ปุพฺเพ โพธิสตฺตภูโต ปรมุกฺกํสคเต วนิ ภชิ เสวิ ยตฺถ ปติฏฺฐาย นิรวเสสโต พุทฺธกรธมฺเม สมนฺนาเนนฺโต พุทฺธธมฺเม ปริปาเปสิ ฯ พุทฺธภูโต ปเนตฺถ นิรวชฺชสุขูปสํหิเต อนญฺญสาธารเณ โลกุตฺตเรปิ วนิ ภชิ เสวิ ฯ วิตฺถารโต ปน ปเทสรชฺชอิสฺสริยจกฺกวตฺติสมฺปตฺติเทวรชฺชสมฺปตฺติอาทิวเสนฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺติญาณทสฺสนมคฺคภาวนาผลสจฺฉิกิริยาทิอุตฺตริมนุสฺสธมฺมวเสน จ อเนกวิหิเต อนญฺญสาธารเณ ภเค วนิ ภชิ เสวิ ฯ เอวํ ภเค วนีติ ภควา ฯ

ยา ตา สมฺปตฺติโย โลเก ยา จ โลกุตฺตรา ปุถุ
สพฺพา ตา ภชิ สมฺพุทฺโธ ตสฺมาปิ ภควา มโต ฯ

[๒๔๘] กถํ ภตฺตวาติ ภควา ฯ ภตฺตา ทฬฺหภตฺติกา อสฺส พหู อตฺถีติ ภตฺตวา ฯ ตถาคโต หิ มหากรุณาสพฺพญฺญุตญาณาทิอปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสภาคิภาวโต สพฺพสตฺตุตฺตโม สพฺพา-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๒]

นตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย
ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย ทฺวตฺตึส-
มหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาทิอนญฺญสาธารณวิเสส-
ปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ยถาภุจฺจคุณาธิคเตน อิติปิ โส ภควาต-
ิอาทินยปฺปวตฺเตน โลกตฺตยพฺยาปินา สุวิปุเลน สุวิสุทฺเธน จ
ถุติโฆเสน สมนฺนาคตตฺตา อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตาสุ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิ-
อาทีสุ สุปฺปติฏฺฐิตภาวโต ทสพลจตุเวสารชฺชาทินิรติสยคุณวิเสส-
สมงฺคิภาวโต จ รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสนฺโน โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺ-
ปสนฺโน ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสนฺโน ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสนฺโนติ
เอวํ จตุปฺปมาณิเก โลกสนฺนิวาเส สพฺพถาปิ ปสาทาวหภาเวน
สมนฺตปาสาทิกตฺตา อปริมาณานํ สตฺตานํ สเทวมนุสฺสานํ อาทร-
พหุมานคารวายตนตาย ปรมํ เปมสมฺภตฺติฏฺฐานํ ฯ เย วา ตสฺส
โอวาเท ปติฏฺฐิตา อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคตา โหนฺติ เกนจิ
อสํหาริยา เตสํ สมฺภตฺติ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน
วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วาติ ฯ ตถาหิ เต อตฺตโน
ชีวิตปริจฺจาเคปิ ตตฺถ ปสาทํ น ปริจฺจชนฺติ ตสฺส วา อาณํ
ทฬฺหภตฺติภาวโต ฯ เตเนวาห

โย เว กตญฺญู กตเวที ธีโร
กลฺยาณมิตฺโต ทฬฺหภตฺติ จ โหตีติ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๒]

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว มหาสมุทฺโท ฐิตธมฺโม เวลํ นาติวตฺตติ
เอวเมว โข ภิกฺขเว ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ ตํ
มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตีติ จ ฯ เอวํ ภตฺตวาติ ภควา
นิรุตฺตินเยน เอกสฺส ตการสฺส โลปํ กตฺวา อิตรสฺส ตการสฺส
คการํ กตฺวา ฯ

คุณาติสยยุตฺตสฺส ยสฺมา โลกหิเตสิโน
สมฺภตฺตา พหโว สตฺถุ ภควา เตน วุจฺจติ ฯ

[๒๔๙] กถํ ภเค วมีติ ภควา ฯ ยสฺมา ตถาคโต โพธิสตฺต-
ภูโตปิ ปุริมาสุ ชาตีสุ ปารมิโย ปูเรนฺโต ภคสงฺขาตํ สิรึ อิสฺสริยํ
ยสญฺจ วมิ อุคฺคิริ เขลปิณฺฑํ วิย อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิ ฯ ตถา-
หิสฺส โสมนสฺสกุมารกาเล หตฺถิปาลกุมารกาเล อโยฆรปณฺฑิตกาเล
มูคผกฺกปณฺฑิตกาเล จูฬสุตโสมกาเลติ เอวมาทีสุ เนกฺขมฺมปารมิ-
ปูรณวเสน เทวรชฺชสทิสาย รชฺชสิริยา ปริจฺจตฺตตฺตภาวานํ ปมาณํ
นตฺถิ ฯ จริมตฺตภาเวปิ หตฺถคตํ จกฺกวตฺติสิรึ เทวโลกาธิปจฺจสทิสํ
จตุทฺทีปิสฺสริยํ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยํ สตฺตรตนสมุชฺชลํ ยสญฺจ
ติณายปิ อมญฺญมาโน นิรเปกฺโข ปหาย อภินิกฺขมิตฺวา สมฺมา-
สมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ ฯ ตสฺมา อิติ สิริอาทิเก ภเค วมีติ ภควา ฯ
อถวา ภานิ นาม นกฺขตฺตานิ เตหิ สมํ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ
ภคา สิเนรุยุคนฺธรอุตฺตรกุรุหิมวนฺตาทิภาชนโลกวิเสสสนฺนิสฺสยา โสภา

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๒]

วุตฺตํ เหตํ ยนฺตํ อานนฺท จตฺตํ วนฺตํ มุตฺตํ ปหีนํ ปฏินิสฺสฏฺฐํ ตํ ตถาคโต ปุน ปจฺจาคมิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ ฯ เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ภควา ฯ อถวา ภาเค วมีติ สพฺเพปิ กุสลากุสเล สาวชฺชานวชฺเช หีนปฺปณีเต กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค ธมฺเม อริยมคฺคญาณมุเขน วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺโข ปริจฺจชิ ปชหิ ปเรสญฺจ ตถตฺตาย ธมฺมํ เทเสสิ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ธมฺมาปิ โว ภิกฺขเว ปหาตพฺพา ปเคว อธมฺมา กุลฺลูปมํ โว ภิกฺขเว ธมฺมํ เทสิสฺสามิ นิตฺถรณตฺถาย โน คหณตฺถายาติอาทิ ฯ เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ภควา ฯ

ขนฺธายตนธาตาทิ ธมฺมเภทา มเหสินา
กณฺหสุกฺกา ยโต วนฺตา ตโตปิ ภควา มโต ฯ

เตน วุตฺตํ

ภาควา ภตวา ภาเค ภเค จ วนิ ภตฺตวา
ภเค วมิ ตถา ภาเค วมีติ ภควา ชิโนติ ฯ

[๒๕๑] เอตฺถ จ ยสฺมา สงฺเขปโต อตฺตหิตสมฺปตฺติปรหิตปฏิปตฺติวเสน ทุวิธา พุทฺธคุณา ฯ ตาสุ อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปหานสมฺปทาญาณสมฺปทาเภทโต ทุวิธา อานุภาวสมฺปทาทีนํ ตทวินาภาเวน ตทนฺโตคธตฺตา ฯ ปรหิตปฏิปตฺติ ปโยคาสยเภทโต ทุวิธา ฯ ตตฺถ ปโยคโต ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส สพฺพทุกฺขนิยฺยานิก-

กปฺปฏฺฐิยภาวโต ฯ เตปิ ภควา วมิ ตนฺนิวาสิสตฺตาวาสสมติกฺก-
มนโต ตปฺปฏิพทฺธจฺฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหีติ เอวมฺปิ ภเค วมีติ
ภควา ฯ

จกฺกวตฺติสิรึ ยสฺมา ยสํ อิสฺสริยํ สุขํ
ปหาสิ โลกวิตฺตญฺจ สุคโต ภควา ตโต ฯ

[๒๕๐] กถํ ภาเค วมีติ ภควา ฯ ภาคา นาม สภาคธมฺม-
โกฏฺฐาสา ฯ เต ขนฺธายตนธาตาทิวเสน ตตฺถาปิ รูปเวทนาทิวเสน
อตีตาทิวเสน จ อเนกวิธา ฯ เต จ ภควา สพฺพํ ปปญฺจํ สพฺพํ
โยคํ สพฺพํ คนฺถํ สพฺพํ สญฺโญชนํ สมุจฺฉินฺทิตฺวา อมตํ ธาตุํ
สมธิคจฺฉนฺโต วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิ น ปจฺจาคมิ ฯ
ตถาเหส สพฺพตฺถกเมว ปฐวึ อาปํ เตชํ วายุํ จกฺขุํ โสตํ
ฆานํ ชิวฺหํ กายํ มนํ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ ธมฺเม
จกฺขุวิญฺญาณํ ฯเปฯ มโนวิญฺญาณํ จกฺขุสมฺผสฺสํ ฯเปฯ
มโนสมฺผสฺสํ จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ ฯเปฯ มโนสมฺผสฺสชํ เวทนํ
จกฺขุสมฺผสฺสชํ สญฺญํ ฯเปฯ มโนสมฺผสฺสชํ สญฺญํ จกฺขุ-
สมฺผสฺสชํ เจตนํ ฯเปฯ มโนสมฺผสฺสชํ เจตนํ รูปตณฺหํ ฯเปฯ
ธมฺมตณฺหํ รูปวิตกฺกํ ฯเปฯ ธมฺมวิตกฺกํ รูปวิจารํ ฯเปฯ
ธมฺมวิจารนฺติอาทินา อนุปทธมฺมวิภาควเสนปิ สพฺเพว ธมฺม-
โกฏฺฐาเส อนวเสสโต วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺขปริจฺจาเคน ฉฑฺฑยิ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๒]

ธมฺมุปเทโส ฯ อาสยโต ปฏิวิรุทฺเธสุปิ นิจฺจํ หิเตสิตา ญาณ-
ปริปากกาลาคมนาทิ ปรหิตปฏิปตฺติ ฯ อามิสปฏิคฺคหณาทินาปิ
อตฺถจริยา ปรหิตปฏิปตฺติ โหติเยว ฯ ตสฺมา เตสํ วิภาวนวเสน
ปาลิยํ อรหนฺติอาทีนํ ปทานํ คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๕๒] ตตฺถ อรหนฺติ อิมินา ปเทน ปหานสมฺปทาวเสน
ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ วิภาวิตา ฯ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลกวิทูติ
จ อิเมหิ ปเทหิ ญาณสมฺปทาวเสน ฯ นนุ จ โลกวิทูติ อิมินาปิ
สมฺมาสมฺพุทฺธตา วิภาวิยตีติ ฯ สจฺจํ วิภาวิยติ อตฺถิ ปน
วิเสโส ฯ สมฺมาสมฺพุทฺโธติ อิมินา สพฺพญฺญุตญาณานุภาโว วิภา-
วิโต ฯ โลกวิทูติ ปน อิมินา อาสยานุสยญาณาทีนมฺปิ อานุภาโว
วิภาวิโต ฯ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโนติ อิมินา สพฺพาปิ ภควโต อตฺต-
หิตสมฺปตฺติ วิภาวิตา ฯ สุคโตติ ปน อิมินา สมุทาคมโต ปฏฺฐาย
ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตา ฯ อนุตฺตโร
ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานนฺติ อิเมหิ ปเทหิ ปน ภควโต
ปรหิตปฏิปตฺติ วิภาวิตา ฯ พุทฺโธติ อิมินา ภควโต อตฺตหิต-
สมฺปตฺติ ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตา ฯ เอวญฺจ กตฺวา สมฺมา-
สมฺพุทฺโธติ วตฺวา พุทฺโธติ วจนํ สมตฺถิตํ โหติ ฯ เตเนวาห
อตฺตนาปิ พุชฺฌิ อญฺเญปิ สตฺเต โพเธสีติอาทึ ฯ ภควาติ จ
อิมินาปิ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย ภควโต สพฺพา อตฺตหิตสมฺปตฺติ

ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตา ฯ อปโร นโย ฯ เหตุผลสตฺตุปการ-
วเสน สงฺเขปโต ติวิธา พุทฺธคุณา ฯ ตตฺถ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โลกวิทูติ อิเมหิ ปเทหิ ผลสมฺปตฺติวเสน
พุทฺธคุณา วิภาวิตา ฯ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทว-
มนุสฺสานนฺติ อิเมหิ สตฺตุปการวเสน พุทฺธคุณา ปกาสิตา ฯ
พุทฺโธติ อิมินา ผลวเสน สตฺตุปการวเสน จ พุทฺธคุณา วิภาวิตา ฯ
สุคโต ภควาติ ปน อิเมหิ เหตุผลสตฺตุปการวเสน พุทฺธคุณา
วิภาวิตาติ เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๕๓] โส อิมํ โลกนฺติอาทีสุ ฯ โส ภควาติ โย อรหนฺติ-
อาทินา กิตฺติตคุโณ โส ภควา ฯ อิมํ โลกนฺติ นยิทํ มหาชนสฺส
สมฺมุขีมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ อถ โข ปน อนวเสสํ ปริยาทายาติ
ทสฺเสตุํ สเทวกนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ เตนาห อิทานิ วตฺตพฺพํ
นิทสฺเสตีติ ฯ ปชาตตฺตาติ ยถาสกํ กมฺมกิเลเสหิ นิพฺพตฺตตฺตา ฯ
สเทวกวจเนน ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ ปาริเสสญาเยนาติ เวทิตพฺพํ
อิตเรสํ ปทนฺตเรหิ สงฺคหิตตฺตา ฯ สเทวกนฺติ จ อวยเวน
วิคฺคโห สมุทาโย สมาสตฺโถ ฯ สมารกวจเนน ฉฏฺจกามาวจร-
เทวคฺคหณํ ปจฺจาสตฺติญาเยนาติ ทฏฺจพฺพํ ฯ ตตฺถ หิ โส ชาโต
ตํนิวาสี จ ฯ สพฺรหฺมกวจเนน พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณนฺติ
เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ ปจฺจตฺถิก ฯเปฯ สมณพฺราหฺมณคฺ-

คหณนฺติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ อปจฺจตฺถิกานํ อสมิตาพาหิตปาปานญฺจ สมณพฺราหฺมณานํ สสฺสมณพฺราหฺมณีวจเนน คหิตตฺตา ฯ กามํ สเทวกนฺติอาทิ วิเสสนานํ วเสน สตฺตวิสโย โลกสทฺโทติ วิญฺญายติ ตุลฺยโยควิสยตฺตา ฯ เตสํ สโลมโก สปกฺขโกติ อาทีสุ ปน อตุลฺยโยเคปิ อยํ สมาโส ลพฺภตีติ พฺยภิจารทสฺสนโต ปชาคหณนฺติ อาห ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณนฺติ ฯ สเทวกาทิวจเนน อุปฺปตฺติเทวานํ สสฺสมณพฺราหฺมณีวจเนน วิสุทฺธิเทวานญฺจ คหิตตฺตา อาห สเทวมนุสฺสวจเนน สมฺมติเทวอวเสสมนุสฺสคฺคหณนฺติ ฯ ตตฺถ สมฺมติเทวา ราชาโน ฯ อวเสสมนุสฺสคฺคหณนฺติ สมณพฺราหฺมเณหิ อวเสสมนุสฺสคฺคหณํ ฯ ตีหิ ปเทหีติ สเทวกสมารกสพฺรหฺมกวจเนหิ ฯ ทฺวีหีติ สสฺสมณพฺราหฺมณึ สเทวมนุสฺสนฺติ อิเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ ฯ

[๒๕๔] อรูปีสตฺตา อตฺตโน อาเนญฺชวิหาเรน วิหรนฺตา ทิพฺพนฺตีติ เทวาติ อิมํ นิพฺพจนํ ลภนฺตีติ อาห สเทวกคฺคหเณน อรูปาวจรโลโก คหิโตติ ฯ เตเนวาห ภควา อากาสานญฺจายตนุปคานํ เทวานํ สหพฺยตนฺติอาทึ ฯ ฉกามาวจรเทวโลกสฺส สวิเสสํ มารสฺส วเส วตฺตนโต อาห สมารกคฺคหเณน ฉกามาวจรเทวโลโกติ ฯ อรูปีพฺรหฺมโลกสฺส วิสุํ คหิตตฺตา อาห รูปีพฺรหฺมโลโกติ ฯ จตุปฺปริสวเสนาติ ขตฺติยปริสา พฺราหฺมณคหปติสมณจาตุมฺมหาราชิกตาวตึสมารพฺรหฺมปริสาติ อิมาสุ อฏฺฐสุ ปริสาสุ ขตฺติยาทิจตุปฺ-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๓]

ปริสวเสน ฯ อิตรา ปน จตสฺโส ปริสา สมารกาทิคฺคหเณน คหิตาเอวาติ ฯ กถํ ปเนตฺถ จตุปฺปริสวเสน มนุสฺสโลโก คหิโต ฯ สสฺสมณพฺราหฺมณินฺติ อิมินา สมณปริสา พฺราหฺมณปริสา จ คหิตา โหนฺติ ฯ สเทวมนุสฺสนฺติ อิมินา ขตฺติยปริสา คหปติปริสา จ คหิตา ฯ ปชนฺติ อิมินา ปน อิมาเยว จตสฺโส ปริสา วุตฺตา ฯ จตุปฺปริสสงฺขาตํ ปชนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ กถํ ปน สมฺมติเทเวหิ สห มนุสฺสโลโก คหิโต ฯ เอตฺถาปิ สสฺสมณพฺราหฺมณินฺติ อิมินา สมณพฺราหฺมณา คหิตา ฯ สเทวมนุสฺสนฺติ อิมินา สมฺมติเทวสงฺขาตา ขตฺติยา คหปติสุทฺทสงฺขาตา อวเสสมนุสฺสา จ คหิตา โหนฺติ ฯ อิโต ปน อญฺเญสํ มนุสฺสสตฺตานํ อภาวโต ปชนฺติ อิมินา จตูหิ ปกาเรหิ ฐิตา เอเตเยว มนุสฺสสตฺตา คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอวํ วิกปฺปทฺวเยปิ ปชาคหเณน จตุปฺปริสาทิวเสน ฐิตานํ มนุสฺสานํเยว คหิตตฺตา อิทานิ ปชนฺติ อิมินา อวเสสสตฺเต สงฺคเหตฺวา ทสฺเสตุกาโม อาห อวเสสสพฺพสตฺตโลโก วาติ ฯ ตตฺถ นาครุฬาทิวเสน อวเสสสตฺตโลโก เวทิตพฺโพ ฯ เอตฺถาปิ จตุปฺปริสวเสน สมฺมติเทเวหิ วา สห อวเสสสพฺพสตฺตโลโก วาติ โยเชตพฺพํ ฯ จตุปฺปริสสหิโต อวเสสสมุทฺทนาคสุปณฺณเนรยิกาทิสตฺตโลโก จตุธา ฐิตมนุสฺสโลโก วา คหิโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ

[๒๕๕] เอตฺตาวตา ภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทสฺเสตฺวา

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๓]

เอกปฺปมาณตฺตา ฯ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารตาย หิ สพฺพ-
ปจฺจกฺขา พุทฺธา ภควนฺโต ฯ

[๒๕๗] อนุตฺตรํ วิเวกสุขนฺติ ผลสมาปตฺติสุขํ ฯ เตน
ปฏิมิสฺสาปิ กทาจิ ภควโต ธมฺมเทสนา โหตีติ หิตฺวาปีติ ปิสทฺทคฺ-
คหณํ ฯ ภควา หิ ธมฺมํ เทเสนฺโต ยสฺมึ ขเณ ปริสา สาธุ-
การํ วา เทติ ยถาสุตํ วา ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขติ ตํ ขณํ ปุพฺพา
โภเคน[๑] ปริจฺฉินฺทิตฺวา ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ ยถาปริจฺเฉทญฺจ
สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ฐิตฏฺฐานโต ปฏฺฐาย ธมฺมํ เทเสติ ฯ อปฺปํ
วา พหุํ วา เทเสนฺโตติ อุคฺฆติตญฺญุสฺส วเสน อปฺปํ วา
วิปจิตญฺญุสฺส เนยฺยสฺส วา วเสน พหุํ วา เทเสนฺโต ฯ
อาทิกลฺยาณาทิปฺปการเมว เทเสตีติ อาทิมฺหิปิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ
อนวชฺชเมว กตฺวา เทเสติ มชฺเฌปิ ปริโยสาเนปิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ
อนวชฺชเมว กตฺวา เทเสตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ธมฺมสฺส หิ กลฺยาณตา
นิยฺยานิกตาย นิยฺยานิกตา จ สพฺพโส อนวชฺชภาเวน ฯ สมนฺต-
ภทฺทกตฺตาติ สพฺพภาเคหิ สุนฺทรตฺตา ฯ ธมฺมสฺสาติ ปริยตฺติ-
ธมฺมสฺส ฯ กิญฺจาปิ อวยววินิมุตฺโต สมุทาโย นาม ปรมตฺถโต
โกจิ นตฺถิ ฯ เยสุ ปน อวยเวสุ สมุทายรูเปน อเวกฺขิเตสุ คาถาติ
สมญฺญา ตํ ตโต ภินฺนํ วิย กตฺวา สสฺสามิโวหารํ อาโรเปตฺวา

๑. ม. ปุพฺพภาเคน ฯ

ทสฺเสนฺโต ปจฺเมน ปาเทน อาทิกลฺยาณาติอาทิมาห ฯ เอกา-
นุสนฺธิกนฺติ อิทํ นาติพหุวิภาคํ ยถานุสนฺธินา เอกานุสนฺธิกํ สนฺธาย
วุตฺตํ ฯ อิตรสฺส ปน เตเนว เทเสตพฺพธมฺมวิภาเคน อาทิมชฺฌ-
ปริโยสานภาคา ลพฺภนฺตีติ ฯ นิทาเนนาติ อานนฺทตฺเถเรน จปิตกาล-
เทสเทสกปริสาทิอปทิสฺสนลกฺขเณน นิทานคนฺเถน ฯ นิคมเนนาติ
อิทมโวจาติ อาทิเกน อิติ ยนฺตํ วุตฺตํ อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺตนฺติ
วา ยถาวุตฺตตฺถนิคมเนน ฯ สงฺคีติกาจริเยหิ จปิตานิปิ หิ
นิทานนิคมนานิ สตฺถุ เทสนาย อนุวิธานโต ตทนฺโตคธาเนว ฯ
เตเนว ทีฆนิกายฏฺจกถายํ เอกานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส นิทานํ อาทิ
อิทมโวจาติ ปริโยสานํ อุภินฺนมนฺตรา มชฺฌนฺติ วุตฺตํ ฯ เอวํ
สุตฺตนฺตปิฏกวเสน ธมฺมสฺส อาทิกลฺยาณาทิตํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ
ตีณิ ปิฏกานิ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ตํ ทสฺเสตุํ สกโลปีติอาทิ วุตฺตํ ฯ
ตตฺถ สาสนธมฺโมติ

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนนฺติ

เอวํ วุตฺตสฺส สตฺถุ สาสนสฺส ปกาสนโก ปริยตฺติธมฺโม ฯ
สีลมูลกตฺตา สาสนสฺส สีเลน อาทิกลฺยาโณติ วุตฺตํ ฯ สมถาทีนํ
สาสนสมฺปตฺติยา เวมชฺฌภาวโต อาห สมถวิปสฺสนามคฺคผเลหิ
มชฺเฌกลฺยาโณติ ฯ นิพฺพานาธิคมโต อุตฺตริกรณียาภาวโต วุตฺตํ

นิพฺพาเนน ปริโยสานกลฺยาโณติ ฯ สาสเน สมฺมาปฏิปตฺติ นาม
ปญฺญาย โหติ ตสฺสา จ สีลํ สมาธิ จ มูลนฺติ อาห สีล-
สมาธีหิ วา อาทิกลฺยาโณติ ฯ ปญฺญา ปน อนุโพธปฏิเวธวเสน
ทุวิธาติ ตทุภยมฺปิ คณฺหนฺโต วิปสฺสนามคฺเคหิ มชฺเฌกลฺยาโณติ
อาห ฯ ตสฺสา นิปฺผตฺติผลํ กิจฺจํ นิพฺพานสจฺฉิกิริยา ตโต ปรํ
กตฺตพฺพํ นตฺถีติ ทสฺเสนฺโต อาห ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสาน-
กลฺยาโณติ ฯ ผลคฺคหเณน วา สอุปาทิเสสํ นิพฺพานมาห ฯ อิตเรน
อิตรํ ฯ ตทุภยญฺจ สาสนสมฺปตฺติยา โอสานนฺติ อาห ผลนิพฺพาเนหิ
ปริโยสานกลฺยาโณติ ฯ พุทฺธสุโพธิตาย วา อาทิกลฺยาโณติ พุทฺธสฺส
สุโพธิตา สมฺมาสมฺพุทฺธตา ตาย อาทิกลฺยาโณ ตปฺปภวตฺตา ฯ
สพฺพโส สงฺกิเลสปฺปหานํ โวทานปาริปูริ จ ธมฺมสุธมฺมตา ตาย
มชฺเฌกลฺยาโณ ตํสรีรตฺตา ฯ สตฺถารา ยถานุสิฏฺฐํ ตถา
ปฏิปตฺติ สงฺฆสุปฏิปตฺติ ตาย ปริโยสานกลฺยาโณ ตาย สาสนสฺส
โลเก สุปฺปติฏฺฐิตภาวโต ฯ ตนฺติ สาสนธมฺมํ ฯ ตถตฺตายาติ
ยถตฺตาย ภควตา ธมฺโม เทสิโต ตถตฺตาย ตถาภาวาย ฯ
โส ปน อภิสมฺโพธิ ปจฺเจกโพธิ สาวกโพธีติ ติวิโธ อิโต อญฺญถา
นิพฺพานาธิคมสฺส อภาวโต ฯ ตตฺถ สพฺพคุเณหิ อคฺคภาวโต
อิตรโพธิทฺวยมูลตาย จ ปรมาย โพธิยา อาทิกลฺยาณตา คุเณหิ
เวมชฺฌภาวโต ทุติยาย มชฺเฌกลฺยาณตา ตทุภยาปรตายตโวสาน
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๔-๑๓๕]

ตาย๑จ สาสนธมฺมสฺส ตติยาย ปริโยสานกลฺยาณตา วุตฺตา ฯ
เอโสติ สาสนธมฺโม ฯ นีวรณวิกฺขมฺภนโตติ วิมุตฺตายตนสีเส จตฺวา
สทฺธมฺมํ สุณนฺตสฺส นีวรณานํ วิกฺขมฺภนสพฺภาวโต ฯ วุตฺตํ เหตํ
ยถา ยถา อาวุโส ภิกฺขุโน สตฺถา วา ธมฺมํ เทเสติ อญฺญตโร
วา ครุฏฺฐานีโย สพฺรหฺมจารี ตถา ตถา โส ตตฺถ ลภติ
อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวทนฺติ ยสฺมึ ภิกฺขเว สมเย อริยสาวโก
โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณาติ ปญฺจสฺส นีวรณานิ ตสฺมึ สมเย
ปหีนานิ โหนฺตีติ จ อาทิ ฯ สมถวิปสฺสนาสุขาวหนโตติ สมถ-
สุขสฺส วิปสฺสนาสุขสฺส จ สมฺปาปนโต ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ โส
วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ
วิเวกชมฺปีติสุขนฺติอาทิ ฯ ตถา

ยโต ยโต สมฺมสติ ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ
ลภติ ปีติปาโมชฺชํ อมตนฺตํ วิชานตํ
อมานุสี รติ โหติ สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโตติ จ ฯ

ตถา ปฏิปนฺโนติ ยถา สมถวิปสฺสนาสุขํ อาวหติ ยถา วา
สตฺถารา อนุสิฏฺฐํ ตถา ปฏิปนฺโน สาสนธมฺโม ฯ ตาทิภาวา-
วหนโตติ ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวสฺส โลกธมฺเมหิ
อนุปเลปสฺส อาวหนโต ฯ นาถปฺปภวตฺตาติ ปภวติ เอตสฺมาติ

๑. ม. ตทุภยตาย วา โวสานตาย ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๕]

ปภโว อุปฺปตฺติฏฺฐานํ ฯ นาโถว ปภโว เอตสฺสาติ นาถปฺปภโว ฯ ตสฺส ภาโว นาถปฺปภวตฺตํ ฯ ตสฺมา ฯ สาสนธมฺมสฺส นาถเหตุกตฺตาติ อตฺโถ ฯ อตฺถสุทฺธิยา มชฺเฌกลฺยาโณติ นิรุปกฺกิเลสตาย นิยฺยานิกตา อตฺถสุทฺธิ ตาย มชฺเฌกลฺยาโณ ฯ กิจฺจสุทฺธิยา ปริโยสานกลฺยาโณติ สุปฏิปตฺติสงฺขาตกิจฺจสฺส สุทฺธิยา ปริโยสานกลฺยาโณ สุปฏิปตฺติปริโยสานตฺตา สาสนธมฺมสฺส ฯ ยถาวุตฺตมตฺถํ นิคเมนฺโต อาห ตสฺมาติอาทึ ฯ

[๒๕๘] สาสนพฺรหฺมจริยนฺติอาทีสุ ฯ อวิเสเสน ติสฺโส สิกฺขา สกโล จ ตนฺติธมฺโม สาสนพฺรหฺมจริยํ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ กตเมสานํ โข ภนฺเต พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พฺรหฺมจริยํ น จิรฏฺฐิติกํ อโหสีติอาทิ ฯ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค มคฺคพฺรหฺมจริยํ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ขีณา ชาติ วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ กตํ กรณียนฺติ ฯ ยถานุรูปนฺติ ยถารหํ ฯ สิกฺขาตฺตยสงฺคหํ หิ สาสนพฺรหฺมจริยํ อตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถํ ฯ ตถา มคฺคพฺรหฺมจริยํ ฯ อิตรํ ปน ตนฺติธมฺมสงฺขาตํ สาสนพฺรหฺมจริยํ ยถาวุตฺเตนตฺเถน สาตฺถํ สพฺยญฺชนญฺจ ฯ อตฺถสมฺปตฺติยาติ สมฺปนฺนตฺถตาย ฯ สมฺปตฺติอตฺโถ หิ อิธ สหสทฺโท ฯ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยาติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ ยสฺส หิ ยาคุภตฺตอิตฺถีปุริสาทิวณฺณนานิสฺสิตา เทสนา โหติ ฯ น โส สาตฺถํ เทเสติ นิยฺยานตฺถวิรหโต ตสฺสา เทสนาย ฯ ภควา

ปน ตถารูปํ เทสนํ ปหาย จตุสฺสติปฏฺฐานาทินิสฺสิตํ เทสนํ เทเสติ ตสฺมา อตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถํ เทเสตีติ วุจฺจติ ฯ ยสฺส ปน เทสนา สิถิลธนิตาทิเภเทสุ พฺยญฺชเนสุ เอกปฺปกาเรเนว ทฺวิปฺปกาเรน วา พฺยญฺชเนน ยุตฺตตาย เอกพฺยญฺชนาทิยุตฺตา วา ทมิฬภาสา วิย วิวฏฺฏกรณตาย โอฏฺเฐ อผุสาเปตฺวา อุจฺจาเรตพฺพโต สพฺพนิโรฏฺฐพฺยญฺชนา วา กิราตภาสา วิย สพฺพตฺเถว วิสฺสชฺชนียยุตฺตตาย สพฺพวิสฺสฏฺฐพฺยญฺชนา วา ยวนภาสา วิย สพฺพตฺเถว สานุสารตาย สพฺพนิคฺคหิตพฺยญฺชนา วา ปารสิกาทิมิลกฺขภาสา วิย ฯ ตสฺส พฺยญฺชนปาริปูริยา อภาวโต อพฺยญฺชนา นาม เทสนา โหติ ฯ สพฺพาปิ หิ เอสา พฺยญฺชนเกเทสวเสเนว ปวตฺติยา อปริปุณฺณพฺยญฺชนาติ กตฺวา อพฺยญฺชนาติ วุจฺจติ ฯ ภควา ปน

> สิถิลํ ธนิตญฺจ ทีฆรสฺสํ
> ลหุกํ ครุกญฺจ นิคฺคหิตํ
> สมฺพนฺธํ ววตฺถิตํ วิมุตฺตํ
> ทสธา พฺยญฺชนวุทฺธิยา ปเภโทติ

เอวํ วุตฺตํ ทสวิธํ พฺยญฺชนํ อมกฺเขตฺวา ปริปุณฺณพฺยญฺชนเมว กตฺวา ธมฺมํ เทเสติ ฯ ตสฺมา พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนํ เทเสตีติ วุจฺจติ ฯ

[๒๕๔] อิทานิ สาตฺถํ สพฺยญฺชนนฺติ เอตฺถ เนตฺตินเยนาปิ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๕]

อตฺถํ ทสฺเสตุํ สงฺกาสน ฯเปฯ สพฺยญฺชนนฺติ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ
ยทิปิ เนตฺติยํ พฺยญฺชนมุเขน พฺยญฺชนคฺคหณํ โหตีติ อกฺขรปทนฺติ-
อาทินา พฺยญฺชนปทานิ ปรมํ อุทฺทิฏฺฐานิ ฯ อิธ ปน ปาลิยํ
สาตฺถํ สพฺยญฺชนนฺติ อาคตตฺตา อตฺถปทานิเยว ปรมํ ทสฺเสตุํ
สงฺกาสนปฺปกาสนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สงฺเขปโต กาสนํ ทีปนํ
สงฺกาสนํ ฯ กาสนนฺติ จ กาสิยติ ทีปิยติ วิภาวิยตีติ อตฺโถ ฯ
มญฺญมาโน โข ภิกฺขุ พนฺโธ มารสฺส อมญฺญมาโน มุตฺโตติ-
อาทีสุ วิย สงฺเขเปน ทีปนํ สงฺกาสนํ นาม ฯ ตตฺตเกน หิ เตน
ภิกฺขุนา ปฏิวิทฺธํ ฯ เตนาห อญฺญาตํ ภควาติอาทึ ฯ ปรมํ
กาสนํ ปกาสนํ ฯ สพฺพํ ภิกฺขเว อาทิตฺตนฺติเอวมาทีสุ ปจฺฉา-
กถิตพฺพมตฺถํ ปรมวจเนน ทีปนํ ปกาสนํ นาม ฯ อาทิกมฺมสฺมึ
หิ อยํ ปสทฺโท ปญฺญาเปติ ปฏฺฐเปตีติอาทีสุ วิย ฯ ติกฺขินฺทฺริยา-
เปกฺขญฺเจตํ ปททฺวยํ อุทฺเทสภาวโต ฯ ติกฺขินฺทฺริโย หิ สงฺเขปโต
ปรมญฺจ วุตฺตมตฺถํ ปฏิวิชฺฌติ ฯ สงฺขิตฺตสฺส วิตฺถารวจนํ สกึ
วุตฺตสฺส ปุนวจนญฺจ วิวรณวิภชนานิ ฯ ยถา กุสลา ธมฺมาติ
สงฺเขปโต สกึเยว จ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส กตเม ธมฺมา กุสลา
ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตนฺติอาทินา วิตฺถารโต วิวรณ-
วเสน วิภชนวเสน จ ปุนวจนํ ฯ มชฺฌิมินฺทฺริยาเปกฺขเมตํ ปททฺวยํ
นิทฺเทสภาวโต ฯ วิวฏฺฐสฺส วิตฺถารตราภิธานํ วิภตฺตสฺส จ ปกาเรหิ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๕]

ญาปนํ เวเนยฺยานํ จิตฺตปริโตสนํ อุตฺตานีกรณปญฺญาปนานิ ฯ
ยถา ผสฺโส โหตีติอาทินา วิวฏวิภตฺตสฺส อตฺถสฺส กตโม ตสฺมึ
สมเย ผสฺโส โหติ โย ตสฺมึ สมเย ผสฺโส ผุสนา สมฺผุสนาติ-
อาทินา อุตฺตานีกิริยา ปญฺญาปนา จ ฯ มุทินฺทฺริยาเปกฺขเมตํ
ปททฺวยํ ปฏินิทฺเทสภาวโต ฯ อถวา สพฺพํ ภิกฺขเว อาทิตฺตนฺติ
เอวํ ปฐมํ ทีปิตํ อตฺถํ ปุน ปากฏํ กตฺวา ทีปเนน กิญฺจ ภิกฺขเว
สพฺพํ อาทิตฺตํ จกฺขุํ ภิกฺขเว อาทิตฺตํ รูปํ อาทิตฺตนฺติเอวมาทินา
สงฺขิตฺตสฺส วิตฺถาราภิธาเนน สกึ วุตฺตสฺส ปุนปิ อภิธาเนน
วิตฺถาเรตฺวา เทสนํ วิวรณํ นาม ฯ กุสลา ธมฺมาติ สงฺเขเปน
นิกฺขิตฺตสฺส กตเมว ธมฺมา กุสลา ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ
จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตีติ นิทฺเทสวเสน วิวริเต กุสเล ธมฺเม ตสฺมึ
สมเย ผสฺโส โหติ เวทนา โหตีติ วิภาคกรณํ วิภชนํ นาม ฯ
วิวฏสฺส วิตฺถาราภิธาเนน วิภตฺตสฺส จ อุปมาภิธาเนน อุตฺตานึ
กโรตีติ วิวรเณน วิวริตตฺถสฺส กตโม ตสฺมึ สมเย ผสฺโส โหติ
โย ตสฺมึ สมเย ผสฺโส ผุสนา สมฺผุสนาติ วิวริตฺวา กถนํ
วิภชเนน วิภตฺตสฺส เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว คาวี นิจฺจมฺมา เอวเมว ขฺวาหํ
ภิกฺขเว ผสฺสาหาโร ทฏฺฐพฺโพติ วทามีติ เอวมาทิ อุปมากถนญฺจ
อุตฺตานีกรณํ นาม ฯ ธมฺมํ สุณนฺตานํ ธมฺมเทสเนน จิตฺเต อเนก-
วิเธน โสมนสฺสสฺส อุปฺปาทนํ อติขิณพุทฺธีนํ อเนกวิเธน ญาณ-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๒๖]

ติขิณกรณญฺจ ปญฺณตฺติ นาม โสตูนํ จิตฺตโตสเนน จิตฺตนิสาเนน จ ปญฺญาปนํ ปญฺณตฺตีติ กตฺวา ฯ อตฺถปทสมาโยคโต สาตฺถนฺติ ปริยตฺติอตฺถสฺส สงฺกาสนาทิอตฺถปทรูปตฺตา ยถาวุตฺตฉอตฺถปทสมา-โยคโต สาตฺถํ สาสนํ ฯ สงฺกาสนาทโย หิ อตฺถาการตฺตา อตฺถปทานีติ วุจฺจนฺติ ฯ อตฺโถเยว หิ พฺยญฺชนปเทหิ สงฺกาสิยติ ปกาสิยติ วิวริยติ วิภชิยติ อุตฺตานีกริยติ ปญฺญาปิยติ ฯ

[๒๖๐] อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิทฺเทสสมฺปตฺติยาติ เอตฺถ สฏฺฐี วสฺสสหสฺสานีติ เอวมาทีสุ สการทฺการโสการาทิ วิย อุจฺจารณเวลายํ อปริโยสิเต ปเท วณฺโณ อกฺขรํ ปริยายวเสน อกฺขรณโต อเววจนโต ฯ น หิ วณฺณสฺส ปริยาโย วิชฺชติ ฯ ยถา หิ ปทํ สเววจนตาย อตฺถวเสน ปริยายํ ขรนฺตํ สญฺจรนฺตํ วิย โหติ น เอวํ วณฺโณ อเววจนตฺตา ฯ เอกกฺขรํ วา ปทํ อกฺขรํ วา อาทิ เอวํ กิร ตนฺติอาทีสุ อาการาทโย วิย ฯ เกจิ ปน ตีสุ ทฺวาเรสุ ปริสุทฺธปโยคภาเวน วิสุทฺธิกรณฏฺฐานํ จิตฺเตน ปวตฺติต-เทสนา วาจาหิ อกฺขรณโต อเววจนโต อกถิตตฺตา อกฺขรนฺติ สญฺญิตา ตํ ปารายณิกพฺราหฺมณานํ มนสา ปุจฺฉิตปญฺหานํ วเสน ภควตา รตนฆเร นิสีทิตฺวา สมฺมสิตปฏฺฐานมหาปกรณวเสน จ คเหตพฺพนฺติ วทนฺติ ฯ วิภตฺติยนฺตํ อตฺถสฺส ญาปนโต ปทํ ฯ ปชฺชติ อตฺโถ เอเตนาติ หิ ปทํ ฯ ตํ นามปทํ อาขฺยาตปทํ

อุปสคฺคปทํ นิปาตปทนฺติ จตุพฺพิธํ ฯ ตตฺถ ผสฺโส เวทนา จิตฺตนฺติ
เอวมาทิกํ ทฺรพฺยปฺปธานํ นามปทํ ฯ นามปเทหิ ทฺรพฺยมาวิภูตรูปํ ฯ
กิริยา อนาวิภูตรูปา ฯ ผุสติ เวทยติ วิชานาตีติ เอวมาทิกํ
กิริยาปฺปธานํ อาขฺยาตปทํ ฯ อาขฺยาตปเทหิ กิริยา อาวิภูต-
รูปา ฯ ทฺรพฺยมนาวิภูตรูปํ ฯ ยถา จิรปฺปวาสินฺติ เอตฺถ ปสทฺโท
วสนกิริยาย วิโยควิสิฏฺฐตํ ทีเปติ ฯ เอวํ กิริยาวิเสสทีปนโต
กิริยาวิเสสาวโพธนิมิตฺตํ ปอิติ เอวมาทิกํ อุปสคฺคปทํ ฯ กิริยาย
ทฺรพฺยสฺส จ สรูปวิเสสปฺปกาสนเหตุภูตํ เอวนฺติ เอวมาทิกํ
นิปาตปทํ ฯ เอวํ มนสิกโรถ มา เอวํ มนสากตฺถาติอาทีสุ หิ
กิริยาวิเสสสฺส โชตโก เอวํสทฺโท ฯ เอวํสีลา เอวํธมฺมาติอาทีสุ
ทฺรพฺยวิเสสสฺส ฯ สงฺเขปโต วุตฺตํ ปทาภิหิตํ อตฺถํ พฺยญฺเชตีติ
พฺยญฺชนํ วากฺยํ ฯ จตฺตาโร อิทฺธิปฺปาทาติ สงฺเขเปน กถิตมตฺถํ
กตเม จตฺตาโร อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขาร-
สมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ วิริย... จิตฺต... วีมํสาสมาธิปธาน-
สงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวตีติอาทินา ปากฏํ กโรตีติ
วากฺยเมว พฺยญฺชนํ ฯ ตํ ปน อตฺถโต ปทสมุทาโยติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ
สอาขฺยาตํ สนิปาตํ สการกํ สวิเสสนํ วากฺยนฺติ หิ วทนฺติ ฯ
นนุ จ ปเทนปิ อตฺโถ พฺยญฺชียตีติ ปทมฺปิ พฺยญฺชนนฺติ
อาปชฺชติ ฯ ตนฺน ฯ ปทมตฺตสวเนปิ หิ อธิการาทิวเสน ลพฺภมาเนหิ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๕]

ปทนฺตเรหิ อนุสนฺธานํ กตฺวาว อตฺถสมฺปตฺติ โหตีติ วากฺยเมว อตฺถํ พฺยญฺชยติ ฯ ปการโต วากฺยวิภาโค อากาโร ฯ ตตฺถ กตโม ฉนฺโท โย ฉนฺโท ฉนฺทิกตา กตฺตุกมฺยตาติ เอวมาทีสุ กถิตสฺเสว วากฺยสฺส อเนกวิเธน วิภาคกรณํ อากาโร นาม ฯ อาการาภิหิตํ นิพฺพจนํ นิรุตฺติ ฯ ผสฺโส เวทนาติ เอวมาทีสุ หิ อากาเรน กถิตํ ผุสตีติ ผสฺโส เวทยตีติ เวทนาติ นีหริตฺวา นีหริตฺวา วจนํ นิรุตฺติ นาม ฯ นิพฺพานํ มคฺคติ นิพฺพานตฺถิเกหิ วา มคฺคิยติ กิเลเส วา มาเรนฺโต คจฺฉตีติ มคฺโคติอาทินา นิพฺพจนวิตฺถาโร นิสฺเสสุปเทสตฺตา นิทฺเทโส ฯ อถวา เวทยตีติ เวทนาติ นิพฺพจนลทฺธปเทสุ สุขทุกฺขอทุกฺขมสุขาสุ สุขยตีติ สุขา ทุกฺขยตีติ ทุกฺขา เนว ทุกฺขยติ น สุขยตีติ อทุกฺขมสุขาติ อตฺถวิตฺถาโร นิรวเสเสน กถิตตฺตา นิทฺเทโส นาม ฯ เอเตสํ อกฺขราทีนํ พฺยญฺชนปทานํ สมฺปตฺติยา สมฺปนฺนตาย สพฺยญฺชนํ ฯ เอวมฺปนสฺส อตฺถปทสมาโยโค พฺยญฺชนปทสมฺปตฺติ จ เวทิตพฺพา ฯ

[๒๖๑] ตตฺร ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสติ ปเทหิ ปกาเสติ พฺยญฺชเนหิ วิวรติ อากาเรหิ วิภชติ นิรุตฺตีหิ อุตฺตานึ กโรติ นิทฺเทเสหิ ปญฺญเปติ ฯ ตถาหิ ปทาวยวคฺคหณมุเขน ปทคฺคหณํ ฯ คหิเต จ ปเท ปเทน ปทตฺถาวโพโธ คหิตปุพฺพสงฺเกตสฺส โหตีติ ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสติ ฯ ยสฺมา ปน อกฺขเรหิ สงฺขิตฺเตน

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๕]

ทีปิยมาโน อตฺโถ ปทปริโยสาเน วากฺยสฺส อปริโยสิตตฺตา ปเทน
ปฐมํ ปกาสิโต ทีปิโต โหติ ฯ ตสฺมา ปเทหิ ปกาเสติ ฯ วากฺย-
ปริโยสาเน ปน โส อตฺโถ วิวริโต วิวโฏ กโต โหตีติ พฺยญฺชเนหิ
วิวรติ ฯ ยสฺมา จ ปกาเรหิ วากฺยเภเท กเต ตทตฺโถ วิภตฺโต
นาม โหติ ฯ ตสฺมา อากาเรหิ วิภชติ ฯ ตถา วากฺยาวยวานํ
ปจฺเจกํ นิพฺพจนวิภาเค กเต โส อตฺโถ ปากโฏ โหตีติ นิรุตฺตีหิ
อุตฺตานึ กโรติ ฯ กตนิพฺพจเนหิ ปน วากฺยาวยเวหิ วิตฺถารวเสน
นิรวเสสโต เทสิเตหิ เวเนยฺยานํ จิตฺตปริโตสนํ พุทฺธินิสานญฺจ กตํ
โหตีติ นิทฺเทเสหิ ปญฺญเปติ ฯ อปิจ ภควา อกฺขเรหิ อุคฺฆาเฏตฺวา
ปเทหิ วิเนติ อุคฺฆฏิตญฺญุํ พฺยญฺชเนหิ วิปญฺเจตฺวา อากาเรหิ
วิเนติ วิปญฺจิตญฺญุํ นิรุตฺตีหิ เนตฺวา นิทฺเทเสหิ วิเนติ เนยฺยํ ฯ
เอวญฺจายํ ธมฺโม อุคฺฆาฏิยมาโน อุคฺฆฏิตญฺญุํ วิเนติ วิปญฺจิย-
มาโน วิปญฺจิตญฺญุํ นียมาโน เนยฺยํ ฯ ตตฺถ อุคฺฆาฏนา อาทิ
วิปญฺจนา มชฺเฌ นยนํ อนฺเต ฯ เอวํ ตีสุ กาเลสุ ติธา
เทสิโต โทสตฺตยวิธมโน คุณตฺตยาวโห ติวิธเวเนยฺยวินยโนติ เอวมฺปิ
ติวิธกลฺยาโณยํ ธมฺโม อตฺถพฺยญฺชนปาริปูริยา สาตฺโถ สพฺยญฺชโนติ
เวทิตพฺโพ ฯ วุตฺตํ เหตํ เนตฺติปฺปกรเณ ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ
สงฺกาเสติ ปเทหิ ปกาเสติ พฺยญฺชเนหิ วิวรติ อากาเรหิ วิภชติ
นิรุตฺตีหิ อุตฺตานึ กโรติ นิทฺเทเสหิ ปญฺญเปติ ฯ ตตฺถ ภควา
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๕]

อกฺขเรหิ จ ปเทหิ จ อุคฺฆาเตติ พฺยญฺชเนหิ จ อากาเรหิ จ วิปญฺเจติ นิรุตฺตีหิ จ นิทฺเทเสหิ จ วิตฺถาเรติ ฯ ตตฺถ อุคฺฆาฏนา อาทิ วิปญฺจนา มชฺเฌ วิตฺถารนา ปริโยสานํ ฯ โสยํ ธมฺม-วินโย อุคฺฆาติยนฺโต อุคฺฆติตญฺญฺ ปุคฺคลํ วิเนติ ฯ เตน นํ อาหุ อาทิกลฺยาโณติ ฯ วิปญฺจิยนฺโต วิปญฺจิตญฺญฺ ปุคฺคลํ วิเนติ ฯ เตน นํ อาหุ มชเฌกลฺยาโณติ ฯ วิตฺถารยนฺโต เนยฺยํ ปุคฺคลํ วิเนติ ฯ เตน นํ อาหุ ปริโยสานกลฺยาโณติ ฯ

[๒๖๒] อตฺถคมฺภีรตาติอาทีสุ อตฺโถ นาม ตนฺติอตฺโถ ธมฺโม ตนฺติ ปฏิเวโธ ตนฺติยา ตนฺติอตฺถสฺส จ ยถาภูตาว-โพโธ ฯ เทสนา มนสา ววตฺถาปิตาย ตนฺติยา เทสนา ฯ เต ปเนเต อตฺถาทโย ยสฺมา สสาทีหิ วิย มหาสมุทฺโท มนฺท-พุทฺธีหิ ทุกฺโขคาฬฺหา อลพฺภเนยฺยปฺปติฏฺฐา จ ตสฺมา คมฺภีรา ฯ อถวา อตฺโถ นาม เหตุผลํ ธมฺโม เหตุ เทสนา ปญฺญตฺติ ยถาธมฺมํ ธมฺมาภิลาโป อนุโลมปฏิโลมสงฺเขปวิตฺถาราทิวเสน วา กถนํ ฯ ปฏิเวโธ อภิสมโย อตฺถานุรูปํ ธมฺเมสุ ธมฺมานุรูปํ อตฺเถสุ ปญฺญตฺติปถานุรูปํ ปญฺญตฺตีสุ อวโพโธ เตสํ เตสํ วา ธมฺมานํ ปฏิวิชฺฌิตพฺโพ สลกฺขณสงฺขาโต อวิปรีตสภาโว ฯ เตปิ เจเต อตฺถาทโย ยสฺมา อนุปจิตกุสลสมฺภาเรหิ ทุปฺปญฺเญหิ สสาทีหิ วิย มหาสมุทฺโท ทุกฺโขคาฬฺหา อลพฺภเนยฺยปฺปติฏฺฐา จ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๕]

ตสฺมา คมฺภีรา ฯ เตสุ ปฏิเวธสฺสาปิ อตฺถสนฺนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ อตฺถคมฺภีรตาปฏิเวธคมฺภีรตาหิ สาตฺถนฺติ อตฺถคุณทีปนโต ฯ ตาสํ ธมฺมเทสนานํ พฺยญฺชนสนฺนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ ธมฺมคมฺภีรตาเทสนาคมฺภีรตาหิ สพฺยญฺชนนฺติ ตาสํ พฺยญฺชนสมฺปตฺติทีปนโต ฯ

[๒๖๓] อตฺเถสุ ปเภทคตํ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา ฯ อตฺถธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสุ ปเภทคตํ ญาณํ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาติ อิมิสฺสาปิ ปฏิสมฺภิทาย อตฺถวิสยตฺตา อาห อตฺถปฏิภาณปฏิสมฺภิทาวิสยโต สาตฺถนฺติ อตฺถสมฺปตฺติยา อสติ ตทภาวโต ฯ ธมฺโมติ ตนฺติ ฯ นิรุตฺตีติ ตนฺติปทานํ นิทฺธาเรตฺวา วจนํ ฯ ตตฺถ ปเภทคตานิ ญาณานิ ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาติ อาห ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาวิสยโต สพฺยญฺชนนฺติ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา อสติ ตทภาวโต ฯ

[๒๖๔] ปริกฺขกชนปฺปสาทกนฺตีติ เอตฺถ อิติสทฺโท เหตุอตฺโถ ฯ ยสฺมา ปริกฺขกชนานํ กิงฺกุสลคเวสีนํ ปสาทาวหํ ตสฺมา สาตฺถํ ฯ อตฺถสมฺปนฺนนฺติ ผเลน เหตุโน อนุมานํ นทีปูเรน วิย อุปริ วุฏฺฐิปฺปวตฺติยา ฯ สาตฺถกตา ปนสฺส ปณฺฑิตเวทนียตาย ฯ สา ปรมคมฺภีรสณฺหสุขุมภาวโต เวทิตพฺพา ฯ วุตฺตํ เหตํ คมฺภีโร ทุทฺทโสติอาทิ ฯ โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ สพฺยญฺชนนฺติ ยสฺมา โลกิยชนสฺส ปสาทาวหํ ตสฺมา สพฺยญฺชนํ ฯ โลกิยชโน หิ

พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา ตุสฺสติ ฯ อิธาปิ ผเลน เหตุโน อนุมานํ ฯ สพฺยญฺชนตา ปนสฺส สทฺเธยฺยตาย ฯ สา อาทิกลฺยาณาทิภาวโต เวทิตพฺพา ฯ อถวา ปณฺฑิตเวทนียโต สาตฺถนฺติ ปญฺญาปทฏฺฐาน- ตาย อตฺถสมฺปนฺนตํ อาห ตโต ปริกฺขกชนปฺปสาทกตํ สทฺเธยฺ- ยโต สพฺยญฺชนนฺติ สทฺธาปทฏฺฐานตาย พฺยญฺชนสมฺปนฺนตํ ตโต โลกิยชนปฺปสาทกตนฺติ เอวมฺเปตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

[๒๖๕] คมฺภีราธิปฺปายโต สาตฺถนฺติ อธิปฺปายโต อคาธาปาร- ตาย[๑] อตฺถสมฺปนฺนํ อญฺญถา ตทภาวโต ฯ อุตฺตานปทโต สพฺยญฺชนนฺติ สุโพธสทฺทกตาย พฺยญฺชนสมฺปนฺนํ ปรมคมฺภีรสฺสปิ อตฺถสฺส เวเนยฺยานํ สุวิญฺเญยฺยภาวาปาทนโต ฯ สพฺโพเปส อตฺถ- สมฺปตฺติยา สาตฺถํ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนนฺติ สพฺพปทมํ วุตฺตสฺเสว อตฺถทฺวยสฺส ปปญฺโจติ ทฏฺฐพฺโพ ฯ ตถา เจว ตตฺถ ตตฺถ สํวณฺณิตํ ฯ ตถา เหตฺถ วิกปฺปสฺส สมุจฺจยสฺส วา อคฺคหณํ ฯ อุปเนตพฺพสฺส อภาวโตติ ปกฺขิปิตพฺพสฺส โวทานตฺ- ถสฺส อวุตฺตสฺส อภาวโต ฯ เกวลสทฺโท สกลาธิวจนนฺติ อาห สกลปริปุณฺณภาเวนาติ ฯ สพฺพภาเคหิ ปริปุณฺณตายาติ อตฺโถ ฯ อปเนตพฺพสฺสาติ สงฺกิเลสธมฺมสฺส ฯ

[๒๖๖] พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตีติ เอตฺถ ปน อยํ พฺรหฺมจริย-

๑. ม. อคาธปาทตาย ฯ

สทฺโท ทาเน เวยฺยาวจฺเจ ปญฺจสิกฺขาปทสีเล อปฺปมญฺญาสุ เมถุน-
วิรติยํ สทารสนฺโตเส วิริเย อุโปสถงฺเคสุ อริยมคฺเค สาสเนติ
อิเมสุ อตฺเถสุ ทิสฺสติ ฯ

กินฺเต วตํ กึ ปน พฺรหฺมจริยํ
กิสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก
อิทฺธี ชุตี พลวิริยูปปตฺติ
อิทญฺจ เต นาค มหาวิมานํ
อหญฺจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก
สทฺธา อุโภ ทานปตี อหุมฺหา
โอปานภูตํ เม ฆรํ ตทาสิ
สนฺตปฺปิตา สมณพฺราหฺมณา จ
ตมฺเม วตํ ตมฺปน พฺรหฺมจริยํ
ตสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก
อิทฺธี ชุตี พลวิริยูปปตฺติ
อิทญฺจ เม ธีร มหาวิมานนฺติ

อิมสฺมึ หิ ปุณฺณกชาตเก ทานํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํ ฯ

เกน ปาณิ กามทโท เกน ปาณิ มธุสฺสโว
เกน เต พฺรหฺมจริเยน ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติ
เตน ปาณิ กามทโท เตน ปาณิ มธุสฺสโว

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๖]

เตน เม พฺรหฺมจริเยน ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌตีติ
อิมสฺมึ องฺกุรเปตวตฺถุมฺหิ เวยฺยาวจฺจํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํ ฯ อิทํ
โข ตํ ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม พฺรหฺมจริยํ อโหสีติ อิมสฺมึ ติตฺติร-
ชาตเก ปญฺจสิกฺขาปทสีลํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํ ฯ ตํ โข ปน
ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ เนว นิพฺพิทาย น วิราคาย น นิโรธาย
ยาวเทว พฺรหฺมโลกูปปตฺติยาติ อิมสฺมึ มหาโควินฺทสุตฺเต จตสฺโส
อปฺปมญฺญาโย พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตา ฯ ปเร อพฺรหฺมจารี ภวิสฺ-
สนฺติ มยเมตฺถ พฺรหฺมจาริโน ภวิสฺสามาติ สลฺเลขสุตฺเต เมถุน-
วิรติ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตา ฯ

มยญฺจ ภริยา นาติกฺกมาม
อมฺเห จ ภริยา นาติกฺกมนฺติ
อญฺญตฺร ตาหิ พฺรหฺมจริยํ จราม
ตสฺมาติหมฺหํ ทหรา น มียเรติ[๑]

มหาธมฺมปาลชาตเก สทารสนฺโตโส พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺโต ฯ
อภิชานามิ โข ปนาหํ สารีปุตฺต จตุรงฺคสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา
ตปสฺสี สุทํ โหมีติ โลมหํสนสุตฺเต วิริยํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํ ฯ

หีเนน พฺรหฺมจริเยน ขตฺติเย อุปปชฺชติ
มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ อุตฺตเมน วิสุชฺฌตีติ

เอวํ นิมิชาตเก อตฺตทมนวเสน กโต อฏฺฐงฺคิโก อุโปสโถ พฺรหฺม-

๑. มหาธมฺมปาลชาตเก ปน ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มิยฺยเรติ ทิสฺสติ ฯ

จริยนฺติ วุตฺโต ฯ อิทํ โข ปน ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ เอกนฺตํ นิพฺพิทาย วิราคาย ฯเปฯ อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโคติ มหาโควินฺทสุตฺตสฺมึเยว อริยมคฺโค พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺโต ฯ ตยิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธญฺเจว ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาว เทวมนุสฺเสหิ สุปฺปกาสิตนฺติ ปาสาทิกสุตฺเต สิกฺขาตฺตยสงฺคหํ สกลํ สาสนํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํ ฯ อิมสฺมึปิ ฐาเน อิทเมว พฺรหฺมจริยนฺติ อธิปฺเปตนฺติ อาห สิกฺขาตฺตยปริคฺคหิตตฺตาติอาทึ ฯ เสฏฺฐเจหีติ พุทฺธาทีหิ เสฏฺฐเจหิ ฯ เสฏฺฐจฏฺฐเจน พฺรหฺมภูตํ วา จริยํ พฺรหฺมจริยํ ฯ

[๒๖๗] สนิทานนฺติ เหฏฺฐาวุตฺตลกฺขเณน นิทาเนน สนิทานํ ฯ สอุปฺปตฺติกนฺติ สอตฺถุปฺปตฺติกํ ฯ เวเนยฺยานํ อนุรูปโตติ เวเนยฺยานํ จริยาทิอนุรูปโต ฯ อตฺถสฺสาติ เทสิยมานสฺส สีลาทิอตฺถสฺส ฯ เหตูทาหรณยุตฺตโตติ ตํ กิสฺส เหตุ เสยฺยถาปิ ภิกฺขเวติ จ อาทินา ตตฺถ ตตฺถ เหตูปมาคหเณน เหตูทาหรเณหิ ยุตฺตโต ฯ สทฺธาปฏิลาเภนาติ เต ตํ ธมฺมํ สุตฺวา ตถาคเต สทฺธํ ปฏิลภนฺตีติอาทินา วุตฺตสทฺธาปฏิลาเภน ฯ ปฏิปตฺติยาติ สีลวิสุทฺธิยาทิสมฺมาปฏิปตฺติยา ฯ ปฏิปตฺตินิมิตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ อธิคมพฺยตฺติโตติ สจฺจสมฺปฏิเวเธน อธิคมเวยฺยตฺติยสภาวโต สาตฺถํ กปิลมตาทิ วิย ตุจฺฉํ นิรตฺถกํ อหุตฺวา อตฺถสมฺปนฺนนฺติ กตฺวา ฯ ปริยตฺติยาติ

ปริยตฺติธมฺมปริจเยน ฯ อาคมพฺยตฺติโตติ ทุรกฺขาตธมฺเมสุ ปริจยํ กโรนฺตสฺส วิย สมฺโมหํ อชเนตฺวา พาหุสจฺจเวยฺยตฺติยสภาวโต สพฺยญฺชนํ ฯ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา หิ สติ อาคมพฺยตฺตีติ ฯ สีลาทิ-ปญฺจธมฺมกฺขนฺธยุตฺตโตติ สีลาทีหิ ปญฺจหิ ธมฺมโกฏฺฐาเสหิ อวิร-หิตตฺตา ฯ เกวลปริปุณฺณนฺติ อนวเสเสน สมนฺตโต ปุณฺณํ ปูริตํ ฯ นิรุปกฺกิเลสโตติ ทิฏฺฐิมานาทิอุปกฺกิเลสาภาวโต ฯ นิตฺถรณตฺถายาติ วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรณาย ฯ โลกามิสนิรเปกฺขโตติ กถญฺจิปิ ตณฺหา-สนฺนิสฺสยสฺส อนิสฺสยนโต ปริสุทฺธํ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ โย อิมํ ธมฺมเทสนํ นิสฺสาย ลาภํ วา สกฺการํ วา ลภิสฺสามีติ เทเสติ ตสฺส อปริสุทฺธา เทสนา โหติ ภควา ปน โลกามิสนิรเปกฺโข หิตผรเณน เมตฺตาภาวนาย มุทุหทโย อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตน จิตฺเตน เทเสติ ตสฺมา ตสฺส เทสนา ปริสุทฺธาติ ฯ

[๒๖๘] สาธูติ อยํ สทฺโท สาธุ เม ภนฺเต ภควา สงฺขิตฺเตน ธมฺมํ เทเสตูติอาทีสุ อายาจเน ทิสฺสติ ฯ สาธุ ภนฺเตติ โข โส ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวาติอาทีสุ สมฺปฏิจฺฉเน ฯ สาธุ สาธุ สารีปุตฺตาติอาทีสุ สมฺปหํสเน ฯ เตนหิ พฺราหฺมณ สาธุกํ สุณาหีติอาทีสุ ทฬฺหีกมฺเม อาณตฺติ-ยญฺจ ทิสฺสติ ฯ

สาธุ ธมฺมรุจิ ราชา สาธุ ปญฺญาณวา นโร

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๖]

สาธุ มิตฺตานมทฺทุพฺโภ ปาปสฺส อกรณํ สุขนฺติ-
อาทีสุ สุนฺทเร ฯ อิธาปิ สุนฺทเรเยว ทฏฺฐพฺโพติ อาห สาธุ โข
ปนาติ สุนฺทรํ โข ปนาติ ฯ

[๒๖๙] ตตฺถ สุนฺทรนฺติ ภทฺทกํ ฯ ภทฺทกตา จ ปสฺสนฺตสฺส
หิตสุขาวหภาเวนาติ อาห อตฺถาวหํ สุขาวหนฺติ ฯ ตตฺถ อตฺถา-
วหนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถสญฺหิตหิตาวหํ ฯ สุขาวหนฺติ
ยถาวุตฺตติวิธสุขาวหํ ฯ ตถารูปานนฺติ ตาทิสานํ ฯ ยาทิเสหิ ปน
คุเณหิ ภควา สมนฺนาคโต เตหิ จตุปฺปมาณิกสฺส โลกสฺส
สพฺพกาเลปิ อจฺจนฺตาย ปสาทนีโย เตสํ ยถาภูตสภาวตาติ
ทสฺเสนฺโต ยถารูโปติอาทิมาห ฯ ตตฺถ ยถาภุจฺจ ฯเปฯ อรห-
ตนฺติ อิมินา ธมฺมปฺปมาณานํ ลูขปฺปมาณานญฺจ สตฺตานํ ภควโต
ปสาทาวหตํ ทสฺเสติ ฯ ตํ ทสฺสเนน จ อิตเรสมฺปิ รูปปฺปมาณ-
โฆสปฺปมาณานํ ปสาทาวหตา ทสฺสิตา โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ ตทวินา-
ภาวโต ฯ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตีติ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโตติ เอวเมตฺถ
สมฺพนฺโธติ อาห ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหตีติ เอวมชฺฌาสยํ กตฺวาติ-
อาทึ ฯ ตตฺถ ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหตีติ เอตฺถ โกสิยสกุณ-
วตฺถุ กเถตพฺพํ ฯ

[๒๗๐] เยน วา การเณนาติ เหตุมฺหิ อิทํ กรณวจนํ ฯ
เหตุอตฺโถ หิ กิริยาย การณํ น กรณํ วิย กิริยตฺตา ตสฺมา

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๖]

นานปฺปการคุณวิเสสาธิคมตฺถํ อิธ อุปสงฺกมนกิริยาติ อนฺเนน วสตีติ-
อาทีสุ วิย เหตุอตฺถเมว เจตํ กรณวจนํ ยุตฺตํ น กรณตฺถํ
ตสฺส อยุชฺชมานตฺตาติ วุตฺตํ เยน วา การเณนาติ ฯ อวิภาคโต
สตตปฺปวตฺตนิรติสยสาธุวิปุลามตรสสทฺธมฺมผลตาย สาธุผลนิจฺจผลิต-
มหารุกฺเขน ภควา อุปมิโต ฯ สาธุผลุปโภคาธิปฺปายคฺคหเณเนว
หิ มหารุกฺขสฺส สาธุผลตาว คหิตาติ ฯ อุปสงฺกมีติ อุปสงฺกมนฺโต ฯ
สมฺปตฺตกามตาย หิ กิญฺจิ ฐานํ คจฺฉนฺโต ตํตํปเทสาติกฺกมเนน
อุปสงฺกมิ อุปสงฺกมนฺโตติ วตฺตพฺพตํ ลภติ ฯ เตนาห คโตติ
วุตฺตํ โหตีติ ฯ อุปคโตติ อตฺโถ ฯ อุปสงฺกมิตฺวาติ ปุพฺพกาล-
กิริยานิทฺเทโสติ อาห อุปสงฺกมนปริโยสานทีปนนฺติ ฯ ตโตติ
ยํ ฐานํ ปตฺโต อุปสงฺกมีติ วุตฺโต ตโต อุปคตฏฺฐานโต ฯ
อาสนฺนตรํ ฐานนฺติ ปญฺหํ วา ปุจฺฉิตุํ ธมฺมํ วา โสตุํ สกฺกุเณยฺ-
ยฏฺฐานํ ฯ

[๒๗๑] ยถา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉนฺโตติ ยถา ภควา กจฺจิ เต
พฺราหฺมณ ขมนียํ กจฺจิ ยาปนียนฺติอาทินา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉนฺโต
เตน พฺราหฺมเณน สทฺธึ สมฺปฺปวตฺตโมโท อโหสิ ปุพฺพภาสิตาย
ตทนุกรเณน เอวํ โสปิ พฺราหฺมโณ ภควตา สทฺธึ สมฺปฺปวตฺตโมโท
อโหสีติ โยชนา ฯ ตมฺปน สมฺปฺปวตฺตโมทตฺตํ อุปมาย ทสฺเสตุํ
สีโตทกํ วิยาติอาทิ วุตฺตํ ฯ สมฺโมทิตนฺติ สํสนฺทิตํ ฯ เอกีภาวนฺติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๓๖-๑๓๗]

สมฺโมทนกิริยาย สมานตํ เอกรูปตํ ฯ ขมนียนฺติ อิทํ จตุจกฺกํ นวทฺวารํ สรีรยนฺตํ ทุกฺขพหุลตาย สภาวโต ทุสฺสหํ กจฺจิ ขมิตุํ สกฺกุเณยฺยนฺติ ปุจฺฉติ ฯ ยาปนียนฺติ ปจฺจยายตฺตวุตฺติกํ จิรปฺปพนฺธสงฺขาตาย ยาปนาย กจฺจิ ยาเปตุํ สกฺกุเณยฺยํ ฯ สีสโรคาทิอาพาธาภาเวน กจฺจิ อปฺปาพาธํ ทุกฺขชีวิกาภาเวน กจฺจิ อปฺปาตงฺกํ ตํตํกิจฺจกรเณ อุฏฺฐานสุขตาย กจฺจิ ลหุฏฺฐานํ ตทนุรูปพลโยคโต กจฺจิ พลํ สุขวิหารสพฺภาเวน กจฺจิ ผาสุวิหาโร อตฺถีติ ตตฺถ ตตฺถ กจฺจิสทฺทํ โยเชตฺวา อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ พลปฺปตฺตา ปีติ ปีติเยว ฯ ตรุณา ปีติ ปาโมชฺชํ ฯ สมฺโมทํ ชเนติ กโรตีติ สมฺโมทนิกํ ตเทว สมฺโมทนียนฺติ อาห สมฺโมทชนนโตติ ฯ สมฺโมทิตพฺพโต สมฺโมทนียนฺติ อิมมฺปน อตฺถํ ทสฺเสนฺโต สมฺโมทิตุํ ยุตฺตภาวโตติ อาห ฯ สริตพฺพภาวโตติ อนุสฺสริตพฺพภาวโต ฯ สรณียนฺติ วตฺตพฺเพ ทีฆํ กตฺวา สาราณียนฺติ วุตฺตํ ฯ สุยฺยมานสุขโตติ อาปาถมธุรตฺตํ อาห ฯ อนุสฺสริยมานสุขโตติ วิมทฺทรมณียตํ ฯ พฺยญฺชนปริสุทฺธตายาติ สภาวนิรุตฺติภาเวน ตสฺสา กถาย วจนปาตุริยมาห ฯ อตฺถปริสุทฺธตายาติ อตฺถสฺส นิรุปกฺกิเลสตํ ฯ

[๒๗๒] อเนเกหิ ปริยาเยหีติ อเนเกหิ การเณหิ ฯ อติทูรอจฺจาสนฺนปฏิกฺเขเปน นาติทูรนาจฺจาสนฺนํ นาม คหิตํ ฯ ตํ ปน

มหลฺลเกติ ปเทน วิภวมหนฺตตา โยชิตา ฯ มคฺคปฏิปนฺเนติ
พฺราหฺมณานํ ปฏิปตฺตีวีถึ อุปคเต ตํ อโวกฺกมฺม จรณโต ฯ
อนฺติมวยนฺติ ปจฺฉิมวยํ ฯ ปจฺจุฏฺฐานํ นาม อาสนา วุฏฺฐานนฺติ
อาห น อาสนา วุฏฺฐหตีติ ฯ นิสินฺนาสนโต น วุฏฺฐาตีติ อตฺโถ ฯ
เอตฺถ จ ชิณฺเณ ฯเปฯ วโยอนุปฺปตฺเตติ อุปโยควจนํ อาสนา
วุฏฺฐานกิริยาเปกฺขํ น โหติ ตสฺมา ชิณฺเณ ฯเปฯ วโยอนุปฺ-
ปตฺเต ทิสฺวาติ อชฺฌาหารํ กตฺวา อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ อถวา
ปจฺจุคฺคมนกิริยาเปกฺขํ อุปโยควจนํ ตสฺมา น ปจฺจุฏฺเฐตีติ
อุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคมนํ น กโรตีติ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ ปจฺจุคฺ-
คมนมฺปิ หิ ปจฺจุฏฺฐานนฺติ วุจฺจติ ฯ วุตฺตํ เหตํ อาจริยมฺปน
ทูรโตว ทิสฺวา ปจฺจุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคมนกรณํ ปจฺจุฏฺฐานํ นามาติ ฯ
นาสนา วุฏฺฐาตีติ อิมินา ปน ปจฺจุคฺคมนาภาวสฺส อุปลกฺขณมตฺตํ
ทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ วิภาวเน นาม อตฺเถติ ปกติวิภาวนสงฺขาเต
อตฺเถ ฯ น อภิวาเทติ วาติ น อภิวาเทตพฺพนฺติ สลฺลกฺเขตีติ
วุตฺตํ โหติ ฯ

[๒๗๔] ตํ อญฺญาณนฺติ อยํ มม อภิวาทนาทีนิ กาตุํ อรห-
รูโป น โหตีติ อชานนวเสน ปวตฺตํ อญฺญาณํ ฯ โอโลเกนฺโตติ
ทุกฺขํ โข อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส กํ นุ โข อหํ สมณํ
วา พฺราหฺมณํ วา สกฺกเรยฺยํ ครุกเรยฺยนฺติอาทิสุตฺตวเสน ญาณ-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๓๙-๑๔๐]

จกฺขุนา โอโลเกนฺโต ฯ นิปจฺจการารหนฺติ ปณิปาตารหํ ฯ สมฺปติ-
ชาโตติ มุหุตฺตชาโต ฯ ชาตสมนนฺตรเมวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อุตฺตเรน
มุโขติ อุตฺตราภิมุโข ฯ อุตฺตรทิสาภิมุโขติ วุตฺตํ โหติ ฯ สตฺต-
ปทวีติหาเรน คนฺตฺวา สกลํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ โอโลเกสินฺติ อิทํ
ธมฺมตา เอสา ภิกฺขเว สมฺปติชาโต โพธิสตฺโต สเมหิ ปาเทหิ
ปติฏฺฐหิตฺวา อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คจฺฉติ เสตมฺหิ ฉตฺเต
อนุธาริยมาเน สพฺพา ทิสา วิโลเกติ อาสภิญฺจ วาจํ ภาสตีติ
เอวํ ปาลิยํ สตฺตปทวีติหารุปริฏฺฐิตสฺส วิย สพฺพทิสานุวิโลกนสฺส
กถิตตฺตา วุตฺตํ ฯ น ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ สตฺตปทวีติหารโต
ปเคว ทิสาวิโลกนสฺส กตตฺตา ฯ มหาสตฺโต หิ มนุสฺสานํ หตฺถโต
มุญฺจิตฺวา ปุรตฺถิมํ ทิสํ โอโลเกสิ ฯ อเนกานิ จกฺกวาฬสหสฺสานิ
เอกงฺคณานิ อเหสุํ ฯ ตตฺถ เทวมนุสฺสา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมานา
มหาปุริส อิห ตุมฺเหหิ สทิโสปิ นตฺถิ กุโต อุตฺตริตโรติ อาหํสุ ฯ
เอวํ จตสฺโส ทิสา จตสฺโส อนุทิสา เหฏฺฐา อุปรีติ ทสปิ ทิสา
อนุวิโลเกตฺวา อตฺตโน สทิสํ อทิสฺวา อยํ อุตฺตรา ทิสาติ สตฺต-
ปทวีติหาเรน อคมาสีติ เวทิตพฺโพ ฯ โอโลเกสินฺติ มม ปุญฺญา-
นุภาเวน โลกวิวรณปาฏิหาริเย ชาเต ปญฺญายมานํ ทสสหสฺสิโลก-
ธาตุํ มํสจกฺขุนาว โอโลเกสินฺติ อตฺโถ ฯ มหาปุริโสติ ชาติโคตฺต-
กุลปฺปเทสาทิวเสน มหนฺตปุริโส ฯ อคฺโคติ คุเณหิ สพฺพปฺปธาโน ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๐]

เชฏฺโฐติ คุณวเสเนว สพฺเพสํ วุฑฺฒตโม ฯ คุเณหิ มหลฺลกตโมติ วุตฺตํ โหติ ฯ เสฏฺโฐติ คุณวเสเนว สพฺเพสํ ปเสฏฺฐตโม ฯ อตฺถโต ปน ปจฺฉิมานิ เทฺว ปุริมสฺเสว เววจนานีติ เวทิตพฺพํ ฯ ตยาติ นิสฺสกฺเก กรณวจนํ ฯ อุตฺตริตโรติ อธิกตโร ฯ ปฏิมาเนสีติ ปูเชสิ ฯ อาสภินฺติ อุตฺตมํ ฯ มยฺหํ อภิวาทนาทิรโห ปุคฺคโลติ มยฺหํ อภิวาทนาทิกิริยาย อรโห อนุจฺฉวิโก ปุคฺคโล ฯ นิจฺจสาเปกฺขตาย ปเนตฺถ สมาโส ทฏฺฐพฺโพ ฯ ตถาคตาติ ตถาคตโต ฯ ตถาคตสฺส สนฺติกาติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอวรูปนฺติ อภิวาทนาทิสภาวํ ฯ ปริปากสิถิลพนฺธนนฺติ ปริปาเกน สิถิลพนฺธนํ ฯ ตํ วจนนฺติ นาหนฺตํ พฺราหฺมณาติ อาทิวจนํ ฯ นาหํ อรสรูโป มาทิสา วา อรสรูปาติ วุตฺเต พฺราหฺมโณ ถทฺโธ ภเวยฺย ฯ เตน วุตฺตํ จิตฺตมุทุภาวชนนตฺถนฺติ ฯ

[๒๗๕] อยํ หิ ปริยายสทฺโท เทสนาวารการเณสุ วตฺตตีติ เอตฺถ ปริยาเยติ เทเสตพฺพมตฺถํ อวคเมติ โพเธตีติ ปริยาโย เทสนา ฯ ปริยาเยติ อปราปรํ ปริวตฺเตตีติ ปริยาโย วาโร ฯ ปริยาเยติ อตฺตโน ผลํ ปริคฺคหิตฺวา วตฺตติ ตสฺส วา การณภาวํ คจฺฉตีติ ปริยาโย การณนฺติ เอวํ ปริยายสทฺทสฺส เทสนาวารการเณสุ ปวตฺติ เวทิตพฺพา ฯ อญฺญาย สณฺฐเหยฺยาติ อรหตฺเต ปติฏฺฐเหยฺย ฯ กตโม ปน โสติ ปริยายาเปกฺโข ปุลฺลิงฺค-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๐-๑๔๑]

นิทฺเทโส ญ กตโม โส ปริยาโยติ อตฺโถ ฯ ชาติวเสนาติ ขตฺติยาทิ-
ชาติวเสน ฯ อุปปตฺติวเสนาติ เทเวสุ อุปปตฺติวเสน ฯ เสฏฺจ-
สมฺมตานมฺปีติ อปิสทฺเทน ปเคว อเสฏฺจสมฺมตานนฺติ ทสฺเสติ ฯ
อภินนฺทนฺตานนฺติ สปฺปีติกตณฺหาวเสน ปโมทมานานํ ฯ รชฺชนฺตา-
นนฺติ พลวราควเสน รชฺชนฺตานํ ฯ รูปาทิปริโภเคน อุปฺปนฺนตณฺหา-
ยุตฺตโสมนสฺสเวทนานุรูปโต นิพฺพตฺติตฺวา หทยกมฺปนโต อมฺพรสาทโย
วิย รูปรสาติ วุจฺจนฺติ ฯ อาวิญฺฉนฺตีติ อากฑฺฒนฺติ ฯ วตฺถา-
รมฺมณาทิสามคฺคิยนฺติ วตฺถุอารมฺมณาทิการณสามคฺคิยํ ฯ อนุกฺขิ-
ปนฺโตติ อตฺตุกฺกํสนวเสน กถิเต พฺราหฺมณสฺส อสปฺปายภาวโต
อตฺตานํ อนุกฺขิปนฺโต อนุกฺกํเสนฺโต ฯ

[๒๗๖] เอตสฺมึ ปนตฺเถ กรเณ สามิวจนนฺติ ชหิตาติ เอตสฺมึ
อตฺเถ ฯ ตถาคตสฺสาติ กรเณ สามิวจนํ ฯ ตถาคเตน ชหิตาติ
อตฺโถ ฯ มูลนฺติ ภวมูลํ ฯ ตาลวตฺถุวตฺถุกตาติ วตฺตพฺเพ โอฏฺจ-
มุโขติอาทีสุ วิย มชฺเฌปทโลปํ กตฺวา อการญฺจ ทีฆํ กตฺวา
ตาลาวตฺถุกตาติ วุตฺตนฺติ อาห ตาลวตฺถุ วิย เนสํ วตฺถุ กตนฺติ
ตาลาวตฺถุกตาติ ฯ ตตฺถ ตาลสฺส วตฺถุ ตาลวตฺถุ ฯ ยถา
อารามสฺส วตฺถุภูตปุพฺโพ ปเทโส อารามสฺส อภาเว อารามวตฺถูติ
วุจฺจติ เอวํ ตาลสฺส ปติฏฺจิโตกาโส สมูลํ อุทฺธริเต ตาเล
ปเทสมตฺเต ฐิเต ตาลสฺส วตฺถุภูตปุพฺพตฺตา ตาลวตฺถูติ วุจฺจติ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๒]

เนสนฺติ รูปรสาทีนํ ฯ กถํ ปน ตาลวตฺถุ วิย เนสํ วตฺถุ กตนฺติ
อาห ยถา หีติอาทึ ฯ รูปาทิปริโภเคน อุปฺปนฺนตณฺหายุตฺต-
โสมนสฺสเวทนาสงฺขาตรูปรสาทีนํ จิตฺตสนฺตานสฺส อธิฏฺฐานภาวโต
วุตฺตํ เตสํ ปุพฺเพ อุปฺปนฺนปุพฺพภาเวน วตฺถุมตฺเต จิตฺตสนฺตาเน
กเตติ ฯ ตตฺถ ปุพฺเพติ ปุเร สราคกาเลติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตาลา-
วตฺถุกตาติ วุจฺจนฺตีติ ตาลวตฺถุ วิย อตฺตโน วตฺถุสฺส กตตฺตา
รูปรสาทโย ตาลาวตฺถุกตาติ วุจฺจนฺติ ฯ เอเตน ปหีนกิเลสานํ
ปุน อุปฺปตฺติยา อภาโว ทสฺสิโต ฯ อวิรุฬฺหิธมฺมตฺตาติ อวิรุฬฺหิ-
สภาวตาย ฯ มตฺถกจฺฉินฺโน ตาโล ปตฺตผลาทีนํ อวตฺถุภูโต ตาลา-
วตฺถูติ อาห มตฺถกจฺฉินฺนตาโล วิย กตาติ ฯ เอเตน ตาลาวตฺถุ
วิย กตาติ ตาลาวตฺถุกตาติ อยํ วิคฺคโห ทสฺสิโต ฯ เอตฺถ ปน
อวตฺถุภูโต ตาโล วิย กตาติ อวตฺถุตาลกตาติ วตฺตพฺเพ วิเสส-
นสฺส ปรนิปาตํ กตฺวา ตาลาวตฺถุกตาติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ
อิมินา ปนตฺเถน อิทํ ทสฺเสติ รูปรสาทิวจเนน วิปากธมฺมธมฺมา
หุตฺวา ปุพฺเพ อุปฺปนฺนา กุสลากุสลธมฺมา คหิตา ฯ เต อุปฺปนฺนาปิ
มตฺถกสทิสานํ ตณฺหาวิชฺชานํ มคฺคสตฺเถน ฉินฺนตฺตา อายตึ ตาล-
ปตฺตสทิเส วิปากกฺขนฺเธ นิพฺพตฺเตตุํ อสมตฺถา ชาตา ตสฺมา
ตาลาวตฺถุ วิย กตาติ ตาลาวตฺถุกตา รูปรสาทโยติ ฯ อิมสฺมึ
หิ อตฺเถ อภินนฺทนฺตานนฺติ อิมินา ปเทน กุสลโสมนสฺสมฺปิ

สงฺคหิตนฺติ วทนฺติ ฯ อนภาวํ กตาติ เอตฺถ อนุสทฺโท ปจฺฉา-
สทฺเทน สมานตฺโถติ อาห ยถา เนสํ ปจฺฉาภาโว น โหตีติ-
อาทึ ฯ อนุอภาวํ คตาติ ปจฺฉาอนุปฺปตฺติธมฺมตาวเสน อภาวํ
คตา วินาสมุปคตา ฯ ปหีนาติ อตฺโถ ฯ อิมา อนจฺฉริยา คาถาโย
ปฏิภํสูติ เอตฺถ อนจฺฉริยสทฺทํ อุทาหรณวเสน ทสฺเสนฺโต อาห
ยถา อนุอจฺฉริยา อนจฺฉริยาติ ฯ ตตฺถ อนุอจฺฉริยาติ สวนกาเล
อุปรูปริ วิมฺหยกราติ อตฺโถ ฯ ยญฺจ โข ตฺวํ วเทสิ โส
ปริยาโย น โหตีติ ยํ วนฺทนาทิสามคฺคีรสาภาวสงฺขาตํ การณํ อรส-
รูปตาย วเทสิ ตํ การณํ น โหติ น วิชฺชตีติ อตฺโถ ฯ นนุ
จ พฺราหฺมโณ ยํ วนฺทนาทิสามคฺคีรสาภาวสงฺขาตํ ปริยายํ สนฺธาย
อรสรูโป ภวํ โคตโมติ อาห โส ปริยาโย นตฺถีติ วุตฺเต
วนฺทนาทีนิ ภควา กโรตีติ อาปชฺชตีติ อิมํ อนิฏฺฐปฺปสงฺคํ ทสฺเสนฺโต
อาห กสฺมา ปน ภควา เอวมาหาติอาทึ ฯ

[๒๓๗] สพฺพปริยาเยสูติ สพฺพวาเรสุ ฯ สนฺธาย ภาสิตมตฺถนฺติ
ยํ สนฺธาย พฺราหฺมโณ นิพฺโภโค ภวํ โคตโมติอาทิมาห ภควา
จ ยํ สนฺธาย นิพฺโภคตาทึ อตฺตนิ อนุชานาติ ตํ สนฺธาย
ภาสิตมตฺถํ ฯ ฉนฺทราคปริโภโคติ ฉนฺทราควเสน ปริโภโค ฯ
อปรํ ปริยายนฺติ อญฺญํ การณํ ฯ กุลสมุทาจารกมฺมนฺติ กุลา-
จารสงฺขาตํ กมฺมํ กุลจาริตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ อกิริยนฺติ อกรณ-

ภาวํ ฯ

[๒๗๘] ทุฏฺฐุ จริตํ ทุจฺจริตํ ฯ กายทฺวาเร พาหุลฺลวุตฺติโต กายโต ปวตฺตํ ทุจฺจริตนฺติ กายทุจฺจริตํ ฯ ตํ สรูปโต ทสฺเสนฺโต ตตฺถ จาติอาทิมาห ฯ ปาณาติปาต อทินฺนาทาน มิจฺฉาจารเจตนา เวทิตพฺพาติ เอตฺถ ปาโณติ ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํ โวหารโต สตฺโต ฯ ชีวิตินฺทฺริยญฺเจตฺถ รูปารูปวเสน เวทิตพฺพํ ฯ รูป-ชีวิตินฺทฺริเย หิ วิโกปิเต อิตรมฺปิ ตํสมฺพนฺธตาย วินสฺสติ ฯ สตฺโตติ จ ขนฺธสนฺตาโน คเหตพฺโพ ฯ ตตฺถ หิ สตฺตปญฺญตฺติ ฯ สรเสเนว ปตนสภาวสฺส อนฺตราเอว อติว ปาตนํ อติปาโต ฯ สณิกํ ปติตุํ อทตฺวา สีฆปาตนนฺติ อตฺโถ ฯ อติกฺกมฺม วา สตฺถาทีหิ อติภวิตฺวา ปาตนํ อติปาโต ฯ ปาณสฺส อติปาโต ปาณาติปาโต ฯ ปาณวโธ ปาณฆาโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ อตฺถโต ปน ปาเณ ปาณสญฺญิโน ปรสฺส ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทกปโยคสมุฏฺฐาปิกา กาย-วจีทฺวารานมญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา วธกเจตนา ฯ ยาย หิ เจตนาย ปวตฺตมานสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส นิสฺสยภูเตสุ มหาภูเตสุ อุปกฺกมกรณ-เหตุกมหาภูตปฺปจฺจยา อุปฺปชฺชนกมหาภูตา นุปฺปชฺชิสฺสนฺติ ฯ สา ตาทิสปฺปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา ปาณาติปาโต ฯ ลทฺธุปกฺกมานิ หิ ภูตานิ อิตรภูตานิ วิย น วิสทานีติ สมานชาติยานํ การณํ น โหนฺติ ฯ เอตฺถาห ขเณ ขเณ นิรุชฺฌนสภาเวสุ สงฺขาเรสุ โก

หนฺตา โก วา หญฺญติ ยทิ จิตฺตเจตสิกสนฺตาโน โส อรูป-
ตาย น เฉทนเภทนาทิวเสน วิโกปนสมตฺโถ นาปิ วิโกปนีโย อถ
รูปสนฺตาโน โส อเจตนตาย กฏฺจกลิงฺครุปโมติ น ตตฺถ เฉทนา-
ทินา ปาณาติปาโต ลพฺภติ ยถา มตสรีเร ปโยโคปิ ปาณาติ-
ปาตสฺส ปหรณปฺปหาราทิ อตีเตสุ วา สงฺขาเรสุ ภเวยฺย อนา-
คเตสุ วา ปจฺจุปฺปนฺเนสุ วา ตตฺถ น ตาว อตีตานาคเตสุ
สมฺภวติ เตสํ อภาวโต ปจฺจุปฺปนฺเนสุ จ สงฺขารานํ ขณิกตฺตา
สรเสเนว นิรุชฺฌนสภาวตาย วินาสาภิมุเขสุ นิปฺปโยชโน ปโยโค
สิยา วินาสสฺส จ การณรหิตตฺตา น ปหรณปฺปหาราทิปฺปโยค-
เหตุกํ มรณํ นิรีหกตาย จ สงฺขารานํ กสฺส โส ปโยโค
ขณิกตฺตา วธาธิปฺปายสมกาลภิชฺชนโต กสฺส กิริยา ปริโยสาน-
กาลานวฏฺฐานโต กสฺส วา ปาณาติปาตกมฺมพนฺโธติ ฯ วุจฺจเต ฯ
ยถาวุตฺตวธกเจตนาสหิโต สงฺขารานํ ปุญฺโช สตฺตสงฺขาโต หนฺตา ฯ
เตน ปวตฺติตวธปฺปโยคนิมิตฺตํ อปคตุสฺมาวิญฺญาณชีวิตินฺทฺริโย
มตโวหารปฺปวตฺตินิพนฺธโน ยถาวุตฺตวธปฺปโยคกรเณ อุปฺปชฺชนารโห
รูปารูปธมฺมสมูโห หญฺญติ ฯ เกวโล วา จิตฺตเจตสิกสนฺตาโน วธปฺ-
ปโยคาวิสยภาเวปิ ตสฺส ปญฺจโวการภเว รูปสนฺตานาธีนวุตฺติตาย
รูปสนฺตาเน ปเรน ปโยชิตชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทกปโยควเสน ตนฺนิพฺพตฺติ-
วินิพนฺธกวิสทิสรูปุปฺปตฺติยา วิหเต วิจฺเฉโท โหตีติ น ปาณาติ-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๔]

ปาตสฺส อสมฺภโว ฯ นาปิ อเหตุโก ปาณาติปาโต ฯ น จ ปโยโค นิปฺปโยชโน ฯ ปจฺจุปฺปนฺเนสุ สงฺขาเรสุ กตปฺปโยควเสน ตทนนฺตรํ อุปฺปชฺชนารหสฺส สงฺขารกลาปสฺส ตถา อนุปฺปตฺติโต ฯ ขณิกานํ สงฺขารานํ ขณิกมรณสฺส อิธ มรณภาเวน อนธิปฺเปตตฺตา สนฺตติมรณสฺส จ ยถาวุตฺตนเยน สเหตุกภาวโต น อเหตุกํ มรณํ ฯ น จ กตฺตุรหิโต ปาณาติปาตปฺปโยโค นิรีเหสุปิ สงฺขาเรสุ สนฺนิหิตตามตฺเตน อุปการเกสุ อตฺตโน อตฺตโน อนุรูปผลุปฺปาทนนิยเตสุ การเณสุ กตฺตุโวหารสทฺธิโต ยถา ปทีโป ปกาเสติ นิสากโรว จนฺทิมาติ ฯ น จ เกวลสฺส วธาธิปฺปายสหภุโน จิตฺตเจตสิกกลาปสฺส ปาณาติปาโต อิจฺฉิตพฺโพ สนฺตานวเสน อวฏฺฐิตสฺเสว ปฏิชานนโต ฯ สนฺตานวเสน ปวตฺตมานานญฺจ ปทีปาทีนํ อตฺถกิริยา ทิสฺสตีติ อตฺเถว ปาณาติปาเตน กมฺมพนฺโธ ฯ อยญฺจ วิจาโร อทินฺนาทานาทีสุปิ ยถาสมฺภวํ วิภาเวตพฺโพ ฯ โส จ ปาณาติปาโต คุณวิรหิเตสุ ติรจฺฉานคตาทีสุ ปาเณสุ ขุทฺทเก ปาเณ อปฺปสาวชฺโช มหนฺเต มหาสาวชฺโช ฯ กสฺมา ฯ ปโยคมหนฺตตาย ฯ ปโยคสมตฺเตปิ วตฺถุมหนฺตตาย ฯ คุณวนฺเตสุ มนุสฺสาทีสุ อปฺปคุเณ ปาเณ อปฺปสาวชฺโช ฯ มหาคุเณ มหาสาวชฺโช ฯ สรีรคุณานํ สมภาเว สติปิ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวชฺโช ติพฺพตาย มหาสาวชฺโชติ เวทิตพฺโพ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๔]

กายวาจาหิ น ทินฺนนฺติ อทินฺนํ ปรสนฺตกํ ฯ ตสฺส อาทานํ อทินฺนาทานํ ฯ ปรสฺส หรณํ เถยฺยํ โจริกาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อตฺถโต ปน ปรปริคฺคเห ปรปริคฺคหสญฺญิโน ตทาทายกอุปกฺกม-สมุฏฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานมญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา เถยฺยเจตนา ฯ ตํ หีเน ปรสนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ ปณีเต มหาสาวชฺชํ ฯ กสฺมา ฯ วตฺถุปฺปณีตตาย ฯ วตฺถุสมตฺเต สติ คุณาธิกานํ สนฺตเก วตฺถุสฺมึ มหาสาวชฺชํ ฯ ตํ ตํ คุณาธิกํ อุปาทาย ตโต ตโต หีนคุณสฺส สนฺตเก วตฺถุสฺมึ อปฺปสาวชฺชํ ฯ มิจฺฉาจรณํ มิจฺฉาจาโร เมถุนสมาจาเรสุ เอกนฺตนินฺทิโต ลามกาจาโร ฯ โส ปน ลกฺขณโต อสทฺธมฺมาธิปฺปาเยน กายทฺวารปฺปวตฺตา อคมนียฏฺฐานวีติกฺกมน-เจตนา ฯ โส ปเนส มิจฺฉาจาโร สีลาทิคุณวิรหิเต อคมนียฏฺฐาเน อปฺปสาวชฺโช สีลาทิคุณสมฺปนฺเน มหาสาวชฺโช ฯ ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา อคมนียวตฺถุ ตสฺมึ เสวนจิตฺตํ เสวนปฺปโยโค มคฺเคน มคฺคปฏิปตฺติอธิวาสนนฺติ ฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโกเอว ฯ

[๒๗๙] วจีทฺวาเร พาหุลฺลวุตฺติโต วาจโต ปวตฺตํ ทุจฺจริตนฺติ วจีทุจฺจริตํ ฯ ตํ สรูปโต ทสฺเสนฺโต อาห มุสาวาท ปิสุณาวาจ-ผรุสวาจสมฺผปฺปลาปเจตนา เวทิตพฺพาติ ฯ ตตฺถ มุสาติ อภูตํ อตจฺฉํ วตฺถุ ฯ มุสา วทิยติ วุจฺจติ เอตายาติ มุสาวาโท ฯ อตถํ วตฺถุํ ตถโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส ตถาวิญฺญตฺติสมุฏฺฐา-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๔]

เจตนา ฯ โส ยมตฺถํ ภณฺชติ ตสฺส อปฺปตาย อปฺป-
สาวชฺโช มหนฺตตาย มหาสาวชฺโช ฯ อปิจ คหฏฺฐานํ อตฺตโน
สนฺตกํ อทาตุกามตาย นตฺถีติอาทินยปฺปวตฺโต อปฺปสาวชฺโช
สกฺขินา หุตฺวา อตฺถภญฺชนตฺถํ วุตฺโต มหาสาวชฺโช ฯ ปพฺพชิตานํ
อปฺปกมฺปิ เตลํ วา สปฺปึ วา ลภิตฺวา หสฺสาธิปฺปาเยน อชฺช
คาเม เตลํ นที มญฺเญ สนฺทตีติ ปูรณกถานเยน ปวตฺโต อปฺป-
สาวชฺโช ฯ อทิฏฺฐํเยว ปน ทิฏฺฐนฺติอาทินา นเยน วทนฺตานํ
มหาสาวชฺโช ฯ ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา อตถํ วตฺถุ วิสํวาทน-
จิตฺตํ ตชฺโช วายาโม ปรสฺส ตทตฺถวิญฺญาปนนฺติ ฯ เอโก
ปโยโค สาหตฺถิโกว ฯ โส กาเยน วา กายปฏิพทฺเธน วา วาจาย
วา ปรวิสํวาทกกิริยากรเณ ทฏฺฐพฺโพ ฯ ตาย เจ กิริยาย ปโร
ตมตฺถํ ชานาติ อยํ กิริยสมุฏฺฐาปิกเจตนากฺขเณเยว มุสาวาท-
กมฺมุนา พชฺฌติ ฯ ยสฺมา ปน ยถา กายกายปฏิพทฺธวาจาหิ
ปรํ วิสํวาเทติ ตถา อิมสฺส ภณาหีติ อาณาเปนฺโตปิ ปณฺณํ
ลิขิตฺวา ปุรโต นิสฺสชฺชนฺโตปิ อยํ อตฺโถ เอวํ เวทิตพฺโพติ
กุฑฺฑาทีสุ ลิขิตฺวา ฐเปนฺโตปิ ตสฺมา เอตฺถ อาณตฺติกนิสฺสคฺคิย-
ถาวราปิ ปโยคา ยุชฺชนฺติ ฯ อฏฺฐกถาสุ ปน อนาคตตฺตา วีมํสิตฺวา
คเหตพฺพา ฯ ปีสตีติ ปิสุณา สมคฺเค สตฺเต อวยวภูเต วคฺเค
ภินฺเน กโรตีติ อตฺโถ ฯ นิรุตฺตินเยน วา ปิยสุญฺญกรณโต ปิสุณา ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๔]

ยาย หิ วาจาย ยสฺส ตํ ตํ วาจํ ภาสติ ตสฺส หทเย อตฺตโน ปิยสุญฺญภาวํ ปรสฺส จ ปิยสุญฺญภาวํ กโรติ สา ปิสุณา วาจา ฯ ลกฺขณโต ปน สงฺกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ปเรสํ วา เภทาย อตฺตโน ปิยกมฺยตาย วา กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา ปิสุณวาจา ปิสุณํ วตฺติ เอตายาติ กตฺวา ฯ สา ยสฺส เภทํ กโรติ ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา ฯ มหาคุณตาย มหาสาวชฺชา ฯ ตสฺสา จตฺตาโร สมฺภารา ภินฺทิตพฺโพ ปโร อิติ อิเม นานา ภวิสฺสนฺตีติ เภทปุเรกฺขารตา วา อิติ อหํ ปิโย ภวิสฺสามิ วิสฺสาสิโกติ ปิยกมฺยตา วา ตชฺโช วายาโม ตสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติ ฯ ปเร ปน อภินฺเน กมฺมปถเภโท นตฺถิ ภินฺเนเอว โหติ ฯ ผรุสยตีติ ผรุสา วาจา ฯ ยาย หิ วาจาย อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ ผรุสํ สิเนหาภาเวน สุกฺขํ กโรติ สา ผรุสวาจา ฯ อถวา สยมฺปิ ผรุสา โทมนสฺสสมุฏฺฐิตตฺตา สภาเวนปิ กกฺกสา เนว กณฺณสุขา น หทยสุขาติ ผรุสา วาจา ฯ เอตฺถ ปน ปเรสํ มมฺมจฺเฉทนวเสน ปวตฺติยา เอกนฺตนิรตฺถตาย สภาเวน การณโวหาเรน จ วาจาย ผรุสสทฺทปฺปวตฺติ ทฏฺฐพฺพา ฯ ตํ ผรุสํ วทติ เอตายาติ ผรุสวาจา ปรสฺส มมฺมจฺเฉทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เอกนฺตผรุสา เจตนา ฯ ตสฺสา อาวิภาวตฺถมิทํ วตฺถุ ฯ

[๒๘๐] เอโก กิร ทารโก มาตุ วจนํ อนาทยิตฺวา อรญฺญํ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๔]

คจฺฉติ ฯ ตํ มาตา นิวตฺเตตุํ อสกฺโกนฺตี จณฺฑา ตํ มหิสี อนุพนฺธตูติ อกฺโกสิ ฯ อถสฺส ตเถว อรญฺเญ มหิสี อุฏฺฐาสิ ฯ ทารโก ยํ มม มาตา มุเขน กเถสิ ตํ มา โหตุ ยํ จิตฺเตน จินฺเตสิ ตํ โหตูติ สจฺจกิริยํ อกาสิ ฯ มหิสี ตตฺเถว พนฺธา[๑] วิย อฏฺฐาสิ ฯ

[๒๘๑] เอวํ มมฺมจฺเฉทโก วจีปโยโค จิตฺตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติ ฯ มาตาปิตโร หิ กทาจิ ปุตฺตเก เอวมฺปิ วทนฺติ โจรา โว ขณฺฑาขณฺฑิกํ กโรนฺตูติ อุปฺปลปตฺตมฺปิ จ เนสํ อุปริ ปตนฺตํ น อิจฺฉนฺติ ฯ อาจริยุปชฺฌายา จ กทาจิ นิสฺสิตเก เอวํ วทนฺติ กึ อิเม อหิริกา อโนตฺตปฺปิโน วทนฺติ นิทฺธมถ เนติ อถ จ เนสํ อาคมาธิคมสมฺปตฺตึ อิจฺฉนฺติ ฯ ยถา จ จิตฺตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติ เอวํ วจนสณฺหตาย อผรุสวาจาปิ น โหติ ฯ น หิ มาราเปตุกามสฺส อิมํ สุขํ สยาเปถาติ วจนํ อผรุสวาจา โหติ ฯ จิตฺตผรุสตาย ปน เอสา ผรุสวาจาว ฯ สา ยํ สนฺธาย ปวตฺติตา ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา มหาคุณตาย มหาสาวชฺชา ฯ ตสฺสา ตโย สมฺภารา อกฺโกสิตพฺโพ ปโร กุปฺปิตจิตฺตํ อกฺโกสนาติ ฯ ปเรสํ สุขํ หิตญฺจ ผลติ วิสรติ วินาเสตีติ สมฺผํ อตฺตโน ปเรสญฺจ อนุปการกํ ยงฺกิญฺจิ ฯ สมฺผํ ปลปติ เอตายาติ

๑. พทฺธาติปิ ทิสฺสติ ฯ

สมฺผปฺปลาโป อนตฺถวิญฺญาปกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา อกุสล-
เจตนา ฯ โส อาเสวนมนฺทตาย อปฺปสาวชฺโช ฯ อาเสวน-
มหนฺตตาย มหาสาวชฺโช ฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา ภารตยุทฺธ-
สีตาหรณาทินิรตฺถกกถาปุเรกฺขารตา ตถารูปีกถากถนญฺจ ฯ ปเร
ปน ตํ กถํ อคฺคณฺหนฺเต กมฺมปถเภโท นตฺถิ ฯ ปเรน ปน
สมฺผปฺปลาเป คหิเตเยว โหติ ฯ

[๒๘๒] อภิชฺฌาพฺยาปาทมิจฺฉาทิฏฺฐิโยติ เอตฺถ ปรสมฺปตฺตึ
อภิมุขํ ฌายตีติ อภิชฺฌา ปรสมฺปตฺตีสุ โลโภ ฯ สา ปน อโห
วต อิทํ มมสฺสาติ เอวํ ปรภณฺฑาภิชฺฌายนลกฺขณา อทินฺนา-
ทานํ วิย อปฺปสาวชฺชา มหาสาวชฺชา จ ฯ ตสฺสา เทฺว
สมฺภารา ปรภณฺฑํ อตฺตโน ปริณามนญฺจ ฯ ปรภณฺฑวตฺถุเก หิ
โลเภ อุปฺปนฺเนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ ยาว อโห
วต อิทํ มมสฺสาติ อตฺตโน น ปริณาเมติ ฯ หิตสุขํ พฺยา-
ปาเทติ วินาเสตีติ พฺยาปาโท ปฏิโฆ ฯ โส ปรวินาสาย มโน-
ปโทสลกฺขโณ ฯ โส ผรุสวาจา วิย อปฺปสาวชฺโช มหา-
สาวชฺโช จ ฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา ปรสตฺโต ตสฺส จ
วินาสนจินฺตา ฯ ปรสตฺตวตฺถุเก หิ โกเธ อุปฺปนฺเนปิ น ตาว
กมฺมปถเภโท โหติ ยาว อโห วตายํ อุจฺฉิชฺเชยฺย วินสฺเสยฺ-
ยาติ ตสฺส วินาสนํ น จินฺเตติ ฯ ยถาภุจฺจคฺคหณาภาเวน

มิจฺฉา ปสฺสตีติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯ สา นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทินา
นเยน วิปรีตทสฺสนลกฺขณา สมฺผปฺปลาโป วิย อปฺปสาวชฺชา
มหาสาวชฺชา จ ฯ อปิจ อนิยตา อปฺปสาวชฺชา นิยตา
มหาสาวชฺชา ฯ ตสฺสา เทฺว สมฺภารา วตฺถุโน คหิตาการวิปรีตตา
ยถา จ ตํ คณฺหาติ ตถาภาเวน ตสฺสุปฏฺฐานนฺติ ฯ ตตฺถ
นตฺถิกาเหตุกากิริยทิฏฺฐีหิเอว กมฺมปถเภโท โหติ ฯ

[๒๘๓] อเนกวิหิตานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานนฺติ
สามญฺญวจเนปิ ปาริเสสญายโต วุตฺตาวเสสา อกุสลา ธมฺมา คเห-
ตพฺพาติ อาห จเปตฺวา เต ธมฺเมติอาทึ ฯ เต ยถาวุตฺตกาย-
ทุจฺจริตาทิเก อกุสลธมฺเม จเปตฺวาติ อตฺโถ ฯ อเนกวิหิตาติ
อเนกปฺปการา ฯ อยํ โลกตนฺตีติ อยํ วุฑฺฒานํ อภิวาทนาทิกิริย-
ลกฺขณา โลกปฺปเวณิ ฯ อนาคามิพฺราหฺมณานํ อลงฺการาทีสุ
อนาคามิภิกฺขูนญฺจ จีวราทีสุ นิกฺกนฺติวเสน ราคุปฺปตฺติ โหตีติ
อนาคามิมคฺเคน ปญฺจกามคุณิกราคสฺเสว ปหานํ เวทิตพฺพนฺติ อาห
ปญฺจกามคุณิกราคสฺสาติ ฯ รูปาทีสุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ วตฺถุ-
กามโกฏฺฐาเสสุ อุปฺปชฺชมาโน ราโค ปญฺจกามคุณิกราโคติ เวทิ-
ตพฺโพ ฯ โกฏฺฐาสวจโน เหตฺถ คุณสทฺโท วโยคุณา อนุปุพฺพํ
ชหนฺตีติอาทีสุ วิย ฯ ทฺวีสุ อกุสลจิตฺเตสูติ โทมนสฺสสหคเตสุ
ทฺวีสุ อกุสลจิตฺเตสุ ฯ โมหสฺส สพฺพากุสลสาธารณตฺตา อาห

สพฺพากุสลสมฺภวสฺสาติ ฯ อวเสสานนฺติ สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนํ ฯ
ชิคุจฺฉติ มญฺเญติ อหมภิชาโต รูปวา ปญฺญวา กถํ นาม อญฺเญสํ
อภิวาทนาทึ กเรยฺยนฺติ ชิคุจฺฉติ วิย ชิคุจฺฉตีติ วา สลฺลกฺเขมิ ฯ
อโกสลฺลสมฺภูตฏฺเฐนาติ อญาณสมฺภูตฏฺเฐน ฯ อกุสเล ธมฺเม
ชิคุจฺฉมาโน เตสํ สมงฺคิภาวมฺปิ ชิคุจฺฉตีติ วุตฺตํ อกุสลานํ ธมฺมานํ
สมาปตฺตีติ ฯ เอตสฺเสว เววจนํ สมาปชฺชนา สมงฺคิภาโวติ ฯ
มณฺฑนกชาติโยติ มณฺฑนสภาโว มณฺฑนสีโลติ อตฺโถ ฯ เชคุจฺฉิ-
ตนฺติ ชิคุจฺฉนสีลตํ ฯ โลกเชฏฺฐกกมฺมนฺติ โลเก เชฏฺฐกานํ กตฺตพฺพ-
กมฺมํ โลเก วา เสฏฺฐสมฺมตํ กมฺมํ ฯ ตตฺราติ ยถาวุตฺเตสุ
ทฺวีสุปิ อตฺถวิกปฺเปสุ ฯ ปทาภิหิโต อตฺโถ ปทตฺโถ ฯ พฺยญฺชนตฺ-
โถติ วุตฺตํ โหติ ฯ วินยํ วา อรหตีติ เอตฺถ วินยนํ วินโย ฯ
นิคฺคณฺหนนฺติ อตฺโถ ฯ เตนาห นิคฺคหํ อรหตีติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ
นนุ จ ปรมํ วุตฺเตสุ ทฺวีสุปิ อตฺถวิกปฺเปสุ สกตฺเถ อรหตฺเถ จ
ตทฺธิตปจฺจโย สทฺทลกฺขณโต ทิสฺสติ น ปน วินยาย ธมฺมํ
เทเสตีติ อิมสฺมึ อตฺเถ ตสฺมา กถเมตฺถ ตทฺธิตปจฺจโยติ อาห
วิจิตฺรา หิ ตทฺธิตวุตฺตีติ ฯ วิจิตฺรตา เจตฺถ โลกปฺปมาณโต เวทิ-
ตพฺพา ฯ ตถาหิ ยสฺมึ ยสฺมึ อตฺเถ ตทฺธิตปฺปโยโค โลกสฺส
ตตฺถ ตตฺถ ตทฺธิตวุตฺติ โลกโต สิทฺธาติ วิจิตฺรา ตทฺธิตวุตฺติ ฯ
ตสฺมา ยถา มา สทฺทมกาสีติ วทนฺโต มาสทฺทิโกติ วุจฺจติ เอวํ
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๔-๑๔๕]

วินยาย ธมฺมํ เทเสตีติ เวนยิโกติ วุจฺจตีติ อธิปฺปาโย ฯ กปณ-
ปุริโสติ คุณวิรหิตตาย หีนมนุสฺโส ฯ พฺยญฺชนานิ อวิจาเรตฺวาติ
อุทฺทิฏฺฐวิตฺถารสทฺเทสุ* วิย อิมสฺมึ อตฺเถ อยํ นาม ปจฺจโยติ เอวํ
พฺยญฺชนวิจารํ อกตฺวา ฯ อนิปฺผนฺนปาฏิปทิกวเสนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ
เทวโลกคพฺภสมฺปตฺติยาติ วตฺวาปิ ฉเปตฺวา ภุมฺมเทเว เสสเทเวสุ
คพฺภคฺคหณสฺส อภาวโต ปฏิสนฺธิเยเวตฺถ คพฺภสมฺปตฺติ เวทิ-
ตพฺพาติ ฯ วุตฺตเมวตฺถํ วิวริตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห เทวโลกปฏิ-
สนฺธิปฏิลาภาย สํวตฺตตีติ ฯ อสฺสาติ อภิวาทนาทิสามีจิกมฺมสฺส ฯ
มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคหเณ โทสํ ทสฺเสนฺโตติ มาติโต อปริ-
สุทฺธภาวํ ทสฺเสนฺโต ฯ อกฺโกสิตุกามสฺส ทาสิยา ปุตฺโตติ ทาสิ-
กุจฺฉิสฺมึ นิพฺพตฺตภาเว โทสํ ทสฺเสตฺวา อกฺโกสนํ วิย ภควโต
มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคหเณ โทสํ ทสฺเสตฺวา อกฺโกสนฺโตปิ
เอวมาหาติ อธิปฺปาโย ฯ คพฺภโตติ เทวโลกสฺมึ ปฏิสนฺธิโต ฯ
เตเนวาห อภพฺโพ เทวโลกุปปตฺตึ ปาปุณิตุนฺติ อธิปฺปาโยติ ฯ หีโน
วา คพฺโภ อสฺสาติ อปคพฺโภติ อิมสฺส วิคฺคหสฺส เอเกน ปริยาเยน
อธิปฺปายํ ทสฺเสนฺโต อาห เทวโลกคพฺภปริพาหิรตฺตา อายตึ
หีนคพฺภปฏิลาภภาคีติ ฯ อิติสทฺโท เหตฺอตฺโถ ฯ ยสฺมา อายตึ
หีนคพฺภปฏิลาภภาคี ตสฺมา หีโน วา คพฺโภ อสฺสาติ อปคพฺโภติ

๑. ม. ติสฺสทตฺตาทิสทฺเทสุ ฯ

อธิปฺปาโย ฯ ปุน ตสฺเสว จ วิคฺคหสฺส โกธวเสน ฯเปฯ ทสฺเสนฺ-
โตติ เหฏฺฐาวุตฺตนยสฺส อนุรูปํ กตฺวา อธิปฺปายํ ทสฺเสนฺโต อาห
หีโน วาสฺส มาตุกุจฺฉิสฺมึ คพฺภวาโส อโหสีติ อธิปฺปาโยติ ฯ
คพฺภสทฺโท อตฺถิ มาตุกุจฺฉิปริยาโย คพฺเภ วสติ มานโวติอาทีสุ
วิย ฯ อตฺถิ มาตุกุจฺฉิสฺมึ นิพฺพตฺตสตฺตปริยาโย อนฺตมโส คพฺภ-
ปาตนํ อุปาทายาติอาทีสุ วิย ฯ ตตฺถ มาตุกุจฺฉิปริยายํ คเหตฺวา
ตทตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห อนาคเต คพฺภเสยฺยาติ ฯ คพฺเภ เสยฺยา
คพฺภเสยฺยา ฯ อนุตฺตเรน มคฺเคนาติ อคฺคมคฺเคน ฯ กมฺมกิเลสานํ
มคฺเคน วิหตตฺตา อาห วิหตการณตฺตาติ ฯ อิตรา ติสฺโสปีติ
อณฺฑชสํเสทชอุปปาติกา ฯ เอตฺถ จ ยทิปิ อปคพฺโภติ อิมสฺส
อนุรูปโต คพฺภเสยฺยาเอว วตฺตพฺพา ฯ ปสงฺคโต ปน ลพฺภมานํ
สพฺพมฺปิ วตฺตุํ วฏฺฏตีติ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติปิ วุตฺตาติ เวทิตพฺพา ฯ
อิทานิ สตฺตปริยายสฺส คพฺภสทฺทสฺส วเสน วิคฺคหนานตฺตํ ทสฺเสนฺโต
อาห อปิจาติอาทึ ฯ อิมสฺมึ ปน วิกปฺเป คพฺภเสยฺยาเอว ปหีนา
น ปน คพฺโภติ อาปชฺชตีติ อาห ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตีติ ฯ อุภยมฺปิ
คพฺภเสยฺยาวเสเนว วุตฺตนฺติปิ วทนฺติ ฯ นนุ จ อายตึ คพฺภเสยฺยา
ปหีนาติ วุตฺตตฺตา คพฺภเสยฺยาเอว ปหีนา น ปน คพฺโภติ
อาปชฺชตีติ อาห ยถา จาติอาทึ ฯ อถ อภินิพฺพตฺตีติ เอตฺตกเมว
อวตฺวา ปุนพฺภวคฺคหณํ กิมตฺถนฺติ อาห อภินิพฺพตฺติ จ นามาติ-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๖-๑๔๗]

อาทึ ฯ อปุนพฺภวภูตาติ ขเณ ขเณ อุปฺปชฺชมานานํ ธมฺมานํ อภินิพฺพตฺติ ฯ

[๒๘๔] ธมฺมธาตุนฺติ เอตฺถ ธมฺเม อนวเสเส ธาเรติ ยาถาวโต อุปธาเรตีติ ธมฺมธาตุ ธมฺมานํ ยาถาวสภาวโต อวพุชฺฌนสภาโว ฯ สพฺพญฺญุตญาณสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ ปฏิวชฺฌิตฺวาติ สจฺฉิกตฺวา ฯ ปฏิลภิตฺวาติ อตฺโถ ฯ ปฏิลาภเหตูติ วุตฺตํ โหติ ฯ เทสนาวิลาสปฺปตฺโต โหตีติ รุจิวเสน ปริวตฺเตตฺวา เทเสตุํ สมตฺถตา เทสนาวิลาโส ตํ ปตฺโต อธิคโตติ อตฺโถ ฯ กรุณาวิปฺผารนฺติ สพฺพสตฺเตสุ มหากรุณาย ผรณํ ฯ ตาทิคุณลกฺขณเมว ปุน อุปมาย วิภาเวตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห ปจวีสมจิตฺตตนฺติ ฯ ยถา ปจวี สุจิอสุจินิกฺเขปเฉทนเภทนาทีสุ น วิกมฺปติ อนุโรธวิโรธํ น ปาปุณาติ เอวํ อิฏฺฐานิฏฺเฐสุ ลาภาลาภาทีสุ อนุโรธวิโรธปฺปหานโต อวิกมฺปิตจิตฺตตาย ปจวีสมจิตฺตตนฺติ อตฺโถ ฯ อกุปฺปธมฺมตนฺติ เอตฺถ อกุปฺปธมฺโม นาม ผลสมาปตฺตีติ ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ ปเรสุ ปน อกฺโกสนฺเตสุปิ อตฺตโน ปจวีสมจิตฺตตาลกฺขณํ อกุชฺฌนสภาวตนฺติ เอวเมตฺถ อตฺโถ คเหตพฺโพติ อมฺหากํ ขนฺติ ฯ ชราย อนุสฏฺฐนฺติ ชราย ปลิเวธิตํ[๑] ฯ วฏฺฏขาณุภูตนฺติ อเนเกสํ อนยพฺยสนานํ นิปาตลกฺขณตฺถมฺภภูตตาย สํสารขาณุภูตํ ฯ พฺราหฺมณสฺส วุฑฺฒตาย อาสนฺนํ วต มรณนฺติ สมฺภาวนวเสน

๑. ปลิเวจิตนฺติ ภเวยฺย ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๗-๑๔๘]

อชฺช มริตฺวาติอาทิ วุตฺตํ ฯ มหนฺเตน โข ปน อุสฺสาเหนาติ สาธุ โข ปน ตถารูปานํ อรหตํ ทสฺสนํ โหตีติ เอวํ สญฺชาต-มหุสฺสาเหน ฯ อปฺปฏิสมํ ปุเรชาตภาวนฺติ อนญฺญสาธารณํ ปุเร-ชาตภาวํ ฯ นตฺถิ เอตสฺส ปฏิสโมติ อปฺปฏิสโม ปุเรชาตภาโว ฯ อปีติ อวตฺวา ปีติ วทนฺโต ปิสทฺโท วิสุํ อตฺถิ นิปาโตติ ทสฺเสติ ฯ สมฺภาวนตฺเถติ อปีนาเมวํ สิยาติ วิกปฺปนตฺโถ สมฺภาวนตฺโถ ฯ ตสฺมึ โชตกตฺเต ปิสทฺโท วฏฺฏติ ฯ วจนสิลิฏฺฐตายาติ วจนสฺส มธุรภาวตฺถํ ฯ มุทุภาวตฺถนฺติ อตฺโถ ฯ เอวํ หิ โลเก สิลิฏฺฐ-วจนํ โหตีติ เอวํ เอกเมว คณนํ อวตฺวา อปราย คณนาย สทฺธึ วจนํ โลเก สิลิฏฺฐวจนํ โหติ ยถา เทฺว วา ตีณิ วา อุทก-ผุสิตานีติ ฯ สมฺมา อธิสยิตานีติ ปาทาทีหิ อตฺตนา เนสํ กิญฺจิ อุปฆาตํ อกโรนฺติยา พหิวาตาทิปริสฺสยปริหารตฺถํ สมฺมเทว อุปริ สยิตานิ ฯ อุปริอตฺโถ เหตฺถ อธิสทฺโท ฯ อุตุํ คณฺหาเปนฺติยาติ เตสํ อลฺลสิเนหปริยาทานตฺถํ อตฺตโน กายุสฺมาวเสน อุตุํ คณฺหา-เปนฺติยา ฯ เตนาห อุสฺมีกตานีติ ฯ สมฺมาปริภาวิตานีติ สมฺมเทว สพฺพโส กุกฺกุฏวาสนาย วาสิตานิ ฯ เตนาห กุกฺกุฏีคนฺธํ คาหา-ปิตานีติ ฯ เอตฺถ จ สมฺมาปริเสทนํ กุกฺกุฏีคนฺธปริภาวนญฺจ สมฺมา-อธิสยนนิปฺผตฺติยา อนุนิปฺผาทิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ สมฺมาอธิสยเนเนว หิ อิตรทฺวยํ อิชฺฌติ ฯ น หิ สมฺมาอธิสยนโต วิสุํ สมฺมาปริ-

เสทนสฺส สมฺมาปริภาวนสฺส จ กรณํ อตฺถิ ฯ เตน ปน สทฺธึเยว อิตเรสํ ทฺวินฺนมฺปิ อิชฺฌนโต วุตฺตํ เอวํ ตีหิ ปกาเรหิ ตานิ อณฺฑานิ ปริปาลิยมานานีติ ฯ นขสิขาติ นขคฺคานิ ฯ มุขตุณฺฑกนฺติ มุขคฺคํ ฯ กปาลสฺส ตนุตฺตาติ เอตฺถ ยถา กปาลสฺส ตนุตา อาโลกสฺส อนฺโต ปญฺญายนสฺส การณํ ตถา กปาลสฺส ตนุตาย นขสิขามุขตุณฺฑกานํ ขรตาย จ อลฺลสิเนหปริยาทานํ การณวจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ สงฺกุฏิตหตฺถปาทาติ เอตฺถ หตฺถาติ ปกฺขา ฯ น หิ กุกฺกุฏานํ ปกฺขโต อญฺเญ หตฺถา นาม อตฺถิ ฯ เอตฺถาติ อาโลกฏฺฐาเน ฯ ปกฺเข วิธุนนฺตาติ ปกฺเข จาเลนฺตา ฯ นิกฺขมนฺตานนฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํ ฯ นิกฺขมนฺเตสูติ อตฺโถ ฯ โส เชฏฺโฐ อิติ อสฺส วจนีโยติ โย ปฐมตรํ อณฺฑโกสโต นิกฺขนฺโต กุกฺกุฏโปตโก โสเยว เชฏฺโฐติ วจนีโย อสฺส ภเวยฺยาติ อตฺโถ ฯ

[๒๘๕] ปฏิปาเทนฺโตติ สํสนฺเทนฺโต ฯ ติภูมิปริยาปนฺนาปิ สตฺตา อวิชฺชาโกสสฺส อนฺโต ปวิฏฺฐา ตตฺถ อปฺปหีนาย อวิชฺชาย เวฏฺฐิตตฺตาติ อาห อวิชฺชาโกสสฺส อนฺโต ปวิฏฺเฐสุ สตฺเตสูติ ฯ อณฺฑโกสนฺติ วีชกปาลํ ฯ โลกสนฺนิวาเสติ โลโก-เอว โลกสนฺนิวาโส ฯ สมฺมาสมฺโพธินฺติ เอตฺถ สมฺมาติ อวิ-ปรีตตฺโถ ฯ สํสทฺโท สามนฺติ อิมมตฺถํ ทีเปติ ฯ ตสฺมา สมฺมา

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๔๘-๑๕๐]

อวิปรีเตนากาเรน สยเมว จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌติ ปฏิวิชฺฌตีติ สมฺมาสมฺโพธีติ มคฺโค วุจฺจติ ฯ เตนาห สมฺมา สามญฺจ โพธินฺติ ฯ สมฺมา สยเมว จ พุชฺฌนกนฺติ อตฺโถ ฯ สมฺมาติ วา ปสตฺถวจโน สํสทฺโท สุนฺทรวจโนติ อาห อถวา ปสตฺถํ สุนฺทรญฺจ โพธินฺติ ฯ โพธิสทฺทสฺส อเนกตฺถตํ ทสฺเสตฺวา อิธาธิปฺเปตมตฺถํ นิทฺธาเรตฺวา ทสฺเสตุกาโม อาห โพธีติ รุกฺโขปิ มคฺโคปีติอาทึ ฯ

[๒๘๖] ตตฺถ อพุชฺฌิ เอตฺถาติ รุกฺโข โพธิ ฯ สยํ พุชฺฌติ พุชฺฌนฺติ วา เตน อริยาติ มคฺโค โพธิ ฯ สพฺพธมฺเม สพฺพา-การโต พุชฺฌติ ปฏิวิชฺฌตีติ สพฺพญฺญุตญาณํ โพธิ ฯ พุชฺฌิยติ สจฺฉิกริยตีติ นิพฺพานํ โพธิ ฯ อนุตรา จ โพธินฺติ ทุติยมุ-ทาหรณํ วินาปิ รุกฺขสทฺเทน โพธิสทฺทสฺส รุกฺเข ปวตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ ฯ วรภูริเมธโสติ มหาปจวี วิย ปตฺถฏวรปญฺโญติ อตฺโถ ฯ อสพฺพคุณทายกตฺตาติ สพฺพคุณานํ อทายกตฺตา ฯ สพฺเพ คุเณ น ททาตีติ หิ อสพฺพคุณทายโก ฯ อยุตฺตตฺถสมาโสยํ คมกตฺตา[๑] ยถา อสุริยปสฺสานิ มุขานีติ ฯ ติสฺโส วิชฺชาติ อุปนิสฺสยวโต สเหว อรหตฺตผเลน ติสฺโส วิชฺชา เทติ ฯ นนุ เจตฺถ ตีสุ วิชฺชาสุ อาสวกฺขยญาณสฺส มคฺคปริยาปนฺนตฺตา กถเมตํ ยุชฺชติ มคฺโค ติสฺโส วิชฺชา เทตีติ ฯ นายํ โทโส ฯ สติปิ อาสวกฺ-

๑. คมฺมกตฺตา คมฺยกตฺตา วาติ มญฺเญ ฯ

ขยญาณสฺส มคฺคปริยาปนฺนภาเว อฎฺฐงฺคิเก มคฺเค สติ มคฺค-
ญาเณน สทฺธึ ติสฺโส วิชฺชา ปริปุณฺณา โหนฺตีติ มคฺโค ติสฺโส
วิชฺชา เทตีติ วุจฺจติ ฯ ฉ อภิญฺญาติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ
สาวกปารมีญาณนฺติ อคฺคสาวเกหิ ปฏิลภิตพฺพํ สพฺพเมว โลกิย-
โลกุตฺตรญาณํ ฯ ปจฺเจกโพธิญาณนฺติ เอตฺถาปิ อิมินาว นเยน
อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ อพฺภญฺญาสินฺติ ชานึ ฯ ชานนญฺจ น
อนุสฺสวาทิวเสนาติ อาห ปฏิวิชฺฌินฺติ ฯ ปจฺจกฺขํ อกาสินฺติ
อตฺโถ ฯ ปฏิเวโธปิ น ทูเร จิตฺตลกฺขณปฏิเวโธ วิยาติ อาห
ปตฺโตมฺหีติ ฯ ปาปุณินฺติ อตฺโถ ฯ ปาปุณนญฺจ น สยํ คนฺตฺวาติ
อาห อธิคโตมฺหีติ ฯ สนฺตาเน อุปฺปาทนวเสน ปฏิลภินฺติ อตฺโถ ฯ
โอปมฺมสมฺปฏิปาทนนฺติ โอปมฺมตฺถสฺส อุปเมยฺเยน สมฺมเทว
ปฏิปาทนํ ฯ อตฺเถนาติ อุปเมยฺยตฺเถน ฯ ยถา กุกฺกุฏิยา อณฺเฑสุ
ติวิธกิริยากรณํ กุกฺกุฏจฺฉาปกานํ อณฺฑโกสโต นิกฺขมนสฺส มูล-
การณํ เอวํ โพธิสตฺตภูตสฺส ภควโต ติวิธานุปสฺสนากรณํ
อวิชฺชณฺฑโกสโต นิกฺขมนสฺส มูลการณนฺติ อาห ยถา หิ ตสฺสา
กุกฺกุฏิยา ฯเปฯ ติวิธานุปสฺสนากรณนฺติ ฯ สนฺตาเนติ วุตฺตตฺตา
อณฺฑสทิสตา สนฺตานสฺส พหินิกฺขนฺตกุกฺกุฏจฺฉาปกสทิสตา พุทฺธ-
คุณานํ ฯ พุทฺธคุณาติ จ อตฺถโต พุทฺโธเยว ตถาคตสฺส โข
เอตํ วาสิฏฺฐ อธิวจนํ ธมฺมกาโย อิติปีติ วจนโต ฯ อวิชฺชณฺ-
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๕๐-๑๕๑]

ฑโกสสฺส ตนฺภาโวติ พลววิปสฺสนาวเสน อวิชฺชณฺฑโกสสฺส ตนุ-
ภาโว ฯ ปฏิจฺฉาทนสามญฺเญน จ อวิชฺชาย อณฺฑโกสสทิสตา ฯ
มุทฺภูตสฺสาปิ ขรภาวปตฺติ โหตีติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ ถทฺธขรภาโวติ
วุตฺตํ ฯ ติกฺขขรวิปฺปสนฺนสูรภาโวติ เอตฺถ ปริคฺคยฺหมาเนสุ
สงฺขาเรสุ วิปสฺสนาญาณสฺส สมาธินฺทฺริยวเสน สุขานุปฺปเวโส
ติกฺขตา ฯ อนุปวิสิตฺวาปิ สตินฺทฺริยวเสน อมนฺทตา[๑] ขรภาโว ฯ
ติกฺโขปิ หิ เอกจฺโจ สโร ลกฺขํ ปตฺวา กุณฺโฑ[๒] โหติ น
ตถา อิทํ ฯ สติปิ ขรภาเว สุขุมปฺปวตฺติวเสน กิเลสสมุทาจาร-
สงฺโขภรหิตตาย สทฺธินฺทฺริยวเสน ปสนฺนภาโว ฯ สติปิ จ ปสนฺน-
ภาเว อนฺตรา อโนสกฺกิตฺวา กิเลสปจฺจตฺถิกานํ สุฏฺฐุ อภิภวนโต
วิริยินฺทฺริยวเสน สูรภาโว เวทิตพฺโพ ฯ เอวมิเมหิ ปการเรหิ
สงฺขารุเปกฺขาญาณเมว คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ วิปสฺสนาญาณสฺส
ปริณามกาโลติ วิปสฺสนาย วุฏฺฐานคามินีภาวาปตฺติ ฯ ตทา จ
สา มคฺคญาณคพฺภํ ธาเรนฺตี วิย โหตีติ อาห คพฺภคฺคหณ-
กาโลติ ฯ คพฺภํ คณฺหาเปตฺวาติ สงฺขารุเปกฺขาย อนนฺตรํ สิขาปฺ-
ปตฺตอนุโลมวิปสฺสนาวเสน มคฺควิชายนตฺถํ คพฺภํ คณฺหาเปตฺวา ฯ
อนุปุพฺพาธิคเตนาติ ปฐมมคฺคาทิปฏิปาฏิยา อธิคเตน ฯ อภิญฺญา-
ปกฺเขติ โลกิยาภิญฺญาปกฺเข ฯ โลกุตฺตราภิญฺญา หิ อวิชฺชณฺฑโก-

๑. ม. อนติกฺกมนโต อกุณฺฑตา ฯ ๒. กุณฺโฐติ ภเวยฺย ฯ

สมฺปทาลิกา ฯ โปตฺถเกสุ ปน กตฺถจิ ฉอภิญฺญาปกฺเขติ ลิขนฺติ ฯ
โส อปาโจติ เวทิตพฺโพ ฯ เชฏฺโจ เสฏฺโจติ วุฑฺฒตมตฺตา
เชฏฺโจ สพฺพคุเณหิ อุตฺตมตฺตา ปเสฏฺจตโมติ เสฏฺโจ ฯ

[๒๘๗] อิทานิ อารทฺธํ โข ปน เม พฺราหฺมณ วิริยนฺติ-
อาทิกาย เทสนาย อนุสนฺธึ ทสฺเสนฺโต อาห เอวํ ภควาติ-
อาทึ ฯ ตตฺถ ปุพฺพภาคโต ปฏฺตีติ ภาวนาย ปุพฺพภาคิยวิริยา-
รมฺภาทิโต ปฏฺจาย ฯ จิตฺตเมวมุปฺปนฺนนฺติ เอวํ อุปริ วกฺขมาน-
ปริวิตกฺกวเสน จิตฺตมุปฺปนฺนนฺติ อตฺโถ ฯ จิตฺตเมว อุปฺปนฺนนฺติปิ
ปาโจ ฯ ตตฺถ จิตฺตเมว อุปฺปนฺนํ น ตาว ภควติ ปสาโททิ
อตฺโถ ฯ มุฏฺจสฺสตินาติ วินฏฺจสฺสตินา ฯ สติวิรหิเตนาติ อตฺโถ ฯ
สารทฺธกาเยนาติ สทรถกาเยน ฯ โพธิมณฺเฑติ โพธิสงฺขาตสฺส
ญาณสฺส มณฺฑภาวปฺปตฺเต ฐาเน ฯ โพธีติ หิ ปญฺญา วุจฺจติ ฯ
สา เอตฺถ มณฺฑา ปสนฺนา ชาตาติ โส ปเทโส โพธิมณฺโฑติ
ปญฺญาโต ฯ จตุรงฺคสมนฺนาคตนฺติ กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ
อฏฺจิ จ อวสิสฺสตุ อุปสุสฺสตุ สรีเร มํสโลหิตนฺติ เอวํ วุตฺต
จตุรงฺคสมนฺนาคตํ วิริยํ ฯ ตตฺถ ตโจติ เอกํ องฺคํ นฺหารุ เอกํ
อฏฺจิ เอกํ มํสโลหิตํ เอกํ องฺคนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ตโจ เอกํ
องฺคนฺติ จ ตเจ นิรเปกฺขภาโว เอกํ องฺคนฺติ คเหตพฺพํ ฯ
ปธานํ อนุยุญฺชนฺตสฺส หิ ตเจ ปลุชฺชมาเนปิ ตํนิมิตฺตํ อโวสานา-

ปชฺชนํ ตสฺส วิริยสฺส เอกํ องฺคํ เอกํ การณํ ฯ เอวํ เสเสสุปิ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ ปคฺคหิตนฺติ อารพฺภ สิถิลํ อกตฺวา ทฬฺหปรกฺกมสงฺขาตุสฺสาหนภาเวน คหิตํ ฯ เตนาห อสิถิลปฺปวตฺติตนฺติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ อสลฺลีนนฺติ อสงฺกุจิตํ โกสชฺชวเสน สงฺโกจํ อนาปนฺนํ ฯ อุปฏฺฐิตาติ โอคาหนสงฺขาเตน อปิลาปนภาเวน อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐิตา ฯ เตนาห อารมฺมณาภิมุขีภาเวนาติ ฯ สมฺโมสสฺส วิทฺธํสนวเสน ปวตฺติยา น ปมุฏฺฐาติ อปฺปมุฏฺฐา ฯ กิญฺจาปิ จิตฺตปฺปสฺสทฺธิวเสน จิตฺตเมว ปสฺสทฺธํ กายปฺปสฺสทฺธิวเสเนว จ กาโยปิ ปสฺสทฺโธ โหติ ตถาปิ ยสฺมา กายปฺปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชมานา จิตฺตปฺปสฺสทฺธิยา สเหว อุปฺปชฺชติ น วินา ตสฺมา วุตฺตํ กายจิตฺตปฺปสฺสทฺธิวเสนาติ ฯ กายปฺปสฺสทฺธิยา อุภเยสมฺปิ กายานํ ปสฺสมฺภนาวหตฺตา วุตฺตํ รูปกาโยปิ ปสฺสทฺโธเยว โหตีติ ฯ โส จ โขติ โส จ โข กาโย ฯ วิคตทรโถติ วิคตกิเลสทรโถ ฯ นามกาเย หิ วิคตทรเถ รูปกาโยปิ วูปสนฺตทรถปริฬาโห โหติ ฯ สมฺมาอาหิตนฺติ นานารมฺมเณสุ วิธาวนสงฺขาตํ วิกฺเขปํ วิจฺฉินฺทิตฺวา เอกสฺมึเยว อารมฺมเณ อวิกฺขิตฺตภาวาปาทเนน สมฺมเทว อาหิตํ จปิตํ ฯ เตนาห สุฏฺฐุ จปิตนฺติอาทึ ฯ จิตฺตสฺส อเนกคฺคภาโว วิกฺเขปวเสน จญฺจลตา ฯ สา สติ เอกคฺคตาย น โหตีติ อาห เอกคฺคํ อจลํ นิปฺผนฺทนนฺติ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๕๒-๑๕๓]

เอตฺตาวตาติ อารทฺธํ โข ปนาติอาทินา วิริยสติปสฺสทฺธิสมาธีนํ กิจฺจสิทฺธิทสฺสเนน ฯ นนุ จ สทฺธาปญฺญานมฺปิ กิจฺจสิทฺธิ ฌานสฺส ปุพฺพปฏิปทาย อิจฺฉิตพฺพาติ ฯ สจฺจํ อิจฺฉิตพฺพา ฯ สา ปน นานนฺตริยภาเวน อวุตฺตสิทฺธาติ น คหิตา ฯ อสติ หิ สทฺธาย วิริยารมฺภาทีนํ อสมฺภโวเยว ฯ ปญฺญาปริคฺคเห จ เนสํ อสติ วิริยารมฺภาทิภาโว น สิยา ตถา อสลฺลีนาสมฺโมสตาทโย ฯ วิริยาทีนนฺติ อสลฺลีนตาทิคฺคหเณเนวตฺถ ปญฺญากิจฺจสิทฺธิ คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ฌานภาวนายํ วา สมาธิกิจฺจํ อธิกํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ ทสฺเสตุํ สมาธิปริโยสานาว ฌานสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทา กถิตาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[๒๘๘] อิทานิ วิวิจฺเจว กาเมหีติ อาทินยปฺปวตฺตาย ปาลิยา ฌานวิภงฺเค วุตฺตมฺปิ อตฺถํ อฏฺฐกถานเยเนว สํวณฺเณตุกาโม วิภงฺคปาลิยํ วุตฺตนเยน อวจเน การณํ ทสฺเสตุํ กิญฺจาปิ ตตฺถ กตเม กามาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ ปฏฺฐนาการเรน ปวตฺโต ทุพฺพโล โลโภ ฉนฺทนฏฺเฐน ฉนฺโท ฯ ตโต พลวา รญฺชนฏฺเฐน ราโค ฯ ตโตปิ พลวตโร พหลราโค ฉนฺทราโค ฯ นิมิตฺตานุพฺยญฺชนานิ สงฺกปฺเปติ เอเตนาติ สงฺกปฺโป ตถา ปวตฺโต โลโภ ฯ ตตฺถ นิมิตฺตสงฺกปฺปนา นาม อวยเว สโมธาเนตฺวา อิตฺถี ปุริโสติอาทินา เอกชฺฌํ กตฺวา อุปรูปริ กิเลสุปฺปตฺติยา นิมิตฺตสฺส กปฺปนา ฯ

อนุพฺยญฺชนสงฺกปฺปนา ปน หตฺถา โสภณา ปาทา โสภณาติ เอวํ
อนุพฺยญฺชนวเสน วิภชิตฺวา กปฺปนา ฯ กิเลสานํ หิ อนุพฺยญฺชนโต
ปริพฺยตฺติวเสน อุปฺปตฺติยา ปจฺจยภาวโต อนุพฺยญฺชนํ หตฺถปาทาทิ-
อวยวา วุจฺจนฺติ ฯ ตโต พลวา รญฺชนฏฺเฐน ราโค ฯ สงฺกปฺปน-
วเสเนว ปวตฺโต ตโต พลวตโร สงฺกปฺปราโค ฯ สฺวายํ ปเภโท
เอกสฺเสว โลภสฺส ปวตฺติอาการวเสน อวตฺถาเภทวเสน จ เวทิตพฺโพ
ยถา วจฺโฉ ทมฺโม พลิพทฺโทติ ฯ กามาติ กิเลสกามา ฯ
กาเมนฺตีติ กามา ฯ กาเมนฺติ เอเตหีติ วา ฯ เสยฺยถีทนฺติ อิมสฺส
ตํ กตมํ ตํ กถนฺติ วา อตฺโถ ฯ วิวิจฺจิตฺวาติ วิสุํ หุตฺวา ฯ
เตนาห วินา หุตฺวา อปสกฺกิตฺวาติ ฯ ปชหนวเสน อปกฺกมิตฺวาติ
อตฺโถ ฯ วิวิจฺเจว กาเมหีติ เอตฺถ วิวิจฺจาติ อิมินา วิเวจนํ
ฌานกฺขเณ กามานํ อภาวมตฺตํ วุตฺตํ ฯ วิวิจฺเจวาติ ปน อิมินา
เอกํสโต กามานํ วิเวเจตพฺพตาทีปเนน ตปฺปฏิปกฺขตา ฌานสฺส
กามวิเวกสฺส จ ฌานาธิคมุปายตา ทสฺสิตา โหตีติ อิมมตฺถํ
ทสฺเสตุํ ปจฺมํ ฌานนฺติอาทึ วตฺวา ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ
กถนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ อนฺธกาเร สติ ปทีโป วิยาติ เอเตน ยถา
ปทีปาภาเวน รตฺติยํ อนฺธการาภิภโว เอวํ ฌานาภาเวน จิตฺต-
สนฺตติยํ กามาภิภโวติ ทสฺเสติ ฯ เอตนฺติ ปุพฺพปเทเยว อวธารณว-
จนํ น โข ปน เอวํ ทฏฺฐพฺพํ กาเมหิเอวาติ อวธารณสฺส

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๕๓-๑๕๔]

อกตตฺตา ฯ ตนฺนิสฺสรณโตติ นิสฺสรนฺติ นิคฺคจฺฉนฺติ เอเตน เอตฺถ
วาติ นิสฺสรณํ ฯ เก นิคฺคจฺฉนฺติ ฯ กามา ฯ เตสํ กามานํ
นิสฺสรณํ ปหานํ ตนฺนิสฺสรณํ ฯ ตโต กามนิสฺสรณโตติ อตฺโถ ฯ กถํ
ปน สมาเน วิกฺขมฺภเน กามานเมเวตํ นิสฺสรณํ น พฺยาปาทา-
ทีนนฺติ โจทนํ ยุตฺติโต อาคมโต จ สาเธตุํ กามธาตูติอาทิ
วุตฺตํ ฯ ตตฺถ กามธาตุสมติกฺกมนโตติ สกลสฺสปิ กามภวสฺส
สมติกฺกมปฏิปทาภาวโต ฯ เตน อิมสฺส ฌานสฺส กามปริญฺญา-
ภาวมาห ฯ กามราคปฏิปกฺขโตติ ฉนฺโท กาโมติอาทินา วุตฺต-
วิภาคสฺส กิเลสกามสฺส ปจฺจตฺถิกภาวโต ฯ เตน ยถา เมตฺตา
พฺยาปาทสฺส กรุณา วิหึสาย เอวมิทํ ฌานํ กามราคสฺส
อุชุวิปจฺจนีกภูตนฺติ ทสฺเสติ ฯ วิปาเกน เจตฺถ กามธาตุสมติกฺกโม
อตฺตโน ปวตฺติกฺขเณ กามราคปฏิปกฺขตา จ เวทิตพฺพา ฯ เอว-
มตฺตโน ปวตฺติยา วิปากปฺปวตฺติยา จ ฯ กามราคโต กามธาตุโต
จ วินิวตฺตสภาวตฺตา อิทํ ฌานํ วิเสสโต กามานเมว นิสฺสรณํ ฯ
สฺวายมตฺโถ ปากโฏเอวาติ[๑] อาห ยถาหาติอาทึ ฯ เนกฺขมฺมนฺติ
ปฐมชฺฌานํ ฯ กามญฺเจตฺถ ตมตฺถํ ทีเปตุํ ปุริมปเทเยว อวธารณํ
คหิตํ อุตฺตรปเทปิ ปน ตํ คเหตพฺพเมว ตถา อตฺถสมฺภวโตติ
ทสฺเสตุํ อุตฺตรปเทปีติอาทิ วุตฺตํ ฯ อิโตติ กามจฺฉนฺทโต ฯ

๑. ม. ปาฐาคโต ฯ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๕๔]

เอส ทฏฺฐพฺโพติ เอส นิยโม ทฏฺฐพฺโพ ฯ สาธารณวจเนนาติ สพฺพวิเวกสาธารณวจเนน ฯ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุจฺเฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิ-นิสฺสรณวิเวกา ตทงฺควิเวกาทโย กายจิตฺตอุปธิวิเวกา กายวิเวกา-ทโย ฯ ตโยเอว อิธ ทฏฺฐพฺพาติ ตโยเอว อิธ ฌานกถายํ ทฏฺฐพฺพา สมุจฺเฉทวิเวกาทีนํ อสมฺภวโต ฯ นิทฺเทเสติ มหานิทฺเทเส ฯ ตตฺถ หิ อุทฺทานโต เทฺว กามา วตฺถุกามา กิเลสกามา จาติ อุทฺทิสิตฺวา ตตฺถ กตเม วตฺถุกามา มนาปิยา รูปา ฯเปฯ มนาปิยา โผฏฺฐ-พฺพาติอาทินา วตฺถุกามา นิทฺทิฏฺฐา ฯ เต ปน กามิยนฺตีติ กามาติ เวทิตพฺพา ฯ ตตฺเถวาติ นิทฺเทเสเยว ฯ วิภงฺเคติ ฌานวิภงฺเค ฯ เอวํ หิ สตีติ เอวํ อุภเยสมฺปิ กามานํ สงฺคเห สติ ฯ วตฺถุ-กาเมหิปีติ วตฺถุกาเมหิ ฯ วิวิจฺเจวาติ อตฺโถ ยุชฺชตีติ เอวํ ยุชฺชมานตฺถนฺตรสมุจฺจยตฺโถ ปิสทฺโท น กิเลสกามสมุจฺจยตฺโถ ฯ กสฺมา ฯ อิมสฺมึ อตฺเถ กิเลสกาเมหิ วิเวกสฺส ทุติยปเทน วุตฺตตฺตา ฯ เตนาติ วตฺถุกามวิเวเกน ฯ กายวิเวโก วุตฺโต โหตีติ ปุตฺตทาราทิปริคฺคหวิเวกทีปนโต กายวิเวโก วุตฺโต โหติ ฯ ปุริเมนาติ กายวิเวเกน ฯ เอตฺถาติ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหีติ เอตสฺมึ ปทฺทฺวเย ฯ อิโต วา นิทฺธาริเต วิเวกทฺวเย ฯ อกุสลสทฺเทน ยทิ กิเลสกามา สพฺพากุสลาปิ วา คหิตา สพฺพถา กิเลสกาเมหิ วิเวโก วุตฺโตติ อาห ทุติเยน กิเลสกาเมหิ วิเวก-

วจนโตติ ฯ ทุติเยนาติ จิตฺตวิเวเกนาติ อตฺโถ ฯ เอเตสนฺติ
ยถาวุตฺตานํ ทฺวินฺนํ ปทานํ ฯ นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํ ฯ
ตณฺหาทิสงฺกิเลสานํ วตฺถุโน ปหานํ สงฺกิเลสวตฺถุปฺปหานํ ฯ
โลลภาโว นาม ตตฺถ ตตฺถ รูปาทีสุ ตณฺหุปฺปาโท ฯ ตสฺส เหตู
วตฺถุกามาเอว เวทิตพฺพา ฯ พาลภาวสฺส เหตุปริจฺจาโคติ สมฺ-
พนฺโธ ฯ พาลภาโว นาม อวิชฺชา ทุจฺจินฺติตจินฺติตาทิ วา ฯ
ตสฺส อโยนิโส มนสิกาโร สพฺเพปิ วา อกุสลธมฺมา เหตู ฯ
กามคุณาธิคมเหตุ ปาณาติปาตาทิ อสุทฺธปฺปโยโค โหตีติ
ตพฺพิเวเกน ปโยคสุทฺธิ วิภาวิตา ฯ ตณฺหาสงฺกิเลสวิโสธเนน
วิวฏฺฏุปนิสฺสยสํวฑฺฒเนน จ อชฺฌาสยวิโสธนํ อาสยโปสนํ ฯ
อาสยโปสนนฺติ จ ฌานภาวนาย ปจฺจยภูตา ปุพฺพโยคาทิวเสน สิทฺธา
อชฺฌาสยสมฺปทา ฯ สา ปน ตณฺหูปตาปวิคเมน โหติ ฯ เตน
วุตฺตํ ตณฺหาสงฺกิเลสวิโสธเนนาติ ฯ กาเมสูติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํ ฯ
อเนกเภโทติ กามาสวกามราคสํโยชนาทิวเสน รูปตณฺหาทิวเสน จ
อเนกเภโท ฯ กามจฺฉนฺโทเยวาติ กามสภาโวเยว ฉนฺโท ฯ น
กตฺตุกมฺยตาฉนฺโท นาปิ กุสลจฺฉนฺโทติ อธิปฺปาโย ฯ อกุสล-
ปริยาปนฺโนปีติ วิวิจฺจ อกุสเลหีติ เอตฺถ วุตฺตอกุสเลสุ อนฺโต-
คโธปิ ฯ ฌานปฏิปกฺขโตติ ฌานสฺส ปฏิปกฺขภาวโต ฯ ตํเหตุ
ตํนิมิตฺตํ วิสุํ วุตฺโต อกุสลภาวสามญฺเญน อคฺคเหตฺวา ฉนฺโท
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๕๕]

วิสุํ สรูเปน คหิโต ฯ ยทิ กิเลสกาโมว ปุริมปเท วุตฺโต ตํ
กถํ พหุวจนนฺติ อาห อเนกเภทโตติอาทึ ฯ อญฺเญสมฺปีติ
ทิฏฺฐิมานอหิริกาโนตฺตปฺปาทีนํ ตํสหิตผสฺสาทีนญฺจ ฯ อุปริ ฌานงฺค-
ปจฺจนีกปฏิปกฺขภาวทสฺสนโตติ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติอาทินา อุปริ
วุจฺจมานานิ ฌานงฺคานิ เตสํ อตฺตโน ปจฺจนีกานํ ปฏิปกฺขภาว-
ทสฺสนโต ตปฺปจฺจนีกนีวรณวจนํ ฯ อุปริ ฌานงฺคานํ ปจฺจนีก-
ปฏิปกฺขภาวทสฺสนโตติปิ ปาโฐ ฯ ตตฺถ ปจฺจนีกปฏิปกฺขภาว-
ทสฺสนโตติ อุปริ วุจฺจมานฌานงฺคานํ อุชุวิปจฺจนีกวเสน ปฏิปกฺข-
ภาวทสฺสนโตติ อตฺถํ วทนฺติ ฯ ฌานงฺคปจฺจนีกานีติ ฌานงฺคานํ
ปวตฺตินีวรณโต ฌานงฺคปจฺจนีกานิ ฯ วิทฺธํสกานีติ วิฆาตกานิ ฯ
สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปกฺโขติ ราคปฺปณิธิยา อุชุวิปจฺจนีก-
ภาวโต นานารมฺมเณหิ ปโลภิตสฺส ปริพฺภมนฺตสฺส จิตฺตสฺส
สมาธานโต กามจฺฉนฺทสฺส สมาธิ ปฏิปกฺโข ฯ ปีติ พฺยาปาทสฺสาติ
ปาโมชฺเชน สมาโยคกฺขมตฺตา[๑] พฺยาปาทสฺส ปีติ ปฏิปกฺขา ฯ
วิตกฺโก ถีนมิทฺธสฺสาติ โยนิโส สงฺกปฺปนวเสน สวิปฺผารปฺปวตฺติโต
วิตกฺโก ถีนมิทฺธสฺส ปฏิปกฺโข ฯ สุขํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺสาติ สุขํ
วูปสนฺตสีตลสภาวโต อวูปสมานุตาปสภาวสฺส อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส
ปฏิปกฺขํ ฯ วิจาโร วิจิกิจฺฉายาติ วิจาโร อารมฺมเณ อนุมชฺชน-

๑. ม. สมานโยคกฺเขมตฺตา ฯ

วเสน ปญฺญาปฏิรูปสภาวตฺตา วิจิกิจฺฉาย ปฏิปกฺโข ฯ มหา-
กจฺจายนตฺเถเรน เทสิตปิฏกานํ สํวณฺณนา เปฏกํ ฯ ตสฺมึ เปฏเก ฯ
ปญฺจกามคุณเภทวิสยสฺสาติ รูปาทิปญฺจกามคุณวิเสสวิสยสฺส ฯ
อาฆาตวตฺถุเภทาทิวิสยานนฺติ พฺยาปาทวิเวกวจเนน อนตฺถํ เม อจรีติ-
อาทิอาฆาตวตฺถุเภทวิสยสฺส โทสสฺส โมหาธิเกหิ ถีนมิทฺธาทีหิ
วิเวกวจเนน ปฏิจฺฉาทนวเสน ทุกฺขาทิปุพฺพนฺตาทิเภทวิสยสฺส โมหสฺส
วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต ฯ กามราคพฺยาปาทตเทกฏฺฐถีนมิทฺธาทิ
วิกฺขมฺภกญฺเจตํ สพฺพากุสลปฏิปกฺขสภาวตฺตา สพฺพากุสลานํ เตน
สภาเวน สพฺพากุสลปฺปหายกํ โหนฺตมฺปิ กามราคาทิวิกฺขมฺภนสภา-
วเมว โหติ ตํสภาวตฺตาติ อวิเสเสตฺวา นีวรณากุสลมูลาทีนํ
วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โหตีติ อาห ฯ

[๒๘๙] ยถาปจฺจยํ ปวตฺตมานานํ สภาวธมฺมานํ นตฺถิ กาจิ
วสวตฺติตาติ วสวตฺติภาวนิวารณตฺถํ วิตกฺกนํ วิตกฺโกติ วุตฺตํ ฯ
วิตกฺกนนฺติ หิ วิตกฺกนกิริยา ฯ สา จ วิตกฺกสฺส อตฺตโน
ปจฺจเยหิ ปวตฺติมตฺตเมวาติ ภาวนิทฺเทโส วสวตฺติภาวนิวารณาย
โหติ ฯ ตยิทํ วิตกฺกนํ อีทิสมิทนฺติ อารมฺมณสฺส ปริกปฺปนนฺติ
อาห โอหนนฺติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ ยสฺมา จิตฺตํ วิตกฺกพเลน
อารมฺมณํ อภินิรูฬฺหํ วิย โหติ ตสฺมา โส อารมฺมณาภินิโรปน-
ลกฺขโณ วุตฺโต ฯ ยถา หิ โกจิ ราชวลฺลภํ ญาตึ วา มิตฺตํ วา

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๕๖-๑๕๗]

นิสฺสาย ราชเคหํ อาโรหติ อนุปวิสติ เอวํ วิตกฺกํ นิสฺสาย จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติ ฯ ยทิ เอวํ กถํ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติ ฯ วิตกฺกพเลเนว ฯ ยถา หิ โส ปุริโส ปริจเยน เตน วินาปิ นิราสงฺโก ราชเคหํ ปวิสติ เอวํ ปริจเยน วิตกฺเกน วินาปิ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติ ฯ ปริจเยนาติ จ สนฺตาเน ปวตฺตวิตกฺกภาวนาสงฺขาเตน ปริจเยน ฯ วิตกฺกสฺส หิ สนฺตาเน อภิณฺหํ ปวตฺตสฺส วเสน จิตฺตสฺส อารมฺมณาภิรูหนํ จิรปริจิตํ ฯ เตน ตํ กทาจิ วิตกฺเกน วินาปิ ตตฺถ ปวตฺตเตว ฯ ยถา ตํ ญาณสหิตํ หุตฺวา สมฺมสนวเสน จิรปริจิตํ กทาจิปิ ญาณรหิตมฺปิ สมฺมสนวเสน ปวตฺตติ ฯ ยถา วา กิเลสสหิตํ หุตฺวา ปวตฺตํ สพฺพโส กิเลสรหิตมฺปิ จิรปริจเยน กิเลสวาสนา-วเสน ปวตฺตติ ฯ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อาหนนปริยาหนน-รโสติอาทิโต อภิมุขํ วา หนนํ อาหนนํ ฯ ปริโต ปริวตฺเตตฺวา วา อาหนนํ ปริยาหนนํ ฯ รูปํ รูปํ ปฐวี ปฐวีติ อาโกเฏนฺตสฺส วิย ปวตฺติ อาหนนํ ปริยาหนนนฺติ จ เวทิตพฺพํ ฯ ยสฺมึ หิ อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปติ ตํ ตสฺส คหณโยคฺยํ กโรนฺโต วิตกฺโก อาโกเฏนฺโต วิย โหติ ฯ ยทิ เอวํ นาคเสนตฺเถเรน อาโกฏนลกฺขโณ วิตกฺโก ยถา มหาราช เภรี อาโกฏิตา อถ ปจฺฉา อนุรวติ อนุสทฺทายติ เอวเมว โข มหาราช ยถา

อาโกฏนา เอวํ วิตกฺโก ทฏฺฐพฺโพ อถ ปจฺฉา อนุรวนา
อนุสทฺทนา เอวํ วิจาโร ทฏฺฐพฺโพติ อาโกฏนลกฺขณตา วิตกฺกสฺส
กสฺมา วุตฺตา ฯ นายํ วิโรโธ ฯ เถเรน หิ กิจฺจสนฺนิสฺสิตํ
กตฺวา ลกฺขณํ วุตฺตํ ฯ ธมฺมานํ หิ สภาววินิมุตฺตา กาจิ กิริยา
นาม นตฺถิ ฯ ตถา คเหตพฺพากาโร ฯ โพธเนยฺยชนานุโรเธน
ปน ปรมตฺถโต เอกีภาโวปิ สภาวธมฺโม ปริยายวจเนหิ วิย
สมาโรปิตรูเปหิ พหูหิ ปกาเรหิ ปกาสิยติ ฯ เอวํ หิ โส สุฏฺฐุ
ปกาสิโต โหติ ฯ

[๒๔๐] อานยนปจฺจุปฏฺฐาโนติ เอตฺถ อานยนํ จิตฺเต
อารมฺมณสฺส อุปนยนํ อากฑฺฒนํ วา ฯ อนุสญฺจรณํ อนุปริพฺ-
ภมนํ ฯ สฺวายํ วิเสโส สนฺตานมฺหิ ลพฺภมาโนเอว สนฺตาเน
ปากโฏ โหตีติ ทฏฺฐพฺโพ ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโย ฯ
อนุมชฺชนนฺติ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อนุมสนํ ปริมชฺชนนฺติ อตฺโถ ฯ
ตถาหิ วิจาโร ปริมชฺชนหตฺโถ วิย สํสรณหตฺโถ วิยาติ จ วุตฺโต ฯ
ตตฺถาติ อารมฺมเณ ฯ สหชาตานํ อนุโยชนํ อารมฺมเณ อนุ
วิจรณสงฺขาตอนุมชฺชนวเสเนว เวทิตพฺพํ ฯ อนุปฺปพนฺธนํ อารมฺมเณ
จิตฺตสฺส อวิจฺฉินฺนสฺส วิย ปวตฺติ ฯ ตถาหิ โส อนุสนฺธนตาติ
นิทฺทิฏฺโฐ ฯ เตเนว จ ฌณฺฑานุรโว วิย ปริพฺภมนํ วิยาติ จ
วุตฺโต ฯ กตฺถจีติ ปฐมชฺฌาเน ปริตฺตจิตฺตุปฺปาเทสุ จ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๕๗]

โอฬาริกฏฺเฐนาติ วิจารโต โอฬาริกฏฺเฐน ฯ ยถา ฆณฺฑาภิฆาตสทฺโท ปฐมาภินิปาโต โหติ เอวํ อารมฺมณาภิมุขนิโรปนฏฺเฐน[1] วิตกฺโก เวทิตพฺโพ[2] เจตโส ปฐมาภินิปาโต วิย โหตีติ อาห ฆณฺฑาภิฆาตสทฺโท วิยาติอาทึ ฯ

[๒๘๑] วิปฺผารวาติ เอตฺถ วิปฺผาโร นาม วิตกฺกสฺส ถีนมิทฺธปฏิปกฺโข อารมฺมเณ อโนลีนตา อสงฺโกโจ ฯ โส ปน อภินิโรปนภาเวน จลนํ วิย โหตีติ อธิปฺปาเยนาห ปริปฺผนฺทภาโว จิตฺตสฺสาติ ฯ ปริพฺภมนํ วิยาติ เอตฺถ ปริสฺสยาภาววีมํสนตฺถํ ปริพฺภมนนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ทุกนิปาตฏฺฐกถายํ ปน อากาเส คจฺฉโต มหาสกุณสฺส อุโภหิ ปกฺเขหิ วาตํ คเหตฺวา ปกฺเข สนฺนิสีทาเปตฺวา คมนํ วิย อารมฺมเณ เจตโส อภินิโรปนภาเวน ปวตฺโต วิตกฺโก วาตคฺคหณตฺถํ ปกฺเข ผนฺทาปยมานสฺส คมนํ วิย อนุมชฺชนภาเวน ปวตฺโต วิจาโรติ วุตฺตํ ฯ ตํ อนุปฺปพนฺเธน ปวตฺติยํ ยุชฺชติ ฯ ตถาหิ อุปจาเร วา อปฺปนายํ วา สนฺตาเนน ปวตฺติยํ วิตกฺโก นิจฺจโล หุตฺวา อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา วิย ปวตฺตติ ฯ น ปฐมาภินิปาเต ปากโฏ โหติ ฯ ยถา หิ อปุพฺพารมฺมเณ ปฐมาภินิปาตภูโต วิตกฺโก วิปฺผารวา โหติ น ตถา เอกสฺมึเยว อารมฺมเณ นิรนฺตรํ อนุปฺปพนฺธวเสน ปวตฺติยํ นาติวิปฺผารวา ปน

[1] ม. อารมฺมณาภิมุขนิโรปนฏฺโฐ ฯ [2] ม. อยํ ปาโฐ นตฺถิ ฯ

ตตฺถ โหติ สนฺนิสินฺนภาวโต ฯ ปฐมทุติยชฺฌาเนสุ ปากโฏ โหตีติ วิตกฺกสฺส วิเสโส อภินิโรปนากาโร โอฬาริกตฺตา ปฐมชฺฌาเน ปากโฏ โหติ ตทภาวโต ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌาเน วิจารสฺส วิเสโส อนุมชฺชนากาโร ปากโฏ โหติ ฯ อยมฺปเนตฺถ อปโร นโย ฯ มลคฺคหิตํ กํสภาชนํ เอเกน หตฺเถน ทฬฺหํ คเหตฺวา อิตเรน หตฺเถน จุณฺณเตลเอฬกโลมาทิกตจุมฺพฏเกน ปริมชฺชนฺตสฺส ทฬฺหํ คหณหตฺโถ วิย วิตกฺโก ปริมชฺชนหตฺโถ วิย วิจาโร ตถา กุมฺภการสฺส ทณฺฑปฺปหาเรน จกฺกํ ภมยิตฺวา ภาชนํ กโรนฺตสฺส ปิณฺฑสฺส อุปฺปีฬนหตฺโถ วิย วิตกฺโก ตสฺเสว อิโตจิโตจ สํสรณหตฺโถ วิย วิจาโร ตถา กํสภาชนาทีสุ กิญฺจิ มณฺฑลํ วฏฺฏเลขํ กโรนฺตสฺส มชฺเฌ สนฺนิรุมฺภิตฺวา ฐิตกณฺฏโก วิย อภินิโรปโน วิตกฺโก พหิ ปริพฺภมนกณฺฏโก วิย อนุมชฺชโน วิจาโรติ เวทิตพฺพํ ฯ

[๒๘๒] ยถา ปุปฺผผลสาขาทิอวยววินิมุตฺโต อวิชฺชมาโนปิ รุกฺโข สปุปฺโผ สผโลติ โวหริยติ เอวํ วิตกฺกาทิองฺควินิมุตฺตํ อวิชฺชมานํปิ ฌานํ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติ โวหริยตีติ ทสฺเสตุํ รุกฺโข วิยาติอาทิ วุตฺตํ ฯ วิภงฺเค ปนาติอาทีสุ ฌานภาวนาย ปุคฺคลวเสน เทเสตพฺพตฺตา อิธ ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหีติอาทินา ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ฌานานิ อุทฺทิฏฺฐานีติ ฯ ยทิปิ วิภงฺเค ปุคฺคลา-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๕๗]

ธิฏฺฐานา เทสนา กตา อตฺโถ ปน ตตฺราปิ วิภงฺเคปิ ยถา
อิธ อิมินา จ วิตกฺเกนาติอาทินา ธมฺมวเสน วุตฺโต เอวเมว
ทฏฺฐพฺโพ ปรมตฺถโต ปุคฺคลสฺเสว อภาวโตติ อธิปฺปาโย ฯ
อถวา ฌานสมงฺคิโน วิตกฺกวิจารสมงฺคิตาทสฺสเนน ฌานสฺเสว
สวิตกฺกสวิจารตา วุตฺตาติ อาห อตฺโถ ปน ตตฺราปิ เอวเมว
ทฏฺฐพฺโพติ ฯ วิเวกสทฺทสฺส ภาวสาธนตํ สนฺธายาห ตสฺมา
วิเวกาติ ฯ เหตุอตฺเถ เจตํ นิสฺสกฺกวจนํ ฯ ตสฺมา วิเวกา
เหตุภูตาติ อตฺโถ ฯ วิเวกสทฺทสฺส กตฺตุสาธนตํ กมฺมสาธนตํ วา
สนฺธายาห ตสฺมึ วา วิเวเกติ ฯ วิวิตฺโตติ หิ อิมินา นีวรเณหิ
วินาภูโต เตหิ วิเวจิโตติ จ สาธนทฺวยมฺปิ สงฺคหิตเมวาติ ฯ

[๒๘๓] ปีนยตีติ ตปฺเปติ วฑฺเฒติ วา ฯ สมฺปิยายนลกฺขณาติ
ปริตุสฺสนลกฺขณา ฯ ปีนนรสาติ ปริพฺรูหนรสา ฯ ผรณรสาติ
ปณีตรูเปหิ กายสฺส พฺยาปนรสา ฯ อุทคฺคภาโว โอทคฺยํ ฯ
สุขยตีติ สุขํ อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺเม ลทฺธสฺสาเท กโรตีติ
อตฺโถ ฯ สฺวายํ กตฺตุนิทฺเทโส ปริยายสทฺโท ธมฺมโต อญฺญสฺส
กตฺตุนิวตฺตนตฺโถ ฯ นิปฺปริยาเยน ปน ภาวสาธนเมว ลพฺภตีติ
สุขนํ สุขนฺติ วุตฺตํ ฯ สาตลกฺขณนฺติ อิฏฺฐภาวตฺตา ตํสมงฺคิ-
ปุคฺคลํ สมฺปยุตฺตธมฺเม วา อตฺตนิ สาทยตีติ สาตํ ทการสฺส
ตการํ กตฺวา ฯ สาตํ มธุรนฺติ วทนฺติ ฯ สาตํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๕๗-๑๕๘]

สาตลกฺขณํ ฯ อุปพฺรูหนรสนฺติอาทีสุ อุปพฺรูหนํ สมฺปยุตฺต-
ธมฺมานํ สํวฑฺฒนํ ฯ ทุกฺขํ วิย อวิสฺสชฺเชตฺวา อทุกฺขมสุขา วิย
อนชฺฌุเปกฺขิตฺวา อนุอนุ คณฺหนํ อุปการิตา วา อนุคฺคโห ฯ
กตฺถจีติ ปฐมชฺฌานาทิเก ฯ ปฏิลาภตุฏฺฐีติ ปฏิลาภวเสน อุปฺปชฺ-
ชนกตุฏฺฐิ ฯ ปฏิลทฺธรสานุภวนนฺติ ปฏิลทฺธสฺส อารมฺมณรสสฺส
อนุภวนํ ฯ เอเตน ปีติสุขานิ สภาวโต วิภชิตฺวา ทสฺสิตานิ ฯ
ยตฺถ ปีติ ตตฺถ สุขนฺติ วิตกฺกสฺส วิย วิจาเรน ปีติยา สุเขน
อจฺจนฺตสํโยคมาห ฯ ยตฺถ สุขํ ตตฺถ น นิยมโต ปีตีติ วิจารสฺส
วิย วิตกฺเกน สุขสฺส ปีติยา อนจฺจนฺตสํโยคํ ฯ เตน อจฺจนฺตา-
นจฺจนฺตสํโยคตาย ปีติสุขานํ วิเสสํ ทสฺเสติ ฯ กํ อุทกํ ตาเรนฺติ
เอตฺถาติ กนฺตารํ นิรุทกมรุทฺธานํ ฯ วนเมว วนนฺตํ ฯ วนจฺ-
ฉายปฺปเวสนอุทกปริโภเคสุ วิย สุขนฺติ ยถา หิ ปุริโส มหา-
กนฺตารมคฺคํ ปฏิปนฺโน ฆมฺมปเรโต ตสิโต ปิปาสิโต ปฏิปเถ
ปุริสํ ทิสฺวา กตฺถ ปานิยํ อตฺถีติ ปุจฺเฉยฺย ฯ โส อฏวึ อุตฺตริตฺวาว
ชาตสฺสรวนสณฺโฑ อตฺถิ ตตฺถ คนฺตฺวา ลภิสฺสสีติ วเทยฺย ฯ
โส ตสฺส กถํ สุตฺวาว หฏฺฐปหฏฺโฐ ภเวยฺย ตโต คจฺฉนฺโต
ภูมิยํ ปติตานิ อุปฺปลนาฬปตฺตานิ ทิสฺวา สุฏฺฐุตรํ หฏฺฐปหฏฺโฐ
หุตฺวา คจฺฉนฺโต อลฺลวตฺเถ อลฺลเกเส ปุริเส ปสฺเสยฺย วน-
กุกฺกุฏวนโมราทีนํ สทฺทํ สุเณยฺย ชาตสฺสรปริยนฺเต ชาตํ มณิ-

ชาลสทิสํ นีลวนสณฺฑํ ปสฺเสยฺย สเร ชาตานิ อุปฺปลปทุมกุมุทานิ ปสฺเสยฺย อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อุทกํ ปสฺเสยฺย ฯ โส ภิยฺโย ภิยฺโย หฏฺฐปหฏฺโฐ หุตฺวา ชาตสฺสรํ โอตริตฺวา ยถารุจึ นฺหาตฺวา จ ปิวิตฺวา จ ปสฺสทฺธทรโถ ภิสมูฬาลโปกฺขราทีนิ ขาทิตฺวา นีลุปฺปลาทีนิ ปิลนฺธิตฺวา มนฺทาลวมูลานิ ขนฺเธ ขิปิตฺวา อุตฺตริตฺวา สาฏกํ นิวาเสตฺวา อุทกสาฏกํ อาตเป กตฺวา สีตจฺฉายาย มนฺทมนฺเท วาเต ปหรนฺเต นิปนฺโน อโห สุขํ อโห สุขนฺติ วเทยฺย ฯ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตสฺส หิ ปุริสสฺส ชาตสฺสรวนสณฺฑสวนโต ปฏฺฐาย ยาว อุทกทสฺสนา หฏฺฐปหฏฺฐกาโล วิย ปุพฺพภาคารมฺมเณ หฏฺฐปหฏฺฐาการา ปีติ ฯ นฺหาตฺวา จ ปิวิตฺวา จ สีตจฺฉายาย มนฺทมนฺเท วาเต ปหรนฺเต อโห สุขํ อโห สุขนฺติ วทโต นิปนฺนกาโล วิย พลปฺปตฺตํ อารมฺมณรสานุภวนาการสณฺฐิตํ สุขํ ฯ ตสฺมึ ตสฺมึ สมเยติ อิฏฺฐารมฺมณสฺส ปฏิลาภสมเย ปฏิลทฺธรสานุภวนสมเย วนจฺฉายาทีนํ สวนทสฺสนสมเย ปริโภคสมเย จ ฯ ปากฏภาวโตติ ยถากฺกมํ ปีติสุขานํ วิภูตภาวโต ฯ

[๒๘๔] วิเวกชํ ปีติสุขนฺติ เอตฺถ ปุริมสฺมึ อตฺเถ วิเวกชนฺติ ฌานํ วุตฺตํ ฯ ปีติสุขสทฺทโต จ อตฺถิอตฺถวิเสสโต จ อสฺส ฌานสฺส อสฺมึ วา ฌาเนติ เอตฺถ อกาโร ทฏฺฐพฺโพ ยถา

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๕๘]

อริสโสติ ฯ ทุติเย ปีติสุขเมว วิเวกชํ ฯ วิเวกชํ ปีติสุขนฺติ จ อญฺญปทตฺถสมาโส ปจฺจตฺตนิทฺเทสสฺส จ อํโลโป กโต ฯ โลเป วา สติ วิเวกชปีติสุขนฺติ ปาโฐติ อยํ วิเสโส ฯ คณนานุปุพฺพโต ปฐมนฺติ อิมินา เทสนากฺกมํ อุลฺลิงฺเคติ ฯ คณนานุปุพฺพตา ปฐมนฺติปิ ปาโฐ ฯ ตตฺถาปิ คณนานุปุพฺพตาติ คณนานุปุพฺพ- ตายาติ อตฺโถ ฯ คณนานุปุพฺพตามตฺตํ วา ปฐมนฺติ อิทํ วจนนฺติ อตฺโถ ฯ ปฐมํ สมาปชฺชตีติ ปฐมนฺติ อิทํ ปน น เอกนฺต- ลกฺขณํ ฯ จิณฺณวสิภาโว หิ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี อาทิโต ปฏฺฐาย มตฺถกํ ปาเปนฺโตปิ สมาปชฺชิตุํ สกฺโกติ มตฺถกโต ปฏฺฐาย อาทึ ปาเปนฺโตปิ สมาปชฺชิตุํ สกฺโกติ อนฺตรนฺตรา โอกฺก- มนฺโตปิ สกฺโกติ ฯ เอวํ ปุพฺพุปฺปตฺติยฏฺเฐน ปน ปฐมํ อุปฺ- ปนฺนนฺติปิ ปฐมํ ฯ เตเนว วิสุทฺธิมคฺเค คณนานุปุพฺพตา ปฐมํ ปฐมํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ปฐมนฺติ เอตฺตกเมว วุตฺตํ ฯ

[๒๘๕] ปจฺจนีกธมฺเม ฌาเปตีติ นีวรณาทิปจฺจนีกธมฺเม ทหติ วิกฺขมฺภนวเสน ปชหตีติ อตฺโถ ฯ โคจรนฺติ กสิณาทิอาลมฺพนํ ฯ ตนฺติ ตํ โคจรํ ฯ อุปนิชฺฌายตีติ ปสฺสติ ฯ สห อุปจาเรนาติ สทฺธึ อุปจารชฺฌาเนน ฯ กสิณารมฺมณูปนิชฺฌายนโตติ ปฐวี- กสิณาทิโน อตฺตโน อารมฺมณสฺส รูปํ วิย จกฺขุนา อุปนิชฺฌาย- นโต ฯ ลกฺขณูปนิชฺฌายนโตติ ยถาสมฺภวํ อนิจฺจาทิลกฺขณตฺตยสฺส

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๕๘-๑๕๙]

นิพฺพานธาตุยา ตถลกฺขณสฺส จ อุปนิชฺฌายนโต ฯ เตเนวาห
เอตฺถ หีติอาทึ ฯ นิจฺจาทิวิปลฺลาสปฺปหาเนน มคฺโค อสมฺโมหโต
อนิจฺจาทิลกฺขณานิ อุปนิชฺฌายตีติ ลกฺขณุปนิชฺฌานนฺติ อาห
วิปสฺสนาย อุปนิชฺฌายนกิจฺจนฺติอาทึ ฯ ตถลกฺขณนฺติ อวินาส-
ธมฺมสฺส นิพฺพานสฺส อนญฺญถาภาวโต อวิปรีตสภาโว ตถลกฺขณํ ฯ
มคฺคสฺสาปิ วา นิพฺพานารมฺมณโต ตถลกฺขณุปนิชฺฌานตา โยเช-
ตพฺพา ฯ วิสทิโสทาหรณํ ตาว ทสฺเสนฺโต อาห ยถา สธโนติ-
อาทึ ฯ อญฺโญ อปเทสารโห โหตีติ ธนโต ปริชนโต จ อญฺโญ
ธนวา ปริชนวา จ ปุริโส สห ธเนน วตฺตติ ปริชเนน จาติ
สธโน สปริชโนติ อปเทสํ อรหตีติ อปเทสารโห โหติ ฯ
อปทิสิตพฺโพ โหตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ เสนงฺเคสุเอว เสนาสมฺมตีติ
รถาทิเสนงฺควินิมุตฺตาย เสนาย อภาเวปิ รเถหิ ปตฺตีหิ จ สห
วตฺตนโต สรถา สปตฺติ เสนาติ รถาทิเสนงฺเคสุเยว เสนาโวหาโรติ
อตฺโถ ฯ กสฺมา ปเนตฺถ ฌานปาเจ อคฺคหิตา จิตฺเตกคฺคตา
คหิตาติ อนุโยคํ สนฺธายาห อวุตฺตตฺตาติอาทึ ฯ เอวํ วุตฺตา-
เยวาติ เอวํ สรูปโต วิภงฺเค วุตฺตาเยว ฯ สจิตฺเตกคฺคตนฺติ อิธ
อวุตฺเตปีติ สจิตฺเตกคฺคตนฺติ เอวํ สรูปโต อิมสฺมึ ฌานปาเจ
อวุตฺเตปีติ อตฺโถ ฯ สามญฺญโต ปน ฌานคฺคหเณน คหิตาเอว ฯ
เตเนวาห เยน หีติอาทึ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ เยน วิตกฺกาทีหิ
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๕๙-๑๖๐]

สห วตฺตพฺพํ ตํ ธมฺมํ ทีเปตุํ ตสฺส ปกาสนาธิปฺปาเยน สวิตกฺกํ
สวิจารนฺติอาทินา อุทฺเทโส กโต โสเอว อธิปฺปาโย เตน
ภควตา วิภงฺเค จิตฺเตกคฺคตาติ นิทฺทิสนฺเตน ปกาสิโต ตสฺมา
สา ฌานปาเจ อคฺคหิตาติ น จินฺเตตพฺพนฺติ ฯ อุปสมฺปชฺชาติ
เอตฺถ อุปสํสทฺทา อุปลพฺภตีติอาทีสุ วิย นิรตฺถกาติ ทสฺเสตุํ
อุปคนฺตฺวาติอาทึ วตฺวา ปุน เตสํ สาตฺถกภาวํ ทสฺเสตุํ อุป-
สมฺปาทยิตฺวาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา อุปสมฺปชฺชาติ เอตฺถ ปตฺวา
สาเธตฺวาติ วา อตฺโถ ฯ อิริยนฺติ กิริยํ ฯ วุตฺตินฺติอาทีนิ
ตสฺเสว เววจนานิ ฯ เอกํ อิริยาปถพาธนํ อิริยาปถนฺตเรหิ รกฺขนํ
ปาลนํ ฯ สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณตฺตา อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐาน-
เมว วุตฺตํ ฯ ตญฺหิ สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณนฺติ วทนฺติ ฯ

ปฐมชฺฌานกถา นิฏฺฐิตา ฯ

[๒๘๖] วูปสมาติ วูปสมเหตุ ฯ วูปสโมติ เจตฺถ ปหานํ
อธิปฺเปตํ ฯ ตญฺจ วิตกฺกวิจารานํ อติกฺกโม อตฺถโต ทุติยชฺ-
ฌานกฺขเณ อนุปฺปาโทติ อาห สมติกฺกมาติอาทึ ฯ กตเมสํ
ปเนตฺถ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม อธิปฺเปโต กึ ปฐมชฺฌานิกานํ
อุทาหุ ทุติยชฺฌานิกานนฺติ กิญฺเจตฺถ ยทิ ปฐมชฺฌานิกานํ นตฺถิ
เตสํ วูปสโม น หิ กทาจิ ปฐมชฺฌานํ วิตกฺกวิจารรหิตํ อตฺถิ
อถ ทุติยชฺฌานิกานํ เอวมฺปิ นตฺเถว วูปสโม สพฺเพน สพฺพํ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๐]

เตสํ ตตฺถ อภาวโตติ อิมํ อนุโยคํ สนฺธายาห ตตฺถ กิญฺจาปีติ-
อาทึ ฯ ยสฺมา ทิฏฺฐาทีนวสฺส ตํตํฌานกฺขเณ อนุปฺปตฺติธมฺมตา-
ปาทนํ วูปสมนํ อธิปฺเปตํ วิตกฺกาทโยเอว จ ฌานงฺคภูตา
ตถา กริยนฺติ น ตํสมฺปยุตฺตา ผสฺสาทโย ตสฺมา วิตกฺกา-
ทีนํเยว วูปสมาทิวจนํ ฌาเน อาคตํ ฯ ยสฺมา ปน วิตกฺกาทีนํ
วิย ตํสมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ เอเตน เอตํ โอฬาริกนฺติ อาทีนวทสฺสนํ
สุตฺเต อาคตํ ตสฺมา อวิเสเสน วิตกฺกาทีนํ ตํสหคตานญฺจ
วูปสมาทิเก วตฺตพฺเพ วิตกฺกาทีนํเยว วูปสโม วุจฺจมาโน อธิก-
วจนํ อญฺญมตฺถํ โพเธตีติ กตฺวา กิญฺจิ วิเสสํ ทีเปตีติ ทสฺเสนฺโต
โอฬาริกสฺส ปนาติอาทิมาห ฯ อยํ เหตฺถ อธิปฺปาโย เยหิ
วิตกฺกวิจาเรหิ ปฐมชฺฌานสฺส โอฬาริกตา เตสํ สมติกฺกมา
ทุติยชฺฌานสฺส สมธิคโม น สภาวโต อโนฬาริกานํ ผสฺสาทีนํ
สมติกฺกมาติ อยมตฺโถ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ เอเตน ทีปิโต
ตสฺมา กึ ปฐมชฺฌานิกานํ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม อิธาธิปฺเปโต
อุทาหุ ทุติยชฺฌานิกานนฺติ เอทิสี โจทนา อโนกาสาว ฯ ปีติยา
จ วิราคาติ อาทีสุปิ เอเสว นโย ฯ ตสฺมา วิตกฺกวิจารปีติสุข-
สมติกฺกมวจนานิ โอฬาริโกฬาริกงฺคสมติกฺกมา ทุติยาทิอธิคมทีปกา-
นีติ เตสํ เอกเทสภูตํ วิตกฺกวิจารสมติกฺกมวจนํ อวยเวน สมุทา-
โยปลกฺขณนเยน ตํทีปกํ วุตฺตํ ฯ วิสุํ วิสุํ จิเตปิ หิ วิตกฺก-

วิจารสมติกฺกมวจนาทิเก ปเหยฺยงฺคนิทฺเทสตาสามญฺเญน จิตฺเตน
สมูหโต คหิเต วิตกฺกวิจารวูปสมวจนสฺส ตเทกเทสตา โหตีติ ฯ
อถวา วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนเนว ตํสมติกฺกมา ทุติยาธิคมทีปเกน
ปีติวิราคาทิวจนานํ ปีติอาทิสมติกฺกมา ตติยาทิอธิคมทีปกตา ทีปิตา
โหตีติ ตสฺส ตํทีปกตา วุตฺตา ฯ เอวํ หิ อวยเวน สมุทาโยป-
ลกฺขณํ วินา วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนน ปีติวิราคาทิวจนานํ สวิสเย
สมานพฺยาปารตา ทสฺสิตา โหติ ฯ

[๒๙๗] อชฺฌตฺตนฺติ นิยกชฺฌตฺตํ อธิปฺเปตํ น อชฺฌตฺตชฺ-
ฌตฺตาทีติ ทสฺเสนฺโต อาห อชฺฌตฺตนฺติ นิยกชฺฌตฺตํ อธิปฺเปตนฺติ ฯ
ตตฺถ การณมาห วิภงฺเค ปนาติอาทึ ฯ ปนสทฺโท อปิสทฺทตฺโถ ฯ
วิภงฺเคปีติ อตฺโถ ฯ อยเมว วา ปาโฐ ฯ นีลวณฺณโยคโต
นีลํ วตฺถํ วิยาติ นีลวณฺณโยคโต วตฺถํ นีลํ วิยาติ อธิปฺปาโย ฯ
อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกปฺเปติ เจโต สมฺปสาทยตีติ เอตสฺมึ ปกฺเข ฯ
เจตโสติ จ อุปโยคตฺเถ สามิวจนํ ฯ ปุริมสฺมินฺติ สมฺปสาทน-
โยคโต ฌานํ สมฺปสาทนนฺติ วุตฺตปกฺเข ฯ เจตโสติ สมฺพนฺเธ
สามิวจนํ ฯ ยาว น ปเร เอกคฺคเต กโรมีติอาทีสุ เสฏฺจ-
วจโนปิ เอกสทฺโท โลเก ทิสฺสตีติ อาห เสฏฺโฐปิ หิ โลเก
เอโกติ วุจฺจตีติ ฯ เอกกีหิ ขุทฺทเกหิ ชิตนฺติอาทีสุ อสหายตฺโถปิ
เอกสทฺโท ทิฏฺโฐติ อาห เอโก อสหาโย หุตฺวาติ ฯ สทฺธาทโยปิ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๑]

กามํ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สาธารณโต จ อสาธารณโต จ ปจฺจยา
โหนฺติเยว ฯ สมาธิ ปน ฌานกฺขเณ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อวิกฺเขป-
ลกฺขเณ อินฺทฏฺฐกรเณน สาติสยํ ปจฺจโย โหตีติ ทสฺเสนฺโต สมฺ-
ปยุตฺตธมฺเม ฯเปฯ อธิวจนนฺติ อาห ฯ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิ-
ภาวนฺติ วิเสสนทฺวยํ ฌานสฺส อติสยวจนิจฺฉาวเสน คหิตํ ฯ
สฺวายมติสโย ยถา อิมสฺมึ ฌาเน ลพฺภติ น ตถา ปฐมชฺ-
ฌาเนติ อิมํ วิเสสํ ทสฺเสตุํ นนุ จาติอาทิ วุตฺตํ ฯ อารมฺมเณ
อาหนนปริยาหนนวเสน อนุมชฺชนานุโยชนวเสน จ ปวตฺตมานา ธมฺมา
สติปิ นีวรณปฺปหาเนน กิเลสกาลุสฺสิยาปคเม สมฺปยุตฺตานํ กิญฺจิ
โขภํ กโรนฺโต วิย เตหิ จ เตน สนฺนิสินฺนา โหนฺตีติ วุตฺตํ
วิตกฺกวิจารกฺโขเภน ฯเปฯ น สุปฺปสนฺนนฺติ ฯ ตตฺถ ขุทฺทกา
อุมฺมิโย วีจิโย ฯ มหติโย ตรงฺคา ฯ สมาธิปิ น สุฏฺฐุ ปากโฏติ
สติปิ อินฺทฺริยสมตฺเต วิริยสมตาย จ เตเนว โขเภน สมฺปสาทนา-
ภาเวน จ พหเล วิย ชเล มจฺโฉ สมาธิปิ น สุฏฺฐุ ปากโฏ ฯ
วิตกฺกวิจารปลิโพธาภาเวนาติ เอตฺถ ยถาวุตฺตกฺโขโภเอว ปลิโพโธ ฯ
เอวํ วุตฺเตนาติ ยสฺสา สทฺธาย วเสน สมฺปสาทนํ ยสฺสา จ
จิตฺเตกคฺคตาย วเสน เอโกทิภาวนฺติ จ ฌานํ วุตฺตํ ตาสํเอว
สทฺทหนาติอาทินา ปวตฺติอาการวิเสสวิภาวนวเสน วุตฺเตน เตน
วิภงฺคปาเฐน ฯ อยํ อตฺถวณฺณนาติ สมฺปสาทนโยคโต สมฺ-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๑-๑๖๒]

ปสาทนโต วา สมฺปสาทนํ เอโกทึ ภาเวตีติ เอโกทิภาวนฺติ
ฌานํ วุตฺตนฺติ เอวํ ปวตฺตา อยํ อตฺถวณฺณนา ฯ อญฺญทตฺถุ
สํสนฺทติ เจว สเมติ จ เอวํ เวทิตพฺพาติ กถมฺปนายํ อตฺถ-
วณฺณนา เตน วิภงฺคปาเฐน สทฺธึ สํสนฺทติ สเมติ นนุ ฌาน-
วิภงฺเค สมฺปสาทนนฺติ ปทํ อุทฺธริตฺวา ยา สทฺธา สทฺทหนาติ-
อาทินา สทฺธาเยว วุตฺตา เจตโส เอโกทิภาวนฺติ จ ปทํ
อุทฺธริตฺวา ยา จิตฺตสฺส ฐิติ สณฺฐิติ อวฏฺฐิตีติอาทินา สมาธิสฺเสว
นิทฺเทโส กโต อฏฺฐกถายมฺปน สมฺปสาทนํ เอโกทิภาวนฺติ
จ ฌานเมว วุตฺตนฺติ อฏฺฐกถาย วิภงฺคปาเฐน สทฺธึ วิโรโธ
อาปชฺชตีติ ฯ นาปชฺชติ วิภงฺเคปิ อิมินาว อธิปฺปาเยน นิทฺเทสสฺส
กตตฺตา ฯ ตถาหิ เยน สมฺปสาทเนน โยคา ฌานํ สมฺปสาทนนฺติ
วุจฺจติ ตสฺมึ ยา สทฺธา สทฺทหนาติอาทินา ทสฺสิเต
สมฺปสาทนํ ฌานนฺติ สมานาธิกรณนิทฺเทเสเนว ตํโยคา ฌาเน
ตํสทฺทปฺปวตฺติ ทสฺสิตา โหติ เอโกทิภาวนฺติ จ ปทํ อุทฺธริตฺวา
เอโกทิมฺหิ ทสฺสิเต เอโกทิภาวํ ฌานนฺติ สมานาธิกรณนิทฺเทเสเนว
ฌานสฺส เอโกทิวฑฺฒนตา วุตฺตาว โหตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน
พฺยญฺชนวิจารํ อกตฺวา ธมฺมมตฺตเมว นิทฺทิฏฺฐนฺติ อวิโรโธ ยุตฺโต ฯ
ยมฺปน วุตฺตํ ฏีกากาเรหิ อาจริยธมฺมปาลตฺเถราทีหิ ยทิ เอโกทีติ
สมาธิสฺส คหณํ อธิปฺเปตํ ตทา เอโกทิภาวนฺติ ปทํ อุทฺธริตฺวา

สมาธิสฺส นิทฺเทโส น กตฺตพฺโพ สิยา ตสฺมา เอโกทิภาวสทฺโทเอว
สมาธิมฺหิ ปวตฺโต สมฺปสาทนสทฺโท วิย ฌาเน ปวตฺตตีติ
ยุตฺตนฺติ ฯ ตํ อฏฺฐกถาย วิรุชฺฌติ ฯ ตสฺมา โส อฏฺฐกถานิร-
เปกฺโข วิสสเยเวโก อตฺถวิกปฺโปติ คเหตพฺพํ ฯ อยํ หิ เนสํ อธิปฺ-
ปาโย วิตกฺกวิจาเรหิ อนชฺฌารูฬฺหตฺตา เอกํ อุเทตีติ เอโกทีติ
ตถาวิธสมาธิยุตฺตํ ฌานจิตฺตเมว คเหตฺวา เอโกทิสฺส ภาโว เอโกทิ-
ภาโวติ สมาธิสฺส คหณํ สกฺกา วตฺตุนฺติ ฯ โย ปนายํ เนสมภิ-
นิเวโส เอโกทีติ สมาธิสฺส คหเณ สติ เอโกทิภาวนฺติ ปทํ อุทฺธ-
ริตฺวา สมาธิสฺส นิทฺเทโส น กตฺตพฺโพ สิยาติ โสอเนกนฺติ-
กตฺตา อยุตฺโต วิย ขายติ ฯ เอวํ หิ สติ ปณีตสํสฏฺฐํ โภชนํ
ปณีตโภชนนฺติ อธิปฺเปตํ ยานิ โข ปน ตานิ ปณีตโภชนานีติ
อุทฺทิสิตฺวา เสยฺยถีทํ สปฺปิ นวนีตํ เตลํ มธุ ผาณิตํ มจฺโฉ มํสํ
ขีรํ ทธีติ ปณีตานํ นิทฺเทโส น กตฺตพฺโพ สิยา ยถา ปน
กตฺถจิ ปณีตโภชนานิ อุทฺทิสิตฺวา ปณีตานํ อุทฺเทเส กเตปิ ปณีต-
สํสฏฺฐานิ โภชนานิ ปณีตโภชนานีติ วิญฺญายติ เอวมิธาปิ เอโกทิ-
ภาวนฺติ อุทฺทิสิตฺวา เอโกทิสฺส นิทฺเทเส กเต เอโกทิวฑฺฒนโต
เอโกทิภาวนฺติ ฌานนฺติ วิญฺญายตีติ อวิโรโธ ยุตฺโต ฯ อญฺญถาปิ
หิ พฺยญฺชนวิจารํ อกตฺวา อตฺถมตฺตสฺเสว พาหุลฺเลน วิภงฺเค
นิทฺเทโส ทิสฺสติ ฯ ตถาหิ ตติยปาราชิกาย อิติ จิตฺตมโน จิตฺต-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๒]

สงฺกปฺโปติ เอตสฺส วิภงฺเค อิตฺถิจิตฺตมโนติ อิทํ อุทฺธริตฺวา เยน
จิตฺเตน เยน จ มเนน โส อิตฺถิจิตฺโต อิตฺถิมโนติ วุจฺจติ ตทุ-
ภยํปิ อตฺถโต เอกํ ตํ เอกํ ทสฺเสตุํ พฺยญฺชนวิจารํ อกตฺวา
ยํ จิตฺตํ ตํ มโน ยํ มโน ตํ จิตฺตนฺติ เอตฺตกเมว วุตฺตํ ฯ
ตถาปิ ทุติยปาราชิกายญฺจ เถยฺยสงฺขาตนฺติ ปทํ อุทฺธริตฺวา เถยฺย-
จิตฺโต อวหรณจิตฺโตติ ปุคฺคลวเสน อตฺโถ วิภตฺโตติ เอวเมกตฺถ
พฺยญฺชเนสุ อาทรํ อกตฺวา อตฺถมตฺตสฺเสว นิทฺเทโส ทิสฺสติ ฯ

[๒๘๘] สนฺตาติ สมํ นิโรธํ คตา ฯ สมิตาติ ภาวนาย
สมงฺคมิตา นิโรธิตา ฯ วูปสนฺตาติ ตโตเอว สุฏฺฐุ อุปสนฺตา ฯ
อตฺถงฺคตาติ อตฺถํ วินาสํ คตา ฯ อพฺภตฺถงฺคตาติ อุปสคฺเคน ปทํ
วฑฺเฒตฺวา วุตฺตํ ฯ อปฺปิตาติ คมิตา วินาสํ คตา ฯ โสสิตาติ
ปวตฺติสงฺขาตสฺส สนฺทนสฺส อภาเวน โสสํ สุกฺขภาวํ คตา ฯ
พฺยนฺตีกตาติ วิคตนฺตา กตา ฯ อยมตฺโถติ ภาวนาย ปหีนตฺตา
วิตกฺกวิจารานํ อภาวสงฺขาโต อตฺโถ ฯ โจทเกน วุตฺตมตฺถํ
สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ปริหริตุํ เอวเมว สิทฺโธ วายมตฺโถติ วตฺวา น
ปเนตนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ เอตนฺติ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ
เอตํ วจนํ ฯ ตทตฺถทีปกนฺติ ตสฺส วิตกฺกวิจาราภาวมตฺตสงฺขาตสฺส
อตฺถสฺส ทีปกํ ฯ น กิเลสกาลุสฺสิยสฺสาติ อุปจารกฺขเณ วิย
นีวรณสงฺขาตกิเลสสงฺโขภสฺส วูปสมานสมฺปสาทนนฺติ อตฺโถ ฯ นนุ
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๒-๑๖๓]

จ ปุริมํ วตฺวาปิ วตฺตพฺพเมวาติ อิทํ กสฺมา วุตฺตํ ตถาหิ
ทุติยชฺฌานาทิอธิคมุปายทีปเกน อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนตาย เจตโส
เอโกทิภาวตาย จ เหตุทีปเกน อวิตกฺกาวิจารภาวเหตุทีปเกน จ
วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนเนว วิตกฺกวิจาราภาโว ทีปิโตติ กึ ปุน
อวิตกฺกอวิจารวจเนน กเตนาติ ฯ น อทีปิตตฺตา ฯ น หิ วิตกฺก-
วิจารวูปสมวจเนน วิตกฺกวิจารานํ อปฺปวตฺติ วุตฺตา โหติ ฯ
วิตกฺกวิจาเรสุ หิ ตณฺหปฺปหานํ เอเตสํ วูปสมนํ ฯ โอฬาริกงฺค-
มุเขน หิ ตํตํฌานนิกนฺติยา วิกฺขมฺภนํ วิตกฺกวิจารวูปสมวจนาทีหิ
ปกาสิตํ ฯ ยโต วิตกฺกวิจาเรสุ วิรติภาวทีปกํ วิตกฺกวิจารวูปสม-
วจนํ ฯ เย จ สงฺขาเรสุ ตณฺหปฺปหานํ กโรนฺติ เตสุ มคฺเคสุ
ปหีนตณฺเหสุ จ ผเลสุ สงฺขารปฺปวตฺติ โหติ ฯ เอวมิธาปิ วิกฺขมฺภิต-
วิตกฺกวิจารตณฺหสฺส ทุติยชฺฌานสฺส วิตกฺกวิจารสมฺปโยโค ปุริเมน
น นิวาริโต สิยาติ ตํนิวารณตฺถํ อาวชฺชิตุกามตาทิอติกฺกโม จ
เตสํ วูปสโมติ ทสฺสนตฺถญฺจ อวิตกฺกํ อวิจารนฺติ วุตฺตํ ฯ ปฐมชฺ-
ฌานํ ทุติยชฺฌานสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย โหตีติ อาห ปฐมชฺฌาน-
สมาธิโตติ ฯ ปฐมมฺปีติ ปฐมชฺฌานมฺปิ ฯ คณนานุปุพฺพตาติอาทิ
เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ เอตฺถาปิ ทุติยํ อุปฺปนฺนนฺติปิ
ทุติยนฺติ วตฺตุํ วฏฺฏติเยว ฯ วุตฺตเมวตฺถํ วิภงฺคปาเฐน สาเธนฺโต
อาห ยถาหาติอาทึ ฯ ยมฺปน วิภงฺเค ฌานนฺติ สมฺปสาโท ปีติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๓]

สุขํ จิตฺตสฺเสกคฺคตาติ วุตฺตํ ตํ สปริกฺขารํ ฌานํ ทสฺเสตุํ ปริ-
ยาเยน วุตฺตํ ฯ รถสฺส ปณฺฑุกมฺพลํ วิย หิ สมฺปสาโท ฌานสฺส
ปริกฺขาโร น ฌานงฺคนฺติ อาห ปริยาโยเยว เจโสติ ฯ นิปฺปริ-
ยายโต ปน อุปนิชฺฌานลกฺขณปฺปตฺตานํ องฺคานํ วเสน ติวงฺคิก-
เมเวตํ โหตีติ อาห สมฺปสาทนํ ปน ฐเปตฺวาติอาทึ ฯ

ทุติยชฺฌานกถา นิฏฺฐิตา ฯ

[๒๙๙] วิรชฺชนํ วิราโค ฯ ตมฺปน วิรชฺชนํ นิพฺพินฺทนมุเขน หีฬนํ วา ตปฺปฏิพทฺธราคปฺปหานํ วาติ ตทุภยํ ทสฺเสตุํ ตสฺสา ปีติยา ชิคุจฺฉนํ วา สมติกฺกโม วาติ วุตฺตํ ฯ อุภินฺนมนฺตราติ ปีติยา วิราคาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปทานํ อนฺตรา มชฺเฌติ อตฺโถ ฯ สมฺปิณฺฑนํ สมุจฺจโย ฯ มคฺโคติ อุปาโย ฯ ทุติยชฺฌานสฺส หิ ปฏิลาภํ วินา ตติยชฺฌานสฺส อธิคโม น โหตีติ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม ตติยชฺฌานาธิคมสฺส อุปาโย ฯ ตทธิคมายาติ ตติยมคฺคา-ธิคมาย ฯ อุปปตฺติโตติ สมวาหิตภาเวน ปฏิรูปโต ฯ ฌานุ-เปกฺขาปิ สมวาหิตเมว อนฺโต นีตํ กตฺวา ปวตฺตตีติ อาห สมํ ปสฺสตีติ ฯ วิสทายาติ สงฺกิเลสวิคเมน ปริพฺยตฺตาย ฯ วิปุลายาติ สาติสยํ มหคฺคตภาวปฺปตฺติโต มหติยา ฯ ถามคตายาติ ปีติวิคเมน ถิรภาวปฺปตฺตาย ฯ นนุ เจตฺถ อุเปกฺขา เวทนาว น สมฺภวติ ตสฺมา กถมยํ ตติยชฺฌานสมงฺคี อุเปกฺขาย สมนฺนาคตตฺตา อุเปกฺข-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๓-๑๖๕]

อุเปกฺขโกติ วุจฺจตีติ เจ ฯ น เกวลํ เวทนุเปกฺขาว อุเปกฺขาติ วุจฺจติ อถโข อญฺญาปิ อุเปกฺขา วิชฺชนฺตีติ ทสฺเสนฺโต อาห อุเปกฺขา ปน ทสวิธา โหตีติอาทึ ฯ

[๓๐๐] ตตฺถ อิธ ขีณาสโว ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโนติ เอวมาคตา ขีณาสวสฺส ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐานิฏฺฐฉฬารมฺมณาปาเถ ปริสุทฺธิปกติภาวาวิชหนาการภูตา อุเปกฺขา ฉฬงฺคุเปกฺขา นาม ฯ ยา ปน อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตีติ เอวมาคตา สตฺเตสุ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา อยํ พฺรหฺม-วิหารุเปกฺขา นาม ฯ ยา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวก-นิสฺสิตนฺติ เอวมาคตา สหชาตธมฺมานํ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา อยํ โพชฺฌงฺคุเปกฺขา นาม ฯ ยา ปน กาเลน กาลํ อุเปกฺขา-นิมิตฺตํ มนสิกโรตีติ เอวมาคตา อนจฺจารทฺธนาติสิถิลวิริยสงฺขาตา อุเปกฺขา อยํ วิริยุเปกฺขา นาม ฯ ยา กตี สงฺขารุเปกฺขา สมาธิวเสน อุปฺปชฺชนฺติ กตี สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ อฏฺฐ สงฺขารุเปกฺขา สมาธิวเสน อุปฺปชฺชนฺติ ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ กตมา อฏฺฐ สงฺขารุ-เปกฺขา สมาธิวเสน อุปฺปชฺชนฺติ ปฐมชฺฌานปฏิลาภตฺถาย นีวรเณ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ ทุติยชฺ-

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๖๕]

ฌานปฏิลาภตฺถาย วิตกฺกวิจาเร ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา
สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ ตติยชฺฌานปฏิลาภตฺถาย ปีตึ ปฏิสงฺขา
สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ จตุตฺถชฺฌานปฏิ-
ลาภตฺถาย สุขทุกฺเข ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ
ญาณํ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย รูปสญฺญํ ปฏิ-
ฆสญฺญํ นานตฺตสญฺญํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุ-
เปกฺขาสุ ญาณํ วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย อา-
กาสานญฺจายตนสญฺญํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุ-
เปกฺขาสุ ญาณํ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย วิญฺญา-
ณญฺจายตนสญฺญํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ
ญาณํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย อากิญฺ-
จญฺญายตนสญฺญํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ
ญาณํ อิมา อฏฺฐ สงฺขารุเปกฺขา สมาธิวเสน อุปฺปชฺชนฺติ
กตมา ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ โสตา-
ปตฺติมคฺคปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธึ
คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พฺยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ
อุปายาสํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ
โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ
ปฏิสนฺธึ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๕]

สกทาคามิมคฺคปฏิลาภตฺถาย ฯเปฯ สกทาคามิผลสมาปตฺตตฺถาย อนาคามิมคฺคปฏิลาภตฺถาย อนาคามิผลสมาปตฺตตฺถาย อรหตฺตมคฺคปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธึ คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พฺยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ อรหตฺตผลสมาปตฺตตฺถาย ฯเปฯ สุญฺญตวิหารสมาปตฺตตฺถาย ฯเปฯ อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธึ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ อิมา ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺตีติ เอวมาคตา นีวรณาทิปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนาการภูตา อุเปกฺขา อยํ สงฺขารุเปกฺขา นาม ฯ

[๓๐๑] ตตฺถ นีวรเณ ปฏิสงฺขาติ ปญฺจ นีวรณานิ ปหาตพฺพภาเวน ปฏิสงฺขาย ปริคฺคเหตฺวาติ อตฺโถ ฯ สนฺติฏฺฐนาติ นีวรณานํ ปหานาภิมุขีภูตตฺตา เตสํ ปหาเนปิ อพฺยาปารภาวุปคมเนน มชฺฌตฺตตาย สนฺติฏฺฐนา ฯ สงฺขารุเปกฺขาสูติ นีวรณปฺปหาเน พฺยาปารากรเณน นีวรณสงฺขาตานํ สงฺขารานํ อุเปกฺขนาสูติ อตฺโถ ฯ เอเสว นโย วิตกฺกวิจาราทีสุ อุปฺปาทาทีสุ จ ฯ ตตฺถ อุปฺปาทนฺติ ปุริมกมฺมปจฺจยา ขนฺธานํ อิธ อุปฺปตฺติมาห ฯ ปวตฺตนฺติ ตถา อุปฺปนฺนสฺส ปวตฺตํ ฯ นิมิตฺตนฺติ สพฺพมฺปิ

เตภูมิกํ สงฺขารคตํ นิมิตฺตภาเวน อุปฏฺฐานโต ฯ อายูหนนฺติ อายตึ ปฏิสนฺธิเหตุภูตํ กมฺมํ ฯ ปฏิสนฺธินฺติ อายตึ อุปปตฺตึ ฯ คตินฺติ ยาย คติยา สา ปฏิสนฺธิ โหติ ฯ นิพฺพตฺตินฺติ ขนฺธานํ นิพฺพตฺ-ตนํ ฯ อุปปตฺตินฺติ วิปากปฺปวตฺตึ ฯ ชาตินฺติ ชราทีนํ ปจฺจยภูตํ ภวปจฺจยา ชาตึ ฯ ชรามรณาทโย ปากฏาเอว ฯ เอตฺถ จ อุปฺปาทาทโย ปญฺเจว สงฺขารุเปกฺขาญาณสฺส วิสยวเสน วุตฺตา ฯ เสสา เตสํ เววจนวเสน ฯ นิพฺพตฺติ ชาตีติ อิทํ หิ ทฺวยํ อุปฺปาทสฺส เจว ปฏิสนฺธิยา จ เววจนํ ฯ คติ อุปปตฺติ จาติ อิทํ ทฺวยํ ปวตฺตสฺส ฯ ชราทโย นิมิตฺตสฺสาติ เวทิตพฺพํ ฯ

[๓๐๒] นนุ เจตฺถ จตูสุ มคฺควาเรสุ อุปฺปาทนฺติอาทีนิ ปญฺจ มูลปทานิ คตินฺติอาทีนิ ทส เววจนปทานีติ ปนฺนรส ปทานิ วุตฺตานิ ฉสุ ปน ผลสมาปตฺติวาเรสุ ปญฺจ มูลปทาเนว วุตฺตานิ ตํ กสฺมา อิติ เจ ฯ สงฺขารุเปกฺขาย ติกฺขภาเว สติ กิเลสปฺปหานสมตฺถสฺส มคฺคสฺส สพฺภาวโต ตสฺสา ติกฺขภาว-ทสฺสนตฺถํ เววจนปเทหิ สห ทฬฺหํ กตฺวา มูลปทานิ วุตฺตานิ ผลสฺส นรุสฺสาหภาเวน สนฺติสภาวตฺตา มคฺคายตฺตตฺตา จ มนฺท-ภูตาปิ สงฺขารุเปกฺขา ผลสฺส ปจฺจโย โหตีติ ทสฺสนตฺถํ มูล-ปทาเนว วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิ ฯ ตตฺถ โสตาปตฺติมคฺคปฏิ-ลาภตฺถายาติอาทีสุ จตูสุ มคฺควาเรสุ สุญฺญตานิมิตฺตปฺปณิหิต-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๕]

มคฺคานํ อญฺญตโร วุตฺโต ฯ โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถายาติอาทีสุ จตูสุ ผลวาเรสุ ปน อปฺปณิหิตผลสมาปตฺติ เวทิตพฺพา ฯ กสฺมา ฯ สุญฺญตวิหารสมาปตฺตตฺถาย อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺตตฺถายาติ อิตราสํ ทฺวินฺนํ ผลสมาปตฺตีนํ วิสุํ วุตฺตตฺตา ฯ อนิจฺจานุปสฺสนาวุฏฺฐาน-วเสน หิ อนิมิตฺตมคฺโค ฯ ตเถว ผลสมาปตฺติกาเล อนิมิตฺตผล-สมาปตฺติ ฯ ทุกฺขานุปสฺสนาวุฏฺฐานวเสน อปฺปณิหิตมคฺคผลสมา-ปตฺติโย ฯ อนตฺตานุปสฺสนาวุฏฺฐานวเสน สุญฺญตมคฺคผลสมาปตฺติโย สุตฺตนฺตนเยน เวทิตพฺพา ฯ เอวญฺจ กตฺวา สุญฺญตาทิวิโมกฺขวเสน มคฺคปฺปตฺติเหตุภูตา จตสฺโส ตถา อปฺปณิหิตผลสมาปตฺติโย จตสฺโส สุญฺญตวิหารอนิมิตฺตวิหารวเสน เทฺวติ ทส สงฺขารุ-เปกฺขา วิปสฺสนาปญฺญา วุตฺตา ฯ สมเถ สงฺขารุเปกฺขา ปน อปฺปนาวีถิยา อาสนฺนปุพฺพภาเค พลปฺปตฺตํ ภาวนามยญาณํ ฯ

[๓๐๓] ยา ปน ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ อุเปกฺขาสหคตนฺติ เอวมาคตา อทุกฺขมสุขสญฺญิตา อุเปกฺขา อยํ เวทนูเปกฺขา นาม ฯ ยา ยทตฺถิ ยํ ภูตํ ตํ ปชหติ อุเปกฺขํ ปฏิลภตีติ เอวมาคตา วิจินเน มชฺฌตฺตภูตา อุเปกฺขา อยํ วิปสฺสนูเปกฺขา นาม ฯ ตตฺถ ยทตฺถิ ยํ ภูตนฺติ ขนฺธปญฺจกํ ตํ มุญฺจิตุกมฺยตาญาเณน ปชหติ ฯ อุเปกฺขํ ปฏิลภตีติ ทิฏฺฐโสวตฺถิ-กตฺตยสฺส สปฺปสฺส ลกฺขณวิจินเน วิย ทิฏฺฐลกฺขณตฺตยสฺส ขนฺธ-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๕]

ปญฺจกสฺส สงฺขารลกฺขณวิจินเน อุเปกฺขํ ปฏิลภตีติ อตฺโถ ฯ

[๓๐๔] ยา ปน ฉนฺทาทีสุ เยวาปนเกสุ อาคตา สหชาตานํ สมปฺปวตฺติเหตุภูตา อุเปกฺขา อยํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา นาม ฯ ยา อุเปกฺขโก จ วิหรตีติ เอวมาคตา อคฺคสุเขปิ ตสฺมึ อปกฺข-ปาตชนนี อุเปกฺขา อยํ ฌานุเปกฺขา นาม ฯ ยา ปน อุเปกฺขา-สติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานนฺติ เอวมาคตา สพฺพปจฺจนีกปริสุทฺธา ปจฺจนีกวูปสมเนปิ อพฺยาปารภูตา อุเปกฺขา อยํ ปาริสุทฺธิอุเปกฺขา นาม ฯ

[๓๐๕] ตตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขา จ พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา จ โพชฺฌงฺคุ-เปกฺขา จ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา จ ฌานุเปกฺขา จ ปาริสุทฺธิ-อุเปกฺขา จ อตฺถโต เอกา ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว โหติ ฯ เตน เตน อวตฺถาเภเทน ปนสฺสา อยํ เภโท เอกสฺสาปิ สโต สตฺตสฺส กุมารยุวตฺเถรเสนาปติราชาทิวเสน เภโท วิย ฯ ตสฺมา ตาสุ ยตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขา น ตตฺถ โพชฺฌงฺคุเปกฺขาทโย ยตฺถ วา ปน โพชฺฌงฺคุเปกฺขา น ตตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขาทโย โหนฺตีติ เวทิตพฺพา ฯ ยถา เจตาสํ อตฺถโต เอกีภาโว เอวํ สงฺขารุเปกฺขาวิปสฺสนู-เปกฺขานมฺปิ ฯ ปญฺญาเอว หิ สา กิจฺจวเสน ทฺวิธา ภินฺนา ฯ ยถา หิ ปุริสสฺส สายํ เคหํ ปวิฏฺฐสปฺปํ อชปททณฺฑํ คเหตฺวา ปริเยสมานสฺส ตํ ถุสโกฏฺฐเก นิปนฺนํ ทิสฺวา สปฺโป นุโข โนติ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๕]

อวโลเกนฺตสฺส โสวตฺถิกตฺตยํ ทิสฺวา นิพฺเพมติกสฺส สปฺโป น สปฺโปติ วิจินเน มชฺฌตฺตตา โหติ เอวเมว ยา อารทฺธ-วิปสฺสกสฺส วิปสฺสนาญาเณน ลกฺขณตฺตเย ทิฏฺเ สงฺขารานํ อนิจฺจ-ภาวาทิวิจินเน มชฺฌตฺตตา อุปฺปชฺชติ อยํ วิปสฺสนูเปกฺขา ฯ ยถา ปน ตสฺส ปุริสสฺส อชปเทน ทณฺเฑน คาฬฺหํ สปฺปํ คเหตฺวา กินฺตาหํ อิมํ สปฺปํ อวิเหเฐนฺโต อตฺตานญฺจ อิมินา อฑํสาเปนฺโต มุญฺเจยฺยนฺติ มุญฺจนาการเมว ปริเยสโต คหเณ มชฺฌตฺตตา โหติ เอวเมว ยา ลกฺขณตฺตยสฺส ทิฏฺจตฺตา อาทิตฺเต วิย ตโย ภเว ปสฺสโต สงฺขารคฺคหเณ มชฺฌตฺตตา อยํ สงฺขารุเปกฺขา ฯ อิติ วิปสฺสนูเปกฺขาย สิทฺธาย สงฺขารุ-เปกฺขาปิ สิทฺธาว โหติ ฯ อิมินา ปเนสา วิจินนคฺคหเณสุ มชฺฌตฺต-สงฺขาเตน กิจฺเจน ทฺวิธา ภินฺนา ฯ วีริยุเปกฺขา ปน เวทนูเปกฺขา จ อญฺญมญฺญญฺจ อวเสสาหิ จ อตฺถโต ภินฺนาเอวาติ ฯ อิมาสํ ปน ทสนฺนมฺปิ อุเปกฺขานํ ภูมิปุคฺคลาทิวเสน วิภาโค ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺโพติ ทสฺเสนฺโต อาห เอวมยํ ทสวิธาติอาทึ ฯ

[๓๐๖] ตตฺถ ภูมิปุคฺคลจิตฺตารมฺมณโตติ ฉฬงฺคุเปกฺขา กามา-วจรา พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา รูปาวจราติ เอวมาทินา ภูมิโต ฯ ฉฬงฺคุเปกฺขา ขีณาสวสฺเสว พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา ติณฺณมฺปิ ปุถุชฺชน-เสขาเสขานนฺติ เอวมาทินา ปุคฺคลโต ฯ ฉฬงฺคุเปกฺขา โสมนสฺสุ-

เปกฺขาสหคตจิตฺตสมฺปยุตฺตาติอาทินา จิตฺตโต ฯ ฉฬงฺคุเปกฺขา ฉฬารมฺมณา พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา ธมฺมารมฺมณาติอาทินา อารมฺมณโต ฯ ขนฺธสงฺคหเอกกฺขณกุสลตฺติกสงฺเขปวเสนาติ เวทนู- เปกฺขา เวทนากฺขนฺเธน สงฺคหิตา อิตรา นว สงฺขารกฺขนฺเธนาติ ขนฺธสงฺคหวเสน ฯ ฉฬงฺคุเปกฺขา พฺรหฺมวิหาร โพชฺฌงฺคฌานปาริสุทฺธิ- ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา จ อตฺถโต เอกา ตสฺมา เอกกฺขเณ ตาสุ เอกาย สติ น อิตรา ตถา สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนูเปกฺขาปิ เวทิตพฺพา เวทนาวีริยุเปกฺขานํ เอกกฺขเณ สิยา อุปฺปตฺตีติ เอวํ เอกกฺขณวเสน ฯ ฉฬงฺคุเปกฺขา อพฺยากตา พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา กุสลาพฺยากตา ตถา เสสา เวทนูเปกฺขา ปน สิยา อกุสลาปีติ เอวํ กุสลตฺติกวเสน ฯ ทสเปตา สงฺเขปโต จตฺตาโรว ธมฺมา วีริยเวทนาตตฺรมชฺฌตฺตตาญาณวเสนาติ เอวํ สงฺเขปวเสน ฯ

[๓๐๗] อิทานิ อิธาธิปฺเปตาย ฌานุเปกฺขาย ลกฺขณาทึ นิทฺธาเรตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห ลกฺขณาทิโต ปนาติอาทึ ฯ ตตฺถ อนาโภครสาติ ปณีตสุเขปิ ตสฺมึ อจฺจนฺตปกฺขกิจฺจาติ อตฺโถ ฯ อพฺยาปารปจฺจุปฏฺฐานาติ สติปิ สุขปารมิปฺปตฺติยํ ตสฺมึ สุเข อพฺยา- วฏา หุตฺวา ปจฺจุปติฏฺฐติ ฯ สมฺปยุตฺตานํ วา ตตฺถ อพฺยาปารํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ อตฺโถ ฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ โขภํ อุพฺพิลฺลญฺจ อาวหนฺเตหิ วิตกฺกาทีหิ อภิภูตตฺตา อปริพฺยตฺตํ ตตฺถ ตตฺรมชฺฌตฺต-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๕]

ตาย กิจฺจํ ตทภาวโต อิธ ปริพฺยตฺตนฺติ อาห อปริพฺยตฺตกิจฺจโตติ ฯ เตเนวาห อปริพฺยตฺตํ หีติอาทึ ฯ

[๓๐๘] อิทานิ สโต จ สมฺปชาโนติ เอตฺถ วุจฺจตีติ อชฺฌาหริตพฺพํ ฯ สรตีติ อิมินา สโตติ ปทสฺส กตฺตุสาธนตมาห ฯ สมฺปชานาตีติ สมฺมเทว ปชานาติ ฯ ปุคฺคเลนาติ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ฯ สรณํ จินฺตนํ อุปฏฺฐานํ ลกฺขณเมติสฺสาติ สรณลกฺขณา ฯ ปมุสนปฏิปกฺโข อปฺปมุสนํ กิจฺจํ เอติสฺสาติ อปฺปมุสนรสา ฯ กิเลเสหิ อารกฺขา หุตฺวา ปจฺจุปติฏฺฐติ ตโต วา อารกฺขํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา ฯ อสมฺมุยฺหนํ สมฺมเทว ปชานนํ สมฺโมหปฏิปกฺโข วา อสมฺโมโห ลกฺขณเมตสฺสาติ อสมฺโมหลกฺขณํ ฯ ตีรณํ กิจฺจสฺส ปารคมนํ ฯ ปวิจโย วีมํสา ฯ

[๓๐๙] กามํ อุปจารชฺฌานาทึ อุปาทาย ปฐมทุติยชฺฌานานิปิ สุขุมาเนว อิมํ ปน อุปริชฺฌานํ อุปาทาย โอฬาริกตฺตา ปน เตสํ ฌานานนฺติ วุตฺตํ ฯ สา จ โอฬาริกตา วิตกฺกาทิถูลงฺคตาย เวทิตพฺพา ฯ เกจิ พหุเจตสิกตายาติปิ วทนฺติ ฯ ภูมิยํ วิย ปุริสสฺสาติ ปุริสสฺส ภูมิยํ คติ วิยาติ วุตฺตํ โหติ ฯ คติ สุขา โหตีติ เตสุ ฌาเนสุ คติ สุขา โหติ ฯ อพฺยตฺตํ ตตฺถ สติสมฺปชญฺญกิจฺจนฺติ อิทํ นาม ทุกฺกรํ กริยตีติ วตฺตพฺพสฺส อภาวโต วุตฺตํ ฯ โอฬาริกงฺคปฺปหาเนน สุขุมตฺตาติ อยมตฺโถ กามํ ทุติยชฺ-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๕-๑๖๖]

ฌาเนปิ สมฺภวติ ตถาปิ เยภุยฺเยน อวิปฺปโยคีภาเวน วตฺตมาเนสุ ปีติสุเขสุ ปีติสงฺขาตสฺส โอฬาริกงฺคสฺส ปหาเนน สุขุมตาย อิธ สาติสโย สติปญฺญาพฺยาปาโรติ วุตฺตํ ปุริสสฺสาติอาทิ ฯ เธนุํ ปิวตีติ เธนุปโก ฯ เธนุยา ขีรํ ปิวนฺโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ ปุนเทว ปีตึ อุปคจฺเฉยฺยาติ หานภาคิยํ ฌานํ สิยา ทุติยชฺฌานเมว สมฺปชฺเชยฺยาติ อตฺโถ ฯ เตนาห ปีติสมฺปยุตฺตเมว สิยาติ ฯ อิทญฺจ อติมธุรํ สุขนฺติ ตติยชฺฌาเน สุขํ สนฺธายาห ฯ อติมธุร-ตา จสฺส ปหาโสทคฺยสภาวาย ปีติยา อภาเวเนว เวทิตพฺพา ฯ อิทนฺติ สโต สมฺปชาโนติ ปททฺวยํ ฯ

[๓๑๐] สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทสินฺติ เอตฺถ กามโภเคน วินา สุขปฏิสํเวทนาติ อาห กิญฺจาปีติอาทึ ฯ ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขํ ตสฺมา เอตมตฺถํ ทสฺเสนฺโต สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทสินฺติ อาหาติ โยเชตพฺพํ ฯ อยํ ปเนตฺถ สงฺเขปตฺโถ สุขํ เวทิยามีติ เอวมาโภเค อสติปิ นามกาเยน เจตสิก-สุขํ กายิกสุขเหตุรูปสมุฏฺฐาปเนน กายิกสุขญฺจ ฌานสมงฺคี ปฏิ-สํเวเทตีติ วุจฺจตีติ ฯ ตสฺสาติ ฌานสมงฺคิโน ฯ ยํ วา ตนฺติ ยํ วา ตํ ยถาวุตฺตํ นามกายสมฺปยุตฺตํ สุขํ ฯ ตํสมุฏฺฐาเนนาติ ตโต สมุฏฺฐิเตน อติปณีเตน รูเปน อสฺส ฌานสมงฺคิโน รูปกาโย ยสฺมา ผุฏฺโฐ ตสฺมา เอตมตฺถํ ทสฺเสนฺโตติ สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๖]

ยสฺสาติ รูปกายสฺส ฯ ผุฏฺจตฺตาติ พฺยาปิตตฺตาติ อตฺโถ ฯ ยถา หิ อุทเกน ผุฏฺจสรีรสฺส ตาทิเส นาติปจฺจนีเก วาตาทิโผฏฺจพฺเพ ผุฏฺเจ สุขํ อุปฺปชฺชติ เอวํ เอเตหิ ฌานจิตฺตสมุฏฺจิเตหิ รูเปหิ ผุฏฺจสรีรสฺส ฯ ฌานา วุฏฺจิโตปีติ ฌานมฺหา วุฏฺจิโตปิ ฯ สุขํ ปฏิสํเวเทยฺยาติ จิตฺตสมุฏฺจิตรูเปหิ อวเสสติสมุฏฺจิตรูปสงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนกายวิญฺญาเณน กายิกสุขํ ปฏิสํเวเทยฺย ฯ เอตมตฺถนฺติ วุตฺตนเยน เจตสิกกายิกสุขปฏิสํเวทนสงฺขาตํ อตฺถํ ฯ ยนฺติ เหตุ-อตฺเถ นิปาโต ฯ ยสฺมาติ อตฺโถ ฯ เตนาห ยํฌานเหตูติ ฯ อาจิกฺขนฺตีติอาทีนิ ปทานิ กิตฺตนตฺถานีติ อธิปฺปาเยนาห ปสํสนฺตีติ อธิปฺปาโยติ ฯ กินฺตีติ ปสํสนาการปุจฺฉา ฯ สุขปารมิปฺปตฺเตติ สุขสฺส ปรมํ ปริยนฺตํ ปตฺเต ฯ สุขาภิสงฺเคนาติ สุขสฺมึ อาลเยน ฯ อีทิเสสุ ฐาเนสุ สติคฺคหเณเนว สมฺปชญฺญมฺปิ คหิตํ โหตีติ อิธ ปาลิยํ สติยาเอว คหิตตฺตา เอวํ อุปฏฺจิตสฺสติตาย สติมา อิจฺเจว วุตฺตํ สมฺปชาโนติ เหฏฺจา วุตฺตตฺตา วา ฯ อสงฺกิลิฏฺจนฺติ กิเลเสหิ อสมฺมิสฺสตฺตา อสงฺกิลิฏฺจํ ฯ ฌานกฺขเณ นิปฺปริยายโต เจตสิกสุขเมว ลพฺภตีติ สุขํ นามกาเยน ปฏิสํเวเทตีติ วุตฺตํ ฯ ตติยนฺติ คณนานุปุพฺพโต ตติยนฺติอาทิ เหฏฺจา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํ ฯ

ตติยชฺฌานกถา นิฏฺจิตา ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๖-๑๖๗]

[๓๑๑] ปุพฺเพวาติ วุตฺตตฺตา กทา ปน เตสํ ปหานํ โหตีติ โจทนํ สมุฏฺฐาเปตฺวา อาห จตุนฺนํ ฌานานํ อุปจารกฺขเณติ ฯ เอวํ เวทิตพฺพนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ ปหานกฺกเมน อวุตฺตานนฺติ เอตฺถ ปหานกฺกโม นาม ปหายกธมฺมานํ อุปฺปตฺติปฏิปาฏิ ฯ เตน ปน วุจฺจมาเนน ทุกฺขํ โทมนสฺสํ สุขํ โสมนสฺสนฺติ วตฺตพฺพํ สิยา กสฺมา อิโต อญฺญถา วจนนฺติ อาห อินฺทฺริยวิภงฺเคติอาทึ ฯ อุทฺเทสกฺกเมนาติ สุขินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยนฺติ เอวํ ปวตฺตอุทฺเทสกฺกเมน ฯ อถ กสฺมา ฌาเนสฺวว นิโรโธ วุตฺโตติ สมฺพนฺโธ ฯ กตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยนฺติ อตฺตโน ปจฺจเยหิ อุปฺปนฺนํ อวิกฺขมฺภิตํ ทุกฺขินฺทฺริยํ ฯ กตฺถ จ อปริเสสํ นิรุชฺฌตีติ นิโรธฏฺฐานํ นิโรธการณํ ปุจฺฉติ ฯ เตน กตฺถาติ ปุจฺฉายํ เอตฺถาติ วิสชฺชเนปิ เหตุมฺหิ ภุมฺมวจนํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ฌานานุภาวนิมิตฺตํ หิ อนุปฺปชฺชนฺตํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตีติ วุตฺตํ ฯ อติสยนิโรโธ สุฏฺฐุ ปหานํ อุชุปฏิปกฺเขน วูปสโม ฯ นิโรโธ ปหานมตฺตํ ฯ นานาวชฺชเนติ เยน อาวชฺชเนน อปฺปนาวีถิ ตโต ภินฺนาวชฺชเน อเนกาวชฺชเน วา ฯ อปฺปนาวีถิยํ หิ อุปจาโร เอกาวชฺชโน ฯ อิตโร อเนกาวชฺชโน อเนกกฺขตฺตุํ ปวตฺตนโต ฯ วิสมนิสชฺชาย อุปฺปนฺนกิลมโถ วิสมาสนุปตาโป ฯ ปีติผรเณนาติ ปีติยา ผรณตฺตา ปีติสมุฏฺฐานานํ วา ปณีตรูปานํ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๘-๑๖๙]

กายสฺส พฺยาปนโต วุตฺตํ ฯ เตนาห สพฺโพ กาโย สุโขกฺกนฺโต โหตีติ ฯ ปณีตรูปผุฏฺฐสรีรสฺส สุโขกฺกนฺตกายตฺตา กุโต ทุกฺขุปฺปตฺติ วิสมาสนุปตาปาทินาติ อาห ปฏิปกฺเขน วิหตตฺตาติ ฯ วิตกฺกวิจารปจฺจเยปีติ ปีสทฺโท อฏฺฐานปฺปยุตฺโต ฯ โส ปหีนสฺสาติ เอตฺถ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺโพ ฯ ปหีนสฺสาปิ โทมนสฺสินฺทฺริยสฺสาติ อิทญฺจ สิยา อุปฺปตฺตีติ อิมินา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ เอตนฺติ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ อิมินา สมฺพนฺโธ ฯ ตสฺส มยฺหํ อติจิรํ วิตกฺกยโต วิจารยโต กาโยปิ กิลมิ จิตฺตมฺปิ อุหญฺญีติ วจนโต กายจิตฺตเขทานํ วิตกฺกวิจารปจฺจยตา เวทิตพฺพา ฯ วิตกฺกวิจารภาเวติ เอตฺถ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสินฺทฺริยนฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺตีติ ตตฺถ ทุติยชฺฌานุปจาเร อสฺส ปหีนสฺสาปิ โทมนสฺสินฺทฺริยสฺส อุปฺปตฺติ ภเวยฺย ฯ เอตฺถ จ ยเทเก วทนฺติ ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺตีติ วทนฺเตน ฌานลาภีนมฺปิโทมนสฺสปฺปวตฺติ อตฺถีติ ทสฺสิตํ โหติ เตน จ อนีวรณสภาโว โลโภ วิย โทโสปิ อตฺถีติ ทีเปติ น หิ โทเสน วินา โทมนสฺสํ ปวตฺตติ น เจตฺถ ปฏฺฐานปาลิยา วิโรโธ จินฺเตตพฺโพ ยสฺมา ตตฺถ ปริหีนชฺฌานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมานํ โทมนสฺสํ ทสฺสิตํ อปริหีนชฺฌานํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชมานสฺส โทมนสฺสสฺส อสมฺภวโต ฌานลาภีนํ สพฺพโส โทมนสฺสํ นุปฺปชฺชตีติ จ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๕]

น สกฺกา วตฺตุํ อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน อสิตสฺส[๑] อุปฺปนฺนตฺตา น
เหว โข โส ปริหีนชฺฌาโน อโหสีติ ฯ ตํ อยุตฺตํ อนีวรณสภาวสฺส
โทสสฺส อภาวโต ฯ ยทิ สิยา รูปารูปาวจรสตฺตานมฺปิ อุปฺปชฺเชยฺย
น จ อุปฺปชฺชติ ฯ ตถาหิ อารุปฺเป กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปฏิจฺจ
ถีนมิทฺธนีวรณํ อุทฺธจฺจนีวรณํ อวิชฺชานีวรณนฺติอาทีสุ พฺยาปาท-
กุกฺกุจฺจนีวรณานิ อนุทฺธฏานิ น เจตฺถ อนีวรณตาปริยาโย
กามจฺฉนฺทาทีนมฺปิ อนีวรณานํเยว นีวรณสทิสตาย นีวรณปริยา-
ยสฺส วุตฺตตฺตา ฯ ยํ ปน วุตฺตํ อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน อสิตสฺส[๑]
อุปฺปนฺนตฺตาติ ฯ ตํปิ อการณํ อุปฺปชฺชมาเนน จ โทมนสฺเสน
ฌานโต ปริหายนโต ฯ ลหุเกน ปน ปจฺจเยน ปริหีนํ ตาทิสา
นํ อปฺปกสิเรเนว ปฏิปากติกํ กโรนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตตฺถสฺส
สิยา อุปฺปตฺตีติ อิทํ ปน ปริกปฺปวจนํ อุปจารกฺขเณ โทมนสฺสสฺส
อปฺปหีนภาวทสฺสนตฺถํ ฯ ตถาหิ วุตฺตํ น เตฺวว อนฺโตอปฺป-
นายนฺติ ฯ ยทิ ปน ตทา โทมนสฺสํ อุปฺปชฺเชยฺย ปฐมชฺฌานมฺปิสฺส
ปริหีนเมวาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปหีนมฺปิ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ปีติ วิย น
ทูเรติ กตฺวา อาสนฺนตฺตาติ วุตฺตํ ฯ นานาวชฺชนุปจาเร ปหีนมฺปิ
ปหานงฺคํ ปฏิปกฺเขน อวิหตตฺตา อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺเชยฺย วาติ
อิมมตฺถํ ทสฺเสนฺโต อปฺปนาปตฺตายาติอาทิมาห ฯ ตาทิสาย

๑. ม. อปิ ตสฺส ฯ

เสวนาย อิจฺฉิตพฺพตฺตา ฯ ยถา มคฺควีถิโต ปุพฺเพ เทฺว ตโย
ชวนวารา สทิสานุปสฺสนาว ปวตฺตนฺติ เอวมิธาปิ อปฺปนาวารโต
ปุพฺเพ เทฺว ตโย ชวนวารา อุเปกฺขาสหคตาว ปวตฺตนฺตีติ วทนฺติ ฯ
สมาหรีติ สมาเนสิ ฯ สงฺคเหตฺวา อภาสีติ อตฺโถ ฯ สุขุมาติ
สุขทุกฺขานิ วิย อโนฬาริกตฺตา อวิภูตตาย สุขุมา ฯ ตโตเอว
อนุมินิตพฺพสภาวตฺตา ทุพฺพิญฺเญยฺยา ฯ ทุฏฺฐสฺสาติ ทุฏฺฐปโยคสฺส
ทุทฺทมฺมสฺสาติ อตฺโถ ฯ สกฺกา โหติ เอสา คาหยิตุนฺติ อญฺญโถ-
หนเยน๑ สกฺกา คาหยิตุนฺติ อธิปฺปาโย ฯ อทุกฺขมสุขาย เจโต-
วิมุตฺติยาติ อิทเมว จตุตฺถชฺฌานํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปจฺจยทสฺสนตฺถนฺติ
อธิคมสฺส อุปายภูตปจฺจยทสฺสนตฺถํ ฯ เตนาห ทุกฺขปฺปหานาทโย
หิ ตสฺสา ปจฺจยาติ ฯ ทุกฺขปฺปหานาทโยติ จ โสปจารา ปฐมชฺ-
ฌานาทโย เจตฺถ อธิปฺเปตา ฯ ปหีนาติ วุตฺตาติ ปญฺจนฺนํ
โอรมฺภาคิยานํ สญฺโญชนานํ ปริกฺขยาติ วุตฺตตฺตา ฯ เอตาติ
สุขาทโย เวทนา ฯ สุขํ โสมนสฺสสฺส ปจฺจโยติ วสนคนฺธาเลปน-
ปุปฺผาภรณสมาลปนาทินิพฺพตฺตํ กายิกํ สุขํ โสมนสฺสสฺส ปจฺจโย ฯ
สุขาย โข อาวุโส วิสาข เวทนาย ราคานุสโย อนุเสตีติ วจนโต
อาห โสมนสฺสํ ราคสฺส ปจฺจโยติ ฯ ทุกฺขาย โข อาวุโส วิสาข
ลเวทนาย ปฏิฆานุสโย อนุเสตีติ วจนโต วุตฺตํ โทมนสฺสํ โทสสฺส
๑. ม. อญฺญาโปหณนเยน ฯ
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๖๙-๑๗๐]

ปจฺจโยติ ฯ สุขาทิฆาเตนาติ สุขาทีนํ ปหาเนน ฯ อทุกฺขมสุขนฺติ
เอตฺถ น ทุกฺขนฺติ อทุกฺขํ ทุกฺขวิทูรํ ฯ ยสฺมา ตตฺถ ทุกฺขํ นตฺถิ
ตสฺมา วุตฺตํ ทุกฺขาภาเวนาติ ฯ อสุขนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ
เอเตนาติ ทุกฺขสุขปฏิกฺเขปวจเนน ฯ ปฏิปกฺขภูตนฺติ อิทํ ตติย-
เวทนาย ทุกฺขาทีนํ สมติกฺกมวเสน ปตฺตพฺพตฺตา วุตฺตํ น กุสลา-
กุสลานํ วิย อุชุวิปจฺจนีกตาย ฯ อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตานุภวนลกฺขณาติ
อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตสฺส มชฺฌตฺตารมฺมณสฺส อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตํ วา
มชฺฌตฺตากาเรน อนุภวนลกฺขณา ฯ ตโตเอว มชฺฌตฺตรสา ฯ
อวิภูตปจฺจุปฏฺฐานาติ สุขทุกฺขานิ วิย น วิภูตาการา ปิฏฺฐิปาสาเณ
มิคคตมคฺโค วิย เตหิ อนุมาตพฺพาวิภูตากาโรปฏฺฐานา ฯ สุขนิโรโธ
นาม อิธ จตุตฺถชฺฌานุปจาโร ฯ โส ปทฏฺฐานํ เอติสฺสาติ สุข-
นิโรธปทฏฺฐานา ฯ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธินฺติ ปุริมปเท อุตฺตรปท-
โลเปน ตํ สมาสปทนฺติ อาห อุเปกฺขาย ชนิตสติปาริสุทฺธินฺติ ฯ
สพฺพปจฺจนีกธมฺมปริสุทฺธาย ปจฺจนีกสมเนปิ อพฺยาวฏาย ปาริสุทฺธิ-
อุเปกฺขาย วตฺตมานาย จตุตฺถชฺฌาเน สติ สมฺปหํสนปญฺญา วิย
สุปริสุทฺธา สุวิสทา จ โหตีติ อาห สติยา ปาริสุทฺธิ สา
อุเปกฺขาย กตา น อญฺเญนาติ ฯ ยทิ ตตฺรมชฺฌตฺตตา อิธ
อุเปกฺขาติ อธิปฺเปตา กถํ สติเยว ปริสุทฺธาติ วุตฺตาติ อาห
น เกวลนฺติอาทึ ฯ สติสีเสนาติ สตึ อุตฺตมงฺคํ กตฺวา ปธานํ
[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๗๐-๑๗๑]

กตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอวมฺปิ กสฺมา อิเธว สติ อุเปกฺขาสติ-
ปาริสุทฺธีติ วุตฺตาติ อนุโยคํ สนฺธาย ตตฺถ กิญฺจาปีติอาทิ วุตฺตํ ฯ
ตตฺถ เหฏฺฐา ตีสุ ฌาเนสุ วิชฺชมานายปิ ตตฺรมชฺฌตฺตตาย ปจฺจ-
นีกาภิภวนโต สหายปจฺจยเวกลฺลโต จ อปาริสุทฺธิ ตถา
ตํสมฺปยุตฺตานํ ตทภาวโต อิธ ปาริสุทฺธีติ อิมมตฺถํ อุปมาวเสน
ทสฺเสตุํ ยถา ปนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ สุริยปฺปภาภิภวาติ สุริยปฺปภาย
อภิภุยฺยมานตฺตา ฯ อติกฺขตาย จนฺทเลขาย รตฺติปิ โสมฺมสภาวา
สภาคาย รตฺติยเมว จ จนฺทเลขา สมุชฺชลตีติ สา ตสฺสา สงฺคยฺห-
ตีติ ทสฺเสนฺโต โสมฺมภาเวน จ อตฺตโน อุปการกตฺเตน วา สภา-
คาย รตฺติยาติ อาห ฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมว ฯ

จตุตฺถชฺฌานกถา นิฏฺฐิตา ฯ

[๓๑๒] รูปวิราคภาวนาวเสน ปวตฺตํ จตุพฺพิธํปิ อรูปชฺฌานํ
จตุตฺถชฺฌานสงฺคหเมวาติ อาห จตฺตาริ ฌานานีติ ฯ ยุตฺตํ ตาว
จิตฺเตกคฺคตา ภโวกฺกมนตฺถตา วิย วิปสฺสนาปาทกตาปิ จตุนฺนํ
ฌานานํ สาธารณาติ เตสํ วเสน จตฺตาริ ฌานานีติอาทิวจนํ ฯ
อภิญฺญาปาทกตา ปน นิโรธปาทกตา จ จตุตฺถสฺเสว ฌานสฺส
อาเวณิกา สา กถํ จตุนฺนํ ฌานานํ สาธารณา วุตฺตาติ ฯ
ปรมฺปราธิฏฺฐานภาวโต ฯ ปทฏฺฐานปทฏฺฐานมฺปิ หิ ปทฏฺฐานนฺ-
เตฺวว วุจฺจติ ฯ การณการณมฺปิ การณนฺติ ฯ ยถา ติเณหิ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๗๑-๑๗๒]

ภตฺตํ สิทฺธนฺติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา ปโยชนนิทฺเทเส อฏฺฐสมาปตฺติคฺคหณํ สมตฺถิตํ โหติ ฯ จิตฺเตกคฺคตตฺถานีติ จิตฺตสมาธตฺถานิ ฯ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถานีติ อตฺโถ ฯ จิตฺเตกคฺคตาสีเสน หิ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโร วุตฺโต ฯ สุกฺขวิปสฺสกขีณาสววเสน เจตํ วุตฺตํ ฯ เตนาห เอกคฺคจิตฺตา สุขํ ทิวสํ วิหริสฺสามาติ ฯ ภโวกฺกมนตฺถานีติ ภเวสุ นิพฺพตฺติอตฺถานิ ฯ สตฺตาหํ นิโรธสมาปตฺติยา สมาปชฺชนโต อาห สตฺตาหํ อจิตฺตกา หุตฺวาติ ฯ กสฺมา ปน สตฺตาหเมว นิโรธํ สมาปชฺชนฺตีติ ฯ ตถากาลปริจฺเฉทกรณโต ฯ ตญฺจ เยภุยฺเยน อาหารุปชีวีนํ สตฺตานํ อุปาทินฺนกปฺปวตฺตสฺส เอกทิวสํ ภุตฺตาหารสฺส สตฺตาหเมว ยาปนโต ฯ

[๓๑๓] กา ปนายํ นิโรธสมาปตฺติ นาม เก ตํ สมาปชฺชนฺติ เกน สมาปชฺชนฺติ กตฺถ สมาปชฺชนฺติ กสฺมา สมาปชฺชนฺติ กถญฺจสฺสา สมาปชฺชนํ โหตีติ ฯ ตตฺถ กา ปนายํ นิโรธสมาปตฺติ นามาติ ยา อนุปุพฺพนิโรธวเสน จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ อปฺปวตฺติ ฯ เก ตํ สมาปชฺชนฺติ เกน สมาปชฺชนฺตีติ สพฺเพปิ ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามิโน สุกฺขวิปสฺสกา จ อนาคามิอรหนฺโต น สมาปชฺชนฺติ อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน ปน อนาคามิโน ขีณาสวา จ สมาปชฺชนฺติ ฯ กตฺถ สมาปชฺชนฺตีติ ปญฺจโวการภเว ฯ กสฺมา ฯ อนุปุพฺพสมาปตฺติสมฺภวโต ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๗๒]

จตุโวการภเว ปน ปฐมชฺฌานาทีนํ อุปฺปตฺติเยว นตฺถิ ตสฺมา น สกฺกา ตตฺถ สมาปชฺชิตุํ ฯ กสฺมา สมาปชฺชนฺตีติ สงฺขารานํ ปวตฺติเภเท อุกฺกณฺฐิตฺวา ทิฏฺฐธมฺเม อจิตฺตกา หุตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ ปตฺวา สุขํ วิหริสฺสามาติ ฯ กถญฺจสฺสา สมาปชฺชนํ โหตีติ สมถวิปสฺสนาวเสน อุสฺสกฺกิตฺวา กตปุพฺพกิจฺจสฺส เนว-สญฺญานาสญฺญายตนํ นิโรธยโต เอวมสฺสา สมาปชฺชนํ โหติ ฯ โย หิ สมถวเสเนว อุสฺสกฺกติ โส เนวสญฺญานาสญฺญายตน-สมาปตฺตึ ปตฺวา ติฏฺฐติ ฯ โยปิ วิปสฺสนาวเสเนว อุสฺสกฺกติ โส ผลสมาปตฺตึ ปตฺวา ติฏฺฐติ ฯ โย ปน อุภยวเสน อุสฺสกฺกิตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ นิโรเธติ โส ตํ สมา-ปชฺชตีติ ฯ อยเมตฺถ สงฺเขโป ฯ

[๓๑๔] อยํ ปน วิตฺถาโร ฯ อิธ ภิกฺขุ นิโรธํ สมาปชฺชิตุ-กาโม ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ สงฺขาเร อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ ฯ วิปสฺสนา จ ปเนสา ติวิธา สงฺขารปริคฺคณฺหนกวิปสฺสนา ผลสมาปตฺติวิปสฺสนา นิโรธสมาปตฺติ-วิปสฺสนาติ ฯ ตตฺถ สงฺขารปริคฺคณฺหนกวิปสฺสนา มนฺทา วา ติกฺขา วา มคฺคสฺส ปทฏฺฐานํ โหติเยว ฯ ผลสมาปตฺติวิปสฺสนา ติกฺขาว วฏฺฏติ มคฺคภาวนาสทิสา ฯ นิโรธสมาปตฺติวิปสฺสนา ปน นาติมนฺทา นาติติกฺขา วฏฺฏติ ฯ ตสฺมา เอส นาติมนฺทาย นาติ-

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๗๒]

ติกฺขาย วิปสฺสนาย เต สงฺขาเร วิปสฺสติ ฯ ตโต ทุติยํ ฌานํ
ฯเปฯ ตโต วิญฺญาณญฺจายตนํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ
สงฺขาเร ตเถว วิปสฺสติ ฯ อถ อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปชฺชิตฺวา
วุฏฺฐาย จตุพฺพิธํ ปุพฺพกิจฺจํ กโรติ นานาพทฺธอวิโกปนํ สงฺฆปฏิ-
มานนํ สตฺถุปกฺโกสนํ อทฺธานปริจฺเฉทนฺติ ฯ ตตฺถ นานาพทฺธ-
อวิโปนนฺติ ยํ อิมินา ภิกฺขุนา สทฺธึ เอกาพทฺธํ น โหติ นานา-
พทฺธํ หุตฺวา จิตํ ปตฺตจีวรํ วา มญฺจปีจํ วา นิวาสเคหํ วา
อญฺญํ วา ปน กิญฺจิ ปริกฺขารชาตํ ตํ ยถา น วิกุปฺปติ
อคฺคิอุทกวาตโจรอุนฺทุราทีนํ วเสน น วินสฺสติ เอวํ อธิฏฺฐา-
ตพฺพํ ฯ ตตฺริทํ อธิฏฺฐานวิธานํ ฯ อิทญฺจิทญฺจ อิมสฺมึ สตฺตาหพฺ-
ภนฺตเร มา อคฺคินา ฌายตุ มา อุทเกน วุยฺหตุ มา วาเตน
วิทฺธํสตุ มา โจเรหิ หริยตุ มา อุนฺทุราทีหิ ขชฺชตูติ เอวํ อธิฏฺฐิเต
ตํ สตฺตาหํ ตสฺส น โกจิ ปริสฺสโย โหติ ฯ อนธิฏฺฐหโต ปน
อคฺคิอาทีหิ นสฺสติ ฯ อิทํ นานาพทฺธอวิโกปนํ นาม ฯ ยํ ปน
เอกาพทฺธํ โหติ นิวาสนปารุปนํ วา นิสินฺนาสนํ วา ตตฺถ วิสุํ
อธิฏฺฐานกิจฺจํ นตฺถิ สมาปตฺติเยว นํ รกฺขติ ฯ สงฺฆปฏิ-
มานนนฺติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปฏิมานนํ อุทฺทิกฺขนํ ยาว โส ภิกฺขุ
อาคจฺฉติ ตาว สงฺฆกมฺมสฺส อกรณนฺติ อตฺโถ ฯ เอตฺถ จ
ปฏิมานนํ น เอตสฺส ปุพฺพกิจฺจํ ปฏิมานนาวชฺชนํ ปน ปุพฺพ-

กิจฺจํ ตสฺมา เอวํ อาวชฺชิตพฺพํ สเจ มยิ อิมํ สตฺตาหํ
นิโรธํ สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺเน สงฺโฆ อปโลกนกมฺมาทีสุ กิญฺจิเทว
กมฺมํ กตฺตุกาโม โหติ ยาว มํ โกจิ ภิกฺขุ อาคนฺตฺวาน
ปกฺโกสติ ตาวเทว วุฏฺฐหิสฺสามีติ ฯ เอวํ กตฺวา สมาปชฺชนฺโต
หิ ตสฺมึ สมเย วุฏฺฐหติเยว ฯ โย ปน เอวํ น กโรติ สงฺโฆ
เจ สนฺนิปติตฺวา ตํ อปสฺสนฺโต อสุโก ภิกฺขุ กุหินฺติ ปุจฺฉิตฺวา
นิโรธํ สมาปนฺโนติ วุตฺเต กิญฺจิ ภิกฺขุํ เปเสติ ตํ ปกฺโกสาหีติ ฯ
อถสฺส เตน ภิกฺขุนา สวนูปจาเร ฐตฺวา สงฺโฆ ตํ อาวุโส
ปฏิมาเนตีติ วุตฺตมตฺเตเยว วุฏฺฐานํ โหติ ฯ เอวํ ครุกา หิ
สงฺฆสฺส อาณา นาม ฯ ตสฺมา ตํ อาวชฺชิตฺวา ยถา ปจมเมว
วุฏฺฐาติ เอวํ สมาปชฺชิตพฺพํ ฯ สตฺถุ ปกฺโกสนนฺติ อิธาปิ
สตฺถุ ปกฺโกสนาวชฺชนเมว อิมสฺส ปุพฺพกิจฺจํ ฯ ตสฺมา ตํปิ
เอวํ อาวชฺชิตพฺพํ ฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ อทฺธาน-
ปริจฺเฉโทติ ชีวิตทฺธานสฺส ปริจฺเฉโท ฯ อิมินา ภิกฺขุนา อทฺธาน-
ปริจฺเฉเทสุ กุสเลน ภวิตพฺพํ ฯ อตฺตโน อายุสงฺขารา สตฺตาหํ
ปวตฺติสฺสนฺติ น ปวตฺติสฺสนฺตีติ อาวชฺชิตฺวาว สมาปชฺชิตพฺพํ ฯ
สเจ หิ สตฺตาหพฺภนฺตเร นิรุชฺฌนเก อายุสงฺขาเร อนาวชฺชิตฺวาว
สมาปชฺชติ ตสฺส นิโรธสมาปตฺติ มรณํ ปฏิพาหิตุํ น สกฺโกติ ฯ
อนฺโตนิโรเธ มรณสฺส นตฺถิตาย อนฺตราว สมาปตฺติโต วุฏฺฐาติ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๗๒]

ตสฺมา เอตํ อาวชฺชิตฺวาว สมาปชฺชิตพฺพํ ฯ อวเสสํ หิ อนา-
วชฺชิตุมฺปิ วฏฺฏติ ฯ อิทมฺปน อาวชฺชิตพฺพเมวาติ วุตฺตํ ฯ โส
เอวํ อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อิมํ ปุพฺพกิจฺจํ
กตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชติ ฯ อเถกํ วา เทฺว
วา จิตฺตวาเร อติกฺกมิตฺวา อจิตฺตโก โหติ นิโรธํ ผุสติ ฯ
กสฺมา ปนสฺส ทฺวินฺนํ จิตฺตานํ อุปริ จิตฺตานิ นปฺปวตฺตนฺตีติ ฯ
นิโรธสฺส ปโยคตฺตา ฯ อิทํ หิ อิมสฺส ภิกฺขุโน เทฺว สมถ-
วิปสฺสนาธมฺเม ยุคนทฺเธ กตฺวา อฏฺฐสมาปตฺติอาโรหนํ อนุปุพฺพ-
นิโรธสฺส ปโยโค น เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยาติ
นิโรธสฺส ปโยคตฺตา ทฺวินฺนํ จิตฺตานํ อุปริ จิตฺตานิ นปฺปวตฺ-
ตนฺติ ฯ ยสฺมา โพธิสตฺเตน โพธิมณฺฑุปสงฺกมนโต ปุพฺเพปิ
จริมภเว จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพตฺติตปุพฺพํ ตทา ปน ตํ นิพฺพตฺติต-
มตฺตเมว อโหสิ น วิปสฺสนาทิปาทกํ ตสฺมา โพธิรุกฺขมูเล
นิพฺพตฺติตนฺติ ตโต วิเสเสตฺวา วุตฺตํ ฯ

[๓๑๕] วิปสฺสนาปาทกนฺติ วิปสฺสนารมฺเภ วิปสฺสนาย ปาทกํ ฯ
อภิญฺญาปาทกนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ พุทฺธานํ หิ ปฐมา-
รมฺเภเอว ปาทกชฺฌาเนน ปโยชนํ อโหสิ น ตโต ปรํ อุปริ-
มคฺคาธิคมผลสมาปตฺติอภิญฺญาวลญฺชนาทิอตฺถํ ฯ อภิสมฺโพธิสมธิ-
คมโต ปฏฺฐาย หิ สพฺพญฺญุตญาณสมาธิกิจฺจํ อากงฺขามตฺตปฏิ-

พทฺธเมงสติ ฯ สพฺพกิจฺจสาธกนฺติ อนุปุพฺพวิหาราทิสพฺพกิจฺจสาธกํ ฯ
สพฺพโลกิยโลกุตฺตรคุณทายกนฺติ เอตฺถ วิปสฺสนาภิญฺญาปาทกตฺตาเอว
จตุตฺถสฺส ฌานสฺส ภควโต สพฺพโลกิยโลกุตฺตรคุณทายกตา
เวทิตพฺพา ฯ สพฺพญฺญุตญาณปทฏฺฐานํ หิ มคฺคญาณํ มคฺค-
ญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญาณํ อภิสมฺโพธิ ตทธิคมสม-
กาลเมว จ ภควโต สพฺเพ พุทฺธคุณา หตฺถคตา อเหสุํ จตุตฺถชฺ-
ฌานสนฺนิสฺสโย จ มคฺคาธิคโมติ ฯ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช
วิหาสินฺติ วตฺวา โสติ วุตฺตตฺตา อาห โส อหนฺติ ฯ เอวํ
สมาหิเตติ เอตฺถ เอวํสทฺโท เหฏฺฐา ฌานตฺตยาธิคมปฏิปาฏิยา
สิทฺธสฺส จตุตฺถชฺฌานสมาธานสฺส นิทสฺสนตฺโถติ อาห เอวนฺติ
จตุตฺถชฺฌานกฺกมนิทสฺสนเมตนฺติ ฯ จตุตฺถชฺฌานสฺส ตสฺส จ
อธิคมกฺกมสฺส นิทสฺสนํ เยน สมาธานานุกฺกเมน จตุตฺถชฺฌาน-
สมาธิ ลทฺโธ ตทุภยนิทสฺสนนฺติ อตฺโถ ฯ เตนาห อิมินา
ฯเปฯ วุตฺตํ โหตีติ ฯ ตตฺถ อิมินา กเมนาติ อิมินา ปฐมชฺ-
ฌานาธิคมาทินา กเมน ฯ ยทิ หิ เอวนฺติ อิทํ อาคมนสมาธินา
สทฺธึ จตุตฺถชฺฌานสมาธานํ ทีเปติ สติปาริสุทฺธิสมาธิเอว ปน
อิทฺธิยา อธิฏฺฐานภาวโต ปธานนฺติ อาห จตุตฺถชฺฌานสมาธินา
สมาหิเตติ ฯ สพฺพปจฺจนีกธมฺมุปกฺกิเลสปริสุทฺธาย ปจฺจนีกสมเนปิ
อพฺยาวฏาย ปาริสุทฺธิอุเปกฺขาย วตฺตมานาย จตุตฺถชฺฌานํ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๗๓]

ตํสมฺปยุตฺตา จ ธมฺมา สุปริสุทฺธา สุวิสทา จ โหนฺติ ฯ
สติสีเสน ปน ตตฺถ เทสนา กตาติ อาห อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิภาเวน
ปริสุทฺเธติ ฯ อุเปกฺขาย ชนิตสติปาริสุทฺธิสมฺภเวนาติ อตฺโถ ฯ
ปริสุทฺธิยาเอว ปจฺจยวิเสเสน ปวตฺติวิเสโส ปริโยทาตตา สุทฺธนฺต-
สุวณฺณสฺส นิฆํสเนน ปภสฺสรตา วิยาติ อาห ปริสุทฺธตฺตาเยว
ปริโยทาเต ปภสฺสเรติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ สุขาทีนํ ปจฺจยานํ ฆาเต-
นาติ สุขโสมนสฺสานํ ทุกฺขโทมนสฺสานญฺจ ยถากฺกมํ ราคโทส-
ปจฺจยานํ วิกฺขมฺภเนน ฯ สุขํ โสมนสฺสสฺส ปจฺจโย โสมนสฺสํ
ราคสฺส ทุกฺขํ โทมนสฺสสฺส ปจฺจโย โทมนสฺสํ โทสสฺสาติ หิ
วุตฺตํ ฯ ยถา ราคาทโย เจตโส มลาสุจิภาเวน องฺคณานีติ
วุจฺจนฺติ เอวํ อุปคนฺตฺวา กิเลสนฏฺเฐน อุปกฺกิเลสาติ อาห
อนงฺคณตฺตาเอว วิคตุปกฺกิเลเสติ ฯ เตนาห องฺคเณน หิ จิตฺตํ
อุปกฺกิลิสฺสตีติ ฯ วิพาธิยติ อุปตาปิยตีติ อตฺโถ ฯ สุภาวิตตฺตาติ
ปคุณภาวาปาทเนน สุฏฺฐุ ภาวิตตฺตา ฯ เตนาห วสีภาวปฺปตฺเตติ ฯ
อาวชฺชนาทินา ปญฺจธา จุทฺทสวิเธน วา ปริทมเนน วสวตฺติตํ
อุปคเตติ อตฺโถ ฯ วเส วตฺตมานํ หิ จิตฺตํ มุทูติ วุจฺจตีติ
วเส วตฺตมานํ จิตฺตํ ปคุณภาวปฺปตฺติยา สุปริมทฺทิตํ วิย จมฺมํ
สุปริกมฺมกตา วิย จ ลาขา มุทูติ วุจฺจติ ฯ กมฺมกฺขเมติ วิกุพฺ-
พนาทิอิทฺธิกมฺมกฺขเม ฯ ตทุภยนฺติ มุทุตากมฺมนิยทฺวยํ ฯ

[ม. ป . ๑ ส. ป. ๑๗๓]

[๓๑๖] นาหนฺติอาทีสุ นกาโร ปฏิเสธตฺโถ ฯ อหนฺติ สตฺถา อตฺตานํ นิทฺทิสติ ฯ ภิกฺขเวติ ภิกฺขู อาลปติ ฯ อญฺญนฺติ อิทานิ วุจฺจมานจิตฺตโต อญฺญํ ฯ เอกธมฺมมฺปีติ เอกมฺปิ สภาวธมฺมํ น สมนุปสฺสามีติ สมฺพนฺโธ ฯ อยํ เหตฺถ อตฺโถ อหํ ภิกฺขเว สพฺพญฺ-ญุตญาเณน โอโลเกนฺโตปิ อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ น สมนุปสฺสามิ ยํ วสีภาวาปาทเนน ภาวิตํ ตถา ปุนปฺปุนํ กรเณน พหุลีกตํ เอวํ สวิเสสมุทุภาวปฺปตฺติยา มุทุ กมฺมกฺขมตาย กมฺมนิยญฺจ โหติ ยถา อิทํ จิตฺตนฺติ ฯ อิทํ จิตฺตนฺติ จ อตฺตโน เตสญฺจ ปจฺจกฺขตาย เอวมาห ฯ ยถา ยถา วุตฺตา ปริสุทฺธตาทโย น วิคจฺฉนฺติ เอวํ สุภาวิตํ จิตฺตํ ตตฺถ อวฏฺฐิตํ อธิฏฺฐิตํ อาเนญฺชปฺปตฺตนฺติ อาห เอเตสุ ปริสุทฺธตาทีสุ ฐิตตฺตา ฐิเต ฐิตตฺตาเอว จ อาเนญฺชปฺ-ปตฺเตติ ฯ ยถา มุทุกมฺมญฺญตา วสีภาวปฺปตฺติยา ลกฺขิยนฺติ เอวํ วสีภาวปฺปตฺติปิ มุทุกมฺมญฺญตาหิ ลกฺขิยตีติ มุทุกมฺมญฺญภาเวน วา อตฺตโน วเส ฐิตตฺตา ฐิเตติ วุตฺตํ ฯ ยถา หิ การเณน ผลํ นิทฺธา-ริยติ เอวํ ผเลนาปิ การณํ นิทฺธาริยติ ฯ นิจฺจลภาเวน อวฏฺฐานํ อาเนญฺชปฺปตฺติยา จ สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ ถิรภาเวน ปฏิปกฺเขหิ อกมฺปนิยตาย จ สมฺภวตํ สทฺธาทิพลานํ อานุภาเวน โหตีติ อาห สทฺธาทีหิ ปริคฺคหิตตฺตา อาเนญฺชปฺปตฺเตติ ฯ

[๓๑๗] อิทานิ สงฺเขปโต วุตฺตเมวตฺถํ วิวริตุํ สทฺธาปริคฺคหิตํ

หีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สทฺธาปริคฺคหิตนฺติ เอวํ สุภาวิตํ วสี-
ภาวปฺปตฺตํ จิตฺตํ เอกํเสน อภิญฺญาสจฺฉิกรณียานํ ธมฺมานํ อภิญฺญา-
สจฺฉิกิริยาย สํวตฺตตีติ เอวํ ปวตฺตาย สทฺธาย ปริคฺคหิตํ ยถา-
วุตฺตสทฺธาพเลน อุปตฺถมฺภิตํ ฯ อสฺสทฺธิเยนาติ ตปฺปฏิปกฺเขน
อสฺสทฺธิเยน เหตุนา ฯ น อิญฺชตีติ น จลติ น กมฺปติ อญฺญ-
ทตฺถุํ อุปริ วิเสสาวหภาเวเนว ติฏฺฐติ ฯ วิริยปริคฺคหิตนฺติอาทีสุปิ
อิมินาว นเยน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ อยํ ปน วิเสโส ฯ วิริย-
ปริคฺคหิตนฺติ วสีภาวาปาทนปริทมนสาธเนน วิริเยน อุปตฺถมฺภิตํ ฯ
สติปริคฺคหิตนฺติ ยถาวุตฺเต ภาวนาพหุลีกาเร อสมฺโมสสาธิกาย
กุสลานญฺจ ธมฺมานํ คติโย สมนฺเวสมานาย สติยา อุปตฺถมฺภิตํ ฯ
สมาธิปริคฺคหิตนฺติ ตตฺเถว อวิกฺเขปสาธเนน สมาธาเนน อุปตฺ-
ถมฺภิตํ ฯ ปญฺญาปริคฺคหิตนฺติ ตสฺสาเอว ภาวนาย อุปการานุป-
การธมฺมานํ ปชานนลกฺขณาย ปญฺญาย อุปตฺถมฺภิตํ ฯ โอภาส-
คตนฺติ ญาโณภาสสหคตํ ฯ โอภาสภูเตน หิ ยถาวุตฺตสมาธาน-
สํวฑฺฒิเตน ญาเณน สงฺกิเลสปกฺขํ ยาถาวโต ปสฺสนฺโต ตโต
อุตฺรสนฺโต โอตฺตปฺปนฺโต ตํ อภิภวติ น เตน อภิภุยฺยติ ฯ
เตนาห กิเลสนฺธกาเรน น อิญฺชตีติ ฯ เอเตน ญาณปริคฺคหิตํ
หิโรตฺตปฺปพลํ ทสฺเสติ ฯ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตนฺติ จตุตฺถชฺฌาน-
สมาธินา สมาหิตตา ปริสุทฺธตา ปริโยทาตตา อนงฺคณตา วิคตุ-

ปกฺกิเลสตา มุทุภาโว กมฺมนิยตา อาเนญฺชปฺปตฺติยา ฐิตตาติ อิเมหิ อฏฺฐหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตํ ฯ อถวา สมาหิตสฺส จิตฺตสฺส อิมานิ องฺคานีติ สมาหิเตติ อิมํ องฺคภาเวน อคฺคเหตฺวา ฐิติ-อาเนญฺชปฺปตฺติโย วิสุํ คเหตฺวา ยถาวุตฺเตหิ อฏฺฐหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตนฺติ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ อภินีหารกฺขมนฺติ อิทฺธิวิธาทิ-อตฺถํ อภินีหรณกฺขมํ ตทภิมุขกรณโยคฺคํ ฯ เตนาห อภิญฺญา-สจฺฉิกรณียานํ ธมฺมานํ อภิญฺญาสจฺฉิกิริยายาติ ฯ

[๓๑๘] กามํ นีวรณานิ วิกฺขมฺเภตฺวาเอวฺ ปฐมชฺฌานสมธิคโม วิตกฺกาทิวูปสมาเอว จ ทุติยชฺฌานาทิสมธิคโม ตถาปิ น ตถา เต เตหิ ทูรีภูตา อเปตา วา ยถา จตุตฺถชฺฌานโต ตสฺมา เจตโส มลีนภาวสงฺโขภอุพฺพิลฺลาภาวกเรหิ นีวรณาทีหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺติยา ตสฺส ปริสุทฺธปริโยทาตตา จ ยุตฺตาติ อาห นีวรณ ฯเปฯ ปริ-โยทาเตติ ฯ ฌานปฏิลาภปจฺจนีกานนฺติ เอตฺถ อาจริยธมฺมปาลตฺ-เถเรน ฌานปฏิลาภปจฺจยานนฺติ ปาฐํ คเหตฺวา ฌานปฏิลาภปจฺจ-นีกานนฺติ อยํ ปาโฐ ปฏิกฺขิตฺโต ฯ วุตฺตํ หิ เตน ฌานปฏิลาภ-ปจฺจยานนฺติ ฌานปฏิลาภเหตุกานํ ฌานปฏิลาภํ นิสฺสาย อุปฺปชฺ-ชนกานํ ฯ ปาปกานนฺติ ลามกานํ ฯ อิจฺฉาวจรานนฺติ อิจฺฉาย อวจรานํ อิจฺฉาวเสน โอติณฺณานํ อโห วต มเมว สตฺถา ปฏิปุจฺฉิตฺวา ปฏิปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสยฺยาติอาทินยปฺ-

ปวตฺตานํ มานมายาสาเถยฺยาทีนํ ฯ อภิชฺฌาทีนนฺติ อาทิสทฺเทนาปิ
เตสํเยว สงฺคโห ฯ อภิชฺฌา เจตฺถ ปฐมชฺฌาเนน อวิกฺขมฺภเนยฺยา
มานาทโย จ ตเทกฏฺฐา ทฏฺฐพฺพา ฌานปฏิลาภปจฺจยานนฺติ อนุ-
วตฺตมานตฺตา ฯ วิกฺขมฺภเนยฺยา ปน นีวรณคฺคหเณเนว คหิตา ฯ
กถํ ปน ปฐมชฺฌาเนน อวิกฺขมฺภเนยฺยา อิธ วิคจฺฉนฺตีติ ฯ สพฺเพ
กุสลา ธมฺมา สพฺพากุสลานํ ปฏิปกฺขาติ สลฺเลขปฏิปตฺติวเสน เอวํ
วุตฺตํ ฌานสฺส อปรามฏฺฐภาวทสฺสนโต ฯ เย ปเนตฺถ อิจฺฉา-
วจรานํ อภิชฺฌาทีนนฺติ อิเมหิ ปเทหิ โกปอปฺปจฺจยกามราคพฺยา-
ปาทาทโย คหิตาติ อธิปฺปาเยน ฌานปฏิลาภปจฺจยานนฺติ ปาฐํ
ปฏิกฺขิปิตฺวา ฌานปฏิลาภปจฺจนีกานนฺติ ปาโฐติ วทนฺติ ฯ ตํ
เตสํ มติมตฺตํ ตถา ปาฐสฺเสว อภาวโต ฯ ฌานปฏิลาภปจฺจนีกา
จ นีวรณา เจว ตเทกฏฺฐา จ เตสํ ทูรีภาวํ วตฺวา ปุน เตสํเยว
อภาววิคมโจทนาย อยุชฺชมานตฺตา ฯ นนุ จ อนงฺคณสุตฺตวตฺถ-
สุตฺเตสุ อยมตฺโถ ลพฺภติ โอฬาริกานํเยว ปาปธมฺมานํ ตตฺถ
อธิปฺเปตตฺตา ฯ สจฺจเมตํ ฯ อิธ ปน อธิคตจตุตฺถชฺฌานสฺส วเสน
วุตฺตตฺตา สุขุมาเยว เต คหิตา ฯ องฺคณุปกฺกิเลสตาสามญฺเญน
ปเนตฺถ สุตฺตานํ อปทิสนํ ฯ ตถาหิ สุตฺตานุสาเรนาติ วุตฺตํ น
ปน สุตฺตวเสนาติ ฯ อวสฺสญฺเจตเมว สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ อธิคตชฺ-
ฌานานมฺปิ เกสญฺจิ อิจฺฉาวจรานํ ปวตฺติสพฺภาวโตติ ฯ มหา-

คณฺฐิปเทปิ วิสุทฺธิมคฺคสฺส สีหลคณฺฐิปเทปิ จ ฌานปฏิลาภปจฺจ-
ยานนฺติ อิมสฺเสว ปาฐสฺส อตฺโถ วุตฺโต ฯ ตสฺมา อยเมว ปาโฐ
คเหตพฺโพ ฯ อตฺโถปิ เจตฺถ ยถาวุตฺตนเยเนว เวทิตพฺโพ ฯ เตน
อิจฺฉาวจรานนฺติ อิจฺฉาย อวจรานํ อิจฺฉาวเสน โอติณฺณานํ ปวตฺ-
ตานํ นานปฺปการานํ โกปอปฺปจฺจยานนฺติ อตฺโถติ อยมฺปิ ปาโฐ
อยุตฺโตเยวาติ คเหตพฺพํ ฯ ตโตเยว จ วิสุทฺธิมคฺเค อยํ ปาโฐ
สพฺเพน สพฺพํ น ทสฺสิโตติ ฯ

[๓๑๙] อิทฺธิปาทภาวุปคมเนนาติ อิทฺธิยา ปาทกภาวสฺส
ปทฏฺฐานภาวสฺส อุปคมเนน ฯ ภาวนาปาริปูริยาติ อิโต ปรํ กตฺตพฺ-
พสฺส อภาววเสน อภินีหารกฺขมภาวนาย ปริปุณฺณตฺตา ฯ ปณีต-
ภาวุปคมเนนาติ ตโตเอว ปธานภาวํ นีตตาย อุตฺตมฏฺเฐน อติตฺ-
ติกรณฏฺเฐน จ ปณีตภาวสฺส อุปคมเนน ฯ อุภยญฺจ เอตํ ภาวนาย
ฐิติยา การณวจนํ ฯ ปริปุณฺณาย ภาวนาย ปณีตภาวปฺปตฺติยา
ฐิเตติ ฯ อาเนญฺชปฺปตฺเตติ อิทํ ฐิติยา วิเสสนํ ฯ เตนาห ยถา
อาเนญฺชปฺปตฺตํ โหติ เอวํ ฐิเตติ ฯ อิมสฺมึ ปกฺเข ฐิเต อาเนญฺชปฺ-
ปตฺเตติ อุภยเมกํ องฺคํ ฯ สมาหิเตติ ปน อิทมฺปิ เอกมงฺคํ ฯ
เตเนวสฺส ปจฺฉิมวิกปฺปโต วิเสสํ สนฺธายาห เอวมฺปิ อฏฺฐงฺค-
สมนฺนาคตนฺติ ฯ

[๓๒๐] ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ ตสฺส วา อนุสฺสรณํ ปุพฺเพ-

ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ ตนฺนิสฺสยาทิปจฺจยภูตํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนฺโต ฯ ปุพฺเพ-
นิวาสานุสฺสติมฺหิ ยํ ญาณํ ตทตฺถายาติ สงฺเขเปน วุตฺตมตฺถํ
วิวรนฺโต ปุพฺเพนิวาสํ ตาว ทสฺเสตฺวา ตตฺถ สติญาณานิ ทสฺเสตุํ
ปุพฺเพนิวาโสติ อาทิมาห ฯ

[๓๒๑] ตตฺถ ปุพฺเพติ อิทํ ปทํ เอกมฺปิ ชาตินฺติอาทิวจนโต
อตีตภววิสยํ อิธาธิปฺเปตนฺติ อาห อตีตชาตีสูติ ฯ นิวาสสทฺโท
กมฺมสาธโน ขนฺธวินิมุตฺโต จ นิวสิตธมฺโม นตฺถีติ อาห นิวุฏฺฐกฺ-
ขนฺธาติ ฯ นิวุฏฺฐตา เจตฺถ สสนฺตาเน ปวตฺตตา ฯ ตถาภูตา
จ เต อนุภูตา ชาตา ปวตฺตา ตตฺถ ตตฺถ อุปฺปชฺชิตฺวา วิคตาว
โหนฺตีติ อาห นิวุฏฺฐาติ อชฺฌาวุฏฺฐา อนุภูตา อตฺตโน สนฺตาเน
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธาติ ฯ เอวํ สนฺตติปริยาปนฺนธมฺมวเสน นิวาส-
สทฺทสฺส อตฺถํ วตฺวา อิทานิ อวิเสเสน วุตฺตํ นิวุฏฺฐธมฺมา วา
นิวุฏฺฐาติ วตฺวา ตํ วิวริตุํ โคจรนิวาเสนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ โคจร-
ภูตาปิ หิ โคจราเสวนาย อาเสวิตา อารมฺมณกรณวเสน อนุภูตา
นิวุฏฺฐา นาม โหนฺติ ฯ เต ปน ทุพฺพิธา สปรวิญฺญาณโคจร-
ตายาติ อุภเยปิ เต ทสฺเสตุํ อตฺตโนติ อาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อตฺตโน
วิญฺญาเณน วิญฺญาตาติ วตฺวา ปริจฺฉินฺนาติ วจนํ เย เต
โคจรนิวาเสน นิวุฏฺฐธมฺมา น เต เกวลํ วิญฺญาเณน วิญฺญาต-
มตฺตา อถโข ยถา ปุพฺเพ นาม โคตฺตวณฺณลิงฺคาหาราทิวิเสเสหิ

[ม. ป. ๖ ส. ป. ๑๗๕]

ปริจฺเฉทการิกาย ปญฺญาย ปริจฺฉิชฺช คหิตา ตเถเวตํ ญาณํ
ปริจฺฉิชฺช คณฺหตีติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทีปนตฺถํ วุตฺตํ ฯ ปร-
วิญฺญาณวิญฺญาตาปิ วา นิวุฏฺฐาติ สมฺพนฺโธ ฯ น เกวลํ จ
อตฺตโนว วิญฺญาเณน อถโข ปเรสํ วิญฺญาเณน วิญฺญาตาปิ
วาติ อตฺโถ ฯ อิธาปิ ปริจฺฉินฺนาติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ
ปเรสมฺปิ วา วิญฺญาเณน วิญฺญาตา ปริจฺฉินฺนาติ ฯ ตสฺส จ
คหเณ ปโยชนํ วุตฺตนเยเนว วตฺตพฺพํ ฯ เต จ โข ยสฺมา
อตีตาสุเอว ชาตีสุ อญฺเญหิ วิญฺญาตา ปริจฺฉินฺนา เต จ ปริ-
นิพฺพุตาปิ โหนฺติ เยหิ เต วิญฺญาตา เตสํ ตทา วตฺตมาน-
สนฺตานานุสาเรน เตสมฺปิ อตีเต ปวตฺติ วิญฺญายตีติ สิขาปฺปตฺตํ
ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส วิสยภูตํ ปุพฺเพนิวาสํ ทสฺเสตุํ ฉินฺน-
วฏุมกานุสฺสรณาทีสูติ วุตฺตํ ฯ ฉินฺนวฏุมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา ฯ
เตสํ อนุสฺสรณํ ฉินฺนวฏุมกานุสฺสรณํ ฯ อาทิสทฺเทน ปจฺเจก-
สมฺพุทฺธพุทฺธสาวกานุสรณานิ คยฺหนฺตีติ เกจิ วทนฺติ ฯ ฉินฺน-
วฏุมกา ปน สพฺเพ อนุปาทิเสเสน นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุตา
ฉินฺนสํสารมคฺคตฺตา ฯ เตสํ อนุสฺสรณํ นาม เตสํ ปฏิปตฺติยา
อนุสฺสรณํ ฯ สา ปน ปฏิปตฺติ สงฺเขปโต ฉพฺพารมฺมณคฺคหณ-
ลกฺขณาติ ตานิ อิธ ปรวิญฺญาณวิญฺญาตคฺคหเณน คหิตานิ ตสฺมา
ปุริมาสุ ชาตีสุ อตฺตโน วิญฺญาเณน อวิญฺญาตานํ ปรินิพฺพุตานํ

[ม. ป. ๖ ส. ป. ๑๗๕]

สพฺเพสมฺปิ พุทฺธปจฺเจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ อนุสฺสรณํ ฉินฺนวฏุ-
มกานุสฺสรณนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ อาทิสทฺเทน ปเนตฺถ ปุริมาสุ
ชาตีสุ อตฺตโน วิญฺญาเณน อวิญฺญาตานํ อปรินิพฺพุตานมฺปิ วตฺตมานกฺ-
ขนฺธปฏิปาฏิยา อคนฺตฺวา สีโหกฺกนฺติกวเสน อนุสฺสรณํ คหิตํ ฯ
อิเม ปน ยถาวุตฺตฉินฺนวฏุมกานุสฺสรณาทโย พุทฺธานํเยว ลพฺภนฺติ ฯ
น หิ อตีเต พุทฺธา ภควนฺโต เอวํ วิปสฺสึสุ เอวํ มคฺคํ ภาเวสุํ
ผลนิพฺพานานิ สจฺฉากํสุ เอวํ เวเนยฺเย วิเนสุนฺติ เอตฺถ สพฺพถา
อญฺเญสํ ญาณสฺส คติ อตฺถีติ ฯ เย ปน ปุริมาสุ ชาตีสุ
อตฺตโน วิญฺญาเณน วิญฺญาตา เต ปรินิพฺพุเตปิ ขนฺธปฏิพทฺธตฺตา
สาวกา อนุสฺสรนฺติเยว ฯ ยาย สติยา ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ
สา ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ อภินีหรินฺติ
จิตฺตํ ฌานารมฺมณโต อปเนตฺวา ปุพฺเพนิวาสาภิมุขํ เปเสสึ ฯ
ปุพฺเพนิวาสนินฺนํ ปุพฺเพนิวาสโปณํ ปุพฺเพนิวาสปพฺภารํ อกาสินฺติ
อตฺโถ ฯ ปาลิยํ อภินินฺนาเมสินฺติ อุตฺตมปุริสปฺปโยคตฺตา โสติ
เอตฺถ อหํสทฺเท อาเนตฺวา วุจฺจมาเน ตทตฺโถ ปากโฏ โหตีติ
โส อหนฺติ วุตฺตํ ฯ อเนกวิธนฺติ นานาภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติ-
สตฺตาวาสาทิวเสน□ พหุวิธํ ฯ ปการเรหีติ นามโคตฺตาทิอากาเรหิ
สทฺธึ ฯ สหโยเค เจตํ กรณวจนํ ฯ ปวตฺติตนฺติ เทสนาวเสน
ปวตฺติตํ ฯ เตนาห สํวณฺณิตนฺติ ฯ วิตฺถาริตนฺติ อตฺโถ ฯ

[ม. ป. ๖ ส. ป. ๑๗๕]

นิวาสนฺติ อนฺโตคธเภทสามญฺญวจนเมตนฺติ เต เภเท พฺยาปนิจฺฉา-
วเสน สงฺคเหตฺวา ทสฺเสนฺโต ตตฺถ ตตฺถ นิวุฏฺฐสนฺตานนฺติ อาห ฯ
อนุคนฺตฺวา อนุคนฺตฺวาติ ญาณคติยา อนุคนฺตฺวา อนุคนฺตฺวา ฯ
อนุเทวาติ อนุเอว ฯ ทกาโร ปทสนฺธิวเสน อาคโต ฯ อภินินฺนา-
เมสินฺติ วตฺวา อนุสฺสรามีติ วุตฺตตฺตา จิตฺตสฺส อภินีหารสมนนฺตร-
ภาวสรณํ อนุสทฺโท ทีเปตีติ อาห จิตฺเต อภินินฺนามิตมตฺเตเอว
สรามีติ ทสฺเสตีติ ฯ ปริกมฺมํ วตฺตพฺพํ สิยาติ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺ-
สริตุกาเมน อาทิกมฺมิเกน ภิกฺขุนา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺ-
กนฺเตน รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน ปฏิปาฏิยา จตฺตาริ ฌานานิ
สมาปชฺชิตฺวา อภิญฺญาปาทกจตุตฺถชฺฌานโต วุฏฺฐาย สพฺพปจฺฉิมา
นิสชฺชา อาวชฺชิตพฺพาติ เอวมาทินา ปุพฺเพนิวาสญาณสฺส ปริกมฺม-
ภูตํ ปุพฺพกรณํ วตฺตพฺพํ ภเวยฺย ฯ

[๓๒๒] อารทฺธปฺปการทสฺสนตฺเถติ อนุสฺสริตุํ อารทฺธสฺส ปุพฺเพ-
นิวาสสฺส ปเภททสฺสนตฺเถ ฯ เอกมฺปิ ชาตินฺติ เอกมฺปิ ภวํ ฯ
โส หิ เอกกมฺมนิพฺพตฺโต อาทานนิกฺเขปปริจฺฉินฺโน สานฺโตคธธมฺมปฺ-
ปเภโท ขนฺธปฺปพนฺโธ อิธ ชาตีติ อธิปฺเปโต ชายตีติ ชาตีติ
กตฺวา ฯ เตนาห เอกมฺปิ ฯเปฯ ขนฺธสนฺตานนฺติ ฯ ปริหาย-
มาโนติ ขียมาโน วินสฺสมาโน ฯ กปฺโปติ อสงฺเขยฺยกปฺโป ฯ
โส ปน อตฺถโต กาโล ฯ ตทา ปวตฺตมานสงฺขารวเสนสฺส ปริ-

หานิ เวทิตพฺพา ฯ วฑฺฒมาโน วิวฏฺฏกปฺโปติ เอตฺถาปิ เอเสว
นโย ฯ โย ปน กาลํ เขเปติ กาโล ฆสติ ภูตานิ สพฺพาเนว
สหตฺตนาติ จ อาทีสุ กาลสฺสาปิ ขโย วุจฺจติ โส อิธ
นาธิปฺเปโต อนิฏฺฐปฺปสงฺคโต ฯ สํวฏฺฏนํ วินสฺสนํ สํวฏฺโฏ ฯ
สํวฏฺฏโต อุทฺธํ ตถาฏฺฐายี สํวฏฺฏฏฺฐายี ฯ ตมฺมูลกตฺตาติ ตํปุพฺพ-
กตฺตา ฯ วิวฏฺฏนํ นิพฺพตฺตนํ วฑฺฒนํ วา วิวฏฺโฏ ฯ เตเชน
สํวฏฺโฏ เตโชสํวฏฺโฏ ฯ สํวฏฺฏสีมาติ สํวฏฺฏมริยาทา ฯ สํวฏฺฏตีติ
วินสฺสติ ฯ สทาติ สพฺพกาลํ ฯ ตีสุปิ สํวฏฺฏกาเลสูติ อตฺโถ ฯ
เอกํ พุทฺธกฺเขตฺตนฺติ อิธ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ตํ นิยเมตฺวา ทสฺเสตุํ
พุทฺธกฺเขตฺตนฺนาม ติวิธนฺติ อาทิ วุตฺตํ ฯ ยตฺตเก ฐาเน ตถาคตสฺส
ปฏิสนฺธิญาณาทิญาณานุภาโว ปุญฺญผลสมุตฺเตชิโต สรเสเนว ปริ-
ชมฺภติ ตํ สพฺพมฺปิ พุทฺธงฺกุรสฺส นิพฺพตฺตนกฺเขตฺตํ นามาติ อาห
ชาติกฺเขตฺตํ ทสสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺตนฺติ ฯ อานุภาโว ปวตฺตตีติ
อิธ อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต อาณกฺเขตฺตปริยาปนฺเน ยตฺถกตฺถจิ
จกฺกวาเฬ ฐตฺวา อตฺตโน อตฺถาย ปริตฺตํ กตฺวา ตเถว อญฺญํ
จกฺกวาฬํ คโตปิ กตปริตฺโตเอว โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ ฯ อถวา
ตตฺถ เอกสฺมึ จกฺกวาเฬ ฐตฺวา สพฺพสตฺตานํ อตฺถาย ปริตฺเต
กเต อาณกฺเขตฺเต สพฺพสตฺตานํ อภิสมฺภุณาเตฺวว ปริตฺตานุภาโว ฯ
ตตฺถ เทวตาหิ ปริตฺตานํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพโตติ วุตฺตํ อานุภาโว

ปวตฺตตีติ ฯ ยํ ยาวตา วา ปน อากงฺเขยฺยาติ วุตฺตนฺติ ยํ
วิสยกฺเขตฺตํ สนฺธาย เอกสฺมึเยว ขเณ สเรน อภิวิญฺญาปนํ อตฺตโน
รูปทสฺสนํ จ ปฏิชานนฺเตน ภควตา ยาวตา วา ปน อากงฺเขยฺยาติ
วุตฺตํ ฯ ยตฺถาติ ยสฺมึ อนนฺตาปริมาเณ วิสยกฺเขตฺเต ฯ
ยํ ยํ อากงฺขติ ตํ ตํ อนุสฺสรตีติ อากงฺขามตฺตปฏิพทฺธวุตฺติตาย
พุทฺธญาณสฺส ยํ ยํ อนุสฺสริตุํ อิจฺฉติ ตํ ตํ อนุสฺสรติ ฯ เอกํ
อาณกฺเขตฺตํ วินสฺสตีติ อิมินา ติริยโต สํวฏฺฏมานปริจฺเฉโท วุตฺโต ฯ
สณฺฐหนฺตนฺติ วิวฏฺฏมานํ ชายมานํ ฯ ตสฺส วินาโส จ สณฺฐ-
หนญฺจ วิสุทฺธิมคฺเค วุตฺตนฺติ อมฺเหหิปิ เหฏฺฐา โลกวิทูติ อิมสฺส
อตฺถสํวณฺณนาธิกาเร ปสงฺคโต วุตฺตตฺตา อิธ น วุจฺจติ ฯ เอวํ
ปสงฺเคน สํวฏฺฏาทิเก ปกาเสตฺวา อิทานิ ยถาธิกตํ เนสํ อนุสฺสรณาการํ
ทสฺเสตุํ เย ปน เต สํวฏฺฏวิวฏฺฏา วุตฺตาติอาทิมาห ฯ

[๓๒๓] ตตฺถ เอเตสูติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํ สํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺป-
สมุทายโต อเนเกสํ สํวฏฺฏกปฺปาทีนํ นิทฺธาริยมานตฺตา ฯ อมุมฺหิ
สํวฏฺฏกปฺเปติ เอตฺถ วาสทฺโท ลุตฺตนิทฺทิฏฺโฐ ทฏฺฐพฺโพ ฯ เตน
จ อนิยมตฺเถน อิตราสงฺเขยฺยานมฺปิ สงฺคโห สิทฺโธ โหติ ฯ
อถวา อมุมฺหิ สํวฏฺฏกปฺเปติ อิทํ สํวฏฺฏกปฺปสฺส อาทิโต ปาลิยํ
คหิตตฺตา วุตฺตํ ฯ ตตฺถาปิ หิ อิมสฺส กติปยํ กาลํ ภวาทีสุ
สํสรณํ อุปลพฺภตีติ ฯ สํวฏฺฏกปฺเป วา วตฺตมาเน เยสุ ภวาทีสุ

อิมสฺส อุปปตฺติ อโหสิ ตํ ทสฺสนเมตํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ภเว วาติ อาทีสุ กามาทิภเว วา อณฺฑชาทิโยนิยา วา เทวาทิคติยา วา นานตฺตกายนานตฺตสญฺญีอาทิวิญฺญาณฏฺฐิติยา วา สตฺตาวาเส วา ขตฺติยาทิสตฺตนิกาเย วา ฯ ยสฺมา อิทํ ภควโต พเลน ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณํ อาคตํ ตสฺมา ตสฺเสว นามาทิวเสน อตฺถํ โยเชตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห เอวนฺนาโมติ เวสฺสนฺตโร วา โชติปาโล วาติอาทึ ฯ สาลิมํโสทนาหาโร วาติ คิหิกาลํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ปวตฺตผลโภชโน วาติ ตาปสาทิกาลํ สนฺธาย ฯ ปวตฺตผลโภชโนติ สยมฺปติตผลาหาโร ฯ สามิสนิรามิสาทิปฺปเภทานนฺติ เอตฺถ สามิสา เคหสิตา โสมนสฺสาทโย นิรามิสา เนกฺขมฺมสิตา ฯ อาทิสทฺเทน วิเวกชสมาธิชสุขาทีนํ สงฺคโห ฯ เหฏฺฐา สามญฺญโต วุตฺตเมวตฺถํ วิภชิตฺวา ทสฺเสตุกาโม อถวาติอาทิมาห ฯ

[๓๒๔] ตตฺถ อมุตฺราสินฺติ สามญฺญนิทฺเทโสยํ พฺยาปนิจฺฉาโลโป วา ฯ อมุตฺร อมุตฺร อาสินฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ อนุปุพฺเพน อาโรหนฺตสฺส ยาวทิจฺฉกํ อนุสฺสรณนฺติ เอตฺถ อาโรหนฺตสฺสาติ ปฏิโลมโต ญาเณน ปุพฺเพนิวาสํ อาโรหนฺตสฺส ฯ ปฏินิวตฺตนฺตสฺสาติ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรณวเสน ยาวทิจฺฉกํ คนฺตฺวา ปจฺจาคจฺฉนฺตสฺส ฯ ปจฺจเวกฺขณนฺติ อนุสฺสริตานุสฺสริตสฺส ปจฺจเวกฺขณํ ฯ ตสฺมาติ วุตฺตสฺเสวตฺถสฺส การณภาเวน ปจฺจามสนํ ฯ ปฏินิวตฺตนฺตสฺส

ปจฺจเวกฺขณภาวโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ อิธุปปตฺติยาติ อิธ จริมภเว
อุปปตฺติยา ฯ อนนฺตรนฺติ อตีตานนฺตรมาห ฯ อมุตฺราติ อมุกสฺมึ
ภเวติ อตฺโถ ฯ อุทปาทินฺติ อุปฺปชฺชึ ฯ ตาหิ เทวตาหีติ
ตุสิตเทวตาหิ ฯ เอกโคตฺโตติ ตุสิตโคตฺเตน เอกโคตฺโต ฯ
มหาโพธิสตฺตานํ สนฺตานสฺส ปริโยสานาวตฺถายํ เทวโลกุปปตฺติชนกํ
นาม อกุสเลน กมฺมุนา อนุปทฺทุตเมว โหตีติ อธิปฺปาเยน ทุกฺขํ ปน
สงฺขารทุกฺขมตฺตเมวาติ วุตฺตํ ฯ มหาปุญฺญานมฺปิ ปน เทวปุตฺตานํ
ปุพฺพนิมิตฺตุปฺปตฺติกาลาทีสุ อนิฏฺฐารมฺมณสมาโยโค โหติเยวาติ
กทาจิ ทุกฺขสฺสาปิ สมฺภโว นตฺถีติ น สกฺกา วตฺตุํ ฯ ธมฺมานํ
อุปฺปาทนิโรธา สงฺขารทุกฺขนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ สตฺตปญฺญาส ฯเปฯ
ปริยนฺโตติ อิทํ มนุสฺสานํ วสฺสคณนาย วเสน วุตฺตํ ฯ ตตฺถ
เทวานํ วสฺสคณนาย ปน จตุสฺสหสฺสเมว ฯ อิตีติ วุตฺตตฺถนิทสฺสนํ
ตญฺจ โข ยถารหโต น ยถานุปุพฺพโตติ ทสฺเสนฺโต นามโคตฺต-
วเสนาติ อาทิมาห ฯ อุทฺทิสิยตีติ ทิสฺวาว อวิญฺเญยฺยตฺตา อยํ
โก นามาติ ปุจฺฉิเต ติสฺโส โคตโมติ นามโคตฺเตน อุทฺทิสิยติ ฯ
วณฺณาทีหีติ วณฺณาหารเวทยิตายุปริจฺเฉเทหิ ฯ สาโมติ เอตฺถ
อิติสทฺโท อาทิอตฺโถ ปการตฺโถ วา ฯ เตน เอวมาทิเอวํปการ-
นานตฺตโตติ ทสฺสิตํ โหติ ฯ นามโคตฺตํ อุทฺเทโสติ อุทฺทิสิยติ
สตฺโต เอเตนาติ อุทฺเทโส นามโคตฺตํ ฯ อิตเร อาการาติ อากริยติ
[ม. ป. ๗ ส. ป. ๑๗๘]

ทิสฺวาว สตฺโต วิญฺญายติ เอเตหีติ อิตเร วณฺณาทโย อาการา ฯ
โน จ โข อวิเสเสนาติ สงฺเขปโต วุตฺตเมวตฺถํ วิตฺถารโต ทสฺเสนฺโต
อาห ติตฺถิยา หีติอาทึ ฯ ตตฺถ ติตฺถิยาติ อญฺญติตฺถิยา ฯ เต ปน
กมฺมวาทิโน กิริยวาทิโน ตาปสาทโย ฯ ยสฺมา ติตฺถิยานํ
พฺรหฺมชาลาทีสุ จตฺตาลีสายเอว สํวฏฺฏวิวฏฺฏานํ อนุสฺสรณํ อาคตํ
ตสฺมา น ตโต ปรนฺติ วตฺวา ตตฺถ การณํ วทนฺโต ทุพฺพล-
ปญฺญตฺตาติอาทิมาห ฯ เตน วิปสฺสนาภิโยโค ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ-
ญาณสฺส วิเสสการณนฺติ ทสฺเสติ ฯ ตโตเยว จ พลวปญฺญตฺตา
ฐเปตฺวา อคฺคสาวกมหาสาวเก อิตเร ปกติสาวกา กปฺปสตมฺปิ
กปฺปสหสฺสมฺปิ อนุสฺสรนฺติเยวาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เตเนว วุตฺตํ วิสุทฺธิ-
มคฺเค ปกติสาวกา กปฺปสตมฺปิ กปฺปสหสฺสมฺปิ อนุสฺสรนฺติเยว
พลวปญฺญตฺตาติ ฯ เอตฺตโก หิ เตสํ อภินีหาโรติ กปฺปานํ
สตสหสฺสมฺปิ ตทธิกํ เอกํ เทฺว จ อสงฺเขยฺยานีติ กาลวเสน
เอวํปริมาโณ ยถากฺกมํ เตสํ มหาสาวกอคฺคสาวกปจฺเจกพุทฺธานํ
ปุญฺญญาณาภินีหาโร ฯ สาวกปจฺเจกโพธิปารมิตา สิทฺธา ฯ ยทิ
โพธิสมฺภารสมฺภรณกาลปริจฺฉินฺโน เตสํ เตสํ อริยานํ อภิญฺญาญาณ-
วิภโว เอวํ สนฺเต พุทฺธานมฺปิสฺส สปริจฺเฉทตา อาปนฺนาติ
อาห พุทฺธานํ ปน ปริจฺเฉโท นตฺถีติ ฯ ยาวตกํ เณยฺยํ ตาวตกํ
ญาณนฺติ วจนโต สพฺพญฺญุตญาณสฺส วิย พุทฺธานํ

[ม. ป. ๗ ส. ป. ๑๗๘-๑๗๙]

อภิญฺญาญาณานมฺปิ สวิสเย ปริจฺเฉโท นาม นตฺถิ ตตฺถ ยํ ยํ ญาตุํ อิจฺฉนฺติ ตํ ตํ ชานนฺติเอว ฯ อถวา สติปิ กาล ปริจฺเฉเท กรณุปายโกสลฺลปริคฺคหาทินา สาติสยตฺตา มหาโพธิ- สมฺภารานํ ปญฺญาปารมิตาย ปวตฺติอานุภาวสฺส ปริจฺเฉโท นาม นตฺถิ กุโต ตํนิพฺพตฺตานํ อภิญฺญาญาณานนฺติ อาห พุทฺธานํ ปน ปริจฺเฉโท นตฺถีติ ฯ อตีเต เอตฺตกานิ กปฺปานํ อสงฺเขยฺยานีติ เอวํ กาลปริจฺเฉโท นตฺถิ อนาคเต อนาคตํสญาณสฺส วิย ฯ เตนาห ยาว อิจฺฉนฺติ ตาว สรนฺตีติ ฯ เอวํ ปญฺจนฺนํ ชนานํ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสรณํ กาลวิภาคโต ทสฺเสตฺวา อิทานิ อารมฺมณคฺ- คหณวเสนสฺส ปวตฺติวิเสสํ ทสฺเสนฺโต ติตฺถิยา จาติอาทิมาห ฯ

[๓๒๕] ขนฺธปฏิปาฏิเมว สรนฺตีติ เอตฺถ ขนฺธานํ ปฏิปาฏิ ขนฺธานํ อนุกฺกโม ฯ สา จ โข จุติโต ปฏฺฐาย อุปฺปฏิปาฏิ- วเสน ฯ เกจิ ปเนตฺถ อิริยาปถปฏิปาฏิ ขนฺธปฏิปาฏีติ วทนฺติ ฯ วุตฺตเมวตฺถํ พฺยติเรกโต วิภาเวนฺโต อาห ปฏิปาฏึ มุญฺจิตฺวาติ- อาทึ ฯ ตตฺถ จุติปฏิสนฺธิวเสนาติ อตฺตโน ปรสฺส วา ตสฺมึ ตสฺมึ อตฺตภาเว จุตึ ทิสฺวา อนฺตรา กิญฺจิ อนามสิตฺวา ปฏิสนฺธิ- ยาเอว คหณวเสน ฯ ยถา ปน อนฺธา ยฏฺฐึ อมุญฺจิตฺวา คจฺฉนฺติ เอวํ เต ขนฺธปฏิปาฏึ อมุญฺจิตฺวาว สรนฺตีติ อาห เตสํ หิ อนฺธานํ วิย อิจฺฉิตปฺปเทโสกฺกมนํ นตฺถีติ ฯ สาวกาติ

ปกติสาวกาปิ มหาสาวกาปิ อคฺคสาวกาปิ สามญฺญโต วุตฺตา ฯ ปกติสาวกาปิ หิ ขนฺธปฏิปาฏิยาปิ อนุสฺสรนฺติ จุติปฏิสนฺธิวเสนปิ สงฺกมนฺติ พลวปญฺญตฺตา ฯ ตถา อสีติมหาสาวกา ฯ ทฺวินฺนํ ปน อคฺคสาวกานํ ขนฺธปฏิปาฏิกิจฺจํ นตฺถิ ฯ เอกสฺส อตฺตภาวสฺส จุตึ ทิสฺวา ปฏิสนฺธึ ปสฺสนฺติ ปุน อปรสฺส จุตึ ทิสฺวา ปฏิสนฺธินฺติ เอวํ จุติปฏิสนฺธิวเสเนว สงฺกมนฺตา คจฺฉนฺติ ฯ ยถา นาม สรทสมเย ฐิตมชฺฌนฺติกเวลายํ จตุรตนิเก เคเห จกฺขุมโต ปุริสสฺส รูปคตํ สุปากฏเมว โหตีติ โลกสิทฺธเมตํ สิยา ปน ตสฺส สุขุมตรติโรกุฑฺฑาทิเภทสฺส รูปคตสฺส อโคจรตา น เตฺวว พุทฺธานํ ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส เญยฺยสฺส อโคจรตา อถโข ตํ ญาณาโลเกน โอภาสิตํ หตฺถตเล อามลกํ วิย สุปากฏํ สุวิภูตเมว โหติ ตถา เญยฺยาวรณสฺส สุปฺปหีนตฺตาติ อาห พุทฺธา ปนาติ อาทึ ฯ ตตฺถ สีโหกฺกนฺตวเสนาติ สีหนิปตนวเสน ฯ ยํ ยํ ฐานํ อากงฺขนฺตีติ ยสฺมึ กปฺเป ยสฺมึ ภเว ยํ ยํ ฐานํ ชานิตุํ อิจฺฉนฺติ ฯ ตํ ตํ สพฺพํ สรนฺติเยวาติ ญาตุํ อิจฺฉิตํ ตํ สพฺพํ สรนฺติเยว น น สรนฺติ ฯ พุทฺธานํ หิ เนว ขนฺธปฏิปาฏิ-กิจฺจํ น จ จุติปฏิสนฺธิวเสน สงฺกมนกิจฺจํ อตฺถิ ฯ เตสํ หิ อเนกาสุ กปฺปโกฏีสุ เหฏฺฐา วา อุปริ วา ยํ ยํ ฐานํ อิจฺฉนฺติ ตํ ตํ ปากฏเมว โหติ ตสฺมา ยถา เปยฺยาลปาลึ ปชนฺตา

ปชนฺตา ปฐมํ ฌานํ ฯเปฯ ปญฺจมํ ฌานนฺติ อาทิปริโยสานเมว คณฺหนฺตา สงฺขิปิตฺวา สชฺฌายนฺติ น อนุปทํ เอวํ อเนกาปิ กปฺปโกฏิโย เปยฺยาลปาลึ วิย สงฺขิปิตฺวา ยํ ยํ อิจฺฉนฺติ ตตฺถ ตตฺเถว ญาเณน โอกฺกมนฺตา สีโหกฺกนฺตวเสน คจฺฉนฺติ ฯ เอวํ คจฺฉนฺตานญฺจ เตสํ ญาณํ ยถา นาม กตวาฬเวธปริจยสฺส สรภงฺคสทิสสฺส ธนุคฺคหสฺส ขิตฺโต ขิตฺโต สโร อนฺตรา รุกฺขลตาทีสุ อสชฺชมาโน ลกฺเขเยว ปตติ น สชฺชติ น วิรชฺฌติ เอวํ อนฺตรนฺตราสุ ชาตีสุ น สชฺชติ น วิรชฺฌติ อสชฺชมานํ อวิรชฺฌมานํ อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํเยว คณฺหาติ ฯ อตีตภเว ขนฺธา ตปฺปฏิพทฺธนามโคตฺตานิ จ สพฺพํ ปุพฺเพนิวาสนฺเตฺวว สงฺคหิตนฺติ อาห กึ วิทิตํ กโรติ ปุพฺเพนิวาสนฺติ ฯ โมโห ปฏิจฺฉาทกฏฺเฐน ตโม วิย ตโมติ อาห เสฺวว โมโหติอาทึ ฯ

[๓๒๖] โอภาสกรณฏฺเฐนาติ กาตพฺพโต กรณํ โอภาโสว กรณํ โอภาสกรณํ อตฺตโน ปจฺจเยหิ โอภาสภาเวน นิพฺพตฺเตตพฺพฏฺเฐนาติ อตฺโถ ฯ เสสํ ปสํสาวจนนฺติ ปฏิปกฺขวิธมนปฏิปตฺติวิเสสานํ โพธนโต วุตฺตํ ฯ อวิชฺชา วิหตาติ เอเตน วิชานนฏฺเฐน วิชฺชาติ อยมฺปิ อตฺโถ ทีปิโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ กสฺมา ฯ ยสฺมา วิชฺชา อุปฺปนฺนาติ เอเตน วิชฺชาปฏิปกฺขา อวิชฺชา ปฏิปกฺขตา จสฺสา ปหาตพฺพภาเวน วิชฺชาย จ ปหายกภาเวนาติ

ทสฺเสติ ฯ เอส นโย อิตรสฺมึปิ ปททฺวเยติ อิมินา ตโม วิหโต วินฏฺโฐ ฯ กสฺมา ฯ ยสฺมา อาโลโก อุปฺปนฺโนติ อิมมตฺถํ อติทิสฺสติ ฯ กิเลสานํ อาตาปนปริตาปนฏฺเฐน วิริยํ อาตาโปติ อาห วิริยาตาเปน อาตาปีโนติ ฯ วิริยวโตติ อตฺโถ ฯ เปสิตจิตฺตสฺสาติ ยถาธิปฺเปตตฺถสิทฺธิปฏิวิสฺสฏฺฐจิตฺตสฺส ฯ ยถา อปฺปมตฺตสฺสาติ ยถา อปฺปมตฺตสฺส อญฺญสฺสาปิ กสฺสจิ มาทิสสฺสาติ อธิปฺปาโย ฯ ปธานานุโยคสฺสาติ สมฺมปฺปธานมนุยุตฺตสฺส ฯ เสสเมตฺถ อุตฺตา-นตฺตา วุตฺตนยตฺตา จ สุวิญฺเญยฺยเมว ฯ

ปุพฺเพนิวาสกถา นิฏฺฐิตา ฯ

[๓๒๗] จุติยาติ จวเน ฯ อุปปาเตติ อุปปชฺชเน ฯ สมีปตฺเถ เจตํ ภุมฺมวจนํ ฯ จุติกฺขณสามนฺตา อุปปตฺติกฺขณสามนฺตา จาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตถาหิ วกฺขติ เย ปน อาสนฺนจุติกาติอาทึ ฯ เยน ญาเณนาติ เยน ทิพฺพจกฺขุญาเณน ฯ ทิพฺพจกฺขุญาเณเนว หิ สตฺตานํ จุติ จ อุปปตฺติ จ ญายติ ฯ ปริกมฺมํ วตฺตพฺพํ สิยาติ ทิพฺพจกฺขุญาณํ อุปฺปาเทตุกาเมน อาทิกมฺมิเกน กุลปุตฺเตน กสิณารมฺมณํ อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สพฺพาการเรน อภินีหารกฺขมํ กตฺวา เตโชกสิณํ โอทาตกสิณํ อาโลกกสิณนฺติ อิเมสุ ตีสุ กสิเณสุ อญฺญตรํ อาสนฺนํ กาตพฺพํ อุปจารชฺฌานโคจรํ กตฺวา วฑฺเฒตฺวา ฐเปตพฺพนฺติอาทินา ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส ปริกมฺมํ

[ม. ป. ๗ ส. ป. ๑๗๙-๑๘๐]

วตฺตพฺพํ ภเวยฺย ฯ โส อหนฺติ โส กตจิตฺตาภินีหาโร อหํ ฯ ทิพฺพสทิสตฺตาติ ทิวิ ภวนฺติ ทิพฺพํ เทวานํ ปสาทจกฺขุ ฯ เตน ทิพฺเพน จกฺขุนา สทิสตฺตาติ อตฺโถ ฯ ทิพฺพสทิสตฺตาติ จ หีนุปมาทสฺสนํ เทวตานํ ทิพฺพจกฺขุโตปิ อิมสฺส มหานุภาวตฺตา ฯ

[๓๒๘] อิทานิ ตํ ทิพฺพสทิสตํ วิภาเวตุํ เทวตานํ หีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สุจริตกมฺมนิพฺพตฺตนฺติ สทฺธาพหุลตาวิสุทฺธทิฏฺฐิตา-อานิสํสทสฺสาวิตาทิสมฺปตฺติยา สุฏฺฐุจริตตฺตา สุจริเตน เทวูปปตฺติ-ชนเกน ปุญฺญกมฺเมน นิพฺพตฺตํ ฯ ปิตฺตเสมฺหรุหิราทีหีติ อาทิสทฺเทน วาตโรคาทีนํ สงฺคโห ฯ อปลิพุทฺธนฺติ อนุปทฺทุตํ ฯ ปิตฺตาทีหิ อนุปทฺทุตตฺตา กมฺมสฺส จ อุฬารตาย อุปกฺกิเลสวิมุตฺติ เวทิตพฺพา ฯ อุปกฺกิเลสโทสรหิตํ หิ กมฺมํ ติณาทิโทสรหิตํ วิย สสฺสํ อุฬารผลํ อนุปกฺกิลิฏฺฐํ โหติ ฯ การณูปจาเรน จสฺส ผลํ ตถา โวหริยติ ยถา สุกฺกํ สุกฺกวิปากนฺติ ฯ ทูเรปีติ ปิสทฺเทน สุขุมสฺสาปิ อารมฺมณสฺส สมฺปฏิจฺฉนสมตฺถตํ สงฺคณฺหาติ ฯ ปสาทจกฺขูติ จตุนฺนํ มหาภูตานํ ปสาทลกฺขณํ จกฺขุ ฯ วิริยภาวนาพลนิพฺพตฺตนฺติ วิริยารมฺภวเสเนว อิชฺฌนโต สพฺพาปิ กุสลภาวนา วิริยภาวนา ฯ ปธานสงฺขารสมนฺนาคตา วา อิทฺธิปาทภาวนา วิเสสโต วิริยภาวนา ฯ ตสฺสา อานุภาเวน นิพฺพตฺตํ วิริยภาวนาพลนิพฺพตฺตํ ฯ ญาณมยํ จกฺขุ ญาณจกฺขุ ฯ ตํสทิสเมวาติ อุปกฺกิเลสวิมุตฺตตาย ทูเรปิ

สุขุมสฺสปิ อารมฺมณสฺส สมฺปฏิจฺฉนสมตฺถตาย จ ตํสทิสเมว ฯ
ทิพฺพวิหารวเสน ปฏิลทฺธตฺตาติ ทิพฺพวิหารสงฺขาตานํ จตุนฺนํ ฌานานํ
วเสน ปฏิลทฺธตฺตา ฯ อิมินา การณวเสนสฺส ทิพฺพภาวมาห ฯ
ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตฺตาติ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเมน อุกฺกํสคตํ ปาทกชฺฌ-
านสงฺขาตํ ทิพฺพวิหารํ สนฺนิสฺสาย ปวตฺตตฺตา ฯ ทิพฺพวิหาร-
ปริยาปนฺนํ วา อตฺตนา สมฺปยุตฺตํ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ นิสฺสย-
ปจฺจยภูตํ สนฺนิสฺสิตตฺตาติ เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ อาโลก-
ปริคฺคเหน มหาชุติกตฺตาปิ ทิพฺพนฺติ กสิณาโลกานุคฺคเหน ปตฺตพฺ-
พตฺตา สยํ ญาณาโลกผรณภาเวน จ มหาชุติกภาวโตปิ ทิพฺพนฺติ
อตฺโถ ฯ มหาชุติกมฺปิ หิ ทิพฺพนฺติ วุจฺจติ ทิพฺพมิทํ พฺยมฺหนฺติ-
อาทีสุ ฯ มหาคติกตฺตาติ มหนียคมนตฺตา วิมฺหยนียปฺปวตฺติกตฺตาติ
อตฺโถ ฯ วิมฺหยนียา หิสฺส ปวตฺติ ติโรกุฑฺฑาทิคตรูปทสฺสนโต ฯ
ตํ สพฺพนฺติ เหฏฺฐา วุตฺตํ อตฺถปญฺจกมเปกฺขิตฺวา วุตฺตนฺติ วทนฺติ ฯ
เกจิ ปน ชุติคติอตฺเถสุปิ สทฺทวิทู ทิวุสทฺทํ อิจฺฉนฺตีติ มหาชุติกตฺตา
มหาคติกตฺตาติ อิทเมว ทฺวยํ สนฺธาย วุตฺตํ ตสฺมา สทฺทสตฺถานุ-
สาเรน เวทิตพฺพนฺติ อิทํ ทิพฺพติ โชตยตีติ ทิพฺพํ ทิพฺพติ คจฺฉติ
อสชฺชมานํ ปวตฺตตีติ ทิพฺพนฺติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตุํ วุตฺตนฺติ วทนฺติ ฯ
อาจริยธมฺมปาลตฺเถโร ปน ทิพฺพจกฺขุลาภาย โยคิโน ปริกมฺม-
กรณํ ตปฺปฏิปกฺขาภิภวสฺส อตฺถโต ตสฺส วิชฺชยิจฺฉา นาม โหติ

ทิพฺพจกฺขุลาภี จ อิทฺธิมา เทวตานํ วจนคฺคหณธมฺมทานวเสน มหาโมคฺคลฺลานตฺเถราทโย วิย ทานคฺคหณลกฺขเณ โวหาเร จ ปวตฺเตยฺยาติ เอวํ วิหารวิชฺชยิจฺฉาโวหารชฺฌตฺติคติสงฺขาตานํ อตฺถานํ วเสน อิมสฺส อภิญฺญาญาณสฺส ทิพฺพจกฺขุภาวสิทฺธิโต สทฺทวิทู จ เตสฺเวว อตฺเถสุ ทิวุสทฺทํ อิจฺฉนฺตีติ ตํ สพฺพํ สทฺทสตฺถานุ-สาเรน เวทิตพฺพนฺติ วุตฺตนฺติ อาห ฯ

[๓๒๙] ทสฺสนฏฺเฐนาติ รูปทสฺสนสภาเวน ฯ จกฺขุนา หิ สตฺตา รูปํ ปสฺสนฺติ ฯ ยถา มํสจกฺขุ วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ สมวิสมํ อาจิกฺขนฺตํ วิย ปวตฺตติ น ตถา อิทํ ฯ อิทํ ปน สยเมว ตโต สาติสยํ จกฺขุกิจฺจการีติ อาห จกฺขุกิจฺจกรเณน จกฺขุมิวาติปิ จกฺขูติ ฯ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุตฺตาติ สงฺเขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ โย หีติอาทิ วุตฺตํ ฯ อุจฺเฉททิฏฺฐึ คณฺหาตีติ ปรโต อุปฺปตฺติยา อทสฺสนโต เอตฺเถวายํ สตฺโต อุจฺฉินฺโน เอวมิตเรปีติ อุจฺเฉททิฏฺฐึ คณฺหาติ ฯ นวสตฺตปาตุภาวทิฏฺฐึ คณฺหาตีติ ฌานลาภี อธิจฺจ-สมุปฺปนฺนิโก วิย คณฺหาติ ฯ ยถา หิ โส อสญฺญสตฺตา จวิตฺวา อิธุปฺปนฺโน ปพฺพชิโต สมาโน อภิญฺญาลาภี หุตฺวา ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรนฺโต อิธุปฺปตฺติเมว ทิสฺวา ตโต ปรํ อสญฺญภเว อุปฺปตฺตึ อนุสฺสริตุมสกฺโกนฺโต อหมธิจฺจสมุปฺปนฺโน ปุพฺเพ นาโหสึ โสมฺหิ เอตรหิ อหุตฺวา สตฺตกายปริณโต เสสาปิ สตฺตา ตาทิสาเยวาติ

อภินวสตฺตปาตุภาวทิฏฺฐึ คณฺหาติ ฯ เอวมยมฺปิ อุปปาตมตฺตเมว ทิสฺวา จุตึ อปสฺสนฺโต นวสตฺตปาตุภาวทิฏฺฐึ คณฺหาติ ฯ

[๓๓๐] อิทานิ อญฺญถาปิ วิสุทฺธิการณํ ทสฺเสนฺโต อาห เอกาทสอุปกฺกิเลสวิรหโต วาติอาทึ ฯ ยถาหาติ อุปกฺกิเลสสุตฺเต อาคตปาลึ นิทสฺเสติ ฯ ตตฺถ หิ อนุรุทฺโธ นนฺทิโย กิมิโลติ อิเม ตโย กุลปุตฺเต อามนฺเตตฺวา ธมฺมํ ทสฺเสนฺเตน อนุรุทฺธา ตุมฺเห กึ อิเม น อาลุพิสฺสนฺติ อหมฺปิ อิเมหิ เอกาทสหิ อุปกฺกิเลเสหิ อาลุพิตปุพฺโพติ ทสฺเสตุํ อหมฺปิ สุทํ อนุรุทฺธา ปุพฺเพว สมฺโพธา อนภิสมฺพุทฺโธ โพธิสตฺโตว สมาโน โอภาสญฺเจว สญฺชานามิ ทสฺสนญฺจ รูปานํ โส โข ปน เม โอภาโส นจิรสฺเสว อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา เอตทโหสิ โก นุ โข เหตุ โก ปจฺจโย เยน เม โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานนฺติ ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา เอตทโหสิ วิจิกิจฺฉา โข เม อุทปาทิ วิจิกิจฺฉาธิกรณญฺจ เม สมาธิ จวิ สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสตีติ โส โข อหํ อนุรุทฺธา อปฺปมตฺโต อาตาปี ปหิตตฺโต วิหรนฺโต โอภาสญฺเจว สญฺชานามิ ทสฺสนญฺจ รูปานํ โส โข ปน เม โอภาโส นจิรสฺเสว อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ ตสฺส มยฺหํ

อนุรุทฺธา เอตทโหสิ โก นุ โข เหตุ โก ปจฺจโย เยน เม
โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานนฺติ ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา
เอตทโหสิ อมนสิกาโร โข เม อุทปาทิ อมนสิการาธิกรณญฺจ ปน
เม สมาธิ จวิ สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ
รูปานํ โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา
อุปฺปชฺชิสฺสติ ฯ อมนสิกาโรติอาทินา เทสนํ อารภิตฺวา อิทํ
วุตฺตํ โส โข อหํ อนุรุทฺธา วิจิกิจฺฉา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโสติ
อิติ วิทิตฺวาติอาทิ ฯ

[๓๓๑] ตตฺถ วิจิกิจฺฉาติ มหาสตฺตสฺส อาโลกํ วฑฺเฒตฺวา
ทิพฺพจกฺขุนา นานาวิธานิ รูปานิ ปสฺสนฺตสฺส อิทํ นุ โข กินฺติ
อุปฺปนฺนา วิจิกิจฺฉา ฯ มนสิการวเสน ปน เม รูปานิ อุปฏฺฐหึสุ
รูปานิ ปสฺสโต วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ตสฺมา อิทานิ กิญฺจิ น
มนสิกริสฺสามีติ ตุณฺหี อโหสิ ฯ ตํ ตุณฺหีภาวปฺปตฺตึ สนฺธายาห
อมนสิกาโรติ ฯ ถีนมิทฺธนฺติ กิญฺจิ อมนสิกโรนฺตสฺส อุปฺปนฺนํ
ถีนมิทฺธํ ฯ ตถาภูตสฺส หิ สวิปฺผาริกมนสิการสฺส อภาวโต ถีนมิทฺธํ
อุปฺปชฺชติ ฯ ฉมฺภิตตฺตนฺติ ถีนมิทฺธํ วิโนเทตฺวา ยถารทฺธมนสิการ-
วเสน หิมวนฺตาภิมุขํ อาโลกํ วฑฺเฒตฺวา ทานวรกฺขสอชคราทโย
ปสฺสนฺตสฺส อุปฺปนฺนํ ฉมฺภิตตฺตํ ฯ อุพฺพิลฺลนฺติ มยา ทิฏฺฐภยํ
ปกติยา จกฺขุวิญฺญาเณน โอโลกิยมานํ น ทิสฺสติ อทิฏฺเฐ จ

ปริกปฺปิตสทิเส กินฺนาม ภยนฺติ ภยวิโนทนวเสน จินฺตยโต อตฺตโน
ปจฺจเวกฺขณาโกสลฺลํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ อุพฺพิลฺลาวิตตฺตํ ฯ ทุฏฺฐุลฺ-
ลนฺติ กายาลสิยํ ฯ มยา ถีนมิทฺธฉมฺภิตตฺตานํ วูปสมนตฺถํ คาฬฺหํ
วิริยํ ปคฺคหิตํ เตน เม อุพฺพิลฺลสงฺขาตา จิตฺตสมาธิทูสิกา
เคหสิตา พลวตี ปีติ อุปฺปนฺนาติ วิริยํ สิถิลํ กโรนฺตสฺส หิ กาย-
ทุฏฺฐุลฺลํ กายทรโถ กายาลสิยํ อุทปาทิ ฯ อจฺจารทฺธวิริยนฺติ มม
วิริยํ สิถิลํ กโรโต ทุฏฺฐุลฺลํ อุปฺปนฺนนฺติ ปุน วิริยํ ปคฺคณฺหโต
อุปฺปนฺนํ อจฺจารทฺธวิริยํ ฯ อติลีนวิริยนฺติ มม วิริยํ ปคฺคณฺหโต
เอวํ ชานนฺติ ปุน วิริยํ สิถิลยโต อุปฺปนฺนํ อติลีนวิริยํ ฯ
อภิชปฺปาติ เทวโลกาภิมุขํ อาโลกํ วฑฺเฒตฺวา เทวสงฺฆํ ปสฺสโต
อุปฺปนฺนา ตณฺหา ฯ เอวํ เม โหตูติ หิ อภินิวิสนวเสน ชปฺปตีติ
อภิชปฺปา ตณฺหา ฯ นานตฺตสญฺญาติ มยฺหํ เอกชาติกํ รูปํ
มนสิกโรนฺตสฺส อภิชปฺปา อุปฺปนฺนา นานาวิธํ รูปํ มนสิกริสฺ-
สามีติ กาเลน เทวโลกาภิมุขํ กาเลน มนุสฺสโลกาภิมุขํ วฑฺเฒตฺวา
นานาวิธานิ รูปานิ มนสิกโรโต อุปฺปนฺนา นานตฺตสญฺญา ฯ นานตฺเต
นานตฺตสภาเว สญฺญาติ นานตฺตสญฺญา ฯ อตินิชฺฌายิตตฺตนฺติ
มยฺหํ นานาวิธานิ รูปานิ มนสิกโรนฺตสฺส นานตฺตสญฺญา อุทปาทิ
อิฏฺฐํ วา อนิฏฺฐํ วา เอกชาติกเมว รูปํ มนสิกริสฺสามีติ ตถา
มนสิกโรโต อุปฺปนฺนํ รูปานํ อตินิชฺฌายิตตฺตํ ฯ อติวิย อุตฺตรึ

[ม. ป. ๗ ส. ป. ๑๘๑-๑๘๒]

กตฺวา นิชฺฌานํ เปกฺขนํ อตินิชฺฌายิตตฺตํ ฯ โอภาสนฺติ ปริกมฺม-
สมุฏฺฐิตํ โอภาสํ ฯ น จ รูปานิ ปสฺสามีติ ปริกมฺโมภาสมนสิ-
การปฺปสุตตาย ทิพฺพจกฺขุนา รูปานิ น ปสฺสามิ ฯ รูปานิ หิ
โข ปสฺสามีติ เตน ปริกมฺโมภาเสน ผริตฺวา ฐิตฏฺฐาเน ทิพฺพ-
จกฺขุโน วิสยภูตานิ รูปคตาเนว ปสฺสามิ ฯ เอวมาทีติ อาทิสทฺเทน
เกวลมฺปิ รตฺตึ เกวลมฺปิ ทิวสํ เกวลมฺปิ รตฺตินฺทิวํ ตสฺส มยฺหํ
อนุรุทฺธา เอตทโหสิ โก นุ โข เหตุ โก ปจฺจโย โยหํ โอภาสํ
หิ โข สญฺชานามิ น จ รูปานิ ปสฺสามิ รูปานิ โข ปสฺสามิ
น จ โอภาสํ สญฺชานามิ เกวลมฺปิ รตฺตึ เกวลมฺปิ ทิวสํ
เกวลมฺปิ รตฺตินฺทิวํ ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา เอตทโหสิ ยสฺมึ โข
อหํ สมเย รูปนิมิตฺตํ อมนสิกริตฺวา โอภาสนิมิตฺตํ มนสิกโรมิ
โอภาสํ หิ โข ตมฺหิ สมเย สญฺชานามิ น จ รูปานิ ปสฺสามิ
ยสฺมึ ปนาหํ สมเย โอภาสนิมิตฺตํ อมนสิกริตฺวา รูปนิมิตฺตํ
มนสิกโรมิ รูปานิ หิ โข ตมฺหิ สมเย ปสฺสามิ น จ โอภาสํ
สญฺชานามิ เกวลมฺปิ รตฺตึ เกวลมฺปิ ทิวสํ เกวลมฺปิ รตฺตินฺทิวนฺติ
เอวมาทิปาลึ สงฺคณฺหาติ ฯ

[๓๓๒] มนุสฺสานํ อิทนฺติ มานุสกํ มนุสฺสานํ โคจรภูตํ
รูปารมฺมณํ ฯ ตทญฺญสฺส ปน ทิพฺพติโรหิตาติสุขุมาทิเภทสฺส รูปสฺส
ทสฺสนโต อติกฺกนฺตมานุสกํ ฯ เอวํภูตญฺจ มนุสฺสุปจารํ อติกฺกนฺตํ

[ม. ป. ๗ ส. ป. ๑๘๒]

นาม โหตีติ อาห มนุสฺสุปจารํ อติกฺกมิตฺวา รูปทสฺสเนนาติ ฯ ตตฺถ มนุสฺสุปจารนฺติ มนุสฺเสหิ อุปจาริตพฺพฏฺฐานํ ฯ ปกติยา จกฺขุทฺวาเรน คเหตพฺพํ วิสยนฺติ อธิปฺปาโย ฯ เอวํ วิสยมุเขน ทสฺเสตฺวา อิทานิ วิสยีมุเขน ทสฺเสตุํ มานุสกํ วาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถาปิ มํสจกฺขาติกฺกโม ตสฺส กิจฺจาติกฺกเมเนว ทฏฺฐพฺโพ ฯ ทิพฺพจกฺขุนาติ ทิพฺพจกฺขุญาเณนปิ ทฏฺฐุํ น สกฺกา ขณสฺส อติอิตฺตรตาย อติสุขุมตาย เกสญฺจิ รูปสฺส ฯ อปิจ ทิพฺพจกฺขุสฺส ปจฺจุปฺปนฺนํ รูปารมฺมณํ ตญฺจ ปุเรชาตปจฺจยภูตํ น จ อาวชฺชนปริกมฺเมหิ วินา มหคฺคตสฺส ปวตฺติ อตฺถิ นาปิ อุปฺปชฺชมานเมว รูปํ อารมฺมณปจฺจโย ภวิตุํ สกฺโกติ ภิชฺชมานํ วา ตสฺมา จุตูปปาตกฺขเณ รูปํ ทิพฺพจกฺขุนา ทฏฺฐุํ น สกฺกาติ สุวุตฺตเมตํ ฯ ยทิ ทิพฺพจกฺขุญาณํ รูปารมฺมณเมว อถ กสฺมา สตฺเต ปสฺสามีติ วุตฺตนฺติ ฯ เยภุยฺเยน สตฺตสนฺตานคตรูปทสฺสนโต เอวํ วุตฺตํ ฯ สตฺตคฺคหณสฺส วา การณภาวโต โวหารวเสน วุตฺตนฺติปิ วทนฺติ ฯ เต จวมานาติ อธิปฺเปตาติ สมฺพนฺโธ ฯ เอวรูเปติ น จุตูปปาตกฺขณสมงฺคิโนติ อธิปฺปาโย ฯ

[๓๓๓] โมหุปนิสฺสยํ นาม กมฺมํ นิหีนํ นิหีนผลํ โหตีติ อาห โมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตาติ ฯ โมหุปนิสฺสยตา จ กุสลกมฺมสฺส ปุพฺพภาเค โมหปฺปวตฺติพหุลตาย เวทิตพฺพา ฯ ตาย ปน โมหปฺ-

ปวตฺติยา สงฺกิลิฏฺฐํ กุสลกมฺมํ นิหีนเมว ชาติอาทึ นิปฺผาเทตีติ นิหีนชาติอาทโย โมหสฺส นิสฺสนฺทผลานีติ อาห หีนานํ ชาติกุล-โภคาทีนนฺติอาทึ ฯ หีฬิเตติ ครหิเต ฯ โอหีฬิเตติ วิเสสโต ครหิเต ฯ โอญฺญาเตติ ลามกภาเวน ญาเต ฯ อวญฺญาเตติ วิเสสโต ลามกภาเวน วิทิเต ฯ อโมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตาติ เอตฺถ อโมโห สมฺปยุตฺตวเสน ปุพฺพภาควเสน จ ปวตฺโต กถิโต ฯ เตน สเหตุกปฏิสนฺธิเก ทสฺเสติ ฯ ตพฺพิปรีเตติ ตสฺส หีฬิตาทิ-ภาวสฺส วิปรีเต ฯ อหีฬิเต อโนหีฬิเต อนุญฺญาเต อนวญฺญาเต จิตฺตีกเตติ อตฺโถ ฯ สุวณฺเณติ สุนฺทรวณฺเณ ฯ ทุพฺพณฺเณติ อสุนฺทรวณฺเณ ฯ สา ปนายํ สุวณฺณทุพฺพณฺณตา ยถากฺกมํ กมฺมสฺส อโทสโทสุปนิสฺสยตาย โหตีติ อาห อโทสนิสฺสนฺทยุตฺตตฺ-ตาติอาทึ ฯ อโทสุปนิสฺสยตา จ กมฺมสฺส เมตฺตาทีหิ ปริภาวิต-สนฺตานปฺปวตฺติยา เวทิตพฺพา ฯ อภิรูปวิรูเปติ อิทํ สณฺฐานวเสน วุตฺตํ ฯ สณฺฐานวจโนปิ หิ วณฺณสทฺโท โหติ มหนฺตํ หตฺถิ-วณฺณํ อภินิมฺมิเนตฺวาติอาทีสุ วิย ฯ ปฐมํ วุตฺโต ปน อตฺโถ วณฺณวเสเนว วุตฺโต ฯ สุนฺทรํ คตึ คตา สุคตาติ อาห สุคติ-คเตติ ฯ สุคตึ อุปปนฺเนติ อตฺโถ ฯ อโลภชฺฌาสยา สตฺตา วทญฺญู วิคตมจฺฉรา อโลภุปนิสฺสเยน กมฺมุนา สุคตา สมิทฺธา โหตีติ อาห อโลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา อฑฺเฒ มหทฺธเนติ ฯ

[ม. ป. ๗ ส. ป. ๑๘๒]

ทุกฺขํ คตึ คตา ทุคฺคตาติ อาห ทุคฺคติคเตติ ฯ โลภชฺฌาสยา
สตฺตา ลุทฺธา มจฺฉริโน โลภุปนิสฺสเยน กมฺมุนา ทุคฺคตา ทุรูปา
โหนฺตีติ อาห โลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา ทลิทฺเท อปฺปนฺนปาเนติ ฯ
อุปจิตนฺติ ผลาวหภาเวน กตํ ฯ ยถา กตํ หิ กมฺมํ ผลทาน-
สมตฺถํ โหติ ตถา กตํ อุปจิตํ ฯ จวมาเนติอาทีหิ ทิพฺพจกฺขุ-
กิจฺจํ วุตฺตนฺติ วิสยมุเขน วิสยิพฺยาปารมาห ฯ ปุริเมหีติ วา
ทิพฺเพน จกฺขุนาติอาทีนิ ปทานิ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ อาทีหีติ เอตฺถ
จสทฺโท ลุตฺตนิทฺทิฏฺโฐ ตสฺมา ทิพฺเพน ฯเปฯ ปสฺสามีติ
อิเมหิ จวมาเนติอาทีหิ จ ทิพฺพจกฺขุกิจฺจํ วุตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ
อิมินา ปน ปเทนาติ ยถากมฺมุปเค สตฺเต ปชานามีติ อิมินา
วากฺเยน ฯ ปชฺชติ ญายติ อตฺโถ อิมินาติ หิ ปทํ วากฺยํ ฯ
มหนฺตํ ทุกฺขมนุภวมาเนติ เอตฺถ ทิพฺพจกฺขุญาเณน รูปํ ทิสฺวา เตสํ
ทุกฺขานุภวนํ กามาวจรจิตฺเตเนว ชานาตีติ เวทิตพฺพํ ฯ โสติ
เนรยิเก สตฺเต ปจฺจกฺขโต ทิสฺวา ฐิโต ทิพฺพจกฺขุญาณลาภี ฯ เอวํ
มนสิกโรตีติ เตสํ เนรยิกานํ นิรยสํวตฺตนิยสฺส กมฺมสฺส ญาตุ-
กามตาวเสน ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ปริกมฺมวเสน
มนสิกโรติ ฯ กินฺนุโขติอาทิ มนสิการวิธิทสฺสนํ ฯ เอวํ ปน
ปริกมฺมํ กตฺวา ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐิตสฺส ตํ กมฺมํ

[ม. ป. ๗ ส. ป. ๑๘๒-๑๘๓]

อารมฺมณํ กตฺวา อาวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตสฺมึ นิรุทฺเธ จตฺตาริ
วา ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติ ฯ เยสํ ปุริมานิ ตีณิ จตฺตาริ
วา ปริกมฺมอุปจารานุโลมโคตฺรภูนามกานิ กามาวจรานิ ฯ จตุตฺถํ
ปญฺจมํ วา อปฺปนาจิตฺตํ รูปาวจรํ จตุตฺถชฺฌานิกํ ฯ ตตฺถ ยํ
เตน อปฺปนาจิตฺเตน สทฺธึ อุปฺปนฺนํ ญาณํ ตํ ยถากมฺมุปค-
ญาณนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ วิสุํ ปริกมฺมํ นตฺถีติ อิทํ ปน ทิพฺพจกฺขุ-
ญาเณน วินา ยถากมฺมุปคญาณสฺส วิสุํ ปริกมฺมํ นตฺถีติ อธิปฺ-
ปาเยน วุตฺตํ ฯ เอวญฺเจตํ อิจฺฉิตพฺพํ ฯ อญฺญถา ยถากมฺมุปค-
ญาณสฺส มหคฺคตภาโวเอว น สิยา ฯ เทวานํ ทสฺสเนปิ เอเสว
นโย ฯ เนรยิกเทวคฺคหณญฺเจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ
อากงฺขมาโน หิ ทิพฺพจกฺขุลาภี อญฺญคติเกสุปิ เอวํ ปฏิปชฺชติเยว ฯ
ตถาหิ วกฺขติ อปายคฺคหเณน ติรจฺฉานโยนึ ทีเปตีติอาทึ สุคติ-
คฺคหเณน มนุสฺสคติปิ สงฺคยฺหตีติ จ ฯ ตํ นิรยสํวตฺตนิยํ กมฺมํ
อารมฺมณเมตสฺสาติ ตํกมฺมารมฺมณํ ฯ ปารุสกวนาทีสูติ อาทิ-
สทฺเทน จิตฺตลตาวนาทีนํ สงฺคโห ฯ ยถา จิมสฺสาติ ยถา จ
อิมสฺส ยถากมฺมุปคญาณสฺส วิสุํ ปริกมฺมํ นตฺถิ เอวํ อนาคตํส-
ญาณสฺสาปีติ วิสสปริกมฺมาภาวํ นิทสฺเสติ ฯ ตตฺถ การณมาห
ทิพฺพจกฺขุปาทกาเนว หิ อิมานีติ ฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย ยถา
ทิพฺพจกฺขุลาภี นิรยาทิอภิมุขํ อาโลกํ วฑฺเฒตฺวา เนรยิกาทิเก

[ม. ป. ๗ ส. ป. ๑๘๓]

สตฺเต ทิสฺวา เตหิ ปุพฺเพ อายูหิตํ เนรยิกสํวตฺตนิยาทิกมฺมํ ตาทิเสน
สมาทาเนน ตชฺเชน จ มนสิกาเรน ปริกฺขเต จิตฺเต ยาถาวโต
ชานาติ เอวํ ยสฺส ยสฺส สตฺตสฺส สมนนฺตรานาคตํ อตฺตภาวํ
ญาตุกาโม ตํ ตํ อุทฺทิสฺส อาโลกํ วฑฺเฒตฺวา เตน เตน อตีเต
เอตรหิ วา อายูหิตํ ตสฺส นิพฺพตฺตนกํ กมฺมํ ยถากมฺมุปคญาเณน
ทิสฺวา เตน เตน นิพฺพตฺเตตพฺพํ อนาคตํ (อตฺตโน) อตฺตภาวํ
ญาตุกาโม ตาทิเสน สมาทาเนน ตชฺเชน จ มนสิกาเรน ปริกฺขเต
จิตฺเต ยาถาวโต ชานาติ ฯ เอส นโย ตโต ปเรสุปิ อตฺตภาเวสุ ฯ
เอตํ อนาคตํสญาณํ นาม ฯ ยสฺมา เอตํ ทุวยํ ทิพฺพจกฺขุญาเณ
สติเอว สิชฺฌติ นาสติ ฯ เตน วุตฺตํ อิมานิ ทิพฺพจกฺขุนา
สเหว อิชฺฌนฺตีติ ฯ

[๓๓๔] กาเยน ทุจฺจริตํ กายโต วา อุปฺปนฺนํ ทุจฺจริตนฺติ
กาเยน ทุจฺจริตํ กายโต วา อุปฺปนฺนํ กิเลสปูติกตฺตา ทุฏฺฐุ จริตํ
กายทุจฺจริตนฺติ เอวํ ยถากฺกมํ โยเชตพฺพํ ฯ กาโยติ เจตฺถ โจปน-
กาโย อธิปฺเปโต ฯ กายวิญฺญตฺติวเสน ปวตฺตํ อกุสลํ กายกมฺมํ
กายทุจฺจริตํ ฯ ยสฺมึ สนฺตาเน กมฺมํ กตุปจิตํ อสติสฺส อาหารุ-
ปจฺเฉเท วิปาการหภาวสฺส อธิคจฺฉนโต โส เตน สหิโตเยวาติ
วตฺตพฺโพติ อาห สมนฺนาคตาติ สมงฺคิภูตาติ ฯ อนตฺถกามา
หุตฺวาติ เอเตน มาตาปิตโร วิย ปุตฺตานํ อาจริยุปชฺฌายา วิย

จ นิสฺสิตกานํ อตฺถกามา หุตฺวา ครหกา อุปวาทกา น โหนฺตีติ ทสฺเสติ ฯ คุณปริทฺธํสเนนาติ วิชฺชมานานํ คุณานํ วิทฺธํสเนน วินาสเนนาติ อตฺโถ ฯ นนุ จ อนฺติมวตฺถุนาปิ อุปวาโท คุณปริทฺธํสนเมวาติ ฯ สจฺจเมตํ ฯ คุณาติ ปเนตฺถ ฌานาทิวิเสสา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อธิปฺเปตาติ สีลปริทฺธํสนํ วิสุํ คหิตํ ฯ เตนาห นตฺถิ อิเมสํ สมณธมฺโมติอาทึ ฯ สมณธมฺโมติ จ สีลสํยมํ สนฺธาย วทติ ฯ ชานํ วาติ ยํ อุปวทติ ตสฺส อริยภาวํ ชานนฺโต วา ฯ อชานํ วาติ อชานนฺโต วา ฯ ชานนาชานนญฺเจตฺถ อปฺปมาณํ อริยภาโวเอว ปมาณํ ฯ เตนาห อุภยถาปิ อริยุป-วาโทว โหตีติ ฯ อริโยติ ปน อชานโตว อทุฏฺฐจิตฺตสฺเสว ตตฺถ อริยคุณาภาวํ ปวเทนฺตสฺส คุณปริทฺธํสนํ น โหติ ตสฺส อริยุป-วาโท นตฺถีติ วทนฺติ ฯ ภาริยํ กมฺมนฺติ อานนฺตริยสทิสตฺตา ภาริยํ กมฺมํ ฯ สเตกิจฺฉํ ปน โหติ ขมาปเนน น อานนฺตริยํ วิย อเตกิจฺฉํ ฯ ตสฺส จ อาวิภาวตฺถนฺติ ภาริยาทิสภาวสฺส ปกาสนตฺถํ ฯ ตํ ชิคุจฺฉีติ ตํ เถรํ ตํ วา กิริยํ ชิคุจฺฉิ ฯ อติจฺฉาโตติ อติวิย ขุทฺทาภิภูโต ฯ มหลฺลโกติ สมณานํ สารุปฺป-มสารุปฺปํ โลกสมุทาจารมตฺตํ วา น ชานาตีติ อธิปฺปาเยน วุตฺตตฺ-ตา คุณปริทฺธํสเนน ครหีติ เวทิตพฺพํ ฯ อมฺหากํ ลชฺชิตพฺพตํ อกาสีติ สมเณน นาม เอวํ กตนฺติ วุตฺเต มยํ สีสํ อุกฺขิปิตุํ

[ม. ป. ๗ ส. ป. ๑๘๓-๑๘๔]

น สกฺโกมาติ อธิปฺปาโย ฯ ชานนฺโตเอว เถโร อตฺถิ เต อาวุโส
อิมสฺมึ สาสเน ปติฏฺฐาติ ปุจฺฉิ ฯ อิตโรปิ สจฺจาภิสมโย สาสเน
ปติฏฺฐาติ อาห โสตาปนฺโน อหนฺติ ฯ เถโร ตํ กรุณายมาโน
ขีณาสโว ตยา อุปวทิโตติ อตฺตานํ อาวีกาสิ ฯ เตนสฺส ตํ
ปากติกํ อโหสีติ เตนสฺส ตํ กมฺมํ มคฺคาวรณํ นาโหสีติ อธิปฺ-
ปาโย ฯ ปุพฺเพว ปน โสตาปนฺนตฺตา อปายคามีนํ สุปฺปหีน-
ภาวโต สคฺคาวรณมสฺส กาตุมสมตฺถเมว ตํ กมฺมํ ฯ

[๓๓๕] อตฺตนา วุฑฺฒตโรติ เอตฺถ อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา
ขมาเปตพฺโพติ วิสุทฺธิมคฺเค วุตฺตํ ฯ โสตาปนฺนสกทาคามิโน โรเสนปิ
นกฺขมนฺติ เสสอริยา วา ตสฺส อตฺถกามา หุตฺวา อายตึ
สํวรณตฺถาย นกฺขเมยฺยุนฺติ อาห สเจ โส นกฺขมตีติ ฯ อตฺตนา
วุฑฺฒตโร โหติ จิตเกเนวาติ เอตฺถาปิ อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวาติ
วิสุทฺธิมคฺเค วุตฺตํ ฯ เอวํ หิ ตตฺถ วุตฺตํ สเจปิ ทิสา ปกฺกนฺโต
โหติ สยํ วา คนฺตฺวา สทฺธิวิหาริกาทิเก วา เปเสตฺวา ขมา
เปตพฺโพ สเจ นาปิ คนฺตุํ น เปสิตุํ สกฺกา โหติ เย ตสฺมึ
วิหาเร ภิกฺขู วสนฺติ เตสํ สนฺติกํ คนฺตฺวา สเจ นวกตรา
โหนฺติ อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา สเจ วุฑฺฒตรา วุฑฺเฒสุ วุตฺตนเยเนว
ปฏิปชฺชิตฺวา อหํ ภนฺเต อสุกํ นาม อายสฺมนฺตํ อิทญฺจิทญฺจ
อวจํ ขมตุ เม โส อายสฺมาติ วตฺวา ขมาเปตพฺพํ สมฺมุขา

[ม. ป. ๗ ส. ป. ๑๘๔]

อขมนฺเตปิ เอตเทว กาตพฺพนฺติ ฯ อิทํ ปรมฺปิ ตตฺถ วุตฺตํ สเจ
เอกจาริกภิกฺขุ โหติ เนวสฺส วสนฏฺฐานํ น คตฏฺฐานํ ปญฺญายติ
เอกสฺส ปณฺฑิตสฺส ภิกฺขุโน สนฺติกํ คนฺตฺวา อหํ ภนฺเต อสุกํ
นาม อายสฺมนฺตํ อิทญฺจิทญฺจ อวจํ ตมฺเม อนุสฺสรโต อนุสฺสรโต
วปฺปฏิสาโร โหติ กึ กโรมีติ วตฺตพฺพํ โส วกฺขติ ตุมฺเห
มา จินฺตยิตฺถ เถโร ตุมฺหากํ ขมติ จิตฺตํ วูปสเมถาติ เตนาปิ
อริยสฺส คตทิสาภิมุเขน อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา ขมตูติ วตฺตพฺพนฺติ ฯ
ปรินิพฺพุตมญฺจฏฺฐานนฺติ ปูชากรณฏฺฐานํ สนฺธายาห ฯ ปากติกเมว
โหตีติ เอวํ กเต อตฺตโน จิตฺตํ ปสีทตีติ ตํ กมฺมํ สคฺคาวรณํ
มคฺคาวรณญฺจ น โหตีติ อธิปฺปาโยติ เกจิ วทนฺติ ฯ จริยาปิฏเก
มาตงฺคจริตสํวณฺณนายํ ปน ปารมิตาปริภาวนสมิทฺธาหิ นา นา
สมาปตฺติวิหารปริปูริตาหิ สีลทิฏฺฐิสมฺปทาหิ สุสงฺขตสนฺตาเน มหา-
กรุณาธิวาเส มหาสตฺเต อริยุปวาทกมฺมอภิสาปสงฺขาตํ ผรุสวจนํ
ปยุตฺตํ มหาสตฺตสฺส เขตฺตวิเสสภาวโต ตสฺส จ อชฺฌาสยผรุสตาย
ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ หุตฺวา สเจ โส มหาสตฺตํ น ขมาเปติ สตฺตเม
ทิวเส วิปจฺจนสภาวํ ชาตํ ขมาปิเต ปน มหาสตฺเต ปโยค-
สมฺปตฺติยา วิปากสฺส ปฏิพาหิตตฺตา อวิปากธมฺมตํ อาปชฺชิ อโหสิ-
กมฺมภาวโต อยํ หิ อริยุปวาทปาปสฺส ทิฏฺฐธมฺมเวทนียสฺส จ
ธมฺมตาติ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน วุตฺตตฺตา เอวํ ขมาปิเต ตํ
[ม. ป. ๖ ส. ป. ๑๘๕]

กมฺมํ ปโยคสมฺปตฺติยา วิปากสฺส ปฏิพาหิตตฺตา อโหสิกมฺมภาเวน อวิปากธมฺมตํ อาปนฺนนฺติ เนว สคฺคาวรณํ น มคฺคาวรณญฺจ โหตีติ เอวเมตฺถ อตฺโถ คเหตพฺโพ ฯ

[๓๓๖] วิปรีตํ ทสฺสนเมเตสนฺติ วิปรีตทสฺสนา ฯ สมาทาตพฺพฏฺเฐน กมฺมานิ สมาทานานิ ฯ ตานิ เยสนฺเต กมฺมสมาทานา ฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน กมฺมสมาทานา มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา ฯ เหตุอตฺถํ วา อนฺโตคธํ กตฺวา มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน ปเร กมฺเมสุ สมาทปกา มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา ฯ ตยิมํ อตฺถํ ทสเสนฺโต มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสนาติอาทิมาห ฯ เย จ ฯเปฯ สมาทเปนฺติ เตปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานาติ โยเชตพฺพํ ฯ สีลสมฺปนฺโนติอาทิ ปริปกฺกินฺทฺริยสฺส มคฺคสมงฺคิโน วเสน วุตฺตํ ฯ อคฺคมคฺคฏฺเฐ ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ฯ อถวา อคฺคมคฺคปริยาปนฺนาเอว สีลาทโย เวทิตพฺพา ฯ อคฺคมคฺคฏฺฐสฺส หิ ทิฏฺเฐว ธมฺเม เอกํสิกา อญฺญาราธนา อิตเรสํ อเนกํสิกา ฯ อญฺญนฺติ อรหตฺตํ ฯ เอวํ สมฺปทมิทนฺติ เอตฺถ สมฺปชฺชนํ สมฺปทา ฯ นิปฺผตฺติกนฺติ อตฺโถ ฯ ยถา ตํ อวสฺสมฺภาวี เอวมิทมฺปีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ยถา หิ มคฺคานนฺตรํ อวิรชฺฌิตฺวาว ผลํ นิพฺพตฺตติ เอวเมว อิมสฺสาปิ ปุคฺคลสฺส จุติอนนฺตรํ อวิรชฺฌิตฺวาว นิรเย ปฏิสนฺธิ โหตีติ ทสฺเสติ ฯ สกลสฺมึ หิ พุทฺธวจเน อิมาย อุปมาย คาฬฺหตรํ

กตฺวา วุตฺตอุปมา นตฺถิ ฯ ตํ วาจํ อปฺปหายาติอาทีสุ อริยุป-
วาทํ สนฺธาย ปุน เอวรูปึ วาจํ น วกฺขามีติ วทนฺโต วาจํ
ปชหติ นาม ฯ ปุน เอวรูปํ จิตฺตํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ จินฺเตนฺโต
จิตฺตํ ปชหติ นาม ฯ ปุน เอวรูปึ ทิฏฺฐึ น คณฺหิสฺสามีติ
ปชหนฺโต ทิฏฺฐึ ปชหติ นาม ฯ ตถา อกโรนฺโต เนว ปชหติ
น ปฏินิสฺสชฺชติ ฯ ยถาภตํ นิกฺขิตฺโต เอวํ นิรเยติ ยถา นิรย-
ปาเลหิ อาหริตฺวา นิรเย ฐปิโต เอวํ นิรเย ฐปิโตเยว นาสฺส
นิรยุปปตฺติยา โกจิ วิพนฺโธ ฯ ตตฺรายํ ยุตฺติ นิรยุปโค อริยุป-
วาที ตทาทายกสฺส อวิชฺชหนโต เสยฺยถาปิ มิจฺฉาทิฏฺฐีติ ฯ เอตฺถ
จ ตํ วาจํ อปฺปหายาติอาทิวจเนน ตทาทายกสฺส อปฺปหาเนเนว
อริยุปวาโท อนฺตรายิโก อนตฺถาวโหว ปหาเนน ปน อจฺจยํ
เทเสตฺวา ขมาปเนน อนนฺตรายิโก น อนตฺถาวโห ยถา ตํ
วุฏฺฐิตา เทสิตา จ อาปตฺตีติ ทสฺเสติ ฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน
อกตฺตพฺพํ นาม ปาปํ นตฺถิ ยโต สํสารขาณุภาโวปิ นาม โหตีติ
อาห มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมานิ ภิกฺขเว วชฺชานีติ ฯ อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก
ภิกฺขเว ตถาคตสฺส กาโย ติฏฺฐติ อยญฺเจว กาโย พหิทฺธา จ
นามรูปนฺติ จ เอวมาทีสุ วิย อิธ กายสทฺโท ขนฺธปญฺจกวิสโยติ
อาห กายสฺส เภทาติ อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคาติ ฯ อวีตราคสฺส
มรณโต ปรํ นาม ภวนฺตรูปาทานเมวาติ อาห ปรมฺมรณาติ

[ม. ป. ๖ ส. ป. ๑๘๕]

ตทนนฺตรํ อภินิพฺพตฺตกฺขนฺธคฺคหณาติ ฯ เยน ติฎฺฐติ ตสฺส อุปจฺ-
เฉเทเนว กาโย ภิชฺชตีติ อาห กายสฺส เภทาติ ชีวิตินฺทฺริยสฺส
อุปจฺเฉทาติ ฯ เอติ อิมสฺมา สุขนฺติ อโย ปุญฺญนฺติ อาห
ปุญฺญสมฺมตา อยาติ ฯ อายนฺติ เอตสฺมา สุขานีติ อาโย ปุญฺญ-
กมฺมาทีนํ สุขสาธนํ ฯ เตนาห สุขานํ วา อายสฺส อภาวาติ ฯ
วิวสาติ กมฺมสฺส วเส วตฺตนโต อตฺตโน วเส วตฺติตุํ น สกฺโกนฺตีติ
วิคโต วโส เอเตสนฺติ วิวสา ฯ อวสวตฺติโนติ อตฺโถ ฯ อยติ
อสฺสาทิยตีติ อโย อสฺสาโทติ อาห อสฺสาทสญฺญิโต อโยติ ฯ
นาคราชาทีนนฺติ อาทิสทฺเทน สุปณฺณาทีนํ สงฺคโห ฯ อสุรสทิสนฺติ
เปตาสุรสทิสํ ฯ โส หีติ โส อสุรกาโย ฯ สพฺพสมุสฺสเยหีติ สพฺเพหิ
สมฺปตฺติสมุสฺสเยหิ ฯ สพฺพสมฺปตฺติราสิโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ วุตฺต-
วิปริยาเยนาติ สุฎฺฐุ จริตํ โสภณํ วา จริตํ อนวชฺชตฺตาติ สุจริตนฺติ-
อาทินา กายทุจฺจริเตนาติอาทีนํ ปทานํ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส วิปริ-
ยาเยน ฯ อิโต โภ สุคตึ คจฺฉาติ วจนโต มนุสฺสคติปิ สุคติ-
เยวาติ อาห สุคติคฺคหเณน มนุสฺสคติปิ สงฺคยฺหตีติ ฯ เสสเมตฺถ
วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถโต จ สุวิญฺเญยฺยเมว ฯ

ทิพฺพจกฺขุกถา นิฎฺฐิตา ฯ

[ม. ป. ๗-๘ ส. ป. ๑๘๕-๑๘๖]

[๓๓๗] วิปสฺสนาปาทกนฺติ วิปสฺสนาปทฏฺฐานภูตํ ฯ วิปสฺสนา จ ติวิธา วิปสฺสกปุคฺคลเภเทน ฯ มหาโพธิสตฺตานํ หิ ปจฺเจก-โพธิสตฺตานญฺจ จินฺตามยญาณสํวฑฺฒิตา สยมฺภูญาณภูตา อิตเรสํ สุตมยญาณสํวฑฺฒิตา ปโรปเทสสมฺภูตา ฯ สาว ฐเปตฺวา เนว-สญฺญานาสญฺญายตนํ อวเสสรูปารูปชฺฌานานํ อญฺญตรโต วุฏฺฐายาติอาทินา อเนกธา อรูปมุขวเสน จตุธาตุววตฺถาเน วุตฺตานํ เตสํ เตสํ ธาตุปริคฺคหมุขานํ อญฺญตรมุขวเสน อเนกธา จ วิสุทฺธิ-มคฺเค นานานยโต วิภาวิตา ฯ มหาโพธิสตฺตานํ ปน จตุวีสติ-โกฏิสตสหสฺสมุเขน ปเภทคมนโต นานานยํ สพฺพญฺญุตญาณสนฺ-นิสฺสยสฺส อริยมคฺคญาณสฺส อธิฏฺฐานภูตํ ปุพฺพภาคญาณํ คพฺภํ คณฺหาเปนฺตํ ปริปากํ คจฺฉนฺตํ ปรมคมฺภีรํ สณฺหสุขุมจารํ อนญฺญ-สาธารณวิปสฺสนาญาณํ โหติ ยํ อฏฺฐกถาสุ มหาวชิรญาณนฺติ วุจฺจติ ยสฺส จ ปวตฺติวิภาเคน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสปฺปเภทสฺส ปาทกภาเวน สมาปชฺชิยมานา จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา เทวสิกํ ลสตฺถุ วฬญฺชนกสมาปตฺติโย วุจฺจนฺติ ฯ สฺวายํ พุทฺธานํ วิปสฺสนา-จาโร ปรมตฺถมญฺชุสายํ วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ อุทฺเทสโต ทสฺสิโต อตฺถิเกหิ ตโต คเหตพฺโพ ฯ อาสวานํ เขปนโต สมุจฺฉินฺทนโต อาสวกฺขโย อริยมคฺโค อุกฺกฏฺฐนิทฺเทสวเสน อรหตฺตมคฺคคฺคหณํ ฯ อาสวานํ ขเย ญาณํ อาสวกฺขยญาณนฺติ ทสฺเสนฺโต ตตฺร เจตํ

[ม. ป. ๘ ส. ป. ๑๘๗]

ญาณนฺติ วตฺวา ขเยติ จ อาธาเร ภุมฺมํ น วิสเยติ ทสฺเสนฺโต ตตฺถ ปริยาปนฺนตฺตาติ อาห ฯ อิทํ ทุกฺขนฺติ ทุกฺขสฺส อริยสจฺจสฺส ตทา ปจฺจกฺขโต คหิตภาวทสฺสนํ ฯ เอตฺตกํ ทุกฺขนฺติ ตสฺส ปริจฺฉิชฺช คหิตภาวทสฺสนํ ฯ น อิโต ภิยฺโยติ อนวเสเสตฺวา คหิตภาวทสฺสนํ ฯ เตนาห สพฺพมฺปิ ทุกฺขสจฺจนฺติอาทึ ฯ สรส-ลกฺขณปฏิเวเธนาติ สภาวสงฺขาตสฺส ลกฺขณสฺส อสมฺโมหโต ปฏิ-วิชฺฌเนน ฯ อสมฺโมหปฏิเวโธติ จ ยถา ตสฺมึ ญาเณ ปวตฺเต ปจฺฉา ทุกฺขสฺส สรูปาทิปริจฺเฉเท สมฺโมโห น โหติ ตถา ปวตฺตติ ฯ เตนาห ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสินฺติ ฯ นิพฺพตฺติกนฺติ นิปฺผาเทนฺตํ ฯ ยํ ฐานํ ปตฺวาติ ยํ นิพฺพานํ มคฺคสฺส อารมฺมณปจฺจยฏฺเฐน การณภูตํ อาคมฺม ฯ ตทุภยวโต หิ ปุคฺคลสฺส ปวตฺติ ตทุภยสฺส ปวตฺตีติ วุตฺตํ ฯ ปตฺวาติ วา ปาปุณนเหตุ ฯ อปฺปวตฺตินฺติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํ ฯ เต วา นปฺปวตฺตนฺติ เอตฺถาติ อปฺปวตฺติ นิพฺพานํ ฯ ตสฺสาติ ทุกฺขนิโรธสฺส ฯ สมฺปาปกนฺติ สจฺฉิกิริยา-วเสน สมฺมเทว ปาปกํ ฯ กิเลสวเสนาติ อาสวสงฺขาตกิเลสวเสน ฯ ยสฺมา อาสวานํ ทุกฺขสจฺจปริยาโย ตปฺปริยาปนฺนตฺตา เสสสจฺจา-นญฺจ ตํสมุทยาทิปริยาโย อตฺถิ ตสฺมา วุตฺตํ ปริยายโตติ ฯ ทสฺเสนฺโต สจฺจานิ อาหาติ โยชนา ฯ อาสวานํเยว เจตฺถ คหณํ อาสวานํ ขยญาณายาติ อารทฺธตฺตา ฯ ตถาหิ อาสววิมุตฺติสีเสเนว

สพฺพสงฺกิเลสวิมุตฺติ วุตฺตา ฯ อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ อพฺภญฺญา-
สินฺติอาทินา มิสฺสกมคฺโค อิธ กถิโตเยวาติ สห วิปสฺสนาย
โกฏิปฺปตฺตํ มคฺคํ กเถตีติ วุตฺตํ ฯ เอตฺถ จ สจฺจปฏิเวธสฺส
ตทา อตีตกาลิกตฺตา ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสินฺติ วตฺวาปิ อภิสมย-
กาเล ตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนตฺตํ อุปาทาย เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโตติ
วตฺตมานกาเลน นิทฺเทโส กโต ฯ โส จ กามํ มคฺคกฺขณโต ปรํ
ยาวชฺชตนา อตีตกาลิโกเอว สพฺพปจฺฉิมํ ปนสฺส อตีตกาลิกตฺตํ
ผลกฺขเณน เวทิตพฺพนฺติ อาห วิมุจฺจิตฺถาติ อิมินา ผลกฺขณํ
ทสฺเสตีติ ฯ ชานโต ปสฺสโตติ วา เหตุนิทฺเทโสยํ ฯ ชานนเหตุ
ทสฺสนเหตุ กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺถาติ โยชนา ฯ ภวาสวคฺ-
คหเณเนว เจตฺถ ภวราคสฺส วิย ภวทิฏฺฐิยาปิ สมนิโรโธติ ทิฏฺฐา-
สวสฺสาปิ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ ยสฺมา ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขเณน
วิชฺชมานสฺสปิ กมฺมสฺส อายตึ อปฺปฏิสนฺธิกภาวโต ขีณา ชาตีติ
วิชานาติ ยสฺมา จ มคฺคปจฺจเวกฺขณาทีหิ วุสิตํ พฺรหฺมจริยนฺติ-
อาทึ ปชานาติ ตสฺมา วุตฺตํ ขีณา ชาตีติอาทีหิ ตสฺส ภูมินฺติ ฯ
ตตฺถ ตสฺสาติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส ฯ ภูมินฺติ ปติฏฺฐานํ ฯ
เยนาธิปฺปาเยน กตมา ปนาติอาทินา โจทนา กตา ตํ ปกา-
เสตฺวา ปริหารํ วตฺตุกาโม อาห น ตาวสฺสาติอาทึ ฯ น ตาวสฺส
อตีตา ชาติ ขีณาติ มคฺคภาวนาย น ขีณาติ อธิปฺปาโย ฯ ตตฺถ
[ม. ป. ๘-๙ ส. ป. ๑๘๗-๑๘๘]

การณมาห ปุพฺเพว ขีณตฺตาติ ฯ น อนาคตา อสฺส ชาติ ขีณาติ โยชนา ฯ น อนาคตาติ จ อนาคตสามญฺญํ คเหตฺวา เลเสน วทติ ฯ เตนาห อนาคเต วายามาภาวโตติ ฯ วิชฺชมาเนเยว หิ ปโยโค สมฺภวติ นาวิชฺชมาเนติ อธิปฺปาโย ฯ อนาคตวิเสโส ปเนตฺถ อธิปฺเปโต ฯ ตสฺส จ เขปเน วายาโมปิ ลพฺภเตว ฯ เตนาห ยา ปน มคฺคสฺสาติอาทึ ฯ ยา ปนาติ หิ อาทินา มคฺคภาวนาย อนาคตชาติยาเอว เหตุ วินาสนทฺวาเรน ขีณภาโว ปกาสิยติ ฯ เอกจตุปญฺจโวการภเวสูติ ภวตฺตยคฺคหณํ วุตฺตนเยน อนวเสสโต ชาติยา ขีณภาวทสฺสนตฺถํ ฯ ตนฺติ ยถาวุตฺตชาตึ ฯ โสติ ภควา ฯ พฺรหฺมจริยวาโส นาม อิธ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส นิพฺพตฺตนเมวาติ อาห นิฏฺฐิตนฺติ ฯ สมฺมาทิฏฺฐิยา จตูสุ สจฺเจสุ ปริญฺญาทิกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺตมานาย สมฺมาสงฺกปฺปาทีนมฺปิ ทุกฺขสจฺเจ ปริญฺญาภิสมยานุคุณา ปวตฺติ อิตรสจฺเจสุ จ เนสํ ปหานาภิสมยาทิวเสน ปวตฺติปิ ปากฏาเอว ฯ เตน วุตฺตํ จตูหิ มคฺเคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยวเสนาติ ฯ นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ อิเม ปการา อิตฺถํ ตพฺภาโว อิตฺถตฺตํ ฯ ตทตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ เต ปน ปการา อริยมคฺคพฺยาปารภูตา ปริญฺญาทโย อิธาธิปฺเปตาติ อาห เอวํ โสฬสกิจฺจภาวายาติ ฯ เต หิ มคฺคํ ปจฺจเวกฺขโต มคฺคานุภาเวน ปากฏา หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ ฯ

[ม. ป. ๔ ส. ป. ๑๘๘]

ปริญฺญาทีสุ จ ปหานเมว ปธานํ ตทตฺถตฺตา อิตเรสนฺติ อาห
กิเลสกฺขยาย วาติ ฯ ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขณวเสน วา เอตํ วุตฺตํ
นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ฯ อพฺภญฺญาสินฺติ เอตฺถายมปโร นโย ฯ
อิตฺถตฺตายาติ นิสฺสกฺเก สมฺปทานวจนํ ฯ เตนายมตฺโถ อิตฺถตฺตาย
อิตฺถภาวโต อิมสฺมาเอว ปการา อิทานิ วตฺตมานกฺขนฺธสนฺตานา
อปรํ อนาคตกฺขนฺธสนฺตานํ มยฺหํ นตฺถิ อิเม ปน จริมตฺตภาว-
สงฺขาตา ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา อปฺปติฏฺฐา ติฏฺฐนฺติ ฉินฺน-
มูลกา รุกฺขา วิย ฯ อปริญฺญาตมูลกา หิ ปติฏฺฐา ฯ ยถาห ฯ
กวฬีการเร เจ ภิกฺขเว อาหาเร อตฺถิ ราโค อตฺถิ นนฺทิ อตฺถิ
ตณฺหา ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรูฬฺหนฺติอาทึ ฯ เต ปน
ปญฺจกฺขนฺธา จริมกวิญฺญาณนิโรเธน อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท
นิพฺพายิสฺสนฺตีติ อพฺภญฺญาสินฺติ ฯ ปจฺจเวกฺขณญาณปริคฺคหิตนฺติ
น ปฐมทุติยญาณทฺวยาธิคมํ วิย เกวลนฺติ อธิปฺปาโย ฯ ทสฺเสนฺโตติ
นิคมนวเสน ทสฺเสนฺโต ฯ สรูปโต หิ ปุพฺเพ ทสฺสิตเมวาติ
เสสเมตฺถ วุตฺตนยตฺตา สุวิญฺเญยฺยเมว ฯ

[๓๓๘] ติกฺขตฺตุํ ชาโตติ อิมินา ปน อิทํ ทสฺเสติ อหํ
พฺราหฺมณ ปฐมวิชฺชาย ชาโตเยว ปุเรชาตสฺส สหชาตสฺส วา
อภาวโต สพฺเพสํ วุฑฺโฒ มหลฺลโก กิมงฺคํ ปน ตีหิ วิชฺชาหิ
ติกฺขตฺตุํ ชาโตติ ฯ ปุพฺเพนิวาสญาเณน อตีตํสญาณนฺติ อตีตา-

[ม. ป. ๕ ส. ป. ๑๘๘-๑๘๙]

อตีตารมฺมณสภาคตาย ตพฺภาวีภาวโต จ ปุพฺเพนิวาสญาเณน อตีตํส-
ญาณํ ปกาเสตฺวาติ โยเชตพฺพํ ฯ ตตฺถ อตีตํสญาณนฺติ อตีตกฺ-
ขนฺธายตนธาตุสงฺขาเต อตีตโกฏฺฐาเส อปฺปฏิหตญาณํ ฯ ทิพฺพ-
จกฺขุญาณสฺส ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตฺตา ยถากมฺมุปคญาณสฺส
อนาคตํสญาณสฺส จ ทิพฺพจกฺขุวเสเนว อิชฺฌนโต ทิพฺพจกฺขุโน
ปริภณฺฑญาณตฺตา ทิพฺพจกฺขุมฺหิเยว จิตสฺส เจโตปริยญาณสิทฺธิโต
วุตฺตํ ทิพฺพจกฺขุนา ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสญาณนฺติ ฯ ตตฺถ ทิพฺพ-
จกฺขุนาติ สปริภณฺเฑน ทิพฺพจกฺขุญาเณน ฯ ปจฺจุปฺปนฺนํโส จ
อนาคตํโส จ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสํ ฯ ตตฺถ ญาณํ ปจฺจุปฺปนฺนา-
นาคตํสญาณํ ฯ อาสวกฺขยญาณาธิคเมเนว สพฺพญฺญุตญาณสฺส
วิย เสสาสาธารณญาณทสพลญาณอาเวณิกพุทฺธธมฺมาทีนมฺปิ
อนญฺญสาธารณานํ พุทฺธคุณานํ อิชฺฌนโต วุตฺตํ อาสวกฺขเยน
สกลโลกิยโลกุตฺตรคุณนฺติ ฯ เตนาห สพฺเพปิ สพฺพญฺญุคุเณ
ปกาเสตฺวาติ ฯ

อาสวกฺขยญาณกถา นิฏฺฐิตา ฯ

[๓๓๙] ปีติวิปฺผารปริปุณฺณคตฺตจิตฺโตติ ปีติผรเณน ปริปุณฺณ-
กายจิตฺโต ฯ อญาณนฺติ อญาณสฺสาติ อตฺโถ ฯ ธิสทฺทโยคโต
หิ สามิอตฺเถ เอตํ อุปโยควจนํ ฯ อภิกฺกนฺตาติ เอตฺถ อติกฺกนฺตา
วิคตาติ อตฺโถติ อาห ขเย ทิสฺสตีติ ฯ เตเนว หิ นิกฺขนฺโต

[ม. ป. ๙ ส. ป. ๑๘๙-๑๙๐]

ปจฺโม ยาโมติ วุตฺตํ ฯ อภิกฺกนฺตตโรติ อติวิย กนฺตตโร
มโนรมฺโม ฯ ตาทิโส จ สุนฺทโร ภทฺทโก นาม โหตีติ อาห สุนฺทเร
ทิสฺลตีติ ฯ โกติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก กตโม ฯ เมติ
มม ฯ ปาทานีติ ปาเท ฯ อิทฺธิยาติ อิมาย เอวรูปาย
เทวิทฺธิยา ฯ ยสสาติ อิมินา เอทิเสน ปริวาเรน ปริจฺเฉเทน จ ฯ
ชลนฺติ วิชฺโชตมาโน ฯ อภิกฺกนฺเตนาติ อติวิย กนฺเตน กามนีเยน
อภิรูเปน ฯ วณฺเณนาติ ฉวิวณฺเณน สรีรวณฺณนิภาย ฯ สพฺพา
โอภาสยํ ทิสาติ ทสปิ ทิสา ปภาเสนฺโต จนฺโท วิย สุริโย วิย
จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรนฺโตติ คาถาย อตฺโถ ฯ อภิรูเปติ
โอฬารรูเป สมฺปนฺนรูเป ฯ อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม อภิกฺกนฺตํ โภ
โคตมาติ วจนทฺวยสฺส สาธุ สาธุ โภ โคตมาติ อาเมฑิตวเสน
อตฺถํ ทสฺเสตฺวา ตสฺส วิสยํ นิทฺธาเรนฺโต อาห ภเย โกเธติ-
อาทึ ฯ ตตฺถ โจโร โจโร สปฺโป สปฺโปติอาทีสุ ภเย อาเมฑิตํ ฯ
วิชฺฌ วิชฺฌ ปหร ปหราติอาทีสุ โกเธ ฯ สาธุ สาธูติอาทีสุ
ปสํสายํ ฯ คจฺฉ คจฺฉ ลุนาหิ ลุนาหีติอาทีสุ ตุริเต ฯ อาคจฺฉ
อาคจฺฉาติอาทีสุ โกตุหเล ฯ พุทฺโธ พุทฺโธติ จินฺเตนฺโตติอาทีสุ
อจฺฉเร ฯ อภิกฺกมถายสฺมนฺโต อภิกฺกมถายสฺมนฺโตติอาทีสุ หาเส ฯ
กหํ เอกปุตฺตก กหํ เอกปุตฺตกาติอาทีสุ โสเก ฯ อโห สุขํ
อโห สุขนฺติอาทีสุ ปสาเท ฯ จสทฺโท อวุตฺตสมฺจฺจยตฺโถ ฯ

[ม. ป. ๔ ส. ป. ๑๔๐-๑๔๑]

เตน ครหสมฺมานาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ ตตฺถ ปาโป ปาโปต-
ิอาทีสุ ครหายํ ฯ อภิรูปก อภิรูปกาติอาทีสุ สมฺมาเน ทฏฺฐพฺพํ ฯ
นยิทํ อาเมฑิตวเสน ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตํ อถโข อตฺถทฺวยวเสนาติ
ทสฺเสนฺโต อถวาติอาทิมาห ฯ อภิกฺกนฺตนฺติ วจนํ อเปกฺขิตฺวา
นปุํสกลิงฺควเสน วุตฺตํ ฯ ตํ ปน ภควโต วจนํ ธมฺมสฺส เทเสนาติ
กตฺวา วุตฺตํ ฯ ยทิทํ โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนาติ อตฺถมตฺต-
ทสฺสนํ วา เอตํ ฯ ตสฺมา อตฺถวเสน ลิงฺควิภตฺติวิปริณาโม
เวทิตพฺโพ ฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโย ฯ โทสนาสนโตติ ราคาทิ-
กิเลสวิธมนโต ฯ คุณาธิคมนโตติ สีลาทิคุณานํ สมฺปาปนโต ฯ
เย คุเณ เทสนา อธิคเมติ เตสุ ปธานภูตา คุณา ทสฺเสตพฺพาติ
เต ปธานภูเต คุเณ ตาว ทสฺเสตุํ สทฺธาชนนโต ปญฺญาชนนโตติ
วุตฺตํ ฯ สทฺธาปมุขา หิ โลกิยา คุณา ปญฺญาปมุขา โลกุตฺตรา ฯ
สาตฺถโตติอาทีสุ สีลาทิอตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถโต ฯ สภาวนิรุตฺติ-
สมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนโต ฯ สุวิญฺเญยฺยสทฺทปฺปโยคตาย อุตฺตาน-
ปทโต ฯ สณฺหสุขุมภาเวน ทุพฺพิญฺเญยฺยตฺถตาย คมฺภีรตฺถโต ฯ
สินิทฺธมุทุมธุรสทฺทปฺปโยคตาย กณฺณสุขโต ฯ วิปุลวิสุทฺธเปมนียตฺ-
ถตาย หทยงฺคมโต ฯ มานาติมานวิธมเนน อนตฺตุกฺกํสนโต ฯ
ถมฺภสารมฺภนิมฺมทเนน อปรวมฺภนโต ฯ หิตาธิปฺปายปฺปวตฺติยา
ปเรสํ ราคปริฬาหาทิวูปสมเนน กรุณาสีตลโต ฯ กิเลสนฺธการ-

[ม. ป. ๔ ส. ป. ๑๙๑]

ปญฺญาวทาตโต ฯ กรวิกรุตมญฺชุตาย อาปาถรมณียโต ฯ ปุพฺพาปราวิรุทฺธสุวิสุทฺธตฺถตาย วิมทฺทกฺขมโต ฯ อาปาถรมณีย-ตายเอว สุยฺยมานสุขโต ฯ วิมทฺทกฺขมตาย หิตชฺฌาสยปฺปวตฺติ-ตาย จ วีมํสิยมานหิตโตติ เอวมตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ เอวมาทีหีติ อาทิสทฺเทน สํสารจกฺกนิวตฺตนโต สทฺธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต มิจฺฉา-วาทวิธมนโต สมฺมาวาทปฺปติฏฺฐาปนโต อกุสลมูลสมุทฺธรณโต กุสล-มูลสํโรปนโต อปายทฺวารปิธานโต สคฺคมคฺคทฺวารวิวรณโต ปริยุฏฺ-ฐานวูปสมนโต อนุสยสมุคฺฆาตนโตติเอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ

[๓๔๐] อโธมุขํ ฐปิตนฺติ เยนเกนจิ อโธมุขํ ฐปิตํ ฯ เหฏฺฐามุขชาตนฺติ สภาเวเนว เหฏฺฐามุขํ ชาตํ ฯ อุคฺฆาเฏยฺยาติ วิวฏํ กเรยฺย ฯ หตฺเถ คเหตฺวาติ ปุรตฺถาภิมุโข อุตฺตราภิมุโข วา คจฺฉาติอาทีนิ อวตฺวา หตฺเถ คเหตฺวา นิสฺสนฺเทหํ เอส มคฺโค เอวํ คจฺฉาติ ทสฺเสยฺย ฯ กาฬปกฺเข ภวา จาตุทฺทสี กาฬปกฺข-จาตุทฺทสี ฯ นิกฺกุชฺชิตํ อุกฺกุชฺเชยฺยาติ อาเธยฺยสฺส อนาธารภูตํ ภาชนํ อาธารภาวาปาทนวเสน อุกฺกุชฺเชยฺย ฯ เหฏฺฐามุขชาตตาย สทฺธมฺมวิมุขํ อโธมุขฐปิตตาย อสทฺธมฺมปติตนฺติ เอวํ ปททฺวยํ ยถารหํ โยเชตพฺพํ น ยถา สงฺขฺยํ ฯ กามํ กามจฺฉนฺทาทโยปิ ปฏิจฺฉาทกา นีวรณภาวโต มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปน สวิเสสํ ปฏิจฺฉาทิกา สตฺเต มิจฺฉาภินิเวสเนนาติ อาห มิจฺฉาทิฏฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺนนฺติ ฯ

[ม. ป. ๔ ส. ป. ๑๔๑-๑๔๒]

เตนาห ภควา มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมาหํ ภิกฺขเว วชฺชํ วทามีติ ฯ
สพฺโพ อปายคามิมคฺโค กุมฺมคฺโค กุจฺฉิโต มคฺโคติ กตฺวา ฯ
สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ อุชุปฏิปกฺขตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย อฏฺฐ มิจฺฉตฺต-
ธมฺมา มิจฺฉามคฺโค ฯ เตเนว หิ ตทุภยปฏิปกฺขํ สนฺธาย
สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาจิกฺขนฺเตนาติ วุตฺตํ ฯ สปฺปิอาทิสนฺนิสฺสโย ปทีโป
น ตถา อุชฺชโล ยถา เตลสนฺนิสฺสโยติ เตลปฺปชฺโชตคฺคหณํ ฯ
เอเตหิ ปริยาเยหีติ เอเตหิ นิกฺกุชฺชิตุกฺกุชฺชนปฏิจฺฉนฺนวิวรณาทิอุปโม-
ปมิตปฺปกาเรหิ ฯ เอเตหิ วา ยถาวุตฺเตหิ อรสรูปตาทีนํ อตฺตนิ
อญฺญถา ปฏิปาทนปริยาเยหิ อตฺตโน ทิพฺพวิหารวิภาวนปริยาเยหิ
วิชฺชาตฺตยวิภาวนาปเทเสน อตฺตโน สพฺพญฺญุคุณวิภาวนปริยาเยหิ
จ ฯ เตนาห อเนกปริยาเยน ธมฺโม ปกาสิโตติ ฯ

[๓๔๑] ปสนฺนาการนฺติ ปสนฺเนหิ กาตพฺพสกฺการํ ฯ สรณํ
คจฺฉามีติ เอตฺถ อิติสทฺโท ลุตฺตนิทฺทิฏฺโฐติ อาห สรณนฺติ
คจฺฉามีติ ฯ เอตฺถ หิ นายํ คมิสทฺโท นีสทฺทาทโย วิย ทฺวิกมฺมโก
ตสฺมา ยถา อชํ คามํ เนตีติ วุจฺจติ เอวํ โคตมํ สรณํ
คจฺฉามีติ วตฺตุํ น สกฺกา ฯ สรณนฺติ คจฺฉามีติ ปน วตฺตพฺพํ ฯ
ตสฺมา เอตฺถ อิติสทฺโท ลุตฺตนิทฺทิฏฺโฐติ เวทิตพฺพํ ฯ สรณนฺติ
ปฏิสฺสรณํ ฯ เตนาห ปรายนนฺติ ฯ ปรายนภาโว จ อนตฺถ-
นิเสธเนน อตฺถสมฺปฏิปาทเนน จ โหตีติ อาห อฆสฺส หตา

หิตสฺส จ วิธาตาติ ฯ อฆสฺสาติ ทุกฺขโตติ วทนฺติ ฯ ปาปโตติ
ปน อตฺโถ ยุตฺโต ฯ นิสฺสกฺเก เจตํ สามิวจนํ ฯ สรณนฺติ
คมนญฺเจตฺถ ตทธิปฺปาเยน ภชนํ ตถา ชานนํ วาติ ทสฺเสนฺโต
อิติ อิมินา อธิปฺปาเยนาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ คจฺฉามีติอาทีสุ
ปุริมสฺส ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ อตฺถวจนํ ฯ ภชนํ วา
สรณาธิปฺปาเยน อุปสงฺกมนํ เสวนํ สนฺติกาวจรตา ปยิรุปาสนํ
วตฺตปฏิวตฺตกรเณน อุปฏฺฐานนฺติ เอวํ สพฺพถาปิ อนญฺญสรณตํเยว
ทีเปติ ฯ คจฺฉามีติ ปทสฺส กถํ พุชฺฌามีติ อยมตฺโถ ลพฺภตีติ
อาห เยสํ หีติอาทึ ฯ อธิคตมคฺเค สจฺฉิกตนิโรเธติ ปททฺวเยนาปิ
ผลฏฺฐาเอว ทสฺสิตา น มคฺคฏฺฐาติ เต ทสฺเสนฺโต ยถานุสิฏฺฐํ
ปฏิปชฺชมาเน จาติ อาห ฯ นนุ จ กลฺยาณปุถุชฺชโนปิ
ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชตีติ วุจฺจติ กิญฺจาปิ วุจฺจติ นิปฺปริยาเยน
ปน มคฺคฏฺฐาเอว ตถา วตฺตพฺพา น อิตเร นิยาโมกฺกมนา-
ภาวโต ฯ ตถาหิ เตเอว อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ วุตฺโต ฯ
สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมเนน หิ อปายวินิมุตฺตสมฺภโว ฯ อกฺขายตีติ
เอตฺถ อิติสทฺโท อาทิอตฺโถ ปการตฺโถ วา ฯ เตน ยาวตา ภิกฺขเว
ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตีติ
สุตฺตปทํ สงฺคณฺหาติ ฯ วิตฺถาโรติ วา อิมินา ฯ เอตฺถ จ
อริยมคฺโค นิยฺยานิกตาย นิพฺพานํ ตสฺส ตทตฺถสิทฺธิเหตุตายาติ
[ม. ป. ๔ ส. ป. ๑๔๒-๑๔๓]

อุภยเมว นิปฺปริยาเยน ธมฺโมติ วุตฺโต ฯ นิพฺพานํ หิ อารมฺมณ-
ปจฺจยภูตํ ลภิตฺวา อริยมคฺคสฺส ตทตฺถสิทฺธิ ฯ ตถาปิ ยสฺมา
อริยผลานํ ตาย สทฺธาย อวูปสนฺตายาติอาทิวจนโต มคฺเคน
สมุจฺฉินฺนานํ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานกิจฺจตาย นิยฺยานานุ-
คุณตา นิยฺยานปริโยสานตา จ ปริยตฺติธมฺมสฺส ปน นิยฺยาน-
ธมฺมสมธิคมเหตุตายาติ อิมินา ปริยาเยน วุตฺตนเยน ธมฺมภาโว
ลพฺภติเอว ฯ สฺวายมตฺโถ ปาธารูฬฺโหเอวาติ ทสฺเสนฺโต น
เกวลนฺติอาทิมาห ฯ

[๓๔๒] ราควิราโคติ มคฺโค กถิโตติ กามราโค ภวราโคติ
เอวมาทิเภโท สพฺโพปิ ราโค วิรชฺชติ ปหียติ เอเตนาติ
ราควิราโคติ มคฺโค กถิโต ฯ อเนชมโสกนฺติ ผลนฺติ เอชาสงฺขาตาย
ตณฺหาย อนฺโตนิชฺฌานลกฺขณสฺส โสกสฺส จ ตทุปฺปตฺติยํ สพฺพโส
ปริกฺขีณตฺตา อเนชมโสกนฺติ ผลํ กถิตํ ฯ อปฺปฏิกูลนฺติ
อวิโรธทีปนโต เกนจิ อวิรุทฺธํ อิฏฺฐํ ปณีตนฺติ วา อตฺโถ ฯ
ปคุณรูเปน ปวตฺติตตฺตา ปกฏฺฐคุณวิภาวนโต วา ปคุณํ ฯ ยถาห ฯ
วิหึสสญฺญี ปคุณํ น ภาสึ ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรหฺเมติ ฯ
สพฺพธมฺมกฺขนฺธา กถิตาติ โยชนา ฯ ทิฏฺฐิสีลสงฺฆาเฏนาติ ยายํ
ทิฏฺฐิ อริยา นิยฺยานิกา นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมาทุกฺขกฺขยาย
ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรตีติ เอวํ วุตฺตาย

ทิฏฺฐิยา ยานิ ตานิ สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญูปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิสมาธิสํวตฺตนิกานิ ตถารูเปหิ สีเลหิ สีลสามญฺญคโต วิหรตีติ เอวํ วุตฺตานํ สีลานญฺจ สํหตภาเวน ทิฏฺฐิสีลสามญฺเญนาติ อตฺโถ ฯ สํหโตติ ฆฏิโต ฯ สมิโตติ อตฺโถ ฯ อริยปุคฺคลา หิ ยตฺถ กตฺถจิ ทูเร ฐิตาปิ อตฺตโน คุณสามคฺคิยา สํหตาเอว ฯ อฏฺฐ จ ปุคฺคลธมฺมทสา เตติ เต ปุริสยุคลวเสน จตฺตาโรปิ ปุคฺคลวเสน อฏฺเฐว อริยธมฺมสฺส ปจฺจกฺขทสฺสาวิตาย ธมฺมทสา ฯ ตีณิ วตฺถูนิ สรณนฺติ คมเนน ติกฺขตฺตุํ คมเนน จ ตีณิ สรณคมนานิ ฯ ปฏิเวเทสีติ อตฺตโน หทยคตํ วาจาย ปเวเทสิ ฯ

[๓๔๓] สรณคมนสฺส วิสยปฺปเภทผลสงฺกิเลสเภทานํ วิย กตฺตุ จ วิภาวนา ตตฺถ โกสลฺลาย โหตีติ สรณคมเนสุ โกสลฺลตฺถํ สรณํ ฯเปฯ เวทิตพฺโพติ วุตฺตํ เตน วินา สรณคมนสฺเสว อสมฺภวโต ฯ ตตฺถ สรณนฺติ ปทตฺถโต ตาว หึสตีติ สรณํ ฯ หึสตฺถสฺส หิ สรสทฺทสฺส วเสนตํ ปทํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตสฺมา สรณคตานํ เตเนว สรณคมเนน วฏฺฏภยํ จิตฺตุตฺราสํ กายิกทุกฺขํ ทุคฺคติปริยาปนฺนํ สพฺพมฺปิ ทุกฺขํ หนติ วินาเสตีติ อตฺโถ ฯ รตนตฺตยสฺเสเวตํ อธิวจนํ ฯ อถวา หิเต ปวตฺตเนน สมฺปนฺนสีลา ภิกฺขเว วิหรถาติอาทินา อตฺเถ นิโยชเนน อหิตา จ นิวตฺตเนน

[ม. ป. ๕ ส. ป. ๑๙๓-๑๙๔]

ปาณาติปาตสฺส โข ปน ปาปโก วิปาโก ปาปกํ อภิสมฺปรายนฺติ-
อาทินา อาทีนวทสฺสนาทิมุเขน อนตฺถโต นิวตฺตเนน สตฺตานํ ภยํ
หึสติ หิตาหิเตสุ อปฺปวตฺติปวตฺติเหตุกํ พฺยสนํ ปวตฺติอปฺปวตฺติ-
กรเณน วินาเสติ พุทฺโธ ฯ ภวกนฺตารา อุตฺตารเณน มคฺคสงฺขาโต
ธมฺโม สตฺตานํ ภยํ หึสติ อิตโร อสฺสาสทาเนน ฯ อปฺป-
กานมฺปิ ทานวเสน ปูชาวเสน จ อุปนีตานํ สกฺการานํ วิปุลผล-
ปฏิลาภกรเณน สตฺตานํ ภยํ หึสติ สงฺโฆ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺย-
ภาวโต ฯ ตสฺมา อิมินา วิภชิตฺวา วุตฺตปริยาเยน รตนตฺตยํ
สรณํ ฯ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา สฺวากฺขาโต ธมฺโม สุปฏิปนฺโน
สงฺโฆติ เอวํ ปวตฺตรตนตฺตยปสาทตคฺครุกตาหิ วิธุตทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉา-
สมฺโมหอสฺสทฺธิยาทิตาย วิหตกิเลโส ตเทว รตนตฺตยํ ปรายนํ คติ
ตาณํ เลณนฺติ เอวมฺปวตฺติยา ตปฺปรายนตาการปฺปวตฺโต จิตฺตุปฺ-
ปาโท สรณคมนํ สรณนฺติ คจฺฉติ เอเตนาติ กตฺวา ฯ เตน
ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาเทน สมนฺนาคโต สตฺโต สรณนฺติ คจฺฉติ ฯ
วุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตุปฺปาเทน เอตานิ เม ตีณิ รตนานิ สรณํ
เอตานิ ปรายนนฺติ เอวํ อุเปติ ภชติ เสวติ ปยิรุปาสติ เอวํ วา
ชานาติ พุชฺฌตีติ อตฺโถ ฯ เอวํ ตาว สรณํ สรณคมนํ โย
จ สรณํ คจฺฉติ อิทํ ตยํ เวทิตพฺพํ ฯ สรณคมนปฺปเภเท ปน
ทุวิธํ สรณคมนํ โลกุตฺตรํ โลกิยญฺจ ฯ ตตฺถ โลกุตฺตรํ

[ม. ป. ៩ ส. ป. ๑๙๔]

ทิฏฺฐสจฺจานํ มคฺคกฺขเณ สรณคมนุปกฺกิเลสสมุจฺเฉเทน อารมฺมณโต
นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌติ ฯ
อตฺถโต จตุสฺสจฺจาธิคโมเอว หิ โลกุตฺตรสรณคมนํ ฯ ตตฺถ หิ
นิพฺพานธมฺโม สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน มคฺคธมฺโม ภาวนาภิสมยวเสน
ปฏิวิชฺฌิยมาโนเยว สรณคมนตฺถํ สาเธติ ฯ พุทฺธคุณา ปน
สาวกโคจรภูตา ปริญฺญาภิสมยวเสน ตถา อริยสงฺฆคุณา ฯ เตน
วุตฺตํ กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌตีติ ฯ อิชฺฌนฺตญฺจ สเหว
อิชฺฌติ น โลกิยํ วิย ปฏิปาฏิยา อสมฺโมหโต ปฏิเวเธน
ปฏิวิทฺธตฺตา ฯ เย ปน วทนฺติ น สรณคมนํ นิพฺพานารมฺมณํ
หุตฺวา ปวตฺตติ มคฺคสฺส อธิคตตฺตา ปน อธิคตเมว โหติ
เอกจฺจานํ เตวิชฺชาทีนํ โลกิยวิชฺชาทโย วิยาติ เตสํ โลกิยเมว
สรณคมนํ สิยา น โลกุตฺตรนฺติ ฯ ตญฺจ อยุตฺตํ ทุวิธสฺสาปิ
อิจฺฉิตพฺพตฺตา ฯ โลกิยํ ปน สรณคมนํ ปุถุชฺชนานํ สรณ-
คมนุปกฺกิเลสวิกฺขมฺภเนน อารมฺมณโต พุทฺธาทิคุณารมฺมณํ หุตฺวา
อิชฺฌติ ฯ ตํ อตฺถโต พุทฺธาทีสุ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควาติอาทินา
สทฺธาปฏิลาโภ ยถาวุตฺตสทฺธาปุพฺพงฺคมา จ สมฺมาทิฏฺฐิ ทสสุ
ปุญฺญกิริยาวตฺถูสุ ทิฏฺฐุชุกมฺมนฺติ วุจฺจติ ฯ เอตฺถ จ สทฺธาปฏิ-
ลาโภติ อิมินา มาตาทีหิ อุสฺสาหิตทารกาทีนํ วิย ญาณวิปฺปยุตฺตํ
สรณคมนํ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ สมฺมาทิฏฺฐีติ อิมินา ปน
[ม. ป. ๔ ส. ป. ๑๙๔]

ญาณสมฺปยุตฺตํ สรณคมนํ ทสฺสิตํ พุทฺธสุพุทฺธตํ ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆสุปฏิปตฺติญฺจ โลกิยาวโพธวเสเนว สมฺมาญาเณน ทสฺสนโต ฯ ตยิทํ โลกิยํ สรณคมนํ จตุทฺธา ปวตฺตติ อตฺตสนฺนิยฺยาตเนน ตปฺปรายนตาย สิสฺสภาวุปคมเนน ปณิปาเตนาติ ฯ

[๓๔๔] ตตฺถ อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ นาม อชฺชาทึ กตฺวา อหํ อตฺตานํ พุทฺธสฺส นิยฺยาเทมิ ธมฺมสฺส สงฺฆสฺสาติ เอวํ พุทฺธาทีนํเยว สํสารทุกฺขนิตฺถรณตฺถํ อตฺตโน อตฺตภาวสฺส ปริจฺจชนํ ฯ ตปฺปรายนตา นาม อชฺชาทึ กตฺวา อหํ พุทฺธปรายโน ธมฺมปรายโน สงฺฆปรายโน อิติ มํ ธาเรถาติ เอวํ ตปฺปรายนภาโว ฯ สิสฺสภาวุปคมนํ นาม อชฺชาทึ กตฺวา อหํ พุทฺธสฺส อนฺเตวาสิโก ธมฺมสฺส สงฺฆสฺส อิติ มํ ธาเรถาติ เอวํ สิสฺสภาวุปคโม ฯ ปณิปาโต นาม อชฺชาทึ กตฺวา อหํ อภิวาทนํ ปจฺจุฏฺฐานํ อญฺชลีกมฺมํ สามีจิกมฺมํ พุทฺธาทีนํเยว ติณฺณํ วตฺถูนํ กโรมิ อิติ มํ ธาเรถาติ เอวํ พุทฺธาทีสุ ปรมนิปจฺจกาโร ฯ อิเมสํ หิ จตุนฺนํ อาการานํ อญฺญตรมฺปิ กโรนฺเตน คหิตํเยว โหติ สรณคมนํ ฯ อปิจ ภควโต อตฺตานํ ปริจฺจชามิ ธมฺมสฺส สงฺฆสฺส อตฺตานํ ปริจฺจชามิ ชีวิตํ ปริจฺจชามิ ปริจฺจตฺโตเยว เม อตฺตา ปริจฺจตฺตํเยว เม ชีวิตํ ชีวิตปริยนฺติกํ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ พุทฺโธ เม สรณํ เลณํ ตาณนฺติ เอวมฺปิ อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ เวทิตพฺพํ ฯ

[ม. ป. ๕ ส. ป. ๑๘๔]

สตฺถารญฺจ วตาหํ ปสฺสามิ ภควนฺตเมว ปสฺสามิ สุคตญฺจ วตาหํ ปสฺสามิ ภควนฺตเมว ปสฺสามิ สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ วตาหํ ปสฺสามิ ภควนฺตเมว ปสฺสามีติ เอวมฺปิ มหากสฺสปตฺเถรสฺส สรณคมนํ วิย สิสฺสภาวุปคมนํ เวทิตพฺพํ ฯ

โส อหํ วิจริสฺสามิ คามา คามํ ปุรา ปุรํ
นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ ธมฺมสฺส จ สุธมฺมตํ
เต มยํ วิจริสฺสาม คามา คามํ นคา นคํ
ฯเปฯ สุธมฺมตนฺติ

เอวมฺปิ อาฬวกสาตาคิริเหมวตาทีนํ สรณคมนํ วิย ตปฺปรายนตา เวทิตพฺพา ฯ นนุ เจเต อาฬวกาทโย มคฺเคเนว อาคตสรณคมนา กถํ เตสํ ตปฺปรายนตาสรณคมนํ วุตฺตนฺติ ฯ มคฺเคนาคตสรณ-คมเนหิปิ โส อหํ วิจริสฺสามิ คามา คามนฺติอาทินา เตหิ ตปฺปรายนตาการสฺส ปเวทิตตฺตา ตถา วุตฺตํ ฯ อถ โข พฺรหฺมายุ-พฺราหฺมโณ อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ภควโต ปาทานิ มุเขน จ ปริจุมฺพติ ปาณีหิ จ ปริสมฺพาหติ นามญฺจ สาเวติ พฺรหฺมายุ อหํ โภ โคตม พฺราหฺมโณ พฺรหฺมายุ อหํ โภ โคตม พฺราหฺมโณติ เอวมฺปิ ปณิปาโต ทฏฺฐพฺโพ ฯ โส ปเนส ญาติภยาจริยทกฺขิเณยฺยตาวเสน จตุพฺพิโธ โหติ ฯ ตตฺถ ทกฺขิเณยฺยตาเหตุเกน ปณิปาเตน

[ม. ป. ๕ ส. ป. ๑๕๔]

สรณคมนํ โหติ น อิตเรหิ ญาติภยาทิวสปฺปวตฺเตหิ ตีหิ ปณิปาเตหิ ฯ เสฏฺฐวเสเนว หิ สรณํ คยฺหติ เสฏฺฐวเสน ภิชฺชติ ฯ ตสฺมา โย สากิโย วา โกลิโย วา พุทฺโธ อมฺหากํ ญาตโกติ วนฺทติ อคฺคหิตเมว โหติ สรณํ ฯ โย วา สมโณ โคตโม ราชปูชิโต มหานุภาโว อวนฺทิยมาโน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยาติ ภเยน วนฺทติ อคฺคหิตเมว โหติ สรณํ ฯ โยปิ โพธิสตฺตกาเล ภควโต สนฺติเก กิญฺจิ อุคฺคหิตํ สรมาโน พุทฺธกาเล วา

เอเกน โภคํ ภุญฺเชยฺย ทฺวีหิ กมฺมํ ปโยชเย
จตุตฺถญฺจ นิธาเปยฺย อาปทาสุ ภวิสฺสตีติ

เอวรูปํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ อนุสาสนึ อุคฺคหิตฺวา อาจริโย เมติ วนฺทติ อคฺคหิตเมว โหติ สรณํ ฯ สมฺปรายิกํ ปน นิยฺยานิกํ วา อนุสาสนึ ปจฺจาสึสนฺโต ทกฺขิเณยฺยปณิปาตเมว กโรติ โย ปน อยํ โลเก อคฺคทกฺขิเณยฺโยติ วนฺทติ เตเนว คหิตํ โหติ สรณํ ฯ เอวํ คหิตสรณสฺส จ อุปาสกสฺส วา อุปาสิกาย วา อญฺญติตฺถิเยสุ ปพฺพชิตมฺปิ ญาตกํ ญาตโก เม อยนฺติ วนฺทโตปิ สรณคมนํ น ภิชฺชติ ฯ ปเคว อปพฺพชิตํ ฯ ตถา ราชานํ ภยวเสน วนฺทโต โส หิ รฏฺฐปูชิตตฺตา อวนฺทิยมาโน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยาติ ฯ ตถา ยงฺกิญฺจิ สิปฺปสิกฺขาปกํ ติตฺถิยมฺปิ อาจริโย เม อยนฺติ วนฺทโตปิ น ภิชฺชติ ฯ เอวํ สรณคมนสฺส ปเภโท

[ม. ป. ๘ ส. ป. ๑๙๔]

เวทิตพฺโพ ฯ

[๓๔๕] เอตฺถ จ โลกุตฺตรสฺส สรณคมนสฺส จตฺตาริ สามญฺญผลานิ วิปากผลํ อริยมคฺคสฺเสว โลกุตฺตรสรณคมนนฺติ อธิปฺเปตตฺตา ฯ สกลสฺส ปน วฏฺฏทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนิโรโธ อานิสํสผลํ ฯ วุตฺตํ เหตํ

โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ
ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ
อริยญฺจฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ทุกฺขูปสมคามินํ
เอตํ โข สรณํ เขมํ เอตํ สรณมุตฺตมํ
เอตํ สรณมาคมฺม สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตีติ ฯ

อปิจ นิจฺจโต อนุปคมนาทิวเสน เจตสฺส อานิสํสผลํ เวทิตพฺพํ ฯ วุตฺตํ เหตํ อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส ยํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโลล กิญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต อุปคจฺเฉยฺย สุขโต อุปคจฺเฉยฺย กิญฺจิ ธมฺมํ อตฺตโต อุปคจฺเฉยฺย มาตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย ปิตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย อรหนฺตํ ชีวิตา โวโรเปยฺย ทุฏฺฐจิตฺโต ตถาคตสฺส โลหิตํ อุปฺปาเทยฺย สงฺฆํ ภินฺเทยฺย อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺย เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ ฯ โลกิยสฺส ปน สรณคมนสฺส ภวสมฺปทาปิ โภคสมฺปทาปิ ผลเมว ฯ วุตฺตํ เหตํ

[ม. ป. ๔ ส. ป. ๑๙๔]

เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมึ
ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตีติ ฯ

อปรมฺปิ วุตฺตํ อถโข สกฺโก เทวานมินฺโท อสีติยา เทวตา-
สหสฺเสหิ สทฺธึ เยนายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เตนุปสงฺกมิ ฯเปฯ
เอกมนฺตํ ฐิตํ โข สกฺกํ เทวานมินฺทํ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน
เอตทโวจ สาธุ โข เทวานมินฺท พุทฺธสรณคมนํ โหติ พุทฺธ-
สรณคมนเหตุ โข เทวานมินฺท เอวมิเธกจฺเจ สตฺตา กายสฺส เภทา
ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺติ เต อญฺเญ เทเว
ทสหิ ฐาเนหิ อธิคฺคณฺหนฺติ ทิพฺเพน อายุนา ทิพฺเพน วณฺเณน
สุเขน ยเสน อธิปเตยฺเยน ทิพฺเพหิ รูเปหิ สทฺเทหิ คนฺเธหิ รเสหิ
โผฏฺฐพฺเพหีติ ฯ เอส นโย ธมฺเม สงฺเฆ จ ฯ อปิจ เวลาม-
สุตฺตาทิวเสนาปิ สรณคมนสฺส ผลวิเสโส เวทิตพฺโพ ฯ ตถาหิ
เวลามสุตฺเต กรีสสฺส จตุตฺถภาคปฺปมาณานํ จตุราสีติสหสฺสสงฺขยานํ
สุวณฺณปาติรูปิยปาติกํสปาตีนํ ยถากฺกมํ รูปิยสุวณฺณหิรญฺญปูรานํ
สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตานํ จตุราสีติยา หตฺถิสหสฺสานํ จตุราสีติยา
อสฺสสหสฺสานํ จตุราสีติยา รถสหสฺสานํ จตุราสีติยา เธนุสหสฺสานํ
จตุราสีติยา กญฺญาสหสฺสานํ จตุราสีติยา ปลฺลงฺกสหสฺสานํ จตุรา-
สีติยา วตฺถโกฏิสหสฺสานํ อปริมาณสฺส จ ขชฺชโภชฺชาทิเภทสฺส
อาหารสฺส ปริจฺจชนวเสน สตฺตมาสาธิกานิ สตฺต สํวจฺฉรานิ

[ม. ป. ๑ ส. ป. ๑๙๔]

นิรนฺตรํ ปวตฺตเวลามมหาทานโต เอกสฺส โสตาปนฺนสฺส ทินฺนํ
มหปฺผลตรํ ตโต สตโสตาปนฺนานํ ทินฺนทานโต เอกสฺส
สกทาคามิโน ตโต เอกสฺส อนาคามิโน ตโต เอกสฺส อรหโต
ตโต เอกสฺส ปจฺเจกพุทฺธสฺส ตโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ตโต
พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตรํ ตโต จาตุทฺทิสสงฺฆํ
อุทฺทิสฺส วิหารกรณํ ตโต สรณคมนํ มหปฺผลตรนฺติ ปกาสิตํ ฯ
วุตฺตํ เหตํ ยํ คหปติ เวลาโม พฺราหฺมโณ ทานํ อทาสิ
มหาทานํ โย เอกํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนํ โภเชยฺย อิทํ ตโต มหปฺผลตรนฺติ-
อาทิ ฯ เอวํ สรณคมนผลํ เวทิตพฺพํ ฯ

[๓๔๖] ตตฺถ จ โลกิยสรณคมนํ ตีสุ วตฺถูสุ อญาณสํสย-
มิจฺฉาญาณาทีหิ สงฺกิลิสฺสติ น มหาชุติกํ น อุชฺชลํ อปริสุทฺธํ
อปริโยทาตํ โหติ น มหาวิปฺผารํ อนุฬารํ ฯ เอตฺถ จ อญาณํ
นาม วตฺถุตฺตยสฺส คุณานํ อชานนํ ตตฺถ สมฺโมโห ฯ พุทฺโธ นุ
โข น นุ โขติอาทินา วิจิกิจฺฉา สํสโย ฯ มิจฺฉาญาณํ นาม
ตสฺส คุณานํ อคุณภาวปริกปฺปเนน วิปริตคฺคาโหติ เวทิตพฺพํ ฯ
โลกุตฺตรสฺส ปน สรณคมนสฺส นตฺถิ สงฺกิเลโส ฯ โลกิยสฺส จ
สรณคมนสฺส ทุวิโธ เภโท สาวชฺโช อนวชฺโช จ ฯ ตตฺถ
สาวชฺโช อญฺญสตฺถาราทีสุ อตฺตนิยฺยาตนาทีหิ โหติ โส อนิฏฺฐ-
ผโล ฯ อนวชฺโช ปน กาลกิริยาย โหติ ฯ โลกิยํ หิ สรณ-

คมนํ สิกฺขาปทสมาทานํ วิย อคฺคหิตกาลปริจฺเฉทํ ชีวิตปริยนฺตเมว โหติ ฯ ตสฺมา ตสฺส ขนฺธเภเทน เภโท โส อวิปากตฺตา อผโล ฯ โลกุตฺตรสฺส ปน เนวตฺถิ เภโท ฯ ภวนฺตเรปิ หิ อริยสาวโก อญฺญํ สตฺถารํ น อุทฺทิสตีติ ฯ เอวํ สรณคมนสฺส สงฺกิเลโส จ เภโท จ เวทิตพฺโพ ฯ กสฺมา ปเนตฺถ โวทานํ น คหิตํ นนุ โวทานวิภาวนาปิ ตตฺถ โกสลฺลาย โหตีติ ฯ สจฺจ-เมตํ ตํ ปน สงฺกิเลสคฺคหเณน อตฺถโต ทีปิตํ โหตีติ น คหิตํ ฯ ยานิ หิ เนสํ สงฺกิเลสการณานิ อญฺญาณาทีนิ เตสํ สพฺเพน สพฺพํ อนุปฺปาทเนน อุปฺปนฺนานญฺจ ปหาเนน โวทานํ โหตีติ เอว-เมตฺถ สรณํ สรณคมนนฺติอาทีนํ ปปญฺโจ เวทิตพฺโพ ฯ อิมสฺส ปน ยถาวุตฺตปปญฺจสฺส อิธ อวจเน การณํ ทสฺเสนฺโต อาห โส ปน อิธ วุจฺจมาโนติอาทึ ฯ ตตฺถ สรณวณฺณนโตติ สามญฺญ-ผลสุตฺเต วุตฺตสรณวณฺณนโต ฯ

[๓๔๗] เอวํ ธาเรตูติ เอวํ ชานาตูติ อตฺโถ ฯ เอตฺถ โก อุปาสโกติ สรูปปุจฺฉา ฯ ตสฺมา กึลกฺขโณ อุปาสโกติ วุตฺตํ โหติ ฯ กสฺมาติ เหตุปุจฺฉา ฯ เตน เกน ปวตฺตินิมิตฺเตน อุปาสก-สทฺโท ตสฺมึ ปุคฺคเล นิรูฬฺโหติ ทสฺเสติ ฯ เตนาห กสฺมา อุปาสโกติ วุจฺจตีติ ฯ สทฺทสฺส หิ อภิเธยฺยปวตฺตินิมิตฺตํ ตทตฺถสฺส ตพฺภาวการณํ ฯ กิมสฺส สีลนฺติ กีทิสํ อสฺส อุปาสกสฺส สีลํ ฯ

[ม. ป. ๔ ส. ป. ๑๙๔]

กิตฺตเกน สีเลนายํ สีลสมฺปนฺโน นาม โหตีติ อตฺโถ ฯ โก อาชีโวติ โก อสฺส สมฺมาอาชีโว ฯ โส ปน มิจฺฉาชีวสฺส ปริวชฺชเนน โหตีติ โสปิ วิภชิยติ ฯ กา วิปตฺตีติ กาสฺส สีลสฺส อาชีวสฺส วา วิปตฺติ ฯ อนนฺตรสฺส หิ วิธิ วา ปฏิเสโธ วา ฯ สมฺปตฺตีติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ อิทํ ปกิณฺณกํ เวทิตพฺพนฺติ กถํ เวทิตพฺพํ ฯ วุจฺจเต ฯ โก อุปาสโกติ ขตฺติยาทีสุ โยโกจิ ติสรณํ คโต คหฏฺโจ ฯ สรณคมนเมว เหตฺถ การณํ ฯ น ชาติอาทิวิเสโส ฯ วุตฺตํ เหตํ ยโต โข มหานาม พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คโต โหติ เอตฺตาวตา โข มหานาม อุปาสโก โหตีติ ฯ กสฺมา อุปาสโกติ รตนตฺตยอุปาสนโต ฯ เตเนว สรณคมเนน ตตฺถ จ สกฺกจฺจกิริยาย อาทรคารวพหุมานาทิโยเคน ปยิรุปาสนโตติ วุตฺตํ โหติ ฯ โส หิ พุทฺธํ อุปาสตีติ อุปาสโก ฯ ธมฺมํ สงฺฆํ อุปาสตีติ อุปาสโก ฯ กิมสฺส สีลนฺติ ปญฺจ เวรมณิโย ฯ เวรมณิโยติ เจตฺถ เวรํ วุจฺจติ ปาณาติปาตาทีสุ ทุสฺสีลฺยํ ฯ ตสฺส มนนโต หนนโต วินาสนโต เวรมณิโย ปญฺจ วิรติโย วิรติปฺปธานตฺตา ตสฺส สีลสฺส ฯ วุตฺตํ เหตํ ยโต โข มหานาม อุปาสโก ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ อทินฺนาทานา กาเมสุ มิจฺฉาจารา มุสาวาทา สุราเมรยมชฺชปฺปมาทฏฺฐานา ปฏิวิรโต โหติ เอตฺตาวตา โข มหานาม

[ม. ป. ๕ ส. ป. ๑๕๔]

อุปาสโก สีลวา โหตีติ ฯ โก อาชีโวติ ปญฺจ มิจฺฉาวณิชฺชา ปหาย ธมฺเมน สเมน ชีวิตกปฺปนํ ฯ วุตฺตํ เหตํ ปญฺจิมา ภิกฺขเว วณิชฺชา อุปาสเกน อกรณียา กตมา ปญฺจ สตฺถ-วณิชฺชา สตฺตวณิชฺชา มํสวณิชฺชา มชฺชวณิชฺชา วิสวณิชฺชา อิมา โข ภิกฺขเว ปญฺจ วณิชฺชา อุปาสเกน อกรณียาติ ฯ

[๓๔๘] เอตฺถ จ สตฺถวณิชฺชาติ อาวุธภณฺฑํ กตฺวา วา กาเรตฺวา วา ยถากตํ วา ปฏิลภิตฺวา ตสฺส วิกฺกโย ฯ สตฺต-วณิชฺชาติ มนุสฺสวิกฺกโย ฯ มํสวณิชฺชาติ สูนการาทโย วิย มิคสูกราทิเก โปเสตฺวา มํสํ สมฺปาเทตฺวา วิกฺกโย ฯ มชฺชวณิชฺชาติ ยงฺกิญฺจิ มชฺชํ โยเชตฺวา ตสฺส วิกฺกโย ฯ วิสวณิชฺชาติ วิสํ โยเชตฺวา สงฺคเหตฺวา วา ตสฺส วิกฺกโย ฯ ตตฺถ สตฺถวณิชฺชา ปโรปฆาตนิมิตฺตตาย อกรณียาติ วุตฺตา ฯ สตฺตวณิชฺชา อภุชิสฺส-ภาวกรณโต ฯ มํสวณิชฺชา วิสวณิชฺชา วธเหตุโต ฯ มชฺชวณิชฺชา ปมาทฏฺฐานโตติ เวทิตพฺพา ฯ

[๓๔๙] กา วิปตฺตีติ ยา ตสฺเสว สีลสฺส จ อาชีวสฺส จ วิปตฺติ เภโท จ โกโป จ อยมสฺส วิปตฺติ ฯ อปิจ ยาย เอส จณฺฑาโล เจว โหติ มลญฺจ ปฏิกุฏฺโฐ จ สาปิสฺส วิปตฺตีติ เวทิตพฺพา ฯ เต จ อตฺถโต อสฺสทฺธิยาทโย ปญฺจ ธมฺมา โหนฺติ ฯ ยถาห ฯ ปญฺจหิ ภิกฺขเว ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต

[ม. ป. ๔ ส. ป. ๑๙๔]

อุปาสโก อุปาสกจณฺฑาโล จ โหติ อุปาสกมลญฺจ อุปาสกปฏิ-
กุฏฺโฐ จ กตเมหิ ปญฺจหิ อสฺสทฺโธ โหติ ทุสฺสีโล โหติ
โกตูหลมงฺคลิโก โหติ มงฺคลํ ปจฺเจติ โน กมฺมํ อิโต จ
พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ คเวสติ ตตฺถ จ ปุพฺพการํ กโรตีติ ฯ เอตฺถ
จ อุปาสกปฏิกุฏฺโฐติ อุปาสกนิหีโน ฯ พุทฺธาทีสุ กมฺมกมฺมผเลสุ
จ สทฺธาวิปริยาโย อสฺสทฺธิยมิจฺฉาวิโมกฺโข ยถาวุตฺเตน อสฺสทฺธิ-
เยน สมนฺนาคโต อสฺสทฺโธ ฯ ยถาวุตฺตสีลวิปตฺติอาชีววิปตฺติวเสน
ทุสฺสีโล ฯ อิมินา ทิฏฺฐาทินา อิทํ นาม มงฺคลํ โหตีติ เอวํ
พาลชนปริกปฺปิตโกตูหลสงฺขาเตน ทิฏฺฐสุตมุตมงฺคเลน สมนฺนาคโต
โกตูหลมงฺคลิโก ฯ มงฺคลํ ปจฺเจตีติ ทิฏฺฐมงฺคลาทิเภทํ มงฺคลเมว
ปฏิยายติ ฯ โน กมฺมนฺติ กมฺมสฺสกตํ โน ปฏิยายติ ฯ
อิโต พหิทฺธาติ อิโต สพฺพญฺญุพุทฺธสาสนโต พหิทฺธา พาหิรก-
สมเย ฯ ทกฺขิเณยฺยํ คเวสตีติ ทุปฺปฏิปนฺนํ ทกฺขิณารหสญฺญี
คเวสติ ฯ ปุพฺพการํ กโรตีติ ทานมานนาทิกํ กุสลกิริยํ ปฐมตรํ
กโรติ ฯ เอตฺถ ปน ทกฺขิเณยฺยปริเยสนปุพฺพกาเร เอกํ กตฺวา
ปญฺจ ธมฺมา เวทิตพฺพา ฯ

[๓๕๐] กา สมฺปตฺตีติ สา จสฺส สีลสมฺปทา จ อาชีวสมฺปทา
จ สมฺปตฺติ ฯ เย จสฺส รตนภาวาทิกรา สทฺธาทโย ปญฺจ ธมฺมา ฯ
ยถาห ฯ ปญฺจหิ ภิกฺขเว ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต อุปาสโก อุปาสก-

[ม. ป. ๔ ส. ป. ๑๘๔]

รตนญฺจ โหติ อุปาสกปทุมญฺจ อุปาสกปุณฺฑรีโก จ กตเมหิ ปญฺจหิ สทฺโธ โหติ สีลวา โหติ น โกตูหลมงฺคลิโก โหติ กมฺมํ ปจฺเจติ โน มงฺคลํ น อิโต พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ คเวสติ อิธ จ ปุพฺพการํ กโรตีติ ฯ เอตฺถ จ จตุนฺนมฺปิ ปริสานํ รติชนนฏฺเฐน อุปาสโกว รตนํ อุปาสกรตนํ ฯ คุณโสภากิตฺติสทฺทสุคนฺธตาหิ อุปาสโกว ปทุมํ อุปาสกปทุมํ ฯ ตถา อุปาสกปุณฺฑรีโก เวทิตพฺโพ ฯ เสสเมตฺถ วิปตฺติยํ วุตฺตวิปริยาเยน วิญฺเญยฺยํ ฯ เอวมิทํ โก อุปาสโกติอาทิกํ ปกิณฺณกํ วิตฺถารโต เวทิตพฺพํ ฯ อิมสฺส ปน ปกิณฺณกสฺส อิธ วิตฺถาเรตฺวา อวจเน การณํ ทสฺเสนฺโต อาห ตํ อติภารกรณโตติอาทึ ฯ

[๓๕๑] อาทิมฺหีติ อาทิอตฺเถ ฯ โกฏิยนฺติ ปริยนฺตโกฏิยํ ฯ วิหารคฺเคนาติ โอวรกโกฏฺฐาเสน ฯ อิมสฺมึ คพฺเภ วสนฺตานํ อิทํ ปน ผลํ ปาปุณาตีติอาทินา ตํตํวสนฏฺฐานโกฏฺฐาเสนาติ อตฺโถ ฯ อชฺชตนฺติ อชฺชอิจฺเจว อตฺโถ ฯ ปาเณหิ อุเปตนฺติ อิมินา ตสฺส สรณคมนสฺส อาปาณโกฏิกตํ ทสฺเสนฺโต ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตตีติอาทีนิ วตฺวา ปุน ชีวิเตน อหํ วตฺถุตฺตยํ ปฏิปูเชนฺโต สรณคมนํ รกฺขามีติ อุปฺปนฺนํ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อธิปฺปายํ วิภาเวนฺโต อหญฺหีติอาทิมาห ฯ ปาเณหิ อุเปตนฺติ หิ ยาว เม ปาณา ธรนฺติ ตาว สรณํ อุเปตํ อุเปนฺโต จ น

วาจามตฺเตน น เอกวารํ จิตฺตุปฺปาทมตฺเตน อถโข ปาณานํ ปริจฺจชนวเสน ยาวชีวํ อุเปตนฺติ เอวเมตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ อธิวาเสตูติ สาทิยตุ ฯ ตํ ปน สาทิยนํ มนสา สมฺปฏิคฺคโห โหตีติ อาห สมฺปฏิจฺฉตูติ ฯ กายงฺคนฺติ กายเมว องฺคนฺติ วทนฺติ ฯ กายสฺส วา องฺคํ สีสาทิ กายงฺคํ ฯ สีสาทิสรีราวยวนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ วาจงฺคนฺติ โหตุ สาธูติ เอวมาทิ วาจาย องฺคํ อวยวํ ฯ วาจงฺคสฺส โจปนํ วาจาย ปวตฺตนเมวาติ เวทิตพฺพํ ฯ อพฺภนฺตเร- เยวาติ อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเนเยว ฯ ขนฺตึ จาเรตฺวาติ ขนฺตึ ปวตฺเตตฺวา ฯ รุจึ อุปฺปาเทตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ขนฺตึ ธาเรตฺวาติปิ ปาโฐ ฯ อุปฺปนฺนรุจึ อพฺภนฺตเรเยว ธาเรตฺวา วจีเภเทน อปฺปกาเสตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ กถํ ปน เวรญฺโช พฺราหฺมโณ ภควโต อธิวาสนํ อญฺญาสิ น หิ เตน สกฺกา ภควโต จิตฺตปฺ- ปวตฺตึ ปจฺจกฺขโต วิญฺญาตุํ ตสฺมา ภควโต อธิวาสนํ วิทิตฺวาติ กสฺมา วุตฺตนฺติ เจ ฯ กิญฺจาปิ เตน น สกฺกา จิตฺตปฺปวตฺตึ ปจฺจกฺขโต วิญฺญาตุํ ตถาปิ อาการสลฺลกฺขณกุสลตาย อนฺวยพฺย- ติเรกวเสน อนุมานโต อญฺญาสีติ ทสฺเสนฺโต อาห สเจ เม สมโณ โคตโมติอาทึ ฯ อาการสลฺลกฺขณกุสลตายาติ จิตฺตปฺ- ปวตฺติอาการวิชานเน เฉกตาย ฯ อธิปฺปายวิชานเน กุสลตายาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ทสนขสโมธานสมุชฺชลนฺติ ทฺวีสุ หตฺเถสุ ทสนฺนํ

[ม. ป. ๔ ส. ป. ๑๙๕]

นขานํ สโมธาเนน เอกีภาเวน สมฺชฺชลนฺตํ ฯ อญฺชลินฺติ หตฺถปุฏํ ฯ ปฏิมุโขเยวาติ อภิมุโขเยว ฯ น ภควโต ปิฏฺฐึ ทสฺเสตฺวาติ อตฺโถ ฯ วนฺทิตฺวาติ ปญฺจปฺปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ฯ

[๓๕๒] สุสสฺสกาเลปีติ สมฺปนฺนสสฺสกาเลปิ ฯ อติสมคฺเฆปีติ อติสเยน อปฺปคฺเฆปิ ฯ ยทา กิญฺจิเทว ทตฺวา พหุํ ปุพฺพณฺณาปรณฺณํ คณฺหนฺติ ตาทิเส กาเลปีติ อตฺโถ ฯ สาลิอาทิ ธญฺญํ ปุพฺพณฺณํ ฯ มุคฺคมาสาทิ อปรณฺณํ ฯ ทฺวิธา ปวตฺตํ อีหิตํ เอตฺถาติ ทฺวีหิติกาติ มชฺฌปทโลปี พาหิรตฺถสมาโสยมิติ ทสฺเสนฺโต อาห ทฺวิธา ปวตฺตอีหิติกาติ ฯ อีหนํ อีหิตนฺติ อีหิตสทฺโทยํ ภาวสาธโนติ อาห อีหิตํ นาม อีริยาติ ฯ ตตฺถ อีริยาติ กิริยา ฯ กสฺส ปเนสา กิริยาติ อาห จิตฺตอีริยาติ ฯ จิตฺตกิริยา จิตฺตปฺปโยโคติ อตฺโถ ฯ เตเนวาห จิตฺตอีหาติ ฯ กถํ ปเนตฺถ อีหิตสฺส ทฺวิธา ปวตฺตีติ อาห ลจฺฉาม นุ โขติอาทึ ฯ ตตฺถ ลจฺฉาม นุ โขติ อิทํ ทุคฺคตานํ วเสน วุตฺตํ ฯ ชีวิตุํ วา สกฺขิสฺสาม นุ โข โนติ อิทํ ปน อิสฺสรานํ วเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ภิกฺขมานาติ ยาจมานา ฯ ทุหิติกาติปิ ปาโฐ ฯ ตตฺถาปิ วุตฺตนเยเนวตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ ทฺวิสทฺทสฺส หิ ทุสทฺโท เทสนายํ นิทฺเทโส โหติ ฯ ทุกฺขํ วา อีหิตํ เอตฺถ น สกฺกา โกจิ ปโยโค สุเขน กาตุนฺติ ทุหิติกา ทุกฺกฏชีวิกา ฯ ทุกฺกร-

[ม. ป. ๑๐ ส. ป. ๑๙๕-๑๙๖]

ทุกฺกรชีวิตปฺปโยคาติ อตฺโถ ฯ ทฺสทฺเท วา อการสฺส วการํ กตฺวา ทฺวีหิติกาติ อยํ นิทฺเทโสติ อาห อถวาติอาทึ ฯ พฺยาธิโรโคติ เอตานิ อาตุรตาติ อิมสฺส เววจนานิ ฯ เตน เสตฏฺฐิกา นาม เอกา โรคชาตีติ ทสฺเสติ ฯ โส ปน โรโค ปาณกโทเสน สมฺภวติ ฯ เอโก กิร ปาณโก นาฬมชฺฌคตํ กณฺฑํ วิชฺฌติ เยน วิทฺธตฺตา นิกฺขนฺตมฺปิ สาลิสีสํ ขีรํ คเหตุํ น สกฺโกติ ฯ เตนาห ปจฺฉินฺน- ขีรนฺติอาทึ ฯ วุตฺตสสฺสนฺติ วปฺปิตสสฺสํ ฯ ตตฺถาติ เวรญฺชายํ ฯ สลากมตฺตํ วุตฺตํ เอตฺถาติ สลากาวุตฺตา ฯ ปุริมปเท อุตฺตรปท- โลเปนายํ นิทฺเทโส ฯ เตนาห สลากาเอว สมฺปชฺชตีติ ฯ ยํ ตตฺถ วุตฺตํ วาปิตํ ตํ สลากมตฺตเมว อโหสิ ผลํ น ชนยตีติ อตฺโถ ฯ สมฺปชฺชตีติ จ อิมินา สลากาวุตฺตาติ เอตฺถายํ วุตฺต- สทฺโท นิปฺผตฺติอตฺโถติ ทสฺเสติ ฯ สลากายาติ เวฬุวิลีวตาล- ปณฺณาทีหิ กตสลากาย ฯ ธญฺญวิกฺกยกานํ สนฺติกนฺติ ธญฺญํ วิกฺกีณนฺตีติ ธญฺญวิกฺกยกา เตสํ สมีปนฺติ อตฺโถ ฯ กยเกสูติ ธญฺญคณฺหนเกสุ ฯ กีณิตฺวาติ คเหตฺวา ฯ ธญฺญกรณฏฺฐาเนติ โกฏฺฐาคารสฺส สมีปฏฺฐาเน ฯ ธญฺญมินนฏฺฐาเนติ วุตฺตํ โหติ ฯ วณฺณชฺฌกฺขนฺติ กหาปณปริกฺขกํ ฯ น สุกรา อุญฺเฉน ปคฺคเหน ยาเปตุนฺติ ปคฺคยฺหตีติ ปตฺโต ปคฺคโห ฯ เตน ปคฺคเหน ฯ ปตฺเตนาติ อตฺโถ ฯ ปตฺตํ คเหตฺวา ภิกฺขาจริยาย ยาเปตุํ น

สกฺกาติ วุตฺตํ โหติ ฯ เตเนวาห ปคฺคเหน โย อุญฺโฉติอาทึ ฯ น สุกราติ สุกรภาโว เอตฺถ นตฺถีติ นสุกรา ฯ ปิณฺฑาย จริตฺวาติ ปิณฺฑาย จรณเหตุ ฯ เหตฺอตฺเถปิ หิตฺวา สทฺทเมเก อิจฺฉนฺติ ฯ

[๓๕๓] อุตฺตราปถโต อาคตา อุตฺตราปโถ วา นิวาโส เอเตสนฺติ อุตฺตราปถกาติ วตฺตพฺเพ นิรุตฺตินเยน อุตฺตราหกาติ วุตฺตํ ฯ เตนาห อุตฺตราปถวาสิกาติอาทึ ฯ อุตฺตราปถกา อิจฺเจว วา ปาลิปาโฐ เวทิตพฺโพ ฯ เกจิ ปน อุตฺตรํ วิสิฏฺฐํ ภณฺฑํ อาหรนฺตีติ อุตฺตราหกา อุตฺตรํ วา อธิกํ อคฺฆํ เนนฺตีติ อุตฺตราหกาติอาทินา อญฺเญ เจตฺถ ปกาเร วณฺณยนฺติ ฯ อสฺสานํ อุฏฺฐานฏฺฐาเนติ อสฺสานํ อากรฏฺฐาเน ฯ เวรญฺชนฺติ เวรญฺชายํ ฯ ภุมฺมตฺเถ เหตํ อุปโยควจนํ ฯ มนฺทิรนฺติ อสฺสสาลํ ฯ อสฺสมณฺฑลิกาโยติ ปญฺญาเยํสูติ ปริมณฺฑลากาเรน กตตฺตา อสฺสมณฺฑลิกาโยติ ปากฏา อเหสุํ ฯ เอวํ กตานญฺจ อสฺสสาลานํ พหุตฺตา พหุวจนนิทฺเทโส กโต ฯ ทสนฺนํ ทสนฺนํ อสฺสานํ วสโนกาโส เอเกกา อสฺสมณฺฑลิกาติปิ วทนฺติ ฯ อทฺธานกฺขมา น โหนฺตีติ ทีฆกาลํ ปวตฺติตุํ ขมา น โหนฺติ ฯ น จิรกาลปฺปวตฺติโนติ วุตฺตํ โหติ ฯ คงฺคาย ทกฺขิณา ทิสา อปฺปฏิรูปเทโส อุตฺตรา ทิสา ปฏิรูปเทโสติ อธิปฺปาเยนาห น หิ เตติอาทึ ฯ

[ม. ป. ๑๐ ส. ป. ๑๙๗-๑๙๘]

คงฺคาย ทกฺขิณตีรชา ทกฺขิณาปถมนุสฺสา ฯ อมฺหากํ พุทฺโธติ เอวํ พุทฺธํ มมายนฺตีติ พุทฺธมามกา ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ ปฏิยาเทตุนฺติ สมฺปาเทตุํ ฯ นิจฺจภตฺตสงฺเขเปนาติ นิจฺจภตฺตาการเรน ฯ

[๓๕๔] ปุพฺพณฺหสมยนฺติ อิทํ ภุมฺมตฺเถ อุปโยควจนนฺติ อาห ปุพฺพณฺหสมเยติ อตฺโถติ ฯ อจฺจนฺตสํโยเค วา อิทํ อุปโยควจนนฺติ ทสฺเสตุํ ยถา อจฺจนฺตสํโยคตฺโถ สมฺภวติ ตถา อตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห ปุพฺพณฺเห วา สมยนฺติอาทึ ฯ เอวนฺติ เอวํ ปจฺฉา วุตฺตนเยน อตฺเถ วุจฺจมาเน ฯ นนุ จ วิหาเร นิสีทนฺตาปิ อนฺตรวาสกํ นิวาเสตฺวาว นิสีทนฺติ ตสฺมา นิวาเสตฺวาติ อิทํ กสฺมา วุตฺตนฺติ อาห วิหารนิวาสนปริวตฺตนวเสนาติอาทึ ฯ วิหารนิวาสนปริวตฺตนญฺจ วิหาเร นิสินฺนกาเล นิวตฺถมฺปิ ปุน คามปฺปเวสนสมเย จาเลตฺวา อิโตจิโต จ สณฺฐเปตฺวา สกฺกจฺจํ นิวาสนเมวาติ เวทิตพฺพํ ฯ เตเนวาห น หิ เต ตโต ปุพฺเพ อนิวตฺถา อเหสุนฺติ ฯ ปตฺตจีวรมาทายาติ ปตฺตญฺจ จีวรญฺจ คเหตฺวา ฯ คหณญฺเจตฺถ น เกวลํ หตฺเถเนว อถโข เยนเกนจิ อาการเรน ธารณเมวาติ ทสฺเสนฺโต ยถาสมฺภวมตฺถโยชนํ กโรติ ปตฺตํ หตฺเถหีติอาทินา ฯ คตคตฏฺฐาเนติ อสฺสมณฺฑลิกาสุ สมฺปตฺตสมฺปตฺตฏฺฐาเน ฯ อุทุกฺขเล โกฏฺเฏตฺวา โกฏฺเฏตฺวา ปริภุญฺชนฺตีติ เอตฺถ กสฺมา ปน เต ภิกฺขู สยเมว เอวํ กตฺวา ปริภุญฺชนฺติ กิเมว

[ม. ป. ๑๐ ส. ป. ๑๙๙-๒๐๐]

ลทฺธํ กปฺปิยการเกหิ ยาคุํ วา ภตฺตํ วา ปจาเปตฺวา สยํ วา ปจิตฺวา ปริภุญฺชิตุํ น วฏฺฏตีติ อาห เถรานํ โกจิ กปฺปิยการโก นตฺถีติอาทึ ฯ กปฺปิยากปฺปิยภาวํ อนเปกฺขิตฺวา ภิกฺขูนํ เอวํ กาตุํ สารุปฺปํ น โหตีติ วตฺวา ปุน อกปฺปิยภาวมฺปิ ทสฺเสนฺโต อาห น จ วตฺตตีติ ฯ ภาชนาทิปริหรณวเสน พหุภณฺฑิกตาย อภาวโต วุตฺตํ สลฺลหุกวุตฺติตาติ ฯ สกํ สกํ ปฏิวิสนฺติ อตฺตโน อตฺตโน โกฏฺฐาสํ ฯ อปฺโปสฺสุกฺกาติ สมณธมฺมโต อญฺญตฺถ นรุสฺสาหา ฯ ตทุปิยนฺติ ตทนุรูปํ ฯ ปึสตีติ จุณฺเณติ ฯ ปุญฺญ-ญาณวิเสเสหิ กตฺตพฺพกมฺมสฺส มนาปตา โหตีติ อาห ปุญฺญ-วตาติอาทึ ฯ นนฺติ นํ ปตฺถปูลํ ฯ น ตโต ปฏฺฐายาติ วจนโต ตโต ปุพฺเพ ภควโต ปิณฺฑาย จรณมฺปิ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ลทฺธาติ ลภิตฺวา ฯ ลทฺโธติ วา ปาโฐ ฯ อุปฏฺฐากฏฺฐานํ เนว ลทฺโธติ อตฺโถ ฯ กทา ปน เถโร อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ลทฺโธติ ฯ วุจฺจเต ฯ

[๓๕๕] เอกทา กิร ภควา นาคสมาลตฺเถเรน สทฺธึ อทฺธาน-มคฺคปฏิปนฺโน เทฺวธา ปถํ ปตฺโต ฯ เถโร มคฺคา โอกฺกมฺม ภควา อหํ อิมินา มคฺเคน คจฺฉามีติ อาห ฯ อถ นํ ภควา เอหิ ภิกฺขุ อิมินา คจฺฉามาติ อาห ฯ โส หนฺท ภควา ตุมฺหากํ ปตฺตจีวรํ คณฺหถ อหํ อิมินา คจฺฉามีติ วตฺวา ปตฺตจีวรํ ฉมายํ

[ม. ป. ๑๐ ส. ป. ๒๐๐-๒๐๑]

ฉเปตุํ อารทฺโธ ฯ อถ ภควา อาหร ภิกฺขูติ วตฺวา อาหฏํ
ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา คโต ฯ ตสฺสปิ ภิกฺขุโน อิตเรน มคฺเคน
คจฺฉโต โจรา ปตฺตจีวรญฺเจว หรึสุ สีสญฺจ ภินฺทึสุ ฯ โส
ภควา อิทานิ เม ปฏิสรณํ น อญฺโญติ จินฺเตตฺวา โลหิเตน
คฬนฺเตน ภควโต สนฺติกํ อาคมิ ฯ กิมิทํ ภิกฺขูติ จ วุตฺเต
ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิ ฯ อถ นํ ภควา มา จินฺตยิ ภิกฺขุ เอตํ-
การณาเยว เต นิวารยิมฺหาติ วตฺวา สมสฺสาเสสิ ฯ เอกทา ปน
ภควา เมฆิยตฺเถเรน สทฺธึ ปาจีนวํสมิคทาเย ชนฺตุคามํ อคมาสิ ฯ
ตตฺราปิ เมฆิยตฺเถโร ชนฺตุคาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา นทีตีเร ปาสาทิกํ
อมฺพวนํ ทิสฺวา ภควา ตุมฺหากํ ปตฺตจีวรํ คณฺหถ อหํ เอตสฺมึ
อมฺพวเน สมณธมฺมํ กโรมีติ วตฺวา ภควตา ติกฺขตฺตุํ นิวาริย-
มาโนปิ คนฺตฺวา อกุสลวิตกฺเกหิ อนฺวาสตฺโต ปจฺจาคนฺตฺวา ตํ
ปวตฺตึ อาโรเจสิ ฯ ตมฺปิ ภควา อิทเมว เต การณํ สลฺลกฺข-
ยิตฺวา นิวารยิมฺหาติ วตฺวา อนุปุพฺเพน สาวตฺถึ อคมาสิ ฯ ตตฺถ
คนฺธกุฏิปริเวเณ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสินฺโน ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต
ภิกฺขู อามนฺเตสิ ภิกฺขเว อิทานิมฺหิ มหลฺลโก เอกจฺเจ ภิกฺขู
อิมินา มคฺเคน คจฺฉามาติ วุตฺเต อญฺเญน คจฺฉนฺติ เอกจฺเจ
มยฺหํ ปตฺตจีวรํ ภูมิยํ นิกฺขิปนฺติ มยฺหํ นิพทฺธุปฏฺฐากํ ภิกฺขุํ
ชานาถาติ ฯ ภิกฺขูนํ ธมฺมสํเวโค อุทปาทิ ฯ อถายสฺมา สารี-

[ม. ป. ๑๐ ส. ป. ๒๐๑

ปุตฺโต อุฏฺฐาย ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อหํ ภนฺเต ตุมฺเหเยว ปฏฺฐย-
มาโน สตสหสฺสกปฺปาธิกํ อสงฺเขยฺยํ ปารมิโย ปูเรสึ นนุ มาทิโส
มหาปญฺโญ อุปฏฺฐาโก นาม วฏฺฏติ อหํ อุปฏฺฐหิสฺสามีติ
อาห ฯ ตํ ภควา อลํ สารีปุตฺต ยสฺสํ ทิสายํ ตฺวํ วิหรสิ
อสุญฺญา เม สา ทิสา ตว โอวาโท พุทฺธานํ โอวาทสทิโส
น เม ตยา อุปฏฺฐากกิจฺจํ อตฺถีติ ปฏิกฺขิปิ ฯ เอเตเนว อุปาเยน
มหาโมคฺคลฺลานํ อาทึ กตฺวา อสีติ มหาสาวกา อุฏฺฐหึสุ ฯ
สพฺเพ ภควา ปฏิกฺขิปิ ฯ อานนฺทตฺเถโร ปน ตุณฺหีเยว นิสีทิ ฯ
อถ นํ ภิกฺขู อาหํสุ อาวุโส ภิกฺขุสงฺโฆ อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ยาจติ
ตฺวมฺปิ ยาจาหีติ ฯ ยาจิตฺวา ลทฺธฏฺฐานํ นาม อาวุโส กีทิสํ
โหติ กึ มํ สตฺถา น ปสฺสติ สเจ โรเจสฺสติ อานนฺโท
มํ อุปฏฺฐาตูติ วกฺขตีติ ฯ อถ ภควา น ภิกฺขเว อานนฺโท
อญฺเญน อุสฺสาเหตพฺโพ สยเมว ชานิตฺวา มํ อุปฏฺฐหิสฺสตีติ
อาห ฯ ตโต ภิกฺขู อุฏฺเฐหิ อาวุโส อานนฺท ทสพลํ อุปฏฺฐา-
กฏฺฐานํ ยาจาหีติ อาหํสุ ฯ เถโร อุฏฺฐหิตฺวา จตฺตาโร ปฏิกฺเขเป
จ จตสฺโส จ อายาจนาติ อฏฺฐ วเร ยาจิ ฯ จตฺตาโร ปฏิกฺเขปา
นาม ฯ สเจ เม ภนฺเต ภควา อตฺตนา ลทฺธํ ปณีตํ จีวรํ น
ทสฺสติ ปิณฺฑปาตํ น ทสฺสติ เอกคนฺธกุฏิยํ วสิตุํ น ทสฺสติ
นิมนฺตนํ คเหตฺวา น คมิสฺสติ เอวาหํ ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิสฺสามีติ
[ม. ป. ๑๐ ส. ป. ๒๐๑]

วตฺวา กึ ปเนตฺถ อานนฺท อาทีนวํ อทฺทสาติ วุตฺเต สจาหํ ภนฺเต อิมานิ วตฺถูนิ ลภิสฺสามิ ภวิสฺสนฺติ วตฺตาโร อานนฺโท ทสพเลน ลทฺธํ ปณีตํ จีวรํ ปริภุญฺชติ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชติ เอกคนฺธกุฏิยํ วสติ เอกนิมนฺตนํ คจฺฉติ เอตํ ลาภํ ลภนฺโต ตถาคตํ อุปฏฺฐาติ โก เอวํ อุปฏฺฐหโต ภาโรติ อิเม จตฺตาโร ปฏิกฺเขเป ยาจิฯ จตสฺโส อายาจนา นามฯ สเจ ภนฺเต ภควา มยา คหิตํ นิมนฺตนํ คมิสฺสติ สจาหํ ติโรรฏฺฐา ติโร-ชนปทา ภควนฺตํ ทฏฺฐุํ อาคตํ ปริสํ อาคตกฺขเณเอว ภควนฺตํ ทสฺเสตุํ ลจฺฉามิ ยทา เม กงฺขา อุปฺปชฺชติ ตสฺมึเยว ขเณ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตุํ ลจฺฉามิ ยํ ภควา มยฺหํ ปรมฺมุขา ธมฺมํ เทเสติ ตํ อาคนฺตฺวา มยฺหํ กเถสฺสติ เอวาหํ ภควนฺตํ อุปฏฺฐ-หิสฺสามีติ วตฺวา กิมฺปเนตฺถ อานนฺท อานิสํสํ ปสฺสสีติ วุตฺเต อาห อิธ ภนฺเต สทฺธา กุลปุตฺตา ภควโต โอกาสํ อลภนฺตา มํ เอวํ วทนฺติ เสฺวว ภนฺเต อานนฺท ภควตา สทฺธึ อมฺหากํ ฆเร ภิกฺขํ คณฺเหยฺยาถาติ สเจ ภควา ตตฺถ น คมิสฺสติ อิจฺฉิตกฺขเณเยว ปริสํ ทสฺเสตุํ กงฺขญฺจ วิโนเทตุํ โอกาสํ วา น ลจฺฉามิ ภวิสฺสนฺติ วตฺตาโร กึ อานนฺโท ทสพลํ อุปฏฺฐาติ เอตฺตกมฺปิสฺส อนุคฺคหํ ภควา น กโรตีติ ภควโต จ ปรมฺมุขา มํ ปุจฺฉิสฺสนฺติ อยํ อาวุโส อานนฺท คาถา อิทํ สุตฺตํ อิทํ

ชาตกํ กตฺถ เทสิตนฺติ สจาหํ ตํ น สมฺปาเยิสฺสามิ ภวิสฺสนฺติ
วตฺตาโร เอตฺตกมฺปิ อาวุโส น ชานาสิ กสฺมา ตฺวํ ฉายา
วิย ภควนฺตํ น วิชฺชหนฺโต ทีฆรตฺตํ วิจรีติ เตนาหํ ปรมฺมุขา
เทสิตสฺสาปิ ธมฺมสฺส ปุน กถนํ อิจฺฉามีติ อิมา จตสฺโสปิ
อายาจนา ยาจิ ฯ ภควาปิสฺส อทาสิ ฯ เอวํ อิเม อฏฺฐ วเร
คเหตฺวา นิพทฺธุปฏฺฐาโก อโหสิ ฯ ตสฺเสว ฐานนฺตรสฺส อตฺถาย
กปฺปสตสหสฺสํ ปูริตานํ ปารมีนํ ผลํ ปาปุณิ ปาปุณิตฺวา จ
อุปฏฺฐากานํ อคฺโค หุตฺวา ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิ ฯ เถโร หิ อุปฏฺฐ-
ากฏฺฐานํ ลทฺธกาลโต ปฏฺฐาย ภควนฺตํ ทุวิเธน อุทเกน ติวิเธน
ทนฺตกฏฺเฐน ปาทปริกมฺเมน ปิฏฺฐิปริกมฺเมน คนฺธกุฏิปริเวณสมฺ-
มชฺชเนนาติ เอวมาทีหิ กิจฺเจหิ อุปฏฺฐหนฺโต อิมาย นาม เวลาย
สตฺถุ อิทํ นาม ลทฺธุํ วฏฺฏติ อิทํ นาม กาตุํ วฏฺฏตีติ จินฺเตตฺวา
ตํ ตํ นิปฺผาเทนฺโต มหตึ ทณฺฑทีปิกํ คเหตฺวา เอกรตฺตึ คนฺธ-
กุฏิปริเวณํ นว วาเร อนุปริยายติ ฯ เอวํ หิสฺส อโหสิ สเจ
เม ถีนมิทฺธํ โอกฺกเมยฺย ภควติ ปกฺโกสนฺเต ปฏิวจนํ ทาตุํ นาหํ
สกฺกุเณยฺยนฺติ ตสฺมา สพฺพรตฺตึ ทณฺฑทีปิกํ หตฺเถน น มุญฺจติ ฯ
เอวเมตสฺส นิพทฺธุปฏฺฐากฏฺฐานสฺส อลทฺธภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ โน
จ โข อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ลทฺโธติ ฯ นิพทฺธุปฏฺฐาโก นาม นตฺถีติ
นิยตุปฏฺฐาโก นาม นตฺถิ ฯ อนิยตุปฏฺฐากา ปน ภควโต ปฐม-
[ม. ป. ๑๐ ส. ป. ๒๐๑]

โพธิยํ พหู อเหสุํ ฯ เต ทสฺเสนฺโต อาห กทาจิ นาคสมาลตฺเถโรติอาทึ ฯ ญาติ จ โส ปสตฺถตมคุณโยคโต เสฏฺโฐ จาติ ญาติเสฏฺโฐ ฯ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ อยเมว ปฏิรูโปติ อาปทาสุ อามิสสฺส อภิสงฺขริตฺวา ทานํ นาม ญาตเกเนว กาตุํ ยุตฺตตรนฺติ อธิปฺปาโย ฯ

[๓๕๖] มาราวฏฺฏนายาติ มาเรน กตจิตฺตาวฏฺฏนาย ฯ มารานุภาเวน สญฺชาตจิตฺตสมฺโมเหนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ เตเนวาห อาวฏฺเฏตฺวา โมเหตฺวาติอาทึ ฯ ติฏฺฐนฺตุ ฯเปฯ ตมฺปิ มาโร อาวฏฺเฏยฺยาติ ปุสฺสสฺส ภควโต กาเล กตุปจิตสฺส อกุสลกมฺมสฺส ตทา ลทฺโธกาสวเสน อุปฏฺฐิตตฺตา ฯ วุตฺตํ เหตํ อปทาเน

ปุสฺสสฺสาหํ ปาวจเน สาวเก ปริภาสิสํ
ยวํ ขาทถ ภุญฺชถ มาว ภุญฺชถ สาลิโย
เตน กมฺมวิปาเกน เตมาสํ ขาทิตํ ยวํ
นิมนฺติโต พฺราหฺมเณน เวรญฺชายํ วสึ ตทาติ ฯ

ปริยุฏฺฐิตจิตฺโตติ ปริโยนทฺธจิตฺโต ฯ อภิภูตจิตฺโตติ อตฺโถ ฯ อาวฏฺฏิตปริโยสาเน อาคมึสูติ มาเร อาวฏฺฏิตฺวา คเต ปจฺฉา อาคมึสุ ฯ อวิสยฺหตายาติ อสกฺกุเณยฺยตาย ฯ อภิหฏภิกฺขายาติ ปจิตฺวา อภิหริยมานภิกฺขาย ฯ นิพทฺธทานสฺสาติ เอตฺตกํ กาลํ ภควโต ทสฺสามาติ นิจฺจภตฺตวเสน ปริจฺฉินฺทิตฺวา จปิตทานสฺส ฯ

[ม. ป. ๑๐ ส. ป. ๒๐๑-๒๐๒]

อปฺปิตวตฺตสฺสาติ อิทํ พุทฺธสฺส จตุปฺปจฺจยปริโภคตฺถนฺติ วิหารํ เนตฺวา ทินฺนวตฺถุโน ฯ วิสหตีติ สกฺโกติ ฯ อภิหฏฺภิกฺขาสงฺเขเป- นาติ อภิหฏฺภิกฺขานีหาเรน ฯ พฺยามปฺปภายาติ สมนฺตโต พฺยาม- มตฺตาย ปภาย ฯ เอตฺถ จ อนุพฺยญฺชนานํ จ พฺยามปฺปภาย น นิปฺปภกรณํ อนฺตราโยติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เตเนวาห จนฺทิมสุริยเทว- พฺรหฺมานมฺปิ หีติอาทึ ฯ อนุพฺยญฺชนานํ พฺยามปฺปภาย เอกา- พทฺธตฺตา วุตฺตํ อนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาปเทสํ ปตฺวาติ ฯ สพฺพญฺ- ญุตญาณสฺส อนฺตราโย นาม เญยฺยธมฺเมสุ อาวรณํ ฯ อสฺโสสิ โข ภควา อุทุกฺขลสทฺทนฺติ กึ สยเมว อุปฺปนฺนํ อุทุกฺขลสทฺทํ อสฺโสสีติ เจติ อาห ปตฺถปตฺถปูลกํ โกฏฺเฏนฺตานนฺติอาทึ ฯ

[๓๕๗] อตฺถสํหิตนฺติ ปโยชนสาธกํ ฯ อนตฺถสํหิเตติ อนตฺถ- นิสฺสิเต วจเน ฯ ฆาตาเปกฺขํ ภุมฺมวจนํ ฯ ยสฺมึ จ เยน ฆาโต นิปฺผาทิยติ ตสฺเสว เตน ฆาโต กโต นาม โหตีติ อาห มคฺเคเนว ตาทิสสฺส วจนสฺส ฆาโต สมุจฺเฉโทติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ สามิอตฺเถ วา ภุมฺมวจนนฺติ มญฺญมาโน เอวมาหาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ วจนสฺส จ สมุคฺฆาโต ตมฺมูลกิเลสานํ สมุคฺฆาเตนาติ เวทิตพฺพํ ฯ อากาโรติ อตฺตโน อนุรูปตาย สมริยาทํ สปริจฺเฉทํ ผลํ นิพฺพตฺเตตีติ อากาโร การณนฺติ อาห อากาเรหีติ การเณหีติ ฯ อตฺถุปฺปตฺติ- ยุตฺตนฺติ ปจฺจุปฺปนฺนวตฺถุํ นิสฺสาย ปวตฺตํ ฯ ตาย ปุจฺฉาย

[ม. ป. ๑๐ ส. ป. ๒๐๒-๒๐๓]

วีติกฺกมํ ปากฏํ กตฺวาติ สจฺจํ กิร ตฺวํ ภิกฺขูติอาทิปุจฺฉาย เตน เตน ภิกฺขุนา กตวีติกฺกมํ ปกาเสตฺวา ฯ วีติกฺกมปฺปกาสนญฺจ กิมตฺถมิทํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปตีติ อนุชฺฌายนตฺถํ ฯ นตฺถิ กิญฺจิ วตฺตพฺพนฺติ ปุพฺเพ วุตฺตนยตฺตา น กิญฺจิ เอตฺถ อปุพฺพํ วตฺตพฺพํ อตฺถีติ ทสฺเสติ ฯ เตนาห ปุพฺเพ วุตฺตเมว หีติอาทึ ฯ สาธุ สาธูติ อิทํ ปสํสายํ อาเมฑิตวจนนฺติ อาห อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ สมฺปหํเสนฺโตติ ฯ ทฺวีสุ อาการเรสูติ ธมฺมเทสนสิกฺขาปทปญฺญตฺติ-สงฺขาเตสุ ทฺวีสุ การเณสุ ฯ เอกํ คเหตฺวาติ ธมฺมํ วา เทสิสฺ-สามาติ เอวํ วุตฺตการณํ คเหตฺวา ฯ

[๓๕๘] เอวํ ทุพฺภิกฺเขติ เอวํ ทุกฺเขน ลภิตพฺพา ภิกฺขา เอตฺถาติ เอวํ ทุพฺภิกฺเข กาเล เทเส วา ฯ ทุลฺลภปิณฺเฑติ ตสฺเสว อตฺถทีปนํ ฯ ภาชนาทิปริหรณวเสน พหุภณฺฑิกตาย อภาวโต วุตฺตํ อิมาย สลฺลหุกวุตฺติตายาติ ฯ เอตฺตกเมว อลํ ยาเปตุนฺติ อุตฺตรึ ปฏฺฐนาภาวโต ปน อิมินา จ สลฺเลขนาติ วุตฺตํ ฯ ทุพฺภิกฺขํ วิชิตนฺติ เอตฺถ ภิกฺขานํ อภาโว ทุพฺภิกฺขํ นิมฺมกฺขิกนฺติอาทีสุ วิย ฯ ภิกฺขาภาโวเยว หิ ตนฺนิมิตฺตจิตฺต-วิฆาตานํ อภาวโต ภิกฺขูหิ วิชิโต วเส วตฺติโต ฯ โลโภ วิชิโตติ อามิสเหตุ รตฺติจฺเฉทวสฺสจฺเฉทสมุฏฺฐาปโก โลภุปฺปาโทปิ เตสํ นาโหสีติ อามิสโลลตาสงฺขาโต โลโภ วิชิโต ฯ อิจฺฉาจาโร

[ม. ป. ๑๐ ส. ป. ๒๐๓-๒๐๔]

วิชิโตติ อามิสเหตุ อญฺญมญฺญสฺส อุตฺตริมนุสฺสธมฺมปฺปกาสนวเสน
คุณวณิชฺชํ กตฺวา ชีวิตํ กปฺปิสฺสามาติ เอวํ ปวตฺตอิจฺฉาจารสฺส
อภาวโต ยถาวุตฺโต อิจฺฉาจาโร วิชิโต ฯ จิตฺตุปฺปาทมตฺตสฺสาปิ
อนุปฺปนฺนภาวํ สนฺธาย จินฺตา วาติ วุตฺตํ ฯ ปุนปฺปุนานุโสจน-
วเสน ปน จิตฺตปีฬาปิ นาโหสีติ ทสฺสนตฺถํ วิฆาโต วาติ วุตฺตํ ฯ
รตฺติจฺเฉโท วาติ สตฺตาหกรณียวเสน คนฺตฺวา พหิ อรุณุฏฺฐาปน-
วเสน รตฺติจฺเฉโท วา น กโต ฯ สตฺตาหกิจฺจวเสนาปิ กตฺถจิ
อาคตตฺตา สตฺตาหกิจฺจวเสน วิปฺปวาสํ หิ สนฺธาย รตฺติจฺเฉโทติ
อฏฺฐกถาโวหาโร ฯ ตโตเยว จ วสฺสูปนายิกกฺขนฺธกวณฺณนายํ
อยํ ปเนตฺถ ปาลิมุตฺตกรตฺติจฺเฉทวินิจฺฉโยติ วตฺวา ธมฺมสฺสวนตฺถาย
อนิมนฺติเตน คนฺตุํ น วฏฺฏตีติอาทินา สตฺตาหกรณียเมว
วิภตฺตํ ฯ มหาอฏฺฐกถายมฺปิ วุตฺตํ สตฺตาหกิจฺเจน คนฺตฺวา เอก-
ภิกฺขุนาปิ รตฺติจฺเฉโท วา วสฺสจฺเฉโท วา น กโตติ ฯ เอวญฺจ
กตฺวา รตฺติจฺเฉโท นาม สตฺตาหกรณียวเสน โหติ น อญฺญถาติ
รตฺติจฺเฉทลกฺขณญฺจ กถิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอตฺถ จ ปจฺจยเวกลฺล-
สงฺขาเต วสฺสจฺเฉทการเณ สติ รตฺติจฺเฉทสฺสาปิ วุตฺตตฺตา ยตฺถ
วสฺสจฺเฉทการณํ ลพฺภติ ตตฺถ สตฺตาหกิจฺเจน คนฺตุมฺปิ วฏฺฏตีติ
สิทฺธนฺติ จูฬคณฺฐิปเท มชฺฌิมคณฺฐิปเท จ วุตฺตํ ฯ ตํ สุวุตฺตํ
วสฺสูปนายิกกฺขนฺธเก วสฺสจฺเฉทาธิกาเร เตน โข ปน สมเยน

[ม. ป. ๑๐ ส. ป. ๒๐๔]

อญฺญตรสฺมึ อาวาเส วสฺสุปคตานํ ภิกฺขูนํ คาโม โจเรหิ วุฏฺฐาสิ ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํ อนุชานามิ ภิกฺขเว เยน คาโม เตน คนฺตุนฺติ เอตฺถ สเจ คาโม อวิทูรคโต โหติ ตตฺถ ปิณฺฑาย จริตฺวา วิหารเมว อาคนฺตฺวา วสิตพฺพํ สเจ ทูรคโต โหติ สตฺตาหวาเรน อรุโณ อุฏฺฐาเปตพฺโพ น สกฺกา เจ โหติ ตตฺเถว สภาคฏฺฐาเน วสิตพฺพนฺติ อิมินา อฏฺฐกถาวจเนนปิ สํสนฺทนโต ฯ ตถาหิ คาเม วุฏฺฐิเต ภิกฺขาย อภาวโต วสฺสจฺ-เฉเทปิ อนาปตฺตึ วทนฺเตน ภควตา อนุชานามิ ภิกฺขเว เยน คาโม เตน คนฺตุนฺติ วุตฺตตฺตา ภิกฺขาย อภาโว วสฺสจฺเฉท-การณํ ฯ ตตฺถ สเจ ทูรคโต โหติ สตฺตาหวาเรน อรุโณ อุฏฺฐาเปตพฺโพติ อิทํ อฏฺฐกถาวจนํ วสฺสจฺเฉทการเณ สติ สตฺตาห-กิจฺเจน คนฺตุมฺปิ วฏฺฏตีติ อิมมตฺถํ สาเธติ ฯ ยํ ปน วุตฺตํ เกนจิ รตฺติจฺเฉโทติ สตฺตาหกิจฺจํ สนฺธาย วุตฺโต สตฺตาหกรณีเยน คนฺตฺวา รตฺติจฺเฉโท วา วสฺสจฺเฉโท วา เอกภิกฺขุนาปิ น กโตติ วุตฺตํ กิร มหาอฏฺฐกถายํ กสฺมา วสฺสจฺเฉทสฺส การเณ สติ สตฺตาหกิจฺจํ กาตุํ วฏฺฏตีติ เอเก วินยธรา ปน เนจฺฉนฺติ ตสฺมา อฏฺฐกถาธิปฺปาโย วีมํสิตพฺโพติ ฯ ตํ สยํ มุฬฺหสฺส ปเรสํ โมหุปฺ-ปาทนมตฺตํ ฯ น หิ วินยธรานํ อนิจฺฉาย การณํ ทิสฺสติ อฏฺฐ-กถาย วิรุชฺฌนโต ยุตฺติอภาวโต จ ฯ ยํ หิ การณํ วสฺสจฺ-

ตุมฺหากํ อิมํ อปฺปิจฺฉปฏิปทํ นิสฺสาย ฯ สพฺรหฺมจาริสงฺขาตา ปจฺฉิมา ชนตาติ ฉพฺพคฺคิยาทโย วุตฺตา ฯ ตุมฺหากํ อนฺตเร นิสีทิตฺวาติ ตุมฺหากํ มชฺเฌ นิสีทิตฺวา ฯ ตุมฺเหหิ สทฺธึ นิสีทิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ โอมานนฺติ อติมานํ ฯ อติมาโนเอว เหตุถ นิหีน-ตาย โอมานนฺติ วุตฺโต ฯ น ปน หีเฬตฺวา มญฺญนํ ฯ ตุมฺเหหิ อานนฺท สปฺปุริเสหิ วิชิตํ สาลิมํโสทนํ ปจฺฉิมา ชนตา อติ-มญฺญิสฺสตีติ เอวํ เจตฺถ ปาลึ โยเชตฺวา อตฺถํ วณฺณยนฺติ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ยํ ลทฺธํ เตเนว ตุสฺสิตฺวา สาลิมํโสทนปฏิจฺฉนาย ฉินฺนตฺตาว ตุมฺเหหิ วิชิตํ อภิภูตํ สาลิมํโสทนํ ปจฺฉิมา ชนตา ตตฺถ นํ ฉินฺทิตุํ อสมตฺถตาย อติมญฺญิสฺสตีติ ฯ

[๓๕๙] อายสฺมาติ วา เทวานํ ปิยาติ วา ภวนฺติ วา ปิยสมุทาจาโร เอโสติ อาห อายสฺมาติ ปิยวจนเมตนฺติ ฯ วิญฺญู-ชาติกา หิ ปรมฺปิ เยน สมุทาจรนฺตา ภวนฺติ วา เทวานมฺปิยาติ วา อายสฺมาติ วา สมุทาจรนฺติ ฯ ตสฺมา สมฺมุขา สมฺโพธนวเสน อาวุโสติ ติโรกฺขํ อายสฺมาติ อยมฺปิยสมุทาจาโร ฯ ตยิทํ ปิยวจนํ ครุคารวสปฺปติสฺสวเสน วุจฺจตีติ อาห ครุคารวสปฺปติสฺสา-ธิวจนเมตนฺติ ฯ คุณมหนฺตตาย มหาโมคฺคลฺลาโน น จูฬ-โมคฺคลฺลานสฺส อตฺถิตายาติ อาห มหา จ โส คุณมหนฺเตนาติ ฯ ปปฺปฏโกชนฺติ ปจวีสณฺฐารกอุทกํ อาหจฺจ ฐิเต มหาปจวิยา เหฏฺฐิม-

[ม. ป. ๑๑ ส. ป. ๒๐๕-๒๐๖]

ตเล สมุฏฺฐิตํ อุทโกเฆน อชฺโฌตฺถเต ภูมิปฺปเทเส สญฺชาตกทฺทม-
ปฎลสทิสํ อติมธุรํ ปชวีมณฺฑํ ฯ น เม ตํ อสฺส ปฏิรูปนฺติ
ตํ อนาปุจฺฉา กรณํ น เม อนุจฺฉวิกํ ภเวยฺยาติ อตฺโถ ฯ
อนาปุจฺฉา กโรนฺเตน จ ยถา ภควา อิจฺฉิติจฺฉิตํ กิญฺจิ อนา-
ปุจฺฉา กโรติ เอวํ อหมฺปีติ ภควตา สมานํ กตฺวา อตฺตานํ
มญฺญมาเนน กตํ วิย ภวิสฺสตีติ อาห ยุคคฺคาโห วิย ภควตา
สทฺธึ กโต ภเวยฺยาติ ฯ ปเรหิ สทฺธึ อตฺตานํ ยุคํ ยุคลํ สมานํ
กตฺวา คาโห ตสฺส มม วา โก วิเสโสติ คหณํ ยุคคฺคาโห ฯ
สมฺปนฺนนฺติ สมฺปตฺติยุตฺตํ ฯ สา ปเนตฺถ รสสมฺปตฺติ อธิปฺเปตา
สามญฺญโจทนาย วิเสเส อวฏฺฐานโต ฯ เตนาห สมฺปนฺนนฺติ
มธุรํ สาธุรสนฺติ อตฺโถติ ฯ ติวิธํ หิ สมฺปนฺนํ ปริปุณฺณสมงฺคิ-
มธุรวเสน ฯ ตตฺถ

สมฺปนฺนํ สาลิเกทารํ สุวา ภุญฺชนฺติ โกสิย
ปฏิเวทมิ เต พฺรหฺเม น เน วาเรตุมุสฺสเหติ

อิทํ ปริปุณฺณสมฺปนฺนํ นาม ฯ ปริปุณฺณมฺปิ หิ สมนฺตโต ปนฺนํ
ปตฺตนฺติ สมฺปนฺนนฺติ วุจฺจติ ฯ อิมินา ปาฏิโมกฺขสํวเรน อุเปโต
โหติ สมุเปโต อุปคโต สมุปคโต สมฺปนฺโน สมนฺนาคโตติ อิทํ
สมงฺคิสมฺปนฺนํ นาม ฯ สมงฺคีปิ หิ สมฺมเทว ปนฺโน คโต อุป-
คโตติ สมฺปนฺโนติ วุจฺจติ ฯ ตตฺรสฺส รุกฺโข สมฺปนฺนผโล จ

[ม. ป. ๑๑ ส. ป. ๒๐๖]

อุปฺปนฺนผโล จาติ อิทํ มธุรสมฺปนฺนํ นาม ฯ ตตฺถ มธุรสมฺปนฺนํ
อิธาธิปฺเปตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ อุปฺปนฺนผโลติ พหุผโล ฯ อสฺสาติ
ปจฺจวิยา เหฏฺฐิมตลสฺส ฯ โอปมฺมนิทสฺสนตฺถนฺติ อุปมานิทสฺสนตฺถํ ฯ
อนีลกนฺติ นิทฺโทสํ ฯ นิทฺโทสตา เจตฺถ มกฺขิกาทิรหิตตายาติ
อาห นิมฺมกฺขิกนฺติอาทึ ฯ นตฺถิ เอตฺถ มกฺขิกาติ นิมฺมกฺขิกํ ฯ
มกฺขิกาสทฺเทน เจตฺถ มกฺขิกณฺฑมฺปิ สามญฺญโต คหิตนฺติ วทนฺติ ฯ
เตเนว ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ นิมฺมกฺขิกนฺติ อิมสฺเสวตฺถํ ปกาเสตุํ
นิมฺมกฺขิกณฺฑกนฺติ วุตฺตํ ฯ มกฺขิกาหิ ตาสมณฺฑเกหิ จ รหิตนฺติ
อตฺโถติ อยํ ปเนตฺถ อมฺหากํ ขนฺติ ฯ มกฺขิกานํ อณฺฑานิ
มกฺขิกณฺฑานิ นตฺถิ เอตฺถ มกฺขิกณฺฑานีติ นิมฺมกฺขิกณฺฑกนฺติ ฯ
อิมินา มกฺขิกานํ อณฺเฑหิ รหิตตา วุตฺตา ฯ นมฺมกฺขิกนฺติ อิมินา
ปน มกฺขิกานํเยว อภาโว วุตฺโตติ ฯ เอตํ กิร มธุนฺติ ขุทฺทก-
มกฺขิกาหิ กตมธุํ ฯ สพฺพมธูหีติ มหามกฺขิกภมรมกฺขิกาทิกเตหิ ฯ
อคฺคนฺติ อุตฺตมํ ฯ เสฏฺฐนฺติ เสฏฺฐตรํ ฯ สุรสนฺติ โสภณรสํ ฯ
โอชวนฺตนฺติ อจฺจนฺตโมชสมฺปนฺนํ ฯ อายาจนวจนเมตนฺติ อิมินา
สมฺปฏิจฺฉนสมฺปหํสนาทิอตฺถํ นิวตฺเตติ ฯ เอกํ หตฺถนฺติ เอกํ
ปาณิตลํ ฯ อภินิมฺมิสฺสามีติ วุตฺตมตฺถํ ปกาเสตุํ ปจฺจวีสทิสํ กริสฺ-
สามีติ วุตฺตํ ฯ อยํ นุ โข ปจฺวี อุทาหุ น อยนฺติ อิมินา
นิมฺมิตปจฺจวิยา ปกติปจฺจวิยา จ สนฺทิสฺสมานตฺตา เอสา นุ โข

[ม. ป. ๑๑ ส. ป. ๒๐๖-๒๐๗]

อมฺหากํ ปชวี อุทาหุ อญฺญาติ อุปฺปชฺชมานํ กุกฺกุจฺจํ ทสฺเสติ ฯ
นิวทฺธวิปุลาคโม คาโม นิคโม ฯ ววตฺถิตมหาอาโย มหาคาโมติ
วุตฺตํ โหติ ฯ น วา เอส วิปลฺลาโสติ ปุพฺพปกฺขํ นิทสฺเสติ ฯ
กสฺมา ปเนส วิปลฺลาโส น โหตีติ อาห อจินฺเตยฺโย หิ อิทฺธิ-
มโต อิทฺธิวิสโยติ ฯ อิทฺธิยา พเลเนว เตสํ สตฺตานํ ตาทิโส
วิปลฺลาโส น ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโย ฯ อิทานิ อญฺญถา วิปลฺลาส-
ปฏิลาภํ ทสฺเสนฺโต อาห เอวํ ปนาติอาทึ ฯ ครหนฺตาติ
สมฺมุขา ครหนฺตา ฯ อุปวทนฺตาติ ปรมฺมุขา อกฺโกสนฺตา ฯ นนุ
จ อุตฺตรกุรุํ ปิณฺฑาย คมนํ ปฏิเสเธตฺวา วปลฺลาสมฺปิ สตฺตา
ปฏิลเภยฺยุนฺติ การณํ น วุตฺตํ ตสฺมา กิเมตฺถ การณนฺติ
อาห ตตฺถ กิญฺจาปีติอาทึ ฯ ยทิปิ น วุตฺตํ ตถาปิ
วิปลฺลาสมฺปิ สตฺตา ปฏิลเภยฺยุนฺติ ปุพฺเพ อธิกตตฺตา เตเนว
การเณน ปิณฺฑาย อุตฺตรกุรุคมนมฺปิ ภควตา ปฏิสิทฺธนฺติ วิญฺญายติ
ตสฺมา ตเทว การณํ อิธาปิ คเหตพฺพนฺติ ทสฺเสนฺโต อาห
ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพนฺติ ฯ วิปลฺลาสมฺปิ สตฺตา
ปฏิลเภยฺยุนฺติ อิทํ อิธ อวุตฺตมฺปิ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพนฺติ
อธิปฺปาโย ฯ อตฺโถปิ จสฺส วุตฺตสทิโสเยว เวทิตพฺโพติ เอวํ ปน
วิปลฺลาสมฺปิ ปฏิลเภยฺยุนฺติอาทินา ปจฺฉาวุตฺตเมว อตฺถวิกปฺปํ
สนฺธาย วทติ ฯ ยํ ปน ตตฺถ วุตฺตํ เต คุเณ นิพฺพตฺเตตฺวา

[ม. ป. ๑๑ ส. ป. ๒๐๗-๒๐๘]

ทุพฺภิกฺขกาเล ปชวึ ปริวตฺเตตฺวา ปปฺปฏโกชํ ปริภุญฺชึสูติ ฯ ตํ อปเนตฺวา เต คุเณ นิพฺพตฺเตตฺวา ทุพฺภิกฺขกาเล อุตฺตรกุรุํ คนฺตฺวา ปิณฺฑาย จริตฺวา ปริภุญฺชึสูติ เอวเมตฺถ โยชนา กาตพฺพา ฯ เอเกน ปทวีติหาเรนาติ เอตฺถ ปทสฺส วีติหรณํ นิกฺขิปนํ ปทวีติหาโร ปทนิกฺเขโป ฯ ตสฺมา เอเกน ปทนิกฺเขเปนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอเกน ปทวีติหาเรน อติกฺกมิตพฺพฏฺฐานญฺจ สมคมเนน ทฺวินฺนํ ปทานํ อนฺตเร มุฏฺฐิรตนมตฺตํ ตสฺมา มาติกามตฺตํ อธิฏฺฐหิตฺวาติ มุฏฺฐิรตนปฺปมาณํ มาติกามตฺตํ อธิฏฺฐายาติ อตฺโถ ฯ

[๓๖๐] วินยปฺปญฺญตฺติยาติ ปุพฺเพ อปฺปญฺญตฺตสิกฺขํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ เถโร หิ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทานิ ฐเปตฺวา อิทานิ ปญฺญเปตพฺพสิกฺขาปทานิ ปาฏิโมกฺขุทฺเทสญฺจ สนฺธาย เอตสฺส ภควา กาโล เอตสฺส สุคต กาโล ยํ ภควา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปยฺย อุทฺทิเสยฺย ปาฏิโมกฺขนฺติ อาห ฯ ภควตาปิ โก นุ โข ภนฺเต เหตุ โก ปจฺจโย เยน ปุพฺเพ อปฺปตรานิ เจว สิกฺขาปทานิ อเหสุํ พหุตรา จ ภิกฺขู อญฺญาย สณฺฐหึสุ โก ปน ภนฺเต เหตุ โก ปจฺจโย เยเนตรหิ พหุตรานิ เจว สิกฺขาปทานิ อปฺปตรา จ ภิกฺขู อญฺญาย สณฺฐหนฺตีติ เอวญฺเหตํ ภทฺทาลิ โหติ สตฺเตสุ หายมาเนสุ สทฺธมฺเม อนนฺตรธายมาเน[๑] พหุตรานิ เจว สิกฺขาปทานิ โหนฺติ อปฺปตรา จ ภิกฺขู อญฺญาย สณฺฐหนฺติ

๑. ภทฺทาลิสุตฺเต ปน อนฺตรธายมาเนติ ทิสฺสติ ฯ

น ตาว ภทฺทาลิ สตฺถา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติ ยาว น อิเธกจฺเจ อาสวฏฺฐานียา ธมฺมา สงฺเฆ ปาตุภวนฺตีติ อิมสฺมึ ภทฺทาลิสุตฺเต วิย เอกจฺเจสุ ปญฺญตฺเตสุปิ ตโต ปรํ ปญฺญ-เปตพฺพานิ สนฺธาย น ตาว สารีปุตฺต สตฺถา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปตีติ วุตฺตํ ฯ อิเธว จ อฏฺฐกถายํ สามมฺปิ ปจนํ สมณสารุปฺปํ น โหติ น จ วฏฺฏตีติ วจนํ รตฺติจฺเฉโท วา วสฺสจฺเฉโท วา น กโตติ วจนญฺจ ปุพฺเพ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทานํ สพฺภาเว ปมาณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เสสสิกฺขาปทานญฺเจว ปาฏิโมกฺ-ขุทฺเทสสฺส จ เถรสฺส อายาจเนน ปญฺญตฺตตฺตา มูลโต ปฏฺฐิ นิทานํ ทสฺเสตุนฺติ อาห ฯ

[๓๖๑] รโหคตสฺสาติ รโห ชนวิวิตฺตํ ฐานํ อุปคตสฺส ฯ เตน คณสงฺคณิกาภาเวน เถรสฺส กายวิเวกมาห ฯ ปฏิสลฺลีนสฺสาติ นานารมฺมณจารโต จิตฺตสฺส นิวตฺติยา ปฏิสมฺมเทว นิลีนสฺส ตตฺถ อวิสฏจิตฺตสฺส ฯ เตน จิตฺตสงฺคณิกาภาวนสฺส ปุพฺพภาคิยํ จิตฺตวิเวกมาห ฯ จิรนฺติ กาลาเปกฺขํ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํ ฯ จิราติ จิรกาลยุตฺตา ฐิติ อเภเทน วุตฺตา ฯ เอตํ น สกฺโกตีติ เอตํ วินิจฺฉิตุํ น สกฺโกติ ฯ อฏฺฐกถายํ วุตฺตนยํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ เถรวาทํ ทสฺเสนฺโต อาห มหาปทุมตฺเถโร ปนาติอาทึ ฯ อฏฺฐกถายมฺปิ น สกฺโกตีติ อิทํ ยสฺมา ชานมาโนปิ สมฺมเทว

[ม. ป. ๑๑-๑๒ ส. ป. ๒๐๘-๒๐๘]

ปริจฺฉินฺทิตุํ น สกฺโกติ ตสฺมา วุตฺตนฺติ วทนฺติ ฯ โสฬสวิธาย ปญฺญาย มตฺถกปฺปตฺตสฺสาติ มชฺฌิมนิกาเย อนุปทสุตฺตนฺตเทสนาย มหาปญฺโญ ภิกฺขเว สารีปุตฺโต ปุถุปญฺโญ ภิกฺขเว สารีปุตฺโต หาสปญฺโญ ภิกฺขเว สารีปุตฺโต ชวนปญฺโญ ภิกฺขเว สารีปุตฺโต ติกฺขปญฺโญ ภิกฺขเว สารีปุตฺโต นิพฺเพธิกปญฺโญ ภิกฺขเว สารีปุตฺโตติ เอวมาคตา มหาปญฺญาทิกา ฉ ตสฺมึเยว สุตฺเต อาคตา นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติปญฺญา อรหตฺตมคฺคปญฺญาติ อิมาสํ โสฬสปฺปเภทานํ ปญฺญานํ สาวกวิสเย อุกฺกฏฺฐโกฏิปฺปตฺตสฺส ฯ กสฺมา ปเนตฺถ ภควา วิปสฺสิอาทีนํ สตฺตนฺนํเยว พุทฺธานํ พฺรหฺมจริยสฺส จิรฏฺฐิติกาจิรฏฺฐิติกภาวํ กเถสิ น พุทฺธวํสเทสนายํ วิย ปญฺจวสติยา พุทฺธานํ ตโต วา ปน ภิยฺโยติ ฯ เยสํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ ปฏิเวธสาสนํ เอกํสโต นิจฺฉเยน อชฺชาปิ ธรติ น อนฺตรหิตํ เตเอว กิตฺเตนฺโต วิปสฺสิอาทีนํเยว ภควนฺตานํ พฺรหฺมจริยสฺส จิรฏฺฐิติกาจิรฏฺฐิติกภาวํ อิธ กเถสิ ฯ เตสํเยว หิ สาวกา ตทา เจว เอตรหิ จ สุทฺธาวาสภูมิยํ ฐิตา น อญฺเญสํ ปรินิพฺพุตตฺตา สิทฺธตฺถติสฺสปุสฺสานํ กิร พุทฺธานํ สาวกา สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปนฺนา อุปฺปตฺติสมนนฺตรเมว อิมสฺมึ สาสเน อุปกาทโย วิย อรหตฺตํ อธิคนฺตฺวา นจิรสฺเสว ปรินิพฺพายึสุ น ตตฺถ ตตฺถ สาวกา ยาวตายุกํ อฏฺฐํสูติ วทนฺติ ฯ อปุพฺพาจริม-

ปน อปราปรสํสรณกสตฺตาวาสวเสน เอกิสฺสา โลกธาตุยา
อิจฺฉิโตติ น เตเนตํ วิรุชฺฌตีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อสาธารโณ เหตุ
สาธารโณ ปจฺจโยติ เอวมาทิวิภาเคน อิธ ปโยชนํ นตฺถิ วิปสฺสิ-
อาทีนํ ปน พฺรหฺมจริยสฺส อจิรฏฺฐิติกตาย จิรฏฺฐิติกตาย จ การณ-
ปุจฺฉาปรตฺตา โจทนายาติ อาห เหตุ ปจฺจโยติ อุภยเมตํ การณา-
ธิวจนนฺติ ฯ หิโนติ เตน ผลนฺติ เหตูติ กรณสาธโนยํ เหตุ-
สทฺโทติ อาห เตน ตสฺส ผลนฺติอาทึ ฯ กตฺตุสาธโนปิ เหตุ-
สทฺโท โน น ยุชฺชติ หิโนติ ผลสฺส เหตุภาวํ อุปคจฺฉตีติ เหตูติ ฯ
นํ ปฏิจฺจ เอติ ปวตฺตตีติ นํ การณํ ปฏิจฺจ ตสฺส ผลํ เอติ
ปวตฺตติ นิพฺพตฺตตีติ อตฺโถ ฯ

[๓๖๒] กิลาสุโน อเหสุนฺติ อปฺโปสฺสุกฺกา อเหสุํ ฯ นิรุสฺสาหา
อเหสุนฺติ อตฺโถ ฯ สา ปน นิรุสฺสาหตา น อาลสิยวเสนาติ
อาห น อาลสิยกิลาสุโนติ ฯ อาลสิยวเสน กิลาสุโน นาเหสุนฺติ
อตฺโถ ฯ ตตฺถ การณมาห น หีติอาทึ ฯ อาลสิยํ วาติ อิมินา
ถีนมิทฺธวสปฺปวตฺตานํ อกุสลานํ อภาวมาห ฯ โอสนฺนวิริยตา
วาติ อิมินา ปน อาลสิยาภาเวปิ อนฺตมโส อนฺนภารเนสาทานมฺปิ
สกฺกจฺจํเยว ธมฺมํ เทเสตีติ วจนโต ยสฺสกสฺสจิปิ ธมฺมเทสนาย
นิรุสฺสาหตา นตฺถีติ ทีเปติ สพฺเพสํ สมเกเนว อุสฺสาเหน ธมฺม-
เทสนาย ปวตฺตนโต ฯ เตนาห พุทฺธา หีติอาทึ ฯ โอสนฺน-

[ม. ป. ๑๒ ส. ป. ๒๐๙]

โอสนฺนวีริยาติ โอหีนวิริยา ฯ อปฺโปสฺสุกฺกาติ อตฺโถ ฯ อุสฺสนฺน-
วิริยาติ อธิกวิริยา ฯ มหุสฺสาหาติ อตฺโถ ฯ เวเคนาติ ชเวน ฯ
ธมฺโม ครุ เอเตสนฺติ ธมฺมครุโน ฯ ธมฺเม คารวเมเตสนฺติ ธมฺม-
คารวา ฯ วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล อสีติ วสฺสสหสฺสานิ อายุ-
ปฺปมาณํ สิขิสฺส สตฺตติ วสฺสสหสฺสานิ เวสฺสภุสฺส สฏฺฐี วสฺส-
สหสฺสานิ อายุปฺปมาณนฺติ อาห เตสํ กิร กาเล ทีฆายุกา
สตฺตาติ ฯ อภิสเมนฺตีติ ปฏิวิชฺฌนฺติ ฯ นิทฺโทสตายาติ วีติกฺกม-
โทสานํ อภาวโต ฯ อิมสฺมึ วีติกฺกเม อยํ นาม อาปตฺตีติ เอวํ
อาปตฺติวเสน อปญฺญเปตฺวา ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา
ปฏิวิรโต โหตีติอาทินา ธมฺมเทสนาวเสน โอวาทสิกฺขาปทานํเยว
ปญฺญตฺตตฺตา วุตฺตํ สตฺตาปตฺติกฺขนฺธวเสน อาณาสิกฺขาปทํ
อปฺปญฺญตฺตนฺติ ฯ ฉนฺนํ ฉนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยนาติ ปาจเสโส
ทฏฺฐพฺโพ ฯ อถวา ฉนฺนํ ฉนฺนํ วสฺสานํ โอสานทิวสํ อเปกฺขิตฺวา
สกึ สกินฺติ วุตฺตตฺตา ตทเปกฺขมิทํ สามิวจนํ ฯ สกลชมฺพูทีเป
สพฺโพปิ ภิกฺขุสงฺโฆ เอกสฺมึเยว ฐาเน อุโปสถํ อกาสีติ สมฺพนฺโธ ฯ
กตมํ ตํ ฐานนฺติ อาห พนฺธุมติยา ราชธานิยาติอาทึ ฯ
อิสิปตนํ เตน สมเยน เขมํ นาม อุยฺยานํ โหติ มิคานํ ปน
อภยวาสตฺถาย ทินฺนตฺตา มิคทาโยติ วุจฺจติ ฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ
เขเม มิคทาเยติ ฯ อพฺโพกิณฺณานิ ทสปิ วีสติปิ ภิกฺขุสหสฺสานิ
[ม. ป. ๑๒ ส. ป. ๒๑๐-๒๑๑]

วสนฺตีติ วิสภาคปุคฺคเลหิ อสํสฏฺฐานิ ทสปิ วีสติปิ ภิกฺขูนํ สหสฺสานิ วสนฺติ ฯ ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ ปน เต สพฺเพปิ ทฺวาทสสหสฺสภิกฺขุคณฺหนกา มหาวิหารา อภยคิริเจติยปพฺพตจิตฺตลปพฺพตวิหารสทิสา จ อเหสุนฺติ วุตฺตํ ฯ อุโปสถาโรจิตกาติ อุโปสถาโรจนกา ฯ ตา กิร เทวตา เอกมฺหิ วสฺเส นิกฺขนฺเต ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา อาโรเจนฺติ นิกฺขนฺตํ โข มาริสา เอกํ วสฺสํ ปญฺจ ทานิ วสฺสานิ เสสานิ ปญฺจนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน พนฺธุมตี ราชธานี อุปสงฺกมิตพฺพา ปาฏิโมกฺขุทฺเทสายาติ ฯ ตถา ทฺวีสุ วสฺเสสุ นิกฺขนฺเตสุ นิกฺขนฺตานิ โข มาริสา เทฺว วสฺสานิ จตฺตาริ ทานิ วสฺสานิ เสสานิ จตุนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน พนฺธุมตี ราชธานี อุปสงฺกมิตพฺพา ปาฏิโมกฺขุทฺเทสายาติ อาโรเจนฺติ ฯ อิมินาว นเยน ตีสุ จตูสุ ปญฺจสุ วสฺเสสุ อติกฺกนฺเตสุ อาโรเจนฺติ ฯ เตน วุตฺตํ มาริสา เอกํ วสฺสํ อติกฺกนฺตนฺติอาทิ ฯ สานุภาวาติ อิทฺธานุภาเวน สานุภาวา ฯ เต กิร ภิกฺขูติ เย เทวตานุภาเวน คจฺฉนฺติ เต สนฺธาย วทติ ฯ ปาจีนสมุทฺทนฺเตติ ปาจีนสมุทฺทสฺส สมีปเทเส ฯ คมิยวตฺตนฺติ คมิเกหิ กาตพฺพํ เสนาสนปฏิชคฺคนาทิวตฺตํ ฯ อุโปสถคฺคนฺติ อุโปสถกรณฏฺฐานํ ฯ คตาว โหนฺตีติ เทวตานุภาเวน คตาเอว โหนฺติ ฯ เตติ อตฺตโน อานุภาเวน เทวตานุภาเวน จ คตา สพฺเพปิ ฯ

[ม. ป. ๑๒ ส. ป. ๒๑๑]

[๓๖๓] ขนฺตี ปรมนฺติอาทีสุ ปโรปวาทํ ปโรปการํ สีตุณฺหาทิ-
เภทญฺจ คุโณปโรธํ ขมติ สหติ อธิวาเสตีติ ขนฺติ ฯ สา ปน
สีลาทีนํ ปฏิปกฺขธมฺเม สวิเสสํ ตปติ สนฺตปติ วิธมตีติ ปรมํ
อุตฺตมํ ตโป ฯ ติติกฺขนํ ขมนํ ติติกฺขา ฯ ขนฺติยาเอเวตํ
เววจนํ ฯ อกฺขรจินฺตกา หิ ขมายํ ติติกฺขาสทฺทํ วณฺเณนฺติ ฯ
ตสฺมา เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ติติกฺขาสงฺขาตา อธิวาสนกฺขนฺติ
นาม อุตฺตมํ ตโปติ ฯ นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธาติ ภเวน
ภวนฺตรํ วินาติ ภวนิกนฺติภาเวน สํสิพฺพติ สตณฺหสฺเสว วา
อายตึ ปุนพฺภวภาวโต ผเลน สทฺธึ กมฺมํ วินาติ สํสิพฺพตีติ
วานนฺติ สงฺขคตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ ตตฺถ ตสฺสา สพฺพโส
อภาวโต ฯ ตํ นิพฺพานํ ปน สนฺตปณีตนิปุณสิวเขมาทินา สพฺพา-
กาเรน ปรมนฺติ วทนฺติ พุทฺธา ฯ น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตีติ
โย อธิวาสนกฺขนฺติรหิตตฺตา ปรํ อุปฆาเตติ พาธติ วิหึสติ โส
ปพฺพชิโต นาม น โหติ ปพฺพาเชตพฺพธมฺมสฺส อปพฺพาชนโต ฯ
จตุตฺถปาโท ปน ตติยปาทสฺเสว เววจนํ อนตฺถนฺตรตฺตา ฯ น
หิ ปพฺพชิโตติ เอตสฺส หิ น สมโณ โหตีติ เววจนํ ฯ ปรูปฆาตีติ
เอตสฺส ปรํ วิเหจยนฺโตติ เววจนํ ฯ อถวา ปรูปฆาตีติ สีลูปฆาตี ฯ
สีลํ หิ อุตฺตมฏฺเฐน ปรนฺติ วุจฺจติ ปรสทฺทสฺส เสฏฺฐวาจกตฺตา
ปุคฺคลปโรปรญฺญูติอาทีสุ วิย ฯ โย จ สมโณ ปรํ ยงฺกิญฺจิ

[ม. ป. ๑๒ ส. ป. ๒๑๑-๒๑๒]

สตฺตํ วิเหชยนฺโต ปรูปฆาตี โหติ อตฺตโน สีลวินาสโก โส ปพฺพชิโต นาม น โหตีติ อตฺโถ ฯ อถวา โย อธิวาสนกฺขนฺติยา อภาวา ปรูปฆาตี โหติ ปรํ อนฺตมโส ฑํสมกสมฺปิ ชีวิตา โวโรเปติ โส น หิ ปพฺพชิโต ฯ กึการณา ฯ ปาปมลสฺส อปพฺพาชิตตฺตา อนีหตตฺตา ฯ ปพฺพาชยมตฺตโน มลํ ตสฺมา ปพฺพชิโตติ วุจฺจตีติ อิทํ หิ ปพฺพชิตลกฺขณํ ฯ โยปิ น เหว โข อุปฆาเตติ น มาเรติ อปิจ ทณฺฑาทีหิ วิเหเฐติ โสปิ ปรํ วิเหชยนฺโต สมโณ น โหติ ฯ กึการณา ฯ วิเหสาย อสมิตตฺตา ฯ สมิตตฺตา สมโณติ วุจฺจตีติ อิทํ หิ สมณลกฺขณํ ฯ สมิตตฺตา หิ ปาปานํ สมโณติ ปวุจฺจตีติ หิ วุตฺตํ ฯ อปิจ ภควา ภิกฺขูนํ ปาฏิโมกฺขํ อุทฺทิสนฺโต ปาฏิโมกฺขกถาย จ สีลปฺปธานตฺตา สีลสฺส จ วิเสสโต โทโส ปฏิปกฺโขติ ตสฺส นิคฺคณฺหนวิธึ ทสฺเสตุํ อาทิโต ขนฺตี ปรมํ ตโปติ อาห ฯ เตน อนิฏฺฐสฺส ปฏิหนนุปาโย วุตฺโต ติติกฺขาคหเณน ปน อิฏฺฐสฺส ฯ ตทุภเยนปิ อุปฺปนฺนํ อรตึ อุปฺปนฺนํ รตึ อภิภุยฺย วิหรตีติ อยมตฺโถ ทสฺสิโต ฯ ตณฺหาวานสฺส วูปสมนโต นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา ฯ ตตฺถ ขนฺติคฺคหเณน ปโยควิปตฺติยา อภาโว ทสฺสิโต ฯ ติติกฺขาคหเณน อาสยวิปตฺติยา อภาโว ฯ ตถา ขนฺติคฺคหเณน ปราปราธสหตา ฯ ติติกฺขาคหเณน ปเรสุ อนปรชฺฌนา ทสฺสิตา ฯ เอวํ การณมุเขน อนฺวยโต

[ม. ป. ๑๒ ส. ป. ๒๑๒]

ปาฏิโมกฺขํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ พฺยติเรกโต ตํ ทสฺเสตุํ น หีติอาทิ วุตฺตํ ฯ เตน ยถา สตฺตานํ ชีวิตา โวโรปนํ ปรํ ปาณิเลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ วิพาธนญฺจ ปรูปฆาโต ปรํ วิเหฐนนฺติ วุจฺจติ เอวํ เตสํ สาปเตยฺยาวหรณํ ทารปรามสนํ วิสํวาทนํ อญฺญมญฺญเภทนํ ผรุสวจเนน มมฺมฆฏฺฏนํ นิรตฺถกวิปฺปลาโป ปรสนฺตกาภิชฺฌานํ อุจฺเฉทจินฺตนํ มิจฺฉาภินิเวสนญฺจ อุปฆาโต ปรวิเหฐนญฺจ โหตีติ ยสฺสกสฺสจิ อกุสลสฺส กมฺมปถสฺส กมฺมสฺส จ กรเณน ปพฺพชิโต สมโณ จ น โหตีติ ทสฺเสติ ฯ

[๓๖๔] ทุติยคาถาย ฯ สพฺพปาปสฺสาติ สพฺพากุสลสฺส สพฺพสฺสาปิ ทฺวาทสากุสลจิตฺตุปฺปาทสงฺคหิตสฺส สาวชฺชธมฺมสฺส ฯ อกรณนฺติ อนุปฺปาทนํ ฯ กรณํ หิ นาม ตสฺส อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทนนฺติ ตปฺปฏิกฺเขปโต อกรณํ อนุปฺปาทนํ ฯ กุสลสฺสาติ จตุพฺภูมิกกุสลสฺส ฯ กุสลสฺสาติ หิ อิทํ เอตํ พุทฺธานสาสนนฺติ วกฺขมานตฺตา อริยมคฺคธมฺเม เตสญฺจ สมฺภารภูเต เตภูมิกกุสลธมฺเม โพเธติ ฯ อุปสมฺปทาติ อุปสมฺปาทนํ ฯ ตํ ปน อตฺถโต ตสฺส กุสลสฺส สมธิคโม ปฏิลาโภ ฯ สจิตฺตปริโยทปนนฺติ อตฺตโน จิตฺตสฺส โชตนํ จิตฺตปภสฺสรภาวกรณํ สพฺพโส ปริโสธนํ ฯ ตํ ปน อรหตฺเตน โหติ ฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อคฺคมคฺคสมงฺคิโน จิตฺตํ สพฺพโส ปริโยทปียติ นาม ฯ อคฺคผลกฺขเณ ปน ปริโยทปิตํ

โหติ ปุน ปริโยทเปตพฺพตาย อภาวโต ฯ ตสฺมา ปรินิฏฺฐิต-
ปริโยทปนตํ สนฺธาย วุตฺตํ ตํ ปน อรหตฺเตน โหตีติ ฯ อิติ
สีลสํวเรน สพฺพปาปํ ปหาย โลกิยโลกุตฺตราหิ สมถวิปสฺสนาหิ
กุสลํ สมฺปาเทตฺวา อรหตฺตผเลน จิตฺตํ ปริโยทเปตพฺพนฺติ เอตํ
พุทฺธานํ สาสนํ โอวาโท อนุสิฏฺฐิ ฯ

[๓๖๕] ตติยคาถาย ฯ อนุปวาโทติ วาจาย กสฺสจิ อนุ-
ปวทนํ ฯ อนุปฆาโตติ กาเยน มนสา จ กสฺสจิ อุปฆาตากรณํ
มนสาปิ ปเรสํ อนตฺถจินฺตนาทิวเสน อุปฆาตกรณสฺส วชฺเชตพฺ-
พตฺตา ฯ ปาฏิโมกฺเขติ ยนฺตํ ปอติโมกฺขํ อติปโมกฺขํ อุตฺตมํ สีลํ
ปาติ วา สุคติภเยหิ โมกฺเขติ ทุคฺคติภเยหิ โย วา นํ ปาติ
ตํ โมกฺเขตีติ ปาฏิโมกฺขนฺติ วุจฺจติ ฯ ตสฺมึ ปาฏิโมกฺเข จ ฯ
สํวโรติ สตฺตนฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อวีติกฺกมลกฺขโณ สํวโร ฯ
มตฺตญฺญุตาติ โภชเน มตฺตญฺญุตา ปฏิคฺคหณปริโภควเสน ปมาณญฺ-
ญุตา ฯ ปนฺตญฺจ สยนาสนนฺติ ชนสงฺฆฏฺฏวิรหิตํ นิชฺชนสมฺพาธํ
วิวิตฺตํ เสนาสนญฺจ ฯ เอตฺถ ทฺวีหิเยว ปจฺจเยหิ จตุปฺปจฺจย-
สนฺโตโส ทีปิโตติ เวทิตพฺโพ ปจฺจยสนฺโตสสามญฺเญน อิตรทฺวยสฺ-
สาปิ ลกฺขณหารนเยน โพธิตภาวโต ฯ อธิจิตฺเต จ อาโยโคติ
วิปสฺสนาปาทกํ อฏฺฐสมาปตฺติจิตฺตํ อธิจิตฺตํ ตโตปิ จ มคฺค-
ผลจิตฺตเมว อธิจิตฺตํ ตสฺมึ ยถาวุตฺเต อธิจิตฺเต อาโยโค จ

อนุโยโคติ อตฺโถ ฯ เอตํ พุทฺธานสาสนนฺติ เอตํ ปรสฺส อนุปวทนํ อนุปฆาตนํ ปาฏิโมกฺเข สํวโร ปฏิคฺคหณปริโภเคสุ มตฺตญฺญุตา วิวิตฺตเสนาสนเสวนํ อธิจิตฺตานุโยโค จ พุทฺธานํ สาสนํ โอวาโท อนุสิฏฺฐิ ฯ

[๓๖๖] อิมา ปน สพฺพพุทฺธานํ ปาฏิโมกฺขุทฺเทสคาถา โหนฺตีติ เวทิตพฺพา ฯ เตนาห เอเตเนว อุปาเยนาติอาทึ ฯ ยาว สาสน-ปริยนฺตาติ ธรมานกพุทฺธานํ อนุสาสนปริยนฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ยาว พุทฺธา ธรนฺติ ตาว อุทฺทิสิตพฺพตํ อาคจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ โอวาทปาฏิโมกฺขํ หิ พุทฺธาเยว อุทฺทิสนฺติ น สาวกา ฯ ปฐมโพธิยํเยว อุทฺเทสมาคจฺฉนฺตีติ สมฺพนฺโธ ฯ ปฐมโพธิ เจตฺถ วีสติวสฺสปริจฺฉินฺนาติ มหาคณฺฐิปเท วุตฺตํ ฯ ตญฺจ เหฏฺฐา อฏฺฐกถายเมว ภควโต หิ ปฐมโพธิยํ วีสติวสฺสนฺตเร นิพทฺธุ-ปฏฺฐาโก นาม นตฺถีติ กถิตตฺตา ปฐมโพธิ นาม วีสติวสฺสานีติ คเหตฺวา วุตฺตํ ฯ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน ปน ปญฺจจตฺตาลีสาย วสฺเสสุ อาทิโต ปนฺนรส วสฺสานิ ปฐมโพธีติ วุตฺตํ ฯ เอวญฺจ สติ มชฺเฌ ปนฺนรส วสฺสานิ มชฺฌิมโพธิ อนฺเต ปนฺนรส วสฺสานิ ปจฺฉิมโพธีติ ติณฺณํ โพธีนํ สมปฺปมาณตา สิยาติ ฯ ตมฺปิ ยุตฺตํ ฯ ปนฺนรสตฺติเกน หิ ปญฺจจตฺตาลีส วสฺสานิ ปริปูเรนฺติ ฯ อฏฺฐกถายํ ปน ปนฺนรสวสฺสปฺปมาณาย ปฐมโพธิยา วีสติวสฺเสสุ-

อนฺโตคธตฺตา ปฐมโพธิยํ วีสติวสฺสนฺตเรติ วุตฺตนฺติ เอวมฺปิ
สกฺกา วิญฺญาตุํ ฯ นนุ จ กานิจิ สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปตฺวาปิ
น ตาว อาณาปาฏิโมกฺขํ อนุญฺญาตํ ปจฺฉา เถรสฺส อายาจเนน
อนุญฺญาตตฺตา ตสฺมา กถเมตํ วุตฺตํ สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติกาลโต
ปน ปฏฺฐาย อาณาปาฏิโมกฺขเมว อุทฺทิสียตีติ ฯ ยทิปิ กานิจิ
สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปตฺวาว อาณาปาฏิโมกฺขํ น อนุญฺญาตํ ตถาปิ
อปฺปญฺญตฺเต สิกฺขาปเท อาณาปาฏิโมกฺขํ นตฺถิ กินฺตุ ปญฺญตฺเต-
เยวาติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตุํ สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติกาลโต ปน ปฏฺฐายาติ
วุตฺตํ ฯ ปุพฺพาราเมติ สาวตฺถิยา ปาจีนทิสาภาเค กตตฺตา เอวํ
ลทฺธนาเม มหาวิหาเร ฯ มิคารมาตุปาสาเทติ มิคารเสฏฺฐิโน มาตุฏฺฐ-
ฐานิยตฺตา มิคารมาตาติ สงฺขํ คตาย วิสาขาย มหาอุปาสิกาย
การิเต ปาสาเท ฯ อฏฺฐานนฺติ เหตุปฏิกฺเขโป ฯ อนวกาโสติ
ปจฺจยปฏิกฺเขโป ฯ อุภเยนาปิ การณเมว ปฏิกฺขิปติ ฯ ยนฺติ
เยน การเณน ฯ เตสนฺติ ภิกฺขูนํ ฯ สมฺมุขสาวกานํ สนฺติเก
ปพฺพชิตาติ สพฺพนฺติมานํ สุภทฺทสทิสานํ สมฺมุขสาวกานํ สนฺติเก
ปพฺพชิเต สนฺธาย วทติ ฯ ขตฺติยกุลาทิวเสเนว วิวิธกุลาติ
สมฺพนฺโธ ฯ อุจฺจนีจอุฬารอุฬารโภคาทิกุลวเสน วาติ อุจฺจนีจกุลวเสน
อุฬารอุฬารโภคาทิกุลวเสน วาติ โยเชตพฺพํ ฯ ตตฺถ ขตฺติย-
พฺราหฺมณวเสน วา ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติกานํ วา วเสน

[ม. ป. ๑๒-๑๓ ส. ป. ๒๑๒-๒๑๓]

อุจฺจกุลตา เวทิตพฺพา ฯ เสสานํ วเสน นีจกุลตา ฯ อุฬารอุฬาร-
โภคาทิกุลวเสน วาติ อุฬารตมอุปโภควนฺตาทิกุลวเสน ฯ อุฬาราติ-
สยโชตนตฺถํ หิ ปุน อุฬารคฺคหณํ ทุกฺขทุกฺขนฺติอาทีสุ วิย ฯ
อาทิสทฺเทน อุฬารานุฬารานํ คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ พฺรหฺมจริยํ
รกฺขนฺตีติ วุตฺตเมวตฺถํ ปกาเสตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห จิรํ ปริยตฺติธมฺมํ
ปริหรนฺตีติ ฯ อปฺปญฺญตฺเตปิ สิกฺขาปเท ยทิ สมานชาติอาทิกา
สิยุํ อตฺตโน อตฺตโน กุลานุคตํ คนฺถํ วิย น นาเสยฺยุํ ฯ
ยสฺมา ปน สิกฺขาปทมฺปิ อปฺปญฺญตฺตํ อิเม จ ภิกฺขู น สมาน-
ชาติอาทิกา ตสฺมา วินาเสสฺนฺติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตุํ ยสฺมา
เอกนามา ฯเปฯ ตสฺมา อญฺญมญฺญํ วิเหเฐนฺตาติอาทิ วุตฺตํ ฯ
ยทิ เอวํ กสฺมา จิรฏฺฐิติกวาเรปิ นานานามาติอาทิ วุตฺตํ ฯ
สติปิ เตสํ นานาชจฺจาทิภาเว สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติยาเอว สาสนสฺส
จิรปฺปวตฺตีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ ฯ สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติวเสน จ
สาสนสฺส จิรปฺปวตฺติ ยสฺมา พุทฺธา อตฺตโน ปรินิพฺพานโต
อุทฺธมฺปิ วิเนตพฺพสตฺตสมฺภเว สติ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปนฺติ อสติ
น ปญฺญเปนฺติ ตสฺมาติ เวทิตพฺพา ฯ ยถา กายวจีทฺวารสงฺขาตํ
วิญฺญตฺตึ สมุฏฺฐาเปตฺวา ปวตฺตมานมฺปิ จิตฺตํ ตสฺสาเยว วิญฺญตฺติยา
วเสน ปวตฺตนโต กายวจีทฺวาเรหิ ปวตฺตนฺติ วุจฺจติ เอวํ
สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยถาตนฺติ เอตฺถ ตนฺติ นิปาตมตฺตํ ฯ

[ม. ป. ๑๓ ส. ป. ๒๑๓]

วคฺคสงฺคหปณฺณาสสงฺคหาทีหีติ สีลกฺขนฺธวคฺคมหาวคฺคาทิวคฺคสงฺคห-
วเสน มูลปณฺณาสมชฺฌิมปณฺณาสาทิปณฺณาสสงฺคหวเสน ฯ อาทิ-
สทฺเทน สํยุตฺตาทิสงฺคโห เวทิตพฺโพ ฯ

[๓๖๗] เอวํ วิตกฺเกถ มา เอวํ วิตกฺกยิตฺถาติ เอตฺถ เอวนฺติ
ยถานุสิฏฺฐาย อนุสาสนิยา วิธิวเสน ปฏิเสธนวเสน จ ปวตฺติตา-
การปรามสนํ ฯ สา จ สมฺมาวิตกฺกานํ มิจฺฉาวิตกฺกานญฺจ
ปวตฺติอาการทสฺสนวเสน ปวตฺตติ ตตฺถ อานิสํสสฺส อาทีนวสฺส
จ วิภาวนตฺถํ ฯ เตนาห เนกฺขมฺมวิตกฺกาทโย ตโย กุสลวิตกฺเก
วิตกฺเกถาติอาทึ ฯ เอตฺถ อาทิสทฺเทน อพฺยาปาทวิตกฺกาวิหึสา-
วิตกฺกานํ คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ ตตฺถ เนกฺขมฺมํ วุจฺจติ โลภโต
นิกฺขนฺตตฺตา อโลโภ ฯ นีวรเณหิ นิกฺขนฺตตฺตา ปฐมชฺฌานํ ฯ
สพฺพากุสเลหิ นิกฺขนฺตตฺตา สพฺโพ กุสโล ธมฺโม ฯ สพฺพสงฺขเตหิ
นิกฺขนฺตตฺตา นิพฺพานํ ฯ อุปนิสฺสยโต สมฺปโยคโต อารมฺมณกรณ-
โต จ เนกฺขมฺเมน ปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก เนกฺขมฺมวิตกฺโก
สมฺมาสงฺกปฺโป ฯ โส อสุภชฺฌานสฺส ปุพฺพภาเค กามาวจโร
โหติ อสุภชฺฌาเน รูปาวจโร ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺน-
มคฺคผลกาเล โลกุตฺตโร ฯ พฺยาปาทสฺส ปฏิปกฺโข อพฺยาปาโท ฯ
กิญฺจิปิ น พฺยาปาเทนฺติ เอเตนาติ วา อพฺยาปาโท เมตฺตา ฯ
ยถาวุตฺเตน อพฺยาปาเทน ปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก อพฺยาปาทวิตกฺโก ฯ

[ม. ป. ๑๓ ส. ป. ๒๑๔]

โส เมตฺตาฌานสฺส ปุพฺพภาเค กามาวจโร โหติ เมตฺตาภาวนา-
วเสน อธิคเต ปธมชฺฌาเน รูปาวจโร ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา
อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตโร ฯ วิหึสาย ปฏิปกฺโข น
วิหึสนฺติ วา เอตาย สตฺเตติ อวิหึสา กรุณา ฯ ตาย
ปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก อวิหึสาวิตกฺโก ฯ โส กรุณาฌานสฺส
ปุพฺพภาเค กามาวจโร กรุณาภาวนาวเสน อธิคเต ปธมชฺฌาเน
รูปาวจโร ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺ-
ตโร ฯ นนุ จ อโลภาโทสาโมหานํ อญฺญมญฺญวิรหโต เนสํ
วเสน อุปฺปชฺชนกานํ อิเมสํ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทีนํ อญฺญมญฺญํ
อสงฺกรโต ววตฺถานํ น โหตีติ ฯ โน น โหติ ฯ ยทา หิ อโลโภ
ปธาโน โหติ นิยมิตปริณตสมุทาจาราทิวเสน ตทา อิตเร เทฺว
ตทนฺวายิกา ภวนฺติ ฯ ตถาหิ ยทา อโลภปฺปธาโน เนกฺขมฺม-
ครุโก จิตฺตุปฺปาโท โหติ ตทา ลทฺธาวสโร เนกฺขมฺมวิตกฺโก
ปติฏฺฐหติ ฯ ตํสมฺปยุตฺตสฺส ปน อโทสลกฺขณสฺส อพฺยาปาทสฺส
วเสน โย ตสฺเสว อพฺยาปาทวิตกฺกภาโว สมฺภเวยฺย สติ จ
อพฺยาปาทวิตกฺกภาเว กสฺสจิปิ อวิเหฐนชาติกตาย อวิหึสาวิตกฺก-
ภาโว จ สมฺภเวยฺย เต อิตเร เทฺว ตสฺเสว เนกฺขมฺมวิตกฺกสฺส
อนุคามิโน สรูปโต อทิสฺสนโต ตสฺมึ สติ โหนฺติ อสติ น โหนฺตีติ
อนุมาเนยฺยา ภวนฺติ ฯ เอวเมว ยทา เมตฺตาปธาโน จิตฺตุปฺปาโท

โหติ ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา ภวนฺติ ยทา กรุณา-
ปธาโน จิตฺตุปฺปาโท โหติ ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา
ภวนฺติ ฯ กามวิตกฺกาทโยติ เอตฺถ อาทิสทฺเทน พฺยาปาทวิตกฺก-
วิหึสาวิตกฺกานํ คหณํ เวทิตพฺพํ ฯ ตตฺถ กามปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก
กามวิตกฺโก ฯ เอตฺถ หิ เทฺว กามา วตฺถุกาโม จ กิเลสกาโม
จ ฯ ตตฺถ วตฺถุกามปกฺเข อารมฺมณวเสน กาเมหิ ปฏิสํยุตฺโต
วิตกฺโก กามวิตกฺโก กิเลสกามปกฺเข ปน สมฺปโยควเสน กาเมน
ปฏิสํยุตฺโตติ โยเชตพฺพํ ฯ พฺยาปาทปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก พฺยา-
ปาทวิตกฺโก ฯ วิหึสาย ปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก วิหึสาวิตกฺโก ฯ
เตสุ เทฺว สตฺเตสุปิ สงฺขาเรสุปิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ กามวิตกฺโก หิ
ปิเย มนาเป สตเต วา สงฺขาเร วา วิตกฺเกนฺตสฺส อุปฺปชฺชติ ฯ
พฺยาปาทวิตกฺโก อปฺปิเย อมนาเป สตฺเต วา สงฺขาเร วา
กุชฺฌิตฺวา โอโลกนกาลโต ปฏฺฐาย ยาว วินาสนา อุปฺปชฺชติ ฯ
วิหึสาวิตกฺโก สงฺขาเรสุ น อุปฺปชฺชติ ฯ สงฺขาโร หิ ทุกฺขา-
เปตพฺโพ นาม นตฺถิ ฯ อิเม สตฺตา หญฺญนฺตุ วา อุจฺฉิชฺชนฺตุ
วา วินสฺสนฺตุ วา มา วา อเหสุนฺติ จินฺตนกาเล ปน สตฺเตสุ
อุปฺปชฺชติ ฯ อถ กสฺมา วุตฺตํ สงฺขาโร ทุกฺขาเปตพฺโพ นาม
นตฺถีติ นนุ เย ทุกฺขาเปตพฺพาติ อิจฺฉิตา สตฺตสญฺญิตา เตปิ
อตฺถโต สงฺขาราเอวาติ ฯ สจฺจเมตํ ฯ เต ปน อินฺทฺริยพทฺธา
[ม. ป. ๑๓ ส. ป. ๒๑๔]

สวิญฺญาณกตาย ทุกฺขํ ปฏิสํเวเทนฺติ ฯ ตสฺมา เต วิหึสาวิตกฺกสฺส วิสยา อิจฺฉิตา สตฺตสญฺญิตา ฯ เย ปน น ทุกฺขํ ปฏิสํเวเทนฺติ วุตฺตลกฺขณาโยคโต ฯ เต สนฺธาย วิหึสาวิตกฺโก สงฺขาเรสุ น อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ ฯ

[๓๖๘] อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจึสูติ เอตฺถ อาสเวหีติ กตฺตุอตฺเถ กรณนิทฺเทโส ฯ จิตฺตานีติ ปจฺจตฺตพหุวจนํ ฯ วิมุจฺจึสูติ กมฺมสาธนํ ฯ ตสฺมา อาสเวหิ กตฺตุภูเตหิ อนุปาทาย อารมฺมณวเสน อคฺคเหตฺวา จิตฺตานิ วิโมจิตานีติ เอวเมตฺถ อตฺโถ คเหตพฺโพติ อาห เตสํ หิ จิตฺตานีติอาทึ ฯ เยหิ อาสเวหีติ เอตฺถาปิ กตฺตุอตฺเถเอว กรณนิทฺเทโส ฯ วิมุจฺจึสูติ กมฺมสาธนํ ฯ น เต ตานิ คเหตฺวา วิมุจฺจึสูติ เต อาสวา ตานิ จิตฺตานิ อารมฺมณวเสน น คเหตฺวา วิมุจฺจึสุ วิโมเจสุํ ฯ เอตฺถ หิ จิตฺตานีติ อุปโยคพหุวจนํ ฯ วิมุจฺจึสูติ กตฺตุสาธนํ ฯ อนุปฺปาทนิโรเธน ปน นิรุชฺฌมานาติ อายตึ อนุปฺปตฺติสงฺขาเตน นิโรเธน นิรุชฺฌมานา อาสวา ฯ อคฺคเหตฺวา วิมุจฺจึสูติ อารมฺมณกรณวเสน อคฺคเหตฺวา จิตฺตานิ วิโมเจสุํ ฯ วิกสิตจิตฺตา อเหสุนฺติ สาติสยญาณรสฺมิสมฺผสฺเสน สมฺผุลฺลจิตฺตา อเหสุนฺติ ฯ ปุริมวจนาเปกฺขนฺติ อญฺญตรสฺมึ ภึสนเก วนสณฺเฑติ วุตฺตวจนาเปกฺขํ ฯ เตนาห ยํ วุตฺตํ อญฺญตรสฺมึ ภึสนเก วนสณฺเฑติ ตตฺราติ ฯ กตนฺติ

[ม. ป. ๑๓ ส. ป. ๒๑๔]

ภาวสาธนวาจิ อิทํ ปทนฺติ อาห ภึสนกตสฺมึ ภึสนกกิริยายาติ ฯ
ภึสนสฺส กรณํ กิริยา ภึสนกํ ฯ ตสฺมึ ภึสนกตสฺมึ ฯ อิทานิ
อญฺญถาปิ อตฺถโยชนํ ทสฺเสนฺโต อาห อถวาติอาทึ ฯ อิมสฺมึ
อตฺถวิกปฺเป ภึสยตีติ ภึสโน ภึสโนเอว ภึสนโก ตสฺส ภาโว
ภึสนกตฺตนฺติ วตฺตพฺเพ ตการสฺส โลปํ กตฺวา ภึสนกตนฺติ วุตฺตนฺติ
ทสฺเสนฺโต อาห ภึสนกตสฺมึ ภึสนกภาเวติ อตฺโถติอาทึ ฯ
เยภุยฺยคฺคหณํ โลมวนฺตวเสนาปิ โยเชตพฺพํ น โลมวเสเนวาติ
อาห พหุตรานํ วาติอาทึ ฯ ปุริสยุควเสนาติ ปุริสกาลวเสน ฯ
ปุริสานํ อายุปฺปมาณวเสนาติ วุตฺตํ โหติ ฯ สพฺพปจฺฉิมโก
สุภทฺทสทิโสติ ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ ฯ ตสฺมึ กาเล วิชฺชมานานํ
ทฺวินฺนํ ปุริสานํ อายุปริจฺเฉทํ สกลเมว คเหตฺวา สตสหสฺสํ ฯเปฯ
อฏฺฐาสีติ วุตฺตํ ฯ เทฺวเยว ปุริสยุคานีติ เอตฺถ ปุริสานํ ยุคํ
ปวตฺติกาโล ปุริสยุคํ ฯ อภิลาปมตฺตเมว เจตํ ฯ อตฺถโต ปน
ปุริโสเยว ปุริสยุคํ ฯ ธรมาเน ภควติ เอกํ ปุริสยุคํ ปรินิพฺพุเต
เอกนฺติ กตฺวา เทฺวเยว ปุริสยุคานีติ วุตฺตํ ฯ ปรินิพฺพุเต ปน
ภควติ เอกเมว ปุริสยุคํ อสีติเยว วสฺสสหสฺสานิ พฺรหฺมจริยํ
อฏฺฐาสีติ เวทิตพฺพํ ฯ สาวกยุคานีติ สาวกาเอว สาวกยุคานิ ฯ
อสมฺภุณนฺเตนาติ อปาปุณนฺเตน ฯ คพฺภํ คณฺหาเปนฺตสฺสาติ
สพฺพญฺญุตญาณสฺส วิชายนตฺถํ ญาณคพฺภํ๑ คณฺหาเปนฺตสฺส ฯ

๑. ญาณํ คพฺภนฺติ มญฺเญ ฯ

[ม. ป. ๑๔ ส. ป. ๒๑๕-๒๑๖]

[๓๖๙] โก อนุสนฺธีติ ปุพฺพาปรกถานํ กึ อนุสนฺธานํ โก สมฺพนฺโธติ อตฺโถ ฯ สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติยาจนาเปกฺขนฺติ ยาจิยตีติ ยาจนา สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติเยว ยาจนา สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติยาจนา ตํ อเปกฺขตีติ สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติยาจนาเปกฺขํ ภุมฺมวจนํ ฯ ยาจิยมานสิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติอเปกฺขํ ภุมฺมวจนนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ยาจนวิสิฏฺฐา สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติเยว หิ ตตฺถาติ อิมินา ปรามฏฺฐา ฯ เตเนว วกฺขติ ตตฺถ ตสฺสา สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติยาติ ฯ ยํ วุตฺตนฺติ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปยฺยาติ อิมินา ยํ สิกฺขาปทปฺปญฺญปนํ วุตฺตํ ยาจิตนฺติ อตฺโถ ฯ ตสฺสา สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติยาติ ตสฺสํ ยาจิยมานสิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติยนฺติ อตฺโถ ฯ อกาลนฺติ สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติยา อกาลํ ฯ อาสวฏฺฐานิยาติ เอตฺถ อธิกรเณ อนิยสทฺโทติ อาห อาสวา ติฏฺฐนฺติ เอเตสูติอาทึ ฯ เก ปน เต อาสวา เก จ ธมฺมา ตทธิกรณภูตาติ อาห เยสุ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาติอาทึ ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกา ปรูปวาทาทโย สมฺปรายิกา อปายทุกฺขวิเสสา ฯ เต อาสวนฺติ เตน เตน ปจฺจยวเสน ปวตฺตนฺตีติ อาสวา ฯ เนสนฺติ ปรูปวาทาทิอาสวานํ ฯ เตติ วีติกฺกมธมฺมา ฯ อถ อสติ อาสวฏฺฐานิเย ธมฺเม สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติยํ โก โทโส เยเนวํ วุตฺตนฺติ อาห ยทิ หิ ปญฺญเปยฺยาติอาทึ ฯ วีติกฺกมโทสํ อทิสฺวา ยทิ ปญฺญเปยฺยาติ

[ม. ป. ๑๕ ส. ป. ๒๑๗-๒๑๘]

อธิปฺปาโย ฯ ปรมฺมุขา อกฺโกสนํ ปรุปวาโท ฯ ปเรหิ วจเนสุ
โทสาโรปนํ ปรุปารมฺโภ ฯ สมฺมุขา ครหณํ ครหโทโส ฯ กถํ
หิ นาม ปลิเวเฐสฺสตีติ สมฺพนฺโธ ฯ กถํสทฺทโยเค อนาคตปฺปโยโค
ทฏฺฐพฺโพ ฯ อนฺวายิโกติ อนุวตฺตโก ฯ โภคกฺขนฺธนฺติ โภคราสึ ฯ
อมฺหากเมเตติ ญายนฺตีติ ญาตี ฯ ปิตามหปิตุปุตฺตาทิวเสน
ปริวตฺตนฏฺเฐน ปริวฏฺโฏ ฯ ญาตีเยว ปริวฏฺโฏ ญาติปริวฏฺโฏ ฯ
ฌาสจฺฉาทนปรมตาย สนฺตุฏฺฐาติ ฌาสจฺฉาทเน ปรมตาย อุตฺตมตาย
สนฺตุฏฺฐา ฯ ฌาสจฺฉาทนปริเยสเน สลฺเลขวเสน ปรมตาย
อุกฺกฏฺฐภาเว สณฺฐิตาติ อตฺโถ ฯ ฌาสจฺฉาทนเมว วา ปรมา
โกฏิ เอเตสํ น ตโต ปรํ กิญฺจิ อามิสชาตํ ปริเยสนฺติ ปจฺจาสึสนฺติ
จาติ ฌาสจฺฉาทนปรมา ฯ เตสํ ภาโว ฌาสจฺฉาทนปรมตา ฯ
ตสฺสา ฌาสจฺฉาทนปรมตาย สนฺตุฏฺฐา ฯ เตสุ นาม โกติ
ยถาวุตฺตคุณวิสิฏฺเฐสุ เตสุ ภิกฺขูสุ โก นาม ฯ โลกามิสภูตนฺติ
โลกปริยาปนฺนํ หุตฺวา กิเลเสหิ อามสิตพฺพตฺตา โลกามิสภูตํ ฯ
ปพฺพชฺชาสงฺเขเปเนวาติ ปาณาติปาตา เวรมณีติอาทินา ปพฺพชฺชา-
มุเขเนว ฯ เอตนฺติ เมถุนาทีนํ อกรณํ ฯ ถามนฺติ สิกฺขาปทานํ
ปญฺญาปนกิริยาย สามตฺถิยํ ฯ พลนฺติ ยาถาวโต สพฺพธมฺมานํ
ปฏิเวธสมตฺถํ ญาณพลํ ฯ กุปฺเปยฺยาติ กุปฺปํ ภเวยฺย ฯ เอตสฺเส-
วตฺถสฺส ปากฏกรณํ ฯ น ยถาฏฺฐาเน ติฏฺเฐยฺยาติ ปญฺญตฺติ-

[ม. ป. ๑๕ ส. ป. ๒๑๘-๒๑๙]

น ติฏฺเฐยฺยาติ อตฺโถ ฯ อกุสโลติ ติกิจฺฉิตุํ ยุตฺตกาลสฺส อปริชานนโต อกุสโล อเฉโก ฯ อวุฑฺฒิ อนโย ฯ พฺยสนํ ทุกฺขํ ฯ ปฏิกจฺเจวาติ คณฺฑุปฺปาทนโต ปฐมเมว ฯ สณฺฉวึ กตฺวาติ โสภณจฺฉวึ กตฺวา ฯ พาลเวชฺโชติ อปณฺฑิตเวชฺโช ฯ โลหิตกฺขยญฺจ มํ ปาเปสีติ วิภตฺติวิปริณามํ กตฺวา โยเชตพฺพํ ฯ อกาลํ ทสฺเสตฺวาติ สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติยา อกาลํ ทสฺเสตฺวา ฯ โรเปตฺวาติ ผาสุํ กตฺวา ฯ สเก อาจริยเกติ อาจริยสฺส ภาโว กมฺมํ วา อาจริยกํ ฯ ตสฺมึ อตฺตโน อาจริยภาเว อาจริยกมฺเม วา ฯ นิมิตฺตตฺเถ เจตํ ภุมฺมวจนํ ฯ วิทิตานุภาโวติ ปากฏานุภาโว ฯ วิปุลภาเวนาติ ปพฺพชิตานํ พหุภาเวน ฯ สาสเน เอกจฺเจ อาสวฏฺฐานิยา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺตีติ ยสฺมา เสนาสนานิ ปโหนฺติ ตสฺมา อาวาสมจฺฉริยาทิเหตุกา สาสเน เอกจฺเจ อาสวฏฺฐานิยา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺติ ฯ อิมินา นเยนาติ เอเตน ปทโสธมฺมสิกฺขาปทาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ ลาภสฺส อคฺคมหตฺตนฺติ จีวราทิลภิตพฺพปจฺจโย ลาโภ ตสฺส อคฺคมหตฺตํ ปณีตตา พหุภาโว วา ฯ พหุสฺสุตสฺส ภาโว พาหุสจฺจํ ฯ อโยนิโส อุมฺมุชฺชมานาติ อนุปาเยน อภินิวิสมานา ฯ วิปรีตโต ชานมานาติ อตฺโถ ฯ รเสน รสํ สํสนฺเทตฺวาติ สภาเวน สภาวํ สํสนฺเทตฺวา ฯ อนุญฺญาตปจฺจตฺถรณาทิสุขสมฺผสฺสสามญฺญโต อุปาทินฺนผสฺสรเสปิ

[ม. ป. ๑๖ ส. ป. ๒๑๙-๒๒๒]

อนวชฺชสญฺญิตาย อนุปาทินฺนผสฺสรเสน อุปาทินฺนผสฺสรสํ สํสนฺเทตฺวา
สมานภาเว อุปเนตฺวาติ อตฺโถ ฯ อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ สตฺถุสาสนํ
ทีเปนฺตีติ ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามีติอาทินาปิ
สตฺถุสาสนํ อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ กตฺวา ทีเปนฺติ ฯ อิมสฺมึ อตฺเถติ
นิรพฺพุโท หิ สารีปุตฺต ภิกฺขุสงฺโฆติ เอวํ วุตฺตภิกฺขุสงฺฆสญฺญิเต
อตฺเถ ฯ กถมฺปน ทุสฺสีลานํ โจรภาโวติ อาห เต หิ อสฺสมณาว
หุตฺวาติอาทึ ฯ กาฬกธมฺมโยคาติ ทุสฺสีลตาสงฺขาตปาปธมฺม
โยคโต ฯ ปภสฺสโรติ ปภาสนสีโล ฯ สาโรติ วุจฺจนฺตีติ สาสน-
พฺรหฺมจริยสฺส สารภูตตฺตา สีลาทโย คุณา สาโรติ วุจฺจนฺติ ฯ
สพฺพปริตฺตคุโณติ สพฺเพหิ นิหีนคุโณ อปฺปคุโณ วา ฯ โส
โสตาปนฺโนติ อานนฺทตฺเถรํ สนฺธาย วทติ ฯ โสตํ อาปนฺโนติ
มคฺคโสตํ อาปนฺโน ฯ ปฏิปกฺขธมฺมานํ อนวเสสโต สวนโต
สลนโต[๑] โสโต อริยมคฺโคติ อาห โสโตติ จ มคฺคสฺเสตํ
อธิวจนนฺติ ฯ โสตาปนฺโนติ เตน สมนฺนาคตสฺส ปุคฺคลสฺสาติ อิมินา
มคฺคสมงฺคี โสตาปนฺโนติ วตฺวา ตเมวตฺถํ อุทาหรเณน สาเธตฺวา
อิทานิ อิธาธิปฺเปตปุคฺคลํ นิทฺธาเรตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห อิธ ปนาติ-
อาทึ ฯ อิธ อาปนฺนสทฺโท ผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺโนติอาทีสุ
วิย วตฺตมานกาลิโกติ อาห มคฺเคน ผลสฺส นามํ ทินฺนนฺติ ฯ

๑. ม. เปลฺลนโต ฯ

[ม. ป. ๑๖ ส. ป. ๒๒๒-๒๒๓]

มคฺเคน หิ อตฺตนา สทิสสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส วา สตฺตงฺคิกสฺส วา
ผลสฺส โสโตติ นามํ ทินฺนํ ฯ อตีตกาลิกตฺเต ปน สรสโตว
นามลาโภ สิยา ฯ มคฺคกฺขเณ หิ มคฺคโสตํ อาปชฺชติ นาม ฯ
ผลกฺขเณ อาปนฺโน ฯ วิรูปํ สทุกฺขํ สอุปายาสํ นิปาเตตีติ
วินิปาโต อปายทุกฺเข ขิปนโก ฯ ธมฺโมติ สภาโว ฯ เตนาห น
อตฺตานํ อปาเยสุ วินิปาตนสภาโวติ ฯ อถวา ธมฺโมติ อปาเยสุ
ขิปนโก สกฺกายทิฏฺฐิอาทิโก อกุสลธมฺโม ฯ ยสฺส ปน โส
อกุสลธมฺโม นตฺถิ สพฺพโส ปหีนตฺตา โส ยสฺมา อปาเยสุ
อตฺตานํ วินิปาตนสภาโว น โหติ ตสฺมา วุตฺตํ น อตฺตานํ
อปาเยสุ วินิปาตนสภาโวติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ กสฺมาติ อวินิปาต-
ธมฺมตาย การณํ ปุจฺฉติ ฯ อปายํ คเมนฺตีติ อปายคมนิยา ฯ
อิทานิ สภาววจนํ ธมฺมสทฺทํ คเหตฺวา อตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห
วินิปาตนํ วา วินิปาโตติอาทึ ฯ วินิปาตนสภาโวติ อุปฺปชฺชน-
สภาโว ฯ สมฺมตฺตนิยาเมน มคฺเคนาติ สมฺมาภาวนิยามเกน ปฏิ-
ลทฺธมคฺเคน ฯ นิยโตติ วา เหฏฺฐิมนฺตโต สตฺตมภวโต อุปริ
อนุปฺปชฺชนธมฺมตาย นิยโต ฯ สมฺโพธีติ อุปริมคฺคตฺตยสงฺขาตา
สมฺโพธิ ฯ สมฺพุชฺฌตีติ วา สมฺโพธิ อริยมคฺโค ฯ โส จ อิธ
ปฐมมคฺคสฺส อธิคตตฺตา อวสิฏฺโฐเอว อธิคนฺตพฺพภาเวน อิจฺฉิ-
ตพฺโพ ฯ เตนาห อุปริมคฺคตฺตยํ อวสฺสํ สมฺปาปโกติ ฯ อุปริ-

[ม. ป. ๑๖ ส. ป. ๒๒๓-๒๒๔]

มคฺคตฺตยํ อวสฺสํ สมฺปาปุณาตีติ สมฺปาปโก โสตาปนฺโน ฯ

[๓๗๐] อนุธมฺมตาติ โลกุตฺตรธมฺมานุคโต ธมฺโม ฯ อนปโลเกตฺวาติ ปทสฺส วิวรณํ อนาปุจฺฉิตฺวาติ ฯ ชนปทจาริกํ ปกฺกมนฺตีติ เอตฺถ อิติสทฺโท คมฺยมานตาย น วุตฺโต ฯ เอวมญฺ-ญตฺถาปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ ฯ ตตฺถ ชนปทจาริกนฺติ ชนปเทสุ จรณํ ฯ จรณํ วา จาโร ฯ โสเอว จาริกา ฯ ชนปเทสุ จาริกา ชนปทจาริกา ฯ ตํ ปกฺกมนฺติ ชนปทคมนํ คจฺฉนฺตีติ อตฺโถ ฯ ปกฺกมนฺติเยวาติ อวธารเณน โน น ปกฺกมนฺตีติ ทสฺเสติ ฯ ชนปทจาริกํ ปกฺกมนฺตีติ เอตฺถ จตฺวา ภควโต จาริกาปกฺกมนวิธึ ทสฺเสนฺโต อาห ชนปทจาริกํ จรนฺตา จาติ-อาทึ ฯ จาริกา จ นาเมสา ทุวิธา ตุริตจาริกา จ อตุริตจาริกา จ ฯ ตตฺถ ทูเรปิ โพธเนยฺยปุคฺคลํ ทิสฺวา ตสฺส โพธนตฺถาย สหสา คมนํ ตุริตจาริกา นาม ฯ สา มหากสฺสปตฺเถรสฺส ปจฺจุคฺ-คมนาทีสุ ทฏฺฐพฺพา ฯ ภควา หิ มหากสฺสปตฺเถรํ ปจฺจุคฺคจฺฉนฺโต มุหุตฺเตน ติคาวุตํ มคฺคมคมาสิ ฯ อาฬวกสฺสตฺถาย ตึสโยชนํ ฯ ตถา องฺคุลิมาลสฺส ฯ ปุกฺกุสาติสฺส ปน ปญฺจจตฺตาลีสโยชนํ ฯ มหากปฺปินสฺส วีสโยชนสตํ ฯ ธนิยสฺสตฺถาย สตฺต โยชนสตานิ อคมาสิ ฯ ธมฺมเสนาปติโน สทฺธิวิหาริกสฺส วนวาสีติสฺสสามเณรสฺส ติคาวุตาธิกํ วีสโยชนสตํ อคมาสิ ฯ อยํ ตุริตจาริกา ฯ ยมฺปน

[ม. ป. ๑๖ ส. ป. ๒๒๔]

คามนิคมนครปฏิปาฏิยา เทวสิกํ โยชนอฑฺฒโยชนวเสน ปิณฺฑปาต-
จริยาทีหิ โลกํ อนุคฺคณฺหนฺตสฺส คมนํ อยํ อตุริตจาริกา นาม ฯ
อิมํ ปน จาริกํ จรนฺโต ภควา มหามณฺฑลํ มชฺฌิมมณฺฑลํ
อนฺติมมณฺฑลนฺติ อิเมสํ ติณฺณํ มณฺฑลานํ อญฺญตรสฺมึ จรติ ฯ
ตตฺถ ชนปทจาริกนฺติ วุตฺตตฺตา อตุริตจาริกาว อิธาธิปฺเปตาติ
ตเมว วิภชิตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห มหามณฺฑลํ มชฺฌิมมณฺฑลนฺติ-
อาทึ ฯ ตตฺถ อนฺติมมณฺฑลนฺติ ขุทฺทกมณฺฑลํ ฯ อิตเรสํ วา
มณฺฑลานํ อนฺโตคธตฺตา อนฺติมมณฺฑลํ อพฺภนฺตริมมณฺฑลนฺติ วุตฺตํ
โหติ ฯ อิเมสํ ปน มณฺฑลานํ กึ ปมาณนฺติ อาห ตตฺถ มหา-
มณฺฑลํ นวโยชนสติกนฺติอาทึ ฯ นวโยชนสติกมฺปิ ฐานํ มชฺฌิมเ-
ทสปริยาปนฺนเมว ฯ ตโต ปรํ นาธิปฺเปตํ ตุริตจาริกาวเสน
อคมนโต ฯ ยสฺมา นิกฺขนฺตกาลโต ปฏฺฐาย คตคตฏฺฐานสฺส จตูสุ
ปสฺเสสุ สมนฺตโต โยชนสตํ เอกโกลาหลํ โหติ ฯ ปุริมํ ปุริมํ
อาคตา นิมนฺเตตุํ ลภนฺติ ฯ อิตเรสุ ทฺวีสุ มณฺฑเลสุ สกฺกาโร
มหามณฺฑลํ โอสรติ ฯ ตตฺถ พุทฺธา ภควนฺโต เตสุ เตสุ คาม-
นิคเมสุ เอกาหํ ทฺวีหํ วสนฺตา มหาชนํ อามิสปฏิคฺคเหน อนุคฺ-
คณฺหนฺติ ธมฺมทาเนน ฯ วิวฏฺฏูปนิสฺสิตํ กุสลํ วฑฺเฒนฺติ ฯ
ตสฺมา วุตฺตํ คามนิคมาทีสุ มหาชนํ อามิสปฏิคฺคเหน อนุคฺ-
คณฺหนฺตาติอาทิ ฯ สมถวิปสฺสนา ตรุณา โหนฺตีติ เอตฺถ
[ม. ป. ๑๖ ส. ป. ๒๒๕]

ตรุณา วิปสฺสนาติ สงฺขารปริจฺเฉทเน ญาณํ กงฺขาวิตรเณ ญาณํ สมฺมสเน ญาณํ มคฺคามคฺเค ญาณนฺติ จตุนฺนํ ญาณานํ อธิวจนํ ฯ สมถสฺส ตรุณภาโว ปน อุปจารสมาธิวเสน เวทิตพฺโพ ฯ สเจ ปน อนฺโตวสฺเส ภิกฺขูนํ สมถวิปสฺสนา ตรุณา โหนฺตีติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อญฺเญนปิ มชฺฌิมมณฺฑเล เวเนยฺยานํ ญาณปริปากาทิการเณน มชฺฌิมมณฺฑเล จาริกํ จริตุกามา จาตุมฺมาสํ อตฺวาว นิกฺขมนฺติ ฯ ปวารณาสงฺคหํ ทตฺวาติ อนุมติทานวเสน ทตฺวา ฯ มิคสิรสฺส ปฐมทิวเสติ มิคสิรมาสสฺส ปฐมทิวเส ฯ อิทญฺจ เอตรหิ ปวตฺตโวหารวเสน กตฺติกมาสสฺส อปรปกฺขํ ปาฏิปททิวสํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ เตสนฺติ เตสํ พุทฺธานํ ฯ เตหิ วิเนตพฺพตฺตา เตสํ เวเนยฺยสตฺตาติ วุตฺตํ ฯ เวเนยฺยสตฺตาติ จ จาริกาย วิเนตพฺพสตฺตา ฯ มิคสิรมาสมฺปิ ตตฺเถว วสิตฺวา ปุสฺสมาสสฺส ปฐมทิวเสติ อิทมฺปน นิทสฺสนมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ จาตุมฺมาสํ วุฏฺฐานมฺปิ หิ พุทฺธานํ เวเนยฺยสตฺตา อปริปกฺกินฺทฺริยา โหนฺติ ฯ เตสํ อินฺทฺริยปริปากํ อาคมยมานา อปรมฺปิ เอกมาสํ วา ทฺวิติจตุมาสํ วา ตตฺเถว วสิตฺวา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวารา นิกฺขมิตฺวา ปุริมนเยเนว โลกํ อนุคฺคณฺหนฺตา สตฺตหิ วา ฉหิ วา ปญฺจหิ วา จตูหิ วา มาเสหิ จาริกํ ปริโยสาเปนฺติ ฯ เวเนยฺยวเสเนวาติ อวธารเณน น จีวราทิเหตุ จรนฺตีติ ทสฺเสติ ฯ

[ม. ป. ๑๖ ส. ป. ๒๒๕]

ตถาหิ อิเมสุ ตีสุ มณฺฑเลสุ ยตฺถกตฺถจิ จาริกํ จรนฺตา น จีวราทิเหตุ จรนฺติ ฯ อถโข เย ทุคฺคตพาลชิณฺณพฺยาธิกา เต กทา ตถาคตํ อาคนฺตฺวา ปสฺสิสฺสนฺติ มยิ ปน จาริกํ จรนฺเต มหาชโน ตถาคตทสฺสนํ ลภิสฺสติ ตตฺถ เกจิ จิตฺตานิ ปสาเทสฺสนฺติ เกจิ มาลาทีหิ ปูเชสฺสนฺติ เกจิ กฏจฺฉุภิกฺขํ ทสฺสนฺติ เกจิ มิจฺฉาทสฺสนํ ปหาย สมฺมาทิฏฺฐิกา ภวิสฺสนฺติ ตํ เนสํ ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายาติ เอวํ โลกานุกมฺปาย จาริกํ จรนฺติ ฯ

[๓๗๑] อปิจ จตูหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ ชงฺฆวิหารวเสน สรีรผาสุกตฺถาย อตฺถุปฺปตฺติกาลํ อภิกงฺขนตฺถาย ภิกฺขูนํ สิกฺขาปทํ ปญฺญาปนตฺถาย ตตฺถ ตตฺถ ปริปากคตินฺทฺริเย โพธเนยฺยสตฺเต โพธนตฺถายาติ ฯ อปเรหิปิ จตูหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ วา ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ วา มหตา ธมฺมวสฺเสน จตสฺโส ปริสา สนฺตปฺเปสฺสามาติ วา ฯ อปเรหิปิ ปญฺจหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ ปาณาติปาตา วิรมิสฺสนฺตีติ วา อทินฺนาทานา กาเมสุ มิจฺฉาจารา มุสาวาทา สุราเมรยมชฺชปฺปมาทฏฺฐานา วิรมิสฺสนฺตีติ วา ฯ อปเรหิปิ อฏฺฐหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ ปฐมํ ฌานํ ปฏิลภิสฺสนฺติ วา ทุติยํ ฯเปฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ปฏิลภิสฺสนฺตีติ วา ฯ

[ม. ป. ๑๖ ส. ป. ๒๒๕]

อปเรหิปิ อฏฺฐหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ โสตา-
ปตฺติมคฺคํ อธิคมิสฺสนฺตีติ วา โสตาปตฺติผลํ ฯเปฯ อรหตฺตผลํ
สจฺฉิกริสฺสนฺตีติ วาติ ฯ

[๓๗๒] ปุปฺผานิ โอจินนฺตา วิย วิจรนฺตีติ อิมินา ยถา
มาลากาโร พหุํ ปุปฺผคจฺฉํ ทิสฺวา ตตฺถ จิรมฺปิ ฐตฺวา ปุปฺผานิ
โอจินิตฺวา ปุปฺผสุญฺญํ คจฺฉํ ทิสฺวา ตตฺถ ปปญฺจํ อกตฺวา ตํ
ปหาย อญฺญตฺถ คนฺตฺวา ปุปฺผานิ โอจินนฺโต วิจรติ เอวเมว
พุทฺธาปิ ยตฺถ คามนิคมาทีสุ เวเนยฺยสตฺตา พหู โหนฺติ ตตฺถ
จิรมฺปิ วสนฺตา เต วิเนตฺวา วิเนยฺยสุญฺญคามาทีสุ ปปญฺจํ อกตฺวา
ตํ ปหาย อญฺญตฺถ พหุวิเนยฺยเกสุ คามาทีสุ วสนฺตา วิจรนฺตีติ
ทสฺเสติ ฯ ตโตเอว จ อติขุทฺทเกปิ อนฺติมมณฺฑเล อุปนิสฺสย-
วนฺตานํ พหุภาวโต ตาวพหุมฺปิ กาลํ สตฺตมาสปริยนฺตํ จาริกํ
จรนฺติ ฯ สนฺตสภาวตฺตา กิเลสสมณเหตุตาย วา สนฺตํ นิพฺพานํ
สุขการณตฺตา จ สุขนฺติ อาห สนฺตํ สุขํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ
กตฺวาติ ฯ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬติ ชาติกฺเขตฺตภูตทสสหสฺสโลกธาตุยา ฯ
อิทญฺจ เทวพฺรหฺมานํ วเสน วุตฺตํ ฯ มนุสฺสา ปน อิมสฺมึเยว
จกฺกวาเฬ โพธเนยฺยา โหนฺติ ฯ โพธเนยฺยสตฺตสโมโลกนนฺติ
ปฐมํ มหากรุณาย ผริตฺวา ปจฺฉา สพฺพญฺญุตญาณชาลํ ปตฺถริตฺวา
ตสฺส อนฺโต ปวิฏฺฐานํ โพธเนยฺยสตฺตานํ สโมโลกนํ ฯ พุทฺธา

กิร มหากรุณาสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย เย
สตฺตา ภพฺพา ปริปากญาณา อชฺช มยา วิเนตพฺพา เต มยฺหํ
ญาณสฺส อุปฏฺฐหนฺตูติ จิตฺตํ อธิฏฺฐาย สมนฺนาหรนฺติ ฯ เตสํ
สห สมนฺนาหารา เอโก วา เทฺว วา พหู วา ตทา วินยุปคา
เวเนยฺยา สพฺพญฺญุตญาณสฺส อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ ฯ อยเมตฺถ
พุทฺธานุภาโว ฯ เอวํ อาปาถํ อาคตานญฺจ เนสํ อุปนิสฺสยํ ปุพฺพ-
จริยํ ปุพฺพเหตุํ สมฺปติวตฺตมานญฺจ ปฏิปตฺตึ โอโลเกนฺติ ฯ
เวเนยฺยสตฺตปริคฺคณฺหนตฺถํ หิ สมนฺนาหาเร กเต ปจฺฉํ เนสํ
เวเนยฺยภาเวเนว อุปฏฺฐานํ โหติ ฯ อถ กินฺนุโข ภวิสฺสตีติ
สรณคมนาทิวเสน กิญฺจิ นิปฺผตฺตึ วีมํสมานา ปุพฺพุปนิสฺสยาทึ
โอโลเกนฺติ ฯ โอติณฺเณติ อาโรจิเต ปริสมชฺฌํ วา โอติณฺเณ ฯ
ทฺวิกฺขตฺตุนฺติ เอกสฺมึ สํวจฺฉเร ทฺวิกฺขตฺตุํ ฯ พุทฺธกาเล กิร
เอเกกสฺมึ สํวจฺฉเร เทฺว วาเร ภิกฺขู สนฺนิปตนฺติ อุปกฏฺฐวสฺสุ-
ปนายิกกาเล จ ปวารณากาเล จ ฯ อุปกฏฺฐาย วสฺสุปนายิกาย
ทสมฺปิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ ภิกฺขู วคฺค-
วคฺคา หุตฺวา กมฺมฏฺฐานตฺถาย อาคจฺฉนฺติ ฯ ภควา เตหิ สทฺธึ
สมฺโมทิตฺวา กสฺมา ภิกฺขเว อุปกฏฺฐาย วสฺสุปนายิกาย วิจรถาติ
ปุจฺฉติ ฯ อถ เต ภควา กมฺมฏฺฐานตฺถํ อาคตมฺห กมฺมฏฺฐานํ
โน เทถาติ ยาจนฺติ ฯ สตฺถา เตสํ จริยวเสน ราคจริตสฺส

[ม. ป. ๑๖ ส. ป. ๒๒๕]

อสุภกมฺมฏฺฐานํ เทติ โทสจริตสฺส เมตฺตากมฺมฏฺฐานํ โมห-
จริตสฺส อุทฺเทโส ปริปุจฺฉา กาเลน ธมฺมสฺสวนํ กาเลน ธมฺม-
สากจฺฉา อิทํ ตุยฺหํ สปฺปายนฺติ อาจิกฺขติ ฯ กิญฺจาปิ หิ โมห-
จริตสฺส อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ สปฺปายํ กมฺมฏฺฐานภาวนาย
ปน นํ ภาชนภูตํ กาตุํ สมฺโมหวิคมาย ปฐมํ อุทฺเทสปริปุจฺฉา-
ธมฺมสฺสวนธมฺมสากจฺฉาสุ นิโยเชติ ฯ วิตกฺกจริตสฺส อานาปานสฺ-
สติกมฺมฏฺฐานํ เทติ ฯ สทฺธาจริตสฺส วิเสสโต ปุริมา ฉ อนุสฺ-
สติโย สปฺปายา ฯ ตาสํ ปน อนุยุญฺชเน อยํ ปุพฺพภาคปฏิปตฺตีติ
ทสฺเสตุํ ปสาทนียสุตฺตนฺเตน พุทฺธสุโพธิตํ ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆ-
สุปฏิปตฺติญฺจ ปกาเสติ ฯ ญาณจริตสฺส ปน มรณสฺสติ อุป-
สมานุสฺสติ จตุธาตุววตฺถานํ อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา วิเสสโต
สปฺปายา ฯ เตสํ อุปการกธมฺมทสฺสนตฺถํ อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺเต
คมฺภีเร สุตฺตนฺเต กเถติ ฯ เต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สเจ
สปฺปายํ โหติ สตฺถุ สนฺติเกเอว วสนฺติ โน เจ โหติ
สปฺปายํ เสนาสนํ ปุจฺฉิตฺวา คจฺฉนฺติ ฯ เต ตตฺถ วสนฺตา
เตมาสิกํ ปฏิปทํ คเหตฺวา ฆเฏนฺตา วายมนฺตา โสตาปนฺนาปิ
โหนฺติ สกทาคามิโนปิ อนาคามิโนปิ อรหนฺโตปิ ตโต วุตฺถวสฺสา
ปวาเรตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ภควา อหํ ตุมฺหากํ สนฺติเก
กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา โสตาปตฺติผลํ ปตฺโต ฯเปฯ อหํ อคฺคผลํ

[ม. ป. ๑๖ ส. ป. ๒๒๕]

อรหตฺตนฺติ ปฏิลทฺธคุณํ อาโรเจนฺติ อุปริ อนธิคตสฺส อธิคมาย กมฺมฏฺฐานญฺจ ยาจนฺติ ฯ เตน วุตฺตํ ปุเร วสฺสุปนายิกาย จ กมฺมฏฺฐานคฺคหณตฺถํ ฯเปฯ อุปริ กมฺมฏฺฐานคฺคหณตฺถญฺจาติ ฯ

[๓๗๓] อายามาติ เอตฺถ อาสทฺโท อาคจฺฉาติ อิมินา สมานตฺโถติ อาห อายามาติ อาคจฺฉ ยามาติ ฯ เอหิ คจฺฉามาติ อตฺโถ ฯ อานนฺทาติ ภควา สนฺติกาวจรตฺตา เถรํ อาลปติ ฯ น ปน ตทา สตฺถุ สนฺติเก วสนฺตานํ ภิกฺขูนํ อภาวโต ฯ ปญฺจสตปริมาโณ หิ ตทา ภควโต สนฺติเก ภิกฺขุสงฺโฆ ฯ เถโร ปน คณฺหถาวุโส ปตฺตจีวรานิ ภควา อสุกฏฺฐานํ คนฺตุกาโมติ ภิกฺขูนํ อาโรเจสิ ฯ อถโข ภควา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามนฺเตสีติ วุตฺตตฺตา ภควโต ปจฺจสฺโสสีติ อิธ ภควโตติ สามิวจนํ อามนฺตนเมว สมฺพนฺธีอนฺตรํ อเปกฺขตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน ภควโต วจนํ ปฏิอสฺโสสีติ วุตฺตํ ฯ ภควโตติ ปน อิทํ ปฏิสฺสวสมฺพนฺเธน สมฺปทานวจนํ ยถา เทวทตฺตาย ปฏิสฺสุโณตีติ ฯ ปจฺจสฺโสสีติ เอตฺถ ปฏิสทฺโท อภิมุขวจโนติ อาห อภิมุโข หุตฺวา สุณีติ ฯ ภควโต มุขาภิมุโข หุตฺวา อธิวาเสตฺวา สุณิ น อุทาสีโน หุตฺวาติ อธิปฺปาโย ฯ ตสฺส ปาฏิหาริยสฺส อาคนฺตุกวเสน กตตฺตา วุตฺตํ นครทฺวารโต ปฏฺฐายาติ ฯ สุวณฺณรสปิญฺชราหิ รสฺมีหีติ เอตฺถ รสสทฺโท อุทกปริยาโย ปิญฺชรสทฺโท เหมวณฺณปริยาโย

[ม. ป. ๑๖ ส. ป. ๒๒๕-๒๒๖]

ตสฺมา สุวณฺณชลธารา วิย สุวณฺณวณฺณาหิ รสฺมีหีติ อตฺโถ ฯ
สมุชฺโชตยมาโนติ โอภาสยมาโน ฯ อสฺสาติ เวรญฺชสฺส พฺราหฺม-
ณสฺส ฯ ภควนฺตํ อุปนิสีทิตุกาโมติ ภควนฺตํ อุปคนฺตฺวา
นิสีทิตุกาโม ฯ ภควโต สมีเป นิสีทิตุกาโมติ วุตฺตํ โหติ ฯ
พฺราหฺมณ ตยา นิมนฺติตา วสฺสํ วุตฺถา อมฺหาติ ปาลิยํ
สมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพ ฯ ทาตพฺโพ อสฺสาติ ทาตพฺโพ ภเวยฺย ฯ
โน อสนฺโตติ เนว อวิชฺชมาโน ฯ กินฺนุ วิชฺชมาโน เยวาติ
ทีเปติ ฯ วินา วา ลิงฺควิปลฺลาเสเนตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพติ
อาห อถวาติอาทึ ฯ อิมินา สามญฺญวจนโต เอตฺถ นปุํสกลิงฺค-
นิทฺเทโสติ ทสฺเสติ ฯ โน นตฺถีติ โน อมฺหากํ นตฺถิ ฯ โนติ
วา เอตสฺส วิวรณํ นตฺถีติ ฯ เกสํ อทาตุกามตา วิยาติ อาห
ยถาติอาทึ ฯ ปหุตวิตฺตูปกรณานนฺติ เอตฺถ วิตฺตีติ ตุฏฺฐิ
วิตฺติยา อุปกรณํ วิตฺตูปกรณํ ตุฏฺฐิการณนฺติ อตฺโถ ฯ ปหุตํ
ธนธญฺญชาตรูปรชตนานาวิธาลงฺการสุวณฺณภาชนาทิเภทํ วิตฺตู-
ปกรณเมเตสนฺติ ปหุตวิตฺตูปกรณา ฯ เตสํ ปหุตวิตฺตูปกรณานํ
มจฺฉรีนํ ยถา อทาตุกามตา เอวํ โน อทาตุกามตาปิ นตฺถีติ
สมฺพนฺโธ ฯ ตํ กุเตตฺถ ลพฺภาติ เอตฺถ ตนฺติ ตํ การณํ ตํ
กิจฺจํ วา ฯ เอตฺถาติ ฆราวาเส ฯ ทุติเย ปน อตฺถวิกปฺเป
ตนฺติ เทยฺยธมฺมสฺส ปรามสนํ ฯ เอตฺถาติ อิมสฺมึ เตมาสพฺ-
[ม. ป. ๑๖-๑๗ ส. ป. ๒๒๖-๒๒๗]

วุจฺจเต ฯ ยทิปิ ตสฺส วิเสสาธิคโม นตฺถิ อายตึ ปน นิพฺพานา-
ธิคมตฺถาย วาสนาภาคิยา จ สพฺพา ปุริมปจฺฉิมธมฺมกถา อโหสีติ
ทฏฺฐพฺพา ฯ น หิ ภควโต นิรตฺถิกา ธมฺมเทสนา อตฺถิ ฯ

[๓๗๔] เตมาสิโกปิ เทยฺยธมฺโมติ เตมาสํ ทาตพฺโพปิ เทยฺย-
ธมฺโม ฯ ยํ ทิวสนฺติ ยสฺมึ ทิวเส ฯ พุทฺธปริณายกนฺติ พุทฺโธ
ปริณายโก เอตสฺสาติ พุทฺธปริณายโก ภิกฺขุสงฺโฆ ฯ ตํ พุทฺธ-
ปริณายกํ ฯ พุทฺธเชฏฺฐกนฺติ อตฺโถ ฯ ยาวทตฺถํ กตฺวาติ ยาว
อตฺโถ ตาว โภชเนน ตทา กตนฺติ อธิปฺปาโย ฯ ทาตุํ อุปนีต-
ภิกฺขาย ปฏิกฺเขโป นาม หตฺถสญฺญาย มุขวิกาเรน วจีเภเทน
วา โหตีติ อาห หตฺถสญฺญายาติอาทึ ฯ โอนีตปตฺตปาณินฺติ
เอตฺถ โอนีโต ปตฺตโต ปาณิ เอตสฺสาติ โอนีตปตฺตปาณีติ
ภินฺนาธิกรณวิสโยยํ ปโท พาหิรตฺถสมาโสติ อาห ปตฺตโต
โอนีตปาณินฺติอาทึ ฯ โอนตฺตปตฺตปาณินฺติปิ ปาโฐ ฯ ตสฺสตฺโถ
โอนตฺตํ นานาภูตํ วินาภูตํ อามิสาปนยเนน วา สุจิกตํ ปตฺตํ
ปาณิโต อสฺสาติ โอนตฺตปตฺตปาณิ ฯ ตํ โอนตฺตปตฺตปาณึ ฯ
หตฺเถ จ ปตฺตญฺจ โธวิตฺวา เอกมนฺเต ปตฺตํ นิกฺขิปิตฺวา นิสินฺนนฺติ
อตฺโถ ฯ ปตฺตุณฺณปฏฺฏปเฏ จาติ ปตฺตุณฺณปเฏ จ ปฏฺฏปเฏ จ ฯ
ตตฺถ ปตฺตุณฺณเทเส ภวา ปตฺตุณฺณา ฯ โกสิยวิเสสาติปิ
วทนฺติ ฯ ปฏฺฏปฏานิ ปน จีนปฏานิ ฯ อาโยคาทีสุ โยคปฏํ

[ม. ป. ๑๗-๑๘ ส. ป. ๒๒๘-๒๒๙]

อตฺโถ ฯ ยนฺติ เยน การเณน ฯ กิริยาปรามสนํ วา ฯ
ทุติเย ปน อตฺถวิกปฺเป ยนฺติ ยํ เทยฺยธมฺมนฺติ อตฺโถ ฯ อลํ
ฆราวาสปลิโพธจินฺตายาติ สญฺญาเปตฺวาติ พฺราหฺมณ เนตํ ฆรา-
วาสปลิโพเธน กตํ อถโข มาราวฏฺฏเนนาติ พฺราหฺมณํ สญฺญา-
เปตฺวา ฯ ตงฺขณานุรูปายาติ ยาทิสี ตทา ตสฺส อชฺฌาสยปฺ-

ปวตฺติ ตทนุรูปายาติ อตฺโถ ฯ ตสฺส ตทา ตาทิสสฺส วิวฏฺฏู-
สนฺนิสฺสิตสฺส ญาณปริปากสฺส อภาวโต เกวลํ อพฺภุทยนิสฺสิโตเอว
อตฺโถ ทสฺสิโตติ อาห ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อตฺถํ สนฺทสฺเสตฺ-
วาติ ฯ ปจฺจกฺขโต วิภาเวตฺวาติ อตฺโถ ฯ กุสเล ธมฺเมติ
เตภูมิเก กุสเล ธมฺเม ฯ ตตฺถาติ กุสลธมฺเม ยถาสมาทปิเต ฯ
นนฺติ พฺราหฺมณํ ฯ สมุตฺเตเชตฺวาติ สมฺมเทว อุปรูปริ นิเวเสตฺวา
ปุญฺญกิริยาย ติกฺขวิสทภาวํ อาปาเทตฺวา ฯ ตํ ปน อตฺถโต
ตสฺส อุสฺสาหชนนํ โหตีติ อาห สอุสฺสาหํ กตฺวาติ ฯ เอวํ
ปุญฺญกิริยาย สอุสฺสาหกา เอวรูปา คุณสมงฺคิตา จ นิยมโต
ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถสมฺปาทนีติ เอวํ สอุสฺสาหตา อญฺเญหิ จ
ตสฺมึ วิชฺชมานคุเณหิ สมฺปหํเสตฺวา สมฺมเทว หฏฺฐตุฏฺฐภาวํ
อาปาเทตฺวา ฯ ยทิ ภควา ธมฺมรตนวสฺสํ วสฺสิ อถ กสฺมา
โส วิเสสํ นาธิคญฺฉิ ฯ อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา อภาวโต ฯ ยทิ
เอวํ กสฺมา ภควา ตสฺส ตถา ธมฺมรตนวสฺสํ วสฺสีติ ฯ

[ม. ป. ๑๖ ส. ป. ๒๒๗-๒๒๘]

อาโยโค[๑] ฯ อํสวทฺธกํ ปตฺตตฺถวิกาทีสุ ฯ เภสชฺชเตลานนฺติ เภสชฺชสมฺปาเกน สาธิตเตลานํ ฯ ตุมฺพานีติ จมฺมมยเตลภาชนานิ ฯ เอกเมกสฺส ภิกฺขุโน สหสฺสคฺฆนกํ เตลมทาสีติ สมฺพนฺโธ ฯ มหายาคํ ยชิตฺวาติ มหาทานํ ทตฺวา ฯ สปุตฺตทารํ วนฺทิตฺวา นิสินฺนนฺติ ปุตฺตทาเรหิ สทฺธึ วนฺทิตฺวา นิสินฺนํ ฯ เตมาสนฺติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํ ฯ เตมาสํ โสตพฺพธมฺมํ อชฺเชว สุณิสฺสามีติ นิสินฺนสฺส ตํ อชฺฌาสยํ ปูเรตฺวา เทสิตตฺตา วุตฺตํ ปริปุณฺณสงฺกปฺปํ กุรุมาโนติ ฯ อนุวชิตฺวาติ อนุคนฺตฺวา ฯ พุทฺธานํ อนภิรติปริตสฺสิตา นาม นตฺถีติ อาห ยถาอชฺฌาสยํ ยถารุจิตํ วาสํ วสิตฺวาติ ฯ อภิรนฺตํ อภิรตํ อภิรตีติ หิ อตฺถโต เอกํ ฯ อภิรนฺตสทฺโท จายํ อภิรุจิปริยาโย น อสฺสาทปริยาโย ฯ อสฺสาทวเสน จ กตฺถจิ วสนฺตสฺส อสฺสาทวตฺถุวิคมเนน สิยา ตสฺส ตตฺถ อนภิรติ ตยิทํ ขีณาสวานํ นตฺถิ ปเคว พุทฺธานํ ฯ ตสฺมา อภิรติวเสน กตฺถจิ วสิตฺวา ตทภาวโต อญฺญตฺถ คมนํ นาม พุทฺธานํ นตฺถิ เวเนยฺยวินยตฺถํ ปน กตฺถจิ วสิตฺวา ตสฺมึ สิทฺเธ เวเนยฺยวินยตฺถเมว ตโต อญฺญตฺถ คจฺฉนฺตีติ อยเมตฺถ ยถารุจิ ฯ โสเรยฺยาทีนิ อนุปคมฺมาติ มหามณฺฑลจาริกาย วีถิภูตานิ โสเรยฺยนคราทีนิ อนุปคนฺตฺวา ฯ

๑. ม. อาโยคาทีสุ อาโยโคติ ปฏิอาโยโค ฯ

[ม. ป. ๑๘ ส. ป. ๒๒๙-๒๓๐]

ปยาคปติฏฺฐานนฺติ คามสฺสาปิ อธิวจนํ ติตฺถสฺสาปิ ฯ คงฺคํ นทินฺติ คงฺคํ นาม นทึ ฯ ตทวสรีติ เอตฺถ ตนฺติ กรณตฺเถ อุปโยควจนนฺติ อาห เตน อวสริ ตทวสรีติ ฯ

[๓๗๕] สมนฺตปาสาทิกายาติ สมนฺตโต สพฺพโส ปสาทํ ชเนตีติ สมนฺตปาสาทิกา ฯ ตสฺสา สมนฺตปาสาทิกาย ฯ ตตฺริทํ สมนฺตปาสาทิกาย สมนฺตปาสาทิกตสฺมินฺติ เอตฺถ ตตฺราติ ปุริมวจนาเปกฺขํ ฯ อิทนฺติ วกฺขมานการณวจนาเปกฺขํ ฯ ตตฺรายํ โยชนา ยํ วุตฺตํ สมนฺตปาสาทิกาย วินยสํวณฺณนายาติ ตตฺร ยา สา สมนฺตปาสาทิกาติ สํวณฺณนา วุตฺตา ตสฺสา สมนฺตปาสาทิกาย สํวณฺณนาย สมนฺตปาสาทิกตสฺมึ สมนฺตปาสาทิกภาเว สพฺพโส ปสาทชนกตฺเต อิทํ โหติ ฯ กึ โหตีติ อาห อาจริยปรมฺปรโตติอาทึ ฯ อาจริยปรมฺปรโตติ อุปาลิ ทาสโกติอาทินา วุตฺตาจริยปรมฺปรโต ฯ นิทานวตฺถุปฺปเภททีปนโตติ นิทานปฺปเภททีปนโต วตฺถุปฺปเภททีปนโต จ ฯ ตตฺถ พาหิรนิทานอพฺภนฺตรนิทานสิกฺขาปทนิทานทสฺสนวเสน นิทานปฺปเภททีปนํ เวทิตพฺพํ ฯ เถรวาทปฺปกาสฺนํ ปน วตฺถุปฺปเภททีปนํ ฯ ปรสมยวิวชฺชนโตติ สกาย ปฏิญฺญาย เมตฺติยํ ภิกฺขุนึ นาเสถาติอาทีสุ มิจฺฉาปฏิปนฺนานํ ปเรสํ ลทฺธินิวารณโต ฯ ตโตเยว จ อตฺตโน สมยปติฏฺฐาปเนน สกสมยวิสุทฺธิโต ฯ พฺยญฺชนปริโสธนโตติ ปาจ-

วิโสธเนน พฺยญฺชนปริโสธนํ เวทิตพฺพํ ฯ สทฺทสตฺถานุสาเรน วา
นิพฺพจนํ ทสฺเสตฺวา ปทนิปฺผตฺติทสฺสนํ พฺยญฺชนปริโสธนํ ฯ
วิภงฺคนยเภททสฺสนโตติ ติสฺโส อิตฺถิโยติอาทิปทภาชนสฺส อนุรูป-
วเสน นยเภททสฺสนโต ฯ สมฺปสฺสตนฺติ ญาณจกฺขุนา สมฺมา
ปสฺสนฺตานํ ฯ อุปปริกฺขนฺตานนฺติ อตฺโถ ฯ อปาสาทิกนฺติ อปฺ-
ปสาทาวหํ ฯ เอตฺถาติ สมนฺตปาสาทิกาย ฯ สมฺปสฺสตํ วิญฺญูนนฺติ
สมฺพนฺโธ ฯ ตสฺมา อยํ สํวณฺณนา สมนฺตปาสาทิกาเตฺวว
ปวตฺตาติ โยเชตพฺพํ ฯ กสฺส เตน เทสิตสฺส สํวณฺณนาติ อาห
วินยสฺสาติอาทึ ฯ

อิติ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย สารตฺถทีปนิยํ

เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา สมตฺตา ฯ